LEIBNIZ

Maria Rosa Antognazza

Çeviren: Orhan Düz

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

LEIBNIZ

Maria Rosa Antognazza

Çeviren: Orhan Düz

TÜRKİYE İŞ BANKASI

Kültür Yayınları

Maria Rosa Antognazza

Leibniz

Çeviren: Orhan Düz

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Teşekkür XIII
Kısaltmalar XV
Kronoloji XIX
Giriş 1

I. KISIM: GENÇLİK UĞRAŞLARI (1646-1676) 15

1. Bölüm
Bir Vizyonun Doğuşu: Arkaplan, Çocukluk ve Eğitim
(Temmuz 1646 – Şubat 1667) 17
Savaş ve Barış: Sorunlar ve Çareler 17
Leibniz'in Ailesi ve Leipzig'in Dini 25
Resmi Eğitim ve Bağımsız Öğrenme 30
Mantığın İlkeleri ve İnsan Düşüncesinin Alfabesi 38
Skolastik Felsefe ve Uzlaşmacı Teoloji 47
Eski Metafizik ve Modern Fizik: Leipzig ve Jena Üniversiteleri,
Nisan 1661 - Ekim 1663 51
Bir Ansiklopedistin Hukuk Çalışmaları: Leipzig ve Altdorf,
Ekim 1663 - Şubat1667 61

2. Bölüm
Vizyon Genişliyor: Nürnberg, Frankfurt ve Mainz
(Mart 1667 – Mart 1672) 69
Nürnberg, Frankfurt ve Mainz 70
Leibniz'in Büyük Planı: *Demonstrationes Catholicae* ve Önsözü 80
Mantık, Characteristica Universalis ve Bilimsel İşbirliği 83
Metafizik ve Fizik 91
Etik ve Siyaset 104
Teoloji 110
Paris Yolu 115

3. Bölüm
Yeni Şişelerde Eski Şarap: Paris, Londra ve Hollanda
(Mart 1672 – Aralık 1676) 117
Paris'teki İlk Adımlar (Mart 1672 - Ocak 1673) 118
Londra'ya İlk Ziyaret (Ocak Sonu - Şubat Sonu 1673) 126
Paris: Orta Dönem (Mart 1673 - Ekim 1675) 130
Paris'teki Son Yıl (Ekim 1675 - Ekim 1676) 142
Londra ve Hollanda Üzerinden Almanya'ya Dönüş 155

II. KISIM: DÜŞLER VE GERÇEKLİK (1676-1716) 159

4. Bölüm
Kütüphaneci, Tarihçi ve Maden Mühendisi Olarak Evrensel Bir Deha:
Hannover ve Aşağı Saksonya (Aralık 1676 – Ekim 1687) 161
Dük Johann Friedrich'in Himayesi Altında:
Aralık 1676 - Aralık 1679 163
Dük Ernst August'un Himayesi Altında:
Ocak 1680 - Ekim 1687 180
Leibniz'in Büyük Planı: *Demonstrationes Catholicae*'den *Scientia Generalis* ve Kanıtlayıcı Ansiklopedi'ye 200
Mantık ve Matematik 208
Metafizik ve Fizik 215
Teoloji 224
Etik ve Hukuk Bilimi 228

5. Bölüm
Guelflerin İzinde: Güney Almanya, Avusturya ve İtalya
(Kasım 1687 – Haziran 1690) 231
Orta ve Güney Almanya (Kasım 1687 - Mayıs 1688) 234
Viyana (Mayıs 1688 - Şubat 1689) 241
İtalya (Mart 1689 - Mart 1690) 250
Hannover'e Dönüş (Mart - Haziran 1690) 260

6. Bölüm
Guelf Düklerinin Himayesine Dönüş: Hannover ve Wolfenbüttel (Haziran 1690 – Şubat 1698) 261
Guelf Düklerinin Hizmetinde 264
Ortodoksi ve Sapkınlık 279
Fizik, Metafizik ve Matematik 288
Kuvvet, Monadlar ve Önceden Belirlenmiş Uyum: 1690'lar Ortası Aleni Saldırı 288
Matematiğin Ufkundaki Karanlık Bulutlar 297
Unus ex nihilo omnia fecit [Tanrı her şeyi yoktan yarattı] 299
Leibniz'in Çokkültürlülüğü: Çin, Rusya ve Dilbilim Çalışmaları 302
1697 Olayları ve Protestanlık Davası 308

7. Bölüm
Erkek Kardeş ile Kız Kardeş Arasında: Hannover ve Berlin (Şubat 1698 – Şubat 1705) 311
Hannover Bağı ve Berlin'in Cazibesi 313
Barış Müzakereleri (Negotium Irenicum) 329
Felsefe ve Matematik 338
Locke Okumak 338
Toland ve Bayle ile Atışmalar 350
Metafiziğin ve Etiğin Kaynaklarının Tartışılması 353
Kalkülüs Savaşının Tırmanması 360
Characteristica Universalis'in Matematiksel Yönleri 364
Sophie Charlotte'nin Ölümü 369

8. Bölüm
Işık ve Gölgeler: Hannover, Berlin, Wolfenbüttel, Viyana (Şubat 1705 – Eylül 1714) 373
Leibniz'in Sosyal Ağı 375
Özel ve Genel Tartışmalar: Matematik, Bilim ve Felsefe 388
Yazışmalarla Işık Alışverişi 388
Leibniz'in Büyük Sentezinin "Müjdecisi" 395
Kalkülüs Savaşında Kötüden Fenaya 402
İmparatorun Sarayında (Aralık 1712 - Eylül 1714) 404
Matematikçiler Arasında Yaylım Ateşi 411

Monadlar Hakkında İki Kitapçık 415
Hannover'e Dönüş 420

9. Bölüm
Sonsöz: Hannover'deki Son Yıllar (Eylül 1714 – Kasım 1716) 423
Bitmemiş İş 424
Newton ve Newtoncularla Son Mücadeleler 433
Sürekli İlerleme 441
Inclinata Resurget 446

Ek 451
Sözlükçe 459
Notlar 465
Kaynakça 563
Dizin 591

Eşim Howard Hotson ve çocuklarımız John, Sophie ve Francesca'ya

"[B]ütün bunlar aynı amaç doğrultusunda birleştirilerek faydalı eserler ve güzel keşifler yoluyla Tanrı'nın şanını yüceltme ve kamusal faydayı geliştirme hedefine yönlendirilmelidir." (Leibniz'den Hannover Dükü Johann Friedrich'e, 1678)

"Atalet insanı aptallığa götürür... Her zaman toplum ve bireyle ilgili yapacak, düşünecek, planlayacak bir şey bulmalıyız. Ve bunu yaparken isteklerimiz gerçekleştiğinde sevinç duymalı, gerçekleşmediğindeyse üzülmemeliyiz." (Leibniz'den Louise von Hohenzollern'e, 1705)

"Bazen sabahleyin yatağımda uzanırken pek çok düşünce kafama üşüşür ve onları yazmak bütün sabahımı, kimi zamansa bütün bir günümden fazlasını alır." (Bodemann, *Handschriften*, s. 338)

Teşekkür

Bu kitap için yaptığım çalışma, British Academy tarafından verilen doktora sonrası araştırma bursuyla başladı ve daha sonra Leverhulme Trust'ın verdiği, Almanya'da yapılacak çalışmaları da içeren iki yıllık araştırma bursuyla desteklendi. Öncelikle bu zorlu projeye başlamamı ve tamamlamak için gereken zamanı ayırmamı sağladıkları için bu iki kuruma içtenlikle teşekkürlerimi sunuyorum.

Aberdeen Üniversitesi ve Londra'daki King's College akademik bir çalışmanın ilerlemesi için gereken sıcak araştırma ortamlarını sağladılar. Geçen zaman içinde bu kitabın tamamlanmasına şu ya da bu yolla katkıda bulunmuş çok sayıda insana minnettarım. Bu projenin her evresinde eşim Howard Hotson bana destek oldu ve öneride bulundu. O olmasaydı bu kitap asla yazılamazdı. Özellikle onun dönemin düşünce tarihi konusundaki derin bilgisinden çok yararlandım. Massimo Mugnai ve Paul Lodge, son derece bilimsel bir cömertlikle bu kitabın tamamlanmış el yazmasını dikkatle okuyup üzerinde yorum yaptılar. Leibniz hakkındaki esaslı bilgilerini benimle paylaştıkları ve çok ufuk açıcı önerilerde bulundukları için onlara içten şükranlarımı sunuyorum. Heinrich Schepers, Robert M. Adams, Knud Haakonssen ve Udo Thiel daha başında bu kitabın taslağını okuyup, yazmaya koyulmam için bana cesaret verdiler. Çalışmamın değişik safhalarındaki destekleri ve Maria Grazia Zaccone Sina ve Mario Sina'nın ilgi ve teşvikleri benim için çok değerlidir. Niccolò Guissiardini özellikle matematik alanında çok değerli tavsiyelerde bulundu. Çalışmamın bazı noktalarında bana destek verdiği için Sean Greenberg'e ve müsveddeyi bir dizi faydalı önerilerle incelediği için ismini belirtmeyen bir okuyucuya teşekkür ediyorum. Vincenzo De Risi, Fraçois Duchesneau, Laurent Jaffro, Arnaud Pelletier, Lidia Ripamonti, Christoph Selzer ve Stephan Waldhoff belli hususlarda bana öneride bu-

lundular ve/veya ender bulunan yazıları Almanya'dan gönderdiler. Kitabımın tamamlanmasında veya yayımlanmasındaki yardımlarından ötürü Daniel Garber, Brandon Look, Michael Murray ve Donald Rutherford'a şükranlarımı sunuyorum. Herbert Breger büyük bir nezaket ve uzmanlıkla, Leibniz-Arşivi'ne yaptığım ziyaretler sırasında karşılaştığım bir dizi biyografik muammayı çözmeme yardım etti. Onca yıl gösterdikleri samimiyet ve yardımseverliklerinden ötürü Akademi-Ausgabe editörlerine ve Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek / Niedersächsische Landesbibliothek çalışanlarına içten teşekkür ediyorum.

Günümüzde ve geçmişte Leibniz üzerine çalışmalar yapmış âlimlere çok minnettarım. Zira onlar olmasaydı elinizdeki bu kitap kesinlikle yazılamazdı. Müller ve Krönert'in *Leben und Werk von Gottfried Wilhelm Leibniz* adlı ortak eseri, araştırmamı yönlendiren vazgeçilmez bir kronolojik çatı sundu ve temel anahtar kaynakları bulmama çok yardımcı oldu. Aynı şekilde G. E. Guhrauer'in klasik biyografisi değerli bir kalkış noktası sağladı. Onu E. J. Aiton ve Heinrich Schepers'in *Neue Deutsche Biographie*'ye yazdıkları aydınlatıcı madde tamamladı. Dipnotlarda ve bibliyografyada belirtilen büyük ve küçük ölçekli harika çalışmalara büyük bir minnet borcum vardır. Bu çalışmaları birbirleriyle ilişkilendirmek benim için büyük bir keyif ve ayrıcalık oldu. Umarım bu yazarların çoğu araştırmalarının hakkını verdiğimi düşünürler. 2004'te bu kitabı yazarken ilerlemiş bir göğüs kanseri teşhisi konuldu bana. Peşinden gelen on aylık yoğun tedavi süreci boyunca verdiğim mücadelede bana destek olan aileme ve dostlarıma teşekkür etmek istiyorum. Dr. A. W. Hutcheon, Profesör Liliana Colombo ve Britanya Ulusal Sağlık Servisi'nin uzmanca ilgileri olmasaydı bu yaşamöyküsünü size anlatamazdım. Bu insanlara ve kamu tarafından finanse edilen bu kuruma olan vefa borcumu kelimelerle anlatamam. Ayrıca ben göğüs kanseriyle boğuşurken, kendi mücadelesini kaybeden akraba ve dostları da anmak isterim: Jennifer Hotson, Mariuccia Ferrario, Liliana Corti, Patrizio Dagrada ve özellikle arkalarında küçük çocuklar bırakmış Anna Negri ve Gabriella Bizzotto adlı iki anne. Son olarak, özellikle iki insana bu kitabı sunmayı çok isterdim: Cambridge University Press'ten, sorumluluk alarak bu güç ama ilginç ve büyüleyici projeyi benimle paylaşan rahmetli Terence Moore ve hevesli ama cahil bir doktora öğrencisinin Leibniz Arşivi'nin labirentindeki ilk adımlarına büyük bir içtenlikle kılavuzluk etmiş merhum Albert Heinekamp.

Kısaltmalar

A: Leibniz, G. W. *Sämtliche Schriften und Briefe*. Ed. Berlin Bilimler Akademisi. Dizi I-VIII. Darmstadt, Leipzig ve Berlin, 1923. Dizi, cilt ve sayfa olarak belirtilmiştir. "N."nin peşinden gelen günümüz rakamları editörlerin metne verdiği numarayı gösterir.

I: *Allgemeiner, politischer und historischer Briefwechsel*
II: *Philosophischer Briefwechsel*
III: *Mathematischer, naturwissenschaftlicher und technischer Briefwechsel*
IV: *Politische Schriften*
V: *Historische und sprachwissenschaftliche Schriften*
VI: *Philosophische Schriften*
VII: *Mathematische Schriften*
VIII: *Naturwissenschaftliche, medizinische und technische Schriften*

Bodemann, *Briefwechsel*: Bodemann, Eduard. *Der Briefwechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz*. Hannover, 1889. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.

Bodemann, *Handschriften*: Bodemann, Eduard. *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen öfflentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover ve Leipzig, 1895. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.

Couturat: Leibniz, G. W. *Opuscules et fragments inédits*. Ed. Louis Couturat. Paris: F. Alcan, 1903. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1988.

Deutsche Schriften: Leibniz, G. W. *Deutsche Schriften*. Ed. G. W. Guhrauer. 2 cilt. Berlin, 1840.

Dutens: Leibniz, G. W. *Opera omnia, nunc primum collecta, in classes distributa, praefationibus et indicibus exornata.* Ed. L. Dutens. 6 cilt. Cenevre: De Tournes, 1768. Cilt, kısım (ilgili) ve sayfa belirtilmiştir.

Erdmann: Leibniz, G. W. *Opera philosophica quae extant Latina Gallica Germanica omnia.* Ed. J. E. Erdmann. Berlin, 1839-40.

FC, *Oeuvres*: *Oeuvres de Leibniz.* Ed. A. Foucher de Careil. 7 cilt. Paris: Firmin Didot fréres, 1861-75 (ayrıca I. ve II. ciltler 2. baskıda da yer almıştır: Paris: Firmin Didot fréres, 1867-9; başka bir şey belirtilmediği sürece bu baskıya atıfta bulunuyorum).

Feller: Feller, Joachim Friedrich. *Otium Hanoveranum sive Miscellanea ex ore et schedis Illustris Viri, piae memoriae Godofr. Guilielmi Leibnitii.* Leipzig: Impensis Johann. Christiani Martini, 1718.

GB: *Der Briefwechsel von Gottfried Wilhelm Leibniz mit Mathematikern.* Ed. C. I. Gerhardt. Berlin: Mayer & Müller, 1899.

GM: Leibniz, G. W. *Mathematische Schriften.* 7 cilt. Ed. C. I. Gerhardt. Berlin ve Halle: A. Asher ve H. W. Schmidt, 1849-63.

GP: Leibniz, G. W. *Die Philosophischen Schriften.* Ed. C. I. Gerhardt. 7 cilt. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1875-90. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1960-61. Cilt ve sayfa belirtilmiştir.

Grua: Leibniz, G. W. *Textes inédits d'après les manuscrits de la Bibliothèque Provinciale de Hanovre.* Ed. G. Grua. 2 cilt. Paris: PUF, 1948.

Klopp: Leibniz, G. W. *Die Werke.* Ed. O. Klopp. 11 cilt. Hannover: Klindworth, 1864-84.

LBr: Leibniz-Briefweschel. Hannover, Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek / Niedersächsische Landesbibliothek.

LH: Leibniz-Handschriften. Hannover, Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek / Niedersächsische Landesbibliothek.

Pertz: Leibniz, G. W. *Gesammelte Werke.* Ed. Georg Heinrich Pertz. 4 cilt. Hannover: Hahnschen Hof-Buchandlung, 1843-7. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.

Ravier: *Bibliographie des oeuvres de Leibniz.* Ed. Émile Ravier. Paris: F. Alcan, 1937. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.

AG: Leibniz, G. W. *Philosophical Essays.* Ed. ve çev. R Ariew ve D. Garber. Indianapolis: Hackett, 1989.

L: Leibniz, G. W. *Philosophical Papers and Letters*. Ed. ve çev. Leroy E. Loemker. 2. baskı. Dordrecht ve Boston: Reidel, 1969.

NE: Leibniz, G. W. *New Essays on Human Understanding*. Ed. ve çev. Peter Remnant ve Jonathan Bennett. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

WF: *Leibniz's New System and Associated Contemporary Texts*. Ed. ve çev. R. S. Woolhouse ve Richard Francks. Oxford: Clarendon Press, 1997.

Tarihlendirme

Y.U.: Yeni Usul.
E.U.: Eski Usul.

Tüm tarihler başka bir şey belirtilmediği sürece Yeni (Gregoryen) Usul'e göre yazılmıştır. Gregoryen olarak adlandırılan takvim, Papa XVIII. Gregorius'un* yazdığı resmi kilise tamiminden sonra 1582'de Katolik ülkelerde kullanılmaya başlandı. Şubat 1700'de Gregoryen usul Almanya'nın Protestan eyaletlerinde de kullanılmaya başlandı. Sonraki tarihi 1 Mart yapmak için 18 Şubat'tan sonra on gün çıkarılmıştır. Büyük Britanya ve onun kolonileri 1752'ye kadar yeni takvimi benimsemedi, çünkü 1700 eski (Jülyen) takvimde artık yıldı ve 29 Şubat 1700'den (E.U.) sonra iki sistem arasındaki fark 11 gün oldu.

Tarihlerden sonraki yıldız (*) imleri muhtemel tarihi göstermektedir.

* Doğrusu XIII. Gregorius-e.n.

Kronoloji

1 Temmuz (21 Haziran [E.U.]) 1646: Gottfried Wilhelm Leibniz, Leipzig'de (Saksonya) doğdu.

Temmuz 1653 - Paskalya 1661: Leipzig'in önde gelen iki Latince okulundan biri olan, Saksonya'daki en iyi hazırlık okulları arasında yer alan Nikolaischule'ye girdi.

Nisan 1661: Leipzig Üniversitesi'nde öğrenimine başladı.

2 Aralık 1662: Felsefede mezuniyet derecesi aldı.

9 Haziran 1663: Felsefede mezuniyet derecesi için yazdığı tezi (*Disputatio Metaphysica de Principio Individui*) savundu.

20 Haziran 1663: Saksonya'da Jena Üniversitesi'nin yaz sömestrine kaydoldu.

Ekim 1663: Kış sömestrine başlamak için Leipzig'e döndü.

7 Şubat 1664: Felsefede yüksek lisans derecesi aldı.

Aralık 1664: Felsefede yüksek lisans derecesi için yazdığı tezi (*Specimen Quaestionum Philosophicarum ex Jure collectarum*) savundu.

24 Temmuz ve 27 Ağustos 1665: Hukukta mezuniyet derecesi için yazdığı koşullu hükümler hakkındaki tezin (*De conditionibus*) birinci ve ikinci kısımlarını savundu.

28 Eylül 1665: Hukukta mezuniyet derecesi aldı.

1666: *Dissertatio de Arte Combinatoria*. Felsefe fakültesine kabulü için **17 Mart 1666**'da bu metnin *Disputatio arithmetica de Complexionibus* başlığını taşıyan birinci kısmını savundu.

Eylül Sonu 1666: Leipzig'den ayrıldı.

4 Ekim 1666: Serbest imparatorluk şehri Nürnberg sınırları içinde bulunan Altdorf Üniversitesi'nin hukuk fakültesine kaydoldu.

15 Kasım 1666: Hukukta lisans ve doktora tezini (*Disputatio de Casibus perplexis in Jure*) savundu.

1666-7: İlk maaşlı işini edindi: Nürnberg Simya Cemiyeti sekreterliği.

Sonbahar 1667: Ren Nehri ve Hollanda üzerinden büyük bir Avrupa gezisine çıkmak için Nürnberg'den ayrıldı.

Kasım 1667: Leibniz Frankfurt'ta; buraya yakın Mainz'deki Katolik başpiskoposluk makamını ziyaret etti.

1667 Sonu: *Nova Methodus Discendae Docendaeuque Jurisprudentiae* adlı eseri yayımlandı.

1667 Sonu - 1668 Başı: Baron Johann Christian von Boyneburg ile ilk karşılaşma.

1668: Mainz elektörü ve prens-başpiskoposu Johann Philipp von Schönborn* tarafından hukuk külliyatının (*corpus juris*) yeniden düzenlenmesi ve reformu üzerine çalışması için işe alındı; *Confessio Naturae contra Atheistas*.

1668-9: *Demonstrationum Catholicarum Conspectus.*

Nisan 1669: Eski öğretmeni Jacob Thomasius'a mektup yazdı.

1669-71: *Elementa Juris naturalis.*

1670: Mario Nizolio'nun *Antibarbarus seu de veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos* adlı metnin Leibniz'in giriş yazısıyla yeniden yayımlanması.

1670-1: *Theoria motus abstracti* ve *Hypothesis physica nova.*

1671: *Grundriss eines Bedenkens von aufrichtung einer Societät in Deutschland zu aufnehmen der Künste und Wissenschaften.*

Mayıs 1671: Magnus Wedderkopf'a mektup yazdı.

20 Haziran 1671: Pierre de Carcavy'den Leibniz'e gelen mektup. Leibniz'in hesap makinesinden bildiğimiz kadarıyla ilk kez bu mektupta söz edildi.

1671-2: *Directiones ad rem Medicam pertinentes.*

19 Mart 1672: Mart sonunda varacağı Paris'e gitmek üzere yola çıktı.

Sonbahar 1672: Christiaan Huygens ile ilk kez buluştu. Özellikle sayısal dizilerin toplaması üzerine yoğun matematik çalışmalarına başladı.

Sonbahar 1672 - 1673 Başı: *Confessio Philosophi.*

Kasım 1672: Baron Boyneburg'un oğluna öğretmenlik yaptı.

15 Aralık 1672: Leibniz'in hamisi Baron Boyneburg'un ölümü.

---

* Kutsal Roma-Germen İmparatoru, seçme hakkına sahip (elektör) devletlerin soyluları tarafından seçilirdi. İmparatorluk tarihinin büyük kısmı süresince yediyi aşmayan bu kişilere elektör-prens denirdi-e.n.

Ocak Sonu - Şubat Sonu 1673: Londra'ya ilk ziyaret. Kraliyet Cemiyeti'nin* sekreteri Heinrich Oldenburg ile ilk kişisel karşılaşma.

1 Şubat 1673: Kraliyet Cemiyeti'nin bir toplantısında Leibniz'in hesap makinesinin sergilenmesi.

Mart Başı 1673: Paris'e döndü.

19 Nisan 1673: Kraliyet Cemiyeti üyeliğine seçildi.

13 Eylül 1674: Merhum Baron Boyneburg'un dul karısı tarafından işten çıkarıldı.

21 Ocak 1675: Hannover Dükü Johann Friedrich'in hizmetine girme teklifini kabul etti.

Ekim 1675: Londra'dan döndükten sonra bir dizi matematiksel çalışmanın ardından elde ettiği sonuçlarla sonsuz küçükler hesabını buldu.

1675-6: *De Suma Rerum* (*Pacidius Philaleti* diyalogu dahil).

Yaz 1676: *De Arcanis Motus.*

4 Ekim 1676: Paris'ten ayrıldı.

18-29 Ekim 1676: Londra'ya ikinci ziyaret.

Kasım 1676: Leibniz Hollanda'da; Lahey'deki Baruch Spinoza ile uzun boylu konuşmalar.

Aralık Ortası 1676: Dük Johann Friedrich'in saray danışmanı ve kütüphanecisi olarak görev yapmak üzere Hannover'e gitti.

Mayıs 1677: Dük Johann Friedrich'e mektup: bilgenin iyilikseverliği ("*caritas sapientis*") olarak adalet.

Haziran-Ekim 1677: *Caesarini Fürstenerii de Jure Suprematus ac Legationis Principum Germaniae.*

Ağustos 1677: Guelf hanedanı ile İtalya'nın eski soylu Este ailesi arasındaki olası bağlantının araştırılmasını önerdi.

1678-9: Leibniz, *Demonstrationes Catholicae*'nin (1679 sonbaharında Dük Johann Friedrich'e gönderdiği mektup) ansiklopedi planını yeniden sundu; bir evrensel bilim (*scientia generalis*) ve kanıta ya da icada dayalı ansiklopedi fikrini öne sürdü. Kuvveti, kütle (m) ile hızın karesinin (v^2) çarpımına eşitleyen bir kuvvet kavramı üzerinde çığır açıcı bir çalışmaya imza attı (*De corporum concursu*, Ocak 1678); bir *characteristica geometrica* ya da durum analizi (*analysis situs*) ve ikili aritmetik geliştirdi; mantık hesabının temelini atan anahtar niteliğinde bir dizi mantık yazıları yazdı (Nisan 1679); gelişmiş bir olasılık felsefesinin temellerini attı (*De incerti*

---

* 1660 yılında on iki bilimadamının bilimsel konuları konuşmak üzere haftada bir toplanmasıyla oluşan ve 1663 yılında Kral II. Charles'ın fermanıyla The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge adını alan bilim topluluğu -e.n.

aestimatione, Eylül 1678); bilim cemiyetlerinin ansiklopedi işinde ortaklaşa çalışmalarını ve bilimsel araştırmaları düzenlemenin yeni yollarının bulunmasını önerdi.

Sonbahar 1678: Harz madenleri işine girdi.

28 Aralık 1679: Dük Johann Friedrich'in ölümü. Hannover Dükalığı'nın yönetiminin merhum dükün en küçük kardeşi ve Sophie von der Pfalz'ın kocası Ernst August'a geçişi.

1680-83: Resmi bir tıp sistemi ve devletin eğitim imkânı sunması gibi bir dizi uygulamayı Ernst August'a önerdi.

1680-86: Harz madenleriyle yoğun şekilde ilgilendi. Harz'a otuz bir kez giderek 365 haftasının en az 165'ini orada geçirdi.

1683: Piskopos Cristobal de Rojas y Spinola ve Gerhard Wolter Molanus'un öncülüğünde Katolikler ile Protestanların yeniden birleşmesi için Hannover'de müzakereler yapıldı. Bu sırada Leibniz, Fermat'nın kısa teoremini kanıtladı.

Ağustos-Eylül 1683: *Mars Christianissimus seu Apologia armorum Regis Christianissimi contra Christianos.*

Ocak 1684: Determinantların bulunması ve özelliklerinin keşfi.

Ekim 1684: *Acta Eruditorum* dergisinde "Nova Methodus pro Maximis et Minimis" adlı yazısının (Leibniz'in sonsuz küçükler hesabını ilk kez kamuoyuna sunduğu yazı) yayımlanması; daha sonra bu yazısı aynı derginin Temmuz 1686 sayısında yayımlanan "De Geometria Recondita et Analysi Indivisibilum et infinitorum" yazısıyla tamamlandı.

Kasım 1684: *Acta Eruditorum* dergisinde "Meditationes de Cognitione Veritate et Ideis" adlı yazısının yayımlanması.

Nisan 1685: Harz projesinin başarısızlığa uğraması.

Haziran 1685: Guelf tarihini yazma görevini üstlendi.

Sonbahar 1685: Dük Ernst August'un elektörlük talebini destekler nitelikte tarihsel ve hukuksal savlar sunan ilk bildirisi.

1686: Leibniz fizik, metafizik, teoloji ve mantık alanlarında dört temel metin yazdı: 1) *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturae* 2) *Discourse de Métaphysique* 3) *Examen Religionis Christianae* 4) *Generales Inquisitiones de Analysi Notionum et Veritatum.*

1686-90: *Discourse de Métaphysique* adlı metninde ele aldığı konular hakkında Antoine Arnauld ile mektuplaştı.

Ekim Sonu 1687: Güney Almanya'ya yola çıkış.

Kasım 1687: Rheinfels'te iki hafta kalıp en çok güvendiği ve mektuplaştığı dostlarından biri olan Landgraf* KontErnst von Hessen-Rheinfels'i ziyaret etti.

---

* Hükümran Alınan prenslerine verilen bir unvan-e.n.

Ocak 1688: Christian Knorr von Rosenrot tarafından Sulzbach'ta birkaç gün misafir edildi.

Mart Sonu 1688: Birkaç duraklama ve oyalanmadan (eski dostu Johann Daniel Craftt ile Bohemya, Graupen'de buluşması ve Regensburg'da iki hafta kalması dahil) sonra asıl gideceği yer olan Münih'e vardı.

Nisan 1688: Augsburg'daki bir el yazması kitapta Este ailesi ile Braunschweig-Lünebrug ailesi arasındaki hanedanlık bağlantısının kanıtını buldu.

Nisan Sonu 1688: Modena (İtalya) şehrindeki Este arşivlerini ziyaret etmeye karar verdi. 29 Nisan'da Viyana'ya gitmek üzere Münih'ten ayrıldı.

8 Mayıs 1688: Leibniz Viyana'ya varıp Şubat 1689'a kadar orada kaldı; İmparator I. Leopold'un huzuruna çıkma (Ekim 1688) ve kiliselerin yeniden birleştirilmesi hakkında Piskopos Rojas ile birkaç görüşme.

Sonbahar-Kış 1688-9: *Mars christianissimus ou Réflexions sur la declaration de la guerre, que la France fait à l'Empire.*

Şubat 1689: *Acta Eruditorum* dergisinde "Tentamen de Motuum caelestium Causis" adlı yazısının yayımlanması.

16 Ocak 1689: Modena dükünden Este arşivlerini ziyaret etme izni aldı.

11 Şubat 1689: İtalya'ya yolculuk.

4 Mart 1689: Ayın sonuna kadar Venedik'te kaldı.

14 Nisan 1689: Roma'ya vardı.

Mayıs Başı 1689: Napoli'yi ziyaret.

Mayıs Ortası 1689: Roma'ya dönüp 20 Kasım 1689'a kadar orada kaldı ve Fizik-Matematik Akademisi'nin (Accademia Fisico-Matematica) toplantılarına katıldı.

Temmuz'un İkinci Yarısı 1689: *Phoranomus seu de potentia et legibus naturae.*

Ağustos 1689-90: *Dynamica de Potentia et Legibus Naturae Corporeae.*

İlkbahar-Sonbahar 1689: *Tentamen de Physicis Motuum Coelestium Rationibus* ve *Principia Logico-Metaphysica* (*Primae Veritates* diye de bilinir).

Kasım 1689: Roma'dan ayrılıp Floransa'ya giderek Rudolf Christian von Bodenhausen ile buluştu; "dinamik" sözcüğü Bodenhausen'e gönderdiği mektupta (31 Aralık 1689) ilk kez geçti.

22 Aralık 1689: Leibniz Bologna'ya gitmek üzere Floransa'dan ayrıldı.

28 Aralık 1689: Bologna'dan ayrılıp sonunda İtalya gezisinin resmi durağı olan Modena'daki Este sarayına vardı.

Ocak 1690: Este arşivlerini inceledi. 2 Şubat'ta Modena'dan ayrıldı.

10 Şubat 1690: Rovigo yakınındaki Badia Polesine'de bulunan Vangadizza manastırındaki Este ailesinin mezarlarını ziyaret etti. Este ve Guelf aileleri arasındaki kesin bağlantıyı buldu.

Şubat-Mart 1690: Leibniz Venedik'te. Michel Angelo Fardella'yla görüşmeler. 24 Mart'ta Venedik'ten ayrıldı.

Nisan Sonu-Mayıs Ortası 1690: Leibniz Viyana'da.

Haziran Ortası 1690: Hannover'e dönüş.

1690-91: Paul Pellisson-Fontainer ile dinsel hoşgörü konusunda mektuplaşmalar.

Sonbahar 1690-92: Guelf tarihinin taslağını, özellikle *Brevis synopsis historiae Guelficae* adlı bir özetini çıkardı. 1693'te Guelf tarihini tamamlamayı planladı.

14 Ocak 1691: Wolfenbüttel sarayında dükalığın etkileyici kütüphanesinin müdürlüğü gibi ilave görevler üstlendi; 1691'in ikinci yarısında yeni bir kataloğun hazırlanmasını (1699'da tamamlanan) denetledi. Wolfenbüttel onun ikinci düzenli ikamet yeri oldu ve orada kalıcı bir konut edindi.

15 Şubat 1692: Nicolas Fatio de Duillier, Huygens'e gönderdiği mektupta Leibniz'in kalkülüsü Newton'dan aldığını ama onun bu konudaki payını kabul etmediğini iddia etti.

Mart 1692: İmparator I. Leopold, Calenberg (Hannover) ve Celle bölgelerine dokuzuncu elektörlük statüsünü vererek Leibniz'in Dük Ernst August'un elektörlük talebini desteklemek üzere tarihsel ve hukuksal belgeler hazırlamak için yıllarca sarf ettiği çabaları taçlandırdı.

Mayıs 1692: Leibniz, Jacob Auguste Barnabas Comte Des Viviers aracılığıyla aldığı, XIV. Louis'nin hizmetine girme teklifini geri çevirdi.

1692-96: Harz madenleriyle yeniden ilgilenmeye başladı.

1693: *Codex Juris Gentium Diplomaticus* yayımlandı.

Mart 1694: "De Primae Philosophiae Emendatione, et de Notione Substantiae" adlı yazısının *Acta Eruditorum* dergisinde yayımlanması.

1694 Sonu: *Protogaea* (Leibniz'in dünyanın kökeni ve tarihi hakkındaki eseri) tamamlandı ama yayımlanmadan kaldı.

1695: "Specimen Dynamicum"un birinci kısmının *Acta Eruditorum* dergisinin Nisan sayısında yayımlanması; "Système nouveau de la nature et de la communication des substances" adlı yazısının *Journal de Sçavans* dergisinde (Haziran ve Temmuz) yayımlanması; "önceden belirlenmiş uyum" ifadesinin ve "basit tözler" ya da "gerçek birlikler" anlamına gelen "monad" teriminin ilk kez kullanılışı.

1690'ların Ortası: *Mémoire pour des Personnes éclairées et de bone intention.*

5 Şubat 1695: Antonio Alberti (diğer adıyla Amable de Tourreil), Katolikliğe geçerse Vatikan kütüphanesinin müdürlüğünü yapabileceğini Leibniz'e bildirdi. Leibniz bu teklifi reddetti.

Temmuz 1696: Özel adalet danışmanlığına (*Geheimer Justizrat*) yükseldi.

1696-97: *Unvorgreiffliche Gedancken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache.*

23 Kasım 1697: *De rerum originatione radicali.*

1697: *Novissima Sinica*'nın yayımlanması; özellikle 1697'den itibaren Leibniz'in odak noktası Katoliklik ile Lutherciliği yeniden uzlaştırmaktan, Luthercilerle Kalvencileri, Evanjeliklerle Reformcuları yeniden birleştirmeye doğru kaydı.

1697-1700: Leibniz, John Locke ile Edward Stillingfleet arasındaki tartışma hakkında yorum yaptı.

1698 Başı - 1699 Başı: Molanus'la birlikte *Unvorgreiffliches Bedencken über eine Schrift genandt "Kurtze Vorstellung"*u yazdı.

2 Şubat 1698: Ernst August'un ölümü. Onun en büyük oğlu Georg Ludwig, Hannover'in yeni elektörü ve dükü oldu.

Eylül 1698: *Acta Eruditorum* dergisinde "De ipsa natura" adlı yazısı yayımlandı; *Tentamen Expositionis Irenicae.*

Kasım 1698 - Şubat 1705: Leibniz Berlin'de kalış süresini uzatarak (toplam yirmi dört ay kadar) Brandenburg'un elektresi ve Georg Ludwig'in kız kardeşi Sophie Charlotte ile eşiyle az rastlanır cinsten yakın bir bağ kurdu.

Aralık 1698 - Ocak 1706: Burchard de Volder'le mektuplaşma.

1698 ve 1700: *Accessiones Historicae* adlı eserinin iki cildi ve *Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici* yayımlandı.

1699: Nicolas Fatio de Duillier'in matematik kitabı, Leibniz'in kalkülüsü Newton'dan aşırdığı yönünde şüphe uyandırdı.

1699-1705: Leibniz, Protestanların yeniden birleşmesi meselesinde İngiliz Kilisesi'nin desteğini istemek için Gilbert Burnet'e mektup yazdı (Ocak 1699); Burnet'in *Exposition of the Thirty-Nine Articles of the Church of England* adındaki metninin 17. Maddesi hakkında yorum yaptı.

Şubat 1700: Leibniz, Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'ne yabancı üye seçildi.

19 Mart 1700: Brandenburglu III. Friedrich, Berlin Bilimler Cemiyeti'nin Leibniz'in başkanlığında kurulmasını onayladı; 11 Temmuz 1700'de Elektör söz konusu cemiyetin kuruluş kararını (*Stiftungbrief*) tasdik etti; 12 Temmuz 1700'de Leibniz Brandenburg'da özel adalet danışmanlığına (*Geheimer Justizrat*) ve Berlin Bilimler Cemiyeti'nin başkanlığına resmen atandı.

Ekim Sonu - Aralık Ortası 1700: Leibniz Viyana'dayken Katolik ve Protestan kiliselerinin birleştirilmesi hakkında yeni müzakereler yürütmek amacıyla İmparator Leopold'un yaptığı davete icabet etti.

18 Ocak 1701: Brandenburg elektörü, I. Friedrich'i Prusya kralı seçti.

8 Ağustos 1701: *Annotatiunculae Subitaneae ad Tolandi Librum De Christianismo Mysteriis Carente.*

14 Ağustos 1701: Hannover soyu yoluyla İngiliz tahtına Protestan verasetini onaylayan Tahta Çıkma Yasası, dul elektres Sophie'ye sunuldu.

11 Haziran 1702 - Mayıs 1703: Leibniz, Lützenburg ve Berlin'de. 1702 yazında Lützenburg'da Sophie Charlotte ile fikir alışverişinde bulundu ve Charlotte'nin sosyal çevresi *Essais de Théodicée*'ye (*Théodicée Denemeleri*, 1946, 1986) zemin hazırladı.

1702: *Lettre touchant ce qui est independant des Sens et de la Matiere* adlı mektup Sophie Charlotte'ye gönderildi.

Nisan 1703: *Explication de l'Arithmetique Binaire* adlı metin, Joachim Bouvet'yle mektuplaşmalarında değindiği *I Ching*'in altı köşeli yıldızlarıyla Leibniz'in ikili aritmetiği arasındaki benzerliğe dikkat çekti.

Haziran Başı 1703: Leibniz Hannover'e döndü.

1703 Yazı- Yazı: *Nouveaux Essais sur l'endentement humain* (*İnsan Âkilesi Hakkında Yeni Deneyişler*, 1939).

1703 Yazı: *Méditation sur la Notion commune de la justice.*

30 Ocak-2 Şubat 1704: Leibniz, Saksonya'da bir Bilimler Cemiyeti kurma fikrini hayata geçirmek için Dresden'e gitti.

12 Nisan 1704: 1679'dan itibaren kiliselerin yeniden birleştirilmesi meselesi hakkında aralıklı olarak mektuplaştığı Jacques-Bénigne Bossuet öldü.

27 Ağustos 1704: Brandenburg'da altı aydan daha uzun kalmak üzere Lützenburg'a vardı; Wilhelmine Caroline von Ansbach'la görüştü.

Aralık 1704-16: Christian Wolff'la mektuplaştı.

1 Şubat 1705: Leibniz Berlin'deyken Sophie Charlotte Hannover'de öldü.

Mart 1705: Leibniz Hannover'e döndü.

2 Eylül 1705: Georg Ludwig'in oğlu ve vârisi Georg August, Wilhelmine Caroline von Ansbach ile evlendi.

Ocak 1706-16: Bartholomew Des Bosses ile mektuplaşmalar; 1712'den itibaren bu mektuplaşma *vinculum substantiale'i* (özsel bağı) kapsadı.

Kasım Ortası 1706 - Mayıs Ortası 1707: Leibniz Berlin'de.

Haziran 1707: *Scriptores rerum Brunsvicensium*'un ilk cildi yayımlandı; sonraki iki cilt ise 1710 ve 1711'de yayımlandı.

Aralık 1708: Leibniz Viyana'da.

Ocak Başı - Mart Başı 1709: Ocak başında Leipzig'e kısa bir ziyaret; Berlin'de bir süre kaldı.

9 Mart 1709: Hannover'e döndü.

1710: *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal* Amsterdam'da yayımlandı; Berlin Bilimler Cemiyeti *Miscellanea Berolinensia*'nın ilk cildini yayımladı; 7 Ağustos'ta I. Friedrich, Marquard Ludwig von Printzen'i Cemiyeti'nin onursal başkanı seçip Leibniz'in başkanlık rolüne gölge düşürdü; 1708 tarihli *Philosophical Transactions* dergisi (1710'da yayımlandı) İskoç matematikçi John Keill'in bir yazısına yer verdi. Bu yazıda Leibniz, açıkça Newton'ın kalkülüsünü aşırmakla itham edildi.

Ekim 1710: Thomas Burnett'e gönderdiği bir mektupta Leibniz, sonradan evrensel bilim (*scientia generalis*) diye yeniden tasarladığı ve nihayet bu mektupta "genel felsefenin ve doğal teolojinin unsurları" olarak gördüğü, *Demonstrationes Catholicae*'den daha geniş çaplı bir girişimin "habercisi" olarak *Théodicée* adlı kitabını sundu.

25 Şubat - Mayıs Başı 1711: Berlin'de son kez kaldı.

30 Ekim 1711 - 10 Kasım 1712: Torgau (Saksonya) ve Carlsbad'da (Bohemya) Rus Çarı Büyük Petro ile görüştü.

11 Kasım 1712: Leibniz, Rusya'nın özel adalet danışmanlığına ve ayrıca matematiksel ve bilimsel konularda çarın danışmanlığına atandı.

1712: *Epistolica de historia etymologica dissertatio.*

Aralık Ortası 1712 - Eylül Başı 1714: Leibniz Viyana'da.

Ocak 1713: *Commercium Epistolicum* Londra'da yayımlandı.

Nisan 1713: İmparatorluğun iki temyiz mahkemesinden biri olan İmparatorluk Adalet Divanı'nın (*Reichshofrat*) üyesi olarak atandı (2 Ocak 1712 tarihinden başlatılarak).

14 Ağustos 1713: İmparator VI. Charles, Leibniz'i Viyana'da kurulması planlanan İmparatorluk Bilimler Akademisi'nin başkanı olarak atasa da bu plan hiç gerçekleştirilemedi.

Yaz 1713: Leibniz ismini kullanmadan *Charta Volans*'ı yazdı.

1714: Leibniz, Savoy Prensi Eugene için *Principles de la nature de la grâce fondés en raison*'ı yazdı (Ağustos 1714'te Viyana'da tamamlandı) ve ölümünden sonra yayımlanacak *Monadoloji* (1935, 1986; *Monadologie*) metni üzerinde Viyana ve Hannover'de çalıştı.

8 Haziran 1714: Leibniz'in Hannover'deki eski dostu ve hamisi, dul elektres Sophie öldü.

Ağustos 1714: Büyük Britanya ve İrlanda Kraliçesi Anne öldü; taht Hannoverli Georg Ludwig'e (I. George) geçti.

3 Eylül 1714: Viyana'dan ayrılış.

14 Eylül 1714: Elektör ve maiyeti Londra'ya gitmek üzere Hannover'den ayrıldıktan üç gün sonra Leibniz Hannover'e vardı.

12 Ekim 1714: Galler Prensesi olan Caroline Hannover'den ayrıldı.

1714 Sonu - 1716: Leibniz Londra'daki saray erkânının peşinden gitmek için Büyük Britanya'nın tarih yazıcılığı görevini güvence altına almaya çalıştıysa da başarılı olamadı; Viyana ya da Paris'e taşınmayı düşündü; Guelf tarihi üzerine yoğun çalışmalar (*Annales Imperii Occidentis Brunsvicenses*).

15 Mart 1715: Leibniz, Des Bosses'e gönderdiği bir mektupta Berkeley'in felsefesini eleştirdi.

İlkbahar - Yaz Başı 1715: Ἀποκατάστασις (Apokatastasis).

Kasım 1715 - Ekim 1716: Prenses Caroline aracılığıyla Leibniz ile Samuel Clarke arasında mektuplaşmalar.

1705 Sonu - 1716 Başı: *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois.*

Yaz 1716: Bad Pyrmont'ta (Aşağı Saksonya) Büyük Petro ile görüşmeler.

3 Ağustos 1716: Leibniz hesap makinesinin son modeli üzerinde tatmin edici gelişmeler kaydetti.

3 Kasım 1716: Leibniz'in Berlin Bilimler Cemiyeti'nin gelişeceğine dair ümitlerini dile getirdiği son mektubu.

6-14 Kasım 1716: Leibniz gut ve artrit (eklem yangısı) hastalıklarından yatağa düşerek yazı yazamaz hale geldi.

14 Kasım Akşamı 1716: Leibniz, Hannover'de öldü ve 14 Aralık 1716'da cenaze töreni orada düzenlendi.

Giriş

13 Kasım 1717'de Paris'te Kraliyet Bilim Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) sekreteri Bernard Le Bovier de Fontenelle meslektaşlarına, bir yıl önce ölen Gottfried Wilhelm Leibniz'e dair bir methiye sundu. Fontenelle, Alman filozofla birçok kez mektuplaşma fırsatını bulmuş ve "Methiye"sini (Éloge) hazırlarken Leibniz'in sekreteri Johann Georg Eckhart'ın hazırladığı biyografi taslağından da faydalanabilmişti. Onca kişisel bilgiyle dolu olan Fransız fikir adamı, doğal olarak konuşmasının başında ana temasının en çok bir methiye olarak adlandırılabileceğini belirtti: Fontenelle'in tespitine göre, Leibniz'in düşünsel başarılarının sıra dışı zenginliğine övgü. Paris'teki bilim çevrelerinde hâlâ gözde olan klasik damar içinde "Leibniz'in tüm bilim dallarında eşzamanlı olarak gösterdiği başarının benzerini eskiler ancak eşzamanlı koşan sekiz atla elde edebiliyordu." Ne var ki tam da bu geniş düşünsel yelpaze, Fontenelle'i anlaşılabilir bir biyografik taslak hazırlamada görünürde başa çıkılmaz zorluklarla karşılaştırmıştı. "Leibniz aynı yıllarda farklı konular hakkında yazılar yazdı ve sık sık aniden bir daldan tamamen zıt başka bir dala atlaması onun düşüncelerinde hiçbir karışıklığa yol açmamasına, onu hiç rahatsız etmemesine rağmen bu biyografiyi zora sokup karışık bir hale getirdi"[1] diye yakınıyordu Fontenelle. İçe içe geçerek dallanıp budaklanmış sekiz düşünsel gelişim çizgisini çaresizce birbirine dolaştırmadan anlatmanın zorluğu karşısında Fontenelle "alışıldık kronolojik sıra"yı terk edip methiyesini tematik olarak düzenledi.

İlkin Fortenelle'nin karşılaştığı bu zorluk, Leibniz'in ölümünün ardından geçen neredeyse üç yüzyıl boyunca katlanarak arttı. Leibniz bir çağdaşına içini açıp kendisini tanıyanların sadece basılmış eserlerini bildiğini, kimsenin kendisini şahsen tanımadığını söylemişti.[2] Dağ gibi yığılmış

özel yazıları, ölümünden sonraki akşam cesedinin Schmiedestrasse'den götürülmesinden önce bile mühürlüydü. Bu mektuplar, Fontenelle'in ele geçirdiği yayımlanmış yazıların, Leibniz'in düşünsel ürünlerinin sadece küçük bir kısmını oluşturduğunu ortaya çıkardı. Arşiv muazzam büyüklükteydi: Binlerce mektup, yüzlerce el yazması kitap, bölüm, taslak ve not. Tüm bunlar Berlin Bilim Akademisi'nin devam eden derlemesi içinde, sekiz farklı seri (üçü Leibniz'in mektuplaşmalarına, beşi de diğer yazılarına ayrılan) içinde düzenlenmiş yüz yirmi adet *quarto* forma* büyüklüğüne ulaşmıştı sonunda.[3] Bu eserlerin düşünsel niteliği sayısal niceliği kadar çarpıcıydı. Herhangi bir ayrımda bulunmaksızın tüm düşüncelerini yayımlamaktan uzak durmuş olan Leibniz, en köklü kanılarını ve en kayda değer çıkarımlarını kendine ve en çok güvendiği birkaç mektup arkadaşına saklamıştı. Hannover'deki resmi kütüphanede (yakın zamanda Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliothek adını almıştır) büyük oranda el değmemiş halde muhafaza edilen belgeleri, önceden yayımlanmamış yazılarının kısmi baskıları ve yeni eserleri, neredeyse başa çıkılmaz bir akış içinde Leibniz'den bize kadar gelen nesiller boyunca taze bir düşünsel cevher kaynağı olmuştur.[4] Belki de en etkileyici olan bu yazıların tematik kapsamıydı. Felsefeden matematiğe diye daraltılarak tahlil edilen yazıları bilimler ansiklopedisinin sınırlarını aşıyordu: astronomi, fizik, kimya, jeoloji, botanik, psikoloji, tıp, doğa tarihi, hukuk, etik, siyasi felsefe, tarih, antik eserler, Çince, Almanca ve diğer Avrupa dilleri, dilbilim, etimoloji, filoloji ve şiir; doğa teolojisi ve vahiy teolojisi; dini düşüncelere dalmanın yanı sıra bir dizi pratik olgularla uğraşmak: hukuk reformundan kiliselerin birleştirilmesine, diplomasi ve uygulamalı politikadan kurumsal reforma, teknolojik gelişmeye ve bilimsel cemiyetlerin, kütüphanelerin ve kitap ticaretinin düzenlenmesine varıncaya değin.

Kronolojik şekilde düzenlenmiş tek bir anlatıda Leibniz'in düşünsel yaşamının birçok dalına değinemeyeceğini anlayan Fontenelle "onu bölümlere ayırmaya ya da felsefi bir dille söylersek tahlil etmeye" karar verdi. Yine klasik bir kıyaslamaya başvurarak şöyle diyebiliriz: "Eskiler birçok Herkül'den tek bir kişi yapmışlardı; biz tek bir Leibniz'den birçok âlim yapacağız." Ölümünün birinci yılı içinde Leibniz'in sistemi birbirinden farklı çeşitli alanlara bölündü ve onun bu alanlara yaptığı kat-

* Sayfa boyu 30 santime ulaşabilen, 4 yapraklık (sekiz sayfa) forma -e.n.

kılar tek tek anlatıldı. Böylesine hacimli bir makale ve yayım külliyatıyla uğraşmanın yazınsal zorluğuna, bir hayli karmaşık ve geniş kapsamlı bir düşünce sistemini kavramanın teknik güçlüğü eklendi ve Leibniz kaçınılmaz olarak uzmanların ilgi odağı oldu. Yazılarının ana gövdesi klinik operasyondan geçirilip uzmanların ileri düzey çalışmalarını sürdürebilmeleri için parçalanıp paylaşıldı; uzun zaman yoğun şekilde çalışarak yarattığı tutarlı düşünsel dünya ise tüm disiplinlerin ansiklopedisi üzerinde çalışan bir âlimler ordusu arasında teklifsizce taksim edildi.

Bu entelektüel parçalanma yeterince zarar verici değilmiş gibi, bu disiplinlerin hepsi tarihsel süreçte onun düşünsel mirasından (*Nachlass*) paylarına düşene aynı ilgiyi göstermedi. Matematiğe kalıcı katkıları her zaman bir hayran kitlesi doğurdu. Mantıktaki parlak yenilikleri ve metafizikteki çarpıcı çıkarımları daha büyük ilgi gördü. Öte yandan diğer birçok bilim dalındaki çalışmalarının o kadar kalıcı olmadığı sonradan ortaya çıktı. Bir matematikçi ve mantıkçı olarak hızla sağlamlaşan ünü, insanların ilgi odağını diğer alanlara yaptığı katkılardan uzaklaştırırken, onun hayatının ve eserlerinin pek çok önemli yanını araştırmak için gereken mantık, metafizik ve matematiğin özüne hâkim olmayan uzmanların da gözünü korkuttu. Bu tutarsızlık, ölümünden sonra Leibniz'in yayımlanmış ve yayımlanmamış yazılarının çevresinde yavaş yavaş biriken devasa ikincil literatürde apaçık görülmektedir. 1980'den önce Leibniz hakkındaki literatürün standart bibliyografyası olan metafizik ve ontolojide 806, matematikte 552, mantıkta 430, epistemolojide 282 ve fizik bilimlerinde 220 çalışma bulunmaktadır. Öte yandan aynı bibliyografyada etik ve uygulamalı felsefe alanında sadece 154 çalışma vardır. Leibniz'in öğrenimini gördüğü siyaset felsefesi ve hukuk sadece 135 çalışmada kalır. Ömür boyu sürdürdüğü projesinin merkezinde yer aldığı tartışmasız olan teoloji ve din felsefesi, 122 çalışmayı aşmaz. Dilbilim ve edebiyat çalışmaları ancak 98 çalışmanın konusu olmuştur. Leibniz'in hayatının ikinci yarısının başlıca mesleği olan tarih yazımı ve tarih felsefesi, güçbela 79 esere ulaşmış, tıp ise iyice güçten düşüp 54 maddede kalmıştır.[5] Bu sayıların söz konusu alanlara Leibniz'in yaptığı kalıcı katkıların –daha doğrusu geçen çeyrek asrın bir şekilde yeniden düzenlenmiş vurgularının[6]– doğru bir indeksi olup olmadığı bir yana, bu alanlara katkı yapmak için sarf ettiği çabaların ve zihninde söz konusu alanlara verdiği önemin göstergeleri olmadığı apaçık ortadadır.

Dahası, Leibniz'in düşünsel sisteminin parçalanması ve parçalara dengesiz ilginin gösterilmesi kaçınılmaz olarak yanlış anlamalara yol açmış ve Leibniz'in yazılarının can alıcı yanları bu eğilimi desteklemiştir. Bilindiği gibi, Leibniz genellikle son derece örtük ve karmaşık yollarla aşikâr antitezleri uzlaştırma peşinde olan biriydi. Yine bilindiği gibi, Leibniz çok sayıda çağdaşıyla mektuplaşmış ve düşüncesinin değişik çehrelerinden farklı insanlara söz etmiştir. Çeşitli eserlerde ve mektuplarda çarpıcı şekilde farklı vurgularla karşılaşan bazı bilim adamları alelacele Leibniz'in kendi ilkelerini yanlış sunarak ya da büsbütün ilkesiz davranarak karşıt tarafların gönlünü almak isteyen samimiyetsiz, fırsatçı bir saray adamı olduğu sonucuna varmıştır. Aslında o henüz hayattayken bile, dar kafalı çağdaşlarının birçoğu benzer yargılarda bulunmuşlardı; bazıları onun Kalvenciliğe [bkz. Sözlükçe] geçeceğinden endişe duymuş, başkaları onun zaten Katolikliğe geçtiğini sanmış, diğerleri de onun gizli bir ateist olduğunu düşünmüştür. Bir uçta deist [bkz. Sözlükçe] ve katı rasyonalist, diğer uçta Kabalacı, simyacı ve Gül-Haç [bkz. Sözlükçe] gibi iddialarla indirgemeci kişilik tahlilleri ölümünden sonra da devam etmiştir. Leibniz'in düşünsel ve kişisel bütünlüğünü sorgulayıp onu oldukça farklı iki filozofa bölmeye yönelik bu eğilim –Fontenelle'in sadece metaforik olarak dile getirdiği tarzda– Leibniz'e özel bir monografi adayan belki de en seçkin filozofun yorumunda zirve noktasına ulaşmıştır. Bizzat Bertrand Russell, Leibniz'in bir değil iki felsefeye sahip olduğu sonucuna vardı: biri, saraydaki hamilerini oyalamak ve hoşnut etmek için tasarladığı kötü bir halk felsefesi ya da "fantastik peri masalı", diğeriyse Russell'ın kendisinin çok düşkün olduğu mantık ve matematiğin cevherleri etrafında toplanmış iyi bir özel felsefe.[7]

Son on yıllarda bunun gibi indirgemeci yorumlar genelde ortadan kalkmıştır; artık hiçbir ciddi bilim adamı Leibniz'in felsefi külliyatı hakkında Russell'in yaptığı düalist yorumu tamamen benimsemez. Leibniz uzmanları zikrettiğimiz türden *ad hominem* (şahsi) savlara başvurmak yerine, farklı görünen ifadelerin altında yatan tutarlılıkları ustaca bulup çıkarmışlar ve hakiki tutarsızlıkları da felsefi araştırma ve gelişmenin kademeli sürecinin bir parçası olarak yorumlamışlardır. Antitez gibi görünen şeylerin temelinde yatan uyumu görebilme yetisine sahip Leibniz gibi bir insan, kendi biricik tutarlı duruşunu bağdaşmaz gibi görünen yollarla sunabilme yetisine de elbette sahipti. Ayrıca gerek kuramsal ge-

rekse pratik amaçlar güden bir insanın kendi biricik tutarlı duruşunun çok farklı çehrelerini birbirine karşıt teolojik, felsefi ve siyasi kamplardan insanlara sunmak için de geçerli dayanaklara sahipti.[8] Başka bir deyişle, Leibniz'in düpedüz felsefi metinlerini tutarlı şekilde yorumlamanın püf noktası, genelde onun felsefi olmayan düşüncelerinde, daha geniş düşünsel projelerinde, münferit metinlerin okunsun diye yazıldığı siyasi bağlamlarda ve itiraflarda bulunabilir. Kuşkusuz Leibniz felsefesinin birçok yüzü vardır ve onun düşünsel yaşamında hem son derece kişisel bir yan hem de bununla bağlantılı olarak halka açık bir yan vardır; fakat bu ikisi arasındaki farklılık samimi şahsi bir felsefeye ve sahte bir halk felsefesine sahip bir Janus* yüzünden ziyade madeni bir paranın iki yüzüne benzer.

Kısacası, metinlerin düşünsel ve tarihsel bağlamlarına dönülerek yanlış anlamaları gidermek, tutarsızlıkları düzeltmek ve Leibniz'in düşüncesinin gelişip serpildiği değişik yönleri bulup ortaya çıkarmak konusunda yakın zamanda büyük ilerleme kaydedilmiştir. Bu kitabın perde arkasında Leibniz'in ayrışık görünen etkinliklerinin tam birliği ilk kez açıklık kazanmaya başladı. Otuz Yıl Savaşları'nın bitmesinden iki yıl önce doğmuş olan Leibniz bir sentez ve uzlaşı insanıydı. Gerek bin yıllık insan düşüncesinin kazınıp ortaya çıkarılması gerekse sürgit zihinsel alışveriş ve konuşma yoluyla keşfedilecek hakikatin evrenselliğine ve bilginin birliğine derinden inanmıştı. O aynı zamanda, hayrete düşülecek ölçüde çeşitli alanlarda çarpıcı şekilde yeni düşünceler geliştirmek için yaygın kanılardan uzaklaşmaya hazır "özgür" bir düşünürdü. Ona göre, söz konusu sorun ister felsefi, ister matematiksel, ister bilimsel, isterse de pratik olsun, aydın bir hükümdarın alenen desteklediği ortak bir girişim olarak sürdürülecek, tüm bilimlerin ansiklopedisini hazırlamaya dönük her şeyi kuşatan sistematik bir planının bir parçasıydı hep. Nihai amacı insanın durumunu iyileştirmek ve bu sayede Tanrı'nın yaratılıştaki zaferini kutlamaktı. Nitekim mantık, matematik, metafizik, fizik, etik ve teoloji üzerine en kuramsal düşünceleri bile nihayetinde *ad usum vitae* (yaşamın hizmetinde) idi ve insanların mutluluğunu amaçlıyordu. Leibniz'in Berlin Bilim Cemiyeti için edindiği etkileyici düsturu, düzenleyici ideali Teori ve Pratiğin Birliği (*Theoria cum Praxi*) idi.

---

* Bir yüzü o yana, bir yüzü bu yana bakan iki yüzlü bir Roma tanrısı-ç.n.

Aslında mantıksal, matematiksel ve metafiziksel düşüncelerinin zirveye ulaşmasına rağmen Leibniz, siyasi istikrarın, sağlığın ve sosyal güvenliğin insanların mutluluğuna pek çok yüce düşünceden daha fazla katkıda bulunduğunu anlamak için ayaklarını yere sağlam basmıştı. Leibniz her şeyden çok, belli şeyleri *yapmak* isteyen bir adamdı. En çarpıcı felsefi görüşlerinin bir kısmının kendi ana amaçlarına katkıda bulunmak yerine anlaşmazlığı ve yanlış anlamayı körüklediğini fark ettiğinde, o görüşleri kendine saklamayı tercih ederdi.

Teorik ve pratik etkinliklerinin görünürde kafa karıştırıcı manzarasına rağmen, Leibniz'in düşünsel yaşamının genişliği, uzunluğu ve derinliği onun bariz çok yönlü çabalarının çoğunu birleştirmiş ve dolayısıyla çok sayıda geniş kapsamlı bölümlerden parça parça hayata geçirilmiş olsa da, merkezi bir amaç çıkarmada yol gösterici olan büyük bir proje içinde birleşir. Leibniz yaşamı boyunca hep aynı düşün peşindeydi: insan bilgisinin çeşitliliğini Hıristiyan geleneğine dayanan ve toplum çıkarını amaçlayan, mantıksal, metafiziksel ve pedagojik bir birliğe kavuşturmak. Bu projesi, tüm bilimlerin ansiklopedisini düzenleyip geliştirmeye yönelik kuşatıcı planının ana hatlarını belirleyen bir dizi metinde formüle edilmişti. Gençliğinde bu projesi *Demonstrationes Catholicae* ("Katolik Tanıtlamalar") planı diye anılmıştı; daha sonra "kanıtlayıcı" bir ansiklopedi içinde açıklanacak bir *Scientia Generalis* ("Genel Bilim") diye yeniden formüle edildi. Ve nihayet, hayatının son yıllarında Éléments de la philosophie générale et de la théologie naturelle ("Genel Felsefe ve Doğa Teolojisinin Öğeleri") diye yeniden adlandırıldı.[9] Leibniz'in her şeyi kuşatan planının ışığında okunduğunda onun düşünsel mirasının (Nachlass) birçok bölümünün ve taslağının şaşırtıcı şekilde tutarlı bir şekil aldığı ve siyasi katılım ve kurumsal reform alanlarındaki daha somut çabalarının çoğunun da temel ilkeler ve amaçlar bütünüyle ilişkilendirilebileceği görülür.

Leibniz'in geniş yelpazeli düşüncesinin temelinde yatan bütünlüğün giderek daha çok fark edilmesine rağmen genel bireşimsel bir açıklama şimdiye değin yapılmamıştır. Son yıllarda yapılan çok nitelikli çalışmalar büyük resmin önemli yanlarına eğilmiştir. Kimileri Leibniz'in düşüncesinin önemli temalarına sistematik şekilde yaklaşıp kilit niteliğindeki felsefi kanıları daha geniş düşünsel bağlamları içine yerleştiririrken kimileri hayatının kayda değer bir bölümünde düşüncesinin münferit yan-

larının gelişiminin izlerini sürmüştür. Bazıları da Saksonya'daki gençliği, Paris yılları veya İtalya'ya yolculuğu gibi belli dönemlerinde yaptığı tüm faaliyetleri ayrıntılarıyla incelemiştir. Diğer önemli tematik alanlarda paha biçilmez değerde eserler ve derlenmiş belgelerden oluşan seçkiler yayımlanmıştır. Ne var ki son araştırmalar ışığında Leibniz'in hayatını ve düşüncesini biraz daha ayrıntılı şekilde özetleyen bir çalışmaya ihtiyaç vardır. Gottschalk Eduard Guhrauer'den kalan klasik biyografi 1842'de Breslau'da yayımlandı.[10] Son yüzyılda ortaya çıkan en önemli biyografi matematikçi E. J. Aiton'un daha kısa çalışmasıydı. Bu biyografi, Guhrauer'in biyografisini Leibniz'in düşüncesinin bilimsel ve matematiksel yanlarını büyük ölçüde tamamladı.[11] Eike Christian Hirsch'in yakın zamanda yazdığı Leibniz'in yaşamına dair canlı anlatısı halka yönelik popüler bir üslupla kaleme alınmıştı.[12] Fontenelle'den beri biyografi yazarlarının karşılaştığı zorluklar göz önüne alındığında bu alanın Leibniz'in bilimsel biyografileriyle neden dolu olmadığını anlamak kolaydır; fakat bakış açıları genişleyip derinleştikçe yeni bir biyografiye duyulan ihtiyaç da her geçen gün daha fazla hissedilmektedir.

Bu düşünce bütünlüğünü anlatı tarzında sunma ihtiyacı da aynı ölçüde bariz varlığını hissettirmektedir. Sağduyunun kendisi anlatı yaklaşımını öneriyor. Eğer Leibniz'in düşüncesinin istisnai ölçüde çeşitli alanları tutarlı bir sentez içinde birbirine bağlanırsa, bu büyük sistemin bir anda ortaya çıkmayıp uzun bir zaman diliminde birkaç temel sezgi, varsayım veya esinin evrilmesinden doğmuş olması gerektiği anlaşılır. Leibniz'in olgun metinlerini okuma deneyimi de bu ihtiyacı doğrulamaktadır. Leibniz'in metafiziğinin örneğin *Monadoloji* (*Monadologie*) gibi olgun sunumları bile genelde şaşırtıcı görünmektedir. Bunun tek nedeni, sunumların destekleyici savlamanın tam düzeneğinden yoksun olması değil, ayrıca savlamanın on yıllar boyunca pek çok disiplindeki bir düşünsel gelişme modeliyle örülmüş olmasıdır. Düşünsel evrimi uzun vadeli sürecin ürünü olarak görüldüğünde, Leibniz'in çıkarımlarının genelde çok daha anlaşılır olduğu ve vardığı sonuçların çok daha güçlü olduğu fark edilir. Tarihsel inceleme genetik yaklaşıma duyulan vazgeçilmez ihtiyacı da ortaya koymuştur. En azından Willy Kabitz'den beri uzmanlar Leibniz'in en temel felsefi görüşlerinin çoğunun bir hayli erken oluştuğunun farkında olagelmişlerdir.[13] Fakat eğer anlatısal bir inceleme vazgeçilmezse bu anlatı felsefeyle sınırlı kalamaz. Leibniz'in

çözmeye çalıştığı sorunlar felsefe alanının, hatta geniş bir tanımla 17. yüzyıl felsefesinin çok ötesine geçerek tüm bilim ve sanatlar ansiklopedisini kuşatıyor. Aslında konular kuramsal düşüncelerin ötesine uzanıp politika, etik, hukuk, tıp, uygulanabilir, sosyal ve kurumsal reform ve teknolojik yenilikler gibi pratik meseleleri kapsıyor. Leibniz'in düşüncesinin kapsamlı bir sunumunun bir anlatı boyutunu gerekli kılması gibi, bu anlatı da felsefeden başlayıp onun tüm dünyasına uzanan bir kapsama sahip olmalıdır.

Bu noktada bir zorlukla daha karşılaşıyoruz; zira Leibniz bilinmedik karmaşık bir yerde, Alman ulusunun Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun [bkz. Sözlükçe] bugün ortadan kalkmış dünyasında yaşıyordu; bu dünya, onun hayatının her evresini ve eserlerinin her yönünü köklü şekilde etkilemiştir. Özellikle Orta Avrupa'daki dinsel, siyasi ve kültürel parçalanmanın doğurduğu sorunlar, Leibniz'den önceki Orta Avrupa entelektüellerini birçok kuşak boyunca etkisi altına almış ve bu entelektüeller onun her şeyi kuşatan bireşimsel projesinde en kalıcı etkilere yol açmışlardır. İşte bu ilk emeller, onun daha sonra edineceği etkileri ayıklayacak ve çok yönlü çabalarını birleştiren düşünsel bağlamı oluşturacaktır. Aynı şekilde bu temel emeller ve birleştirici tasarılar, Leibniz'i Batı Avrupalı en ünlü çağdaşları arasında sivriltecek ve aldığı şu tepkileri de açıklayacaktır: çağdaşı İngilizlerin onun düşüncelerinden kuşku duyması, sonraki nesilden Fransızların onunla alay etmesi ve 18. yüzyıl Orta Avrupa'sında ve İskandinavya'da doğurduğu büyük ilgi. Diğerleri kadar önemli olan son nokta ise, Leibniz dönemi Almanya'sının somut koşullarının hem siyaset, diplomasi, kurumsal reform ve kiliselerin yeniden birleşmesi gibi felsefe dışı alanlardaki geniş kapsamlı ilgilerini ve etkinliklerini anlamada hem de bu etkinlikleri onun daha dar felsefi bağlamlarıyla olan ilişkisini kavramada yol gösterici bir araç olmasıdır. Dolayısıyla Leibniz'i Orta Avrupa bağlamında ele almak, onun portresini Orta Avrupa'nın siyasi ve düşünsel açılardan "geri kalmış" küçük ülkelerinde anlaşılmaz şekilde yalnız bırakılmış "modern" bir Batılı entelektüel olarak değil de, büyük ölçüde ihmal edilmiş olsa da, aslında uzun ve verimli bir geleneğe dayanan erken modern düşüncenin kendine özgü Orta Avrupa versiyonu olarak çizme imkânı sunar. Bu nedenle Leibniz'de yaşam ve düşünce birliğine açılan kilitlerin çoğu, çok az insanın bakma gereği duyduğu, nispeten ünlü olmayan yerlerde bulu-

nabilir: özellikle salt Paris, Londra ve Lahey'de değil de, Leipzig, Altdorf ve Nürnberg'de; Herborn, Helmstedt ve Wolfenbüttel'de; daha açıkçası Mainz, Hannover, Viyana ve Berlin'de. Leibniz'in düşünsel mirasını (Nachlass) tüm yönleriyle açığa çıkarmak için bu uğraşa ihtiyaç vardır.

Tamamen Leibnizci terimlerle ifade edecek olursak, Fontenelle'in karşılaştığı ilk muamma Leibniz'in çok yönlü etkinliklerini biyografik bir bütünlük içinde nasıl bir araya getireceğiydi. Fontenelle yukarıda değindiğimiz yaklaşımla bu sorunu ele alıp dört temel tezin birleştirdiği bir düşünsel biyografi hazırlamaya niyetlendi. Bu tezlerin birincisi Leibniz'in hayatının ve eserlerinin bir bütün olarak değerlendirilmesi gerektiğiydi. Onun felsefesini sadece mantığı veya metafiziği açısından, ya da düşüncesini özellikle felsefesi açısından veya hayatını sadece düşüncesi açısından nitelendirme eğilimlerine karşın, bu tez Leibniz'in layıkıyla anlaşılabilmesi için onun hayatıyla eserlerinin, kuramsal fikirleriyle fiili etkinliklerinin birlikte ele alınması gerektiğini öne sürer. Dolayısıyla kuşatıcı bir biyografi zorunludur.

Birincisiyle bağlantılı ikinci tez, bu bütünün büyük ölçüde birleşik bir bütün olduğu yönündedir. Bu tez, Leibniz'in pratikte yaptıklarını onun felsefi sorgulamalarından trajik bir kopuş olarak görme, ya da geçmişe bakıp onun bazı düşünsel projelerinin diğerlerinden daha değerli olduğuna hükmetme eğilimine karşı çıkar. Leibniz'in hayatının, düşüncesine oldukça benzediğini, düşünsel ve pratik deneyimlerinin az sayıda temel bazı ilkeler veya amaçlar doğrultusunda birleştiğini ve her şeyin diğer her şeyle bağlantılı olduğunu yeni keşiflere yol açacak şekilde öne sürer. Daha düz bir ifadeyle söyleyecek olursak, bu tez son evrensel deha olan Leibniz'in, elindeki seçeneklerden hangilerinin temel projelerini en fazla ileriye taşıyacağını bilemeyen bir ahmak olmadığını ve onun tüm büyük girişimlerinin başlıca amaçları konusunda bize bir şeyler söylediğini kabul eder. Sözün kısası, biyografi kuşatıcı olduğu kadar, makul ölçüde sistematik de olmalıdır.

Üçüncü tez, bu birleştirici ilkelerin ve emellerin en temel olanlarının hayli erken döneme ait olduğunu ve Leibniz'in hayatının ve düşüncesinin ana hatlarının yapısal olarak onlardan oluşup geliştiğini öne sürer. Bu yaklaşım her ne kadar onun olgun felsefesinin önemini hiçbir surette göz ardı etmese de, bu felsefenin tohumlarının gençliğinde atıldığını vurgular. Leibniz'in düşünce sisteminin en temel özelliklerinin ta başından beri,

monadlarından kalan bir tarzda üstü kapalı olduğu görülmektedir. Aynı zamanda onun kuramsal projeleri nihayetinde pratik amaçlara adanmış olduğundan, pratik olaylar dünyasına katılmaya karşı çıkmamış, aslında olumlu katkılarda bulunmuştur. Yeni gelişmeler ve değişen koşullar amaçlarını hayata geçirmek için kullandığı araçları yeniden şekillendirirken, Leibniz çarpıcı bir sebatla başlangıçtaki perspektifini muhafaza edip sürdürmüştür. Özetle anlatı tarzında bir biyografiye ihtiyaç vardır.

Son olarak, bu kendine özgü düşünceler çok erken oluşmuş ve istikrarlı bir şekilde muhafaza edilmiştir, çünkü onlar *ex nihilo* (hiç yoktan) yaratılmamıştı, bilakis ülkesinin ortamına derinden kök salmış düşüncelerdi. Leibniz'i düşüncenin durgun sularında karaya vurmuş ilerici bir Batılı olarak lanse etme eğilimindekilere karşı çıkan bu tez, onun özünde bir Alman filozof, dahası layıkıyla ve kesinlikle Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun bir filozofu olduğunu savunur. Her ne kadar anayurdunun bölgesel ve dinsel olarak parçalanmış oluşu, onu cesur emellerinin çoğunu gerçekleştirmesi için gereken kaynaklardan mahrum bırakmışsa da, tam da bu parçalanmış koşullar o emelleri ortaya çıkarıp sürdürmüştür. Bu emeller, Leibniz'i çağdaşı batı Avrupalı entelektüellerden keskin şekilde ayırmıştır. Hâsılı somut tarihsel bağlama sıkı sıkıya bağlı bir anlatıya ihtiyaç vardır.

Elbette bu dört tezin hiçbiri tamamen yeni değildir. Özellikle ikinci ve üçüncü tezler yakın zamanda kaleme alınmış en iyi Leibniz literatürünün büyük bir kısmında örtük ya da açık olarak yer almıştır. Fakat onları bir arada toplayıp etraflıca açımlamanın tek yolu tarihsel bağlama sahip, makul ölçüde kuşatıcı, sistematik, anlatısal, tek bir hacimli kitap hazırlamaktır. O halde bu kitabın genel amacı, genelde uyumlu bir düşünce ve eylem sisteminin yapısal gelişimini belli bir tarihsel bağlam içinde vurgulayarak, Fontenelle ve haleflerinin parçaladığı adamı tekrar derleyip toparlamaktır. Bunu yaparken elinizdeki kitap, bizzat Leibniz tarafından örnek teşkil edecek şekilde temsil edilmiş ve etkileyici şekilde aşılmış 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın başları arasındaki Avrupa'nın kilit niteliğindeki bazı düşünsel özelliklerini de işleme amacı taşıyor. Biyografik anlatım yoluyla karmaşık fikirleri irdelemek suretiyle bir düşüncenin bir yaşam bağlamı içinde nasıl tam anlamıyla kavranabileceğini de ortaya koymayı hedefliyor. Ne de olsa bir hayat ancak kendi zamanı ve mekânının bağlamı içinde tam anlamıyla anlaşılabilir.

Öte yandan bu genel strateji, Leibniz'in çeşitli hatlar boyunca eşzamanlı ilerleyen düşünsel serüvenini yaşam boyu sürdürme becerisini nasıl ele alacağımızı içeren daha düzyazısal bir meseleyi açıkta bırakmaktadır. Tamamen kronolojik düzenleme yöntemi elbette işe yaramayacaktır. Aslında Leibniz'in yaşamı ve eserlerinin ayrıntılı kronolojisi Kurt Müller ve Gisela Krönert'in 1969'da yayımladığı *Leben und Werk von Gottfried Wilhelm Leibniz* adlı değerli kitapta zaten mevcuttur; fakat bu biyografi olarak değil de "uzun zamandan beri ihtiyaç duyulan bilimsel bir biyografi için kalkış noktası"[14] olarak değerlendirilen bir Nachschlagewerk'tir ("referans eser"). Eğer ilkin Fontenelle'in karşılaştığı sorunun ciddiyetine dair herhangi bir şüphe var idiyse bu *Chronik* (vakayiname) onu *in extenso* (tafsilatıyla) sergilerdi: Her bir sayfasında "sık sık aniden bir daldan tamamen zıt başka bir dala atladığını" görüyoruz. Bu da Leibniz'in hayatı ve düşüncesine dair tam kronolojik bir anlatıyı neredeyse anlaşılmaz ve tümüyle okunmaz hale getirir.

O halde evrensel deha olmayan insanlara Leibniz'in hayatını anlaşılabilir bir şekilde sunmak için kronoloji biliminin anlatı sanatına başvurması gerekir. Bu kitabın ilerleyen sayfalardaki bölümleri kronolojik bir biçimde düzenlenmiş olsa da, bu çatı içinde somut ve soyut gelişmeler çeşitli yollarla birlikte ele alınmıştır. Genel bir ifadeyle, her bir bölüm (birinci bölüm hariç) söz konusu dönemin kısa bir panoramasını sunarak başlıyor. Daha sonra Leibniz'in kariyerinin o evresinin somut koşulları ve o koşulların filozofun düşünsel çalışmalarını hangi açılardan etkilediği gözler önüne seriliyor. Sonuçta bu anlatının seyri değişik kollardan ilerletmek için yer yer bölünmüş bağlam içinde Leibniz'in düşünsel gelişiminin diğer özelliklerinin izahına kapı aralıyor. Bu izahlar içinde bilindik metinler ve öğretilerin uzun açıklamalarına yer verilmemiştir. Bu konularda okuyucunun başvurabileceği hayranlık verici hayli geniş bir literatür zaten mevcuttur. Sayfalar ilerledikçe karşılaşılan güçlükleri aşmak için herhangi bir mekanik açıklama ilkesine başvurulmamıştır. Bunun sonucunda sistematik açıklamaların, düşünsel gelişimin olgunlaştığı yerel, İmparatorluk, Avrupa ve zaman zaman da küresel bağlamlar çerçevesindeki anlatıma tabi tutulduğu bir yaklaşıma ulaşılmıştır.

Ortaya çıkan düşünsel biyografi birbirine eşit olmayan iki kısma ayrılmaktadır. Açılış bölümü Leibniz'in hayatının ilk otuz yılını ele almaktadır. Bu dönemde Leibniz mesleki sorumluluktan ve ebeveynlerinin

gerek fiziksel gerekse düşünsel gözetiminden nispeten uzak kalabilmesi sayesinde hayatının geri kalan kısmında sürdüreceği büyük projelerini, emellerini ve düşüncelerini daha gençken istediği gibi geliştirme imkânı bulmuştur. Bu emellerin izleri şaşırtıcı ölçüde, Leipzig'in umut vaat etmeyen koşulları içinde geçen ilk gençliğine dayanmaktadır. Merhum babasının profesör kütüphanesi erken büyümüş bu delikanlıya geleneksel resmi eğitimden olağanüstü verim alma imkânı sunmuştur. Ondan sonra üniversite yıllarında Jena, Altdorf ve özellikle Mainz'in Katolik sarayına yaptığı seyahatler bakış açısının teolojik, hukuksal ve siyasi boyutlarının genişleyip oturmasına olanak tanımıştır. Düşünsel yaşamın başkentlerinden olan Paris ve Londra'da geçirdiği değerli yıllar her şeyden önce tutkulu planlarını yürütmesi için gereken en yeni ve gelişkin matematiksel ve felsefi araçları elde etmeye adanmıştı.

Bu dönemin sonunda Leibniz Paris'e yerleşme hayalinden istemeden vazgeçmek zorunda kaldı. Hayatının son kırk yılını içeren ikinci büyük evresi düşlerle gerçekliğin çatışmasına sahne oldu ve prensliğin başkenti Hannover'de bir saray danışmanı olarak yeterli dayanaktan yoksun halde gençlik hayallerini gerçekleştirme mücadelesiyle geçti. Bu mücadele, fiziksel olarak çağdaş *république des lettres* (edebiyat camiası) içinde özgürce dolaşma isteği ile işverenlerinin Hannover'deki masasında hazır ve mesul kalmasına yönelik giderek katılaşan talepleri arasındaki gerilim olarak kendini açığa vurdu. Bu durum düşünsel olarak tutkulu planlarını ileriye taşımaya dönük bitmez tükenmez arzusu ile işverenlerinin Braunschweig-Lüneburg hanedanlığının çıkarlarına hizmet etmesi yönündeki aynı ölçüde inatçı ısrarları arasındaki gerilimde de apaçık görülür. Döneklikten çok uzak olan Leibniz, bu zorlukları hayal gücü ve kararlılıkla göğüsledi. Seyahatleri sırasında gerek Hannover'de, gerek komşu prensliklerde, gerek İmparatorluğun başkentinde gerekse İmparatorluğun dışında, doğuda, güneyde ve batıda önde gelen kültürel ve siyasi merkezlerdeki güçlü patronların gözüne girerek hedeflerini toplu olarak gerçekleştirmenin yollarını aradı. Hannover'e döndüğünde resmi görevlerini kişisel emellerini yürütmenin aracı olarak kullandı hep: hukuk danışmanlığı, diplomatik müzakereler, siyasi propaganda, teknik yenilikler ve tarihsel incelemeler, tüm bunlar uzun vadeli planlarının bu ya da şu parçasını yürütme araçlarına dönüştü. İster yurdunda isterse yurt dışında, ister Avrupa'nın saraylarında, isterse de Harz madenlerinde

olsun Leibniz bir yandan da mantık, metafizik, matematik, fizik, teoloji, hukuk ve etik alanlarında çarpıcı yeni fikirler geliştirerek, programının kuramsal boyutunu açık seçik ifade etmeye ve Avrupa ve daha ötelere uzanan yerlerde çok sayıda insanla mektuplaşarak sistemini onlara anlatmaya dönük özel çabalarını sürdürdü. Böylesine karmaşık bir öyküde trajik ve komik anlatımlar kaçınılmaz olarak içe içe geçer: bir yanda her seviyede koşulların zorlukları, işverenlerle anlaşmazlıklar, rakiplerle tartışmalar, hem kaçınılmaz hem kaçınılabilir oyalamalar, kusurlu çalışma yöntemleri ve yorulmak bilmeden gerçekleştirilmesi zor emellerin peşinden gitmek; diğer yanda bu zorluklara rağmen ortaya çıkan müthiş sonuçların süreğen akışı, başkahramanın söndürülmez iyimserliği ve yüksek mizah duygusu. Sonunda Leibniz (hayatının son yıllarında uzatmalı bir dönemde kaldığı) Viyana'dan Hannover'e gelince, sarayın önemli bir kesiminin Londra'ya gitmek için şehri terk ettiğini gördü; iki yıl sonra resmi projesi Guelf hanedanlığının tarihini tamamlayamadan; yayımlanmamış yazılarından oluşan on binlerce bölük pörçük sayfadan oluşan özel programınıysa ancak kısmen geliştirebilmişken öldü. Dünyası onun istediği yönde ilerlemiş olsun ya da olmasın Leibniz, Tanrı'nın yüce hikmet ve iyiliği tarafından yaratılan ve gelecekte daha da iyi olma yolunda ilerleyen olası tüm dünyaların en iyisi içinde yaşadığına yılmaz bir inanç beslemiştir.

Ortaya çıkan Leibniz portresi önemli bir konuda onu tam olarak temsil etmez. Leibniz, Guelf hanedanlığının kısa tarihini bin sayfalık tarihsel belgelerin desteklediği, giriş bölümünde iki kapsamlı incelemenin yer aldığı, muazzam bir tarihi yıllıklar serisine dönüştürmeye on yıllarını adamıştır. Ölümünden sonra geriye kalan bu tarihsel çalışmanın ve tüm diğer materyallerin hacmiyle zengin ilgi alanları ve giriftliği göz önüne alındığında, gayretli bir biyografi yazarı Leibniz'in hayatını inceleyip arkasında çok geniş de olsa eksik bir taslak bırakmaya ömrünü kolaylıkla harcayabilirdi. Bu açıdan Leibniz'i taklit etmek ayartıcı da olsa benim amacım, onun yerine sınırları apaçık belli olan kısıtlı bir zaman dilimi içinde yukarıda belirttiğim ana hatlar boyunca giden bir anlatı kaleme almak olmuştur. Çalışmama Leibniz-Arşivi'nin büyük küçük derlemeleri, çevirileri ve diğer engin kaynaklarının büyük zenginlik kattığını, Leibniz'in eserlerinin ve mektuplarının devam eden etkileyici eleştirel derlemesinin bana paha biçilmez değerde materyal sağladığını söyleme-

ye gerek yok. Kuşkusuz geniş kapsamlı eleştirel derleme projesi bitirilene değin hiçbir Leibniz biyografisi nihai biyografi olduğunu iddia edemez. Leibniz literatürünün tarihsel tutarsızlıkları bir ölçüde giderilmeden ve hayatıyla ve düşüncesinin felsefi olmayan geniş yanlarına daha fazla ilgi gösterilmeden hiçbir çalışma tam bir portre ortaya koyamaz. Fakat Leibniz üzerine bir çalışmanın, daha ileri bir açılımın artık olanaklı olmadığı bir noktaya varması pek mümkün değildir. Çok daha makul olanı, Leibniz üzerine yapılan çalışmaların dünyasını, tıpkı Leibniz'in olası en iyi dünyası gibi iyiye doğru giden bitimsiz bir süreç olarak görmektir. Bu durumda bir kitabın güdebileceği en büyük amaç, bu süreci doğru istikametinde biraz daha ileri taşımak olacaktır.

I. KISIM

GENÇLİK UĞRAŞLARI (1646-1676)

1. Bölüm

Bir Vizyonun Doğuşu: Arkaplan, Çocukluk ve Eğitim (Temmuz 1646 – Şubat 1667)

Savaş ve Barış: Sorunlar ve Çareler

Gottfried Wilhelm Leibniz 1 Temmuz 1646'da Leipzig'de dünyaya geldiğinde, Avrupa'nın büyük güçlerinin ve Alman prenslerinin temsilcileri batıya üç yüz kilometre mesafede olan Münster ve Osnabrück'te üç yıldır müzakere yürütüyorlardı ve iki yıldan fazla bir süre daha o müzakereleri sürdüreceklerdi.[1] Bu uzatılmış müzakerelerin amacı fazla uzamış bir savaşa; bitmek bilmeyen savaş halinin damgasını vurduğu bir dönemin otuz yıl sürmüş en yıkıcı savaşına son vermekti. Bu müzakerelerin sonucu, belki de erken modern dönemin en önemli antlaşması olan Vestfalya Barışı'nın imzalanmasıdır. Ne var ki önce savaşı sonra da barış müzakerelerini uzatan zorluklar daha derinlerde yatıyor, Vestfalya diplomatlarının acil kaygıları veya sorumluluklarının çok ötesine uzanıyordu. Münster ve Osnabrück'te masaya yatırdıkları çok daha yüzeysel sorunların çözümleri, her halükârda gelecekte yeni sorunlar doğuracaktı. Antlaşmanın maddeleri bir buçuk asır sonra Napolyon'un orduları tarafından yıkılana değin Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun siyasi yaşamını şekillendirecekti. Hiç kuşkusuz barışın koşulları ve bunun temelinde yatan çetin sorunlar aynı zamanda Otuz Yıl Savaşları biterken Almanya'da doğan kuşağın düşünsel yaşamını da büyük ölçüde şekillendirecekti.

Bu zorlukların en belirgin yönü siyasiydi ve siyasi zorluklar kendini en açık şekilde İmparatorluk düzeyinde gösteriyordu.[2] Otuz Yıl Savaşları (1618-48) bir iç ayaklanmayla başladı ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun çoğu bölgesine yayıldı. Ardı sıra gelen otuz yıl boyunca bu savaş, şu ya da bu şekilde İmparatorluğu oluşturan yüzlerce

hanedanlığı içine aldı. Bu hanedanlıkların hepsi savaşta yer aldıkları için barıştan da paylarına düşeni aldılar. Dahası, onca iddiaya ve karşıt iddiaya rağmen savaşın ve barış müzakerelerinin ülkedeki boyutu baskın bir meselenin çevresinde düğümleniyordu: İmparatorluğa bağlı kurumların, özellikle de imparatorun birleştirici otoritesi ile münferit prensliklerin merkezkaç güçleri arasındaki iktidar dengesini kurma meselesi. Habsburgların iktidarını İmparatorluğun en geniş bölgesine, hâlâ sözde elektör Bohemya Krallığı'na dayatma kararlılığı 1618'de savaşın hızlanmasına yardım etmiş ve imparatorun 1629 tarihli Restitüsyon Fermanı'yla bütün İmparatorluğa monarşik otoritesini dayatma çabası savaşın en çalkantılı dönemini körüklemişti. 1631'de İsveç'in İmparatorluğu sarsan işgali, savaşı kalıcı şekilde uluslararası arenaya taşıyıp önemli oranda uzatmıştı. 1648'de sonuçlanan antlaşmalarda İmparatorluk içindeki iktidar dengesi imparatorun aleyhine ve daha büyük prensliklerin lehine kaymış oldu. Fiiliyatta monarşik otorite, imparatorluk düzeyinde değil de teritoryal düzeyde sağlamlaştı. Prenslerin din özgürlüğü onaylanıp genişletilmekle kalmadı, prensler ayrıca bölgelerinin iç ve hatta dış politikaları üzerinde benzeri görülmemiş bir kontrolü de ele geçirdiler. Buna karşın imparatorun gücü artık öncellikle İmparatorluk makamı ve kaynaklarına değil, Habsburg hanedanlığının, İmparatorluğun güneydoğu ucundaki miras yoluyla intikal etmiş topraklarına dayanıyordu. Şimdi bu güç Bohemya tacına kalıcı şekilde ulaşmakla ve yüzyılın sonuna doğru İmparatorluğun sınırlarının dışındaki koca Macaristan Krallığı'nı yeniden fethetmekle pekişti. Kısacası, 1648'den itibaren İmparatorluk açıkça "Güneş Kral" XIV. Louis'nin (1638-1715) idaresi altındaki dönemin Fransa'sında *tam örneğini* (*par excellence*) bulan, giderek merkezileşen mutlakıyetçi monarşilerden çok farklı bir siyasi gelişmenin, "Özel Tarz" (*Sonderweg*) olarak anılan az çok federal bir tarzını başlattı. Siyasi modellerin uyuşmazlığı, savaşın son evrelerinde ortaya çıkmış hayati önemdeki fiili bir meselenin acilen çözülmesini gerektiriyordu. Söz konusu mesele, İmparatorluk gibi gevşek bir birliğe sahip bir yapının çok daha birleşik yapıdaki komşularına karşı kendini etkin şekilde savunup savunamayacağı meselesiydi. Bu fiili meseleye gelecek kuşak Alman aydınlarının nezdinde kuramsal bir mesele de eklenmişti: siyasi bir kazadan doğmuş köhne harap bir yapı değil de, gerek içeride gerekse dışarıda azgın militarizm, canlanan mezhepçilik ve dar hanedanlık

çıkarlarına karşı felsefi, siyasi ve askeri olarak cesurca savunulacak, yenilenecek ve sağlamlaştırılacak bir Avrupa idealinin somut örneği olarak bir imparatorluk anlayışı geliştirmek.

Bu acil pratik ve teorik meselelerin sebebi ortadaydı. Savaş meydanında münferit Alman prensleri Avrupalı monarklar tarafından yenilgiye uğratılmıştı; müzakere masasındaysa Alman prensliklerin temsilcileri, Avrupa'nın taçlı hükümdarlarına sözlerini geçirememişti ve bu dengesizliğin doğrudan bir sonucu olarak bir iç anlaşmazlık şeklinde 1618'de başlayan savaş her yandaki uzun süreli mücadelelerle birleşerek hızla uluslararası bir olay haline gelmişti.[3] Savaşın başında nispeten az kaynağa ve askeri deneyime sahip olan Avusturyalı Habsburglar, hemen önceki yüzyılda Avrupa'nın en savaşçı ülkesi olan İspanya'daki kuzenlerini Rhineland'da yardıma çağırdı. Daha başından beri Orta Avrupa'daki çatışma kıtanın kuzeybatısındaki İspanya idaresine karşı Hollandalıların seksen yıllık başkaldırısıyla çeşitli açılardan ilişkiliydi. Protestan kuzeydeki nüfuz alanı içinde çatışmanın ikinci evresinin başlaması tehdidiyle karşı karşıya kalan Danimarka, 1625'te üzerinde yeterince düşünülmemiş ve yıkıcı sonuçlar doğuracak bir müdahalenin içine çekildi. Habsburg hegemonyasının kuzeyde ta Baltık Denizi'ne kadar yayılması olasılığından endişe duyan İsveç 1631'de büyük bir başarıyla savaşa girip İmparatorluktaki savaşı kuzeydoğuda gerçekleşen Kuzey Savaşları'yla birleştirdi. İngiltere, İskoçya ve İrlanda'nın hükümdarları tarafsız kalmaya çalışırken Stuart hanedanı ta başında savaşa doğrudan katıldı. VI. James'in kızı ve I. Charles'ın kız kardeşi olan Elisabeth Stuart 1619'da Bohemya kralı seçilmesiyle savaşın başlangıç evresinde imparatorun başdüşmanı olan Elektör Prens V. Friedrich ile evlendi. Bu nedenle Stuart'ın eski sarayının onurunun savunulması binlerce İngiliz ve özellikle İskoç askerini ve diplomatını savaşın içine çekti ve Almanya'daki iç savaşların 1639'dan itibaren Britanya Adaları'nda yaşanan savaşlara teğet geçmesine yol açtı. Bir asırdan beri Habsburg iktidarını zayıflatma hevesinde olan Fransa, önce isyanları ve yabancı mihrakları mali açıdan destekledi, sonra imparatorun kendi lehine durumu yatıştıracağı ortaya çıkınca 1635'te savaşa doğrudan katıldı. Bu savaşan asıl tarafları küçük taraflar tamamlıyordu: hâlâ sözde İmparatorluğun sınırları içinde olan kuzey İtalya, İmparatorluktaki ve İsveç'teki olaylardan doğrudan etkilenmiş Lehistan, militan Protestan Tran-

silvanya Prensliği, hatta uzaktaki dev Rusya, hepsi savaşta yer aldı. Dolayısıyla iç savaş olarak başlayan şey, hızla uluslararası bir savaşa dönüştü ve savaşın son evresi, İmparatorluğun içindeki bitkin düşmüş ve bölünmüş tarafların artık iki büyük düşman olan Fransa ve İsveç'i İmparatorluğun geniş topraklarından çıkarmaya güç yetiremeyişleri yüzünden uzadı. Savaşa katılmış tüm yabancı güçler barıştan da paylarına düşeni aldılar. Danimarka, çektiği acıların karşılığında Bremen ve Oldenburg Piskoposluğu'nu, İsveç ise Mecklenburg Düklüğü'nü aldı. İngiltere, Ren Palatin [bkz. Sözlükçe] bölgesinin VI. James'in torunu ve "Kış Kralı ve Bohemya Kraliçesi"nin oğluna geri verilmesini kazanç hanesine yazdı. Hollanda, İmparatorluk'tan resmen bağımsızlık kazandı. Öte yandan Fransa çok az şey elde edebildi: İmparatorluğun batı cephesinde yer alan üç küçük şehir olan Metz, Toul ve Verdun. Fakat bu önemsiz sonuç çok daha önemli bir stratejik değişikliği perdeliyordu: Fransa monarşisi savaş sonrası dönemde siyasi ve askeri gücünü perçinlerken, Vestfalya Barışı'nın koşulları İmparatorluğun tahttaki rakiplerinin aynı şeyi yapabilme güçlerini kalıcı şekilde ellerinden aldı. Savaşı takip eden on yıllar boyunca Fransa, rakiplerinin bu zayıflığını sömürecek ve İmparatorluktan kopardığı küçücük toprakları, Ren Nehri'nin sol yakasını yavaş yavaş ilhak etmede atlama taşı olarak kullanacaktı.

Bu siyasi koşullar yeterince çetrefilli değilmiş gibi, durumun İmparatorlukla ilgili ve uluslararası boyutları mezhep meseleleriyle iyice karmaşıklaştı.[4] 1618'de Bohemya ayaklanmasını görünüşte körükleyen dinsel mesele şuydu: Karşı Reform'un yeni ahlak sisteminden destek alan yeni nesil Habsburgların üstlendiği Katolikliği yeniden dayatma çabalarına karşı, krallığın baskın şekilde Protestan eyaletlerinin dinsel özgürlüklerini savunma kararlılığı. Kalvenci Palatin [bkz. Sözlükçe] Elektör Bohemya Kralı'nı 1619'da tanımaya iten meseleler de büyük ölçüde dinseldi: Bohemya'yı Habsburglardan almak, İmparatorluk içindeki güç dengesini kesinkes onun tercihinden yana çevirecekti. Lutherci [bkz. Sözlükçe] Saksonya'nın erkenden savaşın bir tarafında yer almasında ve daha sonra Lutherci Danimarka ve İsveç'in savaşın diğer tarafına katılmasında Hollanda Cumhuriyeti ve Transilvanya'nın savaş boyu yürüttükleri diplomatik ve askeri çabaların yanı sıra mezhepsel ve siyasi meseleler de etkili olmuştur. Hatta kuşkusuz daha savaşın başında bu dinsel saikler, siyasi saikleri perdelemiş veya perçinlemişti ve

savaşın sonuna gelindiğinde mezhep politikası öteden beri siyasi ve askeri meselelere bağlı kalmıştı. Fakat savaş sırasında dinsel farklılıklar hiç unutulmadığı gibi, barış döneminde de tamamen çözülemedi. Vestfalya Barışı'nın dinsel kararları, 1555'te Augsburg Barışı'nda ihtiyaten kabul edilmiş olan, Luthercilerin inançlarını Lutherci bölgelerde yaşama haklarını resmen tanıdı ve ilk kez benzer hakları Kalvencilere de verdi. Öte yandan bu kararlar, savaşın başlamasına katkıda bulunmuş meselelerden birini hal yoluna koyarken, neredeyse bir asır önce Almanya'da yerleşmiş daha derin bir gerçekliği de doğruluyordu: İmparatorluk artık resmen üç dinsel gruba bölünmüştü. Teritoryal bölünmenin yanında bu dinsel bölünme, geçmişte İmparatorluk yönetiminin hantal mekanizmasını durma noktasına getirmiş olan zayıflığın apaçık kaynağıydı. Eğer gelecekte bu sorunlarla karşılaşılmak istenmiyorsa ve eğer İmparatorluk gerek dinsel gerekse siyasi açıdan birlik oluşturmuş mutlakiyetçi devletlerle başa çıkmak istiyorsa, geçmişte çok yıkıcı olduğu görülmüş bu farklılıkları bir ölçüde uzlaştırması gerekiyordu. İmparatorluk içinde dinsel uzlaşıyı amaçlayacak bir siyasi olgunluğa erişilmişti. Luthercilerin ve Kalvencilerin varoluşsal endişelerinin büyük ölçüde dinmesiyle birlikte, üç mezhepten Almanlar manevi olmasa da maddi refahlarına karşı en büyük tehdidin İmparatorluk içindeki mezhepsel düşmanlarından değil, dışarıdaki siyasi düşmanlarından geldiğini ilk kez fark etmeye başladılar. Dolayısıyla savaşın sonu Almanya'nın bir asırdır görmediği geniş tabanlı dinsel uzlaşı çabalarına sahne oldu. Fakat siyasi meselelerden çok dinsel meselelerin ulus veya imparatorluk temelinde çözülemeyeceği ortaya çıktı. Bölgesel çapta Protestan kiliselerinin bölünmüşlüğü İmparatorluk düzeyinde müzakereleri zorlaştırırken, Roma Kilisesi'nin evrensel iddiaları bu müzakerelerin uluslararası arenaya taşınmasını engellemeyi daha da güçleştirdi.[5]

Dahası, kiliseleri yeniden birleştirme planı yeni ortaya çıkmış cesaret kırıcı düşünsel bir zorlukla çetrefilli hale geldi. Mezheplerin uzlaşması bir ölçüde teolojik uzlaşıya bağlıydı ve tam da felsefi bir devrimin yaşandığı dönemde ortaya çıkan bu teolojik tartışmalar iyice arapsaçına dönmüştü. Orta Avrupa'nın askeri ve siyasi bir çalkantıya sürüklendiği evrede Batı Avrupa aynı ölçüde sarsıcı bir düşünsel isyan dönemine girmişti. Batlamyus [Ptolemaios], Kopernik ve Tycho Brahe'nin rakip dünya sistemlerini

içeren dar meseleleri dallanıp budaklanıp doğa felsefesine temel yaklaşımlar arasında çatışmaya dönmüş ve Aristoteles'in saygın otoritesinin karşısına Galileo, Bacon, Gassendi ve Descartes'ı yerleştirmişti. Hâlâ teolojik tartışmalarla çalkalanan bir dönemde bu felsefi gelişmelerin teolojik sonuçları, geleneksel Hıristiyanlık öğretisiyle güneş merkezli evrenin mi, sınırsız evrenin mi yoksa mekanik felsefenin mi bağdaştırılabileceği yönündeki belirgin meselelerin çok ötesine uzanıyordu. Daha da derin bir sonuç, teolojik tartışmaların felsefi temellerinin altının oyulmasıydı. Tartışan tarafların tümünün Aristocu mantık, fizik ve metafiziğe değişik ölçülerde bağlılık taşımalarına rağmen önceki dönemin hayati önemdeki teolojik tartışmalarının artık çözülemeyeceği ortaya çıkmıştı. Şimdiyse bilimsel yöntemin esas kuralları ve felsefenin temel ilkeleri sorgulanmaya başlanmışken, teolojik ayrılıkları çözme gibi çetrefilli bir işlem, ancak daha çetrefilli hale gelebilirdi. Orta Avrupa'da bu düşünsel gelişmeler kiliselerin yeniden birleştirilmesinin zorluğunu büyük ölçüde artırdı. Felsefi araçlar, yöntemler, varsayımlar ve öğretilere artık şüpheyle yaklaşılırken teolojik anlaşmazlıklar nasıl çözülebilirdi? Felsefi meseleler ve düşünsel yöntemler üzerine temel bir uzlaşı ihtimali aniden yok olmuşken teolojik meseleler üzerine bir uzlaşı nasıl sağlanabilirdi?

Bu nedenle ihtiyatlı muhafazakâr çoğunluğa göre, 17. yüzyılın ortasındaki düşünsel kriz Avrupa'nın uzun süren siyasi ve mezhepsel anlaşmazlıklarından doğacak tehlikeleri derinleştirdi. Meydandaki düşman askeri güçlerinden gelen kurumsal yok etme tehdidinin yerini, sinsi ve pek anlaşılmayan felsefi ve teolojik akımların düşünsel yok oluş tehdidi almıştı. Öte yandan düşünsel yaratıcılık ve özgüvenin sıra dışı kaynaklarına karşı sarsılmaz bir iyimserlik besleyen birisi için bu kriz aynı zamanda bir fırsatı da temsil ediyordu. Köklü bir düşünsel çalkantının yaşandığı bir dönemde önceki çetin düşünsel sorunlara yeni çözümler bulmak zorunluydu. Teolojik tartışmalar, felsefi altyapıları değişir veya parçalanırken, belki de bizzat tartışmalar sonunda çözülebilir olduklarını ortaya koyacaktı. Her şeyden önce şimdi en temel öğretisel uyuşmazlıklar, çabucak eskiyecek teknik ve felsefi bir dil içinde formüle ediliyordu. Değişik kutsal Komünyon* anlayışları –Katoliklerin

* Latincede "paylaşma" anlamına gelen, Hıristiyanlıkta İsa'nın Son Akşam Yemeği'nde ekmek ve şarabı kendi bedeni ve kanı olarak Havarilerine sunuşunu anmak amacıyla düzenlenen ayin-r.n.

"töz dönüşümü"*, Luthercilerin "Gerçek Varlık"ı** ve Reformcuların[6] vurguladığı "Ruhsal" Komünyon*** Aristoteles metafiziğinden alınmış terimlerle formüle edildi. Bunlar kadar çetin olan, insanın kurtuluşunda özgür irade ve ilahi takdir [*predestination*] meselesi –Luthercileri Katoliklerden, Kalvencileri Luthercilerden, Arminiusçuları [bkz. Sözlükçe] Kalvencilerden ayırmış bir mesele– aynı şekilde büyük ölçüde geleneksel etik ve psikolojiden alınmış terimlerle ifade ediliyordu. Her ne kadar felsefi sistemlerin çoğalması sürüp giden bu tartışmaları epey karmaşık bir hale sokmuşsa da, onları çözmeye dönük taze bir umudu da uyandırmıştır. Aristocu skolastisizmin [bkz. Sözlükçe] geleneksel dili içinde çözülemeyeceği anlaşılmış tartışmalar, belki de yeni felsefelerden birinden alınacak terimlerle çözülebilirdi. Belki de yeni felsefi görüş, karşıt sayılan görüşlerin uzlaştırılabileceğini, eski anlaşmazlıkların yanlış anlamalara dayandığını, muhalif kamplar tarafından amansızca savunulan hakikatlerin aslında bağdaştırılabileceğini gözler önüne serebilirdi. Hatta yeni mekanik felsefenin esas dili –matematiğin dili– belki de her türden tartışmayı kesinkes çözebilen yeni felsefi bir dilin ilk örneğini oluşturabilirdi. Açıkçası bu proje; geçen kuşak boyunca İmparatorluğun dışında gelişmiş verimli düşünsel geleneklerin en iyi meyvelerini devşirmeyi gerektiriyordu ama bu aynı zamanda o gelenekleri yeni uygulamalara, daha doğrusu eski uygulamalara, İmparatorluğun koşullarına derinden kök salmış amaçlara hasretmek demekti. Mesele, felsefeyi müthiş bir tecrit içinde salt kuramsal bir etkinlik olarak yürütmek olmadığı gibi, niyet de Bacon ve Descartes'ın önerdiği gibi, asırlar boyunca birikmiş düşünsel çöplüğü bir kenara atmak için yeni felsefelere başvurmak değildi. İnsanın durumunu iyileştirmenin ve İmparatorluğu saran ulusal ve uluslararası siyasi ve mezhepsel sorunları çözmenin pratik bir aracı olarak kullanılırsa, yeni bilimin sunabileceği hakikatler eski teolojik, dini ve siyasi düzendeki en iyi şeylerin hepsini

---

* Katolik öğretisine göre Komünyon'da kutsanan ekmek ve şarap "ilinekleri", yani dış görünüşleri bakımından hiç değişmemekle birlikte "tözleri" bakımından bütünüyle İsa'nın bedeni ve kanına dönüşür-r.n.

** Luthercilerin 16. yüzyılda, ekmek ve şarabın "içinde, onlarla birlikte ve onların ardında" İsa'nın bedeni ve kanının Gerçek Varlığı'nın yer aldığı yönünde geliştirdikleri "töz birliği" öğretisi-r.n.

*** Jean Calvin'in ortaya attığı, ekmek ve şarapta değilse de kutsama ediminde İsa'nın "gerçek ama ruhsal bir biçimde var olduğu"na ilişkin öğretisi-r.n.

savunmak, yeniden düzenlemek, birbiriyle bağdaştırmak ve sağlamlaştırmak için kullanılabilirdi.

Münster ve Osnabrück'te buluşan temsilcilerin çoğu bu sorunun siyasi boyutuyla ilgilenirken, ufukta beliren bu kuramsal imkânlara yönelik ortak bir inancı paylaşıyorlardı. Sadece savaş dönemi kuşağının travmalarını daha iyi anlayan, yüzyılın ortasındaki düşünsel atılımlara daha aşina olan, bilgi dağarcığı fevkalade zengin ve düşünsel özgüven sahibi, gelecek nesilden biri, müzakere masasından kalkarken birbiriyle ilintili bu sorunlar ağında oluşan yeni imkânları sezebilirdi. Tüm bu sorunları yeniden ele alma imkânı orada mevcuttu. Avrupa'yı ve İmparatorluğu saran siyasi sorunlar yalnızca kendi başlarına irdelenebileceği gibi temeldeki kuramsal ve mezhepsel sorunlarla birlikte de ele alınabilirdi. Mezhepsel farklılıklar sadece siyasi araçlarla değil aynı zamanda temeldeki teolojik meseleler halledilerek de çözüme bağlanabilirdi. Avrupa'nın en yaratıcı ve disiplinli felsefi zihinlerinin son zamanlarda öne sürdükleri yeni güçlü mantıksal, fiziksel, metafiziksel ve matematiksel araçlarla teolojik anlaşmazlıkların üstesinden gelinebilirdi. Hiç kimse tek başına bütün bu görüşülecek konuları ileriye taşımaya cesaret edemezdi. Aslında ancak bir *Universalgelehrter*, yani derin entelektüel bakışa ve kuşatıcı entelektüel yetkinliğe sahip bir adam, bu göz yıldırıcı girişimi tüm boyutlarıyla yürütmek için gereken muazzam ortak çabaları koordine etmeye cesaret edebilirdi. Fakat bu sorunlarla yüzleşmek için gereken kaynakların bazıları zaten başkalarınca toplanmıştı. Askerler savaş meydanlarında savaşıp diplomatlar müzakere yaparken, Orta Avrupa düşüncesinin çeşitli ekolleri bu Orta Avrupa açmazını değişik boyutlarıyla ele almaktaydılar. Dolayısıyla bu birbiriyle ilişkili sorunlar ağıyla karşı karşıya gelen savaş sonrası kuşak, tamamen *de novo* (sıfırdan) başlamak zorunda kalmayacaktı. Onların başa çıkması gereken mesele, İmparatorluğun çeşitli yerlerinde gayet oturmuş ve Batı Avrupa'dan devşirilen son düşünsel atılımlarla güncellenmiş düşünsel gelenekleri kullanarak, bir bütün olarak 17. yüzyıl Avrupa'sına ve özellikle de onun siyasi açıdan parçalanmış merkezine özgü sorunları çözmekti. İmparatorluğun topraklarına yayılmış şehirlerde –ve aslında İmparatorluğun dışında, uzaklarda, büyük savaştan kalan mültecilerin yerlerinden edildikleri topraklarda– Orta Avrupalı düşünürler bir süredir birbiriyle bağlantılı düşünce hatları geliştiriyorlardı. Leibniz'in ilk yıllarının başlıca çelişkisi, Leipzig'in o yerlerden biri olmamasıydı.

Leibniz'in Ailesi ve Leipzig'in Dini

Leibniz'in doğduğu yerin muhafazakârlığı, ironik bir şekilde büyük ölçüde bir parçasını oluşturduğu prensliğin oldukça kıran kırana bir savaş geçirmiş olması gerçeğinin ürünüydü. Eğer herhangi bir Alman bölgesi böylesine kanlı ve uzamış bir savaşın sonunda kazançlı addedilebilirse, o zaman Otuz Yıl Savaşları'nın kazananlardan biri Elektörel Saksonya'ydı. Ve bu sonuç, savaş boyunca son derece muhafazakâr mezhepsel ve siyasi bir strateji yürütmenin bir sonucuydu. Saksonya, Luther ve Lutherciliğin doğduğu yerdi. İmparatorluğun sadece dört seküler elektöründen biri olan Saksonya dükleri, Reform'dan sonra çoğu zaman siyasi açıdan İmparatorluktaki en kıdemli prensler olmuşlardı. Bu nedenle savaşın patlak vermesinden önceki on yıllarda Saksonya üniversitelerinin teologları, kiliselerdeki din adamları ve her şeyden önce elektörlerin Dresden ikametgâhındaki saray vaizleri, kendilerini hakiki Protestanlık inancının ve pratiğinin en cesur ve uyanık savunucuları olarak görüyorlardı doğal olarak.[7] Şaşırtıcı olansa, belki de, onların son zamanlara kadar Almanya'da geriye çekilen Katolikliğin bilindik tehlikelerinden çok, "ayincilik", "Zwinglici sapkınlık" veya basitçe "Kalvencilik" [bkz. Sözlükçe] diye bilinen akımın ürpertici şekilde yayılmasına karşı uyanık olmalarıydı. Kalvencilik, prenslerin saraylarına bir bir sızıyor ve sonra eski Lutherci tebaya güçlü bir şekilde dayatılıyordu. Sakson dükler, Kalvenciliğin mezhepsel yeniliklerinin ve Palatinate'nin siyasi düzeninin, 1555'teki Augsburg Antlaşması'yla tesis edilmiş ve İmparatorluk içinde nesiller boyu giderek istikrarsızlaşan bir barış içinde korunmuş Luthercilik [bkz. Sözlükçe] ile Katoliklik arasındaki hassas dengeyi gerek siyasi gerekse mezhepsel açıdan tehlikeye soktuğu görüşündeydiler.[8] Palatin Elektör V. Friedrich 1619'da Bohemya hükümdarlığı teklifini kabul edip Habsburglara karşı Bohemya başkaldırısına katılınca, Saksonya, Katolik imparatorun yanında yer aldı ve İmparatorluk içindeki Kalvencilerin liderini ilk ve son olarak bastırmaya çalıştı.

Vestfalya'daki müzakerelerde bu muhafazakâr siyasi ve dini duruş çok cömertçe ödüllendirilmişti. Habsburglar, Bohemya krallığını oluşturan dört bölgenin en küçüğü olan komşu Lusatia prensliği teklifiyle savaşın başında Saksonya'yı kendi tarafına çekti. Ve 1635'te Prag Barışı, hem yukarı hem de aşağı Lusatia'yı Saksonya'ya teslim edip Sakson

prensinin hâkimiyet alanını büyük ölçüde genişletti. Böylesine savurganca bir ödül doğal olarak Saksonya'nın muhafazakâr duruşunu gerek mezhepsel gerekse siyasi açıdan sağlamlaştırdı. Dolayısıyla savaştan önce Leipzig, Wittenberg ve Jena'ya özgü ortodoks Lutherciliğin uzlaşmaz savunusu sonradan da apaçık ortadaydı. Roma Katolikliğinin veya Reformcu dinin alenen yaşanması, Saksonya'da katı şekilde yasaklanmıştı ve onlara yönelik herhangi bir eğilim belirtisi son derece derin bir şüpheyle karşılanıyordu.[9] 17. yüzyılın ortasında Johannes Hülsemann (1602-61) ve Johann Benedikt Carpzov (1607-57) gibi Leipzig'in üniversitesindeki teologlar Luthercilik ile Katoliklik arasındaki bölünmeleri gidermenin yollarını arayan, Helmstedt Üniversitesi'ndeki takipçileriyle birlikte Georg Calixt'e (1586-1656) karşı mücadelenin ön cephesinde yer alıyorlardı.[10] Özellikle Leibniz'in ailesinin bu teolojik ortodoksinin tanımlanıp savunulduğu akademik dünyaya derinlemesine kök salmasından sonra, zamanının en geniş fikirli ekümenistlerinden birini dünyaya getirecek bir yere pek benzemiyordu burası.

Leibniz'in ailesinin Slav kökenli oluşuna inancı, muhtemelen kuzeydoğu Almanya'ya kök salmış ailenin geçmişindeki olası Slav unsurunun fazla abartılmasından kaynaklanıyordu. Leibniz'in soyunda asil bir unsurun bulunduğuna dair sağlam bir kanıt mevcut olmadığı gibi,[11] Almanca yazışmalarında kullandığı "von Leibniz" soyadının ima edeceği üzere sonradan soyluluğa yükseldiğine dair bir kanıt da yoktur.[12] Fakat Leibniz'i Leipzig'in akademik, hukuksal ve dinsel tabakalarına bağlayan bağlar çok katmanlıydı. Babası Friedrich Leubnitz veya imzasındaki haliyle Leibnütz[13] 24 Kasım 1597'de Altenberg'de (Erzgebirge) dünyaya gelmişti ve bir devlet memuru olan Ambrosuis Leubnitz (1569-1617) ile Anna Deuerlein'in oğluydu. 1617'de Leipzig Üniversitesi'ne kaydolup beş yıl sonra oradan yüksek lisans derecesi aldı. Hamisi etik profesörü Johannes Müller'in ölümü üzerine üniversitenin sigorta uzmanı olarak göreve başladı ve böylece 1633'te Leipzig'in teslim edilişini müzakere eden üniversitenin sivil temsilciler heyetine katıldı.[14] 1640'ta ahlak felsefesi kürsüsüne atandı. Dört kez fakültenin dekanlığını yapmasının yanı sıra üniversitenin noteri olarak da çalıştı. Çağdaşları özellikle "dürüstlük" ve "beceri" ile yürüttüğü bu son görevi için onu hayli takdir ederlerdi. Genellikle titiz, erdemli ve vicdanlı biri olarak tarif edilirdi. Ahlak felsefesi profesörü olarak yaptığı işlerden anlaşıldığı kadarıyla,

öğretisini Aristoteles'in Nicomakos Etiğine dayandıran ve "Hıristiyan felsefesi" ile Apollo'nun (nam-ı diğer Lucifer) başlattığı "Şeytani felsefe" arasında bir mücadele olduğunu düşünen, oldukça geleneksel eğilimli bir Lutherci bilim adamı portresi çıkmaktadır. Onun gözünde felsefe fakültesinde yürütülmüş çalışmalar her şeyden önce, *respublica Christiana*'ya (Hıristiyanlık cumhuriyeti) hizmet etmek gibi nihai bir amaçla teoloji çalışmaları yürütmek için bir hazırlıktı.[15]

Friedrich üç kez evlenip ailesini zaman içinde Leipzig'in akademi, din ve hukuk çevreleriyle iyice kaynaştırdı. İlk karısı Anna Fritzsche'den (ölümü 1634) iki çocuğu oldu: önce teolojide doktora yapmış, ardından kilise denetmeni olmuş Altenburg'lu Heinrich Freiesleben'le evlenen Anna Rosine (1629-66) ve Leipzig'de Thomasschule'de bir öğretmen olarak yerleşik hayata geçmeden önce teoloji eğitimi almış Johann Friedrich (1632-96). İlk karısının ölümünün üzerinden iki yıl geçtikten sonra Friedrich Leubnitz, Dorothea Voigt'le evlendi. Leipzigli bir yayımcı ve kitap satıcısının kızı olan Voigt, hiç çocuğa sahip olamadan 1643'te öldü. Bunun üzerine 21 Mayıs 1644'te Catharina (1621-64) ile üçüncü evliliğini yaptı. Catharina, Leipzigli seçkin bir hukuk adamı ve hukuk profesörü olan Wilhelm Schmuck'un (1575-1634) kızıydı. Annesi Gertraude Lindner'in 1631'de, babasının da 1634'te ölümü üzerine Catharina Schmuck, önce teoloji profesörü Johannes Höpner'in ardından da hamisi hukuk profesörü Quirinius Schacher'in ev halkına katılarak ailevi ilişkilerini iyice geliştirdi.

Catharina, Friedrich Leubnitz'le evlendikten iki yıl sonra 1 Temmuz 1646'da ilk çocuğunu dünyaya getirdi. Elli yaşına merdiven dayamış olan baba, günümüze ulaşmamış ailevi tarihsel kaydına şu notu düşmüştü: "21 Haziran 1646 [E.U.] Pazar günü oğlum Gottfried Wilhelm akşam 6.45'te doğdu." İki gün sonra Aziz Nikolai Kilisesi'nden papaz yardımcısı M. Daniel Moller'in yürüttüğü vaftiz töreni, Leipzigli din adamlarını ve akademisyenleri bir araya getirdi: Bebeğin vaftiz ebeveynleri teolog, saray papazı ve üniversitede İbranice profesörü olan Martin Geiger, hukuk adamı Johann Fritsch ve Catharina Scherl'di. Bu çevrelere özgü olan alenen coşkulu sofuluk gösterisi bu törende de apaçık sergilenmişti. Ailenin tarih kayıtlarına göre, vaftiz anında, yeni doğmuş bebek fal taşı gibi açık gözleriyle başını havaya kaldırmış ve Leibniz'in babası muzaffer bir edayla bu anlamlı vakayı bebeğin gelecekte Tanrı'nın şanına ve kilisenin

gelişmesine yapacağı istisnai katkının apaçık bir alameti olarak yorumlamıştı. Tamamen aynı tutum, bizzat Leibniz'in rivayet ettiği başka bir olayda da görülmektedir. Sevimli bızdığın masadan feci bir şekilde düştükten sonra hiç incinmediği gibi bir de gülümsemesine şahit olan Friedrich, onun tehlikeden ucuz kurtulmasını hem Tanrı'nın lütfunun özel bir işareti hem de büyük şeylerin olacağının belirtisi olarak yorumlamıştı. Babanın, oğlunun harikulade geleceğine dair öngörüleri öylesine sıklık kazanmıştı ki çok geçmeden dostları onun bu yüce beklentileriyle alay etmeye başladılar.[16] Ne yazık ki Friedrich Leubnitz umutlarının gerçekleştiğini görecek kadar uzun yaşamadı. 15 Eylül 1652'de ölerek altı yaşındaki Gottfried Wilhelm ile onun küçük kız kardeşi Anna Catharina'yı (1648-72) annelerinin bakımına bıraktı.

Catharina Schmuck ve oğlu hakkında pek bir şey bilmiyoruz. Yeniden evlenmeyip kendini iki çocuğunun bakımına adamış kararlı ve özgür bir kadına benziyor. Yeni bir evlilik yapmadan çocukların tüm sorumluluğunu üstlenebilmesi, kısmen babasından kalan mülke dayanan en azından orta düzeyde ekonomik gücünün bir işaretiydi. Öte yandan Leipzig kentinde genellikle kadınlara velayet hakkı verilmediğinden, dul kadının yıllık mali rapor vermesi gerektiğinde onun adına iş görecek, resmen tayin edilmiş bir vasiye ihtiyacı vardı. Bu kişi de herhalde Leibniz'in çok daha yaşlı üvey kız kardeşi Anna Rosine'nin kocası Heinrich Freiesleben'di. Her halükârda Heinrich Freiesleben'in bir akrabası olan Christian Freiesleben, Catharina'nın babalık mirasının idaresini 1680'de ölene kadar üstlendi.[17]

Leibniz'in annesi 16 Şubat 1664'te bir solunum enfeksiyonu yüzünden öldü.[18] Cenaze töreninde apaçık kendini gösteren kişilik özellikleri, yılmaz bağlılık ve dindarlıktı.[19] Bu elbette Leipzig'in önde gelen profesörlerinin ve din adamlarının kızının, karısının ve üvey annesinin cenaze töreninde duyulması beklenen şeydi; ne var ki mevcut tüm diğer kanıtlar, genç Gottfried Wilhelm'in sadık Luthercilerle çevrili bir çevrede büyüdüğü yönündeki izlenimi destekliyordu. Bu Luthercilerin çoğu diğer mezheplerle herhangi bir anlaşma veya uzlaşı yoluyla inançlarının lekelenmesine şiddetle karşı çıkıyordu. 22 Ocak 1672'de Leibniz, Mainz Katolik sarayında çalışırken, küçük kız kardeşi Anna Catharina onun Kalvenciliğe döndüğüne dair Leipzig'de dolaşan dedikodulardan duyduğu endişeyi mektubunda dile getirir. Ne de olsa katı Lutherciler için

Kalvenciliğe dönmek, Katolikliğe dönmekten çok daha kötü bir şeydir. Erkek kardeşine Leipzig'e dönmesi yönündeki hararetli öğütleri, kuşkusuz bu tür mezhep değiştirmede gördüğü tehlikelerden kaynaklanıyordu.[20] Kocası, Leipzigli teolog Simon Löffler (1627-74) muhtemelen daha sivri bir dil kullanacaktı. Ne de olsa onun "Katolikliğe" ve dahası Kalvenciliğe karşı Lutherci öğretinin saflığını korumaya uzlaşmaz bir bağlılığı vardı; onun görüşüne göre Lutherci ortodoksiyle uyuşmayan her şey şeytaniydi ve dolayısıyla lanetlenmişti.[21] Leibniz'in üvey erkek kardeşi Johann Friedrich'ten otuz yılı aşkın bir süre boyunca gelen çok sayıda mektuplardan edindiğimiz izlenim ise, onun da geniş dünyanın adetlerine şüpheyle yaklaşan, 1680'de Leipzig'i vuran salgını ilahi bir ceza olarak gören[22] ve Protestan arabuluculuk çabalarına, Luthercileri doğru inançtan Kalvenciliğe saptırma amacı taşıyan tehlikeli bir birleşme hareketi diye karşı çıkan katı bir Lutherci olduğu yönündedir.[23] 1690'ların başında Alman dindarlığının gelişmesiyle Johann Friedrich'in steril akademik inanca bağlılığının zayıflaması bile onun bakış açısını genişletmedi. Yeni yoğun dindarlık hareketini, resmi kilisedeki ölü entelektüel inanca ve kilisenin dışında yeni yeni yayılan ateizme karşı hakiki dinin son savunusu olarak selamlıyordu.[24]

Gottfried Wilhelm'in genellikle Hıristiyanlık, özellikle Luthercilige yönelik tutumu çok geçmeden epey farklı hatlarda gelişecekti. Leipzig'den ayrılmasından sadece üç yıl sonra, 1669'da üvey erkek kardeşinin teolojik birleşmeye yönelik saldırısına Leibniz, geniş ailesine ve o ailenin geldiği Leipzig toplumunun eğitimli tabakasına kesinlikle uymayan bir dinsel uzlaşı görüşüyle karşılık verdi: "Tanrı'nın yardımıyla ömrüm boyunca Protestan inancına bağlı kalacağım ama gerek 'Yargılama ki, yargılanmayasın!' şeklindeki İsa'nın kesin buyruğu gerekse kendi kişisel eğilimim gereği başkalarını kınamaktan uzak duruyorum."[25] Başka bir deyişle, Lutherci Kilise'yi dinsel hakikatin tekeline sahip olduğuna inandığı için değil, diğer tüm münferit kiliselerle birlikte sahiden evrensel veya Katolik Kilisesi'nin bir parçası olarak gördüğü için bir "Evanjelik" [bkz. Sözlükçe] olarak kalma sözü veriyordu. Temel ilkelerini paylaştığı bir kilisede doğduğu için onun da temel ilkelerini benimseyebileceği başka bir Hıristiyanlık mezhebine geçmek için kendi mezhebini bırakmayı makul görmüyordu.[26] Bunun yerine en doğrusu, tüm bu münferit kiliseleri birleşik bir evrensel kilise içinde uzlaştırmaya yönelik

çalışmalar yürütmekti. Düşüncelerin bu çeşitliliği göz önüne alındığında Leibniz'in kariyerinin sonraki yıllarında ailesiyle ve doğduğu şehirle az temas kurmasına belki de şaşmamak gerekir.

O bu düşünceleri dile getirdiği sırada kuşkusuz bakış açısı, Mainz'in Katolik sarayına hâkim olan güçlü barışçıl havayı iki yıl koklamasının yol açtığı değişimi yansıtıyordu.[27] Kız kardeşi, üvey erkek kardeşi, kayınbiraderi ve gerek akrabalık ilişkileri gerekse kişisel ilişkiler kurdukları Leipzig'in çoğu aydını, Almanya'nın en yetkin başpiskoposluk koltuklarından birinde daha uzun süre kalarak ebedi ruhlarını tehlikeye atma riskini üstlenip Leipzig'in selametinden caysalar bile Leibniz'inkine benzer bir tepkiyi vermezlerdi. Leibniz için çok karakteristik olup Leipzig için hiç karakteristik olmayan bu barışçıl eğilimlerin, onun doğduğu kenti terk etmesinden önce mi yoksa sonra mı geliştiğini ortaya koyacak o zamana dair hiçbir açık kanıt, can sıkıcı olsa da muhtemelen kaçınılmaz olarak, maalesef elimizde mevcut değil. Ne de söz konusu eğilimlerin nasıl kökleştiğini kesinkes bilebiliyoruz. Şehrinde etkisi hâlâ süren ölüm ve yıkımın anısı Leibniz'i, içten içe kaynayan siyasi ve dini çatışmaları barut ve kılıçla değil de diyalog ve müzakere yoluyla çözmenin gerekliliğine pekâlâ inandırmış olabilir ama bu tahminler çok fazla açıklayıcı değildir, çünkü Leipzig'de yaşayan eski kuşak, çok daha canlı tanık oldukları savaşın dehşetine, mücadeleye giriştikleri harici mezheplerin yıkıcı etkilerinden Lutherciliğin kalesini koruma çabalarını iki katına çıkarmakla karşılık vermişlerdi. Leibniz'in nispeten sonraki düşünceleri ile ailesinde apaçık ortaya çıkan ve doğduğu şehre sımsıkı kök salmış fikirler arasındaki tezat, bu kişisel görüşlerin ne zaman, nasıl ve niçin geliştiği şeklinde çok önemli sorular sordurtacak kadar çarpıcıdır. Bu soruları tam anlamıyla cevaplandırmak mümkün değil ama dolaylı bir cevabın çekirdeği, resmi eğitim almasından önce bile, daha genel düşünsel hayatı için bir zemin hazırlamış olan Leibniz'in ilk düşünsel gelişiminde bulunabilir.

Resmi Eğitim ve Bağımsız Öğrenme

Leibniz'in çarpıcı ölçüde gayri Sakson barışçıllığının kökeni mevzusu, daha geniş kapsamlı bir meseleyle bağlantılıdır. Leibniz otobiyogra-

fik hatıralarında kendini, kendi yetiştirmiş biri olarak tarif eder.[28] Onun düşünsel özgünlüğünü teslim etmekle beraber yetiştiği çevreyi genelde es geçen biyografi yazarlarının çoğu, onu söz konusu tarifteki gibi biri sanmaktan hoşnuttu.[29] Fakat yakın zamanda elde edilen bilgiler bu yargıyı iki önemli açıdan geçersiz kılmaktadır.[30] Birincisi, Leibniz'in Saksonya'daki en iyi hazırlık okullarından ve Almanya'nın en büyük üniversitelerinden birine gittiğine dair sağlam kanıtlarımız mevcut. İkincisi, tarihçiler onun ilk düşünsel gelişimini besleyip etkilemiş olan, Almanya'daki verimli felsefi ve teolojik yenilik akımlarını ortaya çıkarmaya başladılar.

O halde en incelikli yaklaşım, tam Leibnizci tarzda şu sonuca varmalıdır: Tüm bu görüşler haklılık payı taşımaktadır ve en doğru değerlendirme, farklı görünen bu tezleri harmanlamaktan doğacak değerlendirme olacaktır. Onun teolojik uzlaşmacılığının özel durumu ve daha genelde erken gelişmiş felsefi düşüncesi içinde Leibniz, başka yerlerde sımsıkı kurumsallaşmış Alman düşüncesinin verimli geleneklerine yaslandı ama bu geleneklerden hiçbiri ne ailesinde ne doğduğu şehirde ne de çoğunlukla öğrenim gördüğü okulda ve üniversitede derinlemesine kök salmıştı. Eğer Leibniz hayli sıradan ve oldukça ortodoks bir eğitimin sıra dışı meyvelerini toplamışsa, bunun sebebi o eğitime sıra dışı ve pedagojik bakımdan ortodoks olmayan bir açıdan yaklaşmasıydı.

Yedinci doğum gününden henüz birkaç hafta sonra Temmuz 1653'te Leibniz, Leipzig'in iki büyük Latin okulundan biri olan Nikolaischule'ye girdi. Orada 1661 yılının Paskalya'sına kadar neredeyse sekiz yıl kalacaktı. 1511'de kurulmuş olan bu okul, 16. yüzyılda Almanya'daki büyük Protestan eyaletlerinde giderek yayılmış hazırlık okullarının oldukça seçkin bir örneğiydi. Amacı toplumun geniş bir kesimine ilköğretim veya ortaöğretim vermek değil, küçük bir erkek öğrenci grubunu gelecekte yerel üniversitede okumaya hazırlamaktı.[31] Aslında bu okul ile üniversite arasındaki doğrudan bağlantı apaçık ortadaydı: Leibniz'in okul yılları sırasında okulun müdürü Johann Hornschuch (1600-1663) aynı zamanda üniversitede diyalektik ve Yunanca kürsülerinin sahibiydi. Üniversitenin merhum eski profesörünün oğlu olan Leibniz de ilerlemiş yedi yaşında hem bu okula girme hem de üniversiteye kaydolmanın ayrıcalığını yaşıyordu.[32] Öte yandan üniversiteyle bu yakın bağlantının en önemli sonucu müfredat üzerindeki etkisiydi. Okulun müfredatı kendi

başına faydalı, geniş kapsamlı bir eğitim sunmak yerine başlangıç düzeyindeydi ve "incir çekirdeğini doldurmuyordu". Büyük ölçüde klasik üç derse (*trivium*) –yani yedi temel bilimden ilk üçü olan dilbilgisi, retorik ve mantık– odaklanarak öğrencileri üniversiteye hazırlama amacını taşıyordu. Ayrıca Lutherci teolojinin ilkeleri dışındaki her şey müfredattan dışlanıyordu. Resmi olarak okul en alt düzeydeki 6'ıncı sınıftan başlayıp en üst düzeydeki birinci sınıfa kadar çıkan altı farklı sınıfa ayrılmıştı ve her bir sınıf için ille de bir yıl okumak gerekmiyordu. İlk üç sınıf değişik konulardaki metinlerin okunduğu Latince dilbilgisine ayrılmıştı. Yunanca üçüncü sınıfta, retorik ikinci sınıfta ve mantık da birinci sınıfta okunuyordu. *Dört temel ders* (aritmetik, geometri, astronomi ve müzik) olsa olsa kısa süreliğine alınabiliyordu. Haftada yirmi saat Latinceye (açık farkla en önemli disiplin) ayrılırken, aritmetik öğrenimi son dört sınıfta haftada iki saatle sınırlandırılmıştı. Okulun sınırları içinde öğretmen ve öğrencilerden Latince konuşmaları istenirken, etik, fizik ve astronomi eğitimi son senede haftada dört saatle sınırlandırılmıştı. Kısacası, dört temel ders (*quadrivium*) ve doğa felsefesi ile tarih gibi hayat bilgisi dersleri (*realia*) tamamen üniversitenin lisans "sanat" veya "felsefe" eğitimine ertelenmişti.[33] Dilbilgisi, retorik ve mantık dışında sürekli hesaba katılan tek ders Lutherci teolojiydi. En yaygın kullanılanı, eski Wittenberg teoloji profesörü Leonhard Hutter'in (1563-1616) hazırladığı *Compendium locurum theologicorum* olan Luther'in nispeten kısa ilmihalinin enikonu incelenmesinden ve İncil okumalarından oluşan ders sağlam bir temel atıyordu.[34]

Her ne kadar bu temel müfredat bir asırdan beri değişmeden kalmışsa da onun sunuluş tarzını güncellemeye yönelik bazı çabalar yakın zamanda sarf edilmişti. Okulun önceki müdürü Zacharias Schneider (1630-38) 17. yüzyılın önde gelen pedagoji düşünürü olan Moravyalı Jan Amos Comenius'un (Komenski, 1592-1670) ilk coşkulu takipçilerinden biriydi. Comenius'un genç öğrencileri Latinceyle tanıştıran ufuk açıcı ders kitabı *Januae linguarum reseratae aureae vestibulum* Leipzig'de birinci ve ikinci sınıflarda kullanılıyordu.[35] Fakat bu yenilik, tutucu bir ortama sokulduğunda hemen kısıtlayıcı bir niteliğe büründü. Comenius'un, en verimli ve etkili pedagojinin oldukça "metodolojik" bir pedagoji olduğu yönündeki kanısının ironik bir yorumuna uygun şekilde ilk öğretmenleri, Leibniz'in öğrenmeye açık, keşifçi ve dolayısıy-

la düzensiz yaklaşımını fiilen bertaraf edip, söz konusu ders kitabının okunmasını çalışma yöntemleri ve formülleriyle sınırlı tutmaya çabaladılar.[36] Her ne kadar Leibniz tam anlamıyla kendi kendini yetiştiren biri değildiyse ve okulda, özellikle de üniversitede aldığı resmi eğitimin gerçekten harekete geçirici bir yanı vardıysa da, açıkçası onun ilk düşünsel gelişiminin yörüngesi ve hızı, resmi eğitim kurumlarının içinde değil, dışında belirlenecekti.

Nikolaischule okuluna gitmeden önce bile küçük Leibniz'in öğrenim dünyasına ilk adım atışına babası kılavuzluk etmişti. Tarihten hikâyeler anlatıp onları oğluna sesli okuyan Friedrich, ister kutsal ister seküler olsun tarih sevgisini küçük oğluna aşılamış ve çocuk onları anadilinde kendi başına okumayı erkenden öğrendiğinde onu gurur ve aşikâr bir beklentiyle seyretmişti.[37] Gottfried altı yaşındayken babasını yitirmesi onu akıl hocasından mahrum bırakmıştı; ama bu tarz erken ve gayri resmi ilköğrenim sona ermesi şöyle dursun, iki önemli açıdan daha da derinleşti: Bundan böyle Leibniz'in müfredat dışı eğitimi resmi gözetimden eskisinden daha fazla uzak olacak ve babasını yitirmesi onunla paylaştığı ilgi alanlarına karşı tutkusunu daha da derinleştirecekti. Her halükârda ta başından beri Leibniz tarih okumaktan müthiş bir keyif alıyor ve bir konuyu bitirmeden elindeki Almanca kitabı asla bırakmıyordu.[38] Yedi yaşında resmi eğitimine başladığında küçük çocuk oynamaktan çok oturup okumaya eğilimliydi.[39] Tarihsel inceleme açısından yalın ve su götürmez olan nokta, bu ilk serbest öğrenimin hem Leibniz'in resmi eğitim modelinden hem de onu çağdaşı büyük filozofların çoğundan bariz biçimde ayıracak tarih sevgisini önceden haber vermesidir. Leibniz'in hayatının son on yıllarını bilen bir kişi için bu ilk çalışmalar dramatik bir ironiyle yüklüdür: Leibniz'in düşünsel hayatı başladığı gibi biter; bitirene kadar elinden düşüremediği Almanca bir tarih kitabıyla...

Ertesi yıl Nikolaischule'de Latin grameri üzerine dersler almaya başladığında, gayri resmi okuma imkânlarına da tesadüfen kavuştu. 17. yüzyıl Almanya'sında akademi çevresinden aileler çoğu zaman öğrencilere özel dersler vererek gelirlerini artırıyorlardı. Böyle bir çare, düzenli bir gelir kaynağı olmadan bir aileye bakan dul bir kadın için kaçınılmaz görünüyordu. Bu durum, küçük Gottfried'ın resmi eğitiminin çok erken bir evresinde özel ders alan bir öğrencinin evde unuttuğu iki Latin tarihi kitabını keşfetmesini açıklayabilir. Kitaplardan birisi akla hayale

gelebilecek en kuru okuma konusunu içeriyordu: Sethus Calvisius'un derlediği hacimli *Opus Chronologicum*. Ne var ki bu yavan ansiklopedinin konusu Leibniz'in ilgisini çekiyor ve düz dilbilgisi Almancadan Latin tarih literatürüne geçişte mükemmel bir atlama tahtası işlevi görüyordu. İkinci kitap Livius'un Roma tarihinin resimli bir baskısıydı. Burada konu daha ayrıntılı şekilde ele alınıyor ve klasik anlatım dallanıp budaklanıyordu ama resimler hayal gücünü ateşliyor ve içerik için ipucu sağlıyordu; Leibniz resmi eğitimde öğrendiği dilbilgisini kullanarak bir ipucundan diğerine geçiyor, böylece bir sözlüğün desteğine gerek bile duymadan kitabı apaçık anlayabiliyordu. Bu sayede sonuçta Latincede sınıf arkadaşlarının önüne geçmişti.[40]

Bu durumdan pek hoşlanmayan öğretmeni bu "vakitsiz ve aceleci" okumaların çocuğun eğitimini karmaşaya sürükleyeceği konusunda uyarıda bulunmuştu. Bunun üzerine Leibniz'in ilgisini alışılmış sıradan metinlere çekmeye çalıştılar. Fakat Leipzig'in akademi dünyasının dışındaki bir şahsın müdahalesiyle durum değişti ve Leibniz'in düşünsel dünyası büyük ölçüde genişledi. Çocuğun eşsiz düşünsel yeteneğinden etkilenen bilgili ve çok gezip görmüş bir asilzade komşu, Leibniz'in babasının kütüphanesini kullanması için onun ailesini ikna etmeyi başardı. Söz konusu kütüphane, öğretmenlerinin önerisiyle iki yıl önce Leibniz'in babasının ölümünden beri kilitli tutuluyordu. Sevinçten göklere uçan sekiz yaşındaki çocuk için bu, kendi evinde saklı bir defineyi keşfetmeye benziyordu[41] ve hiç kuşkusuz bu kütüphanede Leipzig'in en zengin hediyeleri onu bekliyordu. Bir prens sarayından mahrum olan Leipzig, Sakson düklerinin ışıltılı ikametgâhı olan komşu Dresden'den kültürel açıdan daha aşağı konumdaydı. Ayrıca büyük kültürel sınırlardan ve uluslararası ana yollardan uzak olan şehir hiç de kozmopolit değildi. Ne var ki Leipzig iki şeyle fevkalade doluydu: kitaplar ve öğrenciler. Özellikle kitaplar Leibniz'in temel düşünsel yöneliminin oluşmasında çok önemli bir rol oynamıştır.

Zengin bir bölgenin merkezinde ve ortaçağa özgü ticaret yollarının kavşağında konumlanmış olan Leipzig, öten beri İmparatorluğun en önemli yarıyıllık panayırlarından birine ev sahipliği yapıyordu. Leibniz'in okul yıllarından bir asır önce bu festival, 16. yüzyılın en önemli yeni mallarından biri olan basılı kitapların ticaretinde Frankfurt am Main'den sonra ikinci büyük Alman festivaliydi. İlk başta Frankfurt'un

Rhineland geçidinin merkezinde yer alması ve Fransa ile Hollanda'ya yakınlığı ona bariz avantajlar kazandırmış olmasına rağmen, savaşın sonunda, 1631'de İsveç'in bölgedeki Fransız hâkimiyetindeki yerleri işgal etmesiyle birlikte Frankfurt, dönemin askeri trafiğinin de sıkıntılı merkezi haline geldi. Ve Leibniz'in gençliğinde Leipzig Alman kitap ticaretinde üstünlüğü ele geçirdi. Böylesi bir ticaretin merkezi olması, şehri hemen düşünsel gelişmelerin yatağı haline getirmediyse de küçük Leibniz'in çevresini kitaplarla doldurdu ve her halükârda bu kitaplar onun asıl hocaları oldu.[42]

Leipzig'in kitap kültürünün gerek ticari gerekse akademik boyutu, sekiz yaşındaki çocuğun keşfetmesi için önüne açılan koleksiyonlara yansımıştı. Kütüphanenin içindekiler daha önce zikrettiğimiz gibi ahlak felsefesi profesörü olan Leibniz'in babası tarafından toplanmıştı. Kütüphanede bu felsefi koleksiyonların yanı sıra Leibniz'in anne tarafından büyükbabası olan hukukçu Wilhelm Schmuck'tan kalan ve ağırlıklı olarak hukuk kitaplarından oluşan bir dizi kitap daha vardı. Daha ilginç olanı ise üçüncü öğeydi: Friedrich Leubnitz'in ikinci karısının babası, kitap satıcısı ve yayıncı Bartholomäus Voigt'ten kalan ciltsiz materyal.[43] Bu materyal Leipzig kitap ticaretiyle doğrudan bağlantılıydı ve kişisel, mesleki veya ev içinde kullanım için değil, Almanya ve ötesindeki müşterilere satılmak üzere alınmıştı; bu nedenle babasının koleksiyonundan daha zengin ve güncel di. Şurası kesin ki bir bütün olarak bu koleksiyon, etkilenime açık bir okul çocuğu için kesinlikle tavsiye edilmeyecek katı Luthercilik de dahil değişik öğretilerden yazarları içeriyordu.

Leibniz'in resmi eğitiminin sıkı kontrollü "yöntemi" ile gayri resmi öğreniminin kaotik serbestliği arasındaki tezat çok çarpıcı olmuştur. Okulda dar bir başlangıç müfredatı içinde yerleşik otoritelerin zayıf ölçütlerine göre biçimlenen ders kitaplarından saatlerce eğitim aldı. Evdeyse babasının kütüphanesinin düşünsel *terra incognita*'sında [keşfedilmemiş kıta] özgürce dolaşıp ileri düzeyde, ileride kendi başına çözmeye çalışacağı felsefi ve teolojik sorunlar hakkındaki çeşitli öğretileri baş döndürücü ölçüde öğrenme imkânı buldu. İlk başta henüz gelişmemiş Latince bilgisiyle dosdoğru okuyamadığı kitapları merakla gelişigüzel karıştırdı. Sonra yakın zamanda Livius'un Roma'sını okurken el yordamıyla geliştirdiği yöntemleri babasının çok büyük kütüphanesinde uygulamaya soktu. İlkin birkaç temel kavramsal sınır taşı tespit etti,

sonra yeni düşünsel dünyanın tamamını haritalandırmak için bu sınır taşları arasında gezindi. Yaşadığı deneyim kendisinin de sonradan itiraf edeceği üzere geliştiriciydi. Babasının kayracılığının* erken ve özgün bir yansımasında, tam bir gözetimin olmamasından istifade ederek babasının kitap ve yazar ormanında tek başına dolaşmasından edindiği büyük kazanımı, ilahi bir kılavuzluğun işareti olarak yorumladı; sanki bir zamanlar Augustinus'un [bkz. Sözlükçe] duyduğu ses şimdi ona "Al, oku!" der gibiydi.[44]

Öte yandan Leibniz'in bu kitap ve yazar hazinesini keşfetme usulüne dair anısı, kuşkusuz ilk düşünsel uyanışını geçmişe dönüp yeniden yapılandırmasının bir sonucudur. Kendisinin de sonradan belirteceği gibi, ilgisini ilkin "Eskiler" çekmişti: Klasik Yunan ve Roma'nın en büyük yazarlarıyla birlikte ilk kilisenin Latin ve Yunan kurucuları.[45] Ondan sonra okuldaki son yıllarında skolastik felsefe ve teoloji eserlerini iştahla bitirmeye başladı: bir yanda Rönesans Aristoculuğu ve İspanyol skolastisizminin son meyveleri, diğer yanda Avrupa reformlarının filizlenen literatürü. Nihayet on beş yaşında okuldan ayrıldıktan sonra "modernlere odaklandı"[46] ve yakın zamanların "büyük insanlarının" eserlerini okumaya başladı. Babasının kütüphanesinde rehberden yoksun bir halde el yordamıyla ilerleyen birisi için, ilkin antik dünyayı ve onun Rönesans'ta canlanışını, sonra ortaçağda öne çıkan ve reform döneminde gözden geçirilen teolojik yaklaşımı ve son olarak da zamanının cesur yeni felsefi atılımlarını ele almayı içeren bu anının sonradan düzenlendiği şüphesi söz konusudur. Yine yetişkin okurlara uygun büyük yazarlarla bu listeyi sınırlandırıp antolojileri, tek ciltlik ansiklopedileri, ders kitaplarını ve çağdaş öğrencilerin (ve öğretmenlerinin) bildiklerinin çoğunu devşirdikleri diğer anahtar kitapları lise dışı bırakmak hayli tartışmaya açıktır. Ayrıca ev öğreniminin programının kronolojisi de belirsiz kalmıştır: kaynaklardan bu ileri okumaların çoğu Leibniz'in üniversite yıllarında gerçekleşmiş (eğer gerçekleşmişse) olsa gerek. Keza bu materyalin ne kadarının babasının kütüphanesinde bulunduğu ve niçin orada bulunduğu da yeterince belli değildir.

Öte yandan apaçık olan şu ki hırslı, serbest ve kapsamlı okumaya dönük bu yapılandırılmamış program, Leibniz'in okul yıllarının ta ba-

* Yaşanan her olayı tanrısal bir nedene bağlamak-e.n.

şından itibaren öğrenmeye yaklaşımını geliştirmiş ve eğitimde olağanüstü sonuçlar almasında hayati bir rol oynamıştır. İlk sonucu, tüm yüksek öğrenim için hâlâ temel sayılan konuya hâkimiyetini hızlandırmak olmuştur: 12 yaşında Latin dilini ustaca kullanabiliyordu.[47] 17. yüzyıl Almanya'sında bu ustalığın sınavı rasgele şiir yazmaktı, yani uzun ve bilgi dolu ya da kısa ve özlü mısraları hızla dizmek. Bu tür şiirlerde gelip geçici toplumsal etkinliklere ve halka mal olmuş olaylara ihtişam katmak için klasik Latin şiirinin formları ve kinayeleri kullanılırdı. Yıllar sonra Leibniz, daha on üç yaşındayken bir sabah yazdığı altı ayaklı üç yüz Latince dizeyle bir okul kutlamasını nasıl taçlandırdığını ve şaşkına dönmüş öğretmenlerinden nasıl övgü dolu sözler işittiğini apaçık bir memnuniyetle anar.

Sonraki yaşamı için daha etkileyici ve önemli olacak ikinci bir sonuç daha vardır: Leibniz çok erken yaşlarından itibaren hazır bir metni salt ezberleyerek, hatta iyice öğrenerek değil de herhangi bir konu hakkındaki değişik görüşleri ve herhangi bir düşünsel soruna karşı sunulan çeşitli çözümleri karşılaştırarak öğrenmeye alışmıştı. Bu nedenle kendisine resmi eğitiminde ciddi düşünsel kaynaklar sunulduğunda, kendisine sunulanda ustalaşmakla yetinmeyip ayrıntıların ve alternatiflerin peşine düştü hemen. Leibniz için bu, on üç yaşında Nikolaischule'nin birinci, yani en üst sınıfına geldiğinde mantıkla tanışması sayesinde gerçekleşti. Bu dalın gençte hemen uyandırdığı ilgi, birçok açıdan onun resmi eğitiminin en kayda değer özelliğiydi. Her şeyden önce sınıf arkadaşları mantığın soyutlamalarından ve yapısal zorluğundan irkilirken, Leibniz ta başından itibaren mantığı büyüleyici ve düşünsel açıdan kışkırtıcı buluyordu. Bu da hem onun düşünsel becerilerinin bir göstergesi hem de serbest okumalarının bu temel düşünme aracının kullanılabileceği bazı işlere onu aşina kılarak mantık ilkelerinin nasıl uygulanabileceğinin örneklerini sunduğunun bir kanıtıydı. İkinci konuya gelince, daha sonraları felsefeyle ilgilenen çağdaşları ustalaşmak üzere boşuna çabaladıkları için şikâyetçi oldukları bu geleneksel mantığı reddederken Leibniz, Gabriel Wagner'e tam kırk yıl sonra yazdığı bir mektupta okulda öğrendiği Aristo mantığının üretkenliğini, Descartes gibi diğer ünlü "modernlerin" haksız aşağılamaları karşısında savunmuştur.[48] Üçüncü ve en önemli husus ise, Leibniz bir yandan Aristo mantığını beğenip takdir etmekte istisnai bir konuma yükselirken, diğer yandan da onunla birlikte

meydan okuduğu ve geliştirmeye çalıştığı zihinsel özgürlükte daha olgun bir konumdaydı. Mantık çalışmalarının en başında, varlıkların düzenini kavramada Aristocu geleneğin kullandığı on kategorinin yeterliliğiyle ilgili sorularıyla öğretmenlerini topa tutmuştu.[49] Dahası, sadece basit kavramları (Aristo mantığındaki gibi) değil, aynı zamanda karmaşık önermeleri ve doğruları düzenlemek için yeni kategoriler kümesi önererek mevcut mantığın ötesine geçmeyi amaçlıyordu.[50] Ayrıca öğrendiklerini düzene sokmada, sonradan anımsamada ve yazılı metinler içinde derleyip toplamada kendine yardımcı olan madde veya yasa sistemleri –bölüm ve altbölüm kümeleri– kurarak bu mantıksal kategorileri hemen kullanıma soktu. Şaşkına dönmüş bir sınıf arkadaşına uçup giden düşünceleri aklında tutabilmek için bunu yaptığını söylemişti.[51] Son olarak ve hepsinden önemlisi, mantıkla tanışması Leibniz'in üniversitedeki ilk yıllarında açığa çıkmış ve entelektüel kariyerini ilerleten temel itkilerden birini sağlamış bir dizi düşünsel gelişmeyi hemen başlatmıştır.

Mantığın İlkeleri ve İnsan Düşüncesinin Alfabesi

Küçük Leibniz'in sınıf arkadaşlarının ve öğretmenlerinin bu tür gösteriler karşısında ne denli şaşırdıklarını kolaylıkla hayal edebiliriz. On üç yaşındaki genç, Aristo mantığıyla veya yeniyetme gençlerin öğrenimine uygun halde Stagyrite'nin özgün öğretilerini işleyen ders kitaplarında geçen mantıkla tanışır tanışmaz, bu geleneği keskin eleştiriye tabi tutup geliştirmek için bir dizi yol öne sürdü ve hatta onun ötesine geçmek için cesur bir şema da önerdi. Leibniz genişletilmiş otobiyografi metinlerinde bu erken sonuçları nasıl aldığına dair hiçbir ipucu vermez. Ama diğer metinlerindeki daha içten bölümlerde bu *harika çocuğun* (*Wunderkind*) düşünsel parlaklığını oluşturan yöntemler ve kaynaklar biraz olsun açığa çıkar. 1696'da Wagner'e şu açıklamada bulunmuştur: "Şu *praedicamenta* denen kategoriler dünyada ne var ne yoksa her şeyin bir envanteri gibi beni etkiledi ve böyle genel bir listenin en iyi tastamam nerede bulabileceğimi görmek için tüm mantık kurallarını enikonu araştırdım." Başka bir deyişle, kategorilerin "ayrıntılı tablosu", basitçe on üç yaşındaki bir dehanın Aristoteles'in eski kitabı hakkındaki serbest düşüncelerinin bir ürünü değildi; onlar "tüm mantık kurallarından çı-

karılıp bir araya getirilmişti",[52] yani Aristoteles'in ünlü eseri *Organon*'u [bilimsel çalışmanın aleti] [bkz. Sözlükçe] salt açıklamak değil, ayrıca geliştirip tamamlamak amacıyla, 16. yüzyılda ve 17. yüzyılın başlarında Almanya'da yazılmış çok sayıda ders kitabından derlenmişti.[53] Ta başından itibaren Leibniz'in düşünsel deneyimi ve yeniliği, babasının kütüphanesinde hevesle yürüttüğü geniş kapsamlı serbest okumalar ile öğretmenlerinden bağımsız öğrenim dünyasını keşfetme ve kendisi için parçaları bir araya getirmeye yönelik erken gelişmiş arzusunun birlikteliğinden ortaya çıkmış gibi görünüyor.

Dahası, aynı mektup hem onun genel düşünsel yönteminin hem en azından yeni kategorilerinin (*praedicamenta*) bazılarının özellikle bir felsefi ve pedagojik gelenekten alındığını ortaya koymaktadır. Wagner'e açıkladığı gibi, "Bilgiyi bu şekilde sınıflandırarak bir düzenlemenin temeli ve bir düşünce zinciri olarak bölümlere ve alt bölümlere ayırma yoluna gittim. Bu noktada Ramistler ve yarı-Ramistler korunmalıdır."[54] Kişinin okumalarının meyvelerini düzenlemesi ve hafızasını güçlendirmesi için *Aristocu kategorileri* (*praedicamenta*) ve diğer kategori sistemlerini kullanması herhangi bir felsefe ekolüne veya pedagoji programına özgü olmasa da,[55] 1711'de Leibniz onları en çok geliştirip yerleştirmiş olan Ramist ve yarı-Ramist geleneğe atfetmiştir: "Ramist gelenekteki değerli şeyleri kesinlikle göz ardı etmiyorum. Henüz çok gençken o değerli şeylerin yardımıyla belli bir konu üzerinde yazdıklarımı okuduktan sonra arkadaşlarımın nasıl olup da onca şeyi düşünebildiğime hayret ettiklerini anımsıyorum. O düşüncelerim Ramist yöntemden çok farklı olmayan bir yöntemin ürünüydüler."[56]

16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başında Almanya'da eşsiz bir verimlilikle gelişmiş "yarı-Ramist" felsefe ve pedagoji geleneği, Leibniz'in düşüncesinin şekillenmesinde çok önemli rol oynayan yerel düşünsel gelenekler serisinin ilkini temsil eder. Aristo mantığını basitleştirme ve yenilemeye dönük çabasının seyri içinde Fransız hümanist pedagog Petrus Ramus (Pierre de la Ramée, 1515-1572) Aristocu kategorileri (*praedicamenta*) reddedip ana başlıkların veya her zaman kullanılan sözlerle ilgili alternatif bir sistem (*loci*) geliştirmek istedi. Küçük Leibniz'in onunla sınıf arkadaşlarını ve öğretmenlerini şaşırttığı alternatif kategoriler (*praedicamenta*) akımı herhalde öncelikle Ramus'un değil, çok sayıda Al-

man yarı-Ramistin eserlerine dayanıyordu. Bu yarı-Ramistler Aristocu gelenekle birlikte başka mantıksal ve felsefi geleneklerin unsurlarını ona katarak, Ramus'un geliştirilmemiş veya yetersiz diyalektik reformunu ilerletmeye çalıştılar. Aslında post-Ramist uzlaştırıcı eklektisizm geleneği, bir başlıklar veya sık kullanılan sözler sistemi kurup onun içinde çok çeşitli düşünceleri toplayıp, her başlık hakkındaki farklı düşüncelerin tümünü karşılaştırarak, fikir birliği sağlanılan noktaları sağlanmayan noktalardan ayıklayıp doğruyu yanlıştan ayırmak suretiyle görünür çelişkileri gidermeyi felsefi etkinlik olarak değerlendiriyordu. Buna çok benzeyen bir teknik, genç Leibniz'e mantıksal *praedicamenta*'ya oldukça şaşırtıcı ölçüde erken gelişmiş sonuçlar verdiren bir yaklaşım kazandırmıştır. Aynı şekilde Ramizmin bir özelliği olarak genç Leibniz bu kategorilerden pedagojik anlamlar çıkardı ve bu kategorileri bölümlere ve alt bölümlere ayırmak, düşüncelerini düzene sokmak ve hafızasını güçlendirmek için mantığı kullandı. Bunlar, uzun ömürlü Alman Ramizm geleneğinde kesinlikle merkezi bir yer işgal eden tekniklerdi. Açıkçası, on üç yaşında Aristo mantığını okulda öğrenmeye başladığında Leibniz sadece Ramist ve post-Ramist diyalektikle tanışmakla kalmadı, aynı zamanda Almanya'da Ramist geleneğin geliştirdiği temel pedagoji tekniklerinin çoğunu da özümsedi.[57]

Leibniz'in bu literatürü bir kez keşfettikten sonra etkisi altına niçin girdiğini anlamak zor değildir. Ramist pedagoji, Almanya'da Saksonya'dan çok farklı eyaletlerde kurumsallaşmıştı ve Nikolaischule'de güdülen amaçlardan çok farklı pedagojik amaçları hayata geçirmek için geliştirilmişti. Kendi gelişmiş üniversitelerini destekleme imkânlarından yoksun olan kuzey Protestan Almanya'daki en küçük eyaletlerin ve yarı bağımsız şehirlerin çoğu geniş kapsamlı, faydalı içerikli, yöntem açısından üretken ve dolayısıyla uygun maliyetli orta eğitimin temeli olarak Ramizmi benimsedi. Ortaya çıkan formül --geniş bir yelpaze oluşturan disiplinleri elverişli şekilde öğrenmeye yönelik açık, anlaşılması kolay başlangıçlar– resmi eğitiminin çok önünde giderek kendi başına ansiklopedik müfredatın orta bölümünü keşfederek "kendi kendini yetiştiren" bir gencin ihtiyaçlarına gayet iyi uyarlanmıştı. Dahası, bu katı Ramist gelenek, 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılın başındaki Almanya'da –ve aslında Protestan dünyanın başka yerlerinde– yürütülen belki de en verimli akademik felsefe geleneğini oluşturan sonraki bir dizi pedagojik ve felsefi yeniliğe

yol açtı. Kuşkusuz felsefi bir bakış açısından yaklaşıldığında Ramus'un kategorilerinin (*loci*), yerini alacağı Aristocu kategorilerden aşağı düzeyde olduğu apaçık ortadaydı. Ramizmin asıl değeri teknik mantıksal içeriğinde değil, düzenlenmiş bir bilgiyi sistematik biçimde aracı olarak sağladığı pedagojik verimlilik ve yararlılılıkta yatmaktadır. Heidelberg ve Danzig'deki Bartholomäus Keckermann (1571-1609) önderliğinde, Orta Avrupa'daki ikinci kuşak post-Ramist felsefeciler, tam da Ramist diyalektiğin teknik kısıtlamalarından kurtulmak için onu Aristoteles ile birleştirerek Ramus'u geliştirme ve sonunda aşma amacı güttüler. Sonuçta bu, yeni yeni filizlenen bir felsefi eklektisizm geleneğinin tohumlarını attı ve onun sonradan gelen uygulayıcıları bu yarı-Ramist harmanı başka felsefi etkiler katarak zenginleştirdiler. Nassau-Dillenburg'a bağlı küçük bir Alman kasabasında bulunan Herborn Akademisi'nde felsefe profesörü ve Keckermann'ın felsefi yapıtlarının editörü olan Johann Heinrich Alsted (1588-1638), Alman post-Ramist geleneği dönemin en büyük ansiklopedisiyle taçlandırmakla kalmadı, aynı zamanda Ramist diyalektiğin donuk klişelerini Ramon Llull'dan esinlenerek bir birleşik mantıkla değiştirip daha güçlü bir pedagojik araç geliştirmenin peşine düştü.[58] Alsted'in öğrencisi ve damadı --savaş yüzünden yurdundan ayrılıp Transilvanya'da Protestanlığın yaygın olduğu ücra bir yere giden– Johann Heinrich Bisterfeld (1605-55) bu birleşik ansiklopediyi hazırlama çabası içinde Leibniz'in bazı en temel ve karakteristik kavramlarına çarpıcı şekilde benzeyen kavramsal yenilikler yarattı. Son olarak, Alsted'in ikinci parlak öğrencisi Jan Amos Comenius –aynı şekilde o da anavatanı Moravya'dan sürgün edilmişti– her şeyi kuşatan, kusursuz evrensel bir bilgiyi geliştirip yaymak suretiyle Avrupa kiliselerini uzlaştırmak ve Avrupa devletlerini pasifleştirmek de dahil olmak üzere toplumsal olayları genel anlamda yoluna sokmak için bu verimli, etkili, faydalı ansiklopedik pedagojiyi kullanma çabasına girdi.[59]

Her ne kadar İmparatorluğun en küçük eyaletlerinin bazılarının akademilerinde ve liselerinde filizlense de Ramus'un modern pedagojisi ta başından beri gerek Almanya'nın içinde gerekse dışındaki büyük bölgelerin önde gelen Protestan üniversitelerinde kullanılıyordu. Lutherci üniversitelerin en büyüğü olan Leipzig Üniversitesi asıl 1580'lerde ve 1590'larda Ramizmin reddinin öncülüğünü yaptı[60] ve sonraki yıllarda Protestan akademilerin ve üniversitelerin oldukça eklektik post-Ramist

geleneklerinin hızla serpilmesinde bir rol almadı. Sonraki yetmiş yıl boyunca şehrin diğer açılardan üretken matbaa alanında açık biçimde Ramist kitaplar basılmadı.[61] Ne var ki post-Ramist kitaplar ve pedagojik yenilikler pek anlaşılmayan yollarla Lutherci Almanya'ya sızdı. Bunun kanıtı ise Nikolaischule'de Comenius'un *Vestibulum* adlı eserinin, üniversitelerde de onunla ilişkili geleneklerin bulunmasıydı.[62] Bu geleneğin en önemli yapıtlarının bazıları iki ayrı kanaldan genç Leibniz'in ev ortamına girmiştir: bizzat babası Friedrich'in satın aldığı sanılan büyük felsefi eserler ve anne tarafından büyük babası olan hukukçu Wilhelm Schmuck'tan kalan hukuk yazıları.

Friedrich'in kütüphanesinde bulunan kitaplar hakkındaki bilgimiz kısıtlı ama bu gelenekten eserler oğlunun gençlik döneminde okuduğu, yıllar sonra da anımsayıp değerini takdir ettiği kitapların büyük bir kısmını oluşturuyordu. 1684'te Leibniz gençlik döneminin uzun süreli eğitim ve yolculuk borçlarının babasının kütüphanesinin satılarak karşılanmasını gönülsüzce kabul etti ama satıştan önce ilkin bir avuç kitabın kendisinin kullanımı için ayrılmasını açıkça rica etti. Bu kitaplar arasında post-Ramist gelenekle ve Herborn ekolüyle yakından ilişkili beş yazarın çalışmaları yer alıyordu: en öne çıkanlarıysa Keckermann'ın hacimli *Opera omnia*'sı, ünlü Herborn siyaset teorisyeni Johannes Althusius'un (1557-1638) hukuk ansiklopedisi ve Johann Heinrich Bisterfeld'in ufuk açıcı mantık ve ansiklopedi çalışmalarıydı.[63] Genç Leibniz 1663 ile 1666 yılları arasında bu kitaplardan bazılarına açıklayıcı notlar düşmüştü.[64] Değişik kaynaklar, aynı dönemde Leibniz'in bu gelenekteki diğer kilit yazarlara aşina olduğunu göstermektedir. 1664'te Alsted'in yazılarından bazılarını okudu; 1667'de Comenius'un çeşitli eserlerinden alıntılar yaptı ve daha sonraki bir zamanda da Herborn Akademisi'nin uzun süreli rektörü ve bu okulun felsefe ve teolojiye Ramist yaklaşımının öncüsü Johannes Piscator'un (1546-1625) kitaplarını inceledi.[65] Yine sonraki zamanlarda özel kütüphanesinde Alsted, Althusius, Keckermann, Johann Rudolph Lavater ve Anton Matthaeus'un yanı sıra Keckermann'ın Heidelberg'deki öğretmeni Clemens Timpler (1563/4-1624) ve Alsted'in Herborn'da felsefe dalındaki akıl hocası Matthias Martinius'un (1572-1630) kitaplarına yer verdi.[66]

Yakından bakıldığında, Leibniz'in Ramizmle tanışmasının, sekiz yaşındayken babasının kütüphanesinin açılmasından çok sonrasına denk

gelmediği anlaşılır. Leibniz'in sonradan anlattığına göre, babasının kitaplarına ulaşınca "ilkin eskilerin üzerine düşmüş" ve eskiden sadece isimlerini tanıdığı yazarlara göz atmıştı: Platon, Aristoteles, Heredotos, Xenophon, Arşimet [Archimedes], Hipparchus, Diophantus, Cicero, Quintilianus, Seneca, Plinius, Plotinus, Roma tarihçileri ve Latin ve Yunan kilise babalarının birçoğu.[67] Bunlar elbette resmi eğitiminin ilk insancıl evresinin başlıca otoriteleriydi ve isimleri büyüleyici bir etki yapmış olsa gerekti. Fakat hâlâ Latincenin kurallarını öğrenen sekiz yaşındaki bir çocuk için bu isimler ilk başta anlaşılmaz geldi. Bu yazarlardan "ilk başta o [Leibniz] hiçbir şey anlamadı, sonra bir şeyler anlamaya başladı ve sonunda da ihtiyacı olduğu kadarını anladı" diye o zamanları anlatır Leibniz.[68] Açıkçası en azından kısmen de olsa Livius'u çözmek için kullandığı yöntemlerin aynısını kullanarak ilerliyordu. Sonraki hatıralarına göre tüm bu eski yazarlarda onu en çok etkileyen şey, üsluplarının açıklığı ve konularının derinliğiydi. Sonraki birçok yazarda maalesef bulamadığı bu nitelikleri keşfettikten sonra, kendisi için ileriki çalışmalarında yol gösterici olacak çok basit "iki aksiyom" saptadı. Birincisi "sözlerde açıklık" ve matematiksel semboller gibi "ruhun işaretlerini" aramak; ikincisi de "fiiliyatta işe yararlığı" aramak. Öte yandan sadece ikinci aksiyom, bu iki aksiyomun tam anlamını kendi nezdinde açıklığa kavuşturmuştu. Sonradan anlayacağı üzere birinci aksiyom yargının temelini, ikincisiyse keşfin (*inventio*) temelini oluşturuyordu.[69] Geçmişe dönüp bu düşünsel uyanışa bakan Leibniz bu iki aksiyomda kendi düşünsel programının ilk tohumlarını bulmuştur. Açıklık ve bir *ars judicandi** [bkz. Sözlükçe] arayışı, insan düşüncesinin "alfabesini" geliştirme çabasına dönüştü. Bu alfabede yer alan ilk düşünsel öğelerden, yanlış anlamaları ortadan kaldırıp yargılarımızın kesinliğini garanti altına alacak bir şekilde diğer tüm kavramlar bütünü çıkarsanabilecekti. Kullanışlılık ve bir *ars inveniendi*** arayışı son tahlilde insanlık durumunu iyileştirmeye elverişli bilgilerin toplanmasına adanmış bir düşünsel programı zamanla ortaya çıkardı. Ne var ki düşünsel yaşamının en başında tam anlamıyla kavramadan benimsediği ve sonradan olacaklara da büyük ölçüde zemin hazırlamış bu açıklık ve faydacılık aksiyomları

* Akıl yürütme, tanıtlama, değerlendirme sanatı veya yöntemi-e.n.

** Keşfetme sanatı veya yöntemi-e.n.

ve bu yargı ve keşif sanatları, Ramizmin merkezi ve ayırt edici özellikleriydi. Ramus'a göre faydacılık, herhangi bir sanat veya bilim dalının temel işleyişinde yer almalıdır. Ramistler sürekli faydacılıktan söz ettikleri için Aristocu çağdaşları tarafından alaya alınmışlardır. Aynı şekilde açıklık da herhangi bir sanatın veya bilimin etkin ve verimli öğretiminin temel bir önkoşulu olup Ramist metinlerin ve yöntemlerin geleneksel alternatiflerine tercih edilmesinin temel nedenlerinden biridir. Keşif ve yargı da aynı şekilde Ramus'un *Dialectica*'sının iki büyük bölümüdür; *ars inveniendi* ile *ars judicandi* aslında bu bölümlerin uzantıları veya açılımlarıdır. Okul çocuğu Leibniz'in hiçbirini tam anlamıyla kavramadan Alman Ramist geleneğinin aksiyomlarını ve programını kendi başına formüle ettiği varsayılmadığı sürece şu sonuca ulaşmak kaçınılmazdır: onun eski filozofları ilk okumaları, tıpkı okuldaki ilk mantık öğrenimi gibi Ramist pedagoji literatürünü, daha doğrusu felsefe literatürünü önceki bağımsız okumalarıyla hazırlanıp şekillenmişti. Bu literatür, kendi kendini yetiştiren ufku açık bir çocuğun sekiz yaşından on iki yaşına kadar hemen erişebileceği bir literatürdü.

Bu pasajda yer verdiğimiz Leibniz'in anısının da gösterdiği gibi, onun bu gelenekle erkenden tanışmasının başlıca önemi, şaşırtıcı ölçüde erken bir evrede temel düşünsel amaçlarının bazılarını belirlemiş olmasında yatmaktadır. Yaşamının daha sonraki evrelerinde bu amaçları bazı felsefi araçlarla donatıp hayata geçirecekti. Mantıkla ilk tanışmasının yeniyetme Leibniz üzerindeki en büyük etkisi açıkçası Ramus ve post-Ramist gelenekle paylaştığı şu görüştür: Mantık sonuçta varlıkların bölünmesini yansıtan düşünceleri kesin bir düzene kavuşturmakta güçlü bir araçtır. Başka bir deyişle Leibniz, mantığı insan aklının varlıkların düzenini kavramasını sağlayan, gerçekliğin bir aynası olarak görüyordu. Leibniz'in hatırladığı kadarıyla, birkaç basit öğenin birleşmesinden olası tüm kavramları çıkarmak üzere düzenlenmiş tablolar sadece hafızasını desteklemek, hatta düşüncelerini kesin bir düzene sokmak amacına hizmet etmiyor, ayrıca bizzat gerçekliğin bir haritası olma işlevi görüyordu.[70] Aynı şekilde Aristoteles'in [bkz. Sözlükçe] kategorilerini (*praedicamenta*) yeniden düzenlemeye dönük bu gençlik çabası da yalnızca *termini simplices*'i (basit kavramlar) değil, ayrıca da *termini complexi*'yi (karmaşık önermeleri ve doğrular) anlamaya elverişli yeni bir kategoriler kümesi bulma arayışıydı. Bu terim tabloları ve katego-

ri sistemleri, sonradan düşünsel kariyerinin başlıca amaçlarından olacak *ars combinatoria*'nın ve insan düşüncesinin alfabesini geliştirmeye yönelik çalışmasının ilk tohumlarını temsil eder. Nasıl ki sınırlı sayıda harften sınırsız sayıda kelime, deyim, cümle ve söylem geliştirilebilirse, aynı şekilde dünyada görünen sınırsız çeşitlilik de insan düşüncesinin sınırlı "alfabesine" indirgenebilirdi. İnsan düşüncelerinin sımsıkı kontrol altına alınmış birleşimi, bize her şey hakkında kesin yargıda bulunma imkânı tanıyabilirdi. Leibniz henüz meraklı bir yeniyetmeyken ilk kez karşılaştığı bu muhteşem düşünce hakkında sonradan yaptığı itirafta, o zamanlar bu çabanın zorluğunu fark etmediğini söyler. Fakat daha olgun yaşlarında bu düşünceyi terk etmek şöyle dursun yeni bilgiler edindikçe son derece tutku dolu bu projeyi yürütme kararlılığı perçinlenir.[71]

İlk düşünsel gelişime dair sonradan anlattığı bu anılardan elde edilemeyecek bilgi, Leibniz'in bu projeyi kavrayan, hatta hayata geçirmek için bir ömür mücadele eden ilk kişi olmadığıdır. Her ne kadar Leibniz bu birleştirici fikirleri en parlak, en kapsamlı ve en tutarlı şekilde geliştirmişse de onları Orta Avrupa'nın önceki kuşağa ait düşünürlerinden esinlenmiştir. Alsted'in büyük *Encylopaedia*'sı sadece Leibniz'den önceki kuşakta üretilmiş bilgilerin en düzenli ve kapsamlı derlemesini sunmakla kalmıyor, aynı zamanda yazarın gençliğinde Lulculuk [bkz. Sözlükçe] etkisinde kalmasından doğan birleşik bir yapıya dönüştürme formülünü de içeriyordu. Böylece Leibniz'in ansiklopedi çabaları için hem bir kalkış noktası hem de sağlam bir ölçü sağlıyordu. "En sağlam Bisterfeld", Leipzig öğrencisi üzerinde daha büyük bir ilgi ve etki uyandırdı.[72] Bisterfeld'in *Phosphorus Catholicus* adlı kitabının baş sayfasında Leibniz kitabı şöyle tanımlıyordu: "Ingeniosissimus Libellus" ("çok zekice yazılmış küçük bir kitap"), Bisterfeld'in *Philosophiae Primae Seminarium* adlı kitabının baş sayfasına da benzer kanısını biraz açarak şöyle dile getirmişti: "Şimdiye değin bir benzerini hiç görmediğim son derece parlak, küçük bir eser."[73] Bu özlü ve keskin fikirli kitaplarda Leibniz sonradan kendi felsefesinin köşe taşları olacak iki temel özelliğe sahip bir gerçeklik anlayışı buldu: Her şeyin her şeyle birliği ve birlikteliği olarak evrensel uyum fikri[74] ile Leibniz'in daha sonra geliştireceği monadlar teorisinin merkezinde yer alacak sıra dışı tez: Bütün varlıklar, algı ve istekle donatılmıştır.[75] Dolayısıyla Leibniz, özellikle Bisterfeld'de ama Herborn ekolünün diğer yazarlarında da çokluğu ve çeşitliliği öven

bir gerçeklik görüşüne rastladı. Leibniz kendi özel okumalarında bu çokluğun değerini takdir ederken, onu birliğe çağırmanın bir yolunu öne sürüyordu. Bu yeniden birleştirmenin anahtarı, epistemolojik düzeyde tüm insan bilgisini birleştirecek bir ansiklopedide, metafizik düzeyde ise Platoncu unsurların temel bir Aristoculuğu pekiştireceği teolojik zeminli evrensel uyum anlayışında bulunuyordu. Dahası, bu büyüleyici kuramsal yapı kendi başına bir amaç olarak görülmüyordu. Aksine, bu düşünsel gelenek ilkin Orta Avrupa Protestan cemaatinde esas olan ileri reform isteğine, tüm sanatların ve bilimlerin insan yaşamına hizmet etmesi yönündeki Ramist vurguya ve insanın doğaya hâkimiyetinin sağlanmasına adanmış yeni bir felsefenin kurulmasına yönelik Bacon'cı çağrıya dayanıyordu. Dolayısıyla Alsted ve Bisterfeld'e göre epistemolojik ve metafizik çokluğun birliğe indirgenmesi, dini ve siyasi farklılıkların çok daha somut şekilde giderilmesinin yolunu açacaktı; özellikle Comenius onu insanın durumunu daha genel düzeyde iyileştirmenin bir aracı olarak görüyordu.

Henüz sekiz yaşındayken babasının kütüphanesinin açılmasıyla başlayıp, beş yıl sonra mantık disipliniyle resmi tanışıklığıyla yoğunlaşan ve on beş yaşında Nikolaischule'den Leipzig Üniversitesi'ne geçişiyle istikametini bulan yolu, birkaç kuşak boyunca Orta Avrupa'nın liselerinde, akademilerinde ve üniversitelerinde serpilip gelişmiş, kendi özlemlerine çarpıcı şekilde benzeyen özlemlerin beslediği verimli bir akademik geleneğe uzandı. Her şeyden önce kariyerinin daha başında bu özlemleri benimsemesi ve hayatı boyunca istikrarlı bir şekilde onların peşinden gitmesi Leibniz'in sonraki yaşamında yer edecek olan görünürde değişik düşünsel etkinliklerini birleştirdi. Bu geleneğin doğduğu şehrin eğitim kurumlarına mesafesi Leibniz'in kendini Leipzig'in dar çevresinde "kendi kendini yetiştiren" kişi olarak tasvir etmesini doğrulamaktadır. Ne var ki daha geniş bir perspektiften, bir asırdır başka hiçbir yerde görülmedik biçimde Almanya'da kurumsallaşmış felsefi ve pedagojik yeniliklerin üretken geleneğini de açıkça takip ediyordu. Bu temel düşünsel gündem, Leibniz'i Batı Avrupalı çağdaşlarından çarpıcı şekilde ayıran ve onu Orta Avrupa filozofu kılan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun şartlarına derinlemesine kök salmıştı. Ve eğer bu onun felsefeye temel yaklaşımının uzlaştırıcı eklektisizmi için geçerliyse, teolojisinin geniş fikirli barışçıllığı için de geçerlidir.

Skolastik Felsefe ve Uzlaşmacı Teoloji

Tarih, post-Ramist felsefe ve klasikler bir araya gelip Leibniz'in serbest okumalarının ilk tabakalarını oluştururken, diğer tortul tabakalar hemen onların üzerinde birikti. Onlu yaşlarının başında okulda mantığı keşfederken, evde de özel olarak sanki onlar sürükleyici romanlarmış gibi harıl harıl skolastik felsefe ve teolojinin eserlerini okuyordu. Bu okuma evresine dair anılarında sıraladığı ilk isim çok önemlidir: Jacopo Zabarella (1533-89). 16. yüzyıl Padua'sında Rönesans Aristoculuğu'nun serpilen geleneğinin lideri olan Zabarella'nın görüşleri yüzyılın sonunda Ramist yöntemin daha gelişmiş bir alternatifi olarak hemen Almanya'ya taşındı ve Keckermann tarafından post-Ramist gelenekle sımsıkı birleştirildi.[76] Leibniz'in incelediği eserler arasında İber skolastisizminin belli başlı yapıtları, özellikle Pedro de Fonseca (1528-99), Antonio Rubio (1548-1615), Gregorius de Valentia (ölüm 1603) ve Francisco Suarez (1548-1617) gibi Cizvitler [bkz. Sözlükçe] Lutherci felsefe çevrelerinde etkiliydi.[77]

Diğer taraftan, bu ileri felsefi literatüründen çok daha önemli olan, Leibniz'in serbest okuma programının felsefeden teolojiye uzanmasıydı. Bu alanda Nikolaischule'de aldığı topluca *trivium* adıyla anılan dilbilgisi, diyalektik ve retorik derslerini tamamlayan Leibniz, Lutherci teolojiye dair temel eğitiminden yola çıkarak kolaylıkla ilerleyebilirdi. Luther'in nispeten kısa ilmihalinden onun ünlü yergisi *De servo arbitrio*'ya geçmek kısa bir adımdı. Bu kitapta Luther, Erasmus'un savunduğu insanın kurtuluşunda ilahi iradenin mutlak hâkimiyeti görüşünü sertçe eleştirir. Leibniz gençliğinde bu kitaba hayranlık duymakla birlikte "yumuşatılması" gerektiğine de inandığını sonradan anılarında anlatır.[78] Aslında söz konusu kitapta Luther'in formülasyonları öylesine "sert" idi ki *De servo arbitrio* Kalvenci ilahi takdir anlayışı savunucuları tarafından benimsenmişti; küçük Leibniz bu kitapta Lutherciliği Reformculuk'tan ayıran üçüncü ana nokta (Evkaristiya ve Kristolojiyle [Mesih bilimi] birlikte) olarak beliren ilahi takdir tartışmalarını okudu. Mömpelgard'da (şimdi Fransız Montbéliard olan) 1586'da Uzlaşma Formülü'nün Lutherci mimarı Jakob Andreae (1528-90) ile Cenevre Kilisesi'nin başı olarak Kalvin'in halefi Theodore Beza'nın (1519-1605) arasındaki söyleşileri de okudu genç Leibniz.[79] Peşinden tartışmalı teolojinin ileri literatürü geldi.

Lutherci kampta Aegidius Hunnius (1550-1603) gibi ortodoks yazarları ve Leonhard Hutter'in (1563-1616) *Kommentar zur Konkordienformel* adlı yapıtını, Reformcu gelenekten önde gelen Herborn teoloğu Johannes Piscator'un tartışmalı yazılarını, İtalya'dan saygın hümanist Lorenzo Valla'nın (1407-57) *De libertate dialogi*'sini ve son olarak Cizvit Martin Becan'ın (1563-1624) Katolik metinlerini okudu.[80] Ana akım teologlarının görüşleriyle yetinmeyerek o teologların mezheplerince aykırı bulunan kişilerin yazılarını da inceledi: sözde Augustinci kurtuluş anlayışına kayarak Katolik dindaşlarıyla ilişkilerini geren Jansenciler [bkz. Sözlükçe], diğer yanda Erasmus'tan kalan insani dayanışmaya vurgu yaparak Kalvenci ilahi takdirciliği sulandırdığı için Hollanda Reform Kilisesi'nden resmen atılmış Arminiusçular[81] [bkz. Sözlükçe].

Bunlar birlikte ele alındığında, bu teoloji okuma programı genç Leibniz'in tartışmalı teolojinin derin sularına dalıp amaçsızca dolaşmak yerine şaşırtıcı ölçüde düzenli bir şekilde ilerlediğini göstermektedir. Hemen Lutherci reformu hızlandıran merkezi teolojik meseleye –insanın kurtuluş sürecinde ilahi iradeye karşı insanın iradesi meselesi– odaklanmış ve sonra da ana akım öğretileri ve üç büyük Hıristiyanlık mezhebi olan Katoliklik, Luthercilik ve Reformculuğa karşı çıkan belli başlı akımları sistematik şekilde sindirmişti. Düşünsel açıdan bu araştırma ona, mezhepsel düşmanlarının değil de kendi en seçkin savunucularının dile getirdiği özgün, ana akım teoloji görüşlerinin tüm yelpazesine daha baştan birinci el tanışıklık kazandırdı. Kişisel olarak bu kapsamlı inceleme onun "Augsburg mezhebinin kiliselerinin ılımlı fikirlerine" kökten bağlılığını onaylamaktadır. Leibniz, Refomcu kamp ile Katolik kamp arasında duran Arminiusçuluk ve Jansencilik unsurlarına karşı sempati taşıyan o ılımlı düşüncelerde bir miktar haklılık payı buluyordu.[82] Fakat bu süreç içinde en fazla desteklediği şey Lutherciliğin özgül bir koluydu. Bu kol Leipzig'in ortodoksluk karakterini değil, Georg Calixt'in ılımlı uzlaştırmacı ekolünü yansıtıyordu. Bu ekol Helmstedt'e dayanıyor, Saksonya'ya şiddetle karşı çıkıyor ve Lutherciliğin esaslarını yenilenmiş bir Roma Katolikliğiyle birleştirme amacı taşıyordu.

Yıllar sonra Leibniz'in olgun haliyle geçmişe dönüp ifade ettiği gençlik döneminin bu Calixt tercihi, ilk gençlik yıllarının çok önemli mezhep meselelerini daha odaklanmış bir dille tekrar gündeme getirdi. Leipzig'e hiç uygun olmayan sonraki ekümenciliğinin oradaki ilk yıllarında mı

yerleştiği ve eğer öyleyse böyle yabancı bir ortamda nasıl kök saldığı soruları cevap beklemektedir. Calixt, Leibniz'in uzun süreli ekümenik görüşüne çarpıcı şekilde benzeyen uzlaşmacılığın savaş kuşağındaki en önemli temsilcisiydi. Uzlaşmacılığın oldukça farklı bir kolu savaştan önce ve savaş sırasında İmparatorluktaki belli başlı tüm Reformcu düşünce merkezlerinde yayılmıştı, ama Reformcu uzlaştırmacı geleneğin amacı her zaman daha sınırlı olagelmişti: Luthercileri ve Kalvencileri, Habsburg önderliğindeki Orta Avrupa Karşı Reformu'nun saldırısını püskürtebilecek mezhepsel, siyasi ve nihayetinde askeri bir ittifak içinde birleştirmek. Reformcu barışseverlerin bu geniş çaplı girişimlerinden farklı olarak Calixt, Lurherciliği sadece Kalvencilikle [bkz. Sözlükçe] değil, aynı zamanda ve öncelikle ıslah edilmiş Katoliklikle bağdaştırmak gibi çok daha geniş çaplı bir projeyi nispeten kendi başına yürütüyordu.[83] Bu yüzden göreli olarak daha tutucu Lutherci üniversitelerin büyük çoğunluğunda hain ve "uzlaştırmacı" diye kınandı. Lutherci öğretinin saf pınarlarını Roma pisliğiyle kirletmek ve güvenliği gnesio-Lutherci teolojinin mermer gibi sağlam hakikatlerinde değil de Roma'yla dayanıksız bir birliktelikte aramakla suçlandı. Johannes Hülsemann (1602-61) ve Johann Benedikt Carpzov (1607-57) gibi Leipzig teologları Calixt'in en amansız hasımlarındandı.[84] Daha önce de belirttiğimiz gibi, büyük Leibniz ailesi, bu "uzlaşmacılıktan" hoşnutsuzluğu paylaşıyordu. Ve bu durumda ailenin reisinin de onlara katılmaması için bir neden yoktu.

Yine de Calixt'in hiç rağbet görmeyen kitaplarının Leibniz'in babasının kütüphanesine girmiş olmasının belli bir nedeni vardı. Calixt'in düşüncesinin en önemli ve en tartışmalı yanlarından biri ahlak felsefesiydi. Bu nedenle bir ahlak felsefesi profesörü olan Friedrich Leubnitz onun eserlerini enikonu incelemeye fiilen mecbur kalmıştı, onlarda kurtarıcı bir değer bulduğundan değil, komşu Lutherci üniversitede asi bir profesörün kendi bilim dalına soktuğu tehlikeli öğretilere karşı kendini ve öğrencilerini güçlendirmek için. Mezhepsel ve öğretisel tartışmalarla dolu bir çağda belli bir kitabın bir profesörün kütüphanesinde bulunması, o profesörün kitabın içindeki her şeyle veya herhangi bir şeyle fikir birliği içinde olduğunu asla göstermezdi. Friedrich kütüphanesini oğlunun eğitimi için değil, kendi mesleki amaçları için ileri düzeyde bir araç olarak toplamıştı. Genç Leibniz bu kütüphaneye dar bir mezhepsel bakış açısıyla serbestçe göz atarken kaygısız bir halde teolojik bir mayın tarlasında

dolanıyordu. Tutucu bir profesör sekiz, on veya on beş yaşındaki bir bacaksıza böyle tehlikeli bir yere girme iznini asla vermezdi. Böylesi yakın ve yetkin bir baba gözetiminin yokluğunda, Nikolaischule'nin aynı derecede ihtiyatlı öğretmenleri, oğlunu merhum kocasının kütüphanesinden çıkarması için dul kadını zorladılar. Bu açıdan babanın erken ölümü, oğlunun erken düşünsel gelişimi için çok önemli bir önkoşuldu. Sadece kitapların varlığı değil, ayrıca onların sahibinin yokluğu da, küçük Leibniz'in erkenden düşünsel serüvenine başlamasına ve doğduğu yerin ve ailesinin fikirlerine çarpıcı şekilde ters düşen, yaşamının sonuna kadar taşıyacağı temel düşünsel refleksleri çok körpe ve etkiye açık bir çağda oluşturmasına olanak tanıdı.

Eğer bu durum, Leibniz'in nasıl olup da çok erken bir yaşta Calixt'in yapıtlarıyla karşılaştığını açıklıyorsa da onlarla karşılaştıktan sonra niçin uzlaştırmacı yanlarına, yakın akrabalarınınkinden çok farklı tepkiler verdiğini açıklamamaktadır. Bu noktada Leibniz'i tanıyanlar onun çokluğu birliğe çevirmeye dönük derin arzusuna başvurabilirler. Fakat bu da, en azından dinsel alanda, Leibniz'in Alman tarihini ilk okumalarına –ve ilk deneyimine– somut bir şekilde dayandırılabilir. Johann Sleiden ve Charion'un tarihsel kayıtları yoluyla Calvisius'tan ortaçağ imparatorluk tarih yazımına kadar uzanan Lutherci tarih yazımı geleneğinde, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu akla hayale gelebilecek en yüce ifadelerle betimlenir: O hem Livius'un tasvir ettiği Roma *res publica*'sının (halk idaresi) halefi, hem Charlemagne'ın [Şarlman] çerçevesini çizdiği Avrupa İmparatorluğu'nun doğrudan vârisi, hem de Daniel'in Kitabı'nda önceden haber verilen, dünyanın sonuna kadar Hıristiyanlık inancına kol kanat gerip korumaya yazgılı büyük imparatorlukların dördüncüsüydü.[85] Kısacası İmparatorluk, Hıristiyanlık idealinin, birleşik uyumlu bir Hıristiyanlık uygarlığının ana sütunlarından biriydi. Bu imparatorluk görkemi ile Leibniz'in uzamış bir savaşın yıkıntılarından doğan bir şehirde çevresinde gördüğü gerçeklik arasındaki tezat apaçık ortadaydı. Leibniz'in doğumundan bir asır önce Alman İmparatorluğu, Roma'nın halefi olmaktan çok, bozguna uğramış, içeride uzun süreli bir iç savaşa bulaşmış, dışarıda acımasız komşularının her an yemi olmaya hazır bir devlete benziyordu. Ne var ki eğer İmparatorluk eski görkemine yeniden kavuşup haklı rolünü oynamaya soyunacaksa, onu paramparça edip zayıflatmış çatlakların onarılması gerekiyordu. Ve

Almanya'nın kalbini lime lime eden dinsel bölünmeler giderilecekse, bu ancak Calixt'in ortaya koyduğu genel ilkeler üzerinden gidilerek yapılabilirdi. Leibniz'in düşünsel serüveninin ilk tarihsel okumalar evresinde fark ettiği kurumsal ideal ve gerek kendi başına gerekse başkalarıyla birlikte yaptığı okumalarının ikinci felsefi evresinde özümsediği düşünsel yöntemler, özel okumalarının üçüncü teolojik evresinde karşılaştığı uzlaşmacı projeye ilgi duymasını sağladı. Felsefede olduğu gibi teolojide de genç Leibniz'in babasının kütüphanesindeki serbest keşifleri, Leipzig üniversitesinde şiddetli bir dirençle karşılanmasına rağmen, diğer Alman kurumlarında adamakıllı kurumsallaşmış Alman akademi düşüncesinin önemli bir geleneğiyle onu tanıştırdı. Uzun ve zengin düşünsel yaşamı boyunca hep bu geleneğin izini sürecekti. Ev, okul ve kent yaşamında kayda değer ölçüde özgür olmasına rağmen, en derin ve en karakteristik motivasyonlarının kaynağı henüz ziyaret etmediği bir Batı Avrupa'dan devşirilmiş ikinci el yabancı gelenekler değil, İmparatorluğun kendine özgü koşullarına derinlemesine kök salmış, Almanya'nın en canlı ve yaratıcı düşünsel gelenekleriydi. Nikolaischule'den mezun olup Leipzig'in eski ve gelişen üniversitesine geçişinin arifesine denk gelen okumaların dördüncü evresi için de aynı şey geçerlidir.

Eski Metafizik ve Modern Fizik: Leipzig ve Jena Üniversiteleri, Nisan 1661 - Ekim 1663

Leipzig hem kitaplarla hem de öğrencilerle dopdolu bir yerdi. 1620'lerde ortalama yıllık öğrenci kaydı sekiz yüz öğrenciyi aşıp zirve noktasına çıkmıştı. Bu sayı, Saksonya prensinin onu rakip Alman kurumlarının üstüne çıkarıp Leipzig'in Alman üniversiteleri içinde "birinci sırada" gelmesiyle övünmesine olanak tanıyordu. Ondan sonra savaş hali bu kurumu mahvetti: Gustavus Adolphus'un Almanya seferlerinin birinci ve sonuncu büyük çatışmaları –17 Eylül 1631'de Breitenfeld ve 17 Kasım 1632'de Lützen– Leipzig'e birkaç kilometre uzaklıkta meydana gelmişti. Ardından 1642'de Breitenfeld'de ikinci büyük çatışma gerçekleşti. Bu büyük çatışmalar Leipzig'i kuşatma altına almıştı. Leibniz'in okuyacağı hukuk fakültesi kelimenin tam anlamıyla çapraz ateş altındaydı. Binaları, Leipzig'in açıkça ateş hattında olan kalesi

Pleissenburg'la birlikte yarı müstahkem bir konumdaydı. Fakültenin bir bildirisine göre, iki mevzi arasında ağır silahlarla yapılan çatışmalar bu mekânları "sadece baykuşlara uygun bir yuvalama yeri" kıldı. Üstelik 1641'de bu harabeler bile, askerler için kışla yeri açmak amacıyla ortadan kaldırıldı. Buna rağmen böylesi sefaletleri Leipzig Üniversitesi, diğer Alman üniversitelerinin çoğundan daha iyi göğüsledi. İsveçlilerin 1642'de bu kurumu yeniden ele geçirip koruması bazı rakiplerinden on yıl önce onarılmasına olanak tanıdı ve savaştan sonraki on yıl içinde okula kayıt oranı savaştan önceki [*ante bellum*] orana ulaştı.[86] Sadece öğrenci ve kitap sayısı Leipzig'i büyük bir düşünsel atılım merkezi haline getirmemiştir. Kilise ve lisedeki tutuculuk, üniversitede de kendini gösteriyordu. Ancak Leipzig, Alman üniversitelerinde dolaşımda olan verimli düşünsel gelenekleri paylaşıyordu ve bu akımlardan nasıl faydalanacağını bilen Leibniz gibi biri için üniversitenin sunacağı çok şey vardı.

Söz konusu akımların başında geleni, Leibniz'in özel olarak karşılaştığı ve iki yıldır okuldaki mantık çalışmalarında önemli ölçüde başarıyla alenen uygulamaya soktuğu bir çeşit felsefi eklektisizmdi. Her ne kadar Leipzig Ramizme resmen karşı çıkıyorduysa da, öğrencilerin talebi Lutherci kurumu, Reformcu akademilerde eklektik post-Ramist geleneklerin gelişmesine ayak uydurmaya zorlamıştı. Ayrıca bilinmeyen kanallarla benzer eklektik eğilimler, kendilerini genelde çok zayıf ölçüde de olsa Sakson üniversitelerinde göstermişti. Leibniz'in zamanında Leipzig'deki önde gelen eklektikler, felsefe profesörü Johann Adam Scherzer (1628-83) ve öncelikle ahlak felsefesi, sonra retorik ve diyalektik profesörü olan Jakop Thomasius (1622-84) idi. Onlarda Leibniz, Aristoculuğun bir koluyla karşılaştı. Bu Aristoculuk sadece başka seslere açık olmakla kalmıyordu, aynı zamanda farklı felsefi geleneklerdeki hakikatleri araştırarak Lutherci teolojinin temel esaslarının etrafında konumlanacak üst bir senteze ulaşma amacı taşıyan belirli bir programa da sahipti.[87] Kendilerinden önceki sayısız düşünürler gibi bu iki düşünür de kendi ortodoksluk anlayışlarını dile getirip savunma çabası içinde Hıristiyanlık öğretisiyle klasik felsefenin unsurlarını harmanlama amacı güdüyorlardı. Dolayısıyla özellikle Thomasius felsefi otoriteyi tümden bir kenara atmak yerine, son zamanlarda diğer ihtilaflı Lutherci düşünürlerin savundukları çifte hakikati (felsefi hakikat ve teolojik hakikat) kesinkes reddediyordu.[88] Bunun yerine makul felsefi öğretileri

makul olmayanlardan ayırmak için Hıristiyanlık öğretisini mihenk taşı olarak kullanıyorlardı. Bu sentezin felsefi öğesi, esasında Platonculukla renklendirilmiş Aristoculuktu. Bu düşünürler Aristoteles temelli töz kuramıyla Platoncu, yeni Platoncu ve Augustinci öğretinin öne çıkan damarını, özellikle de Tanrı'nın zihnindeki varlık idealarının Tanrı'nın yaratımının arketipleri işlevini gördüğü yönündeki tezi (Hıristiyan düşünürlerin öteden beri paylaştıkları) birleştirmişlerdi.[89]

Bu Leipzig profesörlerinin idaresi altında derslerine başladığı sırada genç Leibniz "modernlerin üstüne düştüğünde", okuma serüveninin çok önemli dördüncü evresine başlamış oldu. Leibniz bu okuma evresini sonradan şöyle anacaktır: "yakın zamanların büyük adamları: Francis Bacon, Girolamo Cardano, Tommaso Campanella ve en iyi felsefenin örnekleri: Kepler, Galileo ve Descartes." Elbette bu okuma programı bir gecede tamamlanmadı. Leibniz'in kendisi yetmişlerin ortalarına kadar Galileo ve Descartes'ın derinlikli birinci el bilgisini edinmediğini itiraf eder.[90] Ne var ki Aristocu eğilimde olan iki ders kitabının (biri Leipzig'deki hocalarından Jakob Thomassius'a ait olan) sayfalarının kenarlarına düştüğü notlardan anladığımız kadarıyla 1663'te Hobbes ve Gassendi'ye [bkz. Sözlükçe] de rastlamış olsa gerekti.[91] Kronolojik belirsizliklere rağmen, liseden üniversiteye geçişinden hemen sonraki aylarda ülkesindeki siyasi ve askeri krize eşlik eden felsefi bir krizle ilk kez karşılaştığı ve bu krizin merkezinde yer alan anahtar felsefi ve metafizik konulara çok çabuk dikkat kesildiği açıktır. Kopernik, Tycho Brahe ve Kepler'in yazılarında astronomi ve kozmolojide bir devrim olarak başlayan şey, Galileo, Descartes ve Gassendi'nin eserlerinde fizik ve metafiziğe kadar uzanmıştı. Bu filozoflar, Kopernik kozmolojisiyle uyuşan yeni bir fizik arayışı içinde gökyüzünü tarif etmekte başarılı olduğu giderek daha fazla belli olan nicel ifadelerle dünyanın yapısını ve hareketlerini açıklama çabasına giriştiler. Fiziksel olguları, nihayetinde maddi olmayan "tözsel formlarla" açıklayan Aristoteles'in niteliksel fiziğinden tümüyle kopan mekanikçi [bkz. Sözlükçe] filozoflar, yersel ve göksel fiziği yalnız hareket halindeki cisimlerin geometrik özellikleriyle açıklama peşine düştüler.[92] Genç Leibniz'e göre bu, üniversitelerde derinlemesine kök salmış Aristocu niteliksel fizik ile üniversitelerin dışında patlak veren yeni mekanikçi fizik [bkz. Sözlükçe] arasında bir tercih yapmayı gerektiriyordu.

Bu hayati kararı almanın gerekliliği genç Leibniz'in hayatının en önemli düşünsel krizine yol açmıştır. Bunun tarihsel bir kaydı olarak Kemneyli Thomas Burnett (28 Mayıs 1697) ve Nicolas Rémond'a (10 Ocak 1714) yazdığı meşhur iki mektubunda Leipzig eteklerinde Rosental adındaki bir ağaçlıkta bütün gün dolaşıp Aristocu tözsel formları hâlâ savunmaya mı yoksa mekanikçiliği mi benimsemeye karar vermeye çalıştığını anlatır.[93] Bu anıların daha erken olanının tarihine baktığımızda, söz konusu olay genç Leibniz'in on beşinci doğum gününden üç ay önceye, Nisan 1661'de Leipzig Üniversitesi'nde öğrenimine başladığı sıraya denk düşmektedir.[94] İkinci anı da söz konusu olayı resmi lise öğrenimini tamamlamasıyla ilişkilendirmekle birlikte, üniversite öğreniminin başlamasından biraz sonrasına denk gelmesi ihtimalini açık bırakmaktadır.[95] Bu derin düşünme etkinliğinden vardığı sonuç da değişik kayıtlarda az da olsa farklı şekilde anlatılmaktadır. Bir anıya göre "mekanikçilik sonunda baskın gelmiş"[96] ve onu yeni mekanikçi felsefenin özü olan "matematiğe yönlendirmiş" idi.[97] Daha ayrıntılı başka bir pasaja göre de tözsel formları reddetmemiş, *sadece* fiziksel olguları açıklamakta "sırf formları veya yetileri kullanan kimseleri [filozofları]" reddetmişti.[98] Üçüncü bir anı ise onun daha baştan tözsel formları reddetmeyip yalnızca "yeniden düzenlemeye" niyet ettiğini apaçık belirtmektedir.[99] Leibniz Rosental'da gezinirken kesinkes hangi sonuca ulaşmış olursa olsun, sonunda baskın gelen üçüncü seçenekti.[100] En azından biraz daha uzun vadede Leibniz'in reddettiği şey Aristocu felsefe değil, fiziksel olguların açıklanmasında Aristocu tözsel formların kullanılışıydı.[101] Yıllar sonra *Confessio Naturae contra Atheistas* (1668) adlı metninde, hayatının sonuna doğru Rémond'a yazdığı mektupta (1714) ve bu ikisinin arasında yazdığı pek çok metinde açıkça belirttiği üzere, mekanikçi fiziği benimsemek dosdoğru anlaşılan Aristocu metafiziğin unsurlarıyla örtüşmüyordu.[102] Başka bir deyişle, olguların bilimsel açıklamasında matematik temelli yeni doğa bilimine sımsıkı sarılmak Leibniz'in nihai gerçeklik ilkeleriyle ilgili daha esaslı sorularına cevap vermiyordu. O daha ziyade, daha ileri düzeyde bir açıklamanın gerekliliğine işaret ediyordu. İşte Leibniz'in felsefi gelişiminin diğer ana yolu bu açıklama arayışı olacaktı. Nisbeten daha bilimsel çalışmalarında Leibniz, mekanikçiliğin "temellerini ve ilkelerini" ya da "nihai nedenlerini" meta-fiziksel bir doğanın ilkeleri olarak görecektir:

fizikte yer alan ama yalnızca fizikle ulaşılmayan ve Aristocu-skolastik [bkz. Sözlükçe] geleneğin tözsel formlarının veya saiklerinin temelinde yatan esas felsefi görüşlere çok yakın olan ilkeler.[103]

Bu nedenle genç Leibniz basitçe Aristo ile mekanikçilik arasında bir tercih yapmak yerine eski ve yeni olanın en iyi unsurlarını bağdaştırmaya karar verdi. Leibniz'in üniversite öğreniminin başlamasıyla aynı zamana denk geldiği göz önüne alınırsa, bu kararın onun Thomasius'un uzlaştırıcı eklektisizmiyle tanışmasının bir sonucu olduğu düşünülebilir. Ne var ki genç Leibniz'in ilk düşünsel gelişiminin arka planı hesaba katılırsa, bu çok önemli stratejik kararın aslında zaten alışılmış bir eklektik düşünsel yöntemin bir uzantısı olduğu daha iyi anlaşılır. Asıl düşünsel serüvenlerinin bireysel, gayri resmi ve kendi başına gelişmesi bakımından sınırlı anlamda "kendi kendini yetiştiren" biri olarak genç Leibniz, istediği şeyleri okumaya ve parçaları kendisi için bir araya getirmeye alışıktı. Mantıkla tanıştığı andan itibaren ders kitaplarından öğrendiklerini ulaştığı tüm diğer kaynaklardan süzdüğü bilgilerle karşılaştırmaya başladı hemen. Lutherci köklerine sadık kalarak pagan yazarlardan, ortaçağ, Katolik ve Reformcu geleneklerinden esinlenmekten ve içinde yetiştiği gelenekleri kendi başına öğrendiği geleneklerle bağdaştırmaktan çekinmedi. Eskileri hayli takdir etmekle birlikte Keckermann, Alsted ve Bisterfeld'in Orta Avrupa post-Ramist geleneğinde serpilmiş düşüncelere ve yöntemlere başvurarak, eskileri geliştirmeye heves etti. Felsefi yenilikçilerin daha yakın zamanlı ve daha cesur kuşağını tanıyınca aynı yaklaşımı hemen çağının en meydan okuyucu düşünürlerine, yani "modernlere" de uyguladı. Her ne kadar Scherzer ve Thomasius'un ihtiyatlı eklektisizmi, genç Leibniz'in gelişen düşünsel amaçlarıyla ve yöntemleriyle genel hatlarıyla uyum içinde idiyse de, onun herhangi bir yanı 1661'de Leibniz için yeni bir şey değildi. Bu eklektisizmin çok daha gelişmiş –ve Leibniz'in gelişen yaklaşımına çok daha yakın– türleri onun halihazırda tanıdığı, Almanya'daki post-Ramist geleneğin büyük isimlerinde zaten vardı. Leipzig filozofları hayli mütevazı sentezlerini Lutherci ordodoksluğun dar kapsamlı savunusuna adamışken,[104] Comenius gibi post-Ramist eklektikler Hıristiyan kiliselerini birbiriyle uzlaştırmak gibi çok daha geniş kapsamlı bir amacın peşindeydiler.[105] Leipzig'in felsefi eklektisizmi, öncelikle Platonculuğun hayli mütevazı bir katkısıyla ayırt edilirken, çok daha belirgin bir Platoncu damar bizzat Ramus'tan Reformcu Almanya'nın post-

Ramist felsefi ve teolojik geleneğinin başlıca figürlerine uzanıyordu.[106] Leibniz'in öğretmenleri, Calixt ve onun ekolünün teolojik uzlaşımcılığını ne denli hararetli reddediyorlarsa,[107] daha egzotik felsefi öğretilerin büyüsüne kapılanların "hain" felsefi uzlaşmacılığını da o denli hararetli reddediyorlardı. Halbuki Alsted ve Bisterfeld gibi post-Ramist filozoflar yarım asırdan beri Lulculuk, Kabalacılık [bkz. Sözlükçe], ve simya da dahil olmak üzere çok daha geniş bir yelpaze oluşturan felsefi gelenekleri incelemişlerdi.[108] Thomasius ve Scherzer kendilerini eski otoritelerin dar bir kesimiyle sınırlandırmışken,[109] Ramus'un doğrudan ve dolaylı takipçileri yeni filozofları da *ipso facto* (fiilen) takip ediyorlardı. Nihayet, en önemlisi, Thomasius ve Scherzer Hıristiyanlık diniyle bağdaşmadığı için Descartes felsefesini reddedip gerek eskilerde gerekse modern filozoflarda pusuya yatmış ateist tehlikelere şiddetle karşı çıkarlarken,[110] Avrupa'da post-Ramist geleneğin son kuşağı Kartezyencilik [bkz. Sözlükçe] unsurlarını kendilerinin hayli eklektik felsefeleriyle birleştirmeye başlamışlardı bile. Eski ve yeninin en iyi yanlarını birleştirmeye hevesli olan Leibniz, aslında Johannes Clauberg (1622-65) tarafından Almanya'nın batı sınırında ve Hollanda üniversitelerinde *novantiqui* (hem eski hem yeni) denilen kimseler tarafından geliştirilmiş bir konumu benimsiyordu.[111] Leibniz'in sonradan ileri sürdüğü gibi kendi bireşimsel yaklaşımına Clauberg'den bağımsız olarak ulaşmış olsun ya da olmasın, bu yaklaşımın paylaştıkları düşünsel yöntemlere kök saldığı ve resmi eğitiminden temelde bağımsız olduğu açıktı.

Dolayısıyla Leibniz Leipzig'de üniversitedeki çalışmalarının ta başından itibaren –Almanya'nın başka yerlerine derinlemesine kök salmış bir felsefi geleneğe dayanarak– öğretmenlerinkinden çok daha cesur ve verimli bir felsefi eklektisizme ulaşmıştı. Nitekim kendisi de bunu apaçık dile getirmektedir:

> Üniversiteye varır varmaz, benim şansıma, öğretmenim meşhur Jacob Thomasius benim şüphelerimi paylaşmasa ve cisimlerin maddi olmayan, tözsel formlarının reformuyla ilerlememi hoş karşılamasa da Aristoteles okumamı şiddetle tembih etti. Zira bu büyük filozofu okuduktan sonra onun skolastik yorumcularının görüşünden çok farklı bir görüşe ulaşacağımı sanıyordu. Çok geçmeden bu öğüdün değerini takdir ettim ve Aristo ile skolastikler arasındaki farkın, devlet işlerinden anlayan büyük bir adam ile hücresinde rüya gören bir keşiş arasındaki fark kadar olduğunu anladım.

> Böylece Aristo felsefesine herkesten çok farklı yaklaştım. Onun tüm hipotezlerini benimsemedim ama ilke olarak onayladım. Bana göre Aristo –az çok Demokritos ve benim zamanımda Descartes ve Gassendi gibi– hiçbir cismin kendi başına hareket edemeyeceği görüşünü savunuyordu.[112]

Açıkçası Leibniz, Thomasius'la karşılaşmadan önce Aristoteles fiziğine dair şüphelere kapılmıştır. Aslında bu şüpheleri nasıl gidereceğine de karar vermişti: tam bir mekanikçi olmak için "cisimlerin maddi olmayan tözel formlarını" tümüyle reddederek değil, onları yeniden ele alıp modernlerle buluşturarak. Aynı şekilde Thomasius'un öğrencisinin şüphelerini paylaşmadığı ve onları bu şekilde çözmesinin fiilen önüne geçmeye çalıştığı da ortadaydı. Bunun yerine genç adamı, çağdaşı çoğu öğrencinin Aristo felsefesini onlarla tanıdığı ikinci el ders kitaplarından uzaklaştırıp bizzat Aristoteles'in kitaplarına yönlendirerek bu tehlikeli gidişattan onu kurtarmayı umuyordu. Hürmetkâr genç de öğretmeninin bu öğüdüne uyup taklitçileri bir kenara atarak herhalde hayatında ilk kez doğrudan Aristoteles'e daldı. Dahası bu dalış, öğretmeninin en azından çok önemli bir noktada haklı olduğuna onu gerçekten ikna etti: Doğrusu Aristoteles'in kendisi ile sonraki Aristocular arasında dünyalar kadar fark vardı. Fakat Leibniz'in bu keşiften çıkardığı sonuç, öğretmeninin niyetlendiğinin tam da tersiydi: Aristoteles'in mekanikçilikle uzlaşmaz olduğu yönündeki "ortak" kanıyı (Thomasius'un da paylaştığı) reddetti ve onun yerine yaygın olmayan ama hiçbir surette kendine özgü de olmayan (*novantiqui* ile paylaştığı) bir çıkarıma vardı: Daha derin düzeyde Aristoteles ile mekanikçilik her ikisinden de üstün bir senteze ulaşmak için uzlaştırılabilir.

Daha genel olarak Thomasius, öğrencisini Aristoteles'i daha derinlemesine incelemeye ve skolastik felsefenin zorluklarına aşinalık kazanmaya sevk ederek, Leibniz'in çok daha cesur felsefi sentezinin dayanacağı temellerden birini şekillendirmiş oldu. Bu gayeye ulaşmak için, felsefi amaçlar ve yöntemler söz konusu olduğunda en azından kısmen Leibniz'le örtüşen Thomasius'un çok geniş bilgi dağarcığı –felsefe tarihine dair zengin bilgisi ve Aristoteles'i derinlikli kavrayışı– oldukça işe yarardı. Bu özelliklerin birleşmesi, Leibniz'in başka hiçbir öğretmeniyle kurmadığı yakın bir ilişkiyi Thomasius'la kurmasını sağladı. İkili, Eylül 1663 ile Ocak 1672 tarihleri arasında yazılmış,[113] hâlâ elimizde olan

on yedi mektupta Leibniz'in gençliğinin düşünsel açıdan en kışkırtıcı ve en verimli mektuplaşmasını gerçekleştirdiler. Bu mektuplaşmanın kilit konusu, "eskiler" (özellikle Aristoteles) ile "modernler" arasındaki tartışmalı ilişkiydi. Her ne kadar Thomasius bekleneceği üzere, Aristocu metafizik ile mekanik fiziğin birbirini tamamladığını reddettiyse de öğrencisinden de en iyi dersini almıştı: Hıristiyanlık diniyle örtüşen ve onu desteklemeye yardımcı olabilecek yeni bir sistemi inşa etme amacıyla birbirine karşıt görünen farklı geleneklerin unsurlarını kullanacak felsefi bir sentez arayışı.

Leibniz'in yayımlanmış tartışmalarının (Leibniz'in sonuna kadar kullanacağı, Alman üniversite eğitiminin başka bir geleneksel özelliği) birincisinden de aynı izlenimi ediniyoruz. Okumuş hemşerilerinin çoğu gibi Leibniz'in ilk yayımlanmış eserleri yüksek eğitiminin belli başlı evrelerini belirginleştirmek için gereken akademik tartışmaların basımından oluşuyordu. Her ne kadar 17. yüzyıl üniversitelerine kaydolan öğrencilerin çoğu lisans sonrası resmi çalışmalarından şu ya da bu sebeple uzak dursa da, olağan resmi eğitim genel "sanatlar" veya "felsefe" alanında lisans (Bachelor) derecesiyle başlıyor ve bunu felsefede daha yüksek dereceler takip ediyordu ya da çok daha genel olanı, teoloji, hukuk ve tıp gibi üç "yüksek fakültenin" birinde lisans, yüksek lisans ve doktora yapmaktı. Leibniz, üniversite eğitimine başlamasından on dokuz ay sonra 2 Aralık 1662'de felsefede lisans derecesi kazanarak bu evrelerin birincisini tamamladı. Altı ay sonra 9 Haziran 1663'te Jacob Thomasius'un başkanlığında *Disputatio Metaphysica de Principio Individui* (Bireyleşme İlkesi Üzerine Felsefi Tartışma) adlı savunmasını yaptı. Bu eseri skolastik metafiziğin en tartışmalı ve çetrefil konularından biri olan bireyleşme meselesini ele alan parlak bir akademik felsefe örneğiydi. Yayımlanmış baskısına Thomasius'un yazdığı önsöz, bireylerle ilgili Aristo öğretisini "monadik" bireyler ile "münferit" bireyler arasındaki bir ayrım olarak sunuyordu. Önsözde yazılanlara göre monadik bir birey kendi başına bir türü oluştururken (Thomas Aquinas'ın yorumundaki her bir melek gibi), münferit birey aynı türün içindeki pek çok bireyden biridir.[114] Böylece daha 1663'te bu eklektik Aristocu, Leibniz'e ileride töz öğretisinin asıl mihenk taşı olacak bir terimi, bireylere dair metafizik tartışmanın bağlamında kullanılan "monad" kavramını sunmuş oldu. Sonraları Leibniz kendi tekil töz öğretisini bile Aquinas'ın meleklerle ilgili öğre-

tisinin bir uzantısı olarak sunar: Metafiziksel bakış açısından her birey bir türü oluşturur.[115]

Leibniz tartışmasına bireyleşme ilkesi hakkındaki dört standart önermeyi sıralayarak başlar: "Bireyleşme ilkesinin, ya *tüm Varlık* olduğu veya tüm Varlık olmadığı varsayılır (1). Eğer tüm Varlık değilse o ya bir *Olumsuzlama*'yı veya olumlu bir şeyi ifade eder (2). Bu olumlu şey ya özü, *Varoluşu* belirleyen fiziksel bir işleve sahiptir (3) veya türü, yani *Haecceitas*'ı belirleyen metafiziksel bir işleve sahiptir (4)." Daha sonra kendisinin birinci önermeden yana olduğunu ilan eder: "Her birey tüm Varlığıyla birey olur."[116] Başka bir deyişle, genç Leibniz bireyleşme ilkesine bizzat bireyin kendisinden farklı bir gerçekliği atfetmeye kesinkes karşı çıkan nominalist-kavramsalcı bir görüşü benimsedi. Bu duruşun yeni olmadığını, Leibniz'in bunu itiraf ettiğini söylemeye gerek yok. Aksine bu düşünceyi destekleyen, içlerinde yakın zamanların Katolik skolastiklerinin önde gideni Francisco Suarez'in bulunduğu "otoriteleri" özenle sıralar. Aynı şekilde, ilk felsefi eserinde genç Leibniz, metafiziğinde merkezi bir yer tutan bir sorunla karşılaşır: tekil töz sorunu. Gençlik döneminde bireyleşme ilkesiyle bağlantılı olarak benimsediği nominalist-kavramsalcı görüş, kendi özgün düşüncesinin arka planı olarak kaldı. Kısacası, *Disputatio de Principio Individui* adlı metni, Leibniz'in resmi felsefi çıraklığının sonuna Thomasius'un yönetimi altında etkileyici şekilde damgasını vurdu. Her ne kadar sonraki altı yıl boyunca eski öğretmeniyle mektuplaşmaya devam edecekse de yeni adımlar atmasının zamanı gelmişti.

Tezini savunmasından on gün sonra 20 Haziran 1663'te Jena Üniversitesi'nin yaz dönemine kaydoldu. Yeni yeni gelişen başka bir Sakson kurumu olan bu okulda bir dönem ders alma isteği bir yana bırakılırsa, Leibniz'in bu kararı niçin verdiği belli değildir; ama Jena'nın en büyük cazibesi herhalde orada Erhard Weigel'in (1625-99) bulunmasıydı. Leibniz, Weigel'in matematik derslerini Leipzig'deki öğretmeni Johann Kühn'ün derslerinden kuşkusuz çok daha ilham verici bulacaktı.[117] Weigel ilahi akılda varlıkların idealarının (veya Weigel'in görüşüne göre sıfatlarının) Tanrı'nın yaratışının arketipleri işlevini gördüğü yönündeki Platoncu düşünceye başvurarak, Hıristiyan felsefesiyle Aristocu felsefenin uzlaştırılabileceğini savunan Thomasius ve Scherzer'in fikrine katılıyordu.[118] Ancak Leipzig'deki meslektaşları bu ihtiyatlı eklektisizmi daha da genişletmeye karşı çıkarken, Weigel "modernlerin"

meydan okumasından yana tavır alarak mekanik felsefenin kavramsal unsurlarını kendi düşüncesine kattı. Kartezyenciliğin ateist anlamlar taşıdığı yönünde, Lutherci Almanya'da yaygın şüpheler göz önüne alındığında, Leibniz gibi Weigel'in de Descartes'ı niçin çok eleştirdiği anlaşılır; ama bu onun Platoncu unsurlar taşıyan Aristoculuğu'nda fiziksel özellikleri mekanik yolla açıklamasına engel olmadı. Sonradan matematiği felsefeye uyarlaması, ileride en büyük katkılarından bazılarını sunacağı bir alanı keşfetmesi için Leibniz'in eline geçen ilk formel imkânı temsil ediyordu.[119]

Belki de oradaki öğretmeninin cesur eklektisizmiyle ilintili olan, Jena'da kalışının diğer bir kayda değer özelliği, Leibniz'in eski ve yeni kitapları tartışmak üzere bir grup öğrencinin ve öğretmenin bir araya geldikleri yerel *Societas Quaerentium* adlı cemiyete üye olmasıydı. Leipzig'e geri döndüğünde *Collegium Conferentium* adında benzeri bir kuruma da katılacaktı. 1664'te kurulan bu kurum Leipzig'deki benzeri organizasyonlar dizisinin en son örneğiydi ve Jena cemiyeti için de bir model işlevi görmüştü.[120] Leibniz 1665'te *Collegium*'un saymanı oldu ve muhtemelen aynı yıl *De Collegiis* adlı yazısını yazdı.[121] Bu anlamda *Collegia* doğrudan öğretmen gözetimi olmadan, normalde gayri resmi ve özel olarak belli bir konu veya kitabı tartışmak için bir araya gelen öğrenci gruplarından oluşuyordu.[122] Bu *grupların* birinde –Keckermann, Alsted ve Comenius gibi post-Ramist filozofların hararetle önerdikleri *collegia Gelliana* adındaki grup– grup lideri altı kişinin her birine farklı bir yazarın belli bir konu üzerindeki bir pasajını ödev verirdi. Ve grup tekrar toplandığında her bir üye belli bir yazarın en çarpıcı savlarını anlatır, sonra o savlar tüm grupça irdelenip tartışılırdı.[123] Dolayısıyla Leibniz'in bu toplantılara ilgisini anlamak zor değildir: Bu *gruplaşmalar* Leibniz'in düşünsel yönteminde merkezi yer tutan eski dönem, ortaçağ ve modern dönem otoritelerinin en iyi öğretilerini eklektik bir yöntemle araştırmayı fiilen kurumsallaştırmıştı. Yirmi yıl sonra üvey kardeşi Johann Friedrich'ten Leipzig Cemiyeti tartışmalarının el yazması kayıtlarını[124] kendisi için saklamasını istemişti. Bu da düşüncesinin hem o çalışmalarının en başında ekilmiş tohumlardan organik bir şekilde geliştiğinin hem de paralel düşünsel geleneklerin eklektik incelenmesinin ve kolektif olarak tartışılmasının bu gelişmenin her evresinde oynadığı etkileyici rolün farkında olduğunun kanıtıdır.

Bir Ansiklopedistin Hukuk Çalışmaları: Leipzig ve Altdorf, Ekim 1663 – Şubat 1667

Leibniz elindeki ilk felsefe derecesiyle kış dönemine başlamak için Ekim 1663'te Leipzig'e dönünce önündeki yolların çatallandığını gördü: Felsefede yüksek öğrenime mi devam etmeliydi yoksa daha rutin uygulamayı takip edip üç yüksek fakültenin birinde mi öğrenimini sürdürmeliydi? Gerek düşünsel özgüveninin ve hırsının gerekse ilgilerinin özündeki ansiklopedik doğanın bir işareti olarak bu akademik seçeneklerin ikisini de aynı anda yürütmeye karar verdi. Diğer her şeyi dışlayıp sadece bir şeyi çalışmaya gönlü elvermeyen Leibniz, öğrenmenin değişik branşlarının birbiriyle organik bağ içinde olduklarını ve birbirlerini desteklediklerine inanıyordu. Bu noktadan itibaren cesurca ama karakteristik bir biçimde aynı anda hem felsefede yüksek derece yapmaya hem de Quirinus Schacher ve Bartholomaeus Leonhard Schwendendörffer rehberliğinde hukuk yüksek fakültesinde öğrenimine devam etmeye başladı.[125] Anne ve babasının ailesine çok derinden kök salmış, kendi gönlüne de çok yakın teolojiyi değil de hukuku seçmesi kayda değerdir. Şüphesiz Leipzig'in ortodoks akademik ilahiyatını, kendi teolojik eğilimleriyle sorunlu ilişkisini öğrenecek kadar okumuştu. Elbette aile geleneği ve ilişkileri de bunda etkili olmuştur: Anne tarafından büyük babası Wilhelm Schmuck önemli ölçüde üne sahip bir hukukçuydu ve diğer aile fertleri de Leibniz'e bu yolda yardım etmeye hazırdı. Ayrıca Lutherci Almanya'da bir hukukçunun kariyerinin geleceğinin, bir teoloğun veya din adamınınkinden çok daha çekici olduğu gözünden kaçmış olamazdı.

Hummalı tarih okumaları ve felsefeye derinlemesine yönelişi sayesinde Leibniz hukuk derslerini basit buldu. Hiç zorlanmadan hâkimiyet kazandığı teori üzerine fazla zaman harcamadı ve onun yerine pratiğe odaklandı. Leipzig Yüksek Mahkemesi'nin yargıç yardımcısı bir aile dostu –muhtemelen Leibniz'in vaftiz babası Johann Fritsch–[126] sık sık genç hukuk öğrencisini yanına alır, okuması için ona yasaları verir ve nasıl karara varıldığını örneklerle öğretirdi. Leibniz, hâkimlik makamından hoşlanmış ama duruşma avukatlığına ilgi duymamıştı ve bundan dolayı yasal uygulamaların merakını çekmesine ve Almanca yazma konusundaki ustalığına rağmen duruşmaları yönetmeyi hiç istemedi.[127] Dahası, hukuk derslerinin düzenlenişine dair genel kanıları hiç de övgü

dolu değildir. Sadece dört yıl sonra 1667'de yazdığı *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae* (Hukuk Öğrenmek ve Öğretmek İçin Yeni Yöntem) adlı yazısında beş yıllık hukuk eğitiminin çok daha verimli bir şekilde iki yıla sığdırılabileceğini yazmıştı. Burada da yine post-Ramist geleneğe özgü pedagojik verimliliğe yapılan vurguyu görmekteyiz.[128] Üstelik hukuk eğitimi gereksiz yere uzatılmakla kalmamış, teori ve pratikte çok daraltılmıştı.

Bu ikinci eleştiriyle kastettiği şey, 7 Şubat 1664'te felsefede yüksek lisans derecesi aldıktan sonra aynı yılın Aralık ayında savunup yayımladığı tezde kısmen de olsa görülmektedir. Tartışmanın başlığı *Specimen Quaestionum Philosophicarum ex Jure collectarum* (Hukukla İlgili Felsefi Soru Örnekleri) idi ve tezin amacı felsefe ile hukuk arasında sıkı bir teorik, pratik ve pedagojik ilişkinin bulunduğunu savunmaktı.[129] Bir kez daha Leibniz, oldukça sıra dışı bir şey ortaya koymak için Alman üniversitelerinin yerleşik geleneklerini kullanıyordu. Birbiriyle gevşek ilişkisi olan bir dizi felsefi soruyu irdelemek yaygın bir durumdu. Ama bu meseleleri yüksek hukuk disiplininden çıkarmak oldukça sıra dışıydı. Ve birbiriyle ilişkili bu soruları, yüksek disiplinin nasıl öğretilmesi, öğrenilmesi ve uygulamaya sokulması gerektiği konusunda bir "örnek" olarak kullanmak yine cesurcaydı. Leibniz, felsefeye başvurmadan adalet ve adaletsizlik gibi kavramların hayvanlara uygulanıp uygulanmayacağı veya gelecekteki olaylarla ilgili yargıların doğru olup olmadığı gibi birçok hukuk meselesini çözmenin imkânsız olduğunu savunuyordu. Dolayısıyla hukuk biliminin sağlam metafiziksel bir temele dayandırılmasını ve hukuk derslerinin titiz ve kapsamlı bir felsefi eğitimle hazırlanmasını istiyordu.[130] Buna benzer bir geniş fikirliliği, bu savı destekleyen yazarlar silsilesinde de görmek mümkündü. Bu silsile Protagoras, Platon ve Aristoteles gibi "eskilerden" Grotius, Hobbes ve Gassendi gibi "modernlere" uzanıyor ve bu iki grup arasında baş döndürücü bir yelpazeyi içeriyordu: Sanchez gibi skolastik yazarlardan, Zabarella gibi Rönesans Aristocularına uzanan ve öğretmeni Weigel, Cizvit Athanasius Kircher ve Reformcu ansiklopedist Alsted gibi yakın zamanların çeşitli eklektik yazarlarını içeren bir yelpaze. Leibniz insan düşüncesinin tüm tarihini küçük tezine uygulamayı son kez yapmıyordu. Disiplinlerarası eklektik yaklaşımın benzer örneklerini, bunu izleyen hukuk ve felsefe tartışmalarında da yürüttü. Birkaç yıl sonra onları düzenleyip etkileyici yeni bir

başlık atlında yeniden yayımladı: *Specimen Encylopaediae in Jure* (Bir Hukuk Ansiklopedisi Örneği).[131]

Leibniz felsefede yüksek lisans derecesi alarak mezun olduktan dokuz gün sonra annesini yitirdi.[132] Mütevazı mirasla ilgili oldukça karmaşık ayrıntılı konuları halletmek için Mart ayında Braunschweig'e gidip teyzesiyle evli olan seçkin hukukçu Johann Strauch'u ziyaret etti. Strauch parlak yeğeninden çok etkilendi ve sonradan, 16 Temmuz 1665'te ilk hukuk tezinde onu kutladığını yazdı.[133] Leibniz'in hukuktaki lisans derecesi için yazdığı bu tez de, yine hukuk ve felsefeyi içeren bir mesele üzerineydi: hukukta koşullu hükümler (*De conditionibus*). Ve seçkin hukuk öğrencisi matematiksel bir kanıtla çözme girişiminde bulunarak soruna yine yeni bir yoldan yaklaşmıştı. Aslında bu küçük tez, rasyonel bir hukuk bilimi geliştirmeye dönük ilk çabasını veya birkaç yıl sonra tezine koyacağı yeni başlıkla "Specimen certitudinis seu demonstrationum in Jure"yi, yani hukuk biliminde kesinlik veya kanıtların ilk örneğini temsil ediyordu.[134] Resmi tartışmanın belirlenmiş tarihine (24 Temmuz 1665) kadar bu tezi tamamlamaya vakit bulamadığından, o tarihte sadece birinci bölümünü sundu. Hemen sonra 27 Ağustos'ta ikinci bölümün tartışması yapıldı.[135] Hukuk öğrenimine başlamasından iki yıl sonra –üniversite yönetmeliğinin izin verdiği en erken zamanda– 28 Eylül 1665'te hukukta lisans derecesi aldı.

O zamanlar herhalde *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae* üzerine düşünmeye başlamış ve en özgün ilk kitabı üzerinde çalışmaya başlamıştı: *Dissertatio de Arte Combinatoria*.[136] 17 Mart 1666'da tartıştığı ve *Disputatio arithmetica de Complexionibus* başlığı altında yayımladığı ilk bölümüyle Leibniz üniversiteye başladıktan henüz beş yıl sonra felsefe fakültesinde öğretmenlik yapacak konuma geldi.[137] Kısa bir süre sonra da tüm çalışmasını yayımladı; bu eser parlak bir öğrenci tezinin bile çok ötesine geçmişti. Kitabının arka planı, ortaçağın Katalan filozofu Ramon Llull'un (1232-1316) *ars combinatoria* (birleştirme sanatı) idi.[138] Llull, sınırlı sayıda basit ve genel terimler arasında olası tüm kombinasyonları bulmak için mekanik bir yöntem kullanmıştı. Anlaşılabilir tüm önermelerin formülasyonuna varmak amacıyla bir tür kategoriler çizelgesi hazırladı.[139] Altı diziye bölünmüş bu çizelgede her bir dizi, dokuz harfin temsil ettiği dokuz terimi içeriyordu. Her bir dizinin dokuz terimi eşmerkezli altı dairenin üzerine yerleştirilmişti. Bu

dairelerin dönüşü altı dizideki tüm terimlerin olası tüm kombinasyonlarını gösteriyordu. Erken modern dönem, Llull'un birleştirme yöntemini veya *Ars Magna*'yı açımlayıp geliştirme çabalarının artmasına sahne oldu. Bu minvalde öne çıkan isimler; Bernard de Lavinheta, Heinrich Cornelius Agrippa, Giordano Bruno, Johann Heinrich Alsted (kendi birleşimsel çalışmalarını yayımlamanın yanı sıra Lavinheta ve Bruno'nun kitaplarının edisyonunu yapmış) ve nihayet Athanasius Kircher. Daniel Schwenter ve Georg Philipp Harsdörffer'in 1636 ile 1653 yılları arasında yayımladıkları *Deliciae physico-mathematicae* Leibniz'in gençlik dönemi tezi için önemli bir kaynak oluşturmuştu. Yine burada da bu emellerin akademik ortama derinlemesine sızdığı Almanya'nın tek Protestan kurumu olan Herborn'un etkisi çarpıcı şekilde görülmektedir.[140]

Her ne kadar Leibniz, Llull'un sezgilerini ve bu dağınık Lulcu geleneğin çabalarını takdir ettiyse de, onun görüşüne göre *ars combinatoria* Katalan ustanın tasavvur ettiğinden çok daha fazlasını sunabilirdi. Llull, birleşik bir hesabın (kalkülüs) biçimsel formülünden yoksundu ve *ars combinatoria*'yı geleneksel mantığa uygulamaya ilgi duymamıştı. Öte yandan Alsted ve Bisterfeld için olduğu gibi, Leibniz için de onu mantığa –hem geleneksel kıyas mantığına hem de yeni *logica inventiva* veya buluş mantığına– uygulamak *ars combinatoria*'ya duyduğu ilginin merkezinde yer alıyordu; dolayısıyla Leibniz'in projesinin kapsamı Schwenter ve Harsdörffer'in dar kapsamlı matematiksel projesinden çok daha geniş kapsamlıydı.[141] Nisan 1666'da Zwickau'daki rektör Christian Daum'a yeni yayımladığı tezinin bir kopyasını gönderip projesinin kapsamını belirtti. Bu tezde Leibniz *ars combinatoria*'yı "kuralları tüm keşif mantığını içeren, tüm bilimlerin anahtarı" olarak tanımlıyordu.[142] Ekim 1671'de başarısını müstakbel bir işverene anlatırken de kendi *ars combinatoria*'sını aynı şekilde "tüm icatların anası" diye gururla tanımlayıp onun "sayesinde dünyadaki tüm bileşik kavramların, onların alfabesi işlevi gören birkaç basit kavrama indirgenebileceğini; buna karşın düzenli bir yöntemle bu alfabenin [harflerinin] birleşiminden zaman içinde keşfedilebilecek her şeyle ve onların teoremleriyle birlikte tüm varlıkların keşfine giden bir yolun bulunabileceğini" savundu.[143]

Disssertatio de Arte Combinatoria aslında, Leibniz'in insan düşüncesinin alfabesini hazırlamaya dönük en çarpıcı ilk girişimini oluşturur. Bu gençlik dönemi eserinde ilk kez bu alfabeye dayalı evrensel bir dil

geliştirme projesinin ana hatlarını çizer. Ana fikir, matematikte sayıların asal sayılara indirgenmesine benzer şekilde, basit kavramlara varmak için kavramların analiziyle başlamaktı. Daha sonra basit kavramlar uygun işaretler veya karakterlerle temsil edilecekti ve sonunda diğer tüm olası kavramları türetmek için basit kavramların birleştirilmesinin bir dizi kuralı saptanacaktı. Her ne kadar daha sonra Leibniz mutlak suretle basit kavramlara insan zihninin ulaşabileceğinden kuşku duymuşsa da,[144] bizim için basit olan kavramlarla bu şekilde işlem yapabileceğimizi savunmaya devam etmiştir.[145] *Dissertatio de Arte Combinatoria*'nın diğer çok önemli özellikleri arasında, mantıksal doğrular ile olgusal doğrular arasındaki yeni ayrım, Hobbes'un *Computatio sive Logica* (1655) adlı kitabında öne sürdüğü,[146] düşünce ile hesap arasındaki yeni denkleme yaptığı gönderme, diğer mantık yazılarının merkezinde yer alacak, sistematik bir karşılaştırma işlemini geliştirmesi ve kombinasyonların sayısıyla ilgili olarak birleşik hesabın doğru kurallarını formüle etmesi yer alır.[147] Son olarak, tüm eserinin merkezinde yer alan nokta evrensel uyum fikridir. Leibniz bu fikrini Bisterfeld'in "her şeyin her şey içindeki evrensel *immeatio* ve *perichōrēsis*'i... her şeyin her şeyle benzerliği ve farklılığı, ilişkilerin ilkesi" öğretisine gönderme yaparak ifade etmiştir.[148] Yirmi yıl sonra Leibniz daha ihtiyatlı olacaktır; ama gençlik dönemi eserinin sınırlamalarını ve hatta yanlışlarını fark ederken, onun yeniliğini, önemini ve potansiyelini aklından hiç çıkarmayacaktır. Kendisinin bilgisi olmadan 1690'da *Dissertatio de Arte Combinatoria* Frankfurt'ta basılınca, Şubat 1691'de *Acta Eruditorum* dergisine yazdığı bir notta izni alınmadan yapılan bu baskıdan duyduğu rahatsızlığı dile getirdi. Henüz daha yirmi yaşına varmamışken yazdığı bu kitabın kusurlarını açık yüreklilikle kabul ederken, aynı zamanda onun sayesinde "*ars inveniendi*'nin tohumlarının serpildiği birçok yeni ve tatmin edici düşüncelerle birlikte övgüyü hak eden insan düşüncesinin Analizini, yarı-basit kavramların Alfabesine dönüştürme fikrini içerdiğini" belirtti.[149] Çok sonra Eylül 1712'de hâlâ gençlik döneminin harika projesini düşünüyordu: Lulcu kombinasyonlar sanat veya tekniğini çok daha mükemmel bir araca dönüştürebilmiş olan "*Alphabetum cogitationum humanarum* (İnsan düşüncesinin alfabesi)".[150]

Bu evrede Leibniz'in eğitimini tamamlaması için ihtiyaç duyduğu şey yüksek derecelerdi: hukukta yüksek lisans ve doktora. Leipzig yönetme-

liğine göre Eylül 1665'te hukukta lisan derecesini aldıktan sonra yüksek lisans derecesini de kazanmak için en az iki yıl ve ardından doktora için de bir yıl daha okuması zorunluydu. Öte yandan lisans derecesinden sonra yüksek lisansı bir yıldan daha az bir sürede kazanmak veya yüksek lisansla doktorayı aynı zamanda yapmak suretiyle tüm hukuk eğitiminin süresini kısaltmak olanaklıydı. Bu yollarla Leibniz, pekâlâ Leipzig'den o güne kadarki en genç hukuk doktoru olarak çıkabilirdi ama fakültenin de desteklediği daha ileri yaşlardaki öğrenciler buna karşı çıktı. Bu öğrenciler, hukuk fakültesindeki müstakbel yargıç yardımcısı mevkilerini güvenceye almak için Leibniz'in aralarında olduğu daha genç sınıf arkadaşlarının erken mezun olmasını kösteklemeye koyuldular.[151] Fakültenin desteğini aldıklarında, onların bu fesatlıklarından bezen Leibniz planlarını değiştirip yolculuğa çıkmaya ve kendini matematik öğrenimine adamaya karar verdi. Çok sonradan hatıralarında anlatacağı üzere, can sıkıcı bir durumdan en iyi şekilde çıkmak için "özellikle bilimlerde yetkinliğini artırmayı ve dünyayı tanımayı çok zamandır tutkuyla arzulayan genç bir adamın aynı yere bağlanmasının yerinde olmadığına" karar verdi.[152] Sonraki eğitim programı, öğrenme ve seyahat etme hevesinin ne denli tutkulu olduğunu ve kendisini doğduğu yere bağlayan bağların ne kadar zayıf olduğunu apaçık ortaya koymaktadır. 1666 yılının Eylül ayı sonunda Leipzig'den ayrıldı; yaşamının akışı içinde sadece birkaç kısa süreli ziyaret için oraya geri dönecekti. Ne var ki gidişinin talihsiz koşulları bile doğduğu şehirle ilgili anılarına tümüyle gölde düşürmedi. Yaşamının sonuna doğru Leipzig'den bir mektup arkadaşı, şehirden "nankör memleket"[153] diye söz ettiğinde Leibniz şu cevabı vermişti:

> Bizim Leipzig'in çok zor zamanları mücadeleyle aştıktan sonra yeniden serpilip gelişmesinden memnunum. Memleketim olarak onu seviyorum ve onun nankör olduğunu da düşünmüyorum... Öte yandan bu beni sabırsızlığımdan dolayı pişmanlığa da itmiyor. İlahi takdir insanların hatalarını düzeltir, öyle ki çoğu zaman kötü başlayan şeyler iyiye gider[.][154]

16. ve 17. yüzyıl Almanya'sında üniversitelerin giderek çoğaldığı göz önüne alınırsa, yönetmelikler veya diğer engeller bir kişinin bir kurumda ilerlemesine mani oluyorsa o kişinin yapacağı şey başka bir kuruma

geçmekti. Keza Leibniz de 4 Ekim 1666'da bu üniversitelerin en yenilerinden birinin hukuk fakültesine kaydoldu. Altdorf Üniversitesi serbest imparatorluk şehri [bkz. Sözlükçe] olan Nürnberg'e bağlı bölgede yer alıyordu. Orada Leibniz hiç vakit geçirmeden hukuk alanında hem yüksek lisans hem de doktora için bir tez (Leipzig'den ayrılmadan yazmaya başlamış olsa gerekti) teslim edip bu tezi 15 Kasım'da savundu. Felsefedeki yüksek lisans tezinde bir kez daha seçtiği tez konusu yine felsefe ile hukuk bilimini kapsıyordu. Yine belirli bir konuyu, hatta hukukun bir kolunu değil ikinci dereceden bir meseleyi ele alıyordu: hukukta özellikle belirsiz veya zor davaların genel çözümü (*Disputatio de Casibus perplexis in Jure*).[155] Leibniz'e göre, medeni hukuk temelinde çözülemeyen davalar bazı hukukçuların öne sürdükleri gibi çözümsüz olmadığı gibi, hâkimin keyfi kararına da bırakılamaz. Doğrusu, medeni hukuku belirleyip sınırlandırma gücüne sahip doğal adalet ve uluslararası hukuk ilkelerine başvurmak gerekir.[156] Başka bir açıdan Leibniz hukuk gibi bir disiplinin ancak sanatların ve bilimlerin geniş kapsamlı bir ansiklopedisi içinde dosdoğru öğretilebileceğini, öğrenilebileceğini ve hayata geçirilebileceğini savunuyordu.

Altdorf'a kayıt olduktan hemen sonra bu genç hukukçu adayının münazaradaki savunusu –Leibniz'in sonradan gururla hatırlayacağı– zekiceydi. Meseleye fevkalade hâkimiyeti ve son derece berrak sunumu sayesinde diğer münazaracılar tamamen ikna oldular. Çok geçmeden Leipzig'deki eski profesörleri de dahil olmak üzere değişik kimselerden etkileyici performansına övgüler geldi. Altdorf fakültesinin dekanı Johann Wolfang Textor Nürnberg'deki eğitimin resmi sorumlusu Johann Michael Dilherr'e bir mektup yazarak, yeni mezun olan doktorun en yüksek şeref payesini aldığını bildirdi.[157] Altdorf'ta 22 Şubat 1667'de yapılan resmi mezuniyet töreni, Nürnberg çevresindeki akademik topluluğu etkilemek için yeni bir imkân daha sundu. Leibniz bu törende biri nesir diğeri de nazım biçiminde iki söylev verdi. Leibniz'in sonradan anımsayacağı üzere, Latince nesir biçimindeki söylevi öylesine belagatliydi ki doğal olarak dinleyiciler onun yanında taşıdığı kâğıtları okuyarak konuştuğunu sandılar ama mısraları okumaya başladığında miyopluğundan dolayı kâğıtlarını gözüne yaklaştırdığı zaman nesir formundaki söylevinin doğaçlama olduğunu anladılar. Dilherr, zaman kaybetmeden bu dikkat çekici yeni doktoru Altdorf'taki profesörlerin

arasına katmaya çalıştıysa da Leibniz bunu kabul etmedi. Ne de olsa düşünceleri tamamen farklı bir yöne kaymıştı.[158] "Bilimlerde yetkinliğini artırmaya dönük tutkulu arzusu" hukukta bir doktorayla yetinmeyecek kadar büyüktü ve yolculuk özlemi Altdorf'a bir seyahatle doymamıştı. Hem metaforik olarak hem de fiilen çok daha ötelere gitmek istiyordu.

Resmi eğitimini tamamladığı sırada Leibniz'in vizyonu şekillenmişti artık. Yaşamında yapmak istediği şeye karar vermişti. Dinsel, siyasi ve düşünsel krizlerle çalkanan dağınık bir dünyada "Wilhelmus Pacidius" namı diğer Gottfried Wilhelm Leibniz Tanrı'nın lütfu ve insanlığın mutluluğu için parçaları bir araya getirip evrensel bir senteze ulaşacaktı.[159] Bu sentez çoklukta birliği tesis edecek, görünürdeki birleştirilemez ayrılıklara rağmen gerek metafiziksel gerekse epistemolojik düzeyde gerçekliği yönlendiren evrensel uyumu açığa vuracak ve böylece Orta Avrupa reformcularının son kuşaklarının kendi yerel gelenekleriyle birlikte Francis Bacon'dan esinlenerek üzerinde çalışageldikleri insanlığın durumunu iyileştirmeyi (*emendatio rerum*) sağlayacaktı. Her kesimden polemikçi ve teolojik yazın üzerine yaptığı geniş okumalar ona "ortak olarak geliştirilmiş tüm düşüncelerin kesin olmadığını ve o kadar önemli olmayan şeylere de çoğu kez şiddetle karşı çıkıldığını" göstermişti zaten.[160] Her kesim diğerlerinin gerekçelerini açık bir zihinle dinlemeye yanaştığı takdirde, Hıristiyan mezhepleri arasında bir anlaşmaya pekâlâ varılabilirdi. Dinsel anlaşmazlıkları çözmek siyasi düzeyde uzun vadeli bir barışa ulaşmaya yardımcı olacaktı. "Eskilerin" ve "modernlerin" çekişen dünya görüşlerine gelince, onlar da uzlaştırılabilirdi. Tahmin edileceği gibi, bu Prometheci düşü babasının ve akrabalarının izinden gidip geleneksel eğilimli Alman üniversitelerinin birinde profesörlük yaparak gerçekleştiremeyeceğini anlamıştı. Her şeyden önce dünyayı dolaşıp ufkunu genişletmeliydi. Somut önerilerini aydın prenslere anlatarak evrensel reform idealini hayata geçirmesi gerekiyordu. Kısacası, parlak tanıtımından sonra dünyayı değiştiren birçok genç insanın karşılaştığı sorunları göğüslemesinin zamanı gelmişti. Hayal ettiği ölçüde başarılı olamasa bile bu yolda olağanüstü bir katkıda bulunmuş olacaktı.

2. Bölüm

Vizyon Genişliyor: Nürnberg, Frankfurt ve Mainz (Mart 1667 - Mart 1672)

Sonuçta hevesli genç adamın yolculuk planları onu çok uzaklara götürmedi. Leibniz, yirmili yaşlarının başlarından ortalarına kadarki döneminin en iyi bölümünü Katolik Mainz Başpiskoposu ve Elektörü Johann Philipp von Schönborn'un hizmetinde geçirdi. Bununla birlikte Mainz'in canlı ve hoşgörülü sarayının etrafındaki düşünsel, dinsel ve siyasi çevrelerle sürekli içli dışlı olması ufkunu, dar mezhep çevrelerinde geniş çaplı yolculukların genişletebileceğinden daha fazla genişletti. Bu yıllarda Leibniz, Schönborn'un tayin ettiği önemli bir hukuk reformu programına katkıda bulunma imkânını yakaladı, önde gelen siyasi şahsiyetlerle ve aydınlarla tanıştı ve Avrupa'nın bilim, felsefe ve akademik toplulukların kilit isimlerinden bazılarıyla mektuplaşmaya başladı. En önemlisi de, insanlığın halini iyileştirmek yoluyla Tanrı'nın şanını yüceltmek amacına hizmet edecek tüm bilimlerin ansiklopedisini hazırlama ve her şeyi kuşatan reform planını tasarlayarak, erken dönem felsefi ve bilimsel düşüncelerine daha belirgin bir yapı kazandırdı. Bu planın gerçekleştirilmesi her şeyden önce metafizik, mantık, matematik, fizik ve uygulamalı felsefeyi içeren "felsefe öğelerinin" belirlenmesini gerektiriyordu. Bu ilkeler sonuçta, söz konusu planın merkezinde yer alan Katolik (veya evrensel) teolojik kanıtların temelini oluşturacaktı. Bu plan, her ne kadar gerek Mainz'de gerekse daha sonra gerçekleştirilemeyecek kadar iddialı olduğu ortaya çıktıysa da, Leibniz'e ömrü boyunca yol gösterecek felsefi, bilimsel ve pratik bir program sunmuştu. Kuşkusuz geçen yıllarla birlikte biçimi ve niteliği değişti, vahyedilmiş teolojiye ve Hıristiyanlık dininin sırlarına olan vurgusunu yitirip teistik [bkz. Sözlükçe] bir çatı içinde düpedüz daha felsefi ve bilimsel bir proje haline geldi. Projenin en azından önemli ölçüde geliştirilmiş bölümleri, özgünlük ve üretkenlikleriyle projenin daha eksiksiz şekilde gerçekleştirilememesini telafi etti.

Nürnberg, Frankfurt ve Mainz

Altdorf'ta profesörlüğün ekonomik güvencesinden vazgeçen Leibniz 1667 yılının Nisan ve Temmuz aylarında, ailesinin mal varlığını idare eden Christian Freiesleben'den, öğrenimi sırasında kız kardeşi Anna Catharina Löffler'den 2 Ekim 1666'da ve Freiesleben'den de 14 Şubat 1667'de aldığı borçlardan daha fazla ek borç para istemek zorunda kaldı.[1] Bu arada en azından kıt bir geliri güvenceye almıştı: İlk ücretli işi, felsefe taşının [bkz. Sözlükçe] araştırılması da dahil gizli simya [bkz. Sözlükçe] deneylerine kendini adamış Nürnberg Cemiyeti'nin sekreterliğiydi.[2] Birbiriyle çelişen bir dizi rivayete rağmen, Leibniz'in bu cemiyete nasıl ve ne zaman girdiği ve hatta İmparatorluğun komşu Altdorf bölgesini yöneten serbest imparatorluk kenti [bkz. Sözlükçe] Nürnberg'e fiilen taşınıp taşınmadığı da belli değildir. Cemiyetin toplantılarına ve etkinliklerine katılımı muhtemelen daha 1666-7'nin kışında başlamıştı[3] ama düşünsel gelişimi açısından kesin tarihlerden daha önemli olan şey, bizzat cemiyete üye olması gerçeğiydi. Yine Leipzig'deki öğretmenlerinin hilafına rağmen ve cesur eklektik seleflerinin bazıları doğrultusunda, genç filozofun ve hukukçunun ilgileri açıkça simyaya kadar uzanmıştı ve cemiyet sayesinde kısa süreliğine de olsa simyayı sadece kitaplardan değil uygulamalı olarak da öğrenme şansını yakaladı. Yaşamının sonraki dönemlerinde gençliğinin bu birinci elden deneyiminden ve bazı gizli yazılara ulaşmış olmaktan pişmanlık duymadığını belirtir. Ayrıca "çok iyi tanıdığı" insanların "kimyasal bir düşün rüzgârına kendilerini adamakıllı kaptırdıklardını"[4] gözlemlemesi, ihtiyatı ve tedbiri elden bırakmadan sağlıklı bir ruh haliyle bu alana yönelmesini körüklemiş olabilir.

Muhtemelen 1667 yılının sonbaharında, bu dönemde Avrupa'nın ayrıcalıklı genç adamlarının eğitimini taçlandıran türden büyük bir yolculuğa çıkma niyetiyle Nürnberg'den ayrıldı. İlk yapmak istediği şey, "Ren Nehri'nden Hollanda'ya bir yolculuktu".[5] Ondan sonra İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelere gitmeyi umuyordu.[6] "Bilimlerde yetkinliğini artırma ve dünyayı tanımaya"[7] yönelik tutkulu arzusu göz önüne alındığında, ilk hedefine şaşmamak gerekir, çünkü Hollanda'nın bir düşünsel yenilik merkezi olarak ünü o yıllarda doruk noktasına çıkmıştı. Büyük Avrupa yolculuğu küçük bir girişim değildi, özellikle uzman rehberliğinden, somut temaslardan, elle tutulur parasal imkânlardan ve

acil iş fırsatlarından yoksun genç bir adam için; ilk evre belliydi; Ren Nehri'nden gemiyle Hollanda'ya gitmek için önce Frankfurt'a, oradan da 1666-7'de vebanın hâlâ salgın halinde olduğu Mainz'e ulaşması gerekiyordu.[8] Önde gelen bir ticaret şehri olan Frankfurt'a varış tarihini bilmiyoruz ama 25 Kasım 1667'de Christian Freiesleben'e yapacağı yeni borçları geri ödeyeceğine dair imzalı taahhütte bulunmak üzere akrabası Friedrich Sigismund Deuerlein'i ziyaret ettiği kesindir.[9]

O sıralarda Leibniz, elektör ve prens-başpiskopos olan Johann Philipp von Schönborn'un (1605-73) civardaki ikâmetgahı olan Mainz Katolik sarayını ilk kez ziyaret etti. Schönborn'un çeşitli unvanlara sahip olması Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na özgü bir dizi sorumluluğu yansıtıyordu; başpiskopos olarak kuzeydeki Weser ve Elbe boğazlarından güneydeki Alp Dağları'na kadar uzanan Orta Almanya'nın çok geniş topraklarında kilisenin otoritesini hayata geçiriyordu; prens-başpiskopos olarak özellikle Ren ve Main nehirlerinin kesiştiği yerin çevresinde, o geniş alanda kilise topraklarına ait dağınık takımadalarda geçici otoritesini uyguluyordu; elektör olarak da imparatoru seçmiş ve İmparatorluk Meclisi'nde veya *Reichstag*'da en yüksek ve en güçlü kurulu oluşturmuş İmparatorluğun yedi (1648'den sonra sekiz olmuştur) kıdemli prensinden biriydi. Bu mevkisinden ötürü gerek İmparatorluk düzeyinde gerekse bölgesel ve yerel düzeylerde sözünü geçiriyordu. 1647'de görevine atandıktan sonraki yıl olan 1648'de imzalanan Vestfalya Barışı müzakerelerinin son evrelerinde önemli bir rol oynadı. Ayrıca Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesine katkıda bulunduktan sonra gelecekte benzeri bir savaşın çıkmasını şimdiden engellemek için İmparatorluğa içsel kaynaşma ve dışsal güç kazandıracak büyük reformlar yapmaya başladı. Bu reformlardan ikisi, tesire açık genç Sakson ziyaretçi üzerinde büyük bir etki yaptı. Saksonya'da yetişmiş genç için en yeni ve derinden etkileyici olanı ise Reform yüzünden Alman hayatının kalbinde oluşan çatlağı, Protestanlık ile Katolikliği uzlaştırmaya dönük tutkulu plandı; Mainz'de doğup bizzat başpiskopos tarafından kararlılıkla yürütülen bir plan.[10] Gelecek vaat eden, hevesli ve yenilikçi genç hukukçunun gözünde daha çabuk gerçekleştirilebilir olan reform ise elektörün hukuk danışmanı Hermann Andreas Lasser'i görevlendirdiği *corpus juris* (hukuk külliyatı) kapsamlı reformu ve yeniden organizasyonuydu.

Leibniz'in bu hukuk projesinin rüzgârına tam olarak ne zaman ve nasıl kapıldığı bilinmiyor ama kapıldığı anda hayal dünyasının ve planlarının bir anda değiştiği anlaşılıyor. Bu noktada hukuk doktoru olarak kazandığı yeni unvanı en iyi şekilde kullanmak, rasyonel bir hukuk bilimine (*jurisprudentia rationalis*) yönelik bir projeye katılmak ve bunu yaparken asıl amacı olan insanlığın durumunu iyileştirmeye *(emendatio rerum)* büyük bir katkı sunmak fırsatını yakaladı.[11] Ayrıca bu projenin hayati kuramsal önemi, projenin asırlardır geliştirilmiş en iyi siyasi yapıların ve hukuk geleneklerinin tüm Avrupa genelinde uygulanma potansiyeli taşıyan, gerekli en güncel reformları teşvik etmekte kullanılacak olması ve ülkesinin konumuna, hemşerilerinin günlük hayatlarına muazzam somut fayda sağlayacak olmasıydı. Leibniz'in tepkisinin ayrıntılarını bilmesek de bu imkânların karşı konulmaz bir cazibe taşıdığı apaçık ortadaydı. Hollanda bekleyecekti.

Mainz'den Frankfurt'a geri dönerken genç hukukçu, muhtemelen Leipzig'de üzerinde çalışmaya başladığı hukuk biliminin öğretilmesi ve öğrenilmesi için yeni bir yöntemi hevesle kaleme almaya başladı.[12] Frankfurt misafirhanesinde aceleyle bitirilip hemen Frankfurtlu matbaacı Johann David Zunner'e verilen kitap[13] 1667'nin sonunda *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae* adıyla çıktı.[14] Johann Philipp von Schönberg'e ithaf edilmiş olan bu ince kitap, hukuk reformu çalışmasında Lasser'in yardımcısı olarak çalışma umuduyla elektöre yetkinliğini ve becerilerini gösterme amacıyla yazılmıştı.[15] Başka kitaplara başvurulmadan (*"sine libris"*) aceleye getirilmiş olsa da[16] hukuk derslerine kadar uzanan hazırlık notlarına dayanan zengin bilgiler ve pek çok alıntıyla doluydu.[17] *Nova Methodus*'un yazımına biraz daha zaman tanınmış olsaydı çarpıcı bir başarıyı temsil edecekti.

Dissertatio de Arte Combinatoria gibi *Nova Methodus* da Herborn ekolüne özgü olan ansiklopedik ve evrensel reform düşüncelerine birkaç önemli açıdan çok yakın bir çalışmaydı.[18] Her şeyden önce asıl amacı pedagojikti: *Hukuk Bilimini Öğrenmek ve Öğretmek İçin Yeni Bir Yöntem* sunma amacını taşıyordu. İkinci önemli nokta bu reformun kapsamının ansiklopedik olmasıydı: Kitabın ikinci bölümü hukuk eğitimi için yeni bir yöntemin taslağını sunarken, birinci bölümü benzer yöntemleri tüm üniversite müfredatına uyarlıyordu. Üçüncü nokta ise hukuk eğitimi reformunun bir ansiklopedi bağlamına oturtulmasının esasında Ra-

mist olmasıydı: Leibniz'in çok sonradan hatırlayacağı üzere, ilk metodolojisi "Ramist metodolojiden çok farklı değildi"; [19] bu kitaptaki genel olarak bilgileri düzenlemek için sunulan doğal yöntem olan *methodus naturalis*'in (tek tek farklı disiplinlerde kullanılan vesileci [bkz. Sözlükçe] yöntem olan *methodus occasionalis*'e karşıt olarak) temel kuralı, Ramist yöntemin temel yasasının yeniden ifade edilmesinin çok ötesine gitmiyordu: "Eğer bir şey, ikinci bir şey olmadan bilinebiliyorsa ama ikinci şey birincisi olmadan bilinemiyorsa, o zaman birincisi ikincisinden önce gelmelidir."[20] Hukuk bilgisi diğer pek çok disiplinin bilgisini öngördüğünden ve aslında hukuk disiplinleri büyük ölçüde diğer disiplinlere dayandığından gerek hukuk biliminin gerekse hukuk eğitiminin yeniden düzenlenip rasyonelleştirilmesi, tüm disiplinlerin reformdan geçirilmesiyle mümkün olabilirdi. Genç hukukçu bunu savunurken felsefedeki yüksek lisans tezinin ana motifini ileriye taşıyordu. Söz konusu tez hukuk biliminin evrensel felsefi ilkelere dayandırılması gerektiğini öne sürüyordu.[21] Yalnızca bu bağlamda hukuk bilimi kendine uygun yeri bulabilirdi ve açık ilkeler temelinde yeniden düzenlenip rasyonelleştirilebilirdi. Bu ilkelerden düzenli bir sistem çıkarılabilir, mevcut hukuk çerçevesinin (*corpus*) ayırt edici özelliği olan kafa karıştırıcı yasalar yürürlükten kaldırılabilirdi. Son olarak, olası en sıkı düzenlemeye, en kesin kanıta ve en verimli eğitime ulaşmak için bu temel ve çıkarımsal hukuk ilkeleri bütününün tümleşik bir tarzda işlenmiş geometrik kanıtlar formunda ifade edilmesi gerekiyordu. Bu da bize Alsted ve Bisterfeld'in düşüncelerini hatırlatmaktadır. Hâsılı *Nova Methodus,* aslında tüm sanatların ve bilimlerin evrensel tümleşik ansiklopedisinin önemli bir bölümünü ana hatlarıyla ortaya koymuştur.

Bu erken projenin özündeki ansiklopedik yapı, *Dissertatio de Arte Combinatoria* adındaki metinde öne sürülmüş teolojiyle güçlü paralelliklerinin ayrıntılarında da kendini gösterir. Leibniz'in görüşüne göre teoloji, *respublica*'da veya Tanrı'nın krallığında insanlar üzerinde bir hak (*jus*) edinme olarak görülebileceğinden bir tür hukuk bilimidir.[22] Hem teoloji hem de hukuk bilimi iki temele dayanır: Kendisinden doğal teolojinin ve doğal hukukun türetildiği mantık ve kendisinden pozitif ilahi yasaların ve pozitif beşeri yasaların türetildiği Kutsal Kitap.[23] Doğal hukuk (*jus naturae*) söz konusu olduğunda Leibniz, Ulpian'ın üç temel kuralıyla ifade edilen Roma hukuku geleneğini izledi[24] ve hukuk düşün-

cesinin sabit yapısı olarak kalacak üç aşamayı saptadı. Birinci aşama "kimseye zarar vermeme" (*neminem laedere*) kuralında ifadesini bulur ve Grotius'un *jus strictum*'una veya savaş ve barış hakkına karşılık gelir. Bu kural Aristoteles'in tanımladığı ilk adalet türünü temellendirmiştir: denkleştirici adalet*. İkinci aşama "herkese hakkını ver" (*suum cuique tribuere*) kuralıyla ifade edilir ve Aristoteles'in tanımladığı ikinci adalet türü olan dağıtıcı adaletin** temelini oluşturur. Nihayet, üçüncü aşama "onurlu yaşa" (*honeste vivere*) kuralıyla ifade edilen ve evrensel adaletin temelini oluşturan toplumsal ailevi ve kişisel sorumluluklara bağlılıktır (*pietas*). Bu aşama, adaletin diğer aşamalarını tamamlayan ve yürürlüğe koyan üstün aşamadır.[25]

Aceleyle kaleme alınmış olmasına rağmen *Nova Methodus*, Leibniz'in sonraki dönem düşüncelerinde de yer etmiştir.[26] 12 Mart 1671'de Christian Woldenberg'e yazdığı bir mektupta Rostock hukukçusu I. B. Zinzerling'in hazırladığı bir indeksle birlikte kitabı yeniden baskıya verme düşüncesini dile getirir.[27] Aradan yirmi yıldan fazla zaman geçtikten sonra *Codex Juris Gentium Diplomaticus* ismini koyduğu ortaçağ hukuk belgeleri derlemesinin Ağustos 1693 tarihli *Acta Eruditorum* dergisi için yaptığı anonim tasvirinde gençlik eserinin yeni baskısını yapma isteğini tekrarlar. 1695 ile 1709 yılları arasında ikinci baskı için farklı notlardan oluşan üç dosya hazırladı[28] ama asıl görevi olan Guelf hanedanlığının tarihini yazmak için planlarını bir kez daha ertelemek zorunda kaldı.[29] Rinteln Üniversitesi'nde tarih, belagat ve siyaset profesörü olan Friedrich Wilhelm Bierling'e 1712'de yazdığı iki mektupta, gözden geçirilmiş haliyle yeniden yayımlamak istediği eski hukuk eseri hakkında fikir almak istedi.[30] Öldüğü yıl olan 1716'da hâlâ *Nova Methodus* için bir destek arıyordu; bu sefer Hannoverli hukukçu Christian Ulrich Grupen'den...[31]

Maalesef Leibniz'in pek çok isteği (*desiterata*) gibi *Nova Methodus*'u gözden geçirip yeniden yayımlama isteği de gerçekleşmedi ama bu arada ilk baskının yazılmasının acil ana amacı hemen gerçekleşti: Schöndron

---

* Alışveriş adaleti de denen ve daha çok bireyler arasında eşya ve hizmet alışverişinde söz konusu olan denkleştirici adalet, edime karşı eşit edim, mala karşı eşdeğer fiyat, zarara eşit tazminat biçiminde tanımlanır-r.n.

** Herkese hak ettiğini vermek biçiminde tanımlanan dağıtıcı adalete göre, eşitler eşit, eşit olmayanlar da farklı işlem görmeli ve böylece herkes hak ettiğine kavuşmalıdır-r.n.

1668'in başında kitabın bir nüshasını alır almaz haftalık maaşla *corpus juris* reformunda Lasser'le birlikte çalışması için Leibniz'i işe aldı.[32] Aralarında yakın bir dostluk oluştu. Çok geçmeden Leibniz, Lasser'in Mainz'deki evine yerleşti ve Şubat 1671'e kadar orada yaşadı.[33] Hızlı bir çalışma temposu içindeydiler. Haziran 1668'de reformlarına rehberlik edecek ilkeleri ortaya koyan *Ratio Corporis Juris Reconcinnandi*'yi birlikte yayımladılar ve nispeten kısa bir ortak çalışmayla *Corpus Juris Reconcinnatum*'un büyük bir kısmını tamamladılarsa da bu metin maalesef kayboldu.[34] Niyetlerine dair bir izlenimi, Leibniz'in Temmuz 1670'te Thomas Hobbes'a yazdığı bir mektupta edinebiliyoruz. Mektuplaşmayı devam ettirme umuduyla kıdemli bir şahsiyetin dikkatini çekmeye çalışan hevesli genç bir adamın klasik tavrıyla Leibniz İngiliz filozofuna övgüler dizdi: "Dört yıl önce Roma Kanunları'nda yer alan hukuk öğelerini olası en sade ifadeyle sıralamak için bir plan hazırlamaya koyuldum ... böylece onlardan yola çıkılarak evrensel yasalar, deyim yerindeyse kanıtlanabilecekti."[35] Ağustos 1671'de Kutsal Roma-Germen İmparatoru Habsburglu Leopold'a (1658-1705) verdiği bir raporda Leibniz bu reformun *corpus juris*'in özünü değiştirmeyi değil, sadece Roma hukukunun açık, öz, anlaşılır ve tutarlı özetini sunmak için formunu yeniden düzenleyip rasyonelleştirme amacını taşıdığını belirtir (alanında otorite olmuş şahsiyetleri yeniden incelemeyi öngören post-Ramist gelenekten kalan bir tarzda).[36] Bu gelişmeden Başpiskopos Schönborn'un memnun kaldığı, genç yaşına ve Lutherciliğine rağmen Leibniz'i Mainz'de temyiz mahkemesinde (*Oberappellationsgericht*) prestijli *Revisionsrat* makamına terfi ettirmesinden apaçık anlaşılmaktadır.[37] Leibniz yirmi yıl sonra Hannover Dükü Ernst August'a bu olaydan gururla söz edecektir.

Schönborn ve Lasser ile olan bu ilişkisi başta önemli olmasına rağmen, nihayetinde Leibniz'in Mainz sarayının içinde geliştirdiği en önemli ilişki değildi. Muhtemelen 1667'de Frankfurt'a vardıktan bir süre sonra baş patronu ve hamisi olacak ve genç Alman'ın yaşamının sonraki evresinde merkezi rol oynayacak kişiyle karşılaştı: Baron Johann Christian von Boyneburg. 1622'de Eisenach'ta (Thuringia) doğmuş olan Boyneburg ünlü hukukçu Hermann Conring'in (1606-81) gözetiminde Lutherci Helmstedt Üniversitesi'nde öğrenim görüp orada Georg Calixt'in kurduğu teolojik uzlaşmacılık ekolüyle tanıştı. Başarılı

bir diplomatik kariyerden sonra ilkin Hessen mahkemesinde sonra da iki yıl İsveç Kraliçesi Kristina'nın sarayında Alman elçisi olarak görev yaptı. 1652 yazında Schwalbach'ta Schönborn'la tanıştı. Boyneburg, Lutherciliğine rağmen başpiskoposu çok etkileyince ondan muhtemelen Katolik inancını benimsemesi koşuyla başbakanlık teklifi aldı. Boyneburg, 1653'te Katolikliğe sahiden ve kalıcı olarak geçti. Önceki dilsel tarihi ve uzlaşmacı hoşgörülü çevrelerdeki tecrübeleri kuşkusuz Leibniz'in ömür boyu sürecek dinsel uzlaşı çabasına yönelik benzer eğilimlerini şekillendirecek güçlü ekümenik görüşleri besleme işlevi görmüştür.

Öte yandan Boyneburg'un kaderi çok geçmeden değişecekti. Schönborn'un zamanın süper gücü XIV. Louis'nin Fransasına yönelik politikasıyla uyuşmazlığa düşmesinden dolayı Boyneburg gözden düştü ve hatta kendisine yönelik suçlamaların mesnetsiz olduğu anlaşılana değin hapiste yattı.[38] Artık Mainz sarayında istenen adam (*persona grata*) olmayınca önce Frankfurt'a ardından da 1670'e kadar yaşayacağı Köln'e taşındı. Leibniz Frankfurt'a vardığında Boyneburg, Köln'den ayrılmıştı[39] ama 1669 yılının 20 Mart ile 16 Nisan tarihleri arasında Mainz'e geri döndü ve orada kızını prensin yeğeni Melchior Friedrich von Schönborn'la evlendirerek iktidarla arasını düzeltti.[40] O sırada Leibniz'le tanışmış ve onu takdir etmişti. 26 Nisan 1668'de Köln'deki evine döndüğünde eski öğretmeni Hermann Conring'e *Nova Methodus*'un bir nüshasını göndererek kitabın yazarının kendisinin "çok iyi tanıdığı" genç bir adam olduğunu içtenlikle dile getirdi:

> 22 yaşında bir hukuk doktoru; çok bilgili, iyi bir filozof, şüpheci düşünmeye kendini adamış, yetkin ve kışkırtıcı biri... Kesinlikle disiplinli akıl yürütme ve yoğun çalışma kapasitesine sahip büyük bir insan. Şimdi benim desteğimle Mainz'de yaşıyor. [41]

Aynı yılın 5 Temmuzu'nda Boyneburg yeni yayımlanmış *Ratio Corporis Juris Reconcinnandi*[42] adlı kitabın üç nüshasını Conring'e göndererek Leibniz ile ünlü hukukçu arasında hukuk ve tarih meseleleri üzerine mektuplaşmayla fikir alışverişinin başlamasına vesile oldu.[43] İki yıl sonra Conring, Baron'dan himaye ettiği kişiye dair daha fazla bilgi isteyince Boyneburg genç Leibniz'in övgü dolu ve daha ayrıntılı ikinci entelektüel profilini çıkardı:

> Genç bir adam, Leipzigli, yirmi dört yaşında bir hukuk doktoru ve inanılmayacak kadar bilgili. Tüm felsefeyi adamakıllı anlıyor ve gerek eski gerekse yeni felsefede üretken bir düşünür. Her şeyden önce yazma yeteneğine sahip. Doğa felsefesi, tıp ve mekaniği bilen ve seven, çok çalışan tutkulu bir matematikçi. Din konusuna gelince sizin [Lutherci] mezhebinize bağlı. Sadece hukuk felsefesinde değil özellikle hukuk uygulamalarında yüksek lisans derecesine sahip[.][44]

Conring, Boyneburg'un himayesi altındaki genç adamı tavsiye ettiği tek nüfuzlu kişi değildi. Mayıs 1668'de kızının küçük Schönborn'la evlenmesinden hemen sonra yeni damadının dikkatini yetenekli genç Sakson'un üzerine çekip, prensin Leibniz'in değerli hizmetlerini mütevazı bir yıllık maaşla mükâfatlandırabileceğini bildirdi.[45] Boyneburg, Leibniz'i en yakın ve en güvenilir meslektaşlarından biri yapıp onu çevresiyle tanıştırdı, ona iletişim kanalları açtı ve ailesinin hukuk temsilciliğinden geniş kütüphanesini kataloglamaya,[46] siyasi ve diplomatik planlarda işbirliğinden Hıristiyanlık dininin savunusuna varıncaya kadar çeşitli görevler verdi.

Boyneburg'un desteği ve yol göstericiliğiyle Leibniz, Mainz sarayında başka seçkin aydınlarla buluşma imkânı yakaladı. Bu aydınlar arasında üçü özellikle dikkate şayandır. Mainz sarayına en yakın olanı, Leibniz'in saatlerce dinsel meseleleri tartıştığı önde gelen Katolik teolog Peter van Walenburch (1610-75) idi.[47] Peter, ağabeyi Adrian'ın (1609-69) Köln'nün yardımcı piskoposu olmasını sağlamış ve onunla birlikte Katolikleri Protestanlardan ayıran tartışmalı konuları ele aldıkları bir dizi çok etkili esere imza atmıştı. Başpiskopos von Schönborn'un en yakın yardımcılarından biri olan Peter van Walenburch, Mainz sarayının dinsel ve siyasi yönünün şekillenmesinde de büyük rol oynamıştır.[48] Boyneburg ve başpiskopos gibi o da Hıristiyan kiliselerinin yeniden birleştirilmesine adanmış toplantılarda ve müzakerelerde aktif şekilde yer alıyordu. Belki de 1670'te Köln'de yapılmış bu toplantıların birinde Heidelbergli barışsever Protestan teolog Johann Ludwig Fabricius (1632-96) ile tanıştı.[49]

Mainz sarayının bir adım ötesinde Adrian van Walenburch'u Lutherciliken Katolikliğe geçirmiş çok seçkin bir şahsiyet vardı: Leibniz'in sonraki işvereni Hannover Dükü Johann Friedrich (1625-79). Öte yandan Leibniz, dükün dikkatini ilk başta Mainz'de değil, Frankfurt'ta,

özellikle de şehirdeki İsveçli sakin Christian Habbeus von Lichtenstern aracılığıyla çekmişti. Habbeus genç Sakson'dan öylesine etkilenmişti ki İsveç İmparatorluğu Şansölyesi Magnus Gabriel de La Gardie'ye, oğlu Gustav Adolph'a yol arkadaşlığı yapması için Leibniz'i önerdi[50] ve onun Leibniz'i Johann Friedrich'e tasvir edişi öylesine coşkuluydu ki, dük diplomattan genç hukukçuyu çabucak Hannover'e gitmeye ikna etmesini istedi. Fakat Habbeus olaya çekinceli yaklaştı. Bir işyeri olarak Hannover'in uygun olup olmadığı konusunda bazı şüpheler taşıyan Habbeus, gelecek Şubat Frankfurt'a döndüğünde bu konuyu tartışana değin işi üstlenmemesini Leibniz'e önerdi.[51] Bir kez daha Leibniz önündeki seçenekleri ucu açık bıraktı, bavullarını toplamayı üstü örtülü olarak geri çevirdi ama 1671'de dükle mektuplaşma yoluyla önemli bir fikir alışverişine başladı.[52] İlk mektubunda ileride kitaplaşacak bir "yazıyı" yakın zamanda kaleme aldığını ve onu Boyneburg ve düke gönderdiğini belirtti. Bu yazıda kırk yıl sonra *Théodicée* için merkezi rol oynayacak meseleleri ilk kez irdeliyordu: insanların özgürlüğü, Tanrı'nın önceden bilmesi ve inayeti.[53] Leibniz'in bu yazının amacıyla ilgili yorumu, kuramsal esere yönelik genel tavrını yansıtmaktadır: "Her zaman olduğu gibi, burada da amacım kitapçıların raflarını boş laflarla dolu kitaplarla doldurmak değil, mümkünse onları faydalı hale getirecek bir şey yapmak"; bu sefer, inayet ve ilahi takdir gibi konularda derin ayrılığa düşmüş Hıristiyan kiliseleri yeniden birleştirmek.[54] O sıralarda yazdığı başka bir metin de derin düşüncelerle dolu hayata yaklaşımını daha güçlü bir şekilde ortaya koymaktadır: Yine Ramist seleflerinden esinlenerek, "felsefe yapmanın tek amacının hayatta fayda sağlamak" olduğunu belirtip sahiden Bacon'cı olan şu notu ekler: "ve insanlığın gücünü ve mutluluğunu artırmak."[55] Başka bir deyişle, her şeyde yararlılığı aramaya dönük gençlik dönemi düsturunda da ifade ettiği gibi, kuramsal düşünce son kertede pratik için (*ad usum vitae*) yürütülmelidir.[56] Sonradan düke yazdığı bir dizi önemli mektupta genç adam amaçlarının ve düşüncelerinin çoğunu açığa vurdu. Muhtemelen Ekim 1671'de Johann Friedrich, İtalya yolculuğunun güzergâhında olan Frankfurt'tan geçerken Leibniz ile ilk kez yüz yüze görüştü.[57]

Leibniz'in 1676'da Paris'ten dönmesinden sonra Johann Friedrich hami ve işveren olarak çok önemli bir rol oynayacaksa da Leibniz'i 1673 ve 1676 yıllarında Londra'ya yaptığı iki ziyaret sırasında ve ön-

cesinde İngiliz felsefe çevreleriyle tanıştırarak önemli bir işlev gören üçüncü bir kişi daha vardı. Bremen'de doğan Heinrich Oldenburg (1615?-77), Reformcu akademide (aslında Herborn Akademisi'ne bağlı bir okul olan) Matthias Martinius gözetiminde öğrenimini tamamlamıştı. Oldenburg, Leibniz'in gençlik döneminin düşünsel programının şekillenmesine büyük katkı sağlamış kuzeybatı Almanya'daki post-Ramist geleneğe mensuptu. 1640'tan itibaren İngiltere'ye yaptığı birkaç ziyaretten sonra 1630 ile 1660 arasında üç yabancıyla birlikte sonunda bir ağ kurdular. O üç yabancı işinden atılmış Anglo-Alman "casus" Samuel Hartlib (1600-62), İskoçyalı barışsever sürgün John Dury (1596-1680) ve sürgün edilmiş Moravyalı pedagog ve evrensel bilgi yanlısı Jan Amos Comenius. Comenius'un düşü, öğretmeni Alsted'in eklektik ansiklopedisinin ötesine geçip, gerçekliğin daha eksiksiz ve organik evrensel özünü evrensel bir eğitimle Hıristiyan cemaatinin her ferdine ulaştırarak, sürekli bir savaş halinin yerini dinsel ve siyasi bir barış haline bırakmasını sağlamaktı. Dury bu hayalperest programını Lutherci, Reformcu ve İngiliz kiliselerini uzlaştırma amacı taşıyan, uzatılmış bir dizi bitmek bilmez müzakerelerle tamamladı. Kendi payına Hartlib yoldaşlarının düşünü gerçekleştirmek için gereken mali ve siyasi sermayeyi toplamak için durmadan çalışmakla kalmadı, insanlığın durumunu iyileştirmek için teknolojik ve doğal felsefe bilgisinin kullanılmasına daha Bacon'cı bir renk verdi ve faydalı bilgiyi kalıcı bir kurumda yaymak için olağanüstü çabalarını kurumsallaştırmaya çabaladı. Oldenburg'a gelince o ve İngiltere'deki eski baş hamileri –oğlunun ve kardeşinin eğitimini ona havale etmiş Leydi Ranelagh (1614-91) ve çığır açıcı simyacı Robert Boyle (1627-96)– Hartlib çevresine bağlıydı. Oldenburg sonunda Dury'nin kızıyla evlendi. Hartlib çevresinin Restorasyon çağının İngilizlerin büyük felsefi ve bilimsel başarılarına katkısı, Oldenberg'in 1660'ta kurulmuş Londra Kraliyet Cemiyeti'nin (Royal Society of London) en önemli ilk dönem sekreterliğini uzun süre yapmasından açıkça belliydi. Bu nedenle aldığı eğitim ve bakış açısı kendininkine çok benzeyen ve kendi ülkesi Almanya'da benzer bilimsel etkinlikleri teşvik etme umuduyla taşralı birini son zamanlarda prestij kazanmış İngiliz bilim çevreleriyle tanıştırmak isteyen bir adamın Kraliyet Cemiyeti'nde merkezi bir konumda bulunması Leibniz için iyi bir şanstı.

Oldenburg'un genç Sakson'la ilk teması Boyneburg aracılığıyla gerçekleşmiş gibi görünüyor. 20 Ağustos 1670'te barona yazdığı bir mektupta Oldenburg yurdu Almanya'da bilim ile felsefenin acıklı ayrılığından çok kaygılandığını dile getirdi:

> Almanya'mızda hukukta ve bilimlerde sivrilmiş insanlar, şimdiye kadar olduklarından daha azimli bir halde felsefenin yenilenip mükemmelleştirilmesine dönük katkılarda bulunacaklar ve bu çerçevede yaşanan tecrübelerden faydalanmak için İngiltere, Fransa ve İtalya örneklerine bakacaklardır. Yapmamız gereken şey tek bir ülkenin kendi başına altından kalkabileceği bir şey değildir. Tüm dinlerin, prenslerin ve filozofların kaynaklarının, emeğinin ve gayretinin birleştirilmesi gerekiyor ki, doğayı kavrama işi onların ilgisi ve şevkiyle ileriye taşınabilsin.[58]

Boyneburg hiç kimsenin, himayesi altındaki genç kadar Oldenburg'un öğüdüne uymaya hevesli olmayacağını biliyordu ve herhalde 1670 yılının yazında Kraliyet Cemiyeti'nin Alman sekreteriyle mektup teması kurmaya onu teşvik eden yine Oldenburg olmuştur.[59]

Leibniz'in Büyük Planı: Demonstraitiones Catholicae *ve Önsözü*

Hukuk külliyatını (*corpus juris*) yöntemli bir icmale indirgeme işi, çok yetenekli ve düşünsel açıdan hırslı genç hukukçu için bile zorlu bir iş gibi görünebilir. Ayrıca Leibniz'in bu dönemden kalan yazıları başka konuları da içeriyordu: mantık, metafizik, fizik, etik, siyaset ve teoloji konuları ve bu konuların çoğu Mainz'deki dinsel atmosferin teşvik ettiği ve yine Boyneburg'un yakın danışmanlığı altında yürütülecek daha geniş kapsamlı ikinci bir projeyle ilişkilendirilebilir. Leibniz, yaşamının geri kalanında enerjisi ve coşkusunun büyük bir kısmını bu projeye ayıracaktır. Her şeyi kuşatan bu büyük plan, *Demonstrationes Catholicae* (Evrensel Tanıtlamalar) her ne kadar asla bütünüyle hayata geçirilmediyse ve farklı dönemlerde farklı şekillere ve anlatımlara büründüyse de, Leibniz'in dolambaçlı düşünsel dünyasının temelinde yatan birliği ortaya çıkarmak isteyenler için bir tür Ariadne'nin ipi* işlevini görür.

---

* Yunan mitolojisinde Theseus, karanlık labirentin içindeki Minotauros'u öldürmek ister. Ariadne, dönüşte yolunu bulması için ona bir yumak verir. Theseus, labirentin içine girerken yumağı açarak ilerler. Minotauros'u öldürdükten sonra da ipi takip ederek çıkışı bulur-e.n.

Bölümlere ayrılmış dört ana kısımdan oluşan söz konusu planın taslağı, muhtemelen 1668'in ilk aylarında çıkarıldı. Şu konuları öngörüyordu: "Tanrı'nın Varlığının İspatı" (1. Kısım); "Ruhun Ölümsüzlüğünün ve Cisimsizliğinin İspatı" (2. Kısım); "Hıristiyan İnancının Gizemlerinin Olabilirliğinin İspatı" (3. Kısım); "Katolik Kilisesi'nin Otoritesinin" ve "Kutsal Kitabın Otoritesinin İspatı" (4. Kısım). Ertesi yıl yirmi iki yaşındaki genç adam, bu plan üzerinde düşünmeye, şu veya bu bölümü düzeltmeye, eklemeler ve çıkarmalar yapmaya devam etti.[60] Planını sürekli yeniden şekillendirmeye sarf ettiği çaba, planın nefes kesici genişlikteki kapsamında apaçık görülmektedir. Katolik (yani evrensel) kanıtlara uygun bir önsöz (*prolegomena*) olarak genç Leibniz "felsefe öğelerini" sıraladı: metafiziğin (*de Ente*), mantığın (*de Metne*), matematiğin (*de Spatio*), fiziğin (*de Corpore*) ve etik ile siyasetin veya "uygulamalı felsefenin" (*de Civitate*) birinci ilkeleri.[61] Başka bir deyişle, bir bütün olarak bu plan gerek disiplinlerin kusursuz düzeninde gerekse Hıristiyan teolojisinin temel esaslarını desteklemeye dönük nihai amacında birliğini bulan bilimlerin sistematik ansiklopedisinin ilk taslağıydı. Aynı zamanda bilimleri yeniden düzenleme, geliştirme ve yenileme gibi dev bir kuramsal projeyi ve evrensel olarak makul mantıksal zeminlerde siyasi ve dinsel uzlaşının ve yeniden birleşmenin aynı ölçüde cesur pratik şemasını içeriyordu. Kısacası, Leibniz'in her şeyi kuşatan bir ömürlük düşünsel programının en kapsamlı ilk halini temsil ediyordu.

1669 yılının sonbaharı ile 1671'in başı arasında yazdığı kısa bir metinde genç Leibniz bu ansiklopedi reformunu nasıl yürüteceğini ayrıntılı şekilde anlatır.[62] Türünün en gösterişli ve kapsamlı sistematik eserini kendine rehber seçer: Elimizde mevcut olan bu ismi taşıyan ve bu türe ismini veren ilk büyük çalışma olan, Johann Heinrich Alsted'in 1630'da yedi kısım halinde yayımlanmış kitabı: *Encyclopaedia*.[63] Leibniz'e göre, Alsted'in çalışmasını daha iyi bir hale getirmek için ilk yapılması gereken şey "gerçek felsefenin öğelerini" kesin kanıtlamaktı. Bunun için de Alsted'in ansiklopedisini, akıl felsefesi (mantık dahil), matematik (özellikle geometri), fizik ve uygulamalı felsefe (özellikle hukuk bilimi ve siyaset) gibi alanlardaki felsefi ve bilimsel araştırmaların en iyi sonuçlarıyla güncellemeyi önermişti.

Alsted'in ansiklopedisini geliştirmek için Leibniz'in sunduğu öneriye göre gözden geçirilmiş eserin mantık kısmı, kendi *Ars Combinatoria* ki-

tabına dayanacak ve mantık alanında Leibniz'in hayranlık beslediği yazarlardan biri olan Joachim Jungius'un yazdığı, Aristoculuğun ve sonraki ortaçağ mantığının hacimli ve parlak bir özeti olan *Logica Hamburgensis* (Hamburg 1638) adlı kitaptan devşirilen materyalle desteklenecekti. Sonuçta bu metinler, öncü Alman Kartezyen Johannes Clauberg'in *Logica vetus et nova quadripartita* (Amsterdam 1654) adlı kitabından ve Antoine Arnauld ve Pierre Nicole'ün ünlü *Logique, ou l'art de penser* (Paris 1662) adlı kitabından yapılan alıntılarla tamamlanacaktı. Daha sonra Leibniz matematikte (geometride) kilit metnin Euklides'in *Elementler*'i olduğunu ve bunun daha sonra Euklides yönteminin uygulanmasıyla elde edilen keşifler ve kanıtlarla destekleneceğini söylüyordu. Geniş anlamda doğa felsefesi denilen fizikte Thomas Hobbes'un tüm *De Corpore*'si biraz değiştirilerek de olsa Ansiklopedi'ye alınacaktı.[64] İlave olarak, Galilei Galileo, Christiaan Huygens ve kendisinin geliştirdiği hareket öğretisini, Aristo fiziğinden ve onu mekanikçi fizikle [bkz. Sözlükçe] birleştirmeye çalışmış eklektik İngiliz düşünür Kenelm Digby (1603-65) fiziğinden seçilmiş öğretilerle birlikte öneriyordu. Leibniz uygulamalı felsefe alanında Hobbes'un *De Cive* adlı kitabıyla birlikte, kendi "doğa yasalarının kanıtlarını" "faydalılık" kavramı ve olası en iyi yurttaşlık (*civitas*) ideali için temel olarak görüyordu. Son olarak, "gerçek teolojiyi desteklemek için" yeni detaylandırdığı akıl felsefesini, yani Hobbes'un *De Corpore* (Cisim Üzerine) adlı kitabında öne sürdüğü varlığını sürdürme güdüsü (*conatus*) kavramını yeniden yorumlayıp açımlayarak Descartes'ın zihin ve beden felsefesine verdiği ilk cevabı önerir.[65]

Leibniz bu kapsamlı şemayı çıkardıktan sonra onu hamilerine ve *république des lettres*'in diğer önde gelen aydınlarına, özellikle seçkin Fransız filozof ve teolog Antoine Arnauld'ya (1612-94) göstermek istedi. 1671 yılının sonbaharında Dük Johann Friedrich ve Arnauld'ya yazdığı iki mektupta bir dizi alandaki girişimlerini ve projelerini gururla sunup, evrensel tanıtlamalara önsöz (*prolegomena*) işlevi görecek disiplinleri vurguladı ve çalışmasından söz etti.[66] Leibniz, Arnauld'ya "akıl biliminin" öngördüğü fiziğin veya *philosophia de motu seu corpore*'nin öngördüğü geometrinin veya *philosophia de loco*'nun yer aldığı bilimlerin sıralamasını önerdi.[67] Tüm bu alanlarda kendi başlarına birincil öneme sahip sonuçlara ulaştığını iddia etti. Öte yandan evrensel kanıtlarla ilgili planıyla tutarlı olarak bu bilimler kendi başlarına bir amaç

taşımıyor, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak ve Hıristiyanlığın gizemlerini savunmak için önkoşul olarak kullanılıyordu. Arnauld'ya açıkladığı üzere Leibniz, geliştirmekte olduğu yeni akıl felsefesi (*elemente de metne*) açısından bakıldığında Teslis, Enkarnasyon, ilahi takdir ve Evkaristiyanınki gibi tartışmalı gizemlerin savunusu konusunda "kayda değer bir açıklık getirmeyi vaadettiğini" söyleme cesaretini kendinde bulmaktadır.[68]

Mantık, Characteristica Universalis ve Bilimsel İşbirliği

Her ne kadar ilk bakışta karışık gibi görünse de genç Leibniz'in çok sayıdaki makaleleri, taslakları ve notları, dev bir projeyi –*Demonstrationes Catholicae* ve onların ansiklopedik önsözü (*prolegomena*)– oluşturan unsurların hazırlık eskizleri olarak görüldüğünde anlaşılır bir yapıya bürünür. Mantık alanında bir *characteristica universalis* (evrensel işaretler) geliştirmek için çalışmaya başlar. *Characteristica universalis* [bkz. Sözlükçe], doğal dili "aritmetik bir hesaba" indirgeyerek onun belirsizliğini ve dalgalanmasını yok etmek ve böylece tüm tartışmaları barışçıl bir çözüme bağlamak için tasarlanmış evrensel bir formel dildir. Leibniz burada sözgelimi William Ockham'ın benimsediği, ortaçağ ideali olan Babil'in doğal tarihi dillerinin yarattığı kargaşayı ortadan kaldırabilecek bir "zihinsel dil" kurmanın izini sürer. Erken modern dönemde bu ideal son derece canlılık kazandı. Thomas Hobbes, 1655 tarihli *Computatio sive Logica* adlı kitabında, düşünmek hesap yapmaktır görüşünü benimsedi ve İskoç George Dalgarno (1626*-87), İngiliz John Wilkins (1614-72) ve Cave Beck (1623-1706*) ile Alman Athanasius Kircher (1602-80) ve Johann Joachim Becher (1635-82) gibi yazarlar, yapay evrensel bir dil kurmaya çalıştılar.[69] Hobbes'un öğretilerini izleyen Leibniz insan düşüncesinin yazılı veya sözlü kelimeler, kâğıda yazılan şekiller veya başka maddi veya zihinsel imgeler gibi algılanabilir "işaretler"le desteklenmeye her zaman ihtiyaç duyduğu görüşündeydi. İşaretleri düşüncelerimizi ifade ederken kaçınılmaz olarak kullandığımız için en ortak düşünce, işaretlerin ötesine geçen düşüncelere ve idealara uzanmadan bizzat işaretlerin birleşimini içeriyordu. Daha 1671'de Leibniz bu tür zihinsel işleme, "cogitationes caecas" ("kör düşünceler") adını vermişti.[70] Leibniz'in altını çizdiği

sorun, çoğu durumda uygun kavramların ve ideaların işaretlere karşılık geldiğini sanmamızdır; oysa böyle olması şart değildir. Onun görüşüne göre bu sorunun en iyi çözümü işaretler ile kavramlar arasında belirsiz olmayan apaçık bir karşılıklılığın kurulduğu yapay bir dil yaratmaktı. Yapay dil yaratmaya niyetli diğer yazarların izinden giderek, düşünceyi destekleyen yazılı işaretleri kastetmek amacıyla "*characteres*" (karakterler) terimini ve evrensel yapay dili oluşturacak semboller sistemini geliştirmeye adanmış disiplin için de "*characteristica*" terimini kullandı. *Dissertatio de Arte Combinatoria* (1666) adlı kitabında taslağını çıkardığı bu proje başlıca üç aşamayı gerektiriyordu: 1) Tüm basit kavramların sistematik tespiti; 2) Bu kavramları tanımlayan ve yapay dilin bir tür evrensel alfabesini oluşturan işaretlerin veya karakterlerin seçimi; 3) Bu kavramları birleştirmemizi yönetecek tümleyici bir yöntemin geliştirilmesi. Kısacası Leibniz, gerek geleneksel Aristocu skolastik [bkz. Sözlükçe] mantık gerekse Öklitçi kanıtlama yöntemi için temel olan analiz (birinci aşama) ve sentez (üçüncü aşama) şeklindeki iki klasik prosedürü yeni bir bakış açısıyla tekrar ele alıyordu. Dahası, yapay dilin hem *ars judiacandi*'nin (yani akıl yürütme, muhakeme yöntemi veya verili kavramlardan geçerli sonuçlar çıkarma sanatı) hem de daha önemlisi *ars inveniendi*'nin (yani bulma yöntemi veya yeni kavramları ve doğruları keşfetme yöntemi) güçlü bir açılımını temsil edeceğini vurguluyordu.[71]

Mainz'de bu devasa projeyi gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarını sürdürüp, evrensel dil ve *ars combinatoria* (birleştirme yöntemi) konularında en ünlü eserlerden birinin yazarı, Roma'da yaşayan gizemli ve bilgili Alman Cizvit Athanasius Kircher ile mektuplaşmalarında meseleyi tartıştı.[72] Leibniz özellikle kavramların analizine odaklanıp 1671'in ikinci yarısını ve 1672'nin ilk aylarını yapay dil arayışı içinde olan başlıca seleflerinden biri ve Oldenburg ile Kraliyet Cemiyeti sekreterliği görevini paylaşan John Wilkins'in geliştirdiği kavramlar çizelgesini model alarak kapsamlı bir tanımlar çizelgesi hazırlamaya adadı.[73]

Wilkins, ayrıca Oldenburg ve Hartlib çevresinin diğer üyeleriyle birlikte yapay bir dil geliştirmeye büyük bir ilgi duyuyordu. Bu ilgi, en azından kısmen, Comenius'un 1641'de İngiltere'yi ziyaretiyle başlamış olabilir.[74] 23 Temmuz 1670'te Oldenburg'a yazdığı ilk mektupta Leibniz fizikteki yeni çalışmasıyla birlikte *ars combinatoria* ve yapay dile

yönelik çabalarını ön plana çıkarıp özellikle *Dissertatio de Arte Combinatoria* adlı kitabındaki tümleyici yöntemin oluşturulmasına ilk katkısından ve Kircher ile Wilkins'in yapay dil üzerine yaptığı çalışmalardan söz ediyordu. Wilkins'in *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language* (Gerçek Bir İşaret ve Felsefi Bir Dil Üzerine) adlı yazısının haberini Hartlib'li diğer bir mektup arkadaşı olan, Tübingen hukuk profesörü ve Comenius'un dostu Magnus Hesenthaler'den (1621-81) aldı.[75] Birkaç ay sonra artık Frankfurt'ta İngiliz temsilci olarak çalışan Dury'nin mektuplaştığı, Alsted'in eski öğrencisi Almanya doğumlu Sir William Curtius, Wilkins'in denemesinin bir nüshasını Leibniz için hazırladı. 9 Mayıs 1671'de Leibniz Oldenburg'a bir mektup yazıp *Essay*'i okuduğunu ve onun Latinceye çevrilmesini istediğini bildirdi. Bu da onun yirmili yaşlarının ortasında İngilizceyi kitap okuyacak kadar öğrendiğini gösteriyor.[76] Aynı yıl Hesenthaler'e yazdığı taziye (*epicedium*) mektubunda Comenius'un 15 Kasım 1670'teki ölümünü üzüntüyle anarken onunkinin benzeri olan kendi eksiksiz ansiklopedi anlayışının kopmaz bir şekilde terimleri tanımlamaya ve dili kusursuzlaştırmaya bağlı olduğunu vurguladı. Anlayışının Alsted'in anlayışına yakınlığı da apaçık ortadaydı. Nitekim bu yakınlığı ansiklopediyi "Şimdiye değin düşünülmüş tüm (olabildiğince) doğru önermelerin ve faydalı şeylerin bir sistemi" olarak tanımlamasında görüyoruz.[77] Ne var ki bu ilk taslaklar bile onun düşünsel üretkenliğini ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Sözgelimi, 1671-2'de Wilkins'in *Essay*'i temel alınarak modellendirilmiş kavramlar tablosu çok önemli epistemolojik ve metafizik problemlerdeki kendine özgü öğretilerini gösteren bir dizi çarpıcı tanımlamayı içerir, örneğin "nihil"i (hiçliği), "ona ne ad verilirse verilsin asla üzerinde düşünülemez" ("*quicquid nominari potest, cogitari non potest*") diye tanımlar. Keza "mefhum, kavram, idea"yı da "bir şeyin düşüncesi olmasından dolayı düşünce" ("*cogitatio quatenus alicuius cogitatio est*") olarak... İlişkiyi ise şöyle tanımlıyor: "İki [şeyi] birlikte düşünmek" ("*duorum concogitabilitas*"). Ve nihayet inanç için "başka birinin sözlerinin doğru olduğuna hükmetmek" ("*sententia de veritate verborum alterius*") tanımını getiriyor.[78] Bunlar yorulmak bilmeden *characteristica universalis*'e doğru yol aldığı yaşamına dağılmış sayısız hazırlık notlarının ilkleriydi. Bu notların içinde ileride serpilip olgun bir felsefe haline gelecek tohumlar vardı.

Dil meselesi üzerine düşünme imkânı veren başka bir fırsatı da 1669 ile 1670'in başı arasında Boyneburg'dan aldığı çeşitli görevlerden biriyle yakaladı: İtalyan hümanist Mario Nizolio'nun ilk kez 1553'te Parma'da yayımladığı kitabın yeni baskısını hazırlamak. Kitabın adı şuydu: *Antibarbarus seu de veris principiis et vera ratione philosophandi contra pseudophilosophos* (Sahte filozoflara karşı felsefede doğru düşünme biçimi ve doğru ilkeler üzerine).[79] Bu kitabında Nizolio, skolastik mantıkçıların öğretilerini eleştirip açık olmayan teknik ayrıntılardan ve dili yanlış kullanımdan kaçınacak bir felsefi dil reformunu savunuyordu. 1670 yılının Paskalyası'nda Frankfurt Kitap Fuarı'nda[80] basılan Leibniz'in metni ilk kez kendi mantık ontolojisinin önemli yanlarını ortaya koyan uzun bir ön tezi de içeriyordu.[81] Leibniz arada bir yerde konumlanıyordu: Nominalizme olan yakınlığını rahatlıkla açığa vurmakla birlikte özellikle Thomas Hobbes gibi bazı modern yazarların savunduğu aşırı versiyonu açıkça eleştiriyordu. Leibniz'in görüşüne göre nominalizm, "Ockham'ın usturası"na [bkz. Sözlükçe] uygun olarak, tümeller şey değil, isimdir derken haklıydı.[82] Bu sav Tanrı'nın yaratımının çokluğuna ve çeşitliliğine getirilmiş bir sınırlama olarak değil, yüce ilahi irfanın bir ifadesi olarak görülmelidir. "Ockham'ın usturası"nın ortaya koyduğu kural, aslında en yalın hipotezin en iyi olduğudur:

> Genel kural normalde nominalistler tarafından kullanılan kuraldır: *Varlıklar gereğinden fazla çoğaltılmamalıdır.* Bu kural sanki ilahi çokluğa ters düşüyormuş gibi başkalarınca zaman zaman eleştirilmiştir. Oysa söz konusu kural varlıkların çokluğundan ve çeşitliğinden hoşnutluk duyan, cimri değil cömert bir kuraldır. Benim görüşüme göre bu kurala karşı çıkanlar, nominalistlerin kastettikleri şeyi, yani (kapalı bir ifadeyle de olsa) *bir hipotez ne kadar yalınsa o kadar iyidir şeklindeki ilkeyi yeterince kavramamışlardır.*[83]

Öte yandan Thomas Hobbes bir adım daha ileri gidip doğruluğu tamamen keyfi kılan bir tür ultranominalizm önerir.[84] Leibniz bu şekilde doğruluğun salt âdete indirgenmesine kesinkes karşı çıktığı gibi, genellemeyi salt tümevarıma indirgeyen katı deneyci konuma da karşı çıkar. Onun görüşüne göre tümevarım tam bir genellemeye varmak için bile yeterli değildir ve deneyimden elde edilmeyen evrensel önermelerin "katkısına" veya "desteğine" ihtiyacı vardır.[85] Çok eskiden beri Leib-

niz, "evrensel akla" dayanan ve duyu-verilerini düzenlemek için gerekli önkoşul olan evrensel önermelerin mantığına katkıda bulunmayan bir bilginin olamayacağını düşünüyordu.[86] Sözgelimi, 1669 yazında genç Leibniz, Johann Joachim Becher'in evrensel öğretisini anlattığı *Appendix practica* adlı kitabına dair notlarının kenarına kararlı bir dille şunu yazmıştı: "Daha önce duyuların içinde olmayan hiçbir şey zihnin içine girmez, zihnin kendisi hariç."[87] Bu sav, yıllar sonra Locke'un deneyciliğine cevap olarak yazdığı *Nouveaux Essais*'de (İnsan Âkilesi Hakkında Yeni Denemeler) kelimesi kelimesine tekrar karşımıza çıkacaktır.[88]

Leibniz, *characteristica universalis*'in oluşturulması ve daha genelde tüm bilimlerin ansiklopedisinin yeniden düzenlenip hazırlanmasını içeren bu devasa projenin ortak bir çabayı gerektirdiğinin gayet farkındaydı. Nitekim İngiltere ve Fransa kendi bilim akademilerini kurmuşlardı bile; sırasıyla Aralık 1660'ta kurulmuş Londra Kraliyet Cemiyeti ve 1666'da kurulmuş Paris Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie Royale des Sciences). Almanya'da da benzeri bir girişimde bulunmak, Kutsal Roma-Germen imparatorunun ve İmparatorluk rejiminin çok sınırlı otoritesiyle birbirine gevşek şekilde bağlanmış yarı bağımsız siyasi yapılara bölünmüş bir ülke olduğu için çok daha zordu. Oldenburg'a yazdığı samimi bir pasajda Leibniz, Alman aydın reformcuların önceki kuşağını hatırlatıp "Göze çarpan deneyimler aramızda yok değil ama siyaset öyle bir halde ki, birinin apaçık hevesine karşı diğerinin gizli hasedi yüzünden insanlar bir toplum oluşturamadığı gibi, birçok eyaletin tek bir ulus haline gelmesi de zorlaşıyor."[89] Öte yandan Paris veya Londra gibi doğal ulusal bir merkezin yokluğu, bu parçalanmışlık İmparatorlukta bilimleri ilerletmeye dönük bilinçli koordineli çabaların aciliyetini artırdı. Genç Sakson'un bu sorunu işaret etmek için başvuracağı ilk yer, elbette Viyana'daki imparator Habsburglu Leopold idi. Daha Ekim 1668'de ve ardından Kasım 1669'da Boyneburg'dan destek görmüş olan Leibniz, imparatora bir mektup yazıp iki büyük kitap fuarı olan Frankfurt ve Leipzig'de sunulan yeni yayınları inceleyecek altı aylık bir dergi çıkarma planı için İmparatorluktan ayrıcalık istedi.[90] *Nucleus Librarius Semestralis* adındaki bu dergi, ilkin üç yıl önce basılmış Fransız *Journal des Sçavans* dergisini kendine örnek alacak ve Almanya'daki ilk aydın dergisi olacaktı.[91] Mainz sarayının Viyana temsilcisi Christoph Gudenus arabuluculuk yapıp imparatorun kütüphanecisi Peter Lambeck'in

kilit niteliğindeki onayını almak için Leibniz ve Boyneburg'un çabalarına eşlik etti.[92] Bu çabaların sonuç vermediğini gören Leibniz, işvereni Johann Phillip von Schönborn'a danışıp elektörün güvenilir dostu Johann von Saal'e Alman kitap yayımını yönetmek için Frankfurt'taki *Bücherkommisariat*'ın Mainz merkezli bir ofise dönüştürülmesini önerdi.[93] Daha sonraki amaç olan "Alman Bilgi Cemiyeti"nin yaratılması, toplantılardan (muhtemelen Frankfurt'ta düzenlenecek) gelen düzenli gelirle birlikte kâğıt vergisiyle finanse edilecekti. Bir grup hekim tarafından 1652'de kurulmuş ve özellikle tıbbın geliştirilmesine kendini adamış Alman Academia Naturae Curiosorum'unun kalkınamamasının sebebi de düzenli bir gelirden yoksun olmasıydı. Dikkat çekici noktaysa, bu kurumun ta başından itibaren Leibniz'in bir ömürlük düşünsel programını şekillendirecek aynı genel amaca kendini vakfetmiş olmasıydı: insanlığın faydalanması için doğayı keşfetmek ve bu yolla Tanrı'nın şanını yüceltmek.[94] Leibniz'in önerdiği yeni kurumun amacı, matematik temelli deneysel bilimler ve tıp dahil bilimi ve eğitimi desteklemek yoluyla "bilgili insanlar arasında evrensel düzeyde uyumlu ilişkiler" geliştirmeye yönelik Fransız, İngiliz ve İtalyan akademilerinin çabalarını birleştirmekti.[95] Derin mezhep ayrılıklarıyla bölünmüş bir ülkede ulusal çapta bir bilimsel araştırmayı organize etmenin zorluklarından birinin derin bir anlayışla fark edildiğini, önerilen derneğin çalışma programından teolojik konuların çıkarılmasında açıkça görüyoruz ki belki de bu yaklaşım, Kraliyet Cemiyeti'nin görevinin, "gözlem ve deney yoluyla doğanın bilgisini ve faydalı sanatları geliştirme" ile sınırlandırıldığına dair niyet beyanının yansımasıydı.[96]

Bu Leibniz'in, ülkesi Almanya'nın içinde ve dışında bilimler akademisi kurmaya yönelik birçok önerisinin ilkiydi. 1671'de iki farklı öneri daha hazırladı. Her ne olursa olsun Leibniz, o zamanlar süper güç Fransa'ya karşı Alman prenslerini birleştirme amacını taşıyan yoğun diplomatik ve siyasi girişimlerde bulunan Elektör Johann Philipp von Schönborn'un, İmparatorluğun düşünsel açıdan yeniden birleşmesi çabalarını memnuniyetle karşılayacağını umarak önerilerini ona sunma niyetindeydi.[97] Aslında Leibniz'in planının bu sunumları fiili öneriler veya taslak düzenlemelerden çok Alman ulusuna içten öğütler olarak okunmalıdır. *Bedenken von Aufrichtung einer Akademie oder Sociaetät in Deutschland zu Aufnehmen der Künste und Wissenschaften* (Sanatla-

rı ve Bilimleri Desteklemek İçin Almanya'da bir Akademi veya Cemiyet Kurmak Üzerine Düşünceler) adlı yazısının girişinde şöyle yakınıyordu: "Mekanik, doğa ve diğer sanat ve bilimlerin büyük bir kısmında ilk keşifleri yapmış bir ulus olan biz Almanların şimdi onları artırıp geliştirmede son sıraya düşmesi onur kırıcıdır." Bu durumu değiştirmek için öncelikle Londra'daki emsalinin izinden gidecek iyi bir Alman Akademisi veya Bilim Cemiyeti'ni kurmanın zamanı gelmiştir artık.[98] *Grundriss eines Bedenkens von aufrichtung einer Societät in Deutschland zu aufnehmen der Künste und Wissenschhaften* (Sanatları ve Bilimleri Desteklemek İçin Almanya'da bir Akademi veya Cemiyet Kurmak Üzerine Düşüncelerin Taslağı) adlı taslakta teoloji, metafizik ve etik alanlarındaki bu projesinin en derin dayanağını açığa vurur. Kısaca bilim, genel faydayla örtüşen Tanrı'nın şanını yüceltmek için geliştirilecektir. Doğa bilgimizin artması doğada işleyen evrensel uyuma dair bilincimizi pekiştirmiş ve sonuçta Tanrı'nın kendi zatındaki güç, bilgelik ve sevginin mükemmel uyumunun doğadaki yansımasını yüceltmiştir. Ardından da ilahi doğanın mükemmel uyumuna ilişkin bilincimiz bizdeki Tanrı sevgisini temellendirmiştir; Tanrı'nın sevgisi bizim en ulvi iyiliğimizdir. Bundan dolayı "her şeyin üstünde Tanrı'yı sevmek" genel faydayı [*amare bonum publicum*] ve evrensel uyumu sevmekten başka bir şey değildir." Bu sevgi fiili bir etkinlik formuna bürünmelidir, "iyi eserlerde"(*bona opera*) kendini açığa vuracak "etkin bir sevgi" (*caritas efficax*) olmalıdır.[99] Bu ruhla yürütülecek bilimsel gelişme sadece O'nun yaratımının güzelliğini derinlemesine teorik düşünme yoluyla değil, ayrıca genel faydayı teşvik etmek için bilginin fiiliyata geçirilmesi yoluyla da Tanrı'nın gücünü, bilgeliğini ve sevgisini yüceltecekti. Yaşamının sonuna doğru 16 Ocak 1712'de Rus devlet adamı Gavriil Ivanoviç Golovkin'e yazdığı bir mektupta Leibniz, ömrü boyunca terk etmediği bu inançlarını özetleyip gençliğinden itibaren bilimleri geliştirmek yoluyla Tanrı'nın şanını yüceltmeyi amaçladığını belirtir.[100]

Alman ulusuna bu öğüt, bağnaz milliyetçiliği teşvik etme niyeti taşımıyordu. Çok daha geniş kapsamlı bir amacın göstergesi 1669'da yazdığı dikkat çekici bir metinde bulunabilir. Leibniz bu metnin satır aralarında, amacı insan türüne (her şeyden önce tıp yoluyla) fayda sağlamak olan bir Societas Philadelphica hayal ettiği"ni beyan eder.[101] Bu amacı gerçekleştirme peşindeki bir cemiyetin ortak çalışması Leibniz'in

"kireçsiz kum"a ("arena sine calce") benzettiği bireylerin veya tek tek ulusların" yalıtılmış çabalarından çok daha verimli olacaktı. Bu cemiyet dinsel ve siyasi bölünmeleri giderecek, imparatoru, papayı, Fransa kralını, büyük ve küçük Alman prensliklerini, İngiliz Kraliyet Cemiyeti'ni, Hollandalı Doğu Hindistan Kumpanyası'nı ve aydın dinsel tarikatları kucaklayacaktı.[102] Cizvit tarikatı uluslararası cemiyet için model teşkil ediyordu, ancak önemli bir farkla: Leibniz'in önerdiği yeni kurum mezhepsel bir niteliğe sahip olmayacaktı. Aksine bir *Societas Confessionum Conciliatrix*'i ana hatlarıyla ortaya koyan, aynı dönemde yazdığı başka bir metinde geliştirdiği düşünce doğrultusunda Hıristiyan kiliselerini yeniden birleştirme amacı taşıyordu.[103]

İnsanlığın durumunu iyileştirmenin doğrudan bir aracı olarak tıbbı desteklemek söz konusu olduğunda, 1669 ile 1671 yılları arası, Leibniz'in hayatındaki en önemli dönemdir. 1671'den 1672'ye kadar yol gösterici ilkelerini ardı ardına yinelediği çarpıcı bir öneriyi kaleme aldı.[104] *Directiones ad rem Medicam pertinentes* tıbbın önemini güçlü şekilde vurgulamaktadır:

> Ahlak ve tıp meseleleri [*moralia et medicinaria*]: Bunlar her şeyden fazla değer verilmesi gereken şeylerdir. Bu nedenle mikroskobu teleskoptan çok daha değerli buluyorum ve benim kanaatime göre herhangi bir hastalığın kesin ve test edilmiş tedavisini bulan bir kişi dairenin alanının hesaplanmasını bulan kişiden daha büyük bir iş yapmıştır.[105]

Sonsuz küçükler hesabıyla[106] daireyi karelere bölen bir adam için bu kayda değer bir manifestodur. Mantıksal, matematiksel ve metafiziksel soyutlamaya dönük olağanüstü kapasitesi, çoğunlukla saray çevreleriyle sınırlı bir mesleki yaşamı olan ve genelde hayalperest diye adlandırılan bir kişi olarak Leibniz, sağlık ile nezih sosyal koşulların, insanlığın mutluluğuna pek çok yüce düşünceden daha fazla katkıda bulunduğunu apaçık kavrayıp ayağını yere sağlam basmıştır. Sözgelimi, 1712'de hekim Konrad Burchard Vogther'e yazdığı bir mektupta da belirttiği gibi bu gençlik düşüncelerini ömür boyu taşıyacaktır: "Erdemden sonra en güzel şeyin sağlık olduğu düşüncesine her zaman bağlı kaldım ama hiçbir sanat veya yöntem, sağlığı tesis etmekten daha zor ve desteğe daha fazla muhtaç değildir."[107]

Directiones ad rem Medicam pertinentes kadar erken bir zamanda tıbbın Leibniz etkin bir şekilde geliştirilmesinin devlet desteği gerektirdiğini ve toplumun sağlığını teşvik etmenin hükümetlerin birincil görevlerinden biri olduğunu apaçık anlamıştı. Bu düşüncesi uzun yıllar sonra *Nouveaux Essais*'de (1703-5) yankısını buldu: "Aslında kamu politikasının bu yanının yöneticilerin erdem meselesinden sonraki ana mesele olacağına inanıyorum. Sağlam ahlak ile sağlam politikanın en büyük sonuçlarından biri gelişmiş bir tıp bilimini desteklemek olacaktır."[108] Leibniz'in görüşüne göre bu görevi yerine getirmek için yöneticiler, hekimler arasındaki, verilerin sistematik şekilde toplanmasını ve etkin tedavilerin geliştirilmesini sağlayacak bilimsel işbirliğini güçlendirmelidir. Uygun şekilde düzenlenmiş devlet desteği, hekimlerin sayısının hep az olması ve tamahkârlık yüzünden sağlığın bozulması gibi yaygın sorunların çözümüne de yardım edecektir. Leibniz "kutsal olan insan hayatının asla piyasaya tâbi olmaması gerektiğini" savunuyordu.[109]

Metafizik ve Fizik

Mantığın yeniden düzenlenip geliştirilmesi, evrensel kanıtlara temel bir giriş (*prolegomenon*) idiyse, diğeri de metafiziğin yeniden düzenlenip geliştirilmesiydi. Diğer dönemlerden daha açık bir şekilde Mainz yıllarında Leibniz'in metafizik üzerinde çalışmasının arkasındaki itici güç kesinkes teolojikti: genelde teizmi [bkz. Sözlükçe] savunmak için gerekli olan doğal teoloji değil, ayrıca Hıristiyan dininin öğretilerini ve gizemlerini savunmak için gereken vahiy teolojisi de. Leibniz aklındaki Hıristiyan teolojisiyle birlikte töz, beden ve zihnin "doğru kavramlarını" geliştirmek için hevesle çalıştı. Amacı derinden bağlı olduğu şu iki öğretiyle uyuşan bir metafizik inşa etmekti: "modernlerin" ileri sürdükleri, doğanın mekanik açıklaması ve Hıristiyan dininin temel esasları. Sonuç kendi olgun metafiziğinin çekirdeğini içeren, töz, beden ve zihnin kavramlarını adım adım geliştirmekti. Tahmin edileceği üzere, bu karmaşık konular hakkındaki öğreti zihninden tamamlanmış bir bütün halinde çıkmadı. 1668 ile 1672 yılları arasında töz meselesine değişik çözümler bulmaya çalıştı; zihin ve bedenle ilgili öğretilerinin önemli noktalarına

ilişkin görüşlerini değiştirip, önemli açılardan Kartezyen görüşe çok yakın olan ilk konumundan, bedenin "zihinselleştirilmesi" diye adlandırılabilecek tamamen yeni bir konuma kaydı.[110] Ama ne temel amaçları ne de temel görüşleri değişmişti. Modern mekanikçi fiziğin doğa olaylarını en iyi açıklayan hipotez olduğuna ve onun teist metafizik bir temele ihtiyaç duyduğu görüşünü koruyordu. Bu çok önemli ekleme, Aristoteles'e kadar giden bir düşünceye dayanıyordu: Son kertede maddi dünyaya ilişkin deneyimlerimize anlam vermek için birliğin ve etkinliğin maddi olmayan bir ilkesine ihtiyaç vardır. Bu metafizik bir ilkeydi, yani deneyimin ötesine geçen ama deneyimin kendisini anlamlandırmak için varsayılması gereken bir ilke. Hıristiyan dininin gizemleriyle tutarlı bir töz, zihin ve beden öğretisini geliştirmeye yönelik sonraki çabaları doğrultusunda Leibniz her dönemeçte karşısına çıkan sorunlara farklı çözümler önererek, birlik ve etkinliğin maddi olmayan ilkesinin yapısını tanımlamaya çalıştı.

Bu metafizik görüşün beyan edilmiş ilk sunumları muhtemelen 1668 baharında yazılmış bir yazıda –*Confessio Naturae contra Atheistas*– ve Nisan 1669'da eski öğretmeni Jacob Thomasius'a yazdığı uzun bir mektupta bulunabilir.[111] Leibniz'in Thomasius'a açıkladığı gibi, denemesini "boş bir zamanında ama bir misafirhanenin kargaşası içinde çalışarak" taslak halinde yazmıştı ve hemen yayımlanması da beklenmiyordu. Ne var ki Leibniz, kendi adını belirtmediği bu gizli taslağı Boyneburg'la paylaştı; Boyneburg taslağı Frankfurt papazının bir dostu olan, önde gelen ilk Alman sofusu Philipp Jacob Spener'e gönderdi.[112] Sonuçta Spener de onu Augsburg diyakozu Gottlieb Spitzel'e iletti. Spitzel metni Leibniz'e haber vermeden *Confessio Naturae contra Atheistas* başlığıyla yayımladı.[113] Basılı metnin hatalarla dolu olduğuna dair Leibniz'in ilkin Thomasius'a ardından kibarca Spitzel'e şikâyetine rağmen,[114] *Confessio Naturae* kendi başına kayda değer bir doküman ve yazarının ilk düşüncesinin gelişimini gösteren önemli bir metindi. İlk kısmında "Maddi olguların tam bir açıklamasının [ratio] maddi olmayan bir İlke, yani Tanrı olmadan yapılamayacağı" savına dayanarak Tanrı'nın varlığına ilişkin bir kanıt sundu. İkinci kısımda peş peşe kıyaslama, yani birbirbirine sıkıca bağlı zincirleme karşılaştırmalarla ruhun ölümsüzlüğünü kanıtlamaya çalıştı.[115] Genç Leibniz savlarını geliştirirken fizik ile metafizik arasında öncü (hâlâ örtük olsa da) bir ayrım getirerek felsefesinin

ana ilkelerinden birini ilk kez kullandı. Kendi yüzyılında kaydedilmiş "hayranlık uyandırıcı" bilimsel gelişme sayesinde "eskilerin sadece Yaratıcıya veya maddi olmayan formlara atfettikleri çoğu şeyin açıklamasının mekanik yolla –cisimlerin hareketlerine ve şekillerine dayanılarak– yapılabileceğini" savundu.[116] Maddi olguların açıklanmasında "Tanrıya başvurma gereği duymayan" bu olumlu gelişmenin bir sonucu olarak "tamamen yeterli insanlar", Tanrı'nın dünyadan büsbütün silinebileceği sonucuna vardılar. Ama Leibniz bu ikinci adımın doğru olmadığında ısrar etti. Modern bilimin bariz ateist sonuçlarından uzak durmanın kilit noktası, evrenin mekanikçi açıklaması ile metafizik açıklaması arasındaki ayrımda bulunacaktı. "Mekanikçiliğin" bıraktığı yerden metafizik açıklama başlıyor ve "esaslara ve ilkelere" ulaşmak için derinlere iniyordu. Bazı tutucu çağdaşlarının savunduğu gibi olguların mekanikçi açıklamasını tamamen reddetmek yerine, Leibniz cisimlerin kendi kendilerine yettikleri ve maddi olmayan bir ilke olmaksızın var olabilecekleri yönündeki olgunlaşmamış iddiayı reddetmeyi önerdi. Bu çıkarım aynı konuyla ilgili iki farklı bilgi türü olarak fizik ile metafizik arasındaki örtük ayrımı içeriyordu. Metafiziğin görevi fiziğin içinde bulunmakla birlikte fiziğe özgü olmayan, en evrensel ilkeleri gün ışığına çıkarmaktı:

> Demokritos ve Epikuros'u canlandırmış olan ve Robert Boyle'un haklı olarak parçacık filozofları dediği Galileo, Bacon, Gassandi, Descartes, Hobbes ve Digby gibi maddi olayları açıklamada, her şey cismin yapısından ve birincil özelliklerinden –büyüklük, şekil ve hareket– çıkarsanabildiği sürece Tanrı'ya veya maddi olmayan başka bir varlığa, forma veya niteliğe başvurmak zorunda olmadığımızı savunan bu çağdaş filozoflara katılmalıyız. Fakat bu birincil özelliklerin kökeninin cismin özünde bulunmadığını kanıtlarsam ne olur? O zaman bu naturalistlerin cismin kendi kendine yeterli olmadığını ve maddi olmayan bir ilke olmaksızın varlığını sürdüremeyeceğini kabul etmelerini umuyorum.[117]

Aslında Leibniz cisimlerin bu "birincil özelliklerinin" kökeninin, Kartezyen biçimde tanımlandığı üzere "uzayda var olan [spatio inexistere] şey" olarak cismin özünde bulunamayacağını savunuyordu. Bu çıkarım, Leibniz'in sonraki felsefesinde merkezi yer tutan ilkenin ilk kez devreye sokulmasıyla savunulmuştu: henüz açıkça dile getirmediği yeterli sebep ilkesi. Leibniz bir varlığın her özelliğinin bir sebebi (*ratio*)

olması gerektiğini düşünüyordu. Bu sebep ya bizzat varlığın kendisinde veya başka bir şeyde bulunmalıydı. Şimdi cisimlerin temel özelliklerinin ("birincil özellikler") –büyüklük, şekil ve hareket– sebebi, cismin tanımından çıkarılamıyordu, çünkü bu tanım sadece "uzam (yer kaplamak)" ve "içinde var olmak" terimlerini içeriyordu. Eğer *ratio*, cisimde bulunamıyorsa o zaman cisim olmayan başka bir şeyde, yani maddi olmayan bir ilkede bulunmalıydı. "O halde şurası açıklık kazanıyor ki" diyerek şu sonuca varıyor Leibniz:

> "maddi olmayan bu varlık, varlıkların kendi aralarındaki uyum nedeniyle, her şey için tektir ... Fakat nesnelerin güzelliği göz önüne alınırsa akıllı ve bilge, varlıkların onun buyruğuna itaat etmesi dikkate alınırsa da güçlü olduğu kabul edilmek durumunda olan maddi olmayan bu varlığın neden şu büyüklüğü, şekli ve hareketi değil de bu büyüklüğü, şekli ve hareketi seçtiğine dair herhangi bir açıklama getirilemez. Dolayısıyla maddi olmayan böylesi bir varlık, tüm düyayı yöneten akıldır, yani Tanrı'dır."[118]

Tanrı'nın varlığının kanıtının dayanağı olarak yeterli sebep ilkesinin apaçık ifadesine –"nihil sine ratione" ("hiçbir şey sebepsiz değildir"– çok değil birkaç ay sonra *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'un birinci kısmının ilk bölümünde rastlıyoruz.[119] Söz konusu ilke –bu sefer "Nihil est sine ratione, seu quicquid est haber rationem sussicientem" ("Hiçbir şey sebepsiz değildir; mevcut olan her şeyin bir sebebi vardır") şeklinde tam ifadesini bulan– muhtemelen 1671 sonbaharı ile 1672 başı arasında yazılmış bir metinde daha geniş şekilde açıklanmıştır.[120]

Leibniz Nisan 1669'da Jakob Thomasius'a yazdığı bir mektupta, Aristoteles'in "modernler" ile bağdaştırılabileceği ve bağdaştırılması gerektiği yönündeki *Confessio Naturae*'deki görüşünü tekrarlar. Aslında Leibniz, daha baştan eski fizik ile modern fiziğin bağdaştırılabilir olduğunu vurgulamanın ötesine geçip Aristocu fiziğin "mekanikleştirilmesini" Thomasius'a önerir.[121] Başka bir deyişle eski öğrencisi, Aristocu öğretmenine Clauberg ve Hollandalı ilk Kartezyenler tarafından yakın zamanda ortaya atılan *philosophia novantiqua* felsefesi doğrultusunda doğru yorumlanan Aristo fiziğinin, mekanikçi fizikle bağdaşabileceğini göstermeye çalışıyordu. Aristoteles'in esasında bir mekanikçi olduğunu savunmaya yönelik bu çaba çok geçmeden terk edildi. Terk edilmeyen

şey ise, çok daha önemli olan, mekanikçi fiziğin Aristoteles'in ortaya koyduğu metafiziksel ilkelere dayandırılması gerektiği savıydı. *Confessio Naturae*'de olduğu gibi, Thomasius'a yazdığı mektuplarda da fizikten metafiziğe geçişin mekanikçi fiziğin öne sürdüğü cisimlerin temel niteliklerinin (veya birincil özelliklerinin) nihai temelinin cismin doğasında bulunmadığı savına dayanıyordu. Öte yandan Thomasius'a gönderdiği mektuplarında Leibniz, *Confessio Naturae*'dekinden farklı olarak, cismin doğasından çıkarılmayan mekanikçi özellikler listesini sadece hareketle sınırlandırıyordu.[122] 6 Ekim 1668'de Thomasius'a yazdığı önceki mektubunda belirttiği gibi:

> Cisim, madde veya şekilden başka bir şey olmadığından ve hareketin sebebi gerek maddeden gerekse de şekilden anlaşılamayacağından, hareketin sebebi cismin dışında olmalıdır. Ve cismin dışında düşünen bir varlık veya zihinden başka bir şey düşünülemeyeceğinden, zihin hareketin sebebidir. Evreni yöneten Zihin de Tanrı'dır.[123]

Nisan 1669'da yazdığı mektupta ise açıklamasına devam ediyordu:

> Cismin doğasını... uzam ve cismin kuvvete karşı gösterdiği direnç oluşturur. Dolayısıyla uzamın ve direncin tanımından çıkarılmayan hiçbir şeyin cisimde bulunduğunu kabul edemeyiz. Bu kavramlardan sadece büyüklük, şekil, konum, sayı, hareketlilik vb şeyler türer. Hareket onlardan türemez. Dolayısıyla, doğrusunu söylemek gerekirse cisimlerde gerçek bir varlık [ens reale] olarak hareket yoktur.[124]

"Kendi haline bırakılmış" cisimlerde hareketin kaynağının bulunamayacağı görüşü, yalnızca Tanrı'nın varlığının kanıtlanması açısından değil cisimlerin ontolojik konumu açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Uzamla oluşan (yani "yer kaplayan"; *esse in spatio; spatio inexistere*)[125] cismin doğasının oldukça Kartezyen tanımından yola çıkan Leibniz, cismin (Kartezyen *res extensa* olarak anlaşılan) bir töz olmadığı yönünde adamakıllı anti-Kartezyen bir çıkarıma ulaşır. Bu çıkarım aynı yöndeki çağdaş çabalarla birlikte töz dönüşümü* ve Enkarnasyon gibi gizemlerle uyuşan "doğru töz kavramını" geliştirme amacı taşıyordu.

---

* Töz dönüşümü: Ayinde ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesi-ç.n.

Aynı dönemde Leibniz, Evkaristiya töz dönüşümünün bir açıklamasını sunmak amacıyla bir dizi metin yazdı.[126] Ekmek ve şarap ayini üzerine muhtemelen 1668 ile 1670 arasında yazdığı bir notta 1666 tarihli *Dissertatio de Arte Combinatoria*'da verilen "hareket eden veya ettirilen her şey" şeklindeki töz tanımından "kendi başına var olan, yani hareket ilkesini kendi içinde taşıyan bir varlık" şeklindeki töz tanımına geçer.[127] Ayrıca bu dönemde "cismin her ediminin hareket" olduğunu da savunur.[128] Onun görüşüne göre, hareket cismin doğasından kaynaklanmadığından, cisimler kendi içlerinde (kendi) hareket ilkelerini taşımaz. Dolayısıyla yukarıda verilen töz tanımına göre, cisim töz diye adlandırılamaz. Cisim töz olmadığı için de "ilinek"tir ("töz olmayan her şey ilinektir").[129] Dahası, eğer cisimlerin edim (yani hareket) ilkesi bizzat cisimde bulunamıyorsa, o halde onun cisim olmayan bir şeyde, yani maddi olmayan bir varlıkta veya zihinde bulunması gerekir. Dolayısıyla maddi bir töz ancak cisimle zihnin birliği olabilir: "Bu nedenle bir cismin tözü, kendi başına var olan bir zihinle birliğidir."[130] Başka bir deyişle, cismin töz olabilmesi için maddi olmayan bir hareket ilkesine ihtiyacı vardır.

Öte yandan bu yaklaşım, Leibniz'in bir süre mücadele ettiği, sonunda olgun metafiziğinin en çarpıcı özelliklerinden birini doğuran bir güçlüğe yol açtı. Başta formüle edildiği gibi, kendi maddesel olmayan, bireysel ve içsel hareket ilkesiyle veya zihinle donatılmış tek fiziksel varlık insandı. Tüm akılsız yaratıklar veya cansız cisimler için etkinlik ilkesi evrensel zihin veya Tanrı'ydı: "Töz zihinle birdir. Dolayısıyla insan bedeninin tözü, insan zihniyle birdir ve aklı olmayan cisimlerin tözü, evrensel zihinle, yani Tanrı'yla birdir."[131] Öte yandan çok geçmeden bu çözümü sorunlu bulmaya başladı, çünkü bu çözüm Tanrı'nın dünyanın ruhu olduğu panteist konuma tehlikeli ölçüde yaklaşmıştı.[132] Duyduğu bu hoşnutsuzluk Enkarnasyon gizeminde yer alan tözsel birliği ele aldığı 1669 veya 1670 tarihli bir yazıda apaçık görülmektedir. Bu denemede Leibniz, zihnin bedenle birleşme biçimini (akıllı varlıklarda) Tanrı'nın cisimlerle birleşme biçiminden ayırmaya çalışır. Birincisini tözsel birlik olarak görürken, ikincisini böyle görmez.[133] Leibniz'in cansız cisimler ve akılsız yaratıklardaki hazır etkinlik ilkesi olarak Tanrı tanımından duyduğu sıkıntı, Nisan 1669'da Thomasius'a yazdığı mektuptan bir yıl sonra daha da belirgin hale gelir. Nizolio (1670 Paskalyasında basıldı) edisyonunda felsefesinin ilk özetini sunarken, Tanrı'yı cisimlerdeki yegâne ve doğrudan etkinlik

(hareket) ilkesi olarak gösteren referansları sildi veya değiştirdi.[134] Bu sorunun kökten çözümü ve bununla birlikte Leibniz'in töz kavramının önemli ölçüde değişmesi 1670 ile 1672 yılları arasında şekillendi. "Akılsız cisimlerin" edim ilkesini ve dolayısıyla onların tözsellik durumlarını dışsal bir varlığa (yani evrensel bir zihne veya Tanrı'ya) dayandırmanın tatmin edici olmadığı ortaya çıkınca Leibniz cisimlerin *içinde bulunan* maddi olmayan veya zihne benzeyen ilkelerin varlığını ortaya attı. Fakat maddi olmayan, zihne benzeyen bir ilkeyi tüm cisimlerin içine yerleştirmek (sadece akıllı varlıklara değil), cismin ontolojik konumunun kökten değişmesi demekti ve bu Leibniz'in gelecekteki monadolojisinin doğrudan atası olan, cismin "zihinselleştirilmesine" yol açtı.[135] Hareket kavramı, Leibniz'in cisimlerin doğasına ilişkin sorgulamasında merkezi bir yer işgal ettiğinden, bu değişimin Leibniz'in fizik üzerine çalışmaları bağlamında gerçekleşmiş olması şaşırtıcı değildir.[136]

Leibniz'in genelde fiziğe, özeldeyse hareket kanunlarının keşfine duyduğu devamlı ilgi en azından 1669 yazına dek geri götürülebilir. Ağustos ayında aydınların ve siyasetçilerin yaz aylarında buluşmaya alışık olduğu ünlü bir kaplıca kasabası olan Bad Schwalbach'a yaptığı ziyaretlerinden birinde Boyneburg'a eşlik etti. Orada baronun yakın bir arkadaşı olan, Kiel Üniversitesi'nden Hukuk Profesörü Erich Mauritius (1631-91) son zamanlarda bilim dünyasını karıştırmış hareket yasaları tartışmasından Leibniz'i haberdar ederek, Heinrich Oldenburg'un sahip olduğu ve editörlüğünü yaptığı, Kraliyet Cemiyeti'nin resmi dergisi *Philosophical Transactions* dergisinin nüshalarını gösterdi ona.[137] Hareket ve özellikle cisimlerin çarpışmalarını belirleyen yasalar meselesi, 17. yüzyıl fiziğinin başlıca tartışma konularından biriydi. Bu yüzyılın ortasından itibaren Kartezyen fizik doğa yasalarının keşfinde genel kabul gören çerçeve olarak konumlanmıştı. Açıklayıcı paradigması iki ilkeye dayanıyordu: madde ve hareket. Bu modele göre madde her yerdeydi (beraberinde boşluğun dışlandığı) ve hareket (temelde girdap olarak anlaşılan) cisimlerin çarpışmasıyla ilerliyordu. Bu bağlamda etki yasalarının doğru formülasyonu çok önem kazanıyordu.[138] Bu nedenle 1668'de Kraliyet Cemiyeti, konu hakkında en yetkin üç üyesinden açıklama istedi. Bu üyeler İngiliz matematikçi John Wallis (1616-1703), Christopher Wren (1632-1723) ve Hollandalı matematikçi, fizikçi ve astronom Christiaan Huygens (1629-95) idi.[139]

Bu tartışmanın coşkusuna kapılan Leibniz hâlâ Bad Schwalbach'tayken hareket yasalarıyla ilgili kendi açıklamasını hızla çiziktirip[140] Kraliyet Cemiyeti'ne iletmesi için Mauritius'a bir kopyasını verdi. Mauritis de kopyayı Hamburg'da matematifk profesörü olan Martin Fogel'e iletti. Leibniz'in denemesindeki görüşlere katılmayan Fogel kopyayı daha ileriye taşımadı. Bu durumdan 1671'in başında haberdar olan Leibniz, Fogel'in katkıda bulunmamasına içerlemedi. Sonradan metne ekleyeceği önemli dipnotlardan ve teoremlerini kanıtlamak için sarf ettiği iki tamamlanmamış denemeden anlaşıldığı kadarıyla bu arada hareket yasalarını formüle etmeye dönük ilk hızlı girişimindeki kusurları fark etmişti.[141] Fizik hipotezlerindeki kararlı yeni bir yön –zihin ve beden felsefesindeki metafizik zorlukları çözmeye yöneldiğini de gösteren– Thomas Hobbes'un *De Corpore* adlı kitabını derinlemesine incelemesi ve Hobbes'un *conatus* veya İngiliz filozofun kendi tercümesiyle "gayret" (*endeavour*) kavramını sonradan benimseyip yeniden yorumlamasıdır. Bu inceleme herhalde 1670 yılının ilkbaharı sırasında ve kuşkusuz Leibniz'in gayret (*conatus*) kavramını kullandığı 23 Temmuz 1670 tarihli mektubu Hobbes'a göndermesinden önce gerçekleşmişti.[142] Leibniz'in Oldenburg'a ilk mektubunun bir ilavesi olarak gönderilmiş bu mektup, cevapsız kaldı.[143] Bunun sebebi belki de Oldenburg'un aksini iddia etmesine rağmen mektubu Hobbes'a iletmemesiydi.[144] Deneyimli Alman muhabir, himayesi altındaki kişinin Kraliyet Cemiyeti ile iyi ilişkiler kurmak istiyorsa, derneğin en seçkin üyelerinden biri olan John Wallis'le tartışmaya tutuşmuş yaşlı İngiliz filozofundan uzak durması gerektiğini pekâlâ düşünmüş olabilir.[145] Gerçek ne olursa olsun, Hobbes'un gayret (*conatus*) kavramı Leibniz'in elinde son derece verimli hale geldi. Onun meyveleri Leibniz'in fizik teorisinin dördüncü ve beşinci taslaklarında kendini gösterdi. Beşinci el yazması *Theoria motus abstracti* ya da soyut hareketin veya kendi içinde hareketin temel ilkeleriyle ilgili teorinin ilk halini içeriyordu.[146]

"Soyut" hareket hakkındaki düşünceleri giderek daha belirgin ve tatmin edici bir hal alırken 1670 yılının yazında "somut" hareket yasaları, yani yaşadığımız olgusal dünyayı düzenleyen yasalar üzerinde düşünmeye başladı. Bu düşünceler sonunda birbirini tamamlayan iki eseri oluşturdu: *Theoria motus abstracti* ve *Hypothesis physica nova* ya da "The-

oria motus concreti" ("Somut hareket teorisi"). Leibniz somut hareket teorisinde, Nicolaus Copernicus ve Tycho Brahe'nin dünya sistemleri ve zamanın deneysel keşifleriyle uyuşan bir açıklama modeli sundu.[147] 23 Temmuz 1670'te Oldenburg'a gönderdiği ilk mektup dünyaya uygulanan hareket yasaları hakkındaki fiziksel çalışmalarına dair bazı ipuçları veriyordu; ama bu kısa açıklamalar fizik teorisinin bu kısmının henüz emekleme döneminde olduğunu gösteriyordu.[148] Oldenburg'un cevabı çok cesaretlendiriciydi: 20 Ağustos 1670'te, "Leibniz'in ender rastlanan kanıtları benim (ve başkalarının) iştahını kabarttı" diye yazdı;[149] ve onu, hipotezlerinin daha ayrıntılı bir özetini olabildiğince erken hazırlayıp Kraliyet Cemiyeti'nin toplantılarından birinde okumaya ikna etti. Leibniz, Avrupa'daki en prestijli bilimsel tartışma ortamlarından birinde düşüncelerini iletmek için bundan daha iyi bir fırsat bulamazdı. Sonraki mektuplaşmalarında teorilerinin genel bir açıklamasını hazırlamak için yoğun şekilde çalıştı. 28 Eylül 1670'te yazdığı mektup *Theoria motus abstracti* üzerine bir özeti içeriyordu ve *Hypothesis physica nova*'nın ana fikrini "kısa ve kabaca" veriyordu.[150] Bu da soyut koşullarda hareket hakkındaki eserinin, deneyim dünyamızın somut koşullarında gerçekleşen hareketin yasalarına dair sonraki eserinden önce olgunlaştığını bize gösteriyor. İki ay sonra Leibniz açıkçası büyük ilerleme kaydetti. 29 Aralık 1670'te Jakob Thomasius'a bir mektup yazıp *Hypothesis physica nova*'nın iki cildinin –tüm eserin kabaca üçte ikisine karşılık gelen– yeni yayımlandığını bildirdi.[151] Şubat ayında üçüncü cilt baskıdaydı.[152] 11 Mart 1671'de Oldenburg'a yazdığı bir mektupta tüm teori hakkında daha fazla ayrıntı sunma yönündeki etkileyici önerisinden duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Soyut hareketle ilgili düşüncesini açımlamakla kalmayıp, yeni basılmış *Hypothesis pyhsica nova* adlı eserinin ilk kırk dokuz paragrafını da gönderdi. Ne yazık ki matbaacının hatalarından dolayı tüm eseri göndermek istemedi.[153] Ekteki mektupta *Hypothesis*'ini Kraliyet Cemiyeti'ne ithaf ettiğini sevinçle dile getirdi.[154]

Gönderilen eserin eksikliğine rağmen Oldenburg, onu ilk fırsatta Kraliyet Cemiyeti'ne sundu. 2 Nisan 1671'de yapılan bir toplantıda Robert Boyle, Robert Hooke, John Wallis ve Christopher Wren'den Leibniz'in *Hypothesis* adlı eserini inceleyip görüş bildirmeleri istendi. Bu dörtlüden sadece Hooke ve Wallis metni okumuşa benziyor. Her ne kadar Hooke'un değerlendirmesi tipik bir şekilde küçümser bir havayla ters ve

kısa olduysa da, Wallis Leibniz'in görüşlerini takdir etti ve ona büyük ölçüde katıldı. Nisan'ın sonunda Leibniz, *Hypothesis physica nova*'nın eksik kısımlarını en sonunda basılmış *Theoria motus abstracti*'nin bir nüshasıyla birlikte gönderdi.[155]

Hypothesis'i Kraliyet Cemiyeti'ne ithaf ettikten sonra, onu tamamlayan parça olan *Theoria motus abstracti*'yi de zamanın diğer önde gelen bilimsel akademisi ve kendisinin yakın zamanda temas kurmaya başladığı Paris'teki Kraliyet Bilimler Akademisi'ne (Académie Royale des Sciences) ithaf etmesinin yerinde olacağını düşündü. Parisli hukukçu Louis Ferrand'ın (ölümü 1699) aracılığıyla matematikçi Pierre de Carcavy'e (1600-1684) fizik meselelerini ele aldığı bir mektup yazdı. Kraliyet Kütüphanesi'nin 1663'ten 1683'e kadar müdürlüğünü yapmış olan Carcavy, Académie'nin de 1666'da kurulduğundan beri üyesiydi. Carcavy'nin 7 Haziran 1671 tarihli cevabi mektubu, Leibniz'in görüşlerinin Akademi'deki ilk kabulünün cesaret verici olduğunu belirtiyordu.[156] Carcavy 20 Haziran 1671 tarihli sonraki mektubunda Leibniz'in hesap makinesinden ilk kez söz etti. Genç mucit ilk mektubunda makineyi Fransız matematikçiye apaçık tarif etmişti. Carcavy yurttaşı Pascal'ın yıllar önce toplama ve çıkarma yapan bir makine icat ettiğini söylerken, Leibniz'in makinesine duyduğu yoğun ilgiyi de gizlemedi ve XIV. Louis'nin vekili Akademi'nin kurucusu Jean-Baptiste Colbert'in (1619-83) görmesi için makinesini Paris'e göndermesini önerdi.[157]

Avrupa bilim dünyasının bu iki kutbu arasında Leibniz'in şansı yaver gidiyordu. Birkaç hafta sonra Oldenburg, yeni iyi haberleri verdiği bir mektup daha gönderdi. John Wallis'in, genç Alman'ın fizik teorilerine ilişkin olumlu değerlendirme yaptığını ve onların Kraliyet Cemiyeti'nin matbaacısı John Martyn tarafından yeniden basılması yönündeki kararını Leibniz'e bildirdi.[158] Muhtemelen aynı gün Leibniz Carcavy'nin mektuplarına cevap verirken, ona gönderdiği *Theoria motus abstracti* ve *Hypothesis physica nova* nüshalarını almış olmasını umduğunu ifade ediyordu.[159] Oldenburg'un aktif desteği ve Wallis'in olumlu yorumları Leibniz'in bir buçuk yıl sonra Londra'da olumlu karşılanmasında ve 19 Nisan 1673'te Kraliyet Cemiyeti'ne zamanından önce üye olmasında çok önemli rol oynamıştır.[160] Ne var ki Kraliyet Bilim Akademisi ile balayı kısa sürdü. Carcavy, 10 Temmuz 1671'de gönderdiği iki paragrafı zar zor bulan mektupta iki eserini inceleyen Akademi üyelerinin onları

"anlaşılması zor ve kapalı" bulduklarını kibar ve serinkanlı bir ifadeyle açıkladı.[161]

Bu farklı tepkilere rağmen Leibniz'in ilk fizik eserleri çarpıcı başarılardı. Düşüncesinin ayırt edici özellikleri olarak kalacak temel kanılar bu eserlerde sunuldu. Kuşkusuz fizikteki çalışması bu evrede henüz gelişmemişti, çünkü Paris'e yolculuğu sırasında edineceği gelişmiş matematiksel eğitimden henüz yoksundu. Ne var ki bu erken yılların verdiği ilhamlar Leibniz'in olgun teorilerinin ve keşiflerinin tohumlarını sağladı ve bu erken evreden sonra yapacağı, evrenin temel özelliklerine dair daha kesin ve ayrıntılı açıklamaları için yol gösterici oldu. Bu ilhamlardan biri, doğal gerçekliğin aynı modelin sürekli "tekrarı" olduğu düşüncesiydi. Robert Hooke, Pierre Borel ve Marcello Malpighi gibi mikroskop kullanan bilim adamlarının gün ışığına çıkardıkları mikrokozmosların sonsuzluğunun keşfedilmesi, bu açıklayıcı modelin ortaya çıkışında önemli bir rol oynadı.[162] *Confessşio Naturae*'de geçen diğer bir kanısı da mekanikçi fiziğin ortaya koyduğu cisimlerin birincil özelliklerinin –büyüklük, şekil ve hareket– son kertede maddi dünyanın fiziksel olgularına dair deneyimlerimizi anlamlandırmada yetersiz kaldığıydı. Maddi olguların gerçek analizi maddi olmayan, yani manevi veya "zihinsel" bir ilkenin varsayılmasını gerektiriyordu.[163] Fakat 1668-9 yıllarına ait önceki yazılarından farklı olarak *Theoria motus abstracti*'de bu manevi veya zihne benzerlik ilkesi bizzat cisimlerin içine yerleştirilmişti. Leibniz'in bu sonuca ulaşmasını sağlayan kavram, Leibniz'in "Porta philosophiae" yani "felsefenin kapısı" diye tanımladığı şaşırtıcı gayret (*conatus*) kavramıydı.[164] Leibniz'i bu kapıya çıkaran dolambaçlı yol, can sıkıcı süreklilik meselesiydi.[165]

Süreklilik meselesinin kökenleri eskidir. Elealı Zenon onu ta İÖ 5. yüzyılda "Aşil ve kaplumbağa" paradoksunda çizerek anlatmıştı. Çevik Aşil yarışa erken başlayan kaplumbağaya asla yetişemez, çünkü ne kadar hızlı koşarsa koşsun, ilkin kaplumbağanın önceden geldiği noktaya varması gerekmektedir. Fakat o bunu yaparken kaplumbağa biraz daha ilerlemiş olacaktır ve böylece sürüp gidecek, kaplumbağa hep önde olacaktır. Aradan onca yüzyıl geçtikten sonra bu paradoks Aristoteles'in çözümüyle yeniden ele alındı. Söz konusu çözüm, fiili bölünme ile bölünürlük arasındaki ayrıma dayanıyordu. Bu açıklamaya göre bir cisim sonsuz parçaya asla fiilen bölünemezdi; her ne kadar sonsuza kadar

bölünme potansiyeli taşısa da...[166] Galileo, Aristoteles'e karşı çıkıp sürekliliğin, belirli bir büyüklüğe sahip olmayan ve artık daha fazla bölünemeyen "sonsuz küçükler" (infinitesimal) adında sonsuz parçaya bölündüğünü savunuyordu.[167] Galileo'nun takipçisi Bonaventura Cavalieri (1598*-1647) *Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione promota* (1653) adlı kitabında "bölünmez" kavramını kullandı.

Theoria motus abstracti adlı eserinde Leibniz, Aristoteles'e ve özellikle Descartes'a karşı çıkarak sürekliliğin sonsuz parçaya gerçekten bölünebileceğini savundu. Uzam gibi sürekli büyüklüklerin gerçekten sonsuz parçaya bölünemeyeceği ama sürekli bölünebileceği yönündeki Kartezyen teze karşı çıktı.[168] Bunun yerine Galileo ve Cavalieri'nin izinden giderek yer kaplamayan (uzamsız) "bölünmezlerin" varlığını savundu.[169] Bu noktada kendini Galileocu sayan Hobbes'un peşinden giden Leibniz, gayret (*conatus*) olarak adlandırılan hareketin bölünmez parçaları kavramına ulaştı. Hobbes'un gayret kavramının en önemli özelliği sonsuz küçük hareket veya "bir noktanın uzunluğu boyunca ve zamanın bir anında ya da noktasında gerçekleşen hareket" denilen şeydi.[170] Leibniz'in gayret tanımı doğrudan Hobbes'tan alınmıştır: "Gayret, bir anda bir noktadan geçen harekettir."[171] Başka bir deyişle gayret, Leibniz'e göre hareketin uzamsız bölünmez parçasıdır, hareketin başlangıcı veya sonudur.[172] Hareket halindeki cisimler her an bir gayrete sahiptirler, öyleyse hareket yasaları gayretin sürmesi yasalarına indirgenebilirdi.[173] Soyut hareket teorisinin merkezinde yer alan etki yasalarına gelince Leibniz, iki cismin çarpışmasının sonucunu çarpışma anında iki cismin gayretlerinin toplamı olarak açıklıyordu.[174]

Dahası, cisimlerin kohezyonunu* "*birbirini iten* veya çeken *cisimler*" açısından,[175] yani hareket halindeki iki cismin etkisi açısından açıklıyordu. Bu tezden yola çıkan Leibniz, çok önemli sonuçlara vardı. Eğer kohezyon hareket eden cisimlerin etkisine bağlıysa "Descartes'ın düşündüğünün aksine durgun cisimlerde kohezyon veya tutarlık yoktu".[176] Bu önermeyi daha da ileriye götüren Leibniz, "hiçbir cisim durgun değildir, çünkü böyle bir cismin boş uzaydan farkı olmaz."[177] Başka bir deyişle cisimlerin özü uzam olamazdı, çünkü uzam boş uzayın bir özelliğiydi. Buradan şu sonuca varılıyordu: "Cismin özü hareketi içerir".[178]

* Özdeş moleküllerin çekim kuvvetinden kaynaklanan topaklaşma-r.n.

Hareket de sonuçta gayret açısından analiz ediliyordu.[179] Böylece cisimlere özgü olan etkinlik (ve dolayısıyla onların tözellik durumu) –sonuçta gayretten oluşan hareket– artık bizzat cisimlere yerleştirilmişti.[180] Bizim uzamlı varlıklar olarak algıladığımız cisimler aslında son kertede uzamsız olan bir şeye, gayrete dayandırılmış oldu.

Burada da Leibniz'in düşüncesi daha sıradışı bir sıçrama yapar: 21 Mayıs 1671'de Johann Friedrich'e yazdığı bir mektupta gayretin aslında zihne özgü bir edim olduğunu söyler: "Nasıl ki cisimlerin edimi hareketi içeriyorsa zihnin edimi de gayreti içerir."[181] Leibniz buradan şaşırtıcı bir sonuca ulaşır: "Her cisim belleği [*recordatio*] olmayan veya anlık bir zihindir."[182] Cisim salt anlık bir zihindir, çünkü gayret "bir anın içindedir", yani anlıktır ve cisim "bir andan daha uzun bir zaman için kendi gayretini ve karşıt gayreti bir arada tutamaz."[183] Öte yandan "gerçek" zihinler bellekle donatılmıştır, yani karşılaştırılan ve bağdaştırılan tüm gayretleri sürdürme yetisine sahiptir.[184] Duyum, zevk veya acıya sahip olmak için sürdürücü, karşılaştırıcı ve bağdaştırıcı gayret yetisine sahip olmak gerekir.[185] Cisim bu yetiden yoksun olduğundan, "kendi istekleri ve eylemlerinin algısından da yoksundur; düşünceden yoksundur."[186] Leibniz muzaffer bir edayla devam eder: "Bu şimdiye kadar hiç kimsenin açıklamadığı zihin ile beden arasındaki asıl ayrıma kapı aralar." Sahiden bu *res cogitans* ve *res extensa* şeklindeki Kartezyen zihin ve beden ayrımından bilinçli bir kopuşu ifade eden çarpıcı bir konumdu. O halde büyük Fransız düşünürünün düalizmine ve mekanikçiliğine alışkın Fransız Akademisi'nin *Theoria motus abstracti* adlı denemesini "anlaşılması zor" diye bir kenara atmasına şaşmamak gerekir.

Son kertede uzamsız ve bölünmez olan içsel, zihinsel bir ilkeyle temellendirilen maddi töze dair bu yeni anlayış, Hıristiyan dininin en zor sırlarından birini açıklamak üzere Leibniz tarafından hemen devreye sokuldu: bedenlerin dirilişi (enkarnasyon).[187] 21 Mayıs 1671'de Dük Johann Friedrich'e yazdığı mektubun içine Leibniz, *De Resurrectione Corporum (Bedenlerin Dirilişi Üzerine)* adındaki ekle birlikte *De Usu et Necessitate Demonstrationum Immortalitatis Animae (Ruhun Ölümsüzlüğünü Kanıtlamanın Gereği ve Faydası)* adında bir deneme koyar.[188] Hem mektupta hem de denemede "her varlıkta" –yani sadece insan ve hayvanda değil, aynı zamanda bitkide ve mineralde de– "tözün

özü" veya "tohum cinsinden bir merkez" bulunduğunu ve bunun cisim ne denli büyük değişimden geçerse geçsin bozulmadan sağlam kaldığını savundu. Bu öz veya tohumvari merkez "diffusivum sui" ("kendini dağıtan") idi, yani bedenin değişik gelişim aşamalarına etki eden bir tür metafiziksel ilkeydi. Maddi bedenin ömrü boyunca tamamen değişebildiği ve öldüğünde tamamen dağıldığı veya başka kimyasal maddelere dönüştüğü gerçeğine rağmen o farklı maddi varlığın kimliği değişmeden kalır, çünkü o, bedenin sadece onun bir görünümü olduğu, uzamsız, bölünmez ve ruhsal bir "noktadan" (*punctum*) ibarettir.[189] Dolayısıyla Leibniz bedenlerin özünün "et ve kemiğin" salt olgusal görünümler olduğu ruhsal bir ilkeyi içerdiği görüşündeydi. Bedenler bu şekilde anlaşıldıktan sonra onların dirilişi artık sorun teşkil etmezdi, çünkü "beden ruhsal bir formda dirilecektir". Başka bir deyişle, dirilmiş bedenler metafiziksel olarak tüm bedenlerin aslında değişen fiziksel suretlerinin ötesinde oldukları şeye, bozulmaz ruhsal ilkeden doğan varlıklara dönüşeceklerdir: genç Leibniz olgun metafiziğinin monadlar teorisine giden yolu yavaş yavaş açıyordu.[190]

Etik ve Siyaset

Demonstrationes Catholicae'nin önsözü mantık, metafizik ve fiziğin yanı sıra "uygulamalı felsefenin" ilk ilkelerini, yani etik ve politikayı da içeriyordu.[191] Projesinin sonraki sunumunda Dük Johann Friedrich'e açıkladığı gibi, "adalet, haklılık, özgürlük, zevk, mutluluk, esenlik görüşü" gibi kavramların ne olduğunu ve "burada, bu yaşamda insan soyunun mutluluğuna" nasıl ulaşılacağını bilmek için "gerçek etik ve politikanın" gösterilmesi gerekiyordu.[192] Mainz yılları sırasında Leibniz'in evren anlayışının ahlaki dayanakları temel özellikleriyle sonradan olgun düşüncesini şekillendirecek farklı bir yapıya bürünüyordu. Evreni, tüm varlıkların uyumunun temellendiği Tanrı'nın yarattığı ve yönettiği uyumlu bir düzen olarak yorumluyordu. Bu anlayıştan yola çıkarak ahlakın nihai "unsurlarını" en aza indirdiği bir etik düşüncesi geliştirdi. Bu düşünce, en iyi hipotezin, en fazla olguyu en yalın şekilde açıklayan hipotez olduğu yönündeki erken "minimalist" yaklaşımıyla örtüşmektedir.[193] Temel ahlaki erdem adaletti ve adalet, temel düşünsel erdem olan bilgeliğe (*sapientia*) dayanan evrensel sevgi veya iyilikseverlik olarak anlaşılıyordu.[194]

Bilgelik sonuçta, tipik bir şekilde "mutluluk bilimi" (*scientia felicitatis*) diye tanımlanıyordu. Dolayısıyla bilgelik hem gerçek adaletin temeli hem de gerçek mutluluğa giden yoldu. Yalnızca ebedi hayatta tam anlamıyla yaşanabilecek olan adalet ve mutluluğun, gerek bireysel gerekse toplumsal yaşam içinde "burada" da aranması gerekiyordu.[195]

Leibniz'in hukukçu geçmişi düşünüldüğünde olgun etik düşüncesinin tohumlarını atmış olan adalet kavramı üzerine erken düşüncelerine, "rasyonel bir hukuk bilimi" geliştirmeye dönük çalışmalarında ve özellikle 1669'dan 1671'e kadar kaleme aldığı, *Elementa Juris Naturalis*'in ("Doğal Hukukun Unsurları") taslağı olan bir dizi metinde rastlamamız şaşırtıcı değildir. Dahası, kendi hukuk bilimi kavramı daha baştan çok geniş bir anlama sahipti, teknik bir hukuksal öğretiyle kıyaslanamayacak kadar kapsamlıydı. Kendi kavramı, Tanrı'nın yarattıklarına verdiği düzen ve hem doğa alanını hem de inayet alanını yöneten yasalar anlayışını içeriyordu. Bu bağlamda Leibniz bireysel faydayla kolektif faydayı bağdaştıran bir "adalet" ve "adil" tanımından başlayarak kendi adalet öğretisini ana hatlarıyla ortaya koydu: "Adalet kişinin kendi mutluluğunu da gözeten ortak mutluluğa yönelik sürgit bir gayrettir [*conatus*]." "Adil olan, kişinin kendini sevmesiyle komşusunu sevmesi arasındaki uygun orantıdır.[196] *Elementa Juris Naturalis*'in ilk olgun taslağında Leibniz kendi tanımlarına eleştirel yaklaşıp bireysel faydayla başkalarının faydasının nasıl bağdaştırılabileceğini sorar. Yoksa adalet "kişinin kendi iyiliği için başkalarının iyiliğini istemesi midir?" Leibniz kendi sorusuna, "bu görüş doğruya yakındır ama biraz çarpıtılmıştır" diye cevap verir.[197] Gerçek adalet, başkalarının iyiliğini sırf kendi iyiliği için değil, bizatihi kendi başına bir amaç olarak istemeyi gerektirir. Fakat "nasıl olur da hem başkalarının iyiliği bizimkiyle aynı olabilirken, hem de kendi başına bir amaç olarak istenebilir?" Leibniz bu sorunun cevabını sevginin doğasına dayanarak" verir:

> Sevginin doğru tanımı [şöyledir]: Birisini ... sevdiğimizde onun iyiliği bizim memnuniyetimiz olur. ... O halde adalet, iyilik uğruna başkalarının iyiliğini istemeyi gerektirdiğinden [ve] sadece iyilik uğruna başkalarının iyiliğini istemek başkalarını sevmek anlamına geldiğinden, bundan çıkan sonuç, adaletin doğasının sevgi olduğudur. Öyleyse *adalet* başkalarını sevme (veya iyilik uğruna başkalarının iyiliğini isteme [veya] başkalarının iyiliğinden memnuniyet duyma) alışkanlığıdır.[198]

Bu adalet tanımı *Elementa Juris Naturalis*'in ikinci olgun taslağında sevginin kapsayıcılığı üzerine ilave vurguyla tekrarlanır: "Adalet, bütün insanları sevme alışkanlığıdır."[199] Buradan Leibniz'in düşüncesinin 1677'den sonraki ayırt edici özelliği olan "caritas sapientis" (bilgenin iyilikseverliği) olarak adaletin tanımına adım atmak kolaydı.[200] 1671'in sonunda veya 1672'nin başında genç Leibniz etik düşüncesinin temel şemasını oluşturmaya çok yaklaşmıştı. *Demonstratio Propositionum Primarum*'da bilgelik, sevgi, mutluluk ve uyum arasındaki bağlantıyı kurarken şöyle diyordu: "*Bilgelik,* mutluluk bilimidir [*scientia felicitatis*]. ... İyi bir insan tüm insanları sever. *Sevmek,* başkasının mutluluğundan memnuniyet duymaktır. Memnuniyet duymak, uyumu hissetmek demektir."[201]

Mainz yılları sırasında Leibniz'in siyaset teorisi de belli bir şekle bürünmeye başlamıştı. Aslında teori ile pratiği birleştirme (*theoria cum praxi*) ve kendini gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak insanlığın durumunu iyiye götürmeye vakfetme kararlılığı, bir yandan somut siyaset meseleleriyle bir yandan da soyut kuramsal konularla ilgilenmeye sevk etti onu. Bu alandaki girişimlerinde öncelikle hâlâ nüfuzlu ve siyasi açıdan etkili hamisi Boyneburg ile ilişkisinden güç alıyordu. Elektörün bilgisi ve onayı dahilinde hazırlansın veya hazırlanmasın, çeşitli diplomatik ve siyasi planları desteklemek için siyasi broşürler tasarlama gibi önemli bir görev verilmişti ona. Pfalzgraf Philipp Wilhelm von Neuburg'un (1615-90) Lehistan tahtına seçilmesi için düzenlenen kampanyayı desteklemek amacıyla Boyneburg'un Leibniz'e havale ettiği broşürlerin ilkinde Leibniz, devletin kuruluşuna yol açacak acil hedef (*scopus*) ile devletin kuruluş amacı olan nihai hedef (*finis*) arasında ayrım yapmayı önerdi. Hobbes'un görüşüne katılan Leibniz devletin kuruluşuna yol açacak acil hedefin, güvenliği garanti altına alma ihtiyacı olduğunu savundu. Öte yandan Aristocu paradigmaya yönelerek, devletin kuruluş amacı olan nihai hedefin (*finis*) mutluluk olduğunu ileri sürdü.[202] 1669-70 yıllarında yazdığı *Elementa Juris Naturalis* için hazırladığı bazı notlarda siyaset düşüncesinin ayırt edici özelliği olarak kalacak olan, güvenlik (*securitas*) ve mutluluk (*felicitas*) arasındaki ayrımı tekrar vurguladı.[203]

Leibniz'in Lehistan tahtı (Kral Jan Kazimierz'in Eylül 1668'de tahtan çekilmesiyle birlikte boş kalan) için düzenlenen seçim adına hazırladığı broşür başka çarpıcı özelliklerin yanı sıra, her şeyden önce

Leibniz'in savını ileri sürerken kullandığı yöntemi ortaya koyuyordu. Philipp Wilhelm von Neuburg'un desteklenmesini matematiksel bir kanıtlama formunda yürüttü. Söz konusu kanıtlama, Boyneburg'un tercih ettiği adayı desteklemenin açıkça dile getirilmiş, inandırıcı gerekçelere dayandığına elektörleri ikna etme amacı taşıyordu. Kuşkusuz genç Alman, siyasi tercihleri belirlemede mantığın gücü konusunda aşırı iyimserdi. Kış boyu "gece gündüz" broşür üzerinde çalışmış olmasına rağmen,[204] metni verdiği Königsbergli matbaacının yavaşlığından dolayı metin, 1669 yılının 2 Mayıs ile 19 Haziran'ı arasında Varşova'da yapılan seçim toplantısına yetişmedi ve Boyneburg tarafından 12 Haziran'da gönderilebildi.[205] Her halükârda matematiksel bir kanıtlama, karmaşık hanedanlık çıkarlarını ortaya koymaya uygun bir retorik formu değildi. Bundan dolayı Piast hanedanından Lehistanlı bir asil olan Michael Wisniowiecki (1640-73) krallığa getirildi. Ne var ki bu ilk başarısızlığına rağmen Leibniz, siyasi ve diplomatik girişimlerinden geri durmadı. 1669'da bir broşür yazıp Württemberg Dükü'ne ikametini Stuttgart'tan Cannstatt'a taşımasını önerdi.[206] Şubat 1670'te Vestfalya Barışı'nın ortada bıraktığı bir sorunla ilgileniyordu. İmparator ve Fransa Kralı tarafından imzalanmış barış antlaşmasının üçüncü paragrafının belirsiz anlatımı, İmparatorluğun Burgonya çevresinin savunmasında imparatorun kalıcı olarak mı, yoksa Fransa ile İspanya arasındaki savaş sürdüğü sürece mi söz sahibi olduğunu açıklığa kavuşturmuyordu. Burgonyalı Charles 1477'de öldükten sonra bu bölge Fransa ile Habsburg ailesi arasında bir çekişme konusu haline gelmişti. 16. yüzyılın ikinci yarısından beri İspanyol Habsburglar tarafından kontrol edilen bu bölge Fransa ile İspanya arasındaki savaşın hâlâ devam ettiği gerekçesiyle Vestfalya Barışı'na dahil edilmemişti. Fransa ile İspanya arasındaki savaş Pireneler Antlaşması (7 Kasım 1659) ile sona erdirilince imparatorun Burgonya çevresini savunma hakkı ve görevi olup olmadığı meselesi tüm aciliyetiyle gündeme geldi. Fransa'nın tartışmalı paragrafa getirdiği yoruma karşı çıkan Leibniz, imparatorun Fransız saldırılarına karşı bölgeyi koruma hakkına sahip olduğunu savundu.[207] 1671'de Vestfalya Barışı'nın başka bir belirsiz konuya Fransa'nın getirdiği yoruma yine karşı çıktı: Fransızlar söz konusu anlaşmanın sadece Metz, Toul ve Verdun şehirlerini değil kayda değer çapta derebeylikleri de Fransa'ya tahsis ettiğini savunuyorlardı.[208]

Bu arada XIV. Louis'nin saldırgan dış politikası, Lorraine Dükü'nü, Mainz ve Trier başpiskoposlarıyla ittifak kurmaya itti. Temmuz 1670'te Hollanda Cumhuriyeti, İngiltere ve İsveç'ten oluşan müttefikler, Fransa karşıtı "Üçlü İttifak"a katılmaya imparatoru ikna etmek için Viyana'ya diplomatik bir temsilci gönderdi. Beklentileri, diğer Alman prenslerinin de kendilerini örnek almasıydı. Ne var ki Boyneburg, bu politikayı tehlikeli buluyordu. Onun görüşüne göre, Mainz ve diğer Ren prenslerinin çıkarı, Fransa ile dostluk ilişkisi geliştirmede yatıyordu. Habsburg İmparatoru'yla yakın ilişkiler kurmak kaçınılmaz olarak Paris'te düşmanca bir girişim olarak değerlendirilecek ve Rhineland'ın güvenliğini pekiştirmekten çok zayıflatacaktı. Bunun yerine Boyneburg, kıta Avrupa'sının iki büyük gücü olan Habsburglar ile Fransa arasında tarafsız bir tampon bölge oluşturacak Alman prensleri arasında bir ittifak kurmayı tasarlıyordu.[209] Elbette Baron, artık başbakan değildi ve 1668'de prensle uzlaşma sağladıktan sonra bile Schönborn'un güvenini tam olarak yeniden kazanamamıştı. Yine de sesini prense duyurabilirdi ve bunun için bir kez daha himayesi altındaki yetenekli kişinin yardımına başvurdu. Ağustos 1670'te Leibniz ona içtenlikli vatansever düşüncelerini dile getirdiği metnin ilk bölümünü gönderdi: *Bedenken welchergestalt Securitas publica interna et externa ... im Reich iezigen Umbständen nach auf festen Fuss zu stellen* (Mevcut koşullar altında İmparatorlukta iç ve dış kamu güvenini tesis etme üzerine düşünceler).[210] Aynı ay Fransa, Lorraine'i işgal etti. Bu gelişme Boyneburg'u, Fransa'nın planının gelecek ilkbaharda İmparatorluğu değil de Hollanda'yı işgal etmek olduğuna prensi inandırmak amacıyla Leibniz'den *Bedenken*'ine ikinci bir bölüm eklemesini istemeye sevk etti.[211] Leibniz'in metninin her iki bölümü de Schönborn'a gönderildiyse de bu metinler prensin stratejisini değiştirmeyi başaramadı. Elektörün Üçlü İttifak'ı destekleme çabaları Leibniz'in ufuk açıcı sözlerinden dolayı değil de, hain Albion'un taraf değiştirmesinden dolayı sonuç vermedi. 1 Haziran 1670 tarihli gizli Dover Antlaşması'nda İngiltere kralı II. Charles (1660-85) iç kargaşayı sona erdirmek için Fransa'dan sürekli destek ve askeri yardım alma karşılığında Hollanda ile ilişkileri kesmeyi kabul etmişti. Fransız parası ayrıca, İsveç'in ittifaktan ayrılmasını da tetikledi. Böylece XIV. Louis artık kurnazca yalnız bırakılmış Hollanda'ya karşı savaş açmakta serbestti.[212]

Bir kez daha fiyaskoyla karşılaşmasına rağmen yılgınlığa düşmeyen Leibniz, hassas bir barışı korumak için elinden geleni yaptı. Bu sefer doğrudan Fransa Kralı XIV. Louis'ye başvurup onun Hollanda yerine Mısır'ı işgal etmesinin çıkarına olacağını belirtti.[213] Her ne kadar bu öneri geleneksel olarak Leibniz'in basiretinin bağlanması olarak görülüp küçümsenmişse de, zamanın siyasi koşullarında mantıklıydı. Eğer Fransa, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun batıdaki en tehlikeli düşmanı olarak belirmişse, Osmanlı Türkleri de doğudaki ölümcül düşmanıydılar ve Mısır da Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasıydı. O halde Alman yaklaşımına göre bu iki düşmanı birbiriyle savaştırmaktan daha iyi bir çözüm olabilir miydi? Eğer "en Hıristiyan kral" ordularının zaferleriyle "şanını" yüceltmek istiyorsa, bunu yapmanın en iyi yolu, başka bir Hıristiyan mezhepten de olsa yine de Hıristiyan bir halk olan Hollandalı komşularını kesip doğramak yerine, Hıristiyan Avrupa'nın Akdeniz havzasındaki büyük düşmanının yayılmasını önlemek ve Avrupa sınırlarına dayanmış Müslüman baskısını azaltmaktı. Bu hırslı plan, Boyneburg'dan hemen onay aldı. Onun teşviki ve desteğiyle Leibniz, prensin haberi olmadan 1671 sonbaharında taslağını hazırlama başladı. İlk metin Aralık 1671'de kaleme alındı[214] ama XIV. Louis'nin yayılmacı politikaları Leibniz'in kaleminden daha hızlı ilerliyordu. Aralık'ta Fransız büyükelçi Mainz'e gelip kralın Hollanda'yı işgal etmeye niyetli olduğunu bildirdi ve gemilerin Ren Nehri'nden serbestçe geçmesine prensin izin vermesini, imparatorun ve diğer Alman prenslerinin müdahalesinin engellenmesi konusunda kendi nüfuzunu kullanmasını istedi.[215] Leibniz çabalarını artırıp Ocak'ta kendisinin ve Boyneburg'un gizli planıyla ilgili dört metin yazdı.[216] 20 Ocak 1672'de Boyneburg, XIV. Louis'ye, muğlak genel ifadelerle plandan söz ettiği ve Leibniz'in kaleme aldığı bir uyarıyı da eklediği bir mektup gönderdi. Yine Leibniz'in kaleme aldığı yeni bir uyarı da krala Şubat ayında gönderildi.[217] Zaman tükeniyordu ve Leibniz planının en önemli ve en geniş açıklaması olan *Justa Dissertatio*'yu[218] aceleyle tamamlamaya çalıştı ama 19 Mart 1672'de Paris'e gitmek üzere yola çıktığında metin tam hazır değildi ve olayların gerisinde kalmıştı. Mart'ın sonunda Paris'e vardığında İngiltere, Hollanda ile savaşa başlamıştı bile. Fransa da, 6 Nisan 1672'de savaşa katılacaktı.

Teoloji

Mainz döneminde kaleme aldığı *Demonstrationes Catholicae* adlı çalışmasında Leibniz kendini ansiklopedik girişler yazmak ve onların pratik sonuçlarını geliştirmekle sınırlamadı: Bizzat kanıtlar üzerinde yoğun biçimde çalıştı. Bunların birinci kısmı, Tanrı'nın varlığının kanıtını içeriyordu ve bu girişimini, çeşitli savlarını tekrar tekrar yeniden formüle ederek ömür boyu sürdürecekti. Bu dönemde en uzun süreli çabasını *Confessio Naturae contra Atheistas*'ta yürüttü,[219] fakat kanıtlar için hazırlık çalışması *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'un birinci kısmında sıralanan ilkelere dayanıyordu: "Hiçbir şey sebepsiz değildir", "Devamlı yaratım olmadan hareket olamaz", "Cisimlerde hareketin kaynağı yoktur", "Cisimlerde hareketi durdurmanın kaynağı yoktur", "Dünyanın güzelliği bir zihinden doğar"[220] gibi ilkeler, Leibniz'in özellikle, fizik alanında, zihin ve beden felsefesi alanlarında, önsözler (prolegomena) üzerine çalışmasının ve nispeten daha felsefi mektuplarının geneline dağılmıştı. Sonuçta zihnin doğası üzerine düşünceleri, *Demonstrationes Catholicae*'nin ikinci kısmı için planladığı ve özellikle *Confessio Naturae*'nin ikinci kısmında ve 21 Mayıs 1671 tarihli bir mektubun içine konulmuş, Dük Johann Friedrich için yazdığı bir denemede giriştiği, ruhun ölümsüzlüğü ve bütünlüğünü kanıtlama yolunu doğrudan açtı.[221] "Hıristiyan İnancının Gizemlerinin Olabilirliğinin Kanıtı"na adadığı planın üçüncü kısmı da Mainz yıllarında çeşitli metinlerde işlenmişti.[222] Özellikle dikkat çekici olan nokta, Leibniz'in Evkaristik töz dönüşümü,[223] Teslis, Enkarnasyon ve bedenlerin dirilişi gibi konular hakkında düşünceleriydi. "Doğru" töz kavramının geliştirilmesi üzerine metafizik çalışması açıkçası bu konular açısından son derece önemliydi. Lutherciliği hiç terk etmemiş olan Leibniz'in ekmek ve şarap ayininde İsa'nın bedeninin gerçekten var olduğu yönündeki Lutherci öğretiyi savunmakla yetinmek yerine, niçin kutsal ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğü yönündeki Roma Katolik öğretisinin felsefi kanıtının peşine düştüğü, açıklanması gereken bir noktadır. Ekmek ve şarap ayini, Hıristiyan kiliselerinin yeniden birleştirilmesi için halledilmesi gereken temel meselelerden biriydi. En azından bu dönemde Leibniz, töz dönüşümü öğretisi ile gerçek varlık öğretisi arasında esasında felsefi bir farklılığın bulunmadığını düşünüyordu.[224] Böylece Katolik Mainz sarayında ve Dük Johann Friedrich ve Antoine

Arnauld'ya (her ikisi de Katolik) gönderdiği mektuplarda kendi düşüncesine göre, hem Katolik görüşe hem de Lutherci töz dönüşümü öğretisine yer verebilen bir felsefi düşünce geliştirerek töz dönüşümünü dosdoğru savunmaya girişti. Bunu yaparken uzlaşıya doğru temel bir sıçrama tahtası sağlamayı umuyordu. Leibniz'in Evkaristiya dönüşüm öğretisini haklı çıkarması yeni geliştirdiği, uzama değil de bir eylem ilkesine veya gücü içeren cisim kavramına dayanıyordu.[225] Aslında Leibniz'in eylem ile töz arasında kurduğu temel bağlantıya ilk kez Evkarist töz dönüşümü meselesine adanmış 1668 tarihli bir metinde rastlıyoruz. [226]

Teslis ve Enkarnasyon gizemlerini savunurken yine zamanın büyük bir teolojik ve felsefi tartışmasına katıldı. Öncelikle Socinusçuların [bkz. Sözlükçe] temsil ettiği Teslis karşıtı hareketin yayılmasının başlattığı bir tartışmaydı bu.[227] İtalyan sapkın Faustus Socinus'un (1539-1604) öğretisini takip eden Socinusçular, akla ters düştüğü ve İncil'de yeterince dayanağı olmadığı için Teslis ve Enkarnasyon dogmalarını reddediyorlardı. Görüşlerinden dolayı zulüm gören Socinusçular, Lehistan'a sığındılar; 1658'de ülkede Socinusçuluk yasaklanana ve liderlerinin çoğu Hollanda Cumhuriyeti'ne kaçana dek orada canlı bir cemaat oluşturdular. Leibniz yaşamı boyunca Teslis karşıtı görüşlere karşı, Teslis ve Enkarnasyon gizemlerini savundu. *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'ta[228] ilan ettiği Socinusçuluk karşıtı mücadelesi, Boyneburg'un ona verdiği başka bir görev sayesinde çok geçmeden başladı. Ekim 1665'te önde gelen Lehistanlı Socinusçu Andreas Wissowatius (1608-78) Mannheim'de sürgündeyken Teslis inancının ayrıntılı reddini içeren bir mektubu Boyneburg'a gönderdi. 1669 ilkbaharında Baron yeni Lehistan kralı seçimine katılmak için Lehistan'a gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanırken, Leibniz'den sadece Philipp Wilhelm von Neuburg'un adaylığını desteklemek için değil, ayrıca Wissowatius'un Teslis karşıtı görüşlerini çürütmek için de yazmasını istedi. Muhtemelen Leibniz'in cevabını yanına alıp Lehistan'a götürmeyi umuyordu.[229] İş başa düşünce Leibniz, Wissowatius ile yakın mesafeli bir mantık düellosuna girişti. Kıyaslama önermelerindeki bağlantının ("est") doğası üzerine ayrıntılı bir analiz yaparak mantıksal çelişki ithamına karşı Teslis öğretisini savundu. 1669-70 Teslis karşıtı Daniel Zwicker'in (1612-78) Teslis ve Enkarnasyona yönelik itirazları da aynı keskin reddedişle karşılandı.[230] Çelişki suçlamasına karşı Enkarnasyon savunusunu bu dönemde, bu gizemin

ima ettiği iki farklı doğanın tözsel birliği üzerine olumlu bir açıklama getirme çabası izledi. Bu teolojik soruna bir çözüm bulmaya çalışırken ortaya çıkardığı deneme *De Incarnatione Dei seu de Unione hypostatica,* Leibniz'in töz kavramı hakkındaki düşüncesiyle zihin ve beden felsefesinde önemli bir evre oluşturur. Aynı şey "zor" bir gizem hakkında bu dönemde yazdığı başka bir teolojik-felsefi metin için de geçerlidir: 21 Mayıs 1671'de Dük Johann Friedrich'e gönderdiği, ruhun ölümsüzlüğü ve gayri maddi doğası hakkındaki denemesinin ekinde ele aldığı yeniden diriliş meselesiydi, bu "zor" mesele.[231]

Demonstrationes Catholicae'nin dördüncü ve son kısmı hem "Katolik Kilise'nin otoritesini" hem de "Kutsal Kitap'ın otoritesini" kanıtlama amacı taşıyordu. Leibniz "Katolik Kilise" derken ""Hıristiyan yığınlarını",[232] yani münferit kiliselerin sınırlarını aşıp tüm kilise geleneğini kucaklayan, sahiden "Katolik" veya evrensel* Hıristiyan cemaatini kastediyordu. Öte yandan *Conspectus*'ta da gördüğümüz üzere, Hıristiyanların kilise temelinde yeniden birleşmesinin, Roma Katolik Kilisesi'nin kurumsal çatısı altında gerçekleşebileceğini savunuyordu.[233] Leibniz bu görüşünü 1690'ların ortasına kadar savunacaktı.[234] Mainz yıllarında bu evrensel kanıtlar kısmıyla ilgili en uzun süreli çalışması, zamanın sıcak bir tartışma konusu olan, tartışmalı meselelerde son karar mercii meselesini ele aldığı bir denemeydi: Görüş ayrılıkları nihayetinde, "aklın hakemliği"ne mi, "metnin normu"na mı yoksa Kilisenin otoritesine mi başvurularak çözülmeliydi? Leibniz'in bu soruya cevabı aynı anda değişik cephelere yanıt vermeyi gerektiriyordu: özellikle Walenburch kardeşlerin polemikçi eserlerinin güçlü şekilde temsil ettiği Roma Katolik Kilisesi'nin konumuna,[235] Spinoza'nın dostu Lodewijk Meyer'in *Phlosophia S. Scripturae Interpres* (1666) adlı kitabında geliştirdiği Kartezyen düşüncenin radikal teolojik rasyonalizmine ve nihayet Spinoza'nın yazdığı *Tractatus Theologico-Politicus* (1670) adlı kitaba.[236] Leibniz'in Augsburg İnanç Bildirgesi metnine bağlılığı, "metnin normuna" yönelik açık desteğinden anlaşılmaktadır.[237] Spinoza'nın konumu söz konusu olduğunda Leibniz, *Tractatus*'a yönelik eleştirel duruşuna rağmen Yahudi düşünürün kalburüstü bilgisinden ve kavrayış gücünden etkilenmişti.[238] 5 Ekim 1671'de ortak ilgi alanları olan optik temelinde ona yaklaştı, mektubuna optik

* Katolik (*catholic*) kelimesi, evrensel, genel, anlamına gelmektedir-e.n.

hakkında yazdığı kısa metni koydu.[239] Bunu yaparken bilimsel meseleleri teknik açıdan ele almanın ötesine geçeceklerini apaçık umuyordu. 9 Kasım'da Spinoza ona tam istediği yemi vererek, *Tractatus*'un bir nüshasını göndermeyi ve daha çok mektuplaşmayı önerdi.[240]

Tek bir genel bakışla Leibniz'in evrensel kanıtlarla ilgili eserinin tamamen ansiklopedik olduğu ortaya çıktı. Mantıktan metafiziğe ve fiziğe, etik ve politikadan teolojiye, pratik aktiviteler üzerine kuramsal düşüncelerinin çeşitliğine rağmen, düzenleyici bir fikir olarak ortaya çıkan bir ana motif hep kendini gösteriyordu: "çokluk içinde birlik" ya da *diversitas identitate compensata* ("özdeşliğin telafi ettiği çokluk") diye tanımlanan ve son kertede Tanrı'da temellendirilen evrensel uyum kavramı.[241] Kiel'de hukuk bilimi profesörü olan Magnus Wedderkopf'a Mayıs 1671'de yazdığı çok önemli bir mektupta genç Leibniz, dünyayı idare eden evrensel uyumun varlıkların muazzam şemasında nasıl kilit bir rol oynadığını çarpıcı ve derli toplu bir şekilde açıklar. Bunu yaparken Platoncu bir tablo çizip onun kendine özgü metafizik ve etik düşüncelerinden esinlenir. Bunların arasında en dikkat çekici olanı, bu dünyanın olası dünyalar içinde en iyisi olduğu tezidir. Bu tezin doğal sonucu, bu dünyada var olan kötülüğün mutlak kötülük olarak değil de, bir arada var olabilen şeylerin en iyi silsilesinin gerekli bir öğesi olarak, yani her şeyi kuşatan evrensel bir uyum içinde birbiriyle bağlantılı tüm varlıkların azami iyiliğini ve mükemmelliğini içeren bir kombinasyon olarak yorumlanması gerektiğidir. Leibniz, Wedderkopf'a gönderdiği bir mektupta olası tüm dünyaların en iyisi olan bu dünya tezini nihayetinde Tanrı kavramına dayandırır. Salt mantıksal olasılıklar olarak varlıkların özleri, Tanrı tarafından yaratılmamıştır, onlar Tanrı'nın aklındaki (*in mente Dei*) idealar, yani Tanrı'nın düşünceleri olarak öncesiz ve sonrasız biçimde Tanrı ile birlikte ezelden beri vardır. Olası tüm varlıkların idealarını (veya özlerini) içeren ilahi akıl, sonuçta Tanrı'nın iradesini oluşturur. Bir arada var olabilen şeylerin belli bir silsilesini yaratmaya dönük Tanrı'nın iradesi bu silsilenin en iyi silsile olduğuna dair Tanrı'nın bilgisine dayanır. Başka bir deyişle, Tanrı'nın tercihi varlıkların doğasına dair düşüncesinde temellenmiştir. Fakat varlıkların doğası veya özü temelden Tanrı'nın aklına bağlı olsa da, onun iradesine bağlı değildir: Bir üçgenin Tanrı'nın ezelden beri düşündüğü doğası gereği üç kenarı vardır. Tanrı üçgenleri içeren bir dizi şeyi yaratmayı seçebilir ve

bu dizi en iyi diziyse bunu yapar. Fakat Tanrı, ezelden mantıksal bir olasılık olarak tasarlanmış bir üçgenin doğasını değiştiremez. Örneğin (*per absurdum*) bir üçgenin özünü farklı bir şekilde (diyelim dört kenarlı olarak) düşünecek olsaydı, o zaman üçgeni değil başka bir şeyi düşünürdü. Dahası, Tanrı olası şeyleri birbirinden ayırarak değil de birbiriyle ilişkili olarak, yani olası şeylerin veya olası dünyaların bir kombinasyonu olarak düşünür. Sonsuz ilahi aklın kuşattığı sonsuz olası dünya Tanrı'nın iradesi tarafından değiştirilemez, çünkü bu kombinasyonlar Tanrı'nın ezelden düşündüğü şeylerin ezeli doğasının ifadeleridir yalnızca. Leibniz Wedderkopf'a gönderdiği mektubunda hiçbir şeyin, varlıkların uyumunun nihai temeli olmadığı yönünde çarpıcı bir görüşü dile getirir. Varlıkların uyumu, varlıkların doğasının kendini açığa vurma biçimidir sadece. Tanrı'nın yapabileceği ve yaptığı şey kaçınılmaz olarak belli oranda kötülüğü içeren, olası en iyi silsileyi tercih etmektir.

> Şu halde ilahi iradenin nihai temeli nedir? İlahi akıl. Zira Tanrı en iyi ve en uyumlu gördüğü şeyleri tercih eder ve deyim yerindeyse sonsuz olasılık içinden onları seçer. O halde ilahi aklın nihai dayanağı nedir? Varlıkların uyumu. Peki, varlıkların uyumunun nihai dayanağı nedir? Hiçbir şey. Örneğin, 4'ün 2'ye oranının 8'in 4'e oranına eşit olmasına hiçbir sebep gösterilemez, ilahi irade açısından bile. Bu bizzat öze, yani varlıkların ideasına bağlıdır. Zira varlıkların özleri sayılara benzer[242] ve onlar Tanrı'nın yaratırken meydana getirmediği varlıkların olasılığını taşır, çünkü bu olasılıklar –veya varlıkların ideaları– bizzat Tanrı ile örtüşür. Öte yandan Tanrı en mükemmel akıl olduğundan en mükemmel uyumdan etkilenmemesi ve varlıkların gerçek idealliğiyle en iyisini meydana getirmemesi mümkün değildir. Ama bu özgürlüğü kısıtlamaz. Çünkü haklı gerekçeyle en iyiye yönlendirilme, özgürlüğün en üst şeklidir. ... Bundan da anlaşılıyor ki, varlıkların iyiliğine bağlı olmayan mutlak irade canavarca olurdu. Aksine Tanrı kendini, varlıkların idealliğine, yani en iyi olana uydurmadığı sürece her şeyi bilen bir varlıkta izin verici bir irade de söz konusu olmazdı. Dolayısıyla hiçbir şey mutlak kötü olarak görülmemelidir, aksi halde ya Tanrı o kötülüğün idrak edilmesi açısından üstün bir bilgiye sahip olmazdı ya da o kötülüğün ortadan kaldırılması açısından üstün bir güce sahip olmazdı.[243]

Dahası, daha 1669-70'te Leibniz şu çıkarıma varmıştı: "Zihin, bir bakıma dünyanın aynadaki yansıması gibidir", çünkü Tanrı'nın yaratımında her şeyi her şeye bağlayan evrensel uyumu yansıtır.[244]

Paris Yolu

Kraliyet Cemiyeti ve Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie Royale des Sciences) ile mektup yoluyla temas kuran Leibniz bu ilişkileri şahsen geliştirmeye hevesliydi.[245] 13 Temmuz 1671'de Paris'ten yazan teolog Johann Leyser, matematikçi Jean Gallois –prestijli dergi *Journal des Sçavans*'ın editörü ve 1668'den beri Kraliyet Bilim Akasemisi'nin sekreteri[246]– ile Pierre de Carcavy'nin Kraliyet Bilimler Akademisi'nin toplantısında Leibniz'in bilgilerinden yararlanmak istediklerini ona bildirdi.[247] Genç Alman, sarayın onca pohpohlamasını önemsemese de bu durumdan memnun kalmış olmalıydı. Vakit geçirmeden 1671 sonbaharında yeni keşiflerini ve teorilerini Fransız bilim camiasına sunmak üzere Paris'e gitme planları yapmaya başladı. Aklındaki bu yolculukla Leibniz, Dük Johann Friedrich'ten, halihazırda Colbert, Carcavy ve Ferrand ile yapmış olduğu cesaretlendirici temasları sıraladığı bir tavsiye mektubu istedi ve başka şeylerle birlikte Evkaristiya hakkındaki yeni teolojik kanıtlarını Antoine Arnauld'ya sunmak istediğini bildirdi. Değindiği maddi bir zorluk ise bu ziyaretin ayarlanması için gereken mali destekti[248] ama o sıralar Leibniz zaten Boyneburg'la hummalı şekilde planlar yapıyordu ve gizli Mısır planının Paris'e yolculuk bileti olabileceğini sezmiş olsa gerekti. Boyneburg himayesi altındaki yetenekli hukukçuyu Paris'e göndermekte Avrupa barışını koruma gibi saygın bir gerekçenin yanı sıra daha sıradan gerekçelere de sahipti. 1658'den itibaren Fransa, Boyneburg'a, önemli miktarda yıllık maaş ve Ardennes'deki bir mülkün yıllık kirasını borçlanmıştı ve Baron'un borçlarını tahsil etme çabaları hep başarısızlıkla sonuçlanmıştı.[249] Boyneburg'un 1672'nin başında XIV. Louis'ye gönderdiği bir mektubunu içeren Mısır planının muğlak sunumuna Fransız sarayının verdiği ilgili cevap, Boyneburg'u, kralın dış ilişkiler bakanı Simon Arnauld de Pomponne'e (1618-99) planın yazarının Paris'i ziyaret edeceğini bildirmeye sevk etti.[250] Önünde açılan bu umut kapısıyla Leibniz birkaç hafta önce Christian Habbeus'un ayarladığı Danimarka görevini geri çevirmekte zorlanmadı.[251] Paris için son hazırlıklar aceleyle yapıldı ve Leibniz'in Paris'te hangi faaliyetlerde bulunacağı prense tamamen anlatılmadı; bilimsel amaçlarla yapılacak kısa bir ziyaret olacağını varsayan Johann Philipp von Schönborn genç adama yola çıkma izni verdi.[252] 18 Mart'ta Boyneburg, kirasının

ve maaşının tüm vekâletini, harcamaları için mütevazı bir avans olan 100 taleri (Leibniz'in borçları tahsil etmesi halinde alacağı komisyondan geri ödenmek koşuluyla) ve Simon Arnauld de Pompenne'ye bir takdim mektubunu Leibniz'e verdi. Bu mektupta Leibniz, "ümit vermeyen görüntüsüne rağmen, verdiği sözü kesinlikle yerine getirecek bir adam" olarak tarif ediliyordu.[253] 19 Mart 1672'de bir uşak eşliğinde Leibniz Paris'e gitmek üzere yola çıktı ve Mart'ın sonunda oraya vardı.

3. Bölüm

Yeni Şişelerde Eski Şarap: Paris, Londra ve Hollanda (Mart 1672 - Aralık 1676)

Leibniz 1672 yılının Mart ayının sonunda Paris'e vardığında Fransa'nın başkenti, Avrupa kültürünün en gelişmiş ve en canlı merkeziydi. XIV. Louis'nin monarşisinin gücünün ve görkeminin bir parçası olarak Fransız bilim, felsefe ve akademi camiası zamanın en seçkin birçok fikir adamını bünyesinde taşıyordu. İnsanın durumunu iyileştirmek için tüm bilimler ansiklopedinin reformdan geçirilip geliştirmesi gibi müthiş planlarla Paris'e gelmiş genç Alman şaşkına dönmüştü. Tahmin edileceği üzere, Paris'in filizlenen bilimsel ve akademik hayatı ve yenilikçi altyapısı Leibniz üzerinde en güçlü etkiyi yapmıştır. Johann Philipp von Schönborn'a yazdığı 20 Aralık 1672 tarihli raporda hayranlığını açıkça dile getirdi:

> Akademinin üyeleri bir bilim ve sanat Ansiklopedisini hazırlayabilecek, değişik alanlarda son derece bilgili kimseler; bazılarının orada yaşadığı Kraliyet Kütüphanesi'nde haftanın iki günü çarşamba ve cumartesi toplanıyorlar. Sekreterleri *Journal des Sçavans* dergisinin editörlüğünü yapan Gallois. Öte yandan kralın şehrin eteklerinde, S. Jacques adlı kenar mahallede inşa edilmiş bir rasathanesi var. Halktan insanlar burayı ilk başta kale sanmışlar ve burada onların bazıları, özellikle astronomlar yaşayacak. Kraliyet Kütüphanesi'nin yakınında Akademinin laboratuvarı ve bahçesi var; yıllardır burada neredeyse tüm botanik örneklerini yetiştiriyorlar ve kimyasal elementleri analiz ediyorlar. Kraliyet Kütüphanesi 35.000'den fazla basılı kitaba ve 10.000 civarında el yazmasına sahip.[1]

Uzatılmış ziyaretinin neredeyse üçüncü yılında Ocak 1675'te bile Dük Johann Friedrich'e yine benzer şeyler yazacaktı: "Paris insanın güçbela ayrıcalık kazanabileceği bir yer. İnsan burada her tür bilgiyi ve zamanın en bilgili insanlarını bulabiliyor. İnsanın burada ün kazanması için çok çalışıp bir parça da kararlı olması lazım."[2] Bu amaca yönelik ilk adımları

kolay olmadı. Öncelikle Leibniz Fransa'ya vardığında Fransızca diline hâkimiyetini geliştirmesi gerekiyordu.[3] Dahası, başarılı bir saray adamı olmak bir yana dursun, iyi bir ilk izlenim bırakma konusundaki beceriksizliğinin de farkındaydı. Yaşlı dostu ve destekçisi Christian Habbeus'a şu itirafta bulunmuştu: "İnsanın başkalarını etkilemek için içmesi gereken bir yerde, tahmin edebilirsin ki, hiç havamda değilim."[4] Son ve en önemli husus, Paris ve Londra'ya ilk ziyaretinde (Ocak-Şubat 1673) matematiksel hazırlığının yetersizliğinin ve bu alandaki güncel bilgilerden yoksunluğunun acı verici şekilde farkındaydı. Ve bu durum çok geçmeden planlarını geleceğe taşımak için yeni araçlara başvurması gerektiğini anlamasını sağladı.[5] Nitekim Fransa'nın başkentinde geçirdiği dört yıl boyunca hummalı bir şekilde matematik, bilim ve teknoloji üzerine çalıştı.[6] Dük Johann Friedrich'e açıkladığı gibi, "Almanya'daki başlıca ilgi alanlarım olan hukuk bilimi, edebiyat ve tartışmaları burada hiç düşünmedim. Bunun yerine matematik bilgimi derinleştirmek için yepyeni bir çalışmaya başladım,"[7] diyordu. Neyse ki Leibniz çabuk öğrenen biriydi: gerçekten de Paris ziyaretinin sonunda, çıraklığını itiraf eden bu adam sonsuz küçükler hesabını bulmuştu. "Matematik bilgisini ortalamanın biraz üstüne çıkarma"[8] süreci içinde arka plana itmiş olsa da genel planı, özünde daha önceki formunu koruyordu. Yeni bilimsel ve matematiksel çalışmaların evrensel kanıtlara yeni bir atılım kazandıracağını umuyordu.[9] Kutsal kitaptaki meseli tersine çeviren* Leibniz,[10] eski şarabı –uzun ve üretken bir Orta Avrupa geleneğinden Leipzig ve Mainz'de devşirdiği gençlik projelerini– yeni şişelere –Paris ve Londra gibi Batı Avrupa merkezlerinde yakın zamanda geliştirilmiş bilimsel ve matematiksel araçlar– koydu.

Paris'teki İlk Adımlar (Mart 1672 - Ocak 1673)

Halihazırda Hollanda'yla yürütülen savaş bağlamında Leibniz'in Paris'teki başlıca görevlerinden birinin –Mısır planını XIV. Louis'ye sunmak– kökten düzeltilmeye ihtiyacı vardı. Ne var ki Leibniz bu doğrultuda hiçbir çaba sarf etmedi; yalnızca 1672 sonbaharında projenin bir

* Hazreti İsa, kendisine sorulan bir soruyu cevaplarken, "Hiç kimse eski tulumlara yeni şarap koymaz. Yoksa tulumlar patlar; hem şarap dökülür, hem tulumlar mahvolur" der. (Matta 9:17)-e.n.

özetini (*Breviarium*) yazıp o sıralarda Leibniz ve Boyneburg'un planından haberdar olan Schönborn'a gönderdi.[11] Fransız sarayına ulaşmak her halükârda zordu. Aynı şekilde Boyneburg'un kendisine verdiği diğer büyük görev olan kirayı ve yıllık maaşı tahsil etmek de hiç kolay değildi. Leibniz'in Fransız maliye görevlilerinden biri olan Morel ile görüşmeleri, bürokratik işleyişin malum hantallığından dolayı gecikti ve yavaşladı.[12] 12 Haziran'da Morel o zamanlar uzaklarda olan Dışişleri Bakanı Simon Arnauld de Pomponne ile görüşene kadar Leibniz'in Boyneburg adına hak iddialarına bakamayacağını açıkladı. Her halükârda Temmuz sonunda Morel'in umut verici şekilde Paris'e dönüşüne kadar hiçbir şey yapılamadı.[13] Eylül'de Leibniz, Fransız Dışişleri Bakanı'nın amcası Antoine Arnauld aracılığıyla Simon Arnauld de Pomponne ile bir randevu ayarlamaya çalışıyordu hâlâ.[14]

Neyse ki Leibniz'in Arnauld'yla şansı yaver gitti. Eylül'de onunla felsefi meseleleri konuşmak için çeşitli kereler bir araya geldi.[15] Fikir adamlarının Arnauld'nun evinde düzenledikleri toplantılarda Leibniz, Arnauld'nun dostu ve iş arkadaşı ve *Port-Royal Logic*[16] adlı kitabın yazarlarından biri olan Pierre Nicole (1625-95) ve Jacques Buot (ölüm 1675) ile Ignace Gaston Pardies (1636-73) gibi matematikçilerle tanıştırıldı. Ayrıca Paris'e gelmeden önce mektuplaştığı iki önemli şahıs olan Louis Ferrand ve Pierre de Carcavy ile de bizzat tanıştı.[17] Muhtemelen ikincisine Temmuz dolaylarında önde gelen Alman fizikçi Otto von Guericke'nin (1602-86) vakum üzerine yaptığı deneyler hakkında bir rapor yazmıştı. Leibniz, Guericke ile Mayıs 1671 ile Mart 1672 tarihleri arasında mektuplaşmıştı.[18] Leibniz elbette zamanla fizikçi ve mucit Denis Papin (1647-1712), astronom Giovanni Cassini (1625-1712) ve bir başka astronom Ole Christensen Rømer (1644-1710) gibi başka bilim adamlarıyla da tanıştı.[19]

Sonbaharda Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) fiilen yöneticiliğini yapan Christiaan Huygens ile nihayet tanışabildi. Huygens akademinin plan ve organizasyon işine XIV. Louis'nin nüfuzlu Maliye Bakanı Jean-Baptiste Colbert tarafından getirilmişti. Seçkin Hollandalı matematikçi ve bilim adamıyla kurduğu ilişki, her ne kadar genç Alman bilim adamıyla Hollandalı bilim adamı kendi bilimsel çalışmalarına çok farklı yollardan yaklaşsalar da, Leibniz'in matematik ve mekaniğinin gelişmesinde belirleyici bir rol oynadı. Huygens ihtiyatlı biriydi ve mevcut sorunun çok ötesine geçen büyük planlar kurmak

yerine kesin, ölçülü ve doğrudan ilişkili adımlar atmaya yatkındı. Bu açıdan Leibniz onun tam tersiydi; onu ilgilendiren sorun ne olursa olsun, her zaman onu her şeyi kuşatan ansiklopedik bir planın parçası olarak görürdü. Huygens'e göre Leibniz, çerçevesi çizilmiş halledilebilir bir sorunun apaçık sunulup çözülmesiyle kendini sınırlandırmak yerine, Prometheusvari reform programının yeterince anlaşılınayan sunumlarına kendini fazla kaptırmış biriydi. Bu kişisel farklılıklara rağmen genç adamın hevesli zihninin eşsiz keskinliği ve üretkenliği Hollandalı bilim adamının dikkatinden kaçmadı. Huygens, Paris yılları sırasında matematik ve mekanikte çığır açıcı çalışması sırasında Leibniz'e yol göstermede anlayışlı, cömert ve bazen sabırlı bir akıl hocası gibi davrandı. Leibniz buna her zaman derin minnet duydu.[20]

Muhtemelen Huygens'in Kraliyet Kütüphanesi'nde kaldığı yerde gerçekleşmiş ilk buluşmalarında Leibniz sonsuz serileri toplamak için bir yöntem bulduğunu belirtti. Bütün, parçadan her zaman daha büyüktür şeklindeki Öklit aksiyomu üzerine düşünürken ulaştığı önemli bir sonuçtu bu.[21] Leibniz daha Mainz'deyken bu aksiyomun kanıtlanabilir bir teorem, yani kabul etmeyi önerdiği iki kanıtlanmamış doğru türü olan tanımlar ve özdeşliklerden birine indirgenebilecek bir önerme olduğunu düşünüyordu. Sadece asgari ölçüde "öğe" kabul eden sonraki gelişmiş sisteminin "sadeliğiyle" tek uygun aksiyom, özdeşlik aksiyomu oldu.[22] Birincil önermelerin kanıtlanması (*Demonstratio Propositionum Primarum*) hakkında 1671 sonbaharı ile 1672 yılının başı arasında yazdığı bir notta Leibniz, bütün her zaman parçadan büyüktür önermesini kanıtlamaya girişir. Bunu yaparken büyük önermesinin bir tanım, küçük önermesinin bir özdeşlik önermesi ve çıkarımının da verilen teorem olduğu bir kıyaslama yöntemine başvurur:

---

c d e

[1] Tanım gereği (*per definition*), bir parçası diğer parçasının bütününe eşit olan daha büyüktür (Büyük önerme)

[2] "*cde*" bütününün parçası (yani "*de*"), "*de*" bütününe (yani kendisine) eşittir

[3] Bundan dolayı "*cde*", "*de*"den büyüktür; bütün parçadan [büyüktür].[23]

Özdeşlik aksiyomu yoluyla Leibniz, farklar dizisinin ardışık ifadelerinin toplamı üzerine ana teoremini geliştirdi ve nihayet Huygens'le ilk buluşmasında dile getirdiği şu sonuca vardı: bir serinin toplamı, sonsuz sayıda terimler üzerinden bile yapılabilir. Bu, Leibniz'in Paris'teki ilk büyük matematiksel keşfiydi.[24] Oldenburg aracılığıyla Leibniz'e dikkat kesilen Huygens, bu keşif karşısında heyecanlandı.[25] Gelecek vaat eden matematikçiyi sınamak için ona üçgen sayıların terslerinin* sonsuz serisinin toplamını sordu. Akıl hocalığı rolünü de bırakmadan genç Alman'ı ilgili literatüre, özellikle John Wallis'in *Arithmetica Infinitorum* (Oxford 1656) ve Grégoire de Saint-Vincent'in *Opus geometricum* (Antwerp 1647) adlı kitabına yönlendirdi.[26] Bu kitaplarda sonsuz çoklukta terimler dizisi ve toplamı ele alınıyordu. Leibniz hiç zaman kaybetmedi. Saint-Vincent'in kitabını Kraliyet Kütüphanesi'nden ödünç aldı[27] ve Huygens'in problemi üzerinde çalışmaya başladı. Leibniz, Saint Vincent'in yazım tarzını tatmin edici bulmadıysa da, kitabı ona yeni ve kuşatıcı bir genel yöntemin yolunu açtı. Bu yöntemle söz konusu problemin zarif bir çözümünü buldu.[28] Farkların matematiksel serisi verildiğinde

$$b_1 = a_1 - a_2,\ b_2 = a_2 - a_3,\ b_3 = a_3 - a_4,\ \ldots,$$

$b_1 + b_2 + \ldots + b_n$ toplamını fark cinsinden, yani $a_1 - a_{n+1}$ olarak elde etmenin mümkün olduğunu gördü. Bu basit kuralı sonsuza genelleyerek başka şeylerle birlikte üçgen sayıların terslerinin serisinin toplamını buldu.[29]

Tahmin edilebileceği gibi genç Alman elindeki çözümle sevinç içinde Huygens'in yanına döndü. Huygens kibarca hoşnutluğunu ifade edip kendi toplama metodunu gösterdi.[30] Bu başarıdan cesaret alan Leibniz bulduğu sonuçları içeren küçük bir eser yazdı: *Accessio ad Arirthmeticam Infinitorum*.[31] Niyeti, dergide yayımlaması için Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie Royale des Sciences) sekreteri ve *Journal des Sçavans* dergisinin editörü Jean Gallois'ya eserini göndermekti. Fakat 12 Aralık 1672 ile 1674 başı arasında derginin hiç yeni sayısı çıkmamıştı ve bu arada Leibniz kendi payına savunabileceği tek özgünlüğün, elde

* 1'den başlamak üzere ardışık doğal sayıların toplamını veren sayılara üçgen sayılar denir. Örneğin 1, 3=1+2, 6=1+2+3, 10=1+2+3+4, 15=1+2+3+4+5, ... üçgen sayılardır-r.n.

ettiği sonuçlar değil de toplama yöntemi olduğunu fark etti.[32] Yazısının özü yürürlükten kalktığı için *Accessio ad Arirthmeticam Infinitorum*'u yayımlamamayı tercih etti.

Serilerin toplamı bu ilk Paris döneminde Leibniz'in şevkini artıran tek matematiksel etkinlik değildi. Aynı zamanda hesap makinesi üzerine yaptığı araştırmayı geliştiriyor, en azından kısmen çalışan tahta bir modelin üretimini denetliyordu. 1673 başında tamamlanacak bu tahta modeli Huygens "dâhice" bulacaktı.[33] Sadece toplama ve çıkarma yapabilen Pascal'ın hesap makinesinden farklı olarak Leibniz'inki çarpma, bölme ve hatta karekök ve küp kök alma gibi işlemleri de doğrudan yapmak üzere tasarlanmıştı.[34]

Her ne kadar matematik, Leibniz'in Paris'teki düşünsel faaliyetlerinin yavaş yavaş odak noktası haline geldiyse de felsefeyi aklından hiç çıkarmadı; özellikle Paris'teki ilk ve son yıllarında. 1672 yılının Mart ayının sonunda gelişi ile Ocak 1673'te Londra'ya gitmek üzere yola çıkışı arasında Leibniz'in felsefi araştırmaları Mainz'deki gibi sürdü: Fizik, zihin ve beden felsefesi (en önemli meyvesinin hareketle ilgili iki teori olduğu) ve ateizmin reddi, kötülük meselesi, her şeyi yöneten evrensel uyum ve bu uyumun Tanrı'nın adaleti ve özgürlükle ilişkisi gibi teolojik-felsefi meseleler üzerinde kafa yormayı sürdürdü. Muhtemelen Paris'teki ilk altı ayında Leibniz fizik üzerine geniş notlar aldı. Bu notlarda salt maddi bir dünyanın var olamayacağı ve maddi olmayan bir ilkenin hareketi kanıtlamak için geçerli olduğu yönündeki tezini, boşluğun ve atomların veya bölünmez şeylerin (*Theoria motus abstracti*'de anlatılan uzamsız varlıklara karşı şimdi en küçük olarak düşünülen) varlığına dair önceki iddialarını reddetti.[35] Bu notlardan birinde, Leibniz Antik Yunanlı hekim Hipokrat'ın (İÖ 5. yüzyıl) insan vücudunda her şey "birlikte nefes alır" (*sympnoia panta*) şeklindeki tezini dünyaya uyarladı.[36] Bu metafor, Leibniz'in bilindik en olgun eserlerinden bazılarında, örneğin *Nouveaux Essais* (Yeni Denemeler) ve *Monadoloji*'de Leibniz'in evrensel uyum görüşünü anlatmak için tekrar karşımıza çıkacaktır.[37]

Galileo'nun *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nouve scienze* (Leiden, 1638)[38] adlı kitabını hummalı şekilde okuduğu 1672 sonbaharı ile 1673 başı arasında Leibniz gençliğinin en önemli kitaplarından birini daha yazdı. *Confessio Philosophi*[39] (Karışık Felsefe)

adını taşıyan bu bir tür ön-ilahiyatı "Catechista Theologus" ile "Catechumenus Philosophus" arasında "küçük bir diyalog" formunda yazdı. Elimizdeki bilgiler, Leibniz'in bu kitabı Arnauld'nun evinde tanıştığı bir teknisyen olan Gilles Filleau Des Billettes (1634-1720) ve Antoine Arnauld'ya 1673'te gösterdiği yönünde;[40] fakat Paris döneminin tüm felsefi eserleri gibi bu eser de Leibniz'in yaşamı boyunca yayımlanmayacaktır. Kitap, 1710 tarihli *Théodicée*'de ele alınacak olan, ama Mainz yıllarından kalan çeşitli taslaklarda da açıkça görülen bir dizi konuyu ele alıyordu: öncelikle Tanrı'nın adaleti, ilahi özgürlük, insani özgürlük ve kötülüğün doğası. Mainz'de Leibniz, Tanrı'nın mutlak gücü ve mutlak bilgisi ile insan özgürlüğü arasındaki ilişki üzerine yazılar yazmıştı zaten[41] ve genel içeriğiyle *Confessio Pihilosophi* onun erken dönem felsefi-teolojik düşüncelerinin kendine özgü bir ürünüydü ve Leibniz'in son zamanlarda girıştiği ateizmin felsefi reddinin devamlılığını sağladı. Aslında tezlerinin çoğu şematik olarak *Demonstrationes Catholicae*'de işlenmişti ve *Confessio*'nun Magnus Wedderkopf'a gönderdiği Mayıs 1671 tarihli mektuba benzerliği bile Leibniz'in diyaloğunun kökeninin Mainz yıllarına dayandığını ortaya koymaktadır.[42] Bu benzerliklere rağmen, diyaloğun Leibniz'in olgun felsefesinin bir dizi ayırt edici noktalarına yeni bir yol açma özlemiyle yazıldığı muhakkaktı; başka konularla birlikte insan özgürlüğü konusu, yeterli sebep ilkesi (buna dair *Confessio Philosophi*'nin iki kanıt sunduğu),[43] evrendeki her şeyin diğer her şeyle bağlantılığı olduğunu işaret eden evrensel uyum kavramı, gerçek dünyanın en uyumlu dünya olduğu tezi ve her ruhun Tanrı'nın onu içine yerleştirdiği tam bir koşullar kümesi (buna mekânsal-zamansal koşullar da dahildir) tarafından büsbütün belirlendiği savıyla ilişkili olarak ele alınmıştı.[44] Wedderkopf'a gönderdiği Mayıs 1671 tarihli mektupta kullanılmış Platoncu paradigma da burada yeniden ifade edildi: Dünyadaki kötülüğün varlığı, olası en iyi dünyayı oluşturan pozitif zıtlıkların azami uyumunun kaçınılmaz şekilde gerekli kıldığı bir şey olarak açıklanıyordu. Bu dünya tam da en iyi dünya olduğu için ilahi aklın öngördüğü olası sonsuz dünya arasından seçilmişti. *Confessio Philosophi*'de sorulmuş günahın müsebbibi kimdir şeklindeki çetin soru, kısa bir süre sonra 1673'te yazılmış ince bir metinde Leibniz tarafından tekrar ele alındı. Bu metinde Leibniz, "Tanrı, günahta gerçek ve olumlu olan her

şeyin müsebbibidir" ama günahın kendisinden sorumlu değildir, çünkü günah "herhangi bir gerçeklikten yoksun saf mahrumiyettir ve ... Tanrı da mahrumiyetlerin müsebbibi değildir" yönündeki teze karşı çıktı. Leibniz'e göre bu görüşleri benimseyenler "tam tersini" iddia ettikleri halde "Tanrı'yı günahın müsebbibi" yapmaktaydılar.[45]

Paris ziyareti kapsamında yapması gereken iki büyük görevi yerine getirmek için aylardır sarf ettiği beyhude çabalardan sonra Kasım'da Boyneburg'dan bir mektup aldı. Mektupta Boyneburg, biricik oğlu Philipp Wilhelm'in (1656-1717) Paris'e yola çıktığını bildiriyor ve Leibniz'den onun eğitimini denetlemesini istiyordu.[46] 16 Kasım'da on altı yaşındaki delikanlı, Boyneburg'un damadı, başpiskoposun yeğeni Melchior Friedrich von Schönborn'la birlikte Paris'e vardı. Melchior Friedrich'in görevi, XIV. Louis'yi Köln'ün genel bir barış konferansı için uygun bir yer olduğuna ikna etmekti. Fransızlara düşman imparatorun ve Brandenburg'un askerlerinin Ren Nehri'ne doğru ilerlemeye başlamasından endişelenen Johann Philipp von Schönborn, Fransa ve İngiltere'yi Hollanda, Brandenburg ve İmparatorluğun karşısına koyan yürürlükteki Hollanda savaşıyla ilgili düşüncesini ifade edip uzlaştırıcı bir rol oynamaya çalışıyordu. Melchior Friedrich von Schönborn XIV. Louis'nin huzuruna çıkmaya hazırlanırken, Leibniz tartışılacak konuları ve Melchior Friedrich'in krala okuması için bir tavsiye yazısını içeren bir plan çıkardı.[47] Bu amaç doğrultusunda Leibniz ve Peter Schick (bir Mainz tüccarının oğlu ve Paris'teki bir soylunun yolculuk refakatçisi), Melchior Friedrich'in 24 Kasım'da Versailles'a gidişine eşlik ettiler. Leibniz'in kralın huzuruna çıkmasına izin verilmedi ve hazırladığı konuşmayı da Melchior Friedrich okumadı[48] ama başpiskoposun yeğeni ve Boyneburg'un himayesi altındaki genç adamla dostça ve güvenilir bir ilişki geliştirdiler. Leibniz'in Melchior Friedrich'le fikir alışverişinden sonra Aralık 1672'de çabucak kaleme aldığı Mainz'in Fransa'ya yönelik politikası hakkındaki bir dizi notta bu dostluğun meyvelerini görüyoruz.[49] Leibniz'in, Johann Philipp von Schönborn'a bağlılığı da unutulmadı; Paris'e yaptığı ilk ziyaret sırasında *Breviarium*'da (Özet) ele aldığı Mısır planını ona uygun şekilde anlatmanın yanında, elektörün hem Mainz'in hem de İmparatorluğun çıkarlarına en iyi şekilde hizmet edecek politikaları belirlemesine yarayacak kısa bir metin yazdı.[50] Muhtemelen Ocak 1673'te Londra'ya gitmek üzere yola çıkmadan önce yazdığı iki not, Leibniz'in Paris'teki

siyasi duruma artan aşinalığını gözler önüne serip, XIV. Louis'nin saldırgan ve yayılmacı dış politikasına karşı ince alay silahını kullanmaya yönelik çeşitli çabalarının ilkini temsil etti.[51]

22 Aralık 1672 sabahı Pompenne'nin başsağlığı mesajını taşıyan bir soylu Philipp Wilhelm von Boyneburg'a babasının ani ölüm haberini verdi. 15 Aralık'ta baronun ölümünün üzücü haberini Fransız Dışişleri Bakanı'na Mainz'den bir Fransız saray görevlisi ulaştırmıştı.[52] Henüz elli yaşında olan Boyneburg, malının mülkünün Brandenburg'un askerleri tarafından yakılıp yıkılmasından sonra kalp krizi geçirmişti.[53] Evvelsi gün barona son mektubunu yazmış olan Leibniz ve Melchior Friedrich[54] olanlardan sonra şaşkına dönmüşler ama üzüntülerini genç Philipp Wilhelm'den gizlemeye çalışmışlardı. Akşam yemeğinden sonra Almanya'dan bir posta geldi. Postadaki 9 Aralık tarihli bir mektupta Boyneburg sağlığının kötüye gittiğini, 16 Aralık tarihli başka bir mektupta Mainz özel danışmanı Joh. Christoph Judoci baronun iyileşeceğine dair ümitlerin tükendiğini ve nihayet sonuncu mektupta da Mainz'deki Fransız elçi Abbé Jacques de Gravel "ölümcül darbeyi" vurup olayların aniden trajik bir hal aldığını bildiriyordu.[55]

Leibniz Paris'te geçinmesini sağlayan mütevazı bir gelir için duyduğu anlaşılır üzüntüsü bir yana dostunu, akıl hocasını ve hamisini yitirdiği için çok sarsıldı. Genç Boyneburg'un özel hocası olarak uzak yabancı bir ülkedeyken babasını daha yeni kaybetmiş kederli genci teselli etmeye çalıştı. Üzücü haberin geldiği günde delikanlının dayısı Joh. Friedrich Schütz von Holtzhausen'e şu satırları yazdı:

> Genç baron herkese şefkatle yaklaşan iyi bir evladın yumuşak kalpliliğiyle üzücü haberi karşıladı. Ruhsal sarsıntısını biraz olsun teskin etmekte zorlanıp hasta olmasından korktum. Babasının ona namını bıraktığını ve nereye giderse gitsin bu namın kendisine eşlik edeceğini ve Avrupa'nın tüm büyük adamlarına itibarlı bir şekilde takdim edilmesini sağlayacağını düşünerek teselli olması gerektiğini açıkladım. Tek yapması gereken, babasının yaşamının güzel örneğini kendine rehber edinmesiydi. İyi hizmetkârlardan, dostlardan, mutluluktan ve saygıdan hiç yoksun kalmayacak. Aslında onu teskin etmek için söylediklerim beni de teskin etti, çünkü beni dostluğuyla şereflendirmiş böyle büyük bir adamı kaybettikten sonra babasına yeniden hayat verecek bu genç soylunun güzel huylarını sevdim. Ciddi ve dirayetli olacak. Onda babasının izlerini görüyorum[.][56]

Leibniz, Joh. Friedrich Schütz'den genç Boyneburg'un özel hocası olarak konumunu sağlama almasını istedikten sonra aynı gün merhum baronun dul eşi Anna Christine'ye bir taziye mektubu yazdı. Kritik yıllarda desteğini ve dostluğunu kendisinden esirgememiş bir adama duyduğu saygının içten ifadelerinin satır aralarında Leibniz, hayat, ölüm ve ölümsüzlük hakkındaki görüşlerini de dile getirir:

> Kendisiyle birlikte tüm şanı da toprağa gömülen insanların ölümlerinden teselli bulunmayabilir ama unutulmaz adları sayesinde ölümden sonra da yaşayan kimselere talihli diyebiliriz: Onlar ne zaman isterlerse o zaman ölebilirler. Zira onlar aklı başında bir insanın arzu edebileceği her şeyi yapmış birisi için çok erken ölmezler. Fakat dostları ve genel insanlık yararı açısından bin yıl daha yaşasalar bile erken ölmüş olurlar. [Bu insanların] ölümsüz ruhu gerek bu dünyada gerekse öbür dünyada kazanılan şan ve şeref tacı sayesinde faniliğin kusurlarının tüm kalıntılarından kurtulup iki kez zafer kazanırlar.[57]

Bu düşünceler muhtemelen Boyneburg'un ölümünden haberdar olduktan kısa bir süre sonra 1673'te Paris'te yazdığı bir mektupta yankısını buldu. Bu mektupta kişinin hayatını "uzatmasının" doğru yolunu gösteriyordu ki bu yolu en iyi kendisi uygulayacaktı.

> Bir hayatın büyüklüğü ancak yapılan şeylerin çokluğuyla ölçülebilir. Ronsard, IX. Charles'ın ölümü üzerine yazdığı şiirde 'Yılları hesap etmemeliyiz: Hayatımızı oluşturan şeyler, yaptıklarımızdır' der. Zaman, ancak onun içinde gerçekleşen değişimlerin çokluğuyla değer kazanır. Bu anlamda zamanımızın en küçük kısmını bile algılanabilir kılabilirsek, ne kadar yaşayacağımızı belirlemek bizim elimizdedir. Hayatın uzatılmasına dair bir tez yazılabilir [58]

Londra'ya İlk Ziyaret (Ocak Sonu – Şubat Sonu 1673)

Leibniz'in şansına Anna Christine von Boyneburg, merhum kocasının, oğlunun eğitimi için yaptığı ayarlamaları onayladı.[59] Bu arada XIV. Louis'yi Köln'de bir barış konferansı düzenlemeye ikna etmek konusundaki ümitler de tümden buharlaşmıştı. Melchior Friedrich'in, II. Charles'ın sarayından daha iyi bir cevap alma umuduyla Londra'ya yola

çıkmaktan başka seçeneği kalmamıştı. Temsilci heyetine eşlik etmesine izin verilen Leibniz açısından bu, Oldenburg ve Kraliyet Cemiyeti ile şahsen tanışması için öteden beri beklediği fırsattı. 11 Ocak'ta İngiltere başkentine gitmek üzere yola çıktılar ve 17 Ocak'ta Calais'ye geldiler. Kötü hava koşulları yüzünden orada birkaç gün bekledikten sonra Manş Denizi'ni geçip 21 Ocak günü Dover'e vardılar. 24 Ocak 1673 sabahında temsilciler heyeti Londra'ya ulaştı. Hiçbiri İngilizce konuşamadığından gemide tanıştıkları bir Alman onlara tercümanlık yaptı.[60]

Huygens 14 Ocak tarihli bir mektubunda Leibniz'in yakında şehre varacağını Oldenburg'a bildirip, Kraliyet Cemiyeti'ne göstermek üzere hesap makinesi modelini yanında götürdüğünü özellikle dile getirdi.[61] Leibniz Londra'ya vardıktan hemen sonra Oldenburg'u ziyaret etti.[62] 1 Şubat'ta Kraliyet Cemiyeti'nde düzenlenen toplantıda hesap makinesini gösterme fırsatını yakaladı.[63] Bunun için tasarlanmış olmasına rağmen henüz çarpma ve bölme işlemlerini otomatik yapamasa da bu dâhice icat oradakileri heyecanlandırdı. Leibniz'in *Hypothesis physica nova*'sı hakkında daha önce olumsuz bir eleştiride bulunan, diğer eserlerinin değerini takdir etmeye de yanaşmayan Robert Hooke makineyi inceledi.[64] Leibniz'in sonradan anlatacağı üzere Hooke, "üzerini kaplayan kara levhayı kaldırıp makineyi yakından incelemiş ve mucidinin her sözünü can kulağıyla dinlemişti".[65] Maalesef genç Alman kendi icadını, Hooke'un fazla yakından incelediğini çok geçmeden öğrenecekti. Sonraları kendi yokluğunda Hooke'un Kraliyet Cemiyeti'nin 15 Şubat tarihli toplantısında makinesini sert bir dille eleştirmekle yetinmeyip yeni bir model önerdiğini öğrenip üzüldü. Bir ay sonra bu model ortaya çıktığında Leibniz, onun orijinal makineye şüphe uyandıracak ölçüde benzemesinden dolayı Oldenburg'a acı acı hayıflandı.[66] Her ne kadar Leibniz'in Hooke ile ilişkisinin tatsızlığa uğraması kaçınılmazdıysa da icadına daha sempatiyle bakan diğer üyeler hesap makinesi icat eden başka rakiplerin de bulunduğunu bildiren sinir bozucu haberler vermişti. 8 Şubat tarihli toplantıda Cemiyet'in başkan yardımcısı Sir Robert Moray (1608-73) II. Charles'ın maaşa bağladığı "mekaniğin ustası" Sir Samuel Morland'ın (1625-95/96) bir aritmetik makinesi icat ettiğini Leibniz'e bildirdi.[67] Aynı toplantıda Oldenburg, René François de Sluse'ün (1622-85) bir mektubunu okudu. Bu mektupta Belçikalı matematikçi, "geometrik eğrilere teğet çizme" yönteminden söz ediyordu.[68]

Bu otuz yıl sonra Leibniz ile Newton arasında patlak verecek sonsuz küçükler hesabının icadındaki önceliğin kime ait olduğu tartışması açısından önemli bir olaydı. Toplantıdan bir gün sonra faydalı temaslar kurmada usta olan Oldenburg, 10 Şubat sabahında makinelerini karşılaştırmaları için Leibniz ile Morland arasında bir buluşma ayarladı.[69] Her ne kadar eksikleri olsa da çarpma ve bölme işlemlerini otomatik yapmak üzere tasarlanmış Leibniz'in makinesinin Napier'in kemiklerine dayanarak bu işlemleri yapan Morland'ın aritmetik makinesinden daha üstün bir teknik tasarıma sahip olduğu ortaya çıktı.[70]

12 Şubat'ta Leibniz, Robert Boyle (1627-91) ile kız kardeşi Leydi Ranelagh'a ait olan yaşadığı evde buluştu. Boyle, Kraliyet Cemiyeti çevresinde deneysel felsefenin en seçkin ve nüfuzlu temsilcisiydi ve genç Leibniz "insan ırkının en büyük adamlarından biri" tarafından öylesine kibar karşılanmaktan onur duymuştu.[71] Öte tandan maalesef Leydi Ranelagh'ın evinde gerçekleşen bu buluşma John Pell'in (1611-85) varlığından ötürü Leibniz için hep bir utanç kaynağı olarak kalmıştır. Her ne kadar Pell çağdaşları tarafından John Wallis'ten sonra ikinci büyük İngiliz matematikçi olarak görülse de, bu gencin potansiyelini fark edemeyip ona tutmayacağı birçok vaatte bulundu; ama bu, eser hırsızlığı suçlaması diye yorumlanabilecek bir edayla gelecek vaat eden genç meslektaşına haddini bildirmeye çalışmasını da engellemedi. Tartışma konusu matematiğe gelince Leibniz bir farklar serisi oluşturarak serilerin temsili ve ara değer hesabı için genel bir yöntem bulduğunu söyledi. Buna karşılık Pell bu sözde keşfin "Lyon papazı Bay Mouton'un bildirdiğine göre, bilim dünyasının yakından tanıdığı Lyonlu çok soylu, saygıdeğer François Regnaud'nin keşfi olarak *De diameteris apparentibus solis et lunae* adlı kitabında zaten yayımlandığını" söyledi.[72] Bu buluşmadan sonra Leibniz, acele Oldenburg'dan 1670'te Lyon'da basılmış Gabriel Mouton'un (1618-94) kitabını ödünç aldı ve Pell'in iddiasının doğru olduğunu görünce hüsrana uğradı.[73] Hiç vakit kaybetmeden birkaç saat içinde âdet olduğu üzere Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri Heinrich Oldenburg'a ayrıntılı bir mektup yazıp herhangi bir eser hırsızlığı şüphesine karşı kendini ateşli şekilde savundu:

> Başkalarının düşüncelerinden kendime itibar sağlamaya çalıştığım (üstü kapalı bir özgünlük iddiasıyla) şüphesi uyanmasın diye bir şeyler yapmak zorunda olduğuma inanıyorum. Ve umuyorum ki etrafta dolaşıp başka insanların düşüncelerini ça-

lacak kadar fikir yoksunu biri olmadığım ortaya çıkacaktır. Tavrımın dürüstlüğünü iki savla kanıtlayacağım: Birincisi, keşfimin hangi durumda ve nasıl yapıldığının apaçık görüldüğü kendi dağınık notlarımı göstererek; ikincisi de ne benim dün akşamdan beri bir araya getirebileceğim ne de bir yazıcıdan kolayca beklenebilecek, Regnaud ve Mouton'un belirtmediği ama çok önemli bazı hususlara değinerek.[74]

Bu olayda Leibniz'in dürüstlüğünden şüphe duyulmasa da, mektubu sonradan kendisinin de itiraf edeceği gibi, konuyla ilgili matematik literatürü hakkındaki yetersiz bilgisini bir kez daha gözler önüne sermişti.[75] Daha kötüsü, mektubun kayda geçtiği talihsiz olay, ileride kalkülüs [diferansiyel ve integral hesap-ç.] üzerine yapılacak tartışmada Leibniz aleyhine yeniden kullanılacaktı. İster Pell ile utanç verici buluşmadan dolayı isterse de başka sebepler yüzünden olsun Oldenburg, iki gün sonra 15 Şubat'ta düzenlenen Kraliyet Cemiyeti'nin toplantısına Leibniz'i çağırmayı uygun bulmadı. Belki de bu daha iyi oldu, çünkü genç Alman en azından Hooke'un kendi hesap makinesini karalamasını duyup kendini küçük düşürülmüş hissetmekten kurtulmuş oldu. Leibniz, Oldenburg'a karşı sempati beslemesine rağmen Kraliyet Cemiyeti'yle ilişkileri sorunlu başladı.

Maalesef bir süre de böyle devam edecekti. Ne var ki Leibniz'in Londra'ya ilk yolculuğu her ne kadar tam bir başarı olmasa da, düşünsel gelişiminde bir köşe taşıdır. İngiliz dünyasında değerli kişisel temaslar kurmasını ve "İngiltere'nin, parasının yetebileceği en iyi kitaplarını" almasını sağlamıştır.[76] Birkaç nahoş karşılaşma bile, ufuk açıcı bilimsel ve matematiksel araştırma hakkında daha emin ve kesin bir fikir edinmesine yaramıştır. Eğer bu bilimsel ve matematiksel araştırma dikkatsizce yürütülseydi, kişinin düşünsel ve ahlaki dürüstlüğünü anında silebilirdi. Leibniz'in düşünsel keşiflerini ilan etmede bundan sonraki ihtiyatlılığı, kuşkusuz kısmen de olsa Hooke ve Pell ile anlaşmazlıkları tarafından şekillendirilmiştir. En iyisi de, kimi hususlardaki kişisel şüpheleri bir yana bırakılırsa Kraliyet Cemiyeti'nin üyeleri, yeterince etkilendikleri genç Alman'ı oybirliğiyle derneğe kabul etmişlerdi. Cemiyet'e kayıt olma talebini bildiren resmi mektup 1 Mart günü düzenlenen toplantıda okunduktan sonra Moray onu aday olarak önerdi. Kraliyet Cemiyeti'nin 19 Nisan 1673 tarihli toplantısında yirmi altı yaşındaki Leibniz, beklenildiği gibi Cemiyet'in üyesi seçildi.[77]

Öte yandan bu sırada Leibniz, İngiltere'den acele ayrılmak zorunda kaldı. Şubat ayının ortasında Mainz temsilciler heyeti, Elektör Johann Philipp von Schönborn'un ciddi hastalığının beklenmedik haberini almıştı.[78] Bunun üzerine Hollanda üzerinden Mainz'e dönmeye yönelik eski planlar iptal oldu ve 20 Şubat'ta Londra'dan ayrılışları öylesine acele organize edildi ki Leibniz, Oldenburg'a şahsen veda etmeye bile vakit bulamadı. Oldenburg bazı ciddi saray işleriyle meşguldü ve Leibniz için kısa bir not, Huygens için kısa bir mektup ve her ikisi de Hollandalı bilim adamına teslim edilmek üzere, Sluse'ün teğetler üzerine yazısıyla *Philosophical Transactions*'ın bir nüshasını bırakabilmişti.[79] Buna karşılık Leibniz, Oldenburg'a bir veda mektubu, ondan ödünç aldığı bazı kitaplar ve onun teşvikiyle Kraliyet Cemiyeti'ne hitaben yazdığı üyelik dilekçesini bıraktı. Calais'de temsilciler heyeti, başpiskoposun 12 Şubat'ta öldüğü haberini aldı.[80] Boyneburg'un ölümünden hemen sonra gelen bu ölüm Leibniz için ikinci büyük darbe olmuştu. Cana yakın ve anlayışlı hamisi Johann Philipp von Schönborn'u kaybetmişti artık. Onu şöyle tarif ederdi: "Almanya'nın gördüğü en aydın prenslerden biri. Hıristiyanlığın genel meselelerini her şeyden çok dert edinen yüksek bir zihindi. Her zaman iyi niyetini koruyarak ülkesinin huzurunu temin etmekten şeref duyar, kendi çıkarını [prens ve başpiskopos olarak] İmparatorluğunun [bir bütün olarak] çıkarlarıyla bir tutabileceğine inanırdı."[81]

Paris: Orta Dönem (Mart 1673 - Ekim 1675)

Mart ayının başında Paris'e dönen Leibniz genç Philipp Wilhelm von Boyneburg'un özel öğretmenliğini üstlenirken, Melchior Friedrich von Schönborn yeni elektör, Speier ve Worms piskoposu Lothar Friedrich von Metternich'in hizmetine girmek üzere Mainz'e geri döndü. Leibniz'e Paris yolculuğu iznini veren ve dolayısıyla onun sözde işvereni olan Johann Philipp von Schönborn'un ölümüyle Leibniz'in durumunun belirsizliği iyice arttı. Leibniz yeni elektörü "mekanik ve başka bilimsel konularla ilgili" bir prens olarak gördüğünden,[82] onun kendisine Paris'te bir tür bilimsel-siyasi görev vereceğini umuyordu. Şansı yaver giderse yeni prens–başpiskopos geçen iki yılın maaşının bakiyesini ödemeyi kabul edebilirdi ve eğer kendisine bir de maaş bağlarsa Leibniz

Mainz sarayının çıkarlarına Paris'ten hizmet etmeye devam etmek, bilimsel gelişmeleri bildirmek, Fransız bilim camiası ve XIV. Louis'nin sarayıyla teması sürdürmek ve yılda en az bir kez Mainz'e gelmek istiyordu. Fransa ile Almanya arasındaki bu gelgit ona gayet uygun düşebilirdi. Nitekim üç yıl sonra Paris'ten Christian Habbeus'a şunları yazacaktı: "Bana gelince, sanırım bazen Almanya'da bazen de Fransa'da yaşayan biri olmak, Tanrı'nın lütfuyla iki yerde de geçinebilecek kadar gelire sahip olmak istiyorum."[83] Dostu Melchior Friedrich von Schönborn, Mainz'e dönmek üzere olduğu için bu isteklerini ona iletti.[84] O da bu ricanın karışık sonuçlarını 5 Mayıs'ta bildirdi: Elektör, Leibniz'e "bir süre daha Paris'te kalıp görevini rahatlıkla yürütme" izni vermişti ama ne bir maaş ne de Paris'te kültürel ve siyasi bir konum söz konusuydu.[85]

Mainz'den gelen gelirle Paris'te kalma umutları suya düşen Leibniz, eskisinden daha acil olarak başka yollar bulmak zorunda kaldı. Şimdilik maaş aldığı tek iş, Boyneburg'un eğitimiydi. 17. yüzyılda yabancı şehirlerde kıt imkânlarla yaşamak zorunda olan genç bilim adamlarının başvurduğu yaygın ama genelde çok sorunlu bir geçim yoluydu bu. Belki de konumunu sağlama almak amacıyla Leibniz, Mart'ta Philipp Wilhelm için çok yoğun bir günlük program hazırladı: Sabah 5.30'da kalktıktan sonra akşam 10'a kadar ders, çalışma ve okuma programını yürütecek ve sadece 9 ile 10 arasındaki kahvaltıyla öğle ve akşam yemeklerinde birer saat ara verilecekti.[86] Her ne kadar gencin annesi bu ibret verici programı Nisan 1673'te resmen onaylayarak desteklediyse de,[87] genç baron bu eziyetli çalışmadan pek hoşlanmadı. Leibniz, Boyneburg ailesinin sekreteri Jacob Münch'e sonbaharda bir mektup yazıp genç öğrencisinin ilgi ve çaba göstermemesinden şikâyet etti.[88] Dahası, Aralık sonuna doğru Leibniz, Boyneburg'un dul karısından sadece oğlunun öğretmeni olarak değil, merhum baronun kendisine tahsis ettiği birçok görev için söz verdiği ücretin alacaklısı olarak da para istemek zorunda kalmak gibi tatsız bir konumda buldu kendini.[89] Öte yandan bahsettiği görevlerin ilkinde –Boyneburg'un Fransa'daki kirasını ve maaşını tahsil etmek– hâlâ zorluklarla karşılaşıyordu[90] ve sonunda sarf ettiği çabalar için ödüllendirilmek şöyle dursun, 13 Eylül 1674'te görevden atıldığını bildiren bir mektup aldı Anna Christine'den.[91] Ondan önce ve ondan sonra mali ve mesleki durumu hiç bu kadar endişe verici olmamıştı. Çok sayıda işverenini, mevkisini ve gelecek ümidini aniden kaybetmesi,

Leibniz'in sonraki yaşamında her zaman sağlam bir destek, resmi mevki ve birkaç yerden aynı zamanda gelecek dişe dokunur bir gelir elde etme yönündeki kararlılığını kısmen açıklayabilir.

Aslında Leibniz bir süredir başka bir iş arıyordu ve en az iki ayrı iş teklifi almıştı. Birinci teklif Paris'e döndükten hemen sonra kendisini Hannover sarayına ilk öneren kişi olan Christian Habbeus tarafından iletilmişti. Danimarka Başbakanı Güldenlöw Kontu Ulrik Frederik'in sekreterliğini yapması, Habbeus aracılığıyla teklif edildi. Bu iş karşılığında ücretsiz konaklama ve yemek dahil yıllık 400 taler maaş alacaktı.[92] Bu mali güvencenin çekiciliğine rağmen Leibniz, büyük bir kültür başkentinde entelektüel programlarını yürütme özgürlüğünü nüfuzlu kimselerin ihtiyaçlarını karşılama adına tehlikeye atmaya hazır değildi. Nitekim 5 Mayıs 1673 tarihli mektubunda hiç heveskâr olmayan cevabını Habbeus'a kibarca açıklamaya çalıştı:

> Ne para biriktirmek ne de sıradan işlerle uğraşmak değil de, herkes için faydalı gerçek bir şey üreterek ruhumu tatmin etme yönündeki eğilimimi biliyorsunuz. Bu nedenle eğer Monsieur de Güldenlöw'ün sahici bir güler yüzlülükle açık biçimde faydalı girişimleri takdir edip yetkisiyle desteklemeye hazır olduğuna inanıyorsanız ve eğer onun dürüstlüğüne tam anlamıyla güvenebilirsem –bazı büyük adamlara özgü siyasi kaprislere boyun eğmekle suçlanmamak ve sürekli huzursuzluk içinde yaşamaktansa kendimi bu tür şeylerden uzak tutmayı tercih ettiğimden– tüm bu koşullar sağlandığında efendim, emirlerinizi almaya hazırım[.][93]

Ya Ekselans Güldenlöw Kontu "gerçek bir dâhiyi" anlayamadığından ya da onun isteklerinin kraliyet danışmanı makamına bahşedildiğini ve bir yazıcıyı daha mekanik işlerde kendisine yardım etmesi için kullanmanın biraz gereksiz olduğunu düşündüğünden bir sonuç çıkmadı.

Öte yandan o sıralarda Leibniz, Habbeus'un önerdiği ikinci kişi olan Hannover'li Dük Johann Friedrich'ten yeni bir teklif aldı.[94] Leibniz 26 Mart 1673 tarihli mektubunda Paris ve Londra'da yürüttüğü bilimsel, felsefi ve teolojik çalışmalardan söz etti.[95] Dük de bu mektuba cevaben kaleme aldığı 25 Nisan tarihli mektubunda Leibniz'i hizmetine alma isteğini dile getirip ona yıllık 400 taler gibi "gayet uygun" bir maaşla saray danışmanlığı makamını teklif etti.[96] Hannoverli Dük, cana yakın potansiyel bir hami olarak Leibniz'i etkiledi ama buna rağmen teklifini

ancak 21 Ocak 1675'te,[97] Boyneburg'la yaptığı işin sona ermesinin mali sıkıntılarını iyice derinleştirmesinden sonra kabul etti ve o zaman bile Paris'ten ayrılmakta acele etmedi. Bunun yerine Paris'te tanıştığı Dük Christian Louis von Mecklenburg-Schwerin'in ikinci evliliğinin iptaliyle ilgili yasal işlemlerden kazandığı parayla faturalarını ödedi.[98] Her ne kadar Mart 1675 tarihinde Mecklenburg'a yazdığı mektupta "Maiyetini takip etmek zorunda kalmadan, zira bu kadar çabuk sabit bir yere yerleşmek isteseydim, istediğim kadar avantajlı bir işi çoktan bulmuştum"[99] diye belirtmesine rağmen Leibniz bir kez daha, bu sınırlı komisyonu dükün resmi danışmanlığı gibi daha istikrarlı bir konuma dönüştürmeye çalıştı. Bilimsel ve akademik meselelerde ona danışmanlık yapacak ve kendisi dışarıda çalışmalarını yürütürken ülkesine hizmet edebilecek aydın bir Alman prens bulmaktaki kararlılığı apaçık ortadaydı. Mecklenburg da diğer potansiyel işverenler gibi Leibniz Paris'te kalırken ona maaş ödemeye yanaşmadı.

Bu sıkıntılar içinde 1675 sonbaharında daha fazla para istemek için aile mülkiyetinin vasisi Christian Freiesleben ve üvey kardeşi Johann Friedrich'e yanaşmaktan başka çaresi kalmamıştı.[100] Biraz müzakereden sonra gerekli miktarı temin etti ama ailesiyle ilişkileri zorluklarla doluydu. Önceki yıl 17 Ocak 1674'te Johann Friedrich, üvey kardeşinin uzun zamandan beri haber göndermemesinden şikâyet etmiş ve ebeveynleriyle kız kardeşinin mezarlarını ziyaret etmemesinden dolayı serzenişte bulunmuştu.[101] 16 Mayıs 1675 tarihli mektup da aynı paylamayı içeriyordu: Leibniz, eniştesi Simon Löffler'in altı ay önce kendisine iletilen ölüm haberi karşısında taziyesini iletme zahmetine giremez miydi?[102] Leibniz üvey kardeşinin söyledikleri karşısında şaşkınlığa düşüp üzüldü. Aslında geçen iki yılda ondan aldığı topu topu iki mektuba karşı ayrıntılı cevaplar göndermiş ama üvey kardeşinden hiçbir cevap alamamıştı. Simon Löffler'in ölümüne gelince, ancak 16 Mayıs tarihli son mektupta bu haberi "büyük bir üzüntüyle" almış ve merhume kız kardeşine[103] ve sonra 1690'dan itibaren yaşamının sonuna kadar pek çok mektup göndereceği, eniştesinin küçük oğlu Friedrich Simon Löffler'e (1669-1748),[104] duyduğu özel teessürü ifade etmişti. Ayrıca Leibniz yabancı bir ülkeye ve yabancı bir inanca bağlandığı yönündeki şüpheye karşı yaptıklarını sapasağlam savundu:

> Prenslerin ve lordların huzurunda en akla yakın özgürlükle inancımın doğruluğunu her zaman savundum... Hiç kimseye zarar vermemeye çalıştım ve bunun sonucunda hiç düşman edinmedim... Kusurlarımı örtmek için söylemiyorum bunları. Deneyimsizliğim yüzünden bir sürü hata işlediğimi kabul etmeye hazırım ama kader –ilahi takdir– bu hataları düzeltti ve iyi niyetimi ve salih emellerimi gözetti. Tanrı'nın rızasıyla bu yoldan hiç sapmamayı diliyorum.[105]

Leibniz'in Paris'te kalmaya çok kararlı olduğu, parasal ödüllerden yoksun kalmayı, düşünsel ödüllere kavuşmakla dengelemesi gerçeğiyle kolayca açıklanabilir.[106] Gelir darlığına gelince bu konuya hep aydınlık tarafından bakmaya hazırdı, "zira çok fazla şeye sahip olanlar çoğu şeyi boşa harcarken, az şeye sahip olanların çok şey kazandıklarını tecrübelerimle gördüm. Az şeye sahip olanın çok çalışması gerekir ve çok çalıştıkça da daha başarılı olur."[107] Leibniz'in hiç yoksun olmadığı şey yoğun çalışma isteğiydi, özellikle kışkırtıcı bir düşünsel işe zihnini yoğunlaştırdığında. Londra'da matematik literatürü bilgisinin, doğuştan gelen matematik yeteneğinin yanında eksik kaldığını fark edince Paris'e döndüğünde tekrar gayretli bir şekilde matematik çalışmaya başladı.

Sen Nehri üzerindeki şehre döner dönmez Fransız matematikçi Jacques Ozanam (1640-1718) ile tanıştı. Fransa başkentinden Oldenburg'a gönderdiği 8 Mart tarihli ilk mektubunda, sayı teorisindeki çeşitli problemlere zarif ve basit cebir çözümleri getirmiş Jacques Ozanam'i "cebirde son derece yetenekli genç bir adam" diye betimlemişti.[108] Aynı mektupta Leibniz, Boyle'un evinde onunla tartıştıkları serilerin temsili ve ara değer hesabı meselesine dönüp İtalyan matematikçi Pietro Mengoli'nin (1626-86) başarıları hakkında Pell'in ne düşündüğünü sordu.[109] Oldenburg'un 16 Mart tarihli kısa cevabının ardından dolu dolu bir mektup geldi. 16 Nisan tarihli bu mektupta konu hakkındaki danışmanı John Collins'in (1625-83) hazırladığı İngiliz matematikçiye ilişkin uzun ama tutarsız bir rapor yer alıyordu.[110] Londra'ya ilk ziyareti sırasında Leibniz ile karşılaşmamış olan Collins, esasında bir muhasebeci ve aritmetikçiydi. İngilizlerin yüksek matematik alanındaki araştırmalarda kaydettikleri gelişmeyle hevesle ilgileniyordu ama konuya dair kavrayışı oldukça sınırlıydı ve yabancıları mektup yoluyla bilgilendirmesi için matematikçi olmayan Oldenburg'a hazırladığı matematik bültenleri genelde dağınık ve tutarsız belgelerdi.[111] Collins'in

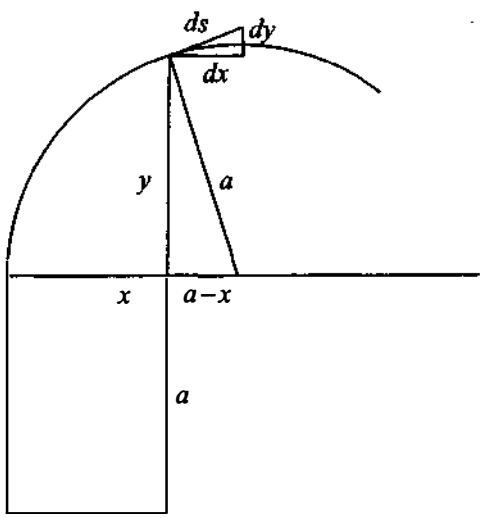
Leibniz'e gönderdiği mektup da öyleydi ve Leibniz için çok önemli olacak bir gelişmeyi kısa bir atıfla geçiştirmişti: genç bir matematikçi olan Isaac Newton'un Cambridge'de çalışırken geliştirdiği "eğrisel şekillerin alanının hesaplanması" için bir genel bir yöntem.[112] Bu Leibniz'in, Newton'un yüksek matematikteki keşiflerinden haberdar olduğunun ilk işaretiydi,[113] ama Collins'in yüzeysel raporundan kendi matematiksel çalışmaları için faydalanıp faydalanmadığını bilmiyoruz ve tüm bildiğimiz sadece ona şöyle bir göz attığı yönünde.[114] İleriki zamanlarda Oldenburg'la mektuplaşmalarında Leibniz, ters figürsel sayıların sonsuz serilerinin toplamıyla ilgili özgünlük iddiasının boyutunu daraltmak zorunda kaldı[115] ve bu sık mektuplaşmalar Oldenburg'un 5 Haziran 1673 tarihli mektubu ile Leibniz'in 15 Temmuz 1674'te yeniden mektuplaşmaya başlaması arasında yaşanan uzun bir sessizlik dönemiyle kesintiye uğradı.[116] Bu sessizlik, genç Alman'ın bundan böyle cesur buluş ve keşif iddialarında bulunmadan önce ciddi araştırmalar yapması gerektiğini anladığını göstermektedir. Oldenburg'la mektuplaşmaya ara vermesi, Huygens'in insanın gözünü açan öğretimiyle Leibniz'in istisnai ölçüde yetenekli ama oldukça toy bir çıraklıktan başarılı ve özgün bir matematikçi olmaya doğru ilerlemeye karar verdiğini de göstermektedir.[117]

Londra'dan ayrılmadan hemen önce Oldenburg'un Huygens'e vermesi için kendisine emanet ettiği mektup ve mektubun içindeki *Philosophical Transactions* nüshası seçkin Hollandalı bilim adamını ziyaret etmek için uygun bir bahane sağladı ve Oldenburg'un düştüğü dipnot da bu bahaneyi perçinledi: "Bay Leibniz burada kuşkusuz hak ettiği büyük saygıyı görmüştür."[118] O sıralar Huygens, *Horologium oscillatorium* (Paris 1673) adlı kitabında –Leibniz'e de bir nüshasını vermiştir– ters çevrilmiş bir sikloit yayı boyunca ilerleyen bir cismin sürtünmesiz hareketi üzerine on yıldır yürüttüğü çalışmanın meyvelerini yayımlamak üzereydi.[119] Leibniz'in sonradan açık yüreklilikle hatırlayacağı üzere, ilgili bir konu hakkında yaptıkları konuşma onun sınırlı matematik bilgisini gözler önüne sermişti: Leibniz, "ağırlık merkezinden çizilen düz bir çizgi şekli her zaman iki eşit parçaya böler," dediğinde Huygens gülüp onu ilgili literatüre yönlendirdi: Grégoire de Saint-Vincent, Sluse, Honoré Fabri, James Gregory, Descartes (Frans van Schooten'in editörlüğünü yaptığı *Geometry* kitabını inceledi Leibniz) ve Pascal.[120]

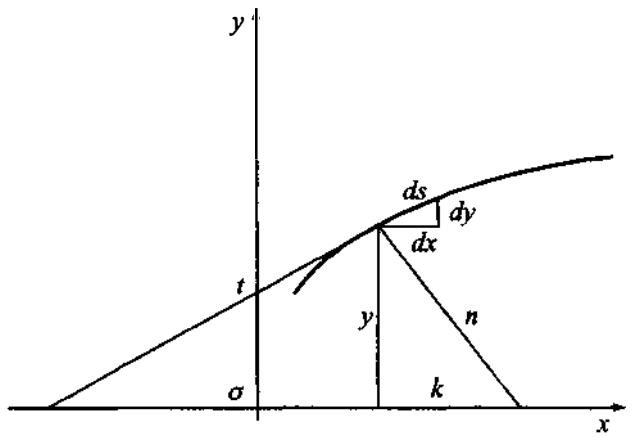
Pascal'ın *Lettres de A. Dettonville* (Paris 1659) adlı kitabını okurken kalkülüsü (diferansiyel ve integral hesap) icat etmeye yönelik kararlı adımını attı. Kopernik devrimi ve yeni Galileci fiziğin gelişmesi sayesinde genelde hareketin incelenmesi ve özelde eğrilerin matematiksel ölçümü, 17. yüzyıldaki bilimsel incelemenin merkezine oturmuştu. Bilhassa iki problem öne çıktı: bir eğrinin "alanını hesaplamak", yani verili bir eğrinin kapladığı alanı bulmak ve verili bir eğriye çizilen teğeti belirlemek. Teğeti bulmak demek, verili bir anda bir cismin hızını hesaplamak demekti.[121] Dairenin alanının hesaplanması üzerine çalışan Pascal, dairenin çevresindeki bir noktaya sonsuz küçük kenarları olan bir üçgen –Leibniz'in "karakteristik üçgen" dediği– çizmişti. Fransız matematikçinin hesaplama yöntemi "karakteristik üçgen", *dx, dy, ds* ile *y, a – x, a* üçgeni arasındaki benzerliğe dayanıyordu (Şekil 3.1).

Leibniz Şekil 3.1'deki dairenin yarı çapını (a) Şekil 3.2'deki eğriye çizilen dikey doğruyla (n) değiştirerek bu yöntemi genelleştirip tüm eğrilere uyarladı.[122]

Huygens bu sonucu görünce çok sevindi ve kendisinin de kimi durumlarda aynı metodu kullanmış olduğunu fark etti.[123] Muhtemelen 1673 baharına denk gelen bu keşif Leibniz'in sonsuz küçükler geomet-

Şekil 3.1. J. E. Hofmann, *Leibniz in Paris 1672-1676. His Growth to Mathematical Maturity.* Cambridge: Cambridge University Press, 1974, s. 49. Harflendirme biraz değiştirildi.

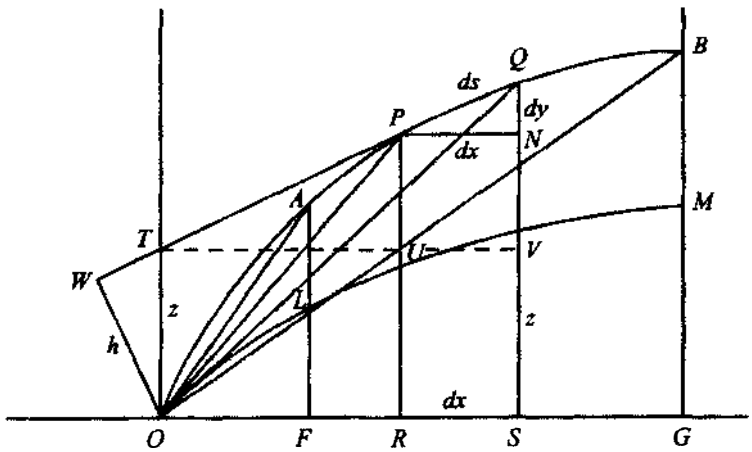

Şekil 3.2. Niccolò Guicciardini, *Reading the Principia. The Debate on Newton's Mathematical Methods for Natural Philosophy 1687 to 1736*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 139. Karakteristik üçgen (*ds, dy, dx*).

risine ilk çarpıcı katkısıdır. 1673'te yazdığı bir metinde belirttiği gibi, karakteristik üçgen, eğrilerin alanını hesaplamakta çok önemli bir adımı temsil ediyordu:

> Kısa bir yayı ve birbirini kesen düz çizgileri gösteren basit bir şekilden otuz tane harika önerme çıkardım. Bu önermelerle Öklit'in *Elements* adlı kitabındaki düz çizgili şekilleri incelemekte kullanılan metot kadar basit bir yöntem aracılığıyla birçok eğri, karelere veya başka eğrilere dönüştürülebilir. Her şey şeklin özelliklerine göre belirlenen kenarlarla çizilen diğer üçgenlere benzerlik taşıyan ve benim "karakteristik" üçgen diye adlandırdığım, sonsuz küçük kenarları olan bir dik üçgene dayanıyor. Sonra karakteristik üçgenle karşılaştırıldığında bu benzer üçgenlerde, şeklin incelenmesi için öne sürülmüş ve farklı eğri çeşitlerinin birbiriyle karşılaştırılmasını sağlayan önermelerin çoğu kullanılabilir. 'Karakteristik üçgen'den çıkarsanamayan birkaç şey var. Fakat hiçbir şeyin gözden kaçmaması için tümleşik yöntem başvurulabilir[.][124]

Birkaç ay sonra ikinci keşif geldi. Leibniz üçgenlerin benzerliğinden (yukarıda Şekil 3.2'de 1) *ds, dy, dx* 2) *n, k, y* ve 3) *t, y, σ* üçgenleri) bir alan problemini başka bir probleme dönüştürmesini sağlayan çeşitli geometrik dönüşümler elde etti.[125] Bu dönüşümlerin en önemlisi temel "dönüşüm teorimi"dir (Şekil 3.3).

Şekil 3.3. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 55. Harflendirme biraz değiştirildi. Ayrıca bkz. Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 140. Guicciardini'nin önerisine uyarak karakteristik üçgenin kenarına *dy* ekledim.

Bu teorem sayesinde Leibniz, o güne kadar geometrik alan hesaplarında elde edilmiş tüm sonuçları zarif ve yalın bir şekilde çıkarsayabildi.[126] Teğetlerle alanları birbirine ilişkilendiren teorem, teğetler probleminin bir bakıma alanlar probleminin tersi olduğunu gösterdi. 1673'ün sonunda veya 1674'ün başında Leibniz genel dönüşüm teoreminden hemen dairenin aritmetik alan hesabına ulaştı.[127]

Elde ettiği bu sonuçlarla 14 Temmuz 1674'te Oldenburg'la mektuplaşmaya başladı. İlk önce uzun zamandır bekleyen gelişmiş hesap makinesinden söz etti: "Çok büyük zorluklar atlatılıp onca harcama yaptıktan sonra, en sonunda başarıyla tamamlandı." Leibniz "birkaç zanaatkârın sabrını zorladıktan sonra" nihayet "ünü paraya tercih eden bir adamı" buldu. Ollivier adındaki bu Fransız teknisyen "hiçbir zihinsel çaba sarf etmeden bir tekerleği dört kez döndürerek çarpma işlemini yapabilen" bir model hazırlamıştı.[128] Böylece hesap makinesiyle ilgili olarak Kraliyet Cemiyeti'ne verdiği sözü yerine getirip Oldenburg'un gönlünü almayı umuyordu.[129] Leibniz ayrıca geometrideki keşiflerine değinerek bir sikloidin bir parçasının alanını hesaplamayı ve diğer teoremlerini anlattı: "Son derece önemli bu teoremler arasında özellikle

en muhteşem olanı, bir dairenin alanının veya o alanın bir bölümünün rasyonel sayılardan oluşan sonsuz bir seriyle tastamam ifade edilmesini sağlayan teoremdir."[130]

Leibniz'in birden fazla keşfinin yakından bakılınca öneminin azaldığına tanık olmuş olan Oldenburg, cevap yazmadı. 16 Ekim'de Leibniz, daha muzaffer bir edayla Oldenburg'a şunları yazdı:

> Toplamı sonsuzu bulan rasyonel sayılar dizisinin tamı tamına bir daireye eşit olduğunu hiç kimse kanıtlayamadı. Doğrusu, ben sonunda bu konuda başarıya ulaştım... Şimdiye kadar dairenin alanını hesaplamaya çalışan hiç kimse bu hesaba ulaşmanın yolunu adamakıllı açamadı; bunu ilk kez benim becerdiğimi söyleme cesaretini kendimde buluyorum.[131]

Oldenburg'un cevabı sonunda 18 Aralık'ta gelince soğuk bir duş etkisi yaptı:

> Eğrilerin ölçümü konusundaki başarına dair söylediklerin çok güzel, ama bilmeni isterim ki ne tür eğri olursa olsun eğrilerin ölçümünün yöntemi ve prosedürü övgüye değer Gregory ve Isaac Newton tarafından geliştirilmiştir... "Toplamı sonsuzu bulan rasyonel sayılar dizisinin *tamı tamına* bir daireye eşit olduğunu hiç kimse kanıtlayamadı. Doğrusu, ben sonunda bu konuda başarıya ulaştım" şeklindeki haklı beyanına gelince bu konuda seni kutluyorum, ama [buna] ilave etmem gereken şey şu ki ... yukarıda adını zikrettiğim Gregory bunu 'tamı tamına' elde etmenin imkânsız olduğunu, yayımlayacağı yazıyla kanıtlamak üzere.[132]

Leibniz'den sekiz yaş büyük olan İskoç James Gregory (1638-75) yeni neslin en özgün iki İngiliz matematikçisinden biri idiyse, diğeri de Isaac Newton'du [bkz. Sözlükçe]. Aslında Leibniz'le Gregory'nin iddialarının birbiriyle uyuşmaz olmaması nedeniyle İskoç matematikçinin dairenin alanını hesaplamanın imkânsızlığına yönelik kanıtına yaptığı gönderme bu sefer doğru değilse de, konunun uzmanı olmayan Oldenburg, Leibniz'in değil, Gregory'nin yorumunu benimsemiş görünüyordu.[133]

Oldenburg'un soğuk cevabı Leibniz'in cesaretini kırmadı. 9 Ocak 1675'te Kraliyet Bilimler Akademisi'ne (Acadeémie Royale des Sciences) epey geliştirdiği hesap makinesini gösterdi.[134] 21 Ocak'ta Hannover Dükü Johann Friedrich'e başarısını bildirip, Colbert'in bu makinenin

bir örneğini Kraliyet Rasathanesi için sipariş ettiğini, başka örneklerin de defterdarlıklara tahsis edildiğini belirtti.[135] Huygens'in yaylı saati icadının etkisiyle harekete geçen Leibniz, 24 Nisan'da Akademi'ye başka bir cihazı sundu: yaylar tarafından hareketi ayarlanan bir kronometre.[136] Leibniz'in *Journal des Sçavans* dergisi için yazdığı ve bu buluşunu anlattığı makalesinde de belirttiği gibi "kolaylıkla taşınabilir saatler için birkaç yıl önce düşündüğü" ilke, "M. *Huygens*'in saatlerinde kullanılan sarkaçların veya yayların eşit olmayan salınımlarının eşit süresini içeren ilkeden tamamen farklıydı."[137] Ne var ki ne kadar dâhice olursa olsun Leibniz'in mekanizmasının uygulanamaz olduğu ortaya çıktı.

Bu arada Oldenburg'un 22 Nisan tarihli mektubu Paris'e ulaşmak üzereydi. Leibniz'in 30 Mart tarihli mektubunda tekrarlanan matematiksel başarılarla ilgili iddialara cevap olarak yazılmış bu mektup,[138] Collins'in Britanya'da matematiğin gelişimi hakkındaki son yorumunun Latince çevirisini içeriyordu. Söz konusu mektup, her zamanki gibi dağınık ve karma karışık olmanın yanı sıra bu sefer Collins'in yüksek matematiğe dair dar kavrayışından öte, deşifre ve çeviri hatalarıyla doluydu.[139] Üstelik James Gregory ve Newton'un çalışmalarının ayrıntılarını içerse de sadece onların sonuçlarına yer veriyor, yöntemlerine değinmiyordu. Bundan dolayı Leibniz'in onların yaptıklarını yeniden düzenlemesi pek muhtemel değildi; ne var ki bu daha sonra tam da bu şekilde, Leibniz'in kendi başına kalkülüsü (diferansiyel ve integral hesabı) geliştirmeyip sadece Newton'un bulgularını kopyaladığı ve onlar üzerinde hak iddia ettiği yönündeki Newton'un iddiasının kilit dayanağı olarak kullanıldı.[140]

İngiliz matematikçilerin çözümleme alanında elde ettikleri sonuçlardan Leibniz'in güya kilit bilgiyi edindiğine dair öne sürülen diğer hayli mesnetsiz kaynaklardan biri de Ehrenfried Walther von Tschirnhaus (1651-1708) idi. Tschirnhaus Londra'da birkaç ay geçirdikten sonra 1675 yazında Paris'e gelmiş Saksonyalı genç bir asildi.[141] Leiden'de kendini geniş kapsamlı felsefe ve matematik çalışmalarına adamış, düzenli cebir hesabında kayda değer beceriler geliştirmiş ve Kartezyenciliği şevkle benimsemişti. 1675 yılının Mayıs ve Ağustos ayları arasında Londra'yı ziyaret etmiş ve orada özellikle ahbabı ve yurttaşı Oldenburg'un arabuluculuğu sayesinde sıcak karşılanmıştı. Kraliyet Cemiyeti'nin sekreterinin takdim mektubunu eline alarak Wallis'le tanışmış ve cebir araştırmalarını onunla tartışmıştı. Paris'e yola çıkma-

dan kısa bir süre önce 9 Ağustos'ta Collins'le de tanışmıştı. Bu genç Alman'dan çok etkilenen Collins, Gregory ve Newton'un yanında Avrupa'nın en iyi cebircileri arasında onu da göstermişti.[142] Tschirnhaus Paris'e geldikten sonra Leibniz'le 1675 yılının Ekim ayının başında tanıştı ve sonraki haftalar içinde ikili arasında hızla yakın bir arkadaşlık gelişti.[143] Fakat Newton'un daha sonraki savunucularının kronolojik açıdan karışık beyanatlarının aksine Tschirnhaus, Wallis ve Collins'ten çözümleme alanında İngilizlerin atağı hakkında zaten Leibniz'in de bildiği genel bilgilerin ötesinde hiçbir haber almamıştı.[144] Paris'e geldikten sonra bile genç soylunun Leibniz'in kafasında şekillenen yeni sonsuz küçükler hesabının yöntemlerinin özgünlüğünü ve önemini kavrayacak durumda olmaması, neyle uğraştığının tam farkında olmadan çok önemli bilgileri Leibniz'e vermiş olmasını daha da imkânsız kılmaktadır.[145]

Genç dostunun kalkülüsün keşfine yol açan heyecan verici matematiksel düşünceleri kavrayamamasına rağmen, Leibniz'in onunla matematikte ortak çalışma yapmış olmaktan duyduğu büyük keyif, sayısız notlarda ve ortak çalışmalarda kendini açığa vurmaktadır.[146] Birlikte yaptıkları başka şeylerin yanı sıra, Pascal'ın yeğenleri Périer kardeşlerin Haziran 1675'te Leibniz'e verdikleri Pascal'ın matematik el yazmalarının bazılarını birlikte incelediler.[147] Bir yıl önce kardeşlerden büyük olanı Étienne, Paris'e yaptığı ziyaret sırasında hesap makinesine hayranlık duyduğu genç matematikçiye el yazmalarını ödünç verme vaadinde bulunmuştu.[148] Leibniz ve Tschhirnhaus el yazmalarını çok ilginç buldular ve Leibniz onları 30 Ağustos 1676'da Étienne Périer'ye geri iade ederken "yeterince tam ve yayımlanmaya hazır" bulduğu konikler hakkındaki yazıları yayımlamasını önerdi.[149] Maalesef el yazmaları sonradan kayboldu ve dolayısıyla Leibniz'in Périer'ye gönderdiği açıklayıcı mektupta kayıp yazılar hakkındaki yorumları yazarın öngörebileceğinden çok daha değerli hale geldi.[150]

Leibniz, Paris döneminin ortasında matematik ve teknolojiyle öylesine hummalı biçimde uğraşıyordu ki (kendi ölçütlerine göre) nadiren yazdığı felsefi notlar bile esasen matematiksel çalışmalarından güç alıyor ve iki felsefi-teolojik yazı hariç çoğunlukla mantıkla ilişkili oluyordu.[151] Matematiksel çalışmalarının ve buluşlarının en önemli felsefi yan ürünü, uzun vadeli projesi olan *characteristica universalis* meselesini çözmenin daha kesin bir yoluydu. *Characteristica*'nın kilit öğesi, *ars inveniendi*'nin,

yani yeni kavramları ve doğruları keşfetme sanat ve yönteminin geliştirilmesiydi. 1673 baharı ile 1675 arasında Leibniz *ars inveniendi* ile ilgili bir dizi çalışma yürüttü ve İskoç George Dalgarno'nun *Ars signorum* (İşaret Sanatı) adlı kitabı ve Quirinus Kuhlmann ve Athanasius Kirscher'in *ars combinatoria*'sı* hakkında birbirlerine gönderdikleri yayımlanmış mektuplar üzerine tiz notlar aldı.[152] Bu dönemde Leibniz aynı zamanda seçkin filozoflar ve fikir adamlarıyla karşılaşmaya devam etti. Sözgelimi muhtemelen 1675 yılının Ocak ile Mart ayları arasında Parisli hatip papaz Nicolas Malebranche (1638-1715) ile tanışıklığını ilerletme fırsatını buldu.[153] Zamanın önde gelen filozoflarından biri olan Malebranche [bkz. Sözlükçe] Kartezyencilikten yola çıkarak vesilecilik [occasionalism] öğretisinin en etkili ve sistematik sunumunu gerçekleştirdi. Leibniz onunla ufuk açıcı felsefi konuşmalar yaptı. 1712'ye kadar mektuplaştılar ve Leibniz Fransız düşünürün belli başlı eserlerini okuyarak öğretisi hakkında kapsamlı bir bilgi birikimine sahip oldu.

Paris'teki Son Yıl (Ekim 1675 - Ekim 1676)

Paris'teki son yıl, Leibniz'in mükemmel yılıydı (*anni mirabiles*). Her türden eğrinin ve değişken niceliğin matematiksel hesabına imkân tanıyan ve modern fiziğin doğuşunda muazzam bir etki yapacak sonsuz küçükler hesabını (infinitesimal calculus) keşfetti. Öncelikle Leibniz kendi kalkülüsüyle Descartes'ın *Géométrie*'sinin ikinci kitabında "geometrik" (ya da Leibniz'in ifadesiyle "cebirsel") dediği eğrileri hesaplamakla kalmadı ayrıca Descartes'ın "mekanik" (Leibniz'in terimiyle "aşkın" [cebirsel olmayan anlamında-ç.]) eğrileri de hesapladı. Belki de Leibniz'in kalkülüsünün en büyük başarısı, aşkın eğrilerin, yani çoğu alan probleminde karşılaşılan eğri türlerinin matematiksel hesabıydı.[154] Bu arada çağdaş ve klasik felsefenin kilit şahsiyetlerinin eserlerini, özellikle Descartes'ın yayımlanmamış el yazmalarını incelemeye devam etti ve metafiziğe geri döndü. Metafiziğe dönüşünün en belirgin kaydı, 1671 tarihli *Confessio Philosophi* ile 1686 tarihli *Discours de Métaphysique*

* Birleştirme yöntemi; önermeleri birleştirerek bunlar arasında kombinezonlar kurup yeni önermelere ulaşma tekniği ve sanatı-ç.n.

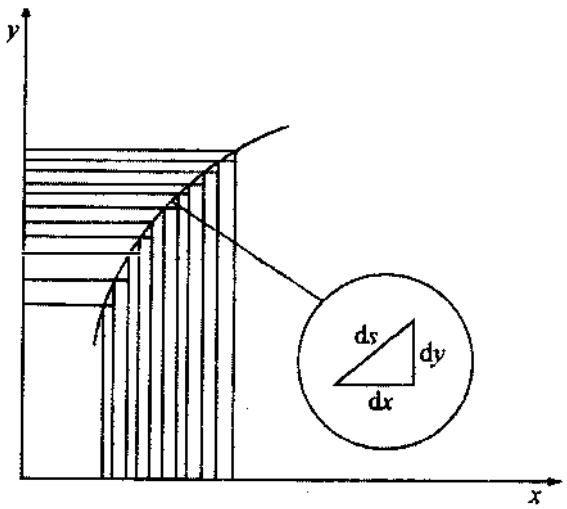
(*Metafizik Üzerine Konuşma*, 1949) arasında yazdığı metafiziksel metinlerin en tutarlı bütününü oluşturan notlarının bir hasadı olan *De Summa Rerum* adlı kitabıdır.

Kalkülüsün iki bölümünün –diferansiyel ve integral– keşfiyle sonuçlanan çok önemli son adımlar Ekim 1675'te atıldı.[155] Karakteristik üçgenden yola çıkan Leibniz, Paris'teki ilk aylarında kendini meşgul eden sayı serilerini, teğet ve alan hesabında kullanılan eğrilerin geometrik analiziyle birleştirdi.[156] Yirmi yıl sonra John Wallis'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Sayı serilerindeki toplamlar ve farkları düşünmek, farkların teğetlere, toplamların da alanlara karşılık geldiğini kavramamı sağlayan ilk aydınlanma kıvılcımını yaktı."[157] En önemli buluşlarından biri hiç kuşkusuz teğet hesabı ile alan hesabı arasındaki ters ilişkiyi fark etmesi oldu.[158] Nitekim 1679'da Tschirnhaus'a şöyle yazmıştı:

> Eğrilere çizilen teğetler şu probleme indirgenebilir: serilerin farklarını bulmak; öte yandan şekillerin alanlarını bulmak [quadrature] şu probleme indirgenebilir: verili bir serinin toplamını bulmak ya da daha doğru ifadeyle verili bir seriden başka bir seri bulmak, öyle ki bu başka serinin farkları verilen serinin terimleriyle çakışmalı.[159]

Leibniz her şeyden önce diferansiyel hesabı (eğrilerin teğetlerini bulma problemine genel bir çözüm sunmuş) bulmaya giden yolda ilerlerken kartezyen koordinat sistemi içinde temsil edilen verili bir eğriyi s_1, s_2, s_3, ... diye giden sonsuz sayıda sonsuz küçük aralığa böldü. Bunun sonucunda Kartezyen koordinat sisteminin hem x ekseni hem de y ekseni sırasıyla x_1, x_2, x_3, ... ve y_1, y_2, y_3, ... diye giden sonsuz sayıda sonsuz küçük aralığa bölünmüş oldu. s, x, y değişkenlerinin her birinin iki ardıl değeri arasındaki farka "diferansiyel denildi ve bu terim ilk kez Leibniz tarafından 1684'te yayımlanmış bir yayında "d" ile gösterildi.[160] Leibniz dx diferansiyelini $x_{n+1} - x_n$ diye tanımladı. Aynı şekilde dy ve ds diferansiyelleri de sırasıyla $y_{n+1} - y_n$ ve $s_{n+1} - s_n$ oldu.[161] Karakteristik üçgen dx, dy ve ds kenarlarına sahipti (bkz. Şekil 3.4). Leibniz'in sonradan açıkladığı gibi,

> *teğeti* bulmak demek, eğrinin aralarında sonsuz küçük uzaklık bulunan iki noktasını birleştiren düz bir çizgi çizmek, yani bizim için eğriye denk olan sonsuz sayıda

Şekil 3.4. Bir eğrinin diferansiyel gösterimi. Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 143.

> üçgene sahip çokgenin [bir] kenarını uzatmak demektir. Öte yandan bu sonsuz küçük uzaklık her zaman örneğin dy gibi bilinen bir diferansiyelle ya da onunla ilişkili bir bağıntıyla yani bilinen bir teğetle ifade edilebilir.[162]

Başka bir deyişle, diferansiyel hesabın dayandığı temel ilke, bir eğrinin sonsuz sayıda kenarları olan bir çokgene denk olduğu ilkesiydi. Nitekim Leibniz başka bir metninde bunu şöyle açıklıyor:

> Öte yandan benim düşünceme göre şimdiye kadar kullandığım şu ya da bu yöntem, eğrisel şekillerin hesabına ilişkin benim genel bir ilkemden çıkarsanabilir. Bu ilkeye göre *eğrisel bir şekil sonsuz kenarı olan bir çokgene eş görülmelidir*. Bu ilkeden yola çıkılarak bir eğriye dair her şeyin bir çokgenden çıkarsanabileceği gösterilebilir, ister çokgenin kenar sayısı hesaba katılmasın isterse de kenar sayısı, hatayı, verili bir hatadan her zaman daha az kılacak şekilde çoğaltılsın.[163]

Alan problemlerine genel bir çözüm sunan integral hesabının icadı üzerinde çalışırken Leibniz, bir eğrinin altında kalan alanı, sonsuz sayıda ydx parçalarının (bkz. Şekil 3.4) toplamı olarak düşündü.[164] Bu toplamı göstermek için başta Cavalier, Mengoli ve Fabri'nin peşinden giderek "omn." (*omn*'ler için) kısaltmasını kullandı. Öte yandan Kasım

1675 tarihli bir yazısında kendi sembolü olan ∫ işaretini (toplam anlamına gelen summa'nın ilk harfi olan "s"'nin uzatılmış hali) kullandı.[165] İntegralin sembolü olan ∫ ilk kez 1686 tarihli bir yayında görüldü.[166] Bu sembolü kullanmak Leibniz'e çok kullanışlı bir algoritma yaratma imkânı verdi. Bir bakıma kalkülüsle genelde düşündüğü şeyin mantıkta yapmayı planladığı kısmını başarmış oldu. Genel anlamda düşündüğü şey, önceden belirlenmiş kurallara göre sembollerin kullanımı sayesinde düşüncenin hesaba indirgenip hatanın en aza indirileceği belirli sembolik bir dilin oluşturulmasıydı.[167] Bu açıdan Leibniz'in kalkülüse yaklaşımı, Newton'unkinden çok farklıydı. Büyük Cambridge matematikçisine göre kendi kalkülüsü veya türev yöntemi bazı zor matematik problemlerini çözmenin parlak bir yoluydu. Leibniz'e göre ise kalkülüs, sonuçları matematik ve fiziği aşıp, mantığa, felsefeye, dine, etiğe ve siyasete uzanan çok daha kapsamlı bir projenin parçasıydı: *characteristica universalis* projesi. 28 Aralık 1675'te Oldenburg'a apaçık yazdığı gibi:

> Bu cebir (büyük ölçüde hakkıyla oluşturduğumuz) genel bir sistemin parçasıdır. İstesek de hataya düşemeyeceğimiz, olağanüstü bir parçası –ve hakikaten doğru–, sanki bir çizim aracının yardımıyla önümüze konulmuş gibi duruyor. Fakat benim vurgulamak istediğim nokta şu ki, cebirin bize sunduğu bu tür imkânların hepsi benim ya Tümleşik ya da Karakteristik diye adlandırmaya alıştığım daha üst bir bilimin meyvesidir; bu sözleri duyan birinin zihninde birden uyanabilecek bilimden çok farklı bir bilim. ... Burada onun yapısını birkaç sözle anlatamam ama şunu söylemeye cesaret edebilirim ki, insan aklını mükemmelleştirmek için ondan daha etkili olabilecek bir şey kolay kolay tasavvur edilemez[.][168]

Leibniz'in Ekim 1675 tarihli büyük buluşunun ipuçları ertesi aylarda yazdığı mektuplara serpiştirilmişti. 2 Kasım'da itibarlı kişilere mektup yoluyla buluşlarını açıklamak istediğini Gallois'ya yazdı.[169] Aynı zamanda *Journal des Sçavans* dergisine dairenin alanının aritmetik hesabına ilişkin yeni bir yazı hazırlıyordu.[170] Benzer konuları daha sonra muhtemelen Gallois'ya gönderdiği bir mektupta tekrar ele aldı.[171] Birkaç ay sessiz kaldıktan sonra Aralık 1675 sonu Oldenburg'a yazdığı mektupta başka şeylerle birlikte başarılı çözümüne değiniyordu. Buna göre o zamana kadar zor bulunan bir geometri problemi kendisinin bulduğu yeni bir yöntemle çözülebiliyordu; Leibniz yeni kalkülüsünü kullanarak ark tanjantlar problemini yakın zamanda çözmüştü.[172]

1676 baharında, muhtemelen Nisan ile Mayıs başı arasında Danimarkalı matematikçi Georg Mohr ile tanıştı. Mohr, yakın zamanda Londra'dan gelmiş ve Collins'le yaptığı son tartışmaları Leibniz'e bildirmişti.[173] Leibniz'in Oldenburg'a gönderdiği 12 Mayıs 1676 tarihli mektubunun matematikle ilgili bölümünün yanı sıra Descartes'ın Britanya matematiği üzerindeki başat etkisi konusunda Tschirnhaus'un ısrarı, Collins'i 1712'den itibaren "Historiola" adıyla bilinecek uzun ve tutarsız bir metni Mayıs ve Haziran aylarında hummalı bir şekilde yazmaya itti.[174] Bu Britanya matematiğinin geçen otuz ilâ kırk yılına ilişkin kısa açıklamaları ve James Gregory (Ekim 1675'te otuzlu yaşlarının sonundayken erkenden ölmüştü) ile Newton'un Collins'e gönderdiği mektuplardan alıntıları içeren bir metindi. Gereksiz yere uzatılmış "Historiola"nın sıkıcılığına katlanamayan Oldenburg, matematik danışmanından onu özetlemesini istemişti. Ve ortaya çıkan "Özet"i (Abridgement) Oldenburg 5 Ağustos 1676'da Leibniz'e gönderdi. Mektubun içinde ayrıca Oldenburg'un ricası üzerine İngiliz matematikçi Newton'un yöntemlere ve kanıtlara yer vermeden yaptıklarını apaçık özetlediği önceki mektup (*epistola prior*) da bulunuyordu.[175] Leibniz, bu materyali 24 Ağustos'ta aldı ve hemen bir cevap karalayıp yeniden gözden geçirerek 27 Ağustos'ta Oldenburg'a gönderdi.[176] Bir kez daha olayların bu seyri, önceliğin kime ait olduğu tartışmasıyla kesildi. Newtoncu kamp haksız yere Leibniz'i kendi kalkülüsünü geliştirmek için anahtar bilgiyi Newton'un önceki mektubundan (*epistola prior*) aldığını ve onun üzerinde haftalarca düşündükten sonra cevabını göndermekle suçladı. Öte yandan o sırada iki büyük matematikçi arasındaki ilişki açıkça şüpheyle zedelenmiş değildi.[177] Newton sonraki mektup (*epistola posterior*) adında 24 Ekim 1676 (E.U.; 3 Kasım 1676 Y.U.) tarihli küçük bir metinle Leibniz'in mektubuna cevap verdi. Bu metnin bittiği sırada Leibniz Paris'ten yeni ayrılmıştı; metin nihayet kendisine 1 Temmuz 1677'de (21 Haziran E.U.) Hannover'de ulaştı. Bu değerli ve kapsamlı metni güvenli şekilde göndermek için uygun bir fırsat kollayan Oldenburg söz konusu metni Hannover'e 12 Mayıs 1677'de göndermişti. Çok fazla ifşaatta bulunmama konusundaki ihtiyatları ve sürgit sert öncelik tartışmasında oynadıkları role rağmen iki mektup (*epistolae*) aslında mücevher değerindeydi. Doğrudan özel bir okura seslenmek üzere kaleme alınmış

Newton'un düşüncelerinin eksiksiz sunumunu ve birkaç yıldır insanlarla yaptığı matematik üzerine mektuplaşmaları içeriyordu.[178]

Kalkülüsü bulmak yeterli bir meydan okuma değilmiş gibi Leibniz, Paris'teki son yılında enerjik bir halde felsefeye döndü. Her ne kadar Descartes felsefesine aşina olsa da konuyla ilgili bilgisi o zamana kadar hep ikinci elden olmuştu.[179] 1675-76 kışında ve 1676 baharında Descartes'ın *Principia Philosophiae* (Amsterdam 1644; *Felsefenin İlkeleri*, 1943) adlı kitabına dikkatlice okuyup notlar aldı.[180] Kartezyencilikle doğrudan karşılaşmasının başka bir kanıtı da Parisli hukukçu Géraud de Cordemoy'un (1614-84) Kartezyencilik ile İncil teolojisi arasındaki ilişkiye dair bir yayındaki notlarıdır. Géraud de Cordemoy, Leibniz'in, Colbert'in damadı Chevreuse Dükü'nün evinde bizzat tanışma fırsatı bulduğu, vesileciliğin ilk savunucularından biriydi.[181] Muhtemelen 24 Şubat 1676 dolaylarında Tschirnhaus'la birlikte Leibniz, Descartes'ın düşünsel mirasının (Nachlass) editörü ve vasiyetçisi Claude Clerselier'e (1614-84) başvurarak Descartes'ın yayımlanmamış yazılarının çoğunu okumak için izin istedi. İki arkadaş bu değerli fırsattan en iyi şekilde yararlanıp el yazmalarından birçok alıntı yaptılar.[182] Tesadüf bu ya Clerselier'in elinde tuttuğu Descartes'ın el yazmaları Leibniz'in incelediği Pascal'ın el yazmalarıyla aynı kaderi paylaştı. Leibniz ve Tschirnhaus onları okuduktan bir süre sonra el yazmaları kayboldu ve sadece Leibniz'in bu önemli Kartezyen metinlerden yaptığı alıntılar şu an elimizde bulunmaktadır.

Descartes'la birlikte Leibniz'in ilgisini erken modern felsefenin başlıca isimlerinden biri de çekmişti: Baruch Spinoza. Onun Tschirnhaus ile yakın ilişkisi elbette Leibniz'in Spinoza'nın düşüncesiyle yeniden ilgilenmesinde büyük bir rol oynamıştır. Leiden'de Tschirnhaus Alman tıp öğrencisi Georg Hermann Schuller ile arkadaşlık kurdu. 1674'te Amsterdam'da kaldığı sırada Spinoza'nın bazı arkadaşlarıyla, özellikle de Lodewijk Meyer'le tanışmış ve bu arada Spinoza çevresinin üyelerinden biri olan Schuller ile yeniden temas kurmuştu. Ocak 1675'te Tschirnhaus Spinoza'yla en az bir kez buluştu[183] ve mektup alışverişiyle devam edecek fikir açıcı dostane bir ilişki kurdu. 1675-6 kışı ile 1676 sonbaharı arasında Leibniz Mainz'de okumuş olduğu *Tractatus Theologica-Politicus*'a geri döndü, ama bu sefer Spinoza'nın kendi felsefesini anlattığı bölümlere, daha önce değişik yerlerde etkili şekilde ifade edilmiş ve kendisinin de katılmadığı kitabın olumsuz

düşüncelerine odaklanmadı.[184] Bunun yerine *Tractatus*'un daha filolojik ve yorumsal yanlarına, özellikle Spinoza'nın İncil'e tarihi bir eser olarak yaklaştığı yerlere odaklandı.[185] Bu odak kayması, Schuller'in Spinoza'ya dosdoğru aktardığı Tcshirnhaus'un iddiasına bir haklılık payı katmaktadır. Söz konusu iddiaya göre Leibniz, "*Tractatus Theologico-Politicus*'u çok beğenmiş" idi.[186] Bununla birlikte Leibniz'in Spinoza'nın kitabını beğenmesinin başka nedenleri de vardı. Tschirnhaus Hollanda'dayken, Spinoza ve çevresinin güvenini öylesine kazanmıştı ki henüz yayımlanmamış *Ethica* (*Etika*, 1934) kitabının taslak nüshasını açıkça izin almadan başka birine göstermemek şartıyla ödünç alabilmişti. Leibniz de tahmin edileceği gibi bu nüshaya göz atmak istiyordu. Bu titizlikle korunan taslağa ulaşma umudunu taşırken, *Ethica*'nın yazarının diğer yazılarının yıkıcılığının farkına varmıştı. Her halükârda Leibniz, Spinoza'nın bilgisine ve düşüncesinin keskinliğine her zaman içten hayranlık besledi ve felsefi açıdan onunla fikir ayrılığına düşse de şahsiyetine hep saygı duymaya devam etti.[187]

Tschirnhaus değerli taslağı Alman dostuna göstermek için izin almak adına elinden geleni yaptı. Schuller asilzadenin ricasını Spinoza'ya 1675 sonbaharında iletti:

> Paris'te Leibniz adında bir adamla tanıştığını belirtiyor. Birçok bilim alanında kendini gayet iyi geliştirmiş, fevkalade bilgisi olan ve teolojinin yaygın önyargılarından sıyrılmış biriymiş. Onunla yakın bir dostluk kurmuş, çünkü kendi gibi o da kavrayışın sürekli geliştirilmesi meselesi üzerine çalışıyormuş ve aslında bunu her şeyin üstünde tutup her şeyden daha faydalı buluyormuş. Ahlakta tam anlamıyla disiplinli olduğunu ve duygularının etkisine kapılmadan salt aklın buyruklarıyla konuştuğunu söylüyor. Fizikte ve özellikle Tanrı ve ruh hakkındaki metafizik çalışmalarda çok uzman olduğunu sözlerine ekliyor. Son olarak eğer izin verirseniz efendim, yazılarınızın kendisine iletilmesini hak eden biri olduğu sonucuna varıyor. Eğer razı olursanız efendim, yazılarınızı ona göstermenin yazara da büyük avantaj sağlayacağına inanıyor. Ama eğer uygun görmüyorsanız, verdiği söz uyarınca onları titizlikle gizli tutmayabilir diye endişelenmenize gerek yok, zira onlar hakkında en ufak bir söz etmiş değil.[188]

Ne var ki Spinoza bunu uygun bulmadı. Her ne kadar Leibniz'le önceden yaptığı mektup temasları ona Leibniz'e dair "özgür fikirli ve her bilim dalında bilgili bir adam" izlenimi bıraktıysa da son derece tartış-

malı olduğunu bildiği bir eseri ona vermek için erken olduğunu düşünüyordu. Her şeyden önce Fransa'nın Hollanda'yla hâlâ savaşta olduğu bir zamanda bir Alman danışmandan kuşku duyuyordu.[189] Bunun üzerine Tschirnhaus el yazmasını göstermekten geri durmak zorunda kaldıysa da içeriği hakkında dostuna biraz bilgi verdi ve Spinoza'nın el yazmasını kendine saklamasının gerekçesini de kendince açıkladı. Leibniz, her halükârda Tschirnhaus'un kendine sunabildiği bilgilerden yararlanmaya çalıştı ve yurttaşının ifşa etmek istediği bilgileri kâğıda döktü.[190]

Descartes ve Spinoza'nın yanı sıra Leibniz diğer seçkin düşünürlerin eserlerine de odaklanmıştı. Aralık 1675 ile 1676 yılının Şubat ayının ilk yarısı arasında Robert Boyle'un dört teoloji kitabından çok sayıda alıntı yaptı. Hıristiyan dini ile modern bilim arasında bir çelişkinin bulunmadığı konusunda Robert Boyle'a katılıyordu.[191] 1675-6 kışında Alman siyaset ve ahlak felsefecisi Samuel Pufendorf'un (1632-94) doğal yasa üzerine yazdığı *De jure naturae et gentium* (Lund 1672) adlı hacimli kitabını inceledi.[192] Kariyerlerinin dış koşulları açısından bakıldığında Pufendorf ile Leibniz arasında çok ortak nokta vardı: Her ikisi de Lutherciydi, Saksondu, Leipzig ve Jena üniversitelerinden mezundu, siyaset ve hukuk düşünürü ve sonradan da hanedanlık tarihçisiydi –sırasıyla Berlin ve Hannover'de. Ne var ki ortak noktalar bunlarla bitiyordu: Öğretisel açıdan Leibniz, Pufendorf'un iradi siyaset ve hukuk felsefesine pek katılmıyordu ve Pufendorf'un *Disquisito de Republica irregulari ad Severini Monzambano Cap. IV de Forma Imperii Germanici* (1669) adlı kitabı hakkında Mainz'de yaptığı ilk eleştirel yorumdan başlayarak yaşamı boyunca ona karşı hep çok eleştirel bir tutum sergiledi.[193] Her ne kadar 1674'te Leibniz, Pufendorf'a yazdıysa ve 1690-93 yıllarında birkaç mektup alışverişine girdiyseler de ikisinin arasında kayda değer bir mektuplaşma ilişkisi hiç gelişmedi.[194]

1676 ilkbaharında Leibniz, Platon'un *Phaedo, Theaetetus (Theaitetos*, 1945) ve *Parmenides (Parmenides*, 1989) adlı yapıtlarının Latince özetini çıkardı ve Simon Foucher'nin *Réponse pour la critique à la préface du second volume de la recherche de la vérité* (Paris 1676) adlı yapıtı hakkında notlar aldı.[195] Leibniz, ilk kez Fransız papazın öğretilerine yakın ilgi duyuyor değildi. Foucher (1644-96) Dijon'daki (Burgonya) Sainte Şapeli'nin onur üyesiydi. Paris'e taşındıktan sonra Rue Saint-Denis'de papaz olarak hizmet etti. Akademik şüpheciliğin –son

yıllarında Platon'un Akademi'sinin öğretisi– canlanışını destekledi ve Malebranche ile idealar teorisi ve Kartezyen metafizik hakkında ateşli bir polemiğe girdi. Paris'te tanışan Leibniz ile Foucher, Foucher'nin öldüğü 1696'dan bir yıl öncesine dek mektup yoluyla dostane ve ufuk açıcı bir felsefi yazışma etkinliğini sürdürdüler.[196] Leibniz daha sonra anılarını anlatırken, bir zamanlar Paris'teki bir kitapçıda Foucher'nin *Critique de la recherche de la vérité* (Paris 1675) adlı kitabını aradığını söyler; fakat kitaptan metafizik eseri diye bahsedince kitapçı ve müşterileri onunla dalga geçip mantık ile metafizik arasındaki farkı bilip bilmediğini sormuşlar.[197] Tam o sırada Fourcher kitap dükkânından içeri girip Leibniz'i tanıyınca onun olağanüstü düşünsel yetilerini övmeye başlamış. Bunun üzerine bir Fransız farsından bir sahneyi hatırlatırcasına, kitapçının hal ve tavırları bir anda değişmiş. Leibniz daha sonra o güne dair düşüncesini "önyargı ve görünüşün insanlar üzerindeki gücünü daha önce hiç bu kadar açık görmemiştim" diye ifade eder.[198]

1676 yılının Mayıs ve Temmuz ayları arasında matematikçi ve fizikçi Edme Mariotte'ün (1620-84) o güne değin yayımlanmamış kitabı olan *Essay de Logique*'nun el yazmasıyla ilgilendi. Mariotte ile 1673'te tanışmıştı ve 1676'dan itibaren Mariotte'ün ölümüne kadar da onunla mektuplaştı.[199] Paris'teki son aylarında etik konulara daha çok zaman ayırıp Paris yıllarının hukuk felsefesine dair tek metnini yazdı. Bunu yapmasının arkasında yatan sebep, muhtemelen Dük Johann Friedrich'in Hannover sarayında hizmet etmeye sonunda kendini hazır hissetmesiydi.[200] Eski stoacı Epiktetos'un (M.S. 55-135) *Enchiridion* ve Cambridge Platoncusu Henry More'un (1614-87) *Enchridion Ethicum* (Londra 1668) adlı kitabını inceledi.[201] Ayrıca stoacılığın etik idealinden esinlenerek "mutlu yaşam" felsefesi üzerine bir de kitap kaleme almaya başladı: *De Vita Beata*.[202] Bu arada *characteristica*, *ars inveniendi* ve ansiklopedi[203] için materyaller ve taslak kılavuzları toplayıp, bu amaç için Comenius, Alsted, Clauberg ve Jungius'un eserlerinden çok sayıda alıntı derledi.[204] Bilimler akademisini oluşturmaya yönelik eski planlarını, diğer kaygılardan sıyrılıp bilimsel çalışmaya ve araştırmaya odaklanabilecek üyelerden oluşan bir cemiyetin yürüteceği ansiklopedi projesinin gerektirdiği muazzam ortak çabayı organize etmeye adadı.[205]

Fakat Paris'teki bu oldukça verimli son yılında yazdığı felsefi metinlerin en önemlisi ve derli toplu olanı metafizik üzerineydi. Sonradan

Elementa philosophiae arcanae, de suma rerum diye başlık atacağı bir metafizik sistemi oluşturmaya başladı.[206] Bu çalışması Leibniz'in diğer pek çok projesiyle aynı talihsizliği paylaştı: tamamlanamadı (*in fieri*). Nitekim Hamburglu hukukçu Vincentius Placcius'a yazdığı 10 Mayıs 1676 tarihli mektupta üzüntüsünü şöyle dile getirir: "Bir süre önce yapmaya söz verdiğim işlerin hangilerinde o zamandan bu zamana ilerleme kaydettiğimi soracak olursanız, birçoğunda ilerleme kaydettim ama hiçbirini iyice geliştirip tamamlayamadım diye cevap veririm."[207] Fakat Leibniz'in diğer pek çok bitmemiş çalışması gibi *De Summa Rerum* için tuttuğu notlar yığını da birçok cevher taşımaktadır. Sayfalara dağılmış çeşitli konular hakkındaki sistematik olmayan açıklamalarına ve eksik kısımlarına rağmen bu tipik şekilde kısa metinler ve parçalı denemeler dizisi, Leibniz'in olgun felsefesi hakkında üstünkörü de olsa fikir veren bir metafizik sistemin taslağını çıkarmayı başarmıştı.[208] Yazıların birinci grubu Aralık 1675 ile Nisan 1676 arasında Paris'te yazıldı.[209] Leibniz 1676 yılının Mayıs ve Eylül ayları arasında muhtemelen Paris'teki konumunu güvence altına almaya yönelik son çaresiz girişimlerle yoğun halde meşguldü ve sonra da çalışmasını bitirmek için Almanya'ya geri dönüş hazırlığı içine girmişti. Eğer bu aylarda felsefe hakkında yazdıysa herhalde o yazıları etik ve hukuk bilimi üzerineydi: yeni işvereni Hannover Dükü'nün gönlüne göre iki alan.[210] Fakat Londra ve Hollanda üzerinden Almanya'ya dolambaçlı geri dönüş yolculuğu sırasında, kışın sonunda ve ilkbaharda zihninde uyanan metafiziksel düşüncelere eğilip muhtemelen Hannover'deki ilk günlerine kadar sürecek ikinci grup yazılarını yazmaya başladı.[211]

"De summa rerum" ile Leibniz iki şeyi kastediyordu. Bazen "varlıkların toplamı", yani evren olarak söz ediyordu ondan, ama daha sık olarak, 1675-76 yıllarının metafiziksel metinleri bağlamında "varlıkların en yücesi", yani Tanrı ve O'nun yarattıklarıyla ilişkisi diye söz ediyordu.[212] Muhtemelen Descartes'ın *Principia* adlı kitabını yoğun şekilde okuyup Tschirnhaus ile Spinoza felsefesi hakkında konuşmasından aldığı ilhamla zihnin ve maddenin doğası, beden ve ruh ilişkisi konularını özellikle irdeledi.[213] Dahası sonsuzluğu ve sürekliliğiyle birlikte büyüklük sorununu da ele aldı.[214] 1 Nisan 1676 tarihli *Meditatio de principio individui* adlı yapıtında nedensellik meselesine geri döndü.[215] Hareket ve maddeye ilişkin sonraki düşünceleri, mutlak sıfatların öznesi olarak Tanrı, zihin ve

varlıkların doğası üzerine aldığı bir dizi notlarla birlikte Nisan ayında ortaya çıktı.[216] Muhtemelen 1676'nın başında yazdığı bir yazıda her şeyi kuşatan bir ansiklopedi planını tekrar öne çıkardı.[217] Mayıs ve Eylül ayları arasındaki aradan sonra Leibniz, *De Summa Rerum*'da yer alan yegâne tamamlanmış kapsamlı yazıda metafiziksel düşüncelerini geliştirdi: hareket, özellikle can sıkıcı süreklilik meselesiyle ilgili felsefi sorunlar hakkındaki *Pacidius Philaleti* diyaloğu.[218] Lahey'deki Spinoza'yı Kasım 1676'da ziyaretiyle bağlantılı olarak Tanrı'nın varlığı savına dair üç yazı ve Spinoza'nın *Ethica*'sıyla ilgili sorulardan oluşan bir not hazırladı.[219] Aralık 1676'da yazılmış yazıların son grubu beden ve ruh ayrımı, Tanrı ve dünya kavramlarının olabilirliği, artık Leibniz'in cesurca kendinin ayırt edici özelliği kıldığı uyum kavramı ("principium meum") hakkındaki tartışmaları ileri noktalara taşıdı.[220]

Paris'te yazdığı yazıların içinde Leibniz metafiziğinin kilit kavramı olan "uyum ilkesi"ni genel ontolojik bir ilke, yani mevcut tüm varlıkları niteleyen bir özellik olarak kullanmıştı. "Var olmak, uyumlu olmaktan başka bir şey değildir" diye yazmıştı.[221] 1672-3 tarihli *Confessio Philosophi*'de Mainz döneminde benimsediği uyum tanımını tekrarladı: "Uyum nedir? ... Çeşitlilikteki benzerlik, yani özdeşliğin telafi ettiği çeşitlilik"; "[Uyum ve uyumsuzluk] özdeşliğin çeşitlilikle ilişkisi içinde [*in ratione*] yer aldığından, uyum aslında çoklukta birliktir; En büyük birlik [*concinnitatem*] içinde çözünmüş, en fazla sayıda görünürde düzensiz unsurların birliği olduğunda uyum asıl ifadesini bulur."[222] Bu tanımların ışığında "var olmanın" "uyumlu olmakla" özdeşleşmesi demek, uyumu oluşturan "çokluktaki birliği" veya "özdeşlikle telafi edilmiş çeşitliliği" tek bir bireyde gerçekleştirmenin "var olmak" anlamına geldiğini kavramak demekti. Sonuçta uyum, Tanrı'nın dünyayı yaratmasındaki tercihinin ölçütüydü. Olası tüm varlıklar bir arada var olamadığından, yani olası varlıkların tamamı aynı dünyanın birliği içinde bir arada var olamayacağından, "uyum ilkesi" uyarınca Tanrı en fazla miktarda öz içeren ve bir arada olabilen varlıklar serisini yaratmayı seçti. Leibniz'in kabul ettiği Platoncu çerçevede bir varlığın yaşadığı mükemmellik derecesi onun pozitif gerçekliğinin, yani "özünde pozitif ve mutlak" olanın büyüklüğünden başka bir şey değildir.[223] Sonuçta bir varlığın pozitif gerçekliğinin büyüklüğü, onun metafiziksel iyiliğinin derecesine karşılık gelir. En büyük metafiziksel iyiliğe ulaşmak demek en

fazla mükemmelliği, yani birbiriyle uyumlu (yani bir arada var olabilen) varlıklarda bulunan en fazla oranda pozitif gerçekliği veya özü içeren dünyayı yaratmak demektir.[224] Kısacası Tanrı en iyi dünyayı yarattı, çünkü bu dünya bir arada var olabilen azami özü veya birliğe çağrılabilecek azami çokluğu içermesi anlamında en uyumlu dünyadır:

> Varlıkların uyumunu bir ilke olarak kabul ediyorum, yani bir arada var olabilecek en fazla miktarda özün gerçekte var olduğunu benimsiyorum. Bundan çıkan sonuç şu ki, var olmak yok olmaktan daha makuldür ve mümkün olabilseydi olası her şey var olurdu. Bir şeyler var olurken her şey var olamadığı için bundan çıkan sonuç şudur ki, en fazla özü içeren şeyler var olmaktadır, çünkü bazı şeyleri seçip geri kalanı dışarıda bırakmanın başka bir nedeni söz konusu değildir.[225]

De Summa Rerum yazılarında yer alan bir diğer anahtar metafiziksel fikir, her bir zihnin tüm evrende olan biten şeyi karışık bir yolla da olsa algıladığıdır. Dolayısıyla her töz tüm evreni ifade eder: Leibniz'in olgun monadolojisinin temel savı.[226] Olgun felsefesini niteleyen başka tezler de sundu. Çok önemli bir tezi, iki şeyin birbirine tıpatıp benzeyemeyeceğidir: ayırt edilemez şeylerin özdeşliği ilkesinin habercisi. Diğer önemli bir tezi de "her şeyin bir bakıma her şeyin içinde bulunduğudur"; bunu da başka bir anahtar fikrin habercisi olması temelinde kanıtlar; o da salt dışlayıcı adlandırmaların söz konusu olmadığıdır (yani bir varlığın özelliklerinin kendine tamamen "dışsal" olması ve dolayısıyla onun ontolojik yapısını etkilememesi söz konusu değildir).[227] Son olarak Leibniz 1676'dan itibaren, yeni kuvvet tanımına yol açan temel metafiziksel ilkesini öne sürdü: Tüm neden tam sonuca eşittir.

> Nasıl ki geometride akıl yürütme ilkesi, genelde bütün ile onun parçalarının eşitliğinden elde ediliyorsa, mekanikte de her şey tüm neden ile tam sonuç arasındaki eşitliğe bağlıdır. Nasıl ki geometrinin birinci aksiyomu; bütün parçaların toplamına eşittir ise, mekaniğin birinci aksiyomu da tüm nedenin gücüyle tam sonucun gücünün aynı olduğudur [causae plenae et effectus integri eadem potemtia est].[228]

Fakat yüksek metafizik ve yüksek matematiğin saf dünyasına gömülmekten sakınan Leibniz bir yandan da Paris'te kalmanın bir yolunu bulmaya çalışıyordu. 27 Ekim 1675'te matematikçi Gilles Person-

ne de Roberval'in –Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) maaşlı üyelerinden biri– ölümü umutlarını canlandırdı. Özellikle Jean Gallois ve Chevreuse Dükü'nün desteği sayesinde Başbakan Colbert'e Leibniz'in Roberval'in halefi olması önerildi.[229] Ne yazık ki ciddi bir soğuk algınlığı nedeniyle Leibniz, adaylığını desteklemesine yardım edecek Gallois'yla randevusunu ertelemek zorunda kaldı.[230] İnatçı ve benmerkezci Gallois'nın desteği azaldı[231] ve Leibniz'in umutları hızla söndü. Almanya'da doğmuş olması da onun için bir dezavantajdı, çünkü iki seçkin maaşlı mevkiinin yabancılar –Hollandalı Huygens ve Rasathane'nin (*Observatoire*) İtalyan yöneticisi Giovanni Cassini– tarafından doldurulmuş olmasının yettiği ve başka bir yabancıya gerek olmadığı düşüncesi hâkimdi. Leibniz son olarak çaresiz bir girişimle 11 Ocak 1676'da doğrudan Colbert'e bir ricada bulunduysa da, çok geçmeden bu tür taktiklerin işe yaramayacağını anladı.[232] Aynı gün Hannover'de kendisine sunulan mevkiyi kabul etmeye karar verdi.[233] Yine de önünde birden çok seçeneğin olması için çabalamayı sürdürdü. Birkaç gün sonra 18 Ocak'ta Mainz'in yeni başpiskoposu Damian Hartard von der Leyen'e (1624-78) –Lothar Friedrich von Metternich'in halefi– onun tarafından Paris'te işe alınma umuduyla bir mektup yazdı[234] ama bir ay içinde önerisi geri çevrildi.[235] 24 Ocak'ta Christian Freiesleben'in Parisli bankacı Nicolas Formont aracılığıyla gönderdiği 336 taler, mali durumunu büyük ölçüde rahatlattı.[236] Öte yandan bu paranın geldiği sırada Paris'ten ayrılma baskısı başka bir nedenden ötürü dayanılmaz bir hal almaya başlamıştı.

27 Ocak'ta Johann Friedrich'in vekilharcı Johann Carl Kahm dük adına bir mektup yazıp Hannover sarayında danışman olarak görevini resmileştirdi. Buna göre Leibniz'in maaşı geçmişi de kapsayacak şekilde 1 Ocak'tan itibaren ödenecekti. Öte yandan sıradan bir saray danışmanlığından çok daha seçkin ve kârlı bir iş olan özel danışmanlık (*Geheimer Rat*) işi için bir vaat bu aşamada verilemezdi.[237] Leibniz yerinden kıpırdamayınca 12 Nisan'da Kahm bir mektup daha yazıp dükün Leibniz'in Paris'ten acilen ayrılmasını istediğini bildirdi; biraz daha kalmak istiyorsa dük onu o yıl 24 Mayıs'a denk gelen Hamsin Yortusu'na kadar beklemeye hazırdı.[238] Leibniz yine harekete geçmeyince 2 Temmuz'da Kahm dükün direktifini iletti: Leibniz ya bavullarını toplayacaktı ya da onun boş makamına Johann Friedrich başka birini bulacaktı. Dahası,

dük danışmanlık görevinin yanı sıra ilave bir kütüphanecilik görevini de Leibniz için aklından geçiriyordu ve anlaşma yapıldığında 400 talerlik yıllık maaş vermekle birlikte yemek masraflarını saraya karşılatmaya hazırdı.[239] Bu yeniden düzenlenmiş iş tarifesi kuşkusuz Leibniz'in konumunu iyice sağlama alma niyeti taşısa da bunun tam tersi bir sonuç doğurabilirdi: Kütüphanecinin sıradan işleri kapsamlı kültürel, bilimsel ve siyasi nüfuz konumundan ve Leibniz'in kendisi için düşündüğü belirsiz sorumluluklardan çok farklıydı. 26 Temmuz'da Paris'teki Hannover temsilcisi Christophe Brosseau, Leibniz'i ikna etme kampanyasına katılıp hemen yola çıkması halinde ona 200 taler peşin para ödemeyi teklif etti.[240] Leibniz İspanyol Hollandası'nın başkenti Brüksel üzerinden Hannover'e gitmeyi önerdi ama Brosseau gereken karmaşık pasaport formalitelerinin yolculuğu birkaç ay geciktirebileceği –herhalde Leibniz'in de istediği buydu– için bu planının kabul edilemez olduğunu 13 Eylül'de ona bildirdi.[241] 26 Eylül'de Brosseau acil yolculuk konusundaki ısrarını tekrarladı.[242] Ne de olsa dükün sabrı tükenmişti. Leibniz Johann Friedrich'in teklifini ilk kabul edişinden yaklaşık iki sene sonra nispeten uzak ve izole olmuş bir kuzey Alman şehri olan Hannover'e yerleşmek üzere Paris'in parlak entelektüel ortamından ayrılmaya karar verdi sonunda. Ekim başında Brosseau ve Antoine Arnauld'ya veda etti. Arnauld ona Hannover'deki bir Fransisken rahibe iletmesi için bir mektup verdi. Mektupta "sahiden zamanın en büyük adamlarından biri olması için" Leibniz'de eksik olan tek şeyin hakiki din olduğu yazılıydı.[243] 4 Ekim 1676 Pazar sabahı Leibniz bir posta arabasıyla Paris'ten ayrıldı. Kalmak için onca çaba sarf ettiği Avrupa'nın bu büyük şehrine bir daha asla dönmeyecekti. Fransa ile Almanya arasında mekik dokuyan "amfibi" yaşam tarzı, artık hayata geçmemiş isteklerinin (*desiderata*) giderek uzayan listesi etrafında şekillenecekti.[244]

Londra ve Hollanda Üzerinden Almanya'ya Dönüş

Leibniz'in Paris'te bindiği posta arabası doğudan veya kuzeydoğudan Frankfurt'a veya Köln'e ve oradan da doğrudan Hannover'e gitmedi; onun yerine kuzeye Abbeville üzerinden Calais'ye yöneldi. Johann Friedrich'in çalışanını Hannover'de canlı kanlı görmeye yönelik

anlaşılır isteğine rağmen Leibniz, Londra ve Hollanda üzerinden kuzey Almanya'ya dolambaçlı gitmeyi tercih etti. 10 Ekim akşamı Calais'ye varan Leibniz kötü hava şartları nedeniyle orada beş gün beklemek zorunda kaldı. Sonunda 15 Ekim'de nehri geçip geceyi Dover'de geçirdikten sonra ertesi sabah Londra yolculuğuna kaldığı yerden devam etti.[245] Aynı ayın on sekizinde gece geç vakitte Londra'ya varıp yirmi dokuzuna kadar orada kaldı. İlk ziyaretini, doğal olarak, geliştirdiği hesap makinesini göstermek istediği Oldenburg'a yaptı. Konuştukları konulardan biri Spinoza olsa gerekti, çünkü Oldenburg Spinoza'nın Kasım 1675 ile Şubat 1676 tarihleri arasında kendisine gönderdiği üç mektubu Leibniz'in kopyalamasına izin vermişti.[246] Ne yazık ki Kraliyet Cemiyeti toplantıları tekrar başlamadığı için Leibniz Oxford'da kalan Wallis ve Cambridge'de kalan Newton'la görüşme imkânını bulamadı.[247] İki matematik deviyle görüşme fırsatını yakalayamayan Leibniz, nispeten daha az itibarlı olan Collins'le buluşmak zorunda kaldı. Collins, Leibniz'in Gregory ve Newton'un el yazması halindeki yazılarından, özellikle Newton'un *De Analysi per aequationes numero terminorum infinitas* (1669) adlı yazısından notlar almasına izin verdi.[248] Leibniz'in *De Analysi*'den aldığı notlarda sonsuz küçüklerle ilgili bölümleri es geçmiş olması çarpıcıdır. Bunun sebebi herhalde bu problemlere kendi getirdiği çözümü daha çok beğenmesiydi.[249] Ayrıca Collins'in "Historiola"sını da dikkatlice okuyup onun için yazdığı halde yazarına hiç göndermeyeceği notlar aldı. Bu metinden özellikle Newton'un verdiği bir örneği kopyaladı. Newton teğet metodunu açıklamak için Collins'e gönderdiği 20 Aralık 1672 tarihli bir mektubunda söz konusu örneği kullanmıştı. Leibniz örneğe Oldenburg'un 5 Ağustos 1676 tarihli mektubuyla kendisine bildirdiği genel kuralı ekledi.[250] Daha sonra Newton, Leibniz'in kendi kuralını çaldığını iddia edecek, buna karşın Alman matematikçi de haklı ama faydasız bir çabayla esin kaynağının Newton'un değil Sluse'ün kuralı olduğunu savunacaktı.[251]

29 Ekim'de Leibniz yolculuğuna devam etmek için bir gemiye bindi. Gemi 31 Ekim'de Londra'dan ayrıldı ve aynı gün Gravesend'e vardı ama orada durakladı. Kargonun yüklenmesi için dört gün kıyıda demirli kaldıktan sonra sonunda tekrar denize açıldı. Ne var ki kötü hava koşullarından dolayı Thames Nehri'nin ağzında Sheerness'de neredeyse bir hafta beklemek zorunda kaldı.[252] Leibniz sabırsızlanmaya başlamıştı:

> Kısmen gemide güvertedeki kötü hava koşulları yüzünden, kısmen de usandırıcı zaman kaybından dolayı vakit çok yavaş geçiyordu; altı gün sabretmek zorunda kaldık... Karaya çıkıp Harwich'e gitmeyi, oradan da Hollanda'ya geçmeyi defalarca aklımdan geçirdim[.][253]

Doğrusu yazdığı mektubun alıcısı Johann Friedrich'in vekilharcının yararına sabırsızlığını abartıyordu muhtemelen. Bir filozof yapacak bir şey bulamadığında her zaman kendi düşünceleriyle meşgul olabilirdi. Leibniz ne kadar sabırsızlanırsa sabırsızlansın *De Summa Rerum*'da yer alan en kapsamlı yazısını, etkileyici *Pacidius Philaleti* diyaloğunu yazarak zamanını iyi değerlendirdi[254] ve gemicilerle konuşmaktan usanınca zihnini "rasyonel dil ya da yazıya yönelik eski planı" meşgul etti.[255] 11 Kasım Çarşamba sabahı güçlü bir kuzeybatı rüzgârı sonunda Rotterdam'a hızlı bir geçiş sağladı.[256] Oraya perşembe akşamı varan Leibniz geceyi de orada geçirdi. 13 Kasım'da Amsterdam'a ulaşıp orada matematikçi ve Belediye Başkanı (*burgemeester*) Jan Hudde, böcekler üzerine incelemeleriyle ünlü mikroskopçu Jan Swammerdam ve Spinoza'nın çevresinin iki üyesi Georg Hermann Schuller ve Jarig Jelles'le tanıştı. 24 Kasım'a kadar Haarlem, Leiden, Delft ve Lahey'i dolaştı ve onu bir yerden diğerine götüren gemide uyudu.[257] Delft'te maddenin en küçük alanındaki hayatın tüm mikroevreninin varlığını açığa vuran başka bir ünlü mikroskopçuyla, Antoine van Leeuwenhoek ile karşılaştı. Bu tanışma onu çok etkiledi ve doğa hakkındaki metafizik düşüncelerine esin verdi.[258] 18 ve 21 Kasım tarihleri arasında kaldığı Lahey'de Baruch Spinoza ile "defalarca uzun boylu konuşmalar" yaptı.[259] Buluştuklarında tartıştıkları konular Leibniz'in bir dizi soru hazırladığı Spinoza'nın *Ethica*'sından Tanrı'nın varlığına ilişkin savlara,[260] Descartes'ın hareket teorisine, Leibniz'in *characteristica universalis* planına ve Hollanda Cumhuriyeti'nin siyasi durumuna kadar uzanıyordu.[261] Leibniz'in sonradan özellikle hatırladığı olay, aradan üç ay geçmeden ortaya çıkmış Cornelis (1623-72) ve Johan (1625-72) De Witt kardeşlerin vahşice linç edilişini Spinoza'dan duymasıydı. Johan De Witt, II. William'ın 1650'deki ölümüyle Oranj Prensi III. William'ın 28 Haziran 1672'de devletin başına geçmesi arasında geçen süre boyunca Hollanda Cumhuriyeti'ni yönetmişti. İktidardan indikten iki ay sonra Lahey'deki Orangist güruh De Witt kardeşleri katletti: Johan vuruldu

ve vücudu dehşetengiz şekilde kesilip biçildi; kardeşininse kafasından beyni çıkarılıp kısmen yenilmeden önce bağırsakları deşildi. Kardeşlerin çıplak bedenleri halka teşhir edildi, sonradan sergilenmek üzere kalpleri oyulup çıkarıldı. Leibniz, Spinoza'nın bu olaylara tepkisini aktarırken kendi izlenimini de verir:

> Akşam yemeğinden sonra Spinoza ile birkaç saat geçirdim. De Witt kardeşlerin katledildiği günün gecesi, dışarı çıkıp katliamın yapıldığı yere, üzerinde "Siz barbarların en önde gidenisiniz!" [*ultimi barbarorum!*] yazan bir afiş asmak istediğini bana söyledi. Fakat ev sahibi evden çıkmasını engellemek için kapıyı kilitlemiş, aksi halde paramparça edilme riskini göze almış olacakmış.[262]

Tartışmalarında özellikle öne çıkan bir bölüm Tanrı'nın varlığına dair savlardır. Leibniz bu konu hakkında çeşitli yazılar hazırlamıştı ve bu yazılarından birini Spinoza'nın önünde, onunla tartışarak yazmıştı.[263] Söz konusu yazı, Tanrı'nın varlığının klasik ontolojik savını yeniden işler. Spinoza'nın da *Ethica*'nın birinci kısmında yeniden formüle ettiği bu sav Tanrı'nın varlığını deneyimden bağımsız Tanrı kavramının analizi yoluyla kanıtlamaya çalışır.[264] Bir yıl sonra Gallois'ya bir mektup yazan Leibniz, Spinoza'nın metafiziğini "garip ve çelişkilerle dolu" bulur:

> Başka şeyleri bir kenara koyarsak, dünyanın ve Tann'nın tek bir tözel varlık olduğuna, Tanrı'nın her şeyin tözü olduğuna ve yaratıkların sadece araz veya model olduğuna inanıyor. Fakat öne sürdüğü kanıtların bazılarının, yani bana gösterdiklerinin, tam olarak doğru olmadığını fark ettim. Metafizikte gerçek kanıtlar sunmak, düşünüldüğü kadar kolay değildir.[265]

24 Kasım'da Leibniz Amsterdam'a geri döndü ama rahatsız bir halde... Gemideki geceler, soğuk ve Hollanda'nın Kasım ayının nemli havası, yapacağını yapmıştı.[266] Ancak Kasım'ın sonunda birkaç günlük dinlenme ve sıcakta durmanın sonunda Leibniz yolculuğuna devam edebildi. 1676 yılının 10 ile 15 Aralık tarihleri arasında, Paris'ten ayrıldıktan iki ay sonra sonunda düşündüğünden veya istediğinden daha uzun kalacağı son durağa, Hannover'e vardı.

II. KISIM

DÜŞLER VE GERÇEKLİK (1676-1716)

maya koyulmasıydı. Hannover sarayının gücü ve itibarı Ernst August'un yönetimi altında giderek artarken, Leibniz'in düşünsel tecrit duygusu da artıyordu. Yeni işvereninden duyduğu rahatsızlığın tek tesellisi dükün cana yakın eşi Sophie von der Pfalz (1630-1714) ile kafasına takılan her meseleyi konuşabilmesiydi. Nitekim Hannover'e vardıktan yirmi yıl sonra İngiltere'de yaşayan Kemneyli (veya Kemnay) İskoç Thomas Burnett şöyle yazmıştı:

> Beni rahatsız eden tek şey insanın faydalanabileceği ve hatta yardım alabileceği bilgili insanların çok olduğu Londra veya Paris gibi büyük bir şehirde bulunmamam. Zira birçok şeyi insan tek başına yapamıyor. Oysa burada insan konuşacak birini bulmakta zorlanıyor; daha doğrusu, bu ülkede bir saray adamının ilmi konulardan bahsetmesi yakışıksız bulunuyor ve dükün eşi de olmasa adeta hiçbir şey konuşmayacaklar.[3]

En güncel Avrupa araştırmasını yürüterek gezgin bir hayat sürmek istediği halde ancak kuzey Almanya'nın değişik bölgeleriyle sınırlı yolculuklara çıkabilen bir adam için Hannover düklerinin hizmetinde geçen ilk on yıl çok boğucu olsa gerekti. Fakat Leibniz'in derin kaynakları vardı. Onun en heyecan verici serüvenleri, zihnin el değmemiş bölgelerinde geçiyor, Leibniz geçmiş kuşakların ve kendi kuşağının kullandığı en iyi araçların yardımıyla o bölgeleri keşfediyordu. Çok geçmeden tipik coşkusuyla düklere, yönettikleri bölgelerin durumunu iyileştirmek ve her şeyden önce bilimsel amaçlar için kullanılmak üzere bir gelir oluşturmak gayesiyle bir dizi ufuk açıcı (çoğu zaman pratik olmasa da) proje sunmaya başladı. İmparatorluk çapında anayasanın federal bir reformdan geçmesini savunmayı sürdürdü. Bölgesel çaptaysa hukuk sisteminin yeniden düzenlenmesini, ekonomik ve mali etkinliklerin geliştirilmesini, devlet destekli okulların ve mesleki eğitimin artırılmasını, yoksulluğu azaltacak projelerin hazırlanmasını, sağlık hizmetlerinin iyi bir düzeye getirilmesini ve sosyal güvenlik hakkının sunulmasını (emekli maaşı ve hayat sigortası dahil) önerdi.[4] Tüm bunlar onun insani durumun iyileştirilmesine yönelik her şeyi kuşatan evrensel reform görüşünün nispeten daha pratik yanlarıydı. Aynı zamanda söz konusu görüşünün daha teorik yanlarını da Mainz'de tasarladığı Evrensel Kanıtlar planına yeniden eğilerek gayretkeş bir halde ilerletti. Bu amaç uğruna çok miktarda ha-

zırlık materyali topladı ve Mainz planıyla ilgili çeşitli bölüm başlıkları altında bir dizi konu başlığı çıkardı. Başka açılardan veya başka insanlara göre tam bir hayal kırıklığı olabilecek bu dönem, Leibniz'in 1686 tarihli *Discours de Métaphysique*'teki felsefi sisteminin geliştirilmesine, kalkülüsünün (1684) ve *Acta Eruditorum* dergisindeki diğer kilit makalelerinin yayımlanmasına, bir teolojik sistemin taslağının açıkça ilan edilmesine ve mantık, matematik ve fizikte çarpıcı yeniliklerin sergilenmesine sahne oldu.[5]

Dük Johann Friedrich'in Himayesi Altında: Aralık 1676 - Aralık 1679

Leibniz, henüz bir nesil önce düklerin ikametgâhı konumuna yükselmiş, hâlâ İmparatorluğun nispeten önemsiz bir bölgesinin başkenti olan Hannover'e 1676'da girdi. 1636'da Otuz Yıl Savaşları'nın ortasında Calenberg Dükü Georg (1582-1641) –Leibniz'in yeni işvereni Hannover Dükü Johann Friedrich'in (1625-79) babası– güvenliğini şehri kuşatan caydırıcı istihkâmların içinde bulduğu için Hannover'i kendi ikametgâhı olarak seçmişti.[6] Sarayın şehre gelişiyle birlikte Hannover önceden sahip olduğu göreli siyasi özerklik konumunu kaybederken, buna karşılık olarak Braunschweig-Lüneburg düklerinden birinin (hiçbir surette en önemli dük olmasa da) baş ikametgâhı olarak önem kazandı. Calenberg/Hannover Dükalığı bu yıllarda Braunschweig-Lüneburg ailesinin yeni üyelerine ayrılmış bir bölgeydi: Ailenin büyük oğulları civardaki daha zengin ve daha itibarlı Celle Dükalığı'nı yönetmişti. Sonuçta Braunschweig-Lüneburg ailesi, ailenin en eski kolunun üyeleri olan Braunschweis-Wolfenbüttel hanesi tarafından yönetilmiş Wolfenbüttel Dükalığı'ndan daha alt statüdeydi ve Aşağı Saksonya'daki Guelf ailesinin erkek evlatlarının soyundan gelmekteydi. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun erken dönem tarihinde büyük öneme sahip bir hanedanın soyundan gelen Guelf dükleri İmparatorluğun oldukça parçalı siyasi coğrafyasında büyük çaplı bölgeleri ortaklaşa idare etmiş ama bölgelerin oğullar arasında bölüştürme işlemi, bu prensliklerle birlikte onların idarecilerinin iktidarını, itibarını ve nüfuzunu da parçalamıştı. Lüneburg Dükü Wilhelm'in sekizinci oğlu olan Calenberg-

Hannover Dükü Georg, bu geniş hanedanlıkta nispeten mütevazı bir resmi görev görüyordu.

Bu karmaşık ve sıkıntılı durumda Dük Georg'un büyük oğulları, geleneksel yollarla Guelf dükalıklarının hiyerarşisinin üst sıralarına tırmanmaya çalıştılar. Georg'un en büyük oğlu olan Christian Ludwig (1622-65) Hannover dükü olarak 1641'de babasının koltuğuna oturdu ve ardından Celle Dükü Friedrich arkasında bir vâris bırakmadan öldükten yedi yıl sonra Celle düklüğüne getirildi. Georg'un ikinci oğlu Georg Wilhelm (1624-1705) ilkin Hannover dükü olarak 1648'de kardeşinin koltuğuna oturdu, sonra da bu sefer Christian Ludwig ardında vâris bırakmadan ölünce Celle düklüğüne getirildi. Dolayısıyla Hannover Dükalığı'nın, güneydoğuya uzanan kendine bağlı Göttingen ve Grubenhagen bölgeleriyle birlikte 1665'te beklenmedik bir şekilde Georg'un üçüncü oğlu Johann Friedrich'e geçmesi, bir hanedanlık kazasıydı.[7]

Bu beklenmedik mirasa rağmen kırk yaşındaki dük, çarpıcı şekilde kabiliyetli bir idareci olduğunu ortaya koydu ve onun liderliği altında Hannover, Braunschweig-Lüneburg ailesinin küçük dükalığı konumundan yavaş ama düzenli bir şekilde İmparatorluk içinde seçkin bir konuma yükseldi. Ta başından beri Johann Friedrich'in hırslı siyasi emelleri yüksekleri hedefliyor, elektörlük (imparatoru seçmiş ve imparatorluk meclisinin en yüksek heyeti olan elektörler heyetini oluşturmuş, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun sekiz kıdemli prensi) mertebesine yükselmeyi istiyordu. Bu cüretkâr amaca varmanın ilk adımı olarak dükalığında mutlakiyetçi bir yönetim yapısı kurdu. Fransız modelini örnek alıp bölgesinin her açıdan idaresinde aktif bir rol üstlendi. Hatası, her şeyi yönetmeye dönük bir eğilime sahip olmasıydı.[8] Çok iyi eğitim aldığı için dini ve felsefi meselelere derin bir ilgi duyuyor ve dükalığının sanatsal ve kültürel açıdan ilerlemesini gündeminin baş kısmına koyuyordu. Gençken İtalya'ya tekrar tekrar yaptığı yolculuklar sırasında görkeminden müthiş etkilendiği Roma, ona Barok Çağı'nın temel derslerinden birini vermişti: Bir sarayın kültürel şaşaası onun iktidarının ölçüsüdür. Sonraki yıllarda tüm Avrupa, XIV. Louis'nin Paris ve Versailles şehirlerinin kültürle iktidarın birlikteliğinin mükemmel (*par excellence*) örnekleri haline geldiğine tanık olacaktı. Johann Friedrich de kendi nispeten küçük dükalığında aynı fikri hayata geçirmek istiyordu. Sarayın nakledilmesinden hemen sonra babasının inşa ettirdiği, Hannover'in Leine

Nehri üzerindeki sarayı –Leineschloss– genişletti. Hannover eteklerindeki mütevazı çiftliği, geniş bahçeleri ve Herrenhausen sarayıyla bir yazlığa dönüştürdü. Saray dili olarak Fransızca'yı kullandı, operayı başlattı, bir sanat koleksiyonu oluşturdu ve kendi özel kütüphanesini Celle'deki eski yerinden Leineschloss'taki yeni yerine taşıdı. Ayrıca parlak zihinleri hizmetine çekerek sarayına entelektüel bir ihtişam kazandırdı.

Dolayısıyla daha 1669'da genç Gottfried Wilhelm Leibniz'in dükün dikkatini çekmiş olması hiç şaşırtıcı değildir.[9] Johann Friedrich'in, iş teklifini resmen kabul etmesinin üstünden geçen neredeyse iki yıl boyunca yeni danışmanını beklemekteki sabrı, Leibniz'in saraya sunacağı hizmet potansiyelini takdir ettiğinin apaçık bir göstergesidir. Ne var ki Leibniz, Hannover'e vardığında ilk başta işinin koşulları karşısında hayal kırıklığına uğradı. Dükün 1669'da ona ilk yaklaşımı, Hannover'deki saray kâtibi Heinrich Langenbeck'in –dükün özel danışma meclisinin kıdemli bir üyesi– yakın zamanda ölümünün gerektirdiği bir kabine değişikliği bağlamında gerçekleşmişti. Tutkulu ve iyimser olan genç Leibniz, özel danışma meclisine atanacağı izlemine kapılmış görünmektedir.[10] Fakat apaçık gelecek vaat etmesine rağmen Leipzig'den gelen otuz bir yaşındaki bu gezgin filozof ve hukukçu, devletin merkezi görevlerinden biri için çok genç ve deneyimsizdi. 1670'lerin sonlarına kadar Otto Grote (1637-93) tarafından yönetilen özel danışma meclisi (*Geheimer Rat)* dükalığın en üst yönetim birimini oluşturuyordu ve içişleri ile dışişlerinin tüm sorumluluğunu üstlenmişti. Üyeleri dükün en üst memurlarıydı; her biri prensliğin idari işleyişinin önemli bir kısmını yürütmekle sorumluydu. 1665'ten itibaren özel danışma meclisi üyesi Hieronymus von Witzendorff (1625-90), dükalığın genel idaresinden sorumlu meclisin (*Kammer*) başındaydı; şansölye yardımcısı Ludolf Hugo (1630-1704) adalet bakanlığı olan *Kanzlei*'yi yönetiyordu; 1674'ten itibaren Gerhard Wolter Molanus (ya da van der Muelen, 1633-1722) *Konsistorium*'a, yani din işleri idaresine bakıyordu; asilzade Friedrich Casimir Freiherr von Eltz (1620-82) bağlı Grubenhagen Dükalığı için aynı zamanda hem vali (*Landdrost*) hem de maden bakanı (*Berghauptmann*) görevlerini yürütüyordu.[11] Yeniden organize edilen bir dükalığın düzgün idaresi risk altında iken ve çoktandır vefalı hizmetlerde bulunmuş diğer kıdemli memurların beklentileri göz önüne alındığında, Leibniz'in ilk başta epey düşük mevkideki bir göreve atanması düke göre onun potansiyelinin küçümsendiği anlamına gelmi-

yordu. Dük, Leibniz'i ona en fazla ihtiyacı olduğu yerde, kütüphanenin idaresinde çalıştırmaya karar verince, kuşkusuz Leibniz'in rahatsızlığı katmerlendi. Leibniz görevine başladıktan kısa bir süre sonra kendisine danışmanlık görevi teklif edildiğini düke hatırlattı: danışma meclisinde özel danışmanlık (*Geheimer Rat*) olmasa bile en azından bir saray danışmanlığı (*Hofrat*). Bu nedenle bir kütüphaneci olarak aldığı maaşın saray danışmanlığı maaşına eklenmesi gerektiğinde kibarca ısrar etti.[12] Böyle bir ayarlamanın Leibniz'e mali avantaj sağladığı sonunda görüldü ama çömez bir saray danışmanı olarak kendini Hannover sarayının hiyerarşisi içinde nispeten mütevazı bir konumda buldu: on basamaklı mevki merdiveninin sondan üçüncü basamağında.[13] Resmi statüsünün başka bir göstergesi olarak bir saray danışmanının tipik yıllık maaşı –400-500 taler civarında– bir özel danışmanın (*Geheimer Rat*) kazandığı 1500-2000 talerlik maaşın yaklaşık dörtte biri kadardı.[14]

Saray kütüphanecisi makamının kişiye çok somut avantajlar kazandırdığı ve Leibniz'in de bu avantajları çok iyi kullanacağı sonradan görülecekti. Yakın zamanda Celle'den taşınan kütüphane Leineschloss'a, dükün özel ikametgâhının ve yemek odalarının hemen bitişiğine nakledilmişti. Sonuçta kütüphanede kütüphaneci için kalacak yer de vardı ve Leibniz gelir gelmez o yere yerleşti. Dolayısıyla resmi hiyerarşi merdivenin alt basamağındaki mevkisine rağmen Hannover'e vardığı andan itibaren fiziksel olarak sarayın tam merkezinde önemli bir konuma sahip oldu.[15] Her ne kadar mesleki açıdan resmen dükün özel danışma meclisinin dışında yer alsa da, özel hayatına fiziksel yakınlığı, Leibniz'e sık sık nispeten gayri resmi ama doğrudan etkileşim olanağı sundu. Bu etkileşim sayesinde çok geçmeden Leibniz çok çeşitli meselelerde dükün kişisel danışmanı olarak etkin hizmette bulunmaya başladı. Her ne kadar kendisine Johann Friedrich (daha doğrusu Ernst August) tarafından siyasi kararlar veya diplomatik müzakereler konusunda doğrudan sorumluluk verilmediyse de, hukuk ve siyaset meselelerinde düzenli şekilde Leibniz'e danışılıyordu.[16] Diğer önemli bir nokta da dükün prensliğinin düşünsel, bilimsel ve pratik olarak kalkınmasıyla salıiden ilgilendiğini ve bu ilgiyi özellikle kendisinin teşvik edip şekillendirebileceğini Leibniz'in fark etmiş olmasıydı. Önemli son bir husus ise ikilinin kişisel yakınlıklarının, büyük ölçüde Hıristiyanlık dinini ilerletme ve kiliseleri uzlaştırmaya dönük ortak emellerinden kaynaklanmasıydı.

Hannover Düklüğü'ne atandığı sırada Johann Friedrich'in, Lutherci ailesinde ve tebaasında büyük bir kaygı uyandırıp Luthercilikten Katolikliğe geçmesinin üzerinden 14 yıl geçmiş bulunuyordu. On altı yaşındaki Benedicta Henriette (1652-1730) –Eduard von Pfalz-Simmern (1625-63) ve Anna Gonzaga (1616-84) çiftinin Fransa'da büyümüş ve ömrü boyunca Paris'i kalbinde taşımış Katolik kızı– ile 1668'de evlenmesi, Hannover halkını yeni prensleriyle barıştırmada fayda sağlamadı. Neyse ki kendi neslinin mezhep değiştirmiş çoğu Alman prensi gibi Johann Friedrich de yeni mezhebini seçtikten sonra bu mezhebi tebaasına dayatma hakkını kullanmadı.[17] Her ne kadar sarayın şapelini Katolik mezhebine tahsis ettiyse de Hannover'de büyük ve yeni bir Lutherci kilise, St. Johannis Neustädter Kirche –dini hoşgörü politikasının gerçekten kalıcı somut bir abidesi– olmasına izin verdi. Daha genel anlamda Johann Friedrich ailesinin ve tebaasının başat Lutherciliğine saygı duyarken, Katolik ve Lutherci kiliselerin yeniden birleştirilmesi yönündeki konuşmaları destekledi. Bu amaç uğruna 1676 ve 1679 yıllarında imparatorun çevresindeki din adamlardan birini, Fransisken Cristobal de Rojas y Spinola'yı (1626-95) hoşnutlukla ağırladı.[18] Hollanda'da İspanyol bir asil ile İtalyan bir memurun çocuğu olarak dünyaya gelip Köln'de Fransiskenler [bkz. Sözlükçe] tarafından yetiştirilmiş ve mezhebi için İspanya ve İspanya Hollanda'sında faaliyetlerde bulunmuş Rojas, imparatorun bakanlarından Prens Portia'nın günahlarını çıkartan papaz olarak 1660'ta Viyana'da imparatorluk sarayına katılmış, ardından da 1668'de Tina piskoposluğu görevini üstlenmişti. Her ne kadar Trento inancına bağlı kaldıysa da Hollanda'daki geçmişi ona hoşgörülü olmasını ve kiliselerin yeniden birleşmesi arayışına girmesini öğretmişti. Kiliselerin yeniden birleştirilmesi meselesi hakkında Alman Protestan bölgelerinin prenslerinin düşüncelerini öğrenmesi için imparator tarafından görevlendirilen Rojas en az dört kez Alman saraylarını ziyaret etti ve bu minvalde 1676 ve 1679 yıllarında Johann Friedrich'in Hannover'ine de uğradı. Dükün Lutherci tebaasının büyük çoğunluğunun gözünde bu dinsel görüşler tatmin edicilikten uzak olsa da Johann Friedrich'in dinsel duruşu, Leibniz'in barışçı programıyla tam bir uyum –herhalde Mainz'in prens-başpiskoposunun barışçı sarayına eskiden sık sık gitmelerinin sağladığı bir uyum- içindeydi.

Leibniz, 1676 yılının Aralık ayının ortasında Hannover'e gelir gelmez hemen dükün kütüphanecisi Tobia Fleischer'den görevi devraldı, çünkü

Fleischer Danimarka Sarayı'nda kabine sekreterliği makamına geçmek için bir an önce sorumluluklarını devretmeyi bekliyordu.[19] Leibniz'in 16 Aralık 1676'da usul gereği imzaladığı kütüphaneyi devralma belgesi dükün kütüphanesini oluşturan "parça parça" 3 bin 310 kitap ve 158 el yazmasının kendisine emanet edildiğini beyan ediyordu:[20] Kocaman Paris kütüphaneleriyle karşılaştırıldığında küçük kalan ama özel bir koleksiyon için oldukça etkileyici büyüklükte bir kütüphane. Leibniz görevi ve maaşı konusundaki tüm kuruntularına rağmen yeni işini canı gönülden benimsedi. Daha Ocak 1677'de Dük'e kütüphaneyi geliştirmek için bir dizi öneri sundu.[21] Kendi görüşüne göre genel bir kütüphanenin içindeki kitaplar iki sınıfa ayrılmalıydı: kesinlikle olması gereken kitaplar (sözlükler, referans kitaplar ve ders kitapları) ve salt faydalı kitaplar. En iyi güncel yayınlar (özellikle halihazırdaki geniş mektup ağı) hakkında bilgi ve materyal edinebileceği kaynakları Dük'e listeledikten sonra kütüphanedeki eserler için uygun bir kataloğun gerekliliğini bildirdi.

Yeni işine alışmaya çalışırken sarayın kıdemli memurlarıyla tanışmaya başladı. Onların arasında kırk yıla uzanacak yakın ve güvenilir bir ilişki kuracağı biri vardı: Hannover'in kilise işlerini idare etmenin yanı sıra 1677'den sonra Loccum'un Cistercian Manastırı'nı yöneten Lutherci Molanus. Molanus önde gelen barışçı Lutherci teolog Georg Calixt'in gözetimi altında civardaki Helmstedt Üniversitesi'nde öğrenim görmüş, sonra da Rinteln (Hesse) Üniversitesi'nde matematik profesörü (1659) ve teolog (1664) olarak çalışmaya başlamıştı. *Konsistorium*'un başkanı ve seçkin bir Lutherci manastırın başrahibi olarak Habsburglu Leopold'un piskopos Rojas aracılığıyla başlattığı, kiliselerin yeniden birleştirilmesi girişimi üzerine Hannover'deki konuşmalarda kilit rol oynadı. Her ne kadar Leibniz müzakerelerin ilk dalgasına doğrudan katılmadıysa da, zaman içinde Molanus ve Rojas ile yakın işbirliği içine girdi. Molanus Leibniz'le tanıştıktan sonra fazla zaman kaybetmeden Leibniz ile kendi arkadaşlarından biri olan Rinteln'deki eski mantık, fizik ve matematik profesörü ve sadık Kartezyen olan Arnold Eckhard (ölüm 1685) arasında bir mektup temasının kurulmasına ön ayak oldu.[22] Bu felsefi ve teolojik fikir alışverişinin ilginç örneği, Molanus'un 15 Nisan 1677'de Loccum'da ayarladığı, iki düşünür arasında Kartezyencilik üzerine bir tartışma oldu. Molanus'un rahiplerinden birinin huzurunda Leibniz ile Eckhard özellikle mükemmel varlık (*ens perfectissimum*) kavramına da-

yanan Tanrı'nın varlığı konusundaki Kartezyen kanıtı tartıştılar.[23] Tartışmayı, yaza kadar sürecek konu hakkında zengin ve ufuk açıcı bir fikir alışverişine dönüşecek mektuplaşmalar takip etti.[24]

1677 yılının Kasım ayının başında başka bir seçkin zat Johann Friedrich'in çevresine katıldı: ünlü Danimarkalı hekim, anatomist ve jeolog Niels Stensen (ya da Nicolaus Steno) (1638-86). 1667'de Lutherciliken Katolikliğe geçmiş olan Stensen bizzat Johann Friedrich'in tavsiyesiyle Papa XI. Innocentius tarafından kuzeyde papanın vekili olarak Hannover'e gönderildi.[25] Leibniz, Eylül'den beri onun gelmesini bekliyor ve eskinin çok kayda değer bilim adamı şimdininse zeki teoloğu olan bu zatla uygun fikir alışverişinde bulunmayı umuyordu ama karşılaşma her iki bakımdan hayal kırıcı oldu. Stensen, Katolikliğe geçtikten sonra bilimsel araştırmalarını tümüyle bıraktı ve onlardan söz etmeye bile karşı çıktı. Leibniz'in daha sonra *Théodicée*'de* vurguladığı gibi, "büyük bir fizikçi iken vasat bir teolog oldu. Doğanın harikalarıyla ilgili sözler duymayı bile istemedi" ve ondan yeni bir bilimsel gözlem edinmek için "Papa'nın kutsal itaati (*in virtue sanctae obedientiae*) gerektiren doğrudan bir emir vermesi lazımdı."[26] Öte yandan teolojik açıdan zaman içinde Leibniz'in peşine düştüğü kiliselerin yeniden birleştirilmesi girişimine doğrudan karşı çıkmasa da kuşkuyla yaklaşmaya başladı. Aralarındaki fikir alışverişinin belki de en verimli olduğu alan felsefeydi. Leibniz ona *Confessio Philosophi*'nin temiz bir nüshasını verdi.[27] Stensen de Leibniz'in kitabını dikkatle okuyup el yazmasının sayfalarının kenarlarına itirazlarını yazdı; sonuçta Leibniz el yazmasını Stensen'in yorumlarına verdiği cevaplarla dipnotlar düşerek titizlikle açımladı.[28] *Confessio Philosophi* ile ilgili konular, özellikle de özgürlük konusu hakkında Leibniz ile Stensen arasında sonraki doğrudan karşılaşma 7 Aralık 1677'de gerçekleşti ve Leibniz tarafından çok önemli bir felsefi metinde kaydedildi.[29]

Molanus, Eckhard, Stensen ve Dük ile felsefi ve teolojik meselelerde doğrudan fikir alışverişine giren Leibniz mektuplaştığı çeşitli şahıslarla, özellikle Paris döneminde bağlantı kurduğu yeni arkadaşlarıyla canlı bir entelektüel tartışma yürüttü. Bu kişiler arasında Tschirnhaus (Paris'te birlikte inceledikleri, Fransız filozofu Descartes'ın düşünsel mirasının (Nachlass) bir parçası *olan Recherche de la Vérité* adlı metnin girişi-

* Büyük yapıtları arasında tek biten ve Leibniz yaşarken tamamlanmış olanı-d.n.

ni Leibniz için kopyalamıştı),[30] Spinoza'nın arkadaşı Georg Hermann Schuller, tarihçi Henri Justel ve Simon Foucher, Pierre-Daniel Huet ve Nicolas Malebranche adlı felsefeciler de yer alıyordu. Bu dönemde mektuplaşmak Leibniz için aslında ufuk açıcı matematiksel ve bilimsel araştırmalarla doğrudan bağlantı kurmanın tek yoluydu. Hannover'deki ilk yılında Leibniz'in bu alanlarda mektuplaştığı kişiler arasında Oldenburg, Schuller, Tschirnhaus, Gallois, Mohr, Mercator, Mariotte, Olliver, Cassini, Hudde, Fabri, La Roque (*Journal des Sçavans* dergisinin yeni editörü), Charles-Honoré Duc de Chevreuse ve Boyle (her ne kadar Leibniz'in Ekim 1677 tarihli kısa notuna cevap vermemiş olsa da) vardı.[31] Tartışılan birçok konu arasında özellikle irdelenen konular Kartezyen hareket görüşü ve 17. yüzyılın doğa felsefesinin merkezinde yer alan diğer bir alan olan optikti. Bilhassa Mariotte ve Huygens ile yazışmalarında Leibniz, renkler düşüncesi ve mikroskop ve teleskop gibi çığır açıcı optik aletlerin kullanımı gibi çok kapsamlı bilimsel ve felsefi anlamlar içeren meselelere eğildi. Sonuçta ölçüm aletleriyle (özellikle saatler, barometreler, termometreler ve nemölçerler) ilgili teknik yeniliklerin zenginliği genç adamın ilgisinden kaçınadı ve onun bilimsel ve teknik yaratıcılığını kamçıladı.[32]

Hannover'deki çalışma masasının üstünde birikmiş, bilim dünyasından gelen güzel haberlerle dolu mektuplar yığını özellikle büyük önem taşımaktadır. Oldenburg tarafından gecikmeli olarak 12 Mayıs 1677 tarihinde gönderilmiş 24 Ekim (3 Kasım Y.U.) 1676 tarihli Newton'un ikinci uzun mektubu (*epistola posterior* denilen), sonunda Leibniz'in eline 1 Temmuz (21 Haziran E.U.) 1677'de ulaştı.[33] Bu mektupta Newton, özellikle kendi kalkülüsünün temel ilkelerini şifreleyip gizleyerek elde ettiği sonuçları derli toplu bir şekilde anlattı. Newton'un daha sonra Wallis'e gönderdiği bir mektupta[34] itiraf ettiği şifre, fonksiyonlar içeren bir denklemden türevleri bulmayı veya bunun tersini gösteriyordu.[35] Leibniz mektubu aldığı aynı günde cevabını yazıp kendi diferansiyel hesabının ilkelerini ve sembollerini sunduğu uzun bir yazıyı her zamanki gibi Oldenburg aracılığıyla gönderdi.[36] Bu Leibniz ile Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri arasında geçen son mektuplaşmalardan biriydi. Kent'teki çiftliğinde olağan yaz tatilini geçiren Oldenburg hastlanıp Eylül 1677'de aniden öldü. Leibniz'in Kraliyet Cemiyeti'nin diğer üyeleriyle mektup yoluyla temas kurma girişimleri başarısızlıkla sonuçlandı.

Oldenburg'un ölümüyle birlikte Kraliyet Cemiyeti ve daha genelde o zamanlar Hannover'in yalıtılmışlığından dolayı en fazla yarar göreceği İngiliz bilim camiasıyla doğrudan teması da kopmuş oldu.

Tüm bu özel mektuplaşmaların arasında Leibniz, gerek kütüphanenin içinde gerekse dışında çok kıymetli biri olduğunu düke kuşkuya yer bırakmaksızın göstermenin bir yolunu bulmaya çalışıyordu. Dükalığın hukuk sistemini geliştirmekle ilgili bir dizi öneri sunduğunda Hannover'e yeni yeni alışıyordu.[37] Hukuk ve tarih birikimini değerlendirmesi için önüne bir fırsat çıktı: XIV. Louis'nin Hollanda'ya karşı saldırganlığını sona erdirme amacıyla Nijmegen'de düzenlenen barış konferansı. İmparatorluğun imparator ve elektörler tarafından yeterince temsil edildiği gerekçe gösterilip konferansta Guelf prenslerinin doğrudan temsil edilmesi reddedilince Braunschweig-Lüneburg ailesi fena kızmıştı. Bunun üzerine muhtemelen dükten güç alan Leibniz harekete geçti. 1677 yılının Haziran ve Ekim ayları arasında "Caesarinus Fürstenerius" takma adıyla önemli bir bildiri hazırladı. Bu bildiride henüz elektör konumunda olmayan büyük Alman prenslerinin uygun uluslararası temsil hakkını tarihsel ve hukuksal zeminde savundu. Bunu yaparken belli bir bölgedeki hâkimiyetin işlevsel bir şekilde olması gerektiği fikrinden yola çıktı. Bu görüşe göre hâkimiyet söz konusu bölgede yürüttükleri işleve göre farklı otoritelerce paylaşılabilirdi. Leibniz, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda nihai hâkimiyetin (*majestas*) imparatora ait olduğunu ama kendi bölgelerinde prenslerin üstünlüğünün de çiğnenmemesi gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla Jean Bodin'in mutlak, nihai ve bölünmez hâkimiyet görüşünün tersine,[38] Leibniz hâkimiyetin derecelendirilip bölündüğü federal bir model öne sürüyordu.[39] Bu fikrini Braunschweig-Lüneburg örneğine uygulayan Leibniz, elektör olmayan büyük Alman prenslerinin (daha alt düzeydeki Alman idareciler olmasa da) kendi bölgelerinde, Fransa kralının ve elektörlerin kendi eyaletlerinde hâkim olduğu kadar "hâkim" olduğunu ve dolayısıyla doğrudan temsilcilik haklarına sahip olduğunu savunuyordu.[40]

Öte yandan Leibniz'in bildirisi, başta niyetlendiği gibi acele kaleme alınmış bir broşür olmaktan çıkıp zengin bilgilerle dolu, yoğun içerikli ve kitap uzunluğunda Latince bir esere dönüştü çabucak. Nijmegen'de yürütülen büyük ve zorlu müzakereyi etkilemek umuduyla başlıca savlarını *Entretien de Philarete et d'Eugene* başlığı altında canlı Fransızca

bir diyalog formuna soktu. Bu diyalog Leibniz'in temas halinde olduğu Hollanda'daki güvenilir arkadaşı Georg Hermann Schuller tarafından Nijmegen delegelerine dağıtıldı.[41] Ondan hemen sonra Johann Friedrich, II. Charles'ın aktif desteğini almak için İngiltere kralıyla akrabalık ilişkilerini kullandı.[42] Bir kez daha 1677 yılının Aralık ayının ortasında Leibniz dük adına Braunschweig-Lüneburg örneğini dükün Londra'daki resmi temsilcisi Heinrich von Bülow için kaleme aldığı bir "Bildiri" (Memorial) ile kabaca açıkladı.[43] Her ne kadar bu diplomatik girişimler gelecek nesiller tarafından parlak bir matematikçi, metafizikçi ve mantıkçı olarak anılacak bir adam için pişmanlık duyulacak bir meşgale gibi görünse de, bu federal ideali gerek teorik gerekse pratik açıdan en temel ilkelerine dayanan kampsamlı reform programının merkezi bir parçasıydı. Teorik düzlemde bu çokluk içinde federal birlik düşüncesi Leibniz'in temel metafiziksel görüşlerinin siyasi düzleminde bir sonuca bağlanıyordu. Pratik düzlemdeyse emperyal ve bölgesel kurumların ortak hâkimiyetinin bu apaçık tarifi Leibniz'in görüşüne göre, gerek yurtta barışı tesis etmek gerekse dışarıdaki düşmanlara karşı güvenliği sağlamak için Alman imparatorluğuna yeniden güç kazadırmakta kilit rol oynayacaktı. Leibniz'in bu ilkelere bağlılığının sağlamlığı sonraki on dört yılda Philarete ile Eugene arasındaki diyaloğun on altı kez peş peşe yayımlanmasıyla kanıtlanmıştır.[44]

Kitabın her bir baskısı değişen siyasi durumlara uyarlanmıştı. Leibniz siyasi alandaki bu büyük atılımlarıyla coşkulu girişimci yanını geliştirdi. Bilimsel ilerlemeyle ekonomik zenginliğin birbirini pekiştirdiğine sıkı sıkıya inanan Leibniz, Johann Daniel Craftt'ın şahsında yakın ve güvenilir bir dost buldu. Mainz yıllarından tanıdığı bu dostuyla Crafft'ın 1697'de ölümüne kadar kimyasal, teknolojik ve ticari konularda hummalı bir mektuplaşma yürütecekti.[45] Mart 1677'de Crafft ile fosfor üretiminini tartıştı. Hamburg'lu Hennig Brand 1669'da idrardan damıttığı özü kullanarak gümüşü altına dönüştürmeye çalışırken şans eseri fosfor üretmişti. Damıtılmış öz, Brand (ve diğer bazı kişilerin) peşinde olduğu mucizeyi gerçekleştirmediyse de özellikle ışığı yayma gibi kayda değer özelliklere sahip bir maddeydi. Bu keşif o zamanlar Saksonya sarayının ticaret danışmanı olan Crafft'a iletilince onun yardımıyla yeni maddenin reklamı ve olası ticari kullanımı gerçekleştirildi. Uygulamalı teknolojide kendi girişimleriyle danışmanlık rolünü üstlenen Leibniz de

dükün dikkatini bu yeni harikulade kimyasal maddeye ve onun ticari faydalarına çekerken, *Journal des Sçavans* dergisine de konuyla ilgili bir makale yazdı.[46] Dük heyecanlanmıştı. Onun isteği üzerine Leibniz buluşunu sergilemesi için Brand'la bir görüşme ayarladı ama gelecek vaat eden başlangıçlara rağmen kayda değer bir ticari kullanım gerçekleştirilemedi.[47] Bu arada Leibniz düke Crafft'ın teknik icatlarından birini daha önerdi: yeni bir yün imalatı.[48] Bunu daha başka teknik yeniliklere yönelik bir dizi öneri takip etti: şifre makinesi, yeni bir yük arabası türü, ipek üretiminin mekanikleştirilmesi, geliştirilmiş saatler, bir dizi ilaç ve Leibniz'in kendi hesap makinesi (bu makine üzerinde çalışması için Parisli yapımcı Ollivier'i Hannover'e çağırmaya çalıştıysa da başarılı olamadı).[49] Viyana'daki Baron Wenzel von Rheinburg[50] ve Hollanda'daki Joachim Becher'in ileri bir noktaya taşıdığı altın üretimi çabaları gibi imkânsız görünen girişimler bile Leibniz'in gözünde oldukça dikkate değerdi.[51] Ağustos 1677'de ilk kez Guelf ailesi ile eski soylu İtalyan Este ailesi arasında olası bir bağlantının araştırılması önerisi çok sıradan olsa da Leibniz'in hayatı için ileride büyük önem taşıyacaktı.[52] Johann Friedrich'ten daha az felsefi eğilimler taşıyan prensler bile bu arşiv çalışmasının hanedanlık açısından çekiciliğini görebiliyorlardı; diğer pek çok proje rafa kaldırıldıktan sonra Leibniz, tarihi önem yaşıyan bu önerinin neticesiyle mücadeleye devam edecekti.

Yeteneklerini sergilemeye dönük çabalarına rağmen Leibniz'in Hannover'deki ilk yılı statüsü, ona uygun maaşı ve maaşının zamanında ödenmesiyle ilgili zorluklarla devam ediyordu. Leibniz'e en çok acı veren şey, hâlâ resmen saray danışmanı (*Hofrat*) diye takdim edilmemesinin dükün kütüphanecisi olmaktan öteye geçmediği yönündeki algıyı güçlendirmesiydi. Ocak 1677'de Paris'te kendisine ödenen 200 talerin yolculuk masraflarını karşılamaya tahsis edildiği için (en azından o parayı bu iş için harcadığından) 1676 yılına ait yıllık maaşının ikinci bölümünün o 200 taler kesilmeden ödenmesini istedi.[53] Şubat ayında dükün kendisini resmen saray danışmanı olarak takdim etmesini ve kütüphanecilik gibi ilave işler yürüttüğünden dolayı maaşına zam yapmasını istedi.[54] Haziran ayında Hannover'deki makama kabul edileceğine dair şüpheleri artmış olmalıydı, çünkü imparatorun hizmetine girme olanağını ihtiyatlı bir şekilde yokluyordu: Muhtemelen dostu Crafft ve Cristobal de Rojas y Spinola aracılığıyla I. Leopold'a tavsiye edilmeyi

istiyordu.[55] Eylül ayında Leibniz'in maaşı iki taksit halinde ödenmek üzere yıllık 500 talere çıkarıldı ama fiili ödeme için Kasım 1678'i beklemek zorundaydı.[56] 2 Ekim 1677'de tekrar saray danışmanı (*Hofrat*) olarak takdim edilme isteğini dile getirdi.[57] Kişinin saray hiyerarşisi içindeki resmi konumunun önemi, kuşkusuz saray protokolünün yüzlerce ayrıntısıyla Leibniz'in gözleri önüne seriliyordu. Sözgelimi, 1677'nin Noel kutlamasından sonra dükün kendini beğenmiş hekimi Jakob Franz Kotzebue, gür bir sesle Johann Friedrich'e çıkışarak Leibniz'in kilisede kendisinin önüne geçerek mevkii sıralamasında hekimin önceliğine saygı duymadığını belirtti.[58] Bu nahoş olaydan hemen sonra dük sonunda Leibniz'in resmen saray danışmanı olarak sunulma ricasını kabul edip durumu nazik bir şekilde gücenmiş hekimin aleyhine çevirdi. Kuşkusuz Leibniz'in memnuniyeti iki taksit halinde ödenmek üzere yıllık maaşının 600 talere yükselmesiyle daha da arttı.[59]

1677'nin sonundan itibaren en azından geçici olarak çözülmüş olan statü ve maaş işiyle Leibniz yanında Jobst Dietrich Brandshagen adında bir yardımcı uşak çalıştırmaya başladı.[60] 1677'nin sonunda yeni saray danışmanı hayatından oldukça memnundu. Hannover, Paris değildi elbette ama yeni mevkisinin kayda değer birçok avantajı vardı. Gallois'ya yazdığı mektupta maaşının dükün ilk başta önerdiğinden çok daha fazla olduğunu ve barınma ve yemek gibi ilave yardımlarla da takviye edildiğini belirtti. Daha önemlisi, Hannover'de "olağanüstü becerileri ve büyük erdemleriyle dünyada bir çalkantı yaratan bir Prens'e gerçekten yakın olmanın hoşnutluğuna" sahipti. "İyiliğinin semerelerini sık sık hissetmeme ve ruhunu kaplamış cömert duyarlılıkların farkına varmama olanak tanıyan Prens'e yakın olmanın keyfi içindeyim,"[61] diyordu. 1678'in başında Johann Friedrich'in sarayının güzel bir resmini yaparak dostu Tschirnhaus'u Hannover'de kendisine katılmaya ikna etmeye çalıştı.[62]

Fakat Johann Friedrich ile ilişkisi ne kadar olumlu ve teşvik edici olsa da Leibniz gibi yolculuk etmeyi ve yeni insanlarla tanışmayı çok seven bir adamın içinde Hannover sınırlarının dışına çıkma isteği hemen alevlendi. 21 Şubat 1677'de Spinoza'nın ölümünden hemen sonra Leibniz, büyük filozofun yayımlanmamış yazılarını incelemek için Hollanda'yı ziyaret etmeyi önerdi ama ne yazik ki bu öneri kabul edilmedi.[63] Haziran 1677'de Nienburg yakınındaki Linsburg'da Johann Friedrich'in kır evine yapılan bir av gezisinde saray ahalisine eşlik etmesini bir kenara

koyarsak Leibniz, 1678 yazına kadar dükalığın dışına hiç çıkmadı; ancak o yaz, civardaki Hamburg'a seyehat etme fırsatı buldu. Her zamanki gibi bahane hazırdı: dükün kütüphane işleri. Başlıca görevi merhum Martin Fogel'in büyük kütüphanesini devralma işini halletmekti. Fogel, Leibniz'in Mainz yılları sırasında mektupla temas kurduğu Hamburglu bir bilim adamıydı. Fogel'in 1675'te ölümünden itibaren Leibniz, Hamburg'daki dostları Habbeus ve Placcius'u 3 bin 600 civarında kitabın yer aldığı bu değerli kütüphaneyi dağılmaktan korumaları için sıkıştırdı. Kütüphanenin fiyatını her ne kadar nihai fiyatının en az iki katını hak etse de 2 bin 400 talerden 2 bin talere düşürdüğünü düke övgüyle anlattı.[64] Derinlerde yatan düşüncelerini açığa vuran şey ideal bir kütüphane anlayışını düke birkaç cümleyle ifade etmesiydi: "Benim görüşüm her zaman için bir kütüphanenin bir ansiklopedi olması gerektiği yönündedir; yani insan gerek duyduğu anda onun içindeki önemli ve işe yarar her şeyi öğrenmelidir."[65]

Fakat Hamburg'da Leibniz Fogel'in kütüphanesinden başka şeyler de arıyordu. Her ne kadar Spinoza'nın yazılarına ulaşamasa da, yolculuğunun diğer bir amacı kendisinin de büyük hayranlık duyduğu Hamburglu mantıkçı ve filozof Joachim Jungius'un (1587-1657) el yazmaları mirasının (Nachlass) güzel bir baskısını teşvik etmekti. Fogel'in de bağlı olduğu çevresiyle Jungius önceki neslin en büyük Alman filozofuydu. Ne yazık ki Leibniz'in çabaları meyvesini vermedi ve Leibniz'in idealinin değeri trajik bir şekilde on dört yıl sonra anlaşıldı: Jungius'un mirasının (Nachlass) en önemli kısmı, eserin yer aldığı, Jungius'un öğrencisi Johann Vagetius'un evinde çıkan yangında kül oldu.[66] Ziyareti sırasında Leibniz ayrıca Alman kimyacı ve matematik uzmanı Johann Joachim Becher ile de tanıştı. Onunla ayaküstü yük arabalarının geliştirilmesi üzerine konuştu. Ne yazık ki Becher, safdilleri kimyasal becerileriyle kandıran güvenilmez bir şahsiyetti ve Leibniz onun sahtekârlıklarından birisinin foyasını ortaya çıkarınca Becher öldükten sonra yayımlanan *Närrische Weisheit und weise Narrheit* (1682) adlı kitabında yük arabaları hakkında Hamburg konuşmasını alaylı bir şekilde çarpıtarak Leibniz'den intikamını aldı.[67] Belki de bir düşünürün en yenilikçi yazılarının bazen yayımlanmadan kaldığını kendi deneyimlerinden biliyor olsa gerekti ki 2 Eylül'de Fogel'in düşünsel mirasından (Nachlass)[68] seksen altı nüsha aldıktan sonra Celle'ye gitmek üzere Hamburg'dan ayrıldı. Son zaman-

larda ölmüş filozoflardan kalan el yazmalarının korunup incelenmesine düşkünlüğünün bir göstergesi de Descartes'ın o güne kadar hâla yayımlanmamış *Regulae ad directionem ingenii* adlı eserinin el yazması nüshasını muhtemelen 1678-9'da Schuller aracılığıyla edinmesiydi.[69]

1678 sonbaharında Leibniz'in üretken zihni, pratiğe dönük bir başka kapsamlı projeler dizisi daha başlattı. Öncelikle Fogel'in koleksiyonu için yer açmak amacıyla kütüphanenin yerinin genişletilmesini ve yeniden yapılmasını bir hatırlatma yazısıyla (*promemoria*) birlikte düke sundu. Bu girişimi onu inşaat müdürü Geronimo Sartorio ile anlaşmazlığa düşürdü.[70] Ondan sonra düke bir dizi kapsamlı öneri sunarak, diğerleri arasında kamu idaresini geliştirmenin, genel bir yöneticinin (kendisi için düşündüğü bir mevki) idaresinde arşivleri yeniden düzenlemenin ve tarım ile çiftçiliği güçlendirmenin yollarını kaba hatlarıyla açıkladı. Bu önerilerin yanı sıra genel bir plan çerçevesi içinde en iyisini yapmak için günlük fiili etkinliklere özgün bakışını yansıtan altın bir ilkeye göre devletin işleyişini basitleştirip daha etkin kılmak için somut önlemler gösterdi: "Her şey, özellikle adalet, asayiş ve benzeri şeyler olabildiğince az görevliyle yürütülmelidir. Çok sayıda sekreter ve az sayıda danışmana; evrensel insanlara ihtiyaç var. Zira her şeyi birbirine bağlayabilen bir kişi on kişinin yapacağı işten fazlasını yapabilir."[71] Bu "evrensel insanlar"dan en az birinin kim olduğunu tahmin etmek zor değil. Leibniz'e göre daha verimli ve daha az maliyetli bir kamu idaresi herkesin yararınadır. Üstelik tasarrufta bulunma alışkanlığı, örneğin lüks mallara konulacak bir vergi yoluyla özel sektörde de teşvik edilebilir. İhtiyacı olanlara (yetimler, öksüzler ve dullar gibi) güvenceli net bir gelir sağlamak için bir dizi sosyal güvenlik önlemi alınmalıdır ve işçilere eğlenmek (dans etmek ve iyi bir bira içmek dahil) için yeterli zaman ayırabilmek amacıyla izinler verilmelidir.[72] Her ne kadar dar bir çerçevede tasarlanmış "yeni felsefe"nin kapsamının çok ötesinde olsa da bu pratik önerilerin çoğu, büyük ölçüde geçen yirmi ya da otuz yıl zarfında Comenius ve daha çok Anglo-Alman Samul Hartlib'in savunduğu önerilerin uzantılarıdır.

Aynı dönemde Leibniz özellikle *Societas sive Ordo Caritatis* ya da *Societas Theophilorum ad celebrandas Laudes Dei* gibi değişik cemiyetler oluşturmak yoluyla kültür ve bilimi geliştirmek için bir dizi plan hazırladı.[73] Nasıl ki yıllar önce Berlin Bilim Cemiyeti'nin amaçlarını teori ve pratiğin birliği (*theoria cum praxi*) düsturuyla dile getirmişse,

şimdi de bu ilk planlarında iki tür insan grubundan oluşan bir cemiyet tasavvur ediyordu: "fikir adamları" ve "eylem adamları". Cizvitler gibi bir uluslararası cemiyet modeliyle *Societas* ya da *Ordo Caritatis*'in "fikir adamı" olan üyeleri kendilerini metafizik, mantık, hukuk bilimi ve ahlak felsefesini geliştirmek de dahil olmak üzere bilimleri ilerletmek, tüm beşeri bilginin bir Dizin'ini (*Thesaurus*) derlemek, ve İsa öğretisini kabul ettirmenin kilit aracı olarak işlev görecek evrensel formel bir dil oluşturmaya adayacaklardı. Cemiyetin "eylem adamı" üyeleri de özellikle düzgün bir tıp sisteminin kurulmasıyla hastaların bakımını yapma ve "yoksulların yardımına yetişme" çağrısında bulunacaklardı.[74] Kendisine gelince Leibniz bilimler, sanatlar, üniversiteler ve Hannover Dükalığı'nın hayır kurumlarını koordine etme görevini üstlenmiş bir tür kültür bakanı payesini düşlüyordu.[75]

Öte yandan hayatına en büyük etkiyi yapacak pratik projesi başka bir projeydi: Hannover'in güneydoğusunda Wolfenbüttel ile Göttingen arasında Harz'da bulunan bir dizi dağdaki düklüğe ait madenlerden su çıkarma projesi. Harz madenleri 968'de gümüşün keşfinden sonra Guelf hanedanlığı için çok önemli bir gelir kaynağı olagelmişti. Açlık, hastalıklar ve yıkımın birleşmesiyle birlikte yerel nüfusun Otuz Yıl Savaşları'nın sonunda dörtte bir oranında azalmasının ardından, madenlerdeki üretim kendini 1661 ile 1720 yılları arasında Harz gümüşü –madenlerden çıkarılan en değerli maden– Almanya'daki tüm üretimin yüzde 41 ilâ 53'ünü oluşturduğunda yeniden toparladı. Elbette madenlerden elde edilen tüm gelir, Hannover hazinesine gitmiyordu. Guelf dükleri topraklarını bölüşmek için başvurdukları formül kadar karmaşık bir formülle madenlerden gelen kazancı bölüşüyorlar ve büyük ölçüde aynı hanedanlık ilkelerine dayanıyorlardı. Fakat Hannoverli yeni gelmiş saray danışmanı Harz'daki deneyimlerinde tanjant meseleleriyle değil, Guelf ailesinin asırlarca koruduğu zenginliğin belkemiği olan meselelerle ilgileniyordu.[76]

Ne var ki madencilik, metafizikten çok uzaktı ve Leibniz'in Harz'da uzayan işleri onun kuramsal meselelerden uzaklaşmasından yakınan sonraki filozoflar için bir hayal kırıklığı kaynağı ve onun amaçlarını yanlış yorumlayan sonraki tarihçiler için de bir kafa karışıklığı sebebi olmuştur. Öte yandan Leibniz'in kafasında –ve onun içinde şekillenen felsefi dünya görüşünde– her şeyin diğer her şeyle bağlantısı vardı. Aslında Le-

ibniz tüm bilimsel ansiklopedisini yeniden düzenlemeyi, *characteristica universalis*'i geliştirmeyi öngören asıl planının çekirdeğini finanse etmek amacıyla düzenli bir gelir kaynağı oluşturmanın bir yolu olarak gördüğü için Harz projesine 1678 yılının sonbaharından itibaren ağırlık verdi. Böylesine cesur bir proje, en becerikli insanın bile boyunu aşıyordu ve ancak toplu bir şekilde başarıyla yürütülebilirdi. Bu ortak çabanın organizasyonu sonuçta ancak cömert ve uzun süreli bir fonla ayakta tutulabilecek aydın bir kurumun tesisini gerektiriyordu. Eğer işvereni – teoride ne kadar iyimser baksa da– böyle bir varsayımsal hayır kurumu için gereken fonu temin etmezse veya edemezse, Leibniz'in bu parayı elde etmeye yönelik en büyük umudu yalnızca Hannover dükünün değil aynı zamanda tüm Guelf hanedanlığının da başgelir kaynağından, Harz madenlerinden çıkan gümüş ve diğer madenlerden elde edilecek gelirden yararlanmanın bir yolunu bulmaktı. Bu çerçevede Harz madenlerinin karşılaştığı en çetin sorunlar Leibniz için dayanılmaz bir fırsat oluşturuyordu: Eğer teknik yaratıcılığını ve ileri düzeydeki fizik ve matematik bilgisini uzun zamandır varolan bu sorunlardan birine veya birçoğuna uygulayabilir ve böylece Harz madenlerinin verimini artırabilirse, ortaya çıkan icatlarda haklı olarak iddia sahibi olabilir ve büyük ölçüde artmış kişisel gelirleriyle çığır açıcı projesini ölümünden önce ve sonra finanse etmek için gereken kaynağı madenlerin gelirinden elde edebilirdi.[77] Kısacası Leibniz'in Harz'ın fiili sorunlarını çözmeye dönük azimli çabaları, *characteristica universalis*'i geliştirmeyi öngören kilit niteliğindeki kuramsal projesinin fiili temellerini atmaya dönük aynı ölçüde azimli çabayla birlikte yürüyordu.

Sonunda incelemeye ayırdığı sorun ve onun için önerdiği çözüm, prensipte gayet basitti. Madenciler eskiden Harz madenlerinin derinliklerine sürekli sızan suyu çıkarmak için dağlardan gelen akıntıları kullanarak hidrolik pompalardan oluşan bir sistemi çalıştırıyorlardı. Öte yandan havanın kuru olduğu yıllarda tedarik edilen su, Harz pompalarını sürekli çalıştırmaya yetmiyordu ve sonuçta üretim önemli ölçüde düşüyordu. 1678-9 yılları da o talihsiz yıllardan biriydi ve madenlerden elde ettikleri gelirin neredeyse yarı yarıya düşmesi, dükleri ciddi şekilde alternatif teknik çözümler aramaya itmişti. Su enerjisinin yetersiz kaldığı yerde, alternatif doğal enerji kaynağı rüzgâr gücüydü ve Leibniz'in temel fikri, su enerjisini rüzgâr enerjisiyle desteklemekti. Aslında bu fikir, Clausthal

madencilik merkezinde çalışan Alman mühendis ve aynı zamanda saray danışmanı Peter Hartzingk'e aitti. Fakat Leibniz, rüzgâr değirmenlerini ve pompaları Hartzingk'in düşündüğünden daha verimli kullanabileceğinde ısrar etti ve inatçı önerileri sonunda dükün desteğini aldı.[78]

Asıl plan, Leibniz'in 1679 yılının Eylül ortası ile Ekim başı arasında Harz'da ilk kalışı sırasında şekillendi. 30 Eylül'de Leibniz madenlerden birini –"Dorothea Landeskron"– susuz çalıştırmada kendi makinelerinin verimliliğini bir yıllığına ve masraflarını kendi karşılayarak test edeceği Clausthal'deki Madencilik Ofisi ile bir sözleşme imzaladı. Yeni araçlar icat etme yeteneği sayesinde bu testi başarıyla tamamlaması üzerine ömür boyu yıllık 1200 taler gelir almaya hak kazandı.[79] Öte yandan iki gün sonra Johann Friedrich'in saray nazırı Johann Carl Kahm dük adına bir mektup yazıp Leibniz'den Harz'daki hazırlık çalışmalarını bırakıp istişare için Hannover'e dönmesini istedi.[80] Leibniz'in projesine karşı yeni itirazlar yöneltilmişti ve dük durumu yeniden ele almak istiyordu. Leibniz, projesinin kabul edilebilir olduğuna dükü ikna etmek için Ekim'in ortasında bir dizi mektup yazdı ve sonunda başarılı oldu.[81] 25 Ekim 1679'da Johann Friedrich sonunda kendi kendini tayin etmiş yeni maden mühendisi ile Maden Ofisi arasındaki sözleşmeyi onayladı.[82]

Bu yeni zaferine rağmen Leibniz doğrudan Harz'a gitmedi. Aralık'ın ikinci yarısında Hannover'in dışına yaptığı ikinci gezi, çok hasta düşmüş Herford başrahibesi Elisabeth von der Pfalz'ı (1618-1680) ziyaretiydi. Prenses Elisabeth, Bohemya'nın "Kış Kralı" ve Palatin Elektör V. Friedrich ile Elisabeth Stuart'ın en büyük kızıydı.[83] Leibniz Prenses Elisabeth ile yaklaşık bir yıl önce Hannover ziyaretinde tanışmıştı. Descartes'ın hayatında 1643'ten sonra kilit bir rol oynamış bu çok dikkate şayan kadını[84] Leibniz, tahmin edilebileceği gibi, Hannover'deki ilk yıllarında felsefi ilgilerini paylaşabileceği çok az sayıdaki kişiden biri olarak gördü. Elisabeth, Leibniz'in ilgisini Nicolas Malebranche'ın *Conversations chrétiennes*'sine çekmişti. Muhtemelen Aralık 1678'de Leibniz bu eserden bir dizi alıntı yaptı.[85] Başrahibenin Herford'daki yatağının başucunda Leibniz Mainz döneminden eski bir tanıdığıyla karşılaştı: Elisabeth'in hekimliğini yapmış Franciscus Mercurius van Helmont.[86] Ayrıca Elisabeth'in kız kardeşi Sophie von der Pfalz ile de tanışma imkânı buldu.[87] Leibniz bu ilk karşılaşmada kendi düşünsel yalıtılmışlığının ortadan kaldırılmasında Hannover düşesi olarak Sophie'nin

oynayacağı önemli rolü hiç tahmin edemezdi. Ayrıca onun çok geçmeden Hannover'de kalmaya başlayacağını da hiç ummazdı. Ne var ki 4 Ocak 1680'de Herford'daki bu küçük grup, Dük Johann Friedrich'in beklenmedik ölümünün haberini aldı. Kasım'da İtalya'ya gitmek üzere Hannover'den ayrılan dük, Augsburg'da hastalanmış ve orada 28 Aralık 1679'da ölmüştü. Bunun üzerine Leibniz, Münster ve Paderborn'un piskoposu Ferdinand von Fürstenberg'le buluşmak için Osnabrück, Paderborn ve Neuhaus'u dolaşma planından vazgeçti. Bunun yerine Hannover'e dönüp merhum dükün erkek kardeşi Ernst August'un refakat ettiği cenaze törenine katıldı. Boyneburg ve Johann Philipp von Schönborn'dan sonra Johann Friedrich'in ölümüyle, daha 35'inde olan Leibniz sahiden anlayışlı ve destekleyici son baş patronunu da kaybetti. Onun peşinden gelen ve Hannover'de görev yapan iki dük olan Ernst August ve onun oğlu Georg Ludwig, Leibniz'e giderek daha mesafeli ve soğuk davrandı.

Dük Ernst August'un Himayesi Altında: Ocak 1680 - Ekim 1687

Johann Friedrich'in Benedicta Henriette ile evliliğinden dört kız evlat doğmuş ama hiç erkek vâris doğmamıştı. Dolayısıyla düklük, merhum dükün en küçük erkek kardeşi, Lutherci prens-piskopos Osnabrück'lü Ernst August'a (1629-98) geçti.[88] Ernst August önceki dükten çok farklı bir karakter taşıyordu. Sarayın itibarını yükselttiği ve gücünü gözler önüne serdiği sürece desteklediği bilim ve sanata derin kişisel bir ilgi duymazdı. Onun için dinin sadece siyasi bir anlamı vardı. İktidara gelmesini epey tehlikeye atmış olmasına rağmen Katolikliğe geçip bu inancı savunan kardeşi Johann Friedrich'ten farklı olarak Ernst August, şayet elle tutulur siyasi bir avantaj elde edecekse Luterciliğinden memnuniyetle vazgeçip başka bir mezhebe geçebilirdi.[89] Habsburg İmparatoru'yla iyi bir ilişki, imparatoru seçen dokuzuncu elektör olmanın esas ön koşulu olduğundan Ernst August, Johann Friedrich'i kendine örnek aldı ve Piskopos Rojas kiliselerin yeniden birleşmesi konusunu istişare etmek üzere I. Leopold adına Hannover'i ziyaret ettiğinde onu sevinçle karşıladı. Öte yandan genelde Ernst August kendini her zaman Johann Friedrich'ten ziyade ağabeyi Celle Dükü Georg Wilhelm'e yakın hissetti.

Aslında Georg Wilhelm, Sophie von der Pfalz ile nişanını bozunca Ernst August bu fırsatı değerlendirip araya girerek eski nişanlısının onayıyla 1658'de Sophie ile evlendi.

Sophie'nin her bakımdan ideal bir eş olduğu düşünülebilirdi. Zeki, espritüel ve bakımlı olmasının yanı sıra belki de Ernst August için en önemlisi damarlarında bolca mavi kan taşımasıydı*. Palatin Elektör V. Friedrich ile Elisabeth Stuart'ın birlikteliğinden doğan on ikinci çocuk olan Sophie, bir kralın kızı ve diğerinin torunuydu: Bohemya'nın "Kış Kralı" ve İngiltere'nin I. ve İskoçya'nın VI. James'i. Lahey'de sürgünde doğup büyüdükten sonra tekrar ihya edilmiş olan düklüğe getirilen Sophie hayatı boyunca Refomculuk inancını savundu. Çok önemli bir nokta, Ernst August'un ağabeyleri arkalarında meşru vârisler bırakmadan öldükleri için Sophie ona altı oğul ile dikkate şayan bir kız (Sophie Charlotte) verdi ve onların kraliyet soyağacı Hannover ailesi ile Avrupa'nın önde gelen hükümdar ailelerinden birini birleştirdi. Bu, ailenin geleceği için çığır açıcı sonuçlar doğuracaktı. Bu apaçık meziyetlerine rağmen Ernst August en büyük ağabeyi gibi evlilik dışı ilişkiler de yürüttü. Georg Wilhelm hayatta kalan tek çocuğu olan Sophie Dorothea'yı (1666-1726) doğurmuş bir metres olan Eleonore d'Olbreuse ile ilişkisini evliliğe taşımaya karar verdi. Ona göre Ernst August, Başbakan Franz Ernst von Platen'in karısıyla açık bir ilişki yürütüyordu ve Sophie bu duruma gönüllü olarak katlandı.

Johann Friedrich gibi Ernst August da dükalığını dokuzuncu elektör mertebesine çıkarma emeli taşıyordu. Selefinden farklı olarak yol açacağı kişisel veya ailevi sıkıntılar ne olursa olsun amacını hayata geçirmeye hazırdı. Dükalığını İmparatorluk içinde büyük bir eyalete dönüştürmeye yönelik cesur ve radikal bir atılımla en büyük oğlu ve vârisi Georg Ludwig'i (1660-1727) genç adamın kuzeni, Celle Dükü Georg Wilhelm'in on altı yaşındaki kızı Sophie Dorothea ile evlendirmeyi planlıyordu. Böyle bir evliliğe karısı Sophie şiddetle karşı çıktı. Georg Wilhelm sonunda metresiyle 1675'te evlenmesine rağmen Sophie gayri meşru yeğenine nefret ve şüpheyle yaklaşmaya devam ediyordu. Ayrıca kuzenlerin bu evliliği, Hannover hanedanının gelecekteki zihinsel sağlığı

* Avrupa'da beyaz tenliliğin modalaştığı dönemin bir özelliği. Kollarındaki yüzeye yakın damarlar mavi veya mor renkte olduğu için, soylular "mavi kanlılar" olarak adlandırılırdı-r.n.

açısından da iyi sonuçlar doğurmayacaktı. Fakat insafsız ve dik başlı biri için bu evliliğin getirisi karşı konulmaz cinstendi; bu kuzenlerin evliliği kıdemli Celle-Lüneburg Dükalığı'nı yeni Hannover Dükalığı'yla Ernst August'un vârisinin liderliğinde birleştirecek, dükalık topraklarını iki katına çıkaracak ve hanedanlık statüsünü bir hamlede pekiştirecekti. Kasım 1682'de gerçekleşen evlilik, Sophie Dorothea için kişisel bir trajediye dönüştü. Hayatının son otuz yılını Ahlden'de tam bir tecrit içinde çevreden yalıtılmış bir halde yaşayan Sophie Dorothea'nın ondan sonra iki çocuğunu bir daha görmesine izin verilmedi.[90] Fakat söz konusu evlilik Hannover ailesi için bir zaferdi; Georg Wilhelm'in 1705'te ölümüyle birlikte Celle Dükalığı Georg Ludwig'e geçti ve Lüneburg soyunun iki kolu kalıcı şekilde birleşti.

Georg Ludwig ile Sophie Dorothea'nın uğursuz evliliğinin gerçekleştiği yılda Ernst August, dükalığını sağlamlaştırmak için bir başka kararlı adım daha attı. Karısının karşı çıkmasını umursamayarak, bölgesel paylaşımın bir dükün erkek çocukları arasında yapılmasını öngören Braunschweig-Lüneburg dükalıklarındaki yerleşik geleneği terk edip onun yerine dükalığın en büyük oğula geçtiği en büyük evlat ilkesini devreye soktu. Ernst August'un bakış açısına göre, bu iki hanedanlık politikası birbirinin ayrılmaz parçalarıydı: Eğer iki bölge altı oğul arasında bölünecekse Hannover ve Celle'nin vârislerini evlilikle birleştirmenin bir anlamı yoktu. Ne var ki ailenin diğer üyeleri olayları farklı değerlendiriyordu: İmparatorun 1683'te onayladığı bu karar beklenildiği gibi Guelf ailesinde, özellikle Ernst August ile onun küçük oğulları ve Guelf ailesinin oğul silsilesinin kendilerini servet, bölge, iktidar ve statü açısından gölgede bırakma niyetlerini hemen sezen Braunschweig-Wolfenbüttel dükleri arasında bir gerilime yol açtı. Tüm taraflar için nispeten mutluluk verici olay ise Ernst August'un kızı Sophie Charlotte (1668-1705) ile güçlü Brandenburg-Prusya Dükalığı'nın vârisi III. Friedrich von Hohenzollern'in (1657-1713) 8 Ekim 1684'te düzenlenen evliliğiydi. Leibniz, Ernst August gibi becerikli olmasına rağmen vicdansız ve pragmatik bir idareciden felsefi ve dinsel düşünceleri bir kenara "ortak faydayı" temin etme amacıyla sürekli ileri sürdüğü fiili reform önerileri için bile pek destek alamazdı. Yavaş yavaş, dükle olan doğrudan mektuplaşmaları azaldı. Johann Friedrich ile kurduğu güven verici ilişkiye benzer bir ilişkiyi yeni dükle de kurmaya yönelik zorlu çabalarıyla geçen

yıllardan sonra Leibniz, büyük ölçüde Harz'daki faaliyetlerini savunmaya odaklı işle ilgili temaslarına geri döndü.[91]

Johann Friedrich'in ölümü ilan edilince Leibniz'in ilk endişesi, görevinin yeni yönetici tarafından onaylanıp onaylanmayacağıydı. Çok geçmeden yeni dük danışma meclisini yeniden düzenledi. Osnabrück Franz Ernst von Platen'i (1631-1709) başbakan olarak atadı. Otto Grote ise 1682'nin sonuna kadar Grubenhagen (Harz) bölgesinin valisi (*Landdrost*), 1683'ten itibaren de *Kammer*'in başkanı olarak görev yaptı. Hieronymous von Witzendorff 1682'ye kadar Meclis (*Kammer*) başkanı olarak kaldı ve daha sonra Diepholz'un, ardından da 1683'te Grubenhagen'in valisi oldu. Albrecht Philipp von dem Bussche (1639-98) 1682'de danışma meclisindeydi. Ludolf Hugo da yargıç yardımcılığı görevine devam etti.[92] Daha kıdemsiz saray memurlarının tümü görevlerinde kaldı ve işten atılması korkusu dinen Leibniz, Oldenburg'daki yüksek görevli (*Oberlanddrost*) Kont Burchard von Ahlefeldt'in harcamalar ve barınma masraflarıyla birlikte yıllık 300 taler maaşla (Leibniz'in o zamanki yıllık maaşının yarısı) cazip olmayan danışmanlık teklifini geri çevirdi.[93]

Şubat ile Mart başı arasında Leibniz, 13 Mart 1680'de Hannover'e resmi girişini yapmaya hazırlanan Ernest August'a kendini takdim etmek için Osnabrück'ü ziyaret etti. Bu ziyaret ve dükün resmen yerleşmesinden önce bile Leibniz, Ernst August ve onun başbakanlarına hitaben bir dizi bildiri hazırladı. Arşiv yöneticisi ve manastıra ait mal varlığının genel idarecisi olma yönündeki ricasını yenilemenin yanı sıra kütüphanenin genişletilmesini ve bir dizi tamamlayıcı kültürel kurumun oluşturulmasını önerdi. Bu kurumlar arasında bir sanat koleksiyonu (*Kunstkammer*), bir harikalar odası veya müzesi (*Wunderkammer*)*, bir laboratuar ve düke ait bir basın (sansür idaresiyle birlikte) da vardı.[94] Leibniz dükün ilgisini çekecek önemli bir projeye girişirken, özellikle Ernst August'un idaresinin ilk yıllarında başka önerilerde de bulunmaya devam etti. Söz konusu proje devlet idaresi, para ve mali sistem ile askeri politikanın geliştirilmesine dair bir dizi uygulamayı içeriyordu; dükalığın tüm yasalarını ve yönetmeliklerini içeren

* O tarihlerde zengin ve aydın kimseler, gezip gördükleri yerlerde karşılaştıkları ilginç nesneleri toplayıp evlerinde bir odada sergileyerek, "dünyada ne harika şeyler var" türü bir harikalar müzesi oluştururlardı-e.n.

bir *Corpus Brunsvico-Luneburgicum* ya da *Ernestino-Augustum*'un oluşturulması; dükalığın en önemli arşiv materyallerini gösteren bir rehberin hazırlanması; bölgenin doğru topografik tarifinin yapılması; Turin'deki son kurumu kendine model alan bir asilzade akademisinin Göttingen'de kurulması; Dutch East India Company adlı şirketle bir ticaret antlaşmasının imzalanması; demir dökmek, çelik üretmek, kaymaktaşı kesmek ve hatta altını dönüştürmek için yeni yöntemlerin bulunması.[95] Denis Papin'in 1679'da İngiltere'de icat ettiği düdüklü tencere –söylenenlere göre insanların yemesi için kemikleri bile pişiriyordu– dikkatini çekti; düke onu almaya ikna etme çabası doğrultusunda *Requeste des Chiens* (Köpeklerin Ricası) adlı mizahi yazısını yazdı.[96] Bu yazıda sarayın av köpekleri kemikler üzerindeki eski haklarının ellerinden alınmasını resmen protesto ediyordu. Öte yandan Leibniz'i sahiden ilgilendiren mevzu insanların sağlığıydı. 1680'de yeterli sayıda hekimi adamakıllı yetiştirmek, ilaçları temin etmek ve hatta yemekleri denetlemek için resmi bir tıp sisteminin (*collegium sanitatis*) yürürlüğe sokulmasını önerdi, çünkü Leibniz'in belirttiği gibi sağlık genellikle "ilaçlardan çok mutfağa ve kilere" bağlıydı. Merkezileşmiş bu şemanın öngörülen faydaları arasında, kamu sermayesinden hekimlere ve hastalıkların ve ölümlerin belli başlı sebepleriyle ilgili tıbbi istatistikler yapmaya ödenek ayırmak yer alıyordu.[97] 1681 tarihli uzun bir bildiri bu fikirlerin bazılarını son zamanlarda dükalığı tehdit eden veba salgınıyla mücadele etmeye vakfetmişti.[98] Peşinden matematiksel yeteneğinin daha yenilikçi uygulamalarını, ortak faydanın doğrudan teşvik edilmesine adadı. 1680 ile 1683 yılları arasında ortalama ömür ve demografik istatistikle ilgili olasılık faktörleriyle bağlantılı gelişmiş hesap yöntemleri yaşam sigortası ve kayıplara karşı diğer sigorta türleri, emekli maaşı ve yaşam boyu sürecek yıllık maaşla ilgili çok sayıda araştırma hazırlayıp, her halükârda bu uygulamaların hem devlet hem de onun tebaası için avantajlarını dile getirdi.[99] Ayrıca iskonto senetleri basit faiz ve bileşik faiz üzerine hukuksal-matematiksel yazılar kaleme aldı.[100] Bunun yanı sıra üretim işlemlerinin mekanikleştirilmesi ile işsizlikteki artış arasındaki bağlantıyı da ele aldı.[101] Diğer tamamlayıcı ihtiyaç (*desideratum*) da devletin eğitim vermesiydi: "Ülkenin yararı için yurttaşların sadece beslenmesi değil erdemli hale getirilmesi de gerekmektedir. Bu da onların uygun şekilde eğitilmeleriyle mümkün

olabilir. ... Aslında her şey eğitime dayanır."[102] Bu planların en yenilikçi olanlarının çoğu –uygulamaya sokulmadan çok önce– dükün çöp sepetine gitmiş olmalı; fakat ortak faydadan çok hanedanlığın kalkınmasını amaçlayan küçük bir öneri sonunda dükün yakın ilgisini çekmeyi başardı: Daha Ocak 1680'de Leibniz, Guelf ailesinin "kısa ama derinlikli" bir tarihini yazmayı önerdi.[103]

1 Mayıs 1680'de Johann Friedrich'in resmi cenaze töreninin yapıldığı günde Leibniz, özellikle dini ve siyasi meseleler üzerinde en güvenilir ve yakın sırdaşlarından biri olarak Leibniz'in hayatında merhum dükün yerini alacak birine ilk kez mektup yazdı: Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-93). Landgraf 1652'de Kalvencilikten [bkz. Sözlükçe] Katolikliğe geçti. Boyneburg'un bir dostu olan Landgraf diğer mezhep değiştirenler gibi Hıristiyan kiliselerinin yeniden birleştirilmesinin aktif bir savunucusuydu. Öte yandan onun görüşüne göre öne sürülecek tek gerçekçi yol karşılıklı hoşgörüydü. Aslında mucizevi bir ilahi müdahale olmadan tam bir birleşme çabasının başarıyla neticelenmesi pek mümkün görünmüyordu.[104] Leibniz eniştesi Simon Löffler'e yazdığı 30 Nisan 1669 tarihli bir mektupta Landgraf'tan söz etmişti.[105] Daha sonraları muhtemelen Boyneburg'un eşliğinde kaplıca şehrine yaptığı ziyaretlerden birinde, Bad Schwalbach ve Frankfurt'ta Landgraf'ı gördüyse de onunla konuşma imkânı bulamadı.[106] Landgraf'la doğrudan temas kurmak için mükemmel fırsatı Leibniz'in kütüphanecilik görevi sağladı. Ernst von Hessen-Rheinfels bir mektup yazıp kendisinin mevcut durum ve Hıristiyan kiliselerinin yeniden birleştirilmesi hakkında yazdığı bir kitabın –konunun hassas içeriğinden dolayı az sayıda basılmış ve gizli gizli dağıtılan bir kitap– merhum düke ait nüshasını istedi.[107] Leibniz'in Landgraf'a kesinlikle ulaştıracağına söz verdiği kitap, dükün kütüphanesinde yoktu ve dolayısıyla özel dairelerindeki eşyaların içinde olsa gerekti. Leibniz bunu şöyle anlatıyor:

> Bu kitabı iki kez görüp okudum; birincisi kendisiyle yakın bir dostluk kurma onuruna eriştiğim merhum Boyneburg Baronu sayesinde Mainz'de, ikincisi de Schwallbach'ta iyi bir Nobertin Papazı sayesinde.[108] Ondan sonra bu nüshayı korumak için elimden geleni yaptım. ... Benim görüşüme göre Avrupa'da kilisenin mevcut durumu hakkında çok sayıda kayda değer ve faydalı tespitlerde bulunan bunun gibi çok az kitap vardır[.][109]

Leibniz'in bu ifadeleri Landgraf'ın 1693'te ölümüne kadar sürecek şaşırtıcı orandaki mektuplaşmalarda ifadesini bulacak bir arkadaşlığı başlattı.[110] Bu arkadaşlık içinde Leibniz felsefi, dini ve siyasi meselelerde düşüncelerini ve amaçlarını yanlış yorumlayan veya çarpıtan (bazen bunu yapmışlardır) diğer birçok mektup arkadaşına karşı, olduğundan daha açık sözlü olmuştur. Sözgelimi, Eylül 1683'te Landgraf "en candan ve en yetenekli Bay Leibniz'e uyanış çağrısı"[111] gönderip onu Katolikliğe geçirmek için elinden geleni yaptığında, Leibniz "kalbinin derinliklerini ona açmaya" ve Roma Kilisesi'ne katılmayı reddetme gerekçelerini ortaya dökmeye hazırdı. Bu gerekçeler Roma'nın inanç akideleri olarak öne sürdüğü dogmalarla ilgili değildi. "Şurası doğrudur ki, eğer Roma I. Kilisesi'nin içinde doğsaydım onu terk etmezdim" diye yazmıştı Leibniz. Doğrusu sorun ona göre hem Roma Kilisesi'nin uygulamalarında hem de kendisinin kanıtlanabildiğini düşündüğü ama bazı Roma Katolik teologlarının karşı çıktığı kimi felsefi düşüncelerde yatıyordu. Düşünsel birliği, bu önemli felfefi fikirleri örtbas etme ihanetini kaldırmıyordu.[112] Bu tavrı Hıristiyanlık dininin hakikatinin ister Roma Katolik Kilisesi isterse de başka bir kilise olsun hiçbir kilisenin tekelinde olmadığı, aksine kendisinin birleştirmeye çalıştığı sahiden Katolik ya da Evrensel Kilise'nin ortak mirası olduğu yönündeki kanaatiyle yan yana koyarsak Leibniz için, içinde doğduğu belirli bir kiliseyi başka bir kiliseye katılmak için terk etmenin bir anlamı yoktu, çünkü bu hem felsefi düşüncelerini sorgulama hem de ciddi reforma ihtiyaç duyan dinsel pratikleri destekleme gibi ilave büyük dezavantajlar getirecekti. Her halükârda mezhep değiştirme önerisini geri çevirmesi ne Landgraf'la olan dostluklarını etkiledi ne de kiliselerin yeniden birleştirilmesi meselesi hakkında yakın diyaloglarını gelecek yıllarda da sürdürme yönündeki ortak heveslerini kırdı.[113]

Sözgelimi, Mart 1683'te Harz'a yaptığı ziyaretlerinden birinden dönerken Leibniz dostuna, Piskopos Rjoas'ın Hannover'de bulunduğunu hemen bildirdi. Rojas bir dizi görüşme yapıyor ve Leibniz de bu görüşmeleri Protestan Reformu'nun ortaya çıkmasından bu yana, kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik en önemli adım olarak görüyordu.[114] Rojas zaten deneyimli bir kilise müzakerecisiydi. Protestan Alman prenslerinin saraylarına imparator adına yaptığı önceki ziyaretlerinde Roma ile anlaşmanın temelini atmaya çalışmıştı. 1683 tarihli Hannover gö-

rüşmeleri bu süreçte kilit rol oynadı. Leibniz her ne kadar müzakerelere doğrudan katılmadıysa da, Rojas ile Molanus arasında büyük ölçüde anlaşmaya varılan yeniden birleşme stratejisini en gerçekçi ve en umut verici plan –sonunda başarısızlığa uğrayana kadar ileriki yıllarda da öne sürmeye devam edeceği bir plan– olarak görüyordu. Söz konusu planın ilkeleri Rojas tarafından *Regulae circa christianorum omnium Ecclesiasticam Reunionem* (1682/1683) adlı bir dokümanla kaleme alındı. Daha sonra bu dokümana Molanus ve Hannover saray vaizi Hermann Barckhausen, *Methodus reducendae Unionis Ecclesiasticae inter Romanenses et Protestantes* (1683) adında bir metinle karşılık verdiler. Temelde stratejileri iki boyutluydu: Birincisi, tartışmalı konularda tam bir anlaşmaya varılana değin önce Protestan ve Roma kiliseleri yeniden birleştirilecekti ve ikinci aşamada da hakiki bir ekümenik konsil oluşturulacaktı. Konsil daha baştan hakiki ekümenik olarak tanındıktan sonra tartışmalı konuları karara bağlama yetkisine sahip olacaktı. Hem Katolikler hem de Protestanlar konsilin kararlarına uymayı peşinen kabul edeceklerdi. Aslında bu strateji Protestanlar tarafından hiçbir zaman ekümenik diye kabul edilmemiş ve dolayısıyla onların gözünde bağlayıcı doktriner yetkiden yoksun olan Trento Konsili'nin kararlarının askıya alınması anlamına geliyordu. Dahası, Molanus'un ısrarla istediği gibi, yeniden birleşme her iki tarafın ilkeleri korunacak şekilde (*salvis principiis utriusque partis*) olmalıydı.

Öte yandan Rojas ve Molanus'un anlaşmasına rağmen söz konusu plan daha baştan soğuk ve ihtiyatlı tepkiler aldı. Müzakerelere doğrudan katılmış diğer iki Lutherci –Helmstedt Üniversitesi teologlarından Friedrich Ulrich Calixt (Georg Calixt'in oğlu) ve Gebhard Theodor Meier– bile Molanus ve Barckhausen'in *Methodus*'unu apaçık onaylamak yerine müzakerelerin tutanaklarını belgeleyen karışık ve muğlak bir dosyayı imzalamayı tercih ettiler. Ortak bir anlaşma yapılamadı. *Regulae* ile *Methodus* birbirine ne kadar benzese de Katolik kesim ile Lutherci kesim içindeki barışçıların farklı görüş açılarını temsil ediyordu. Üstelik bu ulvi mesele üzerinde müzakere yürütülmesini isteyen papanın emrinin akla yatkın olduğundan şüphelenen sadece birkaç Lutherci değildi: Her ne kadar Papa VI. Innocent piskoposun çabalarına iyi niyetle yaklaşsa da Rojas'ın stratejisine bağlılığının ne denli sağlam olduğu belli değildi.[115]

Papa, imparator, Alman prensleri ve yetkin Katolik ve Lutherci teologların askerlerinin yer aldığı bu büyük şema içinde ve bu özel şartlarda Leibniz'in katkıda bulunabileceği pek fazla şey yoktu. Ama elinden geleni yaptı. Hıristiyan kiliselerinin bölünmüşlüğü meselesini ve Katolikler, Rum Ortodokslar ve Evanjeliklerin [bkz. Sözlükçe] yeniden birleşmesi olanağını çeşitli metinlerde ele aldı[116] ve Rojas ile Jacques-Bénigne Bossuet (1627-1704) arasında temas kurulmasına aracılık etti.[117] Bu temas sonucunda Rojas'ın *Regulae*'si Düşes Sophie aracılığıyla Fransız teoloğa gönderildi. Leibniz, ilk kez bu vesileyle Dauphin'in hayli etkili öğretmenine ve Meaux'un piskoposuna ulaşmış değildi. Onu Paris'te kaçırınca Şubat 1679'da Bossuet'ye bir mektup yazıp Fransız teoloğun 1671 tarihli *Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique sur les matières de controverse* adlı metnindeki uzlaştırıcı tavrını övdü ve Rojas'ın Johann Friedrich'in sarayına yaptığı son ziyarete değindi.[118] Aslında Leibniz Fransız Kilisesi ve onun en seçkin teoloğunun kiliselerin yeniden birleştirilmesine yapabileceği katkıya büyük umut bağlamıştı. Her ne kadar Fransız Kilisesi, Roma Kilisesi cemaatinin bir parçası olsa da bir ölçüde özerkti. Bilhassa Bossuet, evrensel kilisenin yetkisine başvurma yoluyla papanın yetkisini sınırlandırma amacı taşıyan Katolikliğin Fransız formu olan Gallikanizmin* önde gelen savunucusuydu.[119] Ne var ki Leibniz ile Bosssuet arasındaki diyalog tekrar tekrar kesilip sürekli yeniden başladı ve hiçbir zaman Leibniz'in mektuplaştığı diğer Katoliklerle kurduğu yakınlık ve güven derecesine ulaşamadı ve öncelikle Fransız kralının katı ve saldırgan tutumuyla kesilip talihsiz bir şekilde sonlandı. 1685'te XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırması bir öfke dalgasına yol açtı. Fransız kralı, Almanya, İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti'ndeki sığınmacılara zulüm yaptı ve Leibniz'in hayatı sırasında yürütülen Protestanlar ile Katoliklerin uzlaştırılması projesine belki de en ciddi darbeyi indirdi.[120]

Başka şeylerle birlikte Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılması, dinle siyasetin birbirine karışmasının paradigmatik örneğiydi. Leibniz ile Landgraf Ernst arasında yürütülen mektuplaşmada dinsel meselelerin yoğun şekilde tartışılması doğal olarak zamansal güçler ile ruhsal güç-

* Fransız tarihinde, papalığın yetkilerinin sınırlandırılmasını savunan dinsel, siyasal öğreti ve uygulamaların tümüne verilen ad.-r.n.

ler arasındaki ilişki gibi temel bir meseleye uzanmıştı. Bu fikir alışverişinde modernist olan Landgraf, kilise ile devletin birbirinden tamamen ayrılmasını savunuyordu. Buna karşın Leibniz, *De Jure Suprematus*'ta savunduğu ortaçağ düzenine eğilimliydi. Buna göre papa ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu Hıristiyan âleminin "iki başı" idi ve her ikisi de ulusüstü bir yetkiye sahipti: "Evrensel Kilise'nin seküler kolu" ve "kâfirlere karşı Hıristiyanların doğuştan lideri" olarak imparator ve "büyük güçlerin tiranlığını ve hırsını engelleme" hakkını elinde bulunduran ruhsal otorite olarak papa.[121]

Hıristiyan dünyasının ulusüstü menfaati için en fazla 1680'lerin başında engellenmesi gereken "büyük güçlerin tiranlığı ve hırsı" kuşkusuz Leibniz'in kafasında hem ortaçağ Hıristiyan âleminin geleneksel düşmanını –Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun doğusuna doğru düzenli şekilde yayılan Osmanlı Türklerinin İslam İmparatorluğu– ve XIV. Louis'nin batıya yönelik emperyalist dış politikasını ve hoşgörüsüz iç politikalarını içeriyordu. Eylül 1681'de Leibniz, muhtemelen Otto Grote'nin ricası üzerine bir yazı yazdı. *Deliberation sur l'Estat present de l'Empire* adındaki bu yazısında İmparatorluğun yüz yüze olduğu ikilemi ele alıyordu. İmparatorluk, Fransızların işgal ettikleri bölgeleri geri almak için Fransa'ya savaş mı açmalıydı? Yoksa kendi güçlerini toplayıp doğudan ilerleyen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı koymak için batı cephesinde bir ateşkesle asayişi mi sağlamalıydı?[122] İki ya da üç hafta sonra Güneş Kral'ın askerlerinin İmparatorluğun önde gelen serbest şehri Strasbourg'u işgal etmesi, şaşkına uğrayan Leibniz'i içten bir yazı yazmaya itti: *Aufforderung zum Widerstand gegen Frankreich* (Fransa'ya karşı direniş çağrısı). Bu metne damgasını vuran ise, önceden Türklere karşı yapılan eski duanın yeni bir türüydü: *a furore Gallorum libera nos Domine* (Tanrım, bizi Fransızların gazabından koru).[123]

Sonraki yıllarda imparator aynı anda hem XIV. Louis'nin Ren Nehri'nde yavaş yavaş ilerlemesiyle hem de 1683'te Viyana kapılarına dayanan Türklerin Tuna Nehri boyunca oluşturduğu daha büyük yakın tehditle mücadele etmek zorunda kalmıştı.[124] Viyana kuşatmasının gerçekleştiği aylarda Leibniz'in Landgarf Ernst ve diğerleriyle yaptığı mektuplaşmaların ana konusunun İmparatorluğun tehlikeli durumu olduğunu söylemeye gerek yok.[125] Viyana kuşatması, Batı tarihinin akışını büyük ölçüde değiştirme potansiyeli taşıyan dönüm noktalarından bi-

riydi: Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun başkenti 1683'ün kritik yazında Müslümanların eline düşseydi, Avrupa çok farklı bir şekil alacaktı.[126] Ne var ki bu haftalarda ve aylarda bile Leibniz'in siyasi tavrı, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri saldırısının Hıristiyanlık için teşkil ettiği büyük tehlikeyi enikonu dolaysız tartışmaktan çok Fransa'nın yayılmacı politikalarına karşı çıkmaktı.[127] Aslında o, XIV. Louis'nin Hıristiyan ülkelerine karşı saldırgan politikasının temelinde İmparatorluğun Türklere karşı zayıflığını görüyordu. Hannover sarayından doğrudan diplomatik ya da siyasi bir emir almadığından, elindeki en iyi silah olan kalemle Fransız yayılmacılığının altını oymaya ağırlık verdi.[128] 12 Eylül 1683'te Viyana'nın kurtuluşundan önceki son haftalarda, kuşatmanın en ateşli zamanında Leibniz, kariyerinin en sert siyasi taşlamasını kaleme aldı: *Mars Christianissimus seu Apologia armorum Regis Christianissimi contra Christianos* (En Hıristiyan Savaş Tanrısı ya da en Hıristiyan kralın ordularının Hıristiyanlara karşı özrü).[129] Güneş Kral'ın sebepsiz saldırganlığına karşı doğrudan saldırıda bulunmak yerine Leibniz "Alman Gallo-Grek" maskesini taktı ve öteden beri "en Hıristiyan kral" diye nitelenen hükümdarın dinmek bilmeyen saldırganlığını haklı çıkarmak için Louis'nin propagandacılarının dalavereli akıl yürütme biçimini ve kutsal kitabın buyruklarının yanlış uygulanmasını sert bir dille hicvetti. Sözgelimi, yazının ustaca kaleme alınmış keskin dilli son paragrafında Leibniz, Fransız kralının savaşa yönelik doyumsuz iştahının en meşru hedefinin Hıristiyan olmayan Türkler olması gerektiğini ima etti –bunu ilk kez yapmıyordu–:

> En Hıristiyan Majestelerinin zavallı Hıristiyanların başına musallat olmak yerine Türkleri darmadağın ederek o güzelim planlarını uygulamaya sokmaya başlamasının daha iyi olacağını düşünen insanlar çıkabilir; fakat bu insanlar Fransa sınırlarında yaşayanların Türkler değil de Almanlar ve Felemenkler olduğunu, kişinin uzaktaki insanlara ulaşmak için önce komşusunun topraklarından geçmesi gerektiğini ve bu büyük meselelerde boş ve tehlikeli sıçramalar yapmak yerine sağlam adımlar atarak ilerlemek gerektiğini tümden unutuyorlar. Oysa burada siyasi amaç gütmeyen bir vicdan var: Yahudilerle başlayanların daha sonra Hıristiyan olmayanlara yöneleceğini bildiren Yeni Ahit'in emirlerine uymak isteyen bir kral söz konusu. Buna göre kral bir gün kâfirlere ulaşmak için Hıristiyanları tasfiye ederek kendine güvenilir bir geçit kuracak.[130]

Böyle bir broşür yazma fikri ona Kasım 1682'de Landgraf Ernst tarafından önerildi. Landgraf metni, "Tanrı'nın katında olduğu kadar anavatanda bütün taraflarca (*et omnibus rectis corde*) kabul görecek bir eser" olarak değerlendirmişti. Hatta onu anonim yayımlamayı üstlenme teklifinde bile bulundu.[131] Bu öneri ile broşürün sonunda hazır hale gelmesi arasında siyasi durum iyice fenalaşmıştı. 14 Ağustos 1683'te Viyana kuşatmasının ortasında Leibniz *Mars Christianissimus* (En Hıristiyan Savaş Tanrısı) adlı metninde sergilediği aynı keskin hicivle Landgraf'a bir mektup yazdı:

> En Hıristiyan kralın çok az şeyle, [yani] bazı güzel eyaletler ve İmparatorluğun en görkemli şehirlerinden biriyle [Strasbourg] yetindiği söyleniyor. ... İstediği şeyi elde etmeden önce yardımımıza koşmayacağı söyleniyor; bence onun yardımı olmadan işimizi yapmaya çalışmalıyız, çünkü benim görüşüme göre, onun yardımı şu anda girişimleri kadar korkutucu olacaktır.[132]

29 Eylül'de Leibniz'in Fransız karşıtı taşlaması hem özgün Latince haliyle hem de Fransızca çevirisiyle bitmişti. Aynı gün Leibniz Landgraf'a bir mektup daha yazarak "*Mars Christianissimus* başlığıyla Fransızca el yazmasını" ona gönderdiğini ve kendi kanaatine göre söz konusu el yazmasının basılmaya değer olduğunu bildirdi.[133] Leibniz'in koşullarının zorluğu, broşürde yazar olarak isminin geçmesini istemeyişi, XIV. Louis'nin politikalarına yönelik eleştirisinin şimdiye kadar hiç bu kadar şiddetli olmadığının ve sonunda Paris'e dönmesi için savunması gereken ılımlı oyalayıcı düşünceleri kesinlikle boşa çıkardığının farkında olduğunu açığa vuruyordu. Her halükârda Landgarf el yazmasının basılması için yardım etmekten mutluluk duyacaktı. Kendisine özgün metin Leibniz tarafından iki bölüm halinde gönderildi, sırasıyla 5 Aralık 1683 ve 11 Ocak 1684. 1684 Hamsin Yortusu'ndan kısa bir süre sonra *Mars Christianissimus* sonunda basıma hazır hale geldi.[134] Bu arada Leibniz, Fransa ile İmparatorluk arasındaki ilişki hakkında düşünmeye devam ediyor ve Mart ayının ikinci yarısında yeni bir uzun metin yazıyordu.[135] Bu metinde Fransa ile ateşkes yapılması lehinde ve aleyhinde öne sürülen gerekçeleri dikkatlice irdeledikten sonra yapılacak en doğru şeyin ateşkes olduğu sonucuna varıyordu. Açıkçası Otto Grote'ye danışılarak ve kesinlikle yayımlatma niyetiyle yazılmış metin matbaacıya ulaşmadı.

Bu arada İmparator ve Alman prenslerin çoğunluğu Fransa ile ateşkes yapılması konusunda fikir birliğine varmıştı. Leibniz'in olayların gerisinde kalan metni basılmadan kaldı.[136]

XIV. Louis'nin ülke sınırları içinde Protestanlığa karşı tahammülsüzlüğü ve Hollanda ve Almanya'ya rağmen sınırlarını genişletme kararlılığı, Leibniz'in Dük Ernst August idaresi altında geçen ilk yıllarını zorlu kılan yegâne gelişme değildi. Yeni işverenine biraz daha yaklaşınca Johann Friedrich'in kendisine verdiği birinci asıl görev olan kütüphanenin bakımına yeni dükün pek vakti olmadığını çok geçmeden anladı. Leineschloss'a gelip yerleşecek ailesi ve saray erkânı için orayı tadilattan geçirip genişletmeyi planlarken kütüphane gibi işine pek yaramayan bir şeyi mekânda tutmaya gerek olmadığı sonucuna vardı. Uygun yeni bir yer bulma arayışı esnasında kitaplar şatonun en uzak köşesine taşındı.[137] Leibniz, Johann Friedrich ile birlikte titizce topladıkları bu hazineye karşı pek saygı gösterilmemesi karşısında kuşkusuz derin bir üzüntü duydu ve düke ait koleksiyonların zenginleştirilmesine dair ilk bildirisi tamamen göz ardı edildi. Peter von Lambeck'in Viyana'da ölümüyle birlikte boşalan İmparatorluk kütüphaneciliğine Temmuz 1680'de adaylığını koymasını anlamak zor değildir.[138] Johann Lincker von Lutzenwick'e (sayesinde adaylığını pekiştirmeye çalıştığı Trier başpiskoposunun özel danışmanı) açıkladığı gibi, görevi tek bir şartla kabul edebilirdi: Viyana'daki yüce temyiz mahkemesi olan İmparatorluk Adalet Divanı'nın (Imperial Aulic Council) bir üyesi ya da *Reichshofrat*'ı olmak. Görünüşte bu cüretkâr atılım, saray danışmanlığı (*Hofrat*) gibi bir mevkiyi "salt kütüphaneci ve tarih yazıcılığı" ile değiştirmenin, "kamu işlerinin ışığından gölgeye" çekilmeye ve mevki alçalmasına işaret ettiği yönündeki savla haklı çıkarılıyordu.[139] Öte yandan Leibniz, Hannover'deki statüsü ne olursa olsun, Ernst August'un yönettiği hiçbir platformda üzerine fazla ışık düşmeyeceğinin gayet farkında olmalıydı ve dolayısıyla İmparatorluğun büyük şehirlerinden birinde çok daha itibarlı bir mevkiye yükselmeyi güvenceye almanın altını baştan oyan böyle zorlu bir duruma onu iten bazı gizli saikler vardı. Lincker gibi Katolik bir arabulucuya ifşa edilemeyecek bu saiklerden birini, güvendiği dostu Crafft'a itiraf etmişti: Leibniz Katolikliğe geçmek istemiyordu. İmparatorluk Adalet Divanı'ndaki bazı makamlar Protestanlara tahsis edildiği için, Leibniz bu adalet divanının bir üyesi (*Reichshofrat*) olarak

konumunun mezhep değiştirmeye yönelik baskılara direnmesine yardım edeceğine inanıyordu. Roma ile yeniden birleşme yanlısı, Viyana'da tanınan ılımlı bir Protestan olarak boş makamlardan birini doldurması imparatora cazip gelebilirdi.[140] Fakat Leibniz ne düşünürse düşünsün hiçbiri bir netice vermedi.

Kasım 1680'de bir kez daha kendini Hannover kütüphanesini kurtarmak için yalvarırken buldu.

> Yüce Eksalansları, yalvarırım kütüphaneyle ilgili olarak Monsenyör Witzendorff'a veya başka birisine [ondan] kalanları inceleme talimatı verin. Uzun zaman önce parası ödendiği halde henüz ciltlenmemiş kitaplar var; Yüce Eksalanslarının onları ciltletmeye niyetli olduğuna inanıyorum. Ayrıca [fasikül fasikül basılmış] bölümleri eksik olan kitaplar var. ... Yüce Eksalanslarının bu kitapları eksik bırakmak istemeyeceğine inanıyorum.[141]

Dük her zaman olduğu gibi başka işlerle meşguldü ve Leibniz'in "iki ya da üç odayı dolduracak bir ansiklopedi ya da *science universelle*" sağlama amacıyla "bir kütüphane kurma planı" için ayıracak zamanı yoktu.[142] Leibniz'in düzenli başvurularına ve şikâyetlerine rağmen,[143] kütüphane 1680'den 1684'e kadar kapalı kaldı ve tamamen kullanım dışı tutuldu.[144] Leibniz'in yıllık 300 taler gibi mütevazı bir bütçeyi yeni kitap alımına ayırma yönünde baştaki kararı da boşa çıktı.[145] 1676 ile 1679 yılları arasında Johann Friedrich kütüphanenin yeni kitap alımına 4500 taler harcamışken, sonraki sekiz yılda (1680-1687) Ernst August aynı iş için sadece 700 taler harcamış, üstelik bu paranın en az 440 taleri Johann Friedrich'in ölümünden kalan faturaların ödenmesine gitmişti.[146] Dükün faturaları ödeyip temizleme konusundaki inatçılığı Mart 1681'de Leibniz'i dükün alacaklılarından birini yatıştırmak için 30 taleri –yılık gelirinin yüzde beşi– cebinden ödemeye zorladı.[147]

Ernst August faydalı bir kütüphane olmadan bir kütüphaneciye de ihtiyaç duymayacaktı ama dük Leibniz'in tarih ve hukuk alanlarındaki uzmanlığından faydalanmanın sayısız yollarını buldu. Leibniz'in Braunschweig-Lüneburg ailesine sunduğu en önemli hizmetlerden biri Guelf düklerinin Sachsen-Lauenburg Dükalığı'nı devralma iddiasını desteklemek için kilit niteliğindeki tarihsel ve hukuksal argümanlar hazırladı.[148] Hamburg'un güneyindeki Elbe Nehri ile Baltık'ın güneyindeki

Lübeck arasında yer alan bu dükalık, Lüneburg prensliklerinin yakın komşusuydu. Nispeten küçük olmasına rağmen Elbe nehri üzerinde vergi trafiğini yürütmek gibi kârlı bir hakka sahipti. Guelf ailesinin şansına, Sachsen-Lauenburg Dükü Julius Franz hiç erkek vârise sahip değildi; bu da onun toprağı üzerinde komşuları Lüneburg düklerinin hak iddia etmesine olanak tanıyordu.[149] 1681'den itibaren Leibniz, Guelf ailesinin seçkin atası Heinrich der Löwe'nin (1129 ya da 1130-95) ilk önceliğe sahip olduğu savından hareketle Guelf davasını savunmak için Ernst August ve bakanlarına bir dizi tarihsel ve hukuksal tez hazırladı.[150] Bu tarihsel-hukuksal tezlerin tanınmasını garantiye alacak ilave girişim olarak Braunschweig-Lüneburg dükleri Sachsen-Lauenburg Dükü Julius Franz'ın ölümü üzerine komşu dükalığı askerleriyle işgal ettiler ve Leibniz'in ölümünden birkaç ay önce 28 Nisan 1716'da Sachsen-Lauenburg üzerindeki hakları imparator tarafından resmen tanınana kadar da orada kaldılar.[151] Daha önemlisi, Ernst August ilmi tezlerle desteklenmiş bir fiili (*de facto*) ilhakla elde edemeyeceği bir ödülün peşindeydi: dükalığını İmparatorluğun dokuzuncu elektörü mertebesine çıkarmak. Bu noktada da Leibniz Hannover dükünün iddiasını savunmak için kararlı bir halde bir dizi tarihsel ve hukuksal argüman hazırladı, 1685 sonbaharında Ernst August için ilk bildirisini bitirdi ve peşinden çok sayıda makale yazdı.[152]

Tüm bu proje hazırlama, broşür yazma, kişisel temaslar kurma ve araştırma faaliyetleri bir yana, bu yıllarda Leibniz'in zamanını en çok alan ve onu en çok yoran fiili girişim Harz projesiydi. Gerçekte 1680 ile 1686 yılları arasında Harz'a otuz bir kez gitmiş ve toplam 365 haftanın 165'ini orada geçirmişti.[153] Ne var ki tüm bu yoğun çabaların nihai sonucu tam bir fiyasko oldu. Johann Friedrich'in ölümü üzerine birkaç ay önce varılan anlaşma tartışılırken Leibniz, tüm plandan vazgeçseydi kuşkusuz kendisi için daha iyi olurdu. Bunun yerine, yeni işvereniyle tanışmak için 1680 yılının başında Osnabrück'e gittiğinde Johann Friedrich'in 25 Ekim 1679'da onayladığı sözleşme için Ernst August'un desteğini almaya çalışmıştı.[154] Meclis (*Kammer*) Başkanı Witzendorff'un yeni düke projeyi dikkatlice okumasını salık vermesi, Leibniz'i hayal kırıklığına uğratmıştı.[155] Sonunda Ernst August 24 Nisan 1680'de kararını verdi: Leibniz ("Dorothea Landeskron" yerine) "Catharina" adlı madende üç rüzgâr değirmenini deneyecekti; masraflar dük, Clausthal Maden Ofisi

ve Leibniz arasında eşit paylaşılacaktı ve eğer test başarılı sonuç verirse Leibniz'e ömür boyu yıllık 1200 taler maaş verilecekti.[156] Leibniz yazın Harz'a gidip gelmeye başladı ve gelecek altı yıl bu gidiş gelişler devam etti. Ne var ki oraya ilk gidişinde dışarıdan deneyimsiz birinin başlarına geçirilmesine içerleyen madenciler tarafından iyi karşılanmadı. Leibniz madenleri yakından tetkik ettikten sonra planlarına başladı ve kendine bir çalışma şeması çıkardı. Bu şema ilk defa iki yıl önce Hartzingk tarafından önerildiğinde sert eleştiriler almıştı:[157] Leibniz rüzgâr değirmenlerini madenlerden akıntı suyu çıkarmak için kullanmak yerine, bu sefer rüzgâr değirmenleri ve pompalardan oluşan daha karmaşık bir sistem tasarlıyordu. Bu sistemle madenden çıkarılan su toplanıp sürekli bir çevrim içinde su pompalarını çalıştırmak için yeniden kullanılacaktı. Önerilen değişiklik zaten üzerinde açık anlaşma sağlanmış şeylerin ötesinde Leibniz'in bu girişimdeki kaprislerine boyun eğmek istemeyen maden ofisiyle sert bir tartışma başlattı.[158] Ekim ayının birinci ve ikinci günlerinde araya Otto Grote'nin girmesiyle bir anlaşmaya varıldı. Her iki sistem de test edilecekti: "Catharina" yakınlarında yapım aşamasında olan rüzgâr değirmeni, yeni planın öngördüğü şekilde yeraltından su çıkarmak için kullanılacaktı; beri yanda diğer iki rüzgâr değirmeni de önceden öngörüldüğü gibi sadece suyu akıtmak için kullanılacaktı. Masraflar önceden olduğu gibi üç taraf arasında eşit paylaşılacaktı.[159]

Öte yandan yeni bir anlaşmaya varma süreci ne kadar can sıkıcı geliştiyse de Leibniz'i bekleyen daha büyük zorluklar vardı. Bu noktadan itibaren rüzgâr değirmenlerinin inşasında ve onların düzgün çalışmasını sağlamada ardı arkası kesilmeyen teknik zorluklarla karşılaştı. Hava koşulları kötüye gitti: ya çok fazla rüzgâr vardı ya da çok az. Masraflar hızla arttı: 1683'ün ortasına gelindiğinde projenin maliyeti rüzgâr değirmeni başına tahmin edilen 300 taler yerine toplam 2270 taleri bulmuştu bile. Bu maliyetli deneme yüzünden geçim kaynakları tehlikeye giren Clausthallı mandenciler, Nisan 1682'den itibaren projeye katılmış Zellerfeld madencileriyle birleşerek denemenin sürdürülmesini protesto ettiler. 14 Ekim 1682'de iki şehrin maden ofisi ortak bir bildiri yayınlayarak, Leibniz'in planlarının başarısız çıktığını ilan ettiler. Kasım 1683'te rüzgâr olmayınca rüzgâr değirmenlerini madenleri denetlemeye gelen özel danışma meclisine göstermek imkânsızlaştı. Meclis üyelerinin gelişi, madencilerin güçlü muhalefetlerini dükün en kıdemli memurları-

na doğrudan seslendirmelerine olanak tanıdı.[160] Meclis üyelerinin düke sundukları olumsuz rapor zaten bıçak sırtındaki durumu iyice zora soktu. 6 Aralık 1683'te Ernst August, Leibniz'e bir mektup yazarak tüm girişimi yeniden düşünme kararı aldığını bildirdi. Bir sonraki duyuruya kadar dükün ve maden ofisinin mali katkıları askıya alınacaktı.[161]

Bu durum Leibniz'i hayal kırıklığına uğrattı. Yıllık 600 taler maaşı olan basit bir saray danışmanı olarak mevcut harcamaların üçte birine karşılık gelen 760 taleri ödemesi bütçesini epey sarsacaktı. Neyse ki 1682'nin başında annesinden kalan 761 talerlik miras, durumunu geçici bir süre de olsa kolaylaştırdı[162] ama ailenin mal varlığının idarecisi Christian Freiesleben'e olan borçları da birikiyordu. 1 Ağustos 1680'de üvey kardeşi (10 Temmuz 1680'de Leipzig'e yaptığı kısa bir ziyarette görüştüğü) ona Freiesleben'in ölüm haberini ve dul kalan karısı Clara Elisabeth'in kalan 476 talerlik borcunu ödemesini istediğini bildirdi.[163] Dahası Clara Elisabeth, Leibniz'in babası, büyükbabası ve üvey büyükbabasından kalan büyük kütüphanenin hemen satılmasını veya taşınmasını istiyordu. Bu durum Freiesleben'in dul karısı ile aralarında Leibniz'in tam olarak kadına ne kadar borçlu olduğu konusunda sert bir tartışma başlattı. Bu tartışma Leibniz'in kalan borçlarını telafi etmek için kütüphanenin açık artırmayla satılmasına yanaşmamasıyla iyice alevlendi.[164] Sonunda Leibniz, pes edip satışa izin verdi ama Eylül 1685'te gerçekleşen açık artırmadan elde edilen 238 talerlik gelir Freiesleben'in dul karısını teskin etmeye yetmiyordu. Bu noktada Leibniz'in son çaresi Schmuck'tan kalan mirastan payına düşeni almaktı. Bu amaçla yeğeni Johann Friedrich Freiesleben ve kuzeni Aegidius Strauch'un yardımına başvurdu.[165]

Şaşırtıcı olan nokta bu belirsiz mali duruma, çetin teknik sorunlara, Harz'daki madencilerin husumetine ve Hannover'de kendisine verilen desteğin azalmasına rağmen Leibniz, 13 Ocak 1684'te masraflarını kendisi karşılayarak Harz testine yılın sonuna kadar devam etmek istediğini Ernst August'a bildirdi.[166] 20 Ocak ile 18 Mart arasında Leibniz'in Harz'da olmadığı bir dönemde bir dizi test yapıldı ama testlerin başarılı geçip geçmediği konusunda bir anlaşmaya varılamadı. Mart'ta Leibniz, düke bir bildiri hazırlayarak projesini savundu ve yapımı için dükün 200 taleri garanti ettiği alternatif rüzgâr değirmeninin avantajlarıyla ilgili ayrıntılı bilgiler sundu. Bu alternatif model daha az yapım maliyeti, fırtınaya karşı daha büyük direnç ve ılıman rüzgârdan bile daha çok ve-

rim almayı vaat ediyordu.[167] Bu arada Leibniz ile Madenciler Cemiyeti arasındaki sürtüşme de devam ediyordu. Leibniz'in onların kültür mirasını anlamaya ve geliştirmeye yönelik içten çabaları –başka şeylerin yanı sıra (*inter alia*) Harz toplumunun kullandığı eski dil üzerine yaptığı çalışmalar[168] –bu dik kafalı dağ insanlarını yatıştırmaya yaramadı. Ernst August'un teşvikiyle 1684 yılının Mayıs ayının sonu ile Haziran ayının başı arasında beş günlük bir konferans düzenlendi. Konferansın amacı, davacılar arasındaki birçok anlaşmazlık konusunu aydınlatıp çözüme bağlamaktı ama iki taraf arasındaki aşılamaz nitelikteki güvensizlik ve muhalefeti herhalde en iyi ortaya koyan şey o zamana kadar yapılan deneylerin mali sonucuna dair farklı hesaplamalardı: Maden ofisi projenin dükalığa gelecek on iki yıl zarfında 128 bin 100 taler potansiyel gelir getireceğini hesaplarken, Leibniz aynı süre zarfında net 115 bin 509 taler ve 12 *Groschen* kâr elde edileceğini hesaplıyordu.[169] Bu bariz kutuplaşma bile tek başına dükü tüm girişimin başarısızlığa mahkûm olacağına ikna edebilirdi ama o da projenin potansiyel mali faydalarından açıkçası etkilenmişti. 1684 yılı, kuru bir yıl oldu. Sonbaharda hâlâ yağmur bekleniyordu ve dük Leibniz'e son bir şans vermeyi kararlaştırdı. Testlerin ikinci serisi de yine Leibniz'in yokluğunda gerçekleşti ve yine doğa koşulları ve yaşanan güçlüklerin büyüklüğü kafa karıştırıcı nitelikteydi. Bu nedenle Leibniz, gelecek Ocak ve Şubat 1685'te yapılacak testler dizisine bizzat gözetmenlik yapmaya karar verdi; fakat bu sefer de deney ancak kısmen başarılı olabilmişti. 15 Mart'ta düke bağlı Meclis (*Kammer*) Harz projesinin mali desteğinin dondurulduğunu yineledi[170] ve bir ay sonra 14 Nisan'da dükün artık çalışma yapılmaması yönündeki kararını Leibniz'e bildirdi.[171]

Umutsuz görünen bu durumda bile iyimser olduğu kadar azimli de olan Leibniz, Harz madenlerini hemen terk etmedi. Sonraki aylarda yeni bir plan hazırladı. Bu sefer madeni, derin yeraltından yüzeye kaldırmakta kullanılan atların yerini suyla çalışan bir mekanizma alacaktı.[172] Öte yandan bu çabalarına rağmen Ernst August Leibniz'in pratik planlarından –gelir getirme potansiyeli açıkça görülenleri bile– umudunu kesmiş ve çok farklı bir projenin peşine düşmüştü: Buna göre, nev'i şahsına münhasır saray danışmanı, genelde Guelf ailesinin özelde de Braunschweig-Lüneburg hanedanlığının tarihini yazmak suretiyle son derece önemli hanedanlık projesine katkıda bulunabilirdi.

Leibniz elbette Guelf ailesinin köklü geçmişini, şeceresini ve görkemini biliyordu. Bu alanlarda yapılmış tarihsel araştırmalar kendisinin de Hannover dükleri adına geliştirdiği siyasi ve hanedanlığa ilişkin argümanları doğruluyordu. İronik bir şekilde, bu materyali ailenin kısa bir tarihi haline getirmeye dönük belirleyici öneri de kendisine aitti. Daha Ağustos 1677'de İtalyan soylu Este ailesi ile Guelf ailesi arasındaki bağlantıyı araştırmaya başlamıştı.[173] 1680 yılında her ne kadar önerisi yakın geçmişe odaklı olsa da Guelf ailesinin tarihini yazmayı iki kez önermişti.[174] Mart 1685'te Venetian başrahip Teodoro Damaideno'nun soybilimsel araştırmalarının sonuçlarını gözden geçirmesi için Dük Ernst August tarafından çağrıldı.[175] Teodoro Damaideno 2436 yıllık bir zaman dilimini tarayıp Braunschweig-Lüneburg ailesini Este ailesiyle irtibatlandırarak, Guelf ailesinin soyağacını çıkarmıştı. Leibniz düke sunduğu raporlarda ve başrahiple yaptığı mektuplaşmalarda, Guelf ailesinin kökenleri üzerine metodolojik açıdan mantıklı tarihsel bir incelemenin ilkelerini ortaya koyarak, Damiedeno'nun *Opus Genealogicum* adlı eserinin dayanaksız tarihsel ve filolojik temelini gözler önüne serdi.[176] Bunu yaparken yazgısına da boyun eğmiş oldu. Her ne kadar Ernst August için ortaçağ tarihi ve filolojisi metafizik ya da matematikten daha ilgi çekici olmasa da onun bir elektöre yaraşır bir soyağacına ihtiyacı vardı ve hâlâ büyük ölçüde soya göre yönetilen bir siyasi sistemde Leibniz'in sunduğu cinsten sistematik arşiv araştırmaları diğer başka ortak çıkarlar doğurabilirdi. Nitekim Leibniz'in entelektüel ilgilerinden biri biraz eğreti de olsa dükün hırslı stratejisiyle kesişmişti ve Harz projesi Nisan 1685'te başarısızlıkla sonuçlanınca, Mayıs ayında Otto Grote, Leibniz'in Guelf tarihini yazmaya istekli olduğunu beyan etti.[177] Ernst August, genellikle hanedanlık çıkarını gözetme konusunda kararlı bir mizaçla hareket ederdi. Leibniz'in projeyi üstlenmesi talimatını veren dükün Haziran 1685 tarihli buyruğu, bizzat Leibniz'e gönderilen bir "Karar" (Resolution) ile 10 Ağustos 1685'te resmiyet kazandı. Her ne kadar ismi resmi olarak sarayın tarih yazıcısı olarak geçmese de yeni işi ona mali avantajlar sunuyor ve saraydaki statüsünü pekiştiriyordu: Maaşı yolculuk giderleriyle birlikte ömür boyu maaşa çevrilmişti; saray danışmanlığı görevi kalıcı kılınmıştı ve kendisine bir sekreter atanmıştı.[178] Üstelik temyiz mahkemesi işinden de kurtulmuştu.[179]

Leibniz, yaşamının geri kalanında kendini Guelf tarihine bağlayacak bu görevle güvenliği ve apaçık özgürlüğü kazanacağını aklının ucundan geçirmiyordu herhalde. Baştaki planı makul ölçüde kısa bir zamanda nispeten kısa bir eser yazmaktı. Sonraki iki yıl boyunca kayda değer bir gayretle yeni işine koyulup özellikle Braunschweig, Wolfenbüttel, Lüneburg ve Celle'de geçen Barunschweig-Lüneburg ailesinin tarihiyle ilgili materyallerin bulunduğu Aşağı Saksonya'daki birçok arşivi ve kütüphaneyi ziyaret etti.[180] Ayrıca Mart 1680'de ölümünün ardından geride Braunschweig-Lüneburg tarihi üzerine yirmi yıllık bir araştırmanın meyvesini (Nachlass) bırakmış saray arşivcisi ve *Kammermeister* J. H. Hoffmann'ın mirasından da faydalandı.[181] Son yıllarda Harz projesi nedeniyle büyük ölçüde ihmal ettiği Avrupa bilim adamlarıyla mektuplaşmaya yeniden başlayıp özellikle yeni tarihsel görevi dolayısıyla yeni kişilerle temas kurarak iletişim ağını genişletti.[182] Ne var ki Leibniz'in her dala el atan zihninde her şey her şeyle bağlantılıydı ve işlenmemiş arşivlerde tek başına yolunu güçlükle bulurken, bu tarihsel projeyle doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili materyalleri, düşünceleri ve niyetleri iyiden iyiye çoğalmaya başlamıştı. Alışılmadık ölçüde çarpıcı bir şekilde bu eğilimin kendini ortaya çıkardığı yer akla en son gelebilecek yerdi: Harz'da yaptığı önceki araştırmalar. Harz projesinin resmen bitişinin üzerinden bir buçuk yıl ve yeni tarih yazımı görevine başlamasının üzerinden bir yıl geçtikten sonra Leibniz, dağ bölgesinde uzun dönemler geçirmeye devam etti. Nitekim 1686 yılının yarısını Zellerfeld ve Clausthal'ın iki büyük maden merkezinde geçirdi.[183] Bu ziyaretler kısmen eski işine adanmıştı: başarısızlığa uğramış rüzgâr değirmeni projesinin hesaplarını çıkarmak ve su gücüyle çalışan kaldıraçlarla ilgili yeni düşüncesini tanıtmak.[184] Fakat Leibniz, bir yandan da tamamen farklı bir araştırma işini yürütüyordu. Harz'daki gezileri sırasında bulduğu ilginç minerallerin, fosillerin ve kemiklerin tipik barok bir koleksiyonu olarak başlayan ilgi, jeolojik ve paleontolojik bir araştırmaya dönüştü. Tarihsel görevi, bu araştırmalara yeni bir yaşam olanağı verdi ve söz konusu araştırmalar sonunda Aşağı Saksonya ve onun önde gelen hanedanlığının köklü şekilde genişletilmiş tarihinin en derin tabakasını oluşturdu.[185] Kuşkusuz Leibniz'in projelerinin çoğu, ele avuca sığmayacak şekilde çığ gibi büyüme tehlikesi taşıdıysa da bu sefer çok önemli, belki de biricik bir farklılık vardı. Guelf tarihi, onun kendi projesi değil, baş

işvereninin gözde projesiydi. Leibniz'in sahip olduğu tek özgürlük, esin perisinin emrettiği şekilde araştırma yöntemini seçme veya değiştirme özgürlüğüydü; Hannover dükleri bu proje bitmeden onu kendi haline bırakma niyetinde değillerdi. Ne var ki onu görevde ne kadar uzun süre tutarlarsa, iş de o kadar kontrolden çıkıyordu.

Leibniz'in kendini Harz'dan iyice uzaklaştırmayı başardığı sırada, Guelf tarihi onu çok daha uzaklara çekecek gibiydi. İki yıl içinde Aşağı Saksonya'daki arşiv araştırmaları ve mektuplaşmaları açmaza girdi: Guelf ve Este ailelerinin ortak atası olduğu düşünülen kuzey İtalyalı uç beyi olan II. Albert (ya da Adelbert) Azzo'nun kökenleriyle ilgili bulmacanın çok önemli parçaları hâlâ eksikti.[186] Bu kritik boşluğu doldurmak için kuzey Almanya'daki Münih arşivleriyle birlikte diğer arşivleri ziyaret etmesi gerektiği 1687'de açıklık kazandı. Ancak bu noktada yolculuğunun onu ta İtalya'ya kadar götürüp başta planladığı gibi 1687 yılının "tüm yazından" daha uzun zamanını alacağını bilmiyordu.[187] Aynı yılın Ekim ayının sonunda ironik bir şekilde kendisine sekreterlik yapacak maden şefi Friedrich Heyn ile birlikte yola çıktı.

Leibniz'in Büyük Planı: Demonstrationes Catholicae*'den* Scientia Generalis *ve Kanıtlayıcı Ansiklopedi'ye*

Sözü edilen dönem boyunca Leibniz'in çarpıcı şekilde çeşitli kamusal faaliyetlerinin görünürdeki boyutunun altında daha özel bir boyut, onun uygulamaya dönük uğraşlarının ve aydın bir hami arayışının temellerini ve derin saiklerini sağladı. Bu derin boyut ortak fayda adına bilimlerin geliştirilmesi ve reformuna yönelik her şeyi kuşatan bir ansiklopedi planını içeriyordu: varlıkları yöneten evrensel uyumda ifadesini bulan Tanrı'nın şanını yüceltmek olarak addettiği bir plan. Keza 1678'de şöyle yazmıştı: "Tüm bu şeyler birbiriyle bağlantılı ve aynı amaca yöneliktir: Tanrı'nın şanını yüceltmek ve faydalı eserler ve güzel keşiflerle insanlığın ortak faydasını geliştirmek."[188] Yine 1699'da da şöyle diyordu: "Tanrı'nın şanını yüceltmek ile ortak faydaya katkıda bulunmak aynı şeydir. Görünüşe bakılırsa tüm insanlığın amacı, esasen Tanrı'nın yarattığı harika şeyleri geliştirmek ve onların bilgisini edinmektir. İşte bu yüzden Tanrı insanlığa yeryüzünde hâkimiyet kurma imkânını vermiştir."[189]

Leibniz planını ileriye taşımak için gerekli desteği sunacak anlayışlı bir hami bulduğunu düşündüğünde ya da planının spesifik yanlarının farklı düşünürlerle mektuplaşmalarında özel olarak paylaşılmaya ya da bilim dergilerinde alenen açıklanmaya hazır olduğunu düşündüğünde içinde sakladığı o gizli boyut zaman zaman su yüzüne çıkıyordu. En çok ikna etmek istediği filozofa –"büyük Arnauld"– metafiziğinin en olgun sunumunu yaptığında gördüğü soğuk kabul, Leibniz'in düşüncesinin hâlâ gelişen meyvelerini beyan etmede neden o denli ihtiyatlı davrandığını büyük ölçüde açıklamaktadır. 1677 ile 1690 yılları arasında kaleme aldığı yayımlanmaya hazır en az seksen önemli makale de dahil şaşırtıcı sayıda felsefi çalışmalarından sadece üçü (Kartezyenciliği değişik açılardan eleştirme gibi ortak bir özelliğe sahip olan) bilim dergilerinde yayımlanırken,[190] matematik, bilim ve teknik konularda yirmi iki makale yayımladı.

Hannover'de üç yıl hizmet ettiği Dük Johann Friedrich ile dostluğunun ona büyük planını Mainz'de tasarladığı haliyle –*Demonstrationes Catholicae* (Evrensel Kanıtlar)– sunmaya elverecek güveni kazandığına inanıyordu. 1679 yılı sonbaharında Johann Friedrich'e yazdığı bir mektup, bu dönemde Leibniz'in niyetlerinin en iyi doğrudan sunumunu oluşturmaktadır.[191] Leibniz'in açıklamasına göre bu plan "son derece önemli" idi ve merhum Boyneburg'un tam onayını almıştı.[192] Söz konusu plan bir yanda Tanrı'nın varlığının ve ruhun ölümsüzlüğünün ve manevi oluşunun kanıtlarını,[193] diğer yandan saçmalık ve çelişki iddialarına karşı Hıristiyan dininin gizemlerinin savunusunu içeren vahiy teolojisi ve doğal teolojinin bütününü kuşatıyordu.[194] Dahası, Katolikler ile Protestanlar arasındaki ayrılığı kaldırmaya dönük apaçık bir çaba içindeki planın son bölümü, Leibniz'in teolojik hakikatin birbirini tamamlayan iki kaynağı olarak gördüğü Katolik ("evrensel" anlamında) Kilise ile Kutsal Kitap'ın otoritesini kanıtlamaya adanmıştı.[195] En önemlisi de, düke yaptığı sunumda Leibniz ayrıca özellikle, mantık, metafizik, fizik, etik, siyaset ve matematik gibi bilimlerin tam ansiklopedisinin temellerini araştırmadan önce niçin bu teolojik kanıtlara ihtiyaç olduğunu açıklıyordu. Öncelikle mantığın –geçerli akıl yürütme yöntemlerinin incelenip geliştirilmesi olarak görülen– ilerletilmesi gerekiyordu. Leibniz'in planının Hıristiyanlık gizemlerini savunmaya adadığı bölümünde tasarladığı kanıtlar olasılıkları "ölçmeye" elverişli yeni bir mantık dalını gerektiriyordu.[196] Bu sonuçta evrensel biçimsel bir dili

ya da *characteristica universalis*'i geliştirmeye yönelik daha büyük planının bir parçasıydı (*pendant*). Leibniz gayet coşkulu bir halde dinsel tartışmaları çözmek ve Hıristiyanlık dinini misyonerlerin çalışmalarıyla yaymak için daha iyi bir araç bulunamaz diye açıklıyordu.[197] Sonuçta doğru "Tanrı, ruh, kul, töz ve araz" kavramlarına ulaşmak için bir metafizik ya da *scientia de ente* geliştirmek gerekiyordu,[198] çünkü bu kavramlar Tanrı'nın varlığının ve ruhun ölümsüzlüğünün planlanan kanıtı ve Teslis, Yeniden Diriliş ve Enkarnasyon savunusu ve ekmek ve şarap ayininin açıklaması için temel teşkil ediyordu.

Johann Friedrich'e gönderdiği bu mektup Leibniz'in felsefi düşüncesinin evrimi içinde çok önemli bir gelişmeyi, tözsel formların açıkça düzeltilmesini ilk kez "alenen" beyan ediyordu.[199] Beklenildiği gibi, dini eğilimleri olan düke göre Leibniz tözsel formları canlandırma eğilimi içinde her zaman önemli bir rol oynamış teolojik sebepleri vurguluyordu. Nitekim Kartezyenciliğin cisimlerin doğasını uzama indirgemesiyle birlikte tözsel formların reddedilmesi, Leibniz'e göre ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesi gibi gizemleri olanaksız kılmıştır.[200] Dolayısıyla töz, zihin ve cisimlerin doğasına dair anti-Kartezyen programından birkaç satırla Johann Friedrich'e söz etti. Bu nedenle yeni bir zihin öğretisine –bu sefer mantığın zihin felsefesi ya da *elementa de mente* olarak tasarlandığı– ve ona eşlik edecek yeni bir cisim öğretisine –fizik ya da *elementa de corpore– Demonstrationes Catholicae*'nin (özellikle Tanrı'nın varlığının, ruhun ölümsüz ve manevi oluşunun ve bedenlerin yeniden dirilme ihtimalini kanıtlamak için) ihtiyacı vardı.[201] Son olarak, "adalet, doğrulama, özgürlük, zevk, güzellik, güzel görüş" gibi kavramların ne olduğunu bilmek ve "tam da burada, bu hayatta insanın mutluluğuna " nasıl ulaşılabileceğini bulmak için "doğru etiğin ve siyasetin" gözler önüne konulması gerekiyordu.[202] Tüm bu kanıtların gerektirdiği sağlam düşünce yolunda emin adımlarla ilerlemek için matematiğe gerek olduğu sonucuna varmıştı. Keza bundan dolayı Paris'te zamanını matematik çalışmaya ayırmıştı. Aslında matematiğe olan ilgisi başka şeylerden soyutlanmış bir ilgi değil, son kertede büyük planını gerçekleştirme amacına hizmet eden bir ilgiydi.[203]

Bu nedenle 1678-79 yılları, Leibniz'in düşünce hayatında kilit bir rol oynar. *Demonstrationes Catholicae* formunda ansiklopedik planının "kamusal" sunumuna, ansiklopediye önsöz teşkil edecek, özellikle

metafizik (tözsel formlar öğretisini yeniden düzenledi) ve fizik (1678'de kuvvet kavramı üzerinde çığır açıcı bir çalışma yaptı) gibi disiplinlerde heyecan verici gelişmeler eşlik etmiştir. Ayrıca geometrik şekiller arasındaki benzerlik, eşleşme ve diğer ilişkiler (*characteristica geometrica* ya da *analysis situs* (durum analizi)) temelinde Öklit geometrisini "niteliksel" açıdan ele aldı, ikici veya ikili aritmetik kavramını geliştirmeye başladı, gelişmiş bir olasılık felsefesinin temellerini attı ve doğruluğun ölçütünü bir önermenin öznesinin içinde yüklemin bulunması olarak sunan mantıklı bir hesabın temelini oluşturan kilit nitelikte bir dizi mantık makalesi yazdı.[204] Ayrıca aynı dönemde dev ansiklopedi işinde elbirliği yapmak için bilimsel araştırmayı ve yeni bilim cemiyetlerini organize etmenin yeni yollarının bulunmasını düke önerdi.[205] Ne yazık ki Johann Friedrich'in Aralık 1679'da aniden ölümü, Leibniz'in bir zamanlar Boyneburg'dan beklediği desteği Hannover'de bulma ümidini önemli ölçüde söndürdü. Ne var ki Leibniz, her şeyi kuşatan planını terk edecek değildi. 1679'da bir kez daha ondan *scientia generalis* ("genel bilim") ve "kanıtlayıcı" ve "yenilikçi" ansiklopedi diye söz edip onu geliştirmeye yönelik şaşırtıcı miktarda materyal toplamayı sürdürdü.[206]

Leibniz'in *scientia generalis* ile kastettiği şey, dar anlamda, *ars judicandi* (ya da *demonstrandi)* ile *ars inveniendi'yi*, yani analiz ve sentezi içeren bir yöntemin bilimiydi. Bu daraltılmış anlama göre *scientia generalis,* geçerli akıl yürütme araçlarının incelenmesi ve geliştirilmesi şeklindeki klasik anlamıyla "mantık" idi. Bu anlam, örneğin 1679 tarihli bir metinde apaçık görülmektedir. Nitekim söz konusu metinde *scientia generalis*, "diğer tüm bilimlere yeterli veriden yola çıkarak keşfetmeyi ve kanıtlamayı öğreten" bilim diye tanımlanmaktadır.[207] Öte yandan Leibniz'e göre geniş anlamıyla *scientia generalis*, tüm bilimlerin ilkelerinin veya esaslarının bilimidir ya da tüm ansiklopedinin, en büyük faydanın unsurlarının araştırılmasıdır. Bu geniş anlama göre *scientia generalis,* rasyonel araştırma araçları yoluyla "bilgeliğin" aranması şeklindeki klasik anlamıyla "felsefe" idi:

> *Scientia generalis* ile kastettiğim şey diğer tüm bilimlerin ilkelerini ve o ilkeleri kullanma yöntemini içeren bilimdir. Böylece sıradan yetilerle donatılmış herkes verili ilkelerin insana tanıdığı imkân doğrultusunda kolay akıl yürütme ve kısa deneyimle herhangi bir spesifik meselenin detayına çabucak inebilecek, en zor şeyleri bile

> anlayabilecek ve en güzel hakikatleri ve en faydalı uygulamaları keşfedebilecektir. Dolayısıyla *scientia generalis* hem geçerli akıl yürütme yöntemini –düşünceleri [affectus] keşfetme, yargılama ve yönlendirme, hatırlama ve yeniden derleme– hem de her tür düşünce etkinliğinin sebebi olan En Yüce Fayda'nın araştırılmasının ve tüm ansiklopedinin unsurlarını ele almalıdır. Bilgelikse mutluluk biliminden [scientia felicitatis] başka bir şey değildir.[208]

Dolayısıyla *Demonstrationes Catholicae* planıyla kıyaslandığında, *scientia generalis* onların Önsözü'nün (Prolegomena) vârisi gibi gözükmektedir. İlk başta tasarlanmış haliyle bunlar "felsefenin unsurlarını", özellikle metafizik (de Ente), mantık (de Mente), matematik (de Spatio), fizik (de Corpore) ve uygulamalı felsefenin (de Civitate) ilk ilkelerini" içerme amacını taşıyordu.[209] Alsted ve Comenius'un eserlerinin örnek teşkil ettiği önceki nesillerin ansiklopedik emelleriyle uyum içinde Leibniz, bilginin geliştirilmesi için önerilen yeniden düzenlemenin felsefi avantajlarını ve bilginin aktarımının pedagojik avantajlarını vurguladı. Yine post-Ramist ve "Bacon'cı" eski kuşak reformcularla uyum içinde insanın durumunu iyileştirmeye ve bilgelikte temellenen gerçek insani mutluluğun sağlanmasına yönelik pratik amacını da vurguladı. *Scientia generalis* kavramını "bilgelik" arayışı ya da *scientifia felicitatis* (mutluluk bilimi) olarak sunduğu 1678-79 kışına denk gelen bir metinde Leibniz, *scientia generalis* ile ansiklopedi arasındaki ilişkiyi daha ayrıntılı biçimde açıklamaktadır:

> Bana göre bilgelik, mutluluk biliminden başka bir şey değildir ve bilgeliğe hazırlık olarak görülen gerçek öğrenme de nasıl iyi ve mutlu yaşanılacağı bilgisine bolca sahip bir ruhun alışkanlığından başka bir şey değildir. Fakat en önemli işlerimiz, çoğu bize ya zarar veren ya da yarar sağlayan varlıkların tüm doğasıyla ilgili olduğundan, bizim üzerimizde etkili olan veya bizim üzerinde etkili olduğumuz şeyler ve kendi zihnimiz hakkında çok yönlü bir bilgiye ihtiyacımız vardır. Fakat her şeyden önce evrensel bilim ya da şeylerin sebeplerinin bilimi, her şeyin yaratıcısı olan ve her şeyle birlikte bizim mutluluğumuzun da dayanağı olan Tanrı'da aranmalıdır ilkin; ondan sonra diğer zihinlerin doğasında ve durumunda ve son olarak da maddi doğada ve çeşitli özelliklere sahip cisimlerde aranmalıdır. Tüm bu unsurlar bu ya da şu bakımdan zarardan sakınmaya ve iyiliği gözetmeye katkıda bulunabilir. Bundan şöyle bir sonuca varıyoruz ki, tüm faydalı şeylerin ondan çıkarsanabileceği, olabildiğince ye-

> terli, hakikatlerin düzenli bir derlemesi ya da belli bir *encyclopaedia*'nın hazırlanması insanlığın mutluluğuna hizmet edecektir. Ve bu [sonraki] tüm kayda değer keşiflerin ve gözlemlerin eklenebileceği insanlığın ortak hazinesine benzeyecektir. Fakat [bu Encyclopaedia] özellikle doğa tarihi ve insanlık tarihiyle ilgili meselelerde en hacimli eser olacağından, bu arada akıl ve deneyimin ilk ilkelerini içerecek belli bir *Scientia Generalis*'e de gerek vardır[.][210]

Kısacası *scientia generalis* ondan tüm ansiklopedinin açımlanabileceği, tüm bilimlerin ilkelerini, unsurlarını veya temellerini içermesi anlamında ansiklopedinin bir özeti olması amacı taşıyordu. Bu minvalde Leibniz, "Initia et Specimena" ("Başlangıçlar ve Örnekler") ya da "Gizli Ansiklopediye Giriş"i içeren bir hazırlık çalışması için sunduğu çeşitli önerilerde *scientia generalis*'i sembolik olarak şöyle tanımlamıştı: "ortak mutluluk için bilimlerin yenilenip geliştirilmesi" ("de instauratione et augmentis scientiarum ad publicam felicitatem"). Bacon'cı yansımalarla uyuşan bir tanımdır bu.[211] *Demonstrationes Catholicae*'ye özgü amacı içeren teolojik kanıtlara gelince onlar, "her şeyden önce aranması gereken (*inprimis expetenda*) Tanrı'nın bilimi" olarak merkezi konumlarını kazanmaktadır.[212] Son olarak, 1688 yılının ikinci yarısında yazılmış bir mektupta Leibniz *scientia generalis seu princeps* ("genel ya da ilk bilim") ile Aristoteles'in ilk ilkeler bilimini bir tutuyordu.[213] Dolayısıyla *scientia generalis* bilgelikte temellenen gerçek mutluluğa ulaşmaya dönük etik amaca yönelik bir tür Aristocu "ilk felsefe" olarak metafiziği ve mantığı (önermelerin ve doğruluğun doğasına dair bir teori olarak modern anlamda) içeriyordu:

> Bilgelik için, şeylerin sebeplerini, evrenin uyumunu ve doğruların ilkelerini ve düzenlenişini [*oeconomia*] ele alan bir *scientia generalis*'e ihtiyaç vardır. ... Bizim değinmeye çalıştığımız ilk veya genel bilim, bilgenin teorisidir; bilgelikse [bu] ilk bilimin uygulanışıdır.[214]

Sonuçta bu yıllarda ansiklopedi kavramı Leibniz tarafından iki farklı anlamda kullanıldı; biri diğerinden daha bilindik iki farklı anlamda. Leibniz'in kastettiği birinci anlamıyla ansiklopedi, önerilen akademilerin veya bilimsel cemiyetlerin kurumsal çatısı altında işbirliği yapacak bilim adamlarının her bir alanda en iyi literatürü sistematik bir şekilde

incelemesiyle derlenip toplanacak geçmişin ve şimdinin bir tür dökümüdür. Leibniz'e göre bu inceleme, *scientia generalis* ve onun kilit nitelikteki aracı ya da "organon"u olan *characteristica universalis*'in tam anlamıyla geliştirilmesinin gerekli önkoşuluydu.[215] Öte yandan Leibniz "kanıtlayıcı" ve "yenilikçi" bir ansiklopedi kavramını ikinci bilindik anlama yerleştiriyordu. Bu ikinci anlamda aksiklopedi *scientia generalis*'in bir önkoşulu olmaktan çok onun meyvesiydi. Daha doğrusu o, *scientia generalis*'in sistematik şekilde açımlanma yoluydu. *Scientia generalis*'in mevcut tüm bilgilerin ilkelerinin yanı sıra bu bilgilerin geçmişteki keşif ve gelecekteki gelişim yöntemlerini kuşatması amacını taşıyordu. *Scientia generalis* bir kez oluşturulduktan sonra ansiklopedinin tüm disiplinlerinin sistematik ve doğru bir şekilde yeniden kavramsallaştırılıp geliştirilmesi için gerekli araçları ve temelleri sağlayacaktı.

1682 ile 1686 yılları arasında Leibniz'in ansiklopedi amacı doğrultusunda yazdığı özel yazılar denizinden bir cevher, bazen yayımlanmış makale halinde su yüzüne çıkıyordu. Leibniz'in kamusal bu tür bir iletişim kurmak için seçtiği aracın yakın zamanda yayın hayatına başlamış Almanya'nın ilk bilim dergisi *Acta Eruditorum* olması rastlantı değildi. Daha Ekim 1668'de ve sonra 1669 ve 1670 yıllarında bizzat Leibniz, benzeri bir dergi olan *Nucleus Librarius Semestralis*'in kurulmasını önermiş ama bir sonuç çıkmamıştı.[216] 1679 sonbaharında tekrar bu minvalde bir girişimde bulunmuş, bu sefer daha hırslı bir planı ortaya koymuştu. Önerilen *Semestria Literaria* yakın zamanın literatürünü sistematik şekilde gözden geçirmenin yanı sıra hem eski zamanlara ait nadir eserleri hem de çağdaş düşünürlerin eserlerini içerecekti. Ayrıca bir *Bibliotheca Universalis* kurma amacı doğrultusunda mektuplardan, günlüklerden ve bilimsel belgelerden önemli alıntılara da yer verecekti. Nihayetinde tüm bu yayımlardan, tamamlayıcı bir *Atlas Universalis* ile birlikte *Encyclopaedia Universalis*'i derlemeye yönelik materyali sunması bekleniyordu.[217] Ne yazık ki Leibniz'in planı bir kez daha kâğıt üstünde kaldı. Öte yandan 1681'de Leipzig'deki çalışmalarında ona eşlik etmiş Otto Mencke ve Christoph Pfautz,[218] *Journal des Sçavans* dergisini kendine model alacak bir Alman bilim dergisinin kurulmasına Leibniz'in destek verdiğini beyan ettiler. Nitekim Leibniz de onların yüzünü kara çıkarmadı. 1682 ile 1686 yılları arasında çoğu matematik ve bilimsel konulara dayanan on üç yazı-

yı yeni dergiye verdi.[219] Bunların arasında çok değerli yazılar vardı: Leibniz'in 1675'te bulduğu "sonsuz küçükler" hesabını sonunda daha geniş halk kesimine duyurduğu *Nova Methodus pro Maximus et Minimis* (Ekim 1684),[220] Descartes ile eleştirel bir yüzleşme zemininde kendi epistemolojisinin temel unsurlarını sunduğu *Meditationes de Cognitione, Veritate, et Ideis* (Kasım 1684) ve *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturae* (Mart 1686). Leibniz bu son zikrettiğimiz ufuk açıcı yazısında Descartes'ın evrende aynı hareket niceliğinin kütle çarpı hızın –*mv*– sonucuyla korunduğu yönündeki tezine karşı çıkıp mv^2 formülü ile hesaplanan kendi alternatif kuvvet korunumu yasasını öne sürdü.

Brevis Demonstratio'nun gün yüzüne çıktığı 1686 yılı, herhalde düşünsel açıdan Leibniz'in tam anlamıyla mükemmel yılıydı (*annus mirabilis*).[221] Harz projesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından yıllardır zihninde işlediği düşüncelerin hasadını sonunda alıp, onları fizik, metafizik, teoloji ve mantık alanlarında köşe taşı olacak dört metne dökmek için gerekli kafa rahatlığını ve düşünsel enerjiyi bulmuş görünüyordu. Muhtemelen Ocak ayının başından Nisan'ın başına kadar kaldığı Harz'ın dış dünyadan soyutlanmış ortamı içinde *Brevis Demonstratio*'yu yazıp 16 Ocak 1686'da yayımlanması için Otto Mencke'ye gönderdi.[222] Bu soğuk dağ inzivasında zoraki eylemsizlikle geçen birkaç gün Leibniz'i, Antoine Arnauld'nun incelemesi için "un petit Discours de Métaphysique"i ("Metafizik üzerine küçük bir konuşma") yazmaya sevk etti. 11 Şubat 1686'da güvenilir arkadaşı Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels'e bir mektup yazıp kendisi ile Arnauld arasında arabuluculuk yapmasını istedi. Arnauld o sıralarda XIV. Louis'nin Jansencilere yönelik baskısından kaçmış Hollanda'da saklanıyordu:

> Son birkaç gündür yapacak bir şey bulamayınca, metafizik hakkında kısa bir metin yazdım. Monsenyör Arnauld'nun hakkında fikir beyan etmesini istiyorum. İnayet, Tanrı'nın yarattıklarıyla aynı zamanda vaki olması, mucizelerin doğası, günahın sebebi ve kötülüğün kaynağı, ruhun ölümsüzlüğü, idealar gibi konuları bazı çok çetin mevzuları aydınlatacak şekilde yeni yaklaşımlar getirerek işledim. Henüz elimde tam bir nüsha olmadığı için metnin içindeki makalelerin bir özetini buraya ekledim. Sözün özü, bu özeti ona gönderip ilgi göstermesini ve fikrini iletmesini istemeni senden rica ediyorum.[223]

Bu mektup sonraki yıllarda *Discours de Métaphysique*'te (Metafizik Üzerine Konuşma) ele alınan konular çevresinde dönecek, Arnauld ile çok önemli bir mektuplaşmanın başlamasına damgasını vurdu. Fakat Leibniz'in üretkenliği fizik ve metafizik alanlarındaki bu çığır açıcı çalışmalarla sınırlı değildi. 1686 yılı Nisan ile Ekim ayları arasında, 1677 ile 1690 arasındaki felsefi ve teolojik metinlerinin en kalınını yazdı: *Examination of the Christian Religion* (Hıristiyanlık Dini Üzerine Bir İnceleme). Bu kitap 19. yüzyıl editörlerinin gözünde *Theological System* başlığını almayı hak edecek düzeydeydi.[224] Son olarak bu şaşırtıcı ölçüde verimli yılda mantık alanında en kapsamlı kitabını yazdı: *Generales Inquisitiones de Analysi Notionum et Veritatum.* Bu kitabında da yüklemin öznenin içinde bulunduğunun kanıtlanamadığı önermeler olarak şartlı doğruların yorumlanması düşüncesi karşımıza çıkıyordu. Bu düşünceye göre şartlı doğruların analizi, sonuna (yani kanıta) asla ulaşılamayan sonsuz bir süreçti.[225] *Generales Inquisitiones* ayrıca son derece yenilikçi bir mantık hesabının temellerini ortaya koyuyordu. Leibniz'in 1679'dan beri üzerinde çalıştığı bu mantık hesabı, George Boole'un (1815-64) sonradan geliştireceği mantık sistemlerine birçok önemli açıdan benziyordu. 1686 tarihli bu temel metinlerin ikisi Leibniz'in özel yazılar deryasının derinlerinden gün ışığına çıkıp halka ulaştı. Birinci metin, *Discours de Métaphysique,* Landgraf Ernst aracılığıyla Arnauld'ya kişisel bir mektup olarak gönderilmiş bir özet formunda kısmen açığa çıkmıştı. *Brevis Demonstratio* adındaki ikinci metin *Acta Eruditorum* dergisinde tastamam yayımlanmıştı. Her iki durumda da tatsız polemikler ve yanlış anlamalar Leibniz'in kendi başına geliştirdiği fikirleri başkalarıyla paylaşma kararını geciktirdi ve bu nahoş deneyimler onun yazılarının büyük çoğunluğunun ölümünden sonrasına kadar matbaaya gönderilmemesi gerçeğini büyük ölçüde açıklayabilir.

Mantık ve Matematik

Özel yazılarının büyük bir kısmını *scientia generalis, characteristica universalis* ve onun *calculus eniversalis* (evrensel hesap) içinde kullanımına ayırdı. Leibniz bu yazılarında özellikle "varlıklar" ile "kavramlar", doğruluk ile bilgi arasındaki ilişkiye, tanım tablolarını titizlikle derle-

mek ve ilk kavramları sıralamak yoluyla varlıkların kategorik düzenini oluşturmaya ve *characteristica* ve *calculus universalis*'i geliştirmek için bir temel olarak doğal dilin ve karmaşık kavramların analizine eğildi.[226] Mantık ile metafizik, doğruluğun mantıksal-ontolojik esasları ile bilgi arasındaki ilişkiyi ele alan çok sayıda yazısında Leibniz olgun halini 1686 tarihli *Discours de Métaphysique* metninde bulacak metafiziksel töz düşüncesinin temelini hazırladı. Daha özelde, Nisan 1679 tarihli mantık yazılarında, tekil tözlere karşılık gelen tam kavram teorisinin, yani bir önermenin ancak ve ancak yüklem kavramının özne kavramının içinde olması koşuluyla doğru olabileceği yönündeki savının temeli olan doğruluk öğretisini apaçık formüle etti: "Her doğru kategorik olumlu evrensel önerme, yüklem ile özne arasındaki bir bağlantıdan başka bir şeyi işaret etmez ... böylece yüklemin öznenin içinde olduğu veya özneye dahil olduğu söylenir. ... Yani ister kendi başına olsun isterse de bir eklemeyle birlikte olsun özne kavramı yüklem kavramını içerir."[227] Klasik analiz ve sentez, *ars judicandi* ve *ars inveniendi* yöntemlerin tartışıldığı bağlamda doğruluk öğretisi, doğru bir önermenin ya özdeş bir önerme ya da indirgenebilir bir önerme olduğu yönündeki savın içinde tekrar sunuldu.[228] Dahası, Kasım 1684'te *Acta Eruditorum* dergisinde yayımlanan *Meditationes de Cognitione, Veritate, et Ideis* apaçık özetlediği gibi, bir önermede yer alan kavramların tümünün analizi "sonuna kadar yürütüldüğü" zaman, yani daha fazla indirgenemeyen ilk kavramlara ulaşıldığı zaman en eksiksiz bilgi –yeterli bilgi– elde edilir.[229] Karmaşık önermelerin ve kavramların özdeş önermelere ve ilk kavramlara indirgenmesini içeren bu doğruluk ve bilgi düşüncesi, Leibniz'in tüm doğruların nihayetinde onlardan oluştuğu ilk kavramları saptama yönündeki gayretkeş çabalarının nedenini açıklamaktadır. Nitekim "insan düşüncesinin alfabesini" çıkarmaya hizmet edecek bu kavramların listelerini ve tanım zincirlerini yorulmak bilmeden derlemeye daha 1668'de *Dissertatio de Arte Combinatoria*'da başlamıştı.[230]

Ayrıca bu kavramların tespiti, *characteristica universalis*'in geliştirilmesine yönelik ilk adımdı. Bir kez bu kavramlar (veya en azından onlardan olabildiğince çok) bulunursa sonraki iş, onları temsil etmek ve onların doğru "birleşiminin" kurallarını belirlemek için uygun "karakterlerin", "işaretlerin" veya "sembollerin" tespiti olacaktı. Dolayısıyla *characteristica universalis*'in geliştirilmesinin hem analitik bir yanı (ilk

kavramların bulunmasına yol açacak) hem de sentetik ya da "birleşik" bir yanı vardı. Sonuçta onun ürünü hem *ars judicandi*'nin hem de *ars inveniendi*'nin çarpıcı bir şekilde geliştirilmesi olacaktı.[231] Matematikçi Jean Gallois'ya 19 Aralık 1678'de gönderdiği bir mektupta Leibniz, kendi *characteristica* anlayışının evrensel iletişimi sağlamanın bir aracı olarak yapay evrensel dil yaratmaya dönük önceki çabaları önemli ölçüde ilerlettiğini savundu. Bu ilerleme cebir ve aritmetik modelini takip eden mantıklı yargı ve keşfin gücünü içeriyordu:

> Bu genel bilimin gerçekliğine ve kullanışlılığına giderek daha fazla ikna oluyorum ve onun kapsamını çok az insanın anlayabildiğini görüyorum. Fakat onu daha basit ve deyim yerindeyse anlaşılır kılmak için bir zamanlar sana bahsettiğim, cebir ve aritmetiğin salt onun örneklerini teşkil ettiği *characteristica*'yı kullanmaya niyetliyim. Bu *characteristica*, düşüncelerimizin bağlantısına tastamam karşılık gelen belirli bir yazıyı ya da dili (zira bunlardan birine sahip olan diğerine de sahip olabilir) içeriyor. Bu karakter, daha önce düşünülenlerden tamamen farklı olacak. En önemli şey göz ardı edildiğinden, esasen bu dilin karakterleri cebir ve aritmetikte olduğu gibi yargıya ve keşfe yardım etmelidir. ... [B]u dil, yazılabilmesi için öğrenilmesi gereken Çinceden çok daha öğretici olacaktır.[232]

Çinceye atıfta bulunmasının sebebi bir ay kadar önce Leibniz'in Brandenburg elektörünün hekimi olan Johann Sigismund Elsholz ile Çin yazısı ve dili üzerine ilginç bir mektuplaşma serüvenine başlamasıydı. Leibniz, sembolik formel bir dil geliştirmeye yönelik çabaları bağlamında Çin geleneğini son derece merak uyandırıcı buluyordu.[233] Fakat bu mektubun belki de en açık yanı hem *characteristica*'nın geliştirilmesi için takip edilecek modeller olarak hem de sonunda dahil olacakları daha geniş bir projenin salt unsurları olarak cebir ve aritmetiğin apaçık belirtilmesiydi. Aslında Leibniz'in *characteristica*'ya yönelik çalışması, cebiri (daha doğrusu François Viète'nin semboller mantığına [*logistica speciosa*]') kendine model alan bir mantık hesabının geliştirilmesini en çarpıcı ve ayırt edici özelliklerinden biri olarak sunuyordu.[234]

Bu mantık hesabının temeli, Nisan 1679'da yazdığı yazıların dosyasında bulunmaktadır.[235] Bu yazılarda Leibniz kavramları göstermek ve önermeleri oluşturmak için harfler ve sayıları kullandı. Özellikle ilk kavramlar, daha basit öğelere bölünemediğinden onları asal sayılarla

tasarlamayı önerdi.[236] Buna göre, karmaşık bir kavram (yani ilk kavramlardan oluşan bir kavram) asal sayıların çarpımı olarak ifade edilebilirdi. Dahası, Leibniz cebir denklemlerini kullanarak, şekilsel olarak "karşıtlık karesi" ile elde edilen dört standart kategorik önermeyi ifade etti. Önermeler ve onların sayısal ifadeleri arasındaki ilişkiye dair bu düşünceleri bağlamında Leibniz, mantıksal bir savın doğruluğunun ölçütünü formüle etti. Ayrıca yeni hesabıyla sadece sayıları belirleyen kuralları uygulayarak her tür ve sayıda kıyaslamanın türetilebileceğini gururla ilan etti. 1678-84 yılları arasındaki mantık metinlerinde *calculus universalis* diye tanımladığı bir mantık hesabını ana hatlarıyla ortaya koydu. Bu hesabında savlamanın yapısına, yani terimleri tasarlamak için önermelerde kullanılan harflerle (örneğin, a = "hayvan", b = "rasyonel" gibi) gösterilebilecek farklı bağlamlardan bağımsız olarak geçerli kalan yapıya odaklandı.

1686 tarihli *Generales Inquisitiones de Analysi Notionum et Veritatum* adlı metinde başlığın yanında yazdığı gibi –"Hic egregie progressus sum" (Burada kayda değer bir ilerleme sağladım)– önemli bir atılım yaptığını düşünüyordu.[237] Bu eserinde Leibniz gerek terimler gerekse önermeler için geçerli olan bir denklik düşüncesi tanımladı: iki terim ya da önerme *salva veritate* ("doğruluğu koruyarak") birbirinin yerine geçebiliyorsa, yani onların birbirinin yerine geçmesi doğruluk değerini değiştirmiyorsa o iki terim ya da önerme denktir (*coincidunt*). Ayrıca hesapta iki temel ilişkiyi de ortaya koydu: "dahil olma" (Almancadaki "*est*" –olmak fiili– bağlantısıyla gösterilen) ilişkisi ve "denklik" ("=" işaretiyle gösterilen) ilişkisi. Dahası, önermelerin terimlere indirgenmesi gibi çok önemli bir düşünceyi de öne sürdü; örneğin, "A, B'dir" şeklindeki kategorik önermenin "A'nın B olmasına" ya da "A'nın B'liğe" indirgenmesi. Leibniz, bu indirgemeyi, hesabın felsefeye sokulmasında büyük önem taşıyan yeni türde soyutlamalara ("kavramsal soyutlamalar" ya da "mantıksal soyutlamalar") yol açan bir soyutlama işlemi olarak görüyordu. Bu sayede Leibniz kategorik önermeleri terimlere indirgeyebildiği gibi, varsayımsal önermeleri de kategorik önermelere indirgeyebiliyordu. Buna benzer bir yöntemi daha sonra George Boole, Charles S. Peirce (1839-1914) ve Ernst Schröder (1841-1902) gibi cebir mantıkçıları daha sonraları benimseyeceklerdi.

> Bu soyutlamalar, benim hesaplamayı felsefeye dahil etme yönündeki genel planlarıma çok uygundur; zira kategorik önermeleri '*est*' ile ifade edilen basit terimlere indirgeyebildiğim gibi, varsayımsal önermeleri de bu soyutlamaların dahil olduğu kategorik önermelere indirgeyebiliyorum. Sözgelimi, 'Eğer Peter akıllıysa adildir' şeklindeki varsayımsal önermeyi şu kategorik önermeye indirgiyorum: 'Peter'in akıllı olması Peter'in adil olmasıdır'. Bu yolla varsayımsal önermeler için geçerli kurallar, kategorik önermeler için de geçerli oluyor. [238]

1686-7 yıllarında yazılmış bir dizi yazı, Leibniz'in mantık hesabında önemli gelişmeleri, özellikle "gerçek toplama" işleminin –sayıların değil de kavramların toplandığı ya da Leibniz'in deyişiyle "birleştirildiği" bir mantık işlemi– sunulmasını içerir. Bu işlemi, aritmetik toplama işleminden ayırmak için Leibniz, + sembolü yerine ⊕ sembolünü kullandı.[239] Ne yazık ki bu gelişmeler de diğer pek çok atılımları gibi 20. yüzyıla kadar Leibniz'in düşünsel mirasında (Nachlass) gömülü kaldı.

Ayrıca Leibniz gerçek diyalogun biricik zemini olan akıl temelinde tüm tartışmaların barışçıl bir çözüme kavuşturulabileceği yönündeki görüşünü beyan ettiği bir yazısını da kendine saklamıştı. Evrensel hesap açısından yeniden formüle edip tek kelimeyle *calculemus*'u öne sürdü:

> Karakterlerle düşüncelerin ifadesine geri dönecek olursak, benim görüşüme göre, karmaşık savları basit *hesaplara*, muğlak ve belirsiz terimleri belirli *karakterlere* dönüştürmediğimiz sürece *tartışmalara son vermek* ve *mezhepler* arasında uzlaşıyı sağlamak pek mümkün olmayacaktır. ... Bir kez bu başarıldıktan sonra, iki filozof arasında bir tartışma çıktığında iki muhasebecinin yapacağı şeyi yapmaları gerekecek sadece. Ellerine bir kalem alıp hesap makinesinin başına oturup –ya da isterlerse bir arkadaşlarını çağırıp– birbirlerine '*hadi hesaplayalım*' [*calculemus*] demeleri yetecek.[240]

Leibniz'in ünlü *calculemus*'u insan aklının her şeye yeten gücünün olanaksız bir manifestosu değildi. Eğer Leibniz bir şeyle ilgili aşırı iyimserdiyse, o şey insan aklının gücünden çok, insanın aklın peşinden gitme isteğiydi. Zira o da aslında yaratılmış aklın sınırlarının ve gerek günlük hayatta gerekse tıp, hukuk bilimi ve din gibi hayati alanlarda mantık hesabının dayanacağı kesin bilgilere ulaşılamayacağı (ve genellikle

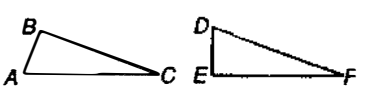
ulaşılamadığı) gerçeğinin gayet farkındaydı. Yine de aklın bu alanlarda oynayacağı bir rol bulunduğu için *characteristica*'sının "*semboller ve işaretlerle insan aklının son derece etkin* [*compendiosissimus*] *bir kullanımı* ve yüce bir coşku" olduğu sürece bir hayli faydalı olacağında ısrar ediyordu.[241] Her şeyin matematiksel bir hesaba tâbi tutulup sonunda tamamen anlaşılacağını söylemiyordu. Bunun yerine, kesin kanıtların bizim için imkânsız olduğu ve olacağı birçok alanda belirli bir formel dil sayesinde aklımızı en iyi şekilde kullanabileceğimizi öne sürüyordu. Yine bu yöntemle belirsiz durumlarda anlaşmaya varıp makul kararlar alabilirdik. Başka bir deyişle, yeterli verilerle değil de tahminlere göre hareket etmek zorunda kaldığımız çoğu durumda yeni ve devrimci bir mantık yoluyla "hem daha makul [verisimilius] hem de *daha güvenilir* [*tutius*]" olanı saptamamız gerekir. Leibniz'in üzerinde çalıştığı "kanıtlar, varsayımlar, tahminler ile ipuçlarının ölçüt olduğu, olasılıkların derecelerini tahmin etmeye yarayan, şimdiye değin kimsenin üzerine eğilmediği *bir mantık dalı*ydı."[242]

Gerçekte bu sözleri yazmadan on yıl kadar önce Leibniz, olasılık felsefesinde dönüm noktası olan bir yazı yazmıştı. Eylül 1678 tarihli *De incerti aestimatione* adındaki bu yazısında "olasılığın olanağın derecesi olduğu"nu savunuyor ve bunu yaparken bir yüzyıl sonra Pierre Simon de Laplace'ın (1749-1827) formüle edeceği klasik olasılık teorisinde temel teşkil eden düşünceyi belirtmiş oluyordu.[243] Aynı zamanda dört başı mamur bir olasılık mantığını geliştirmek için ya da "bir meseleye iki tarafın sunduğu nedenleri tartabilecek (sayabilecek değil), onun deyişiyle bir "akıl terazisi" için yapılması gereken daha çok şeyin bulunduğunun gayet farkındaydı.[244] Bu yeni mantık dalını geliştirmeye gereken zamanı ayırmasına engel olan birçok meşgalesinin bulunmasına acı acı hayıflanarak bu mantık üzerinde çalışma kararlılığını bir kez daha vurguladı. Bu onun için öylesine önemliydi ki 1697'de hayatının yeni bir evreye girdiğini hissediyordu. Söz konusu mantık dalını geliştirmeye kesin öncelik tanımak istediğini şu sözlerle dile getirmişti:

> Nedenlerin sayılmayıp tartılması gerektiği haklı olarak sık sık dile getirilir; ama şimdiye kadar hiç kimse nedenlerin gücünü tartabileceğimiz bir teraziyi bize sunmamıştır. Mantığımızın en büyük eksiklerinden biridir bu. Adalet, devletin asayişi ve refahı, insanların sağlığı ve din gibi hayatın en ciddi ve önemli meselelerinde bu

> mantık eksikliğinden mustaribiz. ... Eğer Tanrı bana yeterli sağlık ve ömür verirse birinci meselem bu olacak.[245]

Şaşırtıcı olmakla birlikte, tahmin edilebileceği gibi Leibniz, *characteristica universalis*'i ve mantık hesabını geliştirmek için matematiksel modeller üzerinde çalışırken çarpıcı yeni fikirlere ulaşıyordu. Bu çabalarının öne çıkan bir örneği, *analysis situs* (durum analizi) ya da *characteristica universalis*'in özel bir formu olarak gördüğü *characteristica geometrica* üzerine çalışmasıydı. Bu yeni geometri biliminden 19 Aralık 1678 gibi erken bir tarihte Gallois'ya bahsetmişti. Ağustos 1679'da ise *Characteristica geometrica* adındaki yazısını bitirmişti.[246] 18 Eylül 1679'da Christiaan Huygens'e gönderdiği, içinde bir fosfor örneği ve onun "kesintisiz ışığı" ile yapılacak deneye daveti bulunan pakete yeni *Characteristica geometrica*'sını ana hatlarıyla anlatan bir de yazı koymuştu.[247] Bu yazıya eşlik eden mektupta açıkladığı gibi, geometri problemlerini çözmek için en iyi yolun cebri geometriye uygulamak olmadığı, çünkü cebir "büyüklüğü ifade ederken" geometrinin temelde "durum" (*situs*) ile ilgilendiği sonucuna varmıştı. Bu nedenle "tıpkı cebirin büyüklüğü ifade ettiği gibi, durumu bize doğrudan ifade edecek tastamam geometrik veya lineer olan" yeni bir "analize" ihtiyaç vardı. Bu tam da Huygens'e gururla bildirdiği gibi, kendisinin yapmaya çalıştığı şeydi: "Bunu yapmanın yollarını görebildiğime inanıyorum ve cebirin sayıları ve büyüklükleri ifade etmesi gibi şekilleri, işleyişleri ve hareketleri karakterlerle temsil etmek mümkün olacak."[248] Kısacası, Leibniz'in asıl düşüncesi şekiller yerine sembollerle durumu, açıları ve hareketleri ifade etmek ve sonra onlarla verimli ve açık bir şekilde işlem yapmak.[249] Kafasında olanı açıklamak için basit geometrik yerin sembolik ifadesinin bir örneğini kullanır. Sözgelimi, iki üçgen arasındaki benzerliği (Şekil 4.1) ABC ∞ DEF diye ifade eder. Burada benzerlik ilişkisi ∞ sembolüyle gösterilmektedir.[250] Bu yeni geometri hesabıyla yürüttüğü bir kanıt örneğiyle yazısını bitirir.[251]

Şekil 4.1. Kaynak: A III, 2, 854.

Huygens etkilenmemişti. Ne yazık ki Huygens, Leibniz'in tanımıyla hayata geçirilmiş bir yöntem olarak değil de "cebiri kendi alanında bizi ne kadar ileri götürebiliyorsa onun da kendi alanında bizi o kadar ileri götürebileceği bir öneri olarak" sunduğu şeyin muazzam potansiyelini fark edememişti.[252] Leibniz'in sunduğu tüm sonuçların zaten bilindiğini ve bu yeni *characteristica*'nın kendi düşüncesine göre "kuruntu"dan başka bir şey olmadığını savundu.[253] Huygens'in küçümseyici sözleri, Leibniz'i büyük hayal kırıklığına uğrattıysa da tamamen yıldırmadı. Muhtemelen 1693'te *Analysis situs* üzerine bir yazı daha yazıp 1716 yılına kadar projesinden (ara sıra da olsa) söz etmeyi sürdürdü.[254]

Öte yandan 1679'dan itibaren, zihninde yeni bir buluş şekillenmeye başlamıştı: ondan kayda değer buluşlar elde edeceği ikili veya *binary* aritmetik. Bir kez daha Leibniz'in görüşü zamanının çok ilerisine uzanmıştı.[255] Her ne kadar Leibniz, bu projeye tekrar tekrar dönüp sonunda onu bazı asıl amaçlarıyla ilişkilendirdiyse de teknik sıkıntılardan dolayı bu projeyi geliştirme olanağı bulamadı. Ne var ki daha erken başarısı Ocak 1684'te determinantları ve onların özelliklerini bulması oldu. Determinantlar bilinmeyenleri ortadan kaldırarak lineer denklem sistemlerini çözmek için kullanılır. (Yani, aynı bilinmeyenlere sahip sınırlı denklem kümelerinin ortak çözümleri determinantlarla bulunur: örneğin, $a_{10} + a_{11}x + a_{12}y = 0$ ve $a_{20} + a_{21}x + a_{22}y = 0$ denklemlerinde x ve y bilinmeyenlerdir ve bu denklemler determinantlarla çözülür). 22 Ocak 1684 tarihli çok önemli bir el yazmasında Leibniz determinantlar yoluyla lineer denklem sistemlerini çözmek için genel bir kurala ulaştı. Sonradan İsveçli matematikçi Gabriel Cramer'in (1704-52) adıyla "Cramer kuralı" diye anılması, Leibniz'in buluşuna itibar kazandırdı. Bu buluşunun önemine rağmen Leibniz lineer cebirdeki bu yeni temel teorisine dair hiçbir şey yayımlamadı.[256] Ayrıca 1682'de Leibniz, Fermat'nın küçük teoremi diye bilinen teoremi de kanıtladı.[257]

Metafizik ve Fizik

Leibniz'in bu dönemde büyük ilerleme kaydettiği mantık onun gözünde gerçekliğin bir "aynası" idi. Bu da o yıllarda yoğun mantık çalışmalarının niçin *Discours de Métaphysique*'te, tekil bir töze karşılık

gelen tam kavram öğretisiyle ifade ettiği metafiziği için doğrudan destek sunduğunu açıklamaktadır. Öte yandan mantığın yanı sıra matematik, fizik, teoloji ve metafizik alanlarında geliştirdiği aynı ölçüde değerli birtakım düşünceleri Leibniz'in gençlik sezgilerinin kökten tutarlı bir değişim süreci içinde olgun felsefi görüşlere dönüşmesine yol açtı. Aslında yaşamının sonuna doğru vurguladığı gibi, sisteminin ilkeleri "birbirinden pek koparılamayacak nitelikteydi ve birini bilen hepsini bilirdi."[258]

1679'da Dük Johann Friedrich'e bildirdiği, nispeten belirgin şekilde metafiziksel düşünce damarından gelen tözsel formların yeniden düzenlenmesi, 1680'ler ve sonrasında Leibniz'in öne sürdüğü felsefi sistemin, özellikle 1679'dan sonra geçen on yılda şekillenen töz kavramının asıl unsurunu oluşturdu. Tözsel formlar öğretisi "modernler", bilhassa Kartezyenciler tarafından reddedilmiş merkezi bir Aristocu ve skolastik öğretiydi. Leibniz düşüncesinin erken döneminde "modernler"in doğru bir şekilde mekanikçi yoldan açıkladıkları doğa olgularının izahında tözsel formlara başvurmaya küçümser olmasa bile kuşkulu yaklaşmıştı.[259] Öte yandan bu öğretinin doğru metafiziksel bağlamda yeniden yorumlanıp kullanılması ihtimalini her zaman açık tutmuştu. 1668'de *De Transsubstantiatione*'de "tözsel form"u bir varlığın töz olarak nitelendirilebilmesi ve Aristoteles'in "doğa"sına karşılık gelebilmesi için gereken eylem ilkesi diye tanımladı.[260] Her ne kadar 1671'den sonra "tözsel form" terimini Leibniz artık telaffuz etmez olduysa da, 1673 ile 1675 arasında yazdığı bir metinde cisimlerde içkin olan ve onların "tözsellik" ilkesini oluşturan eylem ya da gayret (*conatus*) ilkesini "skolastiklerin ... tözsel form dedikleri" şeyle bir tuttu.[261] 1673-5 yıllarında doğru yorumlandığında, geleneksel tözsel formlar öğretisinin maddi dünyanın metafiziksel anlayışında, "maddi olmayan bir ilkeyi" öne süren güçlü bir açıklama aracı sağlayabileceği görüşünü hâlâ apaçık savunuyordu. Zikrettiğimiz "maddi olmayan ilke"yi daha 1668'de *Confessio Naturae*'de tasavvur etmiş ve sonra 1668-9 yıllarının metinlerinde şöyle açımlamıştı: bir varlığın töz olarak nitelendirilebilmesi ve skolastik "tözsel form" terimiyle apaçık ifade edilebilmesi için gereken bir eylem ilkesi. Yine de çok önemli bir farklılık gözden kaçmıyordu. *Confessio Naturae* ve 1668-9 yıllarının metinlerinde "maddi olmayan ilke" ya da "eylem ilkesi" akıl sahibi olmayan varlıklar için aşkın bir Zihin (yani Tanrı) açısından yorumlanmıştı. Ne var ki 1670-2 yıllarında panteist çıkarımlara ulaşma-

mak için bu eylem ilkesinin (ve dolayısıyla tözselliğin) cisimlerde içkin olması gerektiği sonucuna vardı.[262] 1679'da Leibniz işverenine yazdığı "resmi" bir mektupta tözler için gereken içkin eylem ilkesinin geleneksel tözsel form öğretisi açısından yorumlanabileceğini belirtti.

Bu arada Leibniz'in fizik üzerine çalışmalarından ilham alınarak, bu ilke varlıkların içindeki eylem "gücü" veya "kuvveti" açısından çarpıcı bir şekilde yeniden yorumlandı.[263] Ocak 1678'de hareket yasaları ve cisimlerin çarpışması hakkında yayımlanmamış bir yazısında (*De corporum concursu*) Leibniz bu kuvveti ilk kez kütle (m) ile hızın karesinin (v^2) çarpımı olarak nicelleştiriyordu.[264] Descartes'ın savunduğu gibi evrende korunan şey hareket miktarı (kütle çarpı hız ya da mv) değil, kuvvet miktarıydı (kütle çarpı hızın karesi ya da mv^2).[265] 1678-9 gibi erken bir zamanda ulaştığı bu sonucu Mart 1686'da *Acta Eruditorum* dergisinde yayımladığı *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii et aliorum circa legem naturae* adlı yazısıyla beyan etti. Bu yazısında Leibniz Kartezyen fiziğin çekirdeği olan hareketin korunumu ilkesini eleştirdi. Descartes ve Kartezyencilerin hatasının hareketin miktarını harekete geçirici kuvvetle özdeşleştirmelerinde yattığını savundu. Bu hatalı özdeşleştirmeden yola çıkarak vardıkları sonuç evrendeki aynı miktarda hareketin korunduğuydu. Buna karşın Leibniz, harekete geçirici kuvvetin hareket miktarına eşdeğer olmadığı ve evrende korunanın hareket değil kuvvet olduğunu gösterdi.[266] Leibniz'in savının nihai temeli geometrinin mekaniğe uygulanışının temeli olarak 1676'dan itibaren kabul gören, tam sebep ile tüm sonuç arasında eşitliği öngören temel metafiziksel ilkeydi.[267] Bu ilkeden yola çıkılarak varılan sonuç kuvvetin yol açabildiği sonucun miktarına göre tahmin edilmesi gerektiğiydi. Nitekim Leibniz 1678 yazı ile 1679 başı arasında şunları yazmıştı:

> Kuvvet ya da güç şimdi ele alınmalıdır; o bilinecekse sonucun miktarından tahmin edilmelidir. Fakat sebebin kuvveti ile sonucun kuvveti birbirine eşittir. ... Bu noktada hareketin miktarının korunmadığı, öte yandan kuvvetin miktarının korunduğu anlaşılmaktadır [268]

Brevis Demonstratio'nun Fransızca tercümesi Eylül 1686'da Hollanda'da bilimsel bir dergi olan *Nouvelles de la République des Lettres*'de Pierre Bayle (1647-1706) tarafından yayımlandı. Bu yayım,

Bayle ile 1702'ye kadar sürecek bir mektuplaşmayı başlatmanın yanı sıra Kartezyen Abbé Catelan, Nicolas Malebranche ve Denis Papin ile uzun bir polemiği de körükledi.[269] Özellikle, Bayle'a gönderdiği 9 Ocak 1687 tarihli, *Nouvelles de la République des Lettres*'in Şubat 1687 sayısında yayımlanan bir mektupta Leibniz, Abbé Catelan'ın itirazlarına cevap verip harekete geçirici kuvvet ile hareket miktarının eşitliğini öngören Kartezyen ilkenin yerine kendi nezdinde "en evrensel ve en sağlam yeni bir *doğa yasası*"nın konulmasını önerdi:

> Şöyle ki, her zaman *tam sebep ile tüm sonuç arasında kusursuz bir eşitlik* vardır. Bu yasa sonuçların sebeplerle orantılı olduğunu söylemekle kalmaz, tüm sonucun kendi sebebine eşit olduğunu da belirtir. Bu aksiyom esasında metafiziksel olmasına rağmen, yine de fizikte kullanılabilecek ve kuvvetleri geometrik bir hesaba indirgemenin yollarını sunan en faydalı aksiyomdur.[270]

Bu temel ilke ve onun sonucundan –yani kuvvetin sonuç miktarıyla tahmin edilmesi gerektiğinden– yola çıkan Leibniz önemli bir metafiziksel çıkarıma ulaştı:

> Metafizik için önemli bir noktaya değineceğim. Kuvvetin hız ve kütlenin çarpımı [mv] ile değil de gelecekteki sonucuna göre tahmin edilmesi gerektiğini göstermiştim. Ne var ki kuvvet ya da güç şimdiki zamanda gerçek bir şeyken, gelecekteki sonuç gerçek değildir. Dolayısıyla şöyle bir sonuca varıyoruz: *Cisimlerin her harekete gücü yettiğini kabul etmediğimiz sürece, onlarda kütle ve hızdan farklı bir şeyin bulunduğunu benimsemeliyiz.*[271]

Gerçekte Leibniz'in fiziksel dünyada gözlemlenebilen şeylerin eşlik ettiği metafiziksel öğretisinin asıl amaçlarından biri, yaratılmış varlıklara içsel bir hareket kaynağı –aktif bir kuvvet ya da güç– atfetmekti. İşte bu noktada Leibniz, yalnızca Tanrı'nın hakiki kuvvet ya da nedensel etkiye sahip olduğunu öngören Malebranche'ın vesileciliğiyle temel bir fikir ayrılığına düştü.[272] Tahmin edilebileceği gibi, birkaç satır sonra Leibniz, Malebranche ile tartışmaya girişti. Ondan sonra da *Nouvelles de la République des Lettres*'de ve özel yazılarında kaydedilen uzun soluklu tartışma, iki düşünür arasındaki Kartezyencilik ve onunla ilişkili konular üzerine yapılan 1679 tarihli doğrudan mektuplaşmaları tamamladı.[273]

Kuvvetin (mv^2) korunumu yasasına dayanan yeni bir mekaniğin gelişmesi diğer düşünce kollarıyla birleşip yeni bir metafizik ortaya koydu. Bu metafiziğe göre bir şeyin kelimenin dosdoğru anlamıyla (*ens aliquod*) "bir" varlık olarak nitelendirilebilmesi maddi olmayan bir birlik ve etkinlik ilkesini, bir "ruh" ve "form"u gerekli kılıyordu. Daha 1678-79 yıllarında Leibniz, dosdoğru "bir" (*hoc aliquid* ya da *unum quiddam*) olan her varlığın bir ruh taşıması ya da algı ve istekle donanmış olması bakımından "canlıdır" sonucuna varmıştı:

> Buradan maddi olmayan varlıklar konusuna geliyoruz. Cisimlerde sadece maddenin gerekli oluşuyla açıklanamayan kimi şeylerin bulunduğu ortaya çıkıyor. Sözgelimi sebep ve sonuç eşitliği gibi metafiziksel bir ilkeye dayanan hareket yasaları gibi. İşte bu noktada ruh ele alınmalı ve her şeyin canlı olduğu gösterilmelidir. Bir ruh, bir tür form olmadığı sürece bir cisim, bir varlık niteliği kazanamaz, çünkü bu durumda onun hiçbir parçası daha fazla parçalanamayacak bir şeye atfedilemez ve böylece *o şeye* [*hoc aliquid*] ya da *bir şeye* [*unum quiddam*] atfedilebilecek hiçbir şey cisimde bulunamaz. Algı ve istek sahibi olmak bir ruhun formunda veya doğasında vardır; ruhun istekleri ve eylemleridir onlar. ... Sadece insana algıyı atfetmeyi istemek budalacadır; bütün varlıklar kendi mükemmellik derecesine göre bir algıya sahip olabilir[.][274]

Açıkça *Demonstrationes Catholicae*'nin bir örneği olarak yazılmaya başlanmış 1685 tarihli bir metinde Leibniz, cisimlerin uzama indirgenemeyen yanlarını açıklama arayışı içinde yaptığı dolambaçlı yolculuğu canlı bir şekilde anlatır. Sırasıyla Aristocu geleneğin "tözsel form" ve "madde" kavramlarına karşılık gelen, "doğru cisim kavramı"nı eylem gücünde (*vis agendi* ya da aktif güç) ve istek ya da direnç gücünde (*vis patiendi* ya da pasif güç) bulması, tam da yolculuğun başladığı noktada labirentten beklenmedik bir çıkışa benzemektedir. Söz konusu yolculuğu sırasında ta *Confessio Naturae*'ye dayanan bir kanısını da onaylıyordu. Bu kanıya göre fizik metafizik ilkelere dayanmalıydı, her ne kadar metafiziksel ilkeler fiziğin yerli yerince araştırdığı şeylerin ötesinde olsa da ve olguların mekaniksel açıklamasına dahil olmasa da:

> Doğru cisim kavramı bilinmiyor, çünkü o uzamı değil, etkileme ve etkilenme gücünü, yani hareket etme ve harekete direnme gücünü içeriyor [agendi patiendique, hoc est movendi resistendique vis]. ... Mekanik yasalarının geometriden değil de

> metafiziksel ilkelerden çıktığını ve eğer bütün varlıklar bir zihin tarafından yönetilmiyor olsaydı onların deneyimlediğimizden çok farklı olacağını ... kanıtladım. Ayrıca bir cisim kendi başına bir şey, varlık olarak da anlaşılamaz; aksi halde o noktaların toplamından başka bir şey olmazdı ki bu da mümkün değildir. O halde cisimler bir bakıma ruha benzeyen, yani yaratıcının her tür cisme verdiği ilk edim ya da eylem gücü olan bir tözsel form taşır. ... Sonuç olarak maddenin uzamı kuvvetin [vis] eylemi içermesinden daha fazla içermediğini göstermiş oldum. Madde cismin belirli bir uzama sahip olmasını sağlayan etkilenme ve direnç gösterme gücüdür. ... Şu halde benim başıma gelen şey, bir ormanda uzun bir süre dolaştıktan sonra aniden açık bir alana çıkan ve hiç umut yokken ilk başta ormana daldığı noktaya geri dönen bir kişinin yaşadığına benziyor.[275]

Tözlerin oluştuğu Aristocu form ve madde ikiliği, bu dönemde Leibniz'in metafiziğinin en öne çıkan ayırt edici özelliklerinden birini temsil eden maddi tözler öğretisinde kilit bir rol oynadı.[276] Bilindiği gibi bu öğreti, Arnauld ile *Discours de Métaphysique*'in körüklediği mektuplaşmalarında uzun boylu tartışıldı. Maddi töz, bir cisim ile tözsel bir formun birlikteliğinden doğar; sonuçta o cisim de başka maddi tözlerin bir toplamıdır ve o maddi tözlerin her biri yine bir tözsel form ile bir cismin birlikteliğinden oluşmuştur ve bu böylece devam eder. Skolastik geleneği izleyen Leibniz, cismi, tözsel bir formun maddi bir tözü oluşturmak için onunla birleştiği ve sonuçta diğer maddi tözlerden oluşan "ikincil madde" olarak gördü. Ona göre "birincil madde" "pasif kuvvet" idi ve bu pasif kuvvet, tözsel forma karşılık gelen "aktif kuvvet"i tamamlıyordu.[277] Kısacası Leibniz ne tür (yaratılmış) varlıkların töz olarak nitelendirilebileceğini, yani içsel birlik ve etkinlik ilkesiyle donatılmış bir varlık olarak nitelendirilebileceğini saptamaya çalışıyordu. Vardığı sonuç, cisimlerin töz olarak nitelendirilebilmesi için birlik ve etkinlik ilkelerini oluşturacak maddi olmayan içkin bir ilkeye –tözsel forma ya da aktif kuvvete– sahip olmalarının gerektiğiydi. Daha fazla indirgenemeyecek ve maddi tözlerin sahip oldukları gerçeklik ya da "tözsellik" derecelerini onlardan aldığı nihai "öğeler" tözsel form ve birincil maddenin, Leibniz'in deyişiyle aktif kuvvet ile pasif kuvvetin bölünmez birlikteliklerdir. 1683 ile 1686 yılları arasında yazdığı bir metinde Leibniz birincil maddeyi ve tözsel formu bir tözün karışık ve belirgin şekilde ifade ettiği şeyler açısından yorumlayacak kadar ileri gitti:

> Eğer [cisimlerde] gerçek bir şey varsa, o şey sadece edim ya da etkilenme gücüdür ve dolayısıyla cismin tözünde bulunan da işte bu güçtür (madde ve forma çok benzeyen); ama tözsel bir forma sahip olmayan cisimler salt fenomenlerdir ya da en azından salt gerçek cisimlerin toplamıdır [verorum aggregata]. Tözler karışık bir şeyi ifade ettikleri sürece metafiziksel maddeye ya da pasif kuvvete sahiptirler; belirgin bir şeyi ifade ettikleri sürece de aktif kuvvete sahiptirler.[278]

Arnauld ile yaptığı mektuplaşmaların en azından bir kısmında Leibniz bazen tözsel formlarla nitelendirilmeyen bu bölünmez birliklerin açık konuşmak gerekirse tözler olduğunu göstermeye çalıştı:

> Cisim tözlerin bir toplamıdır ve doğrusu cisim bir töz değildir. Sonuçta cismin her yerinde ruha karşılık gelen bir şeye sahip olan bölünmez, bozulmaz ve özgün tözler olmalıdır.

> Felsefeyi yeniden kurup ona kesinlik kazandırmanın en iyi yolunun, birbirini takip eden farklı hallerinde gerçek bir birlikle donatılmış biricik tözleri veya tamamlanmış varlıkları kabul edip, diğer her şeyin olgu, soyutlama ya da ilişki olduğunu öne sürmek olduğunu savunuyorum.

> Sadece bölünmez tözler ve onların farklı halleri kesinkes gerçektir.[279]

Maddi tözler öğretisiyle birlikte bu dönemde Leibniz'in töz kuramının ayırt edici özelliklerinden bir diğeri *Discours de Métaphysique*'in en açık izahını sunduğu tekil tözler konusudur. Ancak ve ancak bir önermedeki özne kavramı yüklem kavramını kapsadığı sürece, o önermenin doğru olabileceğini söyleyen doğruluk ölçütünden yola çıkan Leibniz tekil tözlerle ilgili metafiziksel bir öğretiye ulaştı. Bu öğretiye göre tekil töze karşılık gelen kavram o tekil töze doğruca atfedilebilecek tüm yüklemleri içerir:

> Özne terimi her zaman için yüklem terimini kapsar, böylece özne kavramını yerli yerince anlayan bir kişi o kavrama ait olan yüklem konusunda da yargıda bulunabilir. Durum bu olunca tekil bir tözün ya da tam bir varlığın doğasının tastamam bir kavrama sahip olmak olduğunu, öyle ki o kavramın atfedildiği öznenin tüm yüklemlerini yine o kavramdan çıkarsanıp anlaşılabilmeye söz konusu kavramın yetmesi gerektiğini söyleyebiliriz.[280]

Leibniz'in kendisinin de vurguladığı gibi, tekil bir töze karşılık gelen tam kavram öğretisinin çok önemli sonuçları vardı. Bu sonuçlardan biri, bir tözün her bir halinin önceki halinin bir sonucu olduğu ve bir tözün şimdiki halinin "o tözün başına gelmiş her şeyin bazı kalıntılarını, yine aynı tözün başına gelecek her şeyin işaretlerini ve hatta evrende olan her şeyin izlerini" içerdiğiydi. Her şeyin birbiriyle bağlantılı olmasından dolayı her bir tekil töz tüm evreni yansıtır. Diğer sonuçlar ise ayırt edilemezlerin özdeşliği ("iki tözün birbirine tamamen benzediği ve sadece sayıca farklılık gösterdiği doğru değildir"), tözler ancak yaratılışla başlar ve yok oluşla biter şeklindeki savı ve yaratılmış her bir tözün "ayrı bir dünya"ya benzediği ve yaratılmış hiçbir tözün başka bir tözün halinin gerçek sebebi olmadığı şeklindeki tezleri içeriyordu. Ayrıca bu temel metafizik öğretiden Leibniz'in daha sonra "önceden belirlenmiş uyum" diye adlandıracağı uyumun temel unsurları çıkıyordu. Bu teze göre, Tanrı'nın tüm tözlerin içsel halleri arasında önceden kurduğu evrensel bir uyum vardı; öyle ki aralarında gerçek bir nedensellik olmadan her bir töz diğer tüm tözlerin hallerini ifade etmekte veya yansıtmaktadır.[281] Öte yandan Arnauld'nun da hemen işaret ettiği gibi, endişe verici nokta, tam kavram teorisinin Leibniz'i zorunluluğun kaygan zeminine itmesiydi. Eğer bir tekil tözün tam kavramı onun tüm yüklemlerini –"olası ve zorunlu geçmişi, şimdiyi ve geleceği"[282]– kapsarsa, o zaman özgürlüğe ve gerçek olumsallığa yer kalmıyordu. Daha kötüsü sadece insanın özgürlüğü değil, ayrıca Tanrı'nın özgürlüğü de tehlikeye giriyordu: Eğer alabildiğine iyi olan Tanrı, olası tüm dünyalar içinden en iyisini, yani sonuçta her tekil töz kavramının tözün başına gelecek her şeyi ta baştan içerdiği şeylerin kararlaştırılmış bir bağlantısını tercih etmesi kaçınılmazsa, o zaman hakiki ilahi özgürlük nasıl olabilir? Tahmin edilebileceği gibi, Leibniz bu sonuçları kabullenmeye hazır değildi. Sadece Arnauld'ya gönderdiği mektuplarında değil, ayrıca özel yazılarında da zorunlu kılmak suçlamasına karşı kendi sistemini tutkulu şekilde savundu ve hakiki olumsallığın, insani ve ilahi özgürlüğün nasıl korunduğuna dair açıklamasını sundu.[283]

Temelde iki çözüm yolu öne sürdü. Birincisi skolastik geleneğe sıkıca bağlıydı ve mutlak zorunluluk ile varsayımsal zorunluluk arasındaki ayrıma dayanan 1672-3 tarihli *Confessio Philosophi*'de kaba hatlarıyla ortaya konulmuştu. Bir önermenin tersi çelişki ima ediyorsa mutlak zo-

runluluk vardır. Öte yandan bir önermenin tersi çelişki ima etmiyorsa, yani bir şey başka türlü olamadığı için değil de belirli bir önkoşullar ya da hipotezler kümesini takip ettiği için belirli bir şekilde vuku buluyorsa veya oluyorsa o zaman varsayımsal zorunluluk vardır.

> Bir şey başka türlü anlaşılamıyorsa ama üç kere üç on eder demek gibi terimsel açıdan bir çelişki ifade ediyorsa *mutlak zorunluluk* vardır. Öte yandan bir şey kendi içinde *başka türlü* anlaşılabiliyorsa ama başka şeyler dışarıdan onun mutlaka şöyle şöyle olmasını halihazırda öngördüğü için o şey *rastlantısalsa* (*per accidens*) *varsayımsal zorunluluk* vardır. Sözgelimi, Tanrı öyle öngördüğü için ya da kendisi en iyisinin o olduğuna inandığı için Judas günah işlemek zorundaydı.[284]

1686'nın ortalarında ikinci (ve tercih edilen) çözüm, Leibniz'in doğacağına dair "en az umut beslediği beklenmedik bir ışıktan", "sonsuz olanın doğasına ilişkin matematiksel düşünceler"den aniden belirmişti.[285] Bu çözüm, özel yazılarında kaydedilmiş ama ne *Discours de Métaphysique*'te ne de Arnauld'yla olan mektuplaşmalarında kullanılmıştı. Bunun olası sebebi, onun yeniliğinin ve yeni savının gücünü tam anlamıyla kavramakta sonsuz analizin anlamının matematiksel olarak onaylanması gereğinin farkında olan Leibniz'in zaten çetrefilli bir tartışmayı daha da karmaşık hale getirmek istemeyişiydi.[286] Söz konusu çözüm, zorunlu doğrularda yüklemin bir önermenin öznesine dahil edilmesi sınırlı sayıda adımlarla gösterilebilirken, olumsal doğrularda bu mümkün değildir şeklindeki teze dayanıyordu. Daha açıkçası, her ne kadar olumsal doğrularda yüklem özneye dahilse de, bunu kanıtlamak mümkün değildir, çünkü bu sonsuz analizi ima etmektedir, yani asla sona ulaşılmayan sonsuz bir işlemi ima etmektedir. Yalnızca Tanrı –(geleneğin öğrettiği gibi) sınırlı varlıklara özgü söylemsel ya da kanıtsal mantığa gerek duymadan her şeyi yeterli sezgisel bilgiyle bilen– olumsal önermeler de dahil olmak üzere tüm önermelerde yüklemin özneye dahil olduğunu hemen görür:

> Kişinin en azından azıcık matematik bilgisine sahip olmadığı zaman anlamakta zorlanacağı, zorunlu doğrular ile olumsal doğrular arasındaki gizli farklılığı bu noktada açığa kavuşturuyoruz. Kuşkusuz zorunlu önermelerde belirli bir noktaya kadar devam eden bir analiz yoluyla özdeş bir denkleme varılabilir; bu tam da geometrik bir

> yaklaşımla doğruyu kanıtlamanın ne demek olduğunu göstermektedir. Öte yandan olumsal önermelerde sebeplerin sebepleri yoluyla [per rationes rationum] analiz sonsuza dek sürer [in infinitum], böylece asla tam bir kanıta erişilemez; yine de doğruluğun sebebi [ratio] her zaman varlığını sürdürür, her ne kadar o sebebi, sadece Tanrı –tek bir zihinsel hamleyle sonsuz serileri sonuçlandırabilen tek varlık olan– tamamen anlayabilse de.[287]

Bu sonsuz analiz öğretisi Leibniz'in düşüncesinde kilit bir gelişmedir. Öte yandan her ne kadar o, zorunlu doğrular ile olumsal doğrular arasındaki ayrımı açıklamak için öne sürülmüşse de, onların yapısal özdeşliğine işaret eder.[288] Hem zorunlu doğrularda hem de olumsal doğrularda yüklem özneye dahildir, ama bu dahil oluşun kanıtı zorunlu doğrularda yapılabiliyorken, sonsuzu içerdikleri için olumsal doğrularda yapılamaz. İşte bu nedenle insanlar tekil bir töze karşılık gelen tam kavramı hiçbir zaman bütünüyle anlayamayacaklardır ve tekil tözlerin yeterli bilgisi sadece Tanrı'nın her şeyi kapsayan aklına açıktır.

Teoloji

Dük Johann Friedrich'e 1679'da yazdığı ve kapsamlı *Demonstrationes Catholicae* planını sunduğu bir mektupta Leibniz "doğru Tanrı, ruh, kişi, töz ve araz kavramlarına sahip olmak için metafiziği şimdikinden çok daha ileri bir noktaya" taşımak istediğini belirtir. *Discours de Métaphysique*'i her şeyi kuşatan projesinin felsefi çatısını sağlamak üzere yazdığını düşünmek akla yatkın geliyor.[289] 1686 yılının Nisan ve Ekim aylarının arasında Leibniz bir yandan Arnauld'yla mektuplaşmalarını olanca hızıyla sürdürürken, bir yandan da bazı açılardan *Discours*'u tamamlayan önemli bir eserin taslağını çıkardı: Roma Katolik yönelimi apaçık belli olan kapsamlı teolojik bir sistem, *Examen Religionis Christianae*.[290] Her ne kadar kitabının içeriğinden hiçbirine söz etmemiş olsa da hem Landgraf Ernst hem de Arnauld Katolik olduğundan, Leibniz pekâlâ en azından bir gözünü onlara çevirerek *Examen*'i yazmış olabilir. Her halükârda kendi görüşüne göre, doğru anlaşılmadığı takdirde çelişki ima edecek Trento Konsili'yle ilgili kimi noktalarda yaptığı yorumların Roma tarafından onaylanmasının uzun zaman alacağını tahmin ediyordu. 1679 tarihli mektubunda Johann Friedrich'e ana hatlarıyla *Demons-*

trationes Catholicae planını sunarken, Evrensel (Katolik) Kanıtlamalar'ı ileri noktaya taşımak için zorunlu önkoşul olarak bu onayı Roma'dan alması gerektiğini belirtti. Boyneburg ile birlikte aktif bir şekilde bunun için çabalıyorlar ve Arnauld'nun da yardımını istiyorlardı.[291] Arnauld'yla artık yoğun bir felsefi mektuplaşma faaliyetini yürüten Leibniz belki de bunun, yalnızca kendi felsefi öğretilerinin değil, ayrıca teolojik görüşlerinin de bir Katoliğin bakış açısıyla uyuşabileceğini ve dolayısıyla Roma Kilisesi'nin çatısı altında kiliselerin yeniden birleştirilmesi yönünde birlikte gayret sarf edebileceklerini aydın Fransız düşünürüne göstermek için bir fırsat olduğunu düşünüyordu. Metafiziğinin Arnauld tarafından kabul görmemiş olması, bu ilave eserini onun incelemesine sunmanın şimdilik manasız olduğuna Leibniz'i ikna etmiş olabilir.[292]

Öte yandan *Examen Religionis Christianae*, Molanus ve Rojas arasında yürütülen tartışma çerçevesinde kiliselerin yeniden birleştirilmesi için makul bir platform olarak düşünülen Roma Katolik öğretilerine çok yakındı. Aslında Protestanlar onun Leibniz'in onayladığı Molanus'un altın kuralına pek de uymadığını düşüneceklerdi. Söz konusu kural *her iki tarafın da ilkelerinin korunmasını* (*"salvis principiis utriusque partis"*) öngörüyordu.[293] Doğrusu *Examen*, Leibniz'in gerek felsefesinin gerekse dini fikirlerinin Roma Katolikliğinin belli başlı tüm öğretisel noktalarına, o noktalar doğru bir şekilde açımlandığı zaman pekâlâ iyi niyetle kucak açabileceğine Katolik hamilerini, dostlarını ve mektup arkadaşlarını ikna etmeye yönelik uzun soluklu kişisel stratejisinin bir parçası olarak görünmektedir. 1686'ya kadar fiilen veya potansiyel olarak en önemli hamilerinin ve destekçilerinin büyük çoğunluğunun –Philipp von Schönborn, Boyneburg, Dük Johann Friedrich, Landgraf Ernst, İmparator Leopold ve Arnauld– Roma Katoliği olduğu göz önüne alınırsa, Leibniz için, fiilen Katolikliğe geçme gereği duymasa da bu grubun tam güvenini kazanmanın niçin son derece önemli olduğu açıklık kazanır. Dolayısıyla *Examen* bir yandan Roma Kilisesi'nin olabildiğince fazla öğretisini ve hatta uygulamasını kabul ederken diğer yandan Roma Katolikliğini özellikle Leibnizci tonlarla renklendiren bir çeşit "uygun" anlatım çabasıdır. *Examen* felsefi bakış açısından *Discours de Métaphysique*'tekilere çarpıcı şekilde benzeyen bir dizi apaçık Leibnizci metafizik öğretisi içeriyordu. Daha teolojik bakış açısından ise her şeyin üstünde Tanrı sevgisinin gerçek dinin ilkesi olarak görüldüğü Leibnizci bir sevgi teolojisi

öne sürüyordu.[294] Kısacası *Examen* tüm Hıristiyan mezheplerinin onayını alma umuduyla yazılmış bir metne benzemiyor, daha ziyade Roma Katolikliğinin temel öğretileriyle çelişmeyen, Leibniz'in temel felsefi ve teolojik görüşlerinin bir sunumuna benziyor.

Bütün bunları söyledikten sonra Leibniz, Katolik tanıdıklarının uyguladığı baskıya ve kendi şahsi mezhebi olarak görmese de oldukça makul bulduğu Roma Katolik sistematik teolojisi üzerine enikonu bir eser kaleme almış olmasına rağmen Katolikliğe geçmedi. 1680-84 yıllarına ait özel yazılarında yer alan bir not, Leibniz'in uygulamalarda reform yapıldıktan sonra Roma Katolik öğretilerini ne derece benimseyebileceğini açıklığa kavuşturmaktadır:

> Bu konuda karar verme yetkisine sahip olsaydım, acaba hangi akideleri öne sürerdim diye sık sık kendi kendime düşünüyorum. Her şeyi enikonu hesaba kattıktan sonra, [Katolik] kesimin dindar ve bilgili insanlarınca öteden beri onaylanmamış olmasına rağmen, genellikle zamanın ve insanların hatalarından dolayı şimdiye kadar hep Roma Kilisesi tarafından hoşgörüyle karşılanmış kimi pratikleri düzeltip Roma Kilisesi'nin akidelerini muhafaza ederdim. Roma Kilisesi içinde doğmuş olsaydım elbette ondan ayrılmazdım ve şimdi inandığım her şeye yine inanırdım.[295] Pek çok insanın gözünü korkutan papanın otoritesi doğrusu bende caydırıcı bir etki yapmıyor, çünkü en faydalı şeyin Kilise'nin doğru kullanılması olduğuna inanıyorum."[296]

Fakat Leibniz'in iyi niyetine rağmen felsefi ve teolojik yorumları için Katolik onay (*nihil obstat*) asla verilmedi. Muhtemelen kendi felsefi düşüncelerine Arnauld'nun verdiği olumsuz tepkilerden gözü yılan Leibniz de *Examen*'i kendine sakladı. Görüşlerinin Roma tarafından Hıristiyan öğretiye aykırı bulunmayacağına dair bir teminattan yoksun halde Katolik arkadaşlarına açılırken gönül rahatlılığıyla Katolikliğe geçemezdi.[297] Daha temelde, içinde doğduğu ve temel inançlarını paylaştığı belirli bir Hıristiyan kilisesini bırakıp, yine inançlarını paylaşabileceği başka bir Hıristiyan kilisesine katılmayı son kertede yersiz buluyordu. Her şey bir yana böyle bir hamle, hiç kuşkusuz kendi görüşüne göre doğru kilise hakkında yanlış bir sinyal verirdi. Doğrusu bu durumda geleceğe yönelik atılacak en uygun adım sahiden Katolik veya evrensel Hıristiyanlık geleneğinin ışığında tüm kiliseleri yeniden birleştirme yönünde çalışmaktır. Bu koşullarda Leibniz'in Roma Katolik Kilisesi

içinde doğmuş olsaydı ondan hiç ayrılmayacağını ama o kilisenin içinde doğmadığı için gönül rahatlılığıyla ona katılamayacağını tekrar tekrar vurgulaması anlaşılabilirdir.[298] Nitekim on beş yıl kadar önce üvey kardeşi Johann Friedrich tarafından bir adım daha atsa Kalvenci olacak diye suçlanmıştı. Leibniz bu suçlamaya şu cevabı vermişti: "Kurtuluşun esası konusunda bir farklılık söz konusu değilken, bir kaleden diğerine uçmak budalacadır."[299]

Durum ne olursa olsun *Examen Religionis Christianae* hiç kuşkusuz daha geniş Catholic Demonstrations planının bir parçasıydı; 1677 ile 1690 arasında yazdığı daha kısa birçok metin de öyle. Bu yazılarda Leibniz, vahyedilmiş Hıristiyan teolojisinin merkezi öğretilerini, özellikle de Üçleme ve Enkarnasyon konularını tartıştı.[300] Hıristiyan dininin sırlarıyla ilgili genel yaklaşımı daha ilk yazılarında belirmişti ve bu yaklaşımını hayatının sonuna kadar savundu.[301] Sırlar, insan aklının ötesinde olmakla birlikte akla ters olamazdı. Çelişkisizlik ilkesi gibi zorunlu doğrular hem ilahi alanda hem de insani alanda geçerliydi.[302] Bu nedenle özgün bir vahiy kanıtlanmış bir çelişkiyi ima etmemesi anlamında akla uygun olmalıydı. Kanıtlanmış bir çelişki olmadığı sürece, evrensel kilisenin çok eski geleneğinin ilan ettiği sırlar, vahiy olarak geçerli bir şekilde doğru diye kabul edilebilir, her ne kadar onların doğruluğunu kanıtlamak sınırlı insan aklı için mümkün olmasa da. Onlar aklın üstündeki önermeler olarak kanıtsal bilginin değil vahyin ve inancın nesnesidir. Yine de inanç, inandırıcılığın rasyonel saiklerine dayanır. Kanıtlanmış bir çelişkinin olmamasının yanı sıra, iddia edilen vahyin kaynağının güvenirliğinin tarihsel ve felsefi delilleri sunulmalıdır ve vahyedilmiş önermelerin anlaşılabilir bir mana taşıması gerekir. Her ne kadar tanım gereği bir sır bütünüyle kavranamasa da onu ifade eden önermelerin ne kastettikleri bir ölçüde anlaşılır olmalıdır. Buna göre kıyastan elde edilen klasik akıl yürütme aracını kullanan Leibniz, bir yandan akıldışılıkla ilgili endişeleri dağıtacak diğer yandan sırların anlamının bir ölçüde kavranmasını sağlayacak Hıristiyanlık vahyinin merkezi sırlarının bir açıklamasını sunmaya çalıştı.[303] Ayrıca *Demonstrationes Catholicae*'nin son bölümünde öngördüğü gibi, Kutsal Kitaplar ve Kilise'nin otoritesi gibi çetrefilli bir meseleyle birlikte Mainz döneminde zihnini meşgul eden, tartışmalı dinsel meselelerin karara bağlanmasında nihai söz sahibi kimdir sorusunu ele aldı.[304]

Etik ve Hukuk Bilimi

Leibniz'in sevgi teolojisi sevgiden çok inancı vurgulamış olan Martin Luther'den ziyade stoacılıkla [bkz. Sözlükçe] renklenmiş St. Paul'den ilham almıştı muhtemelen.[305] Bu teolojinin etik karşılığı, Leibniz'in 1677'den sonra apaçık öne sürdüğü *caritas sapientis* (bilgelerin iyilikseverliği) olarak adalet anlayışında bulunabilir. Bu açıdan adaleti ilk kez Mayıs 1677'de Johann Friedrich'e yazdığı bir mektupta tanımladı. Bu mektupta tüm doğal hukuk biliminin temelinin adalet kavramına dayandığını belirtti. "Doğal hukuk bilimiyle ilgili kanıtlar sadece şu ilkeden çıkarılabilir: Adalet bilgelerin yardımseverliğidir."[306] Sonraki yıllarda Leibniz bu tanıma defalarca geri dönüp, onun kapsamlı etik, siyasi ve hukuksal sonuçlarını ortaya koydu.[307] 1677 ile 1687 arasındaki yıllar, Paris döneminde ara verdiği hukuk bilimi alanındaki çalışmalarına yeniden yoğunlaştı. Aklındaki *scientia generalis* düşüncesiyle yazdığı apaçık belli olan bir grup yazının bağlamında Leibniz, "adil" (*justus*) kavramının analizini sundu. Bu da *characteristica universalis*'in gerektirdiği kavramsal analizi yürütmeye yönelik niyetinin ilk örneklerinden birini oluşturmaktadır. Muhtemelen daha 1678 yazında bu hukuk felsefesi yazılarının birinde şöyle demişti: "Her nihai özne tam bir kavramdır ve şeylerin tüm doğasını içerir" ("omne subjectum ultimatum esse Ens completum, et involvere totam rerum naturam") ve "yüklemin özne tarafından kapsanması gereklidir" ("necesse est predicatum subjecto inesse").[308] Ağustos 1680 ile Şubat 1685 arasında, imparatorun baş şansölyesi (*Hofkanzler*) Johann Paul Hocher'e Temmuz 1678'de önerdiği yeni *Codex Leopoldinus* adlı kitaba giriş olsun diye *Praefatio novi codicis* adında bir metin yazdı.[309] Öte yandan Leipzig, Altdorf ve Mainz'deki erken dönem hukuk çalışmalarından farklı olarak, 1677 ile 1688 arasında hukuk felsefesi hakkında yazdığı bu yazıların hiçbiri yayımlanmadı. Bir kez daha Leibniz doğrudan hukuksal-siyasi etkilere ve uygulamaya sahip olabilecek büyük planını kısmen de olsa sunmada bir ölçüde zorluk çekti.

Ne var ki adalet ve ona dayanan hukuk bilimi, Leibniz'e göre çok geniş bir anlama sahipti ve doğrudan metafiziğe ve teolojiye dayanıyordu, çünkü o, Tanrı'nın tebaasını ve insanlığı hukuksal-siyasi bir benzetme yoluyla açıklıyordu. Hem *Discourse de Métaphysique* hem de *Examen Religionis Christianae*'de yazdığı gibi, Tanrı Tanrı'nın kentini ya da ruh-

ların cumhuriyetini yöneten hükümdar ve kanun koyucuydu. Sonuçta vahiy, Tanrı'nın iradesini tebaasına bildirmek üzere apaçık gönderdiği hukuktu.[310]

> Etik ile metafiziği birleştirmek gerek, yani Tanrı'yı sadece bütün tözlerin ve varlıkların ilkesi ve sebebi olarak değil, ayrıca bütün fertlerin ya da akıllı tözlerin önderi ve tüm ruhların bir arada olduğu, evrenin en mükemmel kentinin ya da cumhuriyetinin mutlak hükümdarı olarak da düşünmek gerekir[.][311]

Leibniz'e göre "tözlerin tüm doğası, amacı, erdemi ve işlevi Tanrı'yı ve evreni ifade etmekten" başka bir şey değildir. Bunu en iyi şekilde akıllı varlıklar yapabileceğinden Leibniz'e göre Tanrı'nın akıllı varlıkları önemsediği inkâr edilemezdi. Tanrı evrendeki her şeyden ziyade bu akıllı varlıklarla "konuşabilir, söyleşebilir ve topluluk kurabilirdi".[312] Kısacası Leibniz'in öncelikle mantık, matematik ve fizik gibi farklı alanlarla ilgili düşüncelerine dayanarak çıkardığı tüm metafiziksel ve teolojik sistemi onun gözünde temelde etik ve dini bir ilhama sahipti.[313] Nihai amaç Tanrı'nın "ana planı"nı, yani "Tanrı'nın kentinin mutluluğunu" ya da insanlığın ortak iyiliğini gerçekleştirmek suretiyle Tanrı'nın yaratılıştaki şanını yüceltmekti.[314] Leibniz'in tüm çok yönlü kuramsal ve pratik çabaları hep bu yönde olmuştur.

Son olarak, Hannover'deki ilk on yılında biriken şaşırtıcı sayıda okuma notları, alıntılar ve çeviriler onun okumaya yönelik doymak bilmez iştahını ve başkalarının söylediklerine kulak verme hevesini yansıtmaktadır.[315] Tahmin edilebileceği gibi, ansiklopedik, birleşik ve evrensel dil geleneklerinin belli başlı temsilcileri onun ilgi alanının içindeydi. Bunlardan bazılarının isimlerini anmak gerekirse: Johann Heinrich Alsted, Theodor Zwinger, Erhard Weigel, J. B. Schupp, Ivo Capucinus, Athanasius Kircher, John Wilkins, George Dalgarno, Gerardus Joannes Vossius, Caspar Schoppe, Ph. Labbe, Caramuel de Lobkowitz, Adam Bruxius ve L. Th. Schenkel. Eski yazarlar arasında Leibniz'in bilhassa tekrar tekrar dönüp baktığı kişi Augustinus'tu. Çağdaşları arasında özellikle ilgilendiği kişilerse Joachim Jungius (Pisagor, Democritus, Platon, Aristo, Kopernik, Galileo, Bacon ve Descartes ile birlikte "büyük adamlar" arasında saydığı),[316] Descartes,[317] Spinoza ve Malebranche idi. Spinoza'nın *Ethica*'nın birinci baskısını da içeren *Opera posthuma*

(Amsterdam 1677) adlı kitabının yeni baskısını ele geçirince büyük bir dikkatle onu okudu.[318] 1684'ün ortası ile 1686'nın başı arasında dikkatini Malebranche'ın *Traité de la Nature et de la Grace* adlı kitabına ve Malebranche ile Arnauld arasındaki gerçekleşmiş polemikli mektuplaşmalara vermişti.[319] Ve ayrıca muhtemelen 1686'da dükün kütüphanesi için 1685'te aldığı, Fransız düşünürün *Recherche de la vérité* (*Hakikatin Araştırılması*, 1947) adlı kitabını da derinlemesine incelemişti.[320]

Özel yazılarının prizmasından baktığımızda Leibniz'in Hannover düklerinin hizmetinde geçen ilk on yılının son derece verimli geçtiğini ve farklı düşünsel alanlarda devrimci ölçüde yeni düşünceler geliştirdiğini söyleyebiliriz. Ne var ki daha pratik projelerinin halkı ilgilendiren tarafından baktığımızda ise bu yılların Leibiniz'in işvereni, Dük Ernst August açısından pek da kârlı geçtiği söylenemez. Leibniz'in mantık, matematik ve felsefe alanlarındaki büyük buluşları, zamanının öylesine ilerisinde, öylesine ufuk açıcı ve öylesine birbiriyle bağlantılıydı ki çağdaşlarından çok az kimse onların değerini anlayabilmiştir. Fakat Ernst Agust gibi bir kalın kafalı idarecinin gözünde, saray danışmanının çalışma odasında çabucak birikmiş yazılar yığınında titizlik ve hassasiyetle anlatılmış bir saat mekanizmasının zarifçe geliştirilmiş kuramsal sisteminin keşfi, Harz'daki rüzgâr değirmenlerinin tahta tekerleri dönmeyi inatçı bir şekilde reddedecek diye öfkelenmesine yol açacaktı sadece. Ne var ki Leibniz'in yürüttüğü kuramsal çabalarını azıcık bile olsa anlamayan dük gayet haklı olarak, her ne kadar saray danışmanı *teori ve pratiğin* (theoria cum praxi) birliğini savunsa da onun pratikten ziyade teori alanında becerikli olduğu sonucuna varmıştı. Bu nedenle dük, hanedanlığının emelleri için büyük pratik avantaj sağlayabilecek ve akademik görünen bir projeyi yürürlüğe soktu ve Guelf hanedanlığının resmi tarihini yazma görevini Leibiniz'e verdi. Harz projesinden çok daha geniş boyutlu olan bu tarih projesi, Leibniz'e Hannover sınırlarının çok ötesine uzanma şansını sağladı; Leibniz bu şansı sonuna kadar kullanmaktan mutluluk duyacak ve bu vesileyle birbiriyle teğetsel ilişki içinde olan bir dizi felsefi projeye de önemli ölçüde yenilikler kazandıracaktı. Fakat madencilik macerasından farklı olarak tarihsel görevi kabul etmeme gibi bir seçeneği yoktu ve Guelf tarihi gönülsüz yazarını tekrar tekrar arşivlere ve Guelf yöneticilerinin önderi Londra'ya gitmek üzere şehirden ayrıldıktan sonra bile Hannover'e sürükleyecekti.

5. Bölüm

Guelflerin İzinde: Güney Almanya, Avusturya ve İtalya (Kasım 1687 - Haziran 1690)

Guelflerin izinde yapılan araştırma gezisinin birkaç ayı geçmeyeceği ve güney Almanya ile sınırlı kalacağı sanılıyordu. Oysa zaman içinde iki yıl sekiz ayı bulan bir süreye uzadı ve Leibniz'i uzak güneye, ta Napoli'ye kadar sürükledi. Baştaki resmi amaç güney Almanya, özellikle de Münih'teki bazı arşiv koleksiyonlarını gezip bir kuzey İtalya uçbeyi olan II. Albert Azzo'nun (996-1097) kökenlerini ortaya çıkarmaktı. II. Azzo hem Braunschweig-Lüneburg ailesinin hem de kuzey-orta İtalya'daki bölgeleriyle Modena ve Reggio'yu yönetmiş itibarlı İtalyan ailesi Este'nin ortak atası olarak görülüyordu.[1] Öte yandan Fransız ve Alman tarihçiler bu bağlantıya ilişkin şüphelerini dile getirmişlerdi: Bilhassa Aventin diye tanınan ünlü tarihçi Johannes Turmair Latince yayımladığı *Annals of Bavaria* adlı yıllıklarında II. Azzo'dan *Estenses* değil de *Astenses* diye söz etmişti. Bu tespit Azzo'nun kökenlerini çok daha itibarlı Este ailesine değil de, kuzey İtalya'daki Piemonte bölgesinde yer alan bir kasaba olan Asti markizlerine dayandırıyordu. Aventin'in özgün el yazmaları Münih'te tutulduğundan, Leibniz söz konusu tarihçinin kaynaklarının izini sürmek ve bu çetrefilli meseleyi çözecek kanıtlar bulmak umuduyla o el yazmalarını doğrudan kontrol etmeye karar verdi.[2] Ne var ki ta başından itibaren, Leibniz'in gündeminin her zaman olduğu gibi görünenden çok daha geniş kapsamlı olduğu apaçık belliydi. Her ne kadar İtalya kadar uzağa gidip uzun süre yurdundan uzaklarda kalmayı planlamadıysa da bu araştırma gezisi onun bilimsel, felsefi, teolojik ve siyasi planları açısından büyük önem taşıyan yeni yerleri ve insanları tanıması için bulunmaz bir fırsattı. Leipzig'den ayrılışı hakkında çok önceleri, genç bir adamın aynı yere bağlanmaması gerektiğini ve en fazla arzu ettiği şeyin bilimleri ilerletmek ve dünyayı tanımak olduğunu yazmıştı.[3] Artık kırk bir yaşına

gelmiş biri olarak o kadar genç sayılmazdı; ama hâlâ bir yere bağlı değildi ve bilgi dağarcını genişletmeyi ve dünyayı tanımayı eskisinden daha çok istiyordu. Dar Harz vadileri ve sınırları pek geniş olmayan Hannover'de uzun süre tecrit halinde yaşadıktan sonra yeni ufukların özlemini duymaya başlamıştı.[4]

Güneye doğru yolculuk çok geçmeden bilindik bir hal aldı. Boyneburg'un verdiği görevler, Leibniz'in yıllar önce Paris ve Londra'ya gidiş bileti olmuştu ve aynı şekilde Ernst August'un verdiği tarih yazımı görevi güney Almanya, Avusturya ve nihayet İtalya'da yeşeren bir Avrupa yazın cumhuriyeti (*république des lettres*) turu için bir bahane oldu. Paris'teyken Almanya'ya dönüşünü geciktirmek için makul yollar aramış ve en dolambaçlı güzergâhı izleyerek geri dönmüştü; şimdi de aynı şekilde ana yoldan sapıp tarihsel araştırmalarla pek ilgisi olmayan yerleri aylarca dolaşması, Hannover'deyken saray danışmanı (*Hofrat*) Leibniz'in zamanını boşa harcadığına dair bir kanının uyanmasına ve nerede olduğuna dair ciddi bir endişenin Düşes Sophie'yi sarmasına neden olmuştu.[5] Leibniz, Münih ve Augsburg'da yoğun arşiv çalışması yapıp önemli bulgular elde ettikten sonra tarih araştırmalarının onu, Modena'daki Este ailesinin arşivlerine götürdüğünü anladı. Modena koleksiyonundan yararlanmak için gereken iznin alınmasının uzun süreceği anlaşıldı ama becerikli Leibniz, aradaki zamanı keyifli ve kazançlı bir şekilde geçirmenin yollarını bulmakta ustaydı. Mayıs 1688'den Şubat 1689'a kadar uzanan dokuz aylık süreyi Viyana'da geçirip, yakınlarda Wiener-Neustadt'taki piskoposluk görevi bölgesinde bulunan Rojas y Spinola ile uzun vadeli bir işbirliği içinde imparatora sunulacak bir dizi planı keyifle hazırladı. Kendi ifadesine göre, ilkbaharda buzların çözülmesi Alp Dağları yollarını geçilmez kılmadan önce Mart ayında alelacele Venedik'e geçti. Bir ay sonra hâlâ Este arşivine ulaşma iznini beklerken "çevrenin havasından istifade etmek için Roma'ya gitmeye" karar verdi.[6] Papalığın şehrine yerleştikten sonra yaz sıcağının kendisi gibi bir kuzeyliyi rahatsız etmesine fırsat tanımadan hemen Napoli'ye kısa bir gezinti için yola çıktı. Ne Roma Venedik'in eteklerindeydi, ne de Napoli Roma'nın kenarındaydı, özellikle de at arabasıyla yolculuk edecek biri için; ama Leibniz bir kez Hannover'den kaçtıktan ve seyahat özgürlüğüne kavuştuktan sonra gerek teoride gerekse pratikte gidilecek yer ona yakın geliyordu.

Hannover saray danışmanı (Hofrat) savunmasında aylaklık yapmadığını kendinden gayet emin bir şekilde iddia edebilirdi. Aslında yarım düzine büyüklüğündeki arşivlerin içinde Guelf soyuna dair çok önemli belgeleri bulup, toplayıp inceleyip Braunschweig-Lüneburg ailesi ile Este ailesi arasındaki bağlantıyı şüpheye yer vermeyecek şekilde kanıtlayıp kendisine başta verilen tarih yazımı görevini çoktan bitirmişti. Her anını ortaçağ el yazmalarını inceleyerek geçirmediği doğruydu. Yolculuklarında fırsat buldukça 1687'de yayımlanmış Newton'un *Principia Mathematica* adlı kitabını okudu; 1689'da göksel cisimlerin hareketiyle ilgili Newton'un açıklamasına alternatif bir kozmoloji teorisi yayımladı; yeni bir fizik dalı olan kuvvet fiziğinde çalışmalara başlayıp "dinamik" kelimesini ilk kez kullandı; dahası, bir dizi önemli yazıyla mantık hesabını geliştirip metafizik teorilerini açımlayarak *scientia generalis*'te ilerleme sağladı.[7] Güneye yolculuk ederken, özellikle kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusunda Landgraf Ernst ve Piskopos Rojas ile yoğun tartışmalara girişerek, Avrupa'nın yırtılmış kumaşını da onardı. Fakat din hakkındaki görüşleri ne kadar evrensel olursa olsun ya da daha ufuk açıcı ve çeşitli bir entelektüel camiaya duyduğu özlem ne kadar büyük olursa olsun, Leibniz görüşlerinden ödün vermeye hazır değildi. Ne Hildesheim piskoposluk bölgesinin şansölyesi olmayı ne de şahane Vatikan Kütüphanesi'nin müdürü olmayı kabul etti, çünkü her iki görev de onun Katolikliğe dönmesini gerektirecekti.

Viyana'da yirmi yıldır içinde beslediği bir isteğini sonunda gerçekleştirdi; Kutsal Roma-Germen İmparatoru'nun huzuruna çıkma izni aldı. I. Leopold'un huzuruna çıkması, her şeyi kuşatan kalıcı planı –ortak fayda adına tüm bilimler ansiklopedisini hazırlayıp geliştirmek– için Orta Avrupa'nın kıdemli hükümdarından destek alması için bulunmaz fırsattı. İmparator'un huzuruna çıkma iznini almayı beklerken, 1688 yılının Ağustos ile Eylül ayları arasında itinayla yazdığı bir yazının başında şöyle diyor: "İlk gençlik günlerimden bu yana sanki kaderin gizemli bir cilvesi gibi zihnimi hep ortak faydaya ve özellikle beşeri bilimlerin genel olarak geliştirilmesine [*ad perfectionem Generalem*] yönlendirdim[.]"[8] Başka bir yerde de entelektüel kariyerinin en başından beri çabalarını "kamu yararını sağlamak için insanlık bilimlerinin genel anlamda geliştirilmesine ve ansiklopediye" yönelttiğini açıklar.[9] Öte yandan bu çabalarının, hemcinsi insanların somut durumları üzerinde önemli bir etki

yapması için tutkulu bilimsel araştırmaya ve geniş kapsamlı kurumsal reformlara siyasi ve mali desteğin verilmesi gerekiyordu.

Her şeyden önce bu dönem Leibniz için mutluluk verici bir dönemdi. Geniş bir kültürel zenginlikten gelen insanların, mekânların verdiği düşünsel ilhamlardan faydalandı, Roma'daki Fizik-Matematik Akademisi (Accademia Fisico-Matematica) çevresine katıldı; İmparatorluğun tarihçisi de dahil olmak üzere cazip mevkilerdeki insanlara ulaştı ve İtalyan bilim camiası içinde "tüm bilimlerde derin bilgi sahibi ... çağımızı öğrenen ilk kişi" diye anıldı ve "diğer tüm güzel vasıflarının yanı sıra felsefe ve matematikteki üstün bilgisi ve derinliğiyle" övüldü.[10] 23 Mart 1690'da İtalya'dan ayrılmadan kısa bir süre önce Venedik'te iken yolculuğunun kendisi için ne anlam ifade ettiğini birkaç satırla Arnauld'ya özetlemişti:

> Sıradan işlerden başımı kaldırmamı sağlayan bu yolculuk, bilim ve öğrenme konusunda birçok yetkin insanla konuşma bahtiyarlığını bana sağladı. Onların bazılarına daha sıra dışı düşüncelerimi ilettim. ... ve standart öğretilerden hoşnut olmayan kimseler bazı düşüncelerime büyük bir memnuniyetle katıldılar[.][11]

Aslında yolculuk ve yeni insanlarla tanışmak, Leibniz'in keyifli hayat (*la dolce vita*) görüşü haline gelmişe benziyordu. Ne var ki Barok çağın zirvesinde İtalya'ya yapılmış bir yolculuk bile onda görsel sanatları takdir etme duygusunu uyandırmayı başaramadı; Venedik, Floransa ya da Roma'nın mimari harikalarını kutlayan tek bir satır bile yazmadı.[12] Bu sessizliği, en azından yirmi yaşından beri miyop olduğu için çevresini layıkıyla gözlemleyemediği gerçeğiyle açıklanabilir.[13] Her halükârda yolculuk sevgisinin, manzara seyretme keyfinden çok, yeni insanlarla tanışma ve eski dostlarla buluşma fırsatını yakalamaya dayandığı apaçık ortadaydı. Hayattaki en büyük zevkleri fikir alışverişi ve sohbet etmekti.

Orta ve Güney Almanya (Kasım 1687 - Mayıs 1688)

Leibniz ve sekreteri Friedrich Heyn, Viyana'ya varıncaya dek yolculuklarının ana evrelerini bir seyahat günlüğüne kaydetmişlerdi.[14] 1687'nin Ekim sonunda Hannover'den ayrıldıktan sonra 1 Kasım'da Leibniz Hildesheim'da Fransisken rahip Dionysius Werlensis'i ziyaret

edip onun Piskopos Rojas ile kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusunda yaptığı tartışmaları birinci ağızdan öğrenmişti. Hildesheim'daki duraklama, merhum hekim Dr. Friedrich Lachmund'un doğa tarihi koleksiyonunu görme fırsatını da sağlamıştı. Peşinden (muhtemelen bir gün sonra) Hesse-Kassel Prensliğinden toplanmış ilginç doğal malzemenin yer aldığı kabinleri inceledi. Özellikle Hildesheim'dan gelen bitki ve hayvan fosilleri, Leibniz'in Harz'daki jeolojik araştırmalar sırasında içinde uyanan merakı harekete geçirmiş ve onu dünyanın kökenine dair kuramsal çalışmasına bağlamıştı.[15]

3 ile 5 Kasım arasında Leibniz, Frankenberg'de (Hesse) çok faal arkadaşı Johann Daniel Crafft'ı boşuna bekliyordu. Craft, teknik ve ticari projeleri yürürlüğe sokmada Leibniz'le bile boy ölçüşebilecek beceriye sahipti ve muhtemelen bundan dolayı Alman dâhi üzerinde kalıcı bir etki bırakmıştı. Craft projelerini hayata geçirmeyi başaramadı ama Leibniz boş zamanlarında zihnini meşgul edecek bir şeyleri her zaman bulmuştu. Bu sefer, Paracelsusçu literatürü (özellikle de Valentin Weigel'i) okumak ve Robert Barclay (1648-90), Henry More ve van Helmont'un eserleri üzerinde düşünmekle meşguldü.[16] Marburg'a (Hekim Dr. Johann Jacob Waldschmidt ile değişik deneyler üzerine konuşma imkânı bulduğu) yaptığı bir ziyaretten sonra 12 Kasım'da ilk ana durağına vardı: güvendiği dostu ve mektup arkadaşı Landgraf Ernst'in Rheinfels'teki ikametgâhı. Leibniz'in iki haftalık ziyaretinin önemli olayları arasında doğal olarak kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusundaki tartışmalar, bunun siyasi sonuçları ve üçlünün üçüncü adamı olan Antoine Arnauld'nun yokluğunda Leibniz'in kendi dini görüşünün ele alınması yer alıyordu.[17] Özellikle Leibniz, ziyareti sırasında uzun bir bildiri hazırlayıp kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusunda kendi düşüncesini dile getirdi.[18] Esasen, Rojas'ın önerisi temelinde 1683 tarihli Hannover konuşmalarında ortaya çıkan Katoliklerin ve Protestanların (öncelikle 1530 tarihli Augsburg Mezhebinin takipçileri kastediliyor) yeniden birleşmesi yöntemini ana hatlarıyla ortaya koyup tamamen onayladı.[19] Landgraf Ernst'e yaptığı bu sunumda soruna yönelik bilinçli ve pragmatik yaklaşımı gün yüzüne çıktı.[20] Landgraf hoşgörüye dayalı barışa büyük umut bağlarken, Leibniz'e göre hoşgörü Hıristiyan mezhepleri arasındaki anlaşmazlıkta nihai bir çözümden çok bir kalkış noktasıydı. Hoşgörü, hastalığın sebebini değil "en baskın belirtilerini" iyileştirecek

bir tedaviydi. Kuşkulu meşruiyetin ve belirsiz sonuçların yolu olarak "sertlik yolunu" bir kenara iten Leibniz, karşıt tarafların tartışmalı konuları enikonu ele aldığı "müzakere ve tartışma yolu"nun bile meselelerin çözümüne "çok büyük katkısının" olmayacağından emindi.[21] Dinsel tartışmalar da dahil tüm tartışmaları çözüme kavuşturacak bir *characteristica universalis*'in geliştirilmesine yönelik yılmaz çabalara gelince Leibniz,[22] Avrupa'nın barışını sürekli tehdit eden yaygın dinsel çatışmaların çözümünün kusursuz formel dilinin geliştirilip kabul görmesini beklemeyecek kadar gerçekçiydi. Bunun yerine cesur pragmatik bir hamleye, daha sonra Leibniz'in de ileriye dönük temel yol olarak göreceği bir hamleye ihtiyaç vardı. Rojas'ın *Regulae circa christianorum omnium Ecclesiasticam Reunionem* (1682/1683) adlı eserinde öne sürdüğü ve Lutherci emsalini Molanus ve Barckhausen'in *Methodus reducendae Unionis Ecclesiasticae inter Romanenses et Protestantes* (1683) adlı eserlerinde savundukları yeniden birleşme stratejisi birbirini tamamlayan iki adıma dayanıyordu: tartışmalı konular üzerinde uzlaşı sağlanmadan önce Protestanlarla Katoliklerin bir ön birleşmesi ve tartışmalı konuları çözme ve gerek Katoliklerin gerekse Protestanların saygı duyacaklarını ağız birliğiyle önceden beyan edecekleri kararları alma yetkisiyle donatılmış, sahiden ekümenik bir konsilin kurulması. Leibniz'e göre "meselenin düğüm noktası", spesifik öğretiler üzerinde değil de başlıca tartışmalı meselelerde karar verecek bu "bağımsız ve ekümenik konsilin" kurulması üzerinde anlaşmaya varılmasıydı.[23]

Leibniz Rheinfels'teyken, Köln Elektörü ve Başpiskoposu'nun saray danışmanı Karl Paul von Zimmermann ile Ernst, Leibniz'e, Katolik Hildesheim piskoposluk bölgesinin şansölyesi olma teklifinde bulunmayı görüşüyorlardı. Hannoverli saray danışmanı (*Hofrat*), Augsburg mezhebine olan bağlılığından ötürü bu teklifi biraz da pişmanlıkla geri çevirdi.[24] 2 Aralık'ta Landgraf Ernst'in kaleme aldığı ve Palatin Elektör Phillipp Wilhelm von der Pfalz'a iletilecek bir tavsiye mektubuyla bir kez daha yola düşmüştü Leibniz: Heidelberg'e sapma imkânı doğmadığından bu da sonunda heba edilmiş parlak bir fırsattı.[25] 17 Aralık ile 20 Aralık arasında Leibniz gençliğinin şehirlerinden birine geri döndü: Frankfurt am Main. Burada oryantalist Hiob Ludolf ile bir kez daha buluşup Alman tarihinin kayıtlarını yayımlamak, ortaçağa ait belgeleri düzenlemek ve tarihsel kaynaklar üzerine bir dergi çıkarmak için bir

Collegium Imperiale Historicum (İmparatorluk Tarih Cemiyeti) kurmayı öngören Fr. Chr. Paullini ve W. E. Tentzel'in planını tartıştı. Leibniz'in imparatoru, *Collegium*'u kurmaya ikna edeceğine dair büyük bir ümit besleniyordu ama oldukça ayrıntılı hazırlık çalışmalarına rağmen söz konusu plan, XIV. Louis'nin 24 Eylül 1688'de İmparatorluğa açtığı savaşa kurban gitti. Yeni bir büyük çatışmanın eşiğindeki imparator, Alman bilimini geliştirmek için mali destek sunmaktan başta önceliklere sahipti.

Leibniz Frankfurt'tayken, Hannover'de saray vaizi olan ve *Methodus*'u Molanus ile birlikte yazmış Hermann Barckhausen'in zengin yeğeniyle evlenme fırsatını yakalamış görünüyordu.[26] Bu sağlam bir beklenti olsun ya da olmasın, Leibniz bu beklentiyi hayata geçirme konusunda gayretkeş davranmamış olsa gerek. İzdivaç için hazırlıklara başlamak yerine 21 Aralık'ta Aschaffenburg'a gitmek üzere Frankfurt'tan ayrıldı. Bu yolculuğunun amacı, Mainz Başpiskopusu'nun kontrol ettiği piskoposluk bölgelerinin tarihini yazan eski bir tanıdığı olan merhum Johann Gamans, S. J.'nin tarihsel el yazmalarının geniş koleksiyonunu incelemekti.[27] 25 Aralık'tan 28 Aralık'a kadar Würzburg'da kalıp bu seçkin Katolik şehirde merkez kurmuş değişik dini tarikatların zengin arşivlerini ve kütüphanelerini ziyaret etti. 31 Aralık'ta Nürnberg'e vardı. Üniversite yıllarından tanıdığı eski dostlarına bir haftalık ziyaretlerinden sonra 7 Ocak 1688'de yeniden yola koyuldu, iki gün sonra Christian Knorr von Rosenroth'un (1636-89) konuğu olarak Sulzbach'a vardı. Rosenroth, Leibniz'in eski tanıdığı Franciscus Mercurius van Helmont'la birlikte Hıristiyan Kabala diye adlandırılan, Hıristiyanlığın ışığı altında Yahudi Kabala'sını yeniden inceleme amacını güden bir geleneğin en öne çıkan savunucularıydı. Leibniz'in "Yahudilerin en gizemli şeyleri hakkında belki de Avrupa'daki en bilgili kişi"[28] dediği Rosenroth, anıtsal kitabı *Kabala denudata*'da erken modern dönemde Yahudi olmayan Kabala literatürünün en önemli kaynağını sundu.[29] Rosenroth'un Kabala geleneği hakkındaki derin bilgisinden çok etkilenen Leibniz onunla günlerce tartıştı.[30] Öte yandan Sulzbach seyahatinin tek önemli olayı Kabala değildi: Hevesli bir koleksiyoncu olan Elias Wolfgang Talientschger de Glänegg ile fosiller ve mineraller hakkında konuşmaya ve Freyung ve Erbendorf yakınlarındaki bazı kurşun madenlerini gezmeye de zaman ayırdı.[31]

Muhtemelen 11 Ocak'ta yakınlardaki kuzey Bohemya bölgelerini gezmek için Sulzbach'tan ayrıldı. Bu gezintinin amacı, birkaç yıldır Cho-

den Kalesi'ndeki (Thranov) Freiherr von Lammingen'in hizmetinde olan eski dostu Crafft'la görüşmekti. Pilsen'den geçip 20 Ocak'ta kaleye varan Leibniz, Craftt'ın çok daha kuzeyde, Saksonya sınırındaki Graupen şehrinde olduğunu öğrendi.[32] Karakışa rağmen Leibniz kuzeye doğru yoluna devam edip Ocak sonuna doğru Graupen'de Crafft ile buluşmayı başardı. Yeniden bir araya gelen iki eski dost, hummalı bir şekilde yenilikçi teknik projeler üzerinde çalışmaya başladılar: maden filizi çıkarma, altın yıkama, boya imalatı ve madeni para reformu. Ayrıca planlarını imparatora sunmak için birlikte Viyana'ya gitmeyi de düşündüler.[33] Leibniz'in Şubat'ın ilk yarısında Sulzbach'a geri dönüş yolculuğu, Harz projesinin başarısızlıkla sonuçlanmasının madenciliğe duyduğu ilgiyi söndürmediğini gösterdi: Birkaç maden ocağını ziyaret edip yeni madencilik teknikleri hakkında güncel izlenimler edindi.[34] 21 Şubat'ta Sulzbach'tan Amberg'e geçti ve orada yirmi gün kadar kaldıktan sonra 11 Mart'ta tekrar yola koyuldu. Ertesi gün İmparatorluğun toplantılarının düzenlendiği yer olan Regensburg'a vardı ve orada geçirdiği iki hafta süresince İmparatorluk Sekreteri Philipp Wilhelm von Hörnigk ile yakın arkadaşlık kurdu. Mart'ın sonuna doğru Leibniz nihayet Münih'e doğru yola çıkarmaya hazırdı. 25 Mart'ta Ernst von Hessen-Rheinfels'e yazdığı mektupta Leibniz, Bavyera başkentindeki çok önemli işini halleder halletmez muhtemelen Augsburg ve Ulm üzerinden Hannover'e geri dönmek niyetinde olduğunu belirtir ("Buradan Münih'e geçeceğim, oradan da Augsburg ve Ulm'a gidebilirim ama hangi yoldan geri döneceğime henüz karar vermedim.")[35] Fakat son zamanlarda Crafft'la birlikte planladıkları Viyana yolculuğu çok farklı niyetleri işaret ediyordu. 26 Mart 1688'de yükünün bir kısmını Hörnigk'e emanet bırakıp Regensburg'dan ayrıldı ve dört gün sonra –Hannover'den ayrıldıktan beş ay sonra– baştaki ana menzili olan Münih'e öğle vakti ulaştı.

Bu noktaya kadar Leibniz Hannover'e hiç haber göndermedi. Uzun zamandır kendisinden haber alınamayan saray danışmanının yaşadığına dair tek belirti, Osterode'deki (Harz) Devlet Sekreteri Friedrich Wilhelm Leidenfrost'a 24 Ocak 1688'de gönderdiği bir nottu. Bu not bile Leibniz'in nerede olduğuna dair herhangi bir bilgi vermiyordu.[36] Söz konusu notu muhtemelen Choden Kalesi'ni ziyareti sırasında Bohemya'dan yazmış olmasına rağmen güya Nürnberg'de olduğu izlenimi veriyordu. Bunun da sebebi hiç kuşkusuz güneye, Münih'e giden ana

yoldan önemli ölçüde saptığını gizlemekti. Sonunda niyetlendiği menziline varınca Hannover'le yeniden temas kurmakta bir sakınca yoktu. Bu durumda bile Leibniz işvereniyle ya da Hannoverli bakanlarla değil de Düşes Sophie'nin sekreteri Bartolomeo Ortensio Mauro ile doğrudan temas kurmayı seçti, çünkü gideceği yere böyle uzun bir yolculuk yaptıktan sonra ancak o sekreterden anlayışlı bir tepki alabilirdi.[37] Sophie, her ne kadar hafif alaycı tavrının altında ince bir sitemde bulunsa da ondan haber almakla aslında epey rahatlamıştı:

> Burada sanıldığı gibi, Brunswick ailesinin kökenini araştırırken öbür dünyaya gitmiş olmadığınızı öğrenmekten duyduğum sevinci dile getirmeliyim Monsenyör. Zira buradan ayrıldıktan sonra hâlâ hayatta olduğunuza dair hiçbir haber alamadık sizden. Ta ki Bay Hortance, Münih'ten yolladığınız mektubu bendenize gösterene değin. Böylece günümüze ait şeyleri ve bize haber göndermeyi unutacak kadar geçmişe ait şeyleri araştırmaya daldığınızı öğrenmiş bulunuyorum. Sizi vefat etti yas tutmaya başlamıştım; size karşı beslediğim sevgiyi ve kusursuz saygıyı buradan anlayabilirsiniz[.][38]

Leibniz bir şeyler ortaya koyması gerektiğini iyiden iyiye biliyordu. Bavyeralı düklerin kütüphanesini kullanma izni alabilmek için *Kapellmeister* (sarayın müzik yönetmeni) Agostino Steffani'ye başvurdu. 5 ve 6 Nisan'da bu kütüphaneyi iki kez ziyaret edip Aventin'in Almanca el yazmasını inceledi. Aventin, bu el yazmasından yola çıkarak *Annals of Bavaria*'yı Latince yazmıştı. Basılan kitaptan farklı olarak Almanca el yazması bilgi kaynaklarına da yer veriyordu. Özellikle Leibniz, Aventin'in II. Azzo'dan bahsettiği kaynağın Augsburg'daki Aziz Ulrich ve Afra Benediktin manastırında tutulan bir el yazması olduğunu keşfetti.[39] Bu keşifle büyük heyecana kapılan Leibniz el yazmasını kontrol etmek için Augsburg'a gitmeden önce prensliğin el yazması koleksiyonlarındaki araştırmasını ilerletme hevesine kapıldı. Fakat dükün başta verdiği izin kuşkuya kapılmış bazı saray danışmanlarının (*Hofrat*) araya girmesiyle geri çekildi: Her ne kadar göstermelik sebep, Leibniz'in izin dilekçesinde yaptığı resmi bir hata olsa da, asıl sebep Hannoverli saray danışmanının casusluk yapması ihtimalinden duyulan endişe olabilirdi.[40] Steffani'nin onun adına çaba sarf etmesine rağmen şimdilik kütüphaneye yeniden girmesi söz konusu olamazdı. 11 Nisan'da Leibniz nihai

bir kararla Münih'ten ayrılıp ertesi gün öğle vakti Augsburg'a vardı. Biraz zorluk çekse de sonunda muammanın çözümünü içeren el yazmasını buldu: *Historia de Guelfis principibus*.[41] Sevinçten coşmuş bir halde işverenlerine gecikmiş uzun mektuplar yazarak yaptıkları hakkında bilgiler verdi:

> Eski ama okunaklı harflerle yazılmış halde *Astensis*'i değil de *Estensis*'i buldum ve yayımladığı eserinde Aventin'in onu sık sık yaptığı gibi Latince'den yanlış uyarlayarak bozduğunu fark ettim. ... Dolayısıyla, zorluk bir anda çözüldü ve Brunswick ve Este'nin ortak kökeni eskisinden çok daha sağlam bir şekilde saptanmış oldu.[42]

Leibniz'in övüncü haklıydı. Zira Guelf soyunun tarihi için bu keşif çok önemliydi ve onu İtalyan bölgesinde daha başka araştırmalara sevk etti. Este ailesi ile Braunschweig-Lüneburg ailesi arasında hanedan bağlantısını bulduktan sonra Leibniz, 15 Nisan'da Braunschweig-Lüneburg ailesinin Venedik'teki temsilcisi Francesco de Floramonti'ye bir mektup yazıp Modena'daki Este sarayıyla temas kurmasında aracılık yapmasını istedi.[43] Aynı gün Augsburg'dan ayrılıp Münih'e doğru yola çıktı, orada dükün kütüphanesinin kapılarını kendine yeniden açacak bir kararın alınacağını umuyordu. Üç günlük Paskalya bayramına denk gelen yolculuğu sırasında Kutsal Cuma etkinliklerinde ifadesini bulan Katolik güney Almanya'nın neşeli ve coşkulu dindarlığına tanık oldu. Bu dindarlık onun mütevazı Protestan duyarlılığına ters düşsün ya da düşmesin, "çileciliği [vurgulanıp durulan] küçümseyen ve sevgiyi hak ettiği yere çıkaran" bir Cizvit'in vaazı pek de Lutherci olmayan tonlara sahip Leibnizci sevgi teolojisiyle çarpıcı bir uyum sergiliyor gibiydi.[44]

Öte yandan 16 Nisan'da Münih'teyken kütüphanede çalışma izninin hâlâ verilmediğini öğrendi. Normalde büyük ya da küçük çaplı tersliklere karşı tepkilerinde soğukkanlı ve ölçülü olan Leibniz bu sefer öfkelenmişti.[45] 24 ve 27 Nisan'da sırasıyla Hannoverli bakan Albrecht Philipp von dem Bussche ve Ernst August'a yolculuğu hakkında ayrıntılı mektuplar yazarak, Este ve Monselice ailelerinin atalarıyla ilgili belgeleri ve Modena'daki Este arşivlerini kullanma izninin acilen gerektiğini Ernst August'a bildirdi.[46] Hannover'den gelecek cevabı beklemeden 29 Nisan'da Münih'ten ayrılıp, Tuna'dan tekneyle 8 Mayıs 1688 tarihinde öğleden sonra Viyana'ya ulaştı.[47]

Viyana (Mayıs 1688 - Şubat 1689)

Leibniz, İmparatorluk başkentinde dokuz ay kalacaktı. Baştaki tarih yazımı programında hiç belirtmediği, bir şehirde böylesine uzun kalmasının altında yatan pratik gerekçe, Este arşivlerine kullanma izniyle ilgili olarak Floramonti'nin kararını bekleyecek olmasıydı. Aslında Leibniz, Habsburg şehrine uzatılmış bir ziyaret yapmanın sunduğu imkânları değerlendirmekten fazlasıyla mutluydu. Avrupa'nın merkezindeki siyasi olayların göbeğinde yer almanın genel cazibesinin yanı sıra, Viyana'yı ilginç ve ilham verici bir yer kılan daha özel saikler de vardı. Her şeyden önce I. Leopold'un memleketiydi. Ekim 1668'den itibaren Leibniz, ya planlarını destekler ya da ileride işvereni olur ümidiyle imparatorun dikkatini sürekli kendine çekmeye çalışmıştı.[48] Şimdi bunu başarma fırsatını yakalamıştı.[49] Leibniz'in Viyana'da bir süreliğine kalma arzusunu haklı çıkaran imparatorun dışında bir başkası daha vardı: 1686'dan beri yakınlardaki Wiener-Neustadt Piskoposluğu'nu yürüten, Roma ile Protestanların yeniden birleşmesi çabalarının mimarı Cristobal Rojas y Spinola.

Her ne kadar Leibniz hem Leopold hem de Rojas ile temasını sürdürme hevesindeydiyse de Hannover'e olan bağlılığını ve görevlerini de unutmuş değildi. Viyana'ya vardıktan kısa bir süre sonra Braunschweig-Lüneburg temsilcisi, Hannover'den tanıdığı Christoph von Weselow ile görüştü. Weselow özellikle elinde hanedanlıkla ilgili çetin bir hukuki dava bulunduğundan iş arkadaşı saray danışmanını (*Hofrat*) görmekten mutlu olmuştu. Braunschweig-Lüneburg ailesinin Doğu Frisia'nın dükalığını talep ettiği bu davada Leibniz'in yasal-tarihsel önerisinin takibatı son derece önemliydi. Leibniz, Weselow'a Guelf ailesinin talebinin imparatora resmi sunumu için bir esas teşkil edebilecek bir belge hazırladı.[50] Bunun ardından Düşes Sophie, ikinci oğlu Friedrich August'un (1661-90) albaylıktan generalliğe terfi etmesi için ricada bulunmasını Leibniz'den istedi. Friedrich August küçük kardeşi Karl Philipp (1669-90) ile birlikte Türklere karşı yürütülen savaşta İmparatorluğun ordusunda görev almıştı.[51] Aradan henüz iki yıl geçtikten sonra her iki oğlunu da savaşta kaybetmesi Sophie'yi derin üzüntüye boğacaktı.

Leibniz, Braunschweig-Lüneburg ailesinin saraydaki çıkarlarını temsil etmenin yanı sıra gerek İmparatorluğun geniş kütüphanesinde çalışmalar yürüterek gerekse mektuplaşmalar yoluyla söz konusu ailenin

tarihsel ve hanedanlık bağlantılarını ortaya çıkarmayı sürdürdü.[52] Bu sefer imparatorun kütüphanecisi Peter Lambeck'in halefi olan Daniel von Nessel ile bilgi ve fikir alışverişine dayalı çok besleyici bir arkadaşlık kurdu.[53] Zengin Viyana koleksiyonlarına dalmışken başka bir kütüphaneden kötü bir haber aldı: Hannover'deki dükün kütüphanesini doğrudan teftiş etmesi bekleniyordu. 30 Haziran'da arşivci vekili Georg Michael Backmeister, Leibniz'e, yokluğunda, tüm kütüphanenin ve kişisel eşyalarının yapım aşamasındaki yeni opera binasına yer açmak amacıyla Leineschloss'tan taşındığını bildirdi.[54] Her ne kadar Backmeister taşınmanın yakından denetlendiği ve hem kişisel eşyaların hem de kütüphane koleksiyonlarının Leinstrasse'deki Maria Elisabeth von Anderten'in evine güvenli bir şekilde depolandığı konusunda Leibniz'e teminat verdiyse de kütüphane ve kütüphanecinin önceden haber verilmeden gayri resmi bir şekilde yerlerinden taşınması, Ernst August'un dükalığın koleksiyonlarına ve onların müdürüne karşı tavrı hakkında çok şey söylüyordu.

Hiç kuşkusuz Leibniz bundan hoşnut kalmamıştı ve kendisine karşı gösterilen bu düşüncesizlik, yeni bir hami bulma isteğini güçlendirmiş olmalıydı. Her halükârda Saray Şansölyesi Theod. Althet Heinrich von Strattmann'ın 1688 sonbaharında sunduğu, imparatorun tarihçisi olarak çalışma teklifini ciddi ciddi düşündü.[55] Her ne kadar Leibniz'in teklifi şimdilik geri çevirmesinin resmi sebebi, Guelf ailesinin tarihini yazma görevini önceden üstlenmiş olması olsa da,[56] asıl sebep Viyana sarayından kendisine sunulan statünün hep belirsiz kalmasıydı.[57] 1688'in Ekim sonunda imparatora yazdığı bildiriden ve İtalya gezisinden sonra Viyana'da kaldığı nispeten daha kısa süre içinde 1690'ın Mayıs başında yaptığı ilave soruşturmalardan anladığımız kadarıyla kendisine sunulan teklif birçok avantaj içeren cazip bir teklifti. Ne var ki Peter Lambeck'in ölümü üzerine İmparatorluğun kütüphanecisi olarak atanması için Temmuz 1680'de yaptığı başvuruda olduğu gibi,[58] bu sefer de meseleyi çıkmaza sokan nokta, Leibniz'in aynı zamanda Viyana'daki İmparatorluk Adalet Divanı'nın üyeliğine (*Reichshofrat*) atanmayı istemesiydi.[59] Ne olursa olsun bir sonuç alamadı.

Mayıs 1688'de İmparatorluğun başkentine vardığında ortama hâkim olan ılımlı iyimserlik havasına rağmen aynı şey maalesef imparator için hazırladığı birçok öneri için de geçerli oldu. 1683 yazında Türk-

lerin kuşatmasından çarpıcı bir şekilde kurtulduktan sonra 1686'da Macaristan'ın bağımsızlığı sırasında İmparatorluğun talihli dönemine damgasını vuran, 6 Eylül 1688'de Belgrat'ın fethi oldu.[60] Her ne kadar bitmeyen askeri hareketlerin baskısı Viyana üzerinde ağır bir yük olmaya devam ediyor olsa da, Osmanlı İmparatorluğu ile uzun zamandır beklenen ateşkes, bazı mali kaynakların her şeyi yiyip tüketen savaş canavarının pençesinden kurtarılıp değerli bilimsel, teknik ve akademik faaliyetlere yatırılması umudunu ortaya çıkarıyordu. Ne yazık ki nispeten huzurlu zamanların geleceğine dair beklenti kısa sürdü. Her ne kadar Habsburgun Belgrat'taki zaferi diğer Katolik güçler tarafından sevinç ve rahatlama ile karşılandıysa da XIV. Louis bundan tedirgin oldu. Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yürüttüğü savaştan sonunda zaferle çıkmış olan Leopold, bundan sonra ordularını Fransa'ya yöneltip 15 Ağustos 1684'te Ratisbon'da imzalanmış anlaşmadan sonra Fransızların elinde kalan işgal bölgelerinin –Strasbourg ve Lüksemburg dahil– iadesini isteyebilirdi. XIV. Louis, Leopold'un bitkin düşüren Türk savaşından sonra kendini toparlamasına zaman tanımadan acilen harekete geçme kararı aldı. 24 Eylül 1688'de Versailles'da yayınlanan Bildiri (*Mémoire*), Ratisbon Antlaşması'nın kararlarının kalıcı olmasını ve Fransa'nın himayesindeki Kardinal Wilhelm Egon von Fürstenberg'in Köln'ün başpiskoposu ve elektörü olarak seçilmesini talep ediyordu.[61] Söz konusu bildiri, doğudan gelen tehlike bertaraf edilmeden önce bile batıda kızışan ikinci cephenin kasvetli gerçeğiyle Leibniz ve diğer Viyana sakinlerini yüz yüze getiren bir savaş ilanı demekti.[62] 18 Ekim'de imparatorun XIV. Louis'nin ilanına cevabı özgün diliyle Latince ve Almanca çevirisiyle yayımlandı.[63] Her ne kadar bu cevabi metnin Leibniz'e atfedilmesi onun düşünsel mirasındaki (Nachlass) ilgili bulgularla desteklenmemiş olsa da,[64] çok daha kapsamlı başka bir çalışma onun hevesli bir halde meseleyle ilgilendiğini ortaya koymaktadır. 1688-9 sonbaharı ve kışında Leibniz önemli bir siyasi broşür yazdı. *Mars Christianissimus* başlığını ikinci kez taşıyan bu broşür, XIV. Louis'nin pervasız saldırgan politikasına karşı iğneleyicilik silahını yeniden kuşandı.[65] Söz konusu broşür yayımlanmadan önce özeti Kasım'da Saray Şansölyesi Strattmann'a gönderildi,[66] peşinden 30 Aralık'ta birinci bölümü hem Strattmann'a hem de İmparatorluğun Şansölye Vekili Leopold Wilhelm von Königsegg'e gönderildi.[67]

Siyasi durumun feci şekilde bozulmasına rağmen, Ağustos'un birinci yarısında Viyana'da kendisine katılan Daniel Crafft'ın yardımıyla Leibniz önerileriyle öne çıkıp imparatorla görüşme talebinde bulundu. Uzun zamandır içinde taşıdığı isteği, nihayet 1688'in Ekim ayı sonuna doğru Habsburglu Leopold'un kendisiyle görüşeceğinin garanti edilmesiyle gerçekleşmiş oldu.[68] Leibniz görüşmeye büyük bir özenle hazırlandı;[69] görüşmeden önce ve sonra imparatorla birlikte bakanlarına sunacağı çeşitli önerileri ana hatlarıyla ortaya koyan bir dizi bildiri hazırladı. Bu öneriler arasında İmparatorluğun tarih yazımı, *Collegium Imperiale Historicum*'un kurulması, madeni para ve mali sistemin reformdan geçirilmesi,[70] minerallerden boya üretmek için bir fabrikanın kurulması (madencilikle ilgili tüm teknik işleri koordine edecek İmparatorluk Madencilik Konseyi'nin (*Bergkollegium*) ilk yapıtaşı olması işlevini görecekti), ticaretin ve keten imalatının geliştirilmesi,[71] Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılmış savaşın zararlarını karşılayacak gönüllü bir Türk-vergisinin konulması, lüks kıyafet ürünlerine vergi konulması, arşivlerin yeniden düzenlenmesi ve evrensel bir referans kütüphanesinin kurulması,[72] bir sigorta sisteminin kurulması ve gaz lambalarıyla Viyana sokaklarının aydınlatılması yer alıyordu.[73] Son olarak bu öneriler kümesinde kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik epey ayrıntılı bir plan da vardı.[74]

Bu plan Leibniz'in Viyana'da kaldığı sırada sık sık buluştuğu Piskopos Rojas'la kurduğu yakın işbirliğinin ürünüydü.[75] Rojas'ın Roma'da bir yıl (Eylül 1683 - Ağustos 1684) kaldıktan sonra geri dönmesinin ve 1686'da Wiener-Neustadt'a atamasının yapılmasının ardından, kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik piskoposun umudunun söndüğü ve onun zengin piskoposluk bölgesinin tadını çıkardığına ilişkin söylentiler ortalıkta dolaşmaya başladı. Leibniz bu söylentilerin asılsız olduğunu ve Rojas'ın kiliselerin yeniden birleştirilmesine bağlılığını sürdürdüğünü keşfedince rahatladı.[76] Haziran ve Eylül 1688'de Wiener-Neustadt'a uzun ziyaretlerde bulunup orada dostu Crafft tarafından sıcak karşılandı.[77] Rojas'la yaptığı konuşmalardan güç alan Leibniz, 17 Haziran 1688'de Düşes Sophie'ye bir mektup yazıp Rojas'ın planı için imparator, Papa XI. Innocentius ve Ernst August'un desteği alındığı takdirde kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik sıradaki adımın Brandenburg sarayının onayını almak olduğuna düşesi ikna etmeye çalıştı.[78] Aslında

Sophie de Ağustos'ta doğum yapacak kız kardeşi Sophie Charlotte'ye yardım etmek için Haziran sonuna doğru Berlin'e gitmeye hazırlanıyordu[79] ama Sophie 24 Ağustos'ta Berlin'den kötü haberler verdi. Brandenburg Prensi Friedrich Wilhelm'in yakın zamanda ölmesi ve iktidarın Sophie Charlotte'nin kocası III. Friedrich'e geçmesi, prensliği kaosa sürüklemişti. Daha da kötüsü, Fransa Kralı'nın kiliselerin yeniden birleştirilmesi önerisine karşı olmadığına dair Leibniz ve Rojas'ın tüm teminatlarına rağmen,[80] XIV. Louis'nin Nantes Fermanı'nı 1685'te iptal etmesi kuşkusuz uzlaşıya hizmet etmemişti. Aksine Berlin, Fransa'dan kaçmak zorunda bırakılan ve Katolikliğe karşı "lanet" okuyan Huguenot sığınmacılarıyla dolarken, şehirdeki kiliselerde "Katolik bağnazlıktan" kurtuluş vesilesiyle Tanrı'ya apaçık şükrediliyordu. Sophie'nin Rojas ve Leibniz'in lehine yürüttüğü çabalara rağmen Protestanlarla Roma'nın yeniden birleşmesi için elverişli bir iklim değildi bu.[81]

Leibniz, bir yandan yeniden birleşme planları, İmparatorluğa sunulacak öneriler ve tarih yazımı araştırmalarıyla meşgul olurken bir yandan da önemli mantıksal, felsefi ve bilimsel meselelere odaklanmaya zaman ayırıyordu.[82] Örneğin muhtemelen Viyana döneminde yazdığı çarpıcı bir özel yazısında saf dışsal nitelendirmelerin, yani bir cisme yüklenecek tamamen "dışsal" özelliklerin var olmadığı yönünde özgün bir tez öne sürdü. Bu mesele hakkında standart skolastik görüş dışsal nitelendirmelerin (örneğin; James, Mark'tan daha ağırdır) öznelerin içkin özelliklerinde (örneğimizde James ve Mark'ın göreceli ağırlıklarında) bulunduğu yönündeydi. Öte yandan normalde öznelerden sadece birinin içkin özelliklerindeki bir değişimin, diğer öznenin özelliklerinde mutlaka bir değişimi nitelendirmeden öznelerin arasındaki ilişkide bir değişikliği doğuracağı savunuluyordu. Yukarıdaki örneğimizde, eğer James kilo verip Mark'tan daha hafif olursa, James'in içkin özelliklerindeki değişimin Mark'ın içkin özelliklerini etkilemeyeceği, sadece James ile Mark arasındaki ilişkide bir değişime işaret edeceği düşünülüyordu. Leibniz bu görüşten ayrılarak, iki özne arasındaki ilişkide bir değişime, sadece ilgili iki öznenin değil dünyadaki bütün öznelerin içsel özelliklerinde bir değişimin mutlaka eşlik etmesi ettiğini savundu; Mark'ın ağırlığı hiç değişmemiş olsa bile, James'ten ağır olan Mark, James'ten hafif olan Mark'tan içsel anlamda farklı olacaktır ve bu akıl yürütmenin bir uzantısı olarak, James'in Mark'tan hafif olması durumunda dünyadaki

tüm bireyler içsel anlamda farklı olacaktır. Leibniz'e göre bunun sebebi her şeyin her şeyle olan evrensel bağlantısıydı:[83]

> Hipokrat'ın insan bedeni hakkında söylediği şey tüm evren için geçerlidir: şöyle ki, her şey birdir ve diğer şeylerden etkilenir, yani bir varlıkta meydana gelen bir şey diğer tüm varlıklarda tastamam karşılıklı bir etki doğurur. Dolayısıyla varlıklarda tamamen dışsal bir niteleme olamaz.[84]

Aynı metnin kenarına düştüğü bir notta şunu da belirtiyor: "Sınırlı çoğul tözler, her birine özgü sınırlamalara ve farklı ilişkilere uygun olarak aynı evrenin farklı ifadeleridir sadece."[85]

Ancak Leibniz'in Viyana'daki felsefi çalışması en çok, fizik ve kozmoloji alanlarında geniş çaplı uluslararası bilimsel camia içindeki son gelişmelerle çakıştı. *Acta Eruditorum*'un Haziran 1688 tarihli sayısında Leibniz, Christoph Pfautz'un –Leibniz'in 1679'dan beri mektuplaştığı Leipzig'deki bir matematik profesörü– Isaac Newton'un 1687 tarihli çığır açıcı *Philosophiae Naturalis Principia Mathematica* adlı eseri üzerine yazdığı incelemeyle karşılaştı. Leibniz'in açıklamasına göre, kendisi Newton'un başyapıtını (*magnum opus*) okumadan önce bile bu inceleme onu *Principia*'da tartışılan meseleler hakkındaki teorilerini –bazıları Paris yıllarından bu yana şekillenmeye başlamıştı– yayımlamaya sevk etmişti.[86] Sonuç, üç makalenin *Acta Eruditorum* dergisinde acele basılması oldu. İçlerinde en kısa olan ilk makale, *De Lineis opticis et alia* (Ocak 1689) peşinden gelen daha uzun iki makaleye yol açtı. Sürtünmeli bir ortamda hareket hakkındaki ikinci makale (*Schediasma de Resistentia Medii et Motu projestorum gravium in medio resistante*, Ocak 1689) *Principia*'nın ikinci kitabında ele alınan konuyu işliyordu. Gezegenlerin hareketinin sebebi hakkındaki üçüncü makale ise (*Tentamen de Motuum caelestium Causis*, Şubat 1689) Newton'un üçüncü kitabında belirtilen dünya sisteminin önemli yanlarına değiniyordu.

Öte yandan Leibniz'in yayımlamadığı yazılarının oluşturduğu yığın, onun bu yazıların kökeni konusundaki açıklamasında açık sözlü olmadığını göstermektedir. *Schediasma de Resistentia Medii* örneğinde, onun mesele hakkında sürekli düşünmüş olduğu, Paris ziyaretine kadar uzanan bir dizi notta enikonu belgelenmiştir. Ne var ki *Tentamen de Motuum caelestium Causis*'te dile getirilen kozmolojik teoriler, bu ya-

zınsal iz sürmeden yoksundur. Newton'un *Principia* adlı kitabını ilk kez Roma'da kaldığı sırada (yani oraya varış tarihi olan 14 Nisan 1689'dan sonra ve dolayısıyla Şubat 1689'da *Tentamen de Motuum caelestium Causis*'in yayımlanmasından sonraki bir tarihte) okuduğuna yönelik iddiasının aksine, söz konusu kozmolojik teorileri, ilk kez *Principia*'ya cevap veren bir dizi önemli notta ortaya çıkmıştı ve açıkçası 1688 sonbaharında Viyana'da yazılmıştır.[87] Bir saray tarihçisi olarak Leibniz'in olayları yeniden anlatış sırası, kronolojik doğruluktan yoksundur. Muhtemelen hafife alınmaktan sakınma çabası ölçüsünde Newton'dan bağımsızlığını abartmıştı. Bu yazılarında ele aldığı meseleler hakkındaki düşünceleri, aslında en azından kısmen ya *Principia*'yı ya da onun hakkındaki Pfautz'un incelemesini okumadan önce şekillenmeye başlamış fikirlerine dayanıyordu ve dolayısıyla teorilerini Newton'un eserinin salt açıklamalarından öte şeyler olarak sunmak istiyordu.[88] Ne var ki keşiflerle ilgili olarak İngiliz matematikçiyle sonradan giriştiği öncelik tartışmasının, *Tentamen*'de sunulan spekülasyonlardan daha önemli ve kalıcı olduğu göz önüne alındığında, Leibniz'in stratejisi tehlikeli bir stratejiydi. Newton'a bakılırsa her halükârda Leibniz'in iddialarını pekâlâ umursamamış olabilir. Cambridge profesörü, yıllar sonra 1689 tarihli üç yazı hakkında yorum yaparken açıkça küçümser bir edayla şöyle diyecekti: "Onlarda yer alan önermeler, (hatalar ve detaylar çıkarıldığında) Bay Newton'un önermeleridir (ya da onların doğal sonuçlarıdır)".[89]

Leibniz, *Principia*'yı o üç yazıyı yazmadan önce okumamış gibi davranmakla mantıksızlığa düşüyorsa, Newton da o yazıları "özgün değil" diye es geçerek haksızlık ediyordu. Aslında *Tentamen*'de Leibniz, kütleçekimi kuvvetinin Newton'ununkinden tamamen farklı bir mekanikçi açıklamasını sunmaya çabalar. Felsefi bir bakış açısından saygın İngiliz matematikçinin eserinde böyle bir açıklamanın bulunmaması, sadece Leibniz için değil ayrıca pek çok çağdaşı için de kabul edilemez bir durumdu. Fiziksel bir açıklamadan yoksun Newton'un eseri, evrende işleyen gizemli ya da sırlı bir çekime bel bağlama hatasına düşüyordu.[90] Oysa Leibniz Kartezyencilikten geliştirilmiş bir teori öne sürüp, zıt eğilimler ya da gayretler (*conatus*) arasındaki bir dengesizliğe ya da girdaba dayanan mekanik bir açıklamadan söz ediyordu.[91] Bu açıklamaya göre, gezegenlerin hareketi üç kuvvetin sonucudur: güneşin et-

rafında dönüp gezegenleri yörüngelerinde bir girdabın içindeki gemiler gibi sürükleyen sıvı maddenin harmonik girdabı ve iki zıt kuvvet: girdapla birlikte gezegenlerin dönmesinden kaynaklanan merkezkaç kuvveti ve sıvıların birbirini itmesinden kaynaklanan (daha az ikna edici biçimde) güneşe doğru kütleçekimi kuvveti.[92] Her ne kadar bu tablo *Principia*'nın doğrudan okunmasıyla başlasa da Newton'un hiçbir yerde ima etmediği veya önermediği özgün fikirleri de içeren 1688 sonbaharındaki bir dizi deneysel kozmolojik çalışmanın nihai ürünüydü.[93] Lucas profesörü,* gerçekte bilindiği gibi kütleçekimini açıklamak için hipotez geliştirmeyi reddetmişti. Newton'un zarifçe es geçtiği bu sorunla karşılaşan Leibniz, üç asır sonra bile tatmin edici bir açıklama getirilemeyecek son derece zor bir bilmeceyi işaret ediyordu. Bu çetin sorunla boğuşan Leibniz yine de meseleye ilginç bir ışık tuttu: *Tentamen*'in onuncu paragrafında "ölü" ve "canlı" kuvvet arasındaki önemli ayrımdan (Lorenzo Magalotti'nin 1666 tarihli eseri *Saggi di Naturali Esperienze Fatte nell' Accademia del Cimento* ve Galileo'dan esinlenerek) ilk kez açıkça söz etti. Paris döneminde Mariotte'e yazdığı bir mektupta ve kendinin *De Arcanis Motus* (1676) adlı eserinde "özel" olarak öne sürdüğü ama muhtemelen bu kavramların 1670'lerden itibaren kazandığı teknik anlamdan yoksun bir ayrımdı bu.[94] Buna göre, ölü kuvvet kütle çarpı sonsuz hız iken canlı kuvvet ya da *vis viva* kütle çarpı hızın karesiydi (mv^2).

Kasım 1688'de çetin kış şartlarından nasibini aldı. Leibniz ciddi bir nezleye yakalanıp haftalarca yattı.[95] Yılın sonunda hâlâ iyileşmeye çalışıyordu. 30 Aralık'ta Otto'ya yazdığı mektupta kötü durumunu biraz da mizah katarak şöyle betimliyordu:

> Hayatımda şimdiye kadarki en kötü nezleye yakalandığım için üç haftadır evden dışarıya adım atmıyorum. Daha önce kendimi hiç bu kadar yaşlı hissetmemiştim. İştahımı kaybetmem beni epey zayıflattı. Üstelik soğuk havaya çıkınca fenalaşan bir öksürüğüm de var. Hal böyle olunca odamda bir süre daha kalacağım.[96]

---

* Parlemento üyesi Henry Lucas tarafından 1664 yılında Cambridge Üniversitesi'ne yaptığı 4 bin ciltlik kütüphane ve arazi bağışıyla kurulan ve o zamandan beri dünyanın en saygın matematik ve fizik unvanlarından biri. Newton 1669-1702 arasında 33 yıl boyunca bu unvanı taşımıştır. Halen sürmekte olan bu saygın unvana, 1932-69 arasında Paul Dirac, 1979-2009 yılları arasında da Stephen Hawking layık görülmüştür-e.n.

Ciddi ölçüde hasta olmasına rağmen çalışmayı sürdürdü. İmparatorluğun kütüphanecisi Daniel von Nessel ile kurduğu samimi ilişki sayesinde kitaplar, el yazmaları ve hatta kataloglar kütüphaneden alınıp kaldığı odaya getiriliyordu. Zorunlu tecrit dönemi, Guelf tarihinin kaynakları üzerine hummalı çalışılarak geçirildi. Leibniz bazen gece çalışmak için mumu yakmakta hiç tereddüt etmedi. Grote'ye yazdığı mektupta etkileyici bir şekilde ifade ettiği gibi: "Yaşamak gerekli değil ama çalışmak ve görevini yerine getirmek gereklidir. Zamanımı boşuna harcadığımı düşünmek benim için büyük bir haksızlık olurdu." Macaristan'daki bazı madenleri ziyaret etme planı, hastalığıyla tehlikeye düşmüştü ve artık sadece geri dönmeyi düşünüyordu.[97]

Sağlığına kavuştuğu anda Hannover'e dönmeye niyetli olduğunu beyan etmesi de ancak belki sonradan geçmişe dönüp bakıldığında anlaşılabilecek bir abartıydı. 16 Ocak'ta Leibniz sonunda dokuz aydır beklediği ve artık alacağından ümidini kesmek üzere olduğu bir şeyi aldı: uzun zamandır beklediği Floramonti'nin mektubu Modena Dükü II. Francesco'nun (1662-94) ona Este arşivlerini kullanma iznini verdiğini bildiriyordu.[98] Bu beklenmedik iyi haber, sağlığına kavuşmasını sağladı ve Grote'ye yazdığı uzun mektuplarda birdenbire sesi yükseldi.[99] Bir hafta daha dinlendikten sonra ayağa kalktı ve artık kışın ortasında bile Alp Dağları'ndan geçmeyi göze almaya hazırdı. Aslında ilkbaharda buzların çözülmesi, dağ yollarını geçilmez kılacağı için hemen yola çıkması gerekiyordu. Onların cevap vermesini beklemeden derhal yola çıkmaktaki aceleciliği, sadece İtalya yolculuğunun karların erimesi yüzünden gecikebileceği endişesinden değil, aynı zamanda Hannover'den alacağı soğuk karşılıkla tamamen donması ihtimalinden kaynaklanıyordu.[100] İşverenleri, Alpler'in karşısında atalarının izlerini sürmesinden memnun kalacakları yönündeki Leibniz'in emin olduğu tahminine şart koyma fırsatını yakalamadan yola çıkması en iyisiydi.[101] Her halükârda Grote'ye "orada koşulların netleşmesi için gereken zamandan daha fazla kalmayacağı" teminatını verdi.[102] Yola çıkmadan önce akıllıca bir tedbir olarak Piskopos Rojas'a şöyle bir uğradı ve içlerinden biri Roma'daki Kardinal Azzolini'ye yazılmış birçok referans mektubuyla onun yanından ayrıldı.[103] Kuşkusuz evinden uzakta yalnız bir yolcunun başına gelecek her şeye hazır olması gerekiyordu. Acele etmesine rağmen yolculuk hazırlıkları, tam üç haftayı buldu; nihayet 11 Şubat 1689'da güvenli bir

şekilde yola çıkmaya hazırdı. Kendi at arabasını, atlarını ve arabacısını Rojas'a emanet etti ve yükünün bir kısmını Viyana'da dönüşünü bekleyen "Steyner Hof"a bıraktı.[104]

İtalya (Mart 1689 - Mart 1690)

Bazen posta arabası bazen de at arabasıyla yolculuğunu sürdüren Leibniz, yolunun üstündeki Idria'nın cıva madenlerini ziyaret ettikten sonra 1689 yılının Mart ayının başında Trieste'ye vardı.[105] Oradan da muhtemelen gemiyle 4 Mart'ta Venedik'e ulaştı. Ayın sonuna kadar orada (*en attendant*) Dragoni'yi bekledi.[106] Aslında Leibniz'in Modena'daki arşivleri ziyareti için son düzenlemeler konusunda Kont Francesco Dragoni'nin ona posta yoluyla bilgi vereceği sanılıyordu ama ortalıkta ne Dragoni'nin mektupları ne de Leibniz'in arabulucusu Floramonti vardı.[107] Bir referans kütüphanesi (Stattmann'a söz verdiği) için detaylı bir plan hazırlama[108] ve Düşes Sophie'nin üçüncü oğlu Maximilian Wilhelm (1699-1726) –kardeşleri Friedrich August ve Karl Philipp gibi Türklere karşı yürütülen savaşta yer almış– ile buluşmak dışında Leibniz'in Venedik'teki faaliyetleri konusunda çok fazla bilgimiz yok.[109]

Dört hafta sonra Dragoni'nin mektuplarının gelmesinden ümidini kesince ve belki de Venedik'te yapmak istediği şeyleri bitirdikten sonra dukaların şehrinden ayrıldı. Viyana'da olduğu gibi Venedik'te de mektuplarını göndermeye dönük açık talimat vermemesi her şeyden önce Dragoni'den ya da bu minvalde Hannover'den haber alacağını pek ummadığını göstermektedir.[110] Ferrara güzergâhı üzerinde (*en route*) Mesola'ya gitmek için küçük bir gemiye bindi. İlk biyografi yazarı Johann Georg Eckhart'ın anlattıklarına bakılırsa, gemi bir fırtınaya yakalanmıştı. Yabancı yolcunun kendi dillerini anlayamayacağını düşünen gemiciler, onu gemiden atıp gemiyi hafifletmeye ve eşyalarını da aralarında paylaşmaya karar vermişler. Oysa Leibniz'in kolunda bir yıldız işareti –ya da daha doğrusu cebinde bir tespih– varmış. Bilgili kuzeylinin tehlike altındaki gemileri için Katolik adetlerine gayet uygun şekilde Tanrı'dan yardım istediğini gören bir gemici, pişmanlık duyup yabancının bir zındık olmadığına ve iyi bir Hıristiyan'ı öldürmenin kendilerini tehlikeye sokacağına arkadaşlarını ikna etti.[111] Söylenilenleri Leibniz'in

de gururla tekrarladığı bu ilginç anekdot, Katolik dünyanın merkezine doğru seyahat ederken yanında bir tespih taşımakla açıkgözlülük ettiğini ve belki daha ilginci, İtalya'da sadece bir ay kadar kalmış olmasına rağmen yerel deyimleri, olan bitenleri anlayacak kadar öğrendiğini ortaya koymaktadır.

1 Nisan'da Ferrara'ya varıp orada bir hafta geçirdi.[112] Ferrara'dan Düşes Sophie'ye bir mektup yazarak "havasından ve çevresinden faydalanmak için Roma'yı gezmek" istediğini bildirdi. Leibniz'in bu şehri gezmek istemesinin nedenlerinden biri, İsveçli Kraliçe Kristina'yı (1626-89) görme ihtimaliydi. Descartes'ın hamisi olan Kraliçe Kristina, Katolikliğe dönüp 1654'te tahttan inince Roma'ya yerleşmişti. Herhalde Hannover'e dönmesini açıkça isteyen Sophie'nin gönlünü almak için Leibniz, o sırada Roma turu yapan düşesin iki genç oğlu Christian (1671-1703) ve Ernst August (1674-1728) ile görüşmek istediğini de mektupta belirtti.[113] 7 Nisan'da Ferrara'dan posta arabasıyla ayrılıp Bologna ve Loreto'yu geçtikten sonra 14 Nisan'da Roma'ya vardı. Roma'da Leibniz ne vardığında orayı terk etmiş iki genç prensi görebildi ne de beklenmedik bir şekilde 19 Nisan'da ölen Kraliçe Kristina'yı. Kraliçe'nin yakın dostu ve vârisi Kardinal Azzolini'nin (Decio Azzolino) 8 Haziran'da vefatı, Leibniz'in kullanmayı umduğu Kraliçe'nin zengin el yazması koleksiyonlarına erişmesini engelledi.[114] Yine de başka ilginç fikir adamları ve bilim insanlarıyla tanıştı. Bunların arasında matematikçi, astronom ve Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) kurucu üyesi Adrien Auzout da vardı. Auzout'nun villasında ilk kez Ralph Cudworth'un *True intellectual system of the universe* (Londra 1678) adlı kitabını okudu[115] ve Adrien Baillet'nin hazırlamakta olduğu Descartes biyografisine bir katkı olsun diye *Notata quaedam circa vitam et doctrinam Cartesii* adlı metnini Auzout için kaleme aldı.[116]

Leibniz'in *De Linea Isochrona* adlı yazısı, Leipzig'de yayımlanmış ve Kartezyen fizik üzerine Abbé Catelan ile yaptığı tartışmayı kapatmışken,[117] Hannover sarayı danışmanı havalar çok ısınmadan "bir Napoli gezisi" yapmaya karar verdi.[118] Mayıs başında güzel İtalyan şehrini ve onun hayranlık uyandırıcı komşusu Pozzuoli, Solfatara ve Vezüv Dağı'nı geziyordu.[119] Napoli'yi kuşatan doğal güzelliklere dalmaktan mest olan Leibniz Guelf tarihini de unutmuyor, Napolili Kraliçe I. Giovanna'nın (ölümü 1382) dördüncü kocası Braunschweig-Grubenhagen Dükü

Otto'ya ait el yazmalarını inceleyeceği kütüphaneye ulaşmaya çalışıyordu.[120] Mayıs ortasında Roma'ya geri döndü.[121] Bu sefer bir yere gitmek (daha doğrusu geri dönmek) için acelesi yoktu: Roma'da ikinci kalışı altı ayı buldu.

Her ne kadar böyle uzun bir kalışı, hamilerine izah etmesi zor olsa da Leibniz bu şehirden ayrılıp Hannover'deki yalıtılmış hayatına geri dönmek istemiyordu. Ziyaretini uzatması için onu ayartan çok şey oluyordu Roma'da. Öncelikle 21 Eylül 1676'dan beri Roma Kilisesi'ni yöneten XI. Innocentius hastaydı. Bu durumu Leibniz endişeyle karşılıyordu, çünkü papa, Rojas'ın Katoliklerle Protestanları yeniden birleştirme çabalarını destekliyordu ve Leibniz'e göre yüksek bir ahlaka sahipti.[122] 23 Mart 1690'da Landgraf Ernst'e şunları yazdı:

> Dünyeviliğe alışmış din adamları onun hastalığından söz ediyor ve Alman Protestanlarıyla Fransız Huguenot'ların Roma'daki Papa cenahını keşişlere ve papazlara bile karşı gibi göstermelerini duymak gülünç. ... Ne var ki kutsal ve iyi görünen niyetlerini ve alışkanlıklarını hiç kimse eleştiremeyeceği için halkın hürmetini kazanmış. ... Son olarak şunu söyleyebilirim ki büyük işler başardı ve belki küçük işlerde bazen başarısız oldu[.][123]

Maalesef Leibniz'in XI. Innocentius'un iyileşmesine yönelik dilekleri boşa çıktı:[124] Papa 12 Ağustos 1689'da öldü.[125] Ardından sonbaharda yapılan ve Roma'ya bir sürü yüksek rütbeli din adamının gelmesine yol açan kardinaller toplantısını Leibniz büyük bir ilgiyle izledi.[126] 16 Ekim'de seksen yaşına yaklaşmış Venedikli Kardinal Ottoboni, VIII. Alexander adıyla papa seçildi. Leibniz seçimi uzun bir *Carmen Gratulatorium* ile selamladı[127] ve Ottoboni'nin "aydın bir adam" olarak ününün VIII. Alexander'ı bilimin ve bilginin destekçisi kılacağına yönelik büyük bir umut besledi.[128]

Sanki bu ünü test etmek için Leibniz, Roma'daki yeni fikir adamı arkadaşlarıyla Vatikan'ı Kopernikçiliğe koyduğu yasağı kaldırmaya ikna etme olasılığını tartıştı.[129] Yeni papanın geçmişte Kopernik meselesinde "ılımlı yargıda" bulunmuş olması belli bir iyimserliğin oluşmasını haklı çıkarıyordu.[130] Dahası, seçildikten hemen sonra, yeni Galileocu-Kopernikçi astronomiden yana ve Leibniz'e yakın olan, Roma Fizik-Matematik Akademisi'nin (Accademia Fisico-Matematica) genç üyesi

Francesco Bianchini'yi terfi ettirmişti. Ayrıca Akademi'nin toplantılarına katılan hayli yüksek mevkiden üyeler de Kopernik sistemine yönelik açık bir tutum sergiliyordu. Onların arasında Collegio Romano'daki matematik kürsüsünün sahibi Cizvit Antonio Baldigiani de vardı. Bu koşullar, Leibniz'i en azından birini muhtemelen Baldigiani için yazdığı bir dizi metni kaleme almaya ve Kopernik sistemine karşı yürütülen sansürün kaldırılması için baskı yapmaya sevk etti.[131] 1699'da Antonio Magliabechi'ye şunları yazdı:

> Roma'da iken yetkili ve seçkin kimi şahıslara hiç de tehlikeli olmayan bir alanda düşünce özgürlüğünü teşvik etmelerini ve dünyanın hareket sistemiyle ilgili yasakların kaldırılmasına ya da geçersiz kılınmasına izin vermelerini tavsiye ettim. Ve cahillerin cehaleti ve hataları kollamalarına imkân tanımamanın, Roma Kilisesi'nin çıkarına olacağını onlara gösterdim. Aslına bakarsan onlar da benim bu tavsiyemi önemsediler. Şu halde bastırılmasının İtalyanların canlı dehasına büyük zarar verdiği eski özgürlüğün yeniden kazanılacağını umuyorum[.][132]

Vatikan'ın Galileo ve Kopernik ile ilgili resmi tavrını gözden geçirmeye gönüllü olmamasına rağmen Leibniz, aydınlanmanın Roma Papalık Divanı'na kadar yayıldığını elbette şaşkınlık içinde fark etti. Aslında bizzat kendisi Kopernik sisteminden yana olan Kardinal Gregorio Barbarigo'nun Roma'da bir araya getirdiği akademisyen ve bilim adamları arasında açık bir tartışma yürütülüyordu:[133]

> Son yolculuğumda İtalya'da güneşin doğduğunu ve (deyim yerindeyse) saf Antikitenin (geleneklerinin) incelenmesi alanında bir salgının yavaş yavaş yayıldığını fark ettim. Roma'da bile saygıdeğer Kardinal Barbarigo'nun teşvikiyle aydın insanlardan oluşan gruplar, İnancı Yayma Meclisi'nde düzenli olarak toplanıyorlar. Ben de dostlarımın daveti üzerine bu toplantılara birkaç kez katıldım. Ve eğer bu devam ederse bu ekimden kayda değer bir hasat bekliyorum[.][134]

Bu yolla Leibniz Roma'nın akademi çevreleriyle hayli içli dışlı oldu, Giovanni Giustino Ciampini'nin (1633-98) kurup canlandırdığı Fizik-Matematik Akademisi'nin her gün düzenlenen akşam toplantılarına hevesle katıldı.[135] Akademi'de Çin'deki görevlerinden dönmüş ve Doğu'ya yeni bir yolculuk yapmak için hazırlanan Cizvitlerle tanıştı. Özellikle, Le-

ibniz kendisine Çin uygarlığının düşünsel mirasıyla ilgili birinci elden değerli haberler getiren matematikçi Claudio Filippo Grimaldi (1639-1712) ile ilginç bir mektuplaşma faaliyeti yürüttü.[136] Fakat herhalde Leibniz'in Fizik-Matematik Akademisi'ne katılım çabasının en öne çıkan kazancı fizikteki yaratıcılığını harekete geçirmesiydi: bu süreçte hareketi kuvvete göre ele alan yeni bir fizik kolunu geliştirmeye başladı. Bu yeni bilim dalına Yunanca *dynamis* (kuvvet) kelimesinden esinlenerek *Dynamica* ("dinamik") adını verdi. Doğrusu her ne kadar Leibniz'in *Dynamica*'sı 1689'da Roma'da doğduysa da, on yıldan beri kuluçkadaydı.[137] Aslında bunun başlangıcı, tam sebep ile tüm sonuç arasındaki eşitlik ilkesini ilk kez öne sürdüğü (*De Arcanis Motus*, yaz 1676) ve cisimlerin etkileşiminin ilk kez mv^2 ile nitelendirildiğinde kuvvetin korunduğu Ocak 1678 tarihli çığır açıcı yazısında (*De corporum concursu*) işlediği 1676-8 dönemine dayanır.[138] Yeni bilim dalının yakın müjdecisi *Dynamica*'nın yolunu açmış olan bir geçiş metniydi: *Phoranomus seu de potentia et legibus naturae* muhtemelen 1689 Temmuz'unun ikinci yarısında yazılmış ve tamamlanmadan bırakılmıştı.[139] *Phoranomus*, Roma bilim sahnesinin bazı kilit oyuncuları arasında geçen, fizikle ilgili iki diyalog formunda yazılmıştı ve Leibniz'in Fizik-Matematik Akademisi'nden tanıştığı yeni arkadaşlarıyla yaptığı tartışmalara değiniyordu. Her ne kadar bu metinde *dynamica* kelimesi geçmese de Leibniz "kuvvet ve etkinin yeni bir bilimi"nden belli belirsiz söz etmektedir.[140] Leibniz'in önündeki güçlük, yeni biliminin sadece Kartezyen fiziğinden (ona karşı mv ile ölçülen kuvvetin korunumu ilkesini savunduğu) değil, ayrıca Galileocu bilimden de üstün olduğunu göstermekti. Leibniz'e göre Galileocu bilim, yapısı gereği *a posteriori* olarak sınırlıydı. Dolayısıyla sadece spesifik ve deneysel temelli olgular sistemine uygulanabilirdi. Kendisinin niyetiyse deneyimle doğrulanabilecek ve hareketle ilgili tüm olguları açıklayabilecek bir *a priori* savlar sistemini geliştirmekti. Kısacası *Phoranomus* tam neden ve tüm sonuç arasındaki eşitlik gibi ilkelere *a priori* olarak dayanan bir kuvvet teorisini geliştirmeye çalışıyordu.[141]

Belki de ilk çabasının kusurlarını fark eden Leibniz, Ağustos ve Eylül 1689'da *Phoranomus*'u çabucak bir kenara bırakıp *Dynamica de Potentia et Legibus Naturae Corporeae* adını vereceği önemli bir eser üzerinde çalışmaya koyuldu. Leibniz'in yeni bilim dalını teknik ayrıntılar vererek açıklayan bu kitabı 1689-90'da bitti. Kitabı her ne kadar yayım-

lamak için yazdıysa da Leibniz'in yaşamı boyunca matbaaya hiç ulaşmadı.[142] Fizikle ilgili önceki ikiz eserlerinin –*Theoria motus abstracti* ve *Hypothesis physica nova*– yolundan giden bu eseri de soyut ve somut dinamiği ele alan iki bölüme ayrılmıştı. *Phoranomus* gibi *Dynamica* da Leibniz'in ölü ve canlı kuvvetler (*vis mortua* ve *vis viva*) arasındaki ayrımı detaylandırıp,[143] Descartes'ın hareketin niceliği kavramı ile canlı kuvvetin niceliği kavramını karıştıran yaklaşımına dayanan Kartezyenci korunum ilkesine [bkz. Sözlükçe] karşı çıktığını tekrarladı. Öte yandan *Dynamica*, *Phoranomus*'u aşıp bu metinde belli belirsiz öne sürülen savları yeniden ele alıp geliştirerek, Leibniz'in yeni kuvvet teorisinin ilk düzgün ifadesini sunmayı başardı. Örneğin *Phoranomus* "kuvvet (güç) ve etkinin yeni bir bilimi"den söz ederken, *Dynamica* "hayali yasalar yerine doğanın hakiki yasalarını" açıkça gösteren "kuvvet (güç) ve eylemin yeni bir bilimi" olarak nitelendirilmişti.[144] "Etki" kavramından "eylem" kavramına geçiş, yeni teorinin merkezi unsurunu işaret eden bir odak değişikliğini vurgulamaktadır: Belirli bir fiziksel sistemde cisimlerin geçici durumuna bağlı olan özelliklere karşın eylemin, "asli" özellikleri belirleyen anlamında "yapısal" terimini kullanan Leibniz'in öne sürdüğü "yapısal eylem".[145] *Dynamica*'da Leibniz "yapısal etki" ile "yapısal eylem"i birbirinden ayırır:

> Hareketin içindeki yapısal etkinin miktarının ölçümü, belli bir mesafe boyunca hareket eden (eşdağılımlı hareket) belirli bir madde miktarını içerir.
>
> Hareketin içindeki yapısal eylemin miktarının ölçümü, belirli bir zaman içinde belirli bir mesafe boyunca hareket eden (aynı biçimde eşdağılımlı hareket) belirli bir madde miktarını içerir.[146]

Yapısal eylem iki açıdan ele alınmıştı: uzamı (*extensio*), yani uzamsal yer değiştirmedeki yapısal etkisi açısından ve kuvveti (*intensio*), yani onun sayesinde etkinin doğduğu veya maddenin mesafe katettiği hızın miktarı" açısından.[147] Eylemin uzam ve kuvvetle ilgili yanlarını ele alan Leibniz hem eylemde bulunma eğilimi anlamında eyleme geçme gücü hem de bu eğilimin harekete geçirici etki içinde gerçekleşmesi olarak bir eylem kavramına ulaştı.

Leibniz Roma'da geçirdiği verimli aylar içinde kozmolojik çalışmalarına da devam edip *Tentamen de Physics Motuum Coelestium*

Rationibus'u yazdı ve *Tentamen de Motuum caelestium Causis*'in ikinci versiyonu üzerinde çalıştı.[148] Yakın zamanda yayımladığı *Tentamen*'in üzerinden kırmızı kalemle yeniden geçmesinin bir nedeni, Kopernikçiliğe uygulanan sansürün kaldırılmasına yönelik çağdaş çabalarıyla bağlantılı olarak Katolik Kilisesi'nin daha kolay kabul edebileceği bir ışık altında teorisini yeniden düzenleme isteğiydi. Ayrıca daha teknik bir bakış açısından tanımlamalarını ve hesaplarını geliştirmeyi (bazı hatalarını da düzelterek) ve yeni bir kütleçekimi modelini sunmayı da istiyordu. Yeni teorisi, kütleçekiminin sebebini gezegenleri taşıyan aynı sıvıya değil, bir merkezden yayılan ve cisimleri bizzat merkeze doğru "iten" bir sıvıya dayandırıyordu.[149]

Leibniz'in bilimsel düşüncesi için Roma döneminin üretkenliği, onun daha felsefi düşüncelerini de ilerletmiştir. Muhtemelen 1689 ilkbaharı ile Mart 1690 tarihleri arasında yazdığı bir dizi yazısında özellikle uzun Hannover döneminde zihnini meşgul eden epistemolojik ve metafiziksel meselelere geri döndü. Örneğin 1689 yazına ait çarpıcı bir metinde *Théodicée*'nin ün kattığı iki "labirenti" yazdı.[150] Metafizik ve etikle ilgili düşüncelerinin çoğu, onlardan bir yol bulma mücadelesini temsil eder: "Kuşkusuz insan zihninin iki labirenti vardır: birisi sürekliliğin içeriğiyle ilgili, diğeri de aynı sonsuzluk kaynağından doğan özgürlüğün doğasıyla ilgili."[151] 1689 yılı ortalarına ait başka bir anahtar metinde özdeşlik/çelişmezlik [bkz. Sözlükçe] ilkesinden ve bunun sonucu olarak doğru önermelerde, yüklemin özneye dahil olması tezinden yola çıkarak felsefesinin mantıksal-metafiziksel ilkelerini açık seçik anlatır. Bu çerçevede ilerleyerek, yeter sebep ilkesi, ayırt edilmezlerin özdeşliği, tamamen dışsal nitelemelerin olmadığı ve her tekil tözün tam kavramı içinde tüm evreni içerdiği tezi, evrenin her bir parçacığının sonsuz varlıklar evrenini içerdiği tezi ve nihayet uzam, hareket ve cisimler "sadece bunları içerdiğinden dolayı tözler değil gerçek görünümler olduğu" için cisimlerin "tözselliğinin" uzamsal olmayan bir ilkeye dayanması gerektiği tezi dahil felsefesinin diğer ayırt edici esasları içinde kendine bir yol bulmaya çalıştı.[152]

Roma'nın bilim çevrelerinin düşünsel canlığından keyif almanın yanı sıra Leibniz, asıl tarih yazımı görevini yerine getirmek için şehirdeki çok sayıda kütüphanede ve arşivde tutulan basılı ve el yazması kaynakların muazzam zenginliğinden de yararlandı. Bu kaynaklar arasında büyüleyici Vatikan arşivleri ve nihayet oradan ayrılmadan kısa bir süre önce

erişme imkânı bulduğu merhume Kraliçe Kristina'nın koleksiyonları da vardı. Alman ziyaretçinin zengin bilgi dağarcığı nüfuzlu din adamlarının dikkatini çekti. Aslında Roma seyahati ile Şubat 1695 arasında geçen bir dönemde Leibniz'in Vatikan Kütüphanesi'nin müdürlüğü gibi itibarlı bir göreve adaylığı tartışıldı.[153] 5 Şubat 1695 tarihli bir mektupta Antonio Alberti (Roma'da yaşayan Fransız bir Jansenci, namı diğer Amable de Tourreil) Roma Papalık Divanı'nın seçkin bir kardinalinin "onun [Leibniz'in] Kilise'ye katılmasına ikna edilmesi durumunda sadece Vatikan Kütüphanesi'nin başmüdürlüğü (*primus custos*) göreviyle değil, daha başka pek çok avantajla taltif edileceğini ve bu yolla hayatının geri kalanını halkın hizmetinde faydalı ve onurlu bir şekilde geçirebileceğini" kaydeder.[154] Bu teklifi alan Leibniz, Roma Kilisesi'ne katılma şartını içeren öneriyi geri çevirmek zorunda kaldı.[155] Güneye yaptığı uzatılmış yolculuklarındaki tüm o küçük kurnazlıklara ve kaçamaklı sözlere rağmen Leibniz ilkelerinden taviz verip Katolikliğe geçmeye hazır değildi; düşünsel açıdan böylesine canlı bir ortama yerleşmek son derece cazip olsa bile... Papa XI. Innocentius için yazdığı şey herhalde kendisi için de geçerliydi: "Büyük işler başardı ve belki küçük işlerde bazen başarısız oldu[.]"[156] Sonunda Dragoni'den Este arşivlerine giden yolu önüne açan, Nisan'da yazılmış iki mektup aldı.[157] Bunun üzerine 20 Kasım 1689'da bavulunu toplayıp ölümsüz şehri terk etti.

Sonraki durağı iki gün kalacağı Floransa'ydı.[158] Orada Grandük'ün kütüphanecisi Antonio Magliabechi ile buluştu. Daha önce Hannover'deyken onunla mektup teması kurmaya çalışmış ama başarılı olamamıştı. Grandük III. Cosimo'nun talimatı üzerine Magliabechi sadece görkemli Tuscan şehrinin zengin arşivlerini ve kütüphanelerini değil, ayrıca Galileo'nun son öğrencisi Vincenzo Viviani, hekim Francesco Redi ve eyalet danışmanı Lorenzo Magalotti'nin bulunduğu Floransa'nın bilim çevresini de Alman ziyaretçiye açtı.[159] Grandük'ün iki oğluna öğretmenlik yapan ve onları Leibniz'le tanıştıran Alman asilzade Rudolf Christina von Bodenhausen (Bodenus) hiç kuşkusuz hemşerisinden çok etkilendi. Bu iki adam arasındaki yakın arkadaşlık ortak ilgilerine ve matematiğe dayanıyordu. Leibniz kendi diferansiyel ve integral hesabını ona anlattı ve Bodenhausen, Leibniz'in Roma'dayken kaleme aldığı *Dynamica*'nın birinci kısmını kopyalayıp yayımlama işine girişti yse de maalesef bu değerli çaba tamamlanamadı.[160] Leibniz, Baron von Bo-

denhausen ile yaptığı yazılı ve sözlü fikir alışverişinde, Bodenhausen'in yayıma hazırlamaya niyetlendiği eseri tasarlama amacı doğrultusunda *dynamica* kelimesi ilk kez boy gösterdi. Leibniz'in Floransa'dan ayrılmasından kısa bir süre önce 31 Aralık 1689'da ona yazdığı bir mektupta Bodenhausen "temiz bir nüshasını hazırladığı *Dynamica*'dan başka konulara" değinir. Dolayısıyla *dynamica* kelimesinin ilk ortaya çıkışı, iki arkadaşın Floransa tartışmalarında bu terimi zaten kullanmaya başladıklarını gösteriyor.[161] Floransa'da tanıdığı bir diğer önemli isim olan arşivci Cosimo della Rena, bir Pisan keşişi olan Teofilo Macchetti vasıtasıyla Leibniz'e önemli bir bilgi iletti: eski Este ailesinin mezarları Rovigo yakınlarındaki Badia Polesine'de bulunan Vangadizza Manastırı'ndaydı.[162] Bu Modena'da bile bilinmeyen bir bilgiydi. Kuzeylinin boş zamanlarında Akdeniz'in gün ışığında genişlettiği çevresi, birdenbire tarih yazımı göreviyle doğrudan ilişkili meyvesini vermişti.

22 Aralık'ta Leibniz, Floransa'dan ayrılıp Bologna'ya gitti ve orada Magliabechi'nin tanıdığı matematikçi Domenico Guglielmini aracılığıyla ünlü anatomist Marcello Malpighi ile tanıştı. Buradaki kısa ziyareti boyunca zamanın elverdiği ölçüde, dünyanın oluşumunu *Protogaea*'da ele alacağı biçimde Malpighi ile tartıştı. Bu tartışmalar sırasında Leibniz İtalyan bilim adamından çok etkilendi.[163] Aynı ayın 28'inde tekrar yola koyuldu. Bu sefer İtalya seyahatinin asıl resmi durağı olan Modena'daki Este sarayına nihayet ulaşmayı umuyordu. Şehre vardıktan iki gün sonra Dük II. Francesco'nun huzuruna çıkma izni aldı. Her ne kadar buluşmalarından kısa bir süre sonra Leibniz'in yazdığı İtalyanca mektup II. Francesco'nun tepkisinin pek de cesaret verici olmadığını gösterse de, Leibniz'e tarihsel araştırması için Este arşivlerini kullanma izni verildi.[164] Daha önce incelenmemiş böylesine zengin bir materyale tamamen gömülen Leibniz, basılı ve el yazması belgeleri öylesine hummalı bir şekilde incelemeye koyuldu ki çok geçmeden gözlerinde kayda değer bir bozulma olduğundan şikâyet etmeye başladı.[165]

Leibniz, Braunschweig-Lüneburg düklerinin tarihini yazmanın yanı sıra onların çıkarlarını gözetmenin başka bir yolunu da buldu Modena'da: Merhum Johann Friedrich'in kızlarından birinin Este Dükalığı'nın vârisi Rinaldo ile evlenmesinden doğacak akrabalık ortaklığının imkânını kibarca öne sürdü.[166] Kont Dragoni zaten Hannover sarayı adına bu yönde adımlar atmıştı ama onun biraz beceriksiz çaba-

ları boşa çıktı. Leibniz'in evlilik planıyla ilgili olarak Este sarayının ağzını arama niyetini öğrenen Düşes Sophie hemen bu fikri kabul etti.[167] Böylece bir kerecik olsun Leibniz'in planlarından biri başarıya ulaştı ve 1696'da Hannoverli Charlotte Felicitas, III. Rinoldo (1655-1737) ile evlenerek Modena Düşesi oldu.[168]

Leibniz, Bologna'ya kısa ziyaretinin ardından Modena'da beş hafta kaldıktan sonra 2 Şubat 1690'da oradan ayrılıp Parma'ya (3 Şubat) ve Brescello'ya gitti. Brescello'da Kont Dragoni ile üç gün geçirdi. İkinci kez Ferrara'yı ziyaret ettikten sonra (7-9 Şubat) Vangadizza Manastırı'nın yolunu tuttu (10 Şubat).[169] Orada Floransa gezisinin tüm meyvelerini aldı: eski Este ailesinden II. Azzo ve karısı Kunigunde (Cunizza) von Altdorf'un (1020-55) anıtmezarlarını ziyaret etti ve Este ve Guelf aileleri arasındaki kesin bağlantının sırrını açığa çıkaran mezar yazıtlarını buldu. Este ailesi içindeki konumu, Augsburg el yazması tarafından doğrulanmış olan Azzo, Guelf ailesinin Bavyera kolunun kadın vârisi Kunigunde ile evlenmişti. Onların evliliğinden doğan IV. Welf (1040-1101), 1070'te I. Welf olarak Bavyera Dükü ve Braunschweig-Lüneburg düklerinin Guelf soyunun doğrudan atası mertebesine çıkmıştı.[170] Edindiği bilgilerden dolayı içi sevinçle dolan Leibniz, Vangadizza'dan ayrılıp Venedik'e giderek oradan hemen bulgularını Otto Grote'ye iletti.[171] Este-Guelf bağlantısını açığa çıkarma görevini başarıyla tamamlayan Leibniz, *Repubblica Serenissima* topluluğunun canlı entelektüel ortamında bir ay geçirmekle ödüllendirildi. Özellikle Fransisken rahibi ve profesörü Michel Angelo Fardella ile tanışıp onunla verimli felsefi sohbetler yaptı ve sonrasında ufuk açıcı felsefi mektuplaşmalarda bulundu. Mart 1690'da hâlâ Venedik'teyken Fardella ile yaptığı konuşmaların üzerinde kafa yoran Leibniz, maddi tözün yapısıyla ilgili düşüncesini enikonu geliştirdiği önemli bir yazıyı kaleme aldı. Bu güney yolculuğu sırasındaki son haftalarında bile asıl görevini büsbütün unutmuş değildi.[172] 6-11 Mart'ta Venedik ziyaretini yarıda kesip Este ailesinin atalarının vatanlarına, küçük Este ve Monselice şehirlerine yolculuk edip yolunun üzerinde Padua'yı ve Carceri Manastırı'nı ziyaret etme imkânı buldu.[173] Venedik'ten son kez ayrılmasının arifesinde Arnauld'ya bilinen son mektubunu yazdı.[174] 24 Mart'ta Mestre ve Trento güzergâhından gidip Brenner Pass'daki Alpler'den geçerek İtalya sınırına vardı.

Hannover'e Dönüş (Mart - Haziran 1690)

Leibniz 30 Mart'ta Innsbruck'taydı.[175] Sonrasında Magliabechi'nin kitaplarının bulunduğu paketleri vermek için Gottlieb Spitzel'i ziyaret etmek amacıyla Augsburg'da durakladı. Passau'da o sırada oranın prens-piskoposunun arşivcisi olmuş dostu Philipp Wilhelm von Hörnigk'i ziyaret etti.[176] Ernst August'un Augsburg talimatı, Leibniz'den Viyana'ya gidip oradaki bir saray işiyle ilgilenmesini istiyordu. Kısmen yazılarının ve yükünün bir bölümünü bıraktığı için Leibniz verilen bu göreve örnek bir sadakatle karşılık verdi. Sophie'ye yaptığı şaka yollu açıklamadan anladığımız kadarıyla bilhassa yazılarının orada güvende olup olmadığından şahsi bir endişe duyuyordu: "Yazılarım kadar çok para taşımış olsaydım, İmparator'un hazinesindekinden daha fazla paraya sahip olurdum."[177] İmparatorluğun büyük şehrine Nisan sonundan Mayıs ortasına kadar süren öncekinden daha kısa ikinci ziyareti sırasında felsefi teorilerine Denis Papin'in yönelttiği itirazlardan yola çıkarak, anti-Kartezyenci kanıtlarını savunan, kütleçekiminin sebebine ilişkin bir yazı yazdı.[178] Yazısının yayımlandığı *Acta Eruditorum* dergisinin Mayıs 1690 sayısında matematikçi, diferansiyel sembolünü kullanıp "integral" terimini öne sürmüştü. Bu terimi Leibniz gönülsüzce benimsedi, çünkü ona göre söz konusu terim, işlemin anlamını perdeliyordu.[179] Ayrıca Viyana'da İmparatorluk sarayındaki konumunun açıklığa kavuşturulması koşuluyla tarih yazımı göreviyle ilgili kendisine sunulan teklifi tekrar ele aldı.[180] Fakat ne yazık ki istediği koşul gerçekleşmedi.[181] Piskopos Rojas'ı son kez ziyaret edip kiliselerin yeniden birleştirilmesi müzakeresinde atılacak sonraki adımları onunla tartıştıktan sonra Viyana'dan ayrıldı. O sırada Ernst August'un kaldığı Karlsbad'a geri dönmeye yönelik baştaki planından vazgeçip Prag ve Dresden'den geçen güzergâhı takip etti.[182] Bu güzergâhı Leipzig'e uğruyordu ama (diğer her yerde dostlarını ve tanıdıklarını görme fırsatını sonuna kadar kullanmış olan) Leibniz bu sefer akrabalarını ziyaret etmek için duraklamayı uygun bulmadı.[183] Tek başına bu kararı, içinde bulunduğu şartlardan haber verdiği yaldızlı kibar mektupların altında yatan gerçeği, geniş ailesine hakiki bir yakınlık duymadığını açığa vurmaktadır. 1690 Haziran'ının ortasında gezgin saray danışmanı (*Hofrat*) sonunda Hannover'e geri döndü.

6. Bölüm

Guelf Düklerinin Himayesine Dönüş: Hannover ve Wolfenbüttel (Haziran 1690 - Şubat 1698)

Hannover'e dönen Leibniz güneye yaptığı yolculuk sırasında bir hayli keyfini çıkardığı uzun süreli entelektüel sohbetlerin eksikliğini görünce çok geçmeden üzerine klostrofobik bir rahatsızlığın çöktüğünü hissetti. Tarih yazıcısı ve saray danışmanı olarak üstlendiği pek çok işin ağırlığı omuzlarına binmişti. Ekim 1690'da Huygens'e içini şöyle döktü:

> Paris'te sahip olduğum dinçliğe ve boş zamana burada sahip olsaydım, senin hediyenin yardımıyla geometride yaptığım ilerlemeyi bu sefer fizikte yapardım. Fakat zihnim yorgun ve dahası tüm dikkatimi vermemi gerektiren tamamen farklı işlerle meşgulüm. Zaman zaman içinde bulunduğum bu hapishaneden kaçmayı başarabiliyorum ve ta İtalya'ya kadar yaptığım yolculuk biraz olsun neşelendirdi beni; fakat şimdi her zamanki işlerime eskisinden daha fazla sarılmalıyım; özellikle de çeşitli hadiselerle dolu, epey kapsamlı ve büyük özen gerektiren tarih yazma işime.[1]

29 Kasım 1691'de dini ve felsefi meseleler hakkında yazıştığı mektup arkadaşlarından biri olan Paul Pellisson-Fontainer'e şöyle yakınır: "Burada bu gibi şeyleri gizliden gizliye yapıyorum. İnsanın bunları anlatacak birini bulması ne zor!"[2] Düşünsel açıdan Leibniz, aslında değerli fikirlerini başkalarıyla paylaşarak kendini geliştiren, çok arkadaş canlısı biriydi. Konuşmak için her daim zaman ve belli ki ortak konu bulurdu: eğitimli olmayan insanlarla sohbet etmenin ona kazandırdığı bir meziyet. Her ne kadar kadınlara karşı hiçbir zaman duygusal bir bağlılık göstermemişse de,[3] onları, sadece Sophie ve onun kızı Sophie Charlotte gibi bilgili kadınları değil, en sıradan kadınları bile çok cana yakın sohbet arkadaşları olarak görmüştür.[4] Her halükârda metinlerinin çoğu, açıkçası sürekli başkalarının teorilerini, yorumlarını ve itirazlarını dinleme, tartış-

ma ve onlara karşılık verme etkinliğinden doğmuştur. 1694'te Bossuet'ye yazdığı gibi, "kişi zamanın gereklerine uydukça yavaş yavaş gelişiyor."[5] Hannover'deki tecrit hayatı içinde diğer bilim insanlarıyla doğrudan konuşma imkânının kıtlığını, bizzat kendisinin altından kalkamayacağı bir noktaya varan son derece yoğun bir mektuplaşma faaliyetiyle giderdi.[6] Ünlü bir antikacı ve eski para koleksiyoncusu olan Andreas Morell'e 21 Mayıs 1697'de yazdığı bir mektupta şu itirafta bulunur: "Yazılarımın çokluğu ve ilgi alanlarımın genişliği, bazen cevaplanmamış mektupların kaybolmasına yol açıyor."[7] İki yıl önce Eylül 1695'te Vincentius Placcius'a yazdığı bir mektupta serzenişte bulunmuştu:

> Ne denli dağınıklaştığımı anlatamam. Arşivlerden bir sürü şey çıkarıyorum, eski belgeleri gözden geçiriyorum, yayımlanmamış el yazmaları topluyorum. Onlardan yola çıkarak Brunswick tarihine ışık tutmaya çalışıyorum. Çok sayıda mektup alıp gönderiyorum. Bununla birlikte matematikte pek çok yenilik yaptım, birçok felsefi planım var, terk etmek istemediğim başka pek çok yazınsal incelemelerim var. Bunca işin arasında yapmam gereken sıradaki şeyi çoğu zaman kestiremiyorum[.][8]

Doğrusu bu denli faal olması onun kendi seçimiydi. 1691'de Leibniz Wolfenbüttel sarayındaki etkileyici kütüphanenin yöneticisi olarak ek görevler (karşılığını pek alamadığı) edindi. Söz konusu kütüphaneyi dükalığın iki eş idarecisi olan Rudolf August ve Anton Ulrich'in babası Dük August (1579-1666) kurmuştu. Wolfenbüttel, Leibniz'in ikinci düzenli ikametgâhı oldu; orada *Ritterakademie* adlı kuruluşun desteğiyle daimi kalacak yer buldu.[9] 1692 ile 1696 yılları arasında önceki başarısızlığından gözü yılmayan Leibniz, Harz'daki madencilik faaliyetlerine yeniden başladı.[10] Tekrar eski dostu Crafft'la işbirliği içinde bir dizi yeni teknik plana ve ticari maceraya girişti. Cemiyetler ve bilim akademileri kurmaya dönük eski planını, Brandenburg prensesi Sophie Charlotte ve Rus Çarı Büyük Petro gibi muhtemel yeni hamilere büyük bir istekle sundu. Felsefi, bilimsel, matematiksel ve teknik çalışmalarını sürdürüp ilgi alanlarını genişleterek, diğer diller ve kültürler üzerine, özellikle de Çin dili ve kültürü üzerine uzun süreli çalışmalara koyuldu ve önemli yeni görüşlere ve sonuçlara ulaştı.

Özellikle 1695 yılı, onun herkesin gözündeki düşünsel profili ve kendine özgü felsefi söz dağarcığının yerleşmesi açısından önemli bir yıldır.

Nisan'da *Acta Eruditorum* dergisinde *Specimen Dynamicum*'un birinci kısmını yayımlayıp, geniş bilim camiası için *Dynamica*'sının anahtar düşüncelerini detaylandırdı.[11] Yazın itibarlı *Journal des Sçavans* dergisinde olgun felsefi sistemini ilk kez yayımladı: *Système nouveau de la nature et de la communication des substances, aussi bien que l'union qu'il y a entre l'âme et le corps.*[12] Dahası bu yıl içinde "gerçek birlikler"i ya da "basit tözler"i ifade etmek üzere "monad" terimi ve "önceden belirlenmiş uyum" ifadesini ilk kez kullandı.[13]

Öte yandan aynı dönemde hastalık kuruntusu ve psikosomatik belirtilerle nitelenen orta yaş krizinden geçiyordu ve bu kriz en az iki yıl sürecekti. 1693 ile 1696 ilkbaharı arasında sağlık durumuyla ilgili olarak kendi kendine teşhisler koyuyor, yarım kalmış planları için gereken zamanı kendisinden çalmak için pusuda bekleyen ölümcül bir hastalıktan korkuyordu.[14] Belki de işlerinin başından aşkın olmasının ve Hannover'deki konumundan sürekli rahatsızlık duymasının etkisi altında elli yaşına merdiven dayayan Leibniz, zamanın geçip gitmekte olduğunun ve elinde hâlâ yarım kalmış pek çok proje bulunduğunun son derece farkındaydı. Mart 1696'da İngiltere'den mektup arkadaşı Kemneyli İskoç Thomas Burnett'in bildirdiği, ölümüne dair söylentilere cevap verirken ender nükte gösterilerinden birini yapıyordu:

> Eğer ölüm bana başlamış olduğum projeleri bitirmem için gereken zamanın tümünü vermek isteseydi, buna karşın ben de ona yeni projelere başlamayacağıma ve mevcut projelerim üzerinde büyük bir itina ve gayretle çalışacağıma dair söz verirdim. Oysa böyle bir anlaşma için çok geç. Keza ölüm, ne planlarımızı umursar ne de bilimlerin geliştirilmesini.[15]

Böyle davetsiz bir misafirin kayıtsız kalacağı genel plan, her zaman olduğu gibi insanın durumunu iyileştirmek için tüm bilimlerin ansiklopedisini hazırlayıp geliştirmekti. Mantık, matematik, metafizik, fizik, etik ve teoloji üzerine kuramsal düşünceler, son noktada her zaman bu geniş planın ve yaşamın (*ad usum vitae*) hizmetindeydi. Bilgelikte temellenen insanlığın mutluluğunu temin etme amacına, töz kavramının daha iyi anlaşılması arayışı, kiliselerin yeniden birleştirilmesinin siyasi müzakereleri ve elverişli bir tıp sisteminin kurulması gibi değişik yollardan gidiliyordu. Her ne kadar 1688'den sonra Leibniz tüm bilimlerin ilkele-

rini veya esaslarını kapsayacak bir *scientia generalis*, yani "tüm ansiklopedinin unsurlarının ve azami faydanın araştırılması" olarak büyük planından artık söz etmese de, planını hiç de terk etmiş değildi.[16] Onu kısmen bile gerçekleştirmesinin önündeki başlıca engellerden biri, böyle bir planın gerektirdiği sağlam kurumsal desteği kendisine sunma gücüne ve isteğine sahip bir prensin bulunmamasıydı. Leibniz böyle bir hamiyi bulma umudunu hiç yitirmedi. Aslına bakılırsa, 1690'ların ortasında *Mémoire pour des Personnes éclairées et de bone intention* (İyi Niyetli Aydın İnsanlar İçin Hatırat) adlı yazısında tüm düşünsel yaşamına yön vermiş görüşünün en geniş özetlerinden birini sundu. "Tanrı'nın şanına veya (onunla aynı anlama gelen) ortak faydaya" hizmet etme amacı doğrultusunda çeşitli bilimlerin ve disiplinlerin araştırılması, Leibniz'in girişimlerinin ve elbette sadece bu dönemde olmasa da özellikle bu dönemdeki aydın hami arayışının bir kataloğu gibi okunabilir.[17]

Guelf Düklerinin Hizmetinde

Neredeyse iki yıl sekiz aylık yokluğu açıklamak kolay değildi. Hannover'e döndüğü ilk aylarda Leibniz güneye yaptığı yolculuğundan önce ve yolculuğu sırasında Hannover sarayından aldığı paralarla tamamladığı kabarık seyahat masraflarını telafi etmeye ihtiyaç duyması bir yana, onca gezip tozmasını işverenlerinin gözünde haklı çıkarması gerekiyordu. Bir dizi ayrıntılı rapor sadece çarpıcı tarih yazımı keşiflerini değil, ayrıca Hannover Dükü'nün hemen affına mazhar olmanın ötesinde onun çıkarlarına hizmet edecek çok sayıda teması, ziyareti, etkinliği de gün ışığına çıkarıyordu.[18] Masraflara gelince Leibniz'in hesabına göre iki buçuk yılda 2300 taler kadar para harcamıştı; bu da günde ortalama 2,5 taler demekti. Halihazırdaki maaşı hâlâ yılda 600 taler olduğundan bu harcamanın hakiki seyahat masrafı olarak kabul edilip maaşından kesilmesi yerine, karşılanması gerektiği konusunda endişe duyması anlaşılır bir şeydi.[19] Her koşulda ikna edici mazereti sunmanın en iyi yolunun Guelf tarihini yazmaya devam etmek olduğu, Leibniz'in keskin zihninden kaçmadı. 1690 sonbaharı ile 1692 arasında birkaç taslak hazırladı, özellikle de *Brevis synopsis historiae Guelficae*'yi.[20] 1691 Ocak ortasında uzun zamandır beklenen çalışma hakkında geldiği nok-

tayı bildirmek için Ernst August'un karşısına çıktı. Maalesef Leibniz, Yüce Gönüllü Dük'e ailesinin tarihini hâlâ bitiremediğini ama eğer gerekli yardım sunulursa iki yıl içinde bitirebileceğini açıkladı. Leibniz'in sıkı tarihsel metodolojisi, aslında doğrudan kaynaklara başvurmaya dayanıyordu ve bu yöntem de çok zaman tüketen ve elverişli bir şekilde bitirilmesi için yetenekli araştırma asistanlarının yardımını gerektiren bir yöntemdi.[21] Gerçi Hannover'in saray danışmanı hiç kuşkusuz pek okunaklı olmayan belgelere uzun saatlerini vermişse de, bir yandan da asıl tarih yazımı göreviyle en iyi ihtimalle sınırlı bir ilişkisi olan diğer bir sürü zaman harcayıcı işle de uğraşmış olduğunu elbette söyleyemezdi. Leibniz'e göre, Sachsen-Lauenburg'un mirası veya seçim hakkı gibi kendisinin uzmanlığını gerektirecek saray meseleleri söz konusu olduğunda dük, ona külfetli görevler vermekte hiç tereddüt etmeyecekti.[22]

Leibniz'i esas tarih yazma görevinden alıkoyan en büyük engel Wolfenbüttel'deki Guelf sarayında üstlendiği ek işlerdi. Ekim 1690'da Dük Rudolf August ve Anton Ulrich'in Wolfenbüttel kütüphanesinin müdürü olma teklifini kabul etmek için Ernst August'tan izin istedi. Bunun için ileri sürdüğü gerekçe, söz konusu kütüphanenin zengin kaynaklarına başvurmak için oraya gitmesi gerektiği ve kütüphane müdürlüğünün işini kolaylaştıracağıdır.[23] İster Ernst August o sıralar biraz gergin bir ilişki içinde olduğu Wolfenbüttel'deki akrabalarını küstürmek istemediği için olsun, isterse de Leibniz'in yeni görevinin Guelf tarihini yazma işini geciktirmeyip hızlandıracağı yönündeki teminatına inanmış göründüğü için olsun izin verildi ve 14 Ocak 1691'de Leibniz önde gelen kütüphanenin müdürlüğüne atandı.[24] Oradaki görevi, kütüphane sekreterine havale edilen günlük bakımdan ziyade genel denetmenlik yapmaktı.[25] 1691 yılının ikinci yarısında Leibniz, başka işlerin yanı sıra konuların genel bir indeksiyle (*index materiarum*) tamamlanan yeni bir yazarlar kataloğunun hazırlanmasını denetledi. Genel katalog 1699'da tamamlandı ve hâlâ Wolfenbüttel kütüphanesinde zaman zaman kullanılmaktadır.[26] Bu çalışmanın Guelf tarihine ne kadar katkıda bulunduğunu söylemek imkânsız; fakat Wolfenbüttel'e yaptığı düzenli uzun ziyaretler, kuşkusuz Leibniz'e Hannover'deki kaynaklardan çok daha zengin ansiklopedik koleksiyonlara ulaşma olanağı sağlamanın yanı sıra birçok bakımdan baş işvereninden çok daha anlayışlı hamilerden destek almasına da imkân tanıdı. Büsbütün altta kalmayan Ernst August

sonunda, Leibniz'in ısrarcı yardım ricalarını kısmen de olsa kabul edip, bir yazıcı çalıştırması için ona 1691'in başından itibaren ilaveten yıllık 150 taler bağladı.[27]

Leibniz'in esas tarih yazma göreviyle daha da az ilgili olan bağlantı, tarihöncesi, jeoloji ve hatta kozmoloji alanlarındaki araştırmalarıydı. Sahiden eksiksiz olacak bir tarih yazımında en başından başlaması gerektiğine dükü ikna etmeyi başardı ve Leibniz'in bilimsel ve tarihsel bakış açısına göre başlangıç ne Braunschweig hanedanlığının ne de Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kuruluşuydu; dünyanın oluşumunun temelleriydi başlangıç. Bu nedenle Leibniz Guelf tarihine bir giriş olsun diye iki ön eser yazma planını önerdi. Bu eserlerden biri, sonradan *Protogaea* başlığını alacak ve genelde dünyanın, özeldeyse Aşağı Saksonya bölgesinin kökeninin izlerini jeolojik temellerde sürecekti. İkinci eserse bu jeolojik tarih öncesini, Aşağı Saksonya'nın tarih öncesi ve kadim yerlileri ve onların öncelikle dillerinin kıyaslamalı incelemesiyle izleri sürülebilecek büyük kitlesel göçlerdeki kökleri hakkındaki açıklamalarla ya da kendisinin Nisan 1691'de Huldreich von Eyben'e anlattığı gibi "dillerin uyumunun" kalıtsal bir incelemesiyle ortaçağa bağlayacaktı.[28] Burada önümüze çıkan olgu, ansiklopedik bir zihnin her şeyi diğer her şeyle ilişkilendirmeye karşı koyamaması ve onun tüm projelerinin sonunda çığ gibi büyüyerek altından kalkılamaz bir hal almasıdır. Her ne kadar onun bütüncül yaklaşımının temel düşünsel perspektifinin bir parçası olduğu inkâr edilemese de, bu örnekte Leibniz'in stratejisi daha makul başka bir açıdan da yorumlanabilir.

Guelflerin tarihinin girişine Aşağı Saksonya'nın tarihini koyma fikri herhalde Helmstedt profesörü Hermann Conring'in *De antiquissimo statu Helmestadii et vicinae conjecturae* (1665) adlı kitabını okumuş olmasından kaynaklanıyordu. Bazı paleontolojik örneklerden yola çıkan Conring, tarih öncesi zamanlarda Aşağı Saksonya'da devlerin yaşadığı tezini öne sürmüştü.[29] Kitabına jeolojik ve paleontolojik bir boyut katmasının altında yatan ikinci saik, Leibniz'in 1682'den itibaren Harz'daki madenci topluluklarının arasında geçirdiği uzun dönem boyunca yavaş yavaş topladığı kendi mineral ve fosil koleksiyonuydu. Daha Temmuz 1684'te Bernard Le Bovier de Fontenelle'e anlattığı üçüncü ve daha derin felsefi sebep ise Georgius Agricola, Descartes ve Niels Stensen'in teorilerini geliştirmeye niyetli olduğunu beyan etmesiydi.[30] O

zamanlar, giderek biriken bilimsel kanıtlarla İncil'in söylediklerini uzlaştırma işinin zorluğundan dolayı dünyanın kökenini açıklamaya dönük araştırmalar bir hayli tartışmalıydı. Nasıl ki Kopernik'in astronomi devrimi "dünya" ile "gök" arasındaki ilişkiye dair kabul gören dünya görüşünü sarstıysa, dünyanın doğal tarihini yeniden bilimsel önermelerle kaleme almak da, Tanrı ile onun yarattıkları arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesini gerektiriyordu. Bu açıkçası, bilimlerin geliştirilmesine ve reformdan geçirilmesine yönelik dört başı mamur bir programın büyük bir veçhesiydi ve Leibniz karşısına çıkan zorluğa, kendi teorisini geliştirerek özgün bir şekilde göğüs gerdi.

Tahmin edilebileceği gibi burada anahtar figür yine Descartes'tı. Nitekim Descartes'ın 1644 tarihli *Principia Philosophiae* (*Felsefenin İlkeleri*, 1943) adlı kitabında evrenin kökenlerine ilişkin açıklamaları dünyanın oluşumuyla ilgili jeolojik araştırmaların filizlendiği dönemi başlatmıştı.[31] Aslında Fransız filozof, dünyanın kökeni ve ön tarihi hakkında kendi mekanikçi fiziğiyle uyuşan cesur bir açıklama getirmiş ve sonra teorisinin salt bir hipotez olduğunu ve İncil'deki yaratılış anlatısına rakip olsun diye değil de sadece açıklayıcı amaçlar için öne sürüldüğünü belirterek geri çekilmişti.[32] Descartes'ın mekanikçi ilkelerini paylaşanlar için bile bu formülasyon tatmin edici değildi; ortaya çıkan sonuç yeni bir jeolojik araştırma ve spekülasyon dalgasını meydana çıkaracak iki boyutlu bir meydan okumaydı. Bir yanda, erken dönem modern doğa filozofları, yeni mekanikçi fizikle uyuşacak şekilde dünyanın kökenine ve tarihine ilişkin daha ikna edici ve deneysel temelli bir açıklama sunmaya yöneldiler. Bu meydan okumaya ilk karşılık verenlerden biri Leibniz gibi Hannover'de yaşayan ve ilk döneminde öne çıkan bir hekim, anatomist ve jeolog olan Danimarkalı Niels Stensen'di.[33] Özellikle etkili ve yetkin kitabı *De solido intra solidum naturaliter contento*'da (Bir katı maddenin içinde doğal olarak bulunan katılık hakkında) (Floransa 1669) diğer eserleriyle birlikte Leibniz'in *Protogaea*'daki kendi teorilerine kaynaklık eden önemli jeolojik çıkarımlara ulaştı.[34] Diğer yanda, teolojik bilgilerle dolu olan filozoflar, İncil'in yaratılış anlatısının yeni bir okumasını yeni bir mekanikçi açıklamayla bağdaştırma yoluna gittiler. Ortaya çıkan sonuç "fiziko-teoloji", 20. yüzyılın sonlarının ve 21. yüzyılın başlarının "büyük patlama" araştırmalarına benzeyen ama zamanın bilimsel paradigmalarını genişletmekle kalmayıp doğaya dair

kitaplarla kutsal kitabın farklı kanıtlarını uzlaştırma amacını taşıması bakımından daha cesur ve riskli olan, 17. yüzyılın sonları ve 18. yüzyılın başlarının spekülatif kozmolojisiydi. Bu geleneğin kilometre taşı olan kitap 1681'de Londra'da yayımlandı: Thomas Burnet'in (1635*-1715) yazdığı *Telluris theoria sacra.* Cambridge'de ilahiyat eğitimi almış ve kısa bir süre Kral III. William'ın özel din adamlığını yapmış İngiliz Burnet'in kitabı büyük ilgi gördü ve İngilizce çevirileri 1684-90'da iki cilt halinde yayımlandı. Burnet'in *Sacred Theory of the Earth* (Kutsal Dünya Teorisi) adlı teorisine göre bildiğimiz dünya, Tekvin'in birinci bölümünde Tanrı'nın yarattığı bir yeryüzü cenneti değil aynı kitabın altı ilâ sekizinci bölümlerinde anlatılan büyük tufandan geriye kalmış devasa bir harabedir.[35] Bu damardan gelen başka kitaplar sonraki yıllarda İngiliz bilimsel yayınlarında pıtrak gibi bitti. Bunların arasında Kraliyet Cemiyeti'nin önde gelen üyesi John Ray'in 1692'de yazdığı *Miscellaneous Discourses, Concerning the Dissolution and Changes of the World* (Dünyanın Çözülmesi ve Değişimlerine İlişkin Çeşitli Konuşmalar); John Woodward'ın 1695'te yazdığı *Essay towards a Natural History of the Earth* (Dünyanın Doğal Tarihine Dair Bir Yazı) ve Newton'un himayesindeki William Whiston'ın 1696'da yazdığı *New Theory of the Earth* (Dünyanın Yeni Teorisi) de yer alıyordu. Leibnizci bakıştan çok farklı olarak fiziko-teoloji, inanç ile aklı, kutsal kitap ile doğa felsefesini harmanlamak isteyenler için karşı konulmaz bir meydan okuma çağrısına sahipti. Leibniz'in *Protogaea*'sı da Avrupa'nın en iyi zihinlerinden bazılarının sonraki yıllarda yürüteceği canlı bir tartışmaya önemli ilk katkılarda bulunma amacını taşıyordu.

Leibniz'in açıklamasına göre, dünyanın kökeni diğer tüm gezegenlerin kökeniyle aynıydı. Dünya akkor bir sıvı kütlesi olarak varlık sahasına çıktı. Bu kütlenin yüzeyi yavaş yavaş soğuyup katılaşarak yerkabuğunu oluşturdu. Volkanik patlamaların zaman zaman gösterdiği gibi etrafında yaşadığımız küresel çekirdek akkor halinde kaldı. Dünyanın kabuğunun katılaşması sürecinde ateş, nemi havaya "itti" ve bu nem de yoğunlaşarak su olup yeryüzüne döndü ve yavaş yavaş yeryüzünü kaplayıp kocaman oyukları doldurup gölleri, denizleri ve okyanusları oluşturdu. Her ne kadar Leibniz, Burnet'i ampirik kanıtlara yeterince dayanmayan spekülatif bir yaklaşımı benimsemekle eleştirse de, kendisi de dünyanın kabuğunun yeryüzünün altındaki devasa oyukların oluştuğu

noktalarda çökmesiyle meydana gelmiş "harabelerin üzerinde yaşadığımız" görüşünü bir ölçüde benimsemiştir. Fakat onun teorisi Burnet'in tufan açıklamasından büyük ölçüde daha aşamalıydı; Leibniz dünyanın şimdiki halinin tek bir küresel tufanın değil, bir dizi yerel selin sonucu olduğunu savunuyordu. Ne var ki o da açıklamasının ana hatlarını, Tekvin kitabının birkaç esnek sözüne dayandırmıştı: "Işığın karanlıktan ayrılması ateşin yol açtığı birleşmeye işaret eder ve kuruluğun nemden ayrılması sellerin etkilerini gösterir."[36]

Dolayısıyla *Protogaea*'yı tarihsel bağlamına döndürmek, onun Guelf tarihiyle ilişkisini yeniden değerlendirmeyi gerektirir. Onu basitçe ortaçağ tarihi hakkındaki taşralı bir çalışmanın saçma kuramsal bir açılımla kozmolojik boyutlar kazanması olarak değerlendirmek mümkün olduğu gibi, tarihle ilgili bir görevin en azından bir bölümünü bilimsel-felsefi bir çalışmaya dönüştürmeye yönelik başarılı pragmatik bir çaba olarak görmek de mümkündür. Leibniz hiç bitmeyen (*ad infinitum*) tarih projesini dallandırıp budaklandırarak, bunu Newton'un *Principia* adındaki kitabıyla aynı dönemde başlayan kozmolojik araştırmalarını tamamlayacak kendi düşünsel sentezinin ana kayıp parçasını bulmak için bir mazeret haline getirdi. Bu stratejinin avantajı belliydi: Leibniz resmi tarihsel görevine büyük düşünsel sentezinin aslında göreviyle ilintisiz felsefi temelli unsurlarını kattı, böylece dükün aslında hanedanlık tarihiyle sınırlı projesine gönüllü hamiliğini, kuramsal kozmoloji ve tarihsel dilbilimi üzerine çok daha geniş kapsamlı bir araştırma fonuna (kuşkusuz daha az gönüllü olan) ustaca dönüştürdü. Buna karşın söz konusu stratejinin dezavantajı, bu tür hırslı düşünsel girişimleri tamamlamanın zorluğunu gözden kaçıran bir iyimserin gözünde herhalde o kadar belirgin değildi: Bu eklemelerle birlikte tarih çalışması dallanıp budaklanarak büyük bir girişime dönüştü ve Leibniz'in diğer resmi projelerini yürütmesine engel olarak, sonunda yayımlanmamış bir yığın materyal bıraktı ardında. Artık tüm tarihi yazmaya koyulduğu 1693'te yaptığı işi, bitmeyen bir çaba, bir Sisyphos taşı* olarak tarif ediyordu.[37] 1694 sonunda sadece *Protogaea*'yı tamamlamayı başarabildi ve bu eseri, artık hiç bitmeyecek bir çalışmanın iki esas girişinden biri olarak değerlendirdiğinden *Protogaea*, Guelf tarihine özünde

* Yunan mitolojisinde kurnazlığın simgesi olan Korinthos kralı Sisyphos, Hades'teki bir taşı iterek bir tepenin doruğuna kadar çıkarmakla cezalandırılır; ama taş tam doruğa vardığında yeniden aşağı yuvarlanır ve bu böyle sonsuza kadar sürer-r.n.

felsefi olan projeler ekleme stratejisinin bir kaybı olarak Leibniz'in yaşamı boyunca yayımlanmadan kaldı.[38] Onun içeriğine dair çağdaşlarının bilebileceği her şey, çıkacak olan eseri *Acta Eruditorum* dergisinin Ocak 1693 sayısında tanıtan kısa özet ve buna ilaveten 1710 tarihli *Théodicée*'deki iki paragrafla sınırlıydı. *Protogaea* yeni bir paradigma oluşturmak yerine, yazıldığı yıllarda yürütülen entelektüel tartışmanın ön planında yer alan konuya yeni katkılar sunmakla birlikte tüm projenin tamamen terk edilmesinden sonra hızla gündemden düştü.

Aynı durum, kitlesel göçler ve dillerin uyumunun tarihi ve Leibniz'in 1690'larda girişti̇ği daha yakın zamanlı tarih çalışması için de geçerli oldu. Leibniz bir kez daha akla gelebilecek en bütüncül yaklaşımı benimsemekten geri duramadı. Guelf tarihinin taslaklarından birinde açıkça belirttiği gibi, hanedanlık tarihinin dar görüşlü minyatüründen özellikle kaçındı ve onun yerine Braunschweig-Lüneburg'un yerel tarihini daha geniş okur kitlelerine hitap edecek derinlikte bir bağlama sokmaya çalıştı.[39] Leibniz'e göre Guelf ailesinin başlıca olayları aslında geniş çapta Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tarihi içinde anlam ve önem kazanıyordu ve İmparatorluğun tarihi sonuçta, Avrupa'da olup biten daha geniş kapsamlı olaylar ve gelişmelerle iç içe geçmişti. Bu nedenle Leibniz tarih yazımını, Charlemagne ve İmparatorluğun kurulmasına yol açan olayların yaşandığı 768 yılıyla başlatmayı tercih etti ve oradan 1235'e kadar yıl yıl ilerleyerek *Annales Imperii Occidentis Brunsvicenses* (Batı İmparatorluğu'nun Brunswick Yıllıkları) şeklinde yazmayı sürdürdü. Materyalleri çoğaldıkça bitiş tarihini 1024'e geriletti: Saksonya hanedanlığının son imparatoru ve Braunschweig soyunun başı olan II. Heinrich'in ölüm yılıydı bu. Böylece II. Azzo'dan (996-1097) gelen yeni Braunschweig soyunun başlangıcına yer ayıracaktı. Ne de olsa Este ve Guelf ailelerinin ortak atası, II. Heinrich'in ölümünden önce doğmuştu.[40] Dolayısıyla hanedanlık tarihi muazzam bir kronolojik ve coğrafi kapsam kazandı ve proje aynı zamanda başka bir boyutta da genişlemeye başladı. 1693'te Leibniz çok önemli sikkelerin ve belgelerin tıpkıbasımlarını yayımlama planı için dükten onay aldı.[41] Böylece Leibniz'in zorluklarına rağmen tamamlayıp yayımlamayı başardığı o güne kadarki en hacimli tarih çalışmalarını üreten araştırma süreci başlamış oldu. 1693'te beş yüz sayfa civarında kalın bir kitap *Codex Juris Gentium Diplomaticus* başlığıyla yayımlandı. Kitapta Avrupa devletlerinin iç ve dış ilişkileri açısından bü-

yük öneme sahip ortaçağ hukuk belgelerinin bir koleksiyonu vardı ve bu belgelerin çoğu ilk kez yayımlanıyordu. Her ne kadar *Codex*'i 15. ve 16. yüzyıllara kadar genişletme amacı taşıyan kitabın ikinci kısmı hiç yayımlanmadıysa da, Leibniz 1700 yılında *Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici*'yi yayımladı. Yine beş yüz sayfa civarında olan bu kitapta özellikle ortaçağda dünyevi otorite ile ruhani otorite arasındaki ilişkinin anlaşılması bakımından önem arz eden ortaçağ belgeleri yer alıyordu.[42] Ayrıca Papa VI. Alexander'ın hayatıyla ilgili ilginç bir el yazması Wolfenbüttel'de bulunduktan sora 1696'da ve 1697'de yayımlandı.[43] Bu arada daha dar kapsamlı tarihsel bulgularının kabataslak sunumları da matbaaya ulaştı: özellikle Modena Dükü III. Rinaldo'nun merhum Dük Johann Friedrich'in en büyük kızı Charlotte Felicitas ile evliliğini kutlamak için yazdığı on üç sayfalık *Lettre sur la connexion des maisons de Brunsvic et d'Este* 1695'te yayımlandı. Keza dokuz sayfalık *Dissertatio de Origine Germanorum* da 1697'de yayımlandı.[44]

Bir kez daha Leibniz işverenini, bu eserleri, şanlı Guelf tarihinin sonunda üzerinde yükseleceği sarsılmaz temeller olarak görmeye ikna etti. Burada bizler, bir kez daha onun evrenselliğe ve mükemmeliyetçiliğe yönelik eğilimlerini de görmekteyiz: bir yanda her şeyi diğer her şeyle ilişkilendirme ve dolayısıyla sınırlı çerçevedeki sorunları neredeyse sınırsız bir bağlama yerleştirme eğilimi; diğer yanda en katı metodolojik kesinlik içinde en hırslı projeyi bile yürütme kararlılığı. Ne var ki, Leibniz'in gündemi yine bu önerilen kısmi perspektiflerden daha gizli ve akıllıcaydı. Kuzey ve güney Almanya, Avusturya ve İtalya'nın belli başlı arşivlerini tararken, kendisinin asıl teorik ve pratik ilgileriyle dar kapsamlı hanedanlık tarihine göre çok daha ilintili olan göz ardı edilmiş belgelerle sık sık karşılaşıyordu. Onların salt antika değeri değil de, işte bu ilinti Leibniz'i söz konusu koleksiyonları yayımlamaya itti. *Codex Juris Gentium Diplomaticus*'ta derlenmiş, ortaçağın uluslararası ilişkileriyle ilgili belgeler Leibniz'in zamanının en acil uluslararası meselesine değiniyordu: Fransa'nın sürekli istilalarına karşı İmparatorluğun haklarını savunmak. *Codex*'in "Önsöz"ü bu materyalin gerek uluslararası gerekse ulusal, yerel ve mahalli olaylarla ilgili kendi adalet –bilge kişilerin hayırseverliği olarak– teorisi açısından anlamını ortaya koyuyordu. 1700 yılının *Mantissa*'sı da aynı şekilde ortaçağdaki dünyevi ve ruhani otorite arasındaki ilişkilere dair zengin açıklamalarla doluydu: Leibniz'in

düzeltip yeniden kurmak istediği Avrupa'nın ve İmparatorluk tarihinin başka bir yanıydı bu.[45] Daha geniş fikirli bir prens kendi hanedanlığının eksiksiz tarihinin, oldukça geniş kapsamlı bir içeriğe sahip, zamanın gidişatıyla yakından ilişkili ve epey hacimli bir kitabın merkezinde yer almasından memnun kalabilirdi.

Tarihsel çalışmasının ötesinde Leibniz, saray danışmanlığı göreviyle ilgili başka pek çok zaman alıcı işlerle uğraştı. 1690-98 yılları Hannover sarayı için talihsiz bir dönem oldu. Öncelikle, Sophie'nin Türklere karşı yürütülen savaşta İmparatorluğun hizmetinde çalışan Karl Philipp ve Friedrich August adındaki çocuklarının 1690'da ölmesi onu derin bir üzüntüye boğdu. 14 Mayıs 1691'de Leibniz'e acı dolu şu satırları yazmıştı:

> Eğer Tanrı tüm onurlu insanları bir seferde yaratıp insanlığı nesil derdinden kurtarmayı uygun görseydi, bana öyle geliyor ki bu daha iyi olurdu ve bu sayede onun suretinde yaratıldığımıza inanmamız kolaylaşırdı[;] ama görünüşe bakılırsa her şey fani, sadece o baki kalacak ve bizler cansız varlıklardan çok daha dayanıksızız[.][46]

Sırada daha çok acı vardı. Aralık 1691'de dükalığın verasetinde ikinci sırada yer alan üçüncü oğlu Maximilian Wilhelm babasının dokuz yıl önce öne sürdüğü en büyük evladın hükümranlığını öngören tartışmalı kurala karşı tezgâh kurdu. Babası, birleşik Hannover ve sonradan Celle dükalıklarının Georg Ludwig'e geçeceğini bildirmişti.[47] Fakat Maximilian Wilhelm Hannover'i kendine alma, kıdemli Celle Dükalığı'nı da ağabeyine verme hevesindeydi. Planı, Celle ve Hannover'in tek bir dükalık altında birleşmesi, Guelf ailesinin kıdemli kolu olarak, kendi konumları için bir tehdit olarak gören Wolfenbüttel düklerince de desteklendi. Sophie'nin farkında olduğu tezgâh ortaya çıkarıldı. Maximilian Wilhelm tutuklanıp hapse atıldı ve ancak birkaç yıl sonra tüm taleplerinden vazgeçince özgürlüğüne tekrar kavuştu. Hannover tarafından Viyana'ya sürgün edilip kendisine cömert bir maaş bağlandı.[48]

Bunlar yetmiyormuş gibi, Rudolf August ve Anton Ulrich, Aşağı Saksonya'daki Guelf prenslerinin elektörlük hakkının, ailenin en eski kolu olan kendi Braunschweig-Wolfenbüttel soyundan değil de Hannover'in küçük kardeş soyundan geçmesi gerçeğini hoş karşılamadılar. Dolayısıyla Leibniz, memuriyetinin asıl işvereni Ernst August ve yeni hamileri

Wolfenbüttel dükleri arasında bölünmüş olmasından rahatsızlık duyuyordu. Arabulucu olarak çekişmenin kızışmasını önleme umuduyla ailenin iki kolunu uzlaştırma fırsatını değerlendirdi. 1692'de Dük Anton Ulrich ile Prens Maximilian'ın tezgâhı ve seçmenlik gibi iki çetrefilli mesele üzerinde bir dizi konuşma yapıp bu meselelerin içeriğini Ernst August'a iletti.[49] Kendi fikrine gelince, her iki meselede de ilkeleri onun Ernst August'un yanında sımsıkı saf tutmasını gerektiriyordu. Alman bölgelerinin bir sürü küçük ve güçsüz prensliklere bölünmesi, İmparatorluktaki kargaşa ve zaafın başlıca sebebiydi. İmparator II. Friedrich'e (1215-50) kadar İmparatorlukta uygulandığı şekliyle en büyük evladın yönetmesi ilkesinin yeniden yürürlüğe sokulması, Leibniz'in kendi siyasi reformu için hayati önem taşıyan bir dayanaktı.[50] Elektörlük meselesine gelince, mevcut üç Protestan elektör (Palatinate, Saksonya ve Brandenburg) ve beş Katolik elektör (Mainz, Köln ve Trier'in elektör-başpiskoposları, Bohemya kralı ve Bavyera dükü) arasında daha eşitlikçi bir dengeye kavuşması vazgeçilmez bir önem taşıyordu.[51] Bu nedenle Leibniz, Ernst August'a davasını savunmada hukuksal, siyasi ve tarihsel araçlar sağlamak için şevkle çalıştı.[52] 23 Mart 1692'de Hannover sarayının çabaları, İmparator Leopold'un Calenberg (Hannover) ve Celle bölgelerine dokuzuncu elektörlük statüsü verdiğini ilan etmesiyle büyük bir başarı kazanmış oldu.[53] Hannover Dükü'nün dokuzuncu elektör olarak resmen atanmasının ardından 19 Aralık 1692'de Viyana'da Otto Grote, elektörlük nişanını Ernst August adına aldı. Nişan töreninde Grote tarihi kısmını Leibniz'in yazdığı bir söylevi okudu; bu Leibniz'in tarihsel araştırmalarının doğrudan siyasi rolünün apaçık bir başka göstergesidir. Leibniz'e Grote tarafından verilen yeni görev seçmenliğe yükselmenin anısına bir madalya hazırlamaktı. Bu görev de ufak çaplı yeni bir reform yapma imkânı sağladı: bu sefer dükalığın askeri üniformasına geleneksel Braunschweig leoparının ve Lüneburg aslanının sembolleri konuldu. Sonraki yıllarda Hannover için öngörülen baş şansölyelik (*Reichserzamt*) payesine Saksonya ve Württemberg'in muhalefetini bertaraf etmek için Leibniz'in tarih ve siyaset bilgisine başvuruldu. Bütün diğer seçmenler gibi Hannover de artık bir İmparatorluk görevini, imparatorun sancağını koruma görevini (*Erzbanneramt*) üstlenmişti ve bu görevin özündeki sembolik niteliğine rağmen yol açtığı tartışmalar 1710'a kadar sürdü.[54]

Hannover'in büyük siyasi başarı sağladığı yılın Nisan ayında Leibniz, Jacob Auguste Barnabas Comte Des Viviers aracılığıyla Güneş Kral XIV. Louis'nin görkemli sarayında hizmetine girme teklifi aldı.[55] Paris'in parlak akademi ve bilim çevresine geri dönmenin müthiş cazibesini Leibniz, Mayıs 1692'de Des Viviers'e gönderdiği cevabi mektupta şöyle dile getirir:

> İki büyük neden beni çok cezbediyor. Birincisi pek çok yetkin insanla iletişim kurma avantajı ki ... şu an için yoksun olduğum bu imkândan büyük zevk duyardım. İkincisi de bu yolla kamu yararına katkıda bulunabilir ve diğer türlü beni fazla meşgul eden başka işleri bir yana bırakıp en önemli gördüğüm felsefi meselelere kendimi vakfedebilecek bir konuma erişirdim.[56]

Bu cazibesine rağmen Leibniz herhalde sonradan büyük bir pişmanlık duyarak, teklifi geri çevirdi. Bu yöndeki kararının altında yatan birinci neden büyük olasılıkla Katolikliğe geçmesinin kendinden talep edileceğini düşünmesiydi. İkinci neden İmparatorluğa ve Protestanlık davasına onca zarar ve hasar vermiş XIV. Louis'nin savaşçı politikasına karşı Leibniz'in Alman ulusuna bağlılığıydı. Üçüncü nedense her ne kadar bu noktada Leibniz, onu sırf "kısa süreli ... geçici bir mani" olarak görse de Guelf tarihini yazma işine sadakatiydi. Dördüncü ve son gerekçesi de Fransız sarayında sunulacak somut çalışma koşullarının halihazırda ancak Hannover'deki koşullar kadar iyi olacağını düşünmesiydi.[57]

Des Viviers'e gönderdiği mektupta Fransız-Alman çatışmasına atıfta bulunması hiç de mesnetsiz değildi. Leibniz Paris'e gitme imkânını geri çevirmek zorunda kaldığı sırada, sonradan Dokuz Yıl Savaşları diye anılacak olayların seyrini artan bir ilgiyle takip ediyordu.[58] 24 Eylül 1688'de savaşın ilan edilmesinden sonra İngiltere'deki 1688-9'un Şanlı Devrim'inin, savaşı hızla sona erdireceğini umuyordu. İngiliz hanedanlığının ayaklanmasına yol açan olaylar yine hem dini hem de siyasi kaynaklıydı. 1685'te II. James (1633-1701), kardeşi II. Charles'ın (1630-1685) yerine İngiliz tahtına oturdu. Fetret döneminde Fransa'da yetişmiş olduğu için yeni kral Katolikliğe geçmiş ve Katoliklik ve Fransa yanlısı politikaları etkin bir şekilde sürdürmüştü. Daha kötüsü, 10 Haziran 1688'de Katolik bir prensesle yaptığı ikinci evlilikten James Francis Edward Stuart adında bir oğlu olmuştu. Dolayısıyla Katolik bir

neslin gelmesi kaçınılmazdı, çünkü yeni doğan Galler Prensi'nin hakları, II. James'in ilk evliliğinden olan iki Protestan kız evladının –Mary (1662-1694) ve Anne (1665-1714)– haklarına üstün geliyordu. Papanın üstünlüğünün yeniden dayatılması korkusu, XIV. Louis'nin şahsında ortaya çıkan siyasi mutlakiyetçilikle birleşmesi, İngiliz kralının tebaasını neredeyse bir nesillik süre boyunca ikinci kez radikal bir eyleme itti. XIV. Louis'nin azılı düşmanı, Mary Stuart'ın kocası ve Hollanda'nın Oranj Prensi William'dan Protestanlık davasını selamete çıkarması istendi. Şanlı Devrim, Nisan 1689'da William ve Mary'nin ortak hükümdarlar olarak taç giymesiyle sona erdi. Öte yandan Leibniz'in umduğu gibi, II. James'in Fransa yanlısı politikasından yeni hükümdarların Fransa karşıtı politikasına geçiş, Fransa ile İmparatorluk arasındaki savaşı bitirmedi. Aksine savaş eskisinden de daha feci şekilde devam ederek, 1692'nin yaz aylarında Fransa karşıtı müttefik Augsburg Birliği'nin bir dizi yenilgiye uğramasına yol açtı. İmparatorluğun karşı karşıya olduğu tehlikelerden endişelenen Leibniz savaşın başlamasından kısa bir süre sonra Viyana'da tasarladığı eski bir fikri hayata geçirdi: Otuz Yıl Savaşları sırasında Fransa'nın doğrudan müdahalesinin ilk aşamalarında XIII. Louis'nin başbakanı ünlü Kardinal Richelieu'nun (1585-1642) 1636'da ilan ettiği bir dizi fermanı yayımlamak.[59] Leibniz'in 1672-6 yıllarında Paris'te kaldığı sırada topladığı bu fermanlar, onun görüşüne göre, Alman ulusunun kendi düşmanından öğrenmesi gereken başarılı askeri bir stratejinin mükemmel örneğini temsil ediyordu. Bu yayın için bir giriş yazısı 1692 sonbaharında hazırlanırken, Fransızca ve Almanca çevirilerini içeren asıl kitap, *Fas est et ab hoste doceri* (Kendi Düşmanından Ne Öğrenmeli) başlığı altında yazarın ismi belirtilmeden 1694'te Amsterdam'da yayımlandı.[60] Bu kitabın nüshaları imparatorun başbakan vekili (*Reichsvizekanzler*) G. von Windischgrätz dahil seçkin insanlara gönderildi[61] ama Leibniz'in çabaları ancak Ryswick Antlaşması ile 1697'de biten yıkıcı savaş süresince pek etkili olmadı.[62] Üstelik Ekim sonunda XIV. Louis ile I. Leopold arasında imzalanan barış, Katolikler ile Protestanlar arasında daha da fazla rahatsızlık yaratacaktı. Anlaşmanın dördüncü maddesine göre Fransız işgali sırasında Katolik dinine geçip anlaşmayla XIV. Louis'nin elinden çıkan bölgelerin yeni mezheplerini koruyabilecek ama XIV. Louis'nin idaresi altında kalan Protestan bölgelere aynı dini ayrıcalık tanınmayacaktı. Leibniz'in Wol-

fenbüttel Dükü Anton Ulrich'e 15 Kasım 1697'de gönderdiği mektupta acı acı belirttiği gibi:

> Bu anlaşma ile Protestanlara karşı bir düşmanlığın hüküm süreceğini görmek zor değil. ... Dördüncü maddede Fransa'nın işgalleri sırasında dayattığı Roma dininin bu yerlerin iadesinden sonra da korunacağı belirtilirken, Fransızlara kalan bölgelerde, hatta işgalden önce Protestan dinin yerleşik olduğu bölgelerde bile bu dinin korunmayacağı belirtiliyor. Ne büyük eşitsizlik ve adaletsizlik![63]

İmparatorluk idaresinin hüküm sürdüğü her yerde eskiden olduğu gibi Katolik taraf ile Protestan taraf arasında bir denge kurmaya ihtiyaç olduğu açık bir şekilde ortadaydı.

Bu arada 1693 baharında Leibniz, Harz madenlerine yeni bir ziyarette bulunma fikrini düşünmeye başladı. Ona göre orada yaptığı faaliyetler geçici olarak kesintiye uğramıştı ve fırsatını bulduğunda kaldığı yerden devam etmeye hazırdı. Uzun güney yolculuğundan döndüğünden beri, dükün Sachsen-Lauenburg ve dokuzuncu elektörlüğe dair talepleri için istediği Guelf tarihi ve onun siyasi bildirileriyle meşguliyeti, Eylül 1690 ve Kasım 1692'de Harz'a sadece iki ziyarette bulunmasına elvermişti.[64] Fakat Mart 1693'te yaşanan gelişmeler onu tekrar harekete geçirdi. Hannover ve Celle darphanelerinin müdürlerinin (Rudolf Bornemann ve kuzeni Justus Jacob Jenisch) bir buluş üzerinde hak talep ettiklerini, herhalde Hannover Meclisi (*Kammer*) aracılığıyla öğrendi. Söz konusu buluş, maden filizlerini yüzeye çıkarmakta kullanılan su miktarını ve atların sayısını yarıya indirmeyi öngörüyordu. Bornemann ve Jenisch güya kendi buluşlarının ayrıntılarını vermediklerinden, Leibniz kendisine ait 1686 tarihli teknik buluşları, özellikle uçsuz kablo buluşunu onların basitçe çalmaya çalıştıkları kansına vardı. Nitekim 1 Nisan 1693'te Hannover Meclisi'ne (*Kammer*) yazdığı bir ön bildiride (*promemoria*) Leibniz buluşta önceliğin kendisine ait olduğunu belirtip faaliyetlerine kaldığı yerden devam etmek için izin istedi.[65] Tahmin edilebileceği gibi Ernst August, çalıştırdığı kişinin tarihle ilgili görevini yapmak yerine, bir kez daha Harz Dağları'nda aylarca kaybolmasına razı olamazdı. Leibniz Mayıs ayında Ernst August'a bir dizi dilekçe gönderip Guelf tarihine öncelik vereceğini ve Harz'daki faaliyetlerin denetiminin kendi vekillerine verilmesini istedi. Bunun üzerine Ernst August,

sonunda Temmuz'da insafa geldi ve Harz projelerini Aralık ayına kadar yürütmesi için Leibniz'e izin verdi.[66]

Fakat saray danışmanının (*Hofrat*) girişimleri, bir kez daha, teoride öngörüldüğü gibi yürümedi. Bir dizi zorluk, Leibniz'e verilen son süre olan Aralık 1693 tarihinin uzatılmasını mecbur kıldı. Ernst August'a verdiği teminatlara rağmen, 1693 ve 1694'te Harz madenlerinde kalması gerekiyordu. Pompaları çalıştırmak için rüzgâr gücünden faydalanma fikrinden vazgeçen Leibniz, onun yerine çıkarılan madenleri yeniden işleme, pompaları geliştirme ve maden ocaklarındaki çelik dumanlarını ve demiri daha iyi kullanma üzerine odaklandı. Önceki deneyiminde olduğu gibi, 1693-6 yılına uzayan bu ikinci dönemde de yerel madenci topluluğu, verimliliği şüpheli karmaşık makinelere zaman ve kaynak yatırmak istemeyip itirazda bulundu. Leibniz sonunda ekonomik getiri sağlayacak teknik yenilikler kullanarak işleyen makineler kurmaya çalışırken, madencilerin tek derdi çabuk sonuçlar elde etmekti. Öte yandan saray danışmanı, filozof, kütüphaneci ve tarih yazıcısı yürüttüğü faaliyetlerle ilgili teknik bilgilerin tümüne elbette sahip değildi ve muhtemelen makine yapımcılarının ve operatörlerin ihtiyacı olan pratik uzmanlığı da hafife almıştı. Bütün bu faktörler bir araya gelince hemen işe yarayacak sonuçlar elde etmek mümkün olmadı. İronik bir şekilde, gelecek kuşaklar Leibniz'in bazı buluşlarını çok faydalı bulacaklardı, özellikle de günümüzde kullanılan uçsuz kabloyu.[67]

Kuşkusuz Leibniz'in Harz'da yaşadığı zorluklar, onu geniş bir yelpazede teknik, bilimsel ve idari öneriler geliştirmekten vazgeçirmedi. 16 Mayıs 1693'te Elektres Sophie'ye yazdığı mektupta içinde yer etmiş bir konuya yeniden değindi: siyasi danışmanların tıp mesleğinin temsilcileriyle bir araya geleceği daimi bir "Sağlık Konseyi"ni ve devletin mali açıdan destekleyeceği düzgün bir tıp sistemini kurmak. Bilhassa, geçmiş deneyimlerden faydalanmak ve salgınları önlemek için hastalıkların seyrinin sistematik bir şekilde kaydedilmesinin önemini vurguladı.[68] Bu düşüncesini, İtalya gezisi sırasında tanıştığı Modena sarayının yetkin hekimi Bernardino Ramazzini'nin kendi teşvikiyle ortaya koyduğu model temelinde yıllık tıp istatistiklerinin yapılması amacını güden bir dizi yeniliklerle destekledi. Kendi önerisi üzerine Ramazzini'nin 1691 istatistikleri, Academia Naturae Curiosorum adlı (1652'de kurulmuş ve 1687'den itibaren Imperial Academia Leopoldina adıyla anılan) akade-

minin Alman hekimlerinin yayımladığı 1691 tarihli *Ephemerides* dergisinin ekinde yeniden yayımlandı.[69] Dizanteriye karşı yeni bir ilaçtan haberdar olan Leibniz, bu bilgisini özel mektuplaşmalar yoluyla yaydı ve Academia Leopoldina'ya 1696'da bir rapor yazdı.[70] Bu arada Craftt ile yeni ticari planlar yapmaya da devam etti. Dostuna ya Hannover ya da Wolfenbüttel'de güvenceli bir konum ayarlama yönündeki çabaları, Aralık 1692 ve Haziran 1693'te başarısızlığa uğradıktan sonra,[71] onunla 1693'ün Eylül ayı sonunda Hamburg'da buluştu ve birçok şeyin yanı sıra Hollanda'da konyak damıtma fabrikası kurma fikrini konuştu. Bu Leibniz'i, Crafft'ın üç yıl sonra Amsterdam'da ölümüne kadar bu maceraperest dostuyla son kaçamak yolculuğuna Kasım 1694'te çıkmaya sevk etti. Bilindiği kadarıyla, Hannover sarayının bilgisi olmadan Amsterdam ve Lahey'e gidip, 1689'dan beri Oranj Prensi'nin desteğini almaya çalıştıkları konyak damıtma fabrikası hakkındaki planlarını Crafft ile enine boyuna tartıştı.[72]

Celle Dükü'nün tek kızı Sophie Dorothea ile prensliğin vârisi Georg Ludwig arasındaki evlilikte yaşanan trajik gelişmeler yüzünden 1694 yılı Hannover sarayı için üzücü oldu. Mutsuz ilişkilerinden ve eşinin yaptıklarından usanan prenses, Temmuz'da Kont Philipp Christoph von Königsmarck ile kaçma planı yaptı. Planın ortaya çıkarılması gizemli bir şekilde öldürülen kontun hayatına mal olurken, Sophie Dorothea'nın da hayatının geri kalan kısmında Ahlden Kalesi'nde iki çocuğuyla temas kurmasına izin verilmeden ömür boyu hapsedilmesine yol açtı. Prensesin tutuklanmasının ardından başlayan boşanma işlemleri sırasında Sophie Dorothea, eşinin onu sık sık aldatmasına rağmen kaçma planından dolayı evliliğinin başarısızlığı konusunda suçlu bulundu. Leibniz'in bu olaylarla ilişkisi, Sophie'nin yeğeni, Orléans Düşesi Elisabeth Charlotte von der Pfalz'ın olayları yanlış açıklaması hakkında yaptığı kısa yorumla sınırlı görünmektedir.[73]

Ernst August'un sarayı, Ekim 1694'te sarayın Berlin'deki tarih yazıcısı Samul Pufendorf'un talihsiz ölümüyle sarsılırken bu olay, Leibniz'in daha iyi bir yer olarak görünen Berlin'e gitme ümidini yeşertti. Ne var ki Brandenburg'un devlet danışmanı bilgili mektup arkadaşı Ezechiel Spanheim (1629-1710) aracılığıyla 1694'ün sonunda ve 1695'in başında yaptığı aralıklı girişimler sonuç vermedi. Bunda başka şeylerin yanı sıra, Leibniz'in Hannover'den Berlin'e taşınma konusundaki kararsızlığı

da rol oynamıştır.[74] 1695 ve 1696 başı arasında merhum tarih yazıcısı ve felsefecinin bazı eserlerini ölümünden sonra postalama ve yayımlama işine girişmesi, Pufendorf'un düşüncesiyle uzun süre ilgilenmesine yol açtı. Muhataplarının çıkarını gözeterek yargılarını yumuşattığı ortamların dışında Leibniz'in "oldukça vurdumduymaz ve küstah" olduğunu söylediği Pufendorf'a genel yaklaşımı keskin şekilde eleştireldi.[75]

Temmuz 1696'da özel hukuk danışmanlığı (*Geheimer Justizrat*) makamına yükselmesi, Berlin sarayında Pufendorf'un yerini alamadığı için üzülen Leibniz'i epey teselli etti. Yeni makamı --on mertebeli hiyerarşi içinde yedinci büyük mertebe[76]–, göz diktiği özel danışmanlık (*Geheimer Rat*) makamının epey altındaydı ama yeni kurulmuş özel hukuk danışmanlığında (*Geheimer Justizrat*) ödenen toplam maaş, aynı dönemde Hannover'in özel danışmanının aldığı yıllık kabaca 1800 talerle kıyaslanmaya başlanmıştı. Terfisinden sonra Leibniz'in Hannover sarayında aldığı yıllık maaş 1000 talere yükseltildi. Kütüphane müdürlüğünden dolayı Wolfenbüttel düklerinden aldığı yıllık 400 talerlik ödeme ve Guelf tarihinin yazılmasına katkısından dolayı Sophie'nin önerisi üzerine 1691'den itibaren Celle sarayından aldığı 200 talerlik ödeme de eklenince geliri hayli dolgunlaşıyordu.[77] Guelf tarihini yazmayı sürekli ertelemesi ve Harz projelerinde yaşadığı hayal kırıklığına rağmen Leibniz, kendisinin çok faydalı biri olduğunu cümle âleme gösterdi. Guelf'in, Sachsen-Lauenburg Dükalığı'nı talebi mali açıdan bir servet demekti; elektör konumuna yükselme talebi siyasi açıdan da paha biçilmez değerdeydi; Ernst August, Osnabrück prens-başpiskoposluk bölgesini geçici bir dominyonluktan Hannover ailesinin kalıcı (*pro tempore*) bir mülkiyeti haline dönüştürmeyi amaçlıyordu.[78] Bütün bu hayati işlere son derece önemli katkılarda bulunma yetisine sahip bir saray memuru, başka konularda ne kadar güvenilmez ve tuhaf olsa da zamanında yapılan teşviklerle kazançlı bir yatırıma dönüşen biri olduğunu Ernst August'a gösterdi.

Ortodoksi ve Sapkınlık

1690 ile 1698 yılları arası dönem ayrıca, ortodoksiyi (geleneksel iman) ve sapkınlık hakkında öteden beri yapılan tartışmaları ve kiliselerin yeniden birleştirilmesi ile dinsel hoşgörü gibi birbiriyle ilintili iki

meseleyi Leibniz'in gündemine taşıdı. Ortodoks öğretiyi kimin taşıdığı ve kimin sapkın olduğu sorusuna kaçınılmaz olarak tamamen farklı cevaplar veriliyordu. Leibniz'in çok önceden fark ettiği gibi derinde yatan sorun, sadece hangi öğretinin doğru olduğunu saptamak değil, daha önemlisi, bir öğretinin doğru olup olmadığına karar vermekte hangi ölçütün kullanılacağıydı. Katolik arkadaşı Landgraf Ernst'e yazdığı 30 Ocak 1692 tarihli bir mektupta Leibniz, Roma Katolik ve Rum Ortodoks kiliseleri, Protestanlar ve öncelikle Socinusçuların [bkz. Sözlükçe] teolojik rasyonalizminin temsil ettiği daha radikal Hıristiyan hareketlerinden oluşan başlıca tarafların savlarını apaçık özetledi:

> Tarafların şu üç ilkeye sahip olduğu söylenebilir: 1) Geleneklerin otoritesi 2) Kutsal Kitap 3) Felsefe. Otorite öncelikle Yunanlara ve Romalılara, Kutsal Kitap Protestanlara, felsefe de Socinusçulara yol gösteriyor. Bu üç ilkenin hepsi iyidir, ama onlar suiistimal edilebilir ve bu [suiistimal] hatalara yol açar. [79]

Leibniz kendine özgü bir uzlaştırıcı tavırla bu üç yaklaşımın iyi taraflarını benimsiyordu. Öte yandan bunu yaparken, belirli bir duruş sergiliyordu. Her şeyden önce kendi Protestan bakışı açısından, "sadece Kutsal Kitap'ın" Protestan kurallarını katı şekilde uygulamaya karşı çıkarak, "Geleneklerin otoritesine" başvurmanın meşruiyetini benimsiyordu. Dahası, bir yandan tüm "felsefeyi" veya rasyonel itkileri inanç alanından dışlama peşindeki akılcı olmayan savları reddederken, diğer yandan aklı dinsel hakikatin nihai ölçütü olarak görüp suiistimal eden Socinusçuluk görüşü de kınıyordu. Ebedi lanete mahkûm edilmiş sapkınların tespitine gelince, Leibniz insanları ayıklayıp cehennem ateşine layık görmeye şiddetle karşı çıkıyordu. Onun görüşüne göre, keşfedilmesi, üzerinde uzlaşılması ve sapkınlara karşı savunulması gereken nesnel bir dinsel ortodoksi var olsa da, iyi niyetle yanlış öğretilere inanmış (veya doğru öğretilere inanmamış) insanların şahsi kurtuluşu, sadece Tanrı'nın elindeydi. Yalnızca Tanrı, insanın kalbindeki sırları bilebilir ve insanın nihayetinde O'na duyduğu samimi sevgiyle hareket edip etmediğini görebilirdi. İşte bu, Leibniz'e göre ebedi kurtuluş bahsinde gerçekten hesaba katılması gereken tek öncüldü. Hem kiliselerin yeniden birleştirilmesi hem de dinsel hoşgörü yalnızca bu öncüle dayandırılabilirdi.[80]

Uzun güney yolculuğundan döndükten sonra 1690 yazında Leibniz bu hummalı tartışmalara daldı. Düşes Sophie, 1686'da Paris'te yayımlanmasının ardından büyük bir heyecan uyandırmış bir kitap hakkında Leibniz'in fikrini merak ediyordu. Söz konusu kitap Paul Pellisson-Fontanier'nin (1624-93) *Réflexions sur les differends de la religion* adlı kitabıydı. Pellisson Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) seçkin üyelerinden biriydi ve 1670'te Huguenot inancını terk edip Katolikliğe geçmişti. İnanç değiştiren pek çok kimse gibi o da Katolikler ile Protestanlar arasında bir birliktelik tesis etme hevesindeydi; ama onun görüşüne göre, yeniden birleşmenin tek doğru yolu, Protestanların hatalarını fark edip Roma Kilisesi'ne geri dönmelerinden geçiyordu. Sophie'nin ricası üzerine Leibniz, Pellisson ile yakın, bazen iğneleyici ama genelde dostça ve saygılı bir mektuplaşma faaliyetine başladı. Bu fikir alışverişinde aracı olan kişi ise Sophie'nin kız kardeşlerinden biri olan Marie de Brinon'du. Louise Hollandine von der Pfalz'ın sekreteri olan Marie de Brinon, 1658'de Katolikliğe geçmiş ve XIV. Louis tarafından Maubuisson (Paris yakınında) rahibe manastırının başrahibeliğine atanmıştı.

1691'de Pellisson, Leibniz ile yaptığı yazışmaları ona haber vermeden *Réflexions sur les differends de la religion* adlı kitabının dördüncü kısmı olarak yayımladı.[81] Leibniz'in kendi duruşunu aydınlatacak ve olası yanlış anlamalardan, özellikle de hoşgörüyü savunurken bir tür dinsel kayıtsızlığı da savunuyormuş gibi göründüğü yönündeki haksız suçlamadan kaçınmak için sonraki bazı mektuplarının da kitaba konulması yönündeki Leibniz'in ricası üzerine, söz konusu kitabın ikinci baskısı *De la tolerance des religions* adı altında 1692'de yayımlandı. Leibniz belli tartışmalı meselelerde salıiden evrensel "ya da Katolik" Kilise'nin otoritesine başvurmanın gerekliliğini reddetmiyordu. Öte yandan Pellisson'dan farklı olarak, Roma Kilisesi'nin bu evrensel veya Katolik Kilise olduğunu düşünmüyordu. Ona göre, Roma Kilisesi, tüm kilise geleneğinin ışığı altında öğretilerinin saygılı bir biçimde incelenmesiyle anlaşılabilecek bir hakikat payı taşıyan çeşitli Hıristiyan kiliselerinden sadece biriydi. Eğer hiçbir Hıristiyan kilisesi hakikati tekeline almamışsa, o zaman o kilisenin bütün öğretilerine uymayan insanları kurtuluştan men etme hakkına da sahip olamazdı.[82] Dahası, Katolik

teologların öğretisine başvuran Leibniz, kendi sevgi teolojisini yeniden sundu.[83] Bu teolojiye göre "*insan her şeyden çok Tanrı'yı sahiden sevdiği takdirde hangi dinden olursa olsun kurtuluşa erebilir.*"[84] Bireylerin şahsi kurtuluşu meselesi hakkında Leibniz, yine Roma Katolik geleneğinin izini sürerek, bilinçsiz sapkınlar ile bilinçli sapkınlar arasında bir ayrım yapmak gerektiğini belirtiyordu. Bilinçsiz sapkınlar, evrensel ya da Katolik Kilise'nin öğretisine karşı olan ve nesnel açıdan yanlış bir öğretiye inanıp, bu durumun farkında olmayanlardı. Bilinçli sapkınlar ise evrensel kilisenin öğretisine uymadığını bildikleri halde, nesnel açıdan yanlış bir öğretiye iman eden kimselerdi. Leibniz, çoğu Katolik teolog gibi, sadece bilinçli sapkınların kurtuluştan men edilmesi gerektiğini savunuyordu. Bilinçsiz bir sapkın Tanrı'yı içtenlikle sevdiği sürece nesnel hatası lanetleme sebebi olamazdı.[85]

Bu tartışmanın ortasında Meaux Piskoposu Jacques-Bénigne Bossuet sahneye yeniden çıktı.[86] Temmuz 1691'de Leibniz, imparator adına Almanya'daki Protestan prenslerle kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik müzakereler yapması için Piskopos Rojas'a yetki veren 20 Mart 1691 tarihli resmi belgenin Fransızca çevirisini Marie de Brinon'a gönderdi. Bununla Leibniz, Pellisson ve Bossuet gibi XIV. Louis'ye yakın önemli insanların katkısıyla Fransa'nın yürütülen tartışmalarda arabuluculuk yapmasını umuyordu.[87] Leibniz ile Pellisson'un yayımlanmış mektuplaşmalarını takip eden Bossuet, 1683 tarihli kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik müzakerelerde tartışmanın temelini oluşturmuş yazıların, özellikle de Rojas'ın *Regulae circa christianorum omnium Ecclesiasticam Reunionem* adlı metnin yeni bir nüshasını Hannover'den edinmesini Marie de Brinon'dan istedi. Aslında Düşes Sophie ona, 1683'te bir nüsha göndermişti ama görüşmeler görünüşte çıkmaza girdiği için Bossuet belgeyi kaybetmiş bir daha da bulamamıştı.[88] Molanus, Bossuet'nin ricasını yerine getirme işini üstlendi ama 1683 tarihli resmi belgeyi göndermek yerine *Cogitationes privatae de Methodo Reunionis Ecclesiae protestantium cum Ecclesia Romano-Catholica* (1691) başlığıyla yeni bir metin yazdı.[89] Aralık'ta bu metin Leibniz tarafından Bossuet'ye gönderildi.[90] Haziran 1692'de Meaux Piskoposu bir cevap yazıp önce Pellisson'a, ardından da 26 Ağustos'ta Hannover'e gönderdi.[91] Her ne kadar Molanus ve Leibniz, ilk başta Bossuet'nin cevabından cesaretlenip ona bir cevap yazmayı planladı-

larsa da, olaylar umdukları gibi gelişmedi.[92] Her şeyden önce Leibniz, Bossuet'nin cevabının sonuç bölümünde kendisinin "sapkınlara özgü dik başlılıktan" uzak olmadığını ima etmesine gücenmişti.[93] Leibniz'in bilinçli bir sapkın olduğunu ilan eden bir ithamdı bu. Bu tavır konusunda Pellisson'a şikâyette bulunan Leibniz, ondan Bossuet'nin kendisine "saygı ve dostluk" beslediği yönünde sıkı bir teminat aldı.[94] Genel bakış açısından daha önemli olan konu ise, Bossuet'nin Leibniz ile ilgili kişisel fikri ne olursa olsun, Trento Konsili'nin statüsünün aşılamaz bir çıkmaza girmiş olduğu gerçeğiydi. Molanus ve Leibniz, tüm tarafların sahiden ekümenik (evrensel) olduğunu kabul edeceği yeni bir konsil kurulana kadar mevcut konsilin kararlarının askıya alınmasını önerirken, Bossuet Hannover ile kurduğu yeni temasının daha başında Trento'da karara bağlanan dogmatik meselelerde taviz verilmesine karşı çıkıyordu.[95] Bu duruşunu savunurken, Konstanz Konsili'inin (1414-18), Basel Konsili'nin (1431-7) bazı yanlarını yeniden düzenlemesinin uygun bir örnek oluşturduğunu reddediyordu.[96] Bossuet'nin uzlaşmaz tavrı karşısında Molanus tartışmalardan geri çekilip Leibniz'i piskoposu ikna etme girişiminde yalnız bıraktı. Leibniz ile Bossuet arasındaki mektuplaşmalar Leibniz'in tartışmayı sürdürme arzusuna rağmen Nisan 1694'te sona erdi.[97] Zira Leibniz'in 12 Temmuz 1694 tarihli mektubuna Bossuet cevap vermedi.[98]

İletişimin kopmasından önceki bu son mektupta Leibniz, Bossuet'nin önceki mektuplarında daha fazla şey öğrenme isteğinden cesaret bulup kendi felsefi çalışmalarından söz etmişti. Özellikle zihin ile bedenin birlikteliği konusunda yazdığı bir yazıdan bahsetti: *Système nouveau de la nature et de la communication des substances*. Ayrıca mektubuna diğer iki felsefi yazısını da eklemişti: *Réflexions sur l'avancement de la Métaphysique réelle* (bu makalesinin genişletilmiş Fransızca versiyonu *De Primae Philosophiae Emendatione, et de Notione Substantiae* başlığıyla *Acta Eruditorum* dergisinin Mart 1694 sayısında yayımlandı). Son olarak, Berlin'deki Fransız sığınmacıların kilisesinin rahiplerinden Jacques L'Enfant'ın (1661-1728) bazı itirazlarına verdiği cevabı da mektubuna eklemişti.[99] Leibniz, "Eğer uygun görürsen, ilişikteki iki yazım, planım hakkında bir fikir vermesi açısından *Journal des savants* dergisine konulabilir" diyerek Bossuet'ye öneride bulundu.[100] Ne yazık ki bu sefer, taş gibi bir sessizlikle karşılaştı.

Bu arada Pellisson, 7 Şubat 1693'te aniden öldü. Peşinden, Leibniz'in dini meseleler alanında güvendiği dostu Landgraf Ernst, 12 Mayıs 1693'te vefat etti. 12 Mart 1695'te de kiliselerin yeniden birleştirilmesi meselesinde işbirliği yaptığı ve görüşlerine en yakın bulduğu Katolik dostu Piskopos Rojas'ı kaybetti. Pellisson, Landgraf Ernst ve Piskopos Rojas'ın ölümü ve Bossuet ile yaptığı mektuplaşmanın nezaketsiz bir şekilde kesilmesi üzerine 1695'ten itibaren Leibniz'in kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik çabaları, Protestanlıkla Roma'nın uzlaştırılması ekseninden Protestan mezheplerin kendi aralarında yeniden birleştirilmesi eksenine kaydı. Ayrıca Roma Katolik Kilisesi'ne beslediği sempati de önemli ölçüde azaldı. Felsefi ve teolojik görüşlerinin, zamanının en büyük adamları olarak gördüğü iki Roma Katolik teoloğu Arnauld ve Bossuet tarafından beğenileceğine dair büyük bir umut beslemişti. Ama her iki şahsiyette de acı bir hayal kırıklığına uğrayıp sertlik ve kösteklemeyle karşılaştı. Temel ilkeleri değişmeden kalırken, zamanın şartları o ilkeleri uygulamanın en azından o zaman için yeni yollarını bulmasını mecbur kılıyordu.

Öte yandan Leibniz dikkatini doğrudan belli başlı Hıristiyan mezheplerine çevirmemişti. Gerek bu dönemde gerekse yaşamının geri kalan kısmında teolojisini çoğu zaman reddettiği radikal dini hareketlerle de tartışmaya girişti. Hata yapan ile hata arasında ayrım yapma gereğine duyduğu sarsılmaz inanç, bu hareketlere yönelik tavrına yansımıştı. Her ne kadar sapkınca bulduğu karşıt görüşlerle enikonu tartışmaya girmekten geri durmamış olsa da, bu görüşleri benimseyen insanlara karşı şiddet ve zulüm uygulanmasına karşı çıkmıştı. Dahası, bazı teolojik öğretiler yanlış görünse de özünde sapkınca değilse veya her durumda oldukça zararsızsa, kendi pragmatik görüşüne göre yapılması gereken en doğru şey basitçe onları kendi haline bırakmaktı. 26 Ekim 1691 tarihli mektubunda Düşes Sophie'ye açıkladığı gibi:

> Sapkınlığı önleme mazereti altında sapkınlıklar iyice palazlandırıldı. Normalde bu gibi şeyler, yeniliğin albenisini yitirince kendiliğinden sönüp giderler; ama onları yaygaracı suçlamalar, zulüm ve yalanlamalarla bastırmayı istemek bir çift körükle ateşi söndürmek istemeye benzer. ... Nitekim sapkınların tükenmesinden korkan teolog beyler, bazen onların çoğalması için ellerinden geleni yapıyorlar[.][101]

Leibniz özellikle 1691 ve 1692'de Guelf sarayını rahatsız eden bir vakaya atıfta bulunuyordu: genç bir asilzade hanımefendi olan Rosamunde Juliane von der Asseburg'un savunduğu söylenilen İsa hakkındaki görüşler. Rosamunde'nin görüşleri, hamisi Lüneburg kiliselerinin müdürü Johann Wilhelm Petersen'in bin yıllık barış ve selamet dönemine inanmayı öngören öğretilerini destekliyordu. Bu öğretilerin alenen öğretilmesini Hannover Meclisi (*Konsistorium*) yasaklamıştı. Kendini bazı çağdaşlarının küçümseyici tepkisinden uzak tutan Leibniz şu kanıya vardı: Eldeki kanıtlar üzerine yapılacak titiz bir incelemeyle, Rosamunde'nin görüşleri, insan zihninin hâlâ yeterince anlaşılamamış yetilerinin sıra dışı bir örneği olarak doğal terimlerle açıklanabilirdi. Petersen'e gelince onun hem şahsiyetini hem de öğretisini özünde zararsız buluyordu.[102] Rosamunde'nin görüşleri, doğacı bir bakış açısıyla açıklanabileceğinden ve Petersen'in bin yıllık barış ve selamet dönemi inanışı son derece zararsız olduğundan bu iki şahıs için endişelenmeye hiç gerek yoktu. Dahası Leibniz'e göre, kuşkulu bir teoloji bile kişinin manevi dünyasını olumlu şekilde güçlendirebilirdi. Bunun en güzel örneği, Leibniz'in eski bir tanıdığı olan Baron Franciscus Mercurius van Helmont'tu. Helmont sadece bin yıllık barış ve selamet dönemine inanmakla kalmıyordu, Hıristiyan ortodoksiyle pek uyuşmayan Kabalacı görüşleri, özellikle de kurtuluş sürecinde insan iradesinin oynadığı merkezi rolü savunuyordu.[103] Ve Leibniz, van Helmont'un düşüncesini renklendiren tuhaf ve kuşkulu unsurlara karşı çıkarken,[104] öte yandan baronun bakış açısının kuramsal ve pratik boyutlarından derinlemesine etkilenmişti. 1696 yılının Mart ve Eylül ayları arasında Helmont'un Hannover'e uzatılmış ziyareti sırasında Leibniz, çoğunlukla Sophie'nin huzurunda onunla düzenli olarak buluşup çok çeşitli konuları uzun boylu tartıştı ve bu tartışmaları o zamanlar yazdığı bir günlüğe kaydetti.[105] Leibniz, özellikle insanın durumunu somut bir biçimde iyileştirmek için bir dizi pratik planı desteklemeyi teşvik eden genel faydaya bağlılığından ötürü barondan etkilenmişti. Nitekim 20 Aralık 1696'da Andreas Morell'e şunları yazdı: "Gerçek aydınlanmanın mihenk taşı, genel faydaya katkıda bulunmaya büyük bir arzu duymaktır." İşte bu husus, van Helmont'u, bin yıllık barış ve selamet dönemine inanan diğer kimselerden ve Jean de Labadie, Antoinette de Bourignon ve William Penn

gibi genelde tartışmalı dinsel hareketlerin savunucularından gerçekten ayırıyordu. Leibniz bu kişiler hakkında şu kanıya varmıştı: "Sıra dışı fikirlere sahip o kişiler arasında van Helmont'un yeri benim gözümde bambaşkadır. Zira her ne kadar başka meselelerde genellikle çok farklı düşüncelere sahip olsak da, kendisi benimle büyük hayırseverlik ilkesini paylaşır ve genel faydayı gözetmeyi canı gönülden ister."[106] Kısacası, van Helmont'un evrensel kurtuluş inancı, gelecekte sonunda her şeyin yoluna girip bin yıllık bir barış ve selamet dönemi yaşanacağına dair köklü şekilde iyimser eskatologyası* her ne kadar zayıf savlarla desteklense de, Tanrı sevgisini ve ortak faydaya bağlılığını esinlemede önemli bir rol oynamıştı.[107] Leibniz her ne kadar baronun "sıra dışı düşüncelerinin" çoğuna mesafeli durduysa da, onun düşüncesinin bu yanını takdir edip hayranlıkla karşıladı.

Teslis karşıtlarına, özellikle de Socinusçulara yönelik çok daha ciddi bir tavrı benimsedi. Bu meselenin tartışmalı olan konuları, İsa'nın tanrısallığı ve Tanrı'nın esas doğası gibi Hıristiyan vahyinin temel öğretileriydi. Dolayısıyla her zaman olduğu gibi ortodoksiyi savunmayı, hatalı olanların infazıyla karıştırmadan hatanın düzeltilmesi gerekiyordu.[108] Bu dönemde Leibniz özellikle Manş Tüneli'nin karşısında alevlenmiş Teslis polemiklerine ve Kemneyli Thomas Burnett'in gönderdiği postalara dikkat kesilmişti. Özellikle 1693'te "İngiltere Socinusçuları"nın önde gelenlerinden biri olan Teslis karşıtı Stephen Nye'nin yeni basılmış kitapçığını buldu.[109] Bu, Teslis öğretisi üzerine İngilizlerin yürüttüğü tartışma hakkında "düşman"ın bakış açısından genel güncel bir değerlendirme edinmek için mükemmel bir fırsattı.[110] "Düşmanından da ders çıkarmayı bilmek gerekir" (*Fas est et ab hoste doceri*)[111] şeklindeki Ovid düsturunu kendine şiar edinen Leibniz, kitapçığı dikkatle inceledi, uzun notlar aldı ve bir dizi *Remargues* (tespit) kaleme aldı. Bu tespitlerinde Leibniz, Nye'nin eleştirdiği Teslis öğretileri, bilhassa, sırasıyla ünlü matematikçi John Wallis, St. Paul's Dekanı William Sherlock (1641-1707), onun ateşli muhalifi Robert South (1634-1716), Cambridge Platoncusu Ralph Cudworth ve *The Lawes of Ecclesiasticall Politie* adlı kitabın ünlü yazarı Richard Hooker (1554-1600) tarafından öne sürülen tartışmalı Teslis yorumları hakkında kendi görüşlerini dile

* İnsanın ve dünyanın sonunu, öbür dünyayı açıklamaya çalışan teoloji dalı-r.n.

getirdi.[112] Leibniz yorumda bulunurken adlarını andığımız yazarların muhaliflerini şu veya bu şekilde itham ettikleri Teslisçilik ile şekilcilik gibi zıt uçlara yanlışlıkla kaymaktan sakındı. Kendi görüşüne göre, yeni terimler sokmaktan sakınılması gereken onca yıllık kilise öğretisinden gözlerini ayırmadan, en iyi ifadesini kendisi hakkında düşünen zihinde bulan geleneksel *analogia Trinitatis*'e (Teslis analojisi) yeni bir yorum getirdi. Aynı zamanda Teslisçi kişilerin ontolojik açıdan "sağlam" görüşlerini de bir "mutlak töz" içindeki "izafi tözler" olarak sundu.[113]

1694 ve 1695'te başka bir İngiliz Teslis karşıtı olan William Freke özelde Teslis, daha geneldeyse teolojide matematiksel yöntemin kullanımı üzerine düşüncelerini beyan etti.[114] İngiliz Parlamentosu üyelerine Aralık 1693'te gizlice dağıttığı ve ismini belirtmediği bir kitapçıkta Freke, Kutsal Kitap'ın doğrudan okunmasına dayandığı söylenen Teslis dogmasına sert bir saldırıya girişti.[115] Mart 1694'te Elektres Sophie'ye söz konusu kitapçığın içeriğini anlatan Leibniz, yazarın Ariusçuluğun, yani, eski sapkın Arius'tan (256-336) ismini alan bir Teslis karşıtı hareketin savunucusu olduğunu belirtti.[116] Her ne kadar Freke'nin savlarının üslubu ve niteliği Leibniz tarafından çok düşük nitelikte bulunduysa da,[117] görünüşe bakılırsa kitapçığın doğurduğu skandala bir cevap verilmesi gerekiyordu. Yeğeni Friedrich Simon Löffler, Leipzig'de yürüttüğü teolojik çalışmalar için bir tez konusu seçmede kendisine yol göstermesini isteyince Leibniz, Freke'nin kitapçığını çürütmesini önerdi.[118] Löffler bu öneriyi memnuniyetle karşılayıp reddiyesini oluşturmada matematiksel bir yöntem kullanmayı bile düşündü.[119] Amcasının matematiği teolojiye uygulamanın zorlukları ve tehlikeleri konusundaki uyarılarına rağmen,[120] Löffler ispatının bir taslağını amcasına göndererek yorumunu almak istedi.[121] Leibniz, yeğeninin çabalarını telafi edilemez ölçüde hatalı bulup bu hataları açığa çıkaran bir dizi tespitle birlikte, matematiksel yöntemle yapılmış İncil tefsirinin çarpıcı bir örneğini sunan yeni bir taslağı cevaben ona gönderdi.[122] Leibniz kendi adına, Tanrı'nın Teslisçi doğasını kanıtlamaya çalışmadı (kendi görüşüne göre, aklın ötesindeki bir hakikat olarak Teslis öğretisinin epistemolojik konumu göz önüne alındığında böyle bir kanıtlama yapılamazdı ve yapılmamalıydı); fakat Teslis inancının Kutsal Kitap'ta yer aldığını ve kadim Kilise'nin öğretisiyle desteklendiğini ispatlama çabasında bulundu.

Fizik, Metafizik ve Matematik

Kuvvet, Monadlar ve Önceden Belirlenmiş Uyum: 1690'lar Ortası Aleni Saldırı

Mart 1696'da Vincentius Placcius'a gönderdiği bir mektupta Leibniz ünlü bir açıklamada bulundu: "Beni sadece yayımladığım eserlerden tanıyan kişi, aslında beni tanımıyordur."[123] Oysa önceki iki yıl, felsefesini kamuya sunmaya yönelik bazı cesur girişimlerine sahne olmuştu. Mart 1694'te önemli bir adım attı: *Acta Eruditorum* dergisinde kısa bir makale yayımlayarak geniş bir bilim adamı topluluğuna töz metafiziğini açıkça ilk kez anlattı. Makalesinin adı şuydu: *De Primae Philosophiae Emendatione, et de Notione Substantiae* (İlk Felsefenin Düzeltilmesi ve Töz Kavramı Üzerine).[124] Belki de Leibniz'in kısa makalesinin en çarpıcı yanı, fizikle metafiziği birbirine bağlayan kuvvet kavramına verdiği merkezi roldü.

> Almanların *Kraft*, Fransızların *la force* dedikleri ve benim ayrı bir dinamik bilimiyle açıklamasını sunduğum *kuvvet* ya da *güç* kavramının, bugün için töz kavramını doğru anlamaya en büyük katkıyı yaptığını düşünüyorum.[125]

Daha fazlası gelecekti. Töz kavramı üzerine neredeyse otuz yıl harcayıp son yıllarda da kuvvet kavramı üzerine düşünüp taşındıktan sonra Leibniz, 1695'te hem *Dynamica*'nın ilk kamusal açıklamasını –*Acta Eruditorum* dergisinin Nisan sayısında yayımlanan *Specimen Dynamicum* (birinci kısım)– hem de olgun metafiziğinin ilk aleni anlatımını –*Journal des Sçavans* dergisinin Haziran ve Temmuz sayılarında yayımlanan *Système nouveau de la nature et de la communication des substances, aussi bien que l'union qu'il y a entre l'âme et le corps*– çabuk ve kolay bir biçimde sundu.[126] Her iki durumda da halka açılma kararında diğer bilim adamlarının gerek sohbet gerekse mektuplaşma yoluyla verdiği tepkiler etkili oldu. 12 Temmuz 1694'te Bossuet'ye yazdığı son mektupta düşünsel yolculuğunu yönlendiren temaslar, ricalar ve tepkilerden oluşan karmaşık ağı betimler; mevcut durumu aydınlatmayı aşıp, yalnız başına değil de başkalarıyla sürekli etkileşim halinde teorilerini geliştirme alışkanlığını tarif eden bir betimleme... Bossuet'ye

gönderdiği mektupta belirttiği uzun listede şu kişiler yer alıyordu: Antoine Arnauld, François Catelan, Nicolas Malebranche, Denis Papin, Jean-Paul Bignon ve Melchisédech Thévenot (her ikisi de Fransız Kraliyet Bilimler Akademisi üyesi), Paul Pellisson-Fontainer, Simon Foucher, İtalyan Fransisken Papaz Michel Angelo Fardella ve Jansenci Antonio Alberti namı diğer Amable de Tourreil (her ikisiyle de İtalya'da tanıştı) ve Jacques L'Enfant. Gerek kişisel sohbetler gerek özel mektuplaşmalar gerekse yayımlanmış makaleler yoluyla bu bilim adamlarıyla yaptığı onca önemli fikir alışverişi, 1695'in çok önemli eserlerine giden yolu açtı.[127] Özellikle Malebranche'ın okuyup fikrini beyan etmesi ve daha sonra Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) üyeleri arasında elden ele dolaşması için dinamiğinin bir nüshasını Pellisson'a gönderdiğini sonradan anılarında dile getirir.[128] Her ne kadar bu yazısı, Malebranche'a ulaşmış görünmese de Akademi'nin 28 Haziran 1692 tarihli toplantısında okundu ama açıkçası pek ses getirmedi.[129] Akademi üyelerinin daha açık bir tepki vermemesi üzerine Pellisson, *Dynamica*'sı ile uyuşan, "hareketlerin içeriğiyle ilgili genel bir kuralı *Journal des savants* dergisinde kamuoyuna" sunması gerektiği kanısına vardı.[130] Metafizik düşüncesine gelince, vesileciliğe karşı çıkışının gerekçelerini, Simon Foucher'ye bir mektupla yıllar önce anlattığını Bossuet'ye söyler. Aslında Dijon Papazı'na gönderdiği 1686 tarihli bir mektupta müstakbel *Système nouveau* adlı sistemini ana hatlarıyla açıklayıp, muhtemelen 1687 ya da 1688 tarihine denk gelen sonraki mektubunda aynı sistemi daha ayrıntılı açımlamıştı.[131] Metafiziksel hipotezlerinin daha geniş bir açıklamasını sunma noktasında başkalarının yanı sıra Foucher, Fardella ve De Tourreil'den etkilenen Leibniz,[132] Temmuz 1694'te yeni sisteminin (*Système nouveau*) ilk taslağını elde etti. Bu taslağı *Journal des Sçavans* editörü Louis Cousin'e gönderme fikrini aklından geçirdikten sonra,[133] onun Avrupa bilim camiasına sunulmaya elverişli ölçüde olgun olmadığına karar verdi sonunda. 1665'ten beri yayımlanan Kraliyet Bilimler Akademisi'nin resmi yayın organı *Journal des Sçavans* dönemin en yerleşik ve en çok okunan bilim dergisiydi. Leibniz'in düşüncelerini açıkça ortaya koymaya karar vermesinden sonra, metafiziksel sistemini duyurmada bu dergiyi kullanma niyeti, en iyi şekilde kamuoyunun dikkatinin nasıl çekileceğine verdiği önemi göstermektedir. Fakat okur kitlesi ne kadar genişlerse, o

kadar dikkatli olması gerekiyordu: Hatta on ay kadar sonra yayıma hazırlanan yeni versiyonda Leibniz, "M. D. L." (Monsenyör de Leibniz) kısaltmasını kullanarak ismini saklamayı bile yeğledi. Zira kendi düşüncelerinin "üslup açısından hiçbir surette revaçta olmadığının ve değerinin herkes tarafından da bilinemeyeceğinin" gayet farkındaydı.[134] Yazısını *Journal des Sçavans* dergisine teslim etmekte aracı olarak Simon Foucher'yi kullandı. Düşüncesinin gelişimine yakından tanıklık etmiş bu zata 1695'te Mayıs ayının sonu ile Haziran başının arasında el yazmasını göndermişti.[135] O zamanlar *Specimen Dynamicum*'un birinci kısmı, *Acta Eruditorum* dergisinde yayımlanmış ve Leibniz'in 1695 yılında büyük aleni saldırıya maruz kalmasına yol açmıştı.[136]

Dynamica'nın bu *Specimen*'inde Leibniz, Mart 1694 tarihine ait kısa bir makalede duyurduğu kuvvet kavramının –insanların töz kavramını doğru anlamasına en büyük katkıyı yapacak bir kavram olarak– açık seçik bir analizini sundu. Bunu yaparken ayrıca, fiziğin doğru metafiziksel temellerini atma amacını da taşıyordu. Yıllardır savunduğu gibi, fiziğin ele aldığı olgular, daha ileri düzeyde, doğrusu fiziksel değil de metafiziksel bir düzeyde, yani fizik tarafından varsayılan değil de onun doğru varsayımlarının ötesinde var olan bir düzeyde açıklamayı gerekli kılıyordu.[137] Leibniz kuvvet kavramını, fizik ile metafizik arasında konumlanan ve bu iki açıklama düzeyini birleştirip gerçeklik üzerine tutarlı bir bakış haline getiren bir kavram olarak görüyordu. Fiziğin ölçtüğü ve matematiksel açıdan ele aldığı kuvvetler, sonuçta gerçek olan bir şeyin olgusal ifadeleriydi. Bu gerçek varlık, deneyimde bize görünenin ötesine uzanıyordu ama aynı deneyimin son anında sebep göstermek için kabul edilmesi gerekiyordu. Kısacası o, fiziğin incelediği maddi dünyaya ilişkin olgusal deneyimimizin imkânının esas koşuluydu.[138] Nitekim Leibniz *Specimen Dynamicum*'da şöyle diyor:

> Maddi varlıklarla ilgili tüm hakikatleri sadece mantıksal ve geometrik aksiyomlardan çıkaramayız. ... Metafiziksel olan, sadece zihin tarafından algılanabilen ve bunun da ötesinde salt matematiksel ve hayal gücüne tâbi olan bir şeyi benimsemeliyiz. Maddi kütleye belirli bir üstünlük, deyim yerindeyse formel bir ilke eklemeliyiz. Bu ilkeye ister form, ister saik isterse de kuvvet diyelim, onun ancak kuvvet kavramıyla açıklanabileceğini hatırladığımız sürece vereceğimiz ismin bir önemi yoktur.[139]

Durum böyle olunca, Leibniz gerçekliğin hem fiziksel hem de metafiziksel seviyesinin zarifçe sadeleştirilmiş yeni bir yorumunu sunan bir kuvvet sınıflandırması yaptı. Bu sınıflandırma iki ayrıma dayanıyordu: aktif kuvvet ve pasif kuvvet ayrımı ve ilk kuvvet ile türemiş kuvvet ayrımı. Leibniz'e göre, aktif kuvvet hareket içinde beliren ve sonuçta ikiye ayrılan bir kuvvetti: ölü kuvvet, yani hareket imkânı içinde ifadesini bulan kuvvet (örneğin, "bir iple asılı tutulan bir taş" ya da "bizzat merkezkaç kuvvet") ve canlı kuvvet, yani fiili harekette ifadesini bulan kuvvet.[140] Aktif kuvvet hareketle ilişkiliyken, pasif kuvvet harekete dirençle ilişkilidir ve cisimlerin geçişmesizliğini ve ataletini açıklar.[141] İlk kuvvet ve türemiş kuvvet şeklindeki ikinci ana ayrıma gelince, Leibniz'in kullandığı terminoloji ikinci kuvvetin birincisinin "türevi" olduğunu hemen işaret etmekteydi. Daha doğrusu türemiş kuvvetler, ilk kuvvetlerin değişimleri olarak anlaşılmaktaydı.[142] Leibniz bu ayrım çiftinin bir sonucu olarak belli başlı dört kuvvet türünü öne sürdü: 1) ilk aktif kuvvet 2) ilk pasif kuvvet 3) türemiş aktif kuvvet ve 4) türemiş pasif kuvvet. İlk aktif kuvvet "ilk sebep"ten başka bir şey değildir ve "ruha ya da tözsel forma" karşılık gelir. İlk pasif kuvvet "doğru yorumlandığında, okullarda ilk madde denilen şeyi oluşturur."[143] Dolayısıyla Aristoteles'in form ve madde kutupları, aktif bir ilke (ya da tözsel form) ve pasif bir ilke (ya da ilk madde) içinde bir araya getirilip yeniden yorumlandığında, ilk aktif kuvvet ve ilk pasif kuvvet metafiziksel düzeyde tözün özünü oluşturur. Öte yandan fiziğin incelediği kuvvetler, türemiş kuvvetler (aktif ve pasif) olarak yorumlandı. Onlar "sayelerinde cisimlerin fiilen birbirlerine etkide bulundukları" kuvvetlerdir ve bu kuvvetlerin kavramlarına "eylem yasaları, yani yalnızca akılla değil de aynı zamanda olgular yoluyla bizzat duyuyla da kavranan yasalar uygulanır."[144]

1695 tarihli yazının ikinci kilometre taşı olan *Système nouveau*, "tözlerin doğası ve iletişimi" ve "zihin ile bedenin birliği"ne adanmış özellikle metafiziksel bir analiz bağlamında kuvvet meselesini yeniden ele aldı. Giriş paragrafında Leibniz "zamanın en büyük teologlarından ve filozoflarından biri olan" Antoine Arnauld ile yaptığı fikir alışverişini, sonraki "yazılarını" kamuoyuna sunma konusunda kendisini cesaretlendirmiş, bilim adamlarıyla yaptığı felsefi tartışmaların parlak örneği diye söz eder.[145] Dolayısıyla Leibniz'in onu değerlendirme tarzına ba-

kıldığında, *Système nouveau'da* sunacağı felsefi açıklama, –her ne kadar *Discours*'daki töz kavramına dair açıklamada temel noktayı oluşturan "tam kavramı"ndan *Système nouveau'da* pek az iz görülse de– 1686'da *Discours de Métaphysique*'te sunduğu ve Arnauld ile yaptığı mektuplaşmalarda savunduğu açıklamanın temelde devamı niteliğindedir. Bir yandan süregiden fizik çalışmaları ve *Dynamica*'nın oluşumu Leibniz'i töz kavramını yeni bir ışık altında sunmaya yöneltmişken, diğer yandan bu sunumu, mantık çalışmalarıyla daha doğrudan bağlantılı olan tözün "tam kavramı" teorisiyle çelişmeyip, aksine onu tamamlamıştır.[146]

Leibniz sistemini geniş okur kitlesine tanıtmadan hemen önce onu bu noktaya getirmiş düşünsel yolculuğunu gençlik döneminde skolastik felsefeyi incelemesinden başlayıp modernlerin mekanikçiliğiyle ilk karşılaşmasına kadar uzanan birkaç kayda değer satırda özetlemeyi uygun gördü:

> Hâlâ oldukça gençken, modern yazarların ve matematiğin beni tekrar dışına çektiği skolastiklerin ülkesini epey dolaşmıştım. Onların doğayı mekanikçi bir tarzda güzelce açıklamaları beni büyülemişti ve haklı olarak, bize hiçbir şey öğretmeyecek şekilde, sadece formları ve yetileri kullananların yöntemine tepeden bakmıştım. Fakat ondan sonra deneyimle bilinen doğa yasalarını açıklamak için mekaniğin ilkelerini daha derinlikli inceleyince salt *uzamsal kütle* kavramının yetersiz olduğunu ve her ne kadar metafizik alanına ait olsa da tastamam anlaşılabilir olan *kuvvet* kavramının da kullanılması gerektiğini anladım.[147]

Doğru töz kavramı, bunca küçümsendikten sonra hak ettiği öneme kavuşan tözsel forma benzer bir şey içinde ancak bulunabilecek bir etkinlik ve gerçek birlik ilkesini gerekli kılıyor diye devam ediyordu Leibniz:

> Daha sonra tözsel formların doğasının kuvveti içerdiğini keşfettim ve bundan yola çıkarak duygu ve arzuya [au sentiment et à l'appetit] benzer bir şeye ulaştım; dolayısıyla onların bizim *ruh* kavramımız doğrultusunda anlaşılması gerektiği kanısına vardım. Fakat nasıl ki ruh bir hayvanın bedeninin işleyişini ayrıntılı şekilde açıklamakta kullanılamazsa, aynı şekilde bu tözsel formların da doğru genel ilkeleri temellendirmede gerekli olmasına rağmen doğanın belli sorunlarını çözmede kullanılamayacağına karar verdim. Aristo onları *ilk sebepler* diye adlandırmıştı. Ben onları daha anlaşılır olması için *ilk kuvvetler* diye adlandırıyorum. Bu kuvvetler sadece *ger-*

> *çekliği* ya da bir imkânın gerçekleşmesini değil, aynı zamanda bir *etkinliği* doğurmayı da içerir. ... Yalnızca *tözün atomları*, yani kesinlikle parçalardan oluşmamış gerçek birlikler eylemin kaynağı, varlıkları oluşturan mutlak ilk ilkeler ve tözlerin analizinde esas unsurlar olabilir. ... Yalnızca metafiziksel veya tözsel noktalar (formların veya ruhların oluşturduğu) hem bölünmez hem de gerçektir ve onlarsız hiçbir şey gerçek olamaz, çünkü gerçek birlikler olmasaydı çokluk da olmazdı.[148]

İçsel etkinlik ilkesiyle donatılmış bu gerçek birlikleri, diğer her şeyin onlardan çıktığı gerçekliğin esas unsurları olarak belirledikten sonra Leibniz, yazısının ikinci kısmında (4 Temmuz 1695 tarihli *Journal des Sçavans* dergisinde birinci kısmı yayımladıktan bir hafta sonra yayımladığı) tözler arasında "iletişim" meselesini ve daha özelde zihin ile bedenin birliği konusunu ele aldı. Yazısının bu kısmı vesilecilik [bkz. Sözlükçe] diye bilinen Kartezyenciliğin bir koluna muhalefetini tüm boyutlarıyla ortaya koymaktadır. Her ne kadar ilk bakışta Leibniz "vesileler sistemi" ile uyuşuyor görünse de, bir tözün başka bir töz üzerindeki "gerçek etkisine" karşı çıkmıştır. Aslında tözlerin içkin doğasında var olan bir etkinlik ilkesiyle donatıldığı bir töz kavramını öne sürerek vesileciliğin tam kalbine saldırmıştı. Kartezyencilikte ve daha açık bir şekilde onun vesileci yorumunda Tanrı, etkinliğin biricik kaynağı, maddi dünyadaki tek nedensel güçtü. Buna karşın Leibniz'in tözü, diğer tözlerden bağımsız bir şekilde ama diğer tözlerle kusursuz bir uyum veya ahenk içindeydi; bu tözün başına gelen tüm değişimler ve işlemler dizisini ilk ve son kez düzenleyen içkin bir "yasa" ya da etkinlik ilkesini içerecek şekilde Tanrı tarafından yaratılmıştı. Zihnin ve bedenin birliği ise basitçe bu töz kavramının bir uzantısıydı.[149] Leibniz'in belirttiği gibi, diğer her şeyin onlardan çıktığı yegâne nihai gerçek unsurlar içsel bir etkinlik ilkesiyle donatılmış "gerçek birlikler" (yani, 1695 Temmuz'unun sonundan itibaren monadlar diyeceği) idi.[150] Dolayısıyla hem zihin hem de beden nihayetinde deyim yerindeyse aynı metafiziksel "materyal"den yapılmıştı. Onların birliği tüm "gerçek birlikler" arasında bulunan evrensel uyumun özel bir örneğiydi.

Leibniz'in de beklediği gibi *Système nouveau* bir fırtına kopardı. İlk cevabı Foucher kaleme aldı. Leibniz'in metninin yayımlanmasından iki ay sonra Foucher'nin cevabı *Journal des Sçavans* dergisinin 12 Eylül sayısında çıktı.[151] Leibniz'in ona verdiği cevapsa –teorisini nitelendirme-

nin bir yolu olarak "önceden belirlenmiş uyum" (*Harmonie pre-établie*) ifadesini ilk kez kullandığı[152]– birkaç gün içinde hazırdı ve *Journal des Sçavans* dergisine iletmesi için başka bir Fransız mektup arkadaşı Marquis Guillaume François Antoine de L'Hôpital'e gönderilmişti.[153] Ne var ki derginin editörüne iletmedeki gecikme yüzünden Leibniz'in cevabı ancak tam da Foucher'nin öldüğü ayda, 1696'nın Nisan'ında yayımlanabildi.[154] Bu arada 1695 yılının sonuna doğru Leibniz, 1687'den itibaren Rotterdam'da *Histoire des ouvrages des savans* adıyla çıkan bilimsel bir derginin editörü Henri Basnage de Beauval'e de bir mektup yazıp temel fikirlerini ana hatlarıyla özetlemişti.[155] Basnage'ın kendi yorumlarına cevaplar sunan yeni açıklamalarını da 13 Ocak 1696'da mektubuna ekledi.[156] Leibniz'in izniyle Basnage Ocak tarihli mektubun ilavesinden yapılmış bir alıntıyı (şimdi *Système nouveau'nun* "ikinci açıklaması" diye bilinen) yayıma hazırlayıp *Histoire des ouvrages des savans* dergisinin Şubat 1696 sayısında yayımladı. İlginç olan nokta, özgün metinde yer alan "önceden belirlenmiş uyum" (*pré-établie*) nitelemesini Basnage edisyonunu yaptığı metinde kullanmadı.[157] Öte yandan "önceden belirlenmiş uyum biçimi" şeklindeki tam ifade, birkaç ay sonra *Journal des Sçavans* dergisinin 19 Kasım 1696 tarihli sayısı *Système nouveau'nun* "üçüncü açıklamasını", yani Leibniz'in Eylül'de dergiye gönderdiği açıklama mektubunun bir alıntısını yayımladığında ortaya çıktı.[158]

1695 yılı "önceden belirlenmiş uyum" ifadesinin yanı sıra Leibniz'in ayırt edici felsefi terminolojisindeki belki de en ünlü terime şahit oldu: "monad". "Monad" (birlik ya da bir olan anlamına gelen Yunanca *monas* sözcüğünden gelen) terimini felsefi bağlamda kullanmak hiç de yeni bir şey değildi.[159] Daha 1663'te öğretmeni Jakob Thomasius, Leibniz'in ilk felsefi eseri olan *Disputatio Metaphysica de Principio Individui* adlı çalışmasına yazdığı önsözde başlı başına bir türü içeren bir bireyi ifade etmek için "monadik" terimini kullanmıştı.[160] Leibniz'in kendisi de "monadik" terimini 1666 tarihli *De Dissertatio de Arte Combinatoria* adlı metninde kullanmıştı.[161] Bilindiği gibi, 1591'de Giordano Bruno (1548-1600) yeni Platoncu ve Kabalacı birçok unsuru büyü gelenekleriyle harmanladığı *De Monade* adında bir kitap yazmıştı. Her ne kadar Leibniz, Bruno'nun *De Monade* kitabını 1690'ların ortasına kadar okumamış görünse de ve monad terimini kullanış tarzı Bruno'dan doğrudan etkilenmiş olmasa da,[162] "monad" terimini değişik anlamlarda kullan-

mış yeni Platoncu ve Kabalacı gelenek içindeki diğer yazarların eserleri hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğuna kuşku yoktur. Söz konusu yazarlar arasında Ralph Cudworth, Henry More, Christian Knorr von Rosenroth, Vikontes Anne Conway ve Leibniz'in 1690'ların ortasında saatlerce fikir alışverişinde bulunduğu, daha önce de sözünü ettiğimiz Franciscus Mercurius van Helmont da yer alıyordu.[163] Terimin kendisinden ziyade onu Leibniz'in "gerçek birlikleri" veya "basit tözleri" ifade etmek için farklı anlamda kullanışı ilgi çekiciydi. Aslında 1695 yılı, ayrıca Leibniz'in "basit" tözlerden giderek daha fazla söz etmesiyle de dikkat çekicidir. Foucher'nin *Système nouveau*'ya karşı itirazlarının *Journal des Sçavans* dergisinin 12 Eylül 1695 tarihli sayısında yayımlanmasından kısa bir süre sonra Leibniz'in kaleme aldığı ve ölümünden sonra yayımlanan bir dizi açıklamasında "gerçek tözsel şeylerde bütünün, basit tözlerin ya da daha doğrusu gerçek birlikler çokluğunun bir sonucu veya toplamı" olduğunu belirtti.[164] Birkaç ay önce Marquis de L'Hôpital'e gönderdiği 22 Temmuz 1695 tarihli bitmemiş bir mektupta Leibniz *monas* terimini "gerçek bir birliği" ("une unité reelle") ifade etmek için ilk kez kullandı.[165] Diğer her şeyin onlardan çıktığı yegâne nihai gerçek unsurlar olan "gerçek birlikler" ("les unités reelles") hakkında *Système nouveau*'da yazmış oldukları ve "basit tözler" ifadesinin "gerçek birlikler"e karşılık geldiği, Foucher'nin itirazları üzerine yaptığı açıklamalar göz önüne alınırsa, bu noktada monadolojisinin olgunlaşma yönünde iyice şekillendiği anlaşılır.[166]

Leibniz'in monadlarını ilk okuyan kişi Michel Angelo Fardella olmuştur. Leibniz, İtalyan bilim adamına gönderdiği 13 Eylül 1696 tarihli mektupta şu açıklamayı yapar: "Bana öyle geliyor ki esas nokta, doğru töz kavramına, yani onunla aynı şey olan monad ya da gerçek birlik kavramına dayanıyor [quae eadem est cum notione monadis sive realis unitatis]." Daha sonra töz fikrini, mantık ve fizik üzerine araştırmalarıyla birlikte Leibniz'in olgunlaşmış töz teorisini şekillendiren diğer bir düşünce kolu olan matematiksel sürekliliğin doğasıyla ilgili düşünceleriyle ilişkilendirir.[167] Leibniz'e göre, matematiksel süreklilik ile fiziksel sürekliliğin birbirinden ayrılması gerekmektedir. Fiziksel süreklilik, bizim fiziksel dünyayı algılama biçimimiz dolayısıyla bize süreklilik olarak görünür. Gerçekte (yani bir süreklilik algısı üreten tahayyülümüz söz konusu olmadığında), bizim fiziksel süreklilik diye algıladığımız

şey sonsuz sayıdaki bitişik parçaların bir toplamıdır. Fiziksel süreklilik, daha doğrusu fiziksel "bitişiklilik", fiziksel dünyanın gerçekte sonsuz parçalara ayrılmış olmasından dolayı bir gerçeklik niteliğine sahiptir. Öte yandan matematiksel süreklilik, bizim fiziksel "bitişiklik" algımıza dayanan bir soyutlama olduğu için ideal olma niteliği taşır. Matematiksel sürekliliğin bölünmesi potansiyeldir; yani matematiksel süreklilik sonsuza dek bölünebilir ama gerçekte bölünmemiştir. Leibniz'e göre, matematiksel sürekliliğin analizi (örneğin, ideal bir doğru parçası) doğru töz kavramına kapı aralar. Kısacası, ideal bir doğru parçasının noktaları, o doğru parçasının son öğeleri veya "parçaları" olarak değil, o doğru parçasını doğuran "olanaklılık koşulları" olarak anlaşılmalıdır. Başka bir deyişle, noktalar olmasaydı doğru parçası da olmazdı, her ne kadar noktalar doğru parçasının "parçaları" olmasa da. Benzer şekilde cisimler de basit tözlerden ya da monadlardan "doğar", her ne kadar monadlar veya basit tözler, cisimlerin "parçaları" değil de "olanaklılık koşulları" olsa da.[168] Leibniz, Foucher'nin itirazları üzerine açıklamalar yaparken, "gerçek tözsel şeylerin"... doğduğu "basit tözler" kavramını öne sürdükten hemen sonra sözlerine şunu ekler: "Son derece üstü örtülmüş ve 'sürekliliğin içeriğinin' labirenti kılınmış olan şey, işte bu ideal ile gerçeğin karıştırılmasıdır." Hataya düşerek, bir doğru parçasının noktalarını o doğru parçasını oluşturan "parçalar" olarak görenler matematiksel sürekliliği (bölünmenin potansiyel olduğu) fiziksel süreklilikle (bölünmenin gerçek olduğu) de karıştırmışlardır. Sonuçta bu kişiler, "yapılması gerekenin tam aksine, ideal şeylerde veya ilişkilerde ilk unsurları aramışlardır." Öte yandan "sayı ya da uzam gibi ilişkilerin ... noktaların bir araya getirilmesiyle asla oluşturulamayacağını anlayan kişiler, çoğu zaman sanki tözsel gerçeklikler ilk birliklere sahip değilmiş ve basit tözler yokmuş gibi, tözsel gerçekliklerin temel unsurlar taşımadığını söyleyerek hataya düşmüşlerdir." Bu sonrakiler, noktaların bir doğru parçasını oluşturan "parçalar" olduğu fikrine haklı olarak karşı çıksalar da, gerçek tözsel varlıklarda temel unsurlar ya da ilk birlikler olmadığını söyleyerek hataya düşmüşlerdir. Aslında her ne kadar bu temel unsurlar ya da ilk birlikler gerçek bir tözsel varlığı oluşturan "parçalar" olmasa da, gerçek tözsel varlık onlardan doğmuştur, tıpkı bir doğru parçasının noktalardan doğması gibi: "Öncelikle her şey bu birliklere dayanıyor, geri kalan her şey veya sonuçlar sadece sağlam temelli

olgulardır."[169] Dolayısıyla bize göründükleri haliyle fiziksel dünyanın "gerçek varlıkları", esas "gerçek birlikler" ya da basit tözlerden doğan sağlam temelli olgulardır.

Bu dönemde Leibniz, özel yazılarında önemli metafiziksel düşüncelerini açımlamayı sürdürdü. Sözgelimi, varlıkların nihai kökeni (*De rerum originatione radicali*) üzerine yazdığı 23 Kasım 1697 tarihli çarpıcı bir yazıda yirmi yıl öncesine dayanan, ortak imkânların en fazlasının var olması üzerine düşüncelerini geliştirdi. Bu düşünceler, "mümkün olan ya da öz veya olası gerçeklik ifade eden her şey, içerdiği öz veya gerçeklik miktarı oranına göre ya da kendilerine ait olan mükemmellik derecesi oranına göre var olmaya yönelik eşit hakka sahiptir" ilkesine dayanıyordu. "Böylece" diye devam ediyor Leibniz: "şu nokta yeterince açıklık kazanmış oluyor: Olanaklı olanların sonsuz kombinasyonlarından ve sonsuz sayıda olanaklı serilerden, sayesinde olası en büyük miktarda özün ya da olanağın varlık kazandığı şey var olur."[170] Daha düz bir anlatımla bu, olası tüm dünyaların en iyisidir. Sonuçta, 1696'dan sonra yazılmış bir yazıda (*Tentamen Anagogicum. Essay Anagogique dans la recherche des causes*) varlıkların üstün sebebini arayan Leibniz, felsefi ve bilimsel araştırmaların genel "yapısının" en güzel resimlerinden birini çizerek şöyle der: "Maddi doğada, birbirlerini karıştırmadan ve birbirlerine engel olmadan birbirlerine geçen, deyim yerindeyse, iki egemenlik vardır: her şeyin, etkin nedenlerle *mekanik açıdan* açıklanabildiği gücün egemenliği ... ; her şeyin deyim yerindeyse nihai nedenlerle *yapısal olarak* açıklanabildiği bilgeliğin egemenliği[.]"[171]

Matematiğin Ufkundaki Karanlık Bulutlar

Töz kavramını ifade etmek için "monad" terimini öne sürdüğü, Fardella'ya gönderdiği 13 Eylül 1696 tarihli mektubunda Leibniz, kalkülüsünün rağbet gördüğünü belirtmekten de keyif duymuştur. Jakob ve Johann Bernoulli kardeşler ve Markiz de L'Hôpital ondan övgüyle söz ediyorlardı.[172] 1691 ile 1697 arasında bilimsel dergilerde yayımlanan bir dizi makale, sonsuz küçükler analizini 1690'da Jakob Bernoulli'nin öne sürdüğü zincir eğrisi problemleri ve 1696'da Johann Bernoulli'nin öne sürdüğü en hızlı düşüş eğrisi (brachistochrone) problemleri gibi problemlerin çözümlerine başarıyla uyguladı.[173] 1692 ve 1694'te Leibniz,

itibarlı *Journal des Sçavans* dergisinde Descartes'ın göz ardı ettiği ama matematiğin fiziğe uygulanmasında büyük önem taşıyan aşkınların (esas cebir işlemleriyle elde edilemeyen sayılar) işleme sokulmasına olanak sağladığı için kendi analizinin Descartes'ınkinden daha güçlü olduğunu açıkladı.[174] Ters tanjant yöntemi gibi problemleri, Huygens, L'Hôpital ve ilk doğrudan mektubunu 12 Mart 1693'te gönderip Ekim'de nazik bir cevap aldığı Newton gibi diğer matematikçilerle yaptığı mektuplaşmalarda tartıştı.[175] Dahası L'Hôpital, 1691-92'de Johann Bernoulli'den aldığı dersleri 1696'da yayımladığı, kalkülüs hakkında yazılmış ilk ders kitabında bir araya getirdi.[176] Muhtemelen Fontenelle'in yazdığı önsöz, eğrilerin matematiksel işleminin keşfinin ve dolayısıyla matematiğin fizikte uygulanmasının büyük önemini açık bir dille anlattı:

> Tek başına böyle bir analiz, bizi eğrilerin doğru ilkelerine götürebilir. Eğriler sonsuz kenarları olan ve bu sonsuz küçük kenarların aralarında oluşturdukları açıların farklılığı dolayısıyla birbirinden ayrılan çokgenler olduğundan, onların oluşturduğu eğriliği elde etmek için bu kenarların yerini belirlemek, yani bu eğrilerin tanjantlarını, dikmelerini, eğim noktalarını belirlemek sonsuz küçükler Analiz'inin işidir. ... Kenarlarının sonsuz çarpımının nihayetinde onlardan ayırt edilmediği eğrilerin içine veya çevresine çizilen çokgenler, her zaman eğrilerin yerini almıştır. Fakat insanlar bu noktada durmuşlardı: Ancak burada anlatılan Analiz'in keşfinden sonra bu düşüncenin kapsamı ve yaratıcılığı yerli yerince anlaşıldı.[177]

L'Hôpital'in ders kitabının başarısıyla birlikte kalkülüs su götürmez şekilde kabul gördü. Öte yandan aynı zamanda kalkülüsün keşfinde önceliğin kime ait olduğu konusunda fırtınalı bir tartışmanın başlayacağını, matematiğin ufkundaki kara bulutlar haber veriyordu. Newton'un 1676'da Leibniz'e yazdığı mektupları (*epistola prior* (önceki mektup) ve *epistola posterior* (sonraki mektup) denilen) gösterdiği İsveçli matematikçi Nicolas Fatio de Duillier (1664-1753), Huygens'e yazdığı 15 Şubat 1692 tarihli bir mektupta Leibniz'in büyük İngiliz matematikçiye olan vefa borcunu kabullenmeksizin yöntemini Newton'dan aldığını savundu. Dahası, ona göre Newton'un yöntemi Leibniz'inkinden çok daha gelişkindi.[178] Huygens, Leibniz ile yaptığı mektuplaşmalarda Fatio'nun suçlamasına değinmeyip, Newton'un "bu meselede senin keşfettiğin her şeyi ve onun keşfettiği her şeyi ve ilaveten çok daha fazlasını" bildiği ve söz

konusu mesele hakkında bazı eserlerin yayımlanacağı konusunda İsveçli matematikçinin teminatını iletmekle yetindi.[179] Öte yandan Leibniz'in analizinin yayılmasından endişe duyan İngiliz arkadaşlarının ısrarına rağmen Newton, yöntemini alenen beyan etmekte hâlâ gönülsüzdü. Ulusal gurur söz konusu olduğundan İngiliz matematikçilerin duayeni John Wallis araya girip, *Opera mathematica* (1693) adlı kitabının ikinci cildinde Newton'un Leibniz'e gönderdiği 1676 tarihli mektuplardan alıntılar yaptı.[180] Dahası, birinci cilde (aslında ikinci ciltten sonra 1695'te piyasaya çıkan) yazdığı önsözde Wallis, Newton'un iki mektubundan, İngiliz matematikçinin "yöntemini Leibniz'e bildirdiği", dolayısıyla Leibniz'in bağımsız keşif savının altını oyduğu yazılar olarak söz etti.[181]

Wallis'in söz konusu kitabının birinci cildinin yayımlandığı aynı yılda Leibniz, *Acta Eruditorum* dergisinin Temmuz sayısında kalkülüsünün bazı yanlarına karşı Hollandalı matematikçi Bernard Nieuwentijt'in (1654-1718) yönelttiği eleştirilere cevap verdi.[182] Aynı ayın sonuna doğru yirmi yıldan fazla bir süre kendisine öncelikle akıl hocalığı etmiş ve matematiksel ve bilimsel meselelerde en yakın meslektaşlarından ve mektup arkadaşlarından birisi olmuş Huygens'in ölüm haberini aldı. Pellisson, Landgraf Ernst ve Piskopos Rojas'ın yakın zamanlarda ölmelerinin üzerine bu kayıp, kederini büsbütün artırdı. 26 Temmuz 1695'te Basnage'a yazdığı mektupta içini şöyle döküyordu:

> Huygens'in ölüm haberini daha yeni aldım, beyefendi. Artık cevap yazamayacak dostlara mektup yazmak benim kaderim. Prens Ernst, Hessen'li Landgraf ve [Veit Ludwig] von Seckendorff[183] [son] mektuplarımı okuyamadı ve M. Pellisson aslında mektubumu okumasına rağmen öldüğü için söz verdiği cevabı yazamadı. Aydın insan Huygens'in vefatının verdiği keder ölçülemez. Benim gibi az sayıda insan bunu biliyor. Benim görüşüme göre onun yeri Galileo ve Descartes'ın yerleriyle birdir ve onların yaptıklarından destek alarak onların keşiflerinin ötesine geçmiştir. Kısacası o, bu yüzyılın başlıca övünç kaynaklarından biriydi.[184]

Unus ex nihilo omnia fecit [Tanrı her şeyi yoktan yarattı]

Leibniz kalkülüsü uygulayıp tanıtmanın yanı sıra matematiğin diğer yanlarını da geliştirmeye devam edip, önceki yıllarda şekillendirmeye başladığı düşüncelerini, özellikle de ikili aritmetiği ve *anaylsis situs* (du-

rum analizi) veya *characteristica geometrica*'yı ileri noktalara taşıdı.[185] Durum analizine adadığı bir mektubunda eşlik ilişkisini göstermek için kullandığı işaretin (≈) anlamını açıkladı: "Aynı yerde birbirinin yerine kullanılabilen şekiller *eştir* (*congruent*). ... Ben bu eşliği şöyle gösteriyorum: ABC ≈ CDA. Burada ~ işareti benzerlik işareti, = işareti de eşitlik işaretidir. Bu işaretlerden eşlik işaretini türetiyorum, çünkü hem eşit hem de benzer olan şekiller eştir."[186] İkili aritmetiğe gelince Leibniz sayıların 0 ve 1'den türeyişini, hayal gücünü kullanarak İncil'de Tanrı'nın yoktan (*ex nihilo*) yaratmasıyla karşılaştıran Wolfenbüttel Dükü Rudolf August'un şahsında, kendine hayran bir dinleyici buldu. Bu mesele hakkında yaptıkları tartışmadan sonra Leibniz düke gönderdiği 18 Mayıs 1696 tarihli kısa bir yazıda "her şeyin ya Tanrı'dan ya da yoktan geldiği" ve (Luka 10:42'ye atıfta bulunarak) "sadece tek bir şeyin gerekli olduğu" ("Unum necessarium") düşüncesi üzerinde durdu.[187] Aynı yazıda, ikili sisteme göre yapılmış dört işlemin örneklerini sundu.[188] 1697'nin başında yeni yıl için iyi dileklerini iletmek amacıyla Rudolf August'a gönderdiği mektupta Leibniz ikili aritmetikle yoktan (*ex nihilo*) yaratılışı temsil eden bir madalyon tarifi yapar. Madalyona yazılmasını önerdiği vecize de şudur: "her şeyi yoktan (*ex nihilo*) yaratmak için Bir yeterlidir." Bu vecizeye 0'ın içindeki 1 şeklinde ikili aritmetiğin sembolik temsilini ekler. Madalyonun bir taslağının mektuba iliştirilmiş olması muhtemeldir.[189] Kuşkusuz Leibniz madalyon işine bizzat el atmış, yardımcılarından destek alarak üzerinde farklı yazılar kazınmış olan en az üç örnek madalyon çıkarmış, ama onların hiçbiri Dük'e önerilecek nihai madalyon olamamıştı.[190]

Rudolf August fikri cazip buldu ama herhalde Leibniz'in karmaşık tasarımına uygun bir madalyon yapmanın çok pahalı ve zor olacağını düşündü. Onun yerine Leibniz'in ortaya konulması için önerdiği sem-

Şekil 6.1 Kaynak: A I, 13, 128.

bolle birlikte "bir, her şeyi yoktan yarattı" (*unus ex nihilo omnia fecit*) yazısının bulunduğu basitleştirilmiş bir mühür çıkardı (bkz. Şekil 6.1).[191]

İkili aritmetiğin daha geniş betimlemeleri, taşıdığı potansiyel ve önemine dair açıklamalarla birlikte ta Çin'e kadar uzandı. Cizvit Claudio Filippo Grimaldi'ye (1694'ten itibaren Çin'deki misyonerlik faaliyetinin başında yer almış, Pekin'deki "matematik kürsüsünün" başkanı) 1697'nin başında yazdığı bir mektupta Leibniz, matematikte ve onunla ilişkili alanlarda kaydettiği ilerlemeyi anlatır ve hesap makinesinin yeni bir modelini başarıyla yaptığını da belirtir. Başarılarını anlatırken ikili aritmetiğe çok özel bir yer veren Leibniz, onu, Çinlilerin yabancısı olduğu çok güzel sembolize edilmiş bir kavramla, tek Tanrı ile yoktan (*ex nihilo*) yaratma kavramıyla Hıristiyanlık inancının propagandasını yapmak için güçlü bir araç olarak görür.[192] Öte yandan her zaman olduğu gibi Hıristiyanlık inancının bu merkezi öğretisi, "birlik tarafından [per unitatem] yoktan yaratılmış her şeyin sembolü" diye Grimaldi'ye tarif ettiği ikili aritmetikle birlikte kendine özgü Leibnizci bir renk alır.[193] Varlıkların çeşitlilik ve çokluğunun birliğe indirgenebileceği ve indirgenmesi gerektiği fikri, Leibniz'in felsefi düşüncesinin en erken ve en değişmez ana hatlarından biriydi. Dahası, aktif ve pasif bir ilke veya kuvvetle donatılmış "gerçek birlikler" kavramı her şeyin/varlığın onlardan ortaya çıktığı nihai unsurlar olarak geniş kitlelere sunulmasının[194] ve hatta özel mektuplarında teknik monad terimiyle birlikte "gerçek birlikler" kavramını tasarlamasının üzerinden çok geçmemişti. Görünüşe bakılırsa Leibniz'in zihninde metafiziksel monadlar öğretisi ile ikili aritmetik arasındaki bağlantı belirgindi. Kuşkusuz güçlü metafiziksel sembolizminden ötürü ikili aritmetik sistemini geliştirmeyi aklından geçen olası diğer sistemlere yeğlemişti. 1679 ilkbaharına dönersek, ilk metinlerinden birinde ikili sistem fikrine değinirken şöyle diyor:

> Bizzat kendisi sayesinde kavranan tek bir varlık vardır, o da Tanrı'dır ve onun dışında hiçbir şey yoktur veya yokluk vardır. Bu hayranlık uyandıran bir gülümsemeyle izah edilebilir. Hesap yaparken genellikle onluk sistemi kullanırız, dolayısıyla ona geldiğimizde tekrar birden başlarız. Bunun doğru olup olmadığını şimdi tartışmayacağım; onun yerine ikili bir sistemi kullanmanın mümkün olduğunu göstereceğim. ... Bu sistemin muazzam avantajlarına şimdi değinemem; muhteşem bir yolla bütün sayıların birlik ve yokluk ile ifade edilebildiğini belirtmekle yetineyim.[195]

Neredeyse yirmi yıl sonra 14 Mayıs 1698'de Andreas Morell'e yazdığı bir mektupta şunları diyordu:

> Bütün ruhlar birlikler olduğundan, Tanrı'nın, kendi kapasitelerine göre tüm ötekiler tarafından ifade edilen [exprimée] ilk birlik olduğu söylenebilir. Onun iyiliği onu harekete geçirdi ve onda üç tane üstünlük [primautés] bulunmaktadır: güç, bilgi ve irade; bundan faaliyet veya yaratım doğar, bir ve sıfırın, yani olumluluk ile olumsuzluğun farklı kombinasyonlarına göre değişen yaratım. Zira olumsuzluk, sınırlardan başka bir şey değildir ve yaratımın her yerinde sınırlar vardır, tıpkı bir doğru parçasının her yerinde noktaların olması gibi.[196]

Leibniz'in Çokkültürlülüğü: Çin, Rusya ve Dilbilim Çalışmaları

Leibniz'in 1697'nin başında Grimaldi'ye gönderdiği mektup, tek başına bir mektup değildi. Aksine, özellikle Çin'de misyonerlik yapan Cizvitlerle Roma'daki ilk buluşmalarından sonra Çin'in doğal, kültürel ve dini yanlarına duyduğu geniş kapsamlı ve daimi ilginin bir parçasıydı. Nitekim 1697'de Cizvit misyonerlerinin kendisine ilettiği belgeler ve yazılar koleksiyonunu, başına bir önsöz yazarak halka sundu.[197] *Novissima Sinica* ("Çin'den gelen son haberler" şeklinde bir sonuç doğuran Çin'i tanıma işini, bir "aydınlanma uğraşı" olarak görüyordu:

> Hem bizim hem de Çinlilerin arasında Tanrı'nın şanının ve Hıristiyanlık dininin yayılması için olduğu kadar insanlığın genel faydası ve bilim ve sanatların gelişmesi için de bu misyonun zamanımızın en büyük olayı olduğunu düşünüyorum. Zira bu, binlerce yıllık çalışmalarını bize kazandırırken, aynı zamanda bizim çalışmalarımızı da onlara kazandıracak ve dolayısıyla onların ve bizim gerçek zenginliğimizi ikiye katlayacak olan bir aydınlanma uğraşıdır. Bu insanın hayalini bile kuramayacağı büyük bir olaydır.[198]

Leibniz'in büyük planında –ortak fayda ve Tanrı'nın şanı için bütün bilim ve sanatların geliştirilmesi– Çin, çok büyük bir olanağı temsil ediyordu. Onun kadim uygarlığı, zenginlik ve önem bakımından Batı uygarlıklarıyla kıyaslanabilecek bir dizi alanda (özellikle uygulamalı sanatlarda) bağımsız sonuçlara ulaşmıştı.[199] Avrupa mantık, metafizik

ve matematik gibi kuramsal disiplinlerde hâlâ üstünlüğe sahip olsa da, Leibniz'in görüşüne göre, Çin uygulamalı felsefede ve "daha mükemmel bir yaşam tarzında" öne çıkmıştı. Nitekim "eğer halkların üstünlüğü konusunda uzman biri yargıç olarak seçilseydi, altın elmayı Hıristiyanlık dininin bereketine vermeseydi Çinlilere verirdi".[200] Kısacası, Leibniz'in *Novissima Sinica* adlı çalışmasına yazdığı "Önsöz", uluslararası topluluğun farklı kültürlerin zenginliklerini öğrenip onlardan yararlanabilecekleri bir çokkültürlülüğe yapılmış övgüydü: onu diğer kültürlere yönelik Avrupa merkezci olmayan bir ilginin tam ön cephesine yerleştiren bir görüş. Çağdaşlarının en açık fikirli olanları bile, peşinen hükmettikleri Avrupa'nın üstünlüğü karşısında diğer kültürleri tartarken, Leibniz farklı uygarlıkları aynı evrenin farklı perspektiflerden ifadesi olarak görüyordu gerçekten.[201] Bazı şeyler basitçe belli bir kültürün bakış açısından daha iyi görülüyordu, bazı şeyler de başka bir kültürün bakış açısından daha iyi görünüyordu, tıpkı aynı şehrin değişik açılardan bakıldığında farklı görünmesi gibi. Leibniz'in çokkültürlülüğü çeşitliliğin inkâr edilmediği veya endişeyle karşılanmadığı, aksine zenginlik ve üretkenlik diye yüceltildiği evrensel bir uyumla yönetilen düzenli bir sistem olarak gerçekliğe bakışının başka bir tezahürüydü.[202]

Leibniz'in Avrupa aklının, giderek daha fazla tanıdığı diğer kültürlerden çok Çin'le ilgilenmesi, açıkçası kendi teorik ve pratik vizyonunun anahtar unsurlarını Çin'de bulmasından kaynaklanıyordu. İnsan düşüncelerinin alfabesini ifade eden sembollere dayalı bir evrensel formel dil, yani *characteristica universalis* arayışının bağlamında Çin sembolizmi güçlü bir çağrışım potansiyeline sahipti. Dahası, Leibniz ahlaki ve siyasi bir bakış açısından Çin'i ve onun aydın imparatorunu tartışmalı meseleleri çözmede savaşa ve diğer şiddet araçlarına başvurmaktan sakınma (en azından elden geldiğince) gibi pratik bir sonuç doğuran hoşgörü ve saygı ruhunun öne çıkan örnekleri olarak görüyordu. Avrupa'da En Hıristiyan Savaş Tanrısı (*Mars Christianissimus*) XIV. Louis Nantes Fermanı'nı yürürlükten kaldırarak dinsel hoşgörüsüzlüğü yeniden körükleyip askeri üstünlüğe dayalı saldırgan bir politika yürütmeye devam ederken, Çin'in "pagan" imparatoru Rusya ile somut bir barış imzalayarak (Çin'in bariz askeri üstünlüğüne rağmen), Budizm, Hıristiyanlık ve İslama eşit haklar veren bir Hoşgörü Fermanı'nı yürürlüğe sokmuştu.[203] Hıristiyanlığın da kendi adına, farklı Çin gelenekleri

içinde değişik isimler ve adetler yoluyla ifade edilen doğal dinin temel hakikatlerinin bulunduğunu kabul edecek ve Hıristiyanlık inancının samimi şekilde uygulanmasını tehlikeye sokmayan o kültürel pratiklere hoşgörü gösterecek bir zihin açıklığını filizlendirmeye ihtiyacı vardı. Bu görüşü savunurken Leibniz, uzlaşmacı misyonerleri (öncelikle Cizvitleri) uzlaşmacı olmayan misyonerlerden (öncelikle Fransiskenler ve Dominikanlar) ayıran iki ana teolojik tartışmada yer alıyordu: bir yanda Çin dilinde "Tanrı"nın sözlük karşılığının bulunduğu meselesi ve diğer yanda "ayinler tartışması". Her iki meselede de Leibniz, Çin'deki öncü misyonerleri Matteo Ricci'nin (1552-1610) uzlaşmacı yaklaşımını benimseyen, "Tanrı"yı ifade eden geleneksel Çin terimlerine karşı çıkmayan ve atalara ve Konfüçyüs'e hürmet gösterisi niteliğindeki geleneksel ayinleri putperestlikten uzak kentsel ve seküler pratikler diye yorumlayan Cizvitlerin yanında yer alıyordu.[204] Bu esnek yaklaşım bağlamında Leibniz, bilim yoluyla inancın yaygınlaştırılmasına (*propagatio fidei per scientiam*) ve Protestan bir misyonun yürütülmesine yönelik misyoner bir çaba sarf etti.[205]

Leibniz'in uluslararası ve çokkültürlü bakış açısı içinde Rusya da, sadece Avrupa ile Çin arasında değil, aynı zamanda "Latin" ve "Alman" Hıristiyan gelenekleri arasında da çok önemli bir aracı rol oynadı. Birincisi, Leibniz Rusya'dan geçen bir karayolunun Çin'e açılmasını savundu. Çin'e uzanan denizyolları, Portekiz ve İspanya'nın kontrolü altında olduğundan bu karayolu Protestan misyonunun önkoşulunu oluşturuyordu.[206] İkincisi, Leibniz Doğu (ya da Yunan) Hıristiyanlık Kilisesi'nin havarilerin zamanına kadar giden daimi geleneğinde, Latin Kilisesi'nin başlattığı sağlam temellere dayanmayan yeniliklerin düzeltilmesi için paha biçilmez değerde araçların bulunduğunu düşünüyordu.[207] Ona göre, ancak belli başlı üç Hıristiyanlık geleneğinin –Yunan, Latin ve Alman– birleştirilmesiyle Katolik veya evrensel kilisenin doğru öğretisi sahiden ekümenik (evrensel) genel bir konsil içinde yeniden düzenlenebilirdi:

> Bugünlerde eski konsilleri tanıyan Hıristiyanları üç ulusa ayırabiliriz: Yunan ulusu (bunların içine diğer bazı Doğulu ulusları ve Moskofları katmak istiyorum); Latin ulusu (bunların içine İtalyanları, Fransızları ve İspanyolları katıyorum); Alman ulusu (Almanları, İngilizleri, Danimarkalıları ve İsveçlileri içeriyor). Bu üç ulusun Kilise'nin görüşlerini bize bildirecek bir Genel Konsil oluşturması gerektiğine inanıyorum.[208]

Rusya ile ilişkileri geliştirmenin diğer nedenleri de Slav dünyasıyla temas kurarak bilimi ve bilgileri geliştirmek üzere yeni çar Büyük Petro'nun (1672-1725) desteğini almaktı. Büyük Petro'nun 1697 ve 1698 yıllarında Batı Avrupa'ya yaptığı Büyük Sefaret gezileri sırasında Berlin'den Hollanda'ya geçerken, Ağustos 1697'de tebdili kıyafet Coppenbrügge'de dolaştığı sırada, Leibniz'in umduğu gibi çara olmasa bile en azından onun erkânına ulaşma fırsatı doğmuştu. Bu sefaret gezileri sırasında ifade edilen sıra dışı bakış açısı, çarın eşine pek rastlanmayan yetişme tarzının bir sonucuydu. Henüz daha bir çocukken 1682'de, üvey kardeşi İvan'la birlikte eş çar olarak ilan edilen Petro'nun yaşı ve İvan'ın endişe verici sağlığı, gerçek iktidarı ablaları Sophia'nın eline bırakmıştı. Üvey kardeşindeki liderlik yeteneğini sezen Sophia, onu yönetimden uzaklaştırmak için elinden geleni yapmıştı. Sonuçta Petro sarayın kısıtlayıcı havasından uzakta büyümüş, doğramacılık, marangozluk, demircilik ve matbaacılık gibi işler yaptı ve annesiyle birlikte yaşadığı köyün yakınlarına sık sık uğrayan yabancılardan oluşmuş bir kafile sayesinde Batı dünyasıyla tanışmıştı. 1689'da Sophia'yı iktidardan indirmeyi başardı; İvan'ın 1696'da ölümüyle birlikte tek çar oldu ve ertesi yıl Batı Avrupa'ya büyük bir yolculuğa çıktı; Franz Lefort, Fedor Alekseyevich Golovin ve Prokopy B. Voznitsyn önderliğinde Büyük Sefaret yolculuğu esnasında tebdili kıyafet dolaştı. Her ne kadar bu sefaret seyahatinin görünüşteki amacı Rusya'yı tehdit etmeyi sürdüren Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ittifakı pekiştirmek idiyse de, Petro'nun daha geniş kapsamlı planları arasında, Batı Avrupa ile ilişkileri geliştirmek ve tasarladığı geniş çaplı reformlar için yabancı danışmanların desteğini almak vardı. Bu sonuncu planı, kuşkusuz Leibniz'in kulağına hoş gelmişti.[209] Her ne kadar General Franz Lefort'la (ve onun aracılığıyla çarla) temas kurma çabası başarısızlıkla sonuçlandıysa da, generalin yeğeni Peter Lefort'a ulaşmayı başaran Leibniz, onunla Rusça ve Sibirya dilleriyle ilgili araştırmalarına odaklanan bir mektup arkadaşlığı kurdu.[210]

1680'lerin ve daha çarpıcı şekilde 1690'ların ortasından itibaren Leibniz'in ulusal dillere olan ilgisi önemli ölçüde arttı. Zaten 1680'lerin ortasında Harz'da kullanılan Almancanın eski bir formunu inceliyordu.[211] Sonradan Huldreich von Eyben, Hiob Ludolf ve Gerhard Meier ile mektup yoluyla yaptığı yazışmalarla Alman dilinin tarihi üzerine çalışmasını sürdürüp, Meier'in Aşağı Saksonya dilinin sözlüğünü hazırlamaya yönelik çalışmalarına aktif katkı sundu.[212] Bölgesel çapta ulusal

hedefler peşinde koşan Leibniz 1696-7 kışında Alman diliyle ilgili bu çalışmalarını birleştirip Wolfenbüttel için geniş kapsamlı bir kültürel programa dönüştürdü ve zengin bir kütüphane kurmayı ve üçüncü bir kurumla birlikte *Ritterakademie* adlı akademiyi tamamlamayı önerdi. Bu üçüncü kurum Alman dilini tanıtacak, geliştirecek ve destekleyecek bir dilbilim cemiyeti olacaktı.[213] Yine o dönemde Alman dilbilimi üzerine en önemli metnini yazdı: *Unvorgreiffliche Gedancken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache* (Alman Dilinin Kullanımı ve Geliştirilmesi Üzerine Düşünceler).[214] Bu metninde Leibniz "dilin düşünmenin bir aynası olduğunu [*ein Spiegel des Verstandes*] ve uluslar bu düşünme yetisini yüksek düzeye çıkardıklarında dili de tam anlamıyla kullanabileceklerini" savundu. Bu tez Leibniz'in, düşüncemizin her zaman bir dilin sözcüklerini içeren ama onlarla sınırlı kalmayan "işaretlere" ihtiyaç duyduğu yönündeki kanısını yansıtıyordu. Onun görüşüne göre, sözcükler –hem düşüncelerimizin hem de varlıkların işaretleri (*Zeichen*) olarak– yalnızca insanlar arasındaki iletişim için değil, ayrıca kendi düşüncelerimizin dile getirilmesi için de gerekliydi.[215] Başka bir deyişle, insanın gündelik düşünceleri her zaman dilsel bir ifadeye sahipti. Dolayısıyla Alman dilini (veya başka herhangi bir dili (*mutando mutandis*)) kullanmak ve geliştirmek o dili konuşan ulusun düşünme yetisini inceltip geliştirmek demekti. Leibniz'e göre özellikle Almanca somut duyumsanabilir şeyler ve madencilik gibi uygulamalı faaliyetler için zaten sahip olduğu etkileyici terminolojisini karşılayan, metafiziksel ve manevi nesnelerin ifadesi için bir kelime dağarcığı geliştirme ihtiyacı içindeydi. Öte yandan Leibniz'e göre, Alman dilinin duyumsanabilir şeyleri ifade etmedeki bu yetisi, *res*'e (şeylere) olan yakınlığı içinde, yani Alman dilinin, ulusal dillerin gelişiminin dayandığı şeylerle ilkel ve özgün ilişkisini koruması sayesinde ortaya çıkıyordu.[216] Son olarak, daha önce belirttiğimiz gibi, 1691'den itibaren resmi Guelf tarihini yazma görevini esasen dillerin uyumu sayesinde gerçekleşen halkların göçünün izlerini sürmeye adanmış ikinci ana teziyle birleştirmeyi planlıyordu.

Dilbilim ve etimoloji üzerine bu çalışmalar, Leibniz'i öncelikle parlak bir metafizikçi ve matematikçi olarak görenler için üzücü bir sapmaydı. Aynı şekilde özellikle Alman dilini savunması, Latince ve Fransızca felsefe yazıları yazması ve uluslararası evrensel bir bakış açısına sahip olmasıyla örtüşmüyor görünmektedir. Üstelik Guelf tarihinin önsözün-

de kabile göçleri ve dilsel uyum üzerine bir incelemeye yer verme konusundaki ısrarı, kerhen yaptığı bir görevi iyice fenalaştırma yönündeki yeteneğini ortaya koyuyor gibidir. Fakat daha bütüncül bir yaklaşım, büyük çaplı tüm girişimleri gibi bu dilbilim araştırmalarının da kendi başına bir amaç taşımadığını, sadece Leibniz'in daha esaslı amaçlarını gerçekleştirmesinin araçları olduğunu ortaya koyacaktır. Sözgelimi, Alman dilini geliştirmenin gerekliliği hakkındaki tespitleri, dil felsefesi üzerine düşünceleriyle kuramsal açıdan ilişkilidir ve Alman ulusunun Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun kurumlarını Fransa'nın yükselişiyle rekabet edebilecek ve onu dengeleyecek bir seviyeye çıkarma isteğiyle de fiilen ilişkilidir. Aynı şekilde, daha tutkulu yürüttüğü, temeli Comenius, Bisterfeld ve Alsted gibi seleflerince atılan dilsel uyum (*harmonia linguarum*) arayışı, teolojik ve felsefi projelerini geliştirmesine yardımcı olmuştur. Leibniz'e göre, farklı dil gruplarını incelemek ana etnik grupların kökenini ve göçlerini yeniden belirlemenin[217] ve dolayısıyla "Kutsal Kitap'ın hakikatini" doğrulamanın araçlarını sağlamaktadır.[218] İncil insan soyunun tek bir ortak kökeni paylaştığını ima etmekle kalmıyor, insan soyunu Nuh'un üç oğluna (Sam, Ham ve Yafes) karşılık gelen üç ana aileye ayırıyordu.[219] Leibniz'in görüşüne göre, kökenleri Yafes soyunun Ön Asya'dan Scythia'ya [İskitler diyarı-ç.], yani "vagina gentium"a (ulusların rahmine) göç edişine dayanan Avrupa halklarının nihai atasının Yafes olduğu düşünülüyordu.[220] Bu nedenle onun dilbilim çalışmalarındaki tek olmasa da başlıca odak noktası, Ön Asya, Scythia ve Avrupa dillerini incelemekti. Bu amaçla ilgili dil örneklerini alabileceğine inandığı mektup arkadaşlarına bir soru listesi (*Desiderata circa linguas quorundam populorum*) göndererek farklı dillerin yayılmasını ve aralarındaki ilişkileri ortaya koyacak bir "dil atlası" fikri geliştirdi.[221]

Metafiziksel bakış açısından bakıldığında, bu meşakkatli etimolojik araştırmaların giderek açığa vurduğu *harmonia linguarum* (dilsel uyum), ona göre çokluğun ve çeşitliliğin nihayetinde birlik ve özdeşliğe indirgenebildiği evrensel uyum kavramını tamamlıyordu. Dinlerin harmonisi bir bakıma aynı evrenin farklı perspektiflerden monadik ifadesinin semiyotik karşılığıydı.[222] Etnik bakış açısından bakıldığındaysa, dillerin harmonisinin açığa çıkardığı evrensel uyum kan ve akrabalık uyumuydu; insanlık ailesinin tüm kolları ortak bir kökenden geliyordu

ve birbiriyle ilişkiliydi. Kültürel açıdan bakıldığındaysa, dilsel benzerliklerin ve farklılıkların kuşatıcı haritası onunla insan soyunun kendini ifade ettiği, farklı ama birbiriyle ilişkili dil sistemleri ağının haritasını çıkarma imkânı sağlıyordu. Dolayısıyla *harmonia linguarum* (dilsel uyum) nihayetinde organik ve kültürel bir varlık olarak insan soyunun çeşitliliği içinde birliği açığa çıkarıyor ve bundan ötürü bir yandan Kutsal Kitap'ın hakikatini doğrularken, diğer yandan karşılıklı anlayış ve hoşgörüyü pekiştirme imkânı sağlıyordu.

Ne var ki Leibniz'in görüşüne göre, doğal dillerin yapay bir dille, *characteristica universalis* ile tamamlanması gerekiyordu. Doğal diller insani duyguları ve bizim dünyayı estetik algılayışımızı ifade etmenin bir aracı iken, yapay dil de (bir kez geliştirildiğinde) belirli bir işaret ve belirli bir kavram arasındaki sabit ve açık bir bağıntı sayesinde bilimsel düşüncenin ifadesine hizmet edecekti. Başka bir deyişle, doğal dil ve yapay dil rasyonel monadların birbirini tamamlayan iki özelliğine –sırasıyla *appetitus* (heves) ve *intellectus* (akıl)– karşılık geliyordu. Böyle olunca onlar, topluma ve bizim dünyayı kavrayış yetimize göre farklı roller oynuyorlardı. Şiirin, bilimin asla üstesinden gelemeyeceği bir dünya anlayışı sunmasına benzer şekilde *characteristica universalis* de doğal dillerin yerini alamazdı.[223]

1697'de Wolfenbütttel düklerine sunduğu bir dilbilim cemiyeti fikri doğrultusunda Leibniz, bir Alman bilimler akademisi projesini hayata geçirmek için Brandenburg prensesi Sophie Charlotte'den yardım alabileceğini düşündü. Brandenburg sarayındaki özel kabinenin arşivcisi Johann Jacob Julius Chuno'dan aldığı 12 Ekim 1697 tarihli bir mektup, Sophie Charlotte'nin ünlü Paris Rasathanesi modelinde bir rasathaneyi Berlin'de kurma isteğinden haberdar olmasını sağladı.[224] Kasım'ın sonuna doğru Sophie Charlotte'ye yazdığı bir mektupta Leibniz, Berlin'de bir bilim cemiyeti kurmaya yönelik önemli bir adım olarak gördüğü planı şevkle destekledi.[225]

1697 Olayları ve Protestanlık Davası

24 Aralık 1697 akşamı Berlin'den yeni haberler geldi: Brandenburg diplomatı Ezechiel Spanheim, Ernst August'a sunulmak üzere bir bildiriyi Hannover'e gönderdi. Söz konusu bildiri, Brandenburg sarayının din

işleri görevlisi Comenius'un torunu Daniel Ernst Jablonski'nin (1660-1741) hazırladığı Reformcu Kilise ile Lutherci Kilise arasındaki anlaşma ve ihtilaf notları hakkındaydı.[226]

Leibniz'in doğrudan katıldığı, Hannover ile Brandenburg arasındaki devam eden tartışmalar, Protestan kiliselerinin yeniden birleştirilmesini amaçlıyordu. Bu barışçıl müzakerelere 1697'nin çok önemli iki olayı hız kazandırdı. Haziran 1697'de Saksonya Dükü I. Friedrich August Katolikliğe geçmişti, Lehistan tahtına oturmasını ve o yıl daha sonra II. August olarak seçilmesini sağlayan bir hamleydi bu. Her ne kadar Hannover'deki Johann Friedrich gibi yeni Katolik olmuş Saksonya Dükü kendi dinini tebaasına dayatma yoluna gitmediyse de, mezhep değiştirmesi, 180 yıl önce Saksonya'da doğmuş ve o zamandan sonra da Sakson düklerini İmparatorluğun içindeki en güçlü ve itibarlı koruyucuları olarak görmüş Lutherciliğe çok büyük bir sembolik darbe indirmişti. Daha kötüsü, Sakson prensin Katolik kampa sığınması, Hannover'in terfi etmesiyle birlikte İmparatorluk rejiminin içindeki Katolik elektör prensler ile Protestan elektör prensler arasında yakın zamanda kurulmuş denge bir kez daha bozuldu. Dahası, Ekim 1697'de Dokuz Yıl Savaşları'na son veren Ryswick Antlaşması, Protestanların açıkça aleyhine olan koşulları içeriyordu: Daha önce belirttiğimiz gibi, sözünü ettiğimiz antlaşma, Fransız işgali altında Katolikleştirilmiş bölgelere tekrar Protestanlığın gelmesini engelledi.[227] Protestan nüfuzun açıkça aşınması ve bunun olası sonuçlarının somut kanıtıyla karşı karşıya gelen kuzey Almanya'daki iki komşu Protestan elektör bölgesi, Brandenburg ve Hannover, kendi dinsel farklılıklarını yeniden gözden geçirip Protestan davasının savunulmasında güçlerini birleştirmek zorunda kaldılar. Hannover, Lutherci bir prens olan Ernst August (sonuçta Reformcu mezhebin takipçisi Sophie ile evlenmiş) idaresi altında Lutherci bir bölgeyken, Brandenburg nüfusunun çoğunluğu hâlâ Lutherciliğe bağlı olsa da yüzyılın başından beri bir Reformcu hanedan tarafından yönetilmekteydi.[228] Sophie Charlotte'nin Hannover'den gelmesi ve Reformcu sığınmacıların –özellikle Nantes Fermanı'nın 1685'te yürürlükten kaldırılmasından sonra Fransa'dan kaçan Huguenotlar– Berlin'e akın etmesi karmaşık dini durumu iyice kötüleştirdi. Kuşkusuz Ernst August ve III. Friedrich, Lutherci Kilise ile Reformcu Kilise'nin uzlaştırılması için gayret sarf etmeye siyasi açıdan aday kişilerdi.

Nitekim Leibniz de onların desteğini almak için hevesli girişimlerde bulundu. Lebniz için de 1690'ların ortası bir dönüm noktasıydı. 1695'te en çok güvendiği Katolik hamileri ve tartışma arkadaşlarının hiçbiri – Boyneburg, Schönborn, Johann Friedrich, Pellisson, Ernst von Hessen–Rheinfels ve Piskopos Rojas– artık hayatta değildi. 1697'nin olayları onu büyük ölçüde endişeye sevk etti. Kapsamlı şekilde kiliselerin yeniden birleştirilmesi umudunun geçici olarak sönmesi ve İmparatorlukta Protestanlığın ciddi ölçüde aşınmaya uğraması tehlikesinin endişe uyandırıcı şekilde büyümesiyle Leibniz'in odak noktası, Katoliklik ile Protestanlığı yeniden birleştirmeye yönelik epeydir devam eden girişimden, Lutherciler ile Kalvencileri, Evanjelikler ile Reformcuları birleştirme gibi daha dar kapsamlı bir projeye kaydı. Bu projeye İngiliz tahtına bir Protestan (dahası Hannoverli) vârisin oturmasını garantiye almayı amaçlayan siyasi bir proje de eşlik etti.[229]

Gelgelelim 1697 Noel'i kiliselerin yeniden birleştirilmesi için Dük Ernst August'un desteğini sağlama almak açısından en uygun zaman değildi. Zira August fena hastalanmıştı ve karısının müthiş "metaneti" ve "son derece sadık sevecenliği" ile bir süre ayakta durmasına rağmen, 2 Şubat 1698'de Herrenhausen'de öldü.[230] Saltanat sahibi başka bir işvereninin de ölmesi, kuşkusuz Leibniz'in Hannover kariyerindeki önemli olaylardan biridir. Daha az dramatik olsa da Leibniz'in yaşamının sonraki evresi için önem arz eden yeni bir gelişme daha, çok geçmeden gerçekleşti. Spanheim, Brandeburg'dan, kiliselerin yeniden birleştirilmesini tartışmak için Hannover'e gitme davetiyle beraber Sophie Charlotte'nin huzuruna çıkmak için Berlin'e gelme davetini de getirdi.[231] Lutherciler ile Reformcuların arasını bulma ve Hannover ile Berlin arasında gidip gelme gibi birbirini tamamlayan etkinlikler, Leibniz'in kariyerinin sonraki aşamasına büyük ölçüde damgasını vuracaktı.

7. Bölüm

Erkek Kardeş ile Kız Kardeş Arasında: Hannover ve Berlin (Şubat 1698 - Şubat 1705)

Sonraki yedi yılda Leibniz'in hayatı yükselen bir yıldızla aydınlandı: Brandenburg'un elektresi ve 1701'den itibaren Prusya'nın kraliçesi Sophie Charlotte. Ernst August'un ölümü, merhum dükün kızının Leibniz'in kişisel ve entelektüel yaşamı açısından öneminin giderek artmasıyla örtüştü. Oldukça kısa bir zamanda Leibniz'le Sophie Charlotte arasında eşine az rastlanır yakın bir bağ oluştu. Elektres kraliçe sık sık Leibniz'den kendisini Berlin'de ve Lützenburg'daki yazlığında ziyaret etmesini istiyordu, çünkü "hayat dolu bir sohbet arkadaşından" mahrumdu.[1] Leibniz'e gelince Sophie Charlotte'yi ziyaretlerinin kendisine "başka yerde bulamadığı bir keyif" verdiğini yazar.[2] Öte yandan Hannover'e döndüğünde, Brandenburg'un elektresinin kendisine duyduğu büyük sevgi ve saygıyı, onun erkek kardeşi olan yeni elektör prens Georg Ludwig'in tavırları zarifçe dengeliyordu. Georg Ludwig çalıştırdığı kişinin etkinliklerinin ve ilgilerinin sürekli değişmesini pek onaylamıyordu; üstelik Leibniz'in, karşılığında yüklü bir para aldığı asıl işi olan Guelf tarihini yazmaya odaklanmak yerine, bir sürü işverenin hizmetine girip ordan oraya savrulmasını zaman kaybı olarak görüyordu. Bir seferinde iğneleyici bir üslupla şöyle şikâyet etmişti: "Kraliçenin [Sophie Charlotte] çok özlediği Leibniz burada değil. ... Neden ortalıktan kaybolduğu kendisine sorulduğunda, henüz bilinmeyen bir kitabı üzerine çalıştığı yollu bir bahaneyi öne sürüyor hep. Bu kitabın varlığını kanıtlamak, bana öyle geliyor ki, Jaquelot'nun Musa'nın [kayıp] kitabını kanıtlamasının gerektirdiği kadar zor bir çabayı gerektiriyor."[3]

Kuşkusuz Leibniz sık sık uzaklara gidiyordu. Şubat 1698 ile Şubat 1705 arasında Wolfenbüttel, Braunschweig ve Celle'ye düzenli ziyaret-

leri ve Viyana'ya yaptığı gezi dahil diğer seyahatleri bir yana koyarsak, yirmi dört ay Berlin'de kaldı. Fakat bu ziyaretlerin bir kısmını Hannover sarayının çıkarı için, özellikle Hannover'in İngiliz tahtının vârisi olmasını desteklemek, Protestan kiliselerin yeniden birleşmesini tartışmak ve imparatorun doğrudan daveti üzerine Katoliklerle müzakere yapmak amacıyla gerçekleştirmişti. Dahası, 1700'de yeni kurulmuş Berlin Bilim Cemiyeti'nin başkanlığına atanmasına rağmen Hannover sarayındaki işinden hiç vazgeçmedi ve Guelf tarihini yazmayı sürdürdü. Georg Ludwig ile zor ilişkisine rağmen, zengin dul Sophie'nin sağlam koruması altında başka yerde bulamayacağı bir iş güvencesi ve özgürlüğün tadını çıkardı.

1700 yılı kendi başkanlığı altında Berlin Bilim Cemiyeti'nin kurulması ve Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) yabancı üyeliğine seçilmesi gibi başarılar getirdi ona. *Système nouveau*'su geniş ilgi uyandırmaya devam ediyordu ve bu eseri hakkında öncelikle Pierre Bayle, François Lamy, Isaac Jaquelot ve Leydi Damaris Masham gibi düşünürlerle canlı bir tartışmaya girmişti. 1690'lardan 1704'e kadar John Locke'un felsefesine giderek daha fazla eğilip İngiliz düşünürü, Worcester Piskoposu Edward Stillingfleet'in karşısına çıkaran tartışmayı büyük bir ilgiyle izledi ve *Nouveaux Essais sur l'Entendement Human* (1765) adındaki ünlü metninde Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'si (1992; *An Essay Concerning Human Understanding*; 1690) üzerine özenle yorum yaptı. Locke'un epistemolojik öğretileri hakkındaki düşüncesine, Locke'un kendi kendini tayin etmiş müridi olan John Toland'ın (1670-1722) [bkz. Sözlükçe] söz konusu öğretileri yorumlaması hakkındaki görüşleri eşlik etti. Tartışmalara yol açmış özgür fikirli düşünür John Toland Hannover ve Berlin saraylarında ve özellikle Sophie Charlotte'nin karşısında düşüncelerini dile getirme imkânı bulmuştu.[4] Leibniz, özellikle Hollandalı felsefe, fizik ve matematik profesörü Burchard de Volder gibi başka bilim adamlarıyla yaptığı özel mektuplaşmalarda ve *De ipsa natura* (1698) gibi yazılarında önemli metafiziksel düşünceler geliştirdi. 1702 yazında Bayle'ın *Dictionnaire historique et critique* (Tarihi ve Eleştirel Sözlük) adlı kitabının ikinci baskısı üzerine, Lützenburg bahçelerinde Sophie Charlotte ile sohbetleri sırasında 1710 tarihli *Théodicée*'nin tohumlarını ekti. Leibniz'in Çin'e duyduğu ilgi, özellikle Fransız Cizvit misyoner Joachim Bouvet ile

mektuplaşmaya başladıktan sonra yoğunluğunu korudu. Joachim Bouvet, Leibniz'in ikili aritmetiği ile eski bir Çin kitabı olan Değişimler Kitabı, *I Ching*'in altı köşeli yıldızları arasında bir uyuşma olduğunu iddia ediyordu. Öte yandan kalkülüsün bulunması konusundaki öncelik tartışması bu yıllarda açıkça dile getirilen aşırma suçlamasına dönüştü. Leibniz'in yaşamındaki bu dönemi sona erdiren daha büyük bir şok ise Sophie Charlotte'nin 1 Şubat 1705'te beklenmedik bir şekilde aniden ölmesiydi. Bu kayıp, Leibniz'i derinden sarstı. Daha önce hiçbir dostunun veya akrabasının ölümü Leibniz'i bu kadar etkilememişti.

Hannover Bağı ve Berlin'in Cazibesi

Leibniz, Georg Ludwig'in Hannover hanedanlığının tahtına oturmasını saygı dolu ifadelerle karşıladı: "[Ernst August'un] yerini almasını isteyeceği en iyi oğul."[5] Ne var ki, belki Ernst August bu verasetten memnun kalabilirdi ama Leibniz çok geçmeden bu durumun kendisine fayda getirmediğini keşfedecekti. Öncelikle Georg Ludwig, Leibniz'in Sophie Charlotte'yi Berlin'de ziyaret etmek için istediği izni tekrar tekrar geri çeviriyordu. Hatta Sophie Charlotte'nin 1698 Ağustos'unun ilk yarısında Hannover'e yaptığı ziyaret sırasında yeniden yaptığı davet bile George Ludwig'in tavrını yumuşatmayı başaramadı.[6]

Leineschloss'tan Leinstrasse'ye taşınmalarından on yıl sonra, 1698'in Eylül ayında kütüphanecisiyle birlikte kütüphane bir kez daha taşındı; bu sefer dul Sophie Elisabeth von Lüden'in Schmiedestrasse 10'daki evine. Leibniz'in yıllık 150 taler kira ödediği daireler, Leineschloss'takilerden çok daha genişti ve ölümüne kadar Hannover'deki ikametgâhı olarak kalacaktı.[7] Berlin'deki Sophie Charlotte'yi ziyaret etmek için izin almaya çalışırken, 1698 sonundan itibaren yeni sekreteri Johann Georg Eckhart'ın yardımıyla Guelf tarihi üzerinde çalışmaya da devam ediyordu. "Oldukça bilgili bir adam" diye tarif ettiği Eckhart'a göre,[8] Leibniz kendisinin çıkarıp 1700 ile 1702 yılları arasında Hannover'de yayımladığı Alman diliyle ilgili yeni bir inceleme dergisinin editörlüğünü de üstelenmişti: *Monatlicher Auszug, Aus allerhand neu-herausgegeben, nützlichen und artigen Büchern.*[9] 1698 ve 1700'de Leipzig'deki 1694 tarihli kitap fuarında duyurulan *Accessiones Historicae*'nin iki cildi ya-

yımlandı. Bu ciltlerde, Leibniz ilk başta *Monumenta Historiam Brunsvicensem illustrantia* başlığı altında Almanca tarihi kaynakların çok ciltli büyük bir derlemesinin bir parçası olarak tasarladığı, ortaçağ tarihine dair bir dizi el yazması kaynağı derledi.[10] Bu çarpıcı editoryal başarıya rağmen Hannover ve Celle dükleri Guelf tarihinin layıkıyla hiçbir yerde görünmediğine ilişkin şikâyette bulunmayı sürdürdüler. Sonuçta 12 Temmuz 1696'da hukuk danışmanlığına (*Geheimer Justizrat*) terfi edilmesiyle birlikte Hannover ve Celle'nin ortaklaşa temin ettiği yıllık 400 talerlik asistan kiralama bedeli iptal edildi.[11] Leibniz, öncelikle Celle Düşesi Eleonore d'Olbreuse gibi bir dizi insana derdini anlatmak gibi nahoş bir durumda buldu kendini. Tarih yazımı görevi için başvurduğu yüksek bilimsel standartları ve kendi ilgi alanlarına, özellikle de Guelf saraylarına parıltısını veren "bilimlerin geliştirilmesine" zaman ayırma hakkını savundu.[12]

Leibniz, Braunschweig-Lüneburg ailesinin çıkarlarını aklından çıkarmadığını iddia etmekte haklılık payı taşıyordu. Yıllar sonra Galler Prensesi Caroline'e yaptığı açıklamaya göre, İngiltere Kralı III. William'ın 1698 sonbaharında Celle'ye yaptığı ziyaret sırasında Leibniz, Stuart soyunun Protestan kolu yoluyla İngiliz tahtının veraseti konusunu Düşes Eleonore'ye açmıştı.[13] William ve Mary'nin 1689'da tahta geçmesiyle birlikte Parlamento'nun çıkardığı Tahta Çıkma Kanunu kraliyet ailesinin Katolik üyelerini İngiliz tahtının verasetinden mahrum bırkmıştı. Tahttan indirilen Katolik kral II. James'in (1685-1688) iki Protestan kızının –Mary ve Anne[14]– hiçbirinin çocuğu hayatta kalmadığından III. William ve Parlamento, I. James'in Protestan soyuna, yani, onun kız kardeşi Elisabeth Stuart'ın çocuklarına yöneldi. Elisabeth ve V. Friedrich von der Pfalz'ın birçok çocuğu arasında Protestan inancına sahip olarak yaşayan tek çocuğu Hannover'in zengil dulu Sophie'ydi. Ne var ki Sophie, İngiliz tahtına pek de hevesli değildi ve ihtiyatlılığı sonradan geriye dönüp bakıldığında düşündürücü olsa da, on yedinci yüzyılda akrabalarının yaşadıkları göz önüne alındığında anlaşılabilirdi. İlk Stuartlar İskoçya'yı asırlar boyu yönettikten sonra 1603'te kuzeyden İngiltere'ye varmışlardı ve 1660'da Fransa'daki sürgünden dönen sonraki Stuartlar da İngiltere, İskoçya ve İrlanda krallıklarını sahiden idare edilemez bulmuşlardı. Aynı şekilde Sophie'nin babası, 1619'da Bohemya tahtına oturmak için Palatinate'den ayrılarak evini barkını neredeyse heba et-

mişti. Veraset için güçlü taleplerde bulunan elli kadar Roma Katolik akrabasıyla birlikte Stuart soyundan gelen bir torunun kolay kontrol edilmeyen ada krallıklarında daha iyi bir yaşam süreceğini varsaymanın bir mantığı var mıydı? Hırslı olan oğlu Georg Ludwig de bu konuda ilk başta annesiyle tamamen aynı fikirdeydi: Dükalığının mutlakiyetçi rejimine alışmış olan George Ludwig, anayasal bir monarşinin dik kafalı parlamentosuyla sıkı pazarlığa girme fikrini beğenmedi. Keza Hannoverliler de ilk başta Britanya krallıklarının tahtını ele geçirme fikrine soğuk baktılar. Nitekim Sophie, İngiliz elçi George Stepney'e XIV. Louis'nin koruması altında sürgünde yaşayan, II. James'in Katolik oğlu ve genç Galler Prensi'nin haklarını hatırlatmayı uygun gördü.[15] Hannover'den gelen bu ihtiyatlı cevabın ışığında Savoy ailesi yoluyla verasetin geçmesi gibi diğer olasılıklar düşünüldü.[16] Ne var ki Sophie ve Georg Ludwig'in kararsızlığına rağmen, Leibniz en baştan beri Hannover'in verasetini şevkle savunuyordu ve 1689 ile 1701 yılları arasındaki uzayan müzakereler sırasında da bu duruşunu bozmadı, çünkü o meseleye kişisel veya hanedanlık bakış açısından değil daha geniş bir perspektiften bakıyordu. Ona göre, mutlak siyasi öncelik, Avrupa'yı istikrarsızlığa itip Protestan dünyasına özel bir tehdit oluşturan Fransız hegemonyasına ket vurma politikası olmalıydı. XIV. Louis'nin saldırgan politikasına eskiden beri karşı çıkması, Protestan bölgeleri için yakın bir tehlike olarak gördüğü 1697 olaylarıyla –Saksonya'nın elektör prensinin Katolikliğe geçmesi ve Ryswick Barış Antlaşması'nın IV. maddesi– iyice keskinleşti.[17] İngiltere, Avrupa'daki en güçlü Protestan devlet olarak varlığını kanıtlamıştı ama Versailles'daki sarayda yetişmiş VII. ve II. James'in oğlunun tahta geçmesi, sadece Fransız hegemonyasının tüm Britanya adalarına yayılmasına hizmet ederdi. Dolayısıyla Leibniz'e göre tahtın vârisinin Protestan olması kesinlikle şarttı.

Bu koşullar altında yetkin İngiliz elçiler, George Stepney ve James Cressett, Sophie'yi kuşkularını gözden geçirmeye kibarca ikna etmede Leibniz'in desteğinden yararlanmayı memnuniyetle karşıladılar.[18] Leibniz Hannover ailesinin diğer talep sahipleri üzerindeki önceliğini haklı çıkaran hukuksal, siyasi ve tarihsel savları bir dizi bildiride bir araya getirdi.[19] Sonunda Sophie insafa gelip,[20] III. William'ı Protestan veraseti konusunda Parlamento'nun peşini bırakmamaya teşvik etti.[21] Haziran 1701'de İngiliz tahtına Hannover soyunun vâris olması resmen onay-

landı ve 14 Ağustos 1701'de Lord Macclesfield öncülüğündeki yürütme heyeti, Sophie'ye Tahta Çıkma Kanunu'nu getirip onu ve soyundan gelenleri, III. William ve Prenses Anne'nin ölümünden sonra resmi vârisler olarak ilan etti. Mart 1702'de Kral William öldü ve Anne kraliçe koltuğuna oturarak, Hannover verasetini bir adım daha yaklaştırdı.

Bu arada gelişen önemli olaylar Brandenburg sarayının Leibniz'in hayatındaki önemini giderek artırıyordu. 10-12 Kasım 1698'de Berlin'e kısa bir ziyaret yaptı. Bu sefer Leibniz'in amacı Sophie Charlotte'ye saygı gösterisinde bulunmak değil, Daniel E. Jablonski ile Protestan kiliselerinin yeniden birleştirilmesi hakkında konuşmaktı. Jablonski meseleyi Leibniz ve Molanus ile tartışmak için önceki yaz Hannover'e gelmişti.[22] 1699 başında Leibniz hâlâ Sophie Charlotte'yi ziyaret etmek için Georg Ludwig'den izin almaya uğraşıyordu. Dikkatlice kaleme aldığı Ocak 1699 tarihli mektubunda, gördüğü muamelenin biraz utanç verici bir hale geldiğini üstü örtülü bir şekilde Georg Ludwig'e ifade etti. Kışın kötü hava koşullarını bahane olarak öne sürmesi bir yana, bir insanın böylesine önemli bir prensesin davetini bir kez daha kibarca geri çevirmesini anlayamıyordu.[23] Fakat Georg Ludwig ne danışmanının utancından ne de kız kardeşinin ricalarından etkileniyordu. Georg Ludwig, 29 Eylül tarihli bir mektupla Jablonski'nin yaptığı yeni davete de sağır kaldı.[24]

Şubat 1700'de Fransa Kraliyet Bilimler Akademisi'nin yabancı üyeliğine seçildiğini bildiren iyi haber, Leibniz'in moralini düzeltti.[25] Terfisi, Akademi'nin başkanı Abbé Jean Paul Bingon ve sekreteri Fontenelle'in imzaladığı 13 Mart tarihli bir diplomada resmen kaydedilmişti.[26] Bundan kısa bir süre sonra uzun zamandır kurduğu düşler gerçekleşti: 19 Mart'ta Sophie Charlotte'nin kocası Brandenburg Elektörü III. Friedrich Berlin'de Leibniz'in ilk başkanı olacağı bir Bilim Cemiyeti'nin ve astronomi gözlemevinin kurulmasını onayladı. III. Friedrich'in bu kararının arkasında bir dizi insanın Brandenburg'da bilimi ve reformu ilerletmeye yönelik temkinli ve etkin çalışmaları yatıyordu.[27] Yüksek mertebe sahibi devlet danışmanı Ezechiel Spanheim'ın Fransa'da neredeyse on yıl diplomatik hizmette bulunmasının ardından 1689'da geri dönüşü, Berlin'deki aydınlar çevresini bir araya getirdi. Bu aydınların arasında Berlin'deki Huguenot mülteciler (kısmen Spanheim'ın aktif himayesi sayesinde durumları iyiye giden) ve orta Avrupa'nın Reformcu topluluklarının diğer seçkin temsilcileri, özellikle de Jablonski vardı.[28] İnsanın durumunu iyi-

leştirmek ve Hıristiyan kiliselerini uzlaştırmak yoluyla evrensel uyumu sağlamak adına bilimleri geliştirmeye yönelik Comenius'un emellerinin doğrudan vârisi olan Jablonski tahmin edileceği gibi Leibniz'in bilimsel ve dinsel projelerinin doğal ortağıydı. Jablonski'ye yakın bir avuç insan, Leibniz, Brandenburg arşiv yöneticisi J. J. J. Chuno ve saray danışmanı Johann Gebhard Rabaner danışmanlığında Berlin'de bir bilim cemiyeti kurma planını yürürlüğe soktular. Bu girişime Sophie Charlotte de destek verdi. Brandenburg'un güçlü başbakanı Eberhard von Danckelmann'ın 1697'de ölümünden sonra Sophie Charlotte, himayesi altındaki Leibniz'in kilit rol oynadığı bilim davasını desteklemek için kocası üzerindeki artan siyasi nüfuzunu kullandı. Takvimlerin hazırlanmasını denetleme işini görecek bir gözlemevi kurma yönündeki 1697 tarihli önerisi, zihinleri harekete geçirdi.

Alman Protestan eyaletlerinde Papa XIII. Gregory'nin bir yüzyıl önce Katolik ülkelere soktuğu takvimi kullanmak zaten tartışma yaratmıştı. Özellikle Leibniz'in Jena'daki eski öğretmeni Erhard Weigel yeni Gregoryen takvimine geçmeyi, İmparatorluğun takvimlerin hazırlanması konusunda tekel oluşturmasını ve takvimlerle ilgili tutanakların bilim ve sanatın geliştirilmesinde kullanılmasını öneriyordu. Her ne kadar Leibniz Almanya'nın siyasi bölünmüşlüğü nedeniyle İmparatorluğun tekel oluşturmasını gerçekçi bulmasa da, ortaya serilen Berlin gözlemevi ve bilimler cemiyeti planlarını destekliyordu. Şubat 1700'de Almanya'nın Protestan eyaletlerinde Gregoryen takvimi uygulaması başlatıldı ve Leibniz bu fırsatı değerlendirip Brandenburg'un Berlin Bilimler Cemiyeti'ni ve gözlemevini finanse etmeye yarayacak bir takvim tekelini eline geçirmesini önerdi.[29] Sağlam finansal kaynak beklentisi, Chuno, Rabener ve başkalarının yardımıyla birlikte Jablonski'nin hazırladığı bu bilimsel kurumlar planını 19 Mart'ta onaylamaya III. Friedrich'i ikna etti.[30] 23 Mart'ta III. Friedrich adına bir mektup yazan Jablonski, cemiyetin kurulmasına yardım etmesi için Leibniz'i Berlin'e davet etti.[31]

Bu arada Leibniz III. Friedrich'e, Cemiyet'in amacını ve yapacaklarını ana hatlarıyla açıklayan ve kuruluş esaslarını sunan iki bildiri hazırladı.[32] Leibniz'in görüşüne göre, Berlin Cemiyeti'ni Paris, Londra ve Floransa'daki ünlü akademilerden ayıran mihenk taşı, teori ve pratiğin birliği (*theoria cum praxi*) olmalıydı. Comenius gibi orta Avrupa'nın evrensel reformcularının önceki kuşaklarının izinden giden Leibniz,

Cemiyet'in teşvik edeceği bilginin artırılmasının amacının kendi başına yalıtılmış bir amaç değil de, Tanrı'nın şanını yüceltmek için insanın durumunu iyileştirmeye yönelik bir amaç olması gerektiğini vurguladı:

> Böylesine soylu bir Cemiyet, sırf meraka ya da bilgi açlığına ve faydasız deneylere yönelmemelidir. ... Paris, Londra ve Floransa'da olan az çok budur. ... [A]ksine ta başından itibaren tüm girişim faydacılığa yönelik olmalı ve soylu kurucusunun şan ve kamusal çıkar bekleyebileceği örnekleri göz önüne almalıdır. Dolayısıyla amaç, teoriyle pratiği birleştirmek (*theoria cum praxi*) ve sadece bilim ve sanatı değil, ayrıca ülkeyi, halkı, tarımı, imalatı ve ticareti ve kısacası yiyecek kaynaklarını geliştirmek olmalıdır[.][33]

Brandenburg elektörünün kesin davetini elinde bulunduran Leibniz, 28 Mart'ta Georg Ludwig'den Berlin'e gitmek için izin istedi:

> Efendim. Görünüşe bakılırsa, şimdilerde yeniden organize edilen Kraliyet Bilimler Akademisi[34] üyeliğini teklif etme suretiyle Fransa'nın bana verdiği onura bir yenisi eklendi. Şöyle ki, benzeri bir cemiyet ve gözlemevi kurmaya karar vermiş Brandenburg elektörü, fikrimi beyan etmek için Berlin'e kısa bir ziyarette bulunmaya davet etti beni; hatta cemiyetin yönetimini bana vermek istiyor ama orada oturmama gerek kalmadan uzaktan yönetmemi; umarım Yüce Eksanlanslarını kızdırmaz.[35]

Bu sefer Georg Ludwig'in zaten mevcut ilişkilerinin gergin olduğu Brandenburg sarayını gücendirmeden teklifi reddetmesi çok zordu; ne var ki Leibniz'i gözden kaybetmek istememesinin haklı gerekçeleri çok geçmeden ortaya çıktı. Berlin'e Mayıs'ın başında başlayan "küçük gezinti" yavaş yavaş Hannover'den sekiz aylık bir uzaklaşmaya dönüştü: bu gezintinin dört ayı Berlin'de, diğer dört ayı da Braunschweig, Wolfenbüttel ve ta Prag ve Viyana'da geçti. Leibniz'in kendini savunurken belirttiği gibi yolculuk onun kendini eğlendirmesinin bir yoluydu ve yolculuğa çıkmadığında fazlasıyla yerleşik olacak bir hayatın sağlık sorunlarının da çaresiydi. Ayrıca Hannover'den uzakta olsa bile tarih yazımı görevini her halükârda yürütebiliyordu.[36]

Leibniz, Berlin'e varınca Sophie Charlotte tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. Sophie, onu Berlin'in dışında Lützenburg'daki sarayında misafir etti. Orada zahmetli etkinlikler ve eğlencelerden oluşan saray

şenliklerine katıldı. Sophie'ye yazdığı mektupta, tüm bu saray etkinliklerinin sebep olduğu uykusuzluktan biraz şikâyet etse de Berlin'i ve Lützenburg'u dolduran renkli insanlarla bir araya gelip sohbet etmekten büyük keyif aldığını söylemeden geçmedi.[37] Sonunda Leibniz oyalayıcı bu meşgalelerden sıyrılıp diğer kurucu üyelerle birlikte Cemiyeti kurma çalışmasına içtenlikle başladı. Birlikte Cemiyetin statüsünü, temelde bir başkan ve konseyden oluşan ve bir başkan yardımcısı ve sekreteri de içeren yönetim yapısını belirlediler.[38] Tüm girişimin mali dayanağını güvence altına alacak olası mali kaynakları saptamaya özel önem verdiler. Leibniz'in üretken zihni, takvim tekelinin yanı sıra bir dizi başka (belki gereğinden fazla yenilikçi) öneriyi de ortaya attı: gelişmiş yangın pompalarının kullanılmasından bir piyangonun kurumsallaştırılmasına, onluk sistemin benimsenmesiyle hızlanacak ağırlık ve ölçüm standartlarının kontrol edilmesinden kazanılacak gelirden bir dizi yeni vergi koymaya –yurtdışı seyahatlerine, neşriyata, hatta misyonerlik faaliyetlerine– varıncaya kadar. İnancın bilimle yayılması gerektiğinden, Hıristiyanlaşmanın en yeni araçlarını din adamlarına sunan bilimsel kurumları finanse etmek için din adamlarından neden vergi alınmasın ki?[39]

11 Temmuz 1700'de III. Friedrich "Tanrı'nın şanını yüceltmek, O'nun hakikatini yaymak ve kamu yararına uygun tüm erdemleri ve uygulamaları yerleştirmek için insanlığın mevcut dağınık bilgi dağarcığını daha düzenli ve kesin hale getirmekle kalmayıp artırarak dosdoğru hayata geçirilmesini sağlayacak" Cemiyet'in kuruluş belgesini (*Stiftungbrief*) imzaladı.[40] Başka bir deyişle Cemiyet, Leibniz ile Berlinli dostlarının paylaştığı, insanlığın durumunu iyileştirmeye yönelik ansiklopedik emelleri ileriye taşıyacak kurumsal bir proje olarak görülüyordu. Ona "Akademi" değil de "Cemiyet" adını verme kararının gerekçesi Almanya'da "Akademi" payesinin öğretim kurumları için kullanılmasıydı.[41] Ertesi gün 12 Temmuz'da Leibniz Cemiyet'in başkanı seçildi. İlginç olan nokta, başka hiçbir resmi belgede soyluluk payesiyle anılmazken, tayin mektubunda ismi ilk kez "Gottfried Wilhelm von Leibniz" diye geçti.[42] Ayrıca gelecek Ağustos'ta kesinleşmek üzere yıllık 600 talerlik başkanlık maaşı kendisine tahsis edildi. Bu miktarın, Leibniz'in görevini yaparken çıkacağı yolculuk ve mektuplaşma masraflarını karşılayacağı hesaplanıyordu.[43]

Leibniz'in Berlin'deki uzatılmış ilk ziyareti sırasında edindiği tek paye, yeni kurulmuş Cemiyet'in başkanlığı değildi. Aynı tayin mektubu, onu Brandenburg'un özel hukuk danışmanlığına (*Geheimer Justizrat*) da atamıştı.[44] Bu yetkilerle donatılan Leibniz, tartışma konusu olarak devam eden prensliğin hukuk sisteminde reform yapılmasıyla ilgili iki bildiriyi Ağustos'ta hazırladı.[45] Ondan kısa bir süre sonra 22 Ağustos 1700'den Ekim 1701'e kadar geri dönmeyeceği Berlin'den ayrıldı. Ta başından beri Leibniz'in Berlin'e tek bir yıllık ziyaret dışında Cemiyet'i Hannover'den yöneteceği üzerinde anlaşılmıştı ama bu düzenlemenin yetersiz olduğu ortaya çıktı.[46] Konsey üyelerinin, özellikle başkan yardımcılığı yapan Jablonski'nin, Ekim 1700'de sekreter seçilen Jablonski'nin ağabeyi Johann Theodor ve Chuno'nun çabalarına ve bağlılığına rağmen, Leibniz'in uzun süreli yokluğu Cemiyet'in yerleşikleşip etkin şekilde çalışmasını geciktirdi.[47] Üstelik tahsis edilecek binaların ve fonların eksikliği, kuruluşundan sonra geçen on sene zarfında yalnızca kâğıt üzerinde bir Cemiyet olarak kalmasına yol açtı. Cemiyet'in tek ciddi mali kaynağı, Jablonski'nin cebinden çıkan 1000 talerdi ve konseyin toplantıları üyelerin özel mekânlarında yapılıyor, tutanaklar da oralarda saklanıyordu. Daha kötüsü, Leibniz'in birkaç planı tamamlamaya çalışmak yerine sürekli yeni planlar hazırlayıp onların peşinden gitmesi, bir başkan olarak verimli şekilde çalışma kapasitesini ciddi ölçüde tehlikeye soktu ve ileride göreceğimiz gibi sonunda gözden düştü.[48]

Berlin'den ayrıldıktan sonra Leibniz dört ay boyunca Hannover'e dönmedi ve onun yerine Braunschweig ve Wolfenbüttel'e gitti. Eylül'de, yönetici seçkinlerin sık sık gittikleri ünlü uluslararası bir kaplıca kenti olan Aachen'a yolculuklarında kendilerine eşlik etmesi için Sophie ve Sophie Charlotte'den davet aldı. Orada III. Friedrich'in Prusya'da krallık makamına çıkarılması için kampanya yapmaya niyetliydiler. Leibniz'in büyük talihsizliği, geziye katılma davetinin eline çok geç ulaşması oldu.[49] Bu fırsatı kaçıran Leibniz, kuzey Bohemya'daki başka bir kaplıca kasabası olan Tiplitz'i ziyaret edip önceki ilkbahardan beri onu canından bezdiren romatizma ve solunum rahatsızlıkları tedavisi gördü.[50] Eylül'ün sonunda Töplitz'den Prag, Kolin, Iglau ve Znaim güzergâhından Viyana'ya gitti.[51] İmparatorluk şehrini ziyaret etmesinin sebebi, imparatorun kendisinden gelen resmi bir davetti. İmparator 17 Mayıs'ta Georg Ludwig'e bir mektup yazıp, Katolik ve Protestan

kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusunu Wiener-Neustadt piskoposu olarak Rojas'ın halefi durumundaki Franz Anton von Buchhaim ile görüşmesi için "oldukça deneyimli, sağduyulu ve becerikli" özel hukuk danışmanının (*Geheimer Justizrat*) valizini hazırlamasını istedi.[52] 1700 yılının Ekim sonundan Aralık ortasına kadar kaldığı Viyana'da Buchhaim ve papalık elçisiyle sık sık görüşüp kiliselerin yeniden birleştirilmesi mevzusunu konuştu. Ayrıca süregiden görüşmelerle ilgili yazıları içeren Rojas'ın düşünsel mirasını (Nachlass) da inceleme fırsatını buldu.[53] Ayrılmadan önce Leibniz imparatordan, Viyana'daki faaliyetlerini övgü dolu ifadelerle andığı çalışanının ziyaretine izin verdiği için teşekkürlerini sunan, düke teslim edilecek bir mektup aldı. "Gayet sağlam temelli fikirleri, çalışkanlığı ve olağanüstü bilgisi" Leopold'u büyük ölçüde memnun etmişti:[54] Leibniz için özellikle sevindirici bir mesajdı bu, çünkü Hannover'e döndüğünde baş işvereninden sekiz aylık yokluğuna dair pek de övücü olmayan laflar işiteceğini sezebiliyordu.

Leibniz 30 Aralık'ta Hannover'e döner dönmez,[55] kendini yeni yeni kıvılcımlanan iki büyük siyasi olayın içinde buldu; her iki olayı da tetikleyen şey hanedanlığın sıkıntılarıydı. Söz konusu olaylar, öteden beri sürüp gelen İngiliz veraseti sorunu ve İspanya Kralı II. Charles'ın Kasım 1700'de ölmesinin yol açtığı yeni krizdi. Avrupa'nın en hasım iki hanedanlığının –Habsburg ve Bourbon– kanı Charles'ın damarlarında birleşerek onu dönemin iki baş düşmanı olan İmparator I. Leopold ve Güneş Kral XIV. Louis ile akraba kılmıştı. Doğrudan bir vârise sahip olmayan II. Charles, İspanya'nın kontrolü altındaki bölgelerin tahtın taliplileri arasında bölüştürülmesini müzakere etti. Ne var ki bölüşmeye karşı çıkan İspanyol güçlerin baskısı altında kalan kral, diplomatik çözüme karşı çıkan ve bölünmemiş tahtı Bourbon adayı XIV. Louis'nin torunu Anjou Dükü Philip'e veren bir vasiyet bıraktı. I. Leopold'un ikinci oğlu Charles'ın şahsında temsil edilen Habsburgların hakları tamamen göz ardı edildi. Anjou Dükü, V. Philip olarak İspanya tahtına oturduğunda, imparator, Büyük İttifak diye adlandırılan Fransa karşıtı geniş çaplı koalisyonun ilk çekirdeğini oluşturan İngiltere ve Hollanda Cumhuriyeti ile gizli bir anlaşma yaparak savaşa hazırlanıyordu. İspanya kriziyle ilgili bir dizi metninde Leibniz, tahmin edileceği üzere imparatorun tarafını tuttu çünkü XIV. Louis'nin etki alanının Avrupa ve ötesine yayılmasından büyük endişe duyuyordu. 1701'de yayımlanan, isminin

yer almadığı bir broşürde kendini 1 Şubat 1701'de Amsterdam'dan yazan bir Hollandalı gibi göstererek Bourbon tahtına saldırdı.[56] 1703'te kalemi eline tekrar alıp, bu sefer Habsburgların haklarının sözcüsü III. Charles'ı savunan geniş bir *Manifeste* yazıp III. Charles'ın İspanya tahtını talep etmesini destekledi.[57]

Bourbonlar ve Habsburglar yeni bir kanlı çatışmayı körüklerken, Avrupa'nın önde gelen üçüncü hanedanlığı –Hohenzollernler– *ancien régime*'in* idarecileri arasındaki konumlarını büyük ölçüde pekiştiriyordu. 18 Ocak 1701'de Brandenburg Elektörü I. Friedrich Prusya kralı seçildi; bu payeyi almasının altında yatan gerçek, Prusya'nın bir kısmının Lehistan kralının toprağı olarak tutulmasıydı. Leibniz, Friedrich ve Sophie Charlotte'ye kraliyet payesinin verilmesini büyük bir sevinçle karşıladı, olayın anısına bir madalyon tasarladı ve büyük olasılıkla Berlin Bilim Cemiyeti'nin yeni krala sunacağı tebriği (*Gratulatio*) yazdı.[58] Bu noktada özellikle Berlin'in cazibesi büyüktü ama Hannover ve Celle saraylarının Guelf tarihinin yazılması yönündeki baskıları da Leibniz'in Aralık 1700'de dönüşünden itibaren artmıştı. 12 Temmuz 1701'de Sophie Charlotte'ye şunları yazdı:

> Tutkulu bir halde istememe rağmen selamlarımı Majestelerine iletemedim, çünkü yüklendiğim görevi ileri noktalara taşımam konusunda yoğun bir baskı altındaydım. Fakat umuyorum ki bu yaz rahat bir nefes alıp beni bir hayli mutlu edecek bir şeyler yapacağım.[59]

Leibniz'in umudunun çok iyimser olduğu ortaya çıktı. 22 Ağustos'ta Hannover ve Celle düklerinin Engensen'de muntazam şekilde düzenledikleri konferansta (*Hauskonferenz*) Leibniz'in "birçok prensin" hizmetinde olması kınandı. Kendisine bir yazıcı tahsis edildi ve ilave bir görev olarak bundan sonra Guelf tarihini yazma işinde ne kadar ilerlediğine dair rapor vermesi istendi.[60] 31 Ağustos'ta Leibniz yeniden Sophie Charlotte'ye yazıp John Toland'ın [bkz. Sözlükçe] Berlin'e yolculuğuna eşlik edemediği için özür diledi.[61] Tartışmalı İngiliz düşünür Lord Macclesfield'in heyetinin gelişinden kısa bir süre önce Hannover'e

---

* Fransa'da 15. yüzyılda oluşmaya başlayıp 1789 devrimine kadar sürmüş aristokratik düzen, eski rejim. Rejim kapsamında kimi sınıf, kesim ve bölgelere tanınan ayrıcalıklar devrimle kaldırıldı-e.n.

varmıştı ve İngiliz kafilenin geri kalanı Hannover'den ayrılır ayrılmaz Leibniz, Prusya'daki Kraliçe'nin sarayını ziyaretinde John Toland'a eşlik etmeyi umuyordu.[62] Eylül'ün ikinci yarısında Sophie Charlotte yeni bir davetiye göndermek yerine ipleri eline alıp Leibniz'e bir *Fuhr-Zeddel*, yani Lützenburg yolculuğu sırasında değişik duraklarda binek arabalarını ve atları kullanmasına izin veren bir yolculuk vizesi gönderdi. Aynı ayın yirmi üçünde Wolfenbüttel'den Sophie'ye yazan Leibniz, Berlin'e gideceğini söylerken ona şu konularda teminat verdi: "Uzun süre kalmayacağım ve kimi görevlerimi bitirmek için bu kış kendi kabuğuma çekilmeye adamakıllı niyetliyim."[63] Sonunda neredeyse dört ay ortadan kayboldu. Leibniz'in gidişini Sophie'den öğrenen Georg Ludwig haklı olarak bozulup serzenişte bulundu: "Hiç değilse ayrılırken nereye gideceğini bana söylemeliydi. Onu nerede bulacağımı hiçbir zaman kestiremiyorum."[64]

Leibniz Berlin'deki zamanının çoğunu Bilim Cemiyeti'nin konumunu sağlamlaştırmak için çeşitli bildiriler hazırlamaya adadı.[65] Cemiyet'in destekleyeceği etkinlikler arasında uzun zamandan beri Hannover'de öne sürülen epidemiyolojik çalışmalar da vardı. Bu çalışmalarda hastalıkların sistematik gözlemi ve kaydı ve sonunda hava durumu, mevsimler, yaşam tarzı ile belli hastalıklar arasındaki ilişkiyi saptayacak değerli tıbbi istatistikler verecekti.[66] Şaşırtıcı olan nokta ise, Wolfenbüttel düklerini de içeren İspanyol verasetinin derinleştirdiği yerel bir krizde Hannover ile Brandenburg arasında gizli bir diplomat olarak Leibniz'in arabuluculuk rolü oynamasıydı.[67] Wolfenbüttel dükleri, Fransa yanlısı bir politika yürütüp bizzat XIV. Louis'nin finanse ettiği büyük bir ordu topladılar. İspanyol veraseti çevresinde büyüyen Avrupa krizinde Wolfenbüttel'deki askerler, genelde İmparatorluğa, özelde ise önde gelen iki kuzey Alman eyaleti olan Brandenburg-Prusya ve Hannover için doğrudan bir tehlike olarak algılanıyordu. Fransa'nın 1702'de Wolfenbüttel'den Hannover ve Hildesheim'a saldıracağına dair güvenilir bir istihbarat gelince Hannover ve Celle, Guelf akrabalarına karşı önleyici bir saldırıda bulunma kararı aldı. Brandenburg-Prusya da Wolfenbüttel'deki tehlikeyi ortadan kaldırma yanlısıydı ama Hannover ve Celle, Brandenburg ordularını Guelf toprağından çıkarmayı tercih etti. Leibniz, bu sefer üç hamisinin arasında kaldı ve 1701'in Aralık ayının başında, asıl işvereni Hannover Dükü'ne yapılacak gizli bir elçilik gö-

revinde Brandenburg'u temsil etme yetkisinin kendisine verilmesi konusunda Sophie Charlotte'yi ikna etti.[68] 5 ya da 6 Aralık'ta Hannover'deki özel danışmanlara, Sophie Charlotte'nin imzaladığı bir vekâletnameyi (*Vollmacht*) ve Brandenburg'un konumunu ortaya koyan birçok bildiriyi sundu. Öte yandan yürütülen tartışmalarda Hannover özel danışmanları, gerek Kral I. Friedrich'in gerekse bakanlarının Leibniz ve Sophie Charlotte'nin girişimini desteklemediğini sonunda anladılar; bunun üzerine Georg Ludwig'den aldığı bir bildiriyle Berlin'e dönen Leibniz'in yarı resmi diplomatik çabalarından bir sonuç çıkmadı. 20 Mart 1702'de İspanyol veraseti için yapılan savaşın başında Celle ve Hannover, kan dökmeden insaflıca yaptığı ani bir saldırıyla Wolfenbüttel'i yendi. Leibniz'in Guelf tarihini yazma işi yolunda ilerlerken, bu ailenin yaşayan fertleri arasındaki ilişkiler dibe vurdu.

Bu küçük savaş patlak verdiğinde Leibniz, Sophie Charlotte ve maiyetiyle birlikte 1702 yılının Ocak ayının ikinci yarısında Hannover'e dönmüştü.[69] Öte yandan Prusya'daki kraliçe krallığına döner dönmez, yeniden kendisine katılması konusunda Leibniz'e baskı yapmaya başladı. Berlin'den gelen 15 Mart tarihli bir pusula acil bir duruma işaret ediyordu: "Bu mektubu size gönderiyorum beyefendi ve umuyorum ki yola çıkmanıza ramak kalmışken size ulaşır. Paskalya için gideceğim Lützenburg'da sizi sabırsızlıkla bekleyeceğim. Şimdilik size söylemem gerekenlerin hepsi bu."[70] Bu ivedi pusulayı gönderdikten birkaç gün sonra Sophie Charlotte, Leibniz'i olabildiğince erken görme isteğini aynı aciliyetle bildiren daha uzun bir mektup gönderdi. "Bu kart sayesinde beyefendi, sizi burada görmek için ne kadar sabırsızlandığımı ve büyük bir ısrarla aradığım sohbetinize ne kadar değer verdiğimi göreceksiniz."[71] İyi bir tedbir olarak da hizmetçisi Henriette Charlotte von Pöllmitz'in aldığı matematik kitabını öğrenmeye çalışırken deliye döndüğünü ve Hıristiyan yardımseverliğinin onun yardımına koşmasını gerektirdiğini belirtti.[72]

Leibniz, şahsen çok istemesine rağmen gidemedi ama bir ay kadar sonra matematik çömezi Mlle de Pöllnitz'e ikili aritmetiğinin bir örneğini gönderdi.[73] Bunun üzerine kadın, Sophie Charlotte'nin isteğini yineleyerek cevap verdi. 8 Nisan'da yazdığı mektupta "Majesteleri Kraliçe sizi davet ediyor" diyordu:

> Ve şimdi Lützenburg'a gelmeniz için size yalvarıyorum. Doğrusu en iyisi hemen gelmeniz. Zira biz kendimizi şu Alman atasözünde anlatılan durumun içinde görüyoruz: "Kedinin olmadığı yerde fare bey olur." Üstelik Majesteleri Kraliçe'ye şimdilerde refakat edecek kimse yok. Kötü bir arkadaştansa yalnız kalmayı yeğleyeceği de doğrudur. İşte bu sebepten ötürü sizin sohbetinizin tadını arıyor. [74]

2 Mayıs'ta Mlle de Pöllnitz kampanyayı başlattı:

> Sizden tek isteğim yakında gelmeniz. Sizi görmenin zevki bir yana ki bu benim için çok büyük bir hadisedir, Majesteleri Kraliçe'nin sadık hizmetçisi olarak size baskı yapmak benim görevim. Buraya gelmenizin bir hayır eylemi olacağına sizi temin ederim, çünkü Kraliçe'nin konuşabileceği kimsesi yok. Böylesine acil bir ihtiyaç durumunda şevkle yardımımıza koşacağınıza inanıyorum.[75]

Her zamanki gibi mecburiyet karşısında Leibniz, Hannover'den kendini kurtarmayı sonunda başardı: 11 Haziran 1702'de tüm yılı alacak bir ziyaret için Lützenburg'a vardı. Zamanını Sophie Charlotte ve Berlin'i ziyaret eden veya orada yaşayan diğer düşünürlerle (öncelikle John Toland ve Fransa sarayının vaizi Isaac Jaquelot) felsefi konuşmalara, kendi çalışmalarına ve mektuplaşmalarına, kiliselerin yeniden birleştirilmesi çabasına ve Berlin Bilim Cemiyeti'ne ayırdı.

Bu cemiyet için düzenli bir gelir sağlamak amacıyla yeni bir plan hazırladıysa da, yaşamının sonuna kadar tekrar tekrar çaba sarf etmesine rağmen planını hayata geçiremedi. Harz'daki rüzgâr değirmenlerinin yerine bu sefer ümidini Hannover'deki bir arazide deneysel amaçla yetiştirmeye başladığı ipekböceklerine bağlamıştı.[76] Kraldan başlayıp daha alt makamlara kadar inen pek çok kişiye sayısız bildiriyle duyurduğu gibi, bir kez dut ağaçları dikildikten sonra, ipekböceklerini yetiştirmek, ipek toplamak ve kumaş dokumak işsizler için istihdam sağlayabilir, prensliğe gelir kazandırabilir ve Cemiyet'i finanse edebilirdi.[77] Leibniz bu tür işsizlik analizini yeni yapıyor değildi. Harmanlama makineleri ve diğer mekanik araçların icadının yoksulları işinden edeceği gerekçesiyle bir tür endüstrileşme karşıtlığını (*ante litteram* ya da Luddizm) körüklemesinin üzerine Leibniz, bu yeniliklerin insanların geçimlerini tehlikeye atmadan onları rahata erdireceğini savunuyordu. Onun görüşüne göre, her ne kadar başlangıçta yeni meslekler bilinmeyecek olsa da her

zaman yeni iş kolları için imkânlar bulunacaktı.[78] 8 Ocak 1703'te Sophie Charlotte, Prusya'da ipek yetiştirmesi için ona izin verdi. 11 Mayıs 1703'te de Saksonya Elektörü ve Lehistan Kralı II. Augustus, Leibniz'e ve Sakson General Jacop Heinrich von Flemming'e Saksonya'da ipek yetiştirme izni verdi.[79] Fakat Prusyalı I. Friedrich'in ve onun özel danışmanı Friedrich von Hamrath'ın olumlu yaklaşımlarına rağmen 1703'ün Şubat ayı başında önerilen dut ağacı dikimi ertelendi, çünkü mevsimi geçmişti. Bunun üzerine yapmaya niyetlendiği planları şimdilik askıya alması ve Hannover'e dönmesi kibarca bildirildi Leibniz'e.[80]

O, Brandenburg'da uzunboylu oyalanırken, Hannover adına ispiyonculuk yaptığına dair söylentiler Berlin'de yayılmaya başladı. 1703'ün Şubat sonuna doğru zengin dul Elektres Sophie'ye yazdığı acılı mektubunda bu suçlamalardan bahsedip kesin bir ifadeyle "Bu ülkede kalmayacağım" der.[81] Ne var ki Mayıs'ta bir tutuklu olarak hâlâ Berlin'dedir. 8 Mayıs'ta Sophie Charlotte'ye yazdığı bir mektupta, Berlin ve Hannover tarafından kendisine duyulan şüpheden ne kadar uğraşırsa uğraşsın bir türlü kurtulamadığı için dert yanar:

> Umarım Kral, Hannover'den geldiğim için bana karşı önyargı beslemez ve Kraliyet Cemiyeti [Berlin Bilim Cemiyeti] bu olanlardan kötü etkilenmez. Aksi halde Berlin'e aşırı bağlılığından Hannover'de şüphe edilen biri olma talihsizliğine uğrayacağıma kuşku yok. Fakat ben her iki sarayın asıl çıkarı olan kamu yararını önemsiyorum.[82]

Sophie Charlotte, onu savunmak için kalemini alıp Braunschweig-Lüneburg diplomatı Hans Caspar von Bothmer'e 22 Mayıs'ta bir mektup yazdı: "Monsenyör Leibniz hâlâ burada. Onun gitmesine izin veremem. Hannover'deki insanların oradaki görevini bırakıp buraya geleceğine inanmalarından üzüntü duyuyor Leibniz. Bu mesele üzerine bir köle olacak kadar özgürlüğünü sevdiğini söylüyor."[83] Bu "kölelik" ne anlama gelirse gelsin, bu noktada Berlin'in cazibesi Leibniz'in Hannover'de ayarladığı görevlerin ve ayrıcalıkların rahat dengesini bozmadı.[84] Hannover'in sözüm ona mutlak idarecisinin esip gürlemelerine rağmen gezgin özel hukuk danışmanı, bir seferinde izin almadan on iki ay ortalıktan kaybolacak kadar özgürlüğün tadını çıkarmıştı. 17 Kasım 1703'te Sophie Charlotte'ye yazdığı bir mektupta şöyle diyordu Leibniz: "Berlin'den sonra onca zaman kaldığım Hannover'in benim için bir

yalnızlık olduğu doğru, ama bu yalnızlığın da hoş tarafları var, tıpkı bir süre perhiz yaptıktan sonra bir insanın iştahının açılması gibi bu yalnızlık beni rahatlatıyor."[85]

1703 yılının Haziran başında Leibniz sonunda Hannover "yalnızlığına" döndü. Ne var ki çok geçmeden yine yerinde rahat durmadı. Ağustos'ta Sophie'nin Lützenburg'daki kızına yapacağı ziyarete eşlik etmek istedi ama Sophie Charlotte'ye zarifçe anlattığı gibi Georg Ludwig'den kaynaklanan "bazı küçük engeller" onun yola çıkmasını engelledi. Bunun yerine dul elektresin ayarladığı bir dairede Herrenhausen'in sessiz sakin ortamında çalışmalarını sürdürdü.[86] Ocak 1704'te Berlin'e kısa bir kaçamak yaptı. Sonra her zamanki gibi yıllık karnavalın festivallerine katılmak üzere Hannover'e gidecek Sophie Charlotte'ye eşlik etmek üzere Berlin'den ayrıldı.[87] Ne var ki yolun yarısında Braunschweig ve Wolfenbüttel'de duraklayıp Dük Anton Ulrich ile görüştü. Birkaç gün sonra 26 Ocak'ta kardeşi Rudolf August'un ölümü üzerine Anton Ulrich dükalığın tek idarecisi oldu.[88]

1704 yılının 30 Ocak ile 2 Şubat tarihleri arasında Leibniz, Berlin'deki Bilim Cemiyeti'ni tüm ayrıntılarıyla –takvim tekelinden ipek üretimine ve kendisi için düşündüğü başkanlığa varıncaya dek– kendine model alacak benzeri bir cemiyetin Saksonya'da kurulması fikrini elektörün bakanlarına benimsetmek için "kendini belli etmeden (*incognito*)" Dresden'de kaldı. Cemiyete ilave bir gelir kaynağı olarak tütün tüketimine vergi konulmasını önerdi.[89] Ne de olsa insanların "sağlıkları pahasına aşırı kullanmaya" başladıkları tütün, en fazla ithal edilen ürün olduğu için de "daha fazla vergilendirilmeyi" hak ediyordu.[90] Leibniz'in ilkin Sakson elektörün Cizvit papazı Carlo Maurizio Vota[91] ile mektuplaşmalarında tartıştığı cemiyet projesi gayet olumlu karşılandı. Bunun üzerine Leibniz, II. Augustus'un onayına gönderilmek üzere bir taslak yapıyı (ve başkanın tayinini) Ağustos ayında hazırladı.[92] Aynı ayın 18'inde sekreteri Eckhart'ı söz konusu cemiyetin kurulmasını müzakere etmesi için ayrıntılı talimatlarla Lehistan'a gönderdi.[93] Kendisi de Berlin'e seyahat etme iznini alınca 27 Ağustos'ta Lützenburg'a vardı ve bu sefer altı aya uzanan bir ziyarette bulundu. Bu süre zarfında Ağustos sonundan Aralık ayına kadar Lützenburg'da kalan Prenses Wilhelmine Caroline von Ansbach –Georg Ludwig'in oğlu Georg August'un müstakbel eşi ve dolayısıyla Galler Prensesi olmaya aday– ile tanıştı.[94]

Eylül'de Leibniz'in kariyerini ilerletmeye yönelik daimi tutkuları tekrar depreşti. 1698 ve 1701'de Paris ve Viyana'da kendisine sunulan kütüphanecilik tekliflerini Katolikliğe geçmesi şart koşulduğundan geri çevirmişti. Keza aynı gerekçeyle Vatikan kütüphanesinin müdürlüğü gibi itibarlı bir makamı da istememişti.[95] 1699'da Pufendorf'tan boşalan Brandenburg sarayının tarih yazıcılığı makamını yeniden düşündü ama adaylığını Guelf tarihinin bilindik öyküsü kuşkusuz desteklemiyordu ve bundan da bir sonuç çıkmadı.[96] 24 Ağustos 1704'te Hannover'de şansölye yardımcısı Ludolf Hugo'nun ölümü, Hannover'de saray görevlileri hiyerarşisinin tepesine tırmanma gibi gayet parlak bir fırsatı önüne açmış gibi görünüyordu. Georg Ludwig'in onunla özel olarak ilgilenmediğini bilen Leibniz, Sophie Charlotte ve Sophie'den ona yeni şansölye yardımcısı olarak kendisini önermelerini istedi. Bu arada yine Hugo'nun ölümüyle boşalan Harz'ın denetmenliğinin kendisine verilmesini bizzat elektörden istedi.[97] Gelgelelim Leibniz'in referans gösterdiği bu soylu kişiler, meseleye farklı sebeplerle de olsa ihtiyatlı yaklaşıyorlardı. Sophie Charlotte her ne kadar iyi bir dost olarak Leibniz'in çıkarını kendi çıkarının önüne koymaya ve onun isteğini kardeşine iletmeye hazırdıysa da, Leibniz'in şansölye yardımcılığına terfi etmesinin onunla vakit geçirmesini iyiden iyiye engelleyeceğini biliyordu. Leibniz'in karakterini daha iyi tanıyan ve daha anlayışlı annesi ise onun yeni alacağı işin ağırlığının altından kalkabileceğinden kuşku duyuyordu.[98] Leibniz'in önde gelen iki kadın hamisinin görüşleri ne olursa olsun Georg Ludwig onun kariyer hırsına bilindik iğneleyici üslubuyla cevap verdi. Sophie, 20 Eylül tarihli mektubunda buna şöyle değiniyordu:

> Sonsuz saygı duyduğu yeteneklerinizin ona fayda sağlamadığından şikâyet ediyor; sizi nadiren görüyor ve üstlendiğiniz tarih yazma görevini pek de yerine getirmediğiniz kanaatinde. ... Şansölye yardımcılığı görevine gelince, Hintlilerle bile mektuplaşmak yerine böylesine ağır görevleri üstlenmenin yapınıza uygun düşmediğine inanıyor.[99]

Bu umutlar sönünce Leibniz başka planlara yöneldi. 8 Aralık ile 26 Aralık arasında Dresden'de önerilen Sakson Bilim Cemiyeti'ni, projeye doğrudan katılması öngörülen eski bir dostu Ehrenfried Walter von Tschirnhaus dahil çeşitli insanlarla ele aldı. Projeye olumlu bakan II.

Augustus'un huzurunda dinleyicilere önerisini sunma fırsatını yakaladı.[100] Fakat bir kez daha savaşın acil durumu, bilimin lükslerine galebe çaldı: Elektörü, Lehistan krallığından mahrum bırakma tehdidi içeren İsveç ile Büyük Kuzey Savaşı, Bilim Cemiyeti'ni finanse etmeye yetecek geliri de tüketti. Eli boş Berlin'e dönen Leibniz, Ocak 1705'te I. Friedrich için bir bildiri hazırlayarak geçen yıllar zarfında Brandenburg-Prusya için yaptığı hizmetleri ve harcamaları sıraladı ve 2000 talerlik ödeme istedi. Ayrıca bilimleri geliştirme ve kiliseleri yeniden birleştirme programını yürütmesi için kendisine azami özgürlük tanıyacak bir konumda Brandenburg sarayında çalışma isteğini de dillendirdi.[101] Bundan da bir sonuç çıkmadı ama Sophie Charlotte'nin aracılığı sayesinde 1 Şubat 1705'te kendisine 1000 taler gönderildi.[102] Bunun kraliçenin kendisine yaptığı son iyilik olduğu Leibniz'in aklının ucundan geçmezdi.

Barış Müzakereleri *(Negotium Irenicum)*

Sophie Charlotte ile giderek pekişen yakın ilişkisi ve Bilim Cemiyeti'ni kurma görevinin yanı sıra Berlin, 1697'den itibaren Leibniz için gönlünde yatan üçüncü bir sebepten ötürü cazibesini artırmıştı: Hıristiyan kiliselerinin yeniden uzlaştırılması, daha özelde Lutherci ve Reformcu mezheplerin yeniden birleştirilmesi. Evrensel uyumun metafiziksel bakış açısına dayanan ortak evrensel reform düşleri göz önüne alındığında bu barışçıl girişimde Leibniz'in Berlin'deki başlıca yandaşının Comenius'un torunu Daniel Ernst Jablonski olması şaşırtıcı değildir. Protestan topluluğunun 1697'de yaşadığı sıkıntılara tepki olarak Jablonski'ye, Lutherci ve Reformcu mezheplerin "Evanjelik" [bkz. Sözlükçe] ortak ismi altında yeniden birleşmesi için zemin hazırlama görevi verildi.[103] Leibniz hizipçilik izlenimi vermemek için "Luthercilik" yerine "Evanjelik" terimini kullanmaya özen gösterirdi.[104]

Ezechiel Spanheim'ın 24 Aralık 1697'de yapılacak tartışma için Hannover'e getirdiği Jablonski'nin isminin geçmediği kitabı daha başlığıyla, Protestanların teolojik anlaşmazlıklarını en aza indirip aşmaya yönelik girişimin barışçıl amacını belli ediyordu: İki Evanjelik Kilise'nin (Genelde Lutherci ve Reformcu diye adlandırılan) İnancındaki Birlik ve Farklılığın Kısa bir Açıklaması Ki Bu Açıklama Bu Farklılığın Hıristiyan İnancının Temelini Hiçbir Surette Bozmadığını Apaçık Göstermektedir

(*Kurtze Vorstellung der Einigkeit und des Unterscheides, im Glauben beyder Evangelischen so genandten Lutherischen und Reformirten Kirchen: woraus zugleich erhellet, daß sothaner Unterscheid den Grund Christl[ichen] Glaubens keinesweges anfechte*). Kısacası 1530 tarihli *Confessio Augustana* üzerine açık tartışma temelinde aşılabilir farklılıklarla ilgili başlıca üç alan saptandı: özellikle ilahi sıfatların (her şeye gücü yetme, her yerde bulunma, her şeyi bilme) İsa'nın insan doğasına aktarılması; İsa'nın bedeninin ve kanının ekmek şarap ayininde gerçekten bulunması meselesi ve seçim ve ilahi takdir öğretisi.[105] Bu belge, Leibniz tarafından Johann Fabricius ve Johann Andreas Schmidt'e verildi.[106] Bu zatlar Guelf dükleri tarafından kurulup desteklenen Helmstedt Üniversitesi'nin ılımlı teologlarıydı ve bu göreve atanmaları, söz konusu üniversitede Georg Calixt'in öncülüğünü yaptığı barışçıl Lutherci geleneği sağlamlaştıracağını uman Leibniz tarafından desteklenmişti. Fabricius ve Schmidt kendi kararlarını (*judicium*) yazmakla meşgulken, Leibniz Molanus'la yakın işbirliği içinde Jablonski'ye vereceği yeni bir cevap üzerinde çalışıyordu. Özenli analizleri bir yıla uzamış ve bu bir yıl içinde çeşitli taslaklar çıkarmışlardı. Ancak 1699'un başında Berlin'e gönderilmeye hazır kayda değer bir metin ortaya çıktı: *Unvorgreiffliches Bedencken über eine Schrift genandt "Kurtze Vorstellung"*.[107] Bu metinde birçok tartışma konusunun içinde ekmek ve şarap ayininde İsa'nın bedeninin ve kanının gerçekten bulunması ve seçim meseleleri çok kapsamlı felsefi ve teolojik sonuçları olan iki çetrefilli konuydu. Seçim konusunda Lutherciler ile Kalvenciler arasındaki tartışma, ilahiyatın çok önemli noktalarına dayanıyordu: insanın özgürlüğü ve sorumluluğu meselesi, günahın sebebi, Tanrı'nın adaleti ve iyiliği. Protestanların kurtuluşta inayetin rolüne yaptıkları vurgu ile günahta insan özgürlüğünün ve sorumluluğunun payı arasında nasıl bir denge kurulmalıydı? Luthercilerin savundukları, ekmek ve şarap ayininde İsa'nın bedeninin ve kanının gerçekten bulunması meselesine gelince, Leibniz'e göre bu meselenin iki boyutu vardı: İsa'nın bedeninin ekmek ve şarap ayininin kutlandığı her yerde aynı anda gerçekten bulunma olasılığını ortaya koyacak felsefi bir beden anlayışını sunmak ve gerçek mevcudiyet öğretisini dışlamayacak şekilde Reformcu öğretiyi teolojik açıdan yorumlamak. Molanus'la yaptığı mektuplaşmalarda ve kaleme aldığı *Unvorgreiffliches Bedencken*'in bazı bölümlerinde,[108] söz konusu meselelerden oluşan bu iki dosyayı

açıkçası *Théodicée*'ye hazırlık babında ele almış ve bedeni uzama indirgeyen Kartezyenci anlayışa karşı çıkmıştır.

Her ne kadar Molanus ve Leibniz'in *Kurtze Vorstellung*'a nihai cevabı hazırlamaları bir yılı bulduysa da, bu arada Jablonski onların ne düşündüklerini öğrenmek için çeşitli kereler ağızlarını aradı. Özellikle, 1698 yılının Eylül ve Ekim başlarında onlarla Hannover'de görüştü.[109] Leibniz bu ziyaretlere Kasım'da karşılık verip özellikle kiliselerin yeniden birleştirilmesini tartışmak amacıyla Berlin'e yapılan davete ilk kez katıldı. Bu ziyaretinde Protestanlar arasındaki başlıca üç tartışmalı mesele –İsa'nın sıfatlarının aktarılması, ekmek ve şarap ayininde İsa'nın bedeninin ve kanının gerçek mevcudiyeti ve seçim– hakkındaki Eylül'de özetlediği görüşlerinden oluşan bir *Tentamen Expositionis Irenicae*'yi sarayın din görevlisine sundu.[110] Bu metin, Jablonski tarafından önde gelen Pietist* Philipp Jacob Spener (metni "takdirle" karşıladı)[111] ve Reformcu teologlar Samuel Strimesius ve Barthold Holzfuss'a –söz konusu metne bir *Annotata placida* ile cevap veren– iletildi.[112] Sonuçta Leibniz, Kalvenci itirazlara cevap verip bu üç büyük tartışmalı meselenin hiçbirinin en azından karşılıklı hoşgörü şeklindeki birliğe engel teşkil etmediği yönündeki fikrini yineledi.[113]

Ne var ki Leibniz ve Jablonski'nin barışçıl çabalarına rağmen Mart 1699'da Lutherci ve Reformcu taraflar hâlâ bir uzlaşıya varamamışlardı.[114] Sonbaharda bağımsız bir barışçıl inisiyatif, tartışmaları Leibniz'in ne onayladığı ne de katıldığı bir yöne kaydırınca müzakereler durdu. Philipp Jacob Spener'in arabuluculuğu sayesinde iki İsveçli Reformcu teolog Jeremias Sterky ve Benedict Pictet, Protestanlar arası tartışmaları Lutherci Hamburglu teolog Daniel Severin Scultetus ile tartıştı. Onların görüşlerine göre, İngiltere, İskoçya, Brandenburg, Braunschweig-Lüneburg ve muhtemelen Danimarka ve İsveç'in dahil olduğu geniş çaplı bir Protestan teolojisi konferansını düzenlemenin vakti gelmişti.[115] Helmstedt teoloğu Johann Fabricius'un Branunschweig-Lüneburg dükalıklarının teoloji temsilcisi olması önerildi ve Brandenburg bu girişimi desteklemeye hazır görünüyordu.[116] Gelgelelim Leibniz'in görüşüne göre, bu girişim ayrılıkları azaltmak yerine artıracağa benziyordu. Ona göre,

* 17. yüzyılda Alman Lutherciliği içinde doğan, bireysel ahlaki erdemi vurgulayan Pietizm adıyla anılan dinsel reform hareketi yandaşı–r.n.

özel olarak çalışan küçük, seçkin ama temsil kabiliyeti olan bir grup teoloğun tartışmalı konularda anlaşmaya yönelik titiz müzakereleri, yeniden birleşmeye giden yolu önceden hazırlamalıydı. Teolojik ayrılıkların önceden tespit edildiği oldukça sağlam bir platfom olmaksızın uluslararası büyük bir konferansa hazırlıksız girmek, taraflar arasında görüş ayrılıklarını körüklemekten öteye geçmeyecekti. Özellikle Jablonski, Molanus ve İngiliz elçi James Cressett'le yaptığı mektuplaşmalarında Leibniz, Protestanlar arasındaki tartışmalı meselelerin durumunu ve önerilen teoloji konferansına karşı çıkışının sebebini anlattı.[117] Gelişmeler Leibniz'in istediği yönde olsa bile, bu zayıf bir teselli verecekti sadece. 27 Aralık 1699'da Jablonski, Brandenburg bakanlarının konferansa yönelik heveslerinin söndüğünü ve konferans yapma planlarını "rafa kaldırdıklarını" bildirdi.[118]

1702'nin sonuna doğru Prusya kralı meseleye el atmaya ve kendi toprakları içinde Lutherci ve Reformcu kiliseleri birleştirmeye karar verdi. Refomcu mezhebin Jablonski ve Strimesius, Lutherci mezhebinse Magdeburg'un Pietist dekanı Johann Joseph Winckler ve Berlinli din görevlisi Franz Julius Lütke'nin temsil edeceği bir Barış Birliği (*Collegium Irenicum*) düzenlemesi için Evanjelik Piskopos Benjamin Ursinus'a emir verdi.[119] Ne var ki daha Barış Birliği 1703'te çalışmalarına başlamadan Winckler'in *Arcanum Regium* (Frankfurt, 1703) adıyla yayımladığı kitap, bir polemik fırtınası kopardı.[120] Peşinden Barış Birliği'nin organize ediliş tarzını eleştirdiği yazılı protestosu ikinci bir fırtına yarattı.[121] Tüm bu olaylar yeniden birleşmenin kapalı kapılar ardında yapılacak tartışmalarla titizlik içinde hazırlanması gerektiği, aksi halde polemik dolu broşürlerin çapraz ateşinin arasında kalınmasının kaçınılmaz olacağı yönündeki Leibniz'in uyarısını haklı çıkarmıştı.[122] Hannover tarafında Molanus ve Leibniz, I. Friedrich'in birleşmeyi tek taraflı yürütmesinden büyük rahatsızlık duyuyorlardı. Onlara göre, Prusya kralının bu tavrı, Reformcu barışçılığın, "Kalvenciliğin Brandenburg bölgelerine sokulması gibi, pek de iki kilise arasında barışı tesis etme" amacı gütmeyen salt bir göz boyama olduğu yönündeki eski Lutherci şüpheyi yeniden uyandırıyordu.[123] 18 Aralık 1703'te kralın emri üzerine Ursinus uzlaşıdan yana bir mektubu Molanus'a gönderdi, Molanus da bu mektubu Leibniz'e iletti.[124] Molanus ve Leibniz, 15 Ocak 1704'te birlikte bir cevap yazıp Berlin'e gönderdiler. Cevaplarında Brandenburg'da girişilen

türden hizipçi çözümlere karşı Protestanların genel anlamda yeniden birleşmesini öne çıkardılar. Molanus ve Leibniz, bölgesel bir yaklaşımın esasında "Evanjelikler [bkz. Sözlükçe] arasında yeni bir bölünme" yaratacağı konusunda uyarıda bulundu.[125]

Hannover ve Berlin'in dinsel uzlaşı yolunun üstündeki bu engellerle karşı karşıya kalan Leibniz, yardımın Manş Denizi'nin karşı yakasından geleceğine umut bağlamaya devam ediyordu. İngiltere ve İngiliz elçi James Cressett, Leibniz'in büyük Protestan birliği planında hiç de yeni unsurlar değildi. Leibniz İngiltere Kilisesi'ni Lutherci ve Refomcu mezhepler arasında kesin arabuluculuk rolü oynamaya aday görüyordu.[126] Üzücü Ryswick Antlaşması'nın ardından bu cephede hareketlenme belirtileri sezen Leibniz Cressett'e bir mektup yazıp, İngiliz kralının Avrupa'daki en büyük Protestan ülkenin yöneticisi olarak oynayacağı öncü role değinmişti.[127] Almanya'da önceki kuşaktan bir Britanya Adaları yerlisinin –Comenius'un yakın arkadaşı, gezgin İskoç John Dury (1596-1680)– sarf ettiği örnek barış çabalarını İngiliz elçiye hatırlatan Leibniz, bu eski çabaları başarılı bir sonuca bağlamanın zamanının artık geldiğini savundu. Onun görüşüne göre, Protestan birliğini yeniden sağlama işinin giderek zorlaşan üç boyutu vardı: siyasi birlik veya "iyi bir yurttaşlık anlayışı", dinsel hoşgörü ve son olarak teolojik anlaşma veya "görüşlerin bağdaşması". Leibniz şöyle devam ediyordu:

> Birinci ve ikinci boyut bana göre gerekli, başarılabilir ve yeterlidir. Birinci boyut her iki tarafın da bekası için siyasi zeminin gerekliliğidir. İkinci boyutu, Hıristiyan iyilikseverlik ilkesini gerekli kılmaktadır ve pekâlâ başarılabilir. Üçüncü boyut, bana başarılması imkânsız gibi geliyor ama bu şart da değil zaten. Yine de yetkin teologların, en azından benim görüşüme göre, tartışmaların gerçeklikten çok ifadeden kaynaklandığı kimi noktalar üzerinde çalışabilmeleri iyi olurdu.[128]

Cressett istekli bir cevap gönderip bu davada kralın desteğini almak için elinden geleni yapacağını belirtti.[129] 15 Ocak 1698'de Cressett, III. William ile birlikte Canterbury Başpiskoposu Th. Tenison ve Salisbury Piskoposu Gilbert Burnet'in "iyi niyetlerini" ve "böyle bir plandan duydukları büyük memnuniyeti" Leibniz'e bildirdi.[130] III. William'ın 1698 sonbaharında Celle'ye yapacağı ziyarete hazırlanan Leibniz, Protestanların karşılaştıkları siyasi ve dini baskıyı anlattığı bir bildiri hazırlayıp

Cressett'en bunu krala iletmesini istedi.[131] Ayrıca Elektres Sophie ve onun soyu yoluyla Britanya'da bir Protestan verasetin sağlanmasının zaruriyeti konusunda krala baskı yapmak için Celle Düşesi'nden yardım aldı.[132] 8 Ocak 1699'da Leibniz, kiliselerin yeniden birleştirilmesi meselesini hakkında bir mektubu, teolojik fikir özgürlüğünün önde gelen savunucularından biri olan Gilbert Burnet'e gönderdi. İngiliz Kilisesi'nin din adamlarının çoğunluğu, teolojik anlaşmanın yalnızca birkaç temel inanç ilkesi üzerinde gerekli olduğunu, geri kalan her şeyin özgür düşünceye ve yoruma bırakılması gerektiğini savunuyordu.[133] Burnet'in cevabı, Protestanlar arasındaki bitmeyen çekişmelerden tek gerçekçi çıkış yolu olarak İngiltere Kilisesi'nin benimsediği tartışmalı görüşlere yönelik esnek tavrı gösteren samimi ve açıksözlü bir cevaptı. Burnet, Protestan birliğine giden yolun üzerindeki iki büyük engelin –ekmek ve şarap ayiniyle ilgili öğreti ile seçim ve ilahi takdir meselesi– Kıta Avrupası'ndan nasıl kaldırılacağını aynı üslubuyla kısaca şöyle açıklıyordu:

> Benim naçizane fikrime göre, sizin aranızda sağlam bir uzlaşı tesis etmenin tek yolu bizim İngiltere'de büyük bir memnuniyetle takip ettiğimiz yöntemi izlemektir. Ekmek ve şarap ayini meselesine gelince biz sadece Töz dönüşümü öğretisini reddediyor, geri kalanı açıklamayı veya yorumlamayı din adamlarının keyfine bırakıyoruz. Bazıları ekmek ve şarap ayininde İsa'nın sahiden bulunduğuna inanırken, diğerleri onun sembolik olarak bulunduğunu öne sürüyor ve bu farklı görüşler bizim aramızda tartışmaya yol açmıyor. İlahi takdir meselesine gelince, bizim Akidelerimiz doğrusu S. Austins [Augustinus'un] öğretisini destekliyor ama çok resmi bir tarzda değil, dolayısıyla başka inançtan temiz vicdanlı insanlar da o öğretiyi benimseyebilir. Çoğumuz genel olarak Arminiusçuluk diye adlandırılan bir öğretiyi benimsiyoruz, ama mutlak kararı savunan bazı piskoposlar ve başka kimseler de var. Dolayısıyla hepimiz tek bir mezhebe bağlı değiliz; fikirlerimizin farklı olmasına rağmen büyük bir sevgi ve dostluk içinde yaşıyoruz. Bu tür bir yöntem sizin aranızdaki ihtilafı da çözebilir, aksi halde ihtilafınızı çaresiz ve çözümsüz diye kestirip atmanız gerekecek.[134]

Aynı yıl Burnet, *Exposition of the Thirty-Nine Articles of the Church of England* adındaki etkili kitabını yayımladı. Bu kitap Canterbury Başpiskoposu Matthew Parker ve Kraliçe I. Elisabeth'in yürürlüğe koyduğu Otuz Dokuz Madde'de İngiliz Kilisesi'nin resmi öğretisi hakkında ayrıntılı bir yorum sunuyordu. Hem Leibniz hem de Jablonski İngiltere

Kilisesi'nin formülasyonlarını süregiden tartışmalarda, özellikle seçim ve ilahi takdir meselesinde faydalı bir teolojik arabulucu olarak gördüğünden, Jablonski, Burnet'in "İlahi takdir ve Seçim" meselesine ayırdığı 17'inci maddeyi Latinceye çevirdi ve peşinden Leibniz bu maddeyi açımladı. Sonuç Burnet'in metni üzerine yazılmış uzun bir şerh oldu ve bu şerh üç farklı taslak formundan geçtikten sonra nihayet 1705'te tamamlandı. Yayımlanmaya hazır hale geldiği 1706 yılında Hannover ile Brandenburg arasındaki ilişkinin kötüye gitmesi, Protestanların arasında kilisenin birliği fikriyle birlikte el yazmasının da rafa kaldırılmasına yol açtı.[135]

Leibniz, Protestanları bölen seçim meselesi hakkındaki bu temkinli tartışmaya önemli katkılar sundu. Özellikle, Burnet'in tartışmanın "başı ve kaynağı" olarak gördüğü meseleye eğildi: katı Kalvencilerin savunduğu şartsız Seçim (ya da "mutlak karar" öğretisi. Bu öğretiye göre Tanrı'nın seçim kararı, yarattıklarının eylemlerini ve tepkilerini hiçbir surette hesaba katmadan gerçekleşiyordu. Bu görüşe karşı Hollanda Reformcu teoloğu Jacobus Arminius (1560-1609), Erasmus'un insancıl geleneğinin izinden gidip seçimin Tanrı'nın inayetine bireylerin tepkisi hesaba katılarak gerçekleştiğini savundu. Onun takipçilerinden Simon Episcopius ve Jan Uytenbogaert, Arminius'un öğretisini 1610'da beş "itiraz maddesi" halinde sistemleştirdi. Bu maddeler 1618-19 tarihlerinde toplanan Hollanda Kilise Meclisi'nde Reformcu din adamları tarafından kınandı. Kalvencilerle Arminiusçuları [bkz. Sözlükçe] ayıran meselelerde, Leibniz her ne kadar Burnet'e yaptığı yorumda yaratma anında Tanrı'nın kararlarının tamamının birbiriyle bağlantılı ve eşzamanlı olduğu noktasında ısrar edip iki tarafın konumunu uzlaştırmanın bir yolunu aradıysa da, kesinlikle Arminiusçulara karşı daha fazla sempati besliyordu. Leibniz'in görüşüne göre, Tanrı'nın yaratma kararı, daha en baştan kimin seçici olacağı ve seçicilerin Tanrı'nın inayetine nasıl karşılık vereceği gibi faktörler de dahil olmak üzere, olası en iyi dünyanın içinde yer alacak tüm faktörlerin eşzamanlı hesabını gerektiriyordu.[136]

Roma Katolikliğine karşı beslediği sempatinin azalmasına rağmen, öncelikle Protestanların yeniden birleşmesiyle ilgilendiği dönemde Katoliklerle Protestanların uzlaştırılması yönündeki çabalarını da sürdürdü. Ekim 1696'da Wiener-Neustadt'ın piskopos yardımcısı Reiner von Vlostorff aracılığıyla imparatorun Piskopos Rojas'ın halefi Franz Anton von

Buchaim'e kiliselerin yeniden birleştirilmesi konusunda Molanus ve Leibniz ile müzakarelere başlamasını emrettiğini öğrendi.[137] Hiçbir gelişme olmadan aradan onca zaman geçtikten sonra Mayıs 1698'de planda bir değişikliğin olup olmadığını temkinlice soruşturdu.[138] Viyana'dan gelen cevap güven tazeleyiciydi: Buchhaim, Molanus ve Leibniz ile çok yakın zamanda temas kurmayı umuyor ve Hannover'i ziyaret etmeyi planlıyordu.[139] Eylül'ün başında Loccum'da Buchhaim, Molanus ve Leibniz arasında gizli görüşmeler yapıldı. Bu görüşmeler temelinde Leibniz ve Molanus Roma Katoliklerinin endişelerini gidermeye büyük katkı sunan bir bildiri –*Declaratio Luccensis*– hazırladılar. Latince bildiri metni, Leibniz tarafından Fransızcaya çevrildi ve iki versiyonu Georg Ludwig'e sunuldu. Buchhaim, kendi adına Roma'daki tartışmalar hakkında olumlu bir rapor gönderdi.[140] Ne var ki Buchhaim'in temkinli iyimserliğine rağmen hiçbir somut sonuç elde edilemedi.[141] Söz konusu bildirinin ortaya koyduğu çerçeve içinde yapılan sonraki tartışmalar, 1700 yılının son aylarında Viyana'da Leibniz, Buchhaim ve başpiskopos Da Via arasında yürütüldü.

Da Via'nın Roma'ya gönderdiği rapor, Protestan tarafın –özellikle Leibniz'in– ne denli açık fikirli olduğunu vurguluyordu.[142] Leibniz ve Molanus'un önerdiği strateji, temel hatlarıyla yirmi yıl önce Rojas'la fikir birliğine varılan stratejinin aynısıydı: öncelikle Luthercilerle Roma Kilisesi'ni birleştirmek ve ardından her iki tarafın da sahiden evrensel diye benimseyeceği, tartışmalı meseleleri kesin karara bağlama işini üstlenecek bir konsilin toplanması. Da Via'nın belirttiği gibi, Leibniz Roma Kilisesi'ne önemli ayrıcalıklar tanımaya hazırdı: Rum ve Fransız kiliselerinin modelleri takip edilip, Augsburg Mezhebi'nin kiliselerine ayin ve pratiklerde –din adamlarının ve cemaat mensuplarının evlenmesi dahil– bir ölçüde özerklik tanınması koşuluyla onlar doğrulama, kutsal ayinler ve papalık otoritesi konusunda Katolik öğretileri kabul etmeye hazırdı. Leibniz, bu öğretiler doğru yorumlandığı takdirde aslında *Confessio Augustana* öğretileriyle uyuştuğunu savunuyordu.[143] Ne yazık ki, Lutherci tarafın çok kayda değer açılımları Kardinal Paolucci'nin sert tepkisiyle karşılaştı. Da Via'ya verdiği cevapta Paolucci "istenilen şartların aşırılığından" şikâyet edip Latin Kilisesi'ne "çeşitli ayinlerin veya inançların" sokulmasında Rum kiliselerinin örnek alınamayacağını savundu.[144]

Roma'daki kapılar kapanmış görünürken, Leibniz Bossuet ile iletişim kurma kanalını yeniden açtı. Temmuz 1694'te son fikir alışverişlerinden itibaren piskopusun sessizliğini korumasına rağmen 16 Ekim 1698'de Leibniz Fransız teoloğa yazmaya karar verdi.[145] Bir ay sonra, muhtemelen piskoposun sessizliğini bozmak için bu mektubundan daha fazlasına gerek olduğunu sezen Leibniz, Dük Anton Ulrich'ten yardım istedi. 17 Kasım'da ona bir mektup yazıp dini meseleler hakkında Molanus, Pellisson ve Bossuet ile yaptığı son konuşmaları özetledi ve kesilen müzakereyi yeniden başlatmak için nüfuzunu ve Fransa ile olan iyi ilişkilerini kullanmasını istedi dükten.[146] Anton Ulrich, Wolfenbüttel sarayındaki Fransız elçi Charles-François de Caradas du Héron aracılığıyla Leibniz'in mektubunu XIV. Louis ve Bossuet'ye gönderdi.[147] Bu sefer Meaux Piskoposu, 11 Ocak 1699'da Leibniz'e cevap vermek zorunda kaldı.[148] Gelgelelim kiliselerin yeniden birleştirilmesi hakkındaki bu yeni fikir alışverişi eskisinden daha başarılı olmadı. Aksine, Kutsal Kitap'ın yasalarıyla ilgili Trento Konsili'nin kararı hakkında yapılan keskin bir polemik aralarındaki iletişime son verdi.[149] Bossuet'nin 12 Nisan 1704'te ölmesi, aralarındaki sıkıntılı ilişkiyi bitirdi. Ertesi yıl Kemneyli Thomas Burnett'e bir mektup yazan Leibniz seçkin Fransız teoloğuyla başarısız diyaloğu hakkında acı yorumlarda bulundu:

> Meaux Piskoposu ... aşırı kararlı bir havadaydı ve işleri yokuşa sürüyordu. Vicdanımdan ve hakikatten vazgeçmeden kabul edemeyeceğim öğretiler geliştiriyordu. Bundan dolayı kesin ve kati cevaplar verdim ve ne kadar büyük bir tartışmacı olursa olsun onun ince taraflarını gayet iyi bildiğimi kendisine göstermek için ben de onunki kadar gururlu bir tavır takındım. Tartışmalarımız bir kitabı doldurabilirdi.[150]

Hıristiyanlar arasındaki bölünmeyi sona erdirmek için bir temel olarak Hıristiyan iyilikseverliğine ve evrensel barış sevgisine canı gönülden inanışı sağır kulaklarda yankı bulmadı:

> En büyük erdem olan iyilikseverlik, İsa'nın tavsiye ettiği barış sevgisi ve Hıristiyan ılımlılığına dair uzun zamandan beri öne sürülen kanıtlar, bir buçuk asırdan beri Batı'yı parçalamış ve ruhlarımıza büyük zarar vermiş talihsiz bölünmeyi ortadan kaldırmaya veya yok etmeye hizmet edecek, elimizden gelen her şeyi yapmayı günümüzde gerekli kılmaktadır[.][151]

Felsefe ve Matematik

Locke Okumak

Leibniz'in Hannover ile Berlin arasında mekik dokuyuşu ve siyasi, dini ve fiili alanlarda yürüttüğü yorulmak bilmez çabalar, Guelf tarihini yazma işini elbette yavaşlatmış olabilirdi ama şaşırtıcı genişlikte bir yelpazede felsefe ve matematik alanlarında fikir alışverişinde bulunmaktan alıkoymadı onu.

Sözgelimi 1690'lardan 1704'e ve sonrasına kadar dikkatini, on yedinci yüzyıl felsefesinin en önemli ve etkili eserlerinden biri olan John Locke'un *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*'si (1992; *An Essay Concerning Human Understanding*; 1690) çekmişti. Locke'un başyapıtının (*magnum opus*) yayımlandığı yıl Leibniz bu eseri son yayınlar arasında sıralayan bir duyuru almıştı Magliabechi'den.[152] 1690 ile Haziran 1695 arasında bir tarihte söz konusu kitabın ilk baskısını alıp okudu ve 21 Haziran 1695'te Kemneyli Thomas Burnett'e yazdığı mektupta kitaptan ilk kez söz etti.[153] Bu zamandan Locke'un 8 Kasım 1704'te (28 Ekim. E.U.) ölümüne kadar Hannover saray danışmanı İngiliz düşünürle bir iletişim kanalı açmak için defalarca uğraştı ama ne yazık ki zamanın çok önemli bu iki adamı arasında doğrudan mektuplaşma imkânı yakalanamadı.[154] Locke kibar ama ısrarlı bir tavırla mektuplaşma yoluyla fikir alışverişine girmeyi reddedip, Kemneyli Thomas Burnett ve daha sonra Leydi Domaris Masham aracılığıyla Leibniz'in çabalarını öğrenmekle yetindi. Bu çekincesinin ardında yatan nedenler arasında, herhalde daha baştan kendi eseri hakkında Alman bilim adamının kaleme aldığı yorumlardan etkilenmemiş görünmesiydi. 1695'te Leibniz, Locke'un *Deneme*'si üzerine bir dizi yorum yazıp 17 Mart 1696'da İngiltere'den güvenilir dostu Thomas Burnett'e gönderdi.[155] Bunun üzerine Burnett bu yorumları "Bay Locke ya da başka yetkin insanlara"[156] iletmek için Leibniz'den izin isteyip dünden hazır olan izni aldı.[157] İskoç adam hiç zaman kaybetmedi. Leibniz'in Floransa'da 1689'da tanıştığı hukukçu Alexander Cunningham'ın (1655*-1730) aracılığından faydalanıp Leibniz'in metinlerini Locke'un eline teslim etti.[158] Locke onları okuyup 1696 yazında Cunningham'la tartıştı[159] ama ne yazık ki tepkilerini Burnett'e iletmekten geri durdu.[160] 11 Şubat 1697'de Leibniz mektup

arkadaşından Locke'un ne düşündüğünü öğrenmesini istedi[161] ama Locke, Burnett aracılığıyla şimdilik Leibniz'in yazısına hak ettiği zamanı ayıramayacağını ve hevesli Alman düşünüre son yazdığı kitapçıkları göndermekle yetineceğini bildirdi.[162]

19 Nisan 1697'de Leibniz'in yorumlarının düzeltilmiş bir versiyonu Locke'a dostu Jean Le Clerc aracılığıyla gönderildi ama bu yorumların dolambaçlı bir yoldan Locke'un eline ulaşması, Leibniz'in niyetlerini boşa çıkarıp onu Locke'un gözünden düşürdü. Temmuz 1696'da Leibniz, yorumlarını yayımlama isteğini Basnage de Beauval'a bildirdi. Bu istek üzerine yorumların bir nüshasını alan Basnage, onları Pierre Coste'un Amsterdam'da hazırlamakta olduğu Locke'un *Deneme*'sinin Fransızca tercümesine giriş olarak kullanmayı önerdi.[163] Leibniz, bir yazardan izin almadan onun kitabına önsöz olarak eleştirel yorumlarının kullanmasının doğru olmadığını belirtip teklifi geri çevirdi; ama yorumlarının yenilenmiş bir nüshasını Basnage'ın editörlüğünü yaptığı *Histoire des ouvrages des savans*'da yayımlanması umuduyla Hollanda'ya gönderdi.[164] Leibniz'in niyetini umursamayan veya yanlış anlayan Basnage, yorumları Le Clerc'e verdi, sonuçta o da Locke'a iletti. Hiçbir zaman Leibniz'e pek sempati beslememiş olan Le Clerc, Basnage'ın fikrini güya Leibniz'in fikriymiş gibi Locke'a anlattı ve fazladan şunları da ekledi: "Bu matematikçi hakkında çok iyi şeyler duydum ama uzunca bir zamandan beri birkaç dağınık kanıt dışında hiçbir şey üretmeden büyük ve harika şeylerle [*magna et praeclara minatur*] bize gözdağı veriyor.[165] Her halükârda onun sizi anlamadığını düşünüyorum ve (aramızda kalsın) onun kendisini tam olarak anladığından da şüpheliyim."[166] Yorumların yazarıyla, *Deneme*'nin zaten gönülsüz olan yazarı arasında doğrudan bir fikir alışverişi için iyi bir başlangıç değildi bu elbette.

Leibniz'in yorumlarına Locke'un övücü olmayan tepkilerini alması için 1708'e kadar beklemesi gerekiyordu. Yazarının ölümünden sonra Londra'da 1708'de yayımlanan *Some Familiar Letters between Mr Locke and Several of His Friends*'de Locke'un sırasıyla Nisan ve Mayıs 1697'de William Molyneux'a (1656-98) yazdığı iki mektup yer alıyordu. Locke birinci mektubunda Cunningham'la birlikte Leibniz'in yorumlarını dikkatlice okuduğundan söz edip şöyle diyordu:

> İtiraf etmem gerekirse, onları okuduktan sonra ne yorumlarının ne de *Acta Eruditorum* dergisinde söylediklerinin, Bay Leibniz'in büyük ününün bende uyandırmış olduğu izlenimi karşılamadığını anladım[167]. ... Ve şu kanıya vardım ki büyük insanlar bile büyük düşünmüyorlarsa, hiçbir konuya vakıf olamazlar ve geniş zihinlerin de dar fikirleri olabilir.[168]

İkinci mektubunda Locke, 30 Mart (E.U.) / 9 Nisan (Y.U.) 1697 tarihli mektubunda Le Clerc'in ifade ettiği Leibniz hakkındaki incitici görüşünü savunup sözlerini şöyle bağladı: "Sizin bendenizin ve bu beyefendinin [Le Clerc] söz konusu adamla ilgili olarak tamamen fikir birliği içinde olduğumuzu görüyoruz ve bu tür basitlikler, o adamın söylendiği kadar büyük bir adam olmadığını düşünmeye itiyor beni."[169] Leibniz'in Locke'a bakışının 1708'den sonra epey soğuması rastlantı olmasa gerek. 24 Ekim 1709'da Rinteln Üniversitesi'nde profesör olan Friedrich Wilhelm Bierling'e yazdığı mektupta kuru bir edayla şöyle der: "Locke'un insanın anlama yetisi üzerine kitabı tatmin edici değil [parum satisfacit]".[170] Bierling'den destek alan Leibniz, sonraki mektubunda bu sefer Le Clerc'i işin içine katarak olumsuz yargısının sebeplerini açıkladı.[171] Daha da kırıcı bir üslupla 1711'de Malebranche'a yazdığı mektupta meydan okuyordu: "İnsanlık, ruh, anlayış ve hatta Tanrı hakkında yanlış ve bayağı görüşlere sahip olan Bay Locke, Bay Clerc ve benzerleri gibi kimi kaygısız felsefecileri geride bırakma mücadelesi vermeye çalıştım."[172] Daha sonra 14 Mart 1714'te Nicolas Rémond'a yazdığı bir mektupta Locke'un kendi yorumlarını gördüğünü ama "onları M. Molineux'a gönderdiği bir mektupta karaladığını" belirtir:

> Bay Locke'un ölümünden sonra yayımlanmış diğer mektuplarında da bu karalama görülebilir. Bu mektuplar yayımlanana kadar fikrini bilmiyordum. Söylediklerine şaşırmadım: Biz prensiplerimizde biraz farklı insanlardık ve benim önerdiğim şey ona çelişkili gelirdi. ... Bay Locke, ince yanları ve yeteneği olan biriydi. Ayrıca nasıl cazibeli kılacağını bildiği yüzeysel bir metafiziğe sahipti; ama matematikçilerin yönteminden habersizdi.[173]

Leibniz, özellikle Locke'un kendisiyle doğrudan tartışma imkânını geri teptikten sonra kuruntularını üçüncü bir tarafa iletmesine içerlemişti. "Bay Locke'un ölümünden sonra yayımlanmış Bay Molineux'a gönderdiği bir mektuptan anladığım kadarıyla, bu yetkin İngiliz adam

itirazlara nezaketle karşılık vermiyor. Benim eserim hakkındaki düşüncesini bana hiç iletmediği için ona cevap verme imkânından mahrum kaldım."[174] Her halükârda Leibniz, Locke'un *Deneme*'si hakkında yaptığı yoğun çalışmayı bitirdikten ve 1703 ile 1705 arasında uzunboylu yorumunu yazdıktan çok sonra, Locke'un incitici yorumuyla karşılaşmıştı.[175] En azından bu noktaya kadar İngiliz düşünüre karşı çok saygılı ve içten olmayı sürdürmüş ve onu felsefi sistemlerinin verimli bir karşılaştırmasını yapmaya sevk etmek istemişti.

Aslında bu saygılı tavır, Locke'un hayatının son yıllarındaki Worchester Piskoposu Edward Stillingfleet (1635-99) ile yaptığı tartışmaya ilişkin Leibniz'in yorumlarında apaçık görülebilir. Aralık 1696'da Thomas Burnett Leibniz'e bir mektup yazıp piskoposun *Vindication of the Doctrine of the Trinity* adlı çalışmasının yayımlandığını bildirdi.[176] Bu eserinde Stillingfleet, Locke'un *Deneme*'sinin epistemolojik tezlerinin Teslis inancı açısından ciddi tehlikeler içerdiğini, nitekim bu tezlerin 1696'da Londra'da yayımlanan hayli tartışmalı bir kitapta –John Toland'ın *Christianity Not Mysterious* adlı kitabı– kullanılış biçiminin de bunu apaçık gösterdiğini öne sürdü.[177] Sonraki birkaç yıl boyunca en azından Şubat 1700'e kadar süregelen tartışma Leibniz ile Burnett arasındaki mektuplaşmaya tuz biber ekti. Burnett Leibniz'e, Stillingfleet ve Locke arasında alıp verilen *Answers* (Cevaplar) ve *Replies*'ı (Karşılıklar) yolladı. Leibniz de onlar üzerinde yorum yapıp Locke'a ulaşmak ve onun doğrudan tepkisini almak için yeni bir çaba sarf etti.[178] Özellikle Locke "kendisi ile Worchester Piskoposu arasında geçen tartışma hakkında sizin fikrinizi almayı çok isterdi" yollu bir teminatta bulundu Burnett.[179] Leibniz de buna Ocak 1699 tarihli uzun bir mektupla cevap verdi ve bu mektubu Burnett, Locke'a kopyaladı.[180] Bunu Locke'un Stillingfleet'e verdiği ikinci Cevap (*Reply*) üzerine bir dizi yorum takip etti. Burnett, bu yorumları da gereği gibi çevirip ilave mektupla Locke'a iletti.[181] Bu yorumlarında Leibniz, Hıristiyan gizemleri için tehlikeli sonuçların Locke'un tezlerinin kendi içinde kötü olmasından değil Toland'ın onları kötüye kullanmasından kaynaklandığını öne sürdü ve her ne kadar Leibniz'in anlayışlı duruşu, Locke'u doğrudan bir mektuplaşmaya sevk edemediyse de, Locke-Stillingfleet tartışması hakkındaki incelemeleri daha sonra *Nouveaux Essais* adlı eserinde açımlayacağı bir dizi düşüncesinin doğmasını sağlamıştır.

Pierre Coste tarafından yapılan Locke'un *Deneme*'sinin dördüncü baskısının Fransızcaya tercümesi 1700 yılında Amsterdam'da yayımlandı ve çok geçmeden Hannover'deki *Monatlicher Auszug* dergisinin Eylül sayısında ele alındı.[182] Adanın hâlâ kapalı dilinden, kıtanın en yaygın okunan modern diline yapılan çeviri, kitabı çok sayıda Avrupalı okura ulaştırdı. Leibniz de kendini içtenlikle bu okurların arasında görüyordu. Thomas Burnett'e gönderdiği 1696 tarihli bir mektupta İngilizcede yapabileceği en iyi şeyin "bu dilde yazılmış kitapları vasat düzeyde anlamak" olduğunu ve zaman zaman metnin doğru anlamını çıkarmada bazı zorluklar yaşadığını itiraf eder.[183] Leibniz'in söylediklerine bakılırsa, Fransızca tercüme Locke'un kitabı üzerinde hummalı çalışmalar yapılmasına ön ayak olacak ve bu çalışmalar Haziran 1702 ile Haziran 1703 arasında Leibniz'in Berlin'de kaldığı sırada çokça görüşme imkânı bulduğu Marquis d'Ausson'un (Sophie Charlotte'nin baş refakatçisi) "Bay Locke'un kitabı hakkındaki konuşmalarıyla" sonradan pekişecekti.[184] Benzersiz bir şekilde Leibniz, Locke'un hacimli *Deneme*'sini baştan sona inceler ve ileride *Nouveaux Essais* adlı denemelerde açımlayacağı pasaj pasaj yorumlar yapar.

Öte yandan bu eşsiz ilgisi Leibniz'in Locke'un *Deneme*'sini benzersiz ölçüde önemli, değerli veya zor bulmasından kaynaklanmıyordu. Aksine *Deneme* hakkındaki yorumlarının geniş bir zaman dilimine yayılan boş vakitlerinde yürüttüğü yoğun bir düşünme faaliyetinin ürünü olmadığını, at arabasıyla yaptığı uzun yolculuklar ve saray işlerinin sürekli kesintiye uğrattığı bir dönemde alelacele yazdığını defalarca vurguladı.[185] Bu sıkıntılı koşullarda yazma işini yürütebilme becerisini Jaquelot'ya gönderdiği bir mektupta cesurca açıklar: "Uzun bir süre önce her şeyi gözler önüne sererecesine genel felsefenin tüm bu meselelerini çözdükten sonra, bu konular üzerinde yeni fikirler geliştirmeye gerek duymuyorum." Dolayısıyla Locke'un başyapıtı üzerinde yorum yapmayı "yolculuk esnasında zaman harcanırken" veya "daha fazla uygulamayı gerektiren araştırmaların" imkânsız olduğu Herrenhausen'de yürütülebilecek kolay bir iş olarak görüyordu.[186] Gerçekten de Leibniz'in çalışması muhtemelen Herrenhausen'de saray erkânıyla kaldığı 1703 yazında veya Hannover, Braunschweig ve Wolfenbüttel arasında her zamanki mekiklerini dokurken başlamıştı. Daha sonra Marquis d'Ausson'a söyleyeceği gibi Locke'un *Deneme*'si "konaklanacak yerin yalnızlığı içinde

yorumda bulunmak üzere at arabasında okunmaya uygun"du.[187] Yine de Jaquelot'ya şu itirafta bulunuyordu: "Ne var ki kitabı elimden bırakamıyorum, çünkü umduğumdan çok daha fazla, neredeyse her bölümde itiraz ettiğim şeyler buluyorum."[188]

17 Kasım 1703'te Leibniz, Locke'un *Deneme*'sinin Fransızca tercümesini okuduğunu Sophie Charlotte'ye bildirdi ve özellikle şu tespitte bulundu: "Onun felsefesi benimkiyle uyuşmadığından, örneğin ruhun ölümsüzlüğüne inanmadığından ve meselelerin aslına iyice nüfuz edemediğinden[,] Braunschweg ve Wolfenbüttel'e yolculuğum sırasında kitabının bir kısmını okurken bazı yorumlarda bulundum. Ve zaman bulduğumda geri kalanını bitireceğim."[189] 3 Aralık 1703'te Kemneyli Thomas Burnett'e Locke'un eserinin yeni eleştirel okumasını yaptığını bildirip başlıca anlaşmazlık noktalarının bazılarını vurguladı.[190] 25 Ocak 1704 tarihli cevabında Burnett ona, er ya da geç Locke ile "iyi niyete dayalı bir tartışmaya" girmesini salık verdi. Doğrusu İngiliz filozofun sağlığı ciddi ölçüde bozulmuştu ve 1690'ların başından itibaren Ralph Cudworth'un kızı Leydi Damaris Masham'ın Oates'teki evinde yaşıyordu.[191] Locke ile kademeli bir tartışmaya girmeyi başaramayan Leibniz, ancak hızlı bir eylemin esaslı bir cevap almasını sağlayabileceğini anladı.[192] Bu nedenle hiç zaman kaybetmeden 9 Şubat'ta Isaac Jaquelot'ya bir mektup yazıp "insanın kavrayış yetisi üzerine Bay Locke'un yazdığı Deneme'yi ilgiyle okuduğunu" ve "boş zaman bulur bulmaz tamamlayacağı bazı yorumları çalakalem [*currente calamo*] yazdığını" bildirdi.[193] 1704 Nisan'ının sonuna doğru yorumları "hemen hemen bitmişti" ve bu noktada Leibniz önceden düşündüğü *Sur l'Essay concernant l'entendement* (Anlama Yetisi Hakkındaki Deneme Üzerine) başlığını *Nouveaux Essais sur l'Entendement* (İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Yeni Denemeler) olarak değiştirmişti.[194] *Nouveaux Essais*'nin ilk tam müsveddesi büyük olasılıkla 1704 Mayıs sonunda bitmişti; ama onu temiz bir nüsha haline getirmek (Şubat veya Mart 1704'te başlayan), parçaları ve bölümleri düzeltmek (ilk iki kitabı alıntılar ve eleştirel notlardan diyalog formuna dönüştürmek de dahil), dili kontrol etmek ve metni yayımlamaya hazır hale getirmek bir yılı aşan bir zaman dilimini aldı. Bir grup yardımcısı –içlerinde Leibniz'in sekreteri Konrad Johann Dannenberg ve Berlin matematikçileri kıdemli Philippe Naudé ve kıdemsiz Philippe Naudé de vardı– birlikte çalışıp temiz nüshaları hazırladılar ve bu nüshaların dili,

sekiz farklı kişi tarafından kontrol edildi.[195] Bunların arasında birinci sırada gelen Isaac Jaquelot'ydu. Leibniz ona, Latinceyi değil de Fransızcayı tercih etmesinin sebebini, "İngiltere'nin dışındaki geniş dünyada dolaşan" Locke'un *Deneme*'sinin Fransızca tercümesinin ulaştığı türden geniş okur kitlesine ulaşması isteği olduğunu açıkladı.[196]

Bu arada Leibniz, Locke'un evsahibi Leydi Masham aracılığıyla İngiliz düşünürden bir cevap alma çabasına girişti yeniden. Haziran 1704'te Leydi Masham konuğunun kendi ifadeleriyle şöyle yanıt verdi Leibniz'e: "Sağlığına kavuşma isteği ... hayattan beklediği şeylerin iyice azalması onu felsefi tartışmalara girmekten alıkoyuyor."[197] Locke'un ömrünün azaldığına dair bu haber, Leibniz'in gözünü yıldırmak yerine çok geç olmadan fikirleri hakkında Locke'un gerçekten ne düşündüğünü öğrenmeye yönelik öteden beri taşıdığı arzuyu kamçıladı ve Locke'un felsefesi üzerine yazılar yazmayı sürdürdü.[198] Leydi Masham'ın Ağustos'ta Locke'un sağlığının ciddi ölçüde fenalaştığını tekrarlaması bile Leibniz'in cesaretini kırmadı.[199] Leibniz, verdiği cevapta Leydi'den konuğuyla uzamsal olmayan tözleri tartışmasını istedi.[200] Karşıt görüşteki çağdaşlarıyla fikir alışverişinde bulunmaktan genellikle ilham alan Leibniz, zamanının en büyük filozoflarından birinin kilit bir meselede ne düşündüğünü öğrenmeyi çok istiyordu, özellikle kendisine cevap vermeden bu büyük filozofun ebedi hayata göçmesi gibi ciddi bir tehlike söz konusuyken. Ölüm döşeğinde bile felsefe tartışabilecek bir adam, artık bu tartışmaları hoş karşılamayan büyük bir filozofun zihin halini tahayyül edemiyordu. Nihayet, kıdemli Naudé'nin *Nouveaux Essais*'nin yayımlanmaya hazır olduğunu bildirmesinden birkaç hafta sonra Locke'un 8 Kasım 1704'te (28 Ocak E.U.) öldüğü haberi geldi.[201]

Sonraki yıllarda Leibniz Locke'un ölümünün kendi eserini yayımlama planından vazgeçmesine yol açtığını defalarca söyledi. Amacı "başka birinin görüşlerini çürütmekten ziyade bazı şeyleri açıklığa kavuşturmak" idi ve *Deneme*'nin yazarının ölümü "onun açıklamalarından yararlanma" olanağını ortadan kaldırmıştı.[202] Ne var ki bu kararı kesin değildi. Kitabını Ocak ortasında yayımlatmayı hâlâ düşündüğünü, Alphonse Des Vignoles'e gönderdiği bir mektuptan açıkça anlıyoruz. Leibniz yorumda bulunup düzeltmesi için müsveddeyi ona vermişti. 2 Şubat 1705'te tam da müsveddenin kendisine iade edildiği günde Sophie Charlotte'nin ölüm haberi geldi ve yakın dostunu kaybetmesi birkaç

ay düşünsel çalışmalarının ve mektuplaşmalarının kesintiye uğramasına yol açtı ve böylesine uzun bir çalışmayı yayıma hazırlama gibi zorlu bir iş için gereken enerjiyi tüketmiş olsa gerekti. Naudé'nin müsveddeyi onaylamış olmasına rağmen aslında son bir düzeltme gerekiyordu. Leibniz, en azından Mayıs 1705'te düzeltme yapmaya koyuldu ama bitiremedi.[203] Ve o yılın 10 Temmuz'unda eserini yayımlamaktan vazgeçti.[204] Nasıl ki Kasım'da Locke'un ölümü onun Leibniz'e vereceği cevaptan çağdaşlarını mahrum bıraktıysa, sonraki üç ay da aynı çağdaşları, Leibniz'in Locke'a vereceği cevaptan mahrum bıraktı. Okurlar, Leibniz'in en hacimli iki felsefi metninden birine ulaşmak için Rudolf Erich Raspe'nin 1765'te *Nouveaux Essais*'nin birinci baskısını (*editio princeps*) yapmasını beklemek zorundaydılar.[205] Daha önce defalarca olduğu gibi Leibniz'in en parlak ve önemli yazılarına bile sırtını çevirmesi insanda şaşkınlık uyandırmaktadır.

Nouveaux Essais'nin çalakalem ve kesintili yazı üslubu, Locke'un sözcüsü (Coste'un tercümesinden bol bol alıntı yapan Philalethes) ile Leibniz'in temsilcisi Theophilus arasında geçen son diyaloğun önemli kısımlarının konudan konuya atlayan parçalı yapısını açıklamaktatır. Dahası kitabın uzunluğuna rağmen Leibniz ne kendi felsefesini ne de Locke'unkini enikonu açıklamaya girişmez. Yine de bu kusurlarına rağmen *Nouveaux Essais*, kuşkusuz felsefi düşüncenin tüketilemez zenginliğine ve istisnai derinliğine sahip bir başyapıttı.[206] Leibniz'in de belirttiği gibi, Locke'un *Deneme*'si üzerinde çalışmaya başladığında, İngiliz düşünürün ele aldığı meseleler üzerine Leibniz'in kendi felsefi düşünceleri uzun zamandan beri şekillenmişti.[207] Kendi düşüncesini yeni çıkarımlara vardırmak yerine, Locke'un oldukça "yüzeysel" ve "üstünkörü" bir halde elden geçirdikten sonra bıraktığı materyalleri işleyip geliştirmekle –sorunsuz işleyen felsefi araçlarını kullanarak– yetindi. Locke'un *Deneme*'sinin tasarımına uyan Leibniz'in *Nouveaux Essais'yi*, "doğuştan gelen kavramlar", "idealar", "sözcükler" ve "bilgi"yi ele alan dört ayrı kitap halinde düzenlenmişti. Bu kitaplarda Locke'un düşünceleri hakkında yorumlarda bulunup kendi fikirlerini öne sürdü. *Deneme*'nin değerli bulduğu yanlarını teslim ettikten sonra Thomas Burnett'e başlıca anlaşmazlık noktalarını özetledi; özellikle zorunlu doğrular, doğuştan gelen bilgi, deneyimin rolü ve töz teorisiyle ilgili konuları; Locke'un kişisel kimlik açıklaması, ruhun doğal ölümsüzlüğünü reddetmesi ve özgür-

lük açıklaması. İlginç olan nokta, Leibniz, İngiliz filozofun kusurlarını matematiğin doğasını yeterince anlamamış olmasına bağlıyordu:

> Onun *tabula rasa*sına karşı doğuştan gelen ışıkları savunuyorum. Zihnimizde sadece bir tane yeti yoktur, ayrıca doğuştan gelen kavramların ondan türediği bilgiye yatkınlık da söz konusudur. Nitekim tüm zorunlu doğrular kanıtlarını bu içsel ışıktan alırlar, duyumsal deneyimlerden değil. Zira duyumsal deneyimler, sadece bu zorunlu doğrular hakkında düşünme imkânı sunar ve asla evrensel bir zorunluluğu kanıtlayamaz, çünkü onlar yalnızca bazı örneklerden tümevarım yoluyla bilgi verir ve henüz sınanmamış diğer duyumsal deneyimlerin olasılıklarını sunar. Bay Locke kanıtlamanın doğasının yeterince farkında değil ve ayrıca tözden üstünkörü bir şekilde söz ediyor, çünkü onun ne olduğunu yeterince derinlikli incelemiş değil ve doğru ile yanlış fikirleri birbirinden ayırmakta yetersiz. Özgürlük hakkında güzel şeyler söylüyor ama görüşlerini yeterince açıklığa kavuşturmuyor ve [kişisel] kimlik hakkında söyledikleri –sanki o salt özbilinci içeriyormuş gibi– hiç doğru değil. Her şeyden önce onun ancak inayet, yani mucize eseri ruhun ölümsüz olabileceği inancını benimsememesini isterdim, çünkü bu inanç kötü sonuçlar doğurur. Son olarak, kendimi Bay Locke'tan tamamen farklı şekilde açıkladığım birçok konu daha var. Onun düşüncelerini çoğu zaman bir parça yüzeysel buluyorum. ... Ne var ki Bay Locke'ta çok sayıda güzel düşünce de bulunmaktadır ve doğru düşünceleri savunduğunda onları güzel ve harika bir aydınlık içinde sunuyor. Son olarak şunu söyleyebilirim ki bu kitabın, zamanımızın en güzel felsefe kitaplarından biri olduğuna kuşku yok.[208]

Leibniz, Locke'u birçok noktada yanlış yorumluyor olsun veya olmasın çağının önde gelen düşünürünün başyapıtıyla içli dışlı olması, bir dizi çarpıcı düşüncesini, özellikle bilginin ve dilin doğasına ilişkin görüşlerini daha açık bir şekilde düzenleme veya yeniden şekillendirme imkânı sundu ona. Locke'un doğuştan bilgi kavramına ve ideaların kökenine sert eleştirisi, Leibniz'in idealar teorisine dair en sağlam açıklamaları için ışık yaktı. Locke'un "idea" ile "imge"yi birleştirmesine ve bunun sonucunda duyumsal olan ile düşünsel olanı benzeştirmesine karşı çıkan Leibniz,[209] Tanrı'nın aklındaki ideleri (yani olası şeylerin bir tür Platoncu arketipleri), insanın aklındaki idealardan (yani insan düşüncesinin nesneleri) ayırarak oldukça karmaşık bir idealar ve işaretler öğretisi öne sürer. Bu kilit ayrımın temelinde yatan altı ana aşama şöyle sıralanabilir: 1) Kendinde idealar (insanın zihnindeki eğilimler olarak, Tanrı'nın özünden türeyen

düşünce olarak var olan) 2) temsiller ve imgeler (tasarlanan idealarla ilgili) 3) kavramlar (insan zihninin kavradığı idealar) 4) terimler (insanların onlarla ideaları ve kavramları gösterdikleri tekil dilsel ifadeler) 5) kendinde önermeler (olası düşünceler) 6) psikolojik düşünme edimiyle gerçekten kavranan önermeler (gerçek düşünceler). Bu sonuncular her zaman dilsel bir "kılıfa" sahiptir.[210]

Leibniz'e göre, hem kendinde ideaların (yani, olası şeylerin arketipleri veya özleri) ve onların dayanağı olan zorunlu (veya nihai) doğruların temeli Tanrı'nın aklında bulunur. Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için Augustinus'un öne sürdüğü bir savı (ebedi gerçeklik [*ex aeternis veritatibus*])[211] benimseyen Leibniz, *Nouveaux Essais* adlı denemelerinde şunları yazdı:

> Eğer zihin olmasaydı bu idealar nerede olurdu ve o zaman son doğruların kesinliğinin gerçek temeli ne olurdu diye sorulabilir. Bu soru bizi son noktada gerçeğin asıl temeline, yani zorunlu olarak var olana, aslında son/dayanak doğruların alanını oluşturan Üstün ve Evrensel Zihin'e götürür. Aziz Augustinus bunu biliyordu ve gayet ikna edici şekilde açıklıyordu. ... Şunu akıldan çıkarmamalıyız ki bu zorunlu doğrular, var olan şeylerin düzenleyici ilkesini ve belirleyici aklını, kısacası evrenin kanunlarını içerir. Dolayısıyla zorunlu doğrular, olumsal varlıkların var oluşundan önce geldiği için, onların zorunlu bir tözün varlığında temellendirilmesi gerekir. İşte ruhumuza işlenmiş ideaların ve doğruların formu burada bulunmaktadır. Onlar ruhumuza önermeler formunda değil, belli koşullarda kullanılması halinde gerçek savlar doğuran kaynaklar olarak işlenmiştir.[212]

Demek oluyor ki, kendinde idealar, sonuçta doğal eğilimler olarak insan zihninde bulunmaktadır. İşte bu noktada Leibniz'in doğuştan olma anlayışı devreye girmektedir. Bu anlayışın temeli tam da kendinde idealar ile gerçek düşünceler (insan zihni tarafından gerçekten kavranan ve kavramlarla oluşturulup her zaman bir tür "işaret"le gösterilen önermeler) arasındaki ayrımdır. Leibniz'e göre, doğuştan gelen, gerçek düşünceler değil deneyimin uyarımı doğrultusunda gerçek düşüncelerin oluşmasına olanak tanıyan doğal eğilimlerdir: "Bilgi, idealar ve doğrular şimdiye değin onlara dair gerçek düşüncemiz olmadan da zihnimizde bulunabilir. Onlar *tabula rasa*dan çok salt doğal eğilimlerdir, yani aktif ya da pasif eğilimler ve yönelimlerdir."[213] Doğuştan gelen "eğilimler ve

yönelimler"den insan zihninin gerçekten kavradığı idealara dönüşmesini açıklamak için *Nouveaux Essais*'de iki ünlü benzetmeye başvurur: içindeki damarlarının Herkül heykelinin hatlarını zaten çizmiş bulunduğu bir mermer bloku veya daha uygunu, "tek parça olmayıp doğuştan gelen bilgi unsurlarını temsil eden kıvrımlarla çeşitlenen" ve imgelerin üzerine yansıdığı bir perde ("une toile").[214] Doğuştan içimizde bulunan ama gerçekte tasarlanmamış idealara ve doğrulara, kavramlar ve gerçek düşünceler (insan tarafından gerçekten düşünülen doğrular) karşılık gelir. Bu kavramların ve gerçek düşüncelerin içinde potansiyel olan deneyimin uyarımıyla gerçekleşir. O halde deneyim, aslında bizim gerçek bilgimiz için zorunludur, zihnimizin üzerine deneyimin yazdıldığı bir *tabula rasa* olması anlamında değil.[215] Öte yandan deneyim tüm bilgilerimizin gerekli ama yetersiz şartıdır: "Her ne kadar duyular tüm gerçek bilgilerimiz için gerekli olsa da, bu bilgileri sağlamada yetersizdir, çünkü onlar bize sadece örnekler, yani tekil veya tek tek doğrular sunar. Fakat her ne kadar birçok örnek genel bir doğruyu onaylasa da onun evrensel zorunluluğunu oluşturmaya yetmez; çünkü olan biten şeylerin hep aynı şekilde olacağı söylenemez."[216] Başka bir deyişle, bizler zorunlu doğruları deneyimle öğreniriz ama onların "zorunlu" diye andığımız epistemolojik konumu deneyimden kaynaklanamaz. Leibniz'e göre, "kendi tarafımızdan bir katkıda bulunuyoruz"[217] ve bu "katkı", deneyimden önce gelir ve akıl yürütmenin kanıtsal gücünün temelidir. *Nouveaux Essais*'yi yazmadan kısa bir süre önce Sophie Charlotte'ye gönderdiği 1702 tarihli çok önemli bir mektupta Leibniz "duyulardan ve maddeden bağımsız olan bu *doğal ışık*la matematiğin *aksiyomlar*ını kabul ettiğimizi" belirtir. "Ve bu temeller üzerine aritmetik, geometri, mekanik ve kanıta dayalı diğer bilimler yükselir. Bu bilimlerde duyular, duyumsanabilir şeylerin kimi idealarını elde etmek için gereklidir elbette ve kimi gerçekleri belirlemek için de deneyimler gereklidir ve hatta bir tür kanıt gibi akıl yürütmeyi doğrulamakta faydalıdır. Fakat kanıtların gücü anlaşılabilir kavramlara ve doğrulara –hakkında gerekli yargıda bulunmamızı sağlayan yegâne şeyler– dayanır."[218] Dolayısıyla Leibniz'in Thomas Burnett'e bildirdiğine göre, Locke'un epistemolojisinin eksikleri, matematiği ve onun kanıtlarının doğasını yeterli ölçüde anlamamış olmasından kaynaklanıyordu.[219] 1669 yazında formüle ettiği bir düsturu, harfi harfine (*verbatim*) tekrarlar:[220] duyularda olma-

yan hiçbir şey akılda da yoktur (*nihil est in intellectu quod non fuerit in sensu*), ama önemli bir ilave de yapar, aklın kendisi hariç (*nisi ipse intellectus*).[221]

Dahası, *Nouveaux Essais*'de de tekrarlandığı gibi, insanlar sesler veya yazılı harfler gibi bir tür duyumsal işaretlerin (karakterlerin) desteği olmadan düşünemezler.[222] Leibniz'in dil konusunda söyleyecek çok şeyi vardı.[223] *Nouveaux Essais*'nin üçüncü kitabında doğal dillerin kökeni üzerinde aydınlatıcı sayfaları kaleme alıp, doğal dillerin yansıma (bir kelimenin, o kelimeyle ilgili nesnenin ya da eylemin çıkardığı veya onunla ilintili doğal sesin taklit edilmesiyle oluşması) temeli üzerinde oluştuğunu öne sürdü. Leibniz'e göre, yansıma, kelimeleri insanların yaşadıkları şeylere verdikleri ilkel duygusal tepkinin (*affectus*) bir sonucuydu. Sonuçta, şeylere atfedilen isimler her zaman esasında aynı terimin işaret ettiği tekil şeylerin çokluğunu gösterir. Başka bir deyişle, dilin kendine özgü özelliği, onun genelleyiciliğidir ve bu da düşüncenin tekil özelliklerini soyutlayarak şeylerin çokluğuna aynı anda gönderme yapma özelliğini yansıtır. Yansıma temelinde dilin çekirdeğini içeren kök sözcükler (*mots radicaux*) oluşur. Bir dil, ilişkiyi ifade eden terimlerle (bağlaçlar ve edatlar gibi) somut şeyleri işaret eden belli sayıda sözcükler geliştirdikten sonra ilk yapıyı kurmayı başarmış olur. Daha sonraki adım, terimlerin anlamının somut nesnelerin ifade edilmesinden soyut nesnelerin ifade edilmesine doğru genişletilmesidir. Leibniz'in görüşüne göre bu geçiş metaforlar, benzetmeler ve kapsayış gibi retorik araçların kullanılması sayesinde mümkün olmaktadır.

Öte yandan *Nouveaux Essais*'de bilginin ve dilin doğası hakkındaki bu mülahazalar boyunca Leibniz'in töz kavramı ve bununla bağlantılı ruhun ölümsüz ve manevi oluşuyla meseleleri çevresinde dönen güçlü bir metafiziksel damar uzanır.[224] Aslında Locke'un düşüncesinin Leibniz'i en çok rahatsız eden yanı, zihnin maddi olmayan doğasına karşı agnostik bir tavır takınması ve ruhun ölümsüz doğasını reddetmesiydi (Leibniz'in anladığı kadarıyla).[225] Leibniz'e göre, işte bu metafiziksel sorunlar Locke'un daha sonra Socinusçu düşüncenin materyalist metafiziğine eğilim göstermesinin temelini oluşturmaktaydı. Nitekim Leibniz bu konuya 1709 sonbaharında Bierling'e, 1711'de de Malebranche'a gönderdiği mektuplarda değinmişti.[226]

Toland ve Bayle ile Atışmalar

Leibniz, Locke ile Stillingfleet arasındaki rahatsızlığın en büyük kışkırtıcısı Toland'ın [bkz. Sözlükçe] tartışmalı kitabı hakkında, ancak Ağustos 1701'de birinci elden bilgi sahibi olabildi. 14 Ağustos 1701'de Elektres Sophie'ye Tahta Çıkma Kanunu'nu getiren Lord Macclesfield'in heyetinin Hannover'e gelmesinden kısa bir süre önce Toland oraya varmıştı. Kendisinin özgür fikirli bir ateist olarak ün saldığı göz önüne alınırsa Hannover'de bulunması oldukça şaşırtıcıdır ve bunu muhtemelen İngiliz tahtına Protestan veraseti desteklemek için yazdığı kitaptan çok radikal Whig'leri temsil etmesi gerçeğine borçluydu.[227] Hangi neden olursa olsun, kendisi saray tarafından saygıyla karşılandı ve düşüncelerini "her zaman ... düşmanlarının öfkesine rağmen dürüstçe ve iyi bulan" Elektres Sophie'den sıcak bir ilgi gördü.[228] Leibniz kendi adına Toland'ın *Life of Milton* adındaki kitabını okuduktan sonra,[229] bu adamın "bilgili ve zeki bir adam olduğu" kanısına varmış ve sadece "biraz ılımlı" olması gerektiği sonucuna ulaşmıştı.[230] Dahası, yine Thomas Burnett'e şunları yazmıştı: "İnsanların ona haksızlık ettiğini ve kullandığı özgürlüğün (bazen belki biraz aşırıya kaçan) adını lekelediğini kabullenmeye hazırım. Ne de olsa, tüm önyargılara eğilim göstermeyen herkesi ateist diye yaftalamak cahil insanların kötü bir alışkanlığıdır."[231]

Bu nedenle Toland, Hannover'e vardığında, ona karşı oldukça nazikti ve görüşme isteğiyle doluydu.[232] Ne var ki Toland'ın felsefi, teolojik ve siyasi görüşlerini yakından inceledikten sonra tartışmalı düşünür hakkındaki iyi niyetli izlenimi şüpheyle gölgelendi. Öncelikle, Leibniz, *Christianity Not Mysterious* adlı kitabın bir baskısını muhtemelen bizzat Toland'dan edinebilmişti sonunda. Kitabı okur okumaz 8 Ağustos 1701'de bir dizi yorumda bulunup bu yorumları daha sonra Toland'a iletti.[233] Leibniz'in kibar tavrının arkasında hiç kuşkusuz Toland'ın tezleriyle önemli ölçüde fikir ayrılığına düşmesi yatıyordu. Hıristiyanlığı sırlarından (mucizelerinden) ayrı düşünemeyen Leibniz, gerek doğada gerekse doğaüstü alanda sırların varlığını savunmak için elinden geleni yaptı. Onun görüşüne göre, insanlar kendinde şeyleri değil sadece doğal olguları tam olarak açıklayabilirlerdi. Bunun nedeni de tekil tözleri kavramanın "sonsuzu içermesi" ve dolayısıyla sınırlı aklı aşmasıydı. Leib-

niz, doğa alanında durum böyle olunca, "vahiyle bildirilmiş belli inançların" (insan) aklının üstünde olmasının normal karşılanması gerektiği sonucuna varmıştı.[234] Nitekim Toland'ın Hannover ziyareti hakkında Kemneyli Thomas Burnett'e yazdığı mektupta şöyle diyordu: "Çok zeki ve bilgili biri ama görüşlerinde aşırıya kaçıyor."[235] Öte yandan dul elektres, "Bay Toland'ın sözlerini dinlemekten ve onunla Herrenhausen bahçesinde dolaşmaktan" zevk almıştı,[236] ta ki çok sayıda insanın İrlandalı hakkında onu uyarana ve tavrını değiştirmesini öğütleyene kadar. Leibniz de ona Toland'ın siyasi görüşleri konusunda temkinli olmasını önermiş[237] ve Haziran 1702'de Ezechiel Spanheim'a yazdığı mektupta tartışmalı yazılarından dolayı Toland'ın çok sayıda insanın gözünden düştüğünü vurgulamıştı.[238]

Hannover'de artan bu ihtiyatlılık, Toland'ın 1701'in Ağustos sonunda Sophie Charlotte'yi ziyaret etmek için gittiği Berlin'de hoş karşılanmasına engel olmadı.[239] Leibniz, bir ay kadar sonra oraya vardığında Toland muhtemelen Berlin'den ayrılmıştı.[240] Sonraki görüşme imkânı ertesi yıl Temmuz 1702'de Toland'ın Leibniz'i şaşırtırcasına bir kez daha Berlin'e gelmesiyle doğmuştu.[241] Sophie Charlotte, Toland'ı "ölçüsüz ve cüretkâr" bulmasına rağmen onunla sohbet etmeyi öteden beri istiyordu.[242] Tüm yılını orada geçirmek üzere 11 Haziran 1702'de Lützenburg'a varan Leibniz, kraliçe tarafından, maiyetindeki bilim adamları, özellikle Lutherci teolog Isaac Beausobre ve Toland ile felsefe ve politika hakkında konuşması için Berlin'e davet edildi.[243] Sophie Charlotte, Toland'ın kendisine gönderdiği mektuplarda öne sürdüğü iki soru hakkında Leibniz'in ne düşündüğünü özellikle merak ediyordu. Bu sorular, "duyularımızdan gelmeyen bir şeyin düşüncelerimizde var olup olmadığı ve doğada maddi olmayan bir şeyin var olup olmadığı" idi.[244] Bu durum Sophie Charlotte'nin aracılık ettiği bir tartışmanın, Leibniz ile Toland arasında yürütülmesine olanak tanıdı. Kraliçeye gönderdiği önemli mektuplarda Leibniz, Toland'ın yaklaşımı karşısında kendi bilgi teorisinin temel esaslarını ve algı fizyolojisi hakkındaki görüşlerini sundu.[245] Tartışma yaratan özgür fikirli düşünür, ününe uygun şekilde, aslında temelde materyalist bir ruh anlayışını öne sürüyordu. Leibniz'e göre onun ruh anlayışı "Lucretius'un düşüncesine", yani hücrelerin bir araya gelmesine dayanıyordu. Söylemeye bile gerek yok, Alman düşünür bu materyalist anlayıştan hiç hoşlanmıyordu. Ona göre bu görüş, mad-

denin hareket ve düzen kapasitesi kazanmasını ve "dünyada sezginin bulunmasını" açıklayamıyordu. Leibniz'in iğneleyici çıkarımına göre kendisinin tarzına hiç uymayan "felsefe yapar gibi görünmek yerine [Toland'ın] gerçeklerle ilgilenmesinin onun için daha iyi olacağıydı".[246] Kendi görüşlerine gelince, hayal gücünün oynadığı temel epistemolojik rolle ilgili düşüncelerini Sophie Charlotte'ye açık seçik ifade etmişti. Leibniz, Prusya kraliçesine, hayal gücünün, içinde dışsal duyuların birleştiği içsel bir duyu olduğunu söylemişti.[247] O, hayvani durumun duyusal yanı ile özelde insani düşünme yetisi arasında orta evreyi (bazı hayvanlarla paylaştığı) oluşturuyordu. Hayal gücü, tekil duyulardan gelen bilgileri (örneğin bir masayı algılayışımızın görsel ve dokunsal verileri) birleştirerek, dünyayı algılayışımızda temel bir rol oynar. Aslında Leibniz deneyimlerimizin nesnelerini, tahayyül ve akıl yoluyla duyu verilerinin birleştirilmesinden kaynaklanan zihinsel yapılar veya "sağlam temelli" olgular (görünümler) olarak görüyordu.[248]

Toland, kendi felsefi fikirleriyle Sophie Charlotte'ye eşlik edip onu şereflendirmenin yanı sıra Rotterdam'da daha yeni yayımlanmış Bayle'ın *Dictionnaire historique et critique* adlı kitabını da Berlin'e getirmişti.[249] Leibniz'in bu eserin basılmasını hevesle beklemesinin kişisel gerekçeleri vardı ve aslında Berlin'e doğru yola çıkmadan kısa bir süre önce üç ciltlik kitabı Hannover'de almıştı.[250] Bayle'ın başyapıtının dipnotları bilindiği gibi akla gelebilecek her konuda yapılmış eleştirel yorumlarla zenginliğe dönüşmekteydi; *Dictionnaire*'nin 1697'deki ilk baskısında Jerome Rorarius (1485-1566) üzerine yazdığı bir makalede Leibniz'in *Système nouveau* adlı metnine getirdiği itirazlara yer vermişti. Leibniz, bu itirazlara Bayle'ın Temmuz 1698'de *Histoire des ouvrages des savans*'da yayımlandığı "Yeni Sistem'de bulduğu sorunların bir açıklaması" ile cevap verdi.[251] Bayle'ın kendisinin de ifade ettiği gibi,[252] ikinci baskıda Rorarius hakkındaki makaleye düştüğü yeni not Leibniz'in "açıklamasına" cevap veriyordu.[253] Leibniz 19 Ağustos 1702'de Bayle'ın son yorumlarına Berlin'den karşılık verdi.[254] İki adamın arasında yayın yoluyla sürüp giden bu karşılıklı fikir alışverişinden daha önemli olan konu, 1702 yazında dönüp dolaşıp Bayle'ın eseri hakkında fikir beyan eden, Sophie Charlotte'nin maiyetinin gayri resmi konuşmalarıydı.[255] Leibniz'in sonradan belirteceği üzere, 1710'da yayımlanacak *Essais de Théodicée*'nin bölümleri bu konuşmalar sırasında şekillendi:

> Merhume Prusya Kraliçesi, bu kitaba varlık kazandırdı. Zira Lützenburg'da (şimdi Charlottenburg diye adlandırılan, Berlin yakınlarındaki bir kır evinde) yaz ayları sırasında çeşitli defalar onunla konuşma fırsatı yakaladım ve benim huzurumda Bay Bayle'ın eserlerinden bazı sivri pasajları okudu; bir sürü ilgi çekici ve kabul edilebilir noktanın yanı sıra ilahi takdir ve doğal teolojinin diğer akidelerine itirazlarını yükselttiği pasajlardı bunlar. Onlara cevap vermeye çalıştım ve benim cevaplarım Majestelerini rahatsız etmediği için benden onları yazıya geçirmemi istedi. Sonuçta çok sayıda sayfayı dolduran yazılar ortaya çıktı ve tüm bunlardan haberdar olan dostlarımın ısrarı üzerine bu yazıları tek bir kitapta bir araya getirdim.[256]

Metafiziğin ve Etiğin Kaynaklarının Tartışılması

Locke'un düşünceleriyle giderek daha fazla ilgilendiği yıllar boyunca Leibniz, kendi metafizik öğretilerini de hem *Specimen Dynamicum* hem de *Système nouveau*'nun 1695 yılında basımıyla yazın cumhuriyeti (*république des letters*) etrafında harekete geçen canlı felsefi tartışma bağlamında açıklamayı sürdürdü. Eylül 1698'de *Acta Eruditorum* dergisinde Leibniz'in genel olarak felsefi sisteminin metafiziksel öğretilerini, özelde dinamiğini, yani yaratılmış varlıklarda eylem ilkesini oluşturan içsel bir güç olduğu tezini destekleme ve açıklama amacıyla yazdığı önemli bir makale –*De ipsa natura*– çıktı.[257] Makale için fırsat, 1692 yılından beri Kartezyen filozof ve fizikçi Johann Christoph Sturm (1635-1703) ve Günther Christoph Schelhammer arasında süregelen tartışmada doğdu. Sturm'un Leibniz'le yolları çoktan kesişmişti ve onunla 1694 ile 1695 yıllarında felsefe, matematik ve fizik konularında dolaylı olarak mektuplaşmıştı.[258] Belli başlı Kartezyenler –La Forge, Cordemoy, Geulincx– tarafından öne sürülen ve Malebranche tarafından meşhur edilen "vesileler" sistemini izleyen Sturm, yaratılmış varlıkların içsel edilginliklerini savundu.[259] Bu görüşe göre, tek etkinlik ilkesi Tanrı'da bulunur. Aslen etki eden sadece odur, oysa yaratılmış varlıklar yalnızca "vesile"dir, eylemin nedeni değildir.[260] Bu yolla Tanrı'nın görkeminin aslen belirlendiği iddiasını ele alan Leibniz vesileciliğin, savunucularının niyetleri ne kadar dindar olursa olsun, Spinozacılığın kaygan zeminine yöneldiğine işaret etti.[261] Eğer kendinde şeylerde [yalnız akıl ile kavranan şeyler-ç.] bir etkinlik ilkesi yoksa ve Tanrı her şeyi yapıyorsa o zaman Spinoza tarafından savunulduğu üzere, Tanrı'nın her şey olduğu

ve yaratılmış varlıkların tek bir ilahi tözün yalnızca değişkeleri olduğu sonucu çıkartılmalıdır. Leibniz'in gençlik yıllarından beri benimsemiş ve geleneksel "*actiones sunt suppositorum*" ("*varsayıma özgü eylemler*")[262] formülüyle özetlemiş olduğu temel felsefi ilkeye göre, bir tözü nitelendirmenin ana kriteri, aslında, o tözün kendi içinde bir içsel eylem (etkinlik eğilimi) ilkesine sahip olup olmadığıydı.

De ipsa natura'da kendi maddesel töz öğretisini özetlerken, Leibniz'in özel yazışmalarında üç yıl öncesinde bahsettiği "monad" terimi basılı olarak ilk defa kullanıldı:[263]

> Maddesel tözde birincil saik (*primary entelechy*) ya da etkinliğin birinci alıcısının bulunması (kendisinin görünüşlerinde gerçekleştirme formunu kendinde taşıma) gerektiği sonucuna varılabilir; yani uzama veya salt geometrik olana ve kütleye ya da salt maddesel olana eklenen bir ilksel etkin kuvvet, her zaman edimde bulunur. ... Bu maddesel ilke, canlı varlıklarda *ruh*, diğer varlıklarda *tözsel form* adını alır ve gerçekten maddeyle bir töz veya kendi içinde bir birim meydana getirdiğinden benim monad dediğim şeyi oluşturur[.][264]

1690'ların sonundan itibaren, "monad" terimi, Leibniz'in kendine özgü felsefi söz dağarcığının değişmez bir öğesi haline gelmişti. Gerek özel yazışmalarda gerekse yayınlarda, töz öğretisini tek kelimede özetlemek için ona başvurdu. Aynı zamanda "monad"la ne demek istediğini halka ya da mektup arkadaşlarına açıklamak için çoğu zaman hayli çaba sarf etti. Mesela, 1698 yılı yaz sonu ve sonbahar başında, metafizikçi dostu Johann Bernoulli (1667-1748) ile önemli felsefi bir mektuplaşmasında Leibniz, "Bir Monad'dan* gerçekten bir olan, yani başka tözlerin toplamı olmayan bir töz anlıyorum," diye açıklama yaptı, sonra cismin doğası anlayışını özetlemeye geçti.[265] Ama Leibniz'in monad kavramı hakkında maddesel tözün yapısına ilişkin en etraflı ifadesi, Bernoulli'nin meslektaşı ve arkadaşı olan Hollandalı Profesör Burchard de Volder'le mektuplaşmasında yer aldı.[266] 20 Haziran 1703'te De Volder'e yazarken şöyle dedi:

> Dolayısıyla (1) ilksel Sebep veya Ruh'u, (2) Madde'yi, yani madde ya da ilksel edilgen gücü, (3) bu ikisiyle tamamlanan Monad'ı, (4) Kütleyi [Massa] veya ikincil

---

* Grekçe "monas"; bir olan, birlik kelimesinden gelmektedir-d.

maddeyi ya da sayısız alt Monad'ın bir araya geldiği [ad quam ... concurrunt] organik makineyi, (5) Makine'ye hâkim olan Monad tarafından Bir haline getirilen/yapılan Hayvan ya da maddesel tözü birbirinden ayırıyorum.[267]

Bu, Leibniz'in tartışmasız en sevdiği monad tanımıydı. Burada, monad temel metafizik varlık olarak açıklanıyordu. Her şey monaddan geliyordu ve sırasıyla iki ayrılamaz ilke tarafından meydana getiriliyordu: bir ruh ya da tözel form ya da saik (entelechy) (ilksel etkin kuvvet olarak da kavranan) ve ilksel madde (ilksel edilgen kuvvet olarak da algılanan).[268] Leibniz'e göre tek istisna, içinde hiçbir edilgenlik ve dolayısıyla madde bulunmayan Tanrı'ydı. Monadın (*kısaca*) bir ruh veya ruha benzeyen, maddesel olmayan bir varlık olarak muhtemelen daha bilinen tanımı, eğer doğru yorumlanırsa yukarıdaki tanımla tutarsız değildi: Yukarıdaki tanım, özellikle Descartes'ın maddesel olmayan zihin ile maddesel beden arasındaki keskin ayrımını korumaya hevesli ve dolayısıyla (ilksel ya da başka türlü) gerçekliğin temel metafizik unsurlarının iki bileşeninden biri olarak madde anlayışına karşı dirençli olması muhtemel Kartezyen okurları kazanmak için Leibniz tarafından kasten kullanılmış olabilir. Yukarıda alıntılanan metinde De Volder için çizilen düzgün metafiziksel resme göre maddesel tözler, Leibniz'in olgun monad öğretisiyle sonuçta bağdaşmaz ve dolayısıyla Leibniz'in metafiziğinin merkezi aşamasından çıkarılmış (hiçbir zaman tamamen çıkarılmasa da) rakip metafizik varlıklar değildi. Hatta maddesel tözler, Leibniz'in monad dediği ruh ve ilksel maddenin ayrışmaz birimlerinin toplamı olarak kavranabildiği ölçüde monadolojik çerçeveye güzelce uyuyor gibiydi. Maddesel tözler ile saf "Kütle [Massa] veya ikincil madde ya da organik makine" (nihai olarak monadların bir kümelenmesinden de kaynaklanan) arasındaki fark, maddesel tözlerde baskın [merkezi etkinliği fazla-d.n.] bir monadın, herhangi bir şey tarafından tam olarak töz –bu durumda *maddesel* töz, yani organik bedenli bir töz (organik makine ya da sayısız alt Monadın bir araya geldiği ikincil madde)– olarak değerlendirilebilmesi için gereken birlik ilkesini sağladığı gerçeğinde yatıyordu. Diğer bir deyişle, "hayvan" –mikroskobik bir organizma, bir solucan, bir kedi, bir insan– maddesel bir tözdür, yani ikincil maddenin (hayvanın bedeni veya organik makinesi) bir par-

çasına baskın gelen, algılayan, tasarlayabilen ruh benzeri bir form sayesinde tam anlamıyla "bir" olan bir varlıktır. Ontolojisinin De Volder'e sunduğu özetinde, tözler dolayısıyla form ve maddenin Aristocu kutupluluğunu açıkça hatırlatıyordu –hem gerçekliğin temel niteliklerinin (ilksel bir sebep ya da ruh ve ilksel madde tarafından oluşturulan basit tözler veya monadlar) düzeyinde hem de (ruh benzeri bir form ve ikincil madde tarafından oluşturulan) maddesel tözlerin seviyesinde. Ne var ki Leibniz'in açıklamasında, son aşamada hayvan ya da maddesel tözün meydana geldiği sadece tek bir tip ontolojik 'bileşen' vardı: monadlar. Leibniz'in görüşüne göre, bize göründüğü şekliyle organik bedenler, maddesel tözlerin ve nihayetinde monadların, yani ilksel etken ve edilgen güçler olarak kavranan formun ve maddenin ayrışmaz varlıklarının olgusal [pek çok şekilde olanaklı, rastlantısal-d.] ifadesiydi.

Ne var ki De Valder, Kartezyenciliği destekliyordu. Hal böyle olunca, cisimlerin *res extensa*, yani uzamın öz ya da esas durum olduğu *tözler* (substances) olarak algılanan* güçlü tözselliğine bağlıydı. Diğer yandan, De Volder'in desteklediği Kartezyencilik dalı vesileciliğe karşı çıkıyordu.[269] Bernoulli'nin aracılığıyla, maddesel dünyanın ünlü "tesadüfi nedenlere" başvurmaktan sakınan bir açıklaması için büyük umutlar içinde Leibniz'e yöneldi. Aralık 1698 ve Ocak 1706 arasında Leibniz ile De Volder, Hollandalı profesörün Leibniz'den metafiziğini açıklamasını ısrarla istediği kapsamlı bir felsefi mektuplaşma için epey zaman ve çaba sarf ettiler.[270] Yazık ki De Volder sonunda hayal kırıklığına uğradı. Leibniz'in öne sürdüğü şeyi anlamayı gerçekten istemesine rağmen, mektup arkadaşının teorileriyle gitgide şaşkına döndü; özellikle de konu metafiziğinin sezgilere en aykırı kısmını açıklamaya geldiğinde, Leibniz'in tipik titizliğiyle ilerleme eğilimi yüzünden. Mektuplaşmalarından beş yıl geçmesinin üzerine, Leibniz nihayet metafizik idealizminin kapsamını net bir şekilde açıkladı. 30 Haziran 1704'te mektup arkadaşına şöyle yazdı:

> Şeylerin içinde basit tözler haricinde hiçbir şey olmadığı ve onların içinde algının ve isteğin olduğu söylenmeli. Ne var ki madde ve hareket, algılayanların fenomenleri olan şeyler ya da tözler pek değildir, gerçeklikleri algılayanların kendileriyle (farklı zamanlarda) ve diğer algılayanlarla uyumlarında konumlanmıştır.[271]

---

* Etkinlik özelliği yoğun olanların diğerlerinin durumlarını belirlemesi, sonuçta bağı oluşturan-d.n.

De Volder bu mektubu okuduğunda gözlerine inanamadı. 14 Kasım'da şaşkınlık içinde şöyle yanıt verdi:

> Açıkça cisimleri tamamen ortadan kaldırmış gibi görünüyorsunuz, çünkü onları yalnızca görünümler olarak ele alıyor ve şeylerin yerine saf kuvvetler koyuyorsunuz, maddesel güçler bile değil *algı* ve *istek* –zihnimi gerçekten kuşatan öyle iddialar ki şimdi bile, mektuplarınızı tekrar tekrar yeni baştan okuduktan sonra, ne dediğinizi tam olarak anladığımı ileri sürmeye cesaret edemem.[272]

Metafizikte uygulanacak metodoloji, töz ve uzamın doğası ve Leibniz'in olgusal veya zihne bağlı olarak cisim anlayışı gibi anahtar konularda kökten farklı görüşlerle ayrılmış oldukları yavaş yavaş belli oldu. Yine de mektuplaşmaları, Leibniz'i, Kartezyen doğa felsefesini eleştirisi bağlamında metafiziği hakkında en ayrıntılı ve derin açıklamalarından birisini yapmak zorunda bırakarak bir kere daha meyve verdi.

Bu dönemdeki diğer önemli felsefi bilgi alışverişlerine, Leibniz'in Isaac Jaquelot ve Leydi Damaris Masham ile mektuplaşmaları, François Lamy'nin *Système nouveau*'yu tartışması da dahildir. Nantes Fermanı'nın feshedilmesinden sonra Fransa'dan kaçan ve Berlin'de Reformcu Saray Vaizi olarak hizmet veren Fransız mülteci Jaquelot, Leibniz'le 1702 yılında, Brandernburg sarayındaki en son uzun misafirliklerinden biri sırasında tanışmıştı. İkili arasında kısa sürede yakın bir felsefi tartışma gelişti –ilkin Tanrı'nın varlığına dair Kartezyen sav,[273] ardından başka konular, özellikle de 1704 ve 1705 yıllarında Leibniz'in önceden belirlenmiş uyum öğretisi üzerine.[274] Leibniz'in teorisinin, şeylerdeki etkinliğin içsellik ilkesinin varlığını vurgulayarak vesilecilik merkezine saldırması gerçeğine rağmen, Jaquelot'ya göre bu, "vesilecilik" öğretisine yakın görünüyordu. Onun görüşüne göre, iki görüş arasındaki tek fark, Leibniz'in görüşünde ruhun idealarının "onun içine önceden konulmuş olması, vesilecilik sisteminde ise ideaların sadece fiziksel izler tarafından sebebiyet verildiğinde varlık kazanması" idi.[275] Leibniz etkilenmemişti. Jaquelot onun vesilecilikle anlaşmazlığının temel sebebini kaçırmakla kalmamış, Leibniz'in öğretisini özgür iradeyi tamamen yok etmekle de suçlamıştı.[276] Ardından gelen mektuplaşmalarda, insan özgürlüğü ve onun şeylerin önceden belirlenmiş düzenine ve Tanrı'nın önceden bilmesine uyumu üzerine uzun bir tartışma açıldı ve bu tartışma Jaquelot'nun Leibniz'in *Remarque*'ında yanıt verdiği *Système abregé*

l'âme et de la liberté adlı metninde 1705 yılında yayımlanmasıyla doruk noktasına erişti.[277]

1699 yılında Fransız Benedikten François Lamy (1636-1711), "önceden kurulmuş uyumun biçimi" hakkındaki tartışmaya katkısını çoktan yayımlamıştı.[278] Altı ciltlik eseri *De la Connoissance de soi-même*'nin ikinci baskısında (Paris 1699/1701) Lamy, Leibniz'in *Système nouveau*'sunu tartışmıştı ve Leibniz'in buna dair (19 Kasım 1696 tarihli *Journal des Sçavans* dergisinde yayımlanan) "üçüncü tanım"ına ve Leibniz'in daha ileri "Eclaircissement des difficultez que Monsieur Bayle a trouvées dans le système nouveau de l'Union de l'âme et du corps [Bay Bayle'ın ruh ve beden birliğinin yeni sisteminde bulduğu zorlukların açıklamaları]"na atıfta bulunmuştu.[279] Leibniz, Lamy'nin itirazlarına önce 30 Kasım 1702 tarihli bir dizi yorumda,[280] ardından 1704 yılında *Journal des Sçavans* dergisine gönderdiği bir yazıda yanıt verdi ama dergideki *Supplément*s adlı eklerin birinde işin aslını anlaması için 1709 yılını beklemesi gerekti.[281]

Leydi Damaris Masham'a gelince, bu kültürlü ve akıllı kadın Leibniz'e, hem seçkin konuğu John Locke hem de meşhur babası, Cambridge Platoncusu Ralph Cudworth'ün felsefelerini tartışma fırsatını sağlamada kusursuz bir rol oynadı. Mektuplaşmaları, Aralık 1703'ün sonlarına doğru Leibniz'in, kendisine Leydi Masham'ın babasının *True Intellectual System of Universe* (Londra 1678) adlı müthiş kitabını gönderdiğinden haberdar olunca, ona hediyesi için teşekkürlerini yazmasıyla başladı.[282] Dört dörtlük bir saray mensubuna uygun nazik bir tavırla Leibniz, "İngiliz leydilerinin sahip olduğu, bir örneği Vikontes Conway'in eserinde bulunan içgörüyü bilmiyor" olsaydı "bir leydiye yazma onuru" bahşedildiğinde felsefi tartışmalara girme cesaretini kendinde bulamayacağını belirtti.[283] Bununla birlikte başka bir teşvik edici felsefi yazışma başladı ve Leibniz'in, Leydi Masham gibi hem Locke hem de Cudworth'ün düşüncelerine aşina olan kişilere başvurarak kendi felsefi görüşlerine bir şekil verme arzusuyla sürdü. Özellikle, Leydi Masham'a Mayıs 1704 başında yazdığı ikinci mektubunda, "her yerde ve her zaman, her şey buradakiyle aynıdır" ilkesini, yani bize kendi deneyimimizden, evrenin geri kalanına uygulanabilen bir model almamıza izin veren bir tekbiçimliliğin doğada bulunduğu ilkesini sundu.[284] Aynı mektupta, Leydi Masham'a babasının *System*'inin bir kopyasını yolladığı için bir kere daha teşekkür ettikten

sonra Leibniz, özellikle de bir süredir "ilgili konular üzerine kendi yazılarını" gözden geçirmeyi planladığı için bu eseri yeniden okumaya heveslendiğini itiraf etti.[285] Sonunda kalemi eline alıp mesele hakkında yazmasının diğer nedenleri, Cudworth hakkındaki görüşlerini açıklaması için Pierre Bayle ve Jean Le Clerc tarafından (sırasıyla Ağustos 1704 tarihli *Histoire des ouvrages des savans* ve 1705 tarihli *Bibliothèque Choisie*'in 5. tomarında) yapılan davetlerdi.[286] Leibniz'in, kendi felsefesi ışığında Cudworth'ün plastik [şekil de alabilen-ç.] doğalar öğretisini ele aldığı *Considérations sur les Principes de Vie, et sur les Natures Plastiques* adlı yazısı, Mayıs 1704-Mayıs 1705 yılları arasında bir noktada, *Histoire des ouvrages des savans* dergisinde derginin editörü Basnage de Beuval'e gönderdiği mektup formunda yayımlandı.[287]

Ne var ki felsefi ilham perisinin lütufları, Leydi Masham ve Vikontes Conway gibi İngiliz leydileriyle sınırlı değildi. Palatin ailesinin kadın üyelerinin damarlarında güçlü bir felsefi eğilim vardı. Aslında, Sophie Charlotte bu entelektüel zekâyı, felsefi sohbetleri Leibniz'in dikkat çekici eserlerine esin veren annesinden almıştı. Sophie Charlotte'ye Hannover'den 5 Ağustos 1703 tarihinde gönderdiği bir mektupta Leibniz şöyle yazdı:

> Elektres Prensesin huzurunda Elektör Prensle iyilik ve adaletin doğası üzerine –yani iyiliğin ve adaletin keyfi bir şey mi olduğu yoksa sayılar ve şekiller gibi sonsuz nedenlere mi dayandığına dair– sohbet ettikten sonra, bunun hakkında ufak bir makale yazdım ve bu önemsiz ayrıntıları Majestelerine göstermeye bir gün cesaret edip etmeyeceğimi bilmiyorum.[288]

Georg Ludwig bir filozof olmadığından, bu tartışmanın gerçek muhatabı büyük ihtimalle Sophie'ydi. Meyvesi, Leibniz'in bilgeliğin iyilikseverliği ve evrensel hayırseverlik olarak adalet kavramı üzerine muhtemelen en önemli ve kapsamlı yazısı *Méditation sur la notion commune de la justice* idi.[289] Güçlü bir Platoncu ilhamla iki bölüm halinde düzenlenen *Méditation* yayımlanmadı. Bu metinde Leibniz, gözde eleştiri hedefleri –Descartes, Pufendorf ve Hobbes– tarafından çeşitli şekillerde savunulan istenççiliğe karşı kesin bir tavır aldı. Platon'un 'Euthyphro ikilemi'ni neredeyse harfi harfine tekrarlayarak *Méditation*'u, iyilik ve adaletin nesnel bir ölçütünün bulunup bulunmadığı sorusuyla açtı:

> Tanrı ne dilerse dilesin onun iyi ve adil olacağı kabul edilir. Fakat o sırf Tanrı dilediği için mi iyi ve adildir, yoksa iyi ve adil olduğu için mi onu Tanrı diliyor sorusu önümüzde duruyor: Diğer bir deyişle, adalet ve iyilik keyfi midir, yoksa sayılar ve oranlar gibi, şeylerin doğaları hakkındaki zorunlu ve ebedi hakikatlere mi aittir?[290]

Leibniz'in Platoncu yanıtı, bu ikilemin ikinci kısmını ele almaktadır: Adalet ve iyilik, "şeylerin doğaları hakkındaki ebedi hakikatlere" aittir; bu açıdan adalet ve iyilik, mantık ve matematik doğrularıyla aynı tür mutlak zorunluluğa sahiptir. Dolayısıyla ilahi adalet ve insan adaleti, birbirinden sadece mükemmelik derecesi açısından farklılık gösteren aynı tür adalet olsa gerekti. Adalet kavramının kendisine gelince Leibniz şöyle bir iddiada bulundu: "Adalet, bilgenin iyilikseverliğidir, yani başkalarına karşı bilgeliğe uygun iyilikten başka bir şey değildir." Buna karşılık, "bilgelik, mutluluk ilminden başka bir şey değildir."[291]

Kalkülüs Savaşının Tırmanması

Leibniz saray görevleri, kamusal girişimler ve çok yönlü felsefi alışverişlerle meşgulken, kalkülüsün icadında öncelik tartışması ilerlemeye devam etti.[292] Nisan 1699'da John Wallis'in *Opera mathematica* adlı kitabının üçüncü cildi çıktı. Bu kitapta, Newton'un *epistola prior* (önceki mektup) ve *epistola posterior* (sonraki mektup) adlı mektuplarıyla birlikte Leibniz'in Newton, Olderburg ve Wallis'e gönderdiği mektuplardan bir seçki mevcuttu. Yaz döneminde kitabın Marquis de L'Hôpital'in dikkatini çekmesi üzerine Alman dostuna endişeli bir halde şöyle yazdı:

> Wallis, matematik eserlerinin üçüncü cildini yayımladı. İçine, sizin Bay Newton'a ve daha başkalarına gönderdiğiniz mektupların bazılarını da koymuş. Bunun, Newton'un 'akışkanlar' dediği diferansiyel hesabın keşfini kendisine atfetme amacı taşıdığına inanıyorum. Bana öyle geliyor ki, İngilizler bu keşfin görkemini kendi uluslarına atfetmek için mümkün olan her yolu deniyorlar.[293]

Leibniz, mektuplarının Wallis'in kitabında basılmasına şaşırmamıştı, çünkü seçkin matematikçi onunla önceden irtibata geçmiş ve izin isteyip, Leibniz'e söz konusu metinleri gözden geçirme imkânını sunmuştu. Ne var ki Leibniz, o sırada çok meşguldü ve zaten yığınla birikmiş yazı-

larının arasından özgün mektupların taslaklarını bulamayacağı fikrine varmıştı. Wallis'in âlim olarak iyi niyetine inanan Leibniz, seçkiyi incelemeksizin izin verdi.[294] Bir oldu bittiye getirilen Leibniz, L'Hôpital'in endişeli sözlerini sakin bir biçimde yanıtladı: "Bay Wallis, benim eski mektuplarımı yayımlamak için izin istedi, hatta uygun gördüklerimi eleyebileceğimi de ekledi ama çıplak gerçekten korkacak bir şeyim olmadığından, değerli bulduklarını yayımlayabileceğini söyledim."[295] Johann Bernoulli, L'Hôpital'in "İngiliz şanının yiğit bir kahramanı"[296] gibi davrandığına dair Wallis'in gözlemini vurguladığında, Leibniz (Wallis'in gerçekten onu karalama peşinde olmadığını bilerek) yüce gönüllü bir şekilde yanıt verdi ve evrensel yarar için yeni keşifleri destekleyen sağlıklı bir vatanseverliği savundu:

> Söylediğiniz üzere, Wallis'in İngiliz şanının yiğit bir kahramanı olması, suçlamadan çok övgü sebebidir. Ben bazen hemşerilerime Alman şanının yeteri kadar yiğit kahramanları olamamışlar gözüyle bakıyorum. Uluslararası alandaki rekabet bizi başkalarını kötülemeye yönlendirmemeli; yine de bu rekabet bizi başkalarıyla eşit olmak veya onları aşmak için çabalamak gibi bir erdeme sahiptir. Böyle bir rekabetin meyvesi herkese yarar; övgüsü ise sadece onu hak edenlere yapılır.[297]

Ne var ki en kötü gelişme henüz gerçekleşmemişti ve bu sefer Leibniz sessiz kalamadı. Wallis'in çalışmasının üçüncü cildinin yayımlanmasıyla yaklaşık aynı zamanda, İsviçreli matematikçi Nicolas Fatio de Duillier'in en hızlı düşüş eğrisi (brachistochrone) üzerine bir kitabı çıktı. Bu kitapta Fatio, hiç de gizli olmayan bir şekilde Leibniz'in Newton'dan fikir hırsızlığı yapmış olabileceğini ileri sürerken, Alman matematikçiyi açıkça kalkülüsün ikinci mucidi ilan etti.[298] Yaraya tuz basarcasına Fatio'nun eseri Kraliyet Cemiyeti'nin onayıyla yayımlanmıştı ki bu da Cemiyet'in, suçlamaları kabul ettiğini gösteriyordu. 6 Ağustos 1699'da Leibniz, Wallis'e mektup yazıp memnuniyetsizliğini açığa vurdu. Wallis, 29 Ağustos'ta (E.U.) yanıt vererek, Fatio'nun saldırısının, ne kendisinin ne de Kraliyet Cemiyeti'nin onayı alınmadan yayımlandığını Leibniz'e bildirdi: Onay, düpedüz bir matematik kitabı sandığı şeyin özel içeriğinin farkında olmayan Başkan Yardımcısı J. Hoskins tarafından verilmişti.[299] Wallis, Kraliyet Cemiyeti Sekreteri Hans Sloane'ye Leibniz'in şikâyetlerini bildirince, Sloane yazıyla özür diledi.[300] Kendi adına Le-

ibniz, Mayıs 1700'de *Acta Eruditorum*'da yayımlanan bir makalesiyle Fatio'ya yazılı bir yanıt verdi.[301]

Leibniz'in kalkülüsüne farklı türden de olsa yeni saldırılar, 1700 ve 1701 yıllarında geldi. 1700 yılının ilk yarısında, Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'nin (Académie Royale des Sciences) maaşlı matematikçilerinden birisi olan Michel Rolle, yüksek dereceden sonsuzlar ve sonsuz küçükler kavramını reddedip, Leibniz'in diferansiyel hesabını netlikten yoksun olmakla eleştirdi.[302] Kalkülüs üzerine tanınmış Fransız otorite Marquis de L'Hôpital'in yokluğundan dolayı, Rolle'ün itirazlarını yanıtlama külfeti, Akademi'nin başka bir maaşlı matematikçisi olan Pierre Varignon'a düşmüştü. Ağustos 1700'ün başındaki bir toplantıda Varignon, kalkülüsü maharetle savundu ve Rolle'ün mesele hakkındaki bilgisizliğini açığa vurdu. Sonra hem Bernoulli'yi hem de Leibniz'i tartışmadan haberdar etmek için Johann Bernouilli'ye bir mektup gönderdi.[303] Birkaç ay sonra, Mayıs-Haziran 1701 tarihli *Mémories de Trévoux* adlı Fransız Cizvitleri'nin dergisinde kalkülüse yeni bir saldırı daha yapıldı. Bu sefer de geometrik kanıtlardan beklenilen türde bir kanıtın yer almadığı belirtiliyordu. Leibniz, derginin Kasım ayı sayısında yayımlanan kısa bir yanıt verdi.[304] Bu yanıtı okumasının üzerine Pierre Varignon, doğrudan Leibniz'e yazdı ve onu, kalkülüsün Rolle gibi düşmanlarının yanı sıra *Mémories de Trévoux* dergisinin sayfalarından saldıran insanları da kesinkes susturacak daha ayrıntılı bir açıklama yapmaya davet etti.[305] Leibniz bu daveti kabul etti ve 2 Şubat 1702 tarihli mektubunda Varignon'a bir açıklama yazısı yazdı; Varignon da bu açıklama yazısını 20 Mart 1702 tarihli sayısında yayımlanması için *Journal des Sçavans* dergisine yolladı. Bu mektupta Leibniz, matematiksel sonsuz küçüklerin "gerçek şeyler" değil, "akıl yürütme sürecini kısaltan ve ortak analizde hayali kökler denilen şeylere benzer ideal kavramlar" olarak ele alınması gerektiğini açıkladı.[306] Aynı fikir, Varignon'un 23 Mayıs 1702 tarihli mektubuna verilen yanıtta yeniden vurgulandı. Fransız matematikçi bu mektubunda, Akademi'nin sekreteri Fontenelle'in, "sizin kalkülüsünüzün metafizik unsurlarını" ana hatlarıyla ortaya koyan bir yazı yazmaya niyetlendiği yönünde bir haber verdi Leibniz'e.[307] "İkimiz arasında," diye yanıtladı Leibniz, "nazik ve güzel bir anlayışa sahip Monsieur de Fontenelle'in, kalkülüsümüzün metafizik unsurlarına değinmek istediğini söylerken şaka yaptığına inanıyorum. Gerçeği söylemek gerekirse,

sonsuzlarımız ve sonsuz küçüklerimizin ideal şeylerden ya da sağlam temelli kurgulardan başka bir şeymiş gibi düşünülmesini şahsen doğru bulmuyorum."[308]

Bitmek bilmeyen kalkülüs tartışmasında yeni bölüm, George Cheyne'nin, Newton'un akışkanlar yöntemine dayanan bir integral açıklamasının yer aldığı eserini 1703 yılının yazında yayımlamasıyla başladı.[309] Cheyne'nin çalışması hatalarla dolu olmasının yanı sıra, Newton'un matematiksel keşiflerdeki önceliğine ilişkin iddiaları, Johann Bernoulli'yi Leibniz'e şunları yazmaya sevk etti: "Cheyne'nin görüşüne göre, hiçbirimiz Newton'un maymunlarından başka bir şey değiliz ve onun bizden çok önce başarmış olduğu şeyleri anlamsızca tekrarlayıp duruyoruz."[310] Hiçbir şey olmasa bile Cheyne'nin, akışkanlar yöntemini hatalı sunması, Newton'u, kendi açıklamasını yayımlamasının gerekliliğine ikna etmiş görünüyordu. Dolayısıyla Newton, 1704 yılında Londra'da yayımlanan *Opticks*'in ilk baskısına iki matematik eseri ekledi: kendi akışkanlar yöntemini açıklayan *De quadratura curvarum* ve kübik eğrilerin sınıflandırılmasına adanan *Enumeratio linearum tertii ordinis*. Leibniz, Ocak 1705 tarihli *Acta Eruditorum* dergisinde isimsiz bir yorum yayımladı. Bu yorum, 1711 yılında Newton'un dikkatini çektiğinde sadece onu öfkelendirmeye yaradı.[311] Newton'a göre bu, öncelik tartışmasının gecikmiş gerçek başlangıcıydı ve Leibniz de saldırgandan başka biri değildi.[312] Hepsinden öte, İngiliz matematikçi, Leibniz'in kullandığı "substituit" (yerine koyma) kelimesiyle tartışmaya girdi: Ona göre bu, tabiri caizse, Leibniz'in işaret sisteminden yola çıktığı ve ardından kendisinin bu sistemi değiştirerek akışlanlarında kullandığı izlenimini veriyordu.[313] Leibniz buna karşı çıkıp, demek istediklerinin açıkça yanlış anlaşıldığını söyledi: Birkaç satır önce, Newton'un "*akışkanları* kullandığını ve her zaman kullanmış olduğunu" ve "substituit" (substituted) fiilinin Leibniz'e ve Newton'a değil H. Fabri'nin Cavalieri'nin yönteminden yararlanarak yaptığı şeye atıfta bulunduğunu net bir şekilde belirtmişti.[314] Ama böylesine dilbilgisel bir açıklama, İngiliz matematikçiyi yatıştırmadı ve Newton, Leibniz'in açıklamasını yalnızca bir mazeret olarak görüp kınadı.[315] Kısacası, Leibniz'in Ocak 1705 tarihli yorumu, tahrik etme kastıyla yazılmasa da altı yıllık fitili ateşleyen bir kıvılcım oldu. Geçmişteki kibar ilişkilere rağmen, 1711 yılından sonra Newton, Leibniz'i düşmanları arasında saydı.

Characteristica Universalis'in Matematiksel Yönleri

Leibniz'in matematiksel zihni, yalnızca kalkülüsü yeniden ele alarak ve onun etrafını sarmalayan tartışmalara eğilerek tatmin olamazdı. Diğer keşifler –çağdaşları arasında daha az bilinse de– özellikle *characteristica geometrica* veya durum analizi (*analysis situs*) ve ikili aritmetik (diyadik) onun şevkini körükledi. Kalkülüs gibi, hem *characteristica geometrica* hem de ikili aritmetik, onun en iddialı felsefi projesinin unsurları addediliyordu: *characteristica universalis*'i geliştirmek.[316] Sonuçta bu, *propagatio fidei per scientiam* (bilim yoluyla inancı yayma) planının bir kısmını oluşturuyordu. Bu plana göre özellikle ikili aritmetik, yoktan yaratmanın sembolizmini ve onun monadların veya "gerçek birliklerin" metafiziğiyle güçlü bağlantısını sunuyordu. Leibniz'in Paris Kraliyet Bilimler Akademisi'ne yabancı bir üye olarak seçilmesinden sonra, Akademi'nin sekreteri Fontenelle, ona 8 Aralık 1700'de bir mektup yazıp Akademi'nin yeni resmi yıllık yayınına –*Histoire de l'Académie Royale des Sciences*[317]– katkıda bulunmasını önerdiğinde Leibniz, keşiflerinden hiçbirinin bu seçkin buluşma noktasına ikili aritmetikten daha layık olmadığını düşündü. Böylece 1701 yılının Ocak ve Şubat ayları arasında, *Essay d'une nouvelle Science des Nombres* adlı metnini hazırlamaya başladı ve 26 Şubat'ta Wolfenbüttel'den Fontenelle'e yolladı.[318] *Essay*'in bu katkı için taşıdığı önemine dair giriş açıklaması, *Essay*'i aynı zamanda *analysis situs* projesine de bağlıyordu:

> Sayılar bilimi gibi iyi bilinen ve uzun süre işlenmiş bir bilimde yenilik yapmayı öne sürmek tuhaf görünebilir. Yine de bunun nedensiz öne sürülmediği gösterilecektir. Dahası, *Analysis situs* adını verdiğim, şekilleri kullanmadan durumları tanımlayan ve cebir ve büyüklük hesabından tamamen farklı bir hesaplama yöntemi sunan bir geometri geliştirilmeyi bekliyor. Bu analiz, diğer hiçbir unsuru önceden varsaymıyor ve birçok kullanıma sahip ancak biz şimdilik sadece aritmetiği düşünelim. Herkes, ondalık dizinin keyfi olduğu ve bu yüzden bazen diğer sayma sistemlerinin uygulandığı konusunda hemfikir. Bu gerçek, benim en basit ve en doğal olan diyadiği veya ikili geometrik diziyi düşünmeme neden oldu. Öncelikle iki karakterden daha fazlasının olmamasına karar verdim: 0 ve 1. ... Bu [hesaplama] yolu, sıradan hesaplamada uygulanmaz ama bilimin mükemmelleşmesine büyük ölçüde katkı sağlayabilir. ... Bazı insanlar, ileri sürdüğüm, bütün sayıların 1 ve 0 türemesi ile her şeyin kökeninin Tanrı

ve Yokluk olması arasındaki şaşırtıcı benzerliğe hayran kaldı: mükemmelliklerin ilkesi olarak Tanrı ve yoksunlukların veya özlerin eksikliği ilkesi olarak Yokluk. Buna ek olarak Tanrı'dan bağımsız hiçbir maddeye gerek yok.[319]

Ne var ki Fontenelle'e gönderdiği bu mektuba eşlik eden mektubunda Leibniz, muhtemelen Akademi'nin bu değerli girişime yönlendireceği yetenekli bazı matematikçilerin yardımıyla "yeni sayı bilimi"ni iyice geliştirene kadar makalesini yayımlamayı ertelemeyi arzuladığını belirtti.[320] Fontenelle'den makale hakkında başka haber gelmeden iki ay geçti, ta ki 30 Nisan 1701'de Akademi'nin sekreteri tekrar yazana kadar. Leibniz'in eseri, Akademi'nin 23 Nisan tarihli toplantısında sunulmuştu ve meslektaşları şimdi "onun uygulamalarını sabırsızlıkla" bekliyorlardı. Bu arada Fontenelle, söz konusu makalenin *Histoire*'nın 1702 tarihli sayısında yayımlanacağını haber verdi. Keşfinin derin öneminin takdir edilmesinden ziyade acele uygulamaların hayal kırıklığına uğratıcı beklentisini göz önüne alan Leibniz, Fontenelle'den makalesini yayımlamayı askıya almasını özellikle istedi. Fontenelle kabul etti ama Leibniz'in kamuya ikili sistemden beklenen önemli avantajların neler olduğuna dair bir ipucu sunması gerektiğini yeniden vurgulamaktan da geri durmadı.[321] 6 Ocak 1703'te Leibniz, Fontenelle'e acı bir dokundurmayla teşekkür etti: "Talebim üzerine ikili sistemle ilgili makalemi *Histoire de l'Académie Royale*'den geri çektiğiniz için size teşekkür ederim, bayım. İnsan, elle tutulur yararlar görmek isteyen kamusal zevke alışmalı."[322]

Akademi'den alamadığı tatmin, bundan kısa bir süre sonra başka yerlerden geldi. 1697 yılından beri Leibniz, Çin'de misyonerlik yapan Fransız Cizvitlerinden biri olan Joachim Bouvet'yle (1656-1730) mektuplaşıyordu. Bouvet, XIV. Louis tarafından Pekin İmparatorluk Sarayı'na, Hıristiyanlığa geçişe hazırlık olması umuduyla imparatora matematik ve bilim öğretmesi için gönderilmişti.[323] 18 Ekim 1796'da Bouvet, Leibniz'e yazarak *Novissima Sinica* adlı eserini yayımladığı için onu tebrik etti. Bouvet'nin mektubunda Çin imparatorunun son biyografisi de vardı ki Leibniz *Novissima Sinica*'nın ikinci baskısında (Hannover, 1699) bunun Latince çevirisini yeniden yayımlamıştı.[324] Cizvit bilim adamıyla peş peşe mektuplaşmalarında, ikisinin de bilim yoluyla inancı yayma (*propogatio fidei per scientiam*) ilkesine ortak bağlılıkları göz önünde bulundurulunca, Leibniz'in keskin dikkatini çeken çok şey

vardı. Özellikle, Çin'e dönüşünden kısa bir süre önce yolladığı 28 Şubat 1698 tarihli mektubunda Bouvet, kadim Çin *Değişimler Kitabı I Ching* üzerine çalışmalarından ilk defa bahsetti. Bouvet, *I Ching*'in temelini oluşturan altmış dört adet altı köşeli yıldızın kilidini açacak açıklayıcı anahtarı bulduğuna inanıyordu. Bu yıldızların hepsi, iki sembolün birleşimiyle oluşturulmuştu: edilgenliği, alıcılığı, dişil ilke olan *yin*'i temsil eden kesik çizgiler (- -) ile etkinliği, yükselişi, eril ilke olan *yang*'ı temsil eden kesintisiz çizgi (–). *I Ching*'e göre, evrendeki bütün değişimler bu iki temel ve birbirini tamamlayan ilke arasındaki etkileşimin bir sonucuydu. Çin geleneğini takip eden Bouvet, mitolojik imparator Fu-Hsi'yi (İ.Ö. 2900), bu yıldızların başlıca formlarının ve (aslında Çin filozof Shao Yung (1011-77) tarafından çok daha sonra geliştirilmişlerdi) Fu-Hsi yıldız düzeninin yaratıcısı olarak tanımladı. Dahası, altı köşeli yıldızların dayandığı varsayılan özgün triagramları (üçlü çizgiler) Çin yazısının en eski formu olarak yorumladı:[325]

> Birazcık boş vaktim olmuş olsaydı Çinli bir Oedipus veya o ülkenin ilk karakterlerinin küçük kesik veya kesintisiz yatay çizgilerle analizini, Fo-hii'ye atfettikleri ve gerçek anahtarını bulduğuma inandığım buluşu yazmış olacaktım. Bu karakterler ... bütün bilimlerin ilkelerini basit ve doğal bir yolla temsil ediyor ya da daha iyi ifade etmek gerekirse bu, mükemmel metafiziğin tam sistemidir; Çinlilerin Konfüçyüs'ten çok önce kaybetmiş göründükleri bilgidir. Dahası, bu sistemin ya da bu karakterlerin doğru anlaşılması, sadece kadim Çinlilerin doğru ve geçerli felsefi ilkelerini yeniden düzenlemede ve muhtemelen bu milleti Tanrı'nın doğru bilgisine döndürmede değil, bütün bilimlerde takip edilecek doğal yöntemi oluşturmada da yarar sağlayabilir[.][326]

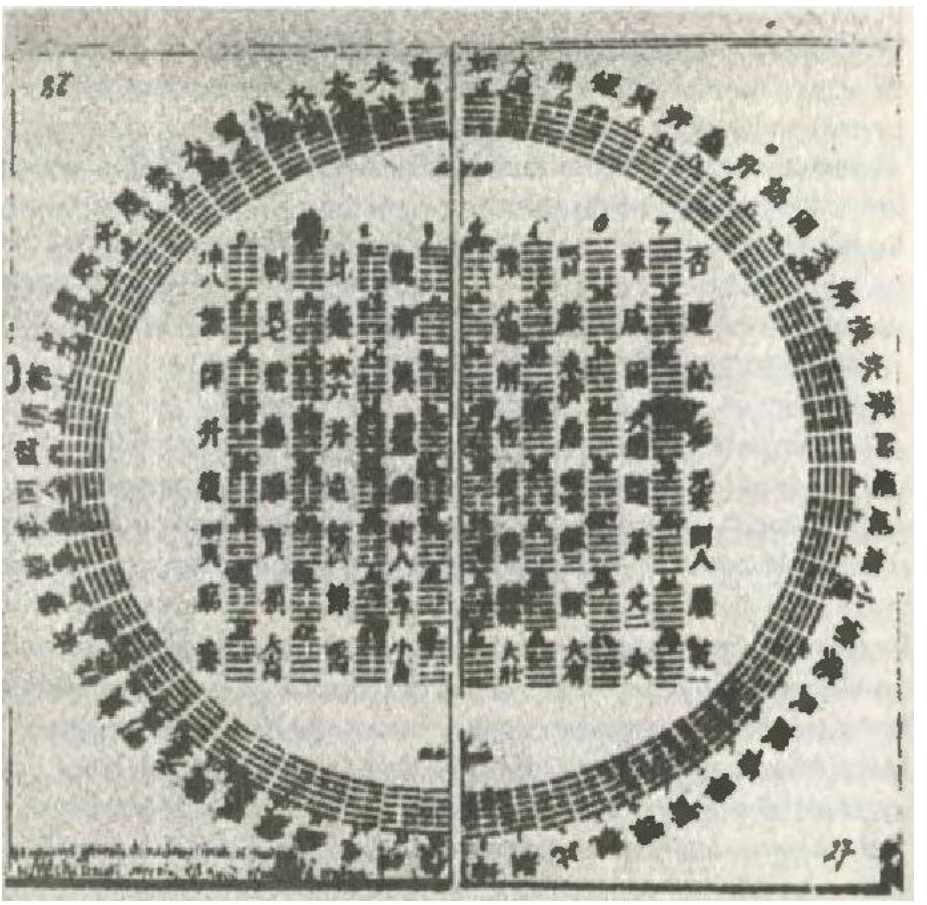
Bu sözlerin Leibniz'in *characteristica universalis* –bütün bilimlerin ilkelerini ifade eden evrensel, resmi bir dil– projesine paralelliği açıktı. 1698 yılının sonuna doğru, Cizvit misyonunun Parisli temsilcisi Antoine Verjus'ya (1632-1706) bir mektup yazan Leibniz, hayatının projesi ile Çin'den duyduğu haberler arasındaki bağ hakkında apaçık yorumlarda bulundu:

> Gençliğimden beri, insanların önceleri yalnızca belirsiz bir biçimde akıl yürüttükleri birçok şeyi, Çinlilerin karakterleri gibi sadece işaretlerle anlatmakla kalmayıp tam olarak hesaplamanın da araçlarını sağlayacak yeni karakterler tasarlıyorum. Geometriyi fiziğe daha iyi katmak için bunu kısmen yeni sonsuz küçükler hesabımda

> ve henüz yayımlamadığım ve *calculus situs* adını verdiğim başka bir yöntemde başardım. Ama Tanrı bana yeterli ömür ve boş zaman verip bunun için yardım ederse, amacım daha da ilerlemek. İnsan aklı için bu karakterleri edinmekten daha yararlı bir şeyin olmadığına inanıyorum. Muhterem Rahip Bouvet (bana yazdıklarından bu yargıya varıyorum), Çinlilerin hürmet ettiği ve onun felsefeyle ilgili olduğuna inandığı (ki teolojimize hizmet etmek için onlara bu yolla yaklaşılabilir) belirli kadim karakterlerin şifresini çözmeyi umduğundan, sonunda bu karakterlerin (eğer bunlar hakkında yeterince bilgi sahibi olunursa) sadece (karakterlerin normalde yaptığı gibi) şeyleri temsil etmeye değil, ayrıca hesap yapmaya, hayal gücüne ve felsefi düşünceye katkı sağlamaya uygun hale getirilebileceği kanısındayım[.][327]

Leibniz, sembolik Çin dili ile kendi *characteristica*'sı arasındaki farkın, kendisininkinin sadece düşüncelerin evrensel aktarımını değil "hesaplanmasını" da hedeflediği gerçeğinde yattığını saptadı. Bu hesap, *characteristica*'nın üç özelliğiyle daha mümkün kılınabilirdi (en azından bizim için): ilkel kavramların tanımlanması, belirli bir kavram ile belirli bir işaret arasındaki sabit ve açık ilintinin geliştirilmesi ve bu kavramların birleşimi için birtakım kuralların formülasyonu. Leibniz'in kavramları göstermek ve önermeleri formüle etmek için harflerin ve rakamların kullanıldığı mantıksal kalkülüsü, böylece bu düşünce hesabının nasıl uygulanabileceğine dair bir örnek sağladı.[328]

I Ching ile *characteristica* arasındaki paralelliği daha da öteye taşıyan başka heyecan verici haberler de geldi Bouvet'den. Leibniz, Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie Royale des Sciences) için ikili aritmetikle ilgili yazısında son düzeltmeleri yaparken, Bouvet'ye ikili aritmetiğinin ayrıntılı bir açıklamasını içeren uzun bir mektup yazdı. Bu mektupta ikili artimetiğini "yaratımın hayranlık verici bir temsili" olarak sundu, çünkü "bu yöntemi takip edildiğinde bütün rakamlar bir ve sıfırın birleşimiyle yazılıyordu, bütün yaratıkların sadece Tanrı ve yokluktan gelmesi gibi."[329] Bouvet, Pekin'den 4 Kasım 1701'de Leibniz'e yanıt vererek, ikili aritmetik ile 0'ın kesik bir çizgi, 1'in kesintisiz bir çizgiyle temsil edildiği *I Ching*'in altı köşeli yıldızları arasında hayret verici bir benzerlik bulunduğunu keşfettiğini açıkladı.[330] Bouvet mektuba, *I Ching* yıldızları, Leibniz'in ikili işaret sistemi ve 0'dan 63'e kadarki ondalıklı işaret sistemi arasındaki benzerliği gösteren, altı köşeli yıldızların Fu-Hsi düzeninin bir çizimini de koydu (bkz. Şekil 7.1).

Şekil 7.1. Kaynak: LBr 105'teki (Bouvet), Bl. 27-8 (Gottfried Wilhelm Leibniz Bibliotek – Niedersächsische Landesbibliotek Hannover).

Bouvet'nin mektubunun Almanya'ya ulaşması uzun zaman aldı ama Leibniz'e nihayet 1 Nisan 1703 yılında ulaştığında büyük bir coşkuyla karşılandı. Çinliler bağımsız bir biçimde bir *characteristica* geliştirmekle kalmamışlardı; sistemleri, düşüncelerin evrensel hesabı için Leibniz tarafından ideal olarak tasarlanan analize benzeyen sayısal bir analize indirgenebiliyordu da. Dahası, kutsal rakam yedinin ikili işaret sisteminde 111 olarak yazılmasından dolayı Teslise dikkat çekici bir atıfla birlikte Tekvin'de anlatıldığı gibi yaratılış tarihinin bir temsilini Fu-Hsi düzeninde görmek bile mümkündü.[331] Leibniz için bu, ayrı kültürler-

de bağımsızca keşfedilen veya kaderin cilvesiyle taslağı çizilen evrensel bir hakikatin varlığının mükemmel ve beklenmedik bir doğrulamasıydı. Kraliyet Bilimler Akademisi'nin en pragmatik üyeleri tarafından beklenen "elle tutulur türden yararlar" sağlanmasa da, Leibniz'e göre, böylesine esaslı ve temel bir evrensel hakikatin varlığının gösterilmesinden daha faydalı başka bir şey olamazdı. Bouvet'nin haberlerini aldıktan sonraki bir hafta içinde, Akademi için ikili aritmetik üzerine yeni bir deneme hazırladı ve özellikle *I Ching*'in yıldızlarıyla benzerliğin keşfedilmesiyle bağlantılı olarak icadının yararlılığına değindi.[332] Deneme, 7 Nisan'da *Histoire de l'Académie Royale des Sciences*'ta bir önceki ikili aritmetik denemesi yerine yayımlanması için doğrudan Akademi'nin başkanı Jean Paul Bignon'a yollandı.[333] Bu sırada, keşif hakkındaki haberler, Cizvit Carlo Maurizio'ya ve Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri Hans Sloane'ye gönderildi.[334]

Sophie Charlotte'nin Ölümü

İronik bir biçimde, Leibniz Berlin'deyken Sophie Charlotte 1 Şubat 1705'te Hannover'de öldü. Kraliçe yıllık karnaval için her zamanki gibi Hannover'e gidiyordu ve yolculuk sırasında kaptığı soğuk algınlığı zatürreye dönüşmüştü. Leibniz, Berlin'de kalmıştı ama kraliçenin ardından Hannover'e gitmeyi tasarlıyordu. Leibniz, 31 Ocak tarihli son mektubunda, kraliçenin sağlığı hakkında endişeye kapılmış olsa da bu hastalığın ölümcül olabileceği aklının ucundan geçmemişti.[335] Ne yazık ki 2 Şubat sabahı, Hannover sarayından bir asilzade olan Joachim von Bülow, kraliçenin önceki günün erken saatlerinde beklenmedik vefatının haberini Berlin'e getirdi.[336] Leibniz yıkılmıştı. Olayların bu acıklı gelişiminden haberdar olduktan kısa bir süre sonra, Sophie Charlotte'nin nedimesi Heinriette Charlotte von Plötnitz'e nasıl sarsıldığını şöyle betimledi:

> Sizin hislerinizi kendiminkilerden sayıyorum. Ağlamıyorum, şikâyet etmiyorum ama nerede olduğumu da bilmiyorum. Kraliçenin kaybı bir rüya gibi geliyor ama hafif uykumdan uyandığımda bunun fazlasıyla gerçek olduğunu anlıyorum. Hannover'deki kederiniz hiçbir şekilde benimkini geçemez, ancak sizin hisleriniz daha canlı ve

> paylaştığımız talihsizlik sizi yakın mesafeden vurdu. Size yazmam için bana cesaret veren de bu ve eğer elinizden geliyorsa, size zarar vermemesi için kederinizi azaltmanız için zatıâlinize yalvarıyorum. Dünyadaki en kusursuz prensesin anısını kasvetli kederle onurlandıramazsınız. Gerek bizler gerekse bilim camiası elden geldiğince prensese öykünerek onu onurlandırabilir. Bu mektup, yüreğimdekilerden daha felsefi ama mektubun sahibi benim ve bu açıdan oldukça mantıklı olsa da kendi tavsiyeme tam olarak uymaya müsait bir halde değilim.[337]

İlerleyen günlerde kederi daha da derinleşti. Heino Heinrich von Fleming'e bir mektup yazan Leibniz şunları söyledi:

> Üzücü haber beni ilk gün şaşkına çevirdi. Burukluğum, beni hayrete düşüren darbeden nispeten toparlanmaya dönüştü, hani yaralar yeni oluştuklarında, neden olacakları acıyı ilk başta hissettirmezler ya, öyle. Kraliçenin bana karşı nezaketi, onun ve benim yaşım düşünüldüğünde Majestelerinin sadakatinin bütün bir ömrüm boyunca bana vaat ettiği bir lütuftu. Ama yazgı başka türlü gerçekleşti. Benim ona bağlılığımı belirleyen şey ilgi değil, az bulunur bir anlaşma ve tatmindi[.][338]

Bir ay sonrasında da hâlâ kaybını göğüslemek için mücadele ediyordu:

> Aklım bana pişmanlıkların lüzumsuz olduğunu ve Prusya Kraliçesi'nin yasını tutmak yerine onu onurlandırmamız gerektiğini söylese de, prenses her zaman bütün meziyetleriyle gözlerimin önüne geliyor ve o üstün niteliklerin bizden koparıldığını, dünyadaki yaşamım boyunca özlemini çekeceğim en büyük tatminlerimden birini kaybettiğimi hatırlatıyor.[339]

Mart ayının başında, Leibniz sonunda Hannover'e döndü ama Sophie Charlotte'nin kaybından dolayı duyduğu derin keder, ardı arkası kesilmeyen düşünsel eserlerine ve mektuplaşmalarına aylarca sürecek benzersiz bir ara verdirdi.[340] Nihayet Temmuz ayında, kederinden yavaş yavaş sıyrılmaya başladı. 10 Temmuz'da, Leydi Masham'la mektuplaşmasına kaldığı yerden devam ederek, merhume kraliçenin üstün entelektüel niteliklerine içten bir tanıklıkla birlikte uzun süren sessizliğinin nedenlerini açıkladı:

Leydim. Prusya Kraliçesi'nin ölümü, mektuplaşmalarımda ve düşünsel çalışmalarımda uzun bir kesintiye neden oldu. Bu büyük prensesin bana karşı sınırsız bir iyi niyeti vardı: Düşüncelerim hakkında bilgilendirilmekten memnuniyet duyuyordu, hatta onları derinleştiriyordu; sizden gelenleri ve size yanıt verme şerefini edindiğim şeyleri onunla paylaşıyordum. Aynı zamanda hem bu kadar yetenekli hem de bu kadar felsefeye düşkün başka bir kraliçe yoktur herhalde. Böyle bir prensese sık sık yakın olmanın ve onun gerçeğin bilgisini edinmeye yönelik arzusundan cesaret bulmanın, beni ne denli memnun ettiğini takdir edersiniz, Madam. Hannover'e yola çıktığında, çok geçmeden onun peşinden gidecektim, çünkü lütufkâr bir biçimde benden bunu sık sık rica etmişti; ancak gerek benim gerekse tüm Berlin için onun ölümünü öğrenmek ne büyük bir şok oldu! Özellikle benim için, yıldırım çarpmışa dönmekti; zira bu genel talihsizlik içinde benim kişisel kaybım çok büyüktü. Hasta düşeceğimi düşündüm, çünkü hisler akıl yürütmeden bağımsızdır. Bu ölümle birlikte üstüme çok fena bir kasvet çökmüştü ama sonunda kendime ve dostlarıma döndüm[.][341]

8. Bölüm

Işık ve Gölgeler: Hannover, Berlin, Wolfenbüttel, Viyana (Şubat 1705 - Eylül 1714)

Sophie Charlotte'nin vefatını takip eden on yıl, başarılar ve yenilgilerle geçti. Avrupa saraylarının bilim çevrelerinde ünlü bir fikir adamı olan Leibniz artık yaşlanıyor ve tuhaf bir görünüme bürünüyordu. Huzura çıktığında, demode ve şaşaalı kıyafetleri Sophie'nin en küçük oğlu Prens Ernst August'a gülünç geliyor ve prens onu bir saray soytarısına benzetiyordu.[1] Özel yaşamında hâlâ müsrifçe giyinip kuşanması, etrafında ona eşlik edenleri şaşırtıyordu: Gut ve eklem yangısı hastalıklarıyla mücadele ederken kürk kaplamalı bir gecelik, kürk çoraplar, terlik yerine geçen bol gri çoraplar giyiyor ve özellikle koyu renkli ve uzun bir peruk takıyordu.[2] Yine de nezaketi ve cana yakınlığı, her şeyin üstüne çıkıyordu. Leibniz harika bir konuşmacıydı ve neredeyse herkes, bir parça aksi olan Georg Ludwig bile, onun sohbeti ve arkadaşlığından zevk alıyordu, özellikle de (Orléans Düşesi'nin Elektres Sophie'ye bahsettiği üzere) Leibniz'in "temiz, kötü kokmayan ve espri anlayışı gelişmiş" o nadir bilim adamlarından biri olmasından dolayı.[3]

Hayatının bu yıllarında Leibniz'de başladığı bir şeyi bitirmek için bir aciliyet hissi peydah oldu. Leibniz altmışlarındaydı ve fazla zamanının kalmadığını hissediyordu.[4] Sophie Charlotte'nin ölümünün ağır darbesinin ardından adım adım toparlandıktan sonra, felsefi yazışmalarına ve entelektüel üretimine yeniden başladı. Cizvit teolog Bartholomew Des Bosses'le yaptığı yazışmada, maddesel tözler konusuna yeniden döndü ve *vinculum substantiale* (tözsel bağ) kavramını irdeledi[5] ve akıllı genç bir adam olan Christian Wolff'la yazışmasında, dinamik kanunlar ve özelliklerinin metafiziksel temellerini, etiği ile metafiziği arasındaki ilişkiyi açıkladı.[6] 1710 yılında yaşamı boyunca yayımlanmış en hacimli felsefi eserini –*Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la*

liberté de l'homme et l'origine du mal– ismini kullanmadan yayımladı. *Théodicée*'de tartışılan konular gençliğinden beri zihnindeydi ve burada sunulan öğretilerin ve çözümlerin çoğunun izleri, onun eski yazılarında sürülebiliyordu. Ama yıllar boyu süren düşünsel faaliyetinin büyük meyvesi olmasına rağmen *Théodicée*'nin sadece, onun "tüm sistem"ini[7] teknik felsefi ayrıntılarla açıklayan daha derinlikli bir eserin gözde habercisi olması düşünülmüştü. Leibniz'in başyapıtının hiçbir zaman gün ışığına çıkmadığını söylemeye gerek yok. Zihninde canlandırmış olduğu tüm sistemin derinlemesine Latince açıklamasını sunmak yerine Leibniz, 1714 yılında, metafizik görüşlerindeki popüler terimleri özetlediği Fransızca iki kitapçık kaleme aldı: *Principles de la nature et de la grâce fondés en raison* ve ölümünden sonra *Monadologie* (Monadoloji) olarak anılmaya başlayan isimsiz bir makale.

Bu sırada, kalkülüs buluşu hakkındaki tartışma, David Gregory'nin (1659-1708) öğrencisi İskoçyalı bir matematikçi olan John Keill (1671-1721) tarafından yapılan fikir hırsızlığı suçlamasını takiben alevlenmişti. Kendini bu suçlamadan etkin bir biçimde korurken Leibniz, eskiden beri yürüttüğü programı –aydın bir hamilik arayışı içinde bilgiyi desteklemek ve bilim akademileri ve cemiyetler kurmak– da yoğun olarak takip etti. İlişkiler ağı kurmakta çok becerikli olan Leibniz, Rus Çarı Büyük Petro'nun [I. Petro] desteğini aldı; dul Elektres Sophie ve Wolfenbüttel Dükü Anton Ulrich'in arkadaşlığından ve hamiliğinden faydalanmayı sürdürdü ve nihayet yeni imparator I. Joseph (1705-11) ve onun halefi VI. Charles'ın (1711-40) sarayıyla yakın ilişkilerin keyfini sürerek Viyana'da önde gelen bir konuma ulaştı. Diğer yandan, uzun yoklukları ve yeni projeler ve tasarılar üzerinde hummalı çalışmalarından dolayı kendini Berlin Bilim Cemiyeti'nde tek başına buldu ve uzun süredir beklediği Guelf tarihini ciltli kapaklar arasında görmek için yaygara koparan Hannover Elektörü Georg Ludwig'in kabaran öfkesini yatıştırmak zorunda kaldı. Leibniz'in Guelf sınırlarından bu dönemdeki en uzun ayrılığı –Viyana'da 1712'den 1714'e kadar tam iki yıllık ikameti– süresince en yakın iki hamisinin ölüm haberlerini aldı: 27 Mart 1714'te Anton Ulrich ve 8 Haziran 1714'te Sophie'nin ölümü. Sophie, kabul etmeye fazlasıyla istekli olduğu tahta geçmeden sadece birkaç ay önce ölmüştü: 12 Ağustos (1 Ağustos E.U.) 1714'te Büyük Britanya ve İrlanda kraliçesi Anne'in ölümü, tahtın Georg Ludwig adına Hannover soyuna geçeceğinin habercisiydi.

Leibniz'in Sosyal Ağı

Mart 1705'te Hannover'de, Sophie Charlotte'nin ölümünün yarası daha kapanmamışken Leibniz, Wolfenbüttel'deki arkadaşı ve hamisi Anton Ulrich'i ziyaret etmek için Celle'deki elektörün misafirliğini fırsat bildi. Sophie'ye açıkladığı üzere, seyahatinin resmi nedeni Wolfenbüttel kütüphanesinin sorunlarını tartışmaktı. Anton Ulrich'in, "düke ait Wolfenbüttel kütüphanesini eski canlılığına kavuşturmak için"[8] büyük fikirleri vardı ve 1705-1713 yılları arasında erken modern dönemin belli bir amaç için inşa edilmiş ilk bağımsız kütüphanesini kurdu. Bina, Hermann Korb'un (1656-1735) yönetimi altında yükselmiş olsa da Leibniz, oval bir okuma odasıyla kare bir planı birleştiren, matematiksel olarak başarıyla oranlanmış tasarımın herhalde gerçek ilham kaynağıydı.[9] Leibniz Woffenbüttel'den ayrılıp Berlin'e döndü ve orada Nisan ayının ortasında, saray yetkilileriyle Sophie Charlotte'nin vefat ilanının nasıl yazılacağını görüştü ve kraliçenin evlilik öncesi yaşamının anlatısını kaleme aldı.[10] Mayıs ayının sonunda Leibniz Hannover'e geri döndüğünde, Georg Ludwig'in, hizmetinde çalışan kişinin gezintilerinden sabrının tükenmiş olduğunu gördü: 6 Haziran 1705'te onu elektörün özel izni olmadan başka yolculuklar yapmaktan men eden bir buyruk çıkarıldı.[11] Guelf tarihinin tamamlanması kaçınılmaz bir görev olmuştu.

28 Ağustos 1705'te Celle Dükü Georg Willhelm'in ölümü, yıllar önce Ernst August tarafından tasarlanmış olan planı, en büyük oğlu ile Sophie Dorothea'nın mutsuz evliliği yoluyla gerçekleştirdi: Braunschweig-Lüneburg dükalıklarının Georg Ludwig idaresi altında yeniden birleşmesi. Celle'nin Hannover yöneticisine geçmesiyle, Celle Başbakanı Andreas Gottlieb von Bernstorff tüm bölgenin sorumluluğunu üstlendi. Elektör Prens Georg August (1683-1760; 1727'den sonra Büyük Britanyalı II. Georg) 2 Eylül 1705'te Wilhelmine Caroline von Ansbach'la (1683-1737) evlendi. Genç, çekici ve akıllı Caroline, Sophie Charlotte'nin favorisiydi ve hem Sophie hem de Leibniz ona oldukça düşkündü. Aslında Caroline önceki yıl Leibniz'in yardımıyla, İmparator I. Leopold'un ikinci oğlu ve İspanya tahtının Habsburg vârisi Charles'la (1685-1740) anlaşmalı bir evlilikten –Roma Katolikliği'ne geçmesini gerektirecek– kendini kurtarmıştı: Lützenburg'da kaldığı esnada Leibniz Caroline'e, evlilik teklifini geri çevirmesinin gerekçelerini açıklayan mektubu yaz-

masında bizzat yardım etmişti.[12] Böylece Caroline, er ya da geç imparatoriçe olma fırsatını elinin tersiyle itmiş ve bir İngiliz kraliçesi olmaya razı olmuştu ama buna karşılık kafa dengi bir koca ve şefkatli bir kayınvalideyle mükâfatlandırılmıştı. Diğer yandan, gelininden hoşnutsuzluğunu, sadece kendi oğluna karşı düşmanlığının aşabildiği Georg Ludwig'le birbirlerini hiç sevmezlerdi.

1705 yılının sonu ve 1706 yılının başı arasında tarih yazımı işine devam etmesi için katı emirler altındayken Leibniz, Manş Denizi'nde epey fırtına kopartmayı başardı. Tahta vâris olarak dul Elektres Prenses Sophie'yi ve onun soyunu aday gösteren Tahta Geçme Kanunu'nun Westminster Parlamentosu tarafından 1701 yılında yürürlüğe sokulmasına rağmen, Protestan veraseti için tehlikeler hiç uzak değildi. VII. ve II. James'in oğlu olan sürgün vâris James Francis Edward Stuart'ı (1688-1766) destekleyen Jakobit hareketi [bkz. Sözlükçe] İskoçya, Galler ile İrlanda'da destek kazandı ve İngiltere'deki Muhafazakâr Parti içinde bile müttefikler buldu. Bu dağınık isyan hareketinde hanedanlıkla ilgili, ulusal ve siyasi düşüncelerle dinsel fikirler iç içe geçti: Roma Katolikleri ülkede ve ülke dışında, hem Liberal Parti tarafından desteklenen Hannoverlilerin verasetine hem de Protestan yöneticiler olan III. William (1689-1702) ve Kraliçe Anne'e (1702-14) şiddetle karşı çıkıyorlardı. Kasım 1705'te Muhafazakârların lideri Lord Haversham, Kraliçe Anne'in tahtın muhtemel vârisi olan dul Elektres Sophie'yi İngiltere'ye davet etmesini önerdi ama kraliçe, kendi bölgesinde yabancı bir saray kurulması korkusuyla bu öneriye sert bir biçimde itiraz etti. Liberal Parti, kraliçeden yana çıktı ve öneriyi geri çevirdi. İşte bu noktada, İngiltere'deki olayları endişeli bir halde uzaktan gözlemleyen Leibniz, Liberallerin tutarsız siyaseti olarak addettiği şeyi kınamak için kalemini eline aldı. Leibniz'in görüşüne göre, onların çelişkili, tedirgin tavrı tüm Protestan hanedanını tehlikeye atma, dahası Avrupa sahnesini allak bullak etme ve hatta başlıca Protestan devletini Katoliklerle Fransa yanlısı Jakobitlerin eline bırakma riskini taşıyordu. Leibniz'in saldırısı, iddialara göre 12 Ocak 1706'da Hannover'de ikamet eden İngiliz temsilci Sir Rowland Gwynne tarafından Stamfordlu Earl'e gönderilen mektupla yazılı bir metne dönüştü. Gwynne'nin yardımıyla İngilizce yazılan ve Hollanda'da basılan mektup, Mart 1706'da parlamentonun 20-30 üyesine dağıtıldı.[13] Leibniz'i şaşırtan bir biçimde kitapçık ne kraliçeyi ne de parlamentoyu memnun etti: 8 Mart'ta yapı-

lan 114'e karşılık 97'lik bir parlamento oylaması, söz konusu mektubu, "Majesteleri ve Prenses Sophie arasında bir yanlış anlaşılma yaratmaya eğilimli, lekeleyici bir hata ve kötü niyetli bir karalama" olarak addetti.[14] Hem Hannover hem de Londra'da itibarını kaybettikten sonra makamından ayrılmaya zorlanan Gwynne'den uzak durması tembihlenmişti Sophie'ye. Leibniz'e gelince o, mektubun yazarı olduğunu açığa vurmadı, Gwynne'yi eylemlerinin sonuçlarını göğüslemekte tek başına bıraktı ve sonunda fırtına kendiliğinden koptu. Neticede Kraliçe Anne, ülkesinin İspanya Veraset Savaşı'na katılması ve İskoç tebaasının sürekli isyan tehditleri gibi başka meselelerle meşguldü. Bu isyan tehditlerine karşı, kraliçenin hükümranlığı sırasında, 1707 yılında İngiltere ile İskoçya tahtları birleştirilerek önemli bir hamle yapılmıştı.

Bütün bu olaylar boyunca Georg Ludwig, kararlı bir biçimde İngilizlerin iç işlerine herhangi bir müdahaleden kesin surette kaçınma politikasını korudu –hem kendine hem de Kraliçe Anne'e uygun bir politikaydı bu. Esasen onun hanedanlık ve siyasete ilişkin ilgileri hâlâ Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu odaklıydı. Georg Ludwig, kıtadaki hükümdarlar tarafından istikrarsız ve tebaanın arzularının insafına fazlasıyla kalmış görülen geçici bir parlamenter monarşiye katılma fikri konusunda pek istekli olmamaya devam ediyordu. Topraklarının nispeten küçük olmasına rağmen, önde gelen çoğu Alman prensi kendi bölgeleri içinde otoriteleri üzerinde çok az kısıtlamalara maruz kalıyordu; Hannoverlilerin hanedanlıkla ilgili büyüme stratejisi plana göre işliyordu ve bu sayede şimdilik Georg Ludwig'in ayrıcalığı Almanya'da konuşlanan gücünü pekiştirmesine olanak tanıyordu. 1706 yılının yazında, Georg Ludwig'in (annesinin ardından ona da Sophie Dorothea adı verilen) kızı ile onun kuzeni, Prusya veliahtı, Sophie Charlotte ile I. Friedrich'in oğlu Friedrich Wilhelm arasındaki evlilik yoluyla Hannover ve Berlin'deki saraylar tarafından hanedanlık politikasında büyük bir adım daha atıldı. Bu birleşme, kuzey Almanya'nın önde gelen iki ailesi –Guelfler ve Hohenzollernler– arasındaki kan bağlarını daha da güçlendirdi ama defalarca gerilmiş ilişkilerini gevşetmeye pek yararı dokunmadı.[15] Leibniz'e gelince o, evliliğin Lutherciler ve Hannover ile Berlin'in Reformcu sarayları arasındaki uzlaşma müzakerelerine yeni bir hız vereceğini umuyordu[16] ama maalesef tam tersi gerçekleşti. Friedrich Wilhelm'le Haziran 1706'da resmen nişanlanan Sophie Dorothea, muhtemelen Berlin

sarayının Kalvenciliği yaymasından korkan Molanus'un etkisi altında kalarak, dini özgürlüklerin verilmesinde ısrar etti[17] ve zahmetli çabalara rağmen, iki saray düğün için yapılacak dini törende fikir birliğine varamadı. Bu kördüğümü çözmek –ve muhtemelen kiliselerin yeniden birleştirilmesi– için Leibniz, evliliği İngiltere Kilisesi'nin daha esnek törenlerine göre kutlamayı önerdi. Bu olay, Elektres Sophie ve onun soyu için 1705 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından yürürlüğe konan Yurttaşlık Yasası'nı takiben gerçekleştiğinden hem gelin hem de damat –ikisi de Sophie'nin torunları olan Friedrich Wilhelm ve Sophie Dorothea– aslında İngiliz yurttaşlığının haklarını talep edebilirdi. Leibniz'in dâhice ve açık fikirli teklifi yine kimseyi memnun etmedi ve düğün, bu teklif kadar zarif olmayan bir çareyle yapıldı: Sophie Dorothea, 14 Kasım'da Hannover'deki Lutherci bir merasimde erkek kardeşi Georg August'un damat yerine geçmesiyle vekâleten evlendi ve üç gün sonra Berlin'e giderek 28 Kasım'da düğünü kraliyet şapelinde yapılan Reformcu tarzda bir törenle tasdik ettirdi. Bu sırada Ağustos ayında Prusya kralı, Piskopos Ursinus'a Hannover'le uzlaşma yazışmalarını durdurmasını emretti ve Georg Ludwig, 15 Kasım'da kızıyla ilgili dini konularda Leibniz'in herhangi bir müdahalesini yasaklayan bir kararname çıkardı: "Müdahil olmamalısın veya kendinin ne doğrudan ne de dolaylı olarak kullanılmasına izin vermemelisin. Ayrıca senin, Lutherci mezheple ve Reformcu mezhebin birleştirilmesiyle alakalı her türlü görüşmeden çekilmeni istiyoruz [.]"[18] Leibniz bu yeni durumla yüzleşmekten başka bir şey yapamadı. Ocak 1708'de Fabricus'a üzgün bir halde olmasına rağmen bastıramadığı iyimserliğiyle şöyle yazdı: "Uzlaşma müzakerelerinden, işlerin şimdiki durumuna bakınca, daha fazla bir şey beklemiyorum. Bir noktada bu, kendiliğinden gerçekleşecek."[19]

Sophie Dorothea ve Friedrich Wilhelm arasındaki evlilik, Leibniz'i kiliselerin yeniden birleştirilmesine daha yakınlaştırmasa da onu en azından Berlin'e getirdi. Georg Ludwig'in yolculuk yapmasına dair açık yasağına rağmen, Leibniz orada 1706 yılının Kasım ortasından 1707 yılının Mayıs ortasına kadar altı ay kalmayı başardı; bu sürede Berlin Bilim Cemiyeti'nin kurulması işine katıldı. Cemiyet konseyinin pek çok toplantısı, her şeyden öte üyelerin seçimi ve Cemiyet'in ilk resmi yayını *Miscellanea Berolinensia*'nın ilk sayısının yayımlanması onun başkanlığı altında gerçekleşti. Ayrıca asıl yapılması gereken şey olan arazinin ve

fonun garantiye alınması konusunda biraz mesafe katedildi. Leibniz çabalarının çoğunu ipek tarımında bir tekel edinmeye yoğunlaştırdı ki bu, sonunda 28 Mart 1707'de olumlu yanıt aldı.[20] Bir ay sonra 28 Nisan'da I. Friedrich, Berlin Meclisi'ne (*Kammer*) Cemiyet için bir yer tahsis etme emrini verdi.[21] Bu gelişmeye rağmen Leibniz hüsrana uğramaktan kendini alamadı. Kuruluşundan sekiz yıl sonra Cemiyet halen kâğıt üstünde olduğu zamandakinden çok da fazla varlık gösteremiyordu. Leibniz'in Sophie Charlotte'nin yerini dolduracak Sophie Dorothea'nın şahsında bir bilim hamiliği vasfını bulma umutları hızla suya düşmüştü ve Cemiyet'in gelişmesi için gereken sağlam saray desteği binlerce zorlukla baltalanmıştı. Berlin'den ayrılmasından kısa bir süre önce 12 Mayıs 1707'de Leibniz, hayal kırıklığını Sophie'ye ifade etti: "Bilim cemiyetini makul bir biçimde kurmak için çabalıyorum. Fakat bunu yaparken adeta Papa'yla görüşüyormuşum gibi bir sürü zorlukla karşılaştım."[22]

Mayısın ikinci yarısında Leibniz, Berlin'den ayrıldı ama Haziranın ortasına kadar Hannover'e dönmedi, Leipzig yolunu kullanarak civardaki Probstheida'da bulunan kuzeni Friedrich Simon Löffler'i ziyaret etti. Altranstädt yakınındaki Sakson eyaletlerinde bulunan İsveç ordugâhında, Baltık üzerinde egemenlik kurmak ve Lehistan-Litvanya'nın kontrolü ele geçirmek için kuzeydoğu Avrupa'da hâlâ tüm şiddetiyle yürütülen Büyük Kuzey Savaşı'nın başkahramanlarının üçünü gözlemleme fırsatını yakaladı: İsveç kralı XII. Charles (Demirbaş Şarl), Saksonya Elektörü ve Lehistan'ın (Eylül 1706'da Altranstädt Antlaşması'yla tahttan indirilen) eski kralı II. Augustus ve seçilmesi Temmuz 1704'te İsveç tarafından dayatılan Lehistan'ın yeni kralı Stanislaus Leszczyński. Leibniz, XII. Charles'ın huzuruna kabul edilme umuduyla bir haftadan fazla bekledi ama hayal kırıklığına uğrayıp geri çekildi.[23] Bunun yerine Wolfenbüttel'deki Halle'ye gitti ve sonunda Hannover'e geri döndü.

Esas ikametgâhına boş ellerle dönmedi. Yıllardır ısrarla vurguladığı gibi, yolculukları onu Guelf tarihini yazmaktan alıkoymadı. Bu emeklerinin büyük bir meyvesini Haziran 1707'de Hannover'de aldı: Guelfler ve Aşağı Saksonya tarihiyle ilgili ortaçağ kaynaklarının muazzam bir baskısının ilk cildi olan *Scriptores rerum Brunsvicensium*. 1710 ve 1711'de birbiri ardınca iki cilt daha yayımlandı.[24] Toplam bu üç ciltte 1500 yılından öncesine ait 157 metin basıldı ki bunların seksen kadarı

ilk kez basılıyordu. Bir kaynak hazinesini, halihazırda ulaşılabilir hale getirmenin yanı sıra bu ciltler, başlangıçtan itibaren Leibniz'in projesi için tasarlanan yüksek editoryal standartları da gösteriyordu ve Guelflerle onların topraklarının yerel tarihini kararlı bir biçimde geniş Avrupa bağlamına yerleştiriyordu.[25] Bir arada ele alındıklarında bunlar, gerçekten kayda değer bir arşiv, yayım ve tarih yazımı başarısını temsil ediyordu; ancak bunların Georg Ludwig'in yıllardır sabırsızca beklediği özlü ve tutarlı bir aile tarihiyle uzaktan yakından alakası yoktu. Georg Ludwig, tarih yazarının titiz çalışmasını kutlamaya pek hevesli görünmüyordu: Leibniz çalışmasının hizmet ücretini almak bir yana, görevlendirdiği araştırma asistanlarının ücretlerini ve baskı masraflarını karşılayabilmek için uzun ve zorlu mücadeleler vermek zorunda kaldı.[26] Tarih yazımı göreviyle alakalı yeni bir tatsızlık, 1708 yılının yazında çıktı: Haziranda Leibniz, Guelf tarihini yazma işinde çalıştırdığı eski yazmanı ve araştırma asistanı Johann Georg Eckhart'ın *Scriptores rerum Brunsvicensium* adlı eseriyle ilintili izinsiz materyal yayımladığına, böylece Leibniz'in esas editoryal emeğinin özgünlüğüne gölge düşürdüğüne dair şikâyette bulundu Hannover bakanlarına. Haziran ayında Leibniz, Guelf tarihiyle ilgili daha fazla belge incelemek üzere Münih'e gitmek için izin istediğinde Georg Ludwig, kozunu oynadı: Leibniz'e yolculuk masraflarını kendi cebinden karşılaması şartıyla izin verildi. Leibniz, Georg Ludwig'e karşı zafer kazanmak için para harcamaktan pek hazzetmediğinden –ve bu hususta parayı kafasından büsbütün hiç silmediğinden– Münih belgelerini huzur içinde yatar vaziyette bırakmaya karar verdi.[27]

Münih gezisinin suya düşmesiyle Leibniz, seyahat ve sosyal ağ kurma aşkıyla, Guelf tarihiyle hiçbir alakası bulunmadığından, güvenilmez kimselerden bir sır gibi saklamaya dikkat ettiği başka bir tasarıyı yürürlüğe soktu. Bu seferki suç ortağı, Leibniz'i hem siyasi ittifak müzakereleri hem de Guelf hanesi için Hildesheim'ın piskoposluk eyaletlerinin bir kısmını güvence altına almayı hedefleyen gizli bir görevle Viyana'ya yollamaya ikna olan Wolfenbüttel Dükü Anton Ulrich idi.[28] Hukuki-siyasi konuların yanı sıra bu gezi Leibniz'e, babası I. Leopold'un ölümü üzerine 1705'te tahta çıkan yeni imparator I. Joseph'i (1678-1711) görme imkânı sağladı. İmparator ve imparatoriçeye Anton Ulrich'in sunduğu referanslarla[29] donanmış olan Leibniz, dostu Sophie'yi bile bu gezinin

gerçek durağı hakkında yanlış bilgilendirerek Kasım 1708'in sonunda yola çıktı.[30] Viyana'ya muhtemelen Aralık ayının başında vardı. Hildesheim hakkında görüşmenin yanı sıra eski hamisi ve dostu Dük Johann Friedrich'in kızlarından biri olan imparatoriçe Wilhelmine Amalie (1673-1742) ile de görüştü. Wilhelmine Amelie, Leibniz'in ziyareti boyunca kurduğu tek çarpıcı temas değildi: Diğeri de Viyana'daki tam yetkili Rus elçi Johann Christoph von Urbich'ti. Urbich, Leibniz'den Rusya'da bilimlerin ilerlemesi için bir plan hazırlamasını isteyince, Leibniz bu teklifi hemen kabul etti.[31] Urbich'in eşliğinde 28 Aralık'ta Viyana'dan ayrılarak Leipzig'e yöneldi. Ocak 1709'un başlarına kadar birkaç gün geçirdikten sonra Berlin'e geçti ve orada başka şeylerin yanı sıra *Miscellanea Berolinensia* adlı yayının hazırlığıyla uğraştı. Ne var ki Berlin'e varışının ilk günlerinde nerede olduğunun haberi kaçınılmaz olarak Hannover'e ulaştı. Orada kızgın elektör prens, bulunması zor tarih yazarının yerini tespit edebilene bir ödül vereceğine dair gazetelere ilan vereceği esprisini yapmıştı.[32] Berlin'de gizlendiği yerin ortaya çıkması utanç verici olduysa Viyana'daki kaçamağı daha da beterdi. Hannover'in imparatorluk elçisi Daniel Erasmi von Huldenberg'den Georg Ludwig'e gönderilen 26 Ocak tarihli bir rapor, Leibniz'in ziyaretini açığa çıkardı[33] ve Leibniz, 9 Mart'ta Hannover'e döndükten sonra saygılarını sunması için Sophie'nin kabul salonuna davet edildiğinde, onun yerine, emrinde çalışan kişinin davranışından şiddetli memnuniyetsizliğini açık ve net bir şekilde belli eden öfkeli Georg Ludwig'le karşılaştı.[34] Leibniz, bu fırtınalı karşılaşmaya (her zaman olduğu gibi) bir bildiri yazarak yanıt verdi. Bu sefer Viyana'ya ziyaretinin önceden tasarlanmış olduğunu gizleyen bir olay örgüsü uydurdu ve Hildescheim meselesinden de kasten bahsetmedi. Geleneksel girişten sonra, hiç pişman olmamış bir halde ve muhtemelen en iyi savunmanın saldırı olduğu vecizesini aklında bulundurarak, ellerinde çok daha kolay görevler olan diğer tarih yazarlarına kıyasla mükâfatının yetersizliği şöyle dursun, tarih yazımsal başarıları ve keşiflerinin nasıl adaletsiz muamele gördüğüne dair kendi kendine bir tirada başladı.[35] Elektörün kızgınlığını yatıştırma çabası içinde, bir yıl boyunca *Annales Imperii Occidentis Brunsvicenses*'in ("Charlemagne'ın saltanatının başlangıcından Wittekind'le barışına kadar... on altı ya da on yedi yıl")[36] bir nüshasını Başbakan Bernstorff'un incelemesine sundu.[37] Yine de Hannover sarayıyla ilişkileri bir süre gergin kaldı. Kendi hesabı-

na Leibniz, Anton Ulrich'e onun hizmetine geçmesini teklif etti.[38] Georg Ludwig'e gelince, eğer bir prens, Almanya'daki mutlakıyetçi bir prenslikte orta dereceli bir saray görevlisine böyle hükmediyorsa, Britanya'yı, Westminster Parlamentosu'yla işbirliği içerisinde yönetme girişimi hakkında tereddütleri olmasına belki de şaşmamak gerekirdi.

1710 yılı da Leibniz ile Berlin Bilim Cemiyeti arasındaki ilişki açısından karışık bir yıldı. Bir yandan bu yıl, Leibniz'in başkanlık kriziyle damgalanmış ve bu kriz önemli kararların ona danışılmadan alınmasıyla tetiklenmişti. Diğer yandan, *Miscallanea Berolinensia ad Incrementum Scientiarium*'un ilk cildi Mayıs'ta yayımlandı.[39] Kıvanç kaynağı cilt, üç bölüme ayrılmış altmış yazıdan oluşuyordu: ilk bölüm "yazınsal katkılar", ikincisi "fizik ve tıp" ve üçüncüsü de "matematik ve mekanik" ile ilgiliydi. Yazıların on iki tanesi –toplamın beşte biri– Leibniz'in kendisi tarafından hazırlanmıştı ve bunlar üç bölümdeki çeşitli konuları kapsıyordu: dilbilimsel çalışmalardan fosforun keşfine, fosillerden kutup ışıklarına, sonsuz küçükler hesabından hesap makinesinin betimlenmesiyle resmedilmesine kadar.[40] Dilleri incelemek yoluyla insanların kökeninin izini süren makalesi, Leibniz'in Guelf tarihine ikinci girişinin merkezinde yer alan bir konu hakkında bir dilbilimci ve dil filozofu olarak düşüncesinin önemli bir sistematiğini ortaya koyuyordu.[41] Bunu, iki yıl sonra basılmadan bırakılan önemli başka bir yazı olan *Epistolica de historia etymologica dissertatio* (1712) takip etti.[42]

Miscallanea Berolinensia, bilim çevreleri tarafından oldukça hoş karşılanmıştı. Leibniz, kendi başkanlığı altında kazanılan bu somut başarıdan, özellikle doğrudan katkıda bulunmaktan dolayı anlaşılır biçimde gururlanmıştı. Ama bu kilometre taşının tadını çıkartmaya pek vakti olmadı: Birkaç ay sonra Leibniz, Prusya kralının onun bilgisi haricinde Cemiyet için 3 Haziran 1710'da yeni düzenlemeleri yürürlüğe soktuğuna dair sıkıntı verici bir haber aldı.[43] Daha da kötüsü, I. Friedrich 7 Ağustos'ta Cemiyet'e onursal başkan adayı olarak Marquard Ludwig von Printzen'i, yine Leibniz'e danışmadan, hatta onu bilgilendirmeden belirledi.[44] Leibniz bu gerçekleri Aralık ayında fark ettiğinde, Baron von Pritzen'in atandığı konumun kendi konumu olduğuna inanmış ve bu yüzden başkanlık makamından gayri resmi bir şekilde çekilmişti.[45] 10 Aralık'ta Sophie Dorothea'ya hem onun desteğini almak hem de kendisine değer verilmemesini şikâyet etmek için bir mektup yazdı:

> Berlin'deki belirli insanlar beni nahoş bir oyuna getirdiler. ... [Bu] değişim, benim nazarımda, daha ince bir şekilde yapılabilirdi. Başkanlık makamı seçime tabi değildi: Onu bana Kral verdi ve benden Kral alabilir ama Majestelerinin işlerin böyle yürümesini emrettiğinden şüphem var. Kötü muameleyi hak edecek hiçbir şey yapmadım[.][46]

Von Pritzen ile ilgili yanlış anlama birkaç gün sonra açığa kavuştu[47] ama Leibniz hâlâ burnundan soluyordu. Cemiyet'in genel hedefleri ve onları uygulamaya geçirme yolları hakkında Von Pritzen'le gayet uygar bir biçimde yazıştı ama ufak bir rahatsızlığı mazeret göstererek Cemiyet'in 19 Ocak 1711'deki resmi açılış törenine katılmaktan kaçındı.[48] Ne var ki bir ay sonra Berlin'e gitti ve bu son gidişi oldu. Misafirliği her zamanki gibi umulandan daha uzun sürdü ama bu sefer gecikmenin bir kısmı, onun kontrolünde olmayan şartlardan kaynaklanmıştı, çünkü kötü bir düşüş sonucu bacağını incitmesi onu bir süreliğine yatağa bağladı. Bu kazayla birlikte, onun uzatmalı ziyareti hem Hannover hem de Berlin'de can sıkıntısı yarattı: Leibniz'in Hannover'den yine elektörün iznini istemeden ayrılmasından ve Berlin'deki eski casusluk şüphelerinden dolayı.[49] Fakat Leibniz, iki sarayın da çıkarına çalışıyordu: Berlin kütüphanelerindeki tarihi araştırmalarına devam ediyor[50] ve Bilim Cemiyeti'nin işlerini yürütüyordu. Bilhassa 26 Mart'ta üyeler arasında genel bir toplantı düzenledi ve Cemiyet tarafından takip edilecek görevler üzerine önemli bir konuşma yaptı.[51] Bu, birçok bakımdan onun son gösterisiydi: Mayıs ayının başında Berlin'den oraya bir daha dönmemek üzere ayrıldı. Cemiyet Konseyi'nin üyeleriyle ilişkileri mektuplaşarak sürdü ama konumu, diğer bilim topluluklarının kurulmasına giderek daha fazla odaklanmasına hiç de azımsanamayacak derecede bağlı olarak gitgide daha kenarda kaldı.

Leibniz'in aydın hamilik sayesinde bilimi ilerletme arayışı Berlin'de sönerken, iki farklı yerde dal bulak salıyordu: Habsburgların Viyana'sı ve Büyük Petro'nun Rusya'sı. Leibniz'in Viyana'daki en umut verici irtibatı, başka bir Braunschweig-Lüneburg prensesiydi: İmparatoriçe Wilhelmine Amalie. 22 Eylül 1710'da Leibniz, ona tasarılarından ve isteklerinden, İmparatorluğun iki büyük temyiz mahkemesinden biri olan İmparatorluk Adalet Divanı'nın (*Reichshofrat*) üyeliğine aday gösterilmesi arzusundan ana hatlarıyla bahsettiği bir bildiri yolladı.[52] Bu

bağlantıdan henüz bir şey çıkmadan İmparator I. Joseph, daha otuz iki yaşındayken erkek vâris bırakmadan çiçek hastalığından öldü (17 Nisan 1711). Neyse ki Leibniz için Guelf ailesinin İmparatorluk sarayının kapılarında bekleyen kızlarından biri daha vardı. 23 Mart 1708'de Wolfenbüttel Dükü Anton Ulrich'in torunu Elisabeth Christine (1691-1750), I. Joseph'in kardeşi ve son I. Leopold'un ikinci oğlu Charles'la evlenmişti; 22 Aralık 1711'de VI. Charles olarak Kutsal Roma-Germen İmparatoru tacını takmıştı. Leibniz'in (önceki yıl resmi olarak Katolikliğe geçmiş olan) arkadaşı ve hamisi Dük Anton Ulrich taç giyme törenine gitti ve Leibniz'in *Reichshofrat*'a aday gösterileceğine dair yeni imparatordan söz aldı.[53] Ne var ki bunun sadece maaşsız, onursal bir sıfat olup olmayacağı belirsizdi ve Leibniz bir kere daha bir kadından, yeni imparatoriçe Elisabeth Christine'den meseleyi çözüme kavuşturması için yardım istedi. R. C. von Imhof (Braunschweig-Wolfenbüttel'in bir özel müşaviri) yoluyla Leibniz, imparatoriçeden kocasıyla bu konuyu konuşmasını istedi, böylece sıfatına uygun bir maaş da bağlanabilirdi, yoksa Leibniz'e göre onursal üye olmanın bir faydası yoktu.[54]

Rus cephesinde, Leibniz'in yetkililerle ve Büyük Petro'nun maiyetindeki bilim adamlarıyla ilişkileri, 1697'deki Büyük Sefaret'ten[55] beri sürekli gelişiyordu ve çarın kendisinin katıldığı bir toplantıyla doruğa yükseldi. Leibniz, Rusya'yı uluslararası siyasi, dini ve hatta bilimsel arenada anahtar bir oyuncu addederek yaşamının sonuna kadar Büyük Petro ve sarayıyla olan bu ilişkisini ilerletmeyi sürdürdü. Petro'nun geniş imparatorluğunu barbar ve uzak kabul ederek görmezden gelen birçok çağdaşının epey ilerisinde bulunan Leibniz, hâlâ geri kalmışlığını sürdüren Rusya'daki gizli potansiyeli fark etmişti. Rusya coğrafi açıdan, siyasi ve kültürel bir aracı rolü oynamak için ideal bir konuma sahipti, çünkü hem Avrupa hem de Asya'ya yayılmış ve Amerika'nın kuzeydoğusuna kadar uzanmıştı. Dini açıdan, havariler dönemine uzanan eski Rum Ortodoks Kilise geleneği sayesinde, Latin (Katolik) ile Germen (Protestan) kiliseleri arasında bir köprü kurabilirdi.[56] Bilimsel açıdan geri kalmışlığı, bakir topraklarda çağdaş bilimlere yeni başlamanın dev fırsatı olarak gören Leibniz'e pek o kadar dezavantajmış gibi görünmüyordu.[57] Bütün bu açılardan Leibniz, çara teklif edebileceği önemli bir şey olduğunu hissediyordu. Karşılığında, Büyük Petro'nun Rusya'yı Batı etkisine ve çok çeşitli –hukuki, idari, ekonomik, teknik, bilimsel ve pedagojik– re-

formlara açarak modernleştirmeye dair kapsamlı planı, Leibniz'in o güne kadar bulamadığı aydın ve gerçekten güçlü bir hamiyi sağlayacak gibi görünüyordu.[58] Artık altmışlarında olan Leibniz, gençliğinden beri düşündüğü görkemli tasarılarının en azından bir kısmını acilen hayata geçirme şansını Rusya'da buldu.[59]

Urbich'le 1708 yılında yaptığı Viyana görüşmesinden cesaret alan Leibniz, böylece Petro'nun imparatorluğunda bilimlerin geliştirilmesi için bir plan hazırladı. Plan, yazarından övgüyle bahsedilen ve taslağı yena bizzat Leibniz tarafından kaleme alınan parlak bir atıfla birlikte Rus diplomat tarafından çara iletildi.[60] Urbrich'in eşliğinde Viyana'dan dönüşünde, iki adamın tartışmaları, bilim ve bilginin ilerlemesinden hanedanlık politikasına, özellikle Petro'nun oğlu ve vârisi Aleksey ile bir Guelf prensesi arasında bir evlilik ayarlama ihtimaline kadar uzanan geniş bir yelpazede seyrediyordu.[61] Guelf hanedanlık planları bir kere daha başarıya ulaştı ve yapılan evlilik, Rus yöneticiler ile Guelfli yönetici aileler arasında siyasi açıdan yararlı bir ilişkiye damgasını vurmasının yanı sıra Leibniz'e de çarla görüşme fırsatı sağladı.

Seçilen gelin, Wolfenbüttel Dükü Anton Ulrich'in torunlarından olan genç Charlotte Christine'ydi (1694-1715). Evlilikten yana olmadığı halde Charlotte, talihsiz bir biçimde çarın aradığı ittifaka mükemmel biçimde uyuyordu. 1708 yılında, yukarıda belirtildiği üzere, kız kardeşi Elisabeth Christine, son imparator Leopold'un kısa süre içinde IV. Charles olacak ikinci oğluyla evlenmişti. Dahası genç kız, Büyük Kuzey Savaşı'nda çarın en yakın müttefiklerinden olan, Saksonya Elektör Prensi ve Lehistan'ın (bir anda) tahttan indirilmiş kralı Augustus'un Dresden'deki sarayında yetiştirilmişti. Düğün yaklaşırken Büyük Petro, XII. Charles'ın birliklerini Poltava Savaşı'nda (8 Temmuz 1709) korkunç bir yenilgiye uğrattı ve böylece İsveç'in Baltık bölgesindeki "Büyüklük Çağı" etkili bir biçimde sona erdi.[62] Bu galibiyetin bir sonucu olarak 1710 yılında Lehistan-Litvanya tahtına yerleştirilen Augustus, himayesi altındaki Charlotte'nin, güçlü müttefikinin oğluyla Torgau'daki düğününe ev sahipliği yapmaktan fazlasıyla mutlu oldu. Wolfenbüttel Dükü tarafından torununun düğününe davet edilen Leibniz, uzun süredir kolladığı çarla tanışma arzusunu gerçekleştirme fırsatının üstüne atladı.[63] 19 Ekim 1711'de Torgau'ya vardı, burada düğünden altı gün sonra, 30 Ekim'de Büyük Petro'nun huzuruna çıkarıldı.[64] Görüşmeye tabii ki

bildiri ve teklif yığınıyla birlikte hazırlıklı halde geldi.[65] Çar, fazlasıyla geniş topraklarındaki manyetik sapmanın araştırılması fikrinden hoşlanmışa benziyordu.[66] Devamında diğer teklifler ve tasarılar da geldi: Rusya'da bilim ve bilginin ilerlemesi için, Slav mirasının incelenmesi için[67], başka şeyler dışında (*inter alia*) Asya ile Amerika arasında bir geçit aramak üzere[68] Sibirya'nın keşfi için ve Petro'nun topraklarının yeni sisteme göre çıkarılmış, yükseltileri renklerle gösteren rölyef haritaları için teklifler.[69] Hepsini bir arada ele alınca Leibniz'in çara sunduğu teklifler, her şeyi kapsayan ansiklopedi hayalinin bir çeşitlemesiydi: 16 Ocak 1712'de Büyük Petro'ya gönderdiği bir mektupta Leibniz, programının bir bütün olarak neyi hedeflediğini açıklamıştı: Her zamanki gibi, bilimlerin ilerlemesinin anahtar rol oynayacağı insanlık durumunun gelişmesi yoluyla Tanrı'nın şanını yüceltilmesi:

> Son zamanlarda çok sıkça kamu işlerinde ve hukuk sisteminde görev alsam da ve bu konular hakkında büyük prenslere sürekli danışmanlık yapsam da, bilim ve sanatları daha yüce bir iş addediyorum; zira bunlar yoluyla Tanrı'nın şanı ve tüm insan soyunun en iyi çıkarları sürekli geliştirilip yüceltilebilir. Nitekim Tanrı'nın mucizeleri, gücü, bilgeliği ve iyiliği özellikle bilimlerde ve doğa ve sanat bilgisinde ortaya çıkmaktadır; bilim ve sanatlar insan ırkının gerçek hazineleridir ve insan soyunun aracılığıyla sanat, doğaya hükmedip uygar olanı barbar olandan ayırırır. Bu nedenlerle, gençliğimden beri bilimi sevdim ve takip ettim. ... Eksiğim olan tek şey, bu amacı layıkıyla kucaklayan öncü bir prens. ... Ben sadece kendi ülkesine ya da tek bir millete bağlı bir adam değilim: Tam tersine, tüm insan ırkının çıkarlarının peşindeyim, çünkü cenneti anayurdum ve tüm iyi niyetli insanları yurttaşlarım addediyorum. ... Bu amaçla, uzun bir süredir Avrupa'da ve hatta Çin'de pek çok yazışmalar yürütüyorum ve uzun yıllardır İngiliz ve Fransız Kraliyet akademilerinin bir üyesi olmakla yetinmeyip, ayrıca Prusya Kraliyet Bilim Cemiyeti'nin başkanlığını yaptım[.][70]

Fazlasıyla yaralanmış Hıristiyan dünyasıyla başlayan barış ve uzlaşma girişimi de görkemli tasarısının bir bölümünü oluşturuyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için Leibniz'e göre yapılması gereken şey, Hıristiyan ülkelerinin askeri çabalarını, birbirleriyle savaşmak yerine, devam eden Osmanlı İmparatorluğu tehlikesine karşı yönlendirmeleriydi. Aynı gençliğinde *Consilium Aegyptiacum*'unu yazdığı tarzda Leibniz, Büyük Petro ve onun maiyetine, İsveç'e savaş açmak yerine, Rusya sınırına da-

yanan Türklere odaklanmaları için defalarca ısrar etti. Eğer Hıristiyan bir ülkeyle savaşılacaksa o zaman bırakın bu Fransa olsundu, zira Leibniz Avrupa'nın sürekli huzursuzluğundan en çok XIV. Louise'nin saldırgan yayılmacılığını sorumlu tutuyordu.[71] Ne var ki, çarın kendi gündemi vardı. Leibniz'in bilimsel projelerine olumlu yaklaşmaya hazır olsa da Rusya'yı denizlere ulaştırma yönündeki çarların geleneksel kararlılığını elden bırakmaya niyetli değildi. Osmanlı cephesini Karadeniz'in gerisine itme planı başarısız olduğundan, Baltık'ın güneydoğusunda İsveç'in ilerlemesini geri püskürtmeye odaklanmak için 1700 yılında Türklerle barış yaptı. Cesareti kolay kırılmayan Leibniz, Petro'nun Baltık seferlerinin Katolik, Ortodoks ve Protestan kiliseleri arasında uzlaşma imkânını doğurabileceğini çok geçmeden fark etti. Büyük Kuzey Savaşı, esas olarak dev Lehistan-Litvanya krallığında yürütülüyordu. Petro, Saksonyalı II. Augustus'un Lehistan-Litvanya üzerindeki hâkimiyetini destekleyerek, bu hayati bölgede Rusya'nın etkisini artırırken, İsveç'in hâkimiyetini azaltmanın bir yolunu buldu. Lehistan'a fayda sağlamak, Rusya'ya fayda sağlamak demek olduğundan uzlaşma sesleri duyulmaya başladı[72] ve Leibniz bu sesleri o kadar yüreklendirici buldu ki kısa bir süre sonra Urbich'le, çar tarafından dünya çapında bir kilise konsilinin toplanması ihtimalini tartışmaya başladı.[73] Yunanistan ve Rusya'nın doğu Ortodoks gelenekleri, muhtemelen Latin ve Germen kiliseleri arasındaki başka türlü onarılamaz bölünmeleri tamir etmeye aracı olabilirdi. Tabii ki bu hayaller gerçekleşmedi, özellikle de Roma Katolikleri ile Rum Ortodoksları arasında çarın iyi niyeti sayesinde olabilecek uzlaşma söylentilerinin, söylentiden öteye gitmediği ortaya çıkınca.

1712 sonbaharında Leibniz, Karlsbad'da çarla görüşmeye çağırıldı ve o da, çağrıyı İmparatorluk Adalet Divanı'na üye olma konusunda bir ilerleme olup olmadığını kontrol etmek için Karlsbad'dan Viyana'nın güneyine kadar yolculuk yapmayı çoktan planlamış olarak hevesle kabul etti.[74] Hannover'de bu planları açıklamayı ihmal eden Leibniz, yolculuk hazırlıklarını, onu Rusya ile Avusturya arasında Fransa karşıtı bir ittifak için müzakere yapmakla görevlendiren Dük Anton Ulrich'e söyledi.[75] Leibniz, 6 Kasım'dan 10 Kasım'a kadar Karlsbad'da kaldı, yoğun bir biçimde bilimsel ve siyasi fikirlerini çarla paylaştı.[76] 11 Kasım'da çar, beraberinde Leibniz ile Töplitz'e geçerken[77], Alman fi-

lozof, çarın özel danışma meclisinde adalet danışmanı olarak resmen atanmasının yanı sıra matematiksel ve bilimsel meseleler hakkında çara danışman da olmuştu. Bunlar, cömertçe yuvarlanarak yılda toplam 1000 taler karşılığında ödüllendirilecek hizmetlerdi. Atamanın Rusçaya düzgün çevrilen Almanca taslağı, ideal iş tanımını yapma fırsatı yakalayan Leibniz'in kendisi tarafından yazılmıştı: kabaca; kendini bilginin ilerlemesine adamış ve geniş yelpazede reform ve araştırma projelerini yürütmekte özgür, makamı olmayan bir vekil.[78] Bilhassa şansölye Gavriil İvanoviç Golovkin tarafından bahşedilen Rusya hukuk sisteminin reformu üstüne çalışma görevi, ona kendisini Atinalı yasa koyucu Solon gibi hissettirmişti. Leibniz hukuk alanındaki birikimi ve deneyimini göz önünde bulundurduğunda bu görevi, çok fazla zaman ve enerji tüketmeden yerine getirebileceğine inanıyordu. Planı, "Tanrı'nın on emrinin ve eski Roma'nın 12 tableti gibi kısa kanunların en iyi hukuk olduğunu"[79] belirten, ta Mainz'deki hukuki çalışmasına kadar dayanan ilkeleri uygulayarak Rusya'nın hukuk külliyatını özetlemekti. Sophie'ye gönderdiği mektuptaki bu cesur beyanların, sadece, tarih yazıcılarının önceliklerine ilişkin Hannoverlilerin meşru endişelerini yatıştırmayı mı amaçladığı yoksa Leibniz'in teorik ilkelerin pratik reformlara dönüşmesi için gereken çabayı hep küçümsemesinden mi kaynaklandığı bilinmez ama sonuçta söz konusu beyanlar gerçekçi çıkmadı. Leibniz, çarı Töplitz'den Dresden'e kadar takip etti, orada Büyük Petro 24 Kasım'da Berlin'e giden bir gemiye bindi. Leibniz, bunun yerine güneye yönelerek Prag'a gitti ve oradan Piskopos Buchheim'a, Viyana'ya varışının eli kulağında olduğunu bildirerek, ondan bu gizli ziyaretini sır olarak saklamasını rica etti.[80] Aralık 1712'nin ortalarında İmparatorluk başkentine vardı ve bu sefer orada yaklaşık iki yıl kaldı.

Özel ve Genel Tartışmalar: Matematik, Bilim ve Felsefe

Yazışmalarla Işık Alışverişi

Aydın hamilik yoluyla bilimlerin gelişmesi (ve kendi kariyerinin ilerlemesi) için sosyal bir ağ kurmaya çalışan Leibniz, matematikçiler, filozoflar ve bilim adamlarıyla yazışarak zamanının bilimsel ve felsefi tar-

tışmalarına kendi üstün katkısını sürdürdü. Büyük Petro'ya üstü kapalı söylediği gibi, tüm Avrupa ve hatta Çin gibi uzak diyardan insanlarla yazışmak, Georg Ludwig'in düşündüğü gibi boşa geçen bir zaman değil, kendisinin, insanın durumunu iyileştirmeye bağlılığının çok önemli bir yönüydü.[81] Bu, kusursuz bir yalıtılmışlık içinde düşünmeye odaklanmaktan çok, diğer zihinler, kültürler ve deneyimlerle diyalektik bir alışveriş ekseninde dönen bilginin ilerlemesine uygun bir modeli temsil ediyordu. Bu, aynı evreni ve aynı gerçekliği farklı bir bakış açısından gören insanlarla iletişim yoluyla yeni anlayışlara erişilen "bir ışık alışverişi"ydi. Bu doğrultuda, yazışmalarını çok yoğun bir biçimde sürdürdü.[82] Geçmişteki gibi, felsefi görüşlerinin en aydınlatıcı anlatımlarını ve en açık bilimsel ve matematiksel fikirlerinden bazılarını, eski ve yeni arkadaşlarıyla mektuplaşmalarında kaleme almıştı. Mesela Sophie'ye sırayla 31 Ekim 1705 ve 6 Şubat 1706 tarihlerinde gönderdiği mektuplar, Leibniz'in dostu ve hamisine, matematiksel sürekliliğin ve fiziksel sürekliliğin doğası hakkında anlayışına dayanan basit töz ve ruh kavramlarını açıkladığı felsefi cevherlerdi.[83]

Pierre Varignon'la 1705 ve 1706 yıllarında yaptığı mektuplaşmada Leibniz, diğer matematiksel meselelerin yanı sıra merkezi kuvvetler konusuna yeniden değindi ve yapmış olduğu merkezkaç kuvveti hesaplamasının düzeltilmesi gerektiğini fark etti. Sonuç, göksel cisimlerin hareketinin nedenleri hakkındaki 1689 tarihli makalesinin, merkezkaç kuvveti hesabında bir düzeltme ve astronomi teorilerine David Gregory tarafından yapılan eleştirilere bir yanıtla birlikte yeni bir versiyonu olan *Illustratio tentaminis de motuum coelestium Causis* oldu.[84] 1705 yılı sonbaharında *Acta Eruditorum* dergisinin editörü Otto Mencke'ye gönderilen yazı, tamamı yayımlanamayacak kadar uzun bulundu; o yüzden Leibniz'in makalesinin sadece bir özeti *Acta Eruditorum* dergisinin Ekim 1706 tarihli sayısında yer aldı.[85] Aynı yıla ait diğer iki eser, skolastizmdeki niteliklerin meşhur istismarından kalan okült özelliklerin veya güçlerin fiziğe yeniden sokuluşuna saldıran *Antibarbarus physicus*[86] ve takip eden yıllarda Varignon'la yazışmalarında dikkat çeken bir biçimde boy gösteren bir konu olan dirençli bir ortamda hareketin bir incelemesiydi.[87] 1706 yılında Leibniz ayrıca Hollandalı Nicolaus Hartsoeker'le (1656-1715) de, fizik konularını ele aldığı ve atomların varlığına karşı çıktığı kayda değer bir mektuplaşmaya başladı.[88]

1706 yılında Molanus'la yaptığı mektuplaşma, Pufendorf'un eleştirisine yanıt verirken Leibniz'e doğa kanunu hakkındaki en özenli yazılarından bir kısmını bir kere daha formülleştirme fırsatı sağladı. Luccum Başrahibi, Hannoverli dostu ve işbirlikçisinden, Pufendorf'un *De officio hominis et civis juxta legem naturalem* (Lund 1673) adlı kitabının "gençlere öğretilmeye uygun bir konu" olup olmadığını ona bildirmesini rica etti.[89] Leibniz, Pufendorf'un küçük kitabının "(çoğu okuyucu gibi) derinlemesine öğrenmek yerine yüzeysel bir bilgiyle tatmin olanlar için doğa kanunun bir özeti olarak işe yarayabileceği", çünkü yazarın "doğa yasasının ne etkin nedenini, ne amacını ne de sonunu doğru biçimde tanımlar" göründüğü yanıtını verdi.[90] Kısacası Leibniz, Pufendorf, Hobbes ve benzerlerinin yasal pozitivizm ve istenççiliğine daha fazla karşı çıkamazdı. Aslında Leibniz, o üst Tanrı bile olsa, "bütün yasayı bir üstün emrinden türeten bir öğreti karalamadan ve hatadan bağımsız olamaz," diye devam etti. "Hem davranış normunun kendisi hem de adil olanın özü, [Tanrı'nın] özgür iradesinden çok, ebedi hakikatlere ve tabiri caizse tanrısallığın özünü oluşturan ilahi aklın nesnelerine dayanır."[91]

Varignon ve Hartsoeker'in yanı sıra Leibniz'in mektup arkadaşlarının uzun listesine, yeni yüzyılın ilk yıllarında özellikle vurgulanması gereken iki kişi daha eklendi: Leibniz'in 1704 ile 1716 yılları arasında mektuplaştığı Christian Wolff (1679-1754) ve 1706 ile 1716 yılları arasında mektuplaştığı Bartholomew Des Bosses (1668-1738). İkisinin de Hannoverli fikir adamıyla mektuplaşmaları hemen hemen aynı zaman dilimine yayılmış olsa da, mektuplar tarafından belgelenen ilişkileri oldukça farklı türdendi. Wolff, Leibniz'in akademik kariyerinin ilk safhalarında desteklediği ama felsefesinin sırlarına diğerlerinden daha derinlemesine vâkıf bir yakın arkadaş olarak görmediği zeki bir genç adamdı. Sonraki felsefe tarihi yazımı, Wolff'u, Leibniz'in halefi ve onun felsefesini sistemleştiren kişi olarak addetse de gerçekte ne Leibniz ne de Wolff durumu hiç de böyle görmüyordu. Aslında bazen yüzeysel birçok benzerliklere rağmen felsefeleri anahtar noktalarda farklılık gösteriyordu.[92] Diğer yandan Leibniz, Des Bosses'ü kendine çok daha yakın bir entelektüel ortak ve arkadaş –ve de bileşik töz sorununun olası bir çözümüne giden farklı felsefi yolları keşfetmeye sevk eden kişi– olarak görüyordu.

Aralık 1704'te Wolff, *De philosophia practica universali methodo mathematica conscripta* (1703) adlı tezinin bir kopyasını göndererek Leibniz'le ilk irtibatı kurdu. Bu hamle anlaşılabilirdi. 1679 yılında Breslau'da (Habsburg yönetimindeki Silezya'da) Lutherci bir ailede doğan Wolff, Leibniz'le aynı Saksonya üniversitelerinde eğitim görmüştü –ilkin Jena'da, sonra Leibniz'e gönderdiği tezle matematikte *Privat dozent* (yardımcı profesör) olarak ders verme hakkı kazandığı Leipzig'de.[93] Girişimci genç bir akademisyen olarak Wolff'un, felsefi yaklaşımına muhtemelen olumlu yaklaşacak, oturaklı ve çevresi geniş bir fikir adamının desteğini araması doğaldı. Wolff, hayal kırıklığına uğramadı. Leibniz onun tezini beğendi, Wolff'un fikirlerini "düzeltmekten çok geliştirmeyi" amaçlayan yorumlarla yanıtladı[94] ve Tschirnhaus'la birlikte, Halle Üniversitesi'ne matematik ve doğa bilimleri profesörü olarak atanmasını destekledi (1706).[95] Takip eden yıllarda Leibniz ve Wolff, felsefi, fiziksel, matematiksel ve kimyasal konuları hem yüz yüze görüşmelerinde hem de yazışmalarında tartıştılar. Bu sırada, görevine yeni atanmış parlak profesör, akademi ve bilim camiasına adım attı. 1708 ile 1711 yılları arasında, Leibniz'in yakın akıl hocalığının kılavuzluğunda, *Acta Eruditorum* dergisi için yeni matematik yayınlarını gözden geçirdi;[96] 25 Şubat 1711'de, Leibniz ile Berlin Bilim Cemiyeti'nin sekreteri Johann Theodor Jablonski tarafından imzalanan belgeyle doğrulandığı üzere, Wolff, söz konusu cemiyetin bir üyesi olarak seçildi ve 1713'te başlayıp 1725'e kadar devam ettiği çok ciltli *Vernünftige Gedanken* (Mantıklı Düşünceler) dizisinin ilk kitabını (*German Logic* - Alman Mantığı olarak bilinir) yayımladı. Wolff'un tezinde tartışılan uygulamalı felsefe konularında Leibniz ile Wolff genel bir anlaşma içindeydiler: (Leibniz'in, *Novissima Sinica* adlı çalışmasının önsözünde Çin'in uygulamalı felsefesini açık sözlülükle takdir etmesinin doğrulandığı üzere) ikisi de ahlakı, vahye dayanan dinlere bağlamadı ve ikisi de daha mükemmele doğru sürekli ilerlemeyi temel etik bir ilke olarak gördü.[97] Leibniz'in dinamik kanunlar ve özelliklerinin, metafizik temellendirilmesini yapma teklifine Wolff'un tepkisi daha karmaşıktı. Wolff ile özellikle 1710 ve 1711 tarihli yazışmaları, Leibniz'in ikincil kuvvetlerin durumu ve birincil kuvvetlerle ilişkisine dair muhtemelen en kalıcı açıklamasını içeriyordu.[98] Ne var ki, Temmuz 1711'de genç mektup arkadaşı açmaza girdiklerini hissetti ve kendi felsefi düşünme yöntemi ve bu konu hakkındaki kendi hipotezlerine bağlı olarak artık Leibniz'i takip edemeyeceğini epey cesur

bir biçimde beyan etti. Bu farklılıklar hakkında uzun tartışmalara girmek yerine daha fazla yazışmamayı tercih etti.[99]

Des Bosses'le yazışma, Leibniz'le arasında son zamanlardaki "coşkulu sohbeti" takiben Cizvit âlimin kalemi eline aldığı 25 Ocak 1706 tarihinde başladı.[100] O sıralar iki adam arasındaki mesafe bir günlük yolculuktan daha azdı, zira Leibniz Hannover'deydi ve Des Bosses, Hildesheim'da bir Cizvit üniversitesinde ders veriyordu.[101] Büyük ihtimalle, otuz sekiz yaşındaki teolog, Leibniz'le Hannover'de görüşmek için Ocak ayının başında bu kısa mesafeyi katetmişti ve artık ufuk açıcı sohbet fırsatlarını kolluyordu. Des Bosses'ün Köln'deki Cizvit üniversitesinde matematik (ve daha sonra felsefe) dersi vermek için 1710'da Hildesheim'dan ayrılmış olması ve 1712-13 yıllarında Paderborn'da bir süre teoloji dersi vermesi dışında, 1738'deki ölümüne kadar Köln'de ikamet etmesine rağmen, gelecek on yıl boyunca, Leibniz'in ölümünden ancak altı ay öncesine kadar yakın irtibat halinde kaldılar. Leibniz'in vefatından sonra Des Bosses, önceki yıllarda dostuna yakından danışarak hazırlamakta olduğu *Théodicée*'nin ilk Latince çevirisini yayımladı.[102]

Mektuplaşmalarının başlangıcı, Leibniz'in –özellikle Cizvit teologlarıyla yazışmalarında– onun önceden belirlenmiş uyum teorisinin bir parçası olmasa da kabul edilebileceğini yadsımadığı, ruh ve bedenin metafizik birliği fikriyle meşgul olmaya başladığı bir döneme denk geldi.[103] Bu düşünce şekli, nüfuzlu Cizvit dergisi *Mémoires de Trévoux*'nun Mart 1704 tarihli sayısında editörlerden biri olan René-Joseph Tournemine tarafından yayımlanan bir makalenin geç de olsa söz konusu düşünce biçimine dikkat çekmesiyle canlanmıştı.[104] Bu makalede Tournemine, Leibniz'in önceden belirlenmiş uyum sisteminin, ruh ve beden arasındaki "hakiki birliği" açıklamaya, Kartezyenciliğin Alman düşünürün eleştirdiği vesileci kolundan artık daha fazla yetkin olmadığını belirtmişti. Leibniz'in Tournamine'e dikkatli yanıtı, Cizvit'e muhtemelen Ocak 1706'da yollanmış ve sonunda Mart 1708 sayılı *Mémoires de Trévoux* dergisinde yayımlanmıştı. Önceden belirlenmiş uyum öğretisiyle yapmaya çalıştığı şey:

> sadece Fenomenleri, başka bir deyişle ruhla beden arasında algılanan ilişkiyi açıklamaktı. Fakat metafizik birlik eklendiği için o bir fenomen değildir ve onun anlaşılabilir bir kavramına dahi sahip olmadığımızdan, onun sebebini araştırmayı kendi üzerime almadım. Ama bu yapıya sahip bir şey olduğunu yadsımam[.][105]

De Volder'e 19 Ocak 1706 tarihli bir mektubunda Leibniz, skolastiklerin sürekli arıyor göründükleri ütopik bir kavram olarak Tournemine'nin istediği metafizik birliği reddetmiş görünse de Tournemine'nin itirazı aklına takılmıştı.[106] De Volder'e şüpheci açıklamalarına rağmen Leibniz, felsefesindeki çözümlenmemiş bir sorunu, yani bitkiler, hayvanlar ve insanlar gibi canlı varlıkların ontolojik durumunu, Tournemine'nin saptadığını fark etti. Aristocu geleneğe göre, varlık ve birlik birbirinin yerine geçebilirdi (*ens et unum convertuntur*): Hiçbir şey, bir derece birliğe sahip olmadan *bir* şey olamazdı. Bu geleneği takip eden Leibniz, bir töz olarak nitelenmek için temel önkoşullardan birisinin içsel birliğe sahip olmak, *unum per se* olmak olduğunu ileri sürdü. Bu önkoşul göz önünde bulundurulduğunda bitkiler ve hayvanlar gibi canlı varlıkların birlik derecesinin gerçekte tözler olarak nitelendirilmeleri için yeterli olup olmadığı sorusu ortaya çıktı. Leibniz, (insanlar dahil) yaşayan organizmaları tabii ki sık sık maddesel *tözler* diye yazmıştı. Ama bunlar, *unum per se* olmanın tözsellik ölçütünü gerçekten yerine getiriyor muydu? Yoksa bunlara, sadece bir taş yığını veya bir koyun sürüsünün sahip olduğundan açıkça daha üstün bir birlik derecesine sahip geniş anlamda mı töz deniliyordu? Diğer her şeyin ondan kaynaklandığı içsel birlik ve etkinlikle donatılmış basit tözler teorisinin sadeliğine rağmen Leibniz, metafiziksel birlik ihtiyacının, önceden belirlenmiş uyum sistemi tarafından sağlanandan daha güçlü olmasının büyük bir sorun yaratabileceğini fark etti ve böylece Des Bosses'le yazışmasında, insanların metafizik birliği gibi kilit bir soruna özel bir önem vererek bu konuyu ele almaya koyuldu.[107] Des Bosses'e gönderdiği 3 Eylül 1708, 24 Nisan 1709 ve 8 Eylül 1709 tarihli üç mektubunda Leibniz, Tournemine'e yanıtına geri dönüp metafizik birlik olasılığını yadsımadığını vurguladı.[108] Bu olasılığın herkesçe bilinen kabulü, onun düşüncesinin en açık yüzünü temsil eden, 1710 tarihli *Théodicée*'de yer aldı.[109]

1712'den itibaren Leibniz'in Des Bosses'e gönderdiği mektuplar, tartışmalı *vinculum substantiale* ya da tözsel bağ kavramının açıklamasıyla bileşik tözün birliğinin nihai ilkesini sağlayan metafizik birlik konusunu irdeledi.[110] Bu terminoloji, özellikle on yedinci yüzyıl Cizvit metafiziğinde benzeri görülmemiş bir terminoloji değildi ama kavramın kendisi, Leibniz'in monad metafiziği kapsamında yeni bir şeydi ve monadların ve onların içlerindeki algı ve isteğin nihayetinde gerçek olduğu yönündeki

Leibniz'in sık sık tekrarladığı temel tezi kesinlikle yeni bir tezdi. *Vinculum substantiale* ile –yani "Tanrı'nın monadlara kattığı belirli bir birlik ya da daha çok gerçek bir birleştirici"[111]– Leibniz, monadlardan daha öteye indirgenemez bir metafizik gerçeklik seviyesi ortaya koyuyordu. Leibniz'in "standard" monad teorisi, monadik baskınlığı bileşik (ya da maddesel) tözün birliğini sağlamak için yeterli addederken, *vinculum substantiale* teorisi basitçe monadlara indirgenebilir olmayan daha güçlü bir birlik ilkesine gereksinim olduğunu varsayıyor görünüyordu. Hem Des Bosses'le mektuplaşmasının hem de yaşamının sonuna yaklaşırken Leibniz, mektuplarında bileşik tözlerce gereksinim duyulan birlik ilkesine ilişkin yazdığı şeylerin –daha tipik monadolojik görüşlerine karşı *tözsel bağ* görüşü– birbiriyle tutarlılığından tamamen emin olmadığını açık yürekle itiraf etti.[112] Hal böyleyken, en azından belirli durumlarda, monadlara katılmış daha sağlam bir birlik ilkesinin gerekliliği hakkındaki şüpheleri, Leibniz'in zihnini gerçekten kurcalıyor gibiydi. Önceden belirlenmiş uyum öğretisi yoluyla fenomenlere dair önceki açıklamasıyla yeterince tutarlı bir teori üretemediğini gören Leibniz, metafizik birliğin makul bir açıklamasının insan aklının kapsamı dışında olduğunu bile öne sürdü ("O, *gizemlere* benziyor" diye yazdı Tournemine'e).[113] Fakat bu tür bir şeyin mümkün, hatta belirli durumlarda gerekli olabileceğini yadsımadı. İlginç bir şekilde bu 'belirli durumlar', vahye dayanan teolojinin gizemlerinin alanına aitti. Leibniz, Roma Katolik töz dönüşümü (transubstantiation) öğretisine olası bir açıklama sağlamak için *vinculum substantiale* teorisiyle mükemmel biçimde oynamasına rağmen, bu bakımdan onu en çok ilgilendiren gizem daha ziyade Enkarnasyondu. Bir Lutherci olarak Leibniz, töz dönüşümü (transubstantiation) öğretisine bağlı değildi ve bilhassa bu son yıllarda ona karşı gençlik yıllarında beslediği sempati dikkat edilir biçimde sönmüştü ama o, yaşamı boyunca Enkarnasyonun gizemine bağlı kaldı. İsa'da ilahi ve insani doğaların birleşmesi, geleneksel olarak insanın ruh ve beden birliğinin analojisi yoluyla açıklanıyordu. Leibniz bu analojiyi defalarca doğruladı ama önceden belirlenmiş uyumla ruh ve bedenin birliğine dair özgün teorisini hiçbir zaman ona uygulamış görünmedi, çünkü muhtemelen bu analojisi, gizemin ortodoks bir okumasının gerektirdiği tek insanda iki doğanın sağlam birliğini sağlamıyordu. Öncelikle Leibniz'in monadolojik anlayışında zihin ve beden, *res cogitans* (düşünen şey) ile *res extensa* (uzamsal

şey) arasında keskin bir ayrım sunan Kartezyen çerçevede olduğu gibi kökten farklı iki 'doğayı' temsil etmiyordu. Eğer bu iki doğa kökten farklı değilse, o zaman birlikleri, İsa'daki ilahi ve insani doğaların birliğine uygulanabilir bir analoji sağlayamazdı. İkincisi, baskın bir monad ('zihin') ile sonuçta ortaya çıkan monadlardan kaynaklanan maddesel tözlerin bir bütünü arasındaki ayrımın, İsa'nın ilahi ve insani doğalarının birliğiyle bir analoji işlevi gördüğü onaylansa bile, Leibniz'in metafiziğinin, tekil tözün konumunun *herhangi* bir bileşik töze devredilmesi için gereken kaynaklara sahip olup olmadığı temel sorusu hâlâ duruyordu. Leibniz, bizim canlı varlıklar (hayvanlar ve bitkiler) olarak algıladığımız monadların birleşik toplamlarına tözlerin konumunun devredilip devredilemeyeceği şeklindeki can sıkıcı soruya kayıtsız kalırken, aynı şey Enkarnasyon inancının ortodoks anlayışı için geçerli değildi. Leibniz, Des Bosses'e 10 Ekim 1712 tarihli bir mektubunda şunları itiraf etmişti: "Doğaüstüne karşı Monadlar ve onların Felsefe için tadili dışında başka bir şeye ihtiyacımız yok. Ama korkarım ki gerçek bağlar ve birlikler eklenmedikçe Enkarnasyon gizemini ve diğer şeyleri açıklayamayız."[114] Kısacası, Leibniz'in *vinculum substantiale* teorisini, gerçekliğin felsefi açıklamasında kullanabileceği bir şey olarak addetmemesi kulağa makul geliyor ama yine de yukarıda insan aklına zıt düşmeyen bir gerçeklik olarak böyle bir bağın olasılığını açık bıraktı, çünkü Leibniz'in bağlı olduğu vahye dayanan dinin belli gizemlerini açıklamak için bu bağa ihtiyaç vardı.[115]

Leibniz'in Büyük Sentezinin "Müjdecisi"

Des Bosses'le mektuplaşmasının ortasında, 1710 yılında Amsterdam'da Leibniz'in o zamana kadar yayımlattığı en hacimli ve geniş kitlelere ulaşma kastıyla yazılmış olan eseri çıktı: *Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal. Théodicée*'nin esas kökeninin izleri, Lützenburg'da Sophie Charlotte ve maiyetiyle Pierre Bayle'ın *Dictionnaire*'si hakkındaki sohbetlerine kadar sürülebilse de Leibniz'in o eserde tartışılan ana konular –kötülük ve insanın özgürlüğü sorunlarına ilişkin olarak Tanrı'nın adaleti ve iyiliği– üzerine uzunboylu düşünceleri gençliğine uzanıyordu.[116] Daha 1669-71 yıllarında Leibniz aslında insanların özgürlüğü ve Tanrı'nın önceden bilmesi ve

inayeti üzerine bir "yazı" kaleme almıştı ve gençlik döneminin en önemli yazılarından biri olan 1672-3 tarihli *Confessio Philosophie* bir tür ön *théodicée* idi.[117] Takip eden yıllar boyunca *Théodicée*'de tartışılan sorunlar, süregiden endişeleri arasında kaldı.

Uzun süre planlanmış bu eserin temaları, zamanının literatüründeki yerleşik tartışma konularıysa da "Tanrı'nın adaleti öğretisi"ni ifade etmek için Leibniz tarafından seçilen kelime yeniydi ve hayret uyandırdı:[118] Ocak 1712'de Des Bosses'e yazan Leibniz, bir eleştirmenin kitabın konusu değil, yazarının adı sandığı bu kelimeyi ("Theodicaeum") kullandığını bildirdi.[119] Öyle görünüyor ki Leibniz, *théodicée* terimini büyük ihtimalle ilk kez 1695 ile 1697 yılları arasında Fransızca ve Latince olarak yazdı. 8 Haziran 1696'da Etienne Chavin'e (Berlin'deki Reformcu toplulukta vaiz olarak hizmet vermiş ve o yıl *Nouveau Journal des savants* dergisini yayına hazırlamış olan bir Fransız Protestan mültecisi) bir mektup yazarken şunları söyledi:

> Kötülüğün kökeni ve zorunlu [olması gereken-d.] ile olumsal [olması kadar olmaması da mümkün olan-d.] arasındaki fark hakkındaki *théodicée*'lerime dahil etmeyi düşündüğüm, kendi kendime ve başkalarıyla uzun süredir geliştirdiğim ve incelediğim bazı düşüncelerimi bir gün size sunabilirim. Orada ayrıca iyi özelliklerimizi, bizim lehimize [ilahi] kararların son nedeni olarak addetmeyenlerin, birçok insanın sandığı kadar hatalı olmadıklarını keşfettiğime de inanıyorum. Teoloji ve doğal hukuk biliminden edinilen ve evrensel karakteristiğime [Specieuse universelle] ayrılmış belli felsefi tanıtlamalara dayanan bu düşünceler, bir diyalog kadar erişilebilir ve geometrik akıl yürütme kadar kesin bir tarzda en büyük hakikatleri daha su götürmez biçimde kanıtlamaya yardımcı olabilir.[120]

Ertesi yıl 30 Eylül 1697 tarihli bir mektupta Leibniz, Antonio Magliabechi'ye "İlahi Adaletin öğelerini"ni ("Theodicaeae ... elementa") yazma niyetini doğruladı.[121] Jablonski'ye gönderdiği 2 Şubat ve 26 Mart 1700 tarihli iki mektubunda, "bir *Théodicée* yazma ve içerisinde Tanrı'nın üstün gücünü, değişmez etkisini, iyiliğini, bilgeliğini ve adaletini savunmayı" planladığını belirtti. Başka şeylerin yanı sıra bu, Protestan kiliselerinin yeniden birleştirilmesini destekleme amaçlıydı.[122] Ama yeni terimin bu erken kullanımlarının muhtemelen en ilginci, Latince terim "Theodicaea"nın büyük ihtimalle ilk defa ortaya çıktığı

1695 ve 1697 yılları arasında yazılmış bir bölümde bulunur.[123] Program niteliğindeki çalışması *scientia generalis*[124] için kullandığı takma adı Guilielmus Pacidius'un ardına saklanan Leibniz, *Theodicaea* başlığını taşıyan ve "ilahi adalet üzerine evrensel kanıtları" (Demonstrationes catholicae de divina justitia) konu edinen bir kitap tasarlıyordu.[125] Açıkça bu, gençlik döneminin her şeyi kapsayan planı *Demonstrationes Catholicae*'nin bir parçası olacaktı. Aslında, Thomas Burnett'e yakında çıkacak *Essais de Théodicée*'yi duyurduğu ve Sophie Charlotte ve maiyetiyle sohbetlerinin esas kaynaklarını anlattığı Ekim 1710 tarihli bir mektupta Leibniz, *Théodicée'yi*, *Demonstrationes catholicae*'den kalan, daha sonra *scientia generalis* olarak yeniden tasarladığı ve artık "genel felsefe ve doğal teoloji unsurları" olarak tasavvur ettiği büyük bir girişimin "müjdecisi" ("avantcoureur") olarak tanıttı.[126] Vahye dayanan Hıristiyan teolojisinin gizemlerinin bolca sunulduğu gençlik anlayışının aksine şimdi açıkça kanıtlayıcı akıl, yani genel felsefe ve doğal teoloji üzerine odaklanmıştı. Leibniz'in yaklaşımına göre, Avrupa yazın cumhuriyetinin (république des lettres) bilim dergilerinde yıllar boyu yayımlanan bir dizi makale de bu daimi tasarısının parçalarıydı:

> [*Théodicée*'nin başından sonuna kadar] önceden belirlenmiş uyum sistemine ve her şeyin kanıtlanarak belirlenebileceğini iddia ettiğim ve bunu yapmanın araçlarını sağladığım genel felsefe ve doğal teolojinin birçok konusuna dair çeşitli açıklamalar var. Tarihle ilgili işlerimden uzaklaşabilseydim, hem teori hem de pratik için bu felsefede neyin en önemli olduğunu içeren genel felsefe ve doğal teolojinin bu unsurlarını belirlemek için emek harcardım. Ama şu anki bu eser, Almanya, Fransa ve Hollanda dergilerinde yayımlamış olduğum bütün dağınık yazılarla birlikte bir müjdeci görevi üstlenebilir.[127]

Charles Hugony'ye gönderdiği (Leibniz'le Berlin'de tanışmış olan bir Languedoc yerlisi) Kasım 1710 tarihli bir mektupta Leibniz, *Théodicée'nin* daha geniş kitleler için popüler bir tarzda şekillendirilen bazı bölümlerini içerecek "tüm sistemi"ni açıklayan bir eser fikrine geri döndü. Daha sonraki bu eseri için Leibniz'in tasarladığı dilin Latince olması gerçeği, bu eserin felsefi sisteminin teknik incelikleri kavrayabilecek ve böylece onu daha derin ve zengin bir biçimde anlayabilecek daha uzman okuyuculara yönelik olduğunu gösteriyordu:

> Tanrı'nın iyiliği, insanın özgürlüğü ve kötülüğün kökeni üzerine makalelerim Hollanda'da basıldı ama onlarda ismimi kullanmak istemedim. Bu makaleler, M. Bayle okumaktan zevk alan ve M. Bayle'ın bu konular üzerine öne sürdüğü soruları onunla sık sık tartıştığımız Prusya kraliçesine çeşitli zamanlarda söylediğim ve yazdığım şeylerden oluştu. [İçlerinde] görüşlerimin bir kısmını oldukça gayri resmi bir şekilde açıklamaya çalıştım. Bildiğiniz üzere, görüşlerimden bazıları düz bir şekilde öne sürülemez, çünkü insanlar, (çok desteklenen) din konusunu değil de duyular konusunu yanlış anlayabilirler. Bu nedenle, içinde tüm sistemimi gözler önüne sermeye çalışacağım Latince bir eser [yazmayı] düşünüyorum.[128]

1715 yazının sonunda Leibniz, *Théodicée'yi* kesin biçimde tanıtlayan bir anlatımla tamamlama umudunu hâlâ besliyordu:

> Ayrıca onu (Tanrı) memnun etmenin en iyi yolu olarak, onun lütufkâr doğasını olabildiğince taklit etmeleri için insanlara akıl vermek amacıyla büyüklük kadar iyiliğin de Tanrı'da bulunduğunu göstermeye çalıştım[.] Eğer Tanrı bana biraz daha boş zaman bahşederse sağlam kurulmuş kanıtlar aracılığıyla görüşlerimin büyük bir bölümüne Euklides'in *Elementler*'inin kesinliğini katacağım[.][129]

Leibniz'in tüm sisteminin bu daha kesin açıklaması, uzun süredir andığı bir isteğin ötesine hiçbir zaman geçmemesine rağmen, onun tasarlanmış habercisi *Théodicée*, Leibniz'in masasında sonunda gerçeğe dönüştü. (Berlin'deki Reformcu topluluktan başka bir Fransız mülteci olan Charles Ancillon tarafından tashih için kontrol edilen) metin gövdesi, 1707 ilkbaharının sonunda hazırdı.[130] Des Bosses'e gönderdiği 3 Eylül 1708 tarihli bir mektubunda Leibniz, eserinin bittiğini ve yorumlarını almak için ona göndermeyi dilediğini belirtti.[131] Des Bosses yardım etmekten zevk duydu ve uygun bir yayınevi bile aramaya başladı.[132] Birkaç başarısız görüşmeden sonra Leibniz, sonunda kendi çözümünü buldu ve el yazmasını Amsterdamlı matbaacı Isaac Troyel'e emanet etti. *Théodicée*, Leibniz'in potansiyel olarak en tartışmalı felsefi görüşleriyle kızdırmak istemediği daha geniş bir kitleyi hedefleyen zaten itinalı bir eser olmasına rağmen, yine de ihtiyatlı davranarak ilk baskısından adını çıkarttı.[133] Fakat bu sır kısa ömürlü oldu: *Théodicée*'nin yazarının Leibniz olduğunu tahmin etmek zor değildi ve adı, 1712 yılında Amsterdam'da yayımlanan ikinci baskının baş sayfasında yer aldı.[134] Bu sırada da Leibniz'in teologlar tarafından azarlanma korkusunun da

abartılı olduğu ortaya çıktı. Ekim 1711'de Orléans'ın hayat dolu düşesi Elisabeth Charlotte, teyzesi Sophie'ye yazdığı mektupta, Leibniz'in *Théodicée*'sinin, Hannover'de dolaşan *Plattdeutsch* (Aşağı Almanca) dilinde "Glaubennichts" ("hiçbir şeye inanmayan") takma adıyla ifade edilen yersiz şüpheyi dağıtmasında Leibniz'e büyük fayda sağladığını yazdı.[135] Leibniz'in kendisi de, *Théodicée*'nin üç ana Hıristiyan mezhebinden teologlar tarafından beğenilmesine hem şaşırmış hem de memnun olmuştu; bitmez tükenmez dini tartışmaların olduğu bir dönemde hafife alınamayacak bir şeydi bu:

> İlginçtir ki bu kitap, üç ana mezhepten mükemmel teologları memnun etti. Leipzig'deki bizim [Lutherci] teologlar bundan mutlu oldu; Ceneviz'deki ünlü bir teoloji profesörü onun hakkında bana iltifat etti[136] [ve] Cizvitler de onu Paris'te yeniden bastı[137]... çünkü Luther ve Calvin'den saygın ve uygun bir biçimde bahsettim ama Roma Kilisesi'nin yetenekli insanlarına da eşit derecede adil davrandım.[138]

1715 yazının sonunda Leibniz, bu konuyu Biber adındaki Lehistanlı bir diplomata da tekrarladı: "Bu kitap, şu açıdan talihli oldu: İmparatorluğun üç kesiminin bu mükemmel teologları kitaptan memnun kaldı."[139] Apayrı görüşlerdeki teologlar arasındaki bu sevindirici anlaşma, hiç şüphesiz Leibniz'in *Théodicée*'de sisteminin, hepsini şaşkına çevirebilecek tartışmalı yönlerini, en başta da sonsuz analiz kavramının üstünde dönen olumsallık anlayışını açık olarak ortaya koymaktan kısmen kaçınmasına bağlıydı.[140] Olumsallık tartışmasında Leibniz, mutlak gereklilik ile varsayımsal (ya da ahlaki) gereklilik arasındaki ayrıma dayanan daha geleneksel yoruma geri dönmüştü[141] ve gerekircilikten şüphe uyandırabilecek herhangi bir sözü önemsiz göstermeye özen göstermişti. Zaten Arnauld'dan kaygan zeminde yürüdüğü yolunda bir uyarı işitmişti ve bu bile Fransız teoloğa, tam da *Discours de Métaphysique* üzerine mektuplaşmaları sırasında Leibniz'in geliştirdiği olumsallığın sonsuz analiz anlayışına ilişkin hiçbir şey söylemiyordu.

Théodicée'de (her zamanki gibi) felsefesinin tüm ayrıntılarını anlatmıyorsa da diğer yandan, söylediği şeylerden emindi ve onların mevcut amacı için yeterli olduğuna inanmıştı: genel eğitimli kitle için Tanrı'nın adaletini ve Hıristiyan dinini savunmak. Sırf önlem olsun diye bazı mektup arkadaşlarına, bu kitabında felsefi sisteminin karmaşık ve teknik

yönlerinin açıklamanın yersiz olduğunu söylemekte oldukça dobra davranmıştı: *Théodicée*, büyük bir resmin sadece bir parçası ya da daha çok başyapıtının (*magnum opus*) sadece bir "habercisi"ydi. Yine de tüm yapbozun büyük kısmını içeriyordu. Yıllarca ilim dergilerinde yayımlamış olduğu birbiriyle bağlantılı makalelerden titizlikle derlenen eser, tüm sisteminin "en azından ilkelerini" açıklamaya yeterliydi.[142] Diğer yandan, büyük olasılıkla *Théodicée*'den başka hiçbir metni, Leibniz'in şu görüşüne daha iyi bir örnek teşkil etmiyordu:

> Metafizik, kesin tanımlar ve kanıtlarla yazılmalıdır ama kabul gören fikirlerle çok fazla çelişen hiçbir şey metafiziğin içinde kanıtlanmamalıdır. Metafizik böylece kabul görebilir. Bir kere onaylanırsa, sonrasında onu daha derinlemesine inceleyenler olursa, onlar gerekli sonuçları kendileri çıkartırlar.[143]

İhtiyatlı davranış, hukukçu ve diplomat Leibniz'in olduğu kadar, düşünsel ayrılıklarla dini tartışmaların katliamları ve askeri harekâtları haklı göstermeye hizmet ettiği bir zamanda, barışçıl ve uzlaşmacı Leibniz'in de bir özelliğiydi. Hem evrensel bir gerçeğin varlığına hem de birliğin akıl yürütme ve diyalog yoluyla bulunabileceğine gerçekten inanan Leibniz, yırtık kumaşın parçalarını birbirine dikmek için elinden gelenin en iyisini yapıyordu. Zihninde bu düşüncelerle Leibniz, düşünsel anlaşmazlıkların mayınlı bölgesinde dikkatlice adım atmak zorunda olduğunu hissetti. *Théodicée*'nin yayımlanmasından sonra, Lutherci teolog Christopher Matthäus Pfaff, Leibniz'e kitabının bir *jeu d'esprit*, muzip bir şaka olduğunu, çünkü Bayle'ın şüpheciliğini sözde çürütmesinin yeterince etkili olmadığını, hatta onu doğruladığını bildirince Hannoverli düşünür, Pfaff gibi insanların uzlaşma yolunu hep tıkadıklarını pekâlâ düşünmüş olabilir. Kitabının içtenliği hakkında Pfaff'la tartışmaya girmek yerine Leibniz, açıkça onunla oyun oynamaya kadar verdi. Eğer bu son mektuba güvenmek gerekirse Leibniz, şaşkına dönmüş teoloğa şöyle yanıt vermişti:

> Tam üstüne bastınız. Şimdiye dek hiç kimsenin bunun benim oyunum olduğunu hissetmemesine şaşırdım. Hem olan biteni her zaman ciddiye almak filozoflara göre bir şey değildir. Onlar zihinsel yeteneklerinin gücünü ortaya koymak için, sizin de dosdoğru ifade ettiğiniz üzere hipotezleri şekillendirmeye çalışırlar.[144]

Leibniz'in felsefi sisteminin önemli yönlerinin *Théodicée*'de bulunmamasına rağmen, söz konusu eserinde yer alanlar, yıllarca kaleme aldığı özel notlar ve mektuplar silsilesinde doğrulanan, filozofun gerçek görüşlerine karşılık geliyordu.

Essais de Théodicée'de tartışma konusunu ayrıntılı biçimde açıklamaya, Bayle'ın ahlaki kötülüğün nedenine ilişkin belirli itirazlarını yanıtlamaya ve Leibniz'in fiziksel kötülük sorununa getirdiği çözümü sunmaya adanmış makaleler üç ana bölümde düzenlenmişti. Bunlar "Önsöz"le başlıyor, Leibniz'in inanç ile akıl arasındaki ilişki üzerine gençliğinden beri sürdürdüğü görüşlerinin ana hatlarını yinelediği "İnancın akılla uyumu üzerine bir ön söylem" ile devam ediyordu. Leibniz'in bizzat hazırladığı detaylı bir dizinden sonra, eserde üç ek de yer aldı: "Tartışmanın biçimsel savlara indirgenmiş bir özeti", Hobbes ile Arminiusçu Piskopos John Bramhall'ün özgürlük, zorunluluk ve şans üzerine tartışmaları hakkında Leibniz'in düşünceleri[145] ve son olarak Derryli Anglikan Piskopos ve (Mart 1703'ten beri) Dublin Başpiskoposu William King tarafından yazılan *De Origine Mali* (Londra 1702) hakkında Leibniz'in sözleri. *Théodicée*'nin yayımlandığı yıl, Amsterdam'daki matbaası da hızlı bir şekilde Leibniz'in ana kitabının savlarını özetlediği Latince bir kitapçık –*Causa Dei asserta per justitiam ejus*[146]– yayımladı.

Théodicée gibi hacimli bir esere giren örnekler ve anekdotlarla desteklenen zengin konuların birinden, modern mantıktaki büyük yankılarından dolayı özellikle bahsedilmeli: Leibniz'in olası dünyalar kavramı. Bunun *Théodicée*'yle popülerleşen en ünlü uygulaması, Leibniz'e kötülük sorununa verdiği cevabın anahtarını sundu. Bu cevap, bu gerçek dünyanın olası bütün dünyaların en iyisi olduğu iddiasına dayanıyordu. Dünyada her türlü kötülüğün varlığına rağmen Tanrı, sonsuz aklının düşündüğü başka herhangi bir olası dünyaya tercihen bu dünyayı yaratmak (yani gerçekleştirmek) için ahlaki açıdan yeterli bir nedene sahipti. Ama bu gerçek dünya, bütün iyi özellikleri ve olumlu yönlerinin yanında daha az kötülükle hayal edilebilir miydi? Leibniz'in teorisinin merkezinde bu ihtimalin son derece kararlı bir şekilde reddi bulunuyordu. *Herhangi* türden en ufak bir fark bile –mesela, Leibniz'in 3 Haziran 1710'da o gün aslında giydiği gri çoraplar yerine bir çift siyah çorap giymesi– bu dünyadaki Leibniz'e çok benzeyen ama aslında bambaşka bir birey olan biriyle tamamen farklı bir olası dünyayla sonuçlanacak-

tı; aynısı, evrensel uyum veya her şeyin her şeyle evrensel bağlantısı ve Leibniz'e göre, saf dışsal adlandırmalar bulunmadığı gerçeğinden dolayı bu alternatif olası dünyadaki bütün diğer varlıklar için geçerli olacaktı.[147] Hâsılı bu dünyadan bir kötü olayın çıkarılması bile başka bir olası dünyayla sonuçlanırdı ve Tanrı, (biz ne düşünürsek düşünelim) bu farklı dünyanın azami uyumlu mükemmellik ve iyilik içeren dünya olmadığını bilir. Kısacası, bu gerçek dünyanın bütün kötülükleri, olası bütün dünyaların en iyisinin daha büyük iyiliği için mantıksal olarak gereklidir.

Théodicée'nin son sayfalarında Leibniz bu konuyu, Lorenzo Valla'nın ünlü *Dialogus de libero arbitrio* (1439) adlı kitabında anlattığı Sextus Tarquinius'un hikâyesi üzerinde durarak açıkladı.[148] Leibniz'in görüşüne göre, eğer Sextus normalde davrandığından farklı bir biçimde davranmış olsaydı (yani arkadaşının karısının ırzına geçmemiş olsaydı) farklı bir şekilde davranan aynı Sextus değil, (ne kadar benzer olsa da) başka bir olası dünyada yaşayan farklı bir Sextus olacaktı. Konunun farklı noktalarında gösterdiği dalgalanmalara rağmen Leibniz, burada farklı olguların öznelerinin (eğer olgulara ters bir varsayım doğru olsaydı, ne olurdu sorusunu içerecek şekilde olabilecek olanın yani zorunlu olan önermelerin öznelerinin) özdeşliğini açıkça reddetti. Ne var ki Leibniz, zorunluluğu, bütün olası dünyalardaki gerçeklik açısından, olumsallığı ise (tümüne karşı) bazı olası dünyalardaki gerçeklik açısından düşünmüş gibi görünmüyor. Başka bir deyişle, Rudolf Carnap (1891-1970) ve Saul Kripke (1940-) gibi bazı yazarlar Leibniz'in olası dünyalar kavramından ilham almışlarsa da, Leibniz'i, olası dünyalardaki doğruluk ve yanlışlık açısından kipsel kavramların yorumlanması etrafında yükselen bir olası dünyalar anlambiliminin ilk savunucusu addetmek yanıltıcı olur.[149]

Kalkülüs Savaşında Kötüden Fenaya

Théodicée'nin yayımlanıp bilim dünyasını sarsmaya başladığı sıralarda Leibniz, muhtemelen *Mathesis rationis*[150] üzerine bir kitapçık kaleme alarak mantık araştırmalarını sürdürmenin yanı sıra, gelişmiş bir hesap makinesi modeli hazırlama yönündeki teknik çalışmasına da devam ediyordu. İkinci projesi için Leibniz'in büyük ihtimalle Mayıs 1711'de Zeitz'ı ilk ziyaretinde tanışmış olduğu, Dük Moritz Wilhelm von Sachsen-Zeitz'ın

sarayında papaz yardımcısı olan Gottfried Teuber'in yardımını garantiledi.[151] Aynı dönemde Leibniz, kalkülüsü icat etmiş olduğu iddiasına karşı en açık ve acı verici saldırıya da maruz kaldı. Kraliyet Cemiyeti'nin resmi yayın organı *Philosophical Transactions*'ın 1708 yılı için (aslında 1710 yılında basılan) hazırlanan sayısında İskoç matematikçi John Keill'in bir yazısı yer alıyordu. Bu yazıda Leibniz açıkça, Newton'un 1676 yılı *epistola prior* (önceki mektup) ve *epistola posterior* (sonraki mektup) adındaki mektuplarından değişkenler yöntemini çalmakla suçlanıyordu. Merkezcil kuvvet kanununu tartışırken Keill şöyle dedi:

> Bütün bunlar, bugünlerde oldukça meşhur olan değişkenler aritmetiğinden kaynaklanıyor. Newton'un mektuplarını okuyan herkesin kolayca anlayacağı üzere,[152] bunu ilkin hiç şüphesiz o keşfetti ama aynı aritmetik, daha sonra Bay Leibniz tarafından *Acta Eruditorum* dergisinde ismi ve işaretleri değiştirilmiş olarak yayımlandı.[153]

Philosophical Transactions'ın Keill'in saldırısını içeren cildi Leibniz'e, Kraliyet Cemiyeti'nin sekreteri Hans Sloane tarafından 28 Kasım 1710'da gönderildi.[154] Keill'in suçlamalarını okuduktan sonra Leibniz, Cemiyet'in bir üyesi olarak Leibniz, Fatio de Duillier'nin suçlamaları sırasında yaptığı gibi, bu sinir bozucu olayın da uygun özür beyanatlarıyla çözüme kavuşturulmasını umarak, 4 Mart 1711'de Sloane'ye resmen şikâyette bulundu.[155] Leibniz'in şansızlığına bu sefer işler farklı gitti. Açıkçası Sloane, konuyu Cemiyet'in başkanına iletti ki o kişi de bizzat Newton'du. Bunun üzerine Newton, Keill'e döndü ve Keill, kurnaz bir şekilde İngiliz matematikçinin dikkatini, Leibniz'in *Opticks* adlı kitabının sonuna eklediği matematik yazıları hakkında kaleme aldığı 1705 tarihli *Acta Eruditorum* dergisindeki incelemesine çekti.[156] Bu noktada Newton, saldırıya uğrayanın kendisi olduğunu ve Alman düşünür tarafından adaletsiz bir biçimde muamele gördüğünü hissetti. Cemiyet'in başkanı onun yanındayken Keill, özür dilemesi için ısrar edilmesi bir yana dursun, konumunu yazılı bir açıklamayla savunmaya davet edildi. Keill'in yazısı Kraliyet Cemiyeti'nin 24 Mayıs 1711 (E.U.) tarihli toplantısında okundu ve daha sonra bir kopyası Leibniz'e verildi.[157] Bu suçlama silsilesini öğrenen Leibniz, 29 Aralık 1711 tarihli bir mektubunda Sloane'ye onurlu bir savunma yolladı. Newton'un kalkülüsü bağımsız şekilde keşfettiğini iddia etme hakkını kabul ederken, aynı hakka ken-

disinin de sahip olduğunu belirtti. Ne de olsa, diye işaret etti Leibniz, sonuçlarını 1675'te yayımlamak için acele etmeyip dokuz sene beklemişti.[158] Bu sırada Newton'un, eğer o kadar istekli idiyse, keşfini halka açmaya bol zamanı vardı. Oysa Newton, şimdiye kadar hep keşifteki önceliğini kabul ettirmekte kararlı bir biçimde savaşma yolunu seçmişti. Dahası, *Théodicée*, Newtoncu kütleçekimini uzaktaki gizemli bir eylemi içine almakla eleştirerek, alevlenen tartışmanın üzerine su yerine benzin döktü ve Leibniz, bu suçlamayı Hartsoeker'e gönderdiği 10 Şubat 1711 tarihli bir mektubunda yeniledi. Söz konusu mektup, Mart 1712 tarihli *Mémoires de Trévoux*'da yayımlandı.[159] Kraliyet Cemiyeti, meseleyi açıklığa kavuşturmak için belgelere bakıp son bir rapor yazacak bir komite atamaya karar verdi. Komitenin atanmasından iki aydan kısa bir süre sonra, 24 Nisan 1712'de (E.U.) iş halledildi: muhtemelen raporun bizzat Newton tarafından yazılmış olması gerçeğinden destek alan örnek bir soruşturma uygulaması ortaya kondu. Tahmin edilebileceği gibi, raporun kararı, ağırlıklı olarak yazarının lehineydi ve Leibniz, bir başkasının keşfini kasten kendine mal etmekle suçlanan bir fikir hırsızı olarak muamele görüyordu. Kraliyet Cemiyeti'nin üyelerinin ortak incelemesi, raporun gerçekleri adilce yansıttığına hükmetti ve ilgili destekleyici belgelerle birlikte raporun yayımlanmasına karar verdi. Newton, bu derlemeyi 1712 yılının ikinci yarısında basmak için fırsat kolladı, belgeleri iğneleyici notlarla şerh etmiş ve hikâyenin kendi tarafını destekleyen mevcut belgelerini kullanmış ama kendi düşünsel eserinin güvenilirliğini sağlamayı ihmal etmişti.[160] Sonuçta ortaya çıkan *Commercium epistolicum D. Johannis Collinsii et aliorum de analysi promota*, İngiltere'de hâlâ kullanımda olan Jülyen takvimine göre kitabın basım tarihi 1712 gözükse de Ocak 1713'te Londra'da basıldı. Kitabın bir kopyası Hannover'e yollandı ama o sırada Leibniz Viyana'daydı.[161] Leibniz'in *Commercium Epistolicum*'un yayımlandığından ve içeriğinden, arkadaşı Johann Bernoilli sayesinde ancak aylar sonra haberi oldu.[162]

İmparatorun Sarayında (Aralık 1712 - Eylül 1714)

Leibniz'in dört yıl önceki ziyaretinden beri Viyana yine çok değişmişti. Kraliyet tacı şimdi, Madrid'de tahta çıkan Bourbon Kral V. Philip'e karşı İspanya tahtı üzerinde hak iddia eden Habsburglu VI.

Charles'daydı (1711-40).[163] Bu durum, XIV. Louis'nin Fransa'sı karşıtı Büyük İttifak'ın yürüttüğü savaştan bile daha belirleyici bir şekilde on yıllık İspanya Veraset Savaşı'nın dönüm noktası oldu. Eğer müttefikler, İspanya ve onun sömürgeci zengin imparatorluğunun, Fransız etki alanına girmesinin önüne geçmek için bir araya gelmiş olsaydı, hiçbiri İspanya ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu taçlarının aynı başta olmasından hoşlanmazdı. En azından VI. Charles'ın müttefikleri söz konusu olduğunda barışın tam vaktiydi. Büyük Britanya koalisyondan çekildi ve imparatorun Büyük İttifak'ın diğer üyelerini savaşa devam etmeye ikna etme çabalarına rağmen, 29 Ocak 1712'de Utrecht'te bir barış kongresi düzenlendi.

İşte böyle bir geçiş ve belirsizlik atmosferinde, Aralık 1712'nin ortasında Leibniz, geçen yıl Dük Anton Ulrich'in dostane girişimleri sayesinde imparator tarafından onaylanan *Reichshofrat* (İmparatorluk Adalet Divanı üyeliği) için atamasını yaptırmak amacıyla Viyana'ya gitti. 23 Aralık'ta Hannover Başbakanı Bernstorff'a bir mektup yazıp Viyana'da –başbakanın umduğunun aksine, Hannover'de Guelf tarihi taslaklarının yığıldığı çalışma masasından kilometrelerce uzakta– bulunduğunu ilk kez bildiren Leibniz, gezisini, beklenmedik şartların yol açtığı planlanmamış bir yolculuk olarak tarif etmek için elinden geleni yaptı: İlkin bir ayak ağrısı onun Dresden'den dönüşünü geciktirdi, sonra bir şans yıldızı Viyana'ya neredeyse bedava bir yolculuk yapma fırsatı verdi ki bunu es geçemezdi. Bernstorff ya da bu bağlamda elektör, bu mektubu alınca sinir bozucu bir *déjà vu* hissine* kapıldıysa, özellikle de Leibniz'in izinsiz çekip gitmeleri yüzünden sabrı çoktan son raddeye ulaştığından hiç kimse onları gerçekten suçlayamazdı. Leibniz'in, nerelerde olduğunu patronlarına haber verdiği gün, yazmanı (J. Fr. Hodann), elektörün onun yokluğundan duyduğu derin öfkeyi ve dönmesi için çağrıldığını bildirmek üzere Hannover'den yazıyordu.[164] Böyle badireleri daha önce de atlatmış olan ve bundan da pişmanlık duymayan Leibniz, kendi programını takip etmeyi sürdürdü. Bernstorff ile beraberindekileri izinsiz yolculuğunun Guelf tarihini tamamlamasını riske atmadığına ikna edebileceğini umuyordu.

* Yaşanılan bir olayı daha önceden yaşamış veya görülen bir yeri daha önceden görmüş olma duygusu–r.n.

Viyana'ya varmasından hemen sonra Leibniz, her zamanki atikliğiyle yeni imparatoru, İmparatorluk danışmanlığına atanmasını resmileştirilmesine gerekçe olarak geçmiş hizmetlerinin, başarılarının ve projelerinin altını çizen bir bildiri yağmuruna tutma hazırlığına girişti.[165] 1713 yılı Ocak ayı ortasında Leibniz, VI. Charles'ın huzuruna ilk defa kabul edildi. 18 Ocak'ta Leibniz, Guelf tarihi hakkındaki çalışmasına imparatorun çok ilgi gösterdiğini ve çalışmasını bir bütün olarak Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu tarihi bağlamına yerleştirme ihtiyacını takdir ettiğini Bernstorff'a bildirdi: Hatta bu amaç için imparator kıskançlıkla koruduğu kütüphanesini Leibniz'in kullanmasına izin vermeye hazır görünüyordu.[166] Bu haberle Bernstorff'un tavrını muhtemelen yumuşatmış olacağını uman Leibniz, 1 Mart'ta İmparatorluk Adalet Divanı'na atanması için süregelen görüşmelerini açıkladı ve Georg Ludwig'den izin almak için bakanın yardımını rica etti.[167] Ancak Leibniz uzun süre gizli tutmasına rağmen, yaklaşan atamanın haberi Hannover'e çoktan ulaşmıştı. İmparatorluğun önemli prenslerinden birine yaraşan bir biçimde Georg Ludwig, Viyana'daki son gelişmelerden haberdar olma imkânlarından yoksun değildi. 22 Şubat'ta Hannoverli elçi Huldenberg, Leibniz'in teklif edilen mevkiye uygun olmadığına ikna etme amacıyla imparatoriçeyle –ve onun aracılığıyla imparatorun kendisiyle– temas kurmuştu. Huldenberg'in imparatoriçenin yararına çizdiği Leibniz portresi, Hannover'in disiplinsiz saray danışmanına (*Hofrat*) hiddetini yansıtıyordu:

> [Hizmet] süresi içinde ne [hukuki] işlemleri inceledi ne de [yasal] yargılarda bulundu ve bu hususta kesinlikle çok kötüydü. Majesteleri, Elektörün başına gelen İmparatorun da başına gelmesin diye onu uyarmayı diliyor. Leibniz, yaradılışı gereği her şeyi başarmak istiyor ve dolayısıyla sayısız mektuplaşmalardan zevk alıyor ve doyurulamaz merakını gidermeye uğraşarak bir orada bir burada mekik dokuyor ama bir şeyleri toparlayıp neticeye ulaştırmaya ne yeteneği ne de eğilimi var. Elektörün onu kaybedecek olması ve İmparatorun ondan hiçbir yarar sağlayamaması üzücü olur.[168]

Bu karakter tahlilinin isabeti inkâr edilemezdi ama bununla aynı ölçüde açık olan nokta şu ki, oldukça içten sunulan böylesine olumsuz bir referans, yine de Georg Ludwig'in Leibniz'i görevde tutma kararlılığını ironik bir biçimde ortaya koyuyordu. Ne de olsa Leibniz'in bitirmesi gereken, pek çok taler harcanmış bir işi vardı; önde gelen Avrupa arşiv-

lerindeki uzatmalı araştırmasıyla büyük ölçüde artan rakipsiz hukuki ve tarihi yetkinliği, Hannover'in hanedanlık ve toprakla iddialarını desteklemede yeniden çok kıymetli olabilirdi. İki taraf da çileden çıkmışken, Leibniz'in görünüşte bitmek bilmeyen tarihi araştırmaları, ne elektörün saray tarihi yazıcısına karşı beslediği sabırsızlığının ne de filozofun sarayın tarih yazımına karşı beslediği sabırsızlığının kırabileceği bir bağ kurmuştu Hannover sarayıyla. Leibniz'in bazen patronunun en güçlü ve açık emirlerine küstahça kayıtsızlığı, onun Georg Ludwig için taşıdığı özel değerin farkında olduğunu gösteriyordu ama ayrıca bu özel değerin, Avrupa'nın arşivlerinden yararlanarak başka bir hanedanlığın tarihini yazmaya bir ömür adamadan, başka bir soylu patronun hizmetine sunulamayacağının da elbet farkındaydı. Bu bakımdan Guelf tarihi, Leibniz'i Hannover meclisine bağlayan bir zincirdi. Hiddetli yerel anlaşmazlıklara ve Leibniz'in diğer patronlarla sürekli flörtlerine rağmen, bu evlilik kalıcı oldu.

Üstelik bu sefer Georg Ludwig sonunda insafa gelmişti: Bir süre ayak diredikten sonra, 5 Nisan 1713'te Leibniz'in *Reichshofrat* (baş danışman) olarak atanmasına izin verdi.[169] Kendi topraklarının (teoride) mutlak hâkimi olan elektör, imparatora karşı gelmeyecek kadar akıllıydı ve imparator ondan bir şey istediğinde Georg Ludwig, karşılığında bir şey isteyecek kadar kurnazdı. Lütufkâr iznini verdikten bir gün sonra elektör, Leibniz'den imparatora Braunscheweig-Lüneburg ailesinin Lauenburg Dükalığı'na dair taleplerini sunmasını istedi.[170] Leibniz, kendini elektöre sevdirmek, başkentle bağlantılarının önemini göstermek ve Viyana'daki kalışını uzatmasına yarayacak bir fırsat çıkmasından memnun halde vazifeşinas bir biçimde bu isteğe boyun eğdi.[171] Leibniz'i İmparatorluk Adalet Divanı'nın bir üyesi olarak atayan kararname Nisan ayı ortasında nihayet hazırdı.[172] Leibniz'in ataması, imparatorun atamaya ilk sözlü onayını verdiği ve Leibniz'in, *Reichshofrat* olarak yıllık 2000 florinlik maaşının geçmişe şamil şekilde ödenmesini sağladığı gün olan 2 Ocak 1712'ye uzanıyordu. Dahası Leibniz, Viyana'ya kalıcı olarak yerleşmesi durumunda maaşının 6000 florine yükseltilmesini teklif etti.[173] Bu teklifi öne sürmeden önce birikiminin dikkatli bir hesabını yapmıştı. Çeşitli gelir kaynaklarını toplayınca –harcırahlar dahil 1800 taler, Wolfenbüttel'den 400 taler, Berlin'den 600 taler, St. Petersburg'dan 2000 florin, Viyana'dan 2000 florin– yaklaşık 8000 flo-

rin ya da neredeyse 5400 taler gibi moral verici bir meblağ çıkıyordu.[174] Tek sorun, bu gayet güzel yuvarlanmış rakamların Leibniz için sıklıkla *lettera morta* (karşılıksız) kalmasıydı. Maaşları doğrudan ödenmiyor ve patronlarının fonlarındaki başka acil taleplere veya ona açıkça hatırlattıkları borçlarına bağlı olarak bazen yıllarca ödeme yapılmadığı oluyordu. Bundan dolayı birçok çağdaşı gibi Leibniz de, "araştırmalar, keşifler ve deneyler"in,[175] harcamalarının büyük bir bölümünü oluşturduğu bir yaşam tarzını sürdürebilmek için gereken geliri toplamak amacıyla harekete geçmek zorundaydı. Viyana da bir istisna değildi. İmparatorluk Adalet Divanı'nda bir yer açılana kadar imparator, Leibniz'in maaşlarının (bir *Reichshofrat*'ın düzenli aylığı yerine) emekli maaşı gibi üç aylık ödenmesine dair talimat verdi.[176] Ona boş bir unvan gibi görünen bu görevden tatmin olmadığından mı, yoksa sırf kariyerciliği yüzünden mi bilinmez, Leibniz Ağustos ile Ekim 1713 arasında, yeni fethedilmiş Transilvanya (Siebenbürgen) Prensliği'ne şansölye (*Kanzler*) olarak atanması için imparatoriçe Amalie ile imparatorun desteğini almaya çalıştı. Bu hiç umulmadık fikirden hiçbir şey çıkmadı. Diğer durumlar bir yana Leibniz, Avusturya'nın Transilvanya'da Katolik inancını yerleştirme girişimini ilerletebilecek bir aday değildi.[177] Ne var ki Kasım 1713'te en azından Elektres Sophie'ye, imparatorun kendisine, yabancı bakanlara ve saray danışmanlarına normalde bahşedilmeyen bir şeyi, bir bakanınkiyle aynı resmi görüşme haklarını verdiğini gururla duyurma zevkine erişti.[178] Ocak 1714'te daha somut bir mükâfat, sonunda *Reichshofrat* olarak maaşının üç aylık ödemesi eline geçti[179] ama Leibniz'in İmparatorluk atamasının şartlarının yerine getirilmesini ısrarla isteyen sayısız dilekçesine rağmen, bunun fazlasıyla kesintili bir ödeme sürecinin ilk ayağı olduğu oryaya çıktı. 17 Mayıs 1714'te halen sadece 300 florin alıyordu ve 1300 florinden fazla vergi ödüyordu.[180] Daha kötüsü, Ekim 1713'te Hannover sarayı, eğer parasını kazanmak istiyorsa Leibniz'i derhal geri dönmeye zorlamak için esas maaşının ödemesini durdurdu. Aslında Hannover'deki gelirlerinin ödemesi, dönüşünden neredeyse iki yıl sonraya, 29 Mayıs 1716'ya kadar tamamlanmayacaktı.[181]

Fakat Viyana'da Leibniz'in izinsiz ziyaretini kısa kesemeyeceği kadar çok şey olup bitiyordu. İlkin, Viyana'yı 1683 yılındaki büyük kuşatmadan kurtarmada önemli bir rol oynadıktan sonra, sarayda merkezi bir

konumla yüksek mevki elde eden devlet adamı ve general Savoy Prensi Eugene (1663-1736) gibi Avrupa sahnesinde önde gelen insanlarla iletişim kurma fırsatı vardı. Leibniz, Nisan 1708'de prensin Hannover'i ziyaretinde onunla tanışmış olabilir.[182] Viyana'da kurulan karşılıklı ufuk açıcı ilişkide Leibniz, devlet adamının entelektüel ferasetinden büyük ölçüde etkilendi. İki gün sonra, 16 Şubat 1713'te Eugene'yle yemek yiyen Leibniz, Dük Anton Ulrich'e şöyle yazdı: "Prens teoloji hakkında, benim savaş hakkında konuşabileceğimden daha fazla konuşabiliyor çünkü o gençliğinde okumuş ama ben hiç savaşta bulunmadım."[183] Viyana'daki herkesin hâlâ aklında olan savaş, İspanya veraseti savaşıydı: Utrecht'teki uzatmalı görüşmelerden sonra, 11 Nisan 1713'te Britanya, Hollanda ve imparator hariç Büyük İttifak'ın diğer güçleri tarafından bir barış antlaşması imzalandı. Leibniz, müttefiklerin çekilmesine öfkelenmişti ve VI. Charles için, Rusya, Prusya ve Danimarka arasında bir ittifak kurulması dahil, savaşı sürdürme yollarını tasarladığı bir dizi bildiri hazırladı.[184] Aralık 1713'te Utrecht barışını kınadığı ve muhtemelen herkesten önce, Fransa'yla barış antlaşması imzalamak zorunda kalarak yenilgiye uğrayan Prens Eugene'yi etkilemek amacıyla yazdığı uzun bir risale özellikle kayda değerdi.[185] Leibniz'in Fransa ile düşmanlıkları bitirmeye karşı çıkmasının nedenleri arasında, Fransa ve Britanya arasındaki bir uzlaşmanın, "reformcu dini ve halkın özgürlüğünü kurtarmanın tek yolu" olarak gördüğü Protestan verasetini tehlikeye atabileceği korkusu da vardı.[186] Fransa'da sürgün olan Katolik vârisin, barış politikası Londra'da başarıya ulaşmış olan Muhafazakâr Parti'ye sempati besleyebileceğinden çekiniyordu. Barışın şartlarından birinin, Fransa'nın Protestan verasetini kabulü olduğu doğruydu ama Londra'daki vârise karşı tavır değişirse, XIV. Louis'nin sözüne güvenilebilir miydi? Bir İskoç soylusu olan Kerslandli John Ker'in (1673-1726) Ocak 1714'te Viyana'ya gelişi, Leibniz'e, Fransa ile İspanya'nın Avrupa'daki askeri müdahalesini, büyük müttefikler olmadan veya aşırı harcama yapmadan zayıflatmak için (imkânsız da olsa) yeni bir fikir verdi: İmparatorun korsanların ganimetinden bir paya karşılık korumayı önereceği Amerikan kolonilerinde, bu ülkelere karşı gizlice finanse edilmiş bir korsan savaşı başlatmayı önerdi.[187] Ker'i "hizmet sunan çoğu insan gibi paradan ve aylıklardan konuşmayan ... dürüst ve erdemli bir adam"[188] olarak gören Leibniz bu plandan, özellikle de bu soylunun Protestan verasetine bağlılığından hoşlandı ve Ker'e

imparatorun onayını alabilmesi için elinden geldiğince yardım etti. İskoçyalı soylunun Viyana'daki uzun ziyareti boyunca iki adam defalarca görüştüler, Britanya politikasını ve Hannoverlilerin İngiliz tahtına aslında kayıtsız kaldığına dair Londra'daki gizli şüpheyi defetmenin yollarını tartıştılar.[189] Ker'in kuşkulu ünü ve muhtemelen kalıcı mali sorunlarının zorunlu kıldığı casusluk faaliyetine rağmen Leibniz'in desteği, İskoçyalı'nın Almanya'yı ziyareti sırasında taahhüt ettiği büyük borçlarını, onun bilgisi olmadan ödemeye kadar vardı.[190]

Leibniz ve Ker'in savaşı sürdürme planları ne kadar yaratıcı ya da VI. Charles'ın savaşı bitirmedeki isteksizliği ne kadar büyük olursa olsun, imparatorun hazinesi bunu kendi başına finanse etmeye yetmedi ve 7 Mart 1714'te Fransa ile İmparatorluk arasında imzalanan Rastatt Antlaşması savaşa noktayı koydu. Ancak barış, tamamen tesellisiz değildi. Bourbon kralı V. Philip İspanya tacını ve Amerikan kolonilerini elinde tutsa da, İspanya'nın Avrupa'daki diğer topraklarını başlıca düşmanları arasında bölüştürmeye mecbur kaldı: Habsburglular İspanyol (artık Avusturyalı) Hollanda'sını, Milano Dükalığı'nı, (bir zamanlar V. Charles'ın imparatorluğunun bir parçası olan) Napoli ve Sardunya Krallığı'nı yeniden ele geçirdi; Savoy Dükü, Sicilya Krallığı'nı aldı ve topraklarını kuzey İtalya'ya doğru genişletti ve Britanya, Minorka ile Cebelitarık'ın yanı sıra Fransa'nın denizaşırı kolonilerinden bir kısmını da elde etti. Leibniz'e gelince o, ne zaman neşeli bir surat takınılması gerektiğini fazlasıyla bilen bir pragmatistti: 1714 yılının başında Rastatt'tan çıkan "aldatıcı barış"a karşı hâlâ uyarıda bulunan anonim dizeler kaleme alırken, Nisan ayında barışı kutlayan Latince bir şiir yazdı.[191]

Düşmanlıkların sona ermesi, para sıkıntısı çeken İmparatorluk hazinesine toparlanma ve sonunda fonlarını savaştan daha değerli girişimlere adama fırsatı verdi. 23 Şubat 1714 tarihli bir bildirisinde Leibniz, imparatora dikkatini savaşın sefaletine çevirmesini tavsiye etti:

> Bilinç, onur, görev ve ilgi, kişiyi bunu yapmaya eşit derecede mecbur bırakıyor. ... Buradan fakirleri geçimlerini sağlama araçlarıyla donatmak gerektiği sonucu çıkıyor, sadece bağış ve [yardım] kuruşlarını bu amaçla kullanarak değil, ayrıca tarıma ilgi göstererek, esnafa malzemeler ve pazar temin ederek, onları ürünlerini daha iyi hale getirmeleri için eğiterek ve son olarak imalatçılarda ve ticarette aylaklığa ve kötü uygulamalara son vererek.[192]

Dahası, en azından Ekim 1704'e kadar uzanan bir fikir olan Viyana'daki Kraliyet Bilim Cemiyeti'ni kurmaya yönelik çabalarını yeniledi.[193] Viyana'ya varışından sadece iki hafta sonra, Cemiyet için bir tasarı çoktan masasının üstündeydi ve Ocak ayı ortasında imparatorun huzuruna çıkma fırsatını bekledi.[194] Bunu izleyen bildirilerde Leibniz, VI. Charles için böyle bir cemiyetten sağlanacak yararları vurgulayarak ve bunun başkanlığı için tavsiyelerde bulunarak projesini genişletti.[195] Mayıs 1713'te Cemiyet'in tüzük taslağını hazırladı, imparator için Cemiyet'in kuruluşuna ilişkin daha fazla tavsiye kaleme aldı ve İmparatorluğun kriptoloğu ve çok yönlü bilim adamı Abbot Giuseppe Spedazzi ile mektuplar aracılığıyla proje hakkında bir tartışma başlattı.[196] Ardından sarayın şansölyesi Philipp Ludwig Wenzel von Sinzendorf'un desteğini garanti altına almaya çalıştı, ona taslak halindeki kuruluşla ilgili birtakım görüşlerden bahsetti ve "Akademi"den ziyade "Cemiyet" adını tercih ettiğini belirtti.[197] 14 Ağustos 1713'te Leibniz'e imparator tarafından tahmini 4000 florinlik bir aylıkla birlikte Cemiyet'in yöneticisi unvanı verildi[198] ama bu görkemli manzaranın kaderi, sadece kâğıt üstünde kalmaktı. Leibniz'in imparatora, bakanlara, Prens Eugene'ye, dul imparatoriçeye ve diğerlerine gönderdiği olağan bildiri, dilekçe ve teklif yığınlarına rağmen, taslak halindeki bu Cemiyet'i gerçeğe dönüştürmek için gereken ne para ne de irade sağlanabildi.[199] 17 Ağustos 1714'e kadar, Hannover'e kaçınılmaz dönüşünden iki hafta önce, Leibniz hâlâ Prens Eugene'ye yazdığı bir bildiride, imparatorla birlikte Cemiyet gayesini desteklemesini rica ediyordu. *Miscellanea Berolinensia*'nın ayrıntılı taslağını takiben önerisi, Cemiyet'i üç bölüme ayırmaktı: "yazınsal" (tarih ve filoloji dahil), "matematiksel" (soyut ve uygulamalı matematik, astronomi, mimari ve mekaniği kapsayan), "fiziksel" ("doğanın üç alanı: mineraller, bitkiler ve hayvanlar"ı içine alan).[200] Ne yazık ki bu bildiri de öncekiler gibi elle tutulur meyveler vermedi.

Matematikçiler Arasında Yaylım Ateşi

Bu arada kalkülüs tartışması, önceki adalet ve nezaket girişimlerinin bir kenara atıldığı bir kavgaya dönüşmüştü. Bu son acı safha, –ağabeyi Jacob'dan boşalan Basel'deki matematik başkanlığı koltuğuna otu-

ran– Johann Bernoulli tarafından 7 Haziran 1713 tarihli bir mektup Hannover'den Viyana'ya iletildiğinde tetiklendi. "Yeğenim"[201] diye yazıyordu Bernouilli:

> Paris'ten *Commercium Epistolicum Collinsii et aliorum de Analysi promota*'nın bir nüshasını getirdi. Bilim dünyasına dağıtması için Londra'dan birkaç nüshanın kendisine gönderildiği Abbé Bignon'dan almış kitabı. Pek dikkatimi vermeden onu okudum. İşleri yürütmenin bu hiç medeni olmayan şekli benim canımı özellikle sıkıyor; bir keresinde öyle görünüyor ki katılımcıların ve şahitlerin bulunduğu bir mahkemenin önünde düşünce hırsızlığı yapmış gibi suçlandın, sonra sana karşı belgeler üretildi, hüküm verildi; davayı kaybettin, hüküm giydin.[202]

Eğer düşünce hırsızı olan biri varsa, diye devam etti Bernoulli, o da Newton'du.[203] İsveçli matematikçiye göre, Newton'un Leibniz'den önce sahip olduğu şey, gerçek bir kalkülüs değil yeni bir algoritmaydı. Aslında onun görüşüne göre, Leibniz, Newton'a yol göstermeden önce Newton, "ne değişkenler ve değişkenler kalkülüsünün rüyasını görebilir ne de bir algoritma olarak veya aritmetik ve cebir kuralları şeklinde işlev görmesi için kalkülüsü genel analiz işlemlerine indirgeyebilirdi."[204] Arı kovanına çomak soktuktan sonra Bernouilli derhal geri çekildi ve samimi ilişkileri olan "Newton'a nankör" görünmemek için kendisini bu tartışmaya karıştırmaması için Leibniz'e yalvardı.[205]

Bernoulli'nin mektubu Leibniz'in makamına 27 Haziran 1713'te ulaştı ve onu çok şaşırttı. Kraliyet Cemiyeti'nin 1712 ilkbaharındaki soruşturmasından haberi yoktu ve bunun sonucunda bir düşünce suçlusu olduğunun onaylanmasını hiç beklemiyordu.[206] Bernoulli'nin mektubunu aldığının ertesi günü Leibniz, uygun kalkülüsü bulmada Newton'un onu yönlendirmek yerine takip ettiğine yönelik Bernoulli'nin tezini benimsemesiyle artık derinleşen kırgınlığını, yazdığı cevabi mektubunda açığa vurdu:

> Beni hedef alan küçük İngilizce kitabı henüz görmedim; (mektubunuzdan öğrendiğim kadarıyla) ileri sürdükleri o aptalca argümanlar yergi dolu bir nükteyle kınanmalı. Newton'u, icat edilen kalkülüsün sahibi kılmayı kalıcı hale getireceklerdi ama öyle görünüyor ki Newton, kalkülüsümüzü Apollonius'un, Viète ve Descartes'ın cebirsel kalkülüsünü bildiğinden daha fazla bilmiyor. Değişkenleri biliyor ama (haklı

> olarak katılacağınız gibi) benimki yayımlandıktan sonra daha ileri bir aşamada bir araya getirdiği değişkenlerin kalkülüsünü değil. Böylece ona bizzat adil davranmaktan da fazlasını yaptım ve nezaketimin bedelini böyle ödüyorum. ... [B]aşınızın benim yüzümden derde girmesini istemesem de dürüstlüğünüz ve adalet hissinizden, Newton'un kalkülüsünün bizimkinden sonra geldiğini bir an önce arkadaşlarımızın gözleri önüne sermenizi ve yeri geldiğinde bunu herkesin önünde söylemenizi bekliyorum. ... Parislilerin ne düşündüğünü bilmek istiyorum. Varignon'un benim tarafımda olduğundan neredeyse şüphem yok ama kıskançlıkla hareket eden pek çok başkaları muhtemelen onlara verilen kusur bulma fırsatını memnuniyetle değerlendireceklerdir, fakat bu insanlar sanırım sadece anlayışsızların arasında bulunur. Bu zamana kadar İngilizler, seçkin olanları bile, kibirden öyle kabardılar ki Almanlara ait şeyleri kapma fırsatını kollayıp sahiplenme iddialarında bulundular.[207]

Aynı gün Varignon'a da desteğini beklediğini belirten bir mektup yazdı:

> Bay Bernoulli'den İngilizlerin, içinde kalkülüsü Bay Newton'un bulduğunu iddia ettikleri kitabının çıktığını duydum. Ama Bay Bernoulli'nin bana yolladığı mektuptan, bunun kanıtlanması şöyle dursun, noktalar kalkülüsünün daha sonra geliştirildiğini düşünmeme sebep oluyor[208] ve Bay Newton'un değişkenler bilgisine aslında bizimle aynı zamanda sahip olduğu ama kalkülüs bilgisine sahip olmadığı sonucuna varıyorum[.][209]

Varignon, 9 Ağustos tarihli bu yanıtında, Leibniz'in maruz kaldığı adaletsiz yargı karşısında ona karşı anlayış gösterse de, Bernoilli'nin (ve Leibniz'in) Newton'un kalkülüsünün Leibniz'inkinin ardından bulunduğu iddiasının arkasında durmadı. Bunun yerine, Paris'teki bilim topluluğunun Newton'a yaptıkları gibi Leibniz'i de onurlandırdıklarına dair ona güvence vermekle yetindi.[210] Ne var ki Varignon yanıt verinceye kadar, Leibniz harekete geçmeye karar vermişti. 1 Temmuz'da Christian Wolff da, önceki gün Kraliyet Cemiyeti'nden aldığı *Commercium Epistolicum*'un daha başka ayrıntılarını bildirmek için Leibniz'e yazmıştı.[211] 29 Temmuz'da Leibniz, İngilizlerin suçlamalarına karşı, –Newton'un *Charta Volans* ya da "uçan kâğıt" adını verdiği[212]– baskısı ve dağıtımını Wolff'a bıraktığı Latince kısa bir yanıt hazırlamıştı.[213] Bu yanıt, geniş okur kitlesine ulaşması hedeflenen bir yaprak şeklinde çıktı ve Fransızca çevirisi, Kasım-Aralık 1713 tarihli Lahey'in *Journal*

Literaire adlı dergisinde yeniden basıldı.[214] *Journal Literaire* dergisinde buna, aynı derginin Mayıs-Haziran sayısında yayımlanmış uzun bir mektubunda ("Lettre de Londre [Londra'dan Mektup]") Leibniz'in yazdığı bazı *Remarques* (Tespitler) eşlik etti. Sonsuz küçükler hesabının *Commercium Epistolicum*'da yeniden yapılandırılmış haliyle sonsuz küçükler hesabının hikâyesini daha geniş bir kitle için Fransızca olarak yeniden anlatan *Lettre*'nin (mektubun) anonim yazarı Keill idi.

Bernoulli, Alman arkadaşının umduğu gibi, iki şiddetli ateş arasında kalmak istemezken[215] Leibniz de açığa çıkmaya gönüllü değildi: *Charta Volans*, üçüncü bir kişi tarafından yazılmış gibi anonim olarak basıldı. Lebniz, *Commercium Epistolicum*'u bizzat görmediği halde Bernoulli'nin, aksi türlü olmayıp İngiliz'in aslında Alman'ın kalkülüsünü çaldığı yönündeki tezini onayladı. Bu iddiayı desteklemek için, Bernoulli'nin 7 Haziran tarihli mektubu, mesele hakkında görüş vermesi istenmiş, ismi verilmeyen "seçkin bir matematikçi"nin hükmü olarak yeniden basıldı.[216] Bu derece sertleşen meselenin yatışması mümkün değildi. Kendi hatıratına göre Newton, Leibniz'in *Charta Volans*'ından ilkin 1713 yılının sonbaharında haberdar oldu ama hiçbir harekette bulunmadı.[217] Ne var ki Keill, Lahey'in *Journal Literaire* dergisinde buna, Leibniz'in *Remarques*'ıyla birlikte dikkatini çektiğinde Newton, böyle açık bir saldırının bir yanıt gerektirdiğine karar verdi.[218] Azimli Keill, yeniden paravan kişi olarak rol oynamaktan memnundu ve Temmuz-Ağustos 1714 tarihli Lahey'in *Journal Literaire* dergisindeki *Réponse*'da Leibniz'e karşı saldırılarını ilerletti. Bu sırada, Mart 1714'te Kraliyet Cemiyeti'nin bir üyesi olan John Chamberlayne, "Meseleyi tatlı bir sona" bağlaması için "Âcizane Fikri"ni alçakgönüllülükle sundu.[219] Leibniz, olası bir uzlaşma için kapıyı açık bıraktı ama Chamberlayne'e Kraliyet Cemiyeti tarafından adaletsizce muamele edildiğine dair hislerini açıklamadan da geri durmadı: Hikâye onun ağzından hiç dinlenmemişti ancak resmi bir rapor Avrupa bilim dünyasında dolaşıyordu.[220] Chamberlayne, Leibniz'in mektubunu Newton'a, sadece onun kişisel olarak incelemesi için iletti ama Newton başka türlü bir karar verdi ve mektubun İngilizce bir çevirisi hazırlanıp Kraliyet Cemiyeti'nin 20 Mayıs 1714 (E.U.) tarihli toplantısında okundu.[221] Chamberlayne'nin takdire değer girişimi böylece suya düşmüş oldu: Kraliyet Cemiyeti meseleyi daha ileri götürmeyi reddetti ve Newton, Leibniz'in bakış açısının açıkça etkisi altında kalmamaya devam etti.

Monadlar Hakkında İki Kitapçık

Neyse ki bütün bunların arasında Leibniz felsefe için hâlâ zaman buluyordu. Şubat 1714'te Paris'ten Charles Hugony, Nicholas Rémond'un Leibniz'in monadlar öğretisine dair bazı açıklamalar istediğini yazmıştı.[222] Orléans Dükü Baş Şansölyesi yetkisiyle Rémond, Paris sahnesinin en göze çarpan siyasetçilerinden biriydi. Ne var ki, diğer üst düzey saray mensuplarından farklı olarak felsefeyle ve çeşitli bilimlerle ilgilenen bir adam olmasının yanı sıra *Théodicée*'nin de tutkulu bir hayranıydı[223] ve Leibniz'le Haziran 1713'ten beri mektuplaşıyordu. Rémond'un açıklama isteğine Hugony'nin referansı epey belirsiz olsa da[224] Leibniz, öğretisinin ana hatlarını bir araya getirmeyi denediği özlü bir açıklama yazacak kadar uğraştı. Sonucu –üstünde biraz düşünüp taşındıktan, metnini değiştirip düzelttikten sonra–, gerçekliğin 'bileşenler'ini asgari bir değere indirgeyen zor felsefesini gözler önüne serdiği küçük bir felsefi cevher oldu.[225] "İnanıyorum ki", diye başladı Leibniz:

> Yaratılanların tüm evreni, sadece basit tözleri ya da monadları veya onların bileşimlerini içeriyor. Bu bazit tözler, bizde ve üstün ussal varlıklarda olan [*les Genies*] ruh, hayvanlardaki can denilen şey. Hepsinde (birlikteki çokluğun temsilinden başka bir şey olmayan) *algı* ve (bir algıdan diğerine geçme eğiliminden başka bir şey olmayan) hayvanlardakine *güdü* adı verilen *istek* ve algının anlayışı getirdiği *irade* var. Basit tözlerde ve sonuçta doğanın tümünde bundan başka bir şeyin olduğu düşünülemez bile. Bu bileşimlere cisimler diyoruz.[226]

Rémond'a yazılan bu taslak mektup açıkça *Monadoloji*'nin özünü teşkil ediyordu[227] ama Leibniz, bu kısa açıklamanın işe yarayacağına ikna olmadı. Temmuzda hâlâ yollamamış olduğu taslağa not düştü ve Rémond'a şöyle yazdı:

> Bu mektubun, sizin ricanız üzerine, monadlar hakkında bir açıklama içereceğini umuyordum ama konu büyüdükçe büyüdü ve dikkatimi dağıtan şeyler, onu yakın zamanda tamamlamama engel oldu. Ve bayım, çok iyi biliyorsunuz ki bu tür düşünceler yoğunlaşmayı gerektirir.[228]

Takip eden haftalar boyunca Leibniz, monad öğretisinin net, sade ifadelerle bir açıklamasını yapmaya yönelik çalışmalarını sürdürdü. Bu

sefer çalışmaları *ancien régime*'nin onun felsefesiyle derinden ilgilenen başka bir asilzadesi –Savoy Prensi Eugene– tarafından desteklendi. O sıralarda Leibniz ona da metafiziğinin ana hatlarının daha olgun ve daha ayrıntılı bir sunumunu yazdı.[229] Bu "petit papier" (küçük yazı), Leibniz'in Eugene'ye, devlet adamının Viyana'dan Ağustos 1714'teki ayrılışından önce, felsefi sisteminin daha genel bir resmi için gereken daha fazla unsuru sağlamayı açıkça hedefleyen birçok başka felsefi makaleyle birlikte sunduğu meşhur *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison* idi.[230] Prens bu gayretleri kuşkusuz takdir etti: Arkadaşı olan mareşal Claude Alexandre de Bonneval [bkz. Sözlükçe], 6 Ekim 1714'te Eugene'nin, Leibniz'in felsefi armağanını, "Napoli'deki rahiplerin Aziz Gennaro'nun kanını korudukları gibi" koruduğunu* bildirdi: "Şöyle ki onu öpmeme izin verdi, ardından onu [içinden çıkardığı] küçük kutusuna tekrar kilitledi," böylece arkadaşının onu kopyalamasını önledi.[231]

26 Ağustos 1714'te *Principes*'in bir nüshası, Leibniz'in Viyana'da tanıştığı maharetli bir saatçi olan Henry Sully aracılığıyla Rémond'a yollandı.[232] İlişikteki mektupta Leibniz, Rémond'a diğer düşünürlerin felsefi düşüncelerine yönelik tavrını açıkladı. Bazılarına samimiyet eksikliği ve ikiyüzlülük gibi görünen şey, aslında Leibniz'in gerçeğin parçalarının her yerde olduğuna dair katı inancıydı. Evrensel gerçeğin, başkalarının görüşleriyle açık bir diyalog içinde keşfedilmesi gereken yönleri vardı. Dini tartışmalardan söz ederken Leibniz, "akılla ilgilenmeyerek, ama onun her zaman orada [kendi yanlarında] olmasını isteyerek dik başlılıkla hizipçiliği sürdürenler utansın," diye hiddetle vurguladı.[233] Felsefede yaptığı gibi, şeyleri başkalarının bakış açısından görmeye gerçek bir çaba sarf etti. Bunun karşılığında başkaları da, Leibniz'in özgün felsefi önerilerini, yabancı bir şey değil, kendi görüşlerindeki bir gelişme olarak görebildiler. Rémond'a yazdığı gibi:

> Bu küçük makalenin, Leipzig, Paris ve Hollanda dergilerinde yayımladığım yazılarla birlikte size, benim düşüncelerimi daha iyi anlamanızda yardımcı olacağını umuyorum. Leipzig yazılarımda kendimi bir şekilde akademinin diline uydurdum; di-

* Roma İmparatoru Diokletianus tarafından aranan Hıristiyanları sakladığı için başı kesilerek idam edilen Aziz Gennaro'nun (Lat: Januarius), o tarihten beri saklanan kanı. Napoli'nin koruyucu azizi kabul edilen azizin Napoli Katedrali'nde iki küçük şişede saklanan pıhtı halindeki kanının, yılda üç kez inananlara gösterilirken sulandığına inanılır-e.n.

> ğerlerinde daha çok Kartezyen bir tarz benimsedim; bu en son yazımdaysa kendimi, bu dillerden hiçbirine henüz alışmamış olanlar tarafından anlaşılabilecek bir biçimde ifade etmeye çalıştım. ... Gerçek, insanların düşündüğünden daha geniş ama genelde gizlidir ve yine çoğu zaman bir kılıfa bürülüdür, hatta ona zarar veren ya da daha az kullanışlı hale getiren eklemeler tarafından zayıflatılmış, değiştirilmiş, bozulmuştur. Eğer eskilerde ya da (daha genel anlamda) önceki düşünürlerde gerçeğin bu izlerine dikkat çekilseydi, çamurdan altın, madenlerden elmas ve karanlıktan aydınlık çıkacaktı ve bu, aslında *perennis quaedam Philosophia* [kesin kalıcı bir Felsefe] olacaktı.[234]

Birkaç ay önce 10 Ocak 1714'te Leibniz, Rémond'a şunları yazmıştı: "Farklı filozof gruplarının fikirleri altında gömülmüş ve yayılmış gerçeği kazıp çıkartmaya ve yeniden birleştirmeye çalıştım ve inanıyorum ki birkaç adım daha ileri gidebilmek için kendimden de bir şey kattım. ... Çoğu filozofun onayladığı şeylerin büyük ölçüde doğru olduğunu ama bunların, inkâr ettikleri şeyler kadar fazla olmadığını keşfettim."[235] Muhtemelen 1708 yılının başında yazılan yayımlanmamış bir metinde, Berlin'de bulunan Fransız oryantalist Mathurin Veyssières de La Croze ile ismi bilinmeyen bir Cizvit arasındaki sert bir tartışmanın zirvesinde kendini benzer şekilde ifade etmişti. İsteğinin dışında karıştığı bu faydasız tartışmanın alevleri üstüne su döken Leibniz şöyle dedi:

> Suçlamaktan ziyade mazur görmeye ve kınamak yerine övmeye daha yatkınım; insanların hatalarını işaret etmek ve onlara kötülük etmek yerine onlardaki iyiye, ondan yararlanabilmek ve onları teşvik edebilmek için önem vermeyi tercih ederim. ... Birçok doğru ve kesin şey var ama bazen bir gerçek, birisi ondan şüphe edinceye kadar sadece karmaşık bir yolla bilinebilir. Ve işte o zaman gelişir ve olması gerektiği gibi ortaya çıkar. ... [İç]görülü itirazlar her zaman yararlıdır ve gerçeği açıklamaya daha iyi hizmet eder[.][236]

Principes'i yazarken Leibniz, monadlar düşüncesinin Rémond tarafından istenen açıklamalarını açımlayan başka bir makale üzerinde de çalışıyordu.[237] "Büyüdükçe büyüyen" ve 1714 Eylül'ünün ortasında Hannover'e dönüşünden sonra üzerinde çalışmaya devam ettiği bu metin, sonunda *Monadologie* olarak bilinen başlıksız yazı haline geldi.[238] Leibniz"in ölümünden sonra "monadoloji" olarak Leibniz felsefesinin dağarcığına giren[239] oldukça talihli bu başlık, Christian Wolff'un takipçisi Heinrich Köhler'in bir ürünüydü. 1720 yılında Leibniz'in dene-

mesinin kayıp versiyonuna dayanan Almanca çevirisini yayımlamış olan Heinrich Köhler bu versiyonu, Leibniz'den Viyana'da muhtemelen 1714 yılının yazında almıştı. Köhler'in yayımından sonraki yıl, *Acta Eruditorum* dergisine ilavelerde, *Principia Philosophiae, autore* [yazar] *G. G. Leibnitio* başlığı altında *Monadoloji*'nin Latince bir çevirisi yer aldı. Bu çevirinin meçhul çevirmeni muhtemelen Christian Wolff'tu; anlaşılan *Monadoloji*'nin başka bir özel, ilk versiyonu onun elinde bulunuyordu. Leibniz tarafından Hannover'de hazırlanan son versiyon, Rémond'a ya da bilindiği kadarıyla hiçbir mektup arkadaşına gönderilmedi.[240] Aylarca hazırlayarak, aşırı dikkatli bir biçimde düzelterek ve süreçte farklı versiyonlara notlar ekleyerek monad kavramının özlü sunumuna kafa yorduğu halde Leibniz, bu notların en olgunlarını kâğıt yığınlarının içinde gömülü bıraktı. 1840 yılında J. E. Erdmann tarafından yayımlanan *Opera philosophica omnia* baskısında ışığa çıkmadan önce, ilk metinlerin Almanca ve Latince çevirileri, Leibniz'in monad öğretisini Avrupa'nın bilim çevrelerine ilan ettikten sonra, *Monadoloji*'nin orijinal metni neredeyse bir yüzyıldan fazla beklemek durumunda kaldı. *Principes de la nature et de la grâce*'in talihi daha yaver gitti: Leibniz'in ölümünden iki yıl sonra *L'Europe savante*'de boy gösterdi ve Kasım 1718'de Lahey'de yayımlandı.[241]

Haklı olarak ünlerinin yayılmış olmasına rağmen, Leibniz'in metafiziğinin bu iki özeti, onun tüm felsefi sistemini temsil etmiyordu ve kendisinin de Rémond ve Prens Eugene'e açık veya üstü örtülü biçimde belirttiği üzere, bunların başka makaleler tarafından desteklenmesi gerekiyordu. Dahası, bu özetler meslekten olmayan kişilere yapılmış açıklamalar olduğundan, Leibniz'in metafizik düşüncesinin karmaşık yönlerinin her zaman en mükemmel ve yerinde formülasyonlarını içermiyordu. Yine de kaderlerinde, felsefenin klasik metinleri arasında başyapıt olmak vardı ve bunlar, Leibniz'i, gerçekten varolan başka her şeyin meydana geldiği basit tözler (ya da monadlar) kavramını olabildiğince merkeze koyan, çarpıcı derecede yenilikçi ve zarif bir sadeliğe sahip bir metafiziğin yazarı haline getirdi. Aynı konunun, benzer boyut ve kapsamda iki şekilde işlenmesi, aynı geniş okur kitlesini hedefliyordu ve aynı dönemde yazılmaları, Leibniz'in böyle iki benzer eseri neden eşzamanlı oluşturduğuna dair bariz bir soruyu akıllara getiriyor. İki metnin uzun ve birbiriyle örtüşen evrimi, birinin diğerinin

tasarısı olma ihtimalini ortadan kaldırıyor ve iki eserin çok farklı talihleri olayın gizemi artırıyor: Leibniz, *Principes*'i hazır muhatabı Prens Eugene'e sunmakta kendinden yeterince emin olsa da Rémond'u tatmin etmek için yazdığı makaleyi kendine sakladı ve onun yerine *Monadoloji* üzerinde çalışırken *Principes*'in bir nüshasını ona yolladı. Birçok tahmini açıklama mümkün olmasına rağmen, iki eser arasındaki can alıcı ayrıma dayanan açıklama en uygun olanıdır. *Principes*'te Leibniz açık bir şekilde iki tür tözün varlığını kabul ediyor: basit tözler (ya da monadlar) ve bileşik tözler.[242] *Monadoloji*'de "bileşiklerin" ("les composés") töz olarak herhangi bir tanımından kaçındı.[243] Başka bir deyişle, *Principes* (nihayetinde monadlardan meydana gelen, yani bizim tarafımızdan görünümler olarak algılanan cisimlerin maddesel tözleri olarak düşünüldükleri halde) cisimlerin tözler olduğunu öne sürerken, *Monadoloji*, basit tözlerden oluşan bir varlığın tam anlamıyla bir töz olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğini belirsiz bırakıyor.[244] Leibniz'in *Monadoloji*'yi *Principes*'ten daha tartışmalı bulmuş olması ya da en azından cisimlerin ontolojik durumlarına ilişkin, yazıldığı geniş okur kitlesine güvenli bir şekilde sunulabileceğinden daha fazla soru işareti yarattığını düşünmüş olması mümkündür. (Sonunda monadların bileşimleri olarak düşünülen) cisimlerin tam anlamıyla tözler olarak nitelendirilip nitelendirilmeyeceğine ya da maddesel *tözler* olup olmadıklarına dair can sıkıcı soruya yanıtın Leibniz'in zihninde hâlâ açık uçlu olması da mümkündür. Öyle görünüyor ki Leibniz, felsefi kariyeri boyunca bir varlığın bir töz olarak nitelendirilebilmesi için sahip olması gereken özelliklerden (özellikle birlik ve etkinliğin kendiliğinden etkin kuvvet olma ilkesi) fazlasıyla emin olsa da bölünmez birliklerden başka varlıkların bu ölçütleri yeterli derecede yerine getirebildiğinden ve dolayısıyla bunlara tam anlamıyla töz denilebileceğinden daha az emin olduğu söylenebilir.[245]

Principes ve *Monadoloji*, önemli olsalar da, Leibniz tarafından Viyana'daki son haftaları ve Hannover dönüşündeki ilk ayları süresince kaleme alınmış yegâne derin önem taşıyan metinler değildi. Mesela, Haziran 1714'ten bir süre sonra, *Initia rerum matematicarum metaphysica* ("Matematiğin Metafizik Kökenleri") hakkındaki bir makalesinde, "matematik biliminin bütün güzel yöntemlerini aldığı, matematikten daha geniş analitik bir yöntemin olduğunu" iddia ederek *mathesis generalis*'in (ge-

nel matematik) karmaşık bir açıklamasını yaptı. Bu makalede, evrensel bir dil oluşturmak için temel olan kavramların analizini, *analysis situs*'u (durumsal analiz) geliştirmek ve Euklides'in *Elementler*'inin aksiyom kısımlarının kanıtı gibi konular üzerine bir yaşam boyu düşünmekten elde ettiği unsurları birleştirdi.[246] En önemlisi *Initia rerum matematicarum metaphysica*, Leibniz'in uzayın doğası üzerine monadolojisi tarafından desteklenen olgun düşüncesinin ürünüydü. Uzay ve durumsal geometri hakkındaki çalışmaları ve düşünceleri 1666 tarihli *Dissertatio de Arte Combinatoria* ile başlayıp yaşamı boyunca devam etse de son yıllarına kadar uzam ile tözler, madde ile uzam, fenomenler ile kendinde şeyler (things-in-themselves) arasındaki ilişkiyi açıklayan, olgun monadolojisinin gerektirdiği tamamlanmış bir uzam teorisi ve felsefesine ulaşamadı. Bu düşünce etkinliğinin temelinde, monadların (uzam-zamansal) fenomenler dünyasıyla nasıl ilişkili olduğu ya da özel olarak Leibniz'in terimleriyle, birinin diğeri tarafından nasıl "ifade edildiği" sorusu yatıyordu. Lebniz'in olgun uzam teorisi sonunda onun Samuel Clarke'la 1715-16 yıllarındaki meşhur mektuplaşmalarında ortaya kondu. Ne var ki hararetli bir tartışma alanı, Leibniz'in hâlâ formülleştirme sürecinde olduğu uzamın doğası hakkındaki en derin ve en cüretkâr anlayışlarından çoğunun üzerindeki gizem örtüsünü kaldırmak için uygun bir yer değildi. Bunlar Leibniz'in düşünsel mirasında (Nachlass) *analysis situs* hakkında 1712-1716 yılları arasında kaleme alınmış makalelerin ve bölümlerin içinde gömülü kaldı.[247]

Hannover'e Dönüş

30 Mart 1714'te Hannover Başbakanı Bernstorff, Leibniz'e
si için baskı yapan bir talep yolladı. Elektör gitgide sabırsızlanıyordu. "Bir arkadaş ve bir görevli olarak," diye yazdı başbakan, "size bu konuda onu tatmin etmenizi öğütlemekten başka bir şey yapamam."[248] Bernstorff'un mektubu, aynı isteklerin uzun dizisinin sadece sonuncusuydu. Önceki Ekim ayında maaşının dondurulduğu göz önünde bulundurulursa, Hannoverli özel hukuk danışmanının elektörün sabrının tehlikeli biçimde tükendiğinden hiç şüphesi olamazdı. Hoşgörülü arkadaşı Sophie bile Aralık 1713'te Viyana'nın –o sıralarda veba salgı-

nına uğrayan– bulaşıcı havasının, ona Hannover'inkinden daha değerli geldiği konusunda şaka yapmıştı.[249] Ancak Leibniz lafı her durumda dolandırıyor, –bırakın Georg Ludwig'i– bir azizin bile sabrını zorlayacak mazeretler, açıklamalar ve özel ricalarla geliyordu. Mart 1714'ten sonra, Leibniz ve Hannover arasında başka bir mektup alışverişi gerçekleşirken, onun Katolik olduğu söylentisi dolaşmaya başladı.[250] 24 Haziran'da J. G. Eckhart, Bernstorff'un kızgın ültimatomunu iletti: Leibniz, Hannover'e dönüp dönmeyeceğine karar vermek zorundaydı.[251]

Meselenin aslı, 1714 ilkbaharında Hannover'in Leibniz için özellikle albenisiz bir yer haline gelmesiydi. 27 Mart'ta eski arkadaşı ve hamisi Dük Anton Ulrich ölmüştü. Onunla birlikte Leibniz için, Hannover sarayının entelektüel yavanlığından kurtulup rahat nefes aldığı Wolfenbüttel'in hoş havası da yok olmuştu. İki ay sonra daha beter bir kişisel darbe aldı: 8 Haziran 1714'te Sophie de öldü. Bückeburg Kontesi ve Elektres Caroline, Sophie'yi güzelim Herrenhausen bahçelerinde geleneksel akşam gezintilerinden birine çıkartmışken, Sophie felce uğrayıp yığılarak onun kollarında ölmüştü. Bückeburg Kontesi, elektresin yaşamının son acıklı anlarını en ince ayrıntılarıyla aktardığı duygusal bir mektupta Palatin Raugräfin Louise'ye anlattı. İngiliz verasetine ilişkin son haberler seksen üç yaşında hâlâ dinç olan elektresi derin bir şekilde üzmüştü.[252] Hannoverli elçi Baron Schütz, elektörün oğlu Georg August için İngiliz başbakanına bir celp emri dilekçesi göndermişti. Bu dilekçe, Hannover ailesinin bir üyesinin, Londra'daki varlığını yaşamı boyunca egemenliğine bir tehdit addeden Kraliçe Anne'i çileden çıkartmıştı. Dolayısıyla Anne, 30 Mayıs'ta (19 Mayıs E.U.) sırasıyla Sophie, elektör ve elektör prense yönelik üç adet son derece sert mektupla karşılık verdi. Mektuplarda, eğer bu planlardan vazgeçilmezse Hannover verasetine ilişkin uzlaşmayı sorgulama tehdidinde bulundu.[253] Mektupların Hannover'e 5 Haziran'da varışı, sarayda çalkantı yarattı ve Sophie'yi fazlasıyla kederlendirdi.[254] Sophie, ölümünden iki gün önce Bückeburg Kontesi'ne "Bu iş beni hasta edecek. Ölümüm bundan olacak," diye sırrını açmıştı.[255] 20 Mayıs'ta, Leibniz'e yazdığı son mektubunda, Hannover ve Londra arasındaki kara bulutların toplandığını hissettiğini söyleyen Sophie, "Keşke burada olsaydınız, zira sizi görmekten aldığım zevke kıyasla, mektupla fikir alışverişi yapmaktan o derece zevk alamıyorum," diye yazdı.[256]

Leibniz, dul elektresin ölümünü Matthias Johann von der Schulenburg'dan gelen 13 Haziran tarihli bir mektupla öğrendi.[257] 7 Temmuz'da Caroline'e şöyle yazdı:

> Madam Elektresin ölümü içimde büyük duygu fırtınaları kopardı. Sanki onun siz Kusursuz Majestelerinin kollarında son nefesini verdiğini görür gibi oluyorum. Bu, tam da onun istediği ölümdü. O değil, Hannover, İngiltere, dünya ve onu kaybeden bizzat ben öldük. ... [E]ğer beni, ondan size miras kalan değersiz bir eşya gibi görmezseniz Madam, beni Hannover'den sürebilirsiniz.[258]

İmparator seçiminde oy kullanma yetkisine sahip aileden Leibniz'e yakın bir tek Caroline kalmıştı ki o da, "mantıklı ve kültürlü herkesle birlikte, sadece varlığıklarından onur duymakla kalmayıp ayrıca en çok değer verdiğim, sizin cinsiyetinizdekiler arasından dünyadaki üç insanın" –merhume Sophie ve Sophie Charlotte'den sonra– sonuncusuydu.[259] Sophie'yle birlikte Leibniz sadece bir arkadaş ve hami değil İngiliz tahtının olası vârisini de kaybetmişti. Bu hak, Leibniz'in hiçbir zaman destekçisi olmamış ve şimdi izinsiz yokluğuna bağlı olarak iyice sinirlenmiş, Sophie'nin oğlu Georg Ludwig'e geçmişti artık. Leibniz şaşırtıcı bir biçimde acele geri dönmeye hiç heveslenmiyordu. Ne var ki Manş Denizi'ndeki olayların onu harekete geçmeye zorlaması uzun sürmedi. 12 Ağustos 1714'te, Sophie'nin ölümünden iki ay sonra Kraliçe Anne de öldü ve onun halefi Georg Ludwig, I. George olarak kral ilan edildi. Bir süredir valizini toplamayı düşünen ama bir türlü bunu yapma iradesini gösteremeyen Leibniz, uğrunda fazlasıyla çaba göstermiş olduğu Protestan verasetinde bir yer edinmek istiyorsa, bu aşamada hemen Hannover'e dönmesi gerektiğini fark etti. 3 Eylül'de İmparatorluk başkentinden ayrıldı. 14 Eylül akşamı Hannover'e vardığında kral ve saray erkânının üç gün önce onu geride bırakarak İngiltere'ye gittiklerini öğrendi.[260]

9. Bölüm

Sonsöz: Hannover'deki Son Yıllar (Eylül 1714 - Kasım 1716)

Leibniz'in son yılları hüsran ve yalnızlıkla geçti. Yeni kral I. George'un ardından Londra'ya gitme ve Büyük Britanya'nın tarih yazarı olarak hizmet etme dileği insafsızca geri çevrilmişti. Öncelikle uzun süredir beklenen Guelf tarihini hazırlaması gerekiyordu. Viyana'ya geri dönme ya da Paris'e taşınma tasarıları hayat bulmadı. Tarihsel görevine zincirlenmiş ve bilimsel standartlarından taviz vermeye isteksiz olan Leibniz, *Annales Imperii Occidentis Brunsvicenses* adlı yıllıkları bitirmek için son bir umutsuz girişimle kafasındaki araştırmaları ve projeleri bir kenara koymak zorunda kaldı. Ekim 1713'te Viyana'ya izinsiz ziyaretinden dolayı askıya alınan Hannover maaşı, Mayıs 1716'da yeniden başlatıldı. Bu sırada, sinir bozucu biçimde hem Viyana'dan hem de Berlin'den aylıklarının kısılması ya da kesilmesi haberleri geldi. Kalkülüs hakkındaki acı tartışma tüm şiddetiyle devam ediyordu ve sonunda rakip fiziksel ve metafiziksel dünya görüşleri arasında bir çarpışmaya dönüşmüştü: Bir yanda, Samuel Clarke tarafından savunulan ve mutlak uzay, kütleçekimi kuvveti ve dünya-mekanizmasını düzeltmeye hazır ilahi müdahaleyle betimlenen Newton evreni; diğer yanda, dünya-saatinin kurulmaya veya tamir edilmeye ihtiyacı olmadığı, "okült" unsurların reddedildiği, uzay ve zamanın ilişkiler olarak kavrandığı Leibniz evreni. Leibniz sadece Clarke'ı ikna edememekle kalmadı, –Clarke'la mektuplaşmalarında bir aracı görevi üstlenen, imparator seçiminde oy kullanabilen ve şimdi kraliyet ailesi mertebesine yükselmiş ailede onun geriye kalan tek arkadaşı– Caroline'in desteği de yavaş yavaş azaldı.

Bu arada sağlığı kötüleşti. Gut ve eklem yangısı nedeniyle yatakta geçirdiği birçok günden sonra Leibniz, hiçbir büyük planını, nispeten daha küçük olan Guelf tarihini bile tamamlayamadan Hannover'de 14 Kasım 1716 Cumartesi akşamı huzur içinde öldü. Schmeidestrasse'deki ölüm

döşeğinin çevresinde hiçbir yakın akraba, arkadaş ya da yüksek rütbeli kişi yoktu –sadece yazmanı ve arabacısı vardı. Bütün olası dünyaların en iyisi, ne büyük kültür şehirlerinde –Paris, Londra ya da Viyana– umduğu kalıcı mevkiyi ne de projelerinin ve hayallerinin kayda değer oranda gerçekleşmesini içermişti. Yine de Tanrı'nın sonsuz bilgeliği ve iyiliğiyle yönetilen bir dünyanın bitmek tükenmek bilmez ilerlemesine yılmaz inancını korudu. Ölmeden önceki yıl, şeylerin gelecekteki durumunu eskatolojik (ahiret bilimi) düşünceyle yorumlayarak düşüncesini genişlettiği, yayımlanmamış kâğıt dağlarına eklenen son bir makalede şöyle yazmıştı:

> Fakat bundan, aynı şeyi sonsuza dek tekrarlayıp durmak ilahi uyumla uyuşmadığından insan ırkının her zaman bu durumda kalmayacağı çıkarılabilir. Ve doğal uyum nedenlerinden dolayı şeylerin, ister yavaş yavaş isterse göz açıp kapayıncaya kadar olsun, iyiye doğru ilerlemek zorunda olduğuna inanılmalı. Bazen işler daha kötüye gidiyor görünse de bu durum, daha büyük bir güçle ileriye atılmamız için kendi ayak izleri boyunca geri çekilmek olarak addedilmeli.[1]

Bitmemiş İş

14 Eylül 1714 akşamı Hannover'e varışı üzerine Leibniz, yeni başa geçen Büyük Britanya Kralı I. George'un (artık Galler Prensi olan) oğlu Georg August'la birlikte çoktan İngiltere yolunda olduğu ve Hannover'deki maiyetinin de peşinde olduğu üzücü haberiyle yüzleşti. Caroline hâlâ Herrenhausen'de ikamet ediyor, kızlarıyla kocasının ardından gitmeye hazırlanıyordu, yedi yaşındaki oğlu Friedrich de geride kalacaktı. Elektörün ve kralın yokluğunda düşes, Georg Ludwig'in Leibniz'i geçmiş zamanlardan kalan gülünç bir fosil olarak gören en genç erkek kardeşi Ernst August'a (1674-1728) emanet edilmişti. Böylesine iç karartıcı bir karşılamayla yüz yüze gelen Leibniz, kralı Manş Denizi'ni geçmeden önce Hollanda'da yakalama umuduyla onun peşinden gitme fikriyle kısa bir süre avundu. Ne var ki, biraz düşündükten sonra fikrini değiştirdi. Sonbaharın başlangıcında aceleyle çıkılmış araba yolculuğunun rahatsızlığı ve sağlığı için yarattığı tehlikeden çok, bırakın Viyana'da uzun süre izinsiz ortalıktan kaybolduktan sonra nasıl karşılanacağını, böyle bir hamleyi kralın nezdinde haklı çıkarabileceğinden herhalde şüphe

ediyordu.[2] Bunun yerine, Herrenhausen'de Caroline'i görmeye gitti ve sonunda döndüğünü elektöre bildirmek için Georg August ve Başbakan Bernstorff'a derhal mektuplar yolladı.[3] Ne var ki Georg Ludwig'e doğrudan yazmanın akıllıca olmayacağına karar verdi: Caroline'le sohbeti, elektörün ona hâlâ derinden kızgın olduğuna dair endişesini ve onun Hannover'e zoraki dönüşünü "Şimdi ben Kral oldum ya ondan geldi," diye alaycı sözlerle karşıladığına dair haberi doğruladı.[4]

Yine de Caroline, Leibniz'in tarafındaydı ve onunla birlikte Londra'ya gelmesini istiyordu.[5] 8 Ekim'de arkadaşı Kerslandlı Ker'e yazarken Leibniz, kralın peşinden gitmeye dair kesin niyetini belirtti.[6] Aynı gün Leibniz'in ikiyüzlü sekreteri Eckhart, Bernstorff'a bir mektup yazıp Leibniz'in gerçek planının Guelf tarihini bitirmek, büyükçe bir ödül kapmak ve bir kere daha Viyana'da kaybolmak olduğunu ima etti.[7] Sonuçta Caroline 12 Ekim'de Leibniz'i geride bırakarak yola çıktı.[8] Galler Prensesi'nin Leibniz'in Londra'da yanında olması arzusu, Georg Ludwig'in gelinine, aslında kendi oğluna ve vârisine karşı beslediği hoşnutsuzluk ve güvensizlik nedeniyle kayboluyordu. Guelf tarihi ortaya çıkana kadar, kralın, Leibniz'in yüzünü Londra'da göstermesine izin vermek gibi bir niyeti yoktu. Böylece Caroline'nın gidişiyle, arkadaş canlısı filozofun yalnızlığı şüphesiz arttı. "Madam," diye yazdı Londra'daki Caroline'e yolladığı ilk mektupta, "Yüce Gönüllü Majesteleri-nin ayrılışı beni kederlendirdi ve Hannover bana katlanılamaz geldi. ... Odama kapanmış çalışıyorum ve dışarı nadiren adım atıyorum."[9]

Leibniz, Viyana'daki itibarlı hayranlarının onun İmparatorluk şehrine dönmesini arzulamalarından biraz teselli bulmuş olmalı. Aslında, Londra'ya taşınma arzusuna rağmen, diğer seçenekleri, hepsinden öte Viyana'ya geri dönüş ihtimalini açık bıraktı.[10] Ancak bütün kaçamaklarına ve oyalanmalarına rağmen Leibniz, vazifeşinas ve şerefli bir adamdı. Artık zamanın azaldığını hissediyordu ve birinci önceliği olarak Guelf tarihini tamamlama borcunu patronlarına ödemeliydi. Caroline'e yazdığı mektup şöyle devam etti:

> Bonneval Kontu bana, İngiltere'ye gitmediğime göre asla ihmal edilmeyeceğim Viyana'ya neden dönmediğimin Prens Eugene tarafından sorulduğunu söylüyor. Ama ben bu kışı, çalışmamın büyük bölümünü sarayımızın benden şikâyet etmeye hiçbir sebebinin kalmayacağı bir aşamaya getirmek için kullanmayı istiyorum[.][11]

Leibniz'e göre Guelflerin tarihi, Londra yolculuğunu hızlandırmada bir avantaja dönüşebilirdi. Bir kere daha Caroline'in desteğini isteyerek Büyük Britanya'nın tarih yazarı olarak aday gösterilmesi fikrini açığa vurdu:

> Eserimde sık sık İngiltere'nin ve Aslan Henry'nin tarihine de sık sık değindiğimden Kral, Büyük Britanya'nın Tarih Yazarı onurunu ve maaşını bana bahşetmekle yanlış yapmış olmaz. Bu tür makamlar yabancılara da verilebilir, çünkü birden fazla görev olabiliyor. Bu konuyu Bay Bernstorff'a yazdım.[12]

Maalesef o şartlarda ne Bernstorff ne de I. George'un Leibniz'in şakasına gülme eğilimi yoktu. Tam tersine. 1714 yılının sonuna doğru, Londra'dan Manş Denizi'ne doğru soğuk havalar esiyordu: I. George, şahsen onun yolculuk yapmasını yasakladı; Bernstorff ise Londra'ya gelmeye dair bütün planlarından vazgeçmesini özel olarak buyurdu. Eğer kralı memnun etmek istiyorsa, diye önerdi başbakan, basitçe başını eğip Hannover'e gelecek yaz yapılması planlanan ziyaretinde I. George'a sunmak üzere kalın bir Guelf tarihi hazırlamalıydı.[13] Leibniz boyun eğdi, Bernstorff'a eserinin şekli ve durumu hakkında ayrıntılar verdi. Leibniz'in amacı, Charlemagne'dan İmparator II. Heinrich'in ölüm yılı olan 1024'e kadar olan dönemi kapsayan *Annales*'in ilk cildini o kış süresince bitirmekti. Bu dönem, Este ve Guelf ailelerinin, II. Heinrich'in vefatından önce doğan ortak atası II. Azzo'dan gelen yeni Braunschweig soyunu da içeriyordu. Sonuç, bağımsız bir cilt olacaktı. Bu şekilde Tanrı eğer ikinci cildi bitiremeden onun "ömrüne son verirse, ilk cilt tam bir eser olacak"tı. İlk cilt gönderildiğinde Leibniz, dünyanın doğal tarihi (*Protogaea* adlı eserine), insanların kökenleri ve göçleri üzerine ön tezlerine dönmeyi tasarlıyordu. Bu güzelce tasarlanmış resmi çizdikten sonra Büyük Britanya tarih yazarı makamına adaylığı konusunu tekrar açtı.[14] Ek olarak 18 Aralık'ta krala yaptığ işi savunan bir bildiri yolladı.[15] Ama I. George *Annales*'i bitirmeye odaklanmak için Hannover'de kalmasını istedi.[16]

Eckhart'a gelince o, Leibniz'in *Annales* üzerine çalışmaya gerçekten bağlı olup olmadığına dair sarayın şüphelerini kışkırtmaya devam etti. Muhtemelen görünür sonuçların süregelen yokluğuyla ilişkilendirilme suçundan kendini korumak için, 5 Mart 1715'te özel adalet danışmanlarından birine şöyle yazdı:

> Ne ki ben elimden geleni yapıyorum ve Herr von Leibniz üzerine düşeni yapacak olursa tarihi yolculuğumuz kısa sürede biter. Ama gut hastalığının nüksetmediği zamanlarda yolculuğa çıkıyor ve bu projeyi (sayılar gibi) *ad infinitum*'a [sonsuza dek] nasıl uzatacağını biliyor.[17]

Eckhart, Leibniz'in pahasına I. George'un beğenisini garantileme çabasında o kadar başarılı oldu ki sonunda Leibniz'in bilgisi ve izni olmadan *Annales*'in 1024 yılından sonraki kısmının yazımıyla görevlendirildi.[18]

Nisan 1715'te Bernstorff, Leibniz'in İngiliz tarih yazarlığı makamı talebine kesin bir yanıt verememekten dolayı duyduğu pişmanlığı iletti: "Bunu engelleyen, Kral'ın böylesi uzun bir beklemeden sonra bile sizin [tarihsel] eserlerinizi hiç göremeyeceği yönündeki fikridir," dedi. I. George, Guelf tarihini önce kendi gözleriyle yazılı olarak görmek istiyordu: Ondan sonra Leibniz "her şeyi umabilirdi."[19] Caroline de, kralın merhamet edeceğini ve eser bittikten sonra Leibniz'e ne isterse bahşedeceğini tahmin ettiğini emin bir halde ekledi.[20] Yine de 1714-15 kışı boyunca ilk cildi bitirme planlarına rağmen, Leibniz 1715 yılının yazında hâlâ onun üzerinde çalışıyordu. Venedikli fizikçi ve matematikçi P. A. Michelotti'ye 17 Eylül tarihli bir mektubunda itiraf ettiği üzere, bu görev onun bütün zamanını gözle görülür biçimde tüketiyordu. Bunun sıkıntısıyla Leibniz, bütün felsefi, matematiksel ve hukuki araştırmalarını bir kenara koymak ve yazışmalarını ihmal etmek zorunda kalmıştı.[21] Eylül'de Bernstorff'a süreç hakkında bilgi verdi: Dünyanın kökeni üzerine (*Protogaea*) ön tezi bitmişti; insanların göçü üzerine tezinin hâlâ yazılması gerekiyordu ama materyalleri çoktan toplamıştı. 1024 yılına kadarki *Annales* matbaaya teslim edildiğinde diğer ön tezleri tamamlamaya dönecekti.[22]

Bu mektubu, büyük ihtimalle Caroline'den gelen 13 Eylül tarihli bir mektupla yolda çakışmıştır. Prenses, aksi huylu kayınpederini yumuşatmak ve Leibniz'e çok arzu ettiği o makamı bahşetmeye ikna etmek için elinden geleni yapıyordu. I. George'a yakın zamanda konuyu açtıktan sonra Caroline daha cesaret verici bir yanıt aldı: "Önce tarih yazabildiğini kanıtlasın. Gayretli olduğunu duyuyorum." Prensesin genel izlenimi, I. George'un artık istekli olduğu yönündeydi ve Leibniz'in, "kralı [iyi niyetlerinin devamına] zorlamak için elinden gelen her şeyi yapması"konusunda ısrarcı oldu.[23] I. George'un Leibniz'i çağırma-

yı reddetmesinin ardındaki esas neden, hiç de mantıksız olmayan bir biçimde uzun süredir Leibniz'in sürekli ertelemelerine ve izinsiz yolculuklarına apaçık kızgınlığıydı. Yoksa Veraset Kanunu'nda yeni kralın yabancılara resmi makamlar vermesini engelleyen yasak, (diye iddia ediyordu Leibniz) sadece vatandaşların getirilebileceği makamlar için geçerliydi.[24] Her halükârda bu kural, I. George'u, (iki Alman metresi dahil) Hannoverli maiyetini mevkiler ve lütuflarla sevindirmekten alıkoymadı. Böylece *Annales*'i tamamlama zamanı kesinlikle geldi çattı. Projeyi bu kez erteleyen tek şey (diye iddia etti Leibniz) yazarının yüksek bilimsel standartlardan taviz vermeye isteksizliğiydi. 23 Aralık 1715'te Meclis (*Kammer*) başkanı Friedrich Wilhelm von Görtz'e ve 28 Ocak 1716'da Başbakan Bernstorff'a yazan Leibniz, ilk cildin baskıya gönderilebileceğini ama baskıyı denetlemenin ikinci cildin tamamlanmasını kesintiye uğratmanın yanı sıra yine ikinci cilt üzerine çalışma ilerlerken ortaya çıkacağından emin olduğu değişikliklerin yapılmasını önleyeceğini de bildirdi. Çoğu okuyucuyu kandırmak yeterince kolay olsa da böyle bir yöntem onun vicdanını asla rahat bırakmazdı.[25]

Bu arada, Leibniz'in maaşları ve önceden kalan masrafları ödenmiyordu. İmparator, Leibniz'in Hannover Prensliği için İmparatorluk sarayındaki hizmetlerinin namına, Viyana'da geçirdiği üç aylık masraflarını ödeyeceğini ama diğer on sekiz ayın masraflarını ödemeyeceğini belirtti. Bu mali kayıpların yanında Leibniz, "Majestelerinin benim işim hakkında sahip olduğu kötü izlenim"den incinmişti. "Avrupa bana adil davranırken, bu davranışı ummak için daha fazla sebebimin olduğu bu yerde bunun yapılmadığını görmek," diye yazdı Bernstorff'a, "beni anlatabileceğimden daha fazla yaraladı."[26] Daha da kötüsü, parayı cebine attığı anda Viyana'ya kaçmaya hazır olduğu söylentisi, Hannover hükümetinin Leibniz'in yularını sıkmasına neden olmuştu. Karakteri hakkında böylesine aşağılık bir fikre karşı Leibniz'in üzüntüsü, Caroline'e muhtemelen 1715'te kaleme alınmış ama yollanmamış duygusal bir mektupta açıkça ifade edilmişti.[27] Guelf tarihiyle ilgili bütün ertelemelerine karşın, Leibniz, yeni krala ve Hannover ailesinin İngiliz tahtına verasetine kararlı bir biçimde sadıktı. Bunu kanıtlamak istercesine, büyük Jakobit isyanının yaşandığı 1715 yazında kalemini bir kere daha I. George'un hizmetine sundu. İngiliz Kilisesi'nin en muhafazakâr kanadının ve Muhafazakâr Parti'nin ismi bilinmeyen bir partizanı, yeni Hannoverli kralın iktisadi,

siyasi ve dini emellerine karşı, "Avis aux Proprietaires Anglois [İngiliz Arazi Sahiplerine Uyarı]"da, "İngilterenin mal veya arazi sahiplerine" bir uyarıda bulunmuştu. Karşı saldırıya geçen Leibniz, "Avis"in yazarının, taht iddiasında bulunan James Francis Edward Stuart'ı desteklemek suretiyle, aksini söylemesine rağmen Avrupa'daki Bourbonların üstünlüğüne ve Britanya'da Protestanlık ülküsü aleyhine Papa yanlılarına taraftar bir Jakobit olduğunu ileri sürüyordu.[28]

Başka yerlerden de başka acı sürprizler geldi. 6 Nisan 1715'te Berlin Bilim Cemiyeti'nin sekreteri Johann Theodor Jablonski, Leibniz'e başkanlık aylığının yarı yarıya kesildiğini bildirdi: Bundan sonra, makamındaki çalışmasının masrafları için yıllık 300 taler ödeme yapılacaktı. Bunu Ekim ayında Daniel Ernst Jablonski'nin, ödemesinin şimdilik toptan askıya alındığının nahoş haberini bildiren mektubu takip etti.[29] Leibniz'in Cemiyet yöneticisi von Pritzen'e 15 Ekim tarihindeki itirazı, son üç dört yıldır ne Cemiyet'e yazdığı ne de Berlin'i ziyaret ettiği savıyla çürütülmüştü. Von Pritzen'in savı güçsüz değilse de Leibniz'in bu karara kızmaya mantıklı bir nedeni vardı, çünkü *Miscellanea Berolinensia*'nın ikinci cildini tasarlamak için zaman ve enerji harcamıştı.[30]

Kuzey Almanya'dan umutlarının kesilmesi ve Londra'daki saraya hemen katılma fırsatının olmaması göz önünde bulundurulursa Leibniz'in başka fırsatlar üstünde durması şaşırtıcı değil. Bu fırsatlar sadece Viyana'yı değil, Paris'i de kapsıyordu. Mart 1715 civarında Fransa başkentine geçmeye niyetlendiği söylentileri dolaştı.[31] Cizvit Rahip René-Joseph Tournamine, daha sonra Leibniz'in aslında 1715 yılında Paris'e olası bir taşınma için onun yardımını istemiş olduğunu doğruladı. XIV. Louis meşhur Alman âlimini ülkesinde ağırlamaya istekli olduysa da bundan bir şey çıkmadı.[32] 1 Eylül 1715'teki ölümü, saldırgan politikalarıyla Leibniz'in eleştiri oklarına sıkça hedef olan Güneş Kral'ın tartışmalı ama yine de görkemli hükümranlığına son verdi. İktidar, karısı Elisabeth Charlotte ve baş danışmanı Nicholas Rémond'un Leibniz'in tutkulu hayranları arasında yer adlığı kral naibi Orléans Dükü'ne geçti; ama Leibniz'in gençken ayrılmaktan pişmanlık duyduğu bu şehirde, böylesine önde gelen destekçilerin somut yardımından yararlanması için artık çok geçti.

Sonraki bahar Leibniz hâlâ *Annales* adlı yıllıkları bitirmek ve entelektüel enerjisini kafasındaki girişimlere harcamaya imkân bulmak için mücadele veriyordu. 27 Mart 1716'da Rémond'a şöyle yazdı:

> Şu sıralar neredeyse üç yüz seneyi kapsayan ve diğerlerinin arasında en karanlık dönem olan Batı İmparatorluğu Yıllıkları'nı [Annales] tamamlamak için çalışıyorum. Fransa tarihinde bile birçok noktayı düzeltiyorum. Çalışma, yıl sonundan önce baskıya hazır olacak. Neredeyse tüm kronolojik zorlukları çözmenin yolunu buldum. Sonrasında eğer Tanrı izin verirse bu, birkaç araştırma kolunu ileriye taşımak ve onları kanıtlama noktasına getirmek için kullanılacak.[33]

1716 yılının yazında Biber'e yazarken Leibniz, hiçbir zaman terk etmediği büyük planına dönme arzusundan bahsetti: sonradan *scientia generalis*, ardından "genel felsefe ve doğal teolojinin unsurları" olarak yeniden tasarlanan ve esas aracı *characteristica universalis* olan gençlik dönemine ait *Demonstrationes Catholicae*:[34]

> [F]elsefeyi kanıtlarla gösterme fikrime engel olan tek şey, muazzam tarihsel çalışmam. [Tarihi] bu sene bitirmeyi umuyorum ve eğer Tanrı bana sonrasında güç verirse, bilginin ilerlemesine ilişkin hâlâ sahip olduğum belirli fikirleri ortaya koymaya çalışacağım. Zira matematikte cebrin yaptığını yapan, yani kesinliğin geçerli olduğu bütün araştırma sahalarında bunu uygulayan genel bir karakteristik geliştirmenin mümkün olduğunu görüyorum.[35]

Aklında bitmemiş başka işler de vardı: Protestan kiliselerinin yeniden birleştirilmesi ve Avrupa'da kalıcı bir barış elde edilmesi, Büyük Petro'nun hamiliği yoluyla sanat ve bilimlerin ilerletilmesi, kalkülüsün geliştirilmesi, Viyana'da bir bilim cemiyetinin kurulması. Avrupa konusunda Leibniz, hâlâ barış için en iyi şansın bir *respublica Christiana*'nın, içinde çeşitli üyelerin bir dereceye kadar özerkliklerini ve özgürlüklerini korusalar da ruhsal birliği reformdan geçirilmiş papalıkta, siyasi birliği de imparatorlukta buldukları, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun "federal" modeli üzerine inşa edilmiş Hıristiyan bir cumhuriyetin kurulması olacağı fikrindeydi.[36] Daha felsefi bir deyişle, federal birlikteki zengin çeşitliliğin bu uyumu, 17. yüzyıl boyunca Avrupa'ya musallat olmuş sürgit kargaşaya en iyi çözümü sunuyordu. Kiliselerin yeniden birleştirilmesine gelince Leibniz'in daimi umutları, iki yeni kralın katılımıyla tazelenmişti: 1713'te Prusya tahtına geçen Friedrich I. Wilhelm (1688-1740) ile Büyük Britanya ve İrlanda'nın kralı I. George (1714).

Yeni Prusya kralı, bir yüzyıl boyunca Reformcu dini tutarlı biçimde benimsemiş olan bir hanedanın soyundan gelse de, Hannoverli iki Lutherci prensesin yakını, Sophie Charlotte'nin oğlu, Sophie Dorothea'nın kocasıydı ve 1716'da Lutherci Kilise ile Reformcu Kilise'nin uzlaşmasını hızlandırmaya karar vermişti. Bu hamle, Daniel Ernst Jablonski ve meseleyi Hannover'de Ekim 1716'ya kadar kişisel olarak ele almış Leibniz tarafından hevesle desteklenmişti ve Leibniz, Manş Denizi boyunca eşzamanlı olarak gerçekleşen olaylarda bu eski proje için özellikle yeni bir umut görüyordu. Westminster'deki taç giyme töreni süresince –görünürde sadık bir Lutherci olan– I. George, artık başkanı olduğu İngiltere Kilisesi'nin geleneklerine göre hareket etmişti. Leibniz'in Galler'in yeni prensesi Caroline'e bildirdiği gibi, Lutherci yöneticinin İngiltere Kilisesi'ne dinini değiştirmeden girişi, Lutherci ve Anglikan zümrelerini sadece toplu ayinde ve imanın şartları olmayan ikincil derecede akidelerde farklı addettiğini gösteriyordu. Tabii Avrupa'daki çeşitli reformlarla açılan gedikler kapatılıp Augsburg Mezhebi'nin Anglikan toplu ayiniyle uzlaştırılabileceği İngiliz ruhban sınıfına gösterilebilirdi.[37] Dahası, Leibniz ikinci mektubunda bu konuyu daha da vurgulayarak, İngiliz Kilisesi kendini uluslararası Reform Kilisesi'yle teolojik olarak anlaşma içinde addetti ve bu, gidişata daha da heyecan verici bir renk kattı: "Üçüncü bir şeyle aynı olan iki şeyin birbirleriyle aynı olmaları" mantıksal ilkesine dayanan Leibniz, kıvançla, Lutherci Kilise'nin de temel olarak Reform inancıyla anlaşma içinde olduğu sonucuna vardı. Kısacası İngiliz Kilisesi üç ana Protestan Kilisesi'ni birleştirmek için gereken kayıp halkayı sağlayabilirdi.[38] Ne yazık ki, bu savın denge öğesini belirlerken Leibniz, I. George'un ilk Anglikan ayinine katılmasının en muhtemel açıklaması olan, teolojinin ince noktalarını umursamaması ve Fransa'da IV. Henry olmak için Huguenot'lara "bir Ayin vermek gerekiyorsa", Londra'nın da bir Evkarist ayini hak ettiği fikrini gözden kaçırıyor gibi görünüyordu.[39]

Bu sırada Leibniz, Büyük Petro'yla ilişkisini ona bilimsel faaliyetler ve devlet yönetimi hakkında daha fazla teklif ve bildiri sunarak geliştirirken çar, 1716 yazı boyunca Bad Pyrmont'ta konuk oldu.[40] Bu, Leibniz'in güçlü bir hami edinmek için son çabasıydı ama onun hami aradığı proje, gençliğinden beri sürdürdüğü bir projeydi: insanın koşullarını iyileştirmek için tüm bilimleri içeren bir ansiklopedinin sistemleştirilmesi ve geliştirilmesi. "Büyük bir imparatorlukta bilim ve sanatların

geliştirilmesi," diye açıkladı çara, "şunları içerir: (1) gerekli kaynakları sağlamak; (2) keşfedilmiş bilimler hakkında insanları eğitmek; (3) yeni bilgiler bulmak."[41] Leibniz'in tasarılarının son düzeltmelerini içeren bu yazı, çocukların eğitimi üzerine dikkat çekici bir vurgu içeriyordu. Leibniz'e göre, el işleri ve ticari etkinliklerde çalışanlar bile okulu on iki ya da on dört yaşına kadar bırakmamalıydılar –yaygın ve kalıcı eğitimsizliğin olduğu bir dönemde Comenius'u hatırlatan yenilikçi bir teklifti bu. Devlet eğitimi sağlanması için ileri sürülen kapsamlı tasarılar dahilinde doktor, cerrah ve eczacıların uygun biçimde eğitilmelerinin gerekliliğine özel olarak yine değinildi.[42] Teklifin son bölümü, "yeni bilgilerin bulunması" için esas araç olarak tasarlanmış kanıtlayıcı ansiklopedi idealini açıklıyordu. Bilginin düzenlenmesi için Keckermann tarafından tasarlanan ve Alsted tarafından yerine getirilen detaylı projelerin açıkça izinden giden Leibniz, üç bölümlü bir çalışma önerdi: (1) çizimlerin ve haritaların yer aldığı çok ciltli evrensel bir atlas içeren bir *encyclopaedia major*, (2) yaklaşık olarak Alsted'in *Encyclopaedia*'sının kapsamında bir *encyclopaedia media* ve (3) matematik için çoktandır mevcut olan ama tıp ve fizik için halihazırda bulunmayan, "yararlı şeylerin ... özetini" kaydeden pratik bir el kitabı biçimindeki *encyclopaedia minor*. Bu projenin kalbi, açıkça sadece var olan bilginin sistematik şekilde toplanması değil, geçmiş keşiflerin kanıtlarını ve yöntemlerini içerecek böylece yeni bilimsel gelişmelere yol açacak "kanıtlayıcı" ve "analitik" bir eser olan *encyclopaedia media*'ydı.[43] Çarın doktoru Petr Matveeviç Areskine aracılığıyla Büyük Petro'yla son dolaylı bağlantısında Leibniz, son model hesap makinesindeki tatmin edici iyileştirmelerden bahsetti.[44] Dahası, bu son yıllar ve aylarda, bilim cemiyetlerinin kuruluşu, Leibniz'in emellerinden biri olmayı sürdürdü: 3 Kasım 1716 tarihli en son mektubu, Berlin Bilim Cemiyeti'nin yeni kralın hamiliği altında gelişeceğine dair umutlarını dışa vuruyordu.[45] Viyana'da benzer bir cemiyet kurulması projesine gelince, Leibniz'in İmparatorluk başkentine son ziyareti sırasında projeyi durma noktasına getiren hayal kırıklığı yaratıcı tavır, onun bu projeyi zihninde evirip çevirmekten caydırmadı.[46]

Ne var ki Eylül 1716'da Viyana'dan *Reichshofrat* aylığının kesildiğine dair sinir bozucu bir söylenti geldi. Gelecek sene Viyana'ya dönme fikrinden hâlâ vazgeçmeyen Leibniz, hemen dul imparatoriçe Amalie ve nedimesi Klencke'ye mektup yazdı.[47] Kraliyet müşaviri Karl Gust.

Heraeus'un güven verici mektubu, maalesef Leibniz'e herhangi bir rahatlama sağlamaktan çok uzaktı: 18 Kasım 1716'da Viyana'da yazılmıştı, Leibniz'in ölümünden dört gün sonra. O noktada, 1024 yılıyla bitmesi planlanan *Annales*'te sadece yirmi yıl eksikti ve tek bir sayfası bile baskıya gitmemişti. Leibniz'in tarihsel başarısı, ancak Georg Heinrich Pertz tarafından 1843-6 yıllarında yapılan üç ciltlik baskıyla gün ışığına çıkacaktı. *Annales*, açık ve sade bir dille İmparatorluğun ortaçağ tarihini, tarihsel kaynaklardan doğrudan alınmış muazzam bilgilerle kusursuz bir şekilde özetliyordu.[48] Herhangi bir bilim adamı, bu etkileyici eseri Leibniz'in bilim dünyasına en önemli katkısı addedebilir. Fakat bu eser, Leibniz'in başarıları arasında çok sayıda başka keşif ve yeniliklerin gölgesinde kaldığından nadiren hatırlanır. Çalışma bitmemişti ama Leibniz'in son sözleri, duruma gayet uygun bir şekilde "karanlıktan çıkarılması için başkalarının gayretine bıraktığı" diğer meselelere atıfta bulunuyordu.[49]

Newton ve Newtoncularla Son Mücadeleler

Leibniz Eylül 1714'te Hannover'e döndükten sonra bile, kalkülüs hakkındaki kin dolu tartışmada hâlâ kötü şeyler oluyordu. Leibniz sonunda *Commercium Epistolicum*'un Hannover'deki adresine yayımdan sonra yollanan bir nüshasını görebildi.[50] Dahası, Wolff, Leibniz'in *Tentamen de Motuum caelestium Causis* adlı metnine saldıran Keill'in Temmuz-Ağustos 1714 tarihli Hollandalı *Journal Literaire* dergisinde Leibniz'in *Remarques*'ına (Gözlemler'ine) sert *Réponse*'unu (Cevap'ını) yayımladığını haber verdiğinde, Leibniz neredeyse iki yıllık yokluktan sonra hâlâ Hannover'e yerleşmeye çalışıyordu.[51] "Adamın utanmazlığına" hayret eden ve Newton'un sağladığı silahlarla savaştığını düşünen Wolff, Leibniz'e "yanıt verme yoluyla diferansiyel hesabın gerçek kökeni ve doğasını göstermesi" için ısrar etti.[52] Leibniz bu öneriden hoşlandı ve hatta bir *Historia et origo calculi differentialis* tasarladı. Bu metinde diğer şeylerin yanı sıra Viyana'da evden uzak olmasından ve ardından Hannover'deki birçok etkinlikten ötürü dikkatinin dağılmasından dolayı ilgili makaleleri incelemek ve kendi belgelerine dayanarak kendini savunmak için fırsatının ve zamanının olmadığından bahsetti.[53] Sonunda

kendi *Commercium Epistolicum*'unu bastırma fikrinden vazgeçti. Wolff yine de, bazı insanların "[Leibniz'in] sessizliğinden İngiliz'in savlarının gerçekten üstesinden gelinemez olduğu" sonucuna varacağından korkarak Keill'e bir yanıt vermesi için yaptığı ricada ısrar etti.[54] 2 Nisan 1715'te Leibniz, "o kaba adam Keill'e yanıt vermeyi" kendine yedirebildiğini yazdı: Yazdığı şeyler okunmaya değmezdi.[55] Wolff yine de pes etmedi: Mayıs ayında, Fransızların da bir yanıt beklediğini belirtti.[56] 18 Mayıs 1715'te Leibniz ayak diredi: Pek görülmedik bir biçimde hemen yolladığı mektupta Wolff'a verdiği yanıt, meslektaşına yönelik tam anlamıyla bir aşağılamayı ve hiddeti içeriyordu:

> Keill bir görgüsüz gibi yazdığından, bu adamla o türden muhatap olmaya hiç niyetim yok. Meseleyi incelemediklerinden sadece cüretkâr iddialara ve böbürlenmelere tepki vermek için yazmak manasız. ... Bir ara adamı sözlerimle değil de yaptıklarımla birebir yere sermeyi düşünüyorum. ... Keill'in kabalığını göz önünde bulundurunca, şahsen makalenin ayrıntılı bir okumaya değer olduğunu dahi düşünmedim.[57]

Wolff'un 28 Temmuz 1715 tarihli daha sonraki bir mektubuna bir açıklamasında Leibniz şöyle söyledi:

> Yazıları kaba ve medeniyetsiz olan Keill'e yanıt verip vermemem gerektiğini bilmiyorum. Böyle insanlarla güreşmek benim huyum değil. Aramızdaki tartışmadan ikimizin de zevk alabileceği şekilde yazan bir rakibi tercih ederim. Eğer insanlar benim sessizliğimden sapkın sonuçlar çıkarırlarsa onların yargısını umursamam.[58]

Wolff bunu kibar bir biçimde kabul etmekten başka bir şey yapamadı, ne de olsa Leibniz, Keill gibi bir adama kulak asmamakta haklıydı.[59] Bu arada, 1715 yazında Newton'un *Commercium Epistolicum*'a dair anonim "Açıklama"sı, Şubat 1715 tarihli *Philosophical Transactions* dergisinde yayımlandı ve Leibniz'in gururuna acı verici yeni bir darbe indirdi.[60]

Keill ve Newton'un aleni saldırıları, Leibniz'in Galler Prensesi'ne Newton ve Newtoncularla anlaşmazlıklarından ilk defa bahsetmeye karar vermesinde rol oynamış olabilir. Caroline'e yazdığı 10 Mayıs 1715 tarihli bir mektubunda Leibniz, onlara karşı kırgınlığını açığa vurdu ve meseleyi siyasi imayla İngiltere ve Almanya arasında milliyetçi bir yüz-

leşmeye döndürdü. Büyük Britanya'nın tarih yazarlığı adaylığı –diye öne sürdü Leibniz– Hannover ve Almanya'yı onurlandırırken, İngilizlerin kibrinin havasını söndürecek mükemmel bir fırsat sunuyordu. Dahası, Newton'un yeni felsefesi "biraz tuhaf"tı: Onun kütleçekimi, uzaktan eylemle doğa olaylarının açıklanmasına mucizevi bir unsur katıyordu. O zaman bu insanlar hangi cesaretle [İsa'nın-ç.] gerçek varlığın[ın-ç.] Lutherci ayin öğretisini, "Hannover ailesindeki muhalefet ruhuna" uyarak saçmalıkla suçlayabiliyorlardı? Locke'a gelince o, Leibniz'in İnsan *Anlığı Üzerine Bir Deneme* (1992; *An Essay Concerning Human Understanding*; 1690) hakkındaki düşüncelerinden "küçümsemeyle" bahsederken, maddenin düşünceye sahip olduğu materyalist bir felsefe öne sürmüştü.[61] Yazık ki Leibniz'in dini tartışmalarla felsefi polemikleri, siyasi anlaşmazlıklarla kişisel hakaretleri aynı potaya atma ve bunları zıt milli gururlar arasındaki tatsız anlaşmazlıklar yoluyla enerjik bir biçimde birbirine karıştırma teklifi, en iyi ihtimalle mantıksızca ve kesinlikle ümitsizdi. Leibniz'in yardımı olmadan I. George, Almanya'nın çıkarlarını gözettiğinden şüphelenen tebaasının gözünden düşeli çok olmuştu. Galler Prensesi ve kocasına gelince, yeni edindikleri ülkenin güvenini kazanmak için çok çalışıyorlardı. Buna göre verdiği yanıtta Caroline, Leibniz'in bir Anglo-Alman anlaşmazlığı bağlamındaki tartışmalı konuları çözmeye yönelik üstü kapalı teklifini kabul etmedi, bunun yerine tartışmayı Locke, Newton ve Samuel Clarke'ın (1675-1729) felsefi ve teolojik fikirlerinin daha ilginç alanlarına yönlendirdi.

Dr. Clarke, bir süre Kraliçe Anne'e saray vaizi olarak hizmet vermiş ve 1709 yılından beri de Newton bölgesinin Piccadilly caddesindeki St. James Kilisesi'nde papaz olarak çalışmakta olan, İngiliz Kilisesi'ne bağlı bir rahipti. 1704 ve 1705 yıllarında itibarlı Boyle dersleri vermekle görevlendirilmişti. Teslis karşıtı olduğuna dair kanılar onun Kraliçe'nin gözünden düşmesine ve saray vaizliğinden çıkarılmasına neden olsa da Clarke, kilisede ve bilim çevrelerinde saygı ve şöhretin tadını çıkarmaya devam etti. Zeki ve açık fikirli bir düşünür olan Clarke, arkadaşı ve akıl hocası Lincoln piskoposu ve sonra Canterbury başpsikoposu olan William Wake tarafından, Prenses'in ve himayesi altındaki Alman filozofun biricik projesini, *Théodicée*'nin İngilizceye çevirisini yapabilecek tek kişi olarak Caroline'e tavsiye edilmişti. Ne var ki Clarke'ın Leibniz'e çevirmenlik yapabilmesine engel teşkil edecek şekilde Newton'a ve

Newton'un görüşlerine yakın olduğu Caroline'in gözünden kaçmadı: Aslında İngiliz rahip, neslinin en yetkin Newtoncu filozofu addediliyordu.[62] Esas entelektüel ilgileri doğal din ve bununla alakalı felsefi konular olsa da Clarke, Kartezyen fiziğin standart ders kitabını –Jacques Rohault'nun (1618-72) *Traité de physique* adlı kitabını– Latinceye çevirmek için bilim ve matematikte yeterli bilgiye sahipti ve aynısını 1706 yılında Newton'un *Opticks*'i için de yapmıştı.[63]

Leibniz'e, "Ne Dr. Clarke ne de Newton, Bay Locke'un tarafında yer almak istiyor," diye itiraf etti Caroline: "ama onların yanında yer alamam ve almak da istemem. Değişik bir ruh anlayışları var: Tanrı'nın, ruhu yok edebileceğini söylüyorlar. ... Tamamen farklı bir fikirdeyim. Tanrı'nın ruhları ölümsüz yaptığına inanıyorum."[64] Ruhun doğal ölümsüzlüğü, Leibniz'in merkezi ilkelerinden biriydi tabii. Caroline, Clarke ile "ihtilaflı" olduğundan "yardım"ına[65] çağırdığı Leibniz tartışmaya katıldı. Galler Prensesi'ne yolladığı Kasım 1715 tarihli bir yazıda Leibniz "İngiltere'de doğal dinin aşırı zayıflaması"nı kınadı. Bu içler acısı durumun nedenlerini kararlılıkla ortaya koydu:

> 1. Pek çok kişi ruhların maddesel olduğunu savunuyor, bazıları da Tanrı'nın maddesel olduğunu. 2. Bay Locke ve grubu, ruhların maddesel ve doğal olarak ölümlü olup olmadığı konusunda en azından kuşkulu. 3. Bay Newton, uzayın Tanrı'nın şeyleri algılamada kullandığı organ olduğunu söylüyor.... 4. ... [Bay Newton ve takipçilerine] göre, Tanrı'nın ara sıra saatini kurmaya ihtiyacı var: Yoksa faaliyeti durur. Tanrı'nın bunu süreğen bir hareket haline getirmeye yetecek öngörüsü yoktu. Onlara göre, aslında Tanrı'nın bu makinesi o kadar kusurlu ki zaman zaman onun olağanüstü geniş bir kısmını temizlemek, hatta bir saatçinin el işini tamir etmesi gibi, tamir etmek zorunda kalıyor ki saatçi, yaptığı saati ne kadar çok yenileyip düzeltmek zorunda kalırsa o kadar kötü bir işçidir. Benim görüşüme göre, aynı güç ve canlılık O'nun içinde her zaman mevcuttur... Diğer türlü düşünmek, Tanrı'nın bilgeliğini ve gücünü küçümsemek olur.[66]

Caroline, Leibniz'in yazısını, yorumlaması için Clarke'a iletti ve bununla meşhur Leibniz-Clarke mektuplaşmasını başlatmış oldu.[67] Kasım 1715 ve Ekim 1716 arasında Leibniz ve Clarke'tan beşer makale, iki bilim adamı arasında aracı rolü üstlenen Galler Prensesi'nin eline geçti. Newton, muhtemelen Clarke'a tartışma konusu olan bazı konu-

larda tavsiyeler vererek mektuplaşmaya dolaylı bir müdahalede bulunmasına rağmen İngiliz matematikçi, Leibniz'le süregelen tartışmasının metafizik çıkarımlarını açığa vurmaya Clarke kadar istekli değildi.[68] Clarke'ın Caroline tarafından Leibniz'e 29 Ekim 1716'da iletilen son makalesi herhangi bir yanıt verilemeyecek kadar geç bir tarihte adrese ulaştı. 6 Kasım'dan 14 Kasım'daki ölümüne kadar Leibniz yatalaktı, gut ve eklem yangısı hastalıklarıyla cebelleşiyordu ve yazacak durumda değildi.[69]

Bütün anlaşmazlıklarına rağmen Leibniz ve Clarke, doğanın Tanrı'dan bağımsız ve kendine yeten bir mekanizmaya indirgenmesine karşı doğal dinin sıkı savunucularıydı ama doğacılık tarafından yapılan son ateist saldırıya nasıl karşı konulacağı hakkında çok farklı fikirlere sahiptiler. Aslında Clarke, Leibniz'in niyetleri ne kadar dindar olursa olsun sonuçta Tanrı'yı evreninin dışında bıraktığını iddia etmeye kadar ileri gitti. Clarke, Tanrı'nın, dünyanın saatini sonsuza dek onarılmaya veya kurulmaya gerek kalmadan çalışacak bir mükemmeliyetle yapmış olan yetenekli bir saatçi olduğunu öne süren Leibniz'in, "materyalizme ve kader kavramına" kapı araladığını savundu. Nihai sonuç ateizmden aşağı kalır bir şey değildi, çünkü Leibniz'in daima gaip olan hükümdar olarak Tanrı anlayışı, hükümdarı işe yaramaz addedip toptan ortadan kaldırmaktan sadece birkaç adım uzaktaydı.[70] Clarke'ın görüşüne göre, dünya mekanizmasının doğru işlemesinin Tanrı'nın devamlı müdahalesi ve yönetimine gerek duyduğu yönündeki Newton'un alternatif anlayışı, Tanrı'nın evren üzerindeki mutlak hâkimiyetini iade ediyordu.

Leibniz, doğal olarak Clarke'ın suçlamalarına itiraz etti. Birincisi, diye iddia etti, Hıristiyan geleneğinin her şeye gücü yeten ve her şeyi bilen Tanrı'sı, el yapımı saati sürekli onarıp kurmaya gereksinim duyan yeteneksiz bir saatçiye indirgenemezdi. İkincisi, ilahi olarak yaratılmış dünya mekanizmasının düzeltilmeye ihtiyacı olmadığı gerçeği, dünyanın Tanrı'sız devam edebileceğini ima etmiyordu. Tam tersine, geleneksel Thomasçı öğretiyi benimseyen Leibniz, Tanrı'nın her şeyi, hiçbir şeyin O'nsuz var olamayacağı şekilde kapsadığını savundu.[71] Dünya mekanizmasının fiziksel özerkliğinin bir kez yaratılmış olması onun Tanrı'dan metafiziksel açıdan bağımsız olduğu anlamına gelmez. Başka bir deyişle Leibniz tereddütsüz biçimde evrenin Tanrı'ya bağımlılığını fiziksel düzeyden metafiziksel düzeye taşıdı ve Clarke'ın ısrar ettiği fiziksel

bağımlığından daha sağlam olan radikal, ontolojik bir bağımlılık öne sürdü. Leibniz'e göre, Tanrı sadece var olanların yaratıcısı değil ayrıca varlığın sürmesinin kaynağı ve "olasılığın asıl kökü"ydü.[72] Ezelden beri Tanrı'nın zihninde düşünceler olarak var olan bütün mümkün şeylerin ideaları (ya da özleri) olmadan, hiçbir şey var olamayacağı gibi mümkün de olmazdı. Leibniz'in evreninden Tanrı elense bile dünya saatinin olağan tıkırtısının devam edeceğine dair Clarke'ın zannına karşın, Leibniz'in ontolojisinin tüm yapısı, bütün olası şeylerin idealarının veya arketiplerinin tözsel desteği ve bunun sonucunda gerçekten var olan o olası şeylerin nihai temeli olarak Tanrı'nın varlığını kesinlikle gerekli kılıyordu.[73]

Fiziksel mekanizmanın doğru işlemesi için doğrudan ilahi müdahale ihtiyacına ilişkin karşıt görüşlerini savunma sürecinde Leibniz ve Clarke, birbiriyle alakalı çok çeşitli konuları tartıştılar. Kendi açısından Leibniz, boşluğu ve uzaktan etki eden okült veya mucizevi bir güç olarak Newtoncu kütleçekimini reddetti, tamamen ilişkisel bir doğaya sahip olan kendi uzay ve zaman anlayışını (biri "bir arada oluşların düzeni", diğeri "ardışıklıkların düzeni") önerdi,[74] Newton'un *sensorium Dei* (yani Tanrı'nın şeyleri algılaması için gereken bir tür organ) olarak uzay kavramına karşı çıktı, *vis viva* ya da etkin kuvvetin niceliğinin korunumu öğretisini (diğer şeylerin yanı sıra dünya saatinin adım adım yavaşlamadığını ifade eden) yineledi, olanaklılığı/rastlantıyı yeterli neden ilkesine bağladı ve bedenle etkileşim halindeki uzamsal ruh kavramını sert bir biçimde eleştirdi. Buna karşın Clarke, boşluğu ve kütleçekimini savundu, mutlak uzay kavramını benimsedi, Leibniz'i doğanın olanaklılığına/raslantısallığına ve Tanrı'nın özgür iradesine zarar vermekle suçladı, uzamsal ama maddesel olmayan ruh kavramının arkasında durdu.

Tartışmada söz konusu felsefi-teolojik konuların hiçbir surette bitirilemeyecek listesinde, uzay ve zamanın ontolojik durumundaki değişim özellikle meşhurdur. Leibniz'in mutlak uzay ve zaman öğretisine saldırısı, teolojik olduğu kadar felsefi ilkelere de dayanıyordu. Teolojik olarak, diye savundu Leibniz, mutlak uzay ve zaman hipotezi kabul edilemez çünkü o ya Tanrı'ya ilaveten sonsuz ve mutlak bir şey olurdu ya da uzay ve zaman Tanrı'nın özelliklerine sahip olurdu. Hiçbir ortodoks Hıristiyan bunlardan herhangi birini kabul edemezdi: İlk se-

çenek, Yaratıcı'nın dışında yaratımın bazı yönlerinin sonsuz varlığını ima ederken ikinci seçenek, Tanrı'nın parçalara sahip olduğunu ima etmekte ve dolayısıyla ilahi basitliği yadsımaktadır. Felsefi olarak, diye devam etti Leibniz, mutlak uzay ve zamanın varlığı, yeter sebep ve ayırt edilemez şeylerin özdeşliği ilkeleriyle çatışırdı. Mutlak uzay ve zamanda "bir uzay noktası, hiçbir açıdan uzaydaki herhangi başka bir noktadan farklı olamaz"dı. Aynı şekilde mutlak zamanda, iki an birbirinden ayırt edilemezdi. Sonuç olarak, Tanrı'nın cisimleri "başka türlü değil, özel bir tarzda" uzaya yerleştirmesi ya da başka bir an yerine o anda yaratması için yeterli nedeni olmazdı. Diğer yandan, uzay ve zamanı sadece, şeyler arasındaki ilişkiler –ve dolayısıyla şeylerin ardışıklığının düzeni ve bir aradalığı göz önünde bulundurulduğunda zihnin dışında var olmayan zihinsel varlıklar– olarak düşünmek, bu sorunların hiçbirini ortaya çıkartmayacaktı.[75]

Leibniz'in felsefi havarisi olarak tartışmaya giren Caroline, yavaş yavaş Clarke'ın savlarına ısındı ve Alman arkadaşının görüşlerinin kararlı bir savunuculuğundan, tartışmanın yansız yöneticisi rolüne geçti.[76] Leibniz, özellikle de Newtoncu rakiplerine karşı durmak için Manş Denizi boyunca toplayabildiği bütün desteğe ihtiyacı olduğunu hissetmesinden ötürü bundan memnun olmadı. Bu nedenle, Caroline'e gönderdiği, Clarke için yazdığı ikinci makalesini içeren mektupta, Venedikli bir bilim adamı olan Başrahip Antonio Conti'nin (1677-1748; namı diğer Antonio Schinella) İngiltere'ye varışından bahsetti. Conti, Fransa'dayken Leibniz'e mektup yazmış ve kesin biçimde onun tarafında olduğunu ve "Paris'te yapmış olduğu gibi İngiltere'de de onun davasını destekleyeceğini" bildirmişti.[77] Leibniz, onun Caroline'le birlikte hareket edebileceğini ve kendisine destek vermekte güç birliği yapabileceklerini umuyordu. 10 Ocak 1716'da Caroline, Conti ile tanıştı ve ikisi Newton'la yapılan tartışmada arabulucu olmayı önerdiler.[78] 25 Şubat'ta Leibniz, Caroline'e teklif için teşekkür etmekle kalmadı, barış için oldukça makul nedenler öne sürerek zeytin dalı da uzattı. Esas itibariyle, onun hissiz bir düşünce hırsızı olmadığının resmi kabulünü onaylıyorlardı. Leibniz'e göre "uzlaşma sağlanabilirdi", çünkü bütün gürültüyü Newton değil, "en usulünce davrananlar arasında görülemeyecek belli bir adam" (Keill) çıkartıyordu. Eğer muhalifleri şunu iddia etmekten memnun olmuşlarsa:

> Hiç kimseye bilgi veya ipucu vermeden kalkülüsü ilk keşfeden kişi Bay Newton ise endişelenmeyecektim çünkü bu elbette mümkündür. Ama öyle görülüyor ki sanki kalkülüsü ondan öğrenmişim de bu gerçeği saklamışım gibi, benim iyi niyetime saldırmaya kadar ileri gittiler. Bana adil davranılması için, Kraliyet Cemiyeti'nin, dürüstlüğüme şüphe düşürmek niyetinde olmadığını ve kimsenin bunu yapmasına izin verilmeyeceğini bildirmesi gerekiyor.[79]

Kendi açısından Başrahip Conti, Leibniz ile Newton arasında mektup alışverişinde bir aracı rolü oynayarak barış görevine çoktan başlamıştı. Conti'ye gönderdiği 6 Aralık 1715 tarihli bir mektuba yaptığı kapsamlı bir ekte Leibniz, *Commercium Epistolicum* adlı yayın organına ilişkin kınamalarını ve Newton'un doğa felsefesine itirazlarını onun gözleri önüne serdi.[80] *Charta Volans* kitapçığına oldukça haklı olarak had safhada sinirlenmiş olan Newton, Mart 1716'da Conti aracılığıyla yanıt verdi ve *Commercium Epistolicum*'u "cevap vermeyi gerektirmeyecek ölçüde meselenin aslını ortaya koyan" bir yayın organı olarak savunurken, Leibniz'in felsefi itirazlarını görmezden geldi.[81] Böyle ümitsiz bir başlangıcın uzlaşma sağlaması pek mümkün değildi. 9 Nisan 1716'da, Leibniz (Newton'a gönderilmesi için) kendini savunan uzun bir mektup kaleme aldı.[82] Aynı gün Rémond'a da mektubun bir kopyasını yolladı ve Conti'nin tarafsız bir arabulucu olmak şöyle dursun, gitgide Newton'un tarafını tuttuğundan yakındı.[83] Aynı şikâyet Caroline'in makamına da geldi. 12 Mayıs tarihli bir mektupta ona şöyle yazdı:

> [Conti] bana karşı biraz kararsız ve bunu ona mektubu kadar kuru bir yanıtla bildirdim.[84] Ama önemli değil bu. Katı ilkeleri varmış gibi görünmüyor ve (söylendiği üzere) değdiği şeylerin rengini alan bir bukalemuna benziyor. ... Bay Newton'un mektubuna yanıtım yayımlanınca insanlar, onun bana karşı iddialarının temellerinin hayali şeyler, ona karşı iddia edilenlerin ise fazlasıyla gerçek olduğunu öğrenecekler.[85]

Caroline, Leibniz'in ya ben ya o tavrına şüphesiz öfkelendi: "Zamanınızı bir başkasıyla tartışmaktan daha verimli bir biçimde kullanmanızı rica ediyorum," diye yanıtladı.[86] 26 Haziran 1716'da şöyle ısrar etti: "Sizin gibi değerli insanları, düşüncelerinizin sağlamlığı sayesinde yok etmeniz gereken kibir için tartışıyor görmekten pişmanlık duyuyorum. Sizin mi yoksa Bay Newton'un mu kalkülüsü keşfetmiş olduğunun ne önemi

var? İkiniz de zamanınızın büyük adamlarısınız."[87] Prenses mühim bir noktaya parmak basmıştı ama Leibniz ile Newton arasında işler o kadar kötü bir hal almıştı ki artık ikisi de birbirini dinliyor görünmüyordu.

Temmuz 1716'da Conti, I. George'un maiyetiyle birlikte Kral'ın Almanya'ya ilk gezisi nedeniyle Hannover'e geldi.[88] 19 Aralık 1716'da Hannover'den Newton'a "Bay Leibniz öldü ve tartışma bitti," diye bildirdi ve Leibniz'in onu "biraz kararsız" gibi insaflı bir küçümsemeyle tasvir etmesini açığa vururcasına, ölü adamın yaşamını hiç de insaflı olmayan bir biçimde özetlemeye girişti: "Bay Leibniz, yaşamı boyunca çalışmayan makineler icat etmekle uğraştı. Madenler için bir tür yel değirmeni, atsız giden bir araba yapmak istedi.[89] ... Aritmetik makinesinin iki modeli var ama çok karmaşık ve Pascal'ın makinesinin çoğaltılmış versiyonundan başka bir şey olmadığı söyleniyor."[90] Daha da kötüsü, tartışma kapanacak gibi değildi. Leibniz'in vefatı Newton'un ona karşı düşmanlığını yatıştırmadı. Seçkin İngiliz matematikçinin taraftarları, gayretkeş bir halde savaşı ölümün ötesine taşıdılar.[91]

Sürekli İlerleme

Guelflerin tarihi, Leibniz'in son iki yılının çoğunu tüketmiş olsa da başka yazılara da enerjisi kalmıştı. Aslında felsefi makale yazımı ve mektuplaşmaları sadece kısmen azalmıştı. Kendinin standardartlarına göre, felsefi faaliyetleri bu zor geçen son döneminde bile kayda değerdi. Dikkatini özellikle bir kere daha Çin ile onun teolojik ve felsefi geleneğine çevirdi ve George Berkeley'in (1685-1753) kitabı üzerine yorum yaptı. Aynı derecede önemli olan bir diğer nokta da, bu dünyadan ayrılmadan kısa bir süre önce Leibniz'in vizyonunu bu dünyanın ötesindeki ufuklara genişletmiş olması ve şeylerin gelecekteki durumları üzerine eskatolojik düşüncelere dalmasıydı.

Clarke'ın yanı sıra düzenli olarak mektuplaştığı iki kişi de arkadaşları ve hayranları olan Des Bosses ve Rémond'du. Des Bosses'e yazdığı 15 Mart 1715 tarihli bir mektubunda Leibniz, Berkeley'e karşı en ünlü eleştirisini formüle etti: "Cisimlerin şeyler [res] olduğunu, zira fenomenlerin de gerçeklikler [realia] olduğunu dosdoğru ileri sürebiliriz. ... Ci-

simlerin gerçekliğine karşı çıkan İrlandalı adam, ne ikna edici nedenler sunuyor ne de görüşünü yeteri kadar açıklıyor. Onun çelişkileriyle tanınmak isteyen adamlardan biri olduğu zannına kapılıyorum."[92] Ne var ki İrlandalının görüşleriyle kendininkiler arasındaki farklılıklara rağmen Leibniz, felsefesinin Berkeley'inkiyle aynı temeli paylaştığını fark etti. Aslında Berkeley'in İnsan Bilgisinin İlkeleri Üzerine Bir İnceleme (*Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge*, Dublin 1710) adlı kitabının bir nüshasına şöyle not düştü: "Buradaki pek çok şey doğru ve benim görüşlerimle uyuşuyor." Ama İrlandalının öğretileri gereğinden fazla çelişkiliydi:

> Çünkü maddenin hiçbir şey olmadığını söylemeye gerek yok: Onun gökkuşağı gibi bir fenomen olduğunu söylemek yeterli. Onun [madde] töz olduğunu [belirtmemize de gerek yok], zira o, tözlerin bir sonucudur. ... Gerçek tözler, monadlar ya da algılayanlardır."[93]

Berkeley'in ileri sürdüğü gibi, cisimlerin töz olmadığı doğru olsa da onlar hiçlik diye gözden çıkarılamazlardı. Onlar yegâne gerçek tözlerden (ya da monadlardan) meydana gelen fenomenlerdi ve dolayısıyla kendi gerçeklik derecelerine sahiptiler.

Des Bosses ayrıca, Cizvit bilim adamına gönderilen 12 Ağustos 1709 tarihli mektuba eklenmiş "Çin ritüelleri ve dini" hakkında bir dizi yorum da almıştı.[94] Karşılığında hem Des Bosses hem de Rémond, Ocak 1716'da Leibniz'den "neredeyse küçük bir kitap boyutunda olan", "Çinlilerin doğal teolojisi üzerine bir söylev" yazmış olduğunu öğrendiler.[95] Bizzat Rémond bu eseri yazmasına ön ayak olmuştu. Zira Rémond birkaç ay önce Cizvit Nicholas Longobardi (1565-1655) ve Fransisken Antonio Caballero de Santa Maria (ya da Leibniz'in ona atıfta bulunduğu üzere Antoine de Sainte Marie) (1602-69) adlarında Çin'deki iki ünlü misyoner Cizvitin eserlerini Leibniz'e yollamıştı.[96] Onların eserlerini okumuş olan Rémond, Leibniz'in onlar hakkında ne diyeceğini duymak için sabırsızlanıyordu[97] Ama Ocak ayında *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois* adlı söylevini tamamlandığını bildirmesine rağmen Leibniz, 27 Mart 1716'da ona son rötuşları yapmak için Rémond'a, biraz daha serbest düşünmeye ihtiyacı olduğunu itiraf etti.[98] Muhtemelen Des Bosses'ün 7 Mart 1716 tarihli mektubunda, *Discours*'un Fu-

Hsi'nin[99] felsefesi hakkında da yorum yapmasını dilemesinden cesaret alan Leibniz, eserinin üstünde biraz daha çalışmaya karar vermişti. Maalesef yaşamının gelecek birkaç ayında ne serbest kaldı ne de zamanı oldu ve Çin hakkındaki en önemli felsefi eseri, masasının üstündeki bitmemiş başka projeler yığınında gömülü kaldı.

Discours'da Longobardi ve Santa Maria'ya karşı çıkan Leibniz, Cizvit Matteo Ricci (1552-1610) tarafından desteklenen uzlaştırmacı konumu savundu.[100] Görünürde Cizvitler arasında sadece Longobardi çoğu Dominiken ve Fransisken'in (Santa Maria dahil) görüşlerini paylaşıyordu. Bu görüşlere göre Çinlilerin dini ve kültürel gelenekleri, materyalizm ve ateizmi dolayısıyla temelde Hıristiyanlıkla bağdaşmaz. Bunun aksine Leibniz, (Ricci'yi takip ederek) eski Çin geleneğinin anahtar özelliklerinin Hıristiyanlıkla, özellikle Tanrı inancıyla ve ruhani tözlerle uyumlu olduğunu iddia etti. Çin'i Hıristiyanlığa geçirmek için, Çin'in ibadetleri ve dini olabildiğince kucaklanmalı, onların içinde, eski doğal teolojilerinde ifadesini bulan evrensel bir dini hakikatin parçalarının bulunduğu kabul edilmelidir.[101] Tanrı, O'nun ürünleri (yani madde ve tinler) ve insan ruhu hakkındaki geleneksel görüşleri açıkladıktan sonra Leibniz, eski Çin geleneği öğretilerinin doğrulanması bağlamında, kendi ikili aritmeği ile kadim *I Ching*'in altı köşeli yıldızları arasındaki paralelliğin önemini vurgulayarak "küçük eser"ini bitirdi.[102]

Çin'in doğal teolojisi, son aylarında Leibniz'in dikkatini çeken son egzotik yaklaşım değildi. Tarihsel çalışmasının aciliyetine rağmen özenle gözden geçirmek ve eski bir tanıdığı olan tartışmalı binyılcı [bkz. Sözlükçe] Johann Wilhelm Petersen'in teşvikiyle ilahi meseleler hakkındaki büyük kozmogonik manzum destanı geliştirmek için değerli saatler harcadı.[103] Leibniz, bu hacimli manzum projeyi, 1706 sonbaharında Petersen'in Johann Fabricus aracılığıyla yolladığı bazı dizeleri okuması üzerine neredeyse on yıl önce başlatmıştı.[104] Sadece Petersen'in yazabileceğini düşündüğü bu eser, "Tanrı'nın şehrini ve sonsuz yaşamı Vergilius [bkz. Sözlükçe] ölçüsünde yüceltmeliydi."[105] İlk kısım, "daimi ve gizli sonsuzluğunda yetkin Tanrı'ya, sonra evrenin yaratılışı ve sonunda da dünyayı yönetmede ilahi takdirin rolüne" değinecekti; "ikinci kısım geleceği beden ve ruhla alakalı olarak ele almalı. Burada ruhların saflaştırılması ve her şeyin kurtarılması ya da daha ziyade yavaş yavaş geliştirilip yüceltilmesi tartışılmalı ... eserin sonuncu fakat aynı derecede önemli

olan kısmı semavi krallığın ihtişamıyla ilgilenecek"ti.[106] Petersen, davete karşılık verdi ve 1711-12 kışında muazzam *Uranias*, yaklaşık biner dizelik on beş kitap halinde Leibniz'in masasına kondu. Başta bunu görmekten keyif alsa da Leibniz, hızla yazılan şiirin birçok değişiklik ve düzeltiye gerek duyduğunu keşfettikçe yavaş yavaş umutsuzluğa kapıldı.[107] Onu o şekilde ne bırakmak ne de yayımlatmak isteyen Leibniz – yeteneğinin ilk belirtilerini Latince şiirde göstermiş olan– *Apokatastasis pantón* ya da (Yunanca terimi kendisinin çevirdiği üzere) "her şeyin ilk haline dönüşü" öğretisine adanmış son kitabın revizyonuna doğrudan katılmayı sonunda reddetse de, manzum eseri düzeltmeye başladı.[108] 1712-14 yıllarında Viyana'da uzun kalışı, çalışmasını kesintiye uğrattı ama Hannover'e dönüşüyle birlikte işine kaldığı yerden devam etti. 15 Ocak 1715'te Fabricus'a şöyle yazdı: "Fazlasıyla hızlı yazılmış bu eseri düzeltmek ve düzenlemek için çok çaba sarf ettim. Sayısız şeyi ve bazen tüm sayfaları değiştirdim."[109] Temmuz 1716'da Petersen'in el yazmasını, daha fazla değişiklik gerektiği ısrarıyla sonunda geri verdi.[110]

Leibniz'in, Guelf tarihini bitirme kararlılığının onu diğer ilgilerini bir kenara koymaya ikna ettiği bir zamanda Petersen'in eserine bu kadar çaba sarf etme kararı, bu epik şiire ne kadar olağanüstü bir önem verdiğini gösteriyordu. Leibniz, somut, canlı ve imgesel bir dil kullanarak insanları, felsefenin hissi olmayan, akılcı dilinin ya da matematiğin soyut biçimselliğinin çok ötesinde harekete geçirip teşvik edebilen güçlü bir araç olarak şiire hep yüksek bir değer biçmişti. Aslında, ona göre doğal dilin ana öznesi *affectus*, yani insan doğasının duygusal ve duyarlı yönleri vasıtasıyla dünyayı algılayışımızın ifadesiydi.[111] Dahası, şiirin mecazi ve çağrışımcı diliyle vurgulandığında tamamen doğru olmayan öğretiler, filozof olmayanların kolayca kavrayamadığı hakikatleri aktarmak için kullanılabilirdi. Şiirin bu kendine özgü gücünün göze çarpan bir örneği *Apokatastasis pantón* öğretisinin uygulanışıydı. Leibniz, her şeyin Düşüş'ten* önceki özgün mükemmellik durumlarına nihai dönüşünü ve bütün ruhların evrensel kurtuluşunu uman Origenes** kökenli bu öğretiyi tamamen doğru bulmuyordu.[112] Yine de onu kınamıyor, bütün

---

* Adem'le Havva'nın ilk günahı işleyerek masum itaat halinden günahkâr itaatsizlik haline geçmesinden sonra Tanrı tarafından cennetten kovulması-e.n.]

** Erken dönem Yunan Kilisesi'nin en önemli teologlarından ve Kitabı Mukaddes bilgini Oregenes Adamantius (185-254)–r.n.

şeylerin "adım adım geliştirilmesi ve yüceltilmesi" için, diğer bir deyişle Tanrı'nın şanının O'nun yaratımında tezahür ettiği daimi ilerleme için mecaz olarak ele almayı yeğliyordu.[113] 1715 baharında veya yazının başında bir noktada, Petersen'in *Uranias*'ı üzerinde yaptığı çalışmanın son döneminde Leibniz, *Apokatastasis* öğretisini kendisi için yeniden formüle etmeye karar verdi ve "insan türünün şu anki durumunda yeterli süre varlığını sürdürmesi için gerekli olan, bütün şeylerin dönüşü veya yeniden doğması hakkında" bir yazının iki versiyonunu kaleme aldı.[114] Bu yazıda (pagan) sonsuz dönüş kavramının ilk başlaki kabulü, karşıt teze dönüştü. Leibniz'e göre, benzer durumların tekrarı gibi görünen şeyler, tekil tözlerin sonsuzluğu içermesi gerçeğinden dolayı bütün şeylerin sonsuz dönüşü değildi ve olamazdı. Somut varlıkların sonsuz ayrıntısını ve onlara dair açık bir şekilde ifade edilen gerçekliğin sonsuz hakikatlerini görebilen göze göre, sonlu sayıda kombinasyonlarla sonuçlanacak sonlu sayıda durum (sayısı ne kadar büyük olursa olsun) diye bir şey yoktur: "Duyulabilir şeyler [*quoad sensibilia*] ya da kitaplarla tarif edilebilir şeylerle ilgili olan konular için bir önceki yüzyıl geri dönseydi bile, her bakımdan tamamen aynı olarak geri dönmezdi [*non tamen redibit omnino quoad omnia*]: çünkü algılanmasa da her zaman farklılıklar olacaktır ve bu farklılıklar herhangi bir kitapta yeterince betimlenemeyecektir [*semper enim forent discrimina etsi imperceptibilia et quae nullis satis libris describi possint*]."[115] Leibniz, sonsuz bir dönüşten çok en iyiye doğru daimi bir ilerleme olduğu sonucuna vardı: "İşte bu nedenle şeylerin algılanamasa da değişimlerden sonra yavaş yavaş daha iyiye ilerliyor olması mümkündür."[116] On dört yıl kadar önce Şubat-Mart 1701'e denk gelen kısa bir yazısında önermiş olduğu üzere, bu ilerleme kavramını en iyi tarif edecek görüntü bir spiraldi: "Dolayısıyla aynı insanın, basitçe dünyaya dönerek değil, sanki bir spiral gibi kıvrılırarak daha büyük bir şeye doğru ilerlemesi ... kabul edilebilir. Bu, bir hendekte ileriye daha iyi atlayabilmek için geriye gitmeye benzer."[117] Kısacası spiral, daimi ilerlemeyi çevrimsel dönüş kavramıyla görsel olarak uzlaştırıyordu. Leibniz'e göre, kutlu bir vizyonun en üstün mutluluğu bile, nihai aşamadaki durağan kalıcılığı değil en iyiye doğru bu daimi ilerlemeyi içerir:

> En üstün mutluluk (ona eşlik edecek, Tanrı'nın kutlu vizyonuna veya bilgisine rağmen) hiçbir zaman tam olmaz çünkü sonsuz olan Tanrı hiçbir zaman tamamen

> bilinemez. O yüzden mutluluğumuz, arzu edilecek başka bir şeyin kalmadığı tam bir tatmini hiçbir zaman içermeyecek ve içermemeli. Bu, zihnimizi aptal hale getirir. Oysa daimi ilerlemede yeni zevkler ve yeni mükemmellikler vardır.[118]

Leibniz, bu metafizik vizyonu kendi yaşam biçimi haline getirdi: Yaklaşık on yıl önce Kasım 1705'te yazmış olduğu üzere, "Atalet, insanı aptallığa götürür. ... İnsan her zaman yapacak, düşünecek, planlayacak bir şey bulmalı, toplum ve bireyle ilgilenmelidir. Fakat bunu yaparken isteklerimiz gerçekleştiğinde sevinç duymalı, gerçekleşmediğindeyse üzülmemeliyiz."[119]

Inclinata Resurget

"İnen bir çizgi tekrar yükselecektir" – *inclinata resurget*: Bir spiralle sembolize edilmiş ve tabutuna işlenmiş bu kelimelerle Leibniz, Hannover sarayının ve şehrinin genel ilgisizliği içinde bir avuç insan tarafından sonsuz yolculuğuna uğurlandı. Yine de tabutunun üstündeki şiar ve spiralden daha uygunu olamazdı. Elinde sayısız bitmemiş ve yayımlanmamış projeyle Hannover'in soğuk yalnızlığında inişinin kaçınılmaz burukluğu, gelecek nesillerin felsefi ve bilimsel ilerlemesi düşüncesinin görünürde bitmez tükenmez verimliliğiyle teselli edilecekti.

Temmuz 1716'nın sonunda I. George, Londra'dan altı ay uzak kalmasına neden olacak bir ziyaret için Alman topraklarına geri döndü. Kralın Hannover'e varışından sonraki gün 26 Temmuz'da Leibniz, onun masasındaki bir yemekte ağırlandı. Neşeli olan I. George, Leibniz'in eskisi kadar keyifli görünmediğini söyledi.[120] Eylül ayı ortasında Leibniz, ertesi yıl da epey vaktini almasını beklediği Guelf tarihi üzerinde çok çalıştığını Caroline'e tekrar bildirdi: "O yüzden İngiltere'ye yakın zamanda gelebileceğimi zannetmiyorum. ... Yakın zamanda gelebileceğimi zannetmediğimden, sonrasında bunu umup ummayacağımı da kestiremiyorum; çünkü benim için umulacak fazla 'sonra' yok."[121] Leibniz 1 Temmuz'da yetmiş yaşına basmıştı ve zamanının tükenmekte olduğunu biliyor görünüyordu. Bir buçuk ay sonra ağır bir biçimde hasta düştü. 6 Kasım 1716'da gut ve eklem yangısı hastalıkları yüzünden yatağa düşünce bütün yazılarını askıya almak zorunda kaldı.[122] İzleyen günlerde, Viyana'daki bir Cizvitin ona önerdiği tedaviyi gör-

dükten sonra okumayı da bırakmasına neden olan ağır bir karın ağrısına yakalandı. Kâtibi Johann Hermann Vogler ve arabacısı Henrich'in yardımıyla Leibniz, 13 Kasım Cuma akşamı Eckhart'ın tavsiyesiyle bir doktora görünmeye razı oldu. Eckhart, Guelf tarihiyle ilgili biraz çalışma yapmayı umarak gün içinde Leibniz'i ziyaret etmiş ama durumunun endişe verici derecede kötüleştiğini fark etmişti. Leibniz daha önce hastalığından kimsenin haberi olmaması konusunda ısrar etmiş olmasına rağmen, Bad Prymont'ta tanıştığı, tesadüfen Hannover'de bulunan Dr. Johann Philipp Seip'i görmeyi kabul etti. Dr. Seip, Leibniz'e bir şekilde geceyi rahat geçirmesine yarayan bir ilaç yazdı. Ertesi öğlen arayarak başka ilaçlar da yazdı. Leibniz'in kötüleşen durumunu göz önüne alan Vogler, bir papaz ve aynı evde yaşayan avukat Hennings'i çağırmayı teklif etti ama Leibniz, ertesi güne kadar bekleyebileceği yanıtını vererek teklifi kibarca geri çevirdi. Akşamleyin Leibniz'in bazı kâğıtları yırttığını duyan Vogler, onun yatak odasına koştu ve kâğıdı başucu mumunun ateşine tutarken buldu onu. Kâğıdın alev alabileceğinden korkarak onu Leibniz'in ellerinden aldı. Bu sırada arabacı geri döndü. Akşam saat yaklaşık 10'da iki adam, uykusunda sessizce göçüp giden Leibniz'in huzur içinde ölmüş olduğunu fark etti.

Vogler kötü haberi Leibniz'in kâtibi Eckhart'a haber verdi ve o da tüm formalitelerle ilgilendi. 15 Kasım'da Leibniz'in *nachlass*'ı resmi olarak mühürlendi. Akşamleyin Leibniz'in naaşı geçici bir tabutta Neustädter Kilisesi'ne götürüldü, orada tabut kumla kaplandı ve uygun biçimde gömülmeyi bekledi. Eckhart, I. George'a Leibniz'in ölüm haberini vermek için, kralın kaldığı Hannover'den fazla uzak olmayan bir av kulübesinin bulunduğu Göhrde'ye gitti.[123] 26 Kasım'da, Leibniz'in tek vârisinin (yeğeni Friedrich Simon Löffler) gelişinden sonra, Leibniz'in mallarının ilk kısmı alındı. Şahsi kütüphanesinin yanı sıra el yazmaları, hesap makinesi, para dolu siyah bir kutu ile 12.000 taler civarında bir meblağ tutan menkul kıymet bulundu ve bunlara Löffler tarafından hemen sahip çıkıldı. Kitaplar, el yazmaları ve hesap makinesi, Hannover'deki Königliche Bibliothek [Kraliyet Kütüphanesi] tarafından koruma altına alındı.[124]

Leibniz'in defni 14 Aralık'ta Neustädter Kirche'de sarayın başrahibi H. Erythropel tarafından gerçekleştirildi. Eckhart'ın talimatlarıyla hazırlanan yeni tabut, semboller ve cümlelerle zengin bir şekilde do-

natılmıştı.[125] Leibniz'in armalarına ek olarak ölüm tarihi, ünvanları, Horace'tan bazı dizeler ve bir spiralle sembolize edilmiş "Inclinata resurget" şiarının[126] hepsi, Leibniz'in "Ne zaman bir saat geçse yaşamın bir parçası ölür" şiarı, "Omnia ad unum [her şey bir bütün]" başlıklı ikili aritmetik sembolü (bir sıfırın içine yazılmış 1 rakamı), güneşe bakarak yükselen bir kartalın "Işıktan ışık alıyor" başlıklı resmi ve yanan bir anka kuşunun "Küller onuru koruyacak" başlıklı tasvirini içeriyordu.[127] Leibniz'in tam öldüğü gün Hannover'e gelen arkadaşı Kerslandlı Ker, burukluk içinde şöyle konuştu:

> İtiraf etmeliyim, Küllerine *Hannoverliler* tarafından çok az Saygı gösterildiğini duyduğumda içimde garip bir Düşünme Mevzusu uyandı; çünkü Vefatından birkaç Gün sonra, gerçekte Ülkesinin Medarı İftiharı gibi değil de bir *Hırsız* gibi gömüldü.[128]

Ker durumu biraz abartmıştı tabii; herhalde Leibniz'in cenaze törenini, tabutunun 15 Kasım akşamı Neustädter Kirche'ye sessizce nakli olarak yanlış anlamıştı. Bu nakil olağan dışı değildi ve Leibniz'e bir saygısızlık anlamına gelmiyordu. Tam tersine, önemli insanların gömülmesi, gösterişli bir tabut ve uygun bir tören hazırlamaya zaman kazanmak için normalde ölümden bir süre sonra yapılıyordu. Yine de 14 Aralık'ta yapılan törenin Leibniz gibi önemli bir adamın layık olduğu onurdan çok uzak olduğundan pek şüphe edilemez. Yaklaşık on bir yıl sonra Newton, Westminster Abbey'de bir kahraman gibi gömülürken, Leibniz'ie son kez saygılarını sunmak için ikiyüzlü Eckhart dışında saraydan hiç kimse gelmemişti[129], üstelik kralın hâlâ Hannover'e kolayca ulaşabileceği Göhrde'de olmasına rağmen. Dahası, ne Berlin Bilim Cemiyeti ne de Londra Kraliyet Cemiyeti, Leibniz'i resmi bir anma töreniyle onurlandırmayı uygun görmüştü. Sadece Kraliyet Bilimler Akademisi'nde [Académie Royale des Sciences] 13 Kasım 1717'de Fontenelle tarafından bir "Éloge" (Methiye) okunmuştu. Öyle görünüyor ki Leibniz'in büyük hayranı olan ve bu amaç için Eckhart'tan kısa bir biyografik anma yazısı rica eden Orléans Düşesi'nin girişimlerinin bir ürünüydü bu methiye.[130]

Ne yazık ki bu ilk biyografi yazarı, Alman bilim adamının güvenilir bir arkadaşı olmaktan çok uzaktı. Ölümünden bir gün önce, sekiz gündür çoktan yatalak haldeyken onun artık eskisi gibi yaşam dolu olmadığını fark ederek hemen bir doktor çağırılmasında ısrar eden [131] Eckhart,

hemen arkasından da Bakan Bernstorff'a bir mektup yazıp, güçlü bir patrondan yeni bir maaş temin edilirse Leibniz'in yatağından fırlayacağını söyledi. Guelflerin tarihine gelince, diye devam etti Eckhart, o hiç bitmeyecekti, "çünkü dikkati çok fazla dağıldı ve her şeyi yapmak ve her şeyde yer almak istediğinden hiçbir şeyi bitiremez, melekler onun yardımcıları olsa bile. Eğer Majesteleri diler de beni [hizmetinize] alırsa kısa sürede farkı kesinlikle göreceksiniz."[132] Tabii ölünce herkes bir aziz olur; nitekim Eckhart'ın biyografik anması da yeterince övgü doluydu. Ancak Hannover halkının arasına girince, Leibniz'in kiliseye düzensiz gidişi ve kutsal ayine oldukça nadir katılımından dolayı özünde bir *Loevenix* –"hiçbir şeye inanmayan"– olduğu şüphesinin dolandığını bildiriyordu. Leibniz'in arabacısı onun Viyana'daki veba salgını sırasında ayine katılmış olduğunu bildirse de Eckhart, on dokuz yıldır böyle bir şeyi hiç görmediğini iddia etti.[133] Açık bir biçimde bu, kişinin olanları kendi amacına göre çarpıtarak aktarmasının bir örneğiydi ama dini törenlere seyrek veya rastgele katılımın samimi inancın net kanıtı olup olmadığı, Leibniz'in Hıristiyan dinine bağlılığını sorgulayan saray mensuplarının aklından geçmemişe benziyordu. Leibniz'in gençlik yıllarından günümüze kadar gelen metinlerinde, gerçekten coşkulu bir dava adamlığının aşikâr tonları kendini gösteriyordu. Hıristiyan inancına bağlılığının derecesi daha sonraki dönemlerde gizemli kaldı. Kilise kurumunu Avrupa'nın dini ve siyasi dünyası için gerekli bir yapı addetmeyi sürdürürken, kilisenin uygulamalarının Hıristiyanlık dinine bağlılığı için gerekli olduğunu düşünüyor gibi görünmüyordu.[134] Diğer yandan, gerek aleni gerekse üstü örtük olarak Hıristiyanlık dininin hakikatinden ciddi bir şüpheye hiç düşmemişti. Hıristiyanlık, onun için daha çok verili bir bilgiye –Batı dünyasının asıl temelinde yatan ve Leibniz'e göre, onun temel öğretilerinin reddetmek için hiçbir felsefi neden bulunmadığından kabul edip doğruluğunu (çoğu zaman pragmatik bir şekilde) savunmaktan memnun olduğu bir esasa– benziyordu. Aslında Leibniz'e göre kendi felsefi sistemi Hıristiyan öğretilerini destekleyip doğruluyordu. Onun Hıristiyanlığı kabulü güçlü patronlara yaranmaktan çok uzaktı ve felsefi düşünceleri ve fiili girişimleriyle kopmaz bir biçimde iç içe geçmişti.[135] Leibniz'in ölümünden bir yıl sonra Fontenelle, yakın zamanda vefat eden Alman dostunun hayret verici çeşitliliğe sahip çabalarını Kraliyet Bilimler Akademisi (Académie Royale des Sciences) için özetlemeye gi-

rişti, Leibniz'in sıra dışı yaşamı boyunca yürüttüğü çalışmaların çok sayıda ilmeğini bir araya getirmek için onun kendi formülünden yardım almış olmalıydı: "Bütün bunlar aynı amaca, yani faydalı eserler ve güzel keşiflerle Tanrı'nın şanını yüceltmeye ve kamusal faydayı gözetmeye bağlıdır ve bu amaca yönelik olmalıdır."

Ek

Leibniz'in fiziksel görüntüsü, alışkanlıkları ve mizacı hakkındaki kendi tasvirleri:

Çocukluğundan itibaren çok az fiziksel etkinlikte bulundu ve yerleşik bir hayat yaşadı. Gençliğinde çok okudu ve çoğu şeyi kendi başına öğrendi. Sıradan değil de derinlemesine bir araştırma yapmayı ve yeni şeyler keşfetmeyi isterdi hep. Gece geç vakitlere kadar çalışır ve geç uyanırdı. Çok fazla hareket etmezdi. Fakat zaman zaman şehirden ayrılır ve uzun bir süre hiç yorulmadan güzel bir mekânda yürürdü. Uyurken kımıldamadan uzanırdı.

Orta boylu, zayıf ve solgun biriydi. Normalde elleri soğuktu. Pek terlemezdi ve uzun ayakları ve çok ince parmakları vardı. Ellerinde pek çok çizgi vardı.

Vücudu çok kıllı değildi. Saçları koyu renkliydi (koyu kahverengi ve düz).

Gençliğinden itibaren gözleri uzağı pek iyi görmüyordu. Bu çok çalışmasından değil bedensel yapısından kaynaklanıyordu. Öte yandan okurken ve yazarken yakın mesafedeki en ufak bir yazıyı bile harfiyen seçmekte zorluk çekmiyordu. Dolayısıyla orta büyüklükteki harflerle yazılmış yazıları daha büyük harflerle yazılmış yazılardan daha kolay okuyordu.

İnce ama gür ve berrak bir sese sahipti. ...

Duygularına gelince, asla çok mutlu veya çok üzgün olmazdı. Sohbet ve düşünsel etkinlik onu hemen neşelendirir ve bazen kendini kaybeder ama çok geçmeden normale dönerdi.

Sohbete karşı ölçülü bir heves duyar, yalnız başına düşünmeyi ve okumayı tercih ederdi ama bir kez sohbete katıldığında gayet mutlu bir halde devam eder, zekice, nükteli ve dostane tartışmalardan, iskambil oyunlarından ve fiziksel egzersizlerden aldığından daha fazla keyif alırdı.

Mutluluğu ve üzüntüsü asla aşırıya kaçmazdı. Göğsünü sallamadan ağzıyla sık sık gülerdi. Hemen öfkeye kapılsa da öfkesi uzun sürmezdi. Yeni bir şeye başlarken çekinceli davranır ama bir kez başladıktan sonra kararlı bir halde devam ederdi.

Gözlerinin sağlam görmemesinden ötürü güçlü bir hayal gücüne sahip değildi. Orta düzeyde bir hafızası vardı. Zayıf hafızası ve hayal gücü nedeniyle mevcut en küçük bir rahatsızlık bile onu geçmişteki büyük rahatsızlıklardan çok daha fazla etkilerdi.

Keşif ve muhakemede harikulade yetenekliydi ve derin düşünme ve araştırma yoluyla herhangi bir düşünsel meselenin içyüzünü ortaya çıkarmaya davet edildiğinde, düşünme, okuma, yazma ve pek çok konuda irticalen konuşmada hiçbir zorluk çekmezdi. Bu nedenle muhtemelen keskin ve dinç bir beyne sahipti. (Pertz I, 4, 173-5; krş. Leibniz, *Nouvelles lettres et opuscules inédits*, s. 388-9.)

1698'in sonundan itibaren Guelf tarihini yazma işinde Leibniz ile birlikte çalışmış ve onun biyografisini ilk yazan kişi olan Johann Georg Eckhart'ın Leibniz'in fiziksel görünümü, alışkanlıkları ve mizacı hakkındaki tasvirleri:

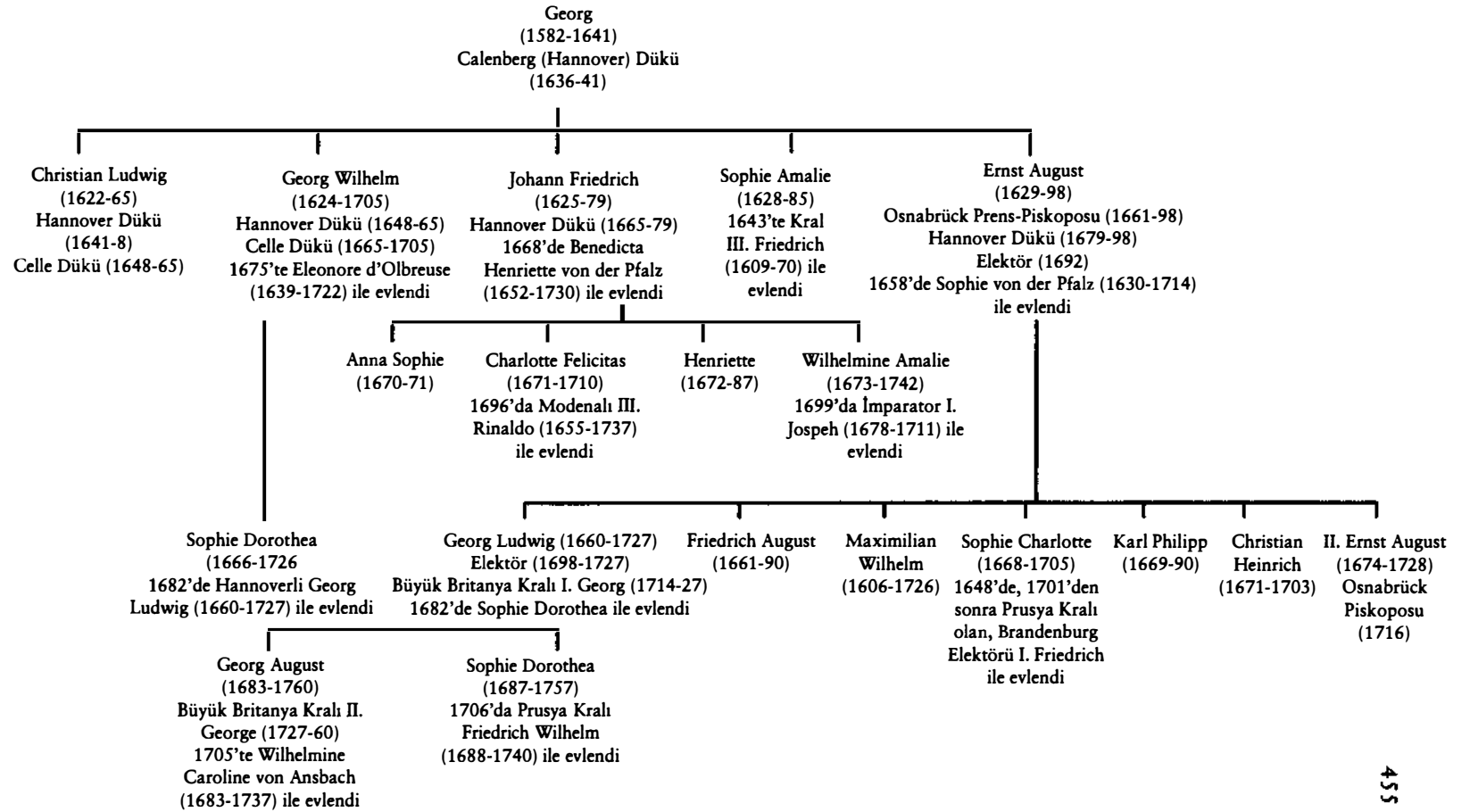
Fiziksel yapısına gelince, orta boyluydu ve epey büyük bir başa sahipti. Gençliğinde ince, kısa ve siyah saçları vardı. Ölene kadar görme duyusu çok berraktı. Miyop olduğu için büyük harflerden çok küçük harfleri okumayı tercih ederdi ve kendisi de çok küçük harflerle yazardı. Çok erken yaşta kel oldu ve başının ortasında güvercin yumurtası büyüklüğünde bir kist çıktı. Geniş omuzluydu ve her zaman başı öne eğik yürürdü, böylece kamburu varmış gibi görünürdü. İnce yapılıydı ve paytak paytak yürürdü. ... Güçlü bir bünyeye sahipti, çok yer, zorunlu kalmadıkça az içerdi. Dışarıda yemek yerken her zaman şarabına su katardı; katmadığında midesi ekşirdi. Evdeyken az bira içer ve her zaman tatlı sek şarap tercih ederdi. Şarabına biraz su ve şekerle kaynatılmış vişne suyu katardı. İlginç olan nokta, bu karışımın midesini bozmamasıydı. Kendi aşçısı olmadığı için yiyecekleriyle özel olarak ilgilenmezdi ve evinde hanlardan gönderilmiş erzaklar olurdu. Her zaman yalnız yemek

yerdi ama öğünleri düzenli değildi ve çalışması gerektiği zaman yemeye ara verirdi. Feci halde gut hastalığına yakalandıktan sonra öğle yemeğinde biraz sütten başka bir şeyle beslenmezdi; fakat akşamleyin çok yer ve sonra doğruca yatmaya giderdi. Roma tarzında [à la Romaine] yemek yiyerek zamanı daha iyi kullandığını ve midesinin uykuda daha iyi sindirim yaptığını şaka yollu söylerdi. Hastalıklarla dolu bir hayat yaşamadı ama bir süre baş dönmesinden mustarip oldu. Uykusu derin ve kesintisizdi. Genelde gece saat bir veya ikiden önce yatmazdı. Sık sık koltuğunda uykuya dalar ve sabah altı veya yedide uyanırdı. Ara vermeden çalışır ve genellikle haftalarca koltuğundan ayrılmazdı. Sanırım bu yüzden sağ bacağında bir apse veya açık yara oluşmuştu. ... Basit kadınları önemsemez ve kadınlarla sohbet ederken zamanın nasıl geçtiğini anlamazdı. Aslında ses tonunu öylesine ayarlardı ki hiç kimse onun bir filozof olduğunu düşünemezdi. Çoğu zaman sarayda kalır, orada yemek yer ve kuşkusuz saray sofralarına renk katardı. Prenses Hazretleri onu yürüyen ansiklopedim diye çağırırdı, çünkü sohbetlerde onun derinlemesine tartışamayacağı hiçbir konu yoktu. Sanki onlarla meslektaşmış gibi askerlerle, saray erkânıyla, devlet adamlarıyla, sanatçılarla ve benzeri insanlarla konuşurdu; dolayısıyla onun bu davranışını anlamayanlar dışında herkes ondan hoşlanırdı. Herkesle hoş sohbet eder, her şeyin aydınlık yanını görür ve kendisine sarayda zarar vermiş düşmanlarına bile hoşgörü gösterirdi. Çok okur ve her şeyden alıntılar yapardı. Ayrıca okuduğu neredeyse her ilginç kitap hakkındaki düşüncelerini küçük kâğıt parçalarına yazardı. Ne var ki onları yazdıktan sonra bir kenara koyar, bir daha da bakmazdı, çünkü hafızası eşsizdi: Aslında eski şairlerin (özellikle Vergilius'un) en güzel şiirlerini, kilise ilahilerini ve gençliğinde okuduğu diğer şeyleri yaşı ilerlediğinde bile yürekten ezbere okuyabiliyordu. Her şeyi öğrenmek isterdi ve bir kişinin yeni bir şey bulduğunu duyduğunda o buluşu ayrıntılarıyla öğrenmeden rahat edemezdi. Çok sayıda insanla yürüttüğü mektuplaşmalar zamanının çoğunu alırdı. Avrupa'nın tüm seçkin bilim insanları onunla mektuplaşırdı ve ayrıca daha alt mertebedeki insanlar ona yazdığında her zaman onlara cevap verir ve onları bilgilendirirdi. ... Hizmetçilerine karşı çok anlayışlı ve hoşgörülüydü: Çabucak öfkelenirdi ama çok geçmeden sakinleşirdi. Parayı önemserdi ve bu yüzden bir parça cimriydi. Ne var ki parayı rahatı için harcamaz, esnafın ve hizmetçilerin onu dolandırmasına izin verirdi. Ölümünden kısa bir süre önce tamamlanan aritmetik makinesi ona pahalıya mal oldu[.] ... Güzel ahlak prensiplerine sahipti ve bu prensiplere sıkı sıkıya bağlıydı[.] (Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 196-201.)

27 Şubat 1699 tarihinde Leibniz'e yazdığı bir mektupta onun düşünsel yetileri hakkında Gilbert Burnet'in değerlendirmesi:

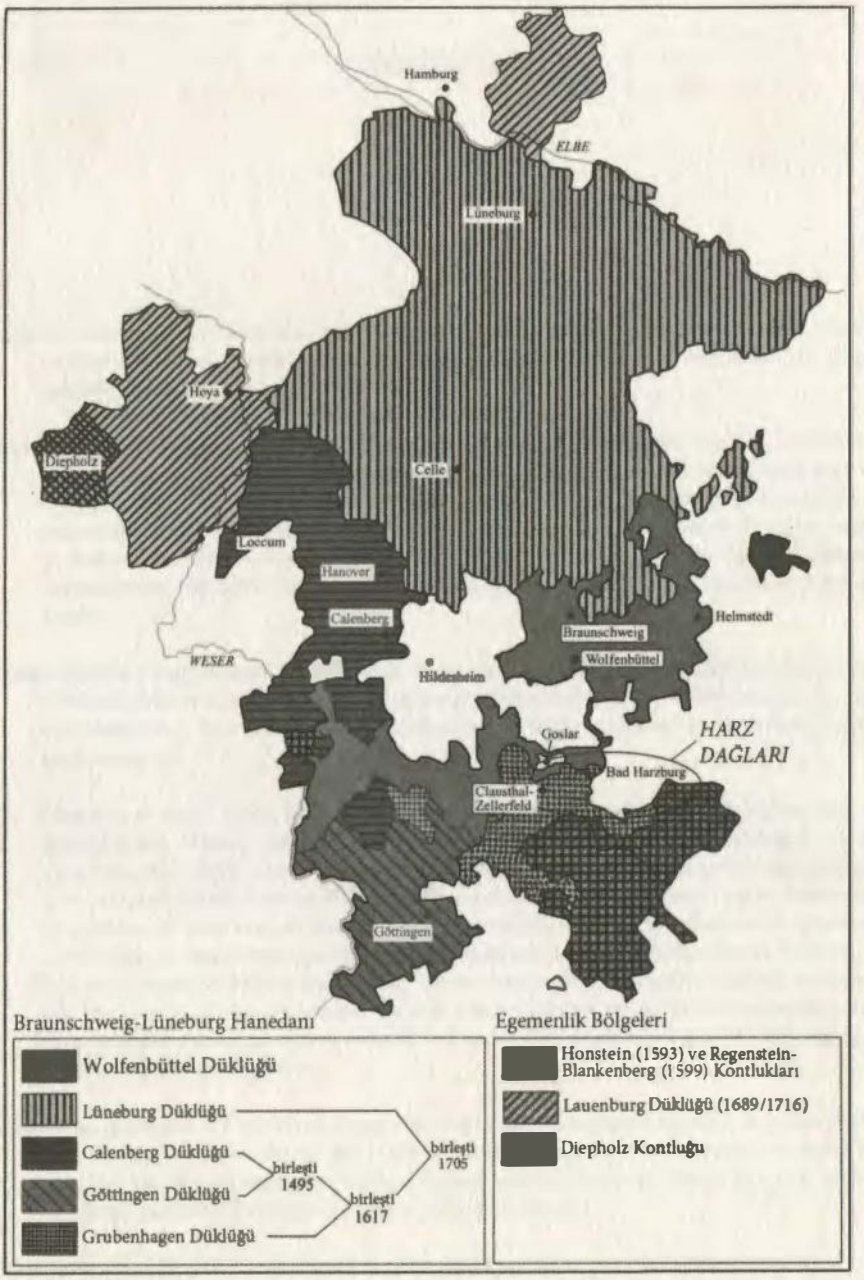
Böylesine Kavrayışlı ve Evrensel bir Dehaya tüm dillerin aşina geleceğinden kuşku duymuyorum. Birçok şeyle ilgilenen insanlar genellikle o şeylerde yüzeysel ve sığ kalıyor; ancak çok müstesna bir şahsiyet çok şey bilip o şeylerin derinliğine inebilir. (A I, 16, 594.)

HANNOVER HANEDANININ SOYAĞACI
(SCHNATH, *GESCHICHTE HANNOVERS*, CİLT II'DEKİ BİLGİLER TEMEL ALINMIŞTIR)

Harita 1. Orta Avrupa -1648-1715 (Howard Hudson).

Harita 2. Aşağı Saksonya (Howard Hotson)

Sözlükçe

Agnostik: İnsanın, kendi deneyimleriyle elde ettiği olguların ötesinde hiçbir şeyin varlığını bilemeyeceğini ileri süren, özellikle Tanrı'nın varlığı konusunda öyle ya da böyle akıl yürütmeyi reddeden agnostizim yandaşı, bilinemezci.

Aristocu-Skolastik Gelenek: Aquino'lu Tommaso en önemli düşünürlerinden sayıldığı, Hıristiyanlığın dogmalarını Aristocu felsefe ile temellendirmeyi kendine başlıca ödev edinmiş olan ve ortaçağda özellikle 10-16. yüzyıllar arasında yaygın olan düşünce akımıdır. Aristoteles'in pagan öğretilerini Hıristiyanliğa çevirmek ve diyalektik yöntem yardımıyla Tanrı'nın varlığı, ilahi adaletin işleyişi, kıyamet günü gibi konuları tanıtlamak en önemli uğraşlarındandır. Tommaso'nun beş ciltlik *Summa Theologiae*'si bu akımın temsilcisi sayılabilecek yapıtlardandır.

Arminiusçuluk: Hıristiyanlıkta, Kalvenciliğin kader öğretisine karşı gelişen liberal teoloji akımı. Felemenk Reform Kilisesi'ne bağlı teolog Jacubus Arminus'un (1560-1609) kurduğu bu akımın temsilcileri, Tanrı'nın hükümranlığı ile insanın özgür iradesinin bağdaştırılabileceğini savunmuşlardır.

Ars: Yöntem veya sanat. Amaç, bilgilerimizi matematik derecesinde çözümleyerek bilginin tam ve gerçeğe uygun olmasını sağlamaktır. *Mathesis universalis* (evrensel bilim/matematik) de bu amaç için, yani bilginin tam olması, gerçeğe tıpatıp uygun olması için, bilgimizin tüm yönlerini ve konularını kesin matematik önermeler olarak kavramamız için temel yol ve yöntemdir. Bu yöntem, iki ödev veya iki aşamayla bu amacı sağlar: 1) Eldeki bilgiler/öneriler tanıtlanır, 2) yeni bilgi ve önermelerin nasıl bulunacağı/bulunduğu açıklanır. Özetle, mantık işlemleri ile bilgi veya önermeler birbirinden türetilir. İşte *ars combinetara* önermeleri (bilgileri) birleştirerek, bunlar arasında kombinezonlar kurarak yeni önermelere varmanın yöntemi/sanatı, doğruya varmanın ustalık gerektiren mekanik yolunun adıdır. Böylece rastlantı ile değil, rasyonel bir yöntemle ilerleme sağlanır.

Augustinus, Aurelius: (354-430) Aziz Augustinus veya Hippolu Augustinus olarak da bilinir. Hıristiyan dininin öğretisine sistemli bir birlik ve bütünlük kazandıran, Hıristiyan inançlarını bilimsel bir sistem içine yerleştiren kişidir. Felsefesi, ortaçağ Hıristiyan felsefesinin çıkış noktası ve öğretisi genellikle Hıristiyan kilisesinin felsefesi olmuştur.

Bacon, Francis: (1561-1626) St. Albans Vikontu Sir Francis Bacon ya da Verulam Baronu olarak da bilinen, İngiliz devlet adamı ve filozof. Doğanın ve toplumun kavranmasında deneyci bilgi öğretisini ve tümevarım yöntemini savunmuştur. Bacon'ın düşünce tarihine en önemli katkısı, Yeni Yontem (*Novum Organum*) adını verdiği deneyime dayalı bilimsel yöntemdir. Bu yöntem günümüzde halen kabul edilir ve çıkarımsal tümevarım olarak tanımlanabilir. Bunun

dışında *idola* (idoller) adını verdiği yanıltıcı düşünce ve dogmalara karşı uyarısı ile bilinir. Bu yanıltıcı düşünceleri Bacon, soy, mağara, çarşı ve tiyatro idolleri başlıklarıyla sıralar. İngiliz dilinin ustalarından biri olarak da kabul edilen Bacon, eserleriyle bilimin ve felsefenin gelişme yolunu göstermiş, doğa ile akıl arasında bir bütünlük kurulacağı inancını yerleştirmiştir.

Bayle, Pierre: (1647-1706) Bilgiyi geniş çevrelere yaymayı amaç edinen "Aydınlanma"nın uzlaşıcı felsefecilerindendir. Yazdığı sözlük, bilimsel bilginin bütün sürecini okuryazar kesime hem sağlam hem de zevkli biçimde sunmak için yapılmış ilk denemedir.

Binyıl İnancı veya Milenyumculuk: Bu inanışa göre, İsa Mesih, dünyaya ikinci kez gelecek, Büyük Mesih Krallığı'nı kurup başına geçecek ve dünyayı bin yıl boyunca yönetecektir. Yahudiliğin ahiret öğretisinden kaynaklanan binyıl inancı, ilk Hıristiyanlar için, kısa süre içinde dünyaya egemen olma umudunu dile getiriyordu.

Bonneval, Claude Alexandre de: Fransız ordusunda subay olan Bonneval, XIV. Louis ile arası açılınca Avusturya'ya kaçtı ve Prens Eugene'in ordusunda Fransa ile Osmanlılara karşı savaştı. Prensle arası bozulduktan sonra da Osmanlılara sığınarak Ahmet ismini aldı ve dinini değiştirerek Müslüman oldu. Humbaracı Ocağı'nı düzene sokmakla görevlendirilen Bonneval, Osmanlıların ilk topçu okulunu kurdu. Osmanlı tarihine Humbaracı Ahmet Paşa olarak geçen Bonneval, 1747'de öldü.

Characteristica Universalis: Leibniz, yöntem anlayışında matematiğin yöntemini felsefeye aktarmak ister. Sayılarla olduğu gibi kavramlar ile de hesap yapılabilmelidir. Formüllerle yazılmış olan bir felsefi araştırma, belli bir ulusal dile bağlı olmaktan kurtulacak, böylece evrensel bir felsefe dili, bir bilim dili kurulmuş olacaktır. *Characteristica universalis* de bu dilin alfabesidir.

Cizvitler: Aziz Ignacio de Loyola'nın (1491-1556) önderliğinde 1534'te temeli atılan, 1540'ta ise Papa tarafından resmi kabul gören Katolik tarikatının üyeleri. Eğitim, misyonerlik ve yardım çalışmalarıyla tanınan Cizvit tarikatı Karşı-Reform hareketinin başlıca yürütücüsü sayılmış, sonraları da kilisenin modernleştirilmesinde öncülük etmiştir.

Çelişmezlik İlkesi (Principium Contradictionis): Mantıkta, tanımı gereği içsel çelişkiler içeren bir bilgi doğru olamaz. Örneğin, kapı hem açık hem kapalı olamaz, ya da dört kenarlı bir üçgen düşünülemez.

Deizm: Evreni yaratan bir Tanrı'nın varlığına inanan ancak onun hayata müdahil olmadığını düşünen inanç.

Descartes, René: (1596-1650) Fransız matematikçi, bilim adamı ve filozof. Batı düşüncesinin en önemli düşünürlerinden biridir. Modern psikolojinin ve matematiğin kurucusu olarak kabul edilir. Kendisinden sonraki bilim adamlarına ve filozoflara ilham kaynağı olan teorileriyle, bilimin günümüz seviyesine ulaşmasında büyük rol oynamıştır. Düşünsel alanda matematiksel açılımlardan yararlanarak, zihinden kaynaklanan ve doğruluğu tartışılmaz kesin-mutlak birtakım bilgilerin var olduğunu savunmuş; bu savını da "Düşünüyorum, öyleyse varım" şeklindeki ünlü söylemiyle ortaya koymuştur. Bu söylem, zihin ile beden arasında yaptığı mutlak ayrıma da göndermede bulunmaktadır. Bu ayrım kendisinden sonraki felsefeciler için önemli bir sorun olmuştur. Bilimsel devrimin baş aktörlerinden biri sayılan Descartes, "Kartezyen koordinat sistemi"ni (kartezyenizm) geliştirerek, özellikle düzlem geometrisinin ve matematiğin evrimsel sürecine çok büyük katkıda bulunmuştur.

Eskatoloji: Dünyanın sonuyla ilgilenen teoloji dalı.

Evanjelik: Geniş anlamıyla Reform döneminde Protestan kiliselerine ve onların uzantılarına; dar anlamıyla, dine bağlanmanın kişiselliğini, kilise ayinleri yerine İncil'in vaaz edilmesini, atılımcı bir misyonerliği temel alan ve kutsal metinleri tek yetki kaynağı sayan kiliselere bağlı olanlar.

Felsefe Taşı: Simyacıların temel metalleri altına dönüştüreceğine inandıkları bilinmeyen madde. Yunanca *kserion*, Arapça *el-iksir* adıyla anılan felsefe taşı (simyacı taşı), kaynaklarda "tentür" ya da "toz" olarak da geçer. Söz konusu taşın ölümsüzlük getireceğine inanılan yaşam iksirinin kaynağı olduğu düşünülür ve hastaları iyileştirdiğine, yaşamı uzattığına, ruhu canlandırdığına inanılırdı.

Fransisken Tarikatı: Ortaçağ Hıristiyan felsefesinin temsilcilerinin yetiştiği ve kurucusu İtalyan Assisili Aziz Francesco (1182-1226) olan, Hıristiyan yaşayışı ve erdemini dirilterek sapkın akımlarla savaşmak üzere kurulmuş bir tarikat. Misyonerlik etkinliklerinde de bulunan Fransiskenlerin öğrenim ve araştırma alanlarında önemli katkıları oldu.

Gassendi, Pierre: (1592-1655). Fransız bilim adamı, matematikçi ve filozof. Rönesans felsefesi içinde yer alarak "atomizm" akımının (ortaçağ skolastik dönemin benimsediği Aristoculukta yer alan "organizmacı" doğa anlayışına karşı çıkan anlayış) gelişmesinde rol oynamıştır. Mekanist bir anlayışı, diğer bir deyişle doğanın gerçeğini atomlarda ve bunların hareketlerinde aramayı önermiştir.

Gül-Haç Yandaşı (Rosicrucian): Doğaüstü felsefesini insan ilişkilerine uygulama yolunda kurulan, adını bir gül ile bir haçtan alan milletlerarası bir derneğin/tarikatın üyesi. Gül-Haç Biraderleri olarak da anılan bu üyelerin bağlı oldukları Gül-Haç Biraderliği adlı tarikatın 17. yüzyıldan önceki tarihine ilişkin güvenilir bilgi yoktur. Tarikattan söz eden en eski belge *Fama Fraternitatis* (1614; Kardeşliğin Öyküsü) adlı kitaptır.

Hobbes, Thomas: (1588-1679). Descartes felsefesinin etkisinde kalmış olmakla birlikte bunu daha materyalist bir bicimde geliştiren, etik, geometri ve tarih konularıyla da ilgilenmiş İngiliz siyaset felsefecisi. Doğa felsefesi üzerine kitabi *De Corpore*'de mekanikçi bir fizik anlayışını savunmuştur. Günümüzde doğa felsefesinden çok siyaset kuramına ilişkin yapıtlarıyla bilinir. *Leviathan* adli yapıtında, kilise karşısında bağımsızlığını elde etmiş yeni devleti Tevrat'ta adı geçen Leviathan adlı canavara benzetir ve bu canavarın siyasi ve ahlaki görevlerini toplumsal sözleşme kuramıyla temellendirmeye çalışır.

Huguenot'lar: Fransız Protestanları. 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında ortaya çıkan Protestan topluluk.

Jakobit Hareketi: İngiltere, İskoçya ve İrlanda Krallığı tahtlarına Stuart hanedanının yeniden egemen olması için mücadele vermiş siyasal hareket. Kral II. James'in tahttan indirilerek kızı Mary'nin hükümdar olmasının ardından başlayan hareket, adını Kral II. James'in isminin Latince formu olan *Jacobus*'tan almıştır.

Jansencilik: 17. ve 18. yüzyıllarda özellikle Fransa, Felemenk ve İtalya'da yaygınlaşan Katolik hareketi. Tanrı kayrasıyla insanın özgür iradesini bağdaştırma sorunundan kaynaklanan bu dinsel akımın öncüsü, Leuven Katolik Üniversitesi teologlarından, daha sonra Ypres piskoposu olan Cornelius Otto Jansen'dir (1585-1638).

Kabala: İbranicede "gelenek" anlamına gelen ve Kabbala olarak da bilinen, dilden dile geçen dinsel kaynaklarla yaygınlaşan batını Yahudi mistisizmi. Başka deyişle, İbrani felsefesinin ve söylence yazılarının toplamı. Yahudiliğin gelişmesi üzerinde derin etkileri olan Kabala metinlerinin yazılış tarihleri kesin olarak bilinmez. En eskisi evrenin yaradılışı ile ilgili olan bu metinlerin oluşması yüzyıllar sürerek ortaçağın sonuna doğru tamamlanmıştır. *Sefer Yetsira* (Yaratılış Kitabı), *Sefer ha-bahir* (Aydınlık Kitabı), *Sefer ha-temuna* (İmge Kitabı) ve *Sefer haz-zohar* (Nur Kitabı) adlarını taşıyan kitaplardan oluşan Kabala metinlerinde, ağızdan ağıza geçmiş ve uzun yıllar yazıya geçirilmemiş felsefi öğütler vardır.

Kalvencilik: Jean Calvin'in (1509-1564) görüşleri çerçevesinde kurulan bir Hıristiyanlık mezhebi. Tanrı'nın mutlak hâkimiyetine inancı esas alan mezhep, ilki Cenevre'de olmak üzere Hollanda, Fransa ve Almanya'da kurulan kiliselerde örgütlendi. Toplumsal kurumları, gelenekçi din anlayışına göre değil, Hıristiyanlığın başlangıçtaki özüne göre düzenlemeyi savundu.

Kartezyenci Korunum İlkesi: Descartes'in *Felsefenin İlkeleri* adlı yapıtında geliştirdiği hareketin momentumunun korunumu ilkesinin erken bir formülasyonu. Bu ilkeye göre cisimler dünyasındaki her değişiklik harekettir ve her hareket bir şekilde korunur veya başka bir harekete dönüşür. Örneğin birbiriyle çarpışan iki cismin çarpışmadan önceki toplam momentumu, çarpışmadan sonraki toplam momentumuna eşittir. Bu ilke daha sonra Isaac Newton'un doğa yasalarından biri olarak geliştirilecektir.

Kartezyencilik: Fransız filozof René Descartes'ın adının Latince yazılışı olan Renatus Cartesius'tan türetilen akım; felsefe ve bilimde Descartes'ın görüş ve eserlerinden kaynaklanan gelenek. Genelde beden ruh ayrımına ve Descartes'in mekanist doğa anlayışına gönderme yapar.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu: Almancada Heiliges Römisches Reich adıyla anılan, Avrupa'da 8. yüzyıldan 1806'ya kadar sürmüş olan bu İmparatorluğun toprakları başlangıçta bugünkü Almanya, Avusturya, Çek ve Slovak cumhuriyetlerinin batısı, İsviçre, Fransa'nın doğusu ve Felemenk'in yanı sıra İtalya'nın kuzey ve orta kesimlerini kapsıyordu. İmparatorluk 6 Ağustos 1806'da II. Franz'ın Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını bırakmasıyla resmen sona erdi.

Locke, John: (1632-1704) Materyalist ünlü İngiliz filozof ve siyaset kuramcısı. Felsefe ve siyaset biliminin yanı sıra matematik, fizik ve tıpla da ilgilenen Locke, 18. yüzyılın en önemli düşünürlerinden biridir. Düşünce özgürlüğünü, eylemlerimizi akla göre düzenleme anlayışını en geniş ölçüde yayan ilk düşünür olduğu için Avrupa'daki Aydınlanma ve Akıl Çağı'nın gerçek kurucusu olarak kabul edilir. Locke'un *An Essay Concerning Human Understanding* (1690; *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*, 1992) adlı kitabında açıkladığı felsefesi, insan zihninin *tabula rasa* (boş levha) olarak tarif edildiği duyumsal ve deneyime dayalı bir maddeciliktir.

Lulculuk: Katalan mistik ve şair Ramon Llull'un (1235-1316) ortaya attığı; Müslümanların, Yahudilerin ve Hıristiyanların ortak olarak benimseyecekleri ilkeler çerçevesinde üç ayrı dini, aynı dinsel ve bilimsel temelde birleştirmeyi amaçlayan düşünce sistemi.

Luthercilik: Alman teolog Martin Luther'in (1483-1546) ilkelerini temel alan bir Hıristiyanlık mezhebi olarak Protestan Reform Hareketi sonucu ortaya çıkmıştır. Almanya başta olmak üzere kuzey Avrupa ve İskandinav ülkelerinde etkin olmuştur. İncil'de dayanağı bulunmayan uygulamaları, diğer Protestan kiliseleri ile birlikte yasaklar. Katolik Kilisesi'nin yanı sıra Jean Calvin'i izleyen Reform kiliseleri ile Anglikan Kiliseler Topluluğu'nun ve Reform döneminde

ortaya çıkmış öteki mezheplerin karşısında yer alır. Lutherci kiliseler çoğunlukla "Evanjelik" adını benimserler; ama, bu ad başka anlamlarda da kullanılır. Ayrıca bkz. Evanjelik.

Malebranche, Nicolas: (1638-1715) Önde gelen Kartezyen filozoflardan Fransız Katolik papaz ve teolog. Descartes'ın töz anlayışıyla çözümleyici bir felsefe oluşturan Malebranche, Kartezyenizm ile Augustinusçu öğreti ve Yeni-Platonculuk arasında bir sentez kurmaya çalışmıştır. Aranedenci (occasionalist) görüşün önemli bir temsilcisidir. Bu görüşe göre ruh ve beden, sonlu tözler değildir, etkinlikleri yoktur; ayrı yapıları olan bu tözler arasında bağ kuran, onları etkinleştiren sonsuz töz Tanrı'dır. Malebranche'ın temel yapıtı *De la recherce de la vérité*'de (1674-75, 3 cilt; *Hakikatin Araştırılması*, 1950) ileri sürdüğü teolojik görüşleri bazı eleştirilere hedef olmuştur.

Mekanikçi Fizik Öğretisi: Evrenin bir bütün olarak düzenli ve planlı bir makine gibi işlediğini öngören fizik öğretisi. Kökeni Antik Yunanlı felsefeci Demokritos'a (İÖ. 460-370) kadar götürülebilirse de, modern felsefede 17. yüzyılda Descartes ile yeniden önem kazanmıştır. Bu görüşe göre, doğadaki bütün olay ve olgular, maddesel ya da mekanik ilkelerin sonucudur ve ancak bu ilkeler doğrultusunda açıklanabilir. Newton fiziğinin temelini oluşturan bu görüş, La Mettrie, Galilei, Descartes, Baron d'Holbach, Helvetius, ve Diderot gibi materyalistleri de derinden etkilemiştir. Bu dünya görüşü, özgürlük kavramını sorunsallaştırır; nitekim eğer her şey mekanik ilke ve yasalara göre önceden belirlenmiş ise, dünyada özgür eylemlere yer yok gibi gözükmektedir.

Newton, Isaac: (1642-1727) İngiliz fizikçi, matematikçi, astronom, mucit, filozof, ilahiyatçı. En büyük matematikçi ve bilim adamlarından biri olduğu düşünülür. Newton'un bilime en büyük katkısı mekanik alanındadır. Merkezkaç kuvvet yasası ile Kepler yasalarını birlikte ele alarak kütle çekimi yasasını ortaya koydu. Newton hareket yasaları olarak bilinen eylemsizlik ilkesi, kuvvetin kütleyle ivmenin çarpımına eşit olduğunu ifade eden yasa ve etki ile tepkinin eşitliği fiziğin en önemli yasalarındandır.

Ockham'ın Usturası: Occam'ın usturası olarak da bilinir. *Non sunt multiplicanda entia praeter necessitatem* (şeyler zorunlu olduğundan fazla çoğaltılmamalıdır) ilkesine verilen ad. Varlık konusunda bir yalınlık ve tutumluluk ilkesidir. Ortaçağ skolastik filozofu Ockhamlı William tarafından sıkça ve katı bir biçimde uygulandığı için felsefe tarihinde bu adla anılmıştır.

Organon: Aristoteles'in (İÖ 384-322) mantık kavramı açısından doğru düşünme yöntemini gerçekleştirmek üzere önerdiği 10 kategori (töz-nitelik-nicelik-bağıntı-yer-zaman-durum-iyelik-edim-edilim) günümüze değin tartışılan önemli bir felsefi problemdir. Doğa, insan ve diyalektiğe dair sorunların araştırılabilmesi için öncelikle bilimin yapısı ve işleyişi üzerine bir öğreti gereklidir. Bu öğreti mantıktır ve bilimsel bilgiyi amacına ulaştıracak yoldur. Aristoteles, bilginin ancak önermelerde kurulu olduğunu belirtir. Önerme ise iki kavramın birleştirilmesi ya da ayırt edilmesine dayalıdır. Onun buradan hareketle oluşturduğu kategoriler öğretisi de yargılarımızın konusunu ve bir nesne hakkında söylenebilecek "şey"leri belirler. Diğer bir ifade ile her yargı, belli bir nesne karşısında şu sorulara cevap verir: "Nasıl olduğu, büyüklüğü, bağıntısı, yeri, zamanı, ne durumda olduğu, neye sahip olduğu, ne yaptığı ve ne yapıldığı --töz, nitelik, nicelik, bağıntı, yer, zaman, durum, iyelik, edim, edilim". Bunlar, düşüncenin temel formlarıdır ve buradan hareketle varlığın da formlarıdır.

Palatin: Ortaçağ ve hemen sonrasında birçok Avrupa ülkesinde çeşitli resmi görevlilere verilen ad. "Saraya ilişkin" anlamına gelen Latince *palatinus* terimi başlangıçta Roma imparatorunun

sarayını koruyan görevliler ve askerler için kullanılıyordu. Palatin makamının gelişmesiyle oluşan Ren Pfalz (Palatin) Kontluğu ya da kısa biçimiyle Pfalz, İmparator I. Friedrich (Barbarossa) döneminden (1152-90) başlayarak büyük bir bölgesel güç haline geldi

Reform, Reform Hareketi, Reformculuk: Din hayatının yeniden düzenlenmesi yanında geniş anlamda 17. yüzyılda etkin olan çeşitli din akımlarını da içine alır. Bunların arasında Katolik Kilisesi'ne gösterilen tepki nedeniyle kendine yeni bir düzen vermek amacıyla giriştiği "Karşı Reformasyon" da vardır. Ayrıca Luther'in Protestanlığı, Almanya sınırları içerisinde kalmamış, yayılarak az ya da çok farklılaşmıştır. Örneğin İsviçre'de Calvin ile başlı başına bir mezhep haline gelmiş; Kalvencilik ortaya çıkmıştır. Sonra İngiltere'de yayılan Kalvencilik, burada Protestanlığın bir şekli olan Anglikanizmi ortaya koymuştur.

Serbest İmparatorluk Şehri: Freie Reichsstadt (Almanca.). Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda vassal (bağımlı) soyluların değil, bizzat imparatorun yönetiminde olan şehirlere verilen ad. Bu şehirler vergi ve askerlik konusunda bazı ayrıcalıklara sahipti.

Simya: "Alşimi" olarak da bilinen, başlangıçta kurşun ve bakır gibi soy olmayan metalleri altın ve gümüş gibi soy metallere dönüştürme girişimleri biçiminde ortaya çıkan yalancı bilim. Kimyasal işlemlere dayandığı için, zamanla kimyanın gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Socinusçuluk: "Doğal din" akımı anlayışını benimseyen mezheplerden biri. Faustus Socinus ve amcası Laelius Socinus (1525-62) tarafından kurulan Hıristiyan öğretisini rasyonalist bir görüşle temellendirmeye çalışan ve vahyin yalnız akılla uzlaştığı yönlerini esas almayı hedefleyen bir tarikat.

Stoacılık (Stoa Okulu): Helenistik çağın tipik ve en önemli felsefe öğretisidir. Kurucusu Kıbrıslı Zenon'dur (İÖ 336-264). Stoacılık Roma İmparatorluğu'nda da etkin bir felsefi yaklaşım idi. Kinik felsefesinin etkisinde kalarak gelişmiş ve gelişme içerisinde zaman zaman bu yaklaşım ile karşıtlıkları olmuştur. Ana düşüncesi "insanın bağımsızlığı" olan stoacılıkta "doğaya uygun yaşama" kavramı olarak gelen özel yaklaşım ile bağımsızlık, insan yaradılışının sosyal güdü ve duyguları ile uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Stoalı bir bilgenin ideali, kontrol edebileceği sorunlar ile kontrol edemeyeceği sorunlar arasındaki ayrımı anlayıp ilgisini kontrol edebileceği sorunlara yoğunlaştıran bir dünya vatandaşı olmaktır.

Teizm: Deizmden farklı olarak Tanrı'nın, canlı, kişilikli ve yaratmış olduğu evrene her an müdahil olduğunu savunan dini görüş. Teizmde akla uygun bir doğal din anlayışı benimsenir.

Toland, John: (1670-1722) Hıristiyanlığı her türlü sırlarından arıtarak, bütünüyle bir akıl dini haline getirme denemesini ilk gerçekleştiren 18. yüzyıl deistlerinin önderi. *Pantheistikon* (1720) adlı yapıtında, "doğal din" kültürünün taslağını çizer. Bu kültün rahibi, "bilim" olacaktır.

Vergilius: Tam adıyla Publius Vergilius Maro (İÖ 70–19) Eski Roma'nın en büyük şairi. Roma'nın efsanevi kurucusunun öyküsünü anlatan ve tanrıların yönlendirmesiyle dünyayı uygarlaştırma görevini ilan eden *Aeneis* adlı destanıyla ünlüdür.

Vesilecilik (Okasyonalizm veya Aranedencilik): Bütün olayların gerçek nedeninin Tanrı olduğunu öne süren, insani veya fiziksel neden gibi görünen bütün öbür şeylerin Tanrı'nın istencini yansıtan bir araneden olduğunu savunan öğreti.

Notlar

GİRİŞ
(Sayfa 1-14)

1 Bernard Le Bovier de Fontenelle, "Éloge de M. Leibnitz", *Histoire de l'Académie Royale des Sciences. Année 1716*. Paris: Royale, 1718, s. 94-128. Ayrıca Dutens I, xix-liii (s. xx). Çev. R. Ariew, "G. W. Leibniz, Life and Works", *The Cambridge Companion to Leibniz*. Ed. Nicholas Jolley. New York ve Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 19.

2 Leibniz to Vincentius Placcius, Mart 1696 (Dutens VI, 65).

3 Arşiv için bkz. Eduard Bodermann, *Der Briefwechsel des Gottfried Wilhelm Leibniz der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover, 1889; tıpkıbasım. Hildesheim: Olms, 1966 ve Eduard Bodermann, *Die Leibniz-Handschriften der Königlichen öfflentlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover, 1895; tıpkıbasım. Hildesheim: Olms, 1966. Leibniz'in yazılarının ve mektuplarının eleştirel derlemesini içeren sekiz dizi Kısaltınalar bölümünde sıralanmıştır.

4 Karmaşık basım tarihi için bkz. Émile Ravier, *Bibliographie des œuvres de Leibniz*, Paris: F. Alcan, 1937; tıpkıbasım. Hildesheim: Olms, 1966; katkıda bulunan Paul Schrecker, "Une bibliographie de Leibniz", *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 126 (1938): 324-46.

5 Albert Heinekamp, ed., *Leibniz-Bibliographie. Die Literatur über Leibniz bis 1980*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1984.

6 Daha yakın zamanlı literatür için bkz. Albert Heinekamp, ed., *Leibniz-Bibliographie. Die Literatur über Leibniz 1981-1990*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996; devam eden bibliyografi için bkz. http://www.leibniz-bibliographie.de.

7 Bkz. Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*. 2. baskı. Londra: G. Allen & Unwin, 1937, s. vi, xiii-xiv.

8 Bkz. Donald Rutherford, "Demonstration and Reconciliation: The Eclipse of the Geometrical Method in Leibniz's Philosophy", *Leibniz's "New System" (1695)*. Ed. Roger S. Woolhouse. Floransa: Olschki, 1996, s. 181-201.

9 Bkz. Heinrich Schepers'in Leibniz hakkındaki yazısı, *Neue Deutsche Biographie*, cilt 14, s. 125 ve A VI'ya "Einleitung"u, 4 (özellikle s. xlvii, liii, lxxxi). *Demonstrationes Catholicae* ile *scientia generalis* arasındaki ilişki hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

10 Gottschalk Eduard Guhrauer, *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz. Eine Biographie*. 2 cilt. Breslau: Hirt, 1842. 2. genişletilmiş baskı. Breslau: Hirt, 1846; tıpkıbasım. Hildesheim: Olms, 1966.

11 E. J. Aiton, *Leibniz: A Biography*. Bristol ve Boston: Adam Hilger, 1985.

12 Eike Christian Hirsch, *Der berühmte Herr Leibniz: Eine Biographie*. Münih: Beck, 2000 (karş. s. 627).

13 Willy Kabitz, *Die Philosophie des jungen Leibniz. Untersuchungen zur Entwicklungs-geschichte seines Systems.* Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1909.

14 Kurt Müller ve Gisela Krönert, *Leben und Werk von G. W. Leibniz. Eine Chronik.* Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1969, s. ix ("Eine Chronik" altbaşlığı kitabın kapağından alınmıştır).

1. BÖLÜM BİR VİZYONUN DOĞUŞU: ARKAPLAN, ÇOCUKLUK VE EĞİTİM (TEMMUZ 1646 - ŞUBAT 1667) (Sayfa 17-68)

1 Vestfalya Barışı'nın 350'nci yıldönümüne damgasını vuran büyük sergi ve konferansın bolca resimlerle süslü muazzam tutanaklarına bakınız. *1648: War and Peace in Europe.* 3. cilt, Münih: Bruckmann, 1998, ed. Klaus Bussman ve Heinz Schilling.

2 Savaşın bu yurtsal boyutu için bkz. Ronald G. Asch, *The Thirty Years War: The Holy Roman Empire and Europe, 1618-1648.* Basingstoke: Macmillan, 1997.

3 Savaşın uluslararası sonuçları için bkz. Geoffrey Parker, ed., *The Thirty Years War*, 2. baskı. Londra: Routledge, 1997. Bu boyutu vurgulayan önceki kayda değer kitaplar için bkz. S. H. Steinberg, *The 'Thirty Years War' and the Conflict for European Hegemony, 1600-1660.* Londra: Edward Arnold, 1966 ve H. G. Koenigsberger, *The Habsburgs and Europe*, 1516-1660. Ithaca: Cornell University Press, 1971, böl. "Europe's Civil War".

4 R. A. Bireley, "The Thirty Years War ad Germany's Religious War", *Krieg und Politik 1618-1648.* Ed. K. Repgen. Münih: R. Oldenbourg, 1988, s. 85-106.

5 Savaş sırasında ve savaştan hemen sonra mezhepsel uzlaşı çabalarının bağlamına oturtulmuş bir incelemesi için bkz. Howard Hotson, "Irenicism in the Confessional Age: The Holy Roman Empire, 1563-1648", *Conciliation and Confession: Struggling for Unity in the Age of Reform.* Ed. Howard Louthan ve Randall Zachman. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004, s. 228-85.

6 "Refomcu" terimi genel olarak, "Kalvenci" diye adlandırılan hâkim Protestanlığın ikinci ana akımıyla birlikte Zwinglianizm gibi bağlantılı cemaatleri ve Heidelberg İlmihali'nin tanımadığı Alman Reform geleneğini de içermektedir.

7 Savaşın patlak vermesindeki klasik örnek için bkz. Hans Knapp, *Matthias Hoe von Hoenegg und sein Eingreiffen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges.* Halle, 1902 ve Hans-Dieter Hertrampf, "Höe von Höenegg –Sächsischer Oberhofprediger 1613-1645." *Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutschen Kirchengeschichte.* [= Beiträge zur Kirchengeschichte Deutschlands, cilt 7] Berlin, 1969, s. 129-48. Bir inceleme için bkz. Bodo Nischan, "Reformed Irenicism and the Leipzig Colloquy of 1631." *Central European History* 9 (1976): 3-26, burada özellikle bkz. s. 19-25.

8 Siyasi boyut için krş. Axel Gotthard, "Politice seint wir bäpstisch": Kursachsen und der deutschen Protestantismus im frühen 17 Jahrhundert." *Zeitschrift für Historische Forschung* 20 (1993): 275-319.

9 Bkz. Detlef Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig: Ausstellung zum 350. Geburtstag von Gottfried Wilhelm Leibniz in Leipziger Alten Rathaus.* Berlin: Akademie Verlag, 1996, s. 24.

10 A.g.e., s. 82-5.

11 Leibniz'in soyluluk iddiası, atalarının Lehistanlı asil Lubeniecz (Lubienicius) ailesine dayandığı yönündeki kanısından doğmuş olabilir. Ailesinde soylular sınıfına yükselmiş tek ferdin Ağustos 1600'de soylu olmuş uzak bir akrabası olan çocuksuz Paul von Leubnitz olduğu gö-

rülmektedir. Krş. bu kitapta kısım II, böl. 7, not 42; Pertz I, 4, 165; Ernst Kroker, "Leibnizens Vorfahren." *Neues Archiv für Sächsische Geschichte* 19 (1898): 315-38 (burada s. 315, 337).

12 Bkz. *Selbstschilderung* (Pertz I, 4, 165; bu otobiyografik hatırat ayrıca şu başlık altında yayımlanmıştır: *Vita Leibnitii a se ipso breviter delineata in Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*. Ed. A. Foucher de Careil. Paris: Auguste Durand, 1857, s. 379-386 ve Gottschalk Eduard Guhrauer, *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz. Eine Biographie*. 2 cilt. Breslau: Hirt, 1842. genişletilmiş 2. baskı. Breslau: Hirt, 1846. (yeni basım Hildesheim: Olms, 1966), II, Anmerkungen, s. 52-8); Kroker, "Leibnizens Vorfahren", s. 315-38; Kurt Müller, "Gottfried Wilhelm Leibniz. Sein Leben und Wirken", *Leibniz. Sein Leben, Sein Wirken, Seine Welt*. Ed. Wilhelm Totok ve Carl Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 8-10; Rudolph Fischer, "Der Name Leibniz", *Leipziger Namenkundliche Beiträge II*. Berlin, 1968 (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie des Wiss. Cilt 113. 4. nüsha), s. 7-18 (özellikle s. 10-11); Arndt Richter ve Weert Meyer, "Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Pedigree and Ancestors." *Knowledge Organization* 23 (1996): 103-6. Fischer V. Davídek'in sunduğu bu teze karşı çıkar, "G. W. Leibniz oriundus Lipnicky." *Revue internationale d'onomastique* 17 (1965): 93-8, buna göre soyadı "Leibniz" Slav dilindeki nehir ve mekân adı "Lipnica"dan (veya Çekçe'deki "Lipnice") gelmektedir.

13 "Leibniz" adı en azından Mayıs 1671'den sonra genç Gottfried Wilhelm tarafından kullanılmıştır. Bkz. Müller, "Gottfried Wilhelm Leibniz", s. 7.

14 Otto Rudert, "Der Raid des Grafen Holck im Jahre 1633", *Schiften Vereins für de Geschichte Leipzigs*. Cilt 16. Leipzig: Selbstverlag des Vereins, 1933, s. 47.

15 Krş. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 50-51 ve Wilhelm Stieda, *Professor Friedrich Leubnitz, der Vater des Philosophen*. Leipzig: Teubner, 1917.

16 *Selbstschilderung* (Pertz I, 4, 165-6).

17 Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 51-3.

18 Pertz I, 4, 173.

19 Bkz. Willy Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts* 2 (1912), s. 166.

20 Bkz. A I, 1, N. 157.

21 Bkz. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 54-6 ve Paul Schrecker, "G.-M. Leibniz. Lettres et fragments inédits", *Revue philosophique de la France et de l'Étranger* 118 (1934): 5-134 (Leibniz'in üvey kardeşi Johann Friedrich'e 1669'da yazdığı iki mektup hakkında Simon Löffler'in kapsamlı notları için bkz. s. 57-83).

22 Örneğin bkz. Johann Friedrich Leibniz'den Leibniz'e, 7 Eylül 1680 (A I, 3, 601-2). Krş. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 53-4.

23 Bkz. Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 57-8, 65-83.

24 Bkz. Johann Friedrich Leibniz'den Leibniz'e, 3 Mayıs 1692 (A I, 8, 605-6) ve 11 Ekim 1692 (A I, 8, 616).

25 Bkz. Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 82, alıntı Matthew 7:1.

26 Bkz. Leibniz'den Johann Friedrich Leibniz'e, 30 Nisan 1669 ve 5 Ekim 1669 (Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", sırasıyla s. 57, 67)

27 Mainz mahkemesinin hoşgörülü tavrı için bkz. Paul Wiedeburg, *Der Junge Leibniz. Das Reich und Europa*. 1. Kısım: Mainz. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1962, cilt I, s. 69-71 ve Ursula Goldenbaum, "Transubstantiation, Physics and Philosophy at the Time of the *Catholic Demonstrations*", *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676*. Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 88-9.

28 Özellikle bkz. Pertz I, 4, 173; *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*, s. 386; *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 510-11); A VI, 4, 264-5.

29 Bkz. Döring'in bu tarih yazımı geleneğiyle ilgili veciz incelemesine, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 15-17. Döring'in işaret ettiği kayda değer istisnalar, Kabitz, "Die Bildungsdeschichte des jungen Leibniz", s. 165; Heinz-L. Matzat, "Die Gedankenwelt des jungen Leibniz", *Beiträge zur Leibniz-Forschung*. Ed. G. Schischkoff. Reutlingen: Gryphius-Verlag, 1947, s. 38-9; Kurt Huber, Leibniz. Münih: Oldenbourg, 1951, s. 15-16.

30 Özellikle bkz. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 15-17.

31 Bkz. Arno Siefert, "Das höhere Schulwesen: Universitäten und Gymnasien", *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte*. Ed. Christa Berg v. d. Cilt I: *15. bis 17. Jahrhundert*. Ed. Notker Hammerstein. Münih, 1996, s. 197-374, burada özellikle bkz. s. 284-312.

32 Bkz. Georg Erler, *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig* (1559-1809). 3 cilt, Leipzig: Giesecke ve Devrient, 1909, cilt 2, s. 235.

33 Krş. Emil Dohmke, "Die Nikolaischule su Leipzig im siebzehnten Jahrhundert", *Progmamm des Nicolaigymnasiums in Leipzig*. Leipzig: Edelmann, 1874, s. 22-31; Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 168-9; Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 57-9.

34 Alman halkı arasındaki dinsel cehalete çare bulmak için yazılmış Luther'in muazzam etki yapmış eseri *Kleiner Katechismus* (1529) sadece özgün Almancasıyla değil ayrıca Latince ve Yunanca çevirileriyle Nikolaischule'de özenle incelenmiştir (krş. Dohmke, "Die Nikolaischule zu Leipzig im siebzehnten Jahrhundert", s. 23, 26). Leonhard Hutter'in *Compendium locorum theologicorum ex scipturis sacris et libro concordiae collectum*'u (1610) katı Lutherci öğretilerin tam ve etkili bir sunumu olarak hemen kendine yer açtı.

35 Krş. Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 171; Dohmke, "Die Nikolaischule zu Leipzig im siebzehnten Jahrhundert", s. 35-8.

36 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 166-7).

37 A. g. e., 165-6.

38 A. g. e., 166. Krş. Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 169-70.

39 Pertz I, 4, 173; A IV, 4, 16.

40 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 166). Krş. "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 169-70.

41 Krş. Selbstchilderung (Pertz I, 4, 166-7).

42 Krş. E. François, "Géographie du livre et réseau urbain dans l'Allemagne moderne", *La Ville et l'innovation*, Paris, 1987, s. 59-74.

43 Krş. A I, 3, xlv; Sabine Knopf ve Volker Titel, *Der Leipzig Gutenbergweg. Geschichte und Topographie einer Buchstadt*. Leipzig: Sax-Verlag Buecha, 2001, s. 14-15.

44 *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 510-11).

45 Bkz. *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 167); *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*, s. 381; *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 510-11); Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 10 Ocak 1714 (GP III, 606).

46 Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 10 Ocak 1714 (GP III, 606).

47 Bkz. *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 167), "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 171; Kurt Müller ve Gisela Krönert, *Leben und Werk von Gottfried Wilhelm Leibniz, Eine Chronik*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1969, s. 5.

48 Bkz. Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 514-27).

49 En azından bu aşamada Leibniz'in Aristo hakkında birinci elden bilgi sahibi olduğu şüphelidir. Aristocu geleneğin doğurduğu değişik doğruluk derecelerine sahip ders kitaplarının bolluğu içinde küçük Leibniz'in Aristoteles'i tanımış olması daha makuldür.

50 Bkz. Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 516-17) ve *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 167-8).

51 Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 517). Ayrıca bkz. Leibniz'den F. W Bierling'e, 7 Temmuz 1711 (GP VII, 496).

52 Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 516, 517).

53 Krş. Wilhelm Risse, *Die Logik der Neuzeit*. 2 cilt. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann, 1964-70; Wilhelm Risse, *Bibliographia logica: Verzeichnis der Druckschriften zur Logik mit Angabe ihrer Fundorte*, cilt I: 1472-1800. Hildesheim: Olms, 1965.

54 Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 517).

55 Krş. Ann Moss, *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought*. Oxford: Clarendon Press, 1996.

56 Leibniz'den F. W. Bierling'e, 7 Temmuz 1711 (GP VII, 496). Ayrıca bkz. Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696 (GP VII, 517).

57 Bu gelenek hakkında en yeni ve kapsamlı çalışma için bkz. Howard Hotson, *Commonplace Learning: Ramism and Its German Ramifications, 1543-1630*. Oxford: Oxford University Press, 2007.

58 Johann Heinrich Alsted, *Encyclopaedia septem tomis distincta*. 2 cilt 7 nüsha. Herborn, 1630. Howard Hotson, *Johann Heinrich Alsted 1588-1638: Between Renaissance, Reformation, and Universal Reform*. Oxford: Clarendon Press, 2000, Orta Avrupa Protestan akademik topluluğunun düşünceleri, kurumları ve bireyleri hakkında ilk bütüncül çalışmadır.

59 Herborn Akademisi üzerine bkz. Gerhard Menk, *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660): Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Kalvinismus in Zeitalter der Gegenreformation*. Weisbaden: Selbstverlag der Historischen Kommission für Nassau, 1981. Bu post-Ramist geleneğin sonraki evreleri için bkz. Howard Hotson, *The Reformation of Common Learning: Post-Ramist Method and the Reception of the New Philosophy, 1618-1670*. Oxford: Oxford University Press, yayımlanacak.

60 Bkz. Georg Voigt, "Über den Ramismus an der Universität Leipzig", *Berichte über der Verhandlungen der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse*, 40 (1888): 31-61.

61 S. J. Walter Ong, *Ramus and Talon Inventory: A Short-Title Inventory*. Cambridge, MA: Harward University Press, 1958 baskısındaki listede Leipzig'de basılmış tek bir Ramist eser adı yer almaktadır: *Rhetorica* 1668'in (no. 173) bir baskısı.

62 Üniversite için bu bölümde Thomasius'un eklektisizmiyle ilgili tartışmaya bakınız.

63 Bkz. G. W. Leibniz'den üvey kardeşi Johann Friedrich Leibniz'e, 26 Aralık 1684 (A I, 4, 680-81). Bartholomäus Keckermann, *Opera omnia*, 2 folyo cilt. Cenevre, 1614. Johannes Althusius (1557-1638), *Dicaeologicae libris tres, totum et universum jus ... methodicé complectentes*. Herborn, 1617, 1618; Frankfurt am Main, 1649. Bisterfeld için aşağıya bakınız. Ayrıca bu yarı-Ramist gelenekten eserler içinde 1594 ile 1605 yılları arasında Herborn'da hukuk profesörlüğü yapmış Anton Matthaeus'un (1564-1637) ve Heidelberg'de Keckermann'ın editörü ve dostu ve Steinfurt'ta Timpler'in öğrencisi olan felsefeci Johann Rudoplh Lavater'in (ölümü 1625) eserleri de yer almaktadır. Matthaeus'un *Collegia Juris*'i (Franekerae 1647) Leibniz'in kütüphanesine Kasım 1664'te (krş. A VI, 2, 20) gelmişti. Diğer ayrıntılar için bkz. Hotson, *Commonplace Learning*, s. 120, 163-4, 209.

64 Açıklama notları için bkz. A VI, 2, N. 26/1, N. 26/3, N. 26/4 ve A VI, 1, N. 7.

65 Bkz. A VI, 1, 74; A VI, 1, 275, 279, 290, 323; *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 171).

66 Bkz. A VI, 1, 74 ve Gerda Utermöhler, "Die Literatur der Renaissance und des Humanismus in Leibniz' privater Büchersammlung", *Leibniz et la renaissance*. Ed. Albert Heinekamp. Weisbaden: Franz Steiner Verlag, 1983, s. 221-38; ayrıca krş. Nelly Bruyère, "Leibniz, lecteur de Ramus", *Leibniz et la renaissance*. Ed. Albert Heinekamp. Weisbaden: Franz Steiner Verlag 1983, s. 157-73.

67 Bunlar Leibniz'in hatıratında sıralanan yazarlardır (aşağıdaki nota bakınız).

68 Bkz. *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 510-11); *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 167); *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*, s. 381; Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 10 Ocak 1714 (GP III, 606).

69 Bkz. *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 511).

70 Bkz. Leibniz'den Gabriel Wagner'e, 1696, GP VIII, 517.

71 Bkz. *De numeris characteristicis ad linguam universalem constituendam*, bahar-yaz 1679* (A VI, 4, 265). Guhrauer, *Leibniz*, I, s. 20'den sonrası bu projenin doğuşunu Leibniz'in lise yıllarının sonuna dayandırır; Kabitz'e göreyse üniversite yıllarında bu proje doğmuştur (bkz. Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 173).

72 Bkz. *Dissertatio de Arte Combinatoria*, 1666 (A VI, 1, 199). Alsted ve Bisterfeld'in temsil ettiği geleneğin önemini başka hususlarla birlikte öğrenmek için bkz. Catherine Wilson, *Leibniz's metaphsics. A historical and comparative study*, Princeton: Princeton University Press / Manchester: Manchester University Press, 1989, 1. bölüm. Alsted'in ansiklopedi planlarının tümleşik boyutu için bkz. Hotson, *Alsted*, özellikle s. 168-70, 172-6, 226.

73 Sırasıyla, A VI, 1, 160 ve A VI, 1, 151. Leibniz, yazarlarının ölümünden sonra 1657'de Leiden'de yayımlanmış her iki kitabı da okumuştur.

74 Bkz. *Dissertatio de Arte Combinatoria*, 1666 (A VI, 1, 199).

75 Bkz. Massimo Mugnai, "Dee Begriff der Harmonie als metaphysische Grundlage der Logik und Kombinatorik bei Johann Heinrich Bisterfeld und Leibniz", *Studia Leibnitiana* 5 (1973): 43-73; Donald Rutherford, *Leibniz and the Rational Order of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 36-40; Maria Rosa Antognazza, *"Debilissimae Entitates?* Bisterfeld and Leibniz's ontology of relations", *The Leibniz Review* 11 (2001): 1-22.

76 Bkz. Heikki Mikkeli, *An Aristotelian Response to Renaissance Humanism: Jacopo Zabarella on the Nature of Arts and Sciences*. Helsinki, 1992; Hotson, *Commonplace Learning*, özellikle, s. 137-40.

77 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 168, 171). Ayrıca bkz. Leibniz'den Nicholas Rémond'a, 10 Ocak 1714 (GP III, 606); arka plan için bkz. E. Lewalter, *Spanisch-jesuitische und deutsch-lutherische Metaphysik des 17. Jahrhunderts*. Hamburg, 1935.

78 Bkz. *Théodicée* (1710), "Preface" (GP VI, 43).

79 Bkz. Leibniz'den Daniel Ernst Jablonski'ye, 2 Şubat 1700 (A I, 18, 322). Konuşmanın bu yanı için bkz. Otto Ritschl, *Dogmengenschichte des Protestantismus: Grundlagen und Grundzüge der theologischen Gedenken- und Lehrbildung in den protestantischen Kirchen*. 4 cilt. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1908-27, 4. cilt, s. 106-56; Hans Leube, *Kalvinismus und Luthertum im Zeitalter der Orthodoxie*. Leipzig: A. Deichert, 1928, s. 107-10; Hans W. Weber, *Reformation, Orthodoxie und Rationalismus*. Gütersloh: Bertelsmann, 1951, 2. Kısım, s. 98-175.

80 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 170-171).

81 Bkz. A I, 18, N. 194 (*Vorausedition*).

82 Bkz. *Théodicée*, "Preface" (GP VI, 43).

83 Calixt'e harika bir giriş için bkz. Johannes Wallmann, "Zwischen Reformation und Humanismus: Eigenart und Wirkungen Helmstedter Theologie unter besondere Berücksichtung Georg Calixts", *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 74 (1977): 344-70. Reformcu uzlaşmacılıkla kıyaslama için bkz. Hotson, "Irenicism in the Confessional Age", özellikle s. 210-11.

84 Krş. Heinz Staemmler, *Die Auseinandersetzung der kursächsischen Theologen mit dem Helmstedter Symkretismus: Eine Studie zum "Consensus repetitus fidei vere Lutheranae" 1655) und den Diskussionen um ihn. Waltrop*: Spenner, 2005; Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 82-5.

85 Krş. Arno Seifert, *Der Rückzug der biblischen Prophetie von der neueren Geschichte. Studien zur Geschicte der Reichstheologie des frühneuzeitlichen Protestantismus*. Viyana ve Köln: Böhlau, 1990.

86 Kıyaslamalı kayıt bilgileri için bkz. Franz Eulenburg, *Die Frequenz der deutschen Universitäten*. Leipzig, 1904; yeni baskı Berlin, 1994. Ayrıca bkz. Emil Friedberg, *Die Leipziger Juristenfakultät ihre Doktroren und ihr Heim*. [= *Feschrift zur Feier des 500 jährigen*

Bestehens der Universität Leipzig, cilt 1]. Leipzig, 1909, s. 51-3; Lother Rathmann, ed., *Alma Mater Lipsiensis. Geschichte der Karl-Marx-Universität Leipzig*. Leipzig, 1984, s. 72-5.

87 Christia Mercer Leibniz'in düşünsel gelişiminde öğretmenlerinin "uzlaştırıcı eklektisizminin" önemini vurguluyor. Bkz. "The Young Leibniz and His Teachers", *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676*. Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluver, 1999, s. 19-40 ve *Leibniz's Metaphysics*, özellikle s. 32-9. Leibniz'in öğretmenleri ve onların eklektisizmi için bkz. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 73-6, 85; Ulrich G. Leinsle, *Reformversuche protestantischer Metaphysik im Zeitalter des Rationalismus*. Augsburg: Maro Verlag, 1988, s. 20-26, 63-67, 139-49; Henri Joly, "Thomasius et l'Université de Leipzig pendant la jeunesse de Leibniz", *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 6 (1878): 482-500.

88 Bkz. Joly, "Thomasius", s. 484.

89 Krş. Mercer, "The Young Leibniz and His Teachers", özellikle s. 27 ve 35 ve Christia Mercer, *Leibniz's Metaphysics: Its Origins and Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 203-4.

90 *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, 511) ve Leibniz'den Simon Foucher'ye, 1675 (A II, 1, 247). Ayrıca bkz. Joachim Friedrich Feller, ed. *Otium Hanoveranum sive, Miscellanea ex ore & schedis illustris viri, piae memoriae, Godofr. Guilielmi Leibnitii*. Lipsiae: Impensis Joann. Christiani Martini, 1718, s. 164 ve Yvon Belaval, "Premières animadversions de Leibniz sur les *Principes* de Descartes", *Mélanges Alexandre Koyré t, II: L'aventure de l'esprit*. Paris: Hermann, 1964, s. 29-56.

91 Bunlar Daniel Stahl'ın *Compedium Metaphysicae in XXIV Tabellas redactum* ve Thomasius'un *Philosophia Practica* (A VI, 1, N. 2 ve 3). Leibniz'in Gassendi ve Hobbes'la erken tanışması için bkz. Konrad Moll, *Der junge Leibniz*, 3 cilt. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1978-96 (özellikle bkz, II. ve III. cilt).

92 Bkz. Daniel Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", *Leibniz: Critical and Interpretative Essays*. Ed. Michael Hooker. Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 160.

93 Bkz. A I, 14, 224 ve GP III, 606. Her iki mektupta da Leibniz bu olayı on beş yaşına, yani liseyi bitirip üniversiteye başladığı yıla dayandırır. Bu tarih, onun tercihini bu tür Aristoculuğun bir reddi olarak okuyan yorumcular tarafından tartışmaya açılmıştır. Bu yoruma karşı çıkıp Leibniz'in Rosental düşünme seanslarının zamanıyla ilgili söylediklerini destekleyen Mercer konuyu ikna edici şekilde ele alıyor, *Leibniz's Metaphsics*, s. 24-49. Thomas Burnett'e yazdığı mektupta Leibniz tercihini "Aristo ile Democritus" arasında, yani (1669 tarihli *Confessio Naturae contra Atheistas* adlı metinde açıkladığı gibi), "Galileo, Bacon, Gassendi, Descartes, Hobbes ve Digby gibi parçacık filozofları" arasında yaptığını belirtir (A VI, 1, 490).

94 1697, GP III, 205: "Düşünmeye çok erken başladım ve Aristo ile Democritus arasında bir tercihte bulunmak için tüm gün ağaçlıkta dolaştığımda on beşime yeni basmıştım."

95 1714, GP III, 606: "İkinciler ekolünü (*ecoles triviales*) bitirdikten sonra modernlere eğildim ve tözel formları savunmaya devam edip etmeyeceğime karar vermek için Leipzig'in eteklerinde Rosental adındaki bir ağaçlıkta bir başıma dolaştığımı hatırlıyorum."

96 GP III, 606.

97 Krş. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 160.

98 GP IV, 478. Vurgular eklendi. Krş. Mercer, *Leibniz's Metaphsics*, s. 25.

99 Aşağıda not 111'deki metne bakın.

100 Bu yorum, bu olay için sonraki bir tarihi öne sürme çabalarına karşı Leibniz'in orijinal tarihini benimsemede ve daha önemlisi, genç Leibniz'in Aristoteles'ten aldığı çok önemli düşünceleri mekanikçilikle uzlaştırmaya gerçekte ta başından niyetlendiği sonucuna varmada Christia Mercer'in önemli kitabıyla uyuşmaktadır. Öte yandan öncelikle bu süreç içinde Thomasius'a atfedilen rol konusunda ise fikir ayrılığına düşmektedirler.

101 Krş. Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 27, 45.

102 *Confessio Naturae contra Atheistas*, 1669 (A VI, 1, 489-90) ve Leibniz'den Rémond'a, Ocak 1714 (GP III, 606). Ayrıca bkz. *Discours de Métaphysique* (*Metafizik Üzerine Konuşma*, 1949), 1686 (A VI, 4, 1542-3); Leibniz'den Arnauld'ya, 14 Temmuz 1686 (GP II, 58); *Système nouveau de la nature*, 1695 (GP IV, 478).

103 Krş. Maria Rosa Antognazza, "Leibniz and the Post-Copernician Universe. Koyré Revisited", *Studies in History and Philosophy of Science*. 34 (2003): 309-27 (özellikle s. 312-15).

104 Bkz. Scherzer'in Lutherci mezhebin geleneksel düşmanları Katolikler, Protestanlar ve Socinusçulara karşı yazdığı ünlü polemik yazıları (*Heptas Catholica, se de Catholico, quatenus fidei et ecclesiae tribuitur, VII. dissertationes academicæ*. Leipzig: Typis Christiani Götzi, 1683; *Anti-Bellarminus*. Leipzig, 1703; *Collegium anti-Calvinianum*. Leipzig: Zschau, 1704; *Collegium anti-socinianum*. Leipzig: F. Lanckisius, 1672). Krş. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 75, 85.

105 Comenius üzerine en son çalışma için bkz. Werner Korthaase, Sigurd Hauff ve Andreas Fritsch, ed. *Comenius und der Weltfriede*. Berlin: Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2005. Alman Protestan arka planı için bkz. Hotson, "Irenicism"; Hotson, *Alsted*, s. 125-6, 133-5, 197.

106 Ramus'ta Platonculuk için bkz. Nelly Bruyère, *Méthode et dialectique dans l'oeuvre de la Ramée*. Paris: J. Vrin, 1984. Sonraki Ramist ve yarı-Ramist eklektisizm için krş. Hotson, *Commonplace Learning*, özellikle s. 107-8, 225-46, 284-6.

107 Krş. Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 33, 37, 51.

108 Wilhelm Schmidt-Biggmann, *Topica Universalis: eine Modellgeschichte humanistischer und barocker Wissenschaft*. Hamburg: Meiner, 1983, s. 107-13; Hotson, *Alsted*, özellikle s. 39-65, 82-109, 144-81.

109 Krş. Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 32-8.

110 Krş. Jakob Thomasius, *De Sectarum Conciliationibus Praemissa Disputationi, habitae Anno 1688, d. 20. Junii. De Quaestione: an Deus sit materia prima? Resp. Joh. Friderico Hekelio, Gerano*. Jakob Thomasius, *Praefationes sub auspicia Disputationum suarum in Academiâ Lipsiensi, recitatae, Argumenti varii*. Lipsiae: Apud Johann. Fuhrmannum & Matthaeum Ritterum, 1681, s. 413-17 (özellikle s. 416). Ayrıca bkz. *Adversus Philosophos Novantiquos*. Jakob Thomasius, *Dissertationes LXIII: argumenti magnam partem ad historiam philosophicam & ecclesiasticam pertinentes*. Halae Magdeburgicae: Impensis J. F. Zeitleri, 1693 ve Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 67-8.

111 Genel olarak Hollanda geleneği için bkz. C. Louise Thijssen-Schoute, *Nederlands cartesianisme*. Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitg. Mij., 1954; Edward G. Ruestow, *Physics in 17th and 18th-Century Leiden*. The Hague: M. Nijhoff, 1973, özellikle s. 44-66; Theo Verbeek, "Dutch Cartesian Philosophy", *A Companion to Early Modern Philosophy*. Ed. Steven Nadler. Oxford: Blackwell, 2002, s. 167-82. Clauberg ve Duisburg için bkz. Francesco Trevisani, *Descartes in Germania. La ricezione del cartesianismo nella Facoltà filosofica e medica di Duisburg 1652-1703*. Milan, 1992; Theo Verbeek, ed. *Johannes Clauberg (1622-1665) and Cartesian Philosophy in the Seventeenth Century*. Dordrecht: Kluwer, 1999. Onların Leibniz ile olan ilişkileri için bkz. Jean-Christophe Bardout, "Johannes Clauberg", *A Companion to Early Modern Philosophy*. Ed. Steven Nadler. Oxford: Balckwell, 2002, s. 130; Christia Mercer, "The Seventeenth-Century Debate between the Moderns and the Aristotelians: Leibniz and Philosophia Reformata", *Studia Leibnitiana supplementa* 27 (1990): 18-29; Mercer, "Clauberg, Corporeal Substance, and the German Response", *Johannes Clauberg*. Ed. T. Verbeek. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 147-59; Mercer, "Mechanizing Aristotle: Leibniz and Reformed Philosophy", *Studies in Seventeenth-Century European Philosophy*. Ed. M. A. Stewart. Oxford: Clarendon Press, 1997, s. 117-52; Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 124 n. 83.

112 Muhtemelen 1660'larda yazılmış Leibniz'in notu için bkz. Alexandre Foucher de Careil, *Mémoire sur la philosophie de Leibniz*, Paris: F. R. de Rudeval, 1905, 1. Kısım, s. 6-7. Krş. Mercer, Leibniz's Metaphysics, s. 43.

113 Bkz. A II, 1.

114 A VI, 1, 7.

115 Bkz. *Discours de Métaphysique*, 1686 (A VI, 4, 1541) ve Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, tarihsiz (GP II, 131). Krş. Aiton, *Leipniz*, s. 14.

116 A VI, 1, 11. J. A. Cover ve John O'Leary-Hawthorne'nin *Disputatio Metaphysica de Principio Individui* üzerine ayrıntılı bir tartışması için bkz. *Substance and Individuation in Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 26-50.

117 Leibniz'in düşüncesinin gelişiminde Weigel'in önemi için bkz. Moll, *Der junge Leipniz*, 1. cilt.

118 Krş. Mercer, "The Young Leibniz and His Teachers", özellikle s. 27 ve 35 ve Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 203-4.

119 Özellikle Weigel'in *Analysis Aristotelica ex Euclide Restituta*, 1658 adlı kitabına bakınız.

120 Krş. Guhrauer, *Leibnitz*, 1. cilt, s. 33; Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 40-41; A VI, 2, 4.

121 Elimizdeki taslak için bkz. A VI, 2, N. 24.

122 Bir giriş için bkz. Margreet Ahsmann, "Teaching in Collegia: The Organisation of Disputationes at Universities in the Netherlands and Germany during the 16th and 17th Centuries", A. Romano, ed. *Università in Europa. Le istituzioni universitarie dal Medio Evo ai nostri giorni*. Soveria Mannelli: Rubbettino, 1995, s. 99-114.

123 Bu *collegia* (toplantılar) Alsted'in çevresindeki eğitimin çok genel bir özelliği olabilir. Alsted, *Panacea philosophica*, Herborn, 1610, s. 40'ta onlar Johannes Sturm'a atfedilir, *Academicae Epistolae*. Strasbourg: Rihel, 1569 ve Keckermann, *De modo discendi* (bkz. *Opera omnia*, 2. cilt). Söz konusu toplantılar Aulus Gellius'un kullandığı derleme yönteminden sonra *collegia* (veya *loci communes*) *Gelliano* olarak adlandırıldı. Bkz. Hotson, *Commonplace Learning*, s. 241-2.

124 Leibniz'den Johann Friedrich Leibniz'e, 26 Aralık 1684 (A I, 4, 681). Leibniz muhtemelen Leipzig ve Jena *collegia*'sına dair anılarını birleştirdiği mektubunda "Manuscripta ut Collegii quaerentium"u belirtmektedir.

125 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 7 ve Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 87. Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des junges Leibniz", s. 181-2'de hukukta lisans derecesini ancak Eylül 1665'te almasına dayanarak Leibniz'in hukuk tahsiline, felsefede yüksek lisans yaptıktan sonra (7 Şubat 1664) başladığını öne sürüyor. Öte yandan üniversite yönetmeliği hukuk fakültesinde öğrencilerden lisans derecesinden önce iki yıllık eğitimi öngördüğünden (krş. E. Friedberg, *Die Leipziger Juristenfakultät, ihre Doktoren und ihr Heim, 1409-1909*, Leipzig 1909, s. 142), Leibniz'in fakülteden mezuniyet tarihi, Kabitz'in görüşünün tersine hukuk tahsilinin başlangıcının 1663 yılının sonbaharına denk düştüğünü gösteriyor.

126 Bkz. Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 88.

127 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 168-9).

128 Bkz. A VI, 1, 362.

129 Bkz. A VI, 1, xiv ve Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 179.

130 Bkz. A VI, 1, N. 4 (özellikle s. 83 ve 89) ve Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 46.

131 Bkz. *Specimina Juris*, 1667-9 (A VI, 1, N, 11). A VI, 1, N. 4, N. 5, N. 6 ve N. 9'un gözden geçirilmiş hallerini içeriyor.

132 Leibniz'in bu kayba nasıl tepki verdiğine dair bir kaynak yok elimizde.

133 Bkz. A II, 1, N. 2.

134 Tez 1669'da *Specimina Juris*'te (A VI, 1, N, 11) bu başlıkla yeniden yayımlandı.

135 Bkz. A VI, 1, N. 5 ve N. 6

136 Bkz. A VI, 1, N. 8.
137 Bkz. A VI, 1, 228.
138 Leibniz Llull'un Strasbourg'da 1598'de yayımlanan *Opera* adlı kitabında bulunan birleştirme yöntemiyle yazılmış çalışmaların elbette farkındaydı (bkz. *De Arte Combinatoira*, A VI, 196). Ayrıca krş. Ramon Llull, *Ars Magna generalis ultima*, Venedik, 1480.
139 Llull'un çizelgesi Louis Couturat tarafından *La logique de Leibniz*, 1901, s. 541'de yeniden düzenlendi. Ayrıca bkz. Couturat, *La logique de Leibniz*, s. 36-9; E. W. PLatzeck, "Gottfried Wilhelm Leibniz y Raimundo Llull", *Estudios Lulianos* 16, no. 2-3 (1972): 1-193 (özellikle s. 130-42); Wolfgang Hübener, "Leibniz und der Renaissance-Lullismus", *Leibniz et la Renaissance*. Ed. Albert Heinerkamp. Weisbaden: Frans Steiner Verlag, 1983, s. 103-12.
140 Krş. Schmidt-Biggemann, *Topica Universalis*, s. 107-13; Hotson, *Alsted*, özellikle s. 39-50, 82-94, 150, 163-77.
141 Krş. Platzeck, "Gottfried Wilhelm Leibniz y Raimundo Llull", s. 133-6; Couturat, *La logique de Leibniz*, özellikle s. 35, 49; A VI, 2, 548.
142 A II, 1, 5.
143 A II, 1, 160.
144 Bkz. *Meditationes de Cognitione, Veritate, et Ideis*, Kasım 1684 (A VI, 4, 585-92).
145 Krş. Couturat, *La logique de Leibniz*, s. 48-50 ve Massimo Mugnai, *Introduzione alla filosofia di Leibniz*, Turin: Einaudi, 2001, s. 246-7.
146 Thomas Hobbes, *Elementorum philosophiae sectio prima de corpore*. Londra, 1655. Pars 1: *Computatio sive Logica*, Caput I "De Philosophia", § 2.
147 Bu listeyi Massimo Mugnai'ye borçluyum.
148 Leibniz, *Dissertatio de Arte Combinatoria* (A VI, 1, 199).
149 A VI, 2, 549.
150 Bkz Leibniz'den Cizvit Ferdinand Orban'a, 24 Eylül 1712 (LBr 699, Bl. 61-2; Hübener'de yayımlandı, "Leibniz un der Renaissance-Lullismus", s. 111-112).
151 Bkz. Kabitz, "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz", s. 182-4 ve Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 90-93.
152 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 169).
153 Adam Rechenberg'den Leibniz'e, 15 Ocak 1708 (LBr 757).
154 Leibniz'den Adam Rechnberg'e, Ocak sonu, 1708 (LBr 757, Bl. 2).
155 Bkz. A VI, 1, N. 9. Ayrıca krş. A VI, 2, 552.
156 Özellikle bkz. A VI, 1, 236-40.
157 Bkz. *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 169-70); A IV, 4, 16 ve 80.
158 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 170).
159 Bkz. *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung* (A VI, 2, N. 59).
160 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 171).

2. BÖLÜM VİZYON GENİŞLİYOR: NÜRNBERG, FRANKFURT VE MAINZ (MART 1667 - MART 1672) (Sayfa 69-116)

1 Bkz. A I, 4, 672.
2 Bkz. Johann Georg Eckhart, *Lebensbeschreibung des Freyherrn von Leibnitz, Journal zur Kunstgenschichte und zur allgemeinen Literatur*. Ed. Chr. G. von Murr. Nürnberg 7 (1779): 123-321 (burada s. 137) (yeni baskısı J. A. Eberhard ve J. G. Eckhart, *Leibniz-Biographien*. Hildesheim: Olms, 2003).

3 Krş. George M. Ross, "Leibniz and the Nuremberg Alchemical Society". *Studia Leibnitiana* 6 (1974): 222-48. Ross, Nürnberg Cemiyeti'nin Gül-Haç yandaşı [bkz. Sözlükçe] olduğu miti dahil bir dizi haksız spekülasyonu bertaraf ediyor. Leibniz ve simya için ayrıca bkz. George M. Ross, "Alchemy and the Development of Leibniz's Metaphysics", *Theoria cum Praxi, Atken des III. Internationaler Leibniz-Kongresses.* Cilt 4 (Naturwissenschaft, Technik, Medizin, Mathematik). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1982, s. 40-45.

4 Bkz. Leibniz'den Gottfried Thomasius'a, 17 Aralık 1696 (alıntı ve çeviri kaynağı için bkz. Ross, LBr 925, Bl. 13r, "Leibniz and the Nuremberg Alchemical Society", s. 241-2) ve Leibniz, *Oedipus Chymicus, Miscellanea Berolimensia* I (Berlin 1710), s. 22. Ayrıca bkz. Bodemann, *Briefwechsel*, s. 337.

5 Bu Leibniz'in 1704 tarihli el yazması hatıratıydı (LH XIII 27 Bl. 109*v*).

6 *Kürzere Fussung des Vertrags vor Kaiser Leopold I*, Eylül'ün ikinci yarısı 1688 (A IV, 4, 80). Ayrıca bkz. A IV, 4, 16.

7 *Selbstchilderung* (Pertz I, 4, 169).

8 Bkz. A IV, 2, xviii.

9 Bkz. A I, 4, 672.

10 Johann Philipp von Schönborn'un becerikli politikası ve birleştirici duruşu için bkz. Weideburg, *Der Junge Leibniz*, I, Teil: Mainz, s. 59-79 (Krş. özellikle s. 60, 64, 70-73, 75, 78) (Darstellungsband). Schönborn'un hoşgörülü tavrı Protestanları mezhep değiştirmeye zorlamadan sarayının seçkin mevkilerinde çalıştırmaya gönüllü olmasından anlaşılmaktaydı. Sarayın barışçıl atmosferi sonuçta başpiskoposla birlikte Protestanlarla Katolikleri yeniden birleştirmeye hevesli bir mühtediler çevresini kendine çekmeye yaradı. Schönborn'un Roma ile ilişkisi Trento Konsili'nin çıkarımlarına karşı onun ana öğretilerini benimserken bir parça özgürlüğü ve eleştirel düşünceyi ustaca savunmasında kendini göstermiştir. Piskoposluk bölgesinde yürüttüğü reformlar arasında en kayda değeri kendi gözetimi altında 1660'ta bitirilip 1661'de yayımlanan İncil'in Almanca çevirisiydi. Bu Protestan Reformun acilen reforma ihtiyaç duyan Katolikliğin hüküm sürdüğü bölgeleri tespit ettiğinin apaçık bir işaretiydi.

11 Bkz. Leibniz'den Daniel Wülfer'e, 19 Aralık 1669 (A I, 1, 79).

12 Bkz. *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae* (A VI, 1, 292) ve Feder, *Commercium epistolicum*, s. 145.

13 Bkz. Leibniz'den Friedrich Wilhelm Bierling'e, 16 Mart 1712 (GP VII, 504) ve Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 21 Mayıs 1671 (A I, 1, 107).

14 Yayımlandığı yer için bkz. A VI, 1, N. 9.

15 Bkz. Leibniz'den Friedrich Wilhelm Bierling'e, 16 Mart 1712 (GP VII, 504).

16 *Nova Methodus* (A VII, 1, 292). Ayrıca bkz. Leibniz'den Friedrich Wilhelm Bierling'e, 19 Nisan 1712 (GP VII, 505).

17 Bkz. A VI, 2, xvii-xviii.

18 Bkz. Cesare Vasoli, "Enciclopedia, Pansofismo e Riforma 'Metodica' del Diritto nella 'Nova Methodus' di Leibniz", *Quaderni fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno* 2 (1973): 37-109; Cesare Vasoli, *L'enciclopedismo del Seicento.* Naples: Bibliopolis, 1978, s. 74-88; Roberto Palai, "Unità metodologica e molteplicità disciplinare nella *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae*", *Unità e Molteplicità nel Pensiero Filosofico e Scientifico di Leibniz.* Ed. Antonio Lamarra ve Roberto Palaia. Floransa: Olschki, 2000, s. 143-57.

19 Leibniz'den Friedrich Wilhelm Bierling'e, 7 Temmuz 1711 (GP VII, 496).

20 *Nova Methodus*, 1, § 26 (A VI, 1, 280).

21 Krş. *Specimen Quaestionum Philosophicarum ex Jure collectarum*, 1664 (A VI, 1, N. 4).

22 Bkz. *Nova Methodus*, II, § 5 (A VI, 1, 294) ve *Dissertatio de Arte Combinatoria* (A VI, 1, 168, 190-91).

23 Bkz. *Nova Methodus*, II, § 4 (A VI, 1, 294).
24 Krş. Francesco Piro, "Jus-Justum-Justitia. Etica e Diritto nel giovane Leibniz". *Annali dell'Instituto Italiano per gli Studi Storici* 7 (1981/1982), s. 25; Hans-Peter Schneider, "Der Begriff der Gerechtigkeit dei Leibniz", *Pensamiento jurídico y sociedad internacional*. Cilt 2. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, Univ. Complutense, 1986, s. 1090; Hubertus Busche, "Die drei Stufen des Naturrechts und die Ableitung materialer Gerechtigkeitsnormen beim frühen Leibniz. Zur Vorgeschichte der 'caritas sapientis'", *Realität und Begriff*. Ed. Peter Baumanns. Würzburg: Konigshausen & Neumann, 1993, s. 105-49.
25 Bkz. *Nova Methodus*, II, §§ 73-5 (A VI, 1, 343-5). Ayrıca krş. Leibniz'den Hermann Conring'e, 23 Ocak 1670 (A II, 1, N, 15).
26 Bkz. A VI, 2, xix-xx.
27 A I, 1, 127-8. Ayrıca bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 21 Mayıs 1671 (A II, 1, 107-18).
28 A VI, 2, N. 28.
29 Bkz. Leibniz'den H. E. Kestner'e, 9 Ekim 1709 (Bodemann, *Briefwechsel*, s. 111).
30 Bkz. GP VII, 504-5.
31 Bkz. Christian Ulrich Grupen'den Leibniz'e, 13 Eylül 1716 (LBr 337, Bl. 17-18).
32 Her ne kadar Mart 1669'da işverenine maaşının bir süredir ödenmediğini hatırlattıysa da: Bkz. Leibniz'den Mainz Elektör'üne, 27 Mart 1669 (A I, 1, 20-21).
33 Bkz. Johann Christian Boyneburg'dan Hermann Conring'e, 22 Nisan 1670 (I. D. Gruber, *Commeercii Epistolisi Leibniztiani, ad omme genus eruditionis comparati, per partes publicandi, tomus podromus. Pars 1. 2.* Hanoverae et Gottingae: Apud Io. Wilhelm. Schmidium, 1745, s. 1285) ve Leibniz'den Joh. Georg Gravius'a, 28 Şubat 1671 (A I, 1, 125).
34 *Raito Corporis Juris Reconcinnandi*, A VI, 2, N. 30'da yayımlandı.
35 Leibniz'den Thomas Hobbes'a, 23 Temmuz 1670 (A II, 1, 57). Ayrıca Thomas Hobbes, *The Correspondence*. Ed. Noel Malcolm, Cilt II. Oxford: Clarendon Press, 1994, s. 713-16 (burada s. 714).
36 A I, 1, N. 26.
37 A I, 7, 60. Ayrıca bkz. A I, 7, 57.
38 Bkz. Wiedeburg, *Der Junge Leibniz*, I, Teil: Mainz, s. 96 (Darstellungsband).
39 Bkz. Hochstetter, "Zu Leibniz' Gedächtnis", s.4-5, 7.
40 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 13 ve A IV, 1, xxiii.
41 J. D. Gruber, ed., *Commercii Epistolici Leibnitiani, ad omme genus eruditionis comparati, per partes publicandi. Tomi prodromi pars altera.* Hanoverae et Gottingae: Apud Io. Wilhelm. Schmidium, 1745, s. 1208-9.
42 Bkz. Gruber, *Commercii Epistolici*, s. 1221.
43 Leibniz'in Conring'e ilk mektubunun tarihi 23 Ocak 1670, son mektubunun tarihiyse Şubat 1679. Birbirlerine yazdıkları mevcut on dokuz mektup için bkz. A II, 1.
44 Boyneburg'dan Congring'e, 22 Nisan 1670, Gruber, *Commercii Epistolici*, s. 1286-7.
45 Bkz. *Kritischer Katalog der Leibniz-Handschriften*, hazırlayan Paul Ritter vd. (Berlin 1908), 1 N. 126.
46 Bkz. A I, 1, 13; A I, 1, 376; A I, 1, 380. Leibniz'in Boyneburg ailesini yasal temsili için örneğin 1669 yazında Düsseldorf'a yaptığı geziye bakabilirsiniz (*Kritischer Katalog der Leibniz-Handschriften*, 1, N. 245).
47 Bkz. Leibniz'den Simon Löffler'e, 30 Nisan 1669 (A I, 1, N. 34) ve Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, 1681* başı (A I, 3, 260-61).
48 Peter van Walenburch için bkz. Wiedeburg, *Der Junge Leibniz*, I, Teil: Mainz, s. 79-92 (Darstellungsband).
49 Bkz. *Théodicée*, "Preface" (GP VI, 43).

50 Bkz. *Kritischer Katalog der Leibniz-Handschriften*, 1, N. 126 ve Leibniz'den Earl de la Gardie'ye, 28 Mayıs 1669 (A I, 1, N. 136).

51 Christian Habbeus'tan Leibniz'e, 10 Aralık 1669 (A I, 1, N. 137). Her ne kadar Johann Friedrich'in saray kâtibi Heinrich Langenbeck'in ölümünden yakındığı bir konuşmada Habbeus düke Leibniz'i önermişse de dükün böyle kıdemli bir makamı Leibniz'e sunmaya niyetli olduğuna dair bir kanıt, Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 17'de öne sürdüğünün aksine elimizde yoktur.

52 Bkz. A II, 1, N. 42.

53 Bkz. A II, 1, 83. Bu "yazı" 1669 ile 1671 yılları arasında yazılmış iki metne karşılık geliyor: *De Possibilitate Gratiae Divinae* (A VI, 1, N. 19) ve *Von der Allmacht und Allwissenheit Gottes und der Freiheit des Menschen* (A VI, 1, N. 20).

54 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 13 Şubat* 1671 (A II, 1, 83-4).

55 *Hypothesis physica nova*, kış 1670/71* (A VI, 2, 257).

56 Krş. böl. I. 1: Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Ekim'in ikinci yarısı* 1671 (A II, 2, 160); Leibniz'den Antoine Arnauld'ya, Kasun başı 1671 (A II, 1, 180).

57 Bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Şubat 1679 (A II, 1, 556).

58 *The Correspondence of Henry Oldenburg*. Ed. A. Rupert Hall ve M. Boas Hall, 13 cilt. Madison ve Londra: University of Wisconsin Press ve Taylor and Francis, 1965-86, cilt II, s. 107-8: 108-9. Sayfaların birinci kısmı özgün metne ikinci kısmı da İngilizce çeviriye yer veriyor.

59 Leibniz Oldenburg ile ilk temasını 23 Temmuz 1670 tarihli bir mektupla kurdu (A II, 1, N. 26); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 64-6: 66-7. Oldenburg Leibniz'e verdiği cevabı Boyneburg'a yazdığı 20 Ağustos 1670 tarihli bir mektupla iletti (krş. *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 107:108).

60 *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*, 1668-9* (A VI, 1, N. 14).

61 *Demonstrationum Catholicarum Conspectus* (A VI, 1, 494).

62 *De ratione perficiendi et emendandi Encyclopaediam Alstedii* (A VI, 2, N. 53).

63 Alsted'in eklektik çalışmasında olgunlaşan post-Ramist sistematik ansiklopedicilik geleneği hakkında bkz. Hotson, *Commonplace Learning*. Bu birleşik ansiklopedi anlayışı için bkz. Hotson, *Alsted*, özellikle s. 163-72.

64 Hobbes'un *De Corpore*'si şu üçlemenin bir parçasıydı: *Elementorum philosophiae sectio prima de corpore*. Londra, 1655; *Elementorum philosophiae sectio secunda de homine*. Londra, 1658. *Elementorum philosophiae sectio tertia de cive*. Paris, 1642.

65 Bkz. *De ratione perficiendi et emendandi Encyclopaediam Alstedii* (A VI, 2, 395). Leibniz'in erken dönem fizik, zihin felsefesi ve uygulamalı felsefesi için aşağıya bakınız.

66 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Ekim'in ikinci yarısı* 1671 (A II, 2, N. 84) ve Leibniz'den Antoine Arnauld'ya, Kasım başı 1671 (A II, 1, N. 87). Catholic Demonstrations'ın Dük Johann Friedrich'e yazılmış 1679 tarihli bir mektupta doğrudan sunumu için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

67 Bkz. A II, 1, 172.

68 Bkz. A II, 1, 173.

69 Krş. özellikle George Dalgarno, *Ars Signorum, vulgo character universalis et lingua philosophica*, Londra, 1661; John Wilkins, *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*. Londra, 1668; Athanasius Kircher, *Polygraphia nova et universalis ex combinatoria arte detecta*. Roma, 1663; Joh. Joachim Becher, *Character, pro notitia linguarum universali. Inventum steganographicum hactenus inauditum*. Frankfurt, 1661; Cave Beck, *The Universal Character, By which all the Nations in the World may understand one another Conceptions*. Londra, 1657. Leibniz elbette Dalgarno, Wilkins, Kircher ve Becher'in çalışmalarını biliyordu. Erken modern dönemde yapay diller için bkz. Gerhard F. Strasser, *Lingua universalis: Kryptologie und Theorie der Universalsprachen im 16. und 17. Jahrhundert*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1988 ve Rhodri Lewis, *Language, Mind and Nature. Artificial Languages in England from Bacon to Locke*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

70 Bkz. *Demonstratio Propositionum Primarum*, sonbahar 1671-1672 başı* (A VI, 2, 481).
71 Bkz. Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a, 1673* (A VI, 1, 239). Krş. Massimo Mugnai, "Leibniz: Vita di un genio tra logica, matematica e filosofia", *Le Scienze* 5, no. 29 (2002), s. 35 ve Philip Beeley, "A Philosophical Apprenticeship: Leibniz's Correspondence with the Secretary of the Royal Society, Henry Oldenburg", *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, s. 65.
72 Bkz. Athanius Kircher'den Leibniz'e, 23 Haziran 1670 (A II, 1, N. 23). Ayrıca bkz. A II, 1, N. 96. Kircher için özellikle bkz. Thomas Leinkauf, *Mundus combinatus: Studien zur Struktur der barocken Universalwissenschaft am Beispiel Athanasius Kirchers SJ (1602-1680)*. Berlin: Akademie Verlag, 1993 ve Paula Findlen, ed., *Athanasius Kircher. The last man who know everything*. New York ve Londra: Routledge, 2004.
73 A VI, 2, N. 58. Krş. Wilkins, *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language*, II. Kısım, böl. 1, s. 26-33.
74 Bkz. Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 67. Ayrıca krş. C. Hill, *Intellecitual Origins of the English Revolution*. Oxford: Oxford University Press, 1965, s. 106-107; J. Přívratská ve V. Přívratská, "Language as the Product and Mediator of Knowledge: The Concept of J. A. Comenius", *Samuel Hartlib and Universal Reformation. Studies in Intellecitual Communication*. Ed. Mark Greengrass, M. Leslie ve T. Raylor, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 171-2; Lewis, *Language, Mind and Nature*.
75 Bkz. Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a (A II, 1, N. 26). *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 65-6: 67).
76 Bkz. William Curtius'tan Leibniz'e, 23 Ekim 1670 (A II, 1, N. 31) ve Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a 9 Mayıs 1671 (A II, 1, 104).
77 Bkz. A II, 1, N. 97 ve N. 98. Post-Ramist gelenekte "sistema" teriminin önemi üzerine bkz. Hotson, *Commonplace Learning*, özellikle s. 148-52, 161-5, 182-6.
78 A VI, 2, 487-9, 493.
79 Bkz. Leibniz'den Jacob Thomasius'a, Eylül 1669 (A II, 1, 26-7) ve Leibniz'den Ph. J. Spencer'a, 20 Şubat 1670 (A I, 1, 88). Leibniz ve Nizolio hakkında, özellikle bkz. Ignacio Angelelli, "Leibniz's Misunderstanding of Nizolius' Noiton of 'multitudo'", *Notre Dame Journal of Formal Logic* 6, no. 4 (1965): 319-22.
80 Bkz. Jacob Thomasius'tan Leibniz'e, 21 Ekim 1670 (A II, 1, 67).
81 A VI, 2, N.54.
82 Bkz. A VI, 2, 450.
83 A VI, 2, 428.
84 Bkz. A VI, 2, 428-9.
85 A VI, 2, 431. Krş. Mugnai, *Introduzione*, s. 36.
86 A VI, 2, 432.
87 A VI, 2, 393. Krş. Johann Joachim Becher, *Appendix practica, über Seinen Methodum Didacticam*, Münih, 1669.
88 Bkz. *Nouveaux Essais*, II. kitap, 1. böl., § 2 (A VI, 6, 111).
89 Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a, 23 Temmuz 1670 (A II, 1, 59); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 64: 66).
90 Bkz. A I, 1, N. 1, N. 2, N. 12, N. 13.
91 Bkz. A I, 1, 5.
92 Bkz. örneğin Gudenus'un Leibniz'e 9 Aralık 1668 tarihli mektubu (A I, 1, N. 7) ve Boyneburg'un Leibniz'e 18 Kasım 1669 tarihli mektubu (A I, 1, N. 15). Ayrıca bkz. A IV, 3, 776.
93 Bkz. Leibniz'in Ocak 1670 tarihli iki önerisi (A I, 1, N. 23 ve N. 24).
94 Academia'nın kuruluş amacı önsözde şöyle dile getiriliyor: "Bilimler Akademisi'nin amacı ve tek rehberi Tanrı'nın rızasını kazanmak, tıbbın geliştirilmesi ve bundan tüm insanların

faydalanmasıdır." Bu alıntının kaynağı için eski adıyla Deutsche Akademie der Naturforscher Leopoldina, 18 Şubat 2008'den itibaren yeni adıyla Almanya Ulusal Bilimler Akademisi'nin resmi web sitesine bakabilirsiniz.

95 Leibniz'den Mainz *Statthalter* ve *Dompropst*'u Johann von Saal'e, Ocak 1670* (A I, 1, N. 25, özellikle s. 54). Academia Naturae Curiosorum'un erken dönem tarihi için bkz. Rolf Winae, "Zur Frühgeschichte der Academia Naturae Curiosorum", *Der Akademiegedanke im 17. und 18. Jahrhundert*. Ed. Fritz Hartmann ve Rudolf Vierhaus. Bremen, 1977, s. 117-37; Frances Mason Barnett, *Medical Authority and Princely Patronage: The Academia Naturae Curiosorum, 1652-1693*. University of North Carolina, Chalep Hill, 1995. (Yayımlanmamış doktora tezi). Eksikleri için bkz. A IV, 1, 548-9. Academia'nın etkinleştirilmesine yönelik önemli bir adım 1670'te bir derginin (*Miscellanea curiosa medico-pyhsica*) kurulmasıydı. 1687'de İmparator I. Leopold Acedemia'ya *Sacri Romani Imperii Academia Caesareo-Leopoldina Naturae Curiosorum* adıyla İmparatorluğun koruması altında bir kurum statüsü kazandırdı. Krş. Wieland Berg ve Benno Parthier, "Die 'kaiserliche' *Leopoldina* im Heiligen Römischen Reich Deutscher Nation", I. Kısım, Ed. Detlef Döring ve Kurt Nowak. Cilt 76, No. 2, *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse*. Leipzig: S. Hirzel, 2000, s. 39-52.

96 Bkz. Oldenburg'dan E. Leichner'e, 23 Eylül 1663 (E.U). *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt II, s. 110:111.

97 *Grundriss eines Bedenkens von Aufrichtung einer Societät in Deutschland zu Aufnehmen der Künste und Wissenschaften* (A IV, 1, N. 43) ve *Bedenken von Aufrichtung einer Akademie oder Societät in Deutschland zu Aufnehmen der Künste und Wissenschaften* (A IV, 1, N. 44).

98 Bkz. özellikle *Bedenken* (A IV, 1, 548-9).

99 Bkz. *Grundriss*, özellikle A IV, 1, 531-3. Ayrıca krş. *Societät Gottgefällig*, 1671* (A IV, 1, N. 48).

100 FC, *Oeuvres*, VII, 502-3.

101 Tıbbın gelişimi hakkında bilgi edinmek için muhtemelen 1671 ile 1672 arasında yazılmış bazı notlara bakınız (A VI, 2, N. 42/6, N. 42/7, N. 43).

102 Bkz. A IV, 1, 553-5.

103 A IV, 1, N. 46.

104 *Directiones ad rem Medicam pertinentes* (LH III, 1, Bl. 1-8, 9). Leibniz'in el yazması Fritz Hartmann ve Matthias Krüger tarafından yayımlandı. *Studia Leibnitiana* 8, no. 1 (1976): 50-68. Editörlerin taslağa yazdıkları aydınlatıcı önsöz aşağıda alıntılanan tıp metinlerini konumlandırmak açısından faydalı olmuştur. Ayrıca bkz. Fritz Hartmann ve Wolfgang Hense, "Die Stellung der Medizin in Leibniz' Entwürfen für Sozietäten", *Leibniz in Berlin*, s. 243-244.

105 LH III, 1, Bl. 9. Ed. Fritz Hartmann ve Matthias Krüger, "*Directiones ad rem Medican pertinentes*. Ein Manuskript G. W. Leibnizens aus den Jahren 1671/72 über die Medizin", *Studia Leibnitiana* 8, no. 1 (1976), s. 67.

106 Dairenin alanını hesaplama problemine Leibniz'in getirdiği başarılı çözüm için bkz. bu kitapta kısım I, böl. 3.

107 Leibniz'den Kondrad Burchard Vogther'e, 1712 (Bodemann, *Briefwechsel*, s. 365). Ayrıca krş. Grua, 659 ve *De eo quod Franciae interest* (*Consilium Aegyptiacum*), Ocak 1672* (A IV, 1, 250).

108 *Nouveaux Essais*, IV. Kitap, böl. 3, § 20 (A VI, 6, 387). Çev. Peter Remmant ve Jonathan Bennett. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.

109 *Bedenken von Aufrichtung einer Akademie oder Societät in Deutschland*, 1671 (A IV, 1, 552).

110 Krş. Daniel Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", *Leibniz: Critical and Interpretative Essays*. Ed. Michael Hooker. Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 160-84.

111 Sırasıyla A VI, 1, N. 13 ve A II, 1, N. 11.
112 Leibniz Frankfurt bölgesinde kalırken Spener'i "özel dostlarından" biri olarak görüyordu (Bkz. Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, 1681* başı; A I, 3, 260).
113 *De atheismo eradicando... Epistola*. Augsburg, 1669, s.125-35. Bkz. A II, 1, 24. Ayrıca bkz. A VI, 2, 569-70.
114 A II, 1, 24 ve Leibniz'den Gottlieb Spitzel'e, 22 Aralık 1669; A I, 1, 81.
115 Sırasıyla bkz. A VI, 1, 489-92; A VI, 1, 492-3. Bu tür kıyaslamalı sav, yığın paradoksu ile karıştırılmamalıdır.
116 A VI, 1, 490 / L 109-10.
117 A VI, 1, 490 / L 110. Krş. Maria Rosa Antognazza, "Leibniz and the Post-Copernican Universe. Koyré Revisited", *Studies in History and Philosophy of Science* 34 (2003): 309-27 (özellikle s. 312-15).
118 A VI, 1, 490-92 / L 110-112.
119 A VI, 1, 494.
120 *Demonstratio Propositionum Primarum* (A VI, 2, 483).
121 Krş. Garber, "Motion nad Metaphysics in the Young Leibniz", s. 162; Mercer, "Mechanizing Aristotle: Leibniz and Reformed Philosophy", s. 117-52; Christia Mercer, "Leibniz and His Master. The Correspondence with Jakob Thomasius", *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambride: Cambridge University Pres, 2004, s. 10-46. Ayrıca bkz. R. Bodéüs, *Leibniz-Thomasius, Correspondance, 1663-1672*. Paris: J. Vrin, 1993.
122 Bkz. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 163.
123 A II, 1, 11.
124 A II, 1, 23 / L 101-2. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 164'e bakarak Loemker'in çevirisini değiştirdim.
125 Sırasıyla bkz. Leibniz'den Thomasius'a, 30 Nisan 1669 (A II, 1, 23) ve *Confessio Naturae* (A VI, 1, 490). Cismin uzamdaki varlık (*esse in spatio*) olarak tanımı için bkz. *De Transsubstantiatione*, 1668*'de (A VI, 1, 508) tekrarlanıyor.
126 Bkz. A VI, 1, N. 15/1-4 (özellikle N. 15/2 *De Transsubstantiatione*, 1668*).
127 Sırasıyla A VI, 1, 169 / L 73 ve A VI, 1, 508 / L 115.
128 A VI, 1, 508. Ayrıca bkz. *Confessio Naturae* (A VI, 1, 493) ve *Theoria Motus Abstracti* (A VI, 2, 168) için hazırlık notları.
129 A VI, 1, 509. Ayrıca krş. *De Incarnatione Dei seu de Unione hypostatica*, 1669-70* (A VI, 1, 533).
130 A VI, 1, 509. Robert Merrihew Adams, *Leibniz: Determinist Theist, Idealist*. New York ve Oxford: Oxford University Press, 1994, s. 359'da Robert Adams'ın çevirisini kullandım.
131 A VI, 1, 509 / L 116.
132 Bkz. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 165.
133 Bu metin ve tözsel birlik açıklaması için bkz. Maria Rosa Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation: Reason and Revelation in the Seventeenth Century*. New Haven, CT: Yale University Press, 2007, s. 35-41.
134 Gözden geçirilmiş yeni baskı için bkz. A VI, 2, 433-44. Krş. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 171; Mercer, *Leibniz's Metaphysics*, s. 137-44; Christia Mercer ve R. C. Sleigh, Jr. "Metaphysics: The early period to the *Discourse on Metaphysics*", *The Cambridge Companion to Leibniz*. Ed. Nicholas Jolley. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 78.
135 Krş. Garber, "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz", s. 168-78. Adams Leibniz'in erken "cismin zihinselleştirilmesi"nin "zihnin fizikselleştirilmesi" olarak da yorumlanabileceğini savunuyor (bkz. Adams, *Leibniz*, s. 218, dipnot 3).
136 Özellikle bkz. A VI, 2, N. 38-41, N. 48. Ayrıca bkz. A VI, 2, N. 42/3-42/4, N. 45.

137 Krş. Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a, 28 Eylül 1670 (A II, 1, 62).

138 Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 53, 60.

139 Bkz. M Boas Hall, "The Royal Society's Role in the Diffusion of Information in the Seventeenth Century". *Notes and Records of the Royal Society of London* 29 (1975), s. 188. Ocak 1669 tarihli *Philosophical Transactions*'da Oldenburg, Wren ve Wallis'in gönderdikleri yazıları yayımlayıp Huygens'inkini yayımlamadı. Bunun için ileri sürdüğü gerekçe de Huygens'in yazısının geç gelmiş olması ve Wren'in keşfettiği yasalara çok benzeyen iki yasanın bulunmasıydı. Bekleneceği üzere, Huygens olayların bu şekilde cereyan etmesine kızdı ve intihalcilikle suçlanmaktan korkup ulaştığı sonuçların Fransızcasını Mart ayında *Journal des Sçavans* dergisinde yayımladı. Böylece yasaları keşfinin önceliğini ve özgünlüğünü ortaya koydu. Sonuçta *Philosophical Transactions* dergisinin Nisan sayısında Huygens'in özet yazısının Latincesi bir notla birlikte çıktı. Notta Oldenburg, Huygens'in hakkını teslim edip kendi sonuçlarını niçin geç yayımladığını açıklıyordu. Krş. Christiaan Huygens, "Extrait d'une lettre de M. Hugens à l'Auteur du Journal", *Journal des Sçavans* (18 Mart 1669): 22-24; Christiaan Huygens, "A Summary Account of the Laws of Motion", Bay Christian Huygens tarafından bir mektupla Kraliyet Cemiyeti'ne bildirildi ve ondan sonra *Journal des Sçavans* dergisinin 18 Mart, 1669, St. n. sayısında Fransızca basıldı. *Philosophical Transactions* 46 (12 Nisan 1669) (E.U.): 925-8. Ayrıca bkz. Oldenburg'dan Huygens'e, 26 Nisan 1669 (E.U.). *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt V, s. 501:502-3. Krş. Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 54-5 ve Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 60.

140 *De Rationibus motus*, Ağustos-Eylül* 1669 (A VI, 2, N. 38/1).

141 Krş. A VI, 2, xxxi-xxxii. Bkz. Heinrich Oldenburg'dan Leibniz'e, 18 Aralık 1670 (A II, 1, 71); Leibniz'den Martin Fogel'e, 13 Şubat 1671 (A II, 1, 82); A VI, 2, 161; A VI, 2, N. 38/2; A VI, 2, N. 38/3.

142 Bkz. A II, 1, 57-8.

143 A II, 1, N. 26.

144 Bkz. Heinrich Oldenburg'dan Leibniz'e, 20 Ağustos 1670 (A II, 1, 62).

145 Bkz. Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 61-2.

146 Krş. sırasıyla A VI, 2, N. 38/4 ve N. 38/5. Bu metinler muhtemelen 1670 ilkbaharıyla 1670-71 kışı arasında yazıldı.

147 Bkz. A VI,2, 221, 223.

148 Bkz. Leibniz'den Oldenburg'a (A II, 1, 59-60). Leibniz'in *Hypothesis physica nova*'sının oluşumu Oldenburg'la mektuplaşmalarına kadar gider. Bkz. Beeley'nin mükemmel anlatımı, "A Philosophical Apprenticeship", s. 52-9.

149 A II, 1, 61; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 110: 112.

150 A II, 1, N. 28 (burada A II, 1, 65; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 165:169).

151 A II, 1, 74.

152 Bkz. Leibniz'den Hermann Conring'e, 8 Şubat 1671 (A II, 1, 80) ve Leibniz'den Joh. Georg Graevius'a, 28 Şubat 1671 (A I, 1, 124).

153 Bkz. Leibniz'den Oldenburg'a (A II, 1, 88) ve Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 56, 58. Wallis'in Oldenburg'a gönderdiği 17 Nisan 1671 tarihli mektubunun yayımlandığı kaynak için bkz. John Wallis, "Dr Wallis's opinion concerning the Hypothesis Physica Nova of Dr. Leibnitius, promised in Numb. 73. and here inserted in the same tongue, wherein it was written to the Publisher, April 7 1671", *Philosophical Transacitons* 74 (14 Ağustos 1671) (E.U): 2227-31.

154 A II, 1, 91. Bkz. ithaf, A VI, 2, 222.

155 Bkz. A VI, 2, 220 ve Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 59. *Hypothesis physica nova* ve *Theoria motus abstracti*, sırasıyla A VI, 2, N. 40 ve N. 41'de yayımlandı.

156 Bkz. A II, 1, N. 61. Leibniz'in Carcavy'e yazdığı mektup bulunamadı.

157 A II, 1, N. 65.

158 Heinrich Oldenburg'dan Leibniz'e, 22 Haziran 1671 (A II, 1, N. 68); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VIII, s. 99:103-4. John Wallis'in *Hypothesis physica nova* hakkındaki yorumu da *Philosophical Transacitons* 74'te (14 Ağustos 1671) yayımlandı. John Martyn'in edisyonu 1671'de Londra'da piyasaya çıktı.

159 A II, 1, 125-6.

160 Bkz. Thomas Birch, *The History of the Royal Society of London*, 4 cilt. Londra: A. Milliar, 1756-7, cilt III, s. 82 ve Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 69.

161 A II, 1, N. 70.

162 Krş. Mugnai, *Introduzione*, s. 100-101; Beeley, "A Philosophical Apprenticeship", s. 58; Antonio-Maria Nunziante, *Organismo come Armonia. La genesi del concetto di organismo vivente in G. W. Leibniz*. Trento: Verifiche, 2002, s. 65-6. erken modern felsefe üzerinde mikroskobun etkisi için bkz. Catherine Wilson, *The Invisible World. Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope*. Princeton: Princeton University Pres, 1995.

163 Krş. Mugnai, *Introduzione*, s. 101-2, 125. Fiziksel dünyanın analizi Leibniz'i, metafizik düzlemde fiziksel olguların nihai temeli olarak gereken maddi olmayan veya zihinsel bir ilkeyi öne sürmeye sevk etti. Bu konu için süreklilik meselesine odaklanıp G. W. Leibniz hakkında geniş bir girişe de yer vermiş Richard Arthur'un temel ve yenilikçi kitabına bakınız: *The Labyrinth of the continuum: writings on the continuum problem, 1672-1686*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2001, s. xxiii-lxxxviii; "Infinite Aggregates and Phenomenal Wholes: Leibniz's Theory of Substance as a Solution to the Continuum Problem", *Leibniz Society Review* 8 (1998): 25-45; "Russell's Conundrum: On the Telation of Leibniz's Monads to the Continuum", *An Intimate Relation. Studies in the History and Philosophy of Science*. Ed. J. R. Brown ve J. Mittelstrass. Boston-Dordrecht-Londra: Reidel, 1989, s. 171-201.

164 *Summa hypotheseos physicae novae*, 1671'in ikinci yarısı* (A VI, 2, 332). "Şaşırtıcı gayret" ifadesi Howard Bernstein tarafından kullanılmıştır, "*Conatus*, Hobbes, and the Young Leibniz", *Studies in History and Philosophy of Science*, 11 (1980), s. 25.

165 *Théodicée*'nin (1710) "Önsöz"ünde Leibniz bilindiği gibi iki "labirenti" yazar: özgürlük labirenti ve süreklilik labirenti. Genç Leibniz'de süreklilik meselesi için özellikle bkz. Philip Beeley, *Kontinuität und Mechanismus. Zur Philosophie des jungen Leibniz in ihrem ideengeschtlichen Kontext*. Stuttgard: Steiner, 1996. Süreklilik meselesine daha genel bakmak için Richard Arthur'un yukarıda belirtilen kitabını inceleyebilirsiniz.

166 Krş. Beeley, *Kontinuität und Mechanismus*, böl. 1.

167 Bkz. Galileo Galilei, *Opere*. 20 cilt. Floransa: Barbera, 1968, cilt VIII, s. 80. Alıntıyı yapan Mugnai, *Introduzione*, s. 104-5.

168 Bkz. Garber, "Motion and Metaphysics", s. 168.

169 Bkz. *Theoria motus abstracti*'nin (A VI, 2, 264) ilk dört "Fundementa praedemonstrabilia"sı ("kanıt öncesi ilkeler").

170 *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury*, ed. Sir William Molesworth, 11 cilt, Londra. 1839-45, cilt I, s. 206. Krş. Bernstein, "*Conatus*, Hobbes, and the Young Leibniz", s. 26-7.

171 Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a, 9 Mayıs 1671 (A II, 1, 102). Alıntının kaynağı için bkz. Garber, "Motion and Metaphysics", s. 168. Ayrıca bkz. *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 265); Leibniz'den Lambert van Velthuysen'e, Mayıs 1671 (A II, 1, 98); Leibniz'den Antoine Arnauld'ya, Kasım başı 1671 (A II, 1, 173); Leibniz'den Johann Friedrich'e, 21 Mayıs 1671 (A II, 1, 108).

172 Bkz. *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 264-5) ve Daniel Garber, "Leibniz: Physics and Philosophy", *The Cambridge Companion to Leibniz*. Ed. Nicholas Jolley. Cambridge: Cambridge University Pres, 1995, s. 274.

173 Garber, "Motion and Metaphysics", s. 168.
174 Garber, "Leibniz: Physics and Philosophy" s. 274.
175 A VI, 2, 266 / L 141.
176 Leibniz'den Antoine Arnauld'ya. Kasım başı 1671 (A II, 1, 172 / L 148). Ayrıca bkz. *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 270).
177 A.g.e. Öte yandan daha sonra Leibniz boşluğun varlığını kabul etmedi.
178 A.g.e.
179 Gaber, "Motion and Metaphysics", s. 170.
180 Krş. Leibniz'den Antoine Arnauld'ya. Kasım başı 1671 (A II, 1, 175).
181 A II, 1, 108.
182 *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 266) / L 141. Ayrıca bkz. Leibniz'den Antoine Arnauld'ya. Kasım başı 1671 (A II, 1, 173).
183 *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 266) / L 141.
184 Krş. *De conatu et motu, sensu et cogitatione*, ilkbahar-sonbahar 1671* (A VI, 2, 282 ve 285).
185 *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 266) / L 141. Ayrıca bkz. Leibniz'den Heinrich Oldenburg'a yazılmış 11 Mart ve 9 Mayıs 1671 tarihli mektuplar (sırasıyla A II, 1, 90 ve A II, 1, 102).
186 *Theoria motus abstracti* (A VI, 2, 266).
187 Bkz. A II, 1, 115.
188 Bkz. A II, 1, N. 58 ve N. 59.
189 A II, 1, 108-9, 115-16 (s. 175, 183-5, yeni baskı).
190 Krş. Ross, "Alchemy and the Development of Leibniz's Metaphysics", s. 44.
191 Bkz. *Demonstrationum Catholicarum Conspectus* (A VI, 1, 494).
192 Bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, sonbahar 1679* (A I, 2, 226 ve A II, 1, 489).
193 Örneğin bkz. Leibniz'in Nizolio'nun edisyonuna yazdığı ilk denemede A VI, 2, 428. Ockham'ın usturasından ("varlıklar gereğinden fazla çoğaltılmamalıdır") esinlenmiş Leibniz'in metodolojik nominalizmi ve ondan türemiş "minimalizmi" için bkz. Mugnai, *Introduzione*, özellikle s. 152-63.
194 Krş. Francesco Piro, *Spontaneità e Ragion Sufficiente. Determinismo e Filosofia dell'Azione in Leibniz*. Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2002, özellikle s. 169-170.
195 Krş. Albert Heinekamp, "Das Glück als höchstes Gut in Leibniz's Philosophie", *The Leibniz Renaissance. International Workshop (Firenze 1986)*. Floransa: Olschki, 1988, s. 99-125 ve Donald Rutherford, *Leibniz and the Rational Order of Nature*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
196 *Elementa Juris Naturalis*: sırasıyla *Untersuchungen*, 1669-70* (A VI, 1, 454) ve *Untersuchungen*, 1670-71* (A VI, 1, 455).
197 *Elementa Juris Naturalis*, 1670-71* (A VI,1, N. 12/4, burada s. 463).
198 A VI, 1, 464-5.
199 *Elementa Juris Naturalis*, 1671'in ikinci yarısı* (A VI, N, 12/5, burada s. 465).
200 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Mayıs 1677 (A I, 2, 23). Leibniz'in bilgenin iyilikseverliği (*caritas sapientis*) olarak adalet kavramı için özellikle bkz. Patrick Riley, *Leibniz's Universal Jurisprudence. Justice as the Charity of the Wise*. Cambridge (MA): Harvard University Pres, 1996.
201 A VI, 2, 485.
202 Bkz. *Specimen Demonstrationum politicarum*, ilkbahar 1669 (A IV, 1, 7-8). Bu eserinde Leibniz, Georgius Ulicovius Lithuanus mahlasını kullandı.
203 Bkz. A VI, 1, 446. Aynı öğretiyi sunan sonraki metinler için bkz. Piro, "Jus-Justum-Justita", s. 30; Piro, *Spontaneità*, s. 74 (n. 147) ve Ed. Maria Rosa Antognazzaa ve Howard Hotson, *Alsted and Leibniz on God, the Magnistrate and the Millennium*. Metinler giriş ve açıklamalarla yeniden düzenlendi. Wiesbaden Harrassowitz Verlag, 1999, s. 110.

204 Leibniz'in Aralık 1673 sonunda yazdığı iki mektuba bakınız; sırasıyla Jacob Münch'e (A I, 1, 376) ve Anna Christine von Boyneburg'a (A I, 1, 380).

205 Boyneburg'un 12 Haziran 1669'da Philipp Wilhelm von Pfalz-Neuburg'u destekler yönündeki konuşmasına (*Propositio Legati Serenissimi Ducis Neoburgici*) dair Leibniz'e atfedilen ithamların asılsız olduğu ortaya çıktı (krş. A IV, I, xx).

206 A IV, 1, N. 2.

207 Bkz. A IV, 1, N. 3 ve N. 4.

208 Bkz. A IV, 1, N. 19. Bu yergiyle alakalı ikinci metin 1672'de Paris'te yazıldı (A IV, 1, N. 20).

209 Krş. Kurt Müller, "Gottfried Wilhelm Leibniz. Sein Leben und Wirken", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 22.

210 A IV, 1, N. 5 ve N. 6. Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda hâkimiyet meselesi hakkında ufuk açıcı bir tartışma için bkz. Peter Schröder, "Reich versus Territorien? Zum Problem der Souveränität im Heiligen Römischen Reich nach dem Westfäilischen Frieden", Ed. Olaf Asbach vd.. *Altes Reich, Frankreich und Europa*. Berlin: Duncker ve Humblot, 2001, 123-43, özellikle s. 124, 134-43.

211 A IV, 1, N. 7 (21 Kasım 1670), N. 8, N. 9.

212 Bkz. A IV, 1, xxiii ve John A. Lynn, *The Wars of Louis XIV*. Harlow: Longman, 1999, s.109-10.

213 Bkz. *Consilium Aegyptiacum*, 1671-2 (A IV, 1, N. 10-18).

214 *Regi Christianissimo* (A IV, 1, N. 10).

215 Bkz. Guhrauer, *Leibnitz*, I, s. 98 Aiton, *Leibniz*, s. 38.

216 A IV, 1, N. 11-14.

217 Bkz. A I, 1, N. 170, N. 171, N. 172. Boyneburg'un mektubu Leibniz tarafından da kalem alındı. Ayrıca bkz. A I, 1, N. 173.

218 A IV, 1, N. 15.

219 Yukarıya bakınız.

220 A VI, 1, 494.

221 Bkz. A VI, 1, 494-5; A VI, 1, 492-3; A II, 1, N. 58 ve N. 59. Yukarıya bakınız.

222 Bkz. A VI, 1, 495-9.

223 *Demonstratio Possibilitatis Mysteriorum Eucharistiae* hakkında 1668 ile 1671 yılları arasında yazılmış bir dizi metin (A VI, 1, N. 15/1-4).

224 Bkz. De *Demonstratione Possibilitatis Mysteriorum Eucharistiae*, sonbahar 1671* (A VI, 1, 516). Daha sonra töz dönüşümü öğretisi ile arasına biraz mesafe koydu: Eylül 1709 ve Ocak 1710 tarihlerinde Barthelomoew Des Bosses'e yazdığı mektuplara bakınız (sırasıyla GP II, 390 ve 399).

225 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 358-9.

226 Bkz. *De Transsubstantiatione* (A VI, 1, N. 15/2) ve Michel Fichant, "*Actiones sunt suppositorum*. L'ontologie Leibnizienne de l'action", *Philosophie* 53 (1997): 135-48 (özellikle s. 136).

227 Bkz. Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*.

228 A VI, 1, 495.

229 Bkz. A VI, 1, 518.

230 Sırasıyla bkz. *Defensio Trinitatis contra Wissowatium* (A VI, 1, N. 16) ve *Refutatio Objectionum Dan. Zwickeri contra Trinitatem et Incarnationem Dei* (A VI, 1, N. 17). Leibniz'in savı için bkz. Maria Rosa Antognazza, "The Defence of the Mysteries of the Trinity and the Incarnation: An Example of Leibniz's 'Other' Reason", *British Journal of the History of Philosophy*, 9/2 (2001), s. 295-302 ve Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 22-33. 17. yüzyıl Alman felsefesinde kıyaslamalı önermelerde bağlantının doğası hakkındaki tartışmalar için Gino Roncaglia'nın öne çıkan kitabına bakınız. *Palaestra Rationis. Discus-*

sioni su natura della copula e modalità nella filosofia 'scolastica' tedesca del XVII secolo. Floransa: Olschki: 1996.

231 Bkz. A VI, 1, N. 18 ve A II, 1, N. 59. Her iki metin için yukarıya bakınız.

232 A VI, 1, 499.

233 A VI, 1, 500.

234 Leibniz'in *Demonstrationes Catholicae*'sinin planını Dük Johann Friedrich'e sunduğu 1679 sonbaharı tarihli mektuba bakınız (A II, 1, 488; A I, 2, 225). Leibniz'in Roma Katolik Kilisesi'ne karşı sempatisinin doksanların ortasından sonra azalmasına dair bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.

235 Krş. Adrian ve Peter van Walenburch, *Tractatus Generales de Controversiis Fidei.* Coloniae Agrippinae: Apud loannem Wilhelmum Friessem juniorem, 1670; Adrian ve Peter van Walenburch, *Tractatus Speciales de Controversiis Fidei.* Coloniae Agrippinae: Apud loannem Wilhelmum Friessem juniorem, 1670.

236 Leibniz'in notlarıyla birlikte *Tractatus Theologico-Politicus*'un bir nüshası yakın zamanda Boyneburg'un kütüphanesinde bulundu. Krş. Ursula Goldenbaum, "Die Commentatiuncula de judice als Leibnizens erste philosophische Auseinandersetzung mit Spinoza nebst der Mitteilung über ein neuaufgefundenes Leibnizstück", *Labora Diligenter.* Ed. M. Fontius vd. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 61-107.

237 Krş. *Commentatiuncula de Judice Controversiarum*, 1670-71* (A VI, 1, N. 22). Spinoza'nın *Tractatus*'unun 1670'te anonim olarak yayımlanması Akademie-Ausgabe'de de belirtildiği gibi, *Commentatiuncula*'nın 1669'a kadar geri gitmediğini gösteriyor. *Commentatiuncula* için bkz. Goldenbaum, "Die Commentatiuncula" ve Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation,* s. 50-59.

238 Leibniz 5 Mayıs 1671'de Joh. Georg Graevius'a gönderdiği bir mektupta Spinoza'nın *Tractatus Theologico-Politicus*'unu eleştirirken Spinoza'nın engin bilgisini teslim eder (A I, 1, 148). Ayrıca bkz. Leibniz'den Jacob Thomasius'a, 3 Ekim 1670 (A II, 1, 66); Leibniz'den Antoine Arnauld'ya, Kasım 1671 (A II, 1, 171); Leibniz'den Gottlieb Spitzel'e, 8 Mart 1672 (A I, 1, 193).

239 Bkz. A II, 1, N. 80 ve *Notitia Opticae Promotae.* Francofurti: Apud Joh. David. Zunnerum, 1671 (Ravier 16).

240 Bkz. A II, 1, N. 89. Her ne kadar elimizdeki mektuplar sadece bunlar olsa da tüm kanıtlar iki büyük düşünür arasında daha fazla mektuplaşmanın yaşandığını gösteriyor. Bkz. Georg Hermann Schuller'den Spinoza'ya, 14 Kasım 1675 (*Opera.* Ed. Carl Gebhardt. 4 cilt. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1925, cilt IV, s. 303); Spinoza'dan Georg Hermann Schuller'e, 18 Kasım 1675 (*Opera*, cilt IV, s. 305). Krş. G. Friedmann, *Leibniz et Spinoza*, 2. baskı. Paris: Gallimard, 1962, s. 65; G. H. R. Parkinson, "Leibniz's Paris Writings in Relation to Spinoza", *Leibniz à Paris (1672-1676). Syposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 74-5; Steven Nadler, *Spinoza: A Life.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 299.

241 Bkz. örneğin A VI, 1, 419; A VI, 1, 499; A VI, 2, 283; A II, 1, 174.

242 Varlıkların özleri (ideaları) ile sayıların karşılaştırılması için bkz. *Dissertatio de Arte Combinatoria*, 1666. Bu noktaya dikkatimi çektiği için Massimo Mugnai'ye şükran borçluyum.

243 A II, 1, 117-18. Çev. Robert C. Sleigh, Jr. G. W. Leibniz, *Confessio Philosophi: Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678.* New Haven ve Londra: Yale University Press, 2005, s. 3-5.

244 *Elementa Juris Naturalis* (*Untersuchungen*) (A VI, 1, 438).

245 Bkz. örneğin A II, 1, 164-5.

246 Bkz. A I, 1, 297.

247 Bkz. A I, 1, 159.

248 Bkz. A II, 1, N. 84.

249 Bkz. A I, 1, N. 174, N. 176.
250 Bkz. A I, 1, N. 170, N. 171, N. 172; Simon Arnauld de Pomponne'den Boyneburg'a, 12 Şubat 1672 (Klopp II, s. 115-16); Boyneburg'dan Simon Arnauld de Pomponne'ye, 4 Mart 1672 (Klopp II, s. 124-5).
251 Bkz. Christian Habbeus'tan Leibniz'e, 7 Şubat 1672 (A I, 1, N. 159).
252 Bkz. A I, 1, xxx.
253 Bkz. sırasıyla A I, 1, N. 175; A I, N. 255; Klopp II, s. 125. "Taler" Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun eyaletlerinde kullanılan ortak para birimiydi.

3. BÖLÜM YENİ ŞİŞELERDE ESKİ ŞARAP: PARİS, LONDRA VE HOLLANDA (MART 1672 - ARALIK 1676) (Sayfa 117-158)

1 A I, 1, 297-8.
2 A I, 1, 491-2. Çev. G. H. R. Parkinson, G. W. Leibniz, *De Summa Rerum. Metaphysical Papers, 1675-1676*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 1992, s. xi.
3 Bkz. Hochstetter, "Zu Leibniz' Gedächtnis", s. 17.
4 Bkz. Leibniz'den Christian Habbeus'a, 5 Mayıs 1673 (A I, 1, 416). Dük Johann Friedrich'e yazdığı Şubat 1679 tarihli bir mektupta Leibniz kendini hâlâ parlak bir saray adamı olmaktan uzak biri olarak tarif eder (A II, 1, 553).
5 Bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, sonbahar 1679* (A II, 1, 490).
6 Örneğin bkz. A II, 1, 493.
7 21 Ocak 1675 (A I, 1, 492).
8 A II, 1, 490. Ayrıca bkz. A I, 1, 492.
9 Bkz. Yvon Belaval, "Introduction", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 2.
10 Not 2:22.
11 A IV, 1, N. 16.
12 Bkz. Leibniz'den Joh. Heinrich Böckler'e, Mayıs* 1672 (A I, 1, N. 181).
13 A I, 1, N. 186.
14 Klopp II, 139.
15 Guhrauer, *Leibnitz*, s. 118-19. Arnauld'nun evinde yapılan bir toplantının kayıtlarında yazılanlara göre Leibniz'in okuduğu duada İsa'dan ve Teslisten söz etmemesi, Arnauld'nun öfkeli tepki vermesine yol açmış. Literatürde oldukça sık tekrarlanan ve bazı yorumculara göre Leibniz'in erken deist eğilimlerini gösteren bu anekdot aslında Ernst von Hessen-Rheinfels (A I, 4, N. 310'da yayımlanmış) tarafından Mart 1685'te yazılmış bir mektubun yanlışlıkla Leibniz'e atfedilmesinin bir sonucudur. Aslında tüm hikâyenin kahramanı Leibniz değil, Landgraf Ernst'tir.
16 Antoine Arnauld ve Pierre Nicole, *Logique, ou l'art de penser*. Paris, 1662.
17 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 31.
18 Bkz. A II, 1, N. 108 ve Otto von Guericke, *Experiments nova (ut vocantur) Magdeburgica de vacuo spatio*. Amsterdam, 1672.
19 Leibniz'in Paris'te tanıştığı diğer bilim adamlarının ve akademisyenlerin listesi için bkz. Erich Hochstetter, "Zu Leibniz' Gedächtnis: Eine Einleitung", Leibniz, *Zu seinem 300. Geburtstage 1646-1946*. Ed. Erich Hochstetter. Bölümler 1-8. Berlin: W. de Gruyter, 1946-52, s. 20-23; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 44-5; Heinrich Schepers, "Leibniz", *Neue Deutsche Biographie* (cilt 14, s. 122).

20 Örneğin bkz. GM V, 257. Krş. H. J. M. Bos, "The influence of Huygens on the formation of Leibniz's ideas", *Leibniz à Paris* (1672-1676). *Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 59-68.

21 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris 1672-1676*, s. 12-15 ve Aiton, *Leibniz*, s. 41-2. Leibniz Oldenburg'la bu buluşmasından Oldenburg'a gönderdiği, sırasıyla 26 Nisan ve 24 Mayıs 1673 tarihli iki mektupta (A III, 1, N. 17 ve N. 20) söz eder. Ayrıca bkz. Michel Fichant, "Leibniz et l'exigence de démonstration des axiomes: 'La partie est plus petite que le Tout'", Michel Fichant, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz*. Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 329-73.

22 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 13. Leibniz'in "sade" ontolojisi ve yalınlığı için bkz. Adams, Leibniz, s. 217'den sonrası ve Mugnai, *Introduzione*.

23 A VI, 2, 482-3.

24 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 14-15 ve Aiton, *Leibniz*, s. 42. Ayrıca bkz. A VII, 3, Leibniz'in 1672 ile 1676 yılları arasındaki farklar, seriler ve diziler üzerine çalışmaları.

25 Bkz. Oldenburg'dan Huygens'e, 8 Kasım 1670 (E.U.), *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt VII, s. 240: 241-2.

26 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 15 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 29.

27 Bkz. Leibniz'den Jacob Bernoulli'ye, Nisan 1703, dipnot (GM III, 72).

28 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 16-17 ve Aiton, *Leibniz*, s. 43.

29 Niccolò Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 137-8.

30 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 19.

31 Leibniz'den Jean Gallois için, 1672 sonu (A II, 1, N. 109).

32 Bkz. aşağıya (Oldenburg'la mektuplaşma). Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 22 ve Aiton, *Leibniz*, s. 43.

33 Huygens'ten Oldenburg'a, 14 Ocak 1673, *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 382:384.

34 Guhrauer, *Leibnitz*, I, 113. Leibniz'in hesap makinesinin şaşırtıcı doğruluğu üzerine bkz. Klaus Badur ve Wolfgang Rottstedt, "Und sie rechnet doch richtig! Erfahrungen beim Nachbau einer Leibniz-Rechenmaschine", *Studia Leibnitiana*, 36, 2 (2004): 130-46.

35 Bkz. A VI, 3, N. 1-5 (özellikle N. 3: *Demonstratio substantiarum incorporearum*; N. 4: *De consistentia corporum*; N. 5; *De minimo et maximo. De corporibus et mentibus*). Krş. A VI, 3, xxi. *Accessio ad Arithmetica Infinitorum* ve bütün her zaman parçadan büyüktür şeklindeki Öklit aksiyomuyla ilişkili olarak *De minimo et maximo. De corporibus et mentibus* için bkz. O. Bradley Bassler, "Towards Paris: The Growth of Leibniz's Paris Mathematics out of the Pre-Paris Metaphysics", *Studia Leibnitiana* 31, 2 (1999): 160-80, burada 165-6.

36 Bkz. A VI, 3, 87 ve A VI, 3, xxi.

37 Bkz. *Nouveaux Essais*, "Preface" (A VI, 6, 55) ve *Monadology*, § 61. Ayrıca bkz. Rutherford, Leibniz, s. 38.

38 Bkz. A VI, 3, N, 11.

39 A VI, 3, N. 7. *Confessio Philosophi* ve ilgili yazılar Robert C. Sleigh, Jr. tarafından çevrilip sunulmuştur, Leibniz, *Confessio Philosophi: Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*.

40 Bkz. Leibniz'den Nicolas Malebranche'a, 2 Temmuz 1679 (A II, 1, 477-8) ve *Théodicée*, "Preface" (GP VI, 43). Krş. A VI, 3, xxiii ve Sleigh, "Introduction" to Leibniz, *Confessio Philosophi: Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*, s. xxiii. Müller-Krönert'in "küçük diyaloğu" *Dialogus de religione rustici* (Kasım 1673; A VI, 3, N. 9) ile bir tutması hatalı görünüyor (bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 35).

41 Bkz. *Von der Allmacht und Allwissenheit Gottes und der Freiheit des Menschen*, 1670-71* (A VI, 1, N. 20).

42 Bkz. *Confessio Naturae contra Atheistas* (A VI, 1, N. 13); Leibniz'den Magnus Wedderkopf'a, Mayıs 1671 (A II, 1, N. 60); *Demonstrationum Catholicarum Conspectus* (A VI, 1, N. 14). Krş. A VI, 3, xxii ve Francesco Piro, "Postfazione", G. W. Leibniz, *Confessio Philosophi e altri scritti.* Naples: Cronopio, 1992, özellikle, s. 124-5, 128-9.

43 Bkz. G. H. R. Parkinson, "Sufficient reason and human freedom in the *Confessio Philosophi*", *The Young Leibniz and his Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 199-222.

44 Bkz. Massimo Mugnai, "Leibniz on Individuation: From the Early Years to the 'Discourse' and Beyond", *Studio Leibnitiana* 33 (2001), s. 38.

45 Bkz. *L'auteur de peché* (A VI, 3, 150-51). Çev. Sleigh, Leibniz, *Confessio Philosophi. Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*, s. 111-13.

46 Bkz. A I, 1, 282.

47 Bkz. A IV, 1, N. 35.

48 Bkz. A IV, 1, xxxii.

49 Bkz. A IV, 1, N. 36.

50 Bkz. A IV, 1, N. 37.

51 Bkz. sırasıyla *Mala Franciae*, 1672* (A IV, 1, N. 38) ve *De Jure Belli Regis Christianissimi in Batavos*, 1673 * başı (A IV, 1, N. 39).

52 Bkz. A I, 1, 303 ve A I, 1, 305.

53 Bkz. Guhrauer, *Leibnitz*, I, s. 121 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 30.

54 Bkz A I, 1, N. 205.

55 Leibniz'den Joh. Friedrich Schütz von Holtzhausen'e, 22 Aralık 1672 (A I, 1, 305). Leibniz'in belirttiği mektuplar bulunamadı. Jodoci'nin mektubuna gelince ya Leibniz mektubun tarihini doğru hatırlamıyor ya da Jodoci, Boyneburg'un 15 Aralık'ta ölümünden habersizdi. Ayrıca bkz. Johann Lincker'den Leibniz'e, 19 Aralık 1672 (A I, 1, N. 202).

56 A I, 1, 305.

57 Leibniz'den Anna Christine von Boyneburg'a, 22 Aralık 1672 (A I, 1, 304). Leibniz'in Baron'a yönelik saygısı ve minnettarlığı için bkz. *Biographische Aufzeichung über Johann Christian von Boyneburg*, 1687-1688 (A IV, 3, N. 3).

58 *De propaganda vita* (A VI, 3, 378). Krş. Hochstetter, "Zu Leibniz' Gedächtnis", s. 1 ve P. Ronsard, *Le tombeau de feu Roy Tres-Chrestien Charles IX* (1574): "L'âge ne sert de rien, les gestes font de vie".

59 Bkz. Joh. Friedrich Schütz von Holtzhausen'den Leibniz'e, 6 Ocak 1673 (A I, 1, N. 211) ve Anna Christine von Boyneburg'dan Leibniz'e, 16 Ocak 1673 (A I, 1, N. 212).

60 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 31 ve Guhrauer, *Leibnitz*, s. 124.

61 Bkz.*The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 382:384.

62 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 23.

63 Bkz. Birch, *The History of the Royal Society of London*, cilt 3, s. 73.

64 Bkz. Böl. I. 2; Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 24-5; Marie Boas Hall, "Leibniz and the Royal Society. 1670-76", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 173-5.

65 Leibniz'den Oldenburg, 8 Mart 1673 (A III, 1, 40); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 489:493.

66 Bkz. Leibniz'den Oldenburg'a, 8 Mart 1673 (A III, 1, 40-41); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 489-90:493-4; Birch, *The History of the Royal Society*, cilt 3, s. 74-5. Aslında 15 Mart 1673'te Kraliyet Cemiyeti'ne sunulan (Birch, *The History of the Royal Society*, cilt 3, s. 77) Hooke'un hesap makinesi Samuel Morland'in aritmetik makinesine oldukça benzerdi. Bkz. aşağıya ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 34-5.

67 Bkz. Oldenburg'dan Leibniz'e, 9 Şubat 1673 (A III, 1, 21); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 431:432.

68 Bkz. Sluse'ten Oldenburg'a, 17 Ocak 1673, *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 386:392. Mektubun yayımlandığı yer için bkz. *Philosophical Transactions*, no. 90 (20 [30 Y.U.] Ocak 1673): 5143-7.

69 Bkz. Oldenburg'dan Leibniz'e, 9 Şubat 1673 (A III, 1, 21); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 431:432.

70 Bkz. Leibniz'den Jakob Bernoulli'ye, 25 Mart 1697 ve Nisan 1703 (GM III, 57, 68); Leibniz'den Jacob Bernoulli'ye, 25 Haziran 1697 (GM III, 421); Leibniz'den Guillaume François Antoine de L'Hôpital'e, 26 Eylül 1701 (GM II, 343); Leibniz'den Jacob Hermann'a, 6 Eylül 1708 (GM IV, 335). Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 35. n. 16. Napier'in kemikleri üzerine sayıların yazıldığı çubuklardan (ilk başta genelde kemikten yapılmış) oluşuyordu. Onlar İskoç matematikçi John Napier (1550-1617) tarafından icat edilmişti. Napier çubukları kullanarak karmaşık çarpma ve bölme işlemlerini toplama ve çıkarma işlemlerine dönüştürme için bir yöntem geliştirdi.

71 Leibniz'den Oldenburg'a, 8 Mart 1673 (A III, 1, 39); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 488:492.

72 Leibniz'den Kraliyet Cemiyeti'ne, 13 Şubat 1673 (A III, 1, 24); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, 439:444. Bu olayın ayrıntılı izahı için bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 26-9. Ayrıca krş. Rupert Hall, "Leibniz and British Mathematicians", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 133-4. Pell hakkında bkz. Noel Malcolm ve Jacqueline Stedall, *John Pell (1611-1685) and His Correspondence with Sir Charles Cavendish. The Mental World of an Early Modern Mathematician.* Oxford: Oxford University Press, 2005 (Leibniz'le bu karşılaşma için bkz. s. 221-2, 325).

73 Bkz. A III, 1, 24.

74 Leibniz'den Kraliyet Cemiyeti'ne, 13 Şubat 1673 (A III, 1, 24-5); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, 440:444.

75 *Commercium epistolicum D. Joannis Collins et aliorum de analysis promota*, Londra, 1712 adlı metnin Leibniz'deki nüshasının 32'inci sayfasının kenarına düşülmüş nota bakınız. Bu metinde Leibniz'in Kraliyet Cemiyeti'ne gönderdiği mektup Newton tarafından düzenlenmiştir. Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 28-9. *Commercium Epistolicum* için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 8.

76 Bkz. A I, 1, 418 ve Boas Hall, "Leibniz and the Royal Society", s. 175.

77 Bkz. Birch, *The History of the Royal Society of London*, cilt 3, s. 76 ve 82.

78 Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 30, n. 38.

79 Bkz. Oldenburg'dan Huygens'e, 9 Şubat (E.U.) / 19 Şubat 1673 ve Oldenburg'dan Leibniz'e, 9 Şubat (E.U.) / 19 Şubat 1673, *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 456-8. Krş. *Philosophical Transactions*, no. 90 (20 [30 Y.U.] Ocak 1673): 5143-7.

80 Krş. Leibniz'den Kraliyet Derneği'ne, 20 Şubat 1673 (A III, 1, N. 7) ve Leibniz'den Oldenburg'a, 8 Mart 1673 (A III, 1, 38-9); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 488:492.

81 Klopp I, "Einleitung", s. xviii. Ayrıca bkz. A II, 1, 39.

82 Leibniz'den Oldenburg'a, 8 Mart 1673 (A III, 1, 9); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 488:492.

83 Leibniz'den Christian Habbeus'a, 14 Şubat 1676 (A I, 1, 445). Ayrıca bkz. A I, 1, 509.

84 Bkz. Melchior Friedrich von Schönborn için *Promemoria*, Mart başı 1673 (A I, 1, N. 216) ve Leibniz'den Melchior Friedrich von Schönborn'a, 10 Mart 1673 (A I, 1, 315-16).

85 A I, 1, 349.

86 Bkz. A I, 1, N. 226.

87 Anna Christine von Boyneburg'dan Leibniz'e. *Vollmacht*, 3 Nisan 1673 (A I, 1, N. 228).

88 Bkz. A I, 1, 370-73.

89 Bkz. A I, 1, N. 255. Ayrıca bkz. Leibniz'den Jakob Münch'e, Aralık sonu 1673* (A I, 1, N. 254).
90 Bkz. A I, 1, N. 246
91 Bkz. A I, 1, N. 264.
92 Bkz. Güldenlöw Kontu Ulrik Frederik'ten Christian Habbeus'a, 25 Şubat 1673 (Klopp III, 224). 1696'da Hannover'deki saraydaki maaş durumlarına göre bu orta mevkideki bir saray görevlisinin maaşıydı. Mareşal, başkâhya, başvekilharç ve başavcı yılda 1800-2000 taler maaş alırken, düşesin kâhyası ve başsâki 1060 taler maaş alıyordu; başhekim 828 taler, başmüzisyen 600 taler, başbahçıvan 500 taler ve saray eczacısı, vekilharç ve dans ustası da 400 taler maaş alıyordu. Fransız şef, saray orgcusu, diğer sâkiler ve bahçıvanlar da 100 ile 300 taler arasında değişen maaşlar alıyorlardı. Veteriner, uşak ve fare avcısı gibi alt kademedekilerin maaşı 100 talerden azdı. Normalde tüm bu işlerde çalışanlar yıllık maaşın yanı sıra barınma ve yemek haklarına da sahipti. Bkz. C. E. von Malortie, *Der Hannoversche Hof under dem Kurfürsten Ernst August und der Kurfürstin Sophie.* Hannover: Hahn, 1847, s. 37-41. Malortie'nin verileri Nicholas Rescher tarafından yeniden değerlendirildi, "Leibniz Finds a Niche (Settling in at the Court of Hannover: 1676-7)." *Studia Leibnitiana* 24, 1 (1992): 25-48 (burada s. 33-4).
93 Leibniz'den Christian Habbeus'a, 5 Mayıs 1673 (A I, 1, 416). Ayrıca krş. A I, 1, 418.
94 A I, 1, N. 327.
95 Bkz. A I, 1, N. 326.
96 Johann Friedrich'ten Leibniz'e, 25 Nisan 1673 (A I, 1, 491) ve Leibniz'den Mainz Prensi Damien Hartard'a, 18 Ocak 1676 (A I, 1, 399).
97 Bkz. A I, 1, 492-3.
98 Bkz. A IV, 1, N. 21-4.
99 A I, 1, N. 320. Ayrıca krş. A I, 1, 321.
100 Bkz. A I, 1, 287, N. 289, N. 292.
101 Bkz. A I, 1, N. 280.
102 Bkz. A I, 1, 287, N. 284.
103 Bkz. Leibniz'den Johann Friedrich Leibniz'e, 21 Ekim 1675 (A I, 1, N. 288). Ayrıca krş. A I, 1, N. 287.
104 Leibniz ile Friedrich Simon Löffler arasındaki geçen mektuplaşmadan (1690'dan 1716'ya kadar uzanan) günümüze kadar ulaşmış iki yüzü aşkın mektup, Löffler'i Leibniz'in en uzun ve en yoğun mektuplaştığı kişi kılmaktadır. Löffler, Leibniz'in tek vârisi oldu. Friedrich Simon Löfller için ayrıca krş. bu kitapta kısım II, böl. 6.
105 A I, 1, 431-2.
106 Bkz. örneğin A I, 1, 479.
107 A I, 1, 432.
108 Leibniz'den Oldenburg'a, 8 Mart 1673 (A III, 1, 42); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 490-91:494-5. Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 36.
109 A III, 1, 43; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 491:495. Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 30.
110 Bkz. A III, 1, N. 13/1-6. Oldenbrug'un 16 Mart tarihli mektubu kayıp. Bkz. Hofmann, Leibniz in Paris, s. 36-45.
111 Bkz. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 30-31.
112 A III, 1, 71; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 566.
113 Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 42, n. 54.
114 Bkz. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 135.
115 Özellikle bkz. A III, 1, N. 17, N. 20, N. 22. Krş. Aiton, *Leibniz*, s. 48.
116 Bkz. sırasıyla A III, 1, N. 22 ve N. 30.

117 Bkz. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 135-6 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 44-5.
118 *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt IX, s. 457.
119 Bkz. Leibniz'den Tschirnhaus'a, 1679 sonu* (GB, 407).
120 Bkz. Leibniz'den Tschirnhaus'a, 1679 sonu* (GB, 407-13; burada 407). Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 47'den sonrası ve Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 13. Van Schooten Descartes'ın *Géométrie* (1617) adlı eserinin Latince iki baskısını yaptı; birincisi 1649'da Leiden'de basıldı; daha geliştirilmiş olan ikincisi iki cilt halinde 1659-61'de Amsterdam'da yayımlandı.
121 Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 75-7.
122 Bkz. Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 138 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 48-9.
123 Bkz. Huygens, *Oeuvres complètes*, cilt 14, s. 234, 314-46. Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 48.
124 LH 35 II 1, 256 sonrası (Enrico Pasini, *Il reale e l'immaginario: La fondazione del calcolo infinitesimale nel pensiero di Leibniz*. Turin: Sonda, 1993, s. 59-60). Krş. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 80.
125 Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 139.
126 Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 141 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 54.
127 Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 59 ve Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 135. Hofmann'a göre, *Leibniz in Paris*, s. 98, Leibniz kendi daire alanı hesabını 1673 yılının sonbaharında elde etmişti.
128 Leibniz'den Oldenburg'a, 14 Temmuz 1674 (A III, 1, 119); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt XI, s. 42:45.
129 Bkz. Oldenburg'dan Leibniz'e, 18 Aralık 1674 (A III, 1, 172).
130 Leibniz'den Oldenburg'a, 14 Temmuz 1674 (A III, 1, 119-120); *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt XI, s. 43:45-6.
131 A III, 1, 131; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt XI, s. 99:101-2.
132 A III, 1, 173-4; *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt XI, s. 139-40:141.
133 Leibniz'den Oldenburg'a, 30 Mart 1675 (A III, 1, 210); Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 100; Aiton, *Leibniz*, s. 52.
134 Bkz. Leibniz'den Kraliyet Bilim Akademisi'ne (A III, 1, N. 43).
135 Bkz. A I, 1, 492.
136 Bkz. Leibniz'den Kraliyet Bilim Akademisi'ne (A III, 1, N. 50). Bkz. ayrıca Leibniz'den Oldenburg'a, 30 Mart 1675 (A III, 1, 46/3). Bu mektup Kraliyet Cemiyeti'nin 25 Nisan 1675 tarihli toplantısında okundu (Birch, *The History of the Royal Society of London*, cilt 3, s. 216-17). Leibniz'in icadı etrafında dönen tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, böl. 9.
137 Krş. *Journal des Sçavans*, 7 (25 Mart 1675): 94-9. Çev. Oldenburg, *Philosophical Transactions 10*, 113 (26 Nisan [6 Mayıs Y.U.]) 1675: 285-8 (ayrıca A III, 1, 193-201; burada 194).
138 Bkz. A III, 1, N. 46.
139 Bkz. A III, 1, N. 49 ve Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 143-4. Ayrıntılı bir açıklama için bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, böl. 10.
140 Bkz. *Commercium Epistolicum*, s. 39-41.
141 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, böl. 12, özellikle s. 164-6 ve Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 144-5.
142 Bkz. John Collins'ten James Gregory'e, 20 Ağustos 1675, Ed. H. W. Turnbull, *James Gregory Tercentenary Memorial Volume*. Londra: G. Bell & Sons, 1639, s. 320-23.
143 Bkz. A III, 1, lxii.
144 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 171-2. İngiliz sonsuz küçükler hesabıyla ilgili İngiliz yöntemlerinin ve Newton'un teğet kuralının Tschirnhaus'a iletildiği, Oldenburg'un gönderdiği

mektupların tarihi *Commercium Epistolicum*'da yanlış sunulduğu gibi 1675 yazının başına değil 1676 yazının başına denk geliyor. 1676 yazında Leibniz kalkülüsü yeni icat etmişti (aşağıya bakınız).

145 Bkz. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 145 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 184-6.

146 Bkz. A VII, 2, N. 54, N. 55, N. 59, N. 60, N. 61, N. 62, N. 63, N. 75, N. 76, N. 78. Krş. Leibniz'den Oldenburg'a, 28 Aralık 1675 (A III, 1, 327-8) ve Leibniz'den Christian Habbeus'a, 14 Şubat 1676 (A I, 1, 446).

147 Leibniz yazıların 4 Haziran 1675'te alındığını kabul ediyor (A III, 1, N, 53). Konikler hakkındaki sonraki yazılar muhtemelen birkaç ay sonra iletildi. Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 179-80 ve Jean Mesnard, "Leibniz et les papiers de Pascal", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 45-58.

148 Bkz. Étienne Périer'den Leibniz'e, Haziran başı 1674 (A III, 1, N. 27); Nicolas Toinard'dan Leibniz'e, 20 Haziran 1674 (A III, 1, N. 28); Leibniz'den Oldenburg'a, 15 Temmuz 1674 (A III, 1, 121). Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 79.

149 Leibniz'den Étienne Périer'ye, 30 Ağustos 1676 (A III, 1, 588). Krş. ayrıca Leibniz'den Johann Vagetius'a, 27 Kasım 1686 (E.U.) (Dutens VI, 34 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 180).

150 Bkz. A III, 1, 588-91.

151 Bkz. *Dialogus de religione rustici*, Kasım 1673 (A VI, 3, N. 9) ve *De vera methodo philosophiae et theologiae ac de natura corporis*, 1673-5* (A VI, 3, N. 10). *Dialogus* Leibniz'in doğanın güzelliğinden hareketle duygularını ifade ettiği az sayıdaki metinlerden biridir. Bu metinde 1671 yazında Strasbourg'dan Ren Nehri'nde gemiyle dönüşünü hatırlar.

152 Bkz A VI, 3, N. 12, N. 14, N. 40-49. Krş. Antonio Lamarra, "The Development of the Theme of the 'Logica Inventiva' during the Stay of Leibniz in Paris", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Weisbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 55-71.

153 Bkz. André Robinet, *Malebranche et Leibniz, Relations personnelles*. Paris: Vrin, 1955, özellikle s. 10-21, 26.

154 Bu konuda bana öneride bulunduğu için Niccolò Guicciardini'ye teşekkür ediyorum.

155 Sonsuz küçükler hesabının ortaya çıkışı için bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 73-83 ve Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 136-45. Kalkülüsün icadına ilişkin ayrıntılı ve klasik bir açıklama için bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, özellikle bölüm 13. Kalkülüs hakkında bkz. H. J. M. Bos, "Differentials, Higher-Order Differentials and Derivative in the Leibnizian Calculus", *Archive for History of Exact Sciences* 14 (1974): 1-90. Leibniz'in kalkülüsünün çevresindeki tarihsel, matematiksel ve felsefi meseleler hakkında zengin bir tartışma için bkz. Albert Heinekamp, ed. *300 Jahre "Nova Methodus" von G. W. Leibniz (1684-1984). Symposion dev Leibniz-Gesellschaft ... 28. bis 30. August 1984*. Stuttgart: Steiner, 1986 (bkz. özellikle Enrico Giusti'nin önemli katkısı için bkz. "Le Problème des tangentes de Descartes à Leibniz", s. 26-37).

156 Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 78.

157 Leibniz'den John Wallis'e, 28 Mayıs 1697 (E.U.) (GM IV, 25). Alıntı için bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 77.

158 Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 81-2 ve Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 145.

159 GM IV, 479. Çev. Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 145.

160 Krş. *Nova methhodus pro maximis et minimis, itemque tangentibus, Acta Eruditorum* (Ekim 1684): 467-73. *Nova Methodus pro maximis et minimis* ayrıca GM V, 220-26'da da görülebilir. Leibniz 21 Kasım 1675 tarihli bir müsveddenin (*Methodi tangentium inversae exempla*) bir sayfasının kenarına (GB, 161) "∫ summa, d differentia" diye yazmıştı.

161 Krş. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 79 ve Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 142.

162 *Nova Methodus pro maximis et minimis* (GM V, 223).

163 *Additio ad Schedam ... de dimensionibus Curvilineorum*, *Acta Eruditorum* (Aralık 1684): 587-7. Ayrıca GM V, 126-7'de (burada s. 126) yayımlandı. Her iki metnin (GM V, 223 ve GM V, 126) alıntı kaynağı için bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 79.80.

164 Bkz. Guicciardini, *Reading the Principia*, s. 142.

165 Bkz. *Methodi tangentium inversae exampla* (GB, 161-7). Krş. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 192.

166 Bkz. *De Geometria Recondita et Analysi Indivisibilium et Infinitorum*, *Acta Eruditorum* (Temmuz 1686): 292-300. Ayrıca GM V, 226-33'te yayımlandı.

167 Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 81.

168 A III, 1, 331. Bu pasajın çevirisi için bkz. Rupert Hall, *Philosophers at War. The Quarrel between Newton and Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Presss, 1980, s. 61-2. Leibniz'in Oldenburg'a gönderdiği mektubun (A III, 1, 327-34) çevirisi için bkz. *The Correspondence of Henry Oldenburg*, cilt XII, s. 97-8.

169 Leibniz'den Jean Gallios'ya (A III, 1, 304-7).

170 Leibniz'den Jean Paul de La Roque'a, 1675 sonu (A III, 1, N. 72).

171 1675 sonu (A III, 1, N. 73).

172 Leibniz'den Oldenburg'a, 28 Aralık 1675 (A III, 1, N. 70). Krş. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 145-6. Ark tanjantlar problemi şöyledir: Bir eğrinin tanjantının özellikleri verildiğinde eğri hesaplanabilir.

173 Bkz. Leibniz'den Oldenburg'a, 12 Mayıs 1676 (A III, 1, 375).

174 Bkz. sırasıyla A III, 1, N. 80 ve A III, 1, N. 88/1.

175 Bkz. sırasıyla Leibniz ve Tschirnhaus için, Collins'ten Oldenburg'a 24 Haziran 1676 (A III, 1, N.88/3) ve Newton'dan Oldenburg'a 23 Haziran 1676 (A III, 1, N. 88/50).

176 Bkz. A III, 1, N. 89/1-2 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 44.

177 Hall, Newton'un Leibniz'e karşı kötü duygular ve şüphe duyduğu yönündeki tarihsel teze (Aiton, *Leibniz*, s. 79 ve başkalarının benimsediği) daha 1676'da ikna edici şekilde karşı çıktı. Bkz. özelikle Hall, *Philosophers at War*, s. 68-9.

178 Bkz. Hall, "Leibniz and the British Mathematicians", s. 148.

179 Bkz. Leibniz'den Simon Foucher'ye, 1675 (A II, 1, 247).

180 Bkz. A VI, 3, N. 15. Krş. Belaval, "Premiéres animadversions de Leibniz sur les *Principes* de Descartes."

181 Bkz. A VI, 3, N. 89/1-2 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 44. Bu not muhtemelen 1675-6 tarihine dayanıyor ve şuna gönderme yapıyor: Cordemoy, *Copie d'une Lettre Ecrite à un sçavant Religieux de la Compagnie de Jesus* [Gabriel Cossart]: *Pour montrer I. Que le Systeme de Monsieur Descartes, et son opinion touchant les bestes, n'ont rien de dangereux, II. Et que tout ce qu'il en a écrit, semble estre tiré du premier Chapitre de la Genese* yazarının ismi belirtilmeden 1668'de basıldı. Paris'te Leibniz ayrıca 1673 ile 1692 yılları arasında yazıştığı Hıristiyan septik Pierre-Daniel Huet (1630-1721) ve Descartes'ın sert eleştirileriyle karşılaştı.

182 Bkz. A VI, 3, N. 34.

183 Bkz. Tschirnhaus'tan Spinoza'ya, 5 Ocak 1675 (Ep. 59, Spinoza, *Opera* Cilt IV, s. 268).

184 Bkz. yukarı, bu kitapta kısım I, böl. 2.

185 Bkz. A VI, 3, N. 18.

186 Georg Hermann Schuller'den Spinoza'ya, 14 Kasım 1675 (Ep. 70, *Opera*, cilt IV, s. 303). Bkz. Parkinson, "Leibniz's Paris Writings in Relation to Spinoza", s. 77-8.

187 Krş. *Nouveaux Esaais*, Kitap IV, böl. 16, paragraf 4. Alıntı için bkz. Nadler, *Spinoza*, s. 302-3.

188 Schuller'den Spinoza'ya, 14 Kasım 1675 (Ep. 70, *Opera*, cilt IV, s. 302-3). Çev. *The Correspondence of Spinoza*'dan biraz değiştirilerek uyarlandı, çev. ve ed. A. Wolf, Londra: George Allend ve Unwin, 1928, s. 338-9.

189 Bkz. Spinoza'dan Schuller'e, 18 Kasım 1675 (Ep. 72, *Opera*, cilt IV, s. 305) ve Nadler, *Spinoza*, s. 300-302.

190 Bkz. A VI, 3, N. 33/4. Leibniz'in Spinoza'nın düşüncesine duyduğu ilgi ve özellikle sonsuzluk meselesi için bkz. *Communicate ex literis Domini Schulleri*, Şubat 1676* (A VI, 3, N. 19).

191 Bkz. A VI, 3, N. 16/1-4. Boyle'un dört kitabı şunlardır: 1) *The Excellency of Theology, Compar'd with Natural Philosophy*. Londra: T. N. tarafından Henry Herringman için yayımlandı, 1674; 2) *Some Motives and Incentives to the Love of God*, 5. baskı. Londra: H. Herringman için yayımlandı, 1670; 3) *Some Considerations about the Reconcileableness of Reason and Religion*. Londra: T. N. tarafından H. Herringman için yayımlandı, 1675; 4) *Some Physico-Theological Considerations about the Possibility of the Resurrection*. Londra: T. N. tarafından Henry Herringman için yayımlandı, 1675. Leibniz ayrıca Boyle'un yeni fizik bilimi hakkındaki görüşlerine de aşinaydı, bkz. *The Origins of Formes and Qualities (according to the Corpuscular Philosophy)*. Oxford: H. Hall tarafından R. Davis için yayımlandı, 1666. Bkz. E. Loemker, "Boyle and Leibniz", *Journal of the History of Ideas* 16, no. 1 (1955): 22-43.

192 Bkz. A VI, 3, N. 17.

193 Pufendorf'un *Disquisitio*'su, Severinus de Monzambano takma adıyla yazdığı ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun durumunu değerlendirip eleştirdiği *De Statu imperii germanici* (Cenevre 1667) adlı kitabına yöneltilen eleştirilere cevap verdi. Krş. *Severinum de Monzambano*, 1669-72 (A IV, 1, N. 32; ayrıca bkz. A IV, 1, 672).

194 Bkz. A II, 1, N. 118; A I, 5, N. 335, N. 367, N. 392; A I, 9, N. 214, N. 233, N. 270; Bodemann, *Briefwechsel*, s. 226-7.

195 Bkz. A VI, 3, N. 20/1-2 ve N. 21. Platon'un *Parmenides*'i hakkındaki metni kayıptır.

196 Leibniz ile Foucher krş. Stuart Brown arasındaki mektuplaşma için bkz. "The Leibniz-Foucher Alliance and Its Philosophical Bases", *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 74-96.

197 Hem kitapçı hem de müşteriler Foucher'nin kitabının önermeler ve doğruluğun doğası üzerine modern anlamda bir araştırma değil de geçerli savlamanın araçlarının klasik anlamda irdelendiği bir mantık kitabı olduğunu sanıyorlardı.

198 Bodemann, *Handschriften*, s. 339.

199 Bkz. A VI, 3, N. 22. Mariotte'ün *Essay de Logique* adlı yapıtı 1678'de yayımlandı.

200 *Definitionum juris specimen*, ilkbahar-yaz 1676* (A VI, 3, N. 88). Hukuk bilimi üzerine ayrıca bkz. *Remarques considéreables sur la Jurisprudence*, 18 Ocak 1676 (A IV, 1, N. 51). Paris'te hukuk bilimi üzerine fazla durmaması (özellikle Leipzig ve Mainz'deki faaliyetleriyle kıyaslandığında) hakkında bkz. Leibniz'den Vincentiius Placcius'a, 10 Mayıs 1676 (A II, 1, N. 126).

201 Bkz. A VI, 3, N. 24 ve N. 25. Leibniz, Epictetus'un *Enchiridion* adlı kitabının Leiden ve Antwerpen'de basılmış nüshasını 1670'te gördü.

202 Bkz. A VI, 3, N. 89/1-6, özellikle *De la vie heureuse* (A VI, 3, N. 89/5).

203 Bkz. A VI, 3, N. 23, N. 31, N. 50-56.

204 Bkz. A VI, 3, N. 23 ve A VI, 3, xxv.

205 Bkz. A VI, 3, N. 56.

206 A VI, 3, 472.

207 A II, 1, 259.

208 Bkz. G. H. R. Parkinson, "Introduiction", Leibniz, *De Summa Rerum. Metapphysical Papers, 1675-1676*.

209 Bkz. A VI, 3, N. 57-77.

210 Bkz. *De Vita Beata* (A VI, 3, N. 89) ve *Definitionum juris specimen* (A VI, 3, N. 88). *De Arcais Motus et Mechanica ad puram Geometriam reducenda* 1676 yazında kaleme alındı ve çok önemli metafiziksel düşünceler içermektedir (bkz. aşağıya).

211 Bkz. A VI, 3, N. 78-87.

212 Bkz. Parkinson, "Introduction", s. xiv-xv ve A VI, 3, xxviii.
213 Bkz A VI, 3, N. 57-8 ve N. 61-2. Yazıların içeriklerinin özeti için bkz. A VI, 3, xxviii-xxix.
214 Bkz. A VI, N. 59, N. 63-66, N. 69.
215 Bkz. A VI, 3, N. 67. Ayrıca bkz. A VI, 3, N. 70.
216 Bkz. A VI, 3, N. 68, N. 71-75.
217 *Guilielmi Pacidii de rerum arcanis* (A VI, 3, N. 77).
218 A VI, 3, N. 78. Çev. Arthur, Leibniz, *The Labyrinth of the continuum*, s. 129-221. Süreklilik problemi için bkz. bu kitapta kısım I, böl. 2.
219 Bkz. sırasıyla A VI, 3, N. 79-81 ve N. 82.
220 Bkz. A VI, 3, N. 83-87 (özellikle s. 582).
221 Bkz. *De Arcanis Sublimium vel de Summa Rerum*, 11 Şubat 1676 (A VI, 3, N. 60; burada s. 474).
222 *Confessio Philosophi* (A VI, 3, 116, 122). Her iki parçayı çev. Fabrizio Mondadori, "A Harmony of One's Own and Universal Harmony", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt II, s. 152.
223 Grua, 324.
224 Mükemmellik, özün niceliği ve uyum arasındaki ilişki için bkz. Rutherford, *Leibniz and the rational order of nature*, s. 22-45.
225 A VI, 3, 472. Çev. Parkinson, Leibniz, *De Summa Rerum*, s. 21. Bkz. ayrıca *Confessio Philosophi* (A VI, 3, 146) ve *Principium meum est, quicquid existere potest, et aliis compatibile est, id existere*, 12 Aralık 1676 (A VI, 3, N. 83). Krş. Mondadori, "A Harmony of One's Own and Universal Harmony".
226 Bkz. *De Plenitudine Mundi*, ilkbahar* 1676 (A VI, 3, N. 76) ve Parkinson, "Introduction", s. 1. Krş. ayrıca Hans Poser, "Leibniz's Parisaufenthalt in seiner Bedeutung für die Monadenlehre", *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt II, s. 131-47 ve Stuart Brown, "The Proto-monadology of the *De Summa Rerum*", *The Young Leibniz and his Philosophy, 1646-1676*. Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 263-88.
227 Bkz. A VI, 3, 491, 523; Parkinson, "Introduction", s. xxxii, xli-xlii, l. *De Summa Rerum*'un Leibniz'in sonradan terk ettiği, Spinoza'dan esinli panteist görüşler içerip içermediği konusunda canlı bir tartışma vardır. Krş. özellikle Mark Kulstad, "Exploring Middle Ground: Was Leibniz's Conception of God Ever Spinozistic?" *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 671-90.
228 *De Arcanis Motus et Mechanica ad puram Geometriam reducenda*, yaz 1676. Ed. H. J. Hess, *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft*. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt I, s. 202-5 (burada s. 203). Bkz. Michel Fichant, "Mécanisme et métaphysique: le rétablissement des formes substantielles (1679)", Michel Fichant, *Science et métephysique dans Descartes et Leibniz*, Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 163-204 (özellikle s. 179-80, 197); Parkinson, "Introduction", s. xlii. Bu ilkenin Leibniz'in kuvvet kavramıyla ilişkisi için bkz. aşağıya, bu kitapta kısım II, böl. 4.
229 Bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Şubat 1679 (A II, 1, 556) ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 39.
230 Bkz. Leibniz'den Gallois'ya, 2 Kasım 1675 (A III, 1, N. 67).
231 Bkz. Leibniz Johann Bernoulli'ye gönderdiği 24 Haziran 1707 tarihli bir mektupta (GM III/2, 816) Gallois'nın kişiliğinden övgüyle söz eder.
232 Bkz. A I, 1, N. 313.
233 Bkz. A I, 1, N. 341 ve N. 342.
234 Bkz. A I, 1, N. 267.
235 Bkz. Melchior Friedrich von Schönborn'dan Leibniz'e, 11 Şubat 1676 (A I, 1, N. 269).
236 Bkz. Christian Freiesleben'den Leibniz'e, 26 Ocak 1676 (A I, 1, 441) ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 42.

237 Bkz. A I, 1, N. 345.
238 Bkz. A I, 1, N. 354
239 Bkz. A I, 1, N. 355.
240 Bkz. A I, 1, N. 356.
241 Bkz. A I, 1, N. 357.
242 Bkz. A I, 1, N. 358.
243 *Deutsche Schriften* II, Ek, s. 66-7.
244 Christian Habbeus'a yazdığı 14 Şubat 1676 tarihli mektupta Leibniz Fransa ve Almanya gibi iki ayrı yaşam alanında yaşayan canlı anlamında bir "amfibi" olmak istediğini söyler (A I, 1, 445).
245 Bkz. Leibniz'den Johann Carl Kahm'a, 24* Kasım 1676 (A I, 2, 3).
246 Bkz. *Epistolae tres D. B. de Spinoza ad D. Oldenburgium* (A VI, 3, N. 26).
247 Bkz. Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 227, 292.
248 Bkz. A III, 3, N. 98. Ayrıca krş. A III, 3, N. 97 ve N. 95.
249 Bkz. A III, 1, N. 98/1 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 278-9.
250 Bkz. A III, 1, N. 88/2 ve Hofmann, *Leibniz in Paris*, s. 283-4.
251 Bkz. Aiton, *Leibniz*, s. 67.
252 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 45.
253 Leibniz'den Joh. Carl Kahm'a, 24* Kasım 1676 (A I, 2, 3).
254 A VI, 3, N. 78.
255 Bkz. Leibniz'den Gallois'ya, Eylül 1677 (A III, 2, 228-9).
256 Bkz. A I, 2, 3-4.
257 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 46.
258 Bkz. Nunziante, *Organismo come armonia*, s. 157-8.
259 Bkz. Leibniz'den Gallois'ya, Eylül* 1677 (A II, 1, 379) ve Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, 4/14 Ağustos 1683 (A II, 1, 535). Ayrıca krş. *Théodicée*, § 376 (GP VI, 339) ve A II, 1, xxvii.
260 Bkz. A VI, 3, N. 82.
261 Bkz. A VI, 3, xxvii; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 46; Nadler, *Spinoza*, s. 341.
262 Ed. A Foucher de Careil, *Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz*. Paris, 1854, s. lxiv. Nadler, *Spinoza*, s. 306'da bu metne (muhtemelen 1676'da yazılmış) dikkat çekiyor. Çevirip biraz değiştiren Nadler, *Spinoza*, s. 306.
263 *Quod ens perfectissimum existit*, 18-21 Kasım 1676* (A VI, 3, N. 81 ve A II, 1, N. 131). Bkz. ayrıca A VI, 3, N. 79-80.
264 Leibniz'in savlaması üzerine aydınlatıcı açıklamalar için bkz. Adams, *Leibniz*, özellikle s. 148-51.
265 A II, 1, 379-80. Çev. Nadler, *Spinoza*, s. 341.
266 Bkz. Leibniz'den Joh. Carl Kahm'a, 24*Kasım 1676 (A I, 2, 4).

4. BÖLÜM KÜTÜPHANECİ, TARİHÇİ VE MADEN MÜHENDİSİ OLARAK EVRENSEL BİR DEHA: HANNOVER VE AŞAĞI SAKSONYA (ARALIK 1676 - EKİM 1687) (Sayfa 161-230)

---

1 Bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Ocak 1677 (A I, 2, N.6) ve Şubat* 1677 (A I, 2, N. 10).
2 Bkz. örneğin Leibniz'den Dük Anton Ulrich'e, Aralık'ın ikinci yarısı 1690* (A I, 6, N. 16).
3 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 17 Mart 1696 (A I, 12, 476).

4 Bkz. Hans-Peter Schneider, "Leibniz und der moderne Staat", *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner, Stuttgart: Steiner, 1999, s. 23-34. Bu planlar hakkında daha fazla bilgi için aşağıya bakınız.

5 Leibniz'in fiziksel dünya hakkındaki düşüncesini ve onun metafiziksel zeminini konu alan ve yayımlanmaya hazırlanan kitabında Daniel Garber, bu bölümle birlikte sonraki iki bölümünü işlediği dönemde (yani, Garber'in deyişiyle "kabaca 1670'lerin sonundan 1690'ların ortasına ya da sonuna uzanan orta yaş yılları") Leibniz'in düşünsel serüveninin hayati önemini vurgulamaktadır. Leibniz'in beden, töz, kuvvet ve bireysellik hakkındaki görüşleri konusunda yapılan son tartışmalara muazzam bir katkı sunan kitabının bir kopyasını benle paylaştığı için kendisine çok minnettarım.

6 Krş. *Allgemeine Deutsche Biograohie* cilt 8, s. 629-634 ve Günter Scheel, "Hanovers politisches, gesellschaftliches und geisteges Leben zur Leibnizzeit", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover. Verlag für Literatür und Zeitgeschehen, 1966, s. 83-115. Ayrıca bkz. Georg Schnath, *Geschichte Hannovers im Zeitalter der neunten Kur und der englischen Sukzession. 1674-1714.* 4 cilt. Hildesheim ve Leipzig. 1938-82.

7 Krş. Henricus Superbus'tan (ölüm 1139) 1707'ye kadar Guelf soyağacı Leibniz tarafından derlendi (Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, 193 Blankenburg, fol. 26^{v}-27^{r}; Herbest Breger ve Friedrich Niewöhmer editörlüğünde basıldı, *Leibniz und Niedersachsen*, Stuttgart: Steiner, 1999, şekil. 15).

8 Bkz. Schnath, *Geschichte Hannovers*, I, s. 33-4; Scheel, "Hannovers politisches gesellschaftliches und geistiges Leben", s. 91, 96-9; Gerda Utermöhlen, "Leibniz im kulturellen Rahmen des hannoverschen Hofes", *Leibniz und Niedersachsen*, s. 214.

9 Bkz. Christian Habbeus'tan Leibniz'e, 10 Aralık 1669 (A I, N. 137) ve bu kitapta kısım I, böl. 2.

10 Aiton'un iddiasının (Leibniz, s. 71-2) aksine Leibniz hiçbir zaman özel danışmanlığa (*Geheimer Rat*) atanmadı. Aiton bu makamı saray danışmanlığı (*Hofrat*) makamıyla karıştırmıştır. Leibniz'in Hannover'de ulaştığı en yüksek makam *Geheimer Justizrat* ya da özel adalet danışmanlığı makamıdır (13 Ağustos 1696). Bu makam on dereceli kıdemliliğin yedinci üst derecesidir ve özel danışmanlığın (*Geheimer Rat*) yetki ve itibar bakımından çok altındadır (krş. Schath, *Geschichte Hannovers*, II, s. 384).

11 Bkz. Scnath, *Geschichte Hannovers*, I, s. 32-3 ve Rescher, "Leibniz finds a niche", s. 30-31.

12 A I, 2, 13-14.

13 Bkz. Scnath, *Geschichte Hannovers*, II, s. 384. Alıntı için bkz. Rescher, "Leibniz finds a niche", s. 31 ve Gerda Utermöhlen, "Leibniz im kulturellen Rahmen des hannoverschen Hofes", s. 219.

14 Rescher, "Leibniz finds a niche", s. 30-32.

15 Bkz. Heinrich Lackman, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover. Verlag für Literatür und Zeitgeschehen, 1966, s. 337 ve Günter Scheel, "Leibniz als herzoglicher Bibliothekar in Leineschloss", G. Schnath, *Das Leineschloß.* Hannover: Hahn, 1962, s. 250.

16 Günter Scheel, "Leibniz als politischer Ratgeber des Welfenhauses", *Leibniz und Neidersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stutgart: Steiner, 1999, s. 35-52, özellikle 36-7.

17 Bkz. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 3 Eylül 1697 (A I, 14, 444-445).

18 İsponyol adetlerine uyup Cristobal de Rojas y Spinola'dan "Rojas" diye söz ettim. Öte yandan literatürün çoğu onu "Spinola" diye anar. Rojas ve onun ekümenik çabaları için özellikle bkz. Karin Masser, *Christóbal de Gentil de Rojas y Spinola O. F. M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus: Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangeliscen Kirsche im 17. Jahrhundert.* Münster: Ascendorff, 2002.

19 Bkz. Rescher, "Leibniz finds a niche", s. 40.

20 Bkz. Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 325 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 47.
21 Bkz. A I, 2, 15-18.
22 A II, 1, N. 138, N. 139.
23 A II, 1, N. 140.
24 Bkz. A II, 1, N. 142, N. 143, N. 146, N. 148. Ayrıca muhtemelen Elisabeth von der Pfalz'a gönderilmiş, Tanrı'nın varlığının kanıtı ve Descartes hakkındaki 1678 tarihli mektuba (A II, 1, N. 191), Leibniz'in Kartezyenciliği tartıştığı diğer mektuplara, özellikle A II, 1, N. 133, özellikle s. 298-300 (Leibniz'den Honorato Fabri'ye, 1676'nın sonu) ve A II, 1, N. 219 (1679*, basım yeri bilinmiyor) mektuplarına bakınız. *Ens perfectissimum* hakkında Leibniz ile Eckhard arasındaki fikir alışverişi konusunda Adams aydınlatıcı bilgiler sunuyor: *Leibniz*, s. 120-22.
25 Scheel, "Hannovers politisches, gesellschaftliches und geistiges Leben zur Leibnizzeit", s. 107.
26 *Théodicée*, § 100. Ayrıca bkz. Leibniz'den Hermann Conring'e, 13 Ocak 1678 (A II, 1, 385). 7 Aralık 1677'de Leibniz Stensen'le özgürlük konusunu konuştu (A VI, 4, N. 262).
27 Büyük olasılıkla 1672 sonbaharı ile 1673'ün başı arasında yazılmış *Confessio Psilosophi* (A VI, 3, N. 7) üzerine bkz. bu kitapta kısım I, böl. 3.
28 Bkz. A VI, 3, 115 ve Sleigh, "Introduction" to Leibniz, *Confessio Philosophi. Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*, s. xxi-xxii.
29 *Conversation cum Domino Episcopo Stenonio de Libertate*, 7 Aralık 1677 (A VI, 4, 1377). Çev. Sleigh, *Leibniz, Confessio Philosophi. Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*, s. 112-30.
30 Tschirnhaus'tan Leibniz'e, 16 Kasım 1676 (A II, 1, N. 132). Krş. A VI, 3, N. 34.
31 A III, 2, N. 91.
32 Krş. Bilimsel ve teknik mektuplaşmalar A III, 2'de yayımlandı; ayrıca bkz. A I, 2, N. 46. Bilimsel araçlar ve bununla ilgili bilimsel araştırma hakkındaki Leibniz metinleri için bkz. G. W. Leibniz, *Nachgelassene Schriften physikalischen, mechanischen und technischen Inhalts*. Ed. Ernst, Gerland. Leipzig: Tuebner, 1906.
33 Bkz. A III, 2, N. 38 ve bu kitapta kısım I, böl. 3.
34 Newton'dan Wallis'e, 27 Ağustos E.U. (6 Eylül) 1692 (krş. John Wallis, *Opera mathematica*, Cilt II, Oxford, 1693, s. 391).
35 Bkz. Hofmann'ın *epistola posterior*'un içerikleri konusundaki ayrıntılı sunumu ve yorumu (*Leibniz in Paris*, böl. 19; burada sayfa 263, 273).
36 Bkz. Leibniz'den Oldenburg'a, 21 Haziran (1 Temmuz Y.U.) 1677 (A III, 2, N. 54) ve Aiton, *Leibniz*, s. 80-81.
37 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, *Vorschlag wegen Aufrichtung eines Commissions-Gerichts*, 13 Aralık 1676 (A I, 2, N. 2). Diğer öneriler için bkz. A I, 2, N. 33, N. 37, N. 139 (s. 177), N. 146.
38 Fransız düşünür Jean Bodin (1529-96) 16. yüzyılın belli başlı siyaset teorisyenlerinden biriydi. Mutlakçılık teorisyeni olarak kendisi, hükümdarı, yürürlüğe koyduğu pozitif yasalarla kayıtlı olmayan (*absolutus*) ama doğal ve ilahi yasayla kayıtlı olan kanun koyucu diye niteledi.
39 Schneider, "Leibniz und der moderne Stat", s. 26. Ayrıca bkz. Patrick Riley, "Introduction", G. W. Leibniz, *The Political Writings of Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press, 1988, s. 26-30.
40 *Caesarini Fürstenerii de Jure Suprematus ac Legationis Principum Germaniae*, A IV, 2, N. 1 ve Riley, "Introduction", s. 27. Ayrıca bkz. A IV, 2, N. 2-4, N. 6, N. 8.
41 Bkz. A IV, 2, 282.
42 Johann Friedrich'in kayınpederi Eduard von Pfalz-Simmern İskoçyalı VI. James ile İngiliz I. James'in torunuydu. 1658'de Johann Friedrich'in küçük erkek kardeşi Ernst August, Eduard'ın kız kardeşi Sophie von der Pfalz ile evlendi.

43 A IV, 2, N. 7.
44 A IV, 2, N. 5. Ayrıca bkz. A IV, 2, xx.
45 Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 23 ve 49.
46 *Le phosphore de M. Krafft*, 2 Ağustos 1677. Bkz. Ravier 81.
47 Bkz. *Historia inventionis Phosphori*, *Miscellanea Berolinensia*. Berlin: Sumptibus Johann. Christ. Papenii, 1670, s. 91-8. Ayrıca bkz. Brand'ın konu hakkındaki mektupları: A I, 2, N. 46 (s. 57), N. 52, N. 57 (s. 64'ten sonrası), N. 64, N. 66, N. 69, N. 150.
48 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Mayıs* 1677 (A I, 2, N. 11) ve Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e , Mayıs 1677 (A I, N. 12).
49 Bkz. A III, 2, xxix ve A I, 2, xxx-xxxi.
50 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Aralık sonu 1678 (A I, 2, N. 92).
51 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Haziran ortası 1679 (A I, 2, N. 139, s. 177); Leibniz'den Christiaan Huygens'e, 18 Eylül 1679 (A III, 2, 849). Ayrıca bkz. A I, 2, N. 170.
52 Bkz. Leibniz'den Bonaventura Nardini'ye, 18 Ağustos 1677 (Ms. XXIII, 186, H. V, Bl. 76). Hâlâ yayımlanmamış bu mektup sonunda Akademie-Ausgabe'nin ilk dizisine yapılacak bir ekte (*Nachtrag*) yayımlanacak. Nardini Hannover'de vaiz ve *Pagengouverneur* idi.
53 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Ocak 1677 (A I, 2, 11). 26 Temmuz 1676'da Johann Friedrich'in Paris temsilcisi Christophe Brosseau tarafından kaleme alınmış, ödemeye eşlik eden not yolculuk masraflarını doğrudan belirtmiyordu. (Bkz. A I, 1, N. 356).
54 A I, 2, 10.
55 Bkz. Muhtemelen Joh. Daniel Crafft'a gönderilmiş Leibniz'in mektubu, 3 Haziran 1677 (A I, 2, N. 247).
56 Leibniz'den Franz Kuckuck'a, Quittungen, Kasım 1678 (A I, 2, N. 84).
57 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Hatırat, 2 Ekim 1677 (A I, 2, N. 18).
58 A I, 2, N. 34.
59 Bürokratik mekanizmanın Leibniz'in 1677'ye ait olan maaşını Kasım 1678'de ödeyeceği sırada maaşının zaman içinde artırıldığını belirtmesi gerekiyordu; Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Kasım 1678 (A I, 2, N. 85).
60 A I, 2, N. 533.
61 Leibniz'den Jean Gallois'ya, Eylül* 1677 (A II, 1, 379).
62 Leibniz'den Tschirnhaus'a, Ocak/Şubat 1678 (A III, 2, 340-41). Ayrıca bkz. Leibniz'in Conring'e mektubu, Haziran 1678 (A II, 1, 419-20) ve büyükbabası Martin Geier'e gönderdiği tek mektubu, muhtemelen 1678'de yazılmış (A I, 2, N. 385).
63 Leibniz'den Johann Friedrich'e, Mayıs* 1677 (A I, 2, 22).
64 Leibniz ve Georg Held, Sözleşme, 26 Temmuz 1678 (A I, 2, N. 51) ve Leibniz'den Johann Friedrich'e, Temmuz sonu 1678 (A I, 2, N. 60).
65 Leibniz'den Johann Friedrich'e, Mayıs 1679 (A I, 2, 175). Bu metnin yerini bulmamda bana yardımcı olduğu için Stephan Waldhoff'a teşekkür ediyorum. Ayrıca bkz. A IV, 3, 350; A I, 3, 101-2 ve Leibniz'in Theodor Althet Heinrich von Strattmann için 1689'da tasarladığı bir kaynak kütüphanesi için kapsamlı planı (A I, 5, N. 247).
66 Bkz. Guhrauer, *Leibnitz*, I, s. 199: *Allgemeine Deutsche Biographie*, Cilt 14, s. 721-6. Böyle bir deneyimden sonra Leibniz'in kendi yazılarını benzeri bir talihsizlikten korumak için daha büyük önlemler almaması şaşırtıcıdır.
67 Bkz. Ernst von Hessen-Rheinfels'den Leibniz'e (A I, 3, N. 231; Landgraf'ın 12 Kasım 1682 tarihli mektubuna ek ve Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, 24 Mart 1683 (A I, 3, 278); ayrıca Guhrauer, *Leibnitz*, I, 200-202.
68 A I, 3, N. 312.
69 Neidersächsische Landesbibliothek, Ms. IV, 308, Bl. 1-67. El yazmasının başlığı şuydu: *Ren. Cartesii Regulae de inquirenda veritate*. Söz konusu el yazması sınırlı Latince bilgisi olan tanınmamış bir yazıcının elindeydi. Leibniz'in sayfaların kenarlarına düştüğü notlar A VI, 4,

N. 221'de yayımlandı. El yazmasının Tschirnhaus aracılığıyla 1683'te alınmış olması muhtemeldir. Bkz. Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 331, 345 ve A VI, 4, 1031.

70 A I, 2, N. 80-81; Rescher, "Leibniz finds a niche", s. 40-41.

71 *Epargne d'un Prince*, sonbahar 1678* (A IV, 3, 329).

72 Bkz. A I, 2, N. 70, N. 71, N. 72, N. 73, N. 94; A IV, 3, N. 26, N. 27, N. 40 (özellikle bkz. A I, 2, 75, 79; A IV, 3, 329). Sonraki yıllarda benzer öneriler sunuldu (özellikle bkz. A IV, 3, N. 28-39). Devlet idaresinin her alanında Leibniz'in öne sürdüğü reform ve iyileştirme önerileri hakkında faydalı bir inceleme için bkz. "Leibniz und der moderne Stat", Schneider.

73 Bkz. 1678* sonbaharında yapılan iki öneri (sırasıyla A IV, 3, N. 130 ve N. 131). *Ordo Caritatis* ya da *Societas Theophilorum*'un bahsinin ilk kez geçtiği yer Leibniz'in Dük Johann Friedrich için yazdığı Eylül 1678 tarihli bildiridir (A I, 2, 76-7). Bu bildiri "bilim adamlarının çalışma yeri" olarak bir *Collegium Combinatorium*'un kurulmasını da önerir (A I, 2, 76).

74 A IV, 3, 847-8. 1679'da bilimin ilerletilmesine ilişkin başka öneriler de sunuldu (bkz. *Consilium de Scribenda Historia Naturali*, A IV, 3, N. 132; *Consultatio de Naturae Cognitione*, A IV, 3, N. 133).

75 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, Aralık 1678* (A I, 2, 111). Guelf dükleri Wolfenbüttel yakınlarındaki Helmstedt Lutheran Üniversitesi'nin hamileriydi.

76 Jürgen Gottschalk, "Der Oberharzer Bergbau und Leibniz", Tätigkeit für Verbesserungen", *Leibniz und Niedersachsen*. Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhmer. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 173-86, özellikle s. 173-83 ve A I, *Supplementband Harzbergbau 1692-1696*, xxxi.

77 Özellikle bkz. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 8 Nisan 1679 (A I, 2, N. 127, özellikle s. 155-8); ayrıca A II, 1, N. 1972 ve N. 2042.

78 A I, 3, xxxiii.

79 Leibniz ve Clausthal'daki Madencilik Ofisi, Sözleşme, 30 Eylül 1679 (A I, 2, N. 169).

80 A I, 2, N. 171.

81 Bkz. A I, 2, N. 173-9.

82 A I, 2, N. 181.

83 Christof Pratisius'tan Leibniz'e, 13 Aralık 1679 (A III, 2, 910) ve Günter Scheel, "Fürstbistum und Stadt Osnabrück im Leben und Werk von G. W. Leibniz", *Osnabrücker Mitteilungen* 74 (1967), s. 146-90.

84 Bkz. Stephen Gaukroger, *Descartes: An Intellectual Biography*. Oxford: Clarendon Press, 1995, özellikle s. 385'ten sonrası ve Desmond Clarke, *Descartes: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, özellikle s. 248-75.

85 Bkz. Leibniz'in notlarla açıklanmış alıntıları A II, 1, N. 196 ve Leibniz'in Malebranche'a gönderdiği mektup, 23 Ocak 1679 (A II, 1, N. 197). Ayrıca bkz. A II, 1, N. 191.

86 Christof Pratisius'tan Leibniz'e, 13 Aralık 1679 (A III, 2, 910).

87 Scheel, "Fürstbistum und Stadt Osnabrück", s. 154-5.

88 Bkz. Scheel, "Hannovers politisches, gesellschaftliches und geistiges Leben zur Leibnizzeit", s. 99-102 ve *Allgemeine Deutsche Biographie*, cilt 6, s. 261-3.

89 Bkz. Schnath, *Geschichte Hannovers*, I, s. 488-91 ve A I, 3, xxxi.

90 Schnath, *Geschichte Hannovers*, II, s. 121-220. Sophie Dorothea'nın trajik hikâyesi için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.

91 A I, 4, xxxv.

92 A I, 3, xxvii.

93 Bkz. Burchard von Ahlefeldt'ten Leibniz'e, 22 Ocak 1680 (A I, 3, N. 263) ve Leibniz'den Burchard von Ahlefeldt'e, 6 Şubat 1680 (A I, 3, N. 270).

94 Bkz. 1680 yılında Ocak ayının sonuna doğru muhtemelen Franz Ernst'e gönderdiği *Repraesentanda* (A I, 3, N. 17); ayrıca krş. A I, 3, N. 21, N. 27, N. 28, N. 40.

95 Bkz. A IV, 3, N. 26-48; A IV, 2, 24-6; A I, 3, N. 17, N. 21, N. 27, N. 28, N. 40, N. 42, N. 69, N. 74, N. 75, N. 89, N. 90, N. 99, N. 100; ayrıca bkz. A IV, 3, N. 113-114. Bu önerilerin bir kısmı A I, xxx-xxxi'de sıralanmıştır.

96 A I, 3, N. 67 (Kasım* 1680); Utermöhlen, "Leibniz im kulturellen Rahmen des hannoverschen Hofes", s. 221-2. Ayrıca bkz. A I, 3, N. 66.

97 A IV, 3, N. 34 (özellikle s. 373).

98 A I, 3, N. 108.

99 Bkz. A IV, 3, N. 49-57, N. 61-62; A IV, 4, N. 140-147. Bu metinler hakkında aydınlatıcı yorumlar için bkz. Jean-Marc Rohrbasser ve Jacques Véron, "Leibniz et la mortalité. Mesure des 'apparences' et calcul de la vie moyenne." *Population* 53, 1-2 (1998): 29-44. Bu yazıya dikkatimi çektiği için René Leboutte'ya teşekkür ediyorum.

100 Bkz. A IV, , N. 124-138 ve A IV, 3, N. 58-60. Özellikle bkz. A IV, 4, N. 138. Makale 1683'te *Acta Eruditorum* dergisinde yayımlandı.

101 *Discussion d'une Question utile*, 1687* (A IV, 3, 366).

102 *Erfordernisse einer Guten Landesregierung*, 1680* (A IV, 3, 366).

103 Bkz. A I, 3, 20 ve 57.

104 Eisenkoft, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 62-5.

105 A I, 1, N. 34.

106 Leibniz'den Landgarft Ernst'e, 14 Ağustos 1683 (A I, 3, 317).

107 Ernst von Hessen-Rheinfels, *Der so warhaffte als gantz auffrichtig- und discretgesinnte Catholischer*, N. pl., 1666. Eser hakkında bkz. H. Raab, "Der 'Discrete Catholische' des Landgrafen Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-1693)." *Archiv f. Mittelrhein. Kirchengeschichte* 12 (1960): 175-98.

108 St. Norbert (1080-1134) tarafından kurulmuş mezhep.

109 Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 1 Mayıs 1680 (A I, 3, 243).

110 Bodemann, *Briefwechsel*, sayfa 408'de 1783 klasörün bulunduğu yazıyor.

111 Bkz. A I, 2, N. 250.

112 Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 11 Ocak 1684 (A I, 4, 321). Landgraf Ernst'e gönderdiği 3 Kasım 1682 tarihli bir mektubunda Leibniz şöyle diyor: "Roma'ya karşı yükseltilebilecek itirazların çoğu, akidelere karşı değil de pratiklere karşıdır. O pratikler alenen reddedilseydi itirazlar da ortadan kalkardı." Ayrıca bkz. A I, 3, 246-7; A I, 3, 272; A I, 6, 165-6; A I, 6, 148 ve A VI, 4, 2286-7.

113 Örneğin bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Ekim'in* ikinci yarısı 1685 (A I, 4, N. 324).

114 Bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 24 Mart 1683 (A I, 3, 280).

115 Bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Kasım 1687 (A I, 5, 19-21); Heinz Weidemann, *Gerard Wolter Molanus, Abt zu Loccum: Eine Biographie.* 2 cilt. Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1925 ve 1929, cilt 2, s. 30-88; Paul Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit. Überlagungen zur Reunion der evangelischen und katholischen Kirche.* Münih-Paderborn-Wien: Schöningh, 1975, s. 59-61; Robert Merrihew Adams, "Leibniz's Examination of the Christian Religion", *Faith and Philosophy* 11, 4 (1994): 518-26. Rojas ile Molanus'un müzakerelerine ilişkin ayrıntılı bir inceleme için bkz. Masser, *Rojas y Spinola und Molanus*, özellikle s. 235-80. *Methodus*'un iki nüshası Leibniz'in el yazmaları arasında bulundu (LHI, 12, 1 Bl. 112-19 ve LHI, 7, 2 Bl. 1-8). *Regulae*'yi kimin yazdığına dair tartışma için bkz. Wolfgang Hübener, "Negotium Irenicum. Leibniz' Bemühungen um die brandenburgische Union", *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 122.

116 Bkz. 1683'ün ikinci yarısında yazılmış dört metin (A IV, 3, N. 16-19): *De unitate Ecclesiae; Apologia fidei Catholicae ex recta ratione; De Schismate; Reunion der Kirchen.* Leibniz kendi mezhebinden bahsederken "Lutherci" yerine "Evanjelik" tabirini kullanmayı tercih ederdi.

117 Bkz. Leibniz'den Rojas'a, Nisan ortası* 1683 (A I, 3, 567); Leibniz'den von Eyben'e, 6 Eylül 1692 (A I, 8, 409); Bossuet'den Rojas'a, 22 Ağustos 1683 (Bossuet, *Correspondence*, cilt II,

s. 391-2); Sophie'den Louise Hollandine'ye, 20 Eylül 1691 (A I, 7, N. 94); Bossuet'den Marie de Brinon'a, 29 Eylül 1691 (A I, 7, N. 96).

118 A I, 2, N. 412.

119 Bkz. *Declaratio cleri Gallicani de ecclesiastica potestate* deklarasyonunun 19 Mart 1682 tarihli dördüncü maddesi. *Declaratio* metni Bossuet tarafından yazıldı.

120 13 Nisan 1598'de Fransa kralı IV. Henry tarafından ilan edilen Nantes Fermanı Huguenot'lar gibi Fransız Kalvencilere hoşgörü gösterilmesini garantiye alıyordu.

121 *Caesarini Fürstenerii de Jure Suprematus ac Legationis Principum Germaniae*, A IV, 2, 15-17. Çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 31-2 ("Introduction")

122 A IV, 2, N. 20.

123 Sonbahar 1681; A IV, 2, N. 21, burada s. 442. Ayrıca bkz. A IV, 2, 437.

124 Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu üzerindeki askeri baskısının doğurduğu büyük tehlikeye Leibniz'in tepkisi için bkz. A IV, 2, N. 24-5.

125 A I, xxxix.

126 Ayrıntılar için bkz. John Stoye, *The Siege of Vienna*, Londra, 1694, özellikle s. 132 sonrası.

127 A IV, 2, xxv.

128 Resmi diplomatik bir görevde –Frankfurt am Main'de yapılacak XIV. Louis'nin "birleşmeler" hakkındaki bir konferansa katılmak- Otto Grote'ye eşlik etmesi için kendisine Ağustos 1681'de sunulan imkân bile Harz'daki sorumlulukları dolayısıyla boşa çıktı. Bkz. A I, 3, N. 93, N. 96, N. 99, N. 100, N. 102, N. 106, N. 420.

129 A IV, 2, N. 22. Ayrıca bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 5 Aralık 1683 (A I, 3, 334).

130 A IV, 2, 502. Çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 36.

131 A I, 3, 275. Ernst, Trier'in seçmen-başpiskoposunun özel danışmanı olan Lincker von Lutzenwick'in Leibniz'in kalemini XIV. Louis'nin yayılmacılığına karşı kullanmasını istediğini belirtir.

132 A I, 3, 320.

133 A I, 3, 329.

134 A I, 3, 334; A I, 4, 321; A I, 4, 323. 1685'te ortaya çıkan Almanca çeviri Leibniz'e ait değildi.

135 *Raisons touchant la guerre ou l'accommodement avec la France* (A IV, 2, N. 23).

136 A IV, 2, 504.

137 Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 338.

138 A I, 3, N. 334.

139 A I, 3, 413.

140 A I, 3, xlv.

141 A I, 3, 101.

142 *Einrichtung einer Bibliothek*, Kasım 1680 (A IV, 3, 350). Ayrıca bkz. A I, 3, 101-2.

143 Bkz. A I, 3, N. 80, N. 82-84, N. 86, N. 88, N. 90 (s. 119), N. 99 (s. 125), N. 113.

144 Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 339.

145 Leibniz'den Dük Ernst August'a, Mayıs 1680 (A I, 3, 57-8).

146 A I, 3, xxxi.

147 Gottfried Schultze'den Leibniz'e, 24 Mart 1681 (A I, 3, N. 389).

148 Rüdiger Otto, "Leibniz' Aktivitäten für die sachsen-lauenburgische Erbfolge", *Leibniz und Niedersachsen*. Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stutgart: Steiner, 1999, s. 53-75; Scheel, "Leibniz als politischer Ratgeber des Welfenhauses", s. 41-2; A IV, 4, xxix-xxxvi.

149 Scheel, "Leibniz als politischer Ratgeber des Welfenhauses", s. 41.

150 Bkz. A IV, 4, N. 18-69.

151 Scheel, "Leibniz als politischer Ratgeber des Welfenhauses", s. 42.

152 A I, 4, N. 173. Ayrıca bkz. A I, 7, N. 46 ve A IV, 4, N. 70-77.

153 A I, 3, xxvii-xxviii.

154 A I, 3, xxxiii-xxxvii ve A I, 4, xxxviii-xliv Harz projesindeki değişiklikler hakkında harika bir inceleme içeriyor.
155 A I, 3, N. 21, N. 27.
156 Ernst August'tan Leibniz'e, Karar (A I, 3, N. 35). Ayrıca bkz. A I, 3, N. 29-32.
157 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 9 Aralık 1678 (A I, 2, N. 87).
158 Bkz. A I, 3, N. 47-54.
159 Bkz. A I, 3, N. 56-60.
160 A I, 3, xxxvi-xxxvii.
161 A I, 3, N. 216.
162 A I, 3, N. 558.
163 A I, 3, N. 544-545.
164 Bkz. A I, 3, N. 546; A I, 4, N. 564; A I, 3, xlv.
165 A I, 4, lv-lvi.
166 A I, 4, N. 4.
167 Bkz. A I, 4, N. 26 ve xliii.
168 A I, 3, xxxvii.
169 Leibniz'den Clausthal'deki madencilik ofisine, Ağustos başı* 1684 (A I, 4, N. 56).
170 A I, 4, xl-xli.
171 A I, 4, N. 147.
172 Bkz. A I, 4, xliv ve A I, 4, N. 165-167, N. 172, N. 185, N. 207-220, N. 227-232.
173 Bkz. Leibniz'den Bonaventura Nardini'ye, 18 Ağustos 1677 (Ms XXIII, 186, H. V. Bl. 76).
174 Bkz. A I, 3, 20 ve A I, 3, 57.
175 Hortensio Mauro'dan Leibniz'e, 21 Mart 1685 (A I, 4, N. 415 ve N. 416).
176 Bkz. sırasıyla A I, 4, N. 149 ve N. 158; A I, 4, N. 454 sonrası. Ayrıca krş. A I, 4, xlvi-xlvii ve G. W. Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschishte*. Ed. Malte-Ludolf Babin ve Gerd van den Heuvel'in giriş ve açıklamalarıyla. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2004, s. 86-93.
177 Bkz. Niedersächsische Staatarchiv Cal. Br. 23 IV Nr. 25 Bl. 142. Alıntılandığı yer: Günter Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 244.
178 Bkz. Dük Ernst August'tan Leibniz'e, "Karar" (A I, 4, N. 159); A I, 4, xliv; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 75; Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 245.
179 *Sitzungsberichte Akademie Wien, phil. hist. Kl.* 22 (1856), s. 272. Alıntılandığı yer: Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 245.
180 Leibniz'den Iustus von Dransfeld'e, 18 Temmuz 1687 (A I, 4, N. 537). Ayrıca bkz. A I, 4, N. 354 ve N. 356.
181 Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 243; A I, 4, xlvii; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 60-61.
182 A I, 4, 1; Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 245.
183 Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 78-9.
184 Leibniz'den Joh. Arend Hentze'ye, 6 Temmuz 1686 (A I, 4, N. 237).
185 Kassel, Universitätsbibliothek 4° Ms hist 40 [8]'de tutulan bir el yazmasında yer alan, 1685 yılının Ekim sonu ile Kasım başı arasındaki *Harzreise* tasvirine bakınız.
186 Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 245-6.
187 Leibniz'den Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels'e, Mayıs ortası* 1687 (A I, 3, 432); Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 247.
188 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e (A I, 2, 111).
189 Thomas Burnett'e gönderilmiş bir mektubun taslağı (A I, 18, 377). Ayrıca bkz. 1671 tarihli bir metin (A IV, 1, 532): "Kamu yararını ve evrensel uyumu sevmek ya da (bununla bir bakıma aynı anlama gelen) Tanrı'nın şanını olabildiğince anlamak ve yüceltmek."

190 A VI, 4, I. Leibniz'in 1677 ile Haziran 1690 arasında yazdığı felsefi metinlerinin Akademi tarafından yapılan derlemesi toplam 3000 sayfayı bulan 522 parçadan oluşmaktadır. Sadece toplam yirmi sayfayı oluşturan üç metin Leibniz tarafından yayımlanmıştı: *Meditationes De Cognitione, Veritate, et Ideis* (*Acta Eruditorum*, Kasım 1684; A VI, 4, N. 141); *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii* (*Acta Eruditorum*, Mart 1686; A VI, 4, N. 369); *Notata quaedam G. G. L. Circa vitam et doctrinam Cartesii*, 1689*, Chr. Thomasius, *Historia sapientiae et stultitiae*. Cilt 2. Halae Magdeburgicae: Typis & Sumptibus Christophori Salfeldii, 1693, s. 113-22 (A VI, 4, N. 376). Her ne kadar bu bölümün zaman dilimi Aralık 1676 - Ekim 1687 olsa da Leibniz'in Kuzey Almanya, Avusturya ve İtalya'ya yaptığı yolculuk sırasında yazdığı bazı yazıları da içermektedir. Bunun sebebi söz konusu yazıların 1677-87 döneminin felsefi metinlerine düşünsel yakınlığıdır.

191 Bkz. mektubun iki hali: A II, 1, N. 213 ve A I, 2, N. 187.

192 A II, 1, 488 ve A I, 2, 225. Boyneburg 15 Aralık 1672'de öldü.

193 Bkz. A II, 1, 488; A I, 2, 225; *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'un I. ve II. kısımları (A VI, 1, 494-5).

194 Bkz. A II, 1, 488; A I, 2, 225 ve *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'un III. Kısmı (A VI, 1, 495-9).

195 Bkz. *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*'un IV. Kısım (A VI, 1, 499-500) ve A II, 1, 488-9; A I, 2, 225.

196 A I, 2, 225 ve A II, 1, 489.

197 A II, 1, 490-91 ve A I, 2, 226-7.

198 A II, 1, 489 ve A I, 2, 225.

199 Michel Fichant, "Mécanisme et métaphysique: Le rétablissement des formes substantielles. (1679)", s. 163. Ayrıca bkz. André Robinet, *Architectonique disjonctive, automates systémiques, et idéalité dans l'oeuvre de G. W. Leibniz*. Paris: Vrin, 1986, böl. 5 ve Adams, *Leibniz*, s. 262.

200 A I, 2, 225 ve A II, 1, 490.

201 Bkz. *Prolegomena, Demonstrationum Catholicarum Conspectus* (A VI, 1, 494) ve planın düke sunulması (A II, 1, 226 ve A I, 2, 489).

202 A I, 2, 226; A II, 1, 489.

203 A II, 1, 490; A I, 2, 226. Ayrıca bkz. Leibniz'in Dük Johann Friedrich için *Selbstschilderung*'u, sonbahar 1679* (A II, 1, 492-3).

204 Metafizik, fizik, matematik ve mantık alanlarındaki çarpıcı görüşler dizisi hakkında daha ayrıntılı bir tartışma için aşağıya bakınız.

205 Bkz. özellikle 1678 sonbaharına ait öneriler (*Societas sive Ordo Caritatis*, A IV, 3, N. 130; *Societas Theophilorum ad celebrandas Laudes Dei*, A IV, 3, N. 131) ve 1679 tarihli öneriler (*Semestria Literaria*, A IV, 3, N. 116; *Consilium de Scribenda Historia Naturali*, A IV, 3, N. 132; *Consultatio de Naturae Cognitione*, A IV, 3, N. 133). Öneriler demeti bu bölümün ilk kısmında kısaca ele alınmıştır. Özellikle bir *Societas sive Ordo Caritatis* önerisi *Demonstrationes Catholicae*'de tasarlanan ansiklopedi işini apaçık yansıtır.

206 Bkz. Heinrich Schepers'in "Einleitung"u, s. liii, A VI, 4 ve *Neue Deutsche Biographie* cilt 14, s. 125 için yazdığı Leibniz maddesi. François Duchesneau, *Leibniz et la méthode de la science*'ın birinci kısmında ansiklopediyi ve *scientia generalis*'i tartışmaktadır. Paris: PUF, 1993. François Duchesneau 101. sayfada ansiklopedi projesinin Leibniz'in tüm metodolojik programının çıkış noktası olduğu sonucuna varıyor.

207 *Introductio ad Scientiam Generalem Modum Inveniendi Demonstrandique Docentem*, yaz-sonbahar 1679* (A VI, 4, 370).

208 *Definitio Brevis Scientiae Generalis*, yaz 1683-1685 başı* (A VI, 4, 532).

209 *Demonstrationum Catholicarum Conspectus*, 1688-9* (A VI, 1, 494).

210 *Studia ad Felicitatem Dirigenda*, kış 1678/79* (A VI, 4, 137-8).

211 Bkz. özellikle *Introductio ad Encyclopaediam arcanam; Sive Initia et Specimina Scientiae Generalis, de Instauratione et augmentis scientiarum, deque perficienda mente, et rerum inventionibus, ad publicam felicitatem*, yaz 1683-1685 başı* (A VI, 4, N. 126). Bkz. ayrıca A VI, 4, N. 85-86, N. 110, N. 115, N. 158-159. Francis Bacon'ın *De dignitate et augmentis scientiarum*'u (Londra: I. Haviland, 1623) *Instauratio Magna*'da (Londra: Apud Joannem Billium, 1620) tasarladığı tüm bilgilerin yapısını inşa etmeye yönelik kapsamlı planının birinci kısmını oluşturur.

212 A VI, 4, 138.

213 Bkz. *Paraenesis de Scientia Generali*, Ağustos-Aralık 1688* (A VI, 4, 980) ve Aristotle, *Metaphysics* A 2, 982a4-983a23.

214 *Paraenesis de Scientia Generali* (A VI, 4, 979-80). Krş. A VI, 4, lvii.

215 *Fundamenta calculi ratiocinatoris*, yaz 1688* (A VI, 4, 920).

216 Bkz. bu kitapta kısım I, böl. 2. yukarıda.

217 *Semestria Literaria*, A IV, 3, N. 116, özellikle s. 789-95 ("Consilium de Literis instaurandi condendaque Encyclopaedia.")

218 Döring, *Der junge Leibniz und Leipzig*, s. 80.

219 Ravier 84-96. Bkz. örneğin optik konusunda yayımlanan yazı, *Acta Eruditorum*, Haziran 1682 (Ravier 85). Leibniz bu yazıda tek bir ilkeden yansıma ve kırılma kanunlarını çıkarır.

220 Bkz. ayrıca tamamlayıcı yazı, *Acta Eruditorum*, Temmuz 1686. Leibniz bu yazıda integral hesabını sundu: *De Geometria Recondita et Analysi Indivisibilium et infinitorum. Addenda his quae dicta sunt in Actis a. 1684.*

221 Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 102.

222 Krş. *Brevis Demonstratio* (A VI, 4, 368, burada s. 2027) ve Otto Mencke'den Leibniz'e, 27 Şubat 1686 (A I, 4, 564).

223 Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 11 Şubat 1686 (A I, 4, 399). *Discours de Métaphysique*'in tam edisyonu A VI, 4, N. 306.

224 Bkz. *Examen Religionis Christianae* (A VI, 4, N. 420).

225 A VI, 4, N. 165. Bu öğreti muhtemelen 1686 yılının başında yazılmış başka bir metinde de yer almaktadır: *De natura veritatis, contingentiae et indifferentiae atque de libertate et praeterminatione* (A VI, N. 303). Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 42, 44. Leibniz'in sonsuz analiz hakkındaki görüşleri için bkz. R. C. Sleigh, *Leibniz and Arnauld. A Commentary on Their Correspondence*. New Haven: Yale University Press, 1990, s. 83-9 ve Mugnai, *Introduzione*, s. 193-5.

226 A VI, 4, liv.

227 *Elementia calculi*, Nisan 1679 (A VI, 4, 197). Çev. G. H. R. Parkinson, *Leibniz: Logical Papers*. Oxford: Clarendon Press, 1966, s. 18-19. Yüklemin özneye dahil olması öğretisi muhtemelen 1678 yazı ile 1678-9 kışı arasında yazılmış bir hukuk yazısında da yer alıyordu (*De legum interpretatione, rationibus, applicatione, systemate*, A VI, 4, 2789).

228 *De Synthesi et Analysi universali seu Arte inveniendi et judicandi*, yaz 1683-1685 başı* (A VI, 4, N. 129; burada s. 543).

229 A VI, 4, 587.

230 Bkz. *Paraenesis de Scientia Generali*, Ağustos-Aralık 1688* (A VI, 4, 974). G. H. R. Parkinson bu metinlere dikkat çekiyor, Review of Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe*, cilt VI, 4. *Studia Leibnitiana* 31, 1 (1999), s. 110.

231 Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 35. 1677 ile 1690 arasında Leibniz'in *characteristica*'sını krş. Martin Schneider, "Leibniz' Konzeption der *Characteristica Universalis* zwischen 1677 und 1690." *Revue Internationale de Philosophie* 48, 2 = 188 (1994): 213-36.

232 A III, 2, 570-71. A II, 1, N. 189 içinde yayımlanmış mektubun özeti.

233 Bkz. A I, 2: 6 Kasım 1678 ile 17 Eylül 1679 arasındaki mektuplaşmaları.

234 François Viète (1540-1603) sembolik cebrin babası olarak kabul edilmektedir. 1591 ile 1593 arasında *logistica speciosa* ya da genel niceliklerle hesaplama tekniğini ileri sürdü. Bu teknik mantıksal ve matematiksel işlemleri birleştirip bilinen ve bilinmeyen nicelikleri göstermek için alfabenin harflerini (sırasıyla sessiz harfleri ve sesli harfleri) kullandı.

235 Bkz. A VI, 4, N. 56-64; Parkinson, Review of Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe*, cilt VI, 4, s. 112-113; Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 37. Leibniz'in 1678 ile 1687 arasında yazdığı yazılarla ilgili sonraki tespitler Mugnai'nin seçkin kitabına dayanıyor: *Leibniz: Vita*, s. 37-52.

236 Asal sayı kendisinden ve 1'den başka bir sayıya bölünmeyen sayıdır: 2, 3, 5, 7, 11 gibi.

237 A VI, 4, 739. Alıntılandığı yer Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 44.

238 *De abstracto et concreto*, 1688* (A VI, 4, 992). Alıntılandığı yer Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 45. Leibniz'in mantıkla ilgili alıntıları için bkz. Mugnai, *Introduzione*, s. 54-64.

239 Bkz. *Specimen calculi coincidentium*, Nisan-Ekim 1686* (A VI, 4, N. 173); *Specimen calculi coincidentium et inexistentium*, ilkbahar 1686-1687 başı* (A VI, 4, N. 177); *Non inelegans specimen demonstrandi in abstractis*, Şubat-Nisan 1687* (A VI, 4, N. 178). Bu metinlerde yer alan "gerçek ilave" ve Leibniz'in mantık hesabı ile modern mantığın babası olan George Bole arasındaki ilişki konusunda bkz. Karl Dürr, *Neue Beleuchtung einer Theorie von Leibniz. Grundzüge des Logikkalküls*. Darmstadt: Reichl, 1930; R. Kauppi, Über die Leibnizsche Logik. Helsinki: Societas philosophica, 1960; H. Burkhardt, *Logik and Semiotik in der Philosophie von Leibniz*. Münih: Philosophia Verlag, 1980; Franz Schupp'un G. W. Leibniz'e girişleri, *Generales inquisitiones de analysi notionum et veritatum*. Hamburg: Miner, 1982 ve G. W. Leibniz, *Die Grundlagen des logischen Kalküls*. Hamburg: Meiner, 2000; Chris Swoyer, "Leibniz's calculus of real addition", *Studia Leibnitiana* 26, 1 (1994): 1-30; Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 48-52; Wolfgang Lenzen, *Calculus Universalis: Studien zur Logik von G. W. Leibniz*. Paderborn: Mentis, 2004; Massimo Mugnai, "Review of Lenzen, *Calculus Universalis*, 2004", *The Leibniz Review* 15 (2005): 169-81.

240 *De arte characteristica ad perficiendas scientias ratione nitentes*, yaz 1688* (A VI, 4, 912-13).

241 A.g.e., 913.

242 A.g.e., 914.

243 Bkz. A VI, 4, N. 34 ve Wolfgang David Cirilo De Melo ve James Cussens, "Leibniz on Estimating the Uncertain: An English Translation of *De incerti aestimatione* with Commentary", *The Leibniz Review* 14 (2004): 31-53 (burada s. 31-2).

244 Bkz. örneğin A II, 1, 489.

245 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 11 Şubat 1697 (A I, 13, 555).

246 Bkz. GM V, 141-68.

247 Bkz. A III, 2, N. 346 ve N. 347.

248 A III, 2, 846.

249 Bkz. A III, 2, 851-3.

250 Bkz. A III, 2, 854.

251 Bkz. A III, 2, 858-9.

252 Leibniz'den Christiaan Huygens'e, 20 Ekim 1679 (A III, 2, 875).

253 Bkz. Christiaan Huygens'ten Leibniz'e, 22 Kasım 1679 (A III, 2, 888-9).

254 Bkz. GM V, 178-83 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 58, 126, 151. Ayrıca bkz. GM V, 172-8, 183-211. 1712 ile 1716 arasındaki durum analizi (*analysis situs*) hakkında bkz. Vincenzo De Risi'nin doktora tezi: *The Analysis Situs 1712-1716. Geometry and Philosphy of Space in the Late Leibniz* (Pisa 2005; gözden geçirilmiş basım: *Geometry and Monadology: Leibniz's Analysis Situs and Philosophy of Space*. Basel, Boston ve Berlin: Birkhäuser, 2007). Tez içinde Leibniz'in yayımlanmamış birçok metninin derlendiği bir ek de vardır.

255 Bkz. *De progressione dyadica*, 25 Mart 1679 (Couturat, 574); *De organo sive arte magna cogitandi*, Mart-Nisan 1679* (A VI, 4, N. 50, özellikle s. 158); *Summum Calculi Analytici*

Fastigium, Aralık 1679 (Hans J. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik von G. W. Leibniz*. Frankfurt am Main: Klostermann, 1973, s. 218-24); Leibniz'den Tschirnhaus'a, Haziran sonu 1682 (A III, 3, 655-6). İkili hakkındaki sonraki yazılar için bkz. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik von G. W. Leibniz*, s. 225-356. Leibniz'in ikilisi ile bilgisayar bilimi arasındaki ilişki için bkz. Gregory Chaitin, "Leibniz, Information, Math and Physics". *Wissen und Glauben / Knowledge and Belief. Akten des 26. Internationalen Wittgenstein-Symposiums 2003*. Ed. Winfried Löffler ve Paul Weingartner. Viyana: (ÖBV & HPT, 2004, s. 277-86 ve "Leibniz, Randomness and the Halting Probability", *Mathematics Today* 40 (2004): 138-9

256 Ayrıntılar için bkz. Aiton, *Biography*, s. 125-7, E. Knobloch'un şu çalışmalarına gönderme yapıyor: "Die Entscheidende Abhandlung von Leibniz zur Theorie linearer Gleischungssysteme", *Studia Leibnitiana* 4 (1972): 163-80; "Studien von Leibniz zum Determinanten Kalkül", *Studia Leibnitiana Supplementa* 13 (1974): 37-45; *Der Beginn der Determinantentheorie*. Hildesheim: Gerstenberg, 1980; "Zur Vorgeschichte der Determinantentheorie", *Studia Leibnitiana Supplementa* 22 (1982): 96-118.

257 Pierre de Fermat (1601-65) özellikle sayı teorisinde önemli çalışmalar yapmış bir Fransız matematikçiydi. Herhangi bir kanıt sunmadan "küçük teorem"i (x tamsayısı p asal sayısına bölünemiyorsa, $x^{p-1} - 1$, p asal sayısına bölünebilir) öne sürdü. Leibniz'in keşfi hakkında bkz. Couturat, *La logique de Leibniz*, s. 499-500.

258 Leibniz'den Des Bosses'e, 7 Kasım 1710 (GP II, 412).

259 Özelikle bkz. *Confessio Naturae contra Atheistas*, 1668 (A VI, 1, 489-90).

260 Bkz. A VI, 1, 511.

261 Bkz. *De vera methodo philosophiae et theologiae ac de natura corporis* (A VI, 3, 155-9; burada s. 158). Fichant'ın aydınlatıcı tahlili tözsel form kavramının işlendiği 1679 öncesi metinlere dikkat çekiyor: "Mécanisme et métaphysique", s. 168, 172-8.

262 Bkz. bu kitapta kısım I, böl. 2.

263 Çok sonraki bir metinde, *Systéme nouveau de la nature et de la communication des substances* (1695), "kuvvet" olarak "tözsel form"un yorumu apaçık şöyle dile getirilir (GP IV, 478-9): "Bu yüzden günümüzde epeyce gözden düşmüş tözsel formları anlaşılır kılacak şekilde hatırlayıp bir bakıma yeniden düzenlemek gereklidir. ... Dolayısıyla ben onların doğasının kuvveti içerdiği sonucuna vardım."

264 Yayımlandığı yer için bkz. Michel Fichant, *G. W. Leibniz. La réforme de la dynamique. De Corporum concursu (1678), et autres texts inédits*. Paris: Vrin, 1994.

265 Bkz. *Conspectus Libelli Elementorum Physicae*, yaz 1678 - kış 1678/79* (A VI, 4, 1989). Çev. Arthur, *The Labyrinth of the Continuum*, s. 231-5.

266 Bkz. A VI, 4, N. 369 ve aynı savın özetlendiği *Discours de Métaphysique*'in 17. bölümü (A VI, 4, 1556-8).

267 Bkz. Fichant, "Mécanisme et métaphysique", s. 179-80. Fichant metafiziksel ilkenin ilk kez ortaya çıktığı metnin *De Arcanis Motus et Mechanica ad puram Geometriam reducenda* olduğunu öne sürer, ed. H. J. Hess, *Leibniz à Paris*, cilt I, s. 202-5. Yukarıya bkz. bu kitapta kısım I, böl. 3.

268 *Conspectus Libelli Elementorum Physicae* (A VI, 4, 1989). Çev. Arthur, Leibniz, *The Labyrinth of the Continuum*, s. 235. Krş. Fichant, "Mécanisme et métaphysique", s. 197. *Brevis demonstratio erroris memorabilis Cartesii*'de Leibniz, kuvvetin sonucun niceliğiyle ölçülmesi gerektiğini tekrarlar (GM VI, 118).

269 Bu tartışma hakkında bkz. C. Iltis, "Leibniz and the Vis Viva Controversy", *Isis* 62, no. 1 (1971): 21-35 ve David Papineau, "The Vis Viva Controversy", *Leibniz: Metaphysics and Philosophy of Science*. Ed. R. S. Woolhouse. Oxford: Oxford University Press, 1981, s. 139-56.

270 GP III, 45-6. Catelan'ın itirazlarının yayımlandığı yer: *Nouvelles de la République des Lettres*, Eylül 1686, s. 999-1003. İtirazlar ayrıca GP III, 40-42'de de bulunabilir.

271 Leibniz'den Bayle'a, 9 Ocak 1687 (GP III, 48).

272 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 312 ve Daniel Garber, "Leibniz and the Foundation of Physics: The Middle Years", *The Natural Philosophy of Leibniz*. Ed. Kathleen Okruhlik ve James Robert Brown. Dordrecht: Reidel, 1985, s. 122-3 (n. 166).

273 Bkz. özellikle *Nouvelles de la République des Lettres*, Nisan 1687, s. 448-50 ve Temmuz 1687, s. 744-53; A VI, 4, N. 371; Leibniz-Malebranche mektuplaşmaları (A II, 1, N. 197, N. 204, N. 207, N. 208, N. 210).

274 *Conspectus Libelli Elementorum Physicae*, yaz 1678 - kış 1678/79* (A VI, 4, 1988-9). Çev. Arthur, Leibniz, *The Labyrinth of the Continuum*, s. 233-5.

275 *Specimen Demonstrationum Catholicarum* (A VI, 4, 2326). Bu ve önceki metne Fichant dikkat çekiyor: ""Mécanisme et métaphysique", s. 196-7, 294. Ayrıca krş. A VI, 4, 1465 ve A VI, 4, 1504.

276 Çağdaş literatürde en çok tartışılan konulardan biri Leibniz'in "orta yaş yıllarına" damgasını vuran maddi tözler öğretisinin, sonraki tözün monadolojik teorisinden kayda değer ölçüde farklı olup olmadığı veya bu teoriye indirgenip indirgenemeyeceğidir. İlk görüş için özellikle bkz. Garber, "Leibniz and the Foundation of Physics: The Middle Years", s. 27-130; ikinci görüş için özellikle bkz. Adams, *Leibniz*, 10 ve 11. bölümler. Garber'in görüşü ve ondan doğan tartışma için bkz. Paul Lodge, "Garber's Interpretation of Leibniz on Corporeal Substance in the 'Middle Years'." *The Leibniz Review* 15 (2005): 1-26. İleride çıkacak kitabında (yukarıdaki beşinci not) Garber bu tartışmayı yeniden ele alarak orta yaşlarında (yani kabaca 1670'lerin sonundan 1690'ların ortasına veya sonuna kadar süren) Leibniz'in sonraki yıllarına damgasını vuran monadolojik metafiziğine henüz ulaşmadığını savunur. Onun görüşüne göre, bu dönemin metinleri sonraki *Monadoloji*'nin ışığında okununca Leibniz'in felsefi sorgulamasının kalkış noktası olan cisimlerin dünyasının sonraki en idealist evresi olan maddi olmayan ruhsal tözler dünyasında çözüldüğü görülecektir. Maddi tözler meselesi hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.

277 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 324.

278 *De mundo distinguendi phaenomena realia ab imaginariis* (A VI, 4, 1504). Bu metne dikkat çeken: Adams, *Leibniz*, s. 325 ve Schepers, "Einleitung", A VI, 4, lxvi.

279 Leibniz'den Arnauld'ya mektuplardan alıntılar, sırasıyla, 23 Mart 1690 (GP II, 135-6), 30 Nisan 1687 (GP II, 101) ve 9 Ekim 1687 (GP II, 119); vurgulama Mugnai, *Introduzione*, s. 134-5. Leibniz'in Arnauld ile mektuplaşmalarında töz ve tözsel formlara ilişkin öğretisine dair sunduğu ayrıntılar için bkz. Sleigh, *Leibniz and Arnauld*, 6 ve 7. bölümler.

280 *Discours de Métaphysique* (A VI, 4, 1540).

281 Bkz. *Discours de Métaphysique*, özellikle §§ viii, ix ve xiv (A VI, 4, 1541-2, 1549-51) ve *Remarques sur la lettre de M. Arnauld, touchant ma proposition: Que la motion individuelle de chaque personne enferme une fois pour toutes ce qui luy arrivera à jamais* (GP II, 41) (Leibniz'in Arnauld'ya gönderdiği mektubun taslağı, 14 Temmuz 1686). Krş. Sleigh, *Leibniz and Arnauld*, s. 10-11. Bu tezlerin tam kavram öğretisinden çıkarılması hakkında açık seçik bir tartışma için bkz. Nicholas Jolley, *Leibniz*. Londra ve New York: Routledge, 2005, s. 49-55. "Önceden belirlenmiş uyum" ifadesinin ilk kullanılışı için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.

282 A VI, 4, 1618.

283 Bkz. örneğin A VI, 4, N. 168, N. 270-274, N. 303. Bu yazılar 1678 ile 1686'nın ortası arasında yazıldı.

284 *Conversatio cum Domino Episcopo Stenonio de Libertate*, 7 Aralık 1677 (A VI, 4, 1377). Çev. Sleigh, *Leibniz, Confessio Philosophi. Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*, s. 119. Krş. Mugnai, *Introduzione*, s. 195.

285 *De libertate, contingentia et serie causarum, providentia*, yaz 1689* (A VI, 4, 1654).

286 Sleigh, Leibniz'in bu çözüme Arnauld ile yaptığı tartışmanın bir sonucu olarak Temmuz 1686'dan sonra vardığını savunur (*Leibniz and Arnauld*, s. 88). Her ne kadar A VI, 4'ün

editörlerine göre bu çözümün ortaya konulduğu ilk yazı (*De natura veritatis, contingentiae et indifferentiae atque de libertate et praedeterminatione*, N. 303) muhtemelen 1685 sonu ile 1686 ortası arasında yazılmışsa da, Leibniz ile Arnauld arasındaki fikir alışverişinin Leibniz'in sonsuz analiz öğretisini geliştirmesinde önemli bir rol oynadığı akla yatkın geliyor. Bu öğretinin oluşmasıyla ilgili bir diğer temel metin 1686 tarihli *Generalis Inquisitiones*'tir. Ayrıca krş. Mugnai, *Introduzione*, s. 197-8.

287 *De contingentia*, 1689* (A VI, 4, 1650). Bu metne dikkat çeken: Mugnai, *Introduzione*, s. 194.

288 Bkz. Heinrich Schepers, "Non alter, sed etiam Leibnitius." *The Leibniz Review* 14 (2004), s. 126-7.

289 Bkz. Leibniz'den Johann Friedrich'e (A II, 1, 489) ve Sleigh, *Leibniz and Arnauld*, s. 10 ve böl. 2.

290 A VI, 4, N. 420.

291 Bkz. A II, 1, 488. Ayrıca krş. A I, 2, 224-5.

292 Bkz. Sleigh, *Leibniz and Arnauld*, s. 23.

293 Bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Ekim'in ikinci yarısı* 1685 (A I, 4, N. 324) ve Adams, "Leibniz's Examination of the Christian Religion", özellikle s. 518-26.

294 Bkz. Adams, "Leibniz's Examination of the Christian Religion", s. 526-36.

295 Her ne kadar bu ve benzeri tespitler Leibniz'in Hıristiyan vahyinin kimi öğretilerine ya da Hıristiyan kiliseleri arasındaki teolojik anlaşmazlıklara karşı temel kayıtsızlığının işaretleri olarak yorumlansa da, Leibniz'in Hıristiyan teolojisinin meselelerini derinlemesine tartıştığı ve spesifik öğretilerden yana veya onlara karşı tavır aldığı eserlerinin geniş hacmi göz önüne alındığında söz konusu yorumu savunmak zordur. Leibniz'in görüşünce, Hıristiyan mezhepleri arasındaki teolojik anlaşmazlıklar yeniden birleşmeyi önlemez, Leibniz'in teolojinin ince noktalarını pek önemsemediği için değil, yakından yapılacak bir incelemenin yeniden birleşme için yeterli ölçüde bir anlaşmayı sağlayacağına inandığı için. Dahası, özellikle 1690'ların sonuna kadar Leibniz Luthercilik ile Katolik mezhepleri arasında temel konularda teolojik bir yakınlığın buluğunduna inanıyordu.

296 *De Scriptura, Ecclesia, Trinitate*, 1680-84* (A VI, 4, 2286-7). Leibniz bu metinde hangi pratiklerin reformdan geçirilmesini istediğini belirtmiyor ama özellikle aşırı halleriyle azizler ve suretler kültüne yönelik Protestan eleştirilere işaret ediyor olabilir. Leibniz'in metinde belirttiği gibi, *De Scriptura, Ecclesia, Trinitate*'nin yazıldığı zamanda Katolik Kilise içindeki pek çok kimse bu pratiklerle ilgili suiistimalleri bizzat beyan etmişti.

297 Bkz. örneğin Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 11 Ocak 1684 (A I, 4, 321).

298 Bkz. A VI, 4, 2286 ve A I, 4, 321.

299 Leibniz'den Johann Friedrich Leibniz'e, 5 Ekim 1669 (Schrecker, "G. W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 67).

300 A VI, 4, yüz sayfalık *Examen*'in yanı sıra 250 sayfayı bulan 35 yazıyı içermektedir.

301 *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*'da inanç ile akıl, vahiy ile bilgi arasındaki ilişki konusunda Leibniz'in fikirlerini ayrıntılı bir şekilde ele aldım.

302 Bkz. örneğin *Dialogus inter Theologum and Missophum*, 1678'in ikinci yarısı - 1679'un birinci yarısı* (A VI, 4, N. 397) ve *De non violando principio contradictionis in divinis*, Şubat-Ekim 1685* (A VI, 4, N. 414).

303 Bkz. örneğin *De Deo Trino*, 1680-84* (A VI, 4, N. 404) ve *De Persona Christi*, 1680-84* (A VI, 4, N. 405).

304 Bkz. örneğin *De Scriptura, Ecclesia, Trinitate*, 1680-84 (A VI, 4, N. 403); *Sententia de natura et potestate Ecclesiae Catholicae*, Şubat-Ekim 1685* (A VI, 4, N. 413); *De Judice Controversiarum*, 1677'nin ilk yarısı* (A VI, 4, N. 388).

305 Krş. 1 Corinthians 13, 13.

306 A I, 2, 23.

307 Bkz. örneğin A VI, 4, 2767, 2773, 2777, 2792, 2798, 2803, 2809, 2871, 2890. Krş. Schneider, "Der Begriff der Gerechtigkeit bei Leibniz", s. 1097-1101; Riley, *Leibniz's Universal Jurisprudence.*

308 Bkz. sırasıyla *De cogitationum analysi*, yaz 1678 - kış 1680/81* (A VI, 4, 2773-4) ve *De legum interpretatione, rationibus, applicatione, systemate*, yaz-kış 1678-9* (A VI, 4, 2789). Ayrıca krş. *De legum rationibus inquirendis*, yaz-kış 1678-9 (A VI, 4, N. 494).

309 Bkz. sırasıyla A VI, 4, N. 508 ve A I, 2, N. 332. Leibniz'in büyük ve güçlü önerilerinin çoğunda olduğu gibi bu öneriden de bir sonuç çıkmadı.

310 Bkz. *Discours de Métaphysique*, bölümler XXXV-XXXVII ve *Examen Religionis Christianae*, A VI, 4, 2357, 2361.

311 *Discours de Métaphysique*, bölüm XXXV (A VI, 4, 1584-5).

312 Bkz. *Discours de Métaphysique*, bölüm XXXV (A VI, 4, 1585).

313 Bkz. Fichant, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz*, s. ix.

314 *Discours de Métaphysique*, bölüm XXXVI (A VI, 4, 1586).

315 Krş. A VI, 4, lxxxvi-lxxxix içindeki en önemli okuma incelemesi.

316 Bkz. *Notata quaedam C. G. L. Circa vitam et doctrinam Cartesii*, ilkbahar-sonbahar 1689* (A VI, 4, 2064-5). Bkz. ayrıca GM VII, 357.

317 Bkz. Descartes'ın *Opera Philosophica* adlı eserinin Leibniz'deki nüshasına düştüğü notlar. *Editio Secunda ab Auctore recognita.* Amsterdam, 1650 (A VI, 4, N. 335).

318 Leibniz'in 1678 tarihli geniş yorumları, kenar notları ve alıntıları için bkz. A VI, 4, N. 336-338. Krş. Georg Hermann Schuller'den Leibniz'e, 25 Ocak 1678 (A III, 2, N. 133).

319 Bkz. A VI, 4, N. 444, N. 447 ve N. 448. Alıntılar ve kenar notları şu eserlerdendir, sırasıyla: Nicolas Malebranche, *Traité de la Nature et de la Grace.* Rotterdam, 1684; Nicolas Malebranche, *Trois letteres de l'auteur de la Recherche de la verité, touchant de défense de Mr. Arnauld contre la réponse au livre des vrayes et fausses idées.* Rotterdam, 1685; Antoine Arnauld, *Lettres de Monsieur Arnauld, Docteur de Sorbonne, au R. P. Malebranche, Prêtre de l'Oratoire.* N. Pl., 1685.

320 Leibniz'in en az üç farklı okumadan doğan çok önemli kenar notları, vurguları ve alıntıları için bkz. A VI, 4, N. 348. Krş. A I, 4, N. 128.

5. BÖLÜM GUELFLERİN İZİNDE: GÜNEY ALMANYA, AVUSTURYA VE İTALYA (KASIM 1687 - HAZİRAN 1690) (Sayfa 231-260)

1 Estensis, II. Albert Azzo'nun bir kale inşa ettiği Este'den (kuzey İtalya'da Padua yakınlarında) adını almıştır. Onlar Ferrara'yı Papa eyaletlerine vermek zorunda kaldıkları 1597'ye kadar Ferrara, Modena ve Reggio dükleriydiler. Başkentleri Modena'ya devredildi ve 1796'ya kadar Modena ve Reggio Dükalığı'nı yönetmeyi sürdürdüler.

2 Bkz. Leibniz'den Albrecht Philipp von dem Bussche'ye, 24 Nisan 1688 (A I, 5, 98-100) ve J. Turmair, *Annalium Boiorum lib. VIII.* Basel, 1580, s. 437, 483. Krş. Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 247 ve André Robinet, *G. W. Leibniz. Iter Italicum.* Floransa: Olschki, 1988, s. 5-6.

3 *Selbstschilderung*, Pertz I, 4, 169.

4 Bkz. GP II, 135.

5 Bkz. A I, 5, N. 38, N. 39.

6 Leibniz'den Düşes Sophie'ye, Nisan başı 1689 (A I, 5, 410).

7 Bu yolculuk sırasında yazılmış bazı metinler Hannover yıllarının felsefi düşüncelerine konu ve esin açısından yakın olduğundan önceki bölümde belirtilmiştir.
8 *Kürzere Fassung des Vortrags vor Kaiser Leopold I*, Eylül'ün ikinci yarısı 1688 (A IV, 4, 79).
9 *Ausführliche Aufzeichnung für den Vortrag bei Kaiser Leopold I*, Eylül'ün ikinci yarısı 1688 (A IV, 4, 52). Ayrıca bkz. A IV, 4, 15 ve 40.
10 Bkz. sırasıyla Bernardino Ramazzini'den Antonio Magliabechi'ye, 4 Şubat 1690 (A I, 5, N. 296[a]) ve Domenico Guglielmini'den Antonio Magliabechi'ye, 8 Ocak 1690 (A I, N, 286[b]).
11 GP II, 135.
12 Bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 2.
13 Bkz. *Selbstschilderung*, Pertz I, 4, 169-70 ve bu kitapta kısım I, böl. 1. Leibniz'in doğanın güzelliğinden etkilendiği birkaç hadiseden biri Ağustos-Eylül 1671'de Strasbourg'a yaptığı yolculuktur. Bkz. *Dialogus de religione rustici*, Kasım 1673 (A VI, 3, N. 9) ve bu kitapta kısım I, böl. 3, not 151.
14 Krş. El yazmasının tıpkıbasımını Olms yaptı: G. W. Leibniz, *Reise-Journal, 1687-1688*. Hildesheim: Olms, 1966. Benim Leibniz'in gezi programının ilk kısmını yeniden kuruşumun dayanağı için bkz. *Reise-Journal* ("Vorwort" dahil); Müller-Krönert, *Leben und Werk*; A I, 5, xxix-xxxix.
15 Leibniz'in bu alanda yaptığı başlıca çalışma, *Protogaea* için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.
16 Bkz. kapsamlı okuma notları: A VI, 4, N. 451 (*Aus and zu Schriften von Valentin Weigel, Paracelsus, Sebastian Franck und Paul Lautensack*); Leibniz'den Johann Daniel Crafft'a, 6 Kasım 1687 (A III, 4, N. 197); Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 83.
17 Bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e (*Bemerkungen zu einer Charakterisierung von Leibniz's religiösem Standpunkt durch Landgraf Ernst*, Kasım sonu 1687 (A I, 5, N. 5) ve Arnauld'dan Landgraf Ernst'e, 29 Aralık 1687 (A I, 5, 9-10).
18 A I, 5, N. 6.
19 Bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.
20 Leibniz'in teolojideki pragmatizmi için bkz. Adams, "Leibniz's Examination", s. 536-41.
21 A I, 5, 11. Ayrıca krş. I, 4, 380. Landgraf Ernst'in kiliselerin yeniden birleştirilmesine yönelik Rojas'ın çabaları hakkındaki görüşleri için bkz. Heribert Raab, "'De Negotio Hannoveriano Religionis', Die Reunionsbemühungen des Bischofs Christoph de Rojas y Spinola im Urteil des Landgraf Ernst von Hessen-Rheinfels." *Volk Gottes*. Ed. Remigius Bäumer ve Heimo Dolch, Herder: Freiburg, 1967, s. 395-417.
22 Bkz. örneğin A II, 1, 490-91 ve A I, 2, 226-7.
23 Bkz. A I, 5, 19. Kiliselerin yeniden birleştirilmesiyle ilgili Leibniz'in siyasi pragmatizmi için bkz. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 26 Eylül 1688 (A I, 5, N. 128).
24 Bkz. A I, 4, N. 2 ve N. 4.
25 Bkz. A I, 5, N. 8 ve N. 62.
26 Bkz. Leibniz'den Christof Pratisius'a, 20 Aralık 1687 (A III, 4, 364).
27 Bkz. Leibniz'den Otto Grote'ye, Kasım sonu 1688 (A I, 5, 306).
28 Leibniz'den Simon de la Loubère'ye, 4 Şubat 1692 (A I, 7, 554).
29 Christian Knorr von Rosenroth, *Kabbala denudata, seu doctrina Hebraeorum transcendentalis et metaphysica atque theologica*. Sulzbaci: Typis Abrahami Lichtenthaleri, 1677; *Kabbalae Denudatae Tomus Secundus: I dest Liber Sohar Restitus [...] cui adjecta Adumbratio Cabbalae Christianae ad captum Judaeorum*. Francofurti: Sumptibus Joannis Davidis Zunneri, 1684.
30 Bkz. Leibniz'in Rosenroth ile yaptığı tartışmalarla ilgili notları: A. Foucher de Careil, *Leibniz, la philosophie juive et la Cabale*. Paris: Auguste Durand, 1681; Leibniz'den Ernst von Hessen-Rheinfels'e, 20 Ocak 1688 (A I, 5, 43). Ayrıca bkz. A I, 5, 109, 235.
31 Bkz A I, 103 ve 121.
32 Bkz. A I, 5, xxx ve N. 15.

33 Bkz. A I, 5, 55 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 86. Madeni para reformu hakkında bkz. A I, 5, N. 18 ve N. 43 (s. 103-4).
34 Bu seyahat programının ayrıntıları için bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 86.
35 A I, 5, 79.
36 Bkz. A I, 5, N. 20.
37 Bkz. A I, 5, N. 34.
38 Düşes Sophie'den Leibniz'e, 14 Nisan 1688 (A I, 5, N. 38). Ayrıca krş. N. 39.
39 Leibniz'den Albrecht Philipp von dem Bussche'ye, 24 Nisan 1688 (A I, 5, 100).
40 Bkz. A I, 5, 99-100. Ayrıca krş. Leibniz'den Elektör Max Emanuel von Bayern'e, 6 Nisan 1688 (A I, 5, N. 36) ve Agostino Steffani'den Leibniz'e, 7* Nisan 1688 (A I, 5, N. 7).
41 Bkz. A I, 5, 100.
42 A I, 5, 100. Ayrıca bkz. Leibniz'den Dük Ernst August'a, 27* Nisan 1688 (A I, 5, 119).
43 Bkz. A I, 5, N. 50.
44 Bkz. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 24* Nisan 1688 (A I, 5, N. 43).
45 Bkz. A I, 5, N. 42, N. 43, N. 47, N. 48.
46 Bkz. A I, 5, N. 42, N. 49 (özellikle s. 119). Ayrıca krş. A I, 5, N. 43, N. 44, N. 56, N. 57.
47 Münih'ten Viyana'ya olan yolculuk programının ayrıntıları için bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 89.
48 Bkz. A I, 1, N. 1, N. 2, N. 12, N. 13; A IV, 4, 15, 40, 50, 79. Bkz. bu kitapta kısım I, böl. 2.
49 1688'in Ağustos ve Eylül ayları arasında Leibniz büyük bir özenle I. Leopold'a sunmak üzere geçmişteki başarılarına (çocukluğundan itibaren) ve gelecek planlarına ilişkin bir metni dört türlü yazdı (A IV, 4, N. 6-9, s. 15-90). En ayrıntılı otobiyografik hatıratından biri olan bu metin, elbette siyasi amacından etkilenmemiş olmasa da değerli bir otoportre kaydıdır. Dikkatimi bu kaynağa çektiği için Stephan Waldhoff'a teşekkür ediyorum.
50 Bkz. A I, 5, N. 58, N. 59.
51 Bkz. A I, 5, N. 155, N. 167.
52 Özellikle Christoph Joachim Nicolai von Greiffencrantz ile yaptığı mektuplaşmalara bakınız (A I, 5, N. 87-89, N. 129-131, N. 213) ve Philipp Jakob Spener (A I, 5, N. 161). Bkz. ayrıca A I, 5, N. 107, N. 173, N. 185.
53 Bkz A I, 5, xxxviii.
54 Bkz. A I, 5, N. 76 ve Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 338. Uygun yeni yerler henüz bulunmamışken kütüphanenin taşındığına dair ilk kısa duyuru 1 Haziran 1688 tarihli Otto Grote'nin Leibniz'e gönderdiği mektupta yer alıyor (A I, 5, N. 66).
55 Bkz. A IV, 4, xxii.
56 Özellikle Leibniz'in eski amiri Philipp Wilhelm von Boyneburg'a gönderdiği 5 Aralık 1691 ve Ocak 1692 tarihli mektuplara bakınız (sırasıyla AI, 5, N. 246 ve N. 308). Leibniz, Hannover'e döndüğünde Strattmann'ın o sırada Viyana'da bulunan Boyneburg aracılığıyla yaptığı teklifi yeniden değerlendirmeye çalıştı. Ayrıca bkz. Leibniz'den Jo. Friedrich von Linsingen'e, 30 Aralık 1689 (A I, 5, N. 274).
57 Bkz. özellikle A I, 5, 574.
58 Bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.
59 Bkz. A I, 5, N. 150 (özellikle s. 274) ve A I, 5, N. 331. Krş. ayrıca A I, 5, 496. Philipp Wilhelm von Boyneburg'a gönderdiği 5 Aralık 1691 tarihli mektubunda Leibniz imparatorun "danışman"ı olma teklifinden genel hatlarıyla söz eder (A I, 7, 453). Öte yandan sonraki iş tarifi, tarih yazımı göreviyle sınırlı kalır (bkz. A I, 5, 574).
60 Bkz. Leibniz'den imparatora, Eylül ortası 1688 (A I, 5, N. 122) ve A I, 5, xxxvi.
61 Krş. Lynn, *The Wars of Louis XIV*, s. 169, 191-3.
62 Krş. XIV. Louis'nin *Mémoire des raisons, qui ont obligé le Roy de France à reprendre les armes. Mémoire* bir dizi edisyonda yer almaktadır. Bkz. Leibniz'in Düşes Sophie'ye 15 Ekim

1688 tarihli mektubu (A I, 5, 256) ve Cizvit Friedrich Ladislaus Wolf von Lüdinghausen'e mektubu (A I, 5, 258).

63 *Responsio Sacr. Caesareae Majestatis ad. Manifestum Gallicum*. Krş. A IV, 3, 73.

64 Bkz. A I, 5, xxxvii ve A IV, 3, 73-4.

65 *Mars christianissimus ou Réflexions sur la déclaration de la guerre, que la France fait à l'Empire* (A IV, 3,N. 10).

66 Bkz. A I, 5, N. 154.

67 Bkz. sırasıyla A I, 5, N. 187 ve N. 186. Stattmann'a gönderilen nüsha da tüm kitabın içindekilerin çizelgesini içeriyordu (A I, 5, 327). *Réflexions sur la déclaration de la guerre* Leibniz'in yaşamı sırasında yayımlanmış görünmüyor.

68 A I, 5, N. 149.

69 Bkz. A IV, 4, N. 1, N. 6-9.

70 Bkz. A I, 5, N. 150, N. 153, N. 18; A IV, 4, N. 10, N. 16.

71 Bkz. A III, 4, N. 204 (s. 379), A IV, 4, N. 9 (s. 86), N. 11. Ayrıca bkz. A I, 5, N. 222.

72 Bkz. A IV, 4, N. 2; A I, 5, N. 192, N. 221.

73 Bkz A IV, 4, N. 3, N. 17.

74 Bkz. A I, 5, N. 191 (Aralık 1688*).

75 Bkz. örneğin Christoph de Rojas y Spinola'dan imparatora, Aralık 1688 - Ocak 1689 (A I, 5, N. 190).

76 Krş. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 17 Haziran 1688 (A I, 5, 162). Ayrıca bkz. A I, 5, xxxv ve Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 61.

77 Bkz. A I, 5, 161, 189, 212, 307.

78 Bkz. A I, 5, 162-3.

79 Sophie'nin Berlin'e gitmek üzere yola çıkmayı planladığını Leibniz'e Otto Grote, 1 Haziran 1688 tarihli mektubunda bildirdi (A I, 5, 156). Ağustos sonunda Leibniz, Sophie Charlotte'ye bir mektup yazıp oğlunun –Brandenburg bölgesinin yeni vârisi Friedrich Wilhelm- 15 Ağustos'ta doğumunu kutladı (A I, 5, N. 115). Bkz. ayrıca A I, 5, N. 114.

80 Bkz. A I, 5, 162-3.

81 Bkz. A I, 5, N. 112.

82 Leibniz'in mantıksal ve felsefi çalışmasıyla ilgili olarak önümüzdeki metinler (bu kitapta kısım II, böl. 4.'te belirtilmiş olan 1688 tarihli bazı önemli yazılar dahil) Viyana'da kaldığı sırada yazılmışa benziyor: A IV, 4, N. 189-200, N. 206-209, N. 312-313, N. 370-371.

83 Krş. Mugnai, *Leibniz's Theory of Relations*, s. 50-55 ve 133-4; Antognazza, "*Debilissimae Entitates*? Bisterfeld and Leibniz's Ontology of Relations", s. 11.

84 *Specimen inventorum de admirandis naturae generalis* (A VI, 4, 1618). Çev. Mary Morris ve G. H. R. Parkinson, G. W. Leibniz, *Philosophical Writings*. Londra: J. M. Dent & Sons, 1973, s. 78. Her ne kadar Parkinson bu metnin tarihini 1686 olarak gösterse de filigranlar ve içsel özellikleri, muhtemelen Viyana ziyaretine denk gelen daha sonraki bir tarihi işaret ediyor (krş. A VI, 4, 1615).

85 A VI, 4, 1618. Çev. Morris ve Parkinson, Leibniz, *Philosophical Writings*, s. 77.

86 Bkz. Leibniz'in açıklaması, *De Lienis opticis, et alia. Acta Eruditorum* (Ocak 1689); 36-8. Ayrıca GM VII, 329-31. 1690 Ekim'inin başında Christiaan Huygens'e gönderdiği bir mektupta (A III, 4, 610) aynı şekilde *Principia*'yı ilk kez Roma'dayken okuduğunu iddia etti. Krş. Domenico Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority: Newton versus Leibniz*. Oxford: Clarendon Press, 1993, s. 7-8.

87 Bertoloni Meli etkileyici kitabı *Equivalence and Priority*'de bu çıkarımlara ulaşmıştır. Leibniz'in *Tentamen*'e doğru düşünsel yolculuğunu ortaya koyan, *Principia* ve ilgili diğer el yazmalarla ilgili notları Bertoloni Meli'nin kitabının I. Ek'inde yayımlanmıştır.

88 Bkz. Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority*, s. 11.

89 Newton'un *Commercium Epistolicum* hakkındaki geniş açıklaması için bkz. *Philosophical Transactions*, Ocak ve Şubat 1715 (cilt 29, no. 342, s. 173-224, burada s. 209).
90 Bkz. Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority*, s. 2 ve Garber, "Leibniz: Physics and Philosophy", s. 282.
91 Krş. Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority*, s. 2, 106, 116-17. Diğer hususlarda Descartes'a karşı çıkmasına rağmen Leibniz'in başta sıvı olan ve girdapların içinde hareket eden madde anlayışı, açıkça Kartezyencilikten esinlidir. Bu anlayış daha 1670-71 tarihli *Hypothesis physica nova*'da sunulmuş ve sonradan da sürdürülmüştür (bkz. örneğin *Nouveaux Essais*, A VI, 59-60). Bkz. Mugnai, *Introduzione*, s. 102.
92 Bkz. Aiton, s. 154-5 ve Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 66. Leibniz Arnauld'ya gönderdiği bilinen son mektupta teorisini özetledi (23 Mart 1690; GP II, 137).
93 Krş. Bertoloni Meli, *Equivalance and Priority*, böl. 5 (özellikle s. 116, 124-5).
94 Krş. Bertoloni Meli, *Equivalance and Priority*, s. 86-7; André Robinet, "Dynamique et Fondements Métaphysiques", *Studia Leibnitiana Sonderheft* 13 (1984): 1-25 (burada s. 18); Leibniz'den Edme Mariotte'e, Temmuz 1673 (A III, 1, 107, 109-10: "force morte" ile "force violente ou animée" arasındaki ayrım ve *De Arcanis Motus, Leibniz à Paris*, cilt 1, s. 202 ("vis tantum mortua gravium" ile "impetus ille vivus" arasındaki ayrım). Bkz. ayrıca Leibniz'den Arnauld'ya, 8 Aralık 1686 (GP II, 80). Michel Fichant'ın *La réforme de la dynamique*, s. 64'te belirttiği gibi 1678'den itibaren Leibniz korunum ilkesinde mv^2 ile tanımlanan kuvvet niceliğini kullandı ama onu *vis viva* ("canlı kuvvet") diye adlandırmadı.
95 Bkz. A I, 5, N. 170, N. 177.
96 A I, 5, 325.
97 A I, 5, 325.
98 Bkz. Francesco de Floramonti'den Leibniz'e, 1 Ocak 1689 (A I, 5, N. 194) ve Leibniz'den Heinrich Avemann'a, 16 Ocak 1689 (A I, 5, 359).
99 Bkz. Leibniz'den Otto Grote'ye, 20 Ocak 1689 (A I, 5, N. 207).
100 Bkz. A I, 5, N. 207, N. 211, N. 224 (özellikle s. 392).
101 Bkz. Leibniz'den Otto Grote'ye, 20 Ocak 1689 (A I, 5, 361). Krş. ayrıca Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 23 Ocak 1689 (A I, 5, 366).
102 Leibniz'den Otto Grote'ye, 20 Ocak 1689 (A I, 5, 361).
103 Bkz. A I, 5, N. 264a ve A I, 5, xxxix.
104 Bkz. A I, 5, 465; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 94-5; Robinet, *Iter Italicum*, s. 13. Robinet yayımlanmamış çok sayıda metni toplayıp derleyerek Leibniz'in İtalya seyahatini ayrıntılarıyla anlatmıştır.
105 Bkz. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, Nisan başı 1689 (A I, 5, 410).
106 Robinet, *Iter Italicum*, s. 13-14; ayrıca Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 95.
107 Leibniz'den Düşes Sophie'ye, Nisan başı 1689 (A I, 5, 410).
108 Bkz. Leibniz'den Theodor Althet Heinrich von Stattmann (bir *Bibliotheca Universalis Selecta* taslağı), Mayıs-sonbahar 1689 (A I, 5, N. 247). Leibniz'in çalışması Venedik'te başladı, yaz ve sonbahar boyunca devam etti (A I, 5, xlii).
109 Bkz. A I, 5, 410. Ayrıca krş. A I, 5, N. 155 ve N. 167.
110 Bkz. A I, 5, xxxix.
111 Eckhart, *Lebensbeschreibung*, 123-303 (burada s. 159). Müller-Krönert de bu hikâyeyi destekleyenler arasındadır: *Leben und Werk*, s. 95; Aiton, *Leibniz*, s. 158; Robinet, *Iter Italicum*, s. 17.
112 Robinet, *Iter Italicum*, s. 19.
113 A I, 5, 410-11.
114 Krş. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 95-6; Robinet, *Iter Italicum*, s. 182.
115 Bkz. *Excerpta ex Cudworthii Systemate Intellectuali*, ilkbahar-yaz 1689 (A VI, 4, N. 351) ve Leibniz'den Leydi Damaris Masham'a, 1703 sonu - 1704 başı (GP III, 336-7).

116 Bkz. A VI, 4, N. 376. Claude Nicaise, Auzout'dan biyografinin hazırlanması için diğer bilim adamlarından yardım istemesini rica etti. Krş. Leibniz'den Gerhard Meier'e, 26 Ekim 1690 (A I, 6, 272); Leibniz'den Adrien Auzout'ya, Nisan-Kasım 1689 (A III, 4, 429); Adrien Baillet, *La Vie de Monsieur Descartes*. 2 cilt. Paris: Horthemels, 1961, "Preface", s. xxvi.

117 *De Linea Isochrona, in qua grave sine acceleratione descendit, et de Controversia cum Dn. Abbate D. C* [atelan]. *Acta Eruditorum* (Nisan 1689): 195-8. Tartışma için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

118 Bkz. Leibniz'den Melchisédech Thévenot'ya, 24 Nisan 1689 (A I, 5, 680). Krş. ayrıca A I, 5, 421 ve 464.

119 Bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 24-5.

120 Bkz. A I, 5, xlii ve A I, 5, 601, 648, 665 (alıntılayan: Robinet, *Iter Italicum*, s. 26).

121 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 96 ve Robinet, *Iter Italicum*, s. 41.

122 Bkz. Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 23 Mart 1690 (A I, 5, 556). Ayrıca krş. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, Nisan başı 1689 (A I, 5, 411).

123 A I, 5, 556.

124 Bkz. Leibniz'in Haziran 1689 tarihli şiiri (A I, 5, N. 246).

125 Leibniz'in düşünsel mirası (Nachlass) XI. Innocentius'un ölümüyle ilgili çeşitli metinleri içeriyor (LH XI, 4, Bl. 252, 259, 260-261).

126 Bkz. LH XI, 4, Bl. 253-4, 255-6, 257-8, 260-61, 263. Ayrıca krş. A I, 5, 472-3. LH XI, 4, Bl. 252-63'teki bazı yazılar İtalyancadır. Yolculuk sırasında Leibniz zaman zaman bu dilde yazmaya başladı.

127 A I, 5, N. 262.

128 Bkz. Leibniz'den Melchisédech Thévenot'ya, 3 Eylül 1691 (A I, 7, 352-3). Ayrıca krş. Leibniz'den Francesco Bianchini'ye, 18 Mart 1690 (ed. J. G. H. Feder, *Commerci Epistolici Leibnitiani Typis nondum vulgati Selecta specimena*. Hannover, 1805, s. 297; almtılayan: Robinet, *Iter Italicum*, s. 97). 23 Mart 1690 tarihinde Landgraf Ernst'e gönderdiği mektupta Leibniz, VIII. Alexander'ı selefinden farklı olarak gerek ahlaki değerler açısından gerekse *maximus in minimis* açısından silik ve gayet gevşek bulur (A I, 5, 556).

129 Krş. Robinet, *Iter Italicum*, s. 96-118.

130 Bkz. A I, 7, 352-3.

131 Robinet, *Iter Italicum*, s. 102'de bu metinler sıralanmıştır. *Praeclarum Ciceronis dictum est* (LH I, III, 8, d, Bl. 7-8) ve *Cum Geometricis demonstrationibus* (LH XXXV, IX, 1, Bl. 57-8) *Iter Italicum*'un 107-14 sayfalarında yayımlandı. Couturat hataya düşerek *Cum Geometricis demonstrationibus*'u *Phoranomus*'un önsözü olarak değerlendirmiştir (krş. Couturat, 590-93 ve Robinet, *Iter Italicum*, s. 85n). Baldigiani'nin Kopernik yanlısı yazılardan en az birinin niyetlenilen alıcısı olduğuna dair bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 114-16.

132 Leibniz'den Antonio Magliabechi'ye, 30 Ekim 1699 (LBr 595, Bl. 211*v*). Robinet, *Iter Italicum*, s. 100'de yayımlandı.

133 Bkz. Antonio Alberti'den Leibniz'e, 11 Mart 1690 (LBr 8, Bl. 2-3). Robinet, *Iter Italicum*, s. 100'de alıntıladı.

134 Leibniz'den Veit Ludwig von Seckendorff'a, 6 Ocak 1692 (A I, 7, 497).

135 Leibniz'den Francesco Bianchini'ye, 22 Eylül 1690 (Feder, *Commerci Epistolici Leibnitiani Typis nondum vulgati Selecta specimena*, s. 45) ve Robinet, *Iter Italicum*, s. 42-5.

136 Robinet, *Iter Italicum*, s. 121-36; Franklin Perkins, *Leibniz and China. A Commerce of Light*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, özellikle s. 125-7, 131; A I, 5, xliii-xliv.

137 Leibniz'in *Dynamica* kelimesini buluşuyla ilgili bkz. Michel Fichant, "De la puissance à l'action: La singularité stylistique de la dynamique." Michel Fichant, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz*. Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 205-43. Fichant *dynamica* (ya da *tractatum dynamicum*) kelimesinin ilk kullanımının Baron Rudolf Christian von Bodenhausen ile mektuplaşmasında geçtiğini belirtir (s. 206). Bkz. ayrıca François Duc-

hesneau, "Leibniz's Theoretical Shift in the *Phoranomus* and *Dynamica de Potentia*." *Perspectives on Science* 6, 1-2 (1998); 77-109 (burada s. 77) ve André Robinet'in *Phoranomus*'u sunumu, *Physis* 28, 2 (1991), 432. Leibniz'in dinamiğinin monografik bir incelemesi için bkz. François Dushesneau, *La dynamique de Leibniz*. Paris: Vrin, 1994. Leibniz ve Bodenhausen hakkında aşağıya bakınız.

138 Bkz. Duchesneau, "Leibniz's Theoretical Shift", s. 78-9 ve Fichant, *La réforme de la dynamique*, s. 9.

139 Phoranomus'un ilk tam metni André Robinet tarafından yayımlandı; *Physis* (Floransa) 28, 2 (1991): 429-541 ve 28, 3 (1991): 797-885. Alıntılar daha önce C. I. Gerhardt tarafından yayımlandı; *Archiv für Geschichte der Philosopophie* 1 (1888): 575-81.

140 *Phoranomus*. *Physis* 28, 3 (1991), 826: "nova de potentia et effectu scientia."

141 Krş. André Robinet'in *Phoranomus*'u sunumu, *Physis* 28, 2 (1991), özellikle s. 429-32 ve 28, 3 (1991), özellikle s. 884-5 ve Duchesneau, "Leibniz's Theoretical Shift", s. 83-5. Duchesneau, Robinet'in *Phoranomus* ve *Dynamica* arasında keskin bir kuramsal kayma olduğu yönündeki görüşüne karşı çıkarak iki eser arasında "nispeten süreğen bir metodolojik geçiş" olduğunu savunur (s. 107).

142 Leibniz'in yayım planlarıyla ilgili bkz. Robinet, *Architeconique disjonctive*, s. 261'den sonrası, *Dynamica*, GM VI, 281-514'te bulunabilir.

143 *Phoranomus*'tan alıntılanan pasaj için bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 95 ve *Dynamica*, II, I, s. 28-33 (GM VI, 451-5).

144 *Dynamica*'nın *Specimen praeliminare*'si (GM VI, 287); Duchesneau, "Leibniz's Theoretical Shift", s. 84'te alıntıladı.

145 Bu yorumu öneren Duchesneau'dur; "Leibniz's Theoretical Shift", s. 78, 84. Bu tartışmanın dayandığı yapısal eylem kavramı için bkz. s. 101-6. "sonuç" ve "eylem kavramları arasındaki kayma için bkz. Robinet'in *Phoranomus*'u sunumu, *Physis* 28, 2 (1991), 432. Aiton, *Leibniz*, s. 162-3 *Dynamica*'nın içeriğini özetliyor.

146 GP VI, 345-6. Çev. Duchesneau, "Leibniz's Theoretical Shift", s. 102.

147 GP VI, 355. Çev. Duchesneau, "Leibniz's Theoretical Shift", s. 103.

148 Bkz. sırasıyla A VI, 4, N. 372 ve GM VI, 161-87.

149 Bkz. Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority*, s. 156 ve Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 66.

150 GP VI, 29.

151 *De libertate contingentia et serie causarum, providentia*, yaz 1689* (A VI, 4, 1654).

152 Bkz. *Principia Logico-Metaphysica* (A VI, 4, N. 324). Bu metin ilk kez Couturat, s. 518-23'te yayımlandı ve ayrıca *Primae Veritates* başlığıyla da tanınmaktadır. Çev. Morris-Parkinson, Leibniz, *Philosophical Writings*, s. 87-92 (burada s. 92).

153 Bu teklifin 1689 sonbaharında Kardinal Casanata tarafından yapıldığına dair kabul edilen görüşü destekleyen birincil kaynaklar bulamadım (krş. A I, 16, 306 (dipnot); Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 97; Aiton, *Leibniz*, s. 159). Doğrusu eldeki bütün kanıtlar söz konusu teklifin Papaz Noris'in kardinal olmak için görevinden ayrıldığı 1695 dolaylarında yapıldığını göstermektedir (krş. Robinet, *Iter Italicum*, s. 179-81).

154 LBr 8, Bl. 14-15. Bodemann, *Briefwechsel*, s. 4'te kısmen yayımladı. Robinet, *Iter Italicum*, s. 180'de alıntıladı. Alberti'nin bu mektubu Rudolf Christian von Bodenhausen'e gönderilmiştir. Sonuçta Bodenhausen de onu 26 Mayıs 1695 tarihli mektubunun bir eki olarak Leibniz'e gönderdi (A II, 6, N. 119, krş. s. 369, 373; ayrıca bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 180). Bodemann, *Briefwechsel*, s. 4'te verilen ve A I, 16, 306'da kullanılan Alberti'nin mektubunun tarihi (yani 4 Şubat 1694) hatalıdır.

155 Bkz. Leibniz'den Spanheim'a, Temmuz sonu 1695 (A I, 9, 598); Leibniz'den Bodenhausen'e (FC, *Oeuvres*, II, 79; Robinet, *Iter Italicum*, s. 180'de alıntıladı); Leibniz'den Le Thorel'e, 5 Aralık 1698 (A I, 16, 306).

156 A I, 5, 556.
157 Bkz. A I, 5, N. 234 ve N. 235.
158 Bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 195. Leibniz'in Floransa'da geçirdiği ayla ilgili detaylı bir anlatım için bkz. a.g.e., s. 193-294.
159 Bkz. A I, 5, xlv.
160 Bodenhausen'in 9 Nisan 1698'de ölmesi üzerine Leibniz yazılarının kendisine geri gönderilmesini istedi ve düşünsel mirası (Nachlass) Bodenhausen'in hazırladığı *Dynamica*'nın temiz nüshasını içermektedir (LH XXXV, 9,16). Bkz. Bodemann, *Handschriften*, s. 304. Leibniz'in Bodenhausen'le 1689'da Floransa'da başlayıp Baron'un 1698'de ölümüyle biten mektuplaşmaları A III'te yayımlandı.
161 A III, 4, 436. Krş. Fichant, "De la puissance à l'action", s. 206.
162 Bkz. A I, 5, 649 (LBr 771) ve A I, 5, 665-6. Robinet, *Iter Italicum*, s. 223'te LBr 771'e dayanarak Akademie-Ausgabe ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 99'da kullandığı "Marchetti" ifadesini Bodemann, *Briefwechsel*, s. 239'da önerildiği gibi "Macchetti" şeklinde düzeltti.
163 Bkz. A I, 7, 353-4 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 99.
164 Bkz. Leibniz'den Modena'lı II. Francesco'ya, 1 Ocak 1690 (A I, 5, N. 276). Ayrıca krş. A I, 5, N. 271 ve N. 301a.
165 Leibniz'den Dük Ernst August'a, sonbahar 1690 (A I, 5, 666) ve Kasım-Aralık 1691 (A I, 7, 59). Ayrıca krş. Leibniz'den Celle Düşesi Eleonore'a, 13 Ocak 1699 (A I, 16, 70).
166 Bkz. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 30 Aralık 1689 (A I, 5, N. 271).
167 Bkz. Düşes Sophie'den Leibniz'e, 30 Ocak 1690 (A I, 5, N. 287).
168 Bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 340-45.
169 Bkz. Robinet, *Iter Italicum*, s. 363-78.
170 Bkz. A I, 5, 525-6, 533, 534, 636-7, 666-7; A I, 6, 266; A I, 7, 473; *Scriptores rerum Brunsvicensium*. Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschichte*, s. 252-3; *Brevis synopsis historiae Guelficae*. Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschichte*, s. 810-11. Krş. Robinet, *Iter Italicum*, s. 378-88 ve Alois Schmid, "Die Herkunft der Welfen in der bayerischen Landeshistoriographie des 17. Jahrhunderts und bei Gottfried Wilhelm Leibniz." *Leibniz und Niedersachsen*. Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 126-47.
171 A I, 5, N. 295.
172 Bkz. *Communicata ex disputationibus cum Fardella* (A VI, 4, N. 329; özellikle s. 1670-71). Bu metnin eleştirel bir incelemesi için bkz. Adams, *Leibniz*, s. 274-7 ve Daniel Garber, "Leibniz and Fardella. Body, Substance, and Idealism." *Leibniz and his correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, s. 123-40.
173 Bkz. A I, 5, 551-2. Özellikle Corceri için bkz. A I, 5, 556-7. Krş. Robinet, *Iter Italicum*, s. 429-49 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 102.
174 Leibniz'den Atnoine Arnauld'ya, 23 Mart 1690 (GP II, 134-8).
175 Bkz. A I, 5, N. 321.
176 Bkz. A I, 5, N. 328 ve A I, 5, xlviii.
177 Bkz. A I, 5, xlviii ve Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 11 Mayıs 1690 (A I, 5, N. 332).
178 *De Causa Gravitatis, et Defensio Sententiae Autoris de Veris Naturae Legibus contra Cartesianos* (GM VI, 193-203).
179 Bkz. J. E. Hofmann, "Vom öffentlichen Bekanntwerden der Leibnizschen Infinitesimalmathematik." *Sitzungsberichte d. Österr. Akad. d. Wiss. Mathem.-naturw. Kl.*, kısım II, 175, 8-9 (1966), 226. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 103'te alıntıladı.
180 Leibniz'den imparatora, Mayıs başı 1690 (A I, 5, N. 223). Bkz. ayrıca Leibniz'den Joh. Friedrich von Linsingen'e, 30 Aralık 1689 (A I, 5, N. 274).
181 Bkz. Leibniz'den Dük Ernst August'a, Mayıs ortası 1690 (A I, 5, N. 335).
182 Bkz. Leibniz'den Düşes Sophie'ye, 11 Mayıs 1690 (A I, 5, N. 332).
183 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 103. Leibniz'in üvey kardeşi Johann Friedrich 19 Mart 1696'da öldü.

6. BÖLÜM GUELF DÜKLERİNİN HİMAYESİNE DÖNÜŞ: HANNOVER VE WOLFENBÜTTEL (HAZİRAN 1690 - ŞUBAT 1698) (Sayfa 261-310)

1 A III, 4, 599. Bkz. mektubun başka bir versiyonu (A III, 4, 609 ve Huygens, *Oeuvres complètes*, 9, 1901, s. 522). Bu mektupta Leibniz şunu yazar: "Tüm dikkatimi vermemi gerektiren çok farklı meşgalelerle oyalanıyorum. Ve ancak bazı kaçamaklarla onlardan zaman zaman uzaklaşmayı başarabiliyorum."

2 A I, 7, 199.

3 1696 dolaylarında elli yaşında evlilik teklifinde bulunmuşa benziyor, ama bu konu üzerinde düşünmeye başladıktan sonra hevesini kaybedip yuva kurmak için çok geç kaldığını anlıyor. Bu hikâyenin kaynağı Leibniz'in sekreteri ve biyografi yazarı Johann Georg Eckhart (bkz. *Lebenbeschreibung*, s. 198).

4 Bkz. Eckhart, *Lebenbeschreibung*, s. 198-9. Bkz. ayrıca Gerda Utermöhlen, "Die Rolle fürstlicher Frauen im Leben und Wirken von Leibniz" ve George MacDonald Ross, "Leibniz's Exposition of His System to Queen Sophie Charlotte and Other Ladies." *Leibniz in Berlin*. Ed. Hans Poser ve Albert Heinekam. Stuttgart: Steiner, 1990, sırasıyla s. 44-60 ve 61-9.

5 A I, 10, 143. Çev. WF, 30.

6 1690 yazı ile 1697 sonu arasındaki yalnızca genel haberleşmeleri süregiden Akademie-Ausgabe'nin on beş kalın cildini oluşturmaktadır (krş. A I, 6-14 ve *Harzbergbau 1692-1696 Supplement Band*). Bu haberleşmeye Leibniz'in daha çok felsefi, matematiksel, bilimsel ve teknik mektupları eklenmelidir. Bu mektuplar, Akademie-Ausgabe tarafından şimdiye kadar sadece kısmen yayınlanmıştır.

7 A I, 14, 202.

8 VI. Dutens, 1, 59.

9 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 106.

10 Bkz. *Harzbergbau Supplement Band*, A I.

11 *Specimen Dynamicum, Pro Admirandi Naturae legibus circa Corporum vires et mutuas actiones detegendis, et ad suas revocandis. Acta Eruditorum* (Nisan 1695): 145-157.

12 *Journal des Sçavans*, 27 Haziran Pazartesi 1695, s. 294-300 ve 4 Temmuz Pazartesi 1695, s. 301-6.

13 Aşağıya bkz.

14 Bu psikosomatik krize Ekkehard Görlich değinmiştir: *Leibniz als Mensch und Kranker*. Hannover, 1987 (Tıpta Doktora Tezi), böl. 8 (bkz. özellikle s. 117-18).

15 A I, 12, 476.

16 *Definito Brevis Scientiae Generalis*, yaz 1683 - 1685 başı (A VI, 4, 532). 1688'den sonra Leibniz'in *scientia generalis*'ten bahsettiği tek metin 30 Ekim 1712'de Ludwig Königsmann'a gönderdiği bir mektuptur (LBr 491, Bl. 4: Antonio Lamarra tarafından *Studia Leibnitiana* 24 (1992), 144'te yayımlandı): "Dahası doğal teolojinin özellikle metafiziğe veya doğru şekilde ele alındığında büyük önem taşıyan ama pek bilinmeyen *scientia generalis*'e ihtiyacı vardır." Bu bilgi ve alıntı için Arnaud Pelletier'ye şükran borçluyum. Kendisi Leibniz'in 1688'den sonraki *scientia generalis* arayışının izlerini onun eserleri içinde sabırla sürdü. Her ne kadar Leibniz'in yığın gibi birikmiş yazılarının başka bir yerinde *scientia generalis*'ten bahsetmiş olma ihtimali bulunsa da, 1678 ile 1688 arasında bu konuya adadığı yazıların miktarıyla kıyaslandığında 1689'un başında İtalya'ya gitme hazırlıklarından sonraki bu konuyla ilgili yazılarının önemli ölçüde azaldığına şüphe yok. Leibniz'in 1678 ile 1688 arasında değişik anlamlarda söz ettiği *scientia generalis* için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

17 Bkz. Klopp X, 7-21 (özellikle s. 9-21); çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 103-10 (özellikle bkz. s. 105-10). Ayrıca krş. La Félicité, 1694-8* (Grua, 579-84; s. 581-4. Çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 83-4).

18 Bkz. özellikle Leibniz'den Dük Ernst August'a (*Reisebericht*), sonbahar 1690 (A I, 5, N. 396).

19 Bkz. Leibniz'den Otto Grote'ye, Haziran sonu 1690 (A I, 5, 599).

20 Bkz. Pertz I, 4, 227-39 ve Leibniz, *Schridten und Briefe zur Geshichte*, s. 800-837. Leibniz'in birkaç kez gözden geçirdiği *Synopsis* (Özet) 1695'te son haline kavuştu (bkz. Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 250 ve Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geshichte*, s. 800-801). Ayrıca krş. Pertz I, 4, 240-55; A I, 6, N. 21; Eduard Bodemann, ed., "Leibnizens Entwürfe zu seinen Annalen von 1691 und 1692." *Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen* (1885): 1-58; yayımlanmamış Ms XXIII 170 Bl. 15-30 (Hannover, Niedersächsische Landesbibliothek).

21 Bkz. A I, 6, N. 20-21.

22 Bkz. özellikle A IV, 4, N. 29-77. Sachsen-Lauenburg'un hak talebi için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

23 Bkz. Leibniz'den Dük Ernst August'a, 11 Ekim 1690 (A I, 6, N. 3).

24 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 107, A I, 6, N. 17'yi düzeltiyor.

25 İlk kütüphane sekreteri Johann Thiele Reinerding'e 1692'den itibaren ikinci bir sekreter Johann Georg Sieverds yardım etti. 1705'ten sonra Lorenz Hertel, Leibniz'in emri altında kütüphaneci olarak çalıştı ve 1716'da müdür olarak onun yerini aldı.

26 Bkz. Leibniz'den Johann Thiele Reinerding'e, Temmuz başı 1691, A I, 6, N. 48. Bkz. ayrıca O. von Heinemann, *Die Herzogliche Bibliothek zu Wolfenbüttel*. 2. baskı. Wolfenbüttel: Zwissler, 1894, s. 114-15. Bir kütüphanenin yapısı ve düzenlenmesi hakkında çeşitli metinler A IV, 5 ve A IV, 6'da derlenmiştir.

27 T. H. Ohnsorge, "Leibniz als Staatsbediensteter", *Leibniz, Sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 177.

28 Bkz. Leibniz'den Dük Ernst August'a, Ocak ortası 1691 (*Entwurf der Welfengeschichte*) (A I, 6, 23-4) ve A I, 6, 442. Bkz. ayrıca Pertz I, 4, 240-41 ve A I, 11, Iv-Ivi.

29 Bkz. Hans-Joachim Waschkies, "Leibniz' geologische Forschungen im Harz", *Leibniz und Niedersachsen*. Ed. Hebert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 203-4.

30 Bkz. Leibniz'den Jean Gallois'ya, Ekim ortası 1682 (A III, 3, 724-6) ve Leibniz'den Bernard Le Bovier de Fontenelle'e, G. W. Leibniz, *Lettres et opuscules inédits*. Ed. Louis Alexander Foucher de Careil. Paris, 1854, s. 197. Her iki mektuba da dikkat çeken Hans-Joachim Waschkies'tir, "Leibniz' geologische Forschungen im Harz", s. 199-201. Dünyanın tarihi hakkındaki ilk modern araştırma için bkz. Paolo Rossi, *The Dark Abyss of Time: The History of the Earth and the History of Nations from Hooke to Vico*. Çev. Lydia G. Cochrane. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

31 Bkz. Descartes, *Principia* III. 45-IV. 44.

32 Bkz. Descartes, *Principia* III. 45. Alıntılayan Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 91-2.

33 Stensen hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

34 Bkz. Waschkies, "Leibniz' geologische Forschungen im Harz", s. 197-8 ve Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 93.

35 Bkz. Basil Willey, "Introduction", Thomas Burnet, *The Sacred Theory of the Earth*. Londra: Centaur Press, 1965, s. 5.

36 Bkz. Leibniz'in *Théodicée*'deki *Protogaea* özeti, §§ 244-45 (burada § 245, GP VI, 263). Bkz. ayrıca Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 94-101.

37 Leibniz'den Adamus Adamandus Kochanski'ye, 1693 başı, E. Bodemann ve S. Dickstein, ed., "Korespondencya Kocha skiego i Leibniza", *Prace Matematyczno-fizyczne* 12 (1901): 226-73 (burada s. 262).

38 Bkz. *Acta Eruditorum* (Ocak 1693): 40-42; Leibniz'den Ludolf Hugo'ya, 14 Ekim 1694 (A I, 10, 74) ve Leibniz'den Ernst August'a, Kasım başı 1694 (A I, 10, 79). Bkz. ayrıca *Théodicée*, §§ 244-5. Yazarının ölümünden sonra *Protogaea* 1749'da Ch. L. Scheidt tarafından yayımlandı. Modern bir baskısı (Fransızca çevirisiyle Latince metin) 1993'te yayımlandı (Toulouse: Presses Universitaire du Mirail; Jean-Marie Barrande'nin girişi, s. i-xxxi).

39 Bkz. Pertz I, 4, 240.

40 Bkz. Leibniz'den Bernstorff'a, 8 Aralık 1714 (Klopp XI, 22-3). II. Azzo için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 5.

41 Bkz. Niedersächsische Landesbibliothek, LH XXIII cilt. VII Bl. 33.

42 Bkz. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 165; Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 262-3; Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geshichte*, s. 131-217.

43 Bkz. Ravier 37-8.

44 *Lettre sur la Connexion des Maisons de Brunsvic et d'Este* saray matbaacısı tarafından Hannover'de çok az sayıda nüshayla basıldı. G. W. Leibniz, *Epistolae ad diversos*'ta yeniden yayımlandı. Ed. Chr. Kortholt. 4 cilt. Leipzig, 1734-42, cilt 3, s. 214 sonrası ve Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschichte*, s. 896-906. Şimdi ayrıca A IV, 6'da. *Dissertatio de Origine Germanorum* hakkında bkz. Ravier 40.

45 Bkz. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 165; Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 262-3; Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geshichte*, s. 131-217.

46 A I, 6, 40-41.

47 Tezgâh hakkında bkz. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt 1, s. 575-91. Maximilian Wilhelm'in talebinin altında yatan hanedanlık durumu hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

48 Bkz. Leibniz'in 13 ve 30 Ocak 1692 tarihli mektuplarında Landgraf Ernst'e yaptığı yorumlar (A I, 7, 243 ve A I, 7, 260).

49 Bkz. A I, 7, N. 77, N. 78; A I, 8, N. 64.

50 Bkz. A I, 7, 260. Bkz. ayrıca Klopp V, 115-17, 117-48.

51 Bohemya'nın mal varlığı Habsburgların, Mohaç Savaşı'ndan (1526) sonra Bohemya'nın kralları olarak seçilmesini sağladı, kayda değer tek istisnayla: 1619-20'de Palatinateli V. Friedrich.

52 Bkz özellikle A IV, 4, N. 70-77. Sonraki metinler için bkz. A IV, 5. Ayrıca krş. A I, 4, N. 173; A I, 7, N. 46, N. 60; A I, 8, N. 47, N. 59, N. 65, N. 71.

53 Bkz. A I, 7, xxix.

54 Bkz. Leibniz'den Otto Grote'ye, "Promemoria über Reichserzämter", Aralık sonu 1691 (A I, 7, N. 46, özellikle s. 66) ve Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 268-9. Hannover'in elektörlük statüsü tam anlamıyla tanınsın diye 1692 ile 1714 arasındaki yürüttüğü uzun savaş hakkında bkz. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt. II, s. 12-31; cilt III, s. 398-448.

55 1698'in sonunda Cizvit Antoine Verjus'nun XIV. Louis'nin kütüphanecisi makamını Leibniz'e ayarlamaya çalıştığı yönündeki bir söylenti Leibniz'in kulağına geldi. Bkz. Leibniz'den Le Thorel'e, 5 Aralık 1698 (A I, 16, 306).

56 A I, 8, 269.

57 Bkz. Leibniz'den Jacob Auguste Barnabas Comte Des Viviers'e, Mayıs 1692 (A I, 8, N. 158).

58 Leibniz Viyana'dayken bu çatışmanın başlaması hakkında krş. bu kitapta kısım II, böl. 5.

59 Bkz. Ekim sonu 1688-Ocak 1689 tarihlerine dayanan A IV, 4, N. 13-15'te yayımlanmış metinler.

60 Başlık Ovid'den bir alıntıdır, *Metamorphoses*, IV, 28. Kitabın girişi ve taslağının yayınlandığı kaynak: A IV, 5, N. 67-68. Bu eserin tarihi hakkında bkz. *Fas est et ab hoste doceri*'nin Akademi baskısının ufuk açıcı giriş notu.

61 Bkz. A I, 10, N. 186.

62 Dokuz Yıl Savaşları ile ilgili Leibniz'in çabaları için bkz. *Consideration sur les moyens de faire une paix juste et raisonnable*, 1694-ortası-1695 (yayımlandığı yer, A IV, 5).

63 A I, 14, 113. Bkz. ayrıca Leibniz'den James Cressett'e, 16 Kasım 1697 (A I, 14, 689-90).
64 Bkz. A I, *Supplementband Harzbergbau*, xxix; A I, 6, N. 1; A I, 8, N. 305.
65 Bkz. A I, *Supplementband Harzbergbau*, xxix-xxx ve N. 6.
66 Bkz. A I, *Supplementband Harzbergbau*, xxxi, N. 21 sonrası, N. 244.
67 Bkz. A I, *Supplementband Harzbergbau*, xxxi-xlv (özellikle s. xxxi, xliv-xlv).
68 Bkz. A 1, 9, N. 33.
69 Bkz. Ravier 263; Bodemann, *Briefwechsel*, s. 366 (N. 966); *Project d'une histoire annale de médecine*, Şubat 1694 (A IV, 5, N. 83). Bkz. ayrıca *Entwurff eines Artikels so in die Hanoverische Medicinalische Verordnungen kommen köndte*, 1694 başı (A IV, 5, N. 82); Leibniz'den Chilian Schrader'e, sırasıyla, 14 Ocak ve 19 Şubat 1694 (A I, 10, N. 116, N. 155; Leibniz'den Germain Brice'a, Şubat 1694 (A I, 10, N. 163); Germain Brice'tan Leibniz'e, 21 Mayıs 1694 (A I, 10, N. 262); Ravier 135 (Dutens II, ii, 162-3'te yayımlandı).
70 Krş. A IV, 6'da yayımlanan metinler.
71 Bkz. Leibniz'den Ernst August'a, Aralık sonu 1692 (A I, 8, N. 80); Leibniz'den Dük Rudolf August'a, Aralık ortası 1692 (A I, 8, N. 73) ve 30 Haziran 1693 (A I, 9, N. 39).
72 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 124, 129; Aiton, *Leibniz*, s. 172. Crafft 6 Nisan 1697'de öldü.
73 Bkz. A I, 11, N. 40. Sophie Dorothea olayı için krş. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt II, s. 121-220 (özellikle s. 161-1 ve 194 sonrası). Başka eleştirel yazılar için bkz. A I, 11, 51.
74 Bkz. A I, 10, N. 439 ve N. 444; A I, 11, xxxii-xxxiii; Gerd van den Heuvel, "Leibniz zwischen Hannover und Berlin", *Leibniz in Berlin*. Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 272.
75 Krş. A IV, 6'da yayımlanmış metinler (alıntıların kaynağı: *Sur le livre intitulé Jus Feciale Divinum de Pufendorf*). Leibniz ve Pufendorf hakkında bkz. bu kitapta kısım I, böl. 3. Pufendorf'un eseri hakkında eleştirel yorumlar için bkz. Guhrauer, Leibniz II, *Anmerkungen*, s. 15-16.
76 Bkz. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt II, s. 384. Yeniden yayımlayan, Rescher, "Leibniz finds a Niche", s. 31.
77 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 105, 108, 140; Ohnsorge, "Leibniz als Staatsbedienstete", s. 181; A I, 6, xxv.
78 "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 269.
79 A I, 7, 261.
80 Krş. Maria Rosa Antognazza, "Leibniz and Religious Toleration: The Correspondence with Paul Pellisson-Fontainer", *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, 4 (2002): 601-22.
81 Paul Pellisson-Fontainer, *Réflexions sur les differens de la religion. Quatrième partie. Qu Réponse aux Objections envoyyées d'Allemagne, sur L'unité de l'Eglise, et sur la question, si elle peut tolérer les Sectes*. Paris: chez la Veuve de Gabriel Martin, 1691.
82 Paul Pellisson-Fontainer, *De la tolerance partie des religions, Lettres de M. de Leibniz et Réponses de M. Pellisson, Ou quatrième partie des Réflexions sur les differends de la Religion*. Paris: Jean Anisson, 1962. Bkz. Antognazza, "Leibniz and Religious Toleration", özellikle s. 604-12.
83 Leibniz Cizvitlerden, özellikle Jacobus Pavya de Andrade'den sık sık söz eder. L. Molina dahil diğer teologlar A I, 6, 82-3'te belirtilmektedir.
84 Leibniz'den Düşes Sophie'ye Paul Pellisson-Fontainer için, Ağustos başı 1690 (A I, 6, 78-9).
85 Bkz. örneğin Leibniz'den Paul Pellisson-Fontainer'e, Ekim sonu 1690 (A I, 6, 117 ve 119) ve Leibniz'in *Réflexions*'un dördüncü kısmındaki sayfaların kenarlarına düştüğü notlar (A I, 6, 94). Bkz. ayrıca A I, 6, 80; A I, 6, 164.
86 Bossuet ile Leibniz arasındaki mektuplaşmaların bu sonraki evresi için bkz. Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 69-72.
87 Bkz. Leibniz'den Marie de Brinon'a, 26 Temmuz 1691 (A I, 6, N. 102). İmparatorluğun belgesi ve çevirisi A I, 6, N. 102'de yayımlandı.

88 Bkz. Leibniz'den Marie de Brinon'a, 31 Ağustos 1691 (A I, 7, N. 90) ve Jacques-Bénigne Bossuet'den Marie de Brinona'a, 29 Eylül 1691 (A I, 7, N. 96). 1683 tarihli Hannover müzakereleri için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

89 Yayımlandığı yer: Jacques-Bénigne Bossuet, *Qeuvres complètes*. Ed. F. Lachat. 31 cilt. Paris, 1862-79, cilt 17, Paris, 1864, s. 294-431.

90 Bkz. A I, 7, N. 115, N. 117, N. 119.

91 Bkz. Jacques-Bénigne Bossuet, *De scripto qui titulus: Cogitationes privatae... Episcopi Meldensis sententia* (yayımlandığı yer: Bossuet, *Qeuvres complètes*, cilt 17, s. 458-99); Paul Pellisson-Fontainer'den Leibniz'e, 29 Haziran 1692 (A I, 8, 119-20); Jacques-Bénigne Bossuet'den Leibniz'e, 26 Ağustos 1692 (A I, 8, N. 97). Bkz. ayrıca Bossuet'nin Leibniz'e gönderdiği 28 Ağustos tarihli uzun mektubu (A I, 8, N. 98). Bu mektupta Düşes Sophie ve kızkardeşi Louise Hollandine için *Sententia*'nın Fransızca çevirisi de bulunuyordu.

92 Bkz. örneğin Leibniz'den Huldreich von Eyben'e, Ekim 1692 (A I, 8, 489).

93 *Sententia*'nın hem orijinal Latincesi hem de Fransızca çevirisi Klopp VII, 216-7'de yayımlandı.

94 Bkz. Leibniz'den Pellisson'a, 8 Aralık 1692 (A I, 8, 207) ve Pellisson'dan Leibniz'e, 1 Ocak 1693 (A I, 9, N. 61).

95 Bkz. A I, 7, 156-8.

96 Basel olayı için krş. Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 71, 187-91.

97 Bkz. Bossuet'den Leibniz'e, 12 Nisan 1694 (A I, 10, N. 80).

98 Bkz. Leibniz'den Bossuet'ye, 12 Temmuz 1694 (A I, 10, N. 90).

99 Yayımlandığı yer: *Correspondance de Bossuet*. Ed. C. Urbain ve E. Levesque. 15 cilt. News Edition Paris, 1909, cilt 6, s. 523-8. İngilizce çevirisi, WF, 31-5.

100 A I, 10, 143. İngilizce çevirisi. WF, 30. Bkz. ayrıca Bossuet'ye 3 Temmuz 1694 tarihli gönderilmemiş mektup (A I, 10, N. 88) Leibniz'in bir parça "Meditations Philosophiques" (Felsefi Meditasyonlar) göndermek üzere olduğuna işaret ediyor. Bossuet'nin *Correspondance*'ın editörleri Urbain ve Levesque bu "Meditations Philosophiques"i *Système nouveau* ile bir tutsalar da, Akademie-Ausgabe'ye göre Leibniz'in, Bossuet'ye gönderdiği 12 Temmuz 1694 tarihli mektubuna (A I, 10, 143) iliştirerek gönderdiği *Réflexions sur l'avancement de la Métaphysique réelle*'den söz ettiği daha büyük bir ihtimaldir.

101 A I, 7, 38.

102 Bkz. Howard Hotson, "Leibniz and Millenarianism", Antognazza ve Hotson, ed. *Alsted and Leibniz on God, the Magistrate and the Millennium*, özellikle s. 170-77.

103 Krş. Allison P. Coudert, *Leibniz and the Kabbalah*, Dordrecht: Kluwer, 1995, böl. 5 ve Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 187-92.

104 Bkz. örneğin Ağustos 1696 tarihli *Tagesbuch*'taki Leibniz maddeleri (Pertz I, 4, 193, 198).

105 *Tagesbuch* (3 Ağustos 1696 - 21 Nisan 1697). Yayunlandığı yer: Pertz I, 4, 183-224. Sophie'nin huzurunda van Helmont ile buluşmalar için bkz. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 17 Mart 1696 (A I, 12, 478).

106 A I, 13, 399-400. Çev. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 187-8.

107 Bkz. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 189, 192. Leibniz'in "monad" terimini benimsemesi açısından van Helmont ile Leibniz arasındaki ilişkinin önemini çeşitli yazarlar incelemiştir. Örneğin bkz. Anne Becco, "Leibniz et François-Mercure van Helmont: Bagatelle pour des monades." *Magia Naturalis und die Entstehung der Modernen Naturwissenschaften. Symposion der Leibniz-Gesellschaft: Hannover, 14 und 15. November 1975*. Wiesbaden: Steiner, 1978, s. 119-41 (Studia Leibnitiana Sonderheft, cilt 7). "Monad" teriminin Leibniz'in felsefi terminolojisinde belirişi hakkında yukarıya bakınız.

108 Bkz. örneğin A I, 4, 433; A I, 15, 489; Dutens V, 483.

109 Bkz. A I, 12, 367.

110 Stephen Nye, *Considerations on the Explications of the Doctrine of the Trinity, By Dr. Wallis, Dr. Sherlock, Dr. S-th, Dr. Cudworth and Mr. Hooker.* Londra, 1693.
111 Karşılaştırmak için yukarıya bakınız.
112 Bkz. *Extrait*, 1693 ve *Remarques sur le livre d'un Antitrinitaire Anglois*, 1693*, Maria Rosa Antognazza, "Inediti leibnizziani sulle polemiche trinitaire", *Rivista di Filofoia neo-scolastica* 83, 4 (1991), s. 539-45, 546-50. Tam edisyonu A IV, 5, N. 60-61'de yayımlanmış bulunuyor.
113 Ayrıntılı bir yorum için bkz. Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 91-110.
114 Bkz. Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 111-119.
115 William Freke, *A Diaogue By Way of Question and Answer, Concerning the Deity. All the Responses Being Taken Verbatim out of the Scriptures. – A Brief, but Clear Confutation of the Doctrine of the Trinity.* Londra, 1693.
116 Bkz. A I, 10, 18.
117 Bkz. A I, 10, 19.
118 Bkz. Friedrich Simon Löffler'den Leibniz'e, 14 Ocak 1694 (A I, 10, N. 469) ve Leibniz'den Friedrich Simon Löffler'e, 17 Mart 1694 (A I, 10, 681-2).
119 Bkz. Friedrich Simon Löffler'den Leibniz'e, 22 Aralık 1694 (A I, 10, N. 489).
120 Leibniz'den Friedrich Simon Löffler'e, 2 Ocak 1695 (A I, 11, 122).
121 Bkz. Friedrich Simon Löffler'den Leibniz'e, 26 Ocak 1695 (A I, 11, 195).
122 Leibniz'den Friedrich Simon Löffler'e, *Sceleton Demonstrationis* (A I, 11, N. 163). Leibniz'in Löffler'e gönderdiği 5 Şubat 1695 tarihli metubun içinde yer alıyordu (A I, 11, N. 160). Bkz. ayrıca A I, 11, N. 161-162.
123 Dutens VI, 65.
124 "Apaçık" diyorum çünkü töz metafiziğinin işaretleri önceden yayımlanmış diğer metinlerde de yer alıyordu.
125 *De Primae Philosophiae Emendatione, et de Notione Substantiae* (GP IV, 469). Çev. L 433.
126 Bkz. sırasıyla Ravier 139 ve 141.
127 Daha fazla ayrıntı kapsamlı ve yararlı editöryal notlarda bulunabilir: A I, 10, N. 90 ve WF, 27-30. Bkz. ayrıca *Système nouveau*'nun giriş paragrafı (GP IV, 477).
128 Pellisson'dan Leibniz'e, 23 Ekim 1691 (A I, 7, 172); *Essai de dynamique*, FC, *Oeuvres*, I, 470-83 (Ocak 1692 tarihli ilk versiyon); Leibniz'den Pellisson'a, 18 Ocak 1692 (A I, 7, 247); Pellisson'dan Leibniz'e, 19 Şubat 1692 (A I, 7, 272-3); Pellisson'dan Leibniz'e, 10 Nisan 1692 (A I, 7, 305-6). *Essai de dynamique*'in muhtemelen 1693'te yazılmış sonraki bir versiyonu GM VI, 215-31'de yayımlandı.
129 Bkz. Aiton, *Leibniz*, s. 191.
130 A I, 141-2; WF, 28. Krş. Aiton, Leibniz, s. 191. Leibniz, *Journal des Sçavans* dergisinin 7 Eylül 1693 tarihli 417-19 sayfalarında yayımlanmış *Règle générale de la composition des mouvemens*'den söz ediyor.
131 Bkz. sırasıyla GP I, 380-85, 390-94. Bkz. ayrıca WF, 37-8, 52-5.
132 Bkz. özellikle Leibniz'den Bossuet'ye, 12 Temmuz 1694 (A I, 10, 142); Michel Angelo Fardella'dan Leibniz'e, LBr 258, Bl. 234-7; Amable de Tourreil'den Leibniz'e, 16 Aralık 1690 (GP VII, 443); Leibniz'den Amable de Tourreil'e, Nisan 1691 (GP VII, 446-9; alıntılar *Journal des Sçavans* dergisinin 18 Haziran 1691 tarihli sayısının 259-61 sayfalarında yayımlandı); Simon Foucher'den Leibniz'e, 26 Mayıs 1689 (çeviri müsveddeden, WF, 38)
133 Bkz. Leibniz'den Louis Cousin'e, 7 Temmuz 1694 (LBr 437, Bl. 114) (gönderilmedi).
134 *Système nouveau* (WF, 11).
135 Krş. WF, 39 (bkz. özellikle çok bilgi verici n. 13).
136 GM VI, 234-54'te yayımlandı (hem birinci hem de ikinci kısım); çevirinin yeri: AG, 117-38. Eleştirel edisyon için bkz. Hans Günter Dosch, Glenn W. Most ve Enno Rudolph (Hamburg:

Meiner, 1982). G. W. Most, "Zur Enstwicklung von Leibniz' *Specimen Dynamicum*." *Leibniz' Dynamica*. Ed. Albert Heinekamp. Studia Leibnitiana Sonderheft, cilt 13. Wiesbaden: Steiner, s. 148-63 *Admirandae Naturae Leges* başlığını taşıyan ilk taslak ile son metin arasındaki farklılıklara dikkat çekerek *Specimen Dynamicum*'un içeriğinin bir açıklamasını sunuyor. *Specimen*'in sadece birinci kısmı *Acta Eruditorum* dergisinde yayımlandı; geriye kalan iki kısım Leibniz'in yaşamı sırasında yayımlanmadı. *Specimen*'in felsefi açıdan en ilginç fikirleri Mayıs 1702 tarihli dinamik hakkındaki önemli bir yazısında açımlandı ama bu yazı da Leibniz'in yaşamı sırasında yayımlanmadı; bkz. GM VI, 98-106 veya GP IV, 393-400; AG, 250-56.

137 Bu kavramsallaştırmanın doğuşu ta 1668 tarihli *Confessio Naturae contra Atheistas*'a dayanır. Krş. bu kitapta kısım I, böl. 2.

138 Bkz. Adams, Leibniz, s. 339 ve Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 57. Leibnizci fizik ile metafizik arasındaki karmaşık ilişki üzerine derin bir tartışma için özellikle bkz. Adams, *Leibniz*, s. 378-99 ve Garber, "Leibniz and the Foundations of Physics" ve "Leibniz: Physics and Philosophy".

139 GM VI, 241; AG, 124-5.

140 Bkz. *Specimen Dynamicum* (GM VI, 238; AG, 121-2).

141 Bkz. Garber, "Leibniz: Physics and Philosophy", s. 290 ve "Leibniz and the Foundations of Physics", s. 80.

142 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 378.

143 Bkz. *Specimen Dynamicum* (GM VI, 236-7; AG, 119-20).

144 *Specimen Dynamicum* (GM VI, 237; AG, 120). Garber bu pasaja dikkat çekiyor, "Leibniz: Physics and Philosophy", s. 292.

145 Bkz. *Système nouveau* (GP IV, 477; WF, 10). Şu noktayı belirtmek gerekiyor ki GP, *Système nouveau*'nun iki farklı versiyonunu sunuyor: muhtemelen Temmuz 1694'te hazır olan versiyona karşılık gelen ilk taslak (GP IV, 471-7) ve kaydedilen düzeltmelerin *Journal des Sçavans* dergisinde yayımlanan versiyonu ileri bir tarihe attığı beşinci mevcut el yazması (GP IV, 477-87). WF, 10-20 *Journal des Sçavans* dergisinden yapılmış bir çeviridir. Krş. WF, 9-10.

146 Leibniz'in 1680'li yıllara ait yazılarında ve *Système nouveau*'da töz kavramını işlerken değindiği süreklilik-süreksizlik meselesi yakın zamanlı literatürde tartışılmıştır. Süreksizliği savunan bir görüş için özellikle bkz. Wilson, *Leibniz's metaphysics*, böl. 5; temel sürekliliği (kimi değişikliklere rağmen) savunan bir görüş içinse bkz. Donald Rutherford, "Metaphysics: The Late Period", *The Cambridge Companion to Leibniz*. Ed. Nicholas Jolley. New York ve Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 124-32.

147 *Système nouveau* (GP IV, 478; WF, 11).

148 *Système nouveau* (GP IV, 479, 482-3; WF, 12, 16).

149 Bkz. *Système nouveau* (GP IV, 483-7; WF, 17-20).

150 "Monad" teriminin öne sürülmesi hakkında yukarıya bakınız.

151 Yayımlandığı yer: GP I, 424-7 ve GP IV, 487-90.

152 Bkz. GP IV, 496; WF, 51.

153 Bkz. Leibniz'den L'Hôpital'e, 30 Eylül 1695 (GM II, 297). Bu mektupta Leibniz "önceden belirlenmiş uyum" ifadesini de kullanır.

154 Bkz. Ravier 147; GP IV, 493-8; WF, 40, 47-52. Leibniz'in Foucher'ye cevabı ayrıca *Système nouveau*'nun "ilk açıklaması" olarak da bilinir.

155 Bkz. GP III, 121-2; WF, 61, 64-5.

156 Bkz. GP IV, 498-500.

157 Bkz. Ravier 145. Basnage'ın atlaması ve "önceden belirlenmiş uyum" ifadesi hakkında bkz. WF, 137'deki uzun not.

158 Bkz. Ravier 148; GP IV, 500-503; WF, 65-7.

159 Bkz. özellikle Anne Becco'nun çok faydalı çalışması, "Aux sources de la monade: Palégraphie et lexicographie leibniziennes", *Les Études Philosophiques* 3 (1975): 279-94.

160 A VI, 1, 7.
161 A VI, 1, 173, 185, 220, 222.
162 Bkz. Ludwig Stein, *Leibniz und Spinoza. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Leibnizschen Philosophie*. Berlin: Georg Reimer, 1890, s. 197-206; J. Lewis McIntyre, *Giordano Bruno*. Londra: Macmillan, 1902, s. 345-7; Becco, "Aux sources de la monade", s. 293.
163 Bkz. Becco, "Aux sources de la monade", s. 285-94.
164 GP IV, 491; WF, 45. *Discours de Métaphysique*'in (1686) XXXV. bölümünün başlığında yer alan "basitler" nitelemesinin Leibniz'in muhtemelen 1708-09 yıllarına dayanan bir eklemesi olduğunu Becco'nun paleografik çalışmaları ortaya koymaktadır. Dahası, Becco, "substantiae simplices" ifadesinin yer aldığı ve Bodemann'ın *Handschriften* adlı kitabının 67'inci sayfasında filigrandan yola çıkarak, 1690'a dayandırdığı müsveddenin daha sonra yazıldığını öne sürmektedir. Son olarak, onun görüşüne göre *Système nouveau*'nun mevcut beşinci versiyonundaki "basit töz" ifadesi 1695'e dayandırılmalıdır. Bkz. Becco, "Aux sources de la monade", s. 280-83.
165 Bkz. GM II, 295. Bu mektuba dikkat çeken: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 133.
166 Daniel Garber orta yaş yıllarında (yani kabaca 1690'ların ortasına ya da sonuna kadar) Leibniz'in düşüncesinin önemli bir kolu olan "*Monadoloji* dünyasından farklı" bir "maddi tözler dünyası"nın varlığını öne sürüyordu. Bkz. özellikle Garber, "Leibniz and the Foundations of Physics", s. 75.
167 *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*. Ed. A. Foucher de Careil. Paris: Auguste Durand, 1857, s. 326.
168 Leibniz'in süreklilik analizi ile töz kavramı arasındaki ilişki hakkında bkz. Mugnai'nin benim de kaynak olarak kullandığım önemli açıklaması, *Introduzione*, s. 96-121.
169 Bu alıntılar Foucher'nin itirazlarına karşı Leibniz'in yaptığı ilk açıklamalardan alınmıştır (1695) (GP IV 491-2; WF, 45-6; Önemli gördüğüm bir noktada WF çevirisini değiştirdim). Benzer düşünceler örneğin Leibniz'in Sophie'ye gönderdiği 31 Ekim 1705 tarihli mektupta da bulunabilir (bkz. GP VII, 558-65).
170 GP VII, 303; çev. Morris ve Parkinson, Leibniz, *Philosophical Writings*, s. 137-8. Krş. ayrıca *Principium meum est, quicquid existere potest, et aliis compatibile est, id existere*, 12 Aralık 1676 (A VI, 3, 582). Bu metne Massimo Mugnai ve Enrico Pasini, Leibniz'in felsefi yazılarının İtalyanca çevirisinde dikkat çekiyorlar (G. W. Leibniz, *Scritti filosofici*. 3 cilt. Turin: Utet, 2000, cilt I, s. 118).
171 GP VII, 273. Bu metne dikkat çeken Mugnai ve Passini'dir, Leibniz, *Scritti filosofici*, cilt I.
172 Bkz. *Nouvelles lettres et opuscules inédits de Leibniz*, s. 327. Bkz. ayrıca A I, 13, N. 248, N. 270, N. 299, N. 321.
173 Leibniz'in sonsuz küçükler analizi ile promlemlere getirdiği çözüm için bkz. Ravier 110, 111, 114, 115, 149.
174 Bkz. Ravier 119, 136. Ayrıca krş. Ravier 125, 134. Krş. Aiton, *Leibniz*, s. 202-3, 206.
175 Bkz. GM I, 168-9; *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 3, s. 257-8, 285-6 ve Aiton, *Leibniz*, s. 203-5.
176 Guillaume François Antoine de L'Hôpital, *Analyse des infiniment petits, pour l'intelligence des lignes courbes*. Paris: de l'imprimerie royale, 1696. Bkz. Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 80-81.
177 L'Hôpital, *Analyse des infinement petits* [s. 2-3].
178 Bkz. Fatio de Duillier'den Huygens'e, 15 Şubat 1692 (Huygens, *Oeuvres complètes*, cilt 10, s. 257-8).
179 Bkz. Huygens'ten Leibniz'e, 15 Mart 1692 (A III, 5, 280 ve Huygens, *Oeuvres complètes*, cilt 10, s. 270).
180 Newton'un mektuplarının kısa bazı parçaları Wallis'in *Algebra*'sında, 1685'te yayımlandı.
181 Bkz. John Wallis, "Praefatio", *Opera Mathematica*. Cilt 1. Oxoniae: E Theatro Sheldoniano, 1695, [s. 3] ve A III, 1, xxxvi.

182 Bkz. Ravier 142. Ayrıca krş. Huygens'in ölümünün belirtildiği (Ravier 143) *Addenda, Acta Eruditorum* dergisinin Ağustos sayısında yayımlandı. Nieuwentijt'in 1694'teki eleştirilerinin başlattığı kalkülüs üzerine önemli tartışma hakkında bkz. Bernhard Vermeulen, "The Metaphysical Presuppositions of Nieuwentijt's Criticism of Leibniz's Higher-Order Differentials", *300 Jahre "Nova Methodus" von G. W. Leibniz (1684-1984). Syposion der Leibniz-Gesellschaft... 28. bis 30. August 1984*. Ed. Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1986, s. 178-84; Pasini, *Il reale e l'immaginario*, s. 101-12.

183 Bir Alman devlet ve bilim adamı olan Veit Ludwig von Seckendorff (1626-92) Halle Üniversitesi'nin rektörü olarak atandıktan birkaç hafta sonra öldü. Leibniz Şubat 1682'den sonra onunla mektuplaştı.

184 GP III, 118.

185 İkili aritmetik üzerine özellikle bkz. A I, 12, N. 66, N. 67; A 1, 13, N. 75, N. 321. *Analysis situs* hakkında bkz. GM V, 172-83'te yayımlanan mektuplar ve De Risi'nin *Geometry and Monadology* adlı kitabı.

186 GM V, 172.

187 Krş. J. A. Comenius'un kitabı, *Unum necessarium*. 1668. *Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Cilt 18. Prag: Academia, 1974.

188 Bkz. A I, 12, N. 67 (özellikle s. 66, 70-71). Krş. ayrıca A I, 12, N. 66.

189 Bkz. Leibniz'den Dük Rudolf August'a, 12 Ocak (2 Ocak E.U.) 1697 (A I, 13, N. 75).

190 Bkz. A I, 13, N. 76. Madalyonun üç yeni örneği sırasıyla şöyle yayımlandı: J. B. Wideburg, [Praes] *Diss. Math. De Praestantia arithmeticae binariae*. Jena, 1718 (başsayfa), J. Chr. Schulenburg, *Unvorgreiflicher Vorschlag zur Vereinigung d. Fest-Zeit*. Frankfurt ve Leipzig, 1724 (başsayfa) ve R. A. Nolte, *Mathematischer Beweis Der Erschaffung und Ordnung der Welt In einem Medallion*. Leipzig: Langenheim, 1734 (başsayfa) (kopyası A I, 13, 124-5). Wideburg'un çiziminin dayanağı 1697 ile 1699 yılları arasında Leibniz'in sekreterliğini yapmış Rudolf Christian Wagner'in madolyon tarifidir. Nolte'nin çizimini Leibniz'in düke gönderdiği tarif (A I, 13, N. 75) ışığında yeniden yaptığı anlaşıyor. Krş. A I, 13, 122. Ve Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 34-41.

191 Bkz. A I, 13, N. 78, N. 79.

192 Bkz. A I, 13, 518-22.

193 A I, 13, 519.

194 Krş. *Système nouveau* ve *Specimen Dynamicum*.

195 *De organo sive arte magna cogitandi* (A VI, 4, 158). Çev. Mary Morris ve G. H. R. Parkinson, Leibniz, *Philosophical Writings*, s. 2-3. Bu metne dikkatimi çektiği için Massimo Mugnai'ye teşekkür ediyorum.

196 Grua, 126.

197 *Novissima Sinica*. [Hannover], 1697 (2. baskı. [Hannover], 1699). Tam başlık için bkz. Ravier 39. Modern baskısı: *Das neueste von China. Novissima Sinica*. Ed. Heinz-Günther Nesselrath ve Hermann Reinbothe. Köln: Deutsche China-Gesellschaft, 1679. Leibniz'in önsözü G. W. Leibniz, *Writings on China*'da çevrildi. Ed. Daniel J. Cook ve Henry Rosemont, Jr. Chicago ve La Salle, Illinois: Open Corut, 1994.

198 Leibniz'den Cizvit misyoner Antoine Verjus'ya, 2 Aralık 1697 (*Leibniz korrespondiert mit China. Der Briefwechsel mit den Jesuitenmissionaren (1689-1714)*. Ed. Rita Widmaier. Frankfurt a. M., 1990, s. 55. Franklin Perkins tarafından çevrilen pasaj "Leibniz's Exchange with the Jesuits in China" üzerine aydınlatıcı bir yazının girişinde yer almaktadır. *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Perkins. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 141-61. Bkz. ayrıca Perkins, *Leibniz and China*, özellikle böl. 3. Bu terminolojinin olası bir bağlamı ve kaynağı için bkz. J. A. Comenius, *Via Lucis*. 1641. *Johannis Amos Comenii Opera omnia*. Cilt 14. Prag: Academia, 1974.

199 Bkz. *Novissima Sinica*, "Preface", § 2.

200 Bkz. *Novissima Sinica*, "Preface", § 2 ve 10, Leibniz, *Writings on China*, s. 46, 50-51.

201 Bkz. Franklin Perkins, "The Theoretical Basis of Comparative Philosophy in Leibniz' Writings on China", *Das Neueste über China*. Ed. Wenchao Li ve Hans Poser. Stuttgart: Steiner, 2000, s. 275-93, Perkins, *Leibniz and China*, özellikle böl. 2 ve Perkins, "Leibniz's Exchange with the Jesuits in China", özellikle s. 142-3, 158-60.

202 Bkz. Hans Poser, "Leibnizens *Novissima Sinica* und das europäische Interesse an China", *Das Neueste über China*, s. 11-28.

203 Bkz. Poser, "Leibnizens *Novissima Sinica*", s. 26-7.

204 "Ayinler tartışması" için bkz. Leibniz'in Cizvit Antoine Verjus'ya gönderdiği Ocak 1700 tarihli mektuba eklediği metin. Bu metinde Çinlilerin Konfüçyüs'e hürmet gösterileri "dinsel bir tapınma değil de bir halk kutlaması" olarak değerlendirilmektedir (*De culta Confucii civili*; yayımlandığı yer, Widmaier, *Leibniz korrespondiert mit China*, s. 112-14; çevirinin bulunduğu yer: Leibniz, *Writings on China*, s. 61-5, burada s. 61).

205 Bkz. "Introduction", Leibniz, *Writings on China*, s. 3-4 ve Perkins, "Leibniz's Exchange with the Jesuits in China", özellikle s. 143-4. Leibniz'in *propagatio fidei per scientiam* hakkındaki düşüncesi için bkz. yeni kurulan Berlin Bilim Cemiyeti ile bağlantılı olarak 1701 tarihli *Bedencken*'i (Klopp X, 353-61; 361-6).

206 Çin'in Evanjelikleştirilmesi konusunda Leibniz'in Rusya'ya biçtiği rol için bkz. F. R. Merkel, *G. W. Leibniz und die China-Mission*. Leipzig: Hinrichs, 1920, s. 151-6 ve D. Lach, *The Preface to Leibniz' Novissima Sinica*. Honolulu: University of Hawaii Press, 1957, s. 5-20.

207 Bkz. *Réponse de Leibniz au mémoire de l'Abbé Pirot* 16 (*Oeuvres de Leibniz*. Ed. L. A. Foucher de Careil. 2 cilt. 2. baskı. Paris 1867-9, cilt 1, Nr. CXXXII, s. 470); Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 14 Mart 1685 (A I, 4, N. 308, s. 356); Leibniz'den Bossuet'ye, 14 Mayıs 1700 (A I, 18 N. 368, özellikle 636, 638-9, 646).

208 Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Aralık'ın ilk yarısı 1692 (A I, 8, 210).

209 Bkz. Woldemar Guerrier, *Leibniz in seinen Beziehungen zu Russland und Peter dem Grossen*. St. Petersburg ve Leipzig, 1873, s. 14.

210 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 147; A I, 14, N. 236 ve lvii-lviii; Guerrier, *Leibniz*, s. 12-14.

211 A I, 3, xxxvii.

212 Bkz. A I, 11, lviii; A I, 12, lxiii-lxiv; A I, 13, lviii; A I, 14, lix.

213 Bkz. A I, 13, xl-xli; *Unvorgreifliche Gedancken wegen ergäntzung und fortsetzung der weitberühmten Wolfenbütelischen Bibliothec* (Leibniz'den Dük Rudolf August ve Dük Anton Ulrich'e, Ocak-Nisan başı 1697; A I, 13, N. 87).

214 Ölümünden sonra yayımlanan *Collectanea Etymologica*'nın (Hannover 1717) ikinci kısmında sayfa 255-314. Bu metinde Leibniz'in sekreteri Johann Georg Eckhart, Leibniz'in yaptığı bir dizi etimolojik ve dilbilimsel çalışmaları derlemiştir. Özgün başlık *Unvorgreifliche Gedancken betreffend die aufrichtung eines Teutschgesinneten Ordens* bu metinle Leibniz'in Alman dilinin tanıtılması için geliştirdiği bir dilbilim cemiyeti projesi arasındaki yakın ilişkiye işaret etmektedir. Krş. ayrıca Leibniz'den Friedrich Wilhelm von Görtz'e, 12 Ocak 1697 (A I, 13, N. 77) ve Gerhard Meier'den Leibniz'e, 1 Kasım 1697 (A I, 14, N. 381, s. 657). Meier Leibniz'in yazısını müsvedde halinde alan ilk kişi gibi görünüyor.

215 *Unvorgreifliche Gedancken*, s. 255-7.

216 *Unvorgreifliche Gedancken*, s. 259-62. *Unvorgreifliche Gedancken* üzerine bkz. Massimo Mugnai, *Astrazione e realtà. Saggio su Leibniz*. Milan: Feltrinelli, 1976, özellikle 101-8.

217 Bkz. örneğin A I, 11, N. 125, N. 493. Öte yandan Leibniz'e göre ters yönde bir ilişki de, yani halkların göçünün dilsel değişimleri açıklayabileceği de söz konusu edilebilir.

218 Bkz. A I, 11, N. 482.

219 Bkz. Genesis 9, 18-19.
220 A I, 8, 262. Bkz. ayrıca A I, 11, N. 334.
221 Bkz. A I, 11, N. 125 ve lvi-lvii; A I, 12, N. 407 ve lx.
222 Bkz. Stefano Gensini, "Leibniz Linguist and Philosopher of Language: Between 'Primitive' and 'Natural'". *Leibniz and Adam.* Ed. Marcelo Dascal ve Elhanan Yakira. Tel Aviv: University Publishing Projects Ltd., 1993, s. 130.
223 Krş. Albert Heinekamp, "Ars characteristica und Natürliche Sprache bei Leibniz", *Tijdschrift voor Filosofie* 34, 3 (1972): 446-88 ve Mugnai, *Astrazione e realtà*, s. 99-112.
224 Bkz. A I, 14, N. 346.
225 Bkz. A I, 14, N. 440.
226 Bkz. Daniel Ernst Jablonski, *Kurtze Vorstellung der Einigkeit und des Unterscheides, im Glauben beyder Evangelischen so genandten Lutherischen und Reformirten Kirchen* (Hartmut Rudolph yayımladı, *Labora diligenter*. Ed. Martin Fontius, Hartmut Rudolph ve Gary Smith. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 128-64). Krş. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 150.
227 Yukarıya bakınız.
228 Brandenburg hakkında bilgi için bkz. Bodo Nischan, *Prince, People, and Confession: The Second Reformation in Brandenburg*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994. Leibniz'in zamanındaki karmaşık durum hakkında bkz. Kurt-Victor Selge, "Das Konfessionsproblem in Brandenburg im 17. Jahrhundert und Leibniz' Bedeutung for die Unionsverhandlungen in Berlin", *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 170-85.
229 Leibniz'in Ryswick barışına tepkisi hakkında bkz. yukarıdaki bu bölüm; İngiltere'deki Protestan veraseti üzerine çalışması hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7 ve 8.
230 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 12 Şubat 1698 (A I, 15, 21). Ernst August'un ölüm tarihi genellikle eski usul takvime göre yazılır (23 Ocak 1698).
231 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 24 Aralık 1697 (A I, 14, 868).

7. BÖLÜM ERKEK KARDEŞ İLE KIZ KARDEŞ ARASINDA: HANNOVER VE BERLİN (ŞUBAT 1698 - ŞUBAT 1705) (Sayfa 311-371)

1 Bkz. sırasıyla Henriette Charlotte von Pöllnitz'den (Sophie Charlotte'nin hizmetçisi) Leibniz'e, 2 Mayıs 1702 (Klopp X, 146) ve Sophie Charlotte'den Leibniz'e, 1 Eylül 1699 (A I, 17, 438).
2 Leibniz'den Pierre Bayle'a, 19 Ağustos 1702 (GP III, 63).
3 Georg Ludwig'den Sophie'ye, 23 Ekim 1703 (Pertz I, 1, xiv). Isaac Jaquelot (ya da Jacquelot, 1647-1708) Nantes Fermanı'nın yürürlükten kaldırılmasıyla Fransa'dan sürgün edilen Fransız Reformcu cemaatin bir üyesiydi. Sophie Charlotte'nin kocası I. Friedrich tarafından saray vaizi ve Fransız Mülteciler Kilisesi'nin rahibi olarak 1702'de Berlin'e çağrıldı. Hayatının çoğunu Eski ve Yeni Ahit'in hikmeti ve hakikati üzerine hacimli bir kitap yazmaya (ölümünden sonra Rotterdem'da yayımlanan) adadı. Leibniz'le fikir alışverişleri için aşağıya bakınız.
4 "Özgür fikirli" terimi otoriteye veya vahiye dayanarak değil de aklın üstünlüğünü savunarak öğretileri kabul eden kimseleri ifade etmek üzere on yedinci yüzyılın sonlarında İngiltere'de kullanılmaya başlandı.
5 Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 12 Şubat 1698 (A I, 15, 22).
6 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 153.
7 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 153-154; Lackmann, "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover", s. 338.

8 Klopp VIII, 272.
9 Bkz. Ravier 252, 291, 292.
10 Bkz. Ravier 43, 48, 49; Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 263-4, 273; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 130, 153, 169; A I, 11, l-liii; Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschichte*, s. 230—35. Bkz. ayrıca Raviver 44, 45 (Leibniz'in Albericus Monachus'un *Trium Fontium Chronicon* edisyonu).
11 Bkz. 12 Temmuz 1696 tarihli *Hauskonferenz* kararları (Hannover, Niedersächs. Hauptstaatarchiv, Cal[enberg] Br. 24 Nr. 1628; Celle Br. 68 Nr. 55) ve 20 Eylül 1698 (Hannover, Niedersächs. Hauptstaatarchiv, Cal[enberg] Br. 22 Nr. 538 Bl. 6).
12 Bkz. Leibniz'den Düşes Eleonore'a, 13 Ocak 1699 (A I, 16, 69-71). Bkz. ayrıca Leibniz'den Celle başbakanı Andreas Gottlieb von Bernstorff'a, 19 Temmuz 1701 (A I, 20, 17).
13 Leibniz'den Caroline'e, 3 Ekim 1714 (Klopp XI, 15-17).
14 Prenses Anne'nin hassas oğlu Gloucester Dükü 7 Ağustos 1700'de on bir yaşında öldü.
15 Bkz. Sophie'nin İngiliz elçi George Stepney'e gönderdiği tarihsiz mektup Klopp VIII, 214-15'te yayımlandı.
16 Krş. Klopp VIII, xxv-lxx.
17 Bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.
18 Bkz. özellikle George Stepney'den Sophie'ye, 21 Eylül 1700 (Klopp VIII, 208-13); Leibniz'den Stepney'e, 18 Ocak 1701 (Klopp VIII, 239-44); Leibniz'den Cressett'e (Klopp VIII, 227).
19 Bkz. örneğin Klopp VIII, 218-25, 227-38, 251-6.
20 Bkz. Klopp VIII, 240.
21 Bkz. 21 Şubat 1701'de parlamentoda yapılan konuşma (Klopp VIII, liii).
22 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 154-5.
23 Bkz. Leibniz'den George Ludiwg'e, 29 Ocak 1699 (A I, 16, N. 56).
24 Bkz. Jablonski'den Leibniz'e, 29 Eylül 1699 (*Deutsche Schriften* II, 107).
25 Bkz. Leibniz'den Kraliyet Bilim Akademisi'nin üyelerine, 26 Şubat 1700 (Dutens IV, ii, 143).
26 LH XLI, 8.
27 Bkz. Jürgen Mittelstrass, "Der Philosoph und die Königin –Leibniz und Sophie Charlotte", *Leibniz in Berlin*. Ed. Hans Poer ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 9-27; Ines Böger, "Der Spanheim-Kreis und seine Bedeutung für Leibniz' Akademiepläne", *Leibniz in Berlin*, s. 202-17; Hans-Stephan Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", *Leibniz in Berlin*, s. 218-30. Berlin Bilimler Akademisi için vazgeçilmez kaynak Adolf Harnack, *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*. 3 cilt. Berlin: Gedruckt in der Reichsdruckerei, 1900.
28 Berlin'deki canlı Hugeonot cemaatinin düşünsel etkinlikleri için bkz. Sandra Pott, Martin Mulsow ve Lutz Danneberg, ed., *The Berlin Refuge 1680-1780: Learning and Science in European Context*. Leiden: Brill, 2003.
29 Bkz. Eberhard Knobloch, "Die Astronomie an der Sozietät der Wissenschaften, *Leibniz in Berlin*, s. 232; Rudolf Vierhaus, "Wissenschaft und Politik im Zeitalter des Absolutismus Leibniz und die Gründung der Berliner Akademie", *Leibniz in Berlin*, s. 199-200; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 161.
30 Bkz. Harnack, *Geschichte*, II, N. 23-25, s. 58-68; Harnack, *Geschichte*, I, s. 73-105; Mittelstrass, "Der Philosoph und die Königin", s. 22; Böger, "Der Spanheim-Kreis", s. 212, 214; Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 222.
31 Harnack, *Geschichte*, II, N. 28, s. 70-71.
32 Bkz. Klopp X, 299-304, 304-310; Harnack, *Geschichte*, II, N. 30a-b, s. 76-8, 78-81; Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 221-2.
33 Klopp X, 299. Bkz. ayrıca Klopp X, 304-5.
34 Ocak 1699'da Kraliyet Bilimler Akademisi yeniden organize oldu ve yeni kararlar alındı.
35 Leibniz'den Georg Ludwig'e, 28 Mart 1700 (Klopp VIII, 150).

36 Bkz. Leibniz'den Georg Ludwig'e, 28 Mart 1700 (Klopp VIII, 151).
37 Bkz. Leibniz'den Sophie'ye, 22 Mayıs 1700 (Klopp VIII, 151-5); Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 222-3.
38 Bkz. Harnack, *Geschichte*, II, N. 50, s. 104-6; Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 223.
39 Bkz. Leibniz'in bildirilerinin serisi Klopp X, 310-25'te yayımlandı. Bkz. ayrıca FC, *Oeuvres*, VII, 626, 628-36, 637-43.
40 Klopp X, 325-8 (burada 325-6).
41 Bkz. Leibniz'den Jablonski'ye, 26 Mart 1700 (*Deutsche Schriften* II, 155). Cemiyet 29 Ocak 1744'te Büyük Friedrich tarafından *Die Königliche Akademie der Wissenschaften* diye yeniden adlandırıldı (krş. Harnack, *Geschichte*, II, N. 158, s. 263-8).
42 Krş. Klopp X, 328-30 (bkz. s. 328); Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 165. Leibniz'in ailesinden soyluluk payesine ulaşan tek fert Paul von Leubnitz olarak gözükmektedir. Leibniz'in büyük büyük büyükbabasının bir yeğeni olan Paul von Leibnitz Türklere karşı verilen savaşta sergilediği cengâverlikten ötürü Ağustos 1600'de İmparator II. Rudolf tarafından soyluluk payesiyle ödüllendirildi. Hiç çocuk yapmadan öldü. Onun üniformasını Leibniz ve üvey kardeşi devraldı. Krş. Müller, "Gottfried Wilhelm Leibniz", *Leibniz: Sein Leben-Sein Wirken-Seine Welt*, s. 8-9; Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 191, 225.
43 Bkz. Klopp X, 330-331.
44 Bkz. Klopp X, 330.
45 Bkz. Klopp X, 331-6; Hans-Peter Schneider, "Leibniz und die preussischen Justizreformen im 18. Jahrhundert", *Leibniz in Berlin*, s. 281-96.
46 Bkz. Jablonski'den Gabriel Groddeck'e, 4 Eylül 1700 (Berlin Staatsbibliothek, Groddecks Nachlass Bl. 78).
47 Diğer başlıca kurucu üye Rabener Ocak 1701'de öldü. Bkz. Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 225. Jablonski ve Leibniz'in önerileriyle atanan Cemiyet'in maaşlı ilk astronomu Gottfried Kirch konseyin çalışmalarına hiçbir zaman aktif ilgi göstermedi. Kirch ve atanması hakkında bkz. Leibniz'den Jablonski'ye, 26 Mart 1700 (*Deutsche Schriften* II, 155); Jablonski'den Leibniz'e, 21 Nisan 1700 (*Deutsche Schriften* II, 167); Knobloch, "Die Astronomie an der Sozietät der Wissenschaften", s. 234-5.
48 Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 224-8; Vierhaus, "Wissenschaft und Politik im Zeitalter des Absolutismus", s. 201.
49 Bkz. Leibniz'den Stepney'e, 18 Ocak 1701 (Klopp VIII, 239).
50 Bkz. Leibniz'den Georg Ludwig'e, 28 Mart 1700 (Klopp VIII, 151) ve Leibniz'den Jablonski'ye, 30 Ağustos 1700 (Harnack, *Geschichte*, II, N. 50, s. 124).
51 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 167.
52 Bkz. Klopp VIII, xxx.
53 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 168-9; Ph. Hiltebrandt, "Eine Relation des Wiener Nuntius über seine Verhandlungen mit Leibniz (1700)", *Quellen und Forschungen aus ital. Archiven u. Bibliotheken*. Cilt 10. Roma, 1907, s. 238-46. Roma ile birleşme yönündeki Leibniz'in bu son çabaları için aşağıya bakınız.
54 Klopp VIII, xxxi.
55 Bkz. Leibniz'den De Volder'e, 31 Aralık 1700 (GP II, 219).
56 Bkz. Ravier 52; *La justice encouragée, contre les chicanes et les menaces d'un Partisan des Bourbons*. Ayrıca FC, *Oeuvres*, III, 331-44'te yayımlandı.
57 *Manifeste contenant les droits de Charles III, rois d'Espagne* 1703-4'te dört farklı Fransızca baskısı ve bir de Almanca çevirisiyle yayımlandı (FC, *Oeuvres*, III, 377-431; bkz. ayrıca FC, *Oeuvres*, III, 360-76; krş. Raviver 55-9 ve Knopp IX, xiv). *Manifeste*, Riley tarafından Leibniz, *Political Writings*, s. 146-63'te kısmen tercüme edildi.

58 Bkz. Klopp X, 338-46. Ayrıca krş. Ravier 53; *De nummis Gratiani Augg. Aug. Cum Gloria Novi Seculi dissertatio* 1701'de Hannover'de yayımlandı.
59 A I, 20, 259.
60 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 173.
61 Bkz. Leibniz'den Claude Nicaise'ye, 24 Ağustos 1701 (GP II, 593).
62 Bkz. Klopp X, 82-3.
63 Klopp VIII, 288.
64 Sophie'den Leibniz'e, 19 Ekim 1701 (Klopp VIII, 290).
65 Bkz. Klopp X, 353-61; 361-6; 366-71.
66 Bkz. *Summarische punctation die Medicinalische observationes betreffend*, 1701 (Klopp X, 346-50). Bkz. ayrıca Klopp X, 350-53 ve LH XXXIV, 25, Bl. 128 (Bodemann, *Handschriften*, s. 274-6). Krş. Fritz Hartmann ve Wolfgang Hense, "Die Stellung der Medizin in Leibniz' Entwürfen für Sozietäten", *Leibniz in Berlin*, s. 241-52.
67 Bkz. G. Schnath, "Die Überwältigung Braunschweig-Wolfenbüttels durch Hannover und Celle zur Beginn des Spanischen Erbfolgekrieges, März 1702", *Braunschweigisches Jahrbuch* 56 (1975): 27-100; Van den Heuvel, "Leibniz zwischen Hannover und Berlin", s. 275.
68 Bkz. Klopp X, 91-2.
69 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 177; Leibniz'den Thomas Burnett'e, 27 Şubat 1702 (GP III, 287).
70 Klopp X, 136.
71 Klopp X, 136.
72 Klopp X, 137.
73 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 22 Nisan 1702 (Klopp X, 145).
74 Guhrauter, *Leibnitz*, II, s. 124'te (*Anmerkungen*) alıntılandı.
75 Klopp X, 146.
76 Bkz. Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 174.
77 Bkz. Leibniz'den Kral I. Friedrich'e (Klopp X, 372-8). Krş. ayrıca Klopp X, 371-2; 379-83 ve FC, *Oeuvres*, VII, 287-97.
78 Bkz. Leibniz'in muhtemelen Cord Plato von Gehlen'e gönderdiği mektup, Kasım'ın ikinci yarısı 1699* (LBr 302, Bl. 4).
79 Bkz. sırasıyla Klopp X, 372 ve Theodor Distel, ed., "Vorlegung einer Abschrift der in dem Hauptstaatsarchive zu Dresden befindlichen Briefe von Leibniz", *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Classe*. Leipzig, 1879, cilt 31, s. 130-32.
80 Bkz. Klopp X, 381-4.
81 Klopp IX, 8.
82 Klopp X, 384. Bkz. ayrıca Leibniz'in "totus Brandenburgicus" diye anıldığı 18 Nisan 1705 tarihli Guelf *Hauskonferenz* (*Hauptstaatarchiv Hannover*, Cal [enberger] Br [iefschaftsarchiv] 22 V 217). Krş. Schnath, "Die Überwältigung Braunschweig-Wolfenbüttels durch Hannover und Celle", s. 46 ve Van den Heuvel, "Leibniz zwischen Hannover und Berlin", s. 278.
83 *Briefe der Königin Sophie Charlotte von Preußen und der Kurfürstin Sophie von Hannover an hannoversche Diplomaten*. Ed. R. Doebner. Leipzig, 1905 (Publicationen aus den Preussischen Staatsarchiven. 79; yeni baskı: Osnabrück, 1965), s. 31.
84 Bkz. Van den Heuvel, "Leibniz zwischen Hannover und Berlin", s. 276-7.
85 LBr F 27, Bl. 124.
86 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 5 Ağustos 1703 (Klopp X, 212).
87 Bkz. Sophie'den Leibniz'e, 7 Ocak 1704 (Klopp IX, 71).
88 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 188.
89 Bkz. Eduard Bodemann, ed., "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen", *Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterhumskunde* 4 (1883), s. 180-84.

90 Leibniz'den J. R. Patkul'a, 2 Şubat 1704, "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen", s. 183.

91 Bkz. Leibniz'den Carlo Maurizio Vota'ya, 4 Eylül 1703 (Bodemann, *Handschriften*, s. 368; "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen", s. 180). Haziran 1697 Saksonya Elektörü Katolikliğe geçerek Protestan elektörler ile Katolik elektörler arasındaki dengeyi bozdu. Bkz. yukarıya, bu kitapta kısım I, böl. 6.

92 Bkz. FC, *Oeuvres*, VII, s. 218-29, 234-6, 249-65; Bkz. ayrıca a.g.e., s. 230-33, 237-42, 243-8.

93 Bkz. "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen, s. 189-90; Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 174-5.

94 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 192.

95 Bkz. Leibniz'den Le Thorel'e, 5 Aralık 1698 (A I, 16, 306); Daniel Erasmi von Huldeberg'den Leibniz'e, 9 Şubat 1701 (A I, 19, N. 193); Leibniz'den Daniel Erasmi von Huldeberg'e, 3 Nisan 1701 (A I, 19, N. 293).

96 Bkz. Jablonski, 13 Haziran 1699 (A I, 17, N. 165) ve Jablonski'den Leibniz'e, 29 Eylül 1699 (*Deutsche Schriften* II, s. 106-7).

97 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, tarihsiz (Klopp IX, 95-6); Sophie'den Leibniz'e, 3 Eylül 1704 (Klopp IX, 96-7); Leibniz'den Georg Ludwig'e, 16 Eylül 1704 (Klopp IX, 101).

98 Bkz. sırasıyla Klopp IX, 96 ve 97.

99 Klopp IX, 101-2.

100 Bkz. Leibniz'den Tschirnhaus'a, 26 Aralık 1704, "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen", s. 208-9. Bkz. ayrıca Leibniz'den Eckhart'a, Ağustos 1704, "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen", s. 190.

101 Bkz. Klopp X, 394-9; Van den Heuvel, "Leibniz zwischen Hannover und Berlin", s. 277-8.

102 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 31 Ocak 1705 (Klopp X, 262); Leibniz'den Baron von Görtz'e, 2 Şubat 1705 (Klopp X, 263); Guhrauner, *Leibnitz*, II, s. 24 (*Anmerkungen*).

103 Yukarıya bakınız, bu kitapta kısım I, böl. 6.

104 Aynı sebepten dolayı diğer başlıca Protestan grup için "Kalvenci"ye karşı "Reformcu" terimini kullanmayı salık verdi. Bkz. özellikle Leibniz'den Jablonski'ye, Eylül'ün ikinci yarısı 1698 (A I, 15, 833). Krş. ayrıca Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 30 Ocak 1692 (A I, 7, 257) ve Leibniz'den Molanus'a, 22 Şubat 1698 (A I, 15, 371).

105 Bkz. Jablonski, *Kurtze Vorstellung, Labora diligenter*, s. 128-64, özellikle 134-6, 143-7, 154-64.

106 Bkz. A I, 14, N. 496; A I, 15, N. 201, N. 202; LH I 9, Bl. 168-73.

107 Bkz. LH I 9, 2, Bl. 106-67; LH I 9, 4, 174-315 (Leibniz'in elinde epey düzeltilmiş temiz nüsha); LH I 7, 5 Bl. 95-9. Tam olarak hiç basılmamış *Unvorgreiffliches Bedencken* A IV, 7'de yayımlanacak. Dutens I, 735-7'de Fransızca tercümede kullanılan alıntılar belgenin içeriğini yanlış sunduğu için oldukça yanıltıcıdır, çünkü Molanus ve Leibniz'in Lutherci ve Reformcu kiliseler arasındaki salt hoşgörüye getirdikleri eleştiri, uygun bir yeniden birleşme çabalarının bağlamına yerleştirilmemiştir. Wolfgang Hübener'in derlediği çok ilginç ve önemli bir pasaj seçkisi için bkz. *Leibniz in Berlin*, s. 147-67. Ayrıca krş. Hartmut Rudolph, "Zum Nutzen von politik und Philosophie für die Kirchenunion", *Labora diligenter*, özellikle 119-20; Paul Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", özellikle 37-9, 49-50; A I, 16, xxxviii; A I, 16 N. 55.

108 Bkz. özellikle Leibniz'den Molanus'a, 12 Şubat 1698 (A I, 15, N. 208) ve *Leibniz in Berlin*, s. 147-67'de derlenmiş *Unvorgreiffliches Bedencken*'den pasajlar.

109 Krş. A I, 16, xxxvii-xxxviii.

110 *Tentamen expositionis irenicae trium potissimarum inter protestantes controversiarum* (LH I 9, 7 Bl. 355-6). Bkz. Jablonski'den Leibniz'e, 12 Kasım 1698 (A I 16, N. 162).

111 Bkz. Jablonksi'den Leibniz'e, 7 Şubat 1699 (A I, 16, 545). Leibniz'in *Tentamen*'i ölümünden sonra Spener'in *Consilia et judicia theologica latina* derlemesinde yayımlandı. Francofurti

ad Moenum: Zunner & Jungius, 1709, Pars ı, s. 105-10. Krş. ayrıca a.g.e., Pars ı, s. 110-13, Spener'in yorumu (*Reflexiones super tentamen irenicae expositionis*). Spener'in eserinde yayımlanan *Tentamen expositionis irenicae* metninde önemli düzeltmeler için bkz. Wolfgang Hübener, *Leibniz in Berlin*, s. 167-9.

112 Bkz. Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 41-2. Spener'i *Annotata placida*'nın yazarı olarak sunan Müller-Krönert'in, *Leben und werk*, s. 160'ın aksine bu yorumlar Leibniz'in onlara verdiği cevaptan açıkça anlaşıldığı üzere bir Reformcu teolog tarafından yazılmış olmalı.

113 Bkz. Leibniz'in *Tentamen expositiones irenicae* savunusu, Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 86-9. Bu metinde muhtemelen Molanus etkisiyle başka yerlerde dile getirilen düşüncenin aksine Leibniz daha tam bir teolojik birlik olasılığını ele alır.

114 Bkz. Leibniz'in durum hakkında Ezechiel Spanheim'a gönderdiği mektup, 2 Mart 1699 (A I, 16, N. 362). Bkz. ayrıca Leibniz'den Jablonski'ye, 4 Eylül 1699 (A I, 17, N. 273).

115 Bkz. A I, 17, xxxix; N. 308; N. 290.

116 Bkz. Jablonski'den Leibniz'e, 24 Kasım 1699 (A I, 17, 659).

117 Bkz. Leibniz'den Molanus'a, Kasım başı 1699 (A I, 17, N. 365 ve N. 366); Leibniz'den Cressett'e, 8 Aralık 1699 (A I, 17, N. 404); Leibniz'den Jablonski'ye, 8 Aralık 1699 (A I, 17, N. 405).

118 Bkz. A I, 17, 722.

119 Bkz. Schrecker, "Lettres et fragments inédits", s. 47-9 ve Wolfgang Hübener, "Negotium irenicum Leibniz' Bemühungen um die brandenburgische Union", *Leibniz in Berlin*. Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 124.

120 Leibniz'in bu kitabı eleştirisi için bkz. J. E. Kapp, *Sammlung einiger Vertrauten Briefe, welche zwischen ... Leibnitz und ... Herrn Daniel Ernst Jablonski, auch andern Gelehrten, Besonders über die Vereinigung der Lutherischen und Reformirten Religion ... gewechselt worden sind*, Leipzig 1745, s. 368-71.

121 Bkz. Franz Julius Lükte, *Christliche unmaßgebliche Gedancken über die Vereinigung Der beyden Protestirenden Kirchen*. Franz Julius Lükte, *Unvorgreiffliche Doch Wolgemeinte Gedancken Von Vereinigung der Christlichen Religionen*. N. pl., 1703, s. 38-49.

122 Bkz. örneğin Leibniz'den Jablonski'ye, 26 Mart 1700 (Kapp, *Sammlung einiger Vertrauten Briefe*, s. 167; *Vorausedition*: A I, 18, N. 275).

123 Molanus'tan Leibniz'e, 5 Aralık 1703 (Schrecker, "Lettres et fragments inédits", s. 111).

124 Bkz. Kapp, *Sammlung einiger Vertrauten Briefe*, s. 363-5 ve Schrecker, "Lettres et fragments inédits", no. XXII.

125 Bkz. Schrecker, "Lettres et fragments inédits", no. XXIV (burada s. 116). Bkz. Kapp, *Sammlung einiger Vertrauten Briefe*, s. 405-19. Berlin'deki Reformcu Fransız mülteci cemaat ile Leibniz arasında Isaac Jaquelot'nun barışçıl yazısı hakkındaki fikir alışverişi için bkz. Schrecker, "Lettres et fragments inédits", no. XXVI. Leibniz bu olayları Galler Prensesi Caroline'e gönderdiği 1716 tarihli bir mektupta özetledi (Klopp XI, 85-6).

126 Bu düşüncenin güçlü bir ifadesi Galler Prensesi Caroline'e 1716 ilkbaharının başında gönderilmiş bir mektupta bulunabilir (Klopp XI, 85-90).

127 Bkz. Leibniz'den Cressett'e, 16 Kasım 1697 (A I, 14, N. 403). Bkz. ayrıca Leibniz'den Cressett'e, 10 Aralık 1697 (A I, 14, N. 460) ve Leibniz'den Galler Prensesi Caroline'e, ilkbahar* 1716 (Klopp XI, 85-90).

128 A I, 14, 690-91.

129 Bkz. Cressett'ten Leibniz'e, 23 Kasım 1697 (A I, 14, N. 424).

130 A I, 15, 198.

131 Bkz. A I, 15, N. 535.

132 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, 3 Ekim 1714 (Klopp XI, 15-17) ve yukarısı.

133 Bkz. A I, 15, N. 267.
134 Gilbert Burnet'ten Leibniz'e, 27 Şubat 1699 (A I, 16, 595).
135 Krş. Michael J. Murray, "Leibniz's Proposal for Theological Reconciliation among the Protestans." *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 623-46 (burada özellikle s. 625-6). Jablonski'nin basılmış tercümesi (*Gilberti Burneti Dissertatio de praedestinatione et gratia etc., latine versa*, Berlin, 1701) Leibniz'in geniş yorumlarıyla birlikte LH I, 18'de bulunabilir. Bir edisyonu ve İngilizce tercümesi Michael J. Murray tarafından hazırlanıyor ve Yale University Press'in yayımladığı "The Yale Leibniz" serisinden çıkacak. Murray'ın aydınlatıcı giriş yazısı Leibniz'in teolojik ve felsefi konumları arasındaki derin ve karmaşık bağlantıları ele alıyor.
136 Bkz. Murray, "Leibniz's Proposal for Theological Reconciliation among the Protestans", özellikle s. 639-40 (Leibniz'in Burnet hakkındaki yorumunu alıntılıyor, §2).
137 Bkz. Reiner von Vlostorff'tan Leibniz'e, 25 Ekim 1696 (A I, 13, N. 200). Bkz. ayrıca A I, 14, N. 374.
138 Bkz. Leibniz'den Rudolf Christian von Imhoff'a, 20* Mayıs 1698 (A I, 14, N. 375).
139 Bkz. A I, 15, N. 386, N. 403, N. 433.
140 Bkz. *Project de Leibniz pour faciliter la réunion des Protestants avec les Romains Catholiques,* Loccum'da yazılmış *Declaratio Luccenssis*'in Fransızca versiyonu, 27 Ağustos (E.U.) / 6 Eylül (Y.U.) 1698 (FC, *Oeuvres*, II, 168-89); Molanus'tan Leibniz'e, 21* Eylül 1698 (A I, 15, N. 523); Leibniz'den (Molanus adına) Georg Ludwig'e, 21* Eylül 1698 (A I, 15, N. 524); Buchhaim'dan Leibniz'e, 27 Aralık 1698 (A I, 16, N. 236); A I, 16, xxxv-xxxvi; Aloys Pinchler, *Die Theologie des Leibniz*. 2 cilt. Münih: Cotta, 1869-70, cilt II, s. 492-3. *Declaratio Luccensis* J. D. Winckler'de yayımlandı, ed., *Anecdota historico-ecclesiastica novantiqua.* Cilt 1, 3, Braunschweig: Ludolph Schröders Erben, 1757, s. 313-36. Leibniz'in elindeki taslak LH I 10 Bl. 55-62'de bulunmaktadır.
141 Bkz. Buchaim'dan Leibniz'e, 27 Aralık 1698 (A I, 16, N. 236); Buchaim'dan Leibniz'e, 10 Ocak 1699 (A I, 16, N. 272); A I, 16, xxxv-xxxvi.
142 Bkz. Hiltebrandt, "Eine Relation des Weiner Nuntius", s. 238-46. Bkz. ayrıca Franz Xaver Kiefl, *Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen aus seinen Verhandlungen mit dem Hofe Ludwigs XIV., Leopolds I. und Peters des Großen.* Paderborn: Schöningh, 1903, s. lxv-lxx; 2. baskı. ed.,: *Leibniz und die religiose Wiedervereinigung Deutschlands.* Regensburg, 1925, s. 122-7, Pichler, *Die Theologie des Leibniz*, cilt II, s. 492-5.
143 Bkz. Hiltebrandt, "Eine Relation des Wiener Nuntius", s. 243-4 ve FC, *Oevres*, II (2. baskı. 1869), s. 172-93.
144 Bkz. Cardinal Paolucci'den Da Via'ya gönderilmiş tarihsiz mektup Hiltebrandt, "Eine Relation des Wiener Nuntius", s. 245-6'da yayımlandı.
145 Bkz. A I, 16, N. 114
146 Bkz. A I,16, N. 17.
147 Bkz. A I,16, xxxvii.
148 Bkz. A I,16, N. 275
149 Bkz. Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 71-2, 182-6.
150 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 14 Aralık 1705 (Klopp IX, 182).
151 FC, *Oevres*, II (2. baskı, 1869), 173.
152 Bkz. Antonio Magliabechi'den Leibniz'e, Aralık [sonu]1690 (A I, 6, 326) ve A VI, 6, xvii.
153 Bkz. A I, 11, 516. Leibniz ilk kez bu mektupta (A VI, 6, xvii) Locke'tan bahsediyor. Leibniz, Locke'un *Deneme*'sinin ilk baskısına (Londra: Printed for Th. Basset, 1690) ve dördüncü baskının Pierre Coste tarafından yapılmış Fransızca çevirisine (1700'de Amsterdam'da yayımlanmış) sahipti. Leibniz'in sahip olduğu metnin önemli yeni ilavelerle (özdeşlik ve çeşitlilik

üzerine II. kitabın XXVII. bölümü dahil) ikinci baskısı 1694'te Londra'da yapıldı. Kemneyli Thomas Burnett'e gönderdiği 3 Aralık 1703 tarihli mektupta Coste'un Fransızca *Deneme* çevirisinin eleştirel okumasını yaparken önceden metnin "sadece eski İngilizce baskısına sahip olduğunu" itiraf eder.

154 Maurice Craston, *John Locke. A Biography*. Londra: Longmans, 1957, s. 416'da "Locke'un o zamanlar yaşayan tek filozof olan akranı Leibniz'i mektuplaşmalarında göz ardı ettiğini" belirtir. Krş. Roger Woolhouse, *Locke. A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007, s. 368.

155 Bkz. A I, 12, 477 ve *Quelques remarques sur le livre de Mons. Lock intitulé Essay of Understanding* (A VI, 6, N. I/1). 1698 civarında yazılmış bir dizi görüş hiç gönderilmedi (Échantillon des réflexions sur les livres I et II de l'Essay de Locke, A VI, 6, N. I/2).

156 13 Mayıs (2 Haziran Y.U.) 1696 tarihli not Burnett'in Leibniz'e gönderdiği 24 Haziran 1696 tarihli mektuba (A I, 12, 649) konulmuştur.

157 Bkz. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 27 Temmuz 1696 (A I,12, 730).

158 Bkz. benim de kaynak olarak kullandığım çok bilgilendirici giriş, A VI, 6, xviii sonrası.

159 Locke'tan William Molyneux'e, 10 Nisan 1697 (E.U.) / 20 Nisan 1697 (Y.U.), John Locke, *The Correspondence*. 8 cilt. Ed. E. S. de Beer. Oxford: Clarendon Press, 1976-89, cilt 6, s. 86. Bkz. Woolhouse, *Locke. A Biography*, s. 367.

160 Bkz Kemneyli Thomas Burnett'ten Leibniz'e, 16 Aralık 1696 (A I,13, 387-8)

161 Bkz A I,13, 551.

162 Bunlar Worchester Piskoposu Edward Stillingfleet'e gönderdiği *Mektup*'u da içermektedir. Bu mektupta Stillingfleet'in *Vindication of the Doctrine of the Trinity* adlı kitabında öne sürdüğü Teslis karşıtı suçlamalara karşı Locke'un metnini (*Essay on Human Understanding*) savundu. Krş. Kemneyli Thomas Burnett'ten Leibniz'e, 13 Mayıs 1697 (A I, 14, 175-6); John Locke, *A Letter to the Right Reverend Edward Lord Bishop of Worcester, Concerning Some Passages Relating to Mr. Locke's "Essay of Humane Understanding": in a Late Discourse of His Lordship, in Vindication of the Trinity*. Londra: A. ve J. Churchill için yayımlandı, 1697; Edward Stillingfleet, *A Discourse in Vindication of the Doctrine of the Trinity*. Londra: Henry Mortlock için H. J. yayımladı, 1697.

163 Bkz. sırasıyla GP III, 127-8 ve GP III, 130.

164 Bkz. Leibniz'den Basnage'a, 13 Şubat 1697 (GP III, 134) ve Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 3 Eylül 1697 (A I, 14, 450).

165 De Beer, Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 73'te, bu cümlenin Horace, *Satires* II, iii'ün bir türevi olduğunu belirtir.

166 Jean Le Clerc'den Locke'a, 30 Mart (E.U.) / 9 Nisan (Y.U.) 1697. Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 73, Jean Le Clerc, *Epistolario*. Cilt 2. Ed. Maria Grazia ve Mario Sina. Floransa: Olschki, 1991, s. 232-3. Bkz. ayrıca Locke'tan William Molyneux'a, 3 Mayıs 1697 (E.U.) 13 Mayıs 1697 (Y.U.), Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 107.

167 *Meditationes de Cognitione, Veritate et Ideis, Acta Eruditorum* dergisinin Kasım 1684 sayısında yayımlandı.

168 Locke'tan William Molyneux'a, 10 Nisan 1697 (E.U.) / 20 Nisan 1697 (Y.U.), Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 86-7.

169 Locke'tan William Molyneux'a, 3 Mayıs 1697 (E.U.) / 13 Mayıs 1697 (Y.U.), Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 107. Le Clerc'den Locke'a, 30 Mart (E.U.) / 9 Nisan (Y.U.) 1697. Bkz. yukarıda, not 166. Krş. Woolhouse, *Locke. A Biography*, s. 367.

170 GP VII, 487.

171 Bkz. GP VII, 488-9. Bu mektuplara dikkat çeken Nicholas Jolley'dir: *Leibniz and Locke: A Study of the New Essays on Human Understanding*. Oxford: Clarendon Press, 1984, s. 12-13.

172 GP I, 361. Bkz. ayrıca Dutens V, 191. Krş. Jolley, *Leibniz and Locke*, s. 49; Nicholas Jolley, "Leibniz on Locke and Socinianism", *Journal of the History of Ideas* 39, 2 (1978), s. 244; Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 134.

173 GP III, 612.

174 Leibniz'den Nicolas Rémond'a, Temmuz 1714 (GP III, 621). Bkz. ayrıca Leibniz'den Galler Prensesi Caroline'e, 10 Mayıs 1715 (Klopp XI, 39-40).

175 Leibniz'in *Nouveaux Essais*'yi (1703-5) A VI, 6, N. 2'de yayımlandı. Onların doğuşu ve bazı ana meseleler için aşağıya bakınız.

176 Bkz. A I, 13, 383-4. *Vindication*'un kapak sayfası, resmi yayım yılı olarak 1697'yi göstermektedir.

177 Her ne kadar *Christianity Not Mysterious* ilk başta yazarının ismi belirtilmeden yayımlandıysa da ikinci baskısında (1696'da basılanda da) John Toland kitabın yazarı olarak anıldı. Bkz. Giancarlo Carabelli, *Tolandiana. Materiali bibliografici per lo studio dell'opera e della fortuna di John Toland (1670-1722)*. Floransa: La Nuova Italia, 1975, s. 22-3. Toland üzerine yapılmış son çalışma Justin Champion'ın eserini içermektedir: *Republican Learning: John Toland and the Crisis of Christian Culture, 1696-1722*. Manchester: Manchester University Press, 2003.

178 Locke, Stillingfleet'in *Vindication*'ına *A Letter to the Right Reverend Edward Lord Bishop of Worcester* (Londra 1697) ile cevap verdi. Stillingfleet de bu cevaba karşılık *The Bishop of Worcester's Answer to Mr. Locke's Letter*'ını (Londra 1697) yazdı. Locke'tan gelen ilk Cevap'ı (*Reply*, Londra 1697) Stillinglfeet'ten gelen ikinci Karşılık (*Answer*, Londra 1698) izledi; son olarak da Locke'tan ikinci Cevap (*Reply*, Londra 1699) geldi. Şubat 1700'de Leibniz, Thomas Burnett'e şunu yazdı: "Merhum Worcester Monsenyörü ile Monsenyör Locke arasındaki tartışmanın tüm materyallerine sahibim, Monsenyör Locke'un hâlâ elimde olmayan ikinci mektubu (Locke, *Reply*, 1697) hariç." (GP III, 268-9).

179 Kemneyli Thomas Burnett'ten Leibniz'e, yaz 1698 (GP III, 242).

180 Bkz. Leibniz'den Thomas Burnett'e, 20/30 Ocak 1699 (GP III, 243-53); Thomas Burnett'ten Locke'a, 27 Mart 1699, Locke, *Correspondence*, cilt 6, s. 586-90. Krş. Woolhouse, *Locke. A Biography*, s. 416.

181 Bkz. *Réflexions sur la seconde réplique de Locke*, 1699 sonu* - 1700 başı (A VI, 6, N. I/4); Leibniz'den Thomas Burnett'e, 13 Şubat 1700 (GP III, 265-72); Thomas Burnett'ten Locke'a, 23 Nisan 1700, Locke, *Correspondence*, cilt 7, s. 57-9. 1698 sonunda Leibniz, Stillingfleet'in *Vindication* ve Locke'un cevap niteliğindeki Mektup'u (*Letter*) hakkında ayrıntılı bir rapor hazırladı (*Compte rendu de la Vindication de Stillingfleet et de la Lettre de Locke*, A VI, 6, N. I/3). Bkz. ayrıca A VI, 6, *Passages soulignés par Leibniz dans son exemplaire de la Vindication de Stillingfleet* (1697-1700*); A VI, 6, N. I/2*); *Passages soulignés par Leibniz dans l'ouvrage de Stillingfleet* [Stillingfleet'in 1697 tarihli Cevap'ı (*Answer*)] (1698 sonu* - 1700 başı*; A VI, 6, N. I/5); *Extrait de la seconde réplique de Locke* (1699 sonu - 1700* başı; A VI, 6, N. I/6).

182 A VI, 6, xxii'de belirtildiği gibi, bu incelemenin yazarı Leibniz değildi.

183 Bkz. A I, 12, 731. Burnett'e gönderilen bu mektuba Remnant ve Bennett, *Nouveaux Essais*'nin çevirisine yazdıkları girişte dikkat çektiler (NE, s. vii). 12 Ocak 1706'da Lord Stamford'a gönderilen tartışmalı mektubun da işaret ettiği gibi Leibniz fazla mütevazı olabilir (bkz. bu kitapta kısım II, böl. 8). *Nouveaux Essais*'nin yazım tarihiyle ilgili bir dizi metnin tespit edilmesi konusunda André Ronibet ve Heinrich Schepers'in son derece somut bilgilerle dolu giriş yazısından (A VI, 6, xxii-xxvii) yararlandım.

184 Bkz. Leibniz'den Markiz d'Ausson'a, Ocak ortası - Şubat başı 1704 (LBr 977, Bl. 6*v*); Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 17 Kasım 1703 (LBr F 27, Bl. 124*v*); Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 3 Aralık 1703 (GP III, 291).

185 Bkz. Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 25 Nisan 1704 (Klopp X, 230) ve 17 Kasım 1703 (LBr F 27, Bl. 124*v*); Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 9 Şubat 1704 (GP III, 466) ve 28 Nisan 1704 (GP III, 474).
186 Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 474).
187 Leibniz'den Markiz d'Ausson'a, Ocak ortası - Şubat başı 1704 (LBr 977, Bl. 6*v*).
188 Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 474)
189 LBr F 27, Bl. 124*v*.
190 Bkz. GP III, 291-2.
191 Bkz. Cranston, *John Locke*, s. 342.
192 Bkz. Kemneyli Thomas Burnett, 25 Ocak 1704 (LBr 132, Bl. 137*r*); Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 475). Bkz. ayrıca Leydi Masham'dan Leibniz'e, 29 Mart 1704 (E.U.) (GP III, 338).
193 GP III, 466. Bkz. ayrıca Leibniz'den Markiz d'Ausson'a, 9 Şubat 1704 (Leyde UB, Ms 293 B fol. 230 sq).
194 Leibniz'den Sophie Charlotte'ye, 25 Nisan 1704 (Klopp X, 230); Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 474-5); Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 12 Mayıs 1704 (GP III, 296).
195 Bkz. *Pièces rectificatives* A VI, 6, N. 31-4'te yayımlandı.
196 GP III, 475.
197 Leydi Masham'dan Leibniz'e, 3 Haziran 1704 (E.U.) (GP III, 351). Cranston, *John Locke*, s. 417'de, "ancak Locke'un ölümünden sonra Leibniz, Leydi Masham ile mektuplaşmaya başladı" derken elbette yanılıyordu.
198 Bkz. Leibniz'den Leydi Masham'a, 30 Haziran 1704 (GP III, 355-6).
199 Bkz. GP III, 361.
200 Leibniz'den Leydi Masham'a, Eylül 1704 (GP III, 362).
201 Bkz. senyör Philippe Naudé, 13 Ekim 1704 (LBr 679, Bl. 12).
202 Sırasıyla Leibniz'den Leydi Masham'a, 10 Temmuz 1705 (GP III, 368) ve Leibniz'den Pierre Coste'a, 16 Haziran 1707 (GP III, 392). Bkz. ayrıca Leibniz'den Jacques Bernard'a, Ocak 1706 (LBr 517, Bl. 13); Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 26 Mayıs 1706 (GP III, 307); Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 14 Mart 1714 (GP III, 612).
203 Bkz. A VI, 6, xxv-xxvi.
204 Leibniz'den Leydi Masham'a, 10 Temmuz 1705 (GP III, 368).
205 Bkz. R. E. Raspe, *Oeuvres philosophiques latines et françoises de feu Mr de Leibniz*. Amsterdam-Leipzig: Schreuder, 1765, s. 1-496.
206 Bkz. "Introduction", NE, s. x-xi. *Nouveaux Essais* hakkında İngilizce yardımcı literatür için bkz. s. xxxv-xxxvii. Kitap uzunluğunda bir tartışma için bkz. Nicholas Jolley, *Leibniz and Locke: A Study of the New Essays on Human Understanding*.
207 Bkz. Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 474).
208 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 3 Aralık 1706 (GP III, 291-2). Bkz. ayrıca Leibniz'den Isaac Jaquelot'ya, 28 Nisan 1704 (GP III, 473-4) ve Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 14 Mart 1714 (GP III, 612).
209 Krş. Remnant ve Bennett'in *Nouveaux Essais*'ye yazdıkları giriş yazısı (s. xvii-xix).
210 Bu özet Mugnai, *Introduzione*, s. 53'ten alınmıştır. İnsan zihnindeki idealar ile "Tanrı'nın zihnindeki" idealar arasındaki ayrım için bakınız s. 42-53.
211 Bkz. Hippolu Augustinus, *De libero arbitrio*, 388/391-5, lib. II, böl. iii sonrası.
212 NE, 447.
213 NE, 106.
214 Bkz. sırasıyla A VI, 6, 52 ve 144.
215 Bkz. *Nouveaux Essais*'nin "Önsöz"ünde sunulan "*zopyra*" örnekleri: "içimizde saklı olan ama dövülen bir çelikten çakan kıvılcımlar gibi duyuların uyarılmasıyla görünür hale gelen ışık patlamaları ve alevler."

216 NE, 49.
217 A.g.e.
218 GP VI, 503-4. Bu mektubun yazım koşulları için aşağıya bakınız.
219 Bkz. GP III, 291-2 (yukarıda alıntılandı).
220 Bkz. A VI, 2, 393 ve bu kitapta kısım I, böl. 2.
221 *Nouveaux Essais* (A VI, 6, 111).
222 *Nouveaux Essais* (A VI, 6, 77).
223 Dil hakkındaki görüşler için Mugnai'nin *Astrazione e realtà*, özellikle s. 48-59 ve *Introduzione*, s. 239-45'teki aydınlatıcı analizinden faydalandım.
224 Bu metafiziksel damarın önemi Jolley'in *Leibniz and Locke* adlı kitabında belgelenmiştir. Jolley şunu savunur: Leibniz'in bakış açısına göre kendisi ile Locke arasındaki merkezi mesele epistemolojik değil metafizikseldir; yani merkezi mesele materyalizmdir, daha doğrusu Leibniz'in ifadesiyle Locke'un felsefesindeki yaygın materyalist eğilimdir (bkz. Jolley, *Leibniz and Locke*, s. 6-10).
225 Bkz. örneğin Leibnizden Thomas Burnett'e, 3 Aralık 1704 (GP III, 291-2).
226 Bkz. GP VII, 487-9 ve GP I, 361. Locke için öne sürülen Socinusçuluk suçlamaları hakkında Leibniz'in görüşleri için bkz. özellikle Jolley, "Leibniz on Locke and Socinianism", s. 233-50 (Jolley'in *Leibniz and Locke* adlı kitabının II. Bölümünün ilk versiyonu) ve Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 132-4.
227 John Toland, *Anglia Libera: or the Limitation and Succession of the Crown of England explain'd and asserted*. Londra: Bernard Lintott için basıldı, 1701. Krş. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 27 Şubat 1702 (Klopp VIII, 333) ve Margaret C. Jacob, *The Newtonians and the English Revolution. 1689-1710*. Ithaca: Cornell University Press, 1976, s. 230.
228 Sophie'den Leibniz'e, 29 Ekim 1701 (Klopp VIII, 294). Bkz. ayrıca Klopp VIII, 333. Bkz. F. H. Heinemann, "Toland and Leibniz", *The Philosophical Review* 54, 5 (1945), s. 439.
229 Londra, 1699.
230 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, tarihsiz (Klopp VIII, 271).
231 Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, tarihsiz (Klopp VIII, 276).
232 Bkz. Klopp, VIII, 276.
233 Bkz. *Annotatiunculae subitaneae Ad Tolandi Librum De Christianismo Mysteriis Carente* (Dutens V, 142-9) ve Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 27 Şubat 1702 (Klopp VIII, 333).
234 Bkz. *Annotatiunculae subitaneae Ad Tolandi Librum De Christianismo Mysteriis Carente* (Dutens V, 147): "Sırrı, yaratılmış her tür aklın üstünde yer alan her şey olarak adlandıran birine şunu söyleme cüretinde bulunurum: Hiçbir doğa olgusu aklın üstünde değildir, her ne kadar sonsuzluğu içerdikleri için tekil tözlerin kavranması, yaratılmış zihin açısından imkânsız olsa da. Bu nedenle evrenin şeylerinin mükemmel bir açıklamasını [perfecta ratio] sunmak olanaksızdır. Ve hiçbir şey vahiyle bildirilmiş kimi akidelerin böyle olmasını engelleyemez." Krş. Maria Rosa Antognazza, "Natural and Supernatural Mysteries: Leibniz's *Annotatiunculae subitaneae* on Toland's *Christianity not Mysterious*", *Nihil sine Ratione. Mensch, Natur und Technik im Wirken von G. W. Leibniz. VII. Internationaler Leibniz-Kongress*. Ed. Hans Poser, 3 cilt. Berlin: Leibniz-Gesellschaft, 2001, cilt 1, s. 17-24.
235 Klopp VIII, 333.
236 A.g.e.
237 Klopp VIII, 334. Bkz. Klopp VIII, 356-7 ve 357-8.
238 Bkz. Klopp VIII, 353.
239 Bkz. Klopp X, 82-3.
240 Bkz. Heinemann, "Leibniz and Toland", s. 440.
241 Bkz. Leibniz'den Franz Ernst von Platen'e, 29 Temmuz 1702 (Klopp VIII, 357-8).

242 R. Doebner, ed., *Briefe der Königin Sophie Charlotte von Preußen und der Kurfürstin Sophie von Hannover an hannoversche Diplomaten.* Leipzig, 1905, s. 14.

243 Bkz. Heinemann, "Leibniz and Toland", s. 440-41 ve Jacob, *The Newtonians and the English Revolution*, s. 230-31.

244 Bkz. GP VI, 491 ve 499.

245 Bkz. GP VI, 488-519'da yayımlanmış metinlere, özellikle de *Lettre touchant ce qui est independant des Sens et de la Matiere* (GP VI, 499-508) adlı metne bakınız. Bkz. ayrıca Klopp X, 154-77 ve 181-8. 1702'de Lützenburg'da Leibniz'in Sophie Charlotte ile yaptığı konuşmalardan çıkan önemli bir metin: *Considerations sur la doctrine d'un Esprit Universel Unique* (GP VI, 529-38). Bu metinde Leibniz tekil ruhların varlığını savunur. Leibniz ile Toland arasındaki fikir alışverişi hakkında bkz. Stuart Brown, "The Leibniz-Toland Debates on Materialism and the Soul at the Court of the Queen of Prussia", *Nihil sine Ratione. Mensch, Natur und Technik im Wirken von G. W. Leibniz. VII. Internationaler Leibniz-Kongress.* Ed. Hans Poser, 3 cilt. Berlin: Leibniz-Gesellschaft, 2001, cilt 1, s. 147-54 ve Chiara Giuntini, *Panteismo e ideologia repubblicana: John Toland (1670-1722)*, Bologna: Il Mulino, 1979, s. 162-62.

246 Bkz. Klopp VIII, 362-3. Leibniz Aralık 1707 ve Mart 1708'de Hannover'de Toland ile tekrar buluşur (krş. GP III, 315 ve 317). 1716'da Toland'ın ismine yer vermediği "Remarques Critiques sur le Systême de Monsr. Leibnitz de l'Harmonie préetablie" (14 Ocak 1703, Berlin tarihli ve Sophie Charlotte'nin isteği üzerine yazdığı söylenilen) *Histoire Critique de la République des Lettres*'de (cilt 11, s. 115-33) yayımlandı. Toland'ın "Remarques"ı *The Leibniz Review* 10 (2000) 114-33'te Richard Francks ve R. S. Woolhouse'un bir çevirisiyle yeniden yayımlandı (a.g.e., s. 103-11).

247 GP VI, 501.

248 Tahayyülün rolü üzerine bkz. Mugnai, *Introduzione*, s. 68-76 ve Enrico Pasini, *Corpo e funzioni cognitive in Leibniz.* Milan: Angeli, 1996, s. 146-204. Leibniz'in cisimleri ve esaslı olguları kavramsallaştırması hakkında özellikle bkz. Adams, *Leibniz*, s. 219-24.

249 Bkz. Heinemann, "Leibniz and Toland", s. 440.

250 Bkz. Leibniz'den Johann Bernoulli'ye, 29 Mayıs 1702 (GM III/2, 696-697).

251 "Lettre de M. Leibnits à l'Auteur, contenant un Eclaircissement des difficultez que Monsieur Bayle a trouvées dans le système nouveau de l'Union de l'âime et du corps", *Histoire des ouvrages des savans* (Temmuz 1698): 332-42.

252 Bkz. Bayle'ın mektubunun *Histoire des ouvrages des savans* (Mart 1699): 135-6'da yayımlanan alıntısı. Bkz. ayrıca Leibniz'den Pierre Bayle'a, tarihsiz (GP III, 58). Bu fikir alışverişiyle ilgili metinlerin tam açıklaması ve çevirisi için bkz. WF, 68-132.

253 Pierre Bayle, *Dictionnaire historique et critique.* 2. baskı. Rotterdam: Reiner Leers, 1702, "Rorarius" makalesine düşülen not H.

254 Leibniz'in cevabı Johann Bernouilli ve Buchard de Volder aracılığıyla gönderildi (bkz. sırasıyla GM III/2, 712 ve GP II, 244). Bu cevap, sonunda *Histoire critique de la République des lettres* 11 (1716): 78-114'te yayımlandı.

255 Bkz. Klopp VIII, 357-8 ve 359-60.

256 Leibniz'den Christoph Joachim Nicolai von Greiffencrantz'a, 2 Mayıs 1715 (GP VI, 12).

257 Bkz. *De ipsa natura sive de vi insita actionibusque Creaturarum, pro Dynamicis suis confirmandis illustrandisque. Acta Eraditorum* (Eylül 1698): 427-40.

258 Bu mektuplaşma hakkında bkz. Roberto Palaia, "Naturbegriff und Kraftbegriff im Briefwechsel zwischen Leibniz und Sturm", *Leibniz' Auseinandersetzung mit Vorgängern und Zeitgenossen.* Ed. Ingrid Marchlewitz ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 157-72.

259 Krş. Johann Christoph Sturm, *Idolum naturae similiumque nominum vanorum ex hominum christianorum animis deturbandi conatus philosophicus.* Altdorf: Heinrich Mayer, 1962 (University Dissertation: Praes, Sturm; Resp. Leonhard Christoph Riederer).

260 Bkz. *De ipsa natura* (GP IV, 509).
261 Bkz. a.g.e., 515.
262 Bkz. a.g.e., 509. Bu ilke Leibniz tarafından daha 1668'de *De Transsubstantiatione*'de onaylanmıştı (A VI, 1, 508).
263 Bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.
264 *De ipsa natura* (GP IV, 511/L 503-4). "Monad" terimi başlangıcı paragraf 10'da olmak üzere çeşitli kereler geçmektedir (GO IV, 510).
265 GM III, 537. Çev. Robert M. Adams, *Leibniz*, s. 277. Bu fikir alışverişi hakkında ayrıntılı ve ufuk açıcı yorumlar getiriyor, s. 277-82'de.
266 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 265. Maddesel tözler için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.
267 GP II, 252. Çev. Adams, *Leibniz*, s. 265.
268 Leibniz'in ilk ve türemiş kuvvetler, aktif ve pasif kuvvetler öğretisi üzerine bkz. böl. II. 6. Bunun Leibniz'in gözde monad tanımı olduğu ve alternatif monad tanımının Kartezyenlere başvurmak için tasarlandığı savı, Pauline Phemister tarafından monadlar ile maddesel tözler arasındaki ilişki hakkındaki tartışmaya yakın zamanda yaptığı çok önemli katkısında öne sürülmüştür ("Leibniz and the Elements of Compound Bodies", *British Journal for the History of Philosophy* 7, 1 (1999): 57-78). Bkz. ayrıca aynı tezi açımladığı *Leibniz and Natural World. Activity, Passivityand Corporeal Substances in Leibniz's Philosophy* (Dordrecht: Springer, 2005).
269 Leibniz ile De Volder arasındaki mektuplaşma hakkında kaynak olarak benim bu kısa tartışmada yararlandığım Paul Lodge'nin ufuk açıcı katkılarına bakınız ("The Failure of Leibniz's Correspondence with De Volder". *The Leibniz Review* 8 (1998): 47-67; "Leibniz's Close Encounter with Cartesianism in the Correspondence with De Volder". *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 161-92). Bkz. ayrıca Paul Lodge, "Burchard de Volder: Crypto-Spinozist or Disenchanted Cartesian?" *Reception of Descartes: Cartesianism and Anti-Cartesianism in Early Modern Europe*. Ed. Tad M. Schmaltz. Londra: Routledge, 2005, s. 128-46.
270 Bkz. GP II, 148-283.
271 GP II, 270. Bkz. Robert M. Adams, "Leibniz's Conception of Religion". *The Proceedings of the Twentieth World Congress of Philosophy*. Cilt 7: Modern Philosophy. Ed. Mark D. Gedney. Bowling Gren (ABD): Philosophy Documentation Center, 2000, s. 61.
272 GP II, 272.
273 Bkz. GP II, 442-54.
274 Önceden belirlenmiş uyum ve bununla ilgili özgürlük meselesini ele alan başlıca metinler WF, 171-201'de tercüme edilip sunulmuştur.
275 Isaac Jaquelot'dan Leibniz'e, 10 Mart 1704 (GP III, 467; WF, 178).
276 Bkz. GP III, 467.
277 Jaquelot'nun *Système abregé de l'âme et de la liberté*'si, *Conformité de la foi avec la raison, ou defence de la religion* hakkındaki kitabına bir ek olarak yayımlandı. Amsterdam, 1705. Leibniz'in *Remarque*'ı GP VI, 558-60'ta yayımlandı. Bkz. ayrıca GP VI, 556-8. Leibniz ve Jaquelot'nun insan özgürlüğü hakkındaki tartışması için özellikle bkz. Ursula Franke, "Die Freiheit eines Christenmenschen. Streitgespräch zwischen Leibniz und Jaquelot in der Spannung von Vernunft und Glauben." *Leibniz in Berlin*, s. 103-19.
278 Bkz. WF, 144. *Dictionnaire*'in ikinci baskısında ("Rorarius" maddesi, not L) "önceden belirlenmiş uyum" ifadesinin ilkin Lamy tarafından öne sürüldüğüne dair Bayle'ın görüşü yanlıştır. Nitekim Leibniz de bunu belirtmiştir (bkz. WF, 137, not 20). *Système nouveau* üzerine Leibniz ile Lamy arasındaki fikir alışverişi Leibniz'in *Addition à l'Explication du systeme nouveau touchant l'union de l'ame et du corps, envoyée à l'occasion d'un livre intitulé Connoissance de soy même* (1698; GP IV, 572-7) adlı metniyle başladı. Bu metni Lamy'nin *De la*

Connoissance de soi-même'sinin birinci baskısının bir incelemesine cevaben yazdı (krş. R. S. Woohouse ve R. Francks, "Leibniz, Lamy, and the 'way of pre-established harmony'". *Studia Leibnitiana* 26, 1 (1994): 76-90 ve Andreas Blank, "Incomplete Entities, Natural Non-separability, and Leibniz's Response to François Lamy's *De La Connoissance de soi-même*". *The Leibniz Review* 13 (2003): 1-17). Leibniz ile Lamy arasındaki bu fikir alışverişiyle ilgili metinler WF, 133-70'te tercüme edilip sunulmuştur. Leibniz ile Lamy arasındaki felsefi tartışmayla ilgili yazıların diğer ayrıntıları Maria Grazia Zaccone Sina'nın *La corrispondenza di François Lamy, benedettino cartesiano*'daki çok faydalı Giriş'inde bulunabilir. Frienze: Olschki, 2006.

279 Lamy'nin tartışması, 1699'da birinci ciltle birlikte yayımlanan ikinci ciltte bulunmaktadır. 1701'de tüm kitap altı cilt halinde yeniden basıldı. *De La Connoissance de soi-même*'nin birinci baskısı 1694 ile 1698 arasında Paris'te piyasaya çıktı. Krş. R. S. Woolhouse, "Leibniz and François Lamy's *De La Connoissance de soi-même*." *The Leibniz Review* 11 (2001): 65-70. *The Leibniz Review* dergisinin aynı sayısının 72-100 sayfalarında François Lamy'nin *De La Connoissance de soi-même*'sinin yeni basımı da bulunmaktadır. 2. baskı. (Paris 1669/1701), 1699 yılı Kapak sayfası, 1701 yılı Kapak sayfası ve cilt 2, s. 224-43 ve 387-92.

280 Bkz. GP IV, 577-90.

281 Bkz. *Réponse de Mr. Leibnitz aux Objections que l'Auteur du Livre de la Connoissance de soi-même a faites contre le système de l'Harmonie Préétablie. In Supplément du Journal des Savans, du dernier de Juin 1709* (1709): 275-81 (GP IV, 590-95).

282 Bkz. GP III, 336. Leibniz Leydi Masham'a yazdığında, 1689'da Roma'da kaldığı sırada Adrien Auzout'nun evinde Cudworth'un *System*'ini ilk kez okumuştu.

283 GP III, 336-7. Vikontes Anne Conway tarafından 1672 ile 1677 yılları arasında İngilizce yazılmış ve yazarın ölümünden sonra 1690'da Franciscus Mercurius van Helmont tarafından tercüme edilip yayımlanmış *Principia Philosophiae Antiquissimae et Recentissimae de Deo, Christo et Creatura* adlı kitabı okuyup beğenmişti. Bkz. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 3 Eylül 1697 (A I, 14, 450); *Nouveaux Essais*, kitap I, böl. 1 (A VI, 6, 72). Anne Conway hakkında bkz. Sarah Hutton, *Anne Conway. A Woman Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004. Conway'in felsefi düşünceleri ile Leibniz'in monadolojisi arasındaki ilişkiyi C. Merchant ele almıştır: "The Vitalism of Anne Conway: Its Impact on Leibniz's Concept of the Monad." *Journal of the History of Philosophy* 17, 3 (1979): 255-69.

284 Bkz. GP III, 338-43. Krş. Pauline Phemister'in aydınlatıcı yazısı: "'All the time and everywhere everything's the same as here': The Principle of Uniformity in the Correspondence Between Leibniz and Lady Masham." *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 193-213. Leibniz bu deyimi Nolant de Fatouville'nin *Arlequin empereur dans la lune*'sinden almıştır (Troyes: Garnier, s.d.) Nitekim bunu 4 Mayıs 1704'te Sophie Charlotte'ye gönderdiği ve Leydi Masham'a sunduğu savları tekrarlayan mektupta açığa vurmuştur (bkz. GP III, 343 ve Phemister, "The Principle of Uniformity", s. 200).

285 GP III, 339.

286 Bkz. "Memoire communiqué par Mr. Bayle", *Histoire des ouvrages des savans*, Ağustos 1704, madde 7, s. 393 ve *Bibliothèque Choisie*, 1705, cilt 5, madde 4, s. 301. (*Bibliothèque Choisie*'nin bu cildi Mayıs 1705'ten önce yayımlandı). Leibniz bu iki referanstan *Considérations sur les Principles de Vie*'nin başında söz eder (GP VI, 539). Bkz. ayrıca GP VI, 546-7.

287 Leibniz'in *Considérations sur les Principles de Vie, et sur les Natures plastiques, par l'Auteur du Systeme de l'Harmonie preétablie*'si GP VI, 539-46'da bulunabilir. Bkz. ayrıca *Eclaircissement sur les Natures Plastiques et les Principes de Vie et de Mouvement, par l'Auteur du Systeme de l'Harmonie préétablie* (GP VI, 546-55).

288 Klopp X, 212-3. Bu mektuba Patrick Riley dikkat çekti: "Leibniz's *Méditation sur la notion commune de la justice*, 1703-2003." *The Leibniz Review* 13 (2003): 67-78 (burada s. 67).

289 Krş. Riley, "Leibniz's *Méditation sur la notion commune de la justice*." Méditation ilk kez Georg Mollat tarafından *Rechsphilosophisches aus Leibnizens Ungedruckten Schriften*'de yayımlandı (Leipzig: Verlag Robolski, 1885) ve Riley tarafından Leibniz, *Political Writings*, s. 45-64'te tercüme edildi.

290 *Méditation sur la notion commune de la justice*, Leibniz, *Political Writings*, s. 45.

291 A.g.e., s. 54.

292 Bu dönemdeki öncelik tartışmasının hikâyesi için bkz. bölüm 6 ("The Outbreak: 1693-1700") ve bölüm 7 ("Open Warfare: 1700-1710"), Hall, *Philosophers at War*. J. E. Hofmann'ın daha kısa metni A III, 1, xxxvii-xliii'te bulunabilir. Bkz. ayrıca Jason Bardi'nin son katkısı, *The Calculus Wars. Newton, Leibniz and the Greatest Mathematical Clash of All Times*. Londra: High Stakes, 2006.

293 L'Hôpital'den Leibniz'e, 13 Temmuz 1699 (GM II, 336).

294 Bkz. John Wallis'ten Leibniz'e, 31 Ekim 1697 (GM IV, 44); Leibniz'den John Wallis'e, 3 Nisan 1698 (GM IV, 44); Leibniz'den Johann Bernoulli'ye, 4 Ağustos 1699 (GM III, 597); Leibniz'den Magliabechi'ye, 30 Ekim 1699 (A I, 17, 596-7).

295 Leibniz'den L'Hôpital'e, 7 Ağustos 1699 (GM II, 337).

296 Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 1 Aralık 1699 (GM III, 619).

297 Leibniz'den Johann Bernoulli'ye, 12 Ocak 1700 (GM III, 620-21).

298 Bkz. Nicolas Fatio de Duillier, *Lineae Brevissimi Descensus Investigatio Geometrica Duplex. Cui addita est Investigatio Geometrica Solidi Rotundi, in quod minima fiat Resistentia*. Londra: Typis R. Everingham, 1699, s. 18. Ayrıca *Commercium epistolicum D. Joannis Collins et aliorum de analysi promota*'da yayımlandı. Londra, 1712 (Ocak 1673 Y.U.) (burada s. 107).

299 Bkz. Fatio de Duillier, *Lineae Brevissimi Descensus Investigatio*, [s. 2] ve GM IV, 71-3.

300 Bkz. *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 5, s. 96. Krş ayrıca s. 98, not 5.

301 Bkz. Ravier 156; GM V, 340-50.

302 Bkz. Aiton, *Leibniz*, s. 240.

303 Bkz. Varignon'un Johann Bernouilli'ye gönderdiği mektubu Bernoulli 5 Ekim 1700'de Leibniz'e gönderdiği mektuba ekledi (GM III/2, 641-2).

304 Bkz. "Mémoire de Mr. Leibnitz touchant son sentiment sur le calcul différentiel." *Mémoires de Trévoux* (Kasım 1701): 270-72 (GM V, 350).

305 Bkz. Pierre Varignon'dan Leibniz'e, 28 Kasım 1701 (GM IV, 89-90).

306 Leibniz'den Pierre Varignon'a, 2 Şubat 1702 (GM IV, 91-5). Bkz. Ravier 162.

307 GM IV, 104.

308 Leibniz'den Pierre Varignon'a, 20 Haziran 1702 (GM IV, 110).

309 Bkz. George Cheyne, *Fluxionum methodus inversa*. Londra: Typis J. Matthews, 1703 ve Aiton, *Leibniz*, s. 239.

310 Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 29 Eylül 1703 (GM III/2, 724).

311 Bkz. "Isaaci Newtoni Tractatus duo, de Speciebus et Magnitudine Figurarum Curvilinearum. Londini apud Samuelem Smith et Benjamin Walford. 1704." *Acta Eruditorum* (Ocak 1705): 30-36.

312 Bkz. W. Burnet'in 1712 yazında Johann Bernoulli'ye gönderdiği bir mektuptan alıntı. Bu alıntıyı Bernouilli Leibniz'e gönderdiği 13 Ağustos 1712 tarihli mektubunda kopyaladı (GM III/2, 892-3).

313 Bkz. Leibniz'den Antonio Conti'ye, 9 Nisan 1716 (GB, 274-5) ve A III, 1, xlii-xliii.

314 Bkz. Leibniz'den Antonio Conti'ye, 9 Nisan 1716 (GB, 275).

315 Bkz. Newton'dan Antonio Conti'ye, 29 Mayıs 1716 (GB, 285-6).

316 Bkz. Leibniz'den Antoine Verjus'ya, 1698 sonu (A I, 16, N, 242). Krş. ayrıca Leibniz'den Oldenburg'a, 28 Aralık 1675 (A III, 1, 331). 1698'de Leibniz durum analizi (*analysis situs*) üzerinde hummalı bir şekilde çalışıyordu (bkz. *Geometrica Propria eique connexus calculus situs*; GM V, 172-8).

317 Bkz. G. W. Leibniz, *Lettres et opuscules inédits*. Ed. Louis Alexander Foucher de Careil. Paris, 1854, s. 202-203. Fontenelle'in mektubunda Leibniz'e açıkladığı gibi, 26 Ocak 1699 tarihli Akademi'nin yeni düzenlemeleri *Histoire*'yı sundu.

318 Krş. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 59, 250-61. Yazı, hesaplama için ikili aritmetik gösterim sistemiyle yazılmış sayıların çizelgesini içeriyordu. Bu konuda Philippe Naudé, Leibniz'e yardım etmiştir (bkz. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 237-42).

319 Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 251-2. İkili aritmetik ve hiç yoktan yaratma hakkında bkz. böl. II. 6.

320 Bkz. LBr 275. Alıntılandığı yer: Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 65.

321 Bkz. Leibniz'in Fontenelle'e gönderdiği 5 Mayıs ve 12 Temmuz 1702 tarihli mektuplar ve Fontenelle'in Leibniz'e gönderdiği 30 Nisan 1701 ve 18 Kasım 1702 tarihli mektuplar. Alıntılanan yer: Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 66-8.

322 Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 69.

323 Krş. Claudia von Collani, "Gottfried Wilhelm Leibniz and the China Mission of the Jesuits." *Das Neueste über China*. Ed. Wenchao Li ve Hans Poser. Stuttgart: Steiner, 2000, s. 90-93. Bouvet ve onun Leibniz'le ilişkisi Perkins'in *Leibniz and China* adlı kitabında işlenmiştir.

324 Bkz. A I, 14, N. 358 ve Joachim Bouvet, *Protrait historique de l'Empereur de la Chine*. 1697.

325 Bkz. "Introduction", Leibniz, *Writings on China*, s. 20-22 ve Collani, "Gottfried Wilhelm Leibniz and the China Mission of the Jesuits", s. 96-7.

326 A I, 15, 355-6.

327 A I, 16, 375-6.

328 Leibniz'in *characteristica universalis* ya da evrensel formel dil çabası hakkında bkz. bu kitapta kısım I, böl. 1 ve 2. Bu projenin ve mantık hesabının gelişimi hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

329 Bkz. Leibniz'den Joachim Bouvet'ye, 15 Şubat 1701, Rita Widmaier, ed., *Leibniz korrespondiert mit China. Der Briefwechsel mit den Jesuitenmissionaren (1689-1714)*, s. 135.

330 Bkz. *Leibniz korrespondiert mit China*, s. 148-63.

331 Bkz. Leibniz'den Joachim Bouvet'ye, 18 Mayıs 1703, *Leibniz korrespondiert mit China*, s. 187.

332 *Explication de l'Aritmetique Binaire, qui* [se] *sert des seuls caracteres 0 et 1, avec des rearques sur son utilité, et sur ce qu'elle donne le sens des anciennes figures Chinoises par FOHI*. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 293-301. Leibniz'in yazısı 1705'te Paris'te yayımlanan 1703 tarihli *Histoire de l'Acedémie Royale des Sciences*'ın 85-9 sayfalarında bulunabilir.

333 Bkz. Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 292.

334 Bkz. Leibniz'den Carlo Maurizio Vota'ya, 4 Nisan 1703 (Zacher, *Die Hauptschriften zur Dyadik*, s. 287-91) ve E. J. Aiton, "An unpublished letter of Leibniz to Sloane." *Annals of Science* 38 (1981): 103-7. Sonraki Sinolojik çalışmaların gösterdiği gibi Bouvet'nin "keşfi" aslında bir yanlış yorumdu.

335 Bkz. Klopp X, 262. Bkz. ayrıca Leibniz'den Caroline'e, 18 Mart 1705 (Klopp IX, 116).

336 Bkz. Leibniz'den Baron von Görtz'e, 2 Şubat 1705 (Klopp X, 263-4).

337 Klopp X, 264-5.

338 Klopp X, 268. Bkz. ayrıca Leibniz'den Baron von Görtz'e, 7 Şubat 1705 (Klopp X, 265).

339 Leibniz'den Johann Mathias von der Schulenburg'a, 4 Mart 1705 (Klopp X, 270). Bkz. ayrıca Leibniz'den Caroline'e, 18 Mart 1705 (Klopp IX, 116-17).

340 1705 ilkbaharında Leibniz *Histoire des ouvrages des savans*'ta Mayıs 1705'te yayımlanan *Considérations sur les Principes de Vie, et sur les Natures Plastiques* üzerinde en azından bi-

raz çalışmış olsa gerekti, çünkü 1705 tarihli *Bibliothéque Choisie*'nin 5'inci cildinde geçen bir makaleden söz edilmektedir. Bu referans kuşkusuz Leibniz'in *Histoire*'nın editörü Basnage'a gönderdiği bir metnin parçasıydı (LH IV, 1, 2b Bl. 1).

341 Klopp X, 287-8 ve GP III, 366-7. Bkz. aynı gün Leibniz'in Cambridge teoloğu William Wotton'a yazdığı mektup, 10 Temmuz 1705 (Klopp X, 287).

8. BÖLÜM IŞIK VE GÖLGELER: HANNOVER, BERLİN, WOLFENBÜTTEL, VİYANA (ŞUBAT 1705 - EYLÜL 1714) (Sayfa 373-422)

1 Bkz. Ernst August'un Johann Franz Diedrich von Wendt'e gönderdiği mektuplar, sırasıyla 15 Temmuz 1707 ve 30 Ekim 1711 (*Briefe des Herzogs August [1674-1728] zu Braunschweig-Lüneburg an Johann Farnz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726*. Ed. Erich Graf von Kielmanseff. Hannover ve Leipzig 1902, s. 80 ve 264. Alıntılandığı yer: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 206 ve 226.

2 Bkz. Leibniz'in ziyaretçilerinden birinin 10 Ocak 1710'da yaptığı tarif: Zacharias Konrad von Uffenbach, *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland, und England*. 1. Kısım. Ulm ve Memmingen, 1753, s. 409-411. Alıntılandığı yer: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 216. Bkz. Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 225. Eckhart'a göre, *Lebensbeschreibung*, s. 196 ve Ludwig Grote, *Leibniz und seine Zeit*. Hannover: Buchhandlung von Carl Brandes, 1869, s. 248, Leibniz'in saçları çok erken döküldüğü için 21 yaşından sonra peruk takmaya başlamıştı. Bkz. ayrıca Görlich, *Leibniz als Mensch und Kranker*, s. 28.

3 Bkz. *Aus den Briefen der Elisabeth Charlotte von Orléeans Kurfürstin Sophie*. Ed. E. Bodemann. 2 cilt. Hannover, 1891, cilt 2, s. 112-13.

4 Bilimin Rusya'da gelişmesi hakkında Leibniz'in Büyük Petro'ya gönderdiği bildiriye bakınız (Eylül 1712) ve Leibniz'den Jacob Daniel Bruce'a, 23 Eylül 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 148, s. 217; N. 149, s. 220; N. 157, s. 236-8).

5 Leibniz ile Des Bosses arasındaki mektuplaşmalar için *The Leibniz - Des Bosses Correspondence* kitabındaki harika girişe bakınız. Bir giriş yazısıyla çeviren ve edisyonunu yapan Brandon C. Look ve Donald Rutherford. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2007. *Tözsel bağ* (*vinculum substantiale*) hakkında Brandon'un kitabına bakınız: *Leibniz and the 'Vinculum Substantiale'*. Stuttgart: Franz Steiner, 1999 ve Adams, Leibniz, s. 299-303. Daha genel anlamda fikir alışverişi için ayrıca krş. Vittorio Mathieu, *Leibniz e Des Bosses (1706-1716)*, Turin: Giapichelli 1960.

6 Bkz. Donald Rutherford, "Idealism Declined. Leibniz and Christian Wolff", *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 214-37 ve Adams, *Leibniz*, s. 383-6.

7 Aşağıya bakınız.

8 Bkz. Klopp IX, 120-21.

9 Bkz. Hans Reuther, "Das Gebäude der Herzog-August-Bibliothek zu Wlfenbüttel und ihr Oberbibliothekar Gottfried Wilhelm Leibniz", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 349-60. Bu döneminde Leibniz'in diğer önemli katkısı Temmuz 1710'da Wolfenbüttel kütüphanesi için Marquard Gudius'un el yazmalarının önemli koleksiyonunu almasıydı. Krş. Ravier 179.

10 Leibniz'in Sophie Charlotte için yazdığı *Personalien*, Klopp X, 273-84 ve Pertz IV, 99-107'de yayımlandı.

11 "Rescript des Kurfürsten Georg Ludwig an leibniz", R. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff". *Zeitchrift Historischen Verein für Niedersachsen* (1881), s. 228.

12 Bkz. Klopp IX, 108-9.

13 Krş. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt IV, s. 122-36. Önceden sanıldığının aksine Schnath, Leibniz'in Klopp IX'da yayımlanmış mektubun Fransızca versiyonunu kaleme almakla kalmayıp İngilizce versiyonunu da yazdığına dair metinsel kanıtlar buldu. Bu da onun İngilizceye ne denli hâkim olduğunu gözler önüne sermektedir. (Krş. Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt IV, s. 127).

14 Alıntılandığı yer: Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt IV, s. 128.

15 Hannover sarayıyla Prusya monarşisi arasındaki ilişki hakkında özellikle Leibniz'in Georg Ludwig'e gönderdiği 1705 tarihli uzun bildiriye bakınız (Klopp IX, 127-42). Bu bildiride Leibniz, bazı meselelerde çekişmelerin olmasına rağmen Hannover sarayının genel olarak Berlin'le yakın bir ilişki kurmasında fayda gördüğünü savundu. Krş. Heuvel, *Leibniz zwischen Hannover und Berlin*, s. 278.

16 Bkz. Leibniz'den Johann Fabricius'a, 31 Ağustos 1706, Leibniz, *Epistolae ad diversos*, cilt 1, s. 115.

17 Bkz. Hübener, "Negotium irenicum", s. 136-7 ve Weidemann, *Gerard Wolter Molanus*, cilt 2, s. 144-5.

18 LH I, 7, 5, 8, Bl. 176*r-v*. Krş. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 201-2; Hübener, "Negotium irenicum", s. 136-7; Murray, "Leibniz's Proposal for Theological Reconciliation among the Protestants", s. 626; Schrecker, "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits", s. 50.

19 Leibniz, *Epistolae ad diversos*, cilt 1, s. 124.

20 Bkz. Harnack, *Geshichte*, II, N. 85, s. 169-72. Tekel Leibniz'in önerilerine dayanıyordu (krş. Klopp X, 407-9).

21 Bkz. Bodemann, *Handschriften*, s. 223. Neredeyse bir yıl sonra 17 Şubat 1708'de satın alma işlemi henüz gerçekleşmemişti (krş. J. Kvaçala, "Neue Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonski und G. W. Leibniz". *Acta et Commentationes Imp. Universitatis Jurievennis.* IV (1899), s. 169-70). Nihayet Mart 1708'de Cemiyet sonraki üç yıl boyunca her yıl için 700 talerlik bir krediyi I. Friedrich'ten almayı garantiledi. Krş. Harnack, *Geshichte*, II, s. 177-8. Alıntılandığı yer: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 208-9.

22 Klopp IX, 281.

23 Bkz. Leibniz'den Thomas Wentworth'a (Lord Raby), 1 Temmuz 1707 (Guhrauer, *Leibnitz*, II, *Anmerkungen*, s. 27-8). II. Augustus'un Lehistan tahtından inmesi hakkında bkz. Leibniz'den Sophie'ye, 2 Kasım 1706 (Klopp IX, 241-4).

24 Bkz. Raviver 65, 66, 69.

25 Bkz. Scheel, "Leibniz als Historiker", s. 264-5.

26 Özellikle bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 232-7, 240-42, 251-5; R. Doebner, "Nachträge zu Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister Bernstorff". *Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen* (1884), s. 213-14.

27 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 242-3; 244-5.

28 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 210-11.

29 E. Bodemann, "Leibnizens Briefweschel mit dem Herzoge Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel". *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen* (1888): s, 184-5, 186-7.

30 Bkz. Leibniz'den Sophie'ye, 29 Kasım 1708 (Klopp IX, 290). Leibniz termal tedavi için Carlsbad'daymış gibi davrandı.

31 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 73, s. 95-100.

32 Bkz. Sophie'den Leibniz'e, 23 Ocak 1709 (Klopp IX, 294).

33 Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 213.
34 Bkz. Klopp IX, 297.
35 Bkz. Klopp IX, 297-300.
36 768'de babası Kısa Pepin'in ölümü üzerine Charlemagne Frenkler üzerindeki hâkimiyeti kardeşi Carloman (ölümü 771) ile paylaştı. Wittekind (ya da Widukind, Witikind) Saksonların lideriydi ve 785'te teslim olup vaftiz edilene kadar Charlemagne'a karşı şiddetle savaştı.
37 Doebner, "Nachträge zu Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister Bernstorff", s. 219. Hannover özel danışmanları için ayrıca bkz. "Promemoria Leibnizens über Anstellung weiterer Forschungen in Modena" (4 Nisan 1710). Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernsstrorff", s. 254-5.
38 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 124, s. 171-2.
39 Bkz. Harnack, *Geshichte*, II, N. 94, s. 187. *Miscellanea*'nın yazımı hakkında bkz. Harnack, *Geshichte*, I, s. 148-51.
40 Tam bir liste için bkz. Ravier 305.
41 *Brevis designatio meditationum de originibus gentium ductis potissimum ex indicio linguarum.*
42 Bkz. Stefano Gensini, "Leibniz Linguist and Philosopher of Language: Between 'Primitive' and 'Natural'", s. 111-36. *Epistolica dissertatio*'nun üçüncü versiyonunun bir transkripsiyonun (Ms IV 469 sonrası, 68*r*-104*v*, 255*r/v* sonrası) bulunduğu yer: Stefano Gensini, *Il naturale e il simbolico, Saggio su Leibniz*. Roma: Bulzoni, 1991, s. 191-271.
43 Bkz. Harnack, *Geshichte*, I, s. 165-8; II, N. 99, s. 192-6. Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 228 Harnack'ın yeni düzenlemeleri "*Statut*" (yasa) olarak nitelemesinin doğru olmadığını belirtiyor.
44 Bkz. Harnack, *Geshichte*, II, N. 98, s. 192.
45 Bkz. Charles Ancillon'dan Leibniz'e, 6 Aralık 1710 (LBr 12, Bl. 83-4) ve Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 228 (not 41).
46 Klopp X, 418-19. Bkz. ayrıca Leibniz'den Marquard Ludwig von Printzen'e, 10 Aralık 1710 (Klopp X, 421-2).
47 Bkz. Leibniz'den Sophie Dorothea'ya, 17 Aralık 1710 (Klopp X, 423).
48 Bkz. Klopp X, 424-9; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 222; Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 229.
49 Bkz. Sophie'den Sophie Dorothea'ya, 7 Mart 1711 (G. Schnath, *Briefwechsel der Kurfürstin Sophie von Hannover mit dem Preußischen Königshause*. Berlin ve Leipzig 1927, s. 207); Leibniz'den Sophie'ye, 21 Mart 1711 (Klopp IX, 326-7); Sophie'den Leibniz'e, 25 Mart 1711 (Klopp IX, 328); Leibniz'den I. Friedrich'e, Mart sonu 1711 (Harnack, *Geshichte*, II, N. 114, s. 213).
50 Bkz. Klopp IX, 327.
51 Bkz. Brather, "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften", s. 229, alıntı kaynağı: Konzilsprotokoll (Zentrales Archiv der Akademie der Wissenschaften der DDR, I-IV-6, Bl. 35-38).
52 Müller-Krönert'in sözünü ettiği müsvedde için bkz., *Leben und Werk*, s. 220. İmparatorluk Adalet Divanı hakkında bkz. böl. II. 4. Divanın üyeliğine (*Reichshofrat*) atanmaya yönelik önceki girişim Temmuz 1680'de yapıldı (krş. A I, 3, N. 334 ve bu kitapta kısım II, böl. 4).
53 Bkz. Dük Anton Ulrich'ten Leibniz'e, 3 Şubat 1712 (Bodemann, "Leibnizens Briefwechel mit dem Herzoge Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel", s. 212).
54 Bkz. Leibniz'den R. C. von Imhof'a, 9 Eylül 1712 (Klopp IX, 369-70).
55 Yukarıya bakınız, bu kitapta kısım II, böl. 6.
56 Bkz. özellikle Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Aralık'ın ilk yarısı 1692 (A I, 8, 210).
57 Çarın Aralık 1708 tarihli bildirisine bakınız (Guerrier, *Leibniz*, N. 73, s. 95-100). Diğer metinlerin alıntılandığı kaynak: Ernst Benz, "Leibniz und Peter der Grosse", 1947, s. 26 sonrası.

Leibniz Zu seinem 300. Geburtstage 1646-1946'da böl. 2. Ed. Erich Hochstetter. böl. 1-8. W. de Gruyter, 1946-52. Leibniz geçmişte kurulmuş kurumu hesaba katmak zorunda olmayan tutarlı bir planın avantajlarını vurgulayıp Rusya'nın yeni büyük kenti St. Petersburg'da 1703'te kurulmuş kurumdan tekrar tekrar ilham aldı.

58 Bkz. özellikle Leibniz'in mektupları, sırasıyla Büyük Petro'ya, Jacob Daniel Bruce'a ve Gavriil Ivanoviç Golovkin'e 16 Ocak 1712'de yazıldı (Guerrier, Leibniz, N. 143, s. 208 ve N. 139, s. 199; FC, *Oeuvres*, VII, 502-3).

59 Bkz. örneğin Leibniz'den Jacob Daniel Bruce'a, 23 Eylül 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 157, s. 238).

60 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 125, s. 174-6.

61 Bkz. Leibniz'den Georg Ludwig'e, Ekim başı 1709 (Guerrier, *Leibniz*, N. 99, s. 136).

62 Bkz. Robert I. Frost, *The Northern Wars. 1558-1721*. Harlow: Longman, 2000, s. 231. İsveç'in Poltava'da yenilmesine rağmen savaş 12 yıl daha devam etti.

63 Bkz. Leibniz'den Sophie'ye, 20 Ekim 1711 (Klopp IX, 349-50).

64 Bkz. Leibniz'den Sophie'ye, 31 Ekim 1711 (Bodemann, *Handschriften*, s. 259).

65 Bkz. özellikle Guerrier, *Leibniz*, N. 125-127, s. 174-83 ve FC, *Oeuvres* VII, 395-418, 459-62, 467-79, 480-88, 489-98.

66 Bkz. Leibniz'den Johann Fabricius'a, 8 Aralık 1711 (Dutens V, 294) ve Leibniz'den Büyük Petro'ya, 16 Ocak 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 143, s. 205).

67 Bkz. örneğin Guerrier, *Leibniz*, N. 148-149, s. 217-20: N. 158, s. 239-49; N. 179, s. 272-3.

68 Bkz. Leibniz'den Louis Bourget'ye, 2 Temmuz 1716 (GP III, 596).

69 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 123, s. 169.

70 Guerrier, *Leibniz*, N. 143, s. 206-8.

71 Bkz. örneğin Leibniz'den Johann Christoph von Urbich'e, 11 Ekim 1707 (Guerrier, *Leibniz*, N. 58, s. 67).

72 Bkz. örneğin Johann Christoph von Urbich'ten Leibniz'e, 16 Kasım 1707 (Guerrier, *Leibniz*, N. 60, s. 71).

73 Bkz. Benz, "Leibniz und Peter der Grosse", s. 30-38; Kiefl, *Der Friedensplan des Leibniz*, s. lxxxvii-lxxxx; Eisenkopf, *Leibniz und die Einigung der Christenheit*, s. 58. Rum Ortodoks Kilisesi için tasarlanan arabuluculuk rolü için krş. *Réponse de Leibniz au mémoire de l'Abbé Pirot*, FC, *Oeuvres*, I, s. 380-410 (bkz. s. 398-9, 405); Leibniz'den Landgraf Ernst'e, 14 Mart 1685 (I, 4, 356); Leibniz'den Landgraf Ernst'e, Aralık'ın ilk yarısı 1692 (A I, 8, 210); Leibniz'den Bossuet'ye, 14 Mayıs 1700 (A I, 18, N. 268, özellikle s. 636, 638-9).

74 Bkz. H. Chr. Von Schleinitz'den Leibniz'e, 28 Eylül 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 160, s. 252) ve Leibniz'den R. C. von Imbof'a, 27 Eylül 1712 (Klopp IX, 370).

75 Bkz. Bodemann, "Leibnizens Briefweschel mit dem Herzoge Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel", s. 216-17.

76 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 171, s. 264-7; N. 179, s. 272-3.

77 Bkz. Leibniz'den Gottfried Teuber'e, 10 Kasım 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 177, s. 271) ve Leibniz'den Sophie'ye, 9 Kasım 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 178, s. 272).

78 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 174-176, s. 268-71. Resmi atama tarihi olan 1 Kasım 1712 Jülyen takvimine (Eski Usul) göredir ve bu takvim dünyanın yaratıldığı varsayılan tarihle başlayan geleneksel takvimin yerine 1700'den itibaren kullanılmaya başlandı.

79 Leibniz'den Sophie'ye, 9 Kasım 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 178, s. 272).

80 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 232.

81 Leibniz'den Büyük Petro'ya, 16 Ocak 1712 (Guerrier, *Leibniz*, N. 143, s. 206-8) ve Leibniz'den Sophie'ye, 20 Eylül 1704 (Klopp IX, 102).

82 Her ne kadar Leibniz'in mektuplaştığı insanların sayısı 1695 ile 1705 arasında zirveye ulaştıysa da ondan sonra da mektuplaşmalarını yoğun şekilde sürdürdü. Bkz. ilginç grafik, Georg

Gerber, "Leibniz und seine Korrespondenz", *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 142.

83 Bkz. GP VII, 558-70. Basit tözler ve süreklilik için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.

84 *Illustratio tentaminis* GM VI, 254-76'da yayımlandı. *Tentamen de Motuum caelestium Causis* hakkında bkz. böl. II. 5. Krş. Bertoloni Meli, *Equivalence and Priority*, s. 187, 206 ve Aiton, *Leibniz*, s. 290-91.

85 Bkz. Ravier, 170-71 ve GM VI, 276-80.

86 Bkz. *Antibarbarus Physicus pro Philosophia Reali contra renovationes qualitatum scholasticarum et intelligentiarum chimaericarum* (GP VII, 337-44).

87 Bkz. *Observatio Mechanica de Resistentia Frictionis* (Leibniz, *Nachgelassene Schriften*, s. 115-19).

88 Bkz. özellikle Leibniz'in 30 Ekim 1710 tarihli mektubu (GP III, 504-10).

89 *Monita quaedam ad Samuelis Puffendorfii principia, Gerh. Wolth. Molano directa* (Dutens IV, iii, 275-83). Çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 65-75 (burada s. 65). Bkz. Riley'in kısa girişi, s. 64-5.

90 Leibniz, *Political Writings*, s. 64-5.

91 Leibniz, *Political Writings*, s. 64-5.

92 Bkz. Rutherford'un aydınlatıcı yazısı, "Idealism Declined. Leibniz and Christian Wolff". Leibniz'in Wolff ile düşünsel ilişkisi hakkındaki görüşü için Nicolas Rémond'a gönderdiği Temmuz 1714 tarihli mektuba bakınız (GP III, 619). Rutherford, "Idealism Declined", s. 233 not 1'de bu mektuba dikkat çekiyor.

93 Bkz. *Allgemeine Deutsche Biographie* ve L. W. Beck, *Early German Philosophy: Kant and His Predecessors*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1696, s. 256-61.

94 Bkz. Leibniz'den Wolff'a, 21 Şubat 1705 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*. Ed. C. I. Gerhardt. Halle: H. W. Schmidt, 1860, s. 20).

95 Leibniz İmparatorluk danışmanı Michael Gottlieb Hansch'e gönderdiği 25 Ocak 1707 tarihli bir mektupta Halle Üniversitesi'ne Wolff'un atanmasıyla ilgili olarak onunla Berlin'de yaptığı tartışmaya değinir (krş. Dutens V, 160). Leibniz Haziran 1707'de Halle'de Wolff'la görüştü (krş. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 205).

96 Bkz. Ravier, s. 90-92.

97 Bkz. Rutherford, "Idealism Declined", s. 219.

98 Krş. Adams, *Leibniz*, s. 383-6.

99 Krş. *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 142. Alıntılandığı yer: Rutherford, "Idealism Declined", s. 227. İlerleyen sayfalarda Rutherford, Wolff'un Leibniz'in kendine özgü idealizmini reddetme kararının altında yatan bu farklılıkların doğasına dair ayrıntılı ve ikna edici açıklamalar yapmaktadır.

100 GP II, 291.

101 Krş. *Neue Deutsche Biographie* ve Look, *Leibniz and the 'Vinculum Substantiale'*, s. 16-17. Des Bosses İspanya Hollanda'sında (şimdiki Belçika) Liège yakınlarındaki Herve'de 1663'te doğdu.

102 *Tentamina Theodicaeae de Bonitate Dei, Libertate Hominis et Origine Mali*. Latine versa et Notationibus illustrata a M. D. L. Ab ipso auctore emendata et auctior. Francofurti: Sumptibus Caroli Josephi Bencard, 1719. Eylül 1711'den itibaren Leibniz ile Des Bosses arasındaki mektuplaşma çeviriye yapılan göndermelerle şekillendi (bkz. örneğin GP II, 425, 426, 427, 443-4, 452, 513).

103 Krş. Adams, *Leibniz*, s. 295-9. *The Leibniz - Des Bosses Correspondence* kitabına yazdıkları girişte Look ve Rutherford, Leibniz ile Des Bosses arasındaki fikir alışverişinin en iyi iki kısmının töz ve cismin doğasına adanan kısım olduğunu belirtirler. Uzun boylu tartıştıkları diğer ana konular ise Cizvitlerin Çin'deki misyonerlik faaliyetlerine katılması ve Jansenci tartışmaydı.

104 René-Joseph Tournemine, "Conjectures sur l'union de l'ame et du corps". *Mémoires pour l'Historie des Sciences et des Beaux Arts* 7 (1704): 231-7.

105 GP VI, 595.

106 Bkz. GP II, 281. Bu mektuba dikkat çeken: Adams, *Leibniz*, s. 296-7 ve Look ve Rutherford'un *The Leibniz - Des Bosses Correspondence* kitabına yazdıkları giriş, s. xlvi.

107 Leibniz'in özellikle Des Bosses ile yaptığı mektuplaşmalarda öne sürdüğü maddi töz kavramsallaştırması hakkında çarpıcı ve detaylı bilgiler için bkz. Look ve Rutherford, "Introduction", *The Leibniz - Des Bosses Correspondence.*

108 Bkz. sırasıyla GP II, 354-5; GP II, 371; GP II, 390. Adams, *Leibniz*, s. 297.

109 Bkz. *Théodicée*, "Preface" (GP VI, 45) ve "Discours preliminaire", paragraf 55 (GP VI, 81). Krş. Adams, *Leibniz*, 298-9.

110 Bkz. Adams, Leibniz, s. 299-303. Leibniz'in Des Bosses ile yaptığı mektuplaşmalarda açımladığı *bağ* (*vinculum*) kavramsallaştırmasındaki değişimler hakkında aydınlatıcı bir tartışma için bkz. Look ve Rutherford, "Introduction", *The Leibniz-Des Bosses Correspondence.*

111 Leibniz'den Des Bosses'e, 5 Şubat 1712 (GP II, 435). Çev. Adams, *Leibniz*, s. 299.

112 Bkz. Leibniz'den Des Bosses'e, 30 Haziran 1715 (GP VI, 499).

113 *Remarque de l'Auteur du Systeme de l'Harmonie préetablie sur un endroit des Memoires de Trevoux du Mars 1704* (GP VI, 596).

114 GP II, 461. Çev. Adams, *Leibniz*, s. 304.

115 Bkz. Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, s. 35-7; Adams, *Leibniz*, s. 303-7; Look ve Rutherford, "Introduction", *The Leibniz - Des Bosses Correspondence*, özellikle s. lxxiv-lxxv, lxxix. *Tözsel bağ* (*vinculum substantiale*) kavramının Leibniz'in felsefesinde açığa çıkardığı sorunlar ve olası zayıflık için bkz. Brandon Look, "On Substance and Relation in Leibniz's Correspondence with Des Bosses". *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 238-61 (özellikle s. 239, 259) ve Look, *Leibniz and the 'Vinculum Substantiale'*, özellikle s. 13-16.

116 Bkz. özellikle Leibniz'den Thomas Burnett'e, 30 Ekim 1710 (GP III, 320-21). Bkz. ayrıca Leibniz'den Christoph Joachim Nicolai von Greiffencrantz'a, 2 Mayıs 1715 (GP VI, 12). 1702 yazı Lützenburg konuşmaları için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.

117 Krş. sırasıyla bu kitapta kısım I, böl. 2 ve 3. "Meditasyon", *De Possibilitate Gratiae Divine* (A VI, 1, N. 19) ve *Von der Allmacht und Allwissenheit Gottes und der Freiheit des Menschen* (A VI, 1, N. 20)'ye karşılık geliyor gibi görünmektedir. Krş. Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 1671 başı (A II, 1, 83). Leibniz'in kötülük meselesi hakkındaki ilk yazıları için Robert Sleigh'in derleyip önsözünü yazdığı seçkiye bakınız (Leibniz, *Confessio Philosophi. Papers Concerning the Problem of Evil, 1671-1678*). Leibniz'in ilk metinlerinden 1716'a kadarki yazılarına kadar uzanan süreçte kötülük, özgürlük ve ahlaki sorumluluk meselesi hakkındaki düşüncelerinin bir derlemesini Gianfranco Mormino sunmuştur: *Determinismo e Utilitarismo nella Teodicea di Leibniz*, Milan: Franco Angeli, 2005.

118 5 Şubat 1712'de Des Bosses'e gönderdiği mektupta (GP II, 437) Leibniz, *Theodicaea*'yı "adalet (bilgelik ve iyililiğin birliği) düşüncesi" olarak tanımlar. "Théodicée" sözcüğü Yunanca *theos* ("Tanrı") ve *dike* ("adalet") kelimelerinden türetilmiştir. Leibniz bu kelimeyi türetirken Romalılar 3:4-5 adlı Yunanca metinden esinlenmiş olabilir (Bu bilgiyi Herbert Breger'e borçluyum).

119 Bkz. GP II, 428. Krş. ayrıca GP VI, 12.

120 AI, 12, 625. Bu muhtemelen "théodicée" teriminin Fransızca'dailk kullanılışıydı ("Théodicées"). Krş. Mormino, *Determinismo e Utilitarismo nella Teodicea di Leibniz*, s. 165.

121 Bkz. Dutens V, 118 ve GP VI, 4.

122 Bkz. A I, 18, N. 194 (s. 322) ve N. 275.

123 *Guillelmi Pacidii. Theodicaea*, Grua, 370-71.
124 Bkz. *Guillielmi Pacidii initia et specimina Scientiae Generalis*, ilkbahar 1682* (A VI, 4, N. 115). Leibniz bu takma adı ilk yazılarında da kullanmıştı (krş. *Wilhelmus Pacidius. Entwurf einer Einleitung*, 1671'in ikinci yarısı - 1672* başı; A VI, 2, N. 59).
125 Grua, 370.
126 Bkz. Heinrich Shepers, *Neue Deutsche Biographie*'de "Leibniz" maddesi.
127 GP III, 321. Krş. ayrıca Leibniz'in Thomas Burnett'e gönderdiği 11 Şubat 1697 tarihli mektubu (GP III, 196-7).
128 GP III, 680.
129 Leibniz'den Biber'e, LBr 64, Bl. 3*r*. "Demonstration and Reconciliation: The Eclipse of the Geometrical Method in Leibniz's Philosophy" hakkındaki bu ufuk açıcı yazıda Donald Rutherford, Leibniz'in felsefesini daha üstün bulduğu katı şekilde ispata dayalı bir anlatım içinde değil de daha geniş okur kitlesine hitap edecek şekilde sunmayı tercih etmesinin, ahlak anlayışının iyilikseverlik ve barış gibi değerlere köklü bağlılığından kaynaklandığını savunur.
130 Bkz. Giuseppe Tognon, "Christian Wolff e gli 'Essais de Théodicée'". *Leibniz. Tradition und Aktualität. V. Internationaler Leibniz-Kongress. Vorträge.* Hannover: Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Gesellschaft, 1988, s. 962-3.
131 Bkz. GP II, 356.
132 Bkz. Des Bosses'ün Leibniz'e gönderdiği mektuplar, sırasıyla 11 Eylül 1708 (GP II, 357-8), 28 Kasım 1708 (GP II, 365) ve 30 Temmuz 1709 (GP II, 374).
133 Bkz. Leibniz'den Charles Hugony'ye, Kasım 1710 (GP III, 680).
134 Bkz. Ravier 70.
135 Bkz. Elisabeth Charlotte'tan Sophie'ye, 22 Ekim 1711 (*Aus den Briefen der Elisabeth Charlotte von Orléans an Kurfürstin Sophie.* Cilt 2, s. 292).
136 Muhtemelen Reformcu teolog Jean Alphonse Turrettin (1671-1737).
137 Bu Paris baskısı sansür onayından geçme yükümlülüğünden kurtulmak için Amsterdam'ın basım yeri olduğu yönünde yanlış bir bilgiyle 1715'te yayımlanmıştır. Bkz. Ravier 73 ve GP VI, 12.
138 Leibniz'den Christoph Joachim von Greiffencrantz'a, 2 Mayıs 1715 (GP VI, 12-13).
139 LBr 64, Bl. 3*r*. Leibniz cevabını Biber'in 22 Temmuz 1715 tarihli mektubunda boş bıraktığı yere yazdı. Biber Lehistan kralının *Théodicée*'yi çok beğendiğini bildirdi.
140 Adams, *Leibniz*, s. 51 olumsallığın sonsuz analizi teorisinin, *Théodicée*, § 14'te William King'in *De Origine Mali* (Londra 1702) adlı kitabı hakkında Leibniz'in yaptığı yorumlarda kısmen ifade edildiğini belirtir. Yine de bu "önbilgisi olmayan okur"a Leibniz'in sonsuz analiz düşüncesi hakkında bir fikir vermeye yetmez (bkz. Adams, "Leibniz's Conception of Religion", s. 61).
141 Olumsallık sorunu için öne sürülen bu iki çözüm için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.
142 Bkz. özellikle Leibniz'den Thomas Burnett'e, 30 Ekim 1710 (GP III, 320-21); Leibniz'den Charles Hugony'ye, Kasım 1710 (GP III, 680); Leibniz'den Nicolas Rémond'a, Temmuz 1714 (GP III, 618).
143 A VI, 3, 573. Bu metin muhtemelen 1676'da yazıldı. Çev. Adams, *Leibniz*, s. 52.
144 Pfaff'ın *Acta Eruditorum* dergisinin Mart 1728 tarihli sayısında yaptığı açıklamaya göre bu metin 2 Mayıs 1716 tarihli bir mektuptan kaynaklanmaktadır ("Fragmentum Epistolae a Cel. D. Christoph. Matthaeo Pfaffio", s. 125-7, burada s. 127). Çev. Adams, *Leibniz*, s. 51.
145 Bkz. Thomas Hobbes, *The Questions Concerning Liberty, Necessity, and Chance: Clearly Stated and Debated between Dr. Bramhall, Bishop of Derry, and Thomas Hobbes of Malmesbury.* Londra: Andrew Crook için yayımlandı, 1656.
146 Amstaelodami: apud Isacun Trojel, 1710. Bkz. GP VI, 437-62. *Causa Dei* hem ayrı bir baskı olarak hem de *Théodicée*'nin birinci baskısıyla birlikte bulunabilir.

147 Leibniz'in salt dışsal adlandırmaları reddetmesi hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 5.
148 Bkz. GP VI, 361-5.
149 Bkz. Adams, *Leibniz*, s. 46-50; Mugnai, *Leibniz: Vita*, s. 14-15 ve *Introduzione*, s. 201-3.
150 Bkz. Couturat, 193-202. Krş. ayrıca Couturat, 203-6.
151 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 224.
152 Wallis'in *Opera mathematica*'sının üçüncü cildinde yayınladığı mektup seçkisi için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.
153 John Keill, "Epistola ... de Legibus Virium Centripetarum". *Philosophical Transactions* 26 (1708), s. 185. Çev. Hall, *Philosophers at War*, s. 145. Şubat 1706'da *Nouvelles de la République des Lettres*'de ve daha sonra *Mémoires de Trevoux*'da yayımlanan, Jacob Bernoulli (ölümü 16 Ağustos 1705) için yazdığı bir anma yazısında Fontenelle hataya düşerek kalkülüsün icadını Bernoulli kardeşlere atfeder. Öte yandan Leibniz, bunun için bir düzeltme yapılmasını kolaylıkla sağlamıştı (krş. GM V, 389-92; GP VI, 396-7; Ravier 172, 174, 175).
154 Bkz. LBr 871, Bl. 24.
155 Bkz. LBr 871, Bl. 25. Fatio de Duillier için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.
156 Bu inceleme için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.
157 Bkz. *Commercium Epistolicum*, s. 110-18; LH 35, VIII, 15, Bl. 1*r*-5*v*; A III, 1, xliii; Hall, *Philosophers at War*, s. 169.
158 Bkz. *Commercium Epistolicum*, s. 118-19 ve Hall, *Philosophers at War*, s. 176-7.
159 Bkz. *Théodicée*, "Discours preliminaire", § 19 (GP VI, 61-2); GP III, 516-21 (Hartsoeker'e gönderilen GP'deki mektubun tarihi 6 Şubat 1711'dir); Ravier 181; yeniden yayımlandı: Ravier 185. Her ne kadar Newton doğrudan cevap olarak bir taslak hazırladıysa da sonunda cevap, Roger Cotes'in *Principia*'nın ikinci baskısına (1713) yazdığı önsözde dile getirildi (krş. *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 5, 298-300; Newton, *Principia*, 1713, "Editoris Praefatio"). Bkz. Ezio Vailati, *Leibniz and Clarke. A Study of Their Correspondence*, New York ve Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 6.
160 Bkz. Hall, *Philosophers at War*, s. 178-80.
161 Bkz. Isaac Newton'dan [T. Johnson'a (*Journal Literaire de la Haye* dergisinin editörü)] [1714] (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 80); Leibniz'den John Chamberlayne'e, 28 Nisan 1714 (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 103-4).
162 Bkz. Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 7 Haziran 1713, GM III/2, 907-12 (alıntı ayrıca *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 1-3; s. 3-5'te de çevrilmiş olarak bulunabilir) ve Leibniz'den Pierre Varignon'a, 28 Haziran 1713 (GM IV, 193-4).
163 Krş. bu kitapta kısım II, böl. 7.
164 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 261 ve E. Bodemann, "Nachträge zu 'Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister v. Bernstorff und andere Leibniz betr. Briefe'". *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen* (1890), s. 149.
165 Bkz. Viyana'da kaldığı ilk ayda yazdığı bildiriler (18 Aralık 1712: Karl L. Grotefend, *Leibniz-Album aus den Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Hannover*. Hannover: Hahnschen Hofbuchhandlung, 1846, s. 18-20; 23 Aralık 1712 ve 2 Ocak 1713: O. Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien." *Archiv für österreichische Geschichte*. Cilt 40. Viyana, 1869, s. 217-222, 222-224; Ocak 1713: E. F. Roessler, "Beiträge zur Staatsgeschichte Oesterreichs aus dem Leibnitzschen Nachlasse in Hannover." *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kais. Akademie der Wissenschften zu Wien*. Cilt 20 (1856): 267-89, burada s. 271-5). Bu metinlere dikkat çekenler: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 233-4 ve Nicholas Rescher, "Leibniz Visits Vienna (1712-1714).", *Studia Leibnitiana* 31, 2 (1999), s. 142.
166 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 264.
167 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 267.

168 Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 217.

169 Bkz. Bernstorff'tan Leibniz'e, 5 Nisan 1713 (Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 269).

170 Bkz. Doebner, "Nachträge zu Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister Bernstorff", s. 227-8. Lauenburg dükalığı için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 4.

171 Bkz. "Denkschrift ... über das Anrecht des Hauses Braunschweig-Lüneburg an Lauenburg", Nisan-Mayıs 1713 (Doebner, "Nachträge zu Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister Bernstorff", s. 229-32).

172 Aiton'un *Leibniz*, s. 312'de söylediğinin aksine Leibniz İmparatorluk özel danışmanlığına hiç atanmadı. İmparatorluğun yönetimiyle ilgili her konuda imparatora öneriler veren Özel Konsey'den (*Geheimer Rat*) farklı olarak İmparatorluk Adalet Divanı (*Reichshofrat*) İmparatorluğun iki temyiz mahkemesinden biriydi ve dolayısıyla İmparatorluğun yönetim değil de adalet sisteminin bir parçasıydı. Krş. Gerhard Oestreich, *Verfassungsgeschichte vom Ende des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches*. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1970, s. 61-4; Peter H. Wilson, *The Holy Roman Empire. 1495-1806*. Londra: MacMillan Press, 1999, s. 45-9.

173 Krş. Bergmann, "Leibniz als Reichshofrat in Wien und desen Besoldung." *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. Phil.-hist. Klasse.* Cilt 26. Viyana, 1858. Tablo I, s. 187-204; M. Faak, *Leibniz als Reichshofrat*. Humboldt-Universität Berlin, 1966 (Felsefe bölümü tezi, daktiloyla yazılmış), s. 79-80.

174 Bkz. Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien.", s. 226. Leibniz'in kendi hesabına göre taler ile guilder (*Gulden*) arasındaki kur oranı 1 taler başına 1,5 guldendi. Notunda 2800 taleri (Hannover, Wolfenbüttel ve Berlin'den elde ettiği toplam gelir) 4200 guldene eşitler.

175 Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien.", s. 226.

176 A.g.e., s. 194, 240-41.

177 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 240 ve Faak, *Leibniz als Reichshofrat*, s. 90-92.

178 Bkz. Klopp IX, 414.

179 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 242 ve Rescher, "Leibniz visits Vienna", s. 147.

180 Bkz. Bergmann, "Leibniz als Reichshofrat in Wien und dessen Besoldung", s. 195-6, 200-201.

181 Bkz. J. Fr. Hodann'dan Leibniz'e, 8 Ekim 1713 (Bodemann, "Nachträge zu 'Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister v. Bernstorf und andere Leibniz betr. Briefe'", s. 150); Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 240, 258; Rescher, "Leibniz visits Vienna", s. 146-7. Leibniz'in Lauenburg mirası üzerine yaptığı çalışmadan ötürü kendisine Aralık 1714'te ödeme yapıldı (krş. Rescher, "Leibniz visits Vienna", s. 147, alıntılayan: W. Junge, *Leibniz und der Sachsen-Lauenburgische Erbfolgestreit*. Hildesheim, 1965, s. 170 (*Quellen und Darstellungen zur Geshichte Niedersachsens*, cilt 65).

182 Bkz. M. Braubach, *Prinz Eugen von Savoyen. Eine Biographie*. 5 cilt. Münih, 1963-5, cilt 5, s. 171.

183 Leibniz'den Anton Ulrich'e, 18 Şubat 1713 (Bodemann, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Herzoge Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel", s. 225).

184 Bkz. özellikle "Projet d'alliance avec les puissances du nord" (1703), FC, *Oeuvres*, IV, 214-17. Bkz. ayrıca FC, *Oeuvres*, IV, 148-53, 189-206, 239-47, 255-72, 315-24, 338-44; P. Fransen, *Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden. Eine aus größtenteils noch nicht veröffentlichten Quellen geschöpfte Untersuchung*. Purmerend, 1933.

185 "Paix d'Utrecht inexcusable, mise dans son jour par une lettre à un milord tory", (FC, *Oeuvres*, IV, 1-140).

186 Leibniz'den Caroline'e, 7 Temmuz 1714 (Klopp IX, 464).

187 Bkz. FC, *Oeuvres*, IV, 273-6 ve 277-89.

188 Bkz. Leibniz'den Palatin Raugräfin Louise'ye, 9 Mayıs 1714 (Klopp IX, 441, 443).
189 Bkz. a.g.e., s. 442-3; Sophie'den Leibniz'e, 20 Mayıs 1714 (Klopp IX, 446-7); Leibniz'den Caroline'e, 7 Temmuz 1714 (Klopp IX, 463-4). Ker Temmuz 1714'te Viyana'dan ayrıldı.
190 Bkz. Kerslandli John Ker, *Memoirs ... Containing His Secret Transactions and Negotiations in Scotland, England, the Courts of Vienna, Hanover, and Other Foreign Parts* [Kısım I]. Londra, 1726, s. 117 (Fransızca versiyonu aynı yıl Rotterdam'da yayımlandı)
191 Bkz. Pertz IV, 346-7.
192 *Moyens* (FC, *Oeuvres*, IV, 150-51); çev. Riley, Leibniz, *Political Writings*, s. 106-7. (dipnot).
193 Leibniz'in Viyana'da Bilim Cemiyeti kurulmasıyla ilgili yazıları LH XIII, 27, Bl. 109-84'te derlenmiştir. Bu fikir ilk kez Lützenburg'da kaleme alınmış 2 Ekim 1704 tarihli bir yazıda dile getirilmiştir (LH XIII, 27, Bl. 109-10).
194 Bkz. *Societatis Imperialis Germanicae designatae schema*, 2 Ocak 1713 (Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien", s. 222-4).
195 Bkz. Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien", s. 224-9, 230-31. Krş. ayrıca FC, *Oeuvres*, VII, 328-31.
196 Krş. FC, *Oeuvres*, VII, 339-40; 343-7; 373-82; Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 238-9; Rescher, "Leibniz visits Vienna", s. 143.
197 Krş. FC, *Oeuvres*, VII, 343-7 ve Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 240.
198 Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien", s. 241-2.
199 Krş. FC, *Oeuvres*, VII, 312-27; 337-42, 367-72; Bodemann, *Handschriften*, s. 209-13.
200 Bkz. Leibniz'den Prens Eugene'ye, 17 Ağustos 1714 ve imparator için mektuba iliştirilmiş bildiri (Klopp, "Leibniz' Plan der Gründung einer Societät der Wissenschaften in Wien", s. 246-7; 247-51).
201 Nikolaus Bernoulli.
202 *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 3.
203 Bkz. Hall, "Philosophers at War", s. xii, 198-9.
204 *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 4.
205 Bkz. GM III/2, 912; *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 3, 5.
206 Bkz. Leibniz'den Antonio Conti'ye, 9 Nisan 1716 (GB, 275) ve Hall, "Philosophers at War", s. 186.
207 Leibniz'den Johann Bernoulli'ye, 28 Haziran 1713 (GM III/2, 913-14). *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 8-9'dan biraz değiştirilerek çevrilmiştir.
208 Leibniz 1691'in Aralık ortasından sonra noktalı işaret sistemini kullanan Newton'un kalkülüsüne atıfta bulunuyor (bkz. D.T. Whiteside, "The Mathematical Principles Underlying Newton's *Principia Mathematica*", *Journal for the History of Astronomy* 1 (1970), s. 118).
209 Leibniz'den Pierre Varignon'a, 28 Haziran 1713 (GM IV, 193-4).
210 Bkz. GM IV, 194-5.
211 Bkz. *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 149-52.
212 Bkz. Newton'dan Pierre Varignon'a, 19 Ocak (E.U.) 1721 (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 120).
213 Bkz. Christian Wolff'tan Leibniz'e, 11 Aralık 1713 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 154) ve Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 23 Mayıs 1714 (GM III/2, 931).
214 Bkz. Ravier 72 ("Epistola qua probatur analyticam artem primum a L[eibnitio] fuisse editam et post complures demum annos a N[ewtono] calculum fluxionem fuisse productum") ve 313. *Charta Volans* ayrıca Latince olarak *Deutsche Acta Eruditorum* 19 (1713), s. 590-94'te yayımlandı (bkz. Ravier 310).
215 Bkz. örneğin Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 23 Mayıs 1714 (GM III/2, 931).
216 Bkz. *Charta Volans*, GMV, 411-13 ve *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 15-17. Leibniz Eylül 1714'te Hannover'e döndüğünde ilk kez *Commercium Epistolicum*'u gördü.

Krş. *Mémoires de Trevoux*, Ocak 1715, s. 154-5'te (Dutens III, 441-3'te yeniden) yayımlanan. 28 Ekim 1714 tarihinde René-Joseph Tournemine'e gönderdiği mektup.

217 Bkz. Newton'dan Pierre Varignon'a, 1721* (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 123).

218 Bkz. Keill'den Newton'a, 8 Şubat 1714 ve Newton'dan Keill'e, 2 Nisan 1714 (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, sırasıyla s. 62 ve 79-80). Newton, *Journal Literaire* adlı derginin yayımcısı T. Johnson'a göndermek üzere cevabını hazırladı (krş. *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 80-90). Bu cevap o dergide hiç yayımlanmadı, büyük olasılıkla Newton'un cevabı göndermekten vazgeçmesinden dolayı.

219 Bkz. John Chamberlayne'den Leibniz'e, 27 Şubat (E.U.) / 10 Mart (Y.U.) 1714 (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 71).

220 Bkz. Leibniz'den John Chamberlayne'e, 28 Nisan 1714 (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 103-4).

221 Bkz. *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 105-6'daki Newton'un çevirisi ve Chamberlayne'den Newton'a, 20 Mayıs (E.U.) / 31 Mayıs (Y.U.) 1714.

222 Bkz. Leibniz'den Charles Hugony'ye, 14 Mart 1714 (GP III, 682).

223 Bkz. Nicolas Rémond'un Leibniz'e mektupları 2 Haziran 1713 ve 2 Eylül 1714'te gönderdiği mektuplar (sırasıyla GP III, 603 ve 626).

224 Bkz. GP III, 618, 622 ve 682.

225 Leibniz'in "zor" ontolojisi için bkz. Adams, *Leibniz* ve Mugnai, *Introduzione*.

226 GP III, 622.

227 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 246 ve G. W. Leibniz, *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison. Principes de la philosophie ou monadologie*. Ed. A Robinet. Paris: Presses Universitaires de France, 1954, s. 14. *Monadoloji*'nin Rémond'un bir dostu olan Neolatin şair Claude François Fraguier için bir taslak olarak kaleme alındığı yönündeki Robinet'in tezine itiraz eden yazarlar vardır. *Monadoloji*'nin yazım süreci hakkında bkz. Enrico Pasini, "Cinque stoire sula *Monadologia* di Leibniz", *Monadi e monadologie. Il mondo degli individui tra Bruno, Leibniz e Husserl*. Ed. Bianca Maria d'Ippolito, Aniello Montano ve Francesco Piro. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2005, s. 147-67.

228 Leibniz'den Nicolas Rémond'a, Temmuz 1714 (GP III, 618).

229 Bkz. GP III, 624, 642, 648 ve 650.

230 Bkz. Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 26 Ağustos 1714 (GP III, 624). Prens Eugene'ye yazılmış diğer yazılar *Système nouveau*'yu ve bu sistemi özellikle Bayle'ın itirazlarını hesaba katarak açıklayan üç metni içeriyor. Bu yazılar Viyana'da Österreichische Nationalbibliothek'te yer alan bir kitapta derlenmiştir (Cod. 10.588). Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 245'teki liste ve Antonio Lamarra, Roberto Palaia ve Pietro Pimpinella, *Le prime traduzioni della Monadologie di Leibniz (1720-1721)*. Floransa: Olschki, 2001, s. 54-5. Kitapta yer alan yazıların ilk baskısı Antonio Lamarra tarafından hazırlanıyor.

231 Leibniz, *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison. Principes de la philosophie ou monadologie*, s. 16.

232 Bkz. GP III, 624, 642, 648 ve 650. Leibniz'in bazı görüşleri 1714'te Viyana'da yayımlanan Sully'nin *Regle artificielle du Tems* adlı kitabına eklendi. Krş. Ravier 152 ve Dutens III, 502-4.

233 Leibniz'den Paul Pellisson-Fontanier'ye, Ekim sonu 1690 (A I, 6, 121).

234 Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 26 Ağustos 1714 (GP III, 624-5).

235 GP III, 606-7.

236 LH 20 Bl. 132. Leibniz bu tartışmaya La Croze'un yayımladığı İslam'ın doğuşu hakkındaki 2 Aralık 1706 tarihli mektubu dolayısıyla katıldı, bkz. *Dissertations historiques sur divers sujets*, Rotterdam: Reinier Leers, 1707. Ayrıntılar için bkz. Antognazza, *Leibniz on the Trinity and the Incarnation*, böl. 11. Leibniz'in mektubu Dutens V, 479-84'te yayımlandı.

237 *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison* ile *Monadologie* arasındaki ilişki öteden beri belirsiz konuşmaların ve yanlış sözlerin kaynağı olmuştur. İki metnin aynı olduğu ve *Monadologie*'nin Prens Eugene'ye yazıldığı gibi yanlış sözler edilmiştir. Antonio Lamarra'nın bu konudaki aydınlatıcı anlatımı için bkz. Lamarra, Palaia ve Pimpinella, *Le prime traduzioni della Monadologie di Leibniz*, özellikle s. 1-15 ve 107-8. Ayrıca Clara Strack'ın kesinlik içeren çalışmaları da konuya ışık tutmaktadır: *Ursprung und sachliches Verhältnis von Leibnizens sogenannter Monadologie und den Principes de la nature et de la grâce.* I. Teil: *Die Entstehungsgeschichte der beiden Abhandlungen.* Inaugural Dissertation. Berlin, 1915 ve Andre Robinet'in 1954'te yayımladığı iki metin. Rudolf Boehm, "Notes sur l'histoire des 'Principes de la nature et de la Grâce' et de la 'Monadologie' de Leibniz." *Revue Philosophique de Louvain* 55 (1957): 232-51 Robinet'in 1954'te yayımladığı yazıda ulaştığı sonuca karşı çıkıp, *Principes de la nature et de la grâce* ve *Monadologie*'nin Leibniz'in Prens Eugene ve Rémond çevresinden aldığı esinle basit tözler düşüncesini açımladığı (geniş anlamda konuşursak) aynı çalışmanın iki ardıl evresi olduğunu öne sürer.

238 Krş. Robinet, Leibniz, *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison. Principes de la philosophie ou monadologie*, s. 12; Lamarra, Palaia ve Pimpinella, *Le prime traduzioni della Monadologie di Leibniz*, s. 11-12; Pasini, "Cinque storie sula Monadologia di Leibniz."

239 Bkz. Lamarra, Palaia ve Pimpinella, *Le prime traduzioni della Monadologie di Leibniz*, s. 5.

240 Bu çıkarımlar Antonio Lamarra'nın zengin içerikli yazısına dayanmaktadır: "Le traduzioni settecentesche della *Monadologie*", Lamarra, Palaia ve Pimpinella, *Le prime traduzioni della Monadologie di Leibniz*, s. 1-117. Köhler ve Wolff'un çevirisinin çıktığı kaynaklar sırasıyla: *Des Hn. Gottfried Wilh. von Leibniz ... Lehr-Sätze über die Monadologie, ingleichen von Gott und seiner Existentz, seinen Eigenschafften und von der Seele des Menschen.* Frankfurt ve Leipzig, 1720, s. 1-46 ve *Actorum Eruditorum Supplementa* 7 (1721), kısım xi, s. 500-514.

241 Bkz. Ravier 335.

242 GP VI, 598: "La substance ... est simple ou composée."

243 GP VI, 607.

244 Bkz. Michel Fichant, "La constituzione del concetto di monade", *Monadi e monadologie. Il mondo degli individui tra Bruno, Leibniz e Husserl.* Ed. Bianca Maria d'Ippolito, Aniello Montano e Francesco Piro. Salerno: Rubbettino, 2005, s. 61.

245 Leibniz-Des Bosses yazışmasını İngilizceye çeviren Rutherford ve Look'un, kitabın girişindeki "Metaphysics of Substance" başlıklı yazıya ayrılan kesimde sundukları ikna edici analize bakınız (s. xxxviii-xlv).

246 Bkz. GM VII, 17-29. Bu metne Mugnai ve Pasini, *Scritti Filosofici*'nin Leibniz'in yer aldığı 3. cildinde dikkat çekiyorlar.

247 Bu çıkarımlara Vincenzo De Risi etkileyici doktora tezinde ulaşıyor: *The Analysis Situs 1712-1716* (krş. özellikle s. 10-17, 107-11, 288-92). De Risi başka şeylerin yanı sıra *Anaylsis Situs*'un (Durum Analizi'nin) tarihçesini (s. 18-125) ve durumsal geometri üzerine yazdığı belli başlı yazıların kronolojisini de sunuyor (s. 126-34). Bu tezin Ek'inde Leibniz'in uzay felsefesi üzerine yayımlanmamış metinlerini de bulabilirsiniz. Tezin gözden geçirilmiş yeni versiyonu *Geometry and Monadology: Leibniz's Analysis Situs and Philosophy of Space* adıyla yayımlandı.

248 Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 282.

249 Bkz. Klopp IX, 415.

250 Bu söylentiyi Orléanslı Elisabeth Charlotte teyzesi Sophie'ye 8 Nisan 1714'te yazdığı bir mektupla aktardı (bkz. *Aus den Briefen der Elisabeth Charlotte von Orléans an Kurfürstin Sophie*, cilt II, s. 346).

251 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff", s. 286. Krş. ayrıca Leibniz'den Bernsorffa'a, 4 Temmuz 1714 (Doebner, "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff, s. 290).

252 Bkz. Klopp IX, 457-62. Krş. ayrıca Johann Mathias von der Schulenburg'dan Leibniz'e, 13 Haziran 1714 (Klopp IX, 481-3).
253 Mektupların İngilizce ve Fransızca versiyonları Schnath, *Geschichte Hannovers*, cilt 4, s. 734-40'ta yayımlandı. Sophie'ye gönderilen mektubun Fransızca versiyonu Klopp IX, 454-5'te bulunabilir.
254 Bkz. Caroline'den Leibniz'e, 7 Haziran 1714 (Klopp IX, 452-3). Leibniz Hannoverli ailenin Londra'da bulunmasının gerekli olduğuna sımsıkı savunuyordu. Krş. örneğin celp emriyle ilgili Sophie'ye gönderdiği mektup (24 Mayıs 1714; Klopp IX, 448-50).
255 Kontes von Bückeburg'dan Palatin Raugräfin Louise'ye, 12 Temmuz 1714 (Klopp IX, 459).
256 Klopp IX, 448.
257 Bkz. Klopp IX, 481-3.
258 Klopp IX, 462.
259 Leibniz'den Caroline'e, 18 Mart 1705 (Klopp IX, 116-17).
260 Bkz. Leibniz'den Andreas Gottlieb von Bernstorff'a, 20 Eylül 1714 (Klopp XI, 12).

9. BÖLÜM SONSÖZ: HANNOVER'DEKİ SON YILLAR (EYLÜL 1714 - KASIM 1716) (Sayfa 423-450)

1 'Αποκατάστασις, 1715, G. W. Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine. 'Αποκατάστασις πάντων (La Restitution Universelle)*. Ed. Michel Fichant. Paris: Vrin, 1991, s. 74; bkz. ayrıca s. 109, n. 4. Sophie'ye gönderdiği 6 Şubat 1706 tarihli mektupta (GP VII, 568) Leibniz ileri sıçramak için insanın ayak izlerini geri geri takip etme metaforunu kullandı.
2 Bkz. Leibniz'den İmparatoriçe Amalie'ye, 16 Eylül 1714 (Klopp XI, 8-9); Leibniz'den Elektör Prens Georg August'a, 17 Eylül 1714 (Klopp XI, 9-11); Leibniz'den Kerslandlı Ker'e, 8 Ekim 1714 (Kerslandlı Ker, *Memoirs*, [Kısım I], s. 100).
3 Bkz. Klopp XI, 9-11 ve 12-14.
4 Klopp XI, 10.
5 Bkz. Leibniz'den İmparatorluk saray danışmanları başkanı Ernst Friedrich von Windischgrätz'a, 20 Eylül 1714 (Klopp XI, xxi). Bkz. ayrıca Leibniz'den C. A. Bonneval'e, 21 Eylül 1714 (Klopp XI, 14-15).
6 Bkz. Kerslandlı Ker, *Memoirs*, [Kısım I], s. 100.
7 Bkz. J. G. Eckhart'tan G. von Bernstorff'a, 8 Ekim 1714 (Bodemann, "Nachträge zu 'Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister v. Bernstorff und andere Leibniz betr. Briefe'", s. 161-2). Eckhart da Leibniz'in yaptıkları konusunda Bernstorff'u bilgilendirmeye devam eder (krş. a.g.e., s. 162-3).
8 Nicolas Rémmond'a gönderdiği 11 Şubat 1715 tarihli bir mektupta Leibniz, Caroline ile birlikte Londra'ya gidememesine gerekçe olarak sağlığının bozulmasını ve son zamanlarda gut hastalığının nüksetmesini gösterir (GP III, 634). Her ne kadar bunlar yaşadığı zorlukları pekâlâ açıklasa da Londra'ya gitmesinin önündeki daha büyük engeller I. Georg'un getirdiği seyahat yasağı ve Bernstorff'un Guelf tarihini bitirmesi için Hannover'de kalması yönündeki talimatıydı (aşağıya bakınız). Her halükârda Caroline'ın 12 Ekim'de yola çıktığı sırada Leibniz'in sağlık durumu onun Braunschweig ve Helmstedt'e 13 veya 14 Ekim'de gitme planına engel teşkil etmiyordu (krş. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 248).
9 Klopp XI, 19.
10 Bkz. Leibniz'den C. A. Bonneval'e, 21 Eylül 1714 (Klopp XI, 14). Olanlar üzerine farklı bir yorum için Gregory Brown'un Leibniz ile Caroline arasındaki mektuplaşma hakkındaki

doyurucu açıklamalarına bakınız ("Personal, Political, and Philosophical Dimensions of the Leibniz-Caroline Correspondence", *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 262-92 (özellikle s. 264-5, 267-8).

11 Leibniz'den Caroline'e, tarihsiz (Klopp XI, 19-20). Bkz. ayrıca Klopp XI, 14 ve 42.

12 Klopp XI, 20. Krş. Leibniz'den Bernstorff'a, 8 Aralık 1714 (Klopp XI, 24) ve Leibniz'den Caroline'e, 29 Mart 1715 (Klopp XI, 36).

13 Klopp XI, 22. Bkz. ayrıca I. George'dan Hannover'deki yönetime, 30 Kasım 1714 (Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 297). Ocak 1715'te Leibniz'in Caroline ile birlikte Londra'ya gittiği yönünde söylentiler Paris'te dolaşıyordu hâlâ (bkz. Nicolas Rémond'dan Leibniz'e, Ocak 1715; GP III, 630).

14 Bkz. Leibniz'den Bernstorff'a, 8 Aralık 1714 (Klopp XI, 22-24). Bkz. ayrıca Leibniz'den Bernstorff'a, 15 Mart 1715 (Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 313). II. Azzo hakkında bu kitapta kısım II, böl. 5 bakınız.

15 Bkz. Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 301-4.

16 Bkz. "Rescript König Georg I an die Regierung zu Hanover", 1 Ocak 1715 (Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 308-9).

17 Bodemann, "Nachträge zu 'Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister v. Bernstorff und andere Leibniz betr. Briefe'", s. 163.

18 Bkz. "Rescript König Georg I an die Regierung zu Hanover", 21 Şubat 1716 (Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 362-4).

19 Klopp XI, 36.

20 Bkz. Caroline'den Leibniz'e, 16 Ocak ve 12 Şubat 1715 (Klopp XI, 32 ve 34-5).

21 Bkz. Bodemann, *Handschriften*, s. 185.

22 Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 333-4. Alıntılandığı yer: Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 253 ve Scheel, "Leibniz als Historiker des Welfenhauses", s. 255.

23 Klopp XI, 46.

24 Bkz. Leibniz'den Bernstorff'a, 8 Aralık 1714 (Klopp XI, 24).

25 Bkz. Leibniz'in mektuplarından pasajlar, Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 254-5 ve 256.

26 Bkz. Leibniz'den Bernstorff'a, 28 Aralık 1714 (Klopp XI, 26-7). Bkz. ayrıca Klopp XI, 13.

27 Bkz. Klopp XI, 47-8.

28 Bkz. *Anti-Jacobite ou Faussetés de l'Avis aux Proprietaires Anglois Refuteés par des Réflexions impartiales*, 1715.

29 Bkz. Mülle-Krönert'in alıntıladığı mektuplaşma, *Leben und Werk*, s. 251, 253.

30 Bkz. Klopp XI, 458-64.

31 Bkz. Orléanslı Elisabeth Charlotte'un Christian Friedrich von Harling'e 3 ve 24 Mart 1715'te gönderdiği mektuplar (*Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orléans an ihre frühere Hofmeisterin A. K. v. Harling, geb. v. Uffeln, und deren Gemahl, Geh. Rath Fr. v. Harling zu Hannover*. Ed. Eduard Bodemann. Hannover ve Leipzig: Hahn, 1895, s. 90).

32 Bkz. *Journal des Sçavans* (1722), s. 213.

33 GP III, 673.

34 *Demonstrationes Catholicae* ve *scientia generalis* hakkında özellikle bu kitapta kısım I, böl. 2 ve 4 bakınız. "Genel felsefenin ve doğal teolojinin unsurları" hakkında bu kitapta kısım II, böl. 8'e bakınız.

35 LBr 64, Bl. 4*r*. Leibniz cevabını Biber'in 22 Mart 1716 tarihli mektubundaki boş yere yazdı. Leibniz'in cevabının sonunda Büyük Petro'nun Bad Pyrmont'ta kaldığını belirtmesi ("Le Czar ... maintenant ... est à Pirmont boire les eaux" LBr 64, Bl. 4*v*) mektubun 1716 yazında yazılmış olması gerektiğini gösteriyor.

36 Özellikle bakınız Leibniz, *Observations sur la projet d'une paix perpétuelle de M. l'Abbé [Carl Irenaeus Castel] de Saint-Pierre*, Şubat 1715 (FC, *Oeuvres*, IV, s. 328-36).

37 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, tarihsiz (Klopp XI, 20-21). Krş. ayrıca *Anti-Jacobite*, s. 50-60.
38 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, tarihsiz (Klopp XI, 85-90).
39 Caroline, Leibniz'e gönderdiği 26 Mayıs 1716 tarihli mektubunda I. George'un kiliselerin yeniden birleştirilmesi hakkındaki konuşmalardan medet ummadığını Leibniz'e iletir (bkz. Klopp XI, 112).
40 Bkz. Guerrier, *Leibniz*, N. 238, s. 345-6; N. 239, s. 346-8; N. 240, s. 348-60; N. 244, s. 364-9.
41 Guerrier, *Leibniz*, N. 240, s. 348-60 (burada s. 349).
42 Guerrier, *Leibniz*, N. 240, özellikle s. 352, 354.
43 Bkz. Guerrier, Leibniz, N. 240, özellikle s. 357-8. Alsted'in ansiklopedisi için yukarıya bakınız, bu kitapta kısım I, böl. 2; Leibniz'in ansiklopedi fikri için bakınız bu kitapta kısım II, böl. 4; Alman sistematik ansiklopedi geleneği için bkz. Howard Hotson, *Commonplace Learning: Ramism and its German Ramifications. 1543-1630.*
44 Bkz. Leibniz'in Areskine'ye gönderdiği 3 Ağustos 1716 tarihli mektubu (Guerrier, *Leibniz*, N. 243, s. 363).
45 Bkz. Leibniz'den Marquard Ludwig von Printzen'e (Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 261).
46 Bkz. örneğin Alois Thomas Raymund von Harrach ile mektuplaşma.
47 Bkz. Klopp XI, 191-2; 192-5.
48 Bkz. Werner Conze, *Leibniz als Historiker*. Berlin: De Gruyter, 1951, s. 23. Leibniz'in *Annales* dahil tarihsel çalışmalarının önemi üzerine çok faydalı bir inceleme için bkz. Gerd van den Heuvel, "Einleitung", Leibniz, *Schriften und Briefe zur Geschichte*, s. 13-50.
49 Pertz III, 878.
50 Bkz. Leibniz'in Tournemine'e gönderdiği 28 Ekim 1714 tarihli mektubu (*Mémoires de Trevoux*, Ocak 1715, s. 154-5; Ravier 190; Dutens III, 441-3; *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, N. 1109). Bkz. ayrıca Isaac Newton'dan T. Johnson'a (*Journal Literaire* adlı derginin yayımcısı, Lahey) [1714] (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 80).
51 Bkz. Christian Wolff'tan Leibniz'e, 3 Ekim 1714 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 160). Keill'in *Réponse*'u ve Leibniz'in *Remarques*'ı için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 8.
52 *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 160. Çev. Hall, *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 180. Bkz. ayrıca Christian Wolff'tan Leibniz'e, 11 Aralık 1713 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 154) ve Johann Bernoulli'den Leibniz'e, 23 Mayıs 1714 (GM III/2, 931).
53 Bkz. Leibniz'den Tournemine'e, 28 Ekim 1714 (Dutens III, 441-3; Ravier 190). *Historia et origo calculi differentialis* yayımlanmadan kaldı. GM V, 392-410 (bkz. özellikle s. 394-5).
54 Christian Wolff'tan Leibniz'e, 3 Ekim 1714 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 162). Çev. Hall, *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, 207.
55 *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 162.
56 Bkz. *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 164.
57 *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 168-9. Çev. Hall, *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, 222-3. Bkz. ayrıca Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 22 Haziran 1715 (GP III, 645).
58 *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 174.
59 Bkz. Wolff'tan Leibniz'e, 1 Ekim 1715 (*Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff*, s. 175).
60 *Philosophical Transactions* 29/342 (Şubat 1715): 173-224. Yeniden yayımlandığı yer: Hall, *Philosophers at War*, s. 263-314. Fransızca bir tercümesi aynı yıl Lahey'deki *Journal Literaire* dergisinde yayımlandı (bkz. *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, N. 1162).
61 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, 10 Mayıs 1715 (Klopp XI, 37-40).
62 Bkz. Caroline'nin Leibniz'e gönderdiği 14 ve 16 Kasım 1715 tarihli mektupları (Klopp XI, 48 ve 52) ve Ezio Vailati, *Leibniz and Clarke. A Study of Their Correspondence*, s. 4-5.

63 Sırasıyla *Jacobi Rohaulti Physica.* Latine reddidit, & annotatiunculis quibusdam illustravit S. Clarke. Londra: Impensis Jacobi Knapton, 1697; *Optice: sive De reflexionibus, refractionibus, inflexionibus & coloribus lucis libri tres.* Latine reddidit Samuel Clarke. Londra: impensis Sam. Smith & Benj. Walford, 1706.

64 Caroline'dan Leibniz'e, 26 Kasım 1715 (Klopp XI, 52-3).

65 Bkz. Klopp XI, 52.

66 Klopp XI, 54-5. Leibniz ile Clarke arasındaki mektuplaşmaların çeşitli tercümeleri ve edisyonları vardır. Bunların en yaygın olanları için bkz. Klopp XI ve GP VII, 352-440.

67 Leibniz ile Clarke arasındaki tartışmanın doğup gelişmesinde Caroline'in oynadığı anahtar rol için bkz. Domenico Bertoloni Meli, "Caroline, Leibniz, and Clarke", *Journal of the History of Ideas* 60, 3 (1999): 469-86 ve Brown, "Personal, Political, and Philosophical Dimensions of the Leibniz-Caroline Correspondence."

68 Newton'un ilişkisi hakkında bkz. Caroline'dan Leibniz'e, 10 Ocak 1716 (Klopp XI, 71). Caroline en azından Leibniz'in 12 Mayıs 1716 tarihli mektubunu (Klopp XI, 100-103) atomlar ve boşluk hakkındaki bir ekle birlikte Newton'a gönderdi ve Newton da o eki kopyaladı (krş. R. S. Westfall, *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton.* Cambridge: Cambridge University Press, 1980, s. 778). Bkz. Vailati, *Leibniz and Clarke*, s. 4.

69 Bkz. Paul Ritter, "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis." *Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen* 81 (1916): 247-52 (burada s. 248) ve Paul Ritter, "Wie Leibniz gestorben und begraben ist." *Preuß. Jahrbücher* 157 (1914): 437-49 (burada s. 440).

70 Bkz. Clarke'ın ilk cevabı (GP VII, 354-5).

71 Bkz. Leibniz'in ikinci yazısı (GP VII, 357-8).

72 *Specimen inventorum de admirandis naturae generalis arcanis* (1688), A VI, 4, 1618.

73 Antognazza, "Leibniz and the Post-Copernican Universe", s. 319-21.

74 Klopp XI, 80.

75 Leibniz'in üçüncü yazısından alıntılar (GP VII, 363-4). İngilizce çevirisi: H. G. Alexander, *The Leibniz-Clarke Correspondence.* Manchester: Manchester University Press, 1956, s. 26. Krş. Vailati, *Leibniz and Clarke*, s. 109-37 (Leibniz ile Clarke arasındaki mektuplaşmalarda ele alınan temel meseleler için özellikle bkz. s. 122-6; bkz. ayrıca s. 8-15). Newton ve Leibniz'in uzay teorilerinin bir kıyaslaması için bkz. Richard Arthur, "Space and Relativity in Newton and Leibniz", *The British Journal for the Philosophy of Science* 45 (1994): 219-40.

76 Bkz. Brown, "Personal, Political, and Philosophical Dimensions of the Leibniz-Caroline Correspondence", s. 277-89.

77 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, tarihsiz (Klopp XI, 62-3) ve Antonio Conti'den Leibniz'e, tarihsiz (GB, 258-62: *The Correspondence of Isaac Newton*'da alıntı, cilt 6, s. 215). Conti 1715 baharında Londra'ya vardı. Kasım'da Kraliyet Cemiyeti'nin üyeliğine seçildi.

78 Bkz. Caroline'dan Leibniz'e, 10 Ocak 1716 (Klopp XI, 71-2).

79 Klopp XI, 78-9.

80 Bkz. GB, 262-7; *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 250-53.

81 Bkz. GB, 271-4; *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 285-8. Bkz. ayrıca Newton'un Ağustos 1718'de Pierre Des Maizeaux'a yazdığı bir mektubun taslağı (*The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 460, n. 8). Bu mektupta Leibniz "tartışmayı vakum, atomlar, evrensel kütleçekimi ve esrarengiz özellikler hakkında bir atışmaya dönüştürmekle" suçlanır.

82 Leibniz'den Antonio Conti'ye, 9 Nisan 1716 (GM, 274-82).

83 Bkz. GB, 284-5.

84 Leibniz hem Newton'un Mart 1716 (26 Şubat E.U.; GB, 271-4) cevabına hem de Conti'nin ilave mektubuna (GB, 269-70) karşılık verdiği 9 Nisan 1716 (bkz. GB, 274-84) tarihli mektubuna gönderme yapıyor.

85 Klopp XI, 100.

86 Caroline'dan Leibniz'e, 26 Mayıs 1716 (Klopp XI, 112).

87 Klopp XI, 115.
88 Bkz. Müller-Krönert, *Leben und Werk*, s. 259.
89 Bkz. Leibniz'in Harz madenlerinin verimliliğini artırmak için öne sürdüğü tavsiyeler, bu kitapta kısım II, böl. 4.
90 *The Correspondence of Isaac Newton*, cilt 6, s. 376-7.
91 Bu ifadeyi Hall'dan aldım: *Philosophers at War*, 1715 ile 1722 arasında tartışmanın geldiği son evreyi işleyen böl. 11.
92 GP II, 492.
93 Leibniz'in Berkeley'in *Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* adlı kitabının kendindeki nüshasının son sayfasına düştüğü notlar (Willy Kabitz, "Leibniz und Berkeley." *Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 24 (1932): 623-6). Kabitz'e göre, Leibniz, Berkeley'in *Treatise* kitabını muhtemelen Caroline aracılığıyla 1714-15 kışında aldı. Bkz. ayrıca André Robinet, "Leibniz: Lecture du *Treatise* de Berkeley", *Les études philosophiques* (1983): 217-23.
94 *Annotationes de Cultu Religioneque Sinensium*. Eleştirel edisyon: Wenchao Li ve Hans Poser, G. W. Leibniz, *Discours sur la Theologie Naturelle des Chinois*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002, s. 265-70. Leibniz'in Des Bosses'e gönderdiği ilave mektuptaki anı yazısına göre yorumlar 1708'de yazıldı. Bu yorumlar GP II, 380-84'te de bulunabilir. Çevrildiği yer: *Writings on China*, s. 67-74.
95 Bkz. Leibniz'den Bartholomew Des Bosses'e, 13 Ocak 1716 (GP II, 508) ve Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 17 Ocak 1716 (GP III, 665) ve 27 Ocak 1716 (GP III, 670).
96 Bkz. Nicolas Rémond'dan Leibniz'e, 4 Eylül 1715 (GP III, 650) ve Leibniz'den Nicolas Rémond'a, 4 Kasım 1715 (GP III, 656, 660). Leibniz'e gönderilen eserler sırasıyla, Longobardi'nin *Traité sur quelques points de la religion des Chinois*'sı ve Santa Maria'nın *Traité sur quelques points importants de la Mission de la Chine*'si. Her iki metin Louis Champion de Cicé tarafından Fransızcaya çevrildi ve *Anciens Traitez de divers auteurs sur les ceremonies de la Chine*. Paris, 1701 adıyla bir kitapta yayımlandı. Leibniz'in nüshası Berlin'deki Deutsche Staatsbibliothek'te tutulmaktadır. Krş. *Discours*'un eleştirel edisyonunun giriş kısmı, *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois*, s. 8-9, 12. Longobardi ve Santa Maria'nın kitaplarıyla birlikte Rémond, Nicolas Malebranche'ın şu kitabını da gönderdi: *Entretien d'un philosophe chrétien et d'un philosophe Chinois*. Paris, 1708 (bkz. GP III, 650).
97 Bkz. Nicolas Rémond'dan Leibniz'e, 12 Ekim 1714 ve 1 Nisan 1715 (sırasıyla GP III, 630 ve 640).
98 GP III, 675.
99 Bkz. GP II, 512 ve "Editorische Einleitung", Leibniz, *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois*, s. 7. Mitolojik İmparator Fu-Hsi hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.
100 Çin misyonuyla ilgili Cizvit uzlaşmacılığını Leibniz'in desteklemesi hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.
101 Benzeri bir uzlaşmacı tavır Leibniz tarafından *Annotationes de Cultu Religioneque Sinensium* (1708) adlı eserinde savunulmuştur. *Annotationes*'in yazım süreci hakkında bkz. "Editorische Einleitung", Leibniz, *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois*, s. 9-10. Leibniz'in uzlaşmacılığı üzerine bkz. Perkins, *Leibniz and China*, özellikle s. 188-94.
102 Leibniz bu "keşfinin" felsefi ve teolojik içeriklerini seslendirmeden önce *Discours* kesintiye uğramıştı. Bu mesele hakkında Leibniz'in görüşleri için bkz. bu kitapta kısım II, böl. 7.
103 Petersen hakkında bkz. bu kitapta kısım II, böl. 6.
104 Bkz. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 192-9.
105 Bkz. Leibniz'den Johann Fabricius'a, 3 Eylül 1711 (Dutens V, 293-4). Çev. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 194.
106 Leibniz'den Johann Wilhelm Petersen'e, 15 Ekim 1706, Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 25. Çev. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 193, Coudert, *Leibniz and the Kabbalah*, s. 115-116.

107 Bkz. Leibniz'den Johann Fabricius'a, 28 Ocak 1712 (Dutens V, 296-7).

108 Bkz. Leibniz'den Kemneyli Thomas Burnett'e, 27 Şubat 1702 (GP III, 283) ve Leibniz'den Johann Fabricius'a, 10 ve 17 Mart 1712 (Dutens V, 297 ve 299). Petersen 'Αποκατάστασις πάντων öğretisini 1700'de yayımladığı hacimli bir kitapta ele almıştı; peşinden sırasıyla 1703 ve 1710'da iki kitap daha yayımladı. Leibniz, *Monatlicher Auszug*, Nisan 1701 (*Deutsche Schriften* II, 342-7)'de genelde olumlu ama tarafsız bir inceleme yayımladı. "Düzeltilmiş" 'Αποκατάσταις çevirisi için dayanak olan Thomas Burnett'e gönderilen mektuba dikkat çeken Fichant'tır, Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 22-3, 111.

109 Dutens V, 301. Çev. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 196. Leibniz'in yaptığı bazı düzeltmeler için bkz. LH XXXIX, 18, Bl. 39-53.

110 Bkz. Leibniz'den Johann Fabricius'a, 6 Temmuz 1716 (Dutens V, 301). Petersen'in şiiri *Uranias qua opera Dei magna omnibus retro seculis et oeconomiis transactis usque ad apocatastasin seculorum omnium ... carmine heroico celebrantur* adıyla 1720'de yayımlandı.

111 Krş. Heinekamp, "Ars Characteristica und Natürliche Sprache bei Leibniz", s. 478-84 ve Mugnai, *Astrazione e realtà*, s. 99-112.

112 Krş. Fichant'ın yayımladığı Leibniz kitabı, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 20-21 ve Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 184. Leibniz'in nihayetinde ortodoks olmayan evrensel kurtuluş inancını benimsemediği tezini destekleyen metinler için bkz. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 186, n. 213. Farklı bir yorum için bkz. Coudert, *Leibniz and the Kabbalah*.

113 Bkz. özellikle Leibniz'den Johann Wilhelm Petersen'e, 15 Ekim 1706 (Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 25) ve Leibniz'den Johann Fabricius'a, 10 Mart 1712 (Dutens V, 297). Krş. Hotson, "Leibniz and Millenarianism", s. 197.

114 Leibniz'den Adam Theobald Overbeck'e, 17 Haziran 1715 (Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 86). Bu "meditasyonun" birinci ve kısa versiyonu 'Αποκατάστασις πάντων başlığıyla ikincisiyse sadece'Αποκατάστασις başlığıyla yayımlandı. Fichant'ın yayınladığı her iki metin için bkz. Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 60-66, 66-67.

115 'Αποκατάσταις (Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 72).

116 A.g.e.

117 *Demonstrationes de Universo immenso aeternoque; de Mundis et aevis, deque rerum longiquarum et futurarum statu* (Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 56-60, burada s. 58). Burada kullanılan metofor için yukarıdaki not 1'e bakınız. Leibniz 'Αποκατάστασις "yazısı" ile önceden de meşguldü: Fichant'ın yayımladığı ilk metinler için özellikle Académie Royale des Sciences için 1693'te yazılmış *De l'Horizon de la Doctrine Humaine* adlı metne bakınız (Leibniz, *De l'horizon de la doctrine humaine*, s. 39-53).

118 Leibniz *Principes de la nature et de la grâce fondés en raison* adlı yazısını bu sözlerle bitirir (1714) (GP VI, 606). Krş. ayrıca *De Progressu in Infinitum*, 1694-6* (Grua 94-5) ve *An Mundus Perfectione Crescat*, 1694-6* (Grua, 95).

119 Leibniz'den Louise von Hohenzollern'e, Feder, *Commercii Epistolici Leibnitiani Typis nondum vulgati Selecta specimena*, s. 476-7.

120 Bkz. Leibniz'den Caroline'e, 31 Temmuz 1716 (Klopp XI, 130).

121 Klopp XI, 189.

122 Leibniz'in son günleri, ölümü ve cenaze töreniyle öteden beri ilişkilendirilen bir dizi ayrıntı güvenilir bir kaynağa dayanmıyor görünmektedir. Genel olarak güvenilebilecek iki açıklama var. Birincisi Leibniz'in kâtibi Johann Hermann Vogler'in, selefi Johann Friedrich Hodann'a yazdığı 17 Kasım 1716 tarihli bir mektuptur. Bu mektup Leibniz'in son günlerini ve ölümünü anlatmaktadır. Peşinden gelen mektup (Ritter'in "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis" adıyla yayımladığı) ise cenaze törenini anlatmaktadır. Diğer güvenilir kaynaksa Eckhart'ın muhtemelen 29 Kasım 1716'da Wölfenbüttel'deki bir dostuna, muhte-

melen kütüphaneci Lorenz Hertel'e yazdığı mektuptur: bu metnin bulunabileceği kaynaklar: Heinrich Schneider, "Wie Starb Leibniz?" *Braunschweigisches Magazin* no. 2 (1923): sütunlar: 28-31 ve Görlich, *Leibniz als Mensch und Kranker*, s. 199-200. Vogler ve Eckhart'ın ilk anıları genelde uyuşmaktadır, her ne kadar farklı ayrıntılar hatırlasalar ve/veya kaydetseler de. *Lebensbeschreibung*, s. 191, 121-3'te Eckhart, Leibniz'in son anlarına dair biraz farklı bir açıklama sunar ve bu açıklama Guhrauer'in Leibniz'in ölümüyle ilgili ünlü anlatısına (*Leibnitz* II, s. 328-30) temel oluşturur. Leibniz'in ölümü sırasında Vogler'in onun yanında olduğu ama Eckhart'ın olmadığı ve Eckhart'ın Wolfenbüttel'deki dostuna yazdığı ilk özel hatıralarının Vogler'in söylediklerine genel anlamda uyuştuğunu göz önüne alarak Leibniz'in kâtibinin anlattıklarını kendime kaynak seçtim. Eckhart'ın biyografik açıklamalarına her halükârda ihtiyatla yaklaşılması gerekir, çünkü Leibniz'le arası pek iyi değildi. Son olarak, son saatlerinde Leibniz'e yardım eden Dr. Johann Philipp Seip'in (1686-1757) 1752'de yazdığı metni anmalıyız: Bu metnin bulunabileceği kaynak: Andreas Seip von Engelbrecht, *Der Fürstlich Waldeckische Leibmedicus Dr. med. Johann Philipp Seip in Pyrmont und seine Familie*. Eisenach: Kahle, 1938, s. 27. ve Görlich, *Leibniz als Mensch und Kranker*, s. 200-201. Bu metin bazı hususlarda Vogler ve Eckhart'ın ilk hatıralarıyla örtüşmemektedir. Bu metnin Leibniz'in ölümünden otuz altı yıl sonra yazıldığı ve Seip'in kendi tıbbi müdahalesini olabildiğince parlak göstermekte menfaati olduğu göz önüne alınırsa onun metni faydalı olsa da tamamen güvenilir değildir (krş. Görlich, *Leibniz als Mensch und Kranker*, s. 205, 213-14). Leibniz'in ölümünün olası sebeplerinin tıbbi ayrıntıları için bkz. Görlich, *Leibniz als Mensch und Kranker*, s. 205-9.

123 Bkz. Vogler'den Hodann'a, "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis", s. 247-51 ve J. W. Göbel'den Lorenz Hertel'e, 15 Kasım 1715 (Guhrauer, *Leibnitz*, II, *Anmerkungen*, s. 35-6).

124 Bkz. Heinrich Lackmann, "Der Erbschaftsstreit um Leibniz' Privatbibliothek." *Studia Leibnitiana* 1, 2 (1969): 126-36. Leibniz'in özel kütüphanesinin Königliche Bibliothek'e devredilmesinin bedeli olarak Hannover hükümetinin Löffler'e ödediği "muadil değer" konusunda Hannover hükümetiyle Löffler arasında uzun boylu bir tartışma çıktı.

125 Bkz. Vogler'den Hodann'a, "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis", s. 251-2 ve Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 191.

126 Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 192'ye göre bu Leibniz'in de çok beğendiği Bernoulli'nin şiarıydı.

127 Bkz. Vogler'den Hodann'a, "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis", s. 251-2 ve Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 191-2. Eckhart'ın tasviri için bkz. Guhrauer, *Leibnitz*, II, s. 331-2.

128 Kerslandlı Ker, *Memoirs*, [Kısım I], s. 117-18.

129 Bkz. Vogler'den Hodann'a, "Bericht eines Augenzeugen über Leibnizens Tod und Begräbnis", s. 251 ve Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 192.

130 Bkz. Fontenelle, "Éloge de M. Leibnitz", s. 94-128; Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 125; *Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte von Orléans an ihre frühere Hofmeisterin A. K. v. Harling*, s. 102-6.

131 Bkz. Eckhart'ın Wülfenbüttel'deki dostuna yazdığı 29 Kasım 1716* tarihli mektup, Schneider, "Wie Starb Leibniz?", s. 30.

132 Doebner, "Leibnizens Briefweschel mit dem Minister von Bernstorff", s. 370-71.

133 Bkz. Eckhart, *Lebensbeschreibung*, s. 201-2. Ayrıca krş. s. 224. Eckhart'a göre *Loevenix* lakabı Leibniz'i sevmeyen Hannover papazı Heinemann'ın yakıştırmasıydı (bkz. a.g.e., s. 219).

134 Bu meseleler hakkında faydalı konuşmalarımızdan ötürü Robert M. Adams'a teşekkür ediyorum.

135 Bkz. Donald Rutherford, "Introduction: Leibniz and Religion", *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, 4 (2002), s. 523.

136 Leibniz'den Dük Johann Friedrich'e, 1678 (A I, 2, 111).

Kaynakça

Aşağıdaki bölümlerde, yalnızca bu kitap hazırlanırken başvurulan eserler sıralanmıştır. Leibniz'in yazılarının temel edisyonları, Leibniz'in müsveddelerine ilişkin yayımlanmış iki temel katalog ve sıkça alıntı yapılan diğer kaynaklar için kısaltmalar listesine bakınız.

I. Kaynaklar

i. Leibniz

Leibniz, G. W. *Codex Juris Gentium Diplomaticus.* Hannover: Literis et impensis Samuelis Ammonii, 1693.

Leibniz, G. W. *Oedipus Chymicus. Miscellanea Berolinensia.* Berlin: Sumptibus Johann. Christ. Papenii, 1710, s. 16-22.

Leibniz, G. W. *Historia inventionis Phosphori. Miscellanea Berolinensia.* Berlin: Sumptibus Johann. Christ. Papenii, 1710, s. 91-8.

Commercium epistolicum D. Johannis Collins et aliorum de analyst promota. Londra: Typis Pearsonianis, 1712 (Ocak 1673 Y.U.)

Leibniz, G. W. *Anti-Jacobite ou Faussetés de l'Avis aux Proprietaires Anglois Refuteés par des Réflexions impartiales.* N. pl., 1715.

Leibniz, G. W. *Collectanea Etymologica.* Ed. J. G. Eckhart. Hannover, 1717.

Feller, Joachim Friedrich, ed., *Otium Hanoveranum, sive, Miscellanea ex ore & schedis iliustris viri, piae memoriae, Godofr. Guilielmi Leibnitii.* Lipsiae: Impensis Joann. Christiani Martini, 1718.

Leibniz, G. W. *Tentamina Theodicaeae de Bonitate Dei, Libertate Hominis et Origine Mali.* Latine versa et Notationibus illustrata a M. D. L. Ab ipso auctore emendata et auctior. Frankfurt: Sumptibus Caroli Josephi Bencard, 1719.

Leibniz, G. W. *Epistolae ad diversos.* Ed. Chr. Kortholt. 4 cilt. Leipzig: B. C. Breitkopfius, 1734-42.

Gruber, J. D., ed. *Commercii Epistolici Leibnitiani, ad omne genus eruditionis comparati, per partes publicandi. Tomi prodromi pars altera.* Hannover ve Göttingen: Apud Io. Wilhelm. Schmidium, 1745.

Kapp, J. E., ed. *Sammlung einiger Vertrauten Briefe, welche zvischen ... Leibnitz und ... Herrn Daniel Ernst Jablonski, auch andern Gelehrten, Besonders liber die Vereinigung der Lutherischen und Reformirten Religion ... gewechselt warden sind.* Leipzig, 1745.

Leibniz, G. W. *Protogaea sive de prima facie telluris et antiquissimae historiae vestigiis in ipsis naturae monumentis dissertatio.* Ed. Ch. L. Scheldt. Göttingen, 1749. (Günümüzde yapılan baskı: Toulouse-Le Mirail, 1993; Giriş, Jean-Marie Barrande, s. i-xxxi.)

Raspe, R. E., ed. *Oeuvres philosophiques latines et franchises de feu Mr de Leibnitz.* Amsterdam and Leipzig: Schreuder, 1765.

Feder, J. G. H., ed. *Commercii Epistolici Leibnitiani Typis nondum vulgati Selecta specimena.* Hannover, 1805.

Rommel, Chr. von, ed. *Leibniz und Landgraf Ernst van Hessen-Rheinfels. Ein ungedruckter Briefwechsel iiber religiöse und politische Gegenstände.* Frankfurt am Main: J. Rütten, 1847.

Leibniz, G. W. *Lettres et opuscules inédits.* Ed. Louis Alexander Foucher de Careil. Paris, 1854. Yeniden basım, Hildesheim: Olm, 1975.

Foucher de Careil, Louis Alexander, ed. *Réfutation inédite de Spinoza par Leibniz.* Paris, 1854.

Roessler, E. F., ed. "Beitrage zur Staatsgeschichte Oesterreichs aus dem Leibnitzschen Nachlasse in Hannover." *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der Kais. Akademie der Wissenschaften zu Wien 20 (1856)*: 267-89.

Leibniz, G. W. *Nouvelles lettres et opuscules inédits.* Ed. Louis Alexander Foucher de Careil. Paris: Auguste Durand, 1857.

Gerhardt, C. I., ed. *Briefwechsel zwischen Leibniz und Christian Wolff.* Halle: H. W. Schmidt, 1860.

Foucher de Careil, Louis Alexander. *Leibniz, la philosophic juive et la Cabale.* Paris: Auguste Durand, 1861.

Klopp, O., ed. "Leibniz' Plan der Griindung einer Societät der Wissenschaften in Wien." *Archiv für österreichische Geschichte.* Cilt 40. Viyana, 1869, s. 157-255.

Guerrier, Woldemar. *Leibniz in seinen Beziehungen zu Russland und Peter dem Grossen.* St. Petersburg ve Leipzig, 1873.

Doebner, R., ed. "Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff und andere Leibniz betreffende Briefe und Attenstücke aus den Jahren 1705-1716." *Zeitschrift des historischen Vereins fir Niedersachsen* (1881): 205-380.

Bodemann, Eduard, ed. "Leibnizens Plan einer Societät der Wissenschaften in Sachsen." *Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde* 4 (1883): 177-214.

Doebner, R., ed. "Nachträge zu Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister von Bernstorff." *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen* (1884): 206-42.

Bodemann, Eduard, ed. "Leibnizens Entwürfe zu seinen Annalen von 1691 und 1692." *Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen* (1885): 1-58.

Mollat, Georg, ed. *Rechsphilosophisches aus Leibnizens Ungedruckten Schriften.* Leipzig: Verlag Robolski, 1885.

Bodemann, Eduard, ed. "Leibnizens Briefwechsel mit dem Herzoge Anton Ulrich von Braunschweig-Wolfenbüttel." *Zeitschrift des historischen Vereinsfir Niedersachsen* (1888): 73-244.

Bodemann, Eduard, ed. "Nachträge zu 'Leibnizens Briefwechsel mit dem Minister v. Bernstorff und andere Leibniz betr. Briefe.'" Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen (1890):131-68.

Kvačala, J. Neue *Beiträge zum Briefwechsel zwischen D. E. Jablonski und G. W. Leibniz. Acta et Commentationes Imp. Universitatis Jurievensis* 4 (1899): 11-192.

Bodemann, Eduard ve S. Dickstein, ed. "Korespondencya Kocha skiego i Leibniza." *Prace Matematyczno-fizyczne* 12 (1901): 226-73.

Doebner, R., ed. *Briefe der Kdnigin Sophie Charlotte von Preußen und der Kurfürstin Sophie von Hannover an hannoversche Diplomaten.* Leipzig, 1905 (Yayımlandığı yer: a. d. Preuss. Staatsarchiven. 79; yeni basım: Osnabrück, 1965).

Leibniz, G. W. Nachgelassene *Schriften physikalischen, mechanischen und technischen Inhalts.* Ed. Ernst Gerland. Leipzig: Teubner, 1906.

Child, J. M. *The Early Mathematical Manuscripts of Leibniz.* Chicago and Londra, 1920.

Schnath, G., ed. *Briefwechsel der Kurfürstin Sophie von Hannover mit dem Preußischen Königshause.* Berlin ve Leipzig, 1927.

Schrecker, Paul, ed. "G.-W. Leibniz. Lettres et fragments inédits." *Revue philosophique de la France et de l'etranger* 118 (1934): 5-134.

Leibniz, G. W. *Principes de la nature et de la grâce fondes en raison. Principes de la philosophie ou monadologie.* Ed. André Robinet. Paris: Presses Universitaires de France, 1954.

Leibniz, G. W. *Reise-Journal. 1687-1688.* Hildesheim: Olms, 1966.

Leibniz, G. W. *Discours de métaphysique et Monadologie.* Texte définitif avec indexation automatisée. Ed. Andre Robinet. Paris: Vrin, 1974.

Hartmann, Fritz, ve Matthias Krüger, ed. "*Directiones ad rem Medicam pertinentes.* Ein Manuskript G. W. Leibnizens aus den Jahren 1671/72 über die Medizin." *Studio Leibnitiana* 8, no. 1 (1976): 40-68.

Leibniz, G. W. *Novissima Sinica.* [Hannover] 1697 (2. baskı. [Hannover] 1699). Günümüzdeki baskı: *Das neueste von China. Novissima Sinica.* Ed. Heinz-Günther Nesselrath ve Hermann Reinbothe. Köln: Deutsche China-Gesellschaft, 1979.

Leibniz, G. W. *Generales inquisitiones de analysi notionum et veritatum.* [Latince ve Almanca] Ed., çev. ve yorum, Franz Schupp. Hamburg: Meiner, 1982.

Leibniz, G. W. *Specimen Dynamicum.* Latince ve Almanca. Ed. ve çev. Hans Günter Dosch, Glenn W. Most, and Enno Rudolph. Hamburg: Meiner, 1982.

Widmaier, Rita, ed. *Leibniz korrespondiert mit China. Der Briefwechsel mit den Jesuit-enmissionaren (1689-1714).* Frankfurt am Main: Klostermann, 1990.

Leibniz, G. W. De l'horizon de la doctrine humaine. Ἀποκατάστασις πάντων *(La Restitution Universelle).* Ed. Michel Fichant. Paris: Vrin, 1991.

Leibniz, G. W. *Phoranomus seu de potentia et legibus naturae: Rome, Juillet 1689.* Prés. par André Robinet. Physis (Floransa) 28, no. 2/3 (1991): 429-541 ve 797-885. [*Phoranomus*'tan alıntıları yayımlayan: C. I. Gerhardt, *Archiv für Geschichte der Philosophie* 1 (1888): 575-81.]

Fichant, Michel, ed. *G. W. Leibniz. La réforme de la dynamique. De Corporum concursu (1678), et autres texts inédits.* Paris: Vrin, 1994.

Leibniz, G. W. *Die Grundlagen des logischen Kalküls.* [Latince ve Almanca] Ed., çev. ve yorum: Franz Schupp. Hamburg: Meiner, 2000.

Leibniz, G. W. *Discours sur la Theologie naturelle des Chinois.* Ed. Wenchao Li and Hans Poser. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 2002.

Leibniz, G. W. *Schriften und Briefe zur Geschichte.* Ed., giriş yazısı ve yorum: Malte-Ludolf Babin ve Gerd van den Heuvel. Hannover: Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2004.

Leibniz, G. W. *Essais scientifiques et philosophiques.* Les articles publiés dans les jour-naux savants recueillis par Antonio Lamarra et Roberto Palaia. Préface de Heinrich Schepers. 3 cilt. Hildesheim: Olms, 2005.

ii. Leibniz'in Yazılarının Çevirileri

Çok sıkça alıntı yapılan çeviriler kısaltmalar listesindedir. Listede yer almayan çevirilerse, kendi çevirilerimdir.

The Leibniz-Clarke Correspondence. Ed., giriş yazısı ve notlar: H. G. Alexander. Manchester: Manchester University Press, 1956.

Leibniz, G. W. *Logical papers.* Çev. G. H. R. Parkinson. Oxford: Clarendon Press, 1966.

Leibniz, G. W. *Philosophical Writings.* Ed. G. H. R. Parkinson. Çev. Mary Morris ve G. H. R. Parkinson. Londra: J M Dent & Sons, 1973.

Leibniz, G. W. *The Political Writings of Leibniz.* Çev., ed. ve giriş yazısı: Patrick Riley. 2. baskı. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.

Leibniz, G. W. *Confessio Philosophi e altri scritti.* Ed. Francesco Piro. Napoli: Cronopio, 1992.
Leibniz, G. W. *De Summa Rerum. Metaphysical Papers,* 1675-1676. Çev., giriş yazısı ve notlar: G. H. R. Parkinson. New Haven and Londra: Yale University Press, 1992.
Leibniz, G. W. *Writings on China.* Ed. Daniel J. Cook and Henry Rosemont, Jr. Chicago and La Salle, IL: Open Court, 1994.
Leibniz, G. W. *Scritti filosofici.* Ed. ve çev. Massimo Mugnai and Enrico Pasini. 3 cilt. Turin: Utet, 2000.
Leibniz, G. W. *The Labyrinth of the Continuum: Writings an the Continuum Problem,* 1672-1686. Çev., ed. ve giriş yazısı: Richard Arthur. New Haven and Londra: Yale University Press, 2001.
Leibniz, G. W. *Confessio Philosophi: Papers Concerning the Problem of Evil,* 1671-1678. Çev., ed., giriş yazısı: Robert C. Sleigh, Jr. Ek katkılar: Brandon Look ve James Stam. New Haven and Londra: Yale University Press, 2005.
The Leibniz-Des Bosses Correspondence. Çev., ed., giriş yazısı: Brandon C. Look ve Donald Rutherford. New Haven and Londra: Yale University Press, 2007.

iii. Diğer Yazarlar

Alsted, Johann Heinrich. *Panacea philosophica.* Herborn, 1610.
Alsted, Johann Heinrich. *Encyclopaedia septem tomis distincta.* 7 kitap, 2 cilt. Herbom, 1630.
Althusius, Johannes. *Dicaeologicae libri tres, totum et universum jus ... methodicé complectentes.* Herbom, 1617, 1618; Frankfurt am Main, 1649.
Arnauld, Antoine ve Pierre Nicole. *Logique, on l'art de penser.* Paris, 1662.
Arnauld, Antoine. *Lettres de Monsieur Amauld, Docteur de Sorbonne, au R. P. Malebranche, Prêtre de l'Oratoire.* N. pl., 1685.
Bacon, Francis. *Instauratio magna.* Londra: Apud Joannem Billium, 1620.
Bacon, Francis. *De dignitate et augmentis scientiarum.* Londra: I. Haviland, 1623.
Baillet, Adrien. *La vie de Monsieur Descartes.* 2 cilt. Paris: Horthemels, 1691. Yeniden basım, Geneva, 1970.
Bayle, Pierre. *Dictionnaire historique et critique.* Rotterdam: Reinier Leers, 1697; 2. baskı. 3 cilt. Rotterdam: Reinier Leers, 1702.
Bayle, Pierre. "Memoire communiqué par Mr. Bayle." *Histoire des ouvrages des savans* (Ağustos 1704): 369-96.
Becher, Johann Joachim. *Character, pro notitia linguarum universali. Inventum steganographicum hactenus inauditum.* Frankfurt, 1661.
Becher, Johann Joachim. *Appendix practica, uber Semen Methodum Didacticam.* Münih, 1669.
Becher, Johann Joachim. *Närrische Weisheit und wise Narrheit.* Frankfurt am Main: Johann Peter Zubrods, 1682.
Beck, Cave. *The Universal Character, By Which All the Nations in the World May Understand One Anothers Conceptions.* Londra, 1657.
Berkeley, George. *A Treatise Concerning the Principles of Human Knowledge.* Dublin: Jeremy Pepyat için basımı yapan: Aaron Rhames, 1710.
Birch, Thomas. *The History of the Royal Society of London.* 4 cilt. Londra: A. Millar, 1756-7.
Bisterfeld, Johann Heinrich. *Elementorum logicorum libri tres [...]. Accedit, ejusdem authoris, phosphorus catholicus, seu artis meditandi epitome. Cui subjunctum est, consilium de studiis feliciter instituendis.* Lugduni Batavorum: Ex Officina Henrici Verbiest., 1657.
Bisterfeld, Johann Heinrich. *Philosophiae primae seminarium.* Lugduni Batavorum: Apud Danielem et Abrahamum Gaasbeck, 1657.

Bodemann, Eduard, ed. *Aus den Briefen der Elisabeth Charlotte van Orléans an Kurfürstin Sophie.* 2 cilt. Hannover, 1891.

Bodemann, Eduard, ed. *Briefe der Herzogin Elisabeth Charlotte van Orléans an ihre frühere Hofmeisterin A. K. v. Harling, geb. v. Uffeln, und deren Gemahl, Geh. Rath Fr. v. Harling zu Hannover.* Hannover and Leipzig: Hahn, 1895.

Boyle, Robert. *The Origine of Formes and Qualities (According to the Corpuscular Philosophy).* Oxford: R. Davis için basımı yapan: H. Hall ..., 1666.

Boyle, Robert. *Some Motives and Incentives to the Love of God.* 5. baskı. Londra: H. Herringman için basılmış, 1670.

Boyle, Robert. *The Excellency of Theology, Compar'd with Natural Philosophy.* Londra: Henry Herringman için basımı yapan: T. N., 1674.

Boyle, Robert. *Some Considerations about the Reconcileableness of Reason and Religion.* Londra: H. Herringman için basımı yapan: T. N., 1675.

Boyle, Robert. *Some Physico-Theological Considerations about the Possibility of the Resurrection.* Londra: Henry Herringman için basımı yapan: T. N, 1675.

Bossuet, Jacques-Bénigne. *Exposition de la doctrine de l'Eglise catholique sur les matières de controverse.* Paris: Chez Sebastien Mabre-Cramoisy, 1671.

Bossuet, Jacques-Bénigne. *De scripto qui titulus: Cogitationes privatae. ... Episcopi Meldensis sententia. Oeuvres complètes.* Ed. F. Lachat. 31 cilt. Paris, 1862-79, cilt. 17, s. 458-99.

Bossuet, Jacques-Benigne. *Oeuvres complètes.* Ed. F. Lachat. 31 cilt. Paris, 1862-79.

Bossuet, Jacques-Benigne. *Correspondance.* Ed. C. Urbain ve E. Levesque. Yeni basım. 15 cilt. Paris: Hachette, 1909-25.

Bouvet, Joachim. *Portrait historique de l'Empereur de la Chine.* Paris: Michallet, 1697.

Bruno, Giordano. *De monade numero et igura liber consequens quinque de minima magno et mensura.* Frankfurt: Apud loan. Wechelum & Petrum Fischerum consortes, 1591.

Burnet, Gilbert. *Exposition of the Thirty-Nine Articles of the Church of England.* Londra: R. Roberts, 1699.

Burnet, Thomas. *Telluris theoria sacra.* Londra: Kettilby, 1681. İngilizce çevirisi: *The Theory of the Earth.* 2 cilt. Londra: Kettilby, 1684-90. 1689-91 İngilizce versiyonunun günümüzdeki baskısı: *The Sacred Theory of the Earth.* Giriş yazısı: Basil Willey. Londra: Centaur Press, 1965.

Cavalieri, *Bonaventura. Geometria indivisibilibus continuorum nova quadam ratione pro-mota.* Bononiae: ex typographia de Ducijs, 1653.

Cheyne, George. *Fluxionum methodus inversa.* Londra: Typis J. Matthews, 1703.

Clauberg, Johannes. *Logica vetus et nova quadripartita.* Amstelodami: Apud Ludovicum Elzevirium, 1654.

Comenius, J. A. *Januae linguarum reseratae aureae vestibulum, quo primus ad latinam ed. tiruneulis paratur: cum versione interlineari Cermanica.* Leipzig, 1639.

Comenius, J. A. *Via Lucis.* 1641. *Johannis Amos Comenii Opera omnia.* Cilt 14. Prag: Academia, 1974.

Comenius, J. A. *Unum necessarium.* 1668. *Johannis Amos Comenii Opera omnia.* Cilt 18. Prague: Academia, 1974.

Conring, Hermann. *De antiquissimo statu Helmestadii et vicinae conjecturae.* Helmstedt, 1665.

Conway, Anne. *Principia philosophiae antiquissimae et recentissimae de Deo, Christo et creatura.* Amstelodami, 1690.

Cordemoy, Geraud de. *Copie d'une lettre ecrite à un sçavant religieux de la Compagnie de Jesus* [Gabriel Cossart]. [Paris: T. Girard, 1669.]

Cudworth, Ralph. *The True Intellectual System of the Universe.* Londra: Richard Royston için basılmıştır, 1678.

Dalgarno, George. *Ars signorum, vulgo character universalis et lingua philosophies.* Londra, 1661.

Dalgarno, George. *George Dalgarno on universal language: The art of signs (1661), The deaf and dumb man's tutor (1680), and the unpublished papers.* Ed., çev., giriş yazısı ve yorum: David Cram ve Jaap Maat. Oxford ve New York: Oxford University Press, 2001.

Descartes, Réné. *Principia philosophiae* (*Felsefenin İlkeleri*, 1943). Amsterdam: Elzevir, 1644.

Descartes, Réné. *Geometria.* Ed. Frans van Schooten. Leiden: Joannes Maire, 1649 (2. baskı. Amsterdam: Elzevir, 1659-61).

Descartes, Réné. Opera philosophica. Editio Secunda ab Auctore recognita. Amsterdam, 1650.

Descartes, Réné. *Oeuvres.* Ed. C. Adam ve P. Tannery. Paris: Vrin, 1964-76.

Epictetus. *Enchiridion.* Leiden and Antwerp, 1670.

Fatio de Duillier, Nicolas. *Lineae brevissimi descensus investigatio geometrica duplex. Cui addita est investigatio geometrica solidi rotundi, in quod minima fiat resistentia.* Londra, 1699. Ayrıca *Commercium Epistolicum*'da da yayımlanmıştır.

Fatouville, Nolant de. *Arlequin empereur dans la lune.* Troyes: Gamier, s. d.

Fontenelle, Bernard Ie Bovier de. "Éloge de M. Leibnitz." *Histoire de l'Académie Royale des sciences. Année 1716.* Paris: Impr. Royale, 1718, s. 94-128.

Foucher, Simon. *Critique de la recherche de la vérité.* Paris, 1675.

Foucher, Simon. *Réponse pour la critique a la préface du second volume de la recherche de la vérité.* Paris, 1676.

Freke, William. *A Dialogue by Way of Question and Answer, Concerning the Deity. All the Responses Being Taken Verbatim out of the Scriptures. — A Brief, but Clear Confutation of the Doctrine of the Trinity.* Londra, 1693.

Galilei, Galileo. *Discorsi e dimostrazioni matematiche intorno a due nuove scienze.* Leiden, 1638. *Opere ... in questa nuova editione ... accresciute.* 2 cilt. Bologna, 1656.

Galilei, Galileo. *Opere.* Edizione Nazionale. 20 cilt. Floransa, 1890-1909. Yeni basım, Floransa, 1964-6.

Guericke, Otto von. *Experimenta nova (ut vocantur) Magdeburgica de vacua spatio.* Amstelodami, 1672.

Hessen-Rheinfels, Ernst von. *Derso warhaffte als gantz, auffrichtig- und discret-gesinnte Catholischer.* N. pl., 1666.

Hobbes, Thomas. *Elementorum philosophiae sectio tertia de cive.* Paris, 1642.

Hobbes, Thomas. *Elementorum philosophiae sectio prima de corpore.* Londra, 1655.

Hobbes, Thomas. *The Questions Concerning Liberty, Necessity, and Chance: Clearly Stated and Debated between Dr. Bramhall, Bishop of Derry, and Thomas Hobbes of Malmesbury.* Londra: Andrew Crook için basılmıştır, 1656.

Hobbes, Thomas. *Elementorum philosophiae sectio secunda de homine.* Londra, 1658.

Hobbes, Thomas. *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury.* Ed. by William Molesworth. n cilt. Londra, 1839-45.

Hobbes, Thomas. *The Correspondence.* Ed. Noel Malcolm. 2 cilt. Oxford: Clarendon Press, 1994.

Hutter, Leonhard. *Compendium locorum theologicorum ex scripturis sacris et libra concordiae collectum.* Wittebergae: Helwig, 1610.

Huygens, Christiaan. "Extrait d'une lettre de M. Hugens *à* l'Auteur du Journal." *Journal des Sçavans* (18 Mart 1669): 22-4.

Huygens, Christiaan. "A Summary Account of the Laws of Motion, communicated by Mr. Christian Hugens in a Letter to the R. Society, and since printed in French in the Journal des Scavans of March 18, 1669. St. n." *Philosophical Transactions* 46 (12 Nisan 1669) (E.U.): 925-8.

Huygens, Christiaan. *Horologium oscillatorium.* Paris, 1673.

Huygens, Christiaan. *Oeuvres completes.* 22 cilt. The Hague, 1888-1950.

Jablonski, Daniel Ernst. *Kurtze Vorstellung der Einigkeit und des Unterscheides, im Glauben beyder Evangelischen so genandten Lutherischen und Reformirten Kirchen. Labora diligenter.* Ed. Martin Fontius, Hartmut Rudolph ve Gary Smith. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 128-64.

Jaquelot, Isaac. *Conformité de la foi avec la raison, ou defence de la religion.* Amsterdam, 1705. (Jaquelot'nun *Système abregé de l'âme et de la liberté*'si dahil.)

Jaquelot, Isaac. *Traité de la vérité et de l'inspiration des livres du Vieux et du Nouveau Testament.* Rotterdam: Aux dépens de Gaspard Fritsch, 1715.

Jungius, Joachim. *Logica Hamburgensis, hoc est, Institutiones logicae in usum schol*[ae] *Hamburg*[ensis] *conscriptae, & sex libris comprehensae.* Hamburg: B. Offerman, 1638.

Keckermann, Bartholomäus. *Opera omnia.* 2 cilt. Cenevre, 1614.

Keill, John. "Epistola ... de Legibus Virium Centripetarum." *Philosophical Transactions* 26 (1708): 174-87.

Ker of Kersland, John. *Memoirs... Containing His Secret Transactions and Negotiations in Scotland, England, the Courts of Vienna, Hanover, and Other Foreign Parts.* [Kısım I]. Londra, 1726. (Fransızca versiyonu aynı yıl Rotterdam'da çıkmıştır.)

Kielmanseff, Erich Graf von, ed. *Briefe des Herzogs Ernst August* [1674-1728] *zu Braunschweig-Lüneburg an Johann Franz Diedrich von Wendt aus den Jahren 1703 bis 1726.* Hannover ve Leipzig, 1902.

King, William. *De Origine Mali.* Londra, 1702.

Kircher, Athanasius. *Polygrapbia nova et universalis ex combinatoria arte detecta.* Rome, 1663.

Kircher, Athanasius. *Ars magna sciendi sive Combinatoria.* 2 cilt. Amsterdam, 1699.

La Croze, Mathurin Veyssières de. *Dissertations historiques sur divers sujets.* Rotterdam: Reinier Leers, 1707.

Lamy, François. *De la connoissance de soi-même.* 1. baskı. Paris, 1694-8. 2. baskı. Paris, 1669/1701.

Le Clerc, Jean. *Epistolario.* Ed. Maria Grazia ve Mario Sina. 4 cilt. Floransa: Olschki, 1987-97.

L'Hôpital, Guillaume François Antoine de. *Analyse des infiniment petits, pour l'intelligence des lignes courbes.* Paris: de l'Imprimerie royale, 1696.

Locke, John. *An Essay Concerning Humane Understanding: in Four Books.* Londra: Th. Basset için basılmıştır, 1690; 2. baskı. Londra: Awnsham ve J. Churchill için basılmıştır, 1694; eleştirel baskı ed. P. H. Nidditch, *The Clarendon Edition of the Works of John Locke.* Oxford: Clarendon Press, 1975.

Locke, John. *A Letter to the Right Reverend Edward Lord Bishop of Worcester, Concerning Some Passages Relating to Mr. Locke's "Essay of Humane Understanding": In a Late Discourse of His Lordship, in Vindication of the Trinity.* Londra: A. ve J. Churchill için basılmıştır, 1697.

Locke, John. *Reply to the Right Reverend the Lord Bishop of Worcester's Answer to His "Letter Concerning Some Passages Relating to Mr. Locke's Essay of Humane Understanding": In a Late Discourse of His Lordship, in Vindication of the Trinity.* Londra: A. ve J. Churchill için basılmıştır, 1697.

Locke, John. *Reply to the Right Reverend the Lord Bishop of Worcester's Answer to His Second Letter.* Londra: A. ve J. Churchill için basılmıştır, 1699.

Locke, John. *Essai philosophique concernant l'entendement humain.* 4. baskıdan çev. ve ed. Pierre Coste. Amsterdam: Schelte, 1700.

Locke, John. *The Correspondence.* Ed. E. S. de Beer. 8 cilt. Oxford: Clarendon Press, 1976-89.

Longobardi, Nicolas. *Traité sur quelques points de la religion des Chinois. Anciens traitez de divers auteurs sur les ceremonies de la Chine.* Paris, 1701.

Lull, Ramon. *Ars magna generalis ultima.* Venice, 1480.

Lull, Ramon. *Opera.* Strasbourg, 1598.

Luther, Martin. *De servo arbitrio.* (1525) *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe.* Weimar, 1883 sonrası, cilt 18, s. 600-787.

Luther, Martin. *Der kleine Catechismus für die gemeine Pfarherr und Prediger.* Leipzig: Hartung, 1860. (1. baskıdan tıpkıbasım. Erfurt, 1529.)

Lütke, Franz Julius. *Christliche unmaßgebliche Gedancken über die Vereinigung Der beyden Protestirenden Kirchen.* Franz Julius Lütke, *Unvorgreiffliche doch Wolgemeinte Gedancken von Vereinigung der Christlichen Religionen.* N. pl., 1703, s. 38-49.

Malebranche, Nicolas. *Conversations chrétiennes dans lesquelles on justifie la vérité de la religion et de la morale de Jésus-Christ.* Mons: G. Migeot, 1677. (Nouvelle édition corrigée et augmentée, Brüksel: impr. de J. Fricx, 1677.)

Malebranche, Nicolas. *De la recherche de la vérité.* Quatriéme edition reveuë et augmentée. Paris, 1678-9.

Malebranche, Nicolas. *Traité de la nature et de la grace.* Rotterdam, 1684.

Malebranche, Nicolas. *Trois lettres de l'auteur de la Recherche de la vérité, touchant la défense de Mr. Arnauld contre la réponse au livre des vrayes et fausses idées.* Rotterdam, 1685.

Malebranche, Nicolas. *Entretien d'un philosophe chrétien et d'un philosophe Chinois.* Paris, 1708.

Mariotte, Edme. *Essay de logique contenant les principes des sciences.* Paris, 1678.

Matthaeus, Anton. *Collegia juris.* Franekerae, 1647.

Mengoli, Pietro. *Novae quadraturae arithmeticae.* Bologna, 1650.

Meyer, Lodewijk. *Philosophia s. scripturae interpres; Exercitatio paradoxa, in qua, veram philosophiam infallibilem s. literas interpretandi normam esse, apodictice demonstratur, & discrepantes ad hac sententiae expenduntur, ac refelluntur.* Eleutheropoli [Amsterdam], 1666.

Molanus, Gerhard Wolter. *Cogitationes privatae de methodo reunionis Ecclesiae protestantium cum Ecclesia Romano-Catholica.* (1691) Jacques-Benigne Bossuet, *Oeuvres complétes.* Ed. F. Lachat. 31 cilt. Paris, 1862-79, cilt 17, Paris, 1864, s. 294-431.

Molanus, Gerhard Wolter ve Hermann Barckhausen. *Methodus reducendae unionis ecclesiasticae inter Romanenses et Protestantes.* (1683) R. A. Nolte, *Commercium litterarium clarorum virorum.* Brunsvigae: Renger, 1737-8, s. 327 sonrası.

More, Henry. *Enchiridion ethicum.* Londra, 1668.

Newton, Isaac. *Philosophise naturalis principia mathematica.* Londra: Jussu Societatis Regiae ac Typis Josephi Streater, 1687.

Newton, Isaac. *Opticks: or, A treatise of the reflexions, refractions, inflexions and colours of light. Also two treatises of the species and magnitude of curvilinear figures.* Londra: Sam. Smith için basılmıştır, 1704. (*De quadratura curvarum* ve *Enumeratio linearum tertii ordinis* dahil.)

Newton, Isaac. *Optice: sive De reflexionibus, refractionibus, inflexionibus & coloribus lucis libri tres.* Latine reddidit Samuel Clarke. Londra: impensis Sam. Smith & Benj. Walford, 1706.

Newton, Isaac. "An Account of the Book entituled Commercium Epistolicum Collinii et aliorum." *Philosophical Transactions* 29, no. 342 (1715): 173-224.

Newton, Isaac. *The Correspondence of Isaac Newton.* 7 cilt. Cambridge: Cambridge University Press, 1959-77.

Nolte, R. A. *Mathematischer Beweis der Erschaffung und Ordnung der Welt in einem Medallion.* Leipzig: Langenheim, 1734.

Nye, Stephen. *Considerations on the Explications of the Doctrine of the Trinity, by Dr. Wallis, Dr. Sherlock, Dr. S-th, Dr. Cudworth, and Mr. Hooker.* Londra, 1693.

Oldenburg, Heinrich. *The Correspondence of Henry Oldenburg.* Ed. A. Rupert Hall ve M. Boas Hall. 13 cilt. Madison: University of Wisconsin Press ve Londra: Taylor ve Francis, 1965-86.

Pascal, Blaise. *Lettres de A. Dettonville.* Paris, 1659.

Pellisson-Fontanier, Paul. *Réflexions sur les differends de la religion.* Paris: Chez Gabriel Martin, 1686.

Pellisson-Fontanier, Paul. *Réflexions sur les differens de la religion. Quatrième partie. Ou réponse aux objections envoyées d'Allemagne, sur l'unité de l'Eglise, et sur la question, si elle peut tolérer les sectes.* Paris: chez la Veuve de Gabriel Martin, 1691.

Pellisson-Fontanier, Paul. *De la tolerance des religions, lettres de M. de Leibniz et réponses de M. Pellisson, Ou quatrieme partie des Réflexions sur les differends de la religion.* Paris: Jean Anisson, 1692.

Petersen, Johann Wilhelm. *Uranias qua opera Dei magna omnibus retro seculis et oeconomiis transactis usque ad apocatastasin seculorum omnium ... carmine heroico celebrantur.* Frankfurt ve Lipsiae: sumptu Novi Bibliopolii, 1720.

Pfaff, Christopher Matthäus. "Fragmentum Epistolae a Cel. D. Christoph. Matthaeo Pfaffio." *Acta Eruditorum* (March 1728): 125-7.

Pufendorf, Samuel (takma adıyla: Severinus de Monzambano). *De statu imperii germanici.* Cenevre, 1667.

Pufendorf, Samuel. *Disquisitio de republica irregulari ad Severini Monzambano Cap. IV de forma imperii Germanici.* N. pl., 1669.

Pufendorf, Samuel. *De jure naturae et gentium.* Lund, 1672.

Pufendorf, Samuel. *De officio hominis et civis juxta legem naturalem.* Lund, 1673.

Rays, John. *Miscellaneous discourses, concerning the dissolution and changes of the world.* Londra, 1692.

Rohault, Jacques. *Physica.* Latinè reddidit, & annotatiunculis quibusdam illustravit S. Clarke. Londra: Impensis Jacobi Knapton, 1697.

Rojas y Spinola, Cristobal de. *Regulae circa christianorum omnium ecclesiasticam reunionem* (1682/1683). J. C. Lunig, *Publicorum negotiorum sylloge.* Frankfurt ve Leipzig, 1694, s. 1092-1124.

Ronsard, P. *Le tombeau du feu Roy Tres-Chrestien Charles IX.* Paris, 1574.

Rosenroth, Christian Knorr von. *Kabbala denudata, seu doctrina Hebraeorum transcendentalis et metaphysica atque theologica.* Sulzbaci: Typis Abrahami Lichtenthaleri, 1677.

Rosenroth, Christian Knorr von. *Kabbalae Denudatae tomus secundus: Idest Liber Sohar Restitutus ... cut adjecta Adumbratio Cabbalae Christianae ad captum Judaeorum.* Frankfurt: Sumptibus Joannis Davidis Zunneri, 1684.

Saint-Vincent, Grégoire de. *Opus geometricum quadraturae circuli et sectionum coni.* Antwerp, 1647.

Santa Maria, Antonio Caballero de. *Traité sur quelques points importans de la mission de la Chine. In Anciens traitez de divers auteurs sur les ceremonies de la Chine.* Paris, 1701.

Scherzer, Johann Adam. *Collegium anti-socinianum.* Leipzig: F. Lanckisius, 1672.

Scherzer, Johann Adam. *Heptas Calholica, seu de Catholico, quatenus fidei et ecclesiae tribuitur, VII. dissertationes academicae.* Lepzig: Typis Christiani Gotzi, 1683.

Scherzer, Johann Adam. *Anti-Bellarminus.* Leipzig, 1703.

Scherzer, Johann Adam. *Collegium anti-Calvinianum.* Leipzig: Zschau, 1704.

Schulenburg, J. Chr. *Unvorgreiflicher Vorschlag zur Vereinigung d. Fest-Zeit.* Frankfurt ve Leipzig, 1724.

Schwenter, Daniel ve Georg Philipp Harsdörffer. *Deliciae physico-mathematicae'.* Cilt 1 (Schwenter). Nuremberg, 1636. Cilt. 2-3 (Harsdorffer). Nuremberg, 1651-3.

Spener, Philipp Jakob. *Consilia et judicia theologica latina.* Frankfurt ve Moenum: Zunner & Jungius, 1709.

Spinoza, Baruch. *Opera posthuma.* [Amsterdam], 1677.

Spinoza, Baruch. *Opera.* Ed. Carl Gebhardt. 4 cilt. Heidelberg: Carl Winters Universitäsbuchhandlung, 1925.

Spinoza, Baruch. *Tractatus Theologico-Politicus.* (1670) C. Gebhardt, ed. *Spinoza Opera.* Cilt 3. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1925.

Spinoza, Baruch. *The Correspondence.* Çev. ve ed. A. Wolf. Londra: George Alien ve Unwin, 1928.

Spizelius, Theophilus [Spitzel, Gottlieb]. *De atheismo eradicando ad virum praeclarissimum Dn. Antonium Reiserum Augustanum etc. Epistola.* Augustae Vindelic.: apud G. Goebelium, 1669.

Stahl, Daniel. *Compendium metaphysicae in XXIV tabellas redactum.* Jena, 1655.

Stensen, Niels. *De solido intra solidum naturaliter contento.* Floransa, 1669.

Stillingfleet, Edward. *A Discourse in Vindication of the Doctrine of the Trinity.* Londra: H. J. tarafından Henry Mortlock için basılmıştır, 1697.

Stillingfleet, Edward. *The Bishop of Worcester's Answer to Mr. Locke's Letter.* Londra: H. J. tarafından Henry Mortlock için basılmıştır, 1697.

Stillingfleet, Edward. *The Bishop of Worcester's Answer to Mr. Locke's Second Letter.* Londra: H. J. tarafından Henry Mortlock için basılmıştır, 1698.

Sturm, Johannes. *Academicae Epistolae.* Strasbourg: Rihel, 1569.

Sturm, Johann Christoph. *Idolum naturae similiumque nominum vanorum ex hominum christianorum animis deturbandi conatus philosophicus.* Altdorf: Heinrich Mayer, 1692. (University Dissertation: Praes. Sturm; Resp. Leonhard Christoph Riederer.)

Sully, Henry. *Regle artificielle du Terns.* Vienna: André Heyinger, 1714.

Thomasius, Jakob. *Philosophia practica.* Leipzig, 1661.

Thomasius, Jakob. *De sectarum conciliationibus. Praemissa disputationi, habitae Anno 1668. d. 20. Junii. De quaestione: an Deus sit materia prima? Resp. Joh. Friderico Hekelio, Gerano.* Jakob Thomasius, *Praefationes sub auspicia disputationum suarum in Academiâ Lipsiensi, recitatae, argumenti varii.* New York: Apud Johann. Fuhrmannum & Matthaeum Ritterum, 1681.

Thomasius, Jakob. *Adversus philosophos novantiquos.* Jakob Thomasius, *Dissertationes LXIII: Varii argument! magnam partem ad historiam philosophicam & ecclesiasticam pertinentes.* Halae Magdeburgicae: Impensis J. F. Zeitleri, 1693.

Toland, John. *Christianity Not Mysterious: Or, a Treatise Shewing, That There Is Nothing in the Gospel Contrary to Reason, Nor above It: And That No Christian Doctrine Can Be Properly Call'd a Mystery.* Londra, 1696.

Toland, John. *Anglia Libera: Or the Limitation and Succession of the Crown of England Explain'd and Asserted.* Londra: Bernard Lintott için basılmıştır, 1701.

Toland, John. "Remarques critiques sur Ie système de Monsr. Leibnitz de l'harmonie préetablie." *Histoire Critique de la République des Lettres* 11 (1716): 115-33. *The Leibniz Review* 10 (2000): 114-33. Çev. Richard Francks ve R. S. Woolhouse (a.g.e.., s. 103-11).

Tournemine, René-Joseph. "Conjectures sur l'union de l'ame et du corps." *Mémoires pour l'Histoire des Sciences et des Beaux Arts* 7 (1704); 231-7.

Turmair, Johannes [Aventin]. *Annalium Boiorum lib. VIII.* Basel, 1580.

Turnbull, H. W., ed. *James Gregory Tercentenary Memorial Volume.* Londra: G. Bell & Sons, 1939.

Uffenbach, Zacharias Konrad von. *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland, und England.* Kısım 1. Ulm ve Memmingen, 1753.

Walenburch, Adrian ve Peter van. *Tractatus generates de controversiis fidei.* Coloniae Agrippinae: Apud loannem Wilhelmum Friessem juniorem, 1670.

Walenburch, Adrian ve Peter van. *Tractatus speciales, de controversiis fidei.* Coloniae Agrippinae: Apud loannem Wilhelmum Friessem juniorem, 1670.

Wallis, John. *Arithmetica infinitorum.* Oxford, 1656.

Wallis, John. "Dr Wallis's opinion concerning the Hypothesis Physica Nova of Dr. Leibnitius, promised in Numb. 73. and here inserted in the same tongue, wherein it was written to the Publisher, April. 7. 1671." *Philosophical Transactions* 74 (14 August 1671) (E.U.): 2227-31.

Wallis, John. *Opera mathematica.* Cilt. I, II, III. Oxford, 1695, 1693, 1699.
Whiston, William. *New Theory of the Earth.* Londra, 1696.
Wideburg, J. B. [Praes.] *Diss. math. De praestantia arithmeticae binariae.* Jena, 1718.
Winckler, Johann Joseph. *Arcanum Regium.* Frankfurt, 1703.
Wilkins, John. *Essay towards a Real Character and a Philosophical Language.* Londra, 1668.
Winckler, J. D., ed. *Anecdota historico-ecclesiastica novantiqua.* Braunschweig: Ludolph Schröders Erben, 1757.
Wolff, Christian. *Vernünftige Gedanken: Von den Kräften des menschlichen Verstandes und ihrem richtigen Gebrauch in der Erkenntnis der Wahrheit* [Alman Mantığı]. Halle, 1712. Christian Wolff, *Gesammelte Werke. 1. Abt., Deutsche Schriften.* Cilt 1. Hildesheim: Olms, 1965.
Woodward, John. *Essay towards a Natural History of the Earth.* Londra, 1695.

II. Başlıca Leibniz Biyografileri

Aiton, E. J. *Leibniz: A Biography.* Bristol ve Boston: Adam Hilger, 1985.
Eckhart, Johann Georg. *Lebensbeschreibung des Freyherrn von Leibnitz.* In *Journal zur Kunstgeschichte und zur allgemeinen Literatur.* Ed. Chr. G. von Murr. Nurnberg 7 (1779): 123-321. (Tıpkıbasımının bulunduğu yer: Eberhard. J. A., ve J. G. Eckhart. *Leibniz-Biographien.* Hildesheim: Olms, 2003.)
Guhrauer, Gottschalk Eduard. *Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibnitz. Erne Biographic.* 2 cilt. Breslau: Hirt, 1842. Genişletilmiş 2. baskı. Breslau: Hirt, 1846. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.
Hirsch, Eike Christian. *Der berühmte Herr Leibniz: Erne Biographie.* Münih: Beck, 2000.
Hochstetter, Erich. "Zu Leibniz' Gedächtnis. Eine Einleitung." *Leibniz. Zu seinem 300. Geburtstage 1646-1946.* Ed. Erich Hochstetter. Bölümler 1-8. Berlin: W. de Gruyter, 1946-52. böl. 3, 1948, s. 82.
Mackie, J. M. *Life of Godfrey William von Leibnitz on the basis of the German work of Dr. G. E. Guhrauer.* Boston (Mass): Gould, Kendell ve Lincoln, 1845.
Müller, Kurt. "Gottfried Wilhelm Leibniz. Sein Leben und Wirken." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag fur Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 1-64.
Muller, Kurt, ve Gisela Kronen. *Leben und Werk von Gottfried Wilhelm Leibniz. Eine Chronik.* Frankfurt am Main: Klostermann, 1969.
Schepers, Heinrich. "Leibniz." *Neue Deutsche Biographie.* Berlin: Duncker ve Humblot, 1985, Cilt 14, s. 121-31.

III. Başlıca Leibniz Kaynakçaları

Bibliographie des oeuvres de Leibniz. Ed. Émile Ravier. Paris: F. Alcan, 1937. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1966.
Schrecker, Paul. "Une bibliographie de Leibniz." *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 126 (1938): 324-46.
Leibniz-Bibliographie. Die Literatur liber Leibniz bis 1980. Ed. Albert Heinekamp. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1984.
Leibniz-Bibliographie. Die Literatur über Leibniz 19981-1990. Ed. Albert Heinekamp. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann, 1996.
Leibniz-Bibliographie, http: //www. leibniz-bibliographie.de.

IV. İkincil Liteatür

Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft. 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978.

Adams, Robert Merrihew. *Leibniz. Determinist, Theist, Idealist.* New York ve Oxford: Oxford University Press, 1994.

Adams, Robert Merrihew. "Leibniz's Examination of the Christian Religion." *Faith and Philosophy* 11, no. 4 (1994): 517-46.

Adams, Robert Merrihew. "Leibniz's Conception of Religion." *The Proceedings of the Twentieth World Congress of Philosophy.* Cilt 7: Modern Philosophy. Ed. Mark D. Gedney. Bowling Green: Philosophy Documentation Center, 2000, s. 57-70.

Ahsmann, Margreet. "Teaching in Collegia: The Organisation of Disputationes at Universities in the Netherlands and Germany during the 16th and 17th Centuries." A. Romano, ed., *Università in Europa. Le istituzioni universitarie dal Media Evo ai nostri giorni.* Soveria Mannelli: Rubbettino, 1995, s. 99-114.

Aiton, E. J. "An Unpublished Letter of Leibniz to Sloane." *Annals of Science* 38 (1981): 103-7.

Angelelli, Ignacio. "Leibniz's Misunderstanding of Nizolius' Notion of 'multitudo.'" *Notre Dame Journal of Formal Logic* 6, no. 4 (1965): 319-22.

Antognazza, Maria Rosa. "Inediti leibniziani sulle polemiche trinitarie." *Rivista di Filosofia neoscolastica* 83, no. 4 (1991): 525-50.

Antognazza, Maria Rosa. "*Immeatio* and *emperichoresis.* The Theological Roots of Harmony in Bisterfeld and Leibniz." *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646—1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 41-64.

Antognazza, Maria Rosa. "The Defence of the Mysteries of the Trinity and the Incarnation: An Example of Leibniz's 'Other' Reason." *British Journal for the History of Philosophy* 9, no. 2 (2001): 283-309.

Antognazza, Maria Rosa. "*Debilissimae Entitates?* Bisterfeld and Leibniz's Ontology of Relations." *The Leibniz Review* 11 (2001): 1—22.

Antognazza, Maria Rosa. "Natural and Supernatural Mysteries: Leibniz's *Annotatiun-culae subitaneae* on Toland's *Christianity Not Mysterious.*" *Nihil sine Ratione. Mensch, Natur und Technik im Wirken van G. W. Leibniz. VII. Internationaler Leibniz-Kongress.* Ed. Hans Poser. 3 cilt. Berlin: Leibniz-Gesellschaft, 2001, cilt 1, s. 17-24.

Antognazza, Maria Rosa, "Leibniz and Religious Toleration: The Correspondence with Paul Pellisson-Fontanier." *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 601-22.

Antognazza, Maria Rosa. "Leibniz and the Post-Copernican Universe. Koyré Revisited." *Studies in History and Philosophy of Science* 34 (2003): 309-27.

Antognazza, Maria Rosa. *Leibniz on the Trinity and the Incarnation: Reason and Revelation in the Seventeenth Century.* New Haven, CT: Yale University Press, 2007. Revised version of *Trinità e Incarnazione: Il rapporto tra filosofia e teologia rivelata nel pensiero di Leibniz.* Milan: Vita e Pensiero, 1999.

Antognazza, Maria Rosa ve Howard Hotson, ed. *Alsted and Leibniz on God, the Magistrate and the Millennium.* Ed., giriş yazısı ve yorum: Wolfenbütteler Arbeiten zur Barockforschung, cilt 34. Wiesbaden: Har-rassowitz Verlag, 1999.

Ariew, R. "G. W. Leibniz, Life and Works." *The Cambridge Companion to Leibniz.* Ed. Nicholas Jolley. New York and Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 18-42.

Arthur, Richard. "Russell's Conundrum. On the Relation of Leibniz's Monads to the Continuum." *An Intimate Relation. Studies in the History and Philosophy of Science.* Ed. J. R. Brown ve J. Mittelstrass. Boston, Dordrecht ve Londra: Reidel, 1989, s. 171-201.

Arthur, Richard. "Space and Relativity in Newton and Leibniz." *The British Journal for the Philosophy of Science* 45 (1994): 219-40 (ayrıca *Leibniz.* Ed. Catherine Wilson. Dartmouth, 2001, s. 61-82).

Arthur, Richard. "Infinite Aggregates and Phenomenal Wholes: Leibniz's Theory of Substance as a Solution to the Continuum Problem." *Leibniz Society Review* 8 (1998): 25-45.

Arthur, Richard. "The Enigma of Leibniz's Atomism." *Oxford Studies in Early Modern Philosophy* 1 (2003): 183-227.

Asch, Ronald G. *The Thirty Years War: The Holy Roman Empire and Europe, 1618-1648*. Basingstoke: Macmillan, 1997.

Badur, Klaus ve Wolfgang Rottstedt. "Und sie rechnet doch richtig! Erfahrungen beim Nachbau einer Leibniz-Rechenmaschine." *Studia Leibnitiana* 36, no. 2 (2004): 130-46.

Bardi, Jason. *The Calculus Wars: Newton, Leibniz and the Greatest Mathematical Clash of All Time*. Londra: High Stakes, 2006.

Bardout, Jean-Christophe. "Johannes Clauberg." *A Companion to Early Modem Philosophy*. Ed. Steven Nadler. Oxford: Blackwell, 2002, s. 129-39.

Bamett, Frances Mason. *Medical Authority and Princely Patronage: The Academia Naturae Curiosorum, 1652-1693*. University of North Carolina at Chapel Hill, 1995. (Yayımlanmamış doktora tezi.)

Becco, Anne. "Aux sources de la monade: Paléographie et lexicographie leibniziennes." *Les Études Philosophiques* 3 (1975): 270-94.

Becco, Anne. "Leibniz et François-Mercure van Helmont: Bagatelle pour des monades." *Magia Naturalis und die Entstehung der Modernen Naturwissenschaften. Symposion der Leibniz-Gesellschaft Hannover, 14. und 15. November 1975*. Studia Leibnitiana Sonderheft, cilt 7. Wiesbaden: Steiner, 1978, s. 119-41.

Beck, Lewis White. *Early German Philosophy: Kant and His Predecessors*. Cambridge, MA: Belknap Press of the Harvard University Press, 1969.

Beeley, Philip. *Kontinuität und Mechanismus. Zur Philosophie des jungen Leibniz in ihrem ideengeschichtlichen Kontext*. Stuttgart: Steiner, 1996.

Beeley, Philip. "Mathematics and Nature in Leibniz's Early Philosophy." *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676*. Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 123-45.

Beeley, Philip. "A Philosophical Apprenticeship: Leibniz's Correspondence with the Secretary of the Royal Society, Henry Oldenburg." *Leibniz and His Correspondents*. Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 47-73.

Belaval, Yvon. "Premières animadversions de Leibniz sur les *Principes* de Descartes." *Melanges Alexandre Koyré t. II: l'Aventure de l'esprit*. Paris: Hermann, 1964, s. 29-56.

Belaval, Yvon. *Leibniz: Initiation à sa philosophie*, 3. baskı. Paris: Vrin, 1969.

Benz, Ernst. "Leibniz und Peter der Grosse," 1947, s. 1-88. Böl. 2, *Leibniz. Zu seinem 300. Geburtstage 1646-1946*. Ed. Erich Hochstetter. Berlin: W. de Gruyter, 1946-52. Bölümler 1-8.

Berg, Wieland, ve Benno Parthier. "Die 'kaiserliche' *Leopoldina* im Heiligen Romischen Reich Deutscher Nation." *Gelehrte Gesellschaften im mitteldeutschen Raum (1650-1820)*. Kısım I. Ed. Detlef Doring ve Kurt Nowak. Cilt 76, 2, *Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-historische Klasse*. Leipzig: S. Hirzel, 2000, s. 39-52.

Bergmann, J. "Leibniz als Reichshofrat in Wien und dessen Besoldung." *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften zu Wien. Phil.-hist. Klasse*. Cilt 26. Vienna, 1858. Fasc. I, s. 187-215.

Bernstein, Howard. "Conatus, Hobbes, and the Young Leibniz." *Studies in History and Philosophy of Science* 11 (1980): 25-37.

Bertoloni Meli, Domenico. *Equivalence and Priority: Newton versus Leibniz*. Oxford: Clarendon Press, 1993.

Bertoloni Meli, Domenico. "Caroline, Leibniz, and Clarke." *Journal of the History of Ideas* 60, no. 3 (1999): 460-86.

Bireley, R. A. "The Thirty Years War as Germany's Religious War." *Krieg und Politik 1618-1648.* Ed. K. Repgen. Münih: R. Oldenbourg, 1988, s. 85-106.

Blank, Andreas. "Incomplete Entities, Natural Non-separability, and Leibniz's Response to François Lamy's *De la Connoissance de soi-même.*" *The Leibniz Review* 13(2003): 1-17.

Boas Hall, Marie. "The Royal Society's Role in the Diffusion of Information in the Seventeenth Century." *Notes and Records of the Royal Society of London* 29 (1975): 173-192.

Boas Hall, Marie. "Leibniz and the Royal Society. 1670-76." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt i, s. 171-82.

Bodéüs, R. *Leibniz-Thomasius, Correspondance, 1663-1672.* Paris: J. Vrin, 1993.

Boehm, Rudolf. "Notes sur l'histoire des 'Principes de la nature et de la grâce' et de la 'Monadologie' de Leibniz." *Revue philosophique de Louvain* 55 (1957): 232-51.

Böger, Ines. "Der Spanheim-Kreis und seine Bedeutung für Leibniz' Akademie-pläne." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 202-17.

Bos, H. J. M. "Differentials, Higher-Order Differentials and the Derivative in the Leibnizian Calculus." *Archive for History of Exact Sciences* 14 (1974): 1-90.

Bos, H. J. M. "The Influence of Huygens on the Formation of Leibniz's Ideas." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 59-68.

Bradley Bassler, O. "Towards Paris: The Growth of Leibniz's Paris Mathematics out of the Pre-Paris Metaphysics." *Studia Leibnitiana* 31, no. 2 (1999): 160-80.

Brambora, Josef. "Comenius und Leibniz." *Akten des [I.] Internationalen Leibniz-Kongress Hannover, 14-19. November 1966.* Cilt 5. Wiesbaden: Steiner, 1971, s. 55-71.

Brather, Hans-Stephan. "Leibniz und das Konzil der Berliner Sozietät der Wissenschaften." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 218-30.

Braubach, M. *Prinz Eugen van Savoyen. Erne Biographie.* 5 cilt. Münih, 1963-5.

Breger, Herbert ve Friedrich Niewöhner, ed. *Leibniz und Niedersachsen.* Stuttgart: Steiner, 1999.

Brown, Gregory. "Personal, Political, and Philosophical Dimensions of the Leibniz-Caroline Correspondence." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 262-92.

Brown, Stuart. "Leibniz's *New System* Strategy." *Leibniz's New System (1695).* Ed. Roger S. Woolhouse. Floransa: Olschki, 1996, s. 37-61.

Brown, Stuart. "The Proto-monodology of the *De Summa Rerum.*" *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 263-88.

Brown, Stuart. "The Leibniz-Toland Debates on Materialism and the Soul at the Court of the Queen of Prussia." *Nihil sine Ratione. Mensch, Natur und Technik im Wirken van G. W. Leibniz. VII. Internationaler Leibniz-Kongress.* Ed. Hans Poser. 3 cilt. Berlin: Leibniz-Gesellschaft, 2001, cilt I, s. 147-54.

Brown, Stuart. "The Leibniz-Foucher Alliance and Its Philosophical Bases." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 74-96.

Bruyere, Nelly. "Leibniz, lecteur de Ramus." *Leibniz et la Renaissance.* Ed. Albert Heinekamp. Wiesbaden: Steiner, 1983, s. 157-73.

Bruyère, Nelly. *Méthode et dialectique dans l'oeuvre de la Ramée.* Paris: J. Vrin, 1984.

Bussman, Klaus ve Heinz Schilling, ed. *1648: War and Peace in Europe.* 3 cilt. Münih: Bruckmann, 1998.

Burkhardt, H. *Logik and Semiotik in der Philosophie von Leibniz.* Münih: Philosophia Verlag, 1980.

Busche, Hubertus. "Die drei Stufen des Naturrechts und die Ableitung materialer Gerechtigkeitsnormen beim fruhen Leibniz. Zur Vorgeschichte der 'caritas sapientis.'" *Realität und Begriff.* Ed. Peter Baumanns. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1993, s. 105-49.

Busche, Hubertus. *Leibniz' Weg ins perspektivische Universum: Eine Harmonie im Zeitalter der Berechnung*. Hamburg: Felix Meiner Verlag, 1997.

Carabelli, Giancarlo. *Tolandiana. Materiali bibliografici per lo studio dell'opera e delta fortuna di John Toland (1670-1722)*. Floransa: La Nuova Italia, 1975.

Chaitin, Gregory. "Leibniz, Information, Math and Physics." *Wissen und Glauben/Knowledge and Belief. Akten des 26. Internationalen Wittgenstein-Symposiums 2003*. Ed. Winfried Löffler ve Paul Weingartner. Vienna: ÖBV & HPT, 2004, s. 277-86.

Chaitin, Gregory. "Leibniz, Randomness and the Halting Probability." *Mathematics Today* 40 (2004): 138-9.

Champion, Justin. *Republican Learning: John Toland and the Crisis of Christian Culture, 1696-1722*. Manchester : Manchester University Press, 2003.

Clarke, Desmond. *Descartes: A Biography*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

Collani, Claudia von. "Gottfried Wilhelm Leibniz and the China Mission of the Jesuits." *Das Neueste über China*. Ed. Wenchao Li ve Hans Poser. Stuttgart: Steiner, 2000, s. 89-103.

Conze, Werner. *Leibniz als Historiker*. Berlin: De Gruyter, 1951.

Cook, Alan. "Leibniz and the Royal Society." *Notes and Records of the Royal Society of London* 50, no. 2 (1996): 153-63.

Coudert, Allison P. *Leibniz, and the Kabbalah*. Dordrecht: Kluwer, 1995.

Couturat, Louis. *La logique de Leibniz*. Paris, 1901. Tıpkıbasım, Hildesheim: Olms, 1969.

Cover, J. A. ve John O'Leary-Hawthorne. *Substance and Individuation in Leibniz*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Cranston, Maurice. *John Locke. A Biography*. Londra: Longmans, 1957.

Davídek, V. "G. W. Leibniz oriundus Lipnicky." *Revue internationale d'onomastique* '17 (1965): 93-8.

Davillé, Louis. *Leibniz historien*. Paris: Felix Alcan, 1909.

De Melo, Wolfgang David Cirilo ve James Cussens. "Leibniz on Estimating the Uncertain: An English Translation of *De incerti aestinatione* with Commentary." *The Leibniz Review* 14 (2004): 31-53.

De Risi, Vincenzo. *The Analysis Situs 1712-1716. Geometry and Philosophy of Space in the Late Leibniz*. Pisa, 2005 (Doktora tezi). Gözden geçirilmiş versiyonu *Geometry and Monadology: Leibniz's Analysis Situs and Philosophy of Space* başlığıyla yayımlanmıştır. Basel, Boston, ve Berlin: Birkhäuser, 2007.

Distel, Theodor, ed. "Vorlegung einer Abschrift der in dem Hauptstaatsarchive zu Dresden befindlichen Briefe von Leibniz." *Berichte über die Verhandlungen der Königlich Sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig. Philologisch-Historische Classe*. Leipzig, 1879, cilt 31, s. 104-54; "Nachtrag." Leipzig, 1880, cilt 32, s. 187-9.

Döring, Detlef. *Der junge Leibniz und Leipzig: Ausstellung zum 350. Geburtstag von Gottfried Wilhelm Leibniz im Leipziger Alten Rathaus*. Berlin: Akademie Verlag, 1996.

Dohmke, Emil. "Die Nikolaischule zu Leipzig im siebzehnten Jahrhundert." *Programm des Nicolaigymnasiums in Leipzig*. Leipzig: Edelmann, 1874, s. 1-43.

Drischler, William Fr. *The Political Biography of the Young Leibniz in The Age of Secret Diplomacy*. Charleston, SC : BookSurge Publ., 2006.

Duchesneau, François. *Leibniz et la méthode de la science*. Paris: Presses Universitaires de France, 1993.

Duchesneau, François. *La dynamique de Leibniz*. Paris: Vrin, 1994.

Duchesneau, François. "Leibniz's Theoretical Shift in the 'Phoranomus and dynamica de potentia.'" *Perspectives on Science* 6, no. 1-2 (bahar-yaz 1998): 77-109.

Duchesneau, François. *Les modèles du vivant de Descartes à Leibniz*. Paris: J. Vrin, 1998.

Dürr, Karl. *Neue Beleuchtung einer Theorie von Leibniz. Grundzüge des Logikkalküls*. Darmstadt: Reichl, 1930.

Eisenkopf, Paul. *Leibniz und die Einigung der Christenheit. Überlegungen zur Reunion der evangelischen und katholischen Kirche.* Münih, Paderborn, ve Viyana: Schöningh, 1975.

Erler, Georg. *Die jüngere Matrikel der Universität Leipzig (1559-1809).* 3 cilt. Leipzig: Giesecke ve Devrient, 1909.

Eulenburg, Franz. *Die Frequenz der deutschen Universitäten.* Leipzig, 1904; tıpkıbasım. Berlin, 1994.

Faak, M. *Leibniz als Reichshofrat.* Humboldt-Universität Berlin, 1966 (Felsefe tezi, daktiloyla yazılmış.)

Fichant, Michel. "*Actiones sunt suppositorum.* L'ontologie Leibnizienne de l'action." *Philosophie* 53 (1997): 135-48.

Fichant, Michel. "De la puissance à l'action: La singularité stylistique de la dynamique." Michel Fichant, *Science et metaphysique dans Descartes et Leibniz.* Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 205-43.

Fichant, Michel. "Leibniz et l'exigence de démonstration des axiomes: 'La partie est plus petite que Ie Tout'." Michel Fichant, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz.* Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 329-73.

Fichant, Michel. "Mécanisme et métaphysique: Le rétablissement des formes substantielles. (1679)." Michel Fichant, *Science et métaphysique dans Descartes et Leibniz.* Paris: Presses Universitaires de France, 1998, s. 163-204.

Fichant, Michel. "La costituzione del concetto di monade." *Monadi e monadologie. Il mondo degli individui tra Bruno, Leibniz e Husserl.* Ed. Bianca Maria d'Ippolito, Aniello Montano, ve Francesco Piro. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2005, s. 59-81.

Findlen, Paula, ed. *Athanasius Kircher. The Last Man Who Knew Everything.* New York ve Londra: Routledge, 2004.

Fischer, Kuno. *Gottfried Wilhelm Leibniz. Leben, Werke und Lehre.* 4. baskı. Heidelberg: Winter, 1902.

Fischer, Rudolph. "Der Name Leibniz." *Leipziger Namenkundliche Beiträge II.* Berlin, 1968 (Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie des Wiss. Cilt 113. Sayı 4), s. 7-18.

Foucher de Careil, Alexandre. *Memoire sur la philosophie de Leibniz.* Paris: F. R. de Rudeval, 1905.

Fouke, Daniel C. "Metaphysics and the Eucharist in the Early Leibniz." *Studia. Leibnitiana* 24 (1992): 145-59.

François, E. "Géographie du livre et réseau urbain dans l'Allemagne moderne." *La Ville et l'innovation.* Paris, 1987, s. 59-74.

Franke, Ursula. "Die Freiheit eines Christenmenschen. Streitgespräch zwischen Leibniz und Jaquelot in der Spannung von Vernunft und Glauben." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 103-19.

Fransen, P. *Leibniz und die Friedensschlüsse von Utrecht und Rastatt-Baden. Eine aus größtenteils noch nicht veröffentlichten Quellen geschöpfte Untersuchung.* Purmerend (Hollanda): Muusses, 1933.

Freudenthal, J. *Die Lebensgeschichte Spinoza's in Quellenschriften, Urkunden und Nichtamtlichen Nachrichten.* Leipzig: Verlag Von Veit, 1899.

Friedberg, Emil. *Die Leipziger Juristenfakultät, ihre Doktoren und ihr Heim, 1400-1909.* Leipzig, 1909.

Friedmann, G. *Leibniz et Spinoza.* 2. baskı. Paris: Gallimard, 1962.

Frost, Robert I. *The Northern Wars. 1558-1721.* Harlow: Longman, 2000.

Garber, Daniel. "Motion and Metaphysics in the Young Leibniz." *Leibniz: Critical and Interpretative Essays.* Ed. Michael Hooker. Manchester: Manchester University Press, 1982, s. 160-84.

Garber, Daniel. "Leibniz and the Foundations of Physics: The Middle Years." *The Natural Philosophy of Leibniz.* Ed. Kathleen Okruhlik ve James Robert Brown. Dordrecht: Reidel, 1985, s. 27-130.

Garber, Daniel. "Leibniz: Physics and Philosophy." *The Cambridge Companion to Leibniz.* Ed. Nicholas Jolley. New York ve Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 270-352.

Garber, Daniel. "Leibniz and Fardella. Body, Substance, and Idealism." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 123-40.

Garber, Daniel. *Enchanting the World: Leibniz on Body, Substance and Monad.* Oxford: Oxford University Press (Geçici başlık; hazırlık aşamasında.)

Gaukroger, Stephen. *Descartes: An Intellectual Biography.* Oxford: Clarendon Press, 1995.

Gensini, Stefano. Il *naturale e il simbolico. Saggio su Leibniz.* Rome: Bulzoni, 1991.

Gensini, Stefano. "Leibniz Linguist and Philosopher of Language: Between 'Primitive' and 'Natural'." *Leibniz and Adam.* Ed. Marcelo Dascal ve Elhanan Yakira. Tel Aviv: University Publishing Projects Ltd., 1993, s. 111-36.

Gerber, Georg. "Leibniz und seine Korrespondenz." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 141-71.

Giuntini, Chiara. *Panteismo e ideologia repubblicana: John Toland (1670-1722).* Bologna: Il Mulino, 1979.

Giusti, Enrico. "Le Problème des tangentes de Descartes à Leibniz." *300 Jahre "Nova Methodus" von G. W. Leibniz (1684-1984). Symposion der Leibniz-Gesellschaft ... 28. bis 30. August 1984.* Ed. Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1986, s. 26-37.

Görlich, Ekkehard. *Leibniz als Mensch und Kranker.* Hannover, 1987. (Tıp doktora tezi, daktiloyla yazılmış.)

Goldenbaum, Ursula. "Leibniz as a Lutheran." *Leibniz, Mysticism and Religion.* Ed. Allison P. Coudert, Richard H. Popkin ve Gordon M. Weiner. Kluwer: Dordrecht, 1998, s. 169-92.

Goldenbaum, Ursula. "Die Commentatiuncula de judice als Leibnizens erste philosophische Auseinandersetzung mit Spinoza nebst der Mitteilung liber ein neuaufgefundenes Leibnizstück." *Labora Diligenter.* Ed. M. Fontius et al. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 61-107.

Goldenbaum, Ursula. "Transubstantiation, Physics and Philosophy at the Time of the *Catholic Demonstrations." The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 79-102.

Gotthard, Axel. "'Politice seint wir bäpstisch': Kursachsen und der deutschen Protes-tantismus im frühen 17 Jahrhundert." *Zeitschrift für Historische Forschung* 20 (1993): 275-319.

Gottschalk, Jürgen. "Der Oberharzer Bergbau und Leibniz' Tätigkeit für Verbesserungen." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewohner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 173-86.

Grote, Ludwig. *Leibniz und seine Zeit.* Hanover, 1869.

Grotefend, Karl L. *Leibniz-Album aus den Handschriften der Königlichen Bibliothek zu Hannover.* Hannover: Hahnschen Hofbuchhandlung, 1846.

Grua, Gaston. *Jurisprudence universelle et Théodicée selon Leibniz.* Paris: Presses Uni-versitaires de France, 1953.

Grua, Gaston. *La Justice humaine selon Leibniz.* Paris: Presses Universitaires de France, 1956.

Guicciardini, Niccolò. *Reading the Principia. The Debate on Newton's Mathematical Methods for Natural Philosophy from 1687 to 1736.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Guicciardini, Niccolo. "Newton's Method and Leibniz's Calculus." *A History of Analysis.* Ed. Hans Niels Jahnke. History of Mathematics, cilt 24. Hazırlayan: American Mathematical Society, 2003, s. 73-103.

Hall, Rupert. "Leibniz and the British Mathematicians." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 131-52.

Hall, Rupert. *Philosophers at War. The Quarrel between Newton and Leibniz.* Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Hamack, Adolf. *Geschichte der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften zu Berlin.* 4 cilt. Berlin, 1900.

Hartmann, Fritz, ve Wolfgang Hense. "Die Stellung der Medizin in Leibniz' Entwürfen für Sozietäten." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 241-52.

Heinekamp, Albert. *Das Problem des Guten bei Leibniz.* Bonn: H. Bouvier u. Co. Verlag, 1969.

Heinekamp, Albert. "Ars Characteristica und Natürliche Sprache bei Leibniz." *Tijdschrift voor Filosofie* 34, no. 3 (1972): 446-88.

Heinekamp, Albert, ed. *300 Jahre "Nova Methodus" van G. W. Leibniz (1684-1984). Symposion der Leibniz-Gesellschaft ... 28. bis 30. August 1984.* Stuttgart: Steiner, 1986.

Heinekamp, Albert. "Das Glück als höchstes Gut in Leibniz' Philosophie." *The Leibniz Renaissance. International Workshop (Firenze 1986).* Floransa: Olschki, 1988, s. 99-125.

Heinemann, F. H. "Toland and Leibniz." *The Philosophical Review* 54, no. 5 (1945): 437-57.

Heinemann, O. von. *Die Herzogliche Bibliothek zu Wolfenbüttel.* 2. baskı. Wolfenbüttel: Zwissler, 1894.

Herrrampf, Hans-Dieter. "Höe von Höenegg - Söchsischer Oberhofprediger 1613-1645." *Herbergen der Christenheit. Jahrbuch für deutschen Kirchengeschichte.* [=Beiträge zur Kirchengeschichte Deutschlands, cilt 7] Berlin, 1969, s. 129-48.

Hess, Heinz-Jürgen. "Die unveröffentlichten naturwissenschaftlichen und technischen Arbeiten von G. W. Leibniz aus der Zeit seines Parisaufenthaltes. Eine Kurzcharakteristik." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt I, s. 183-217.

Hess, Heinz-Jürgen, ed. *Der Ausbau des Calculus durch Leibniz und die Brüder Bernoulli:* Sympasion der Leibniz-Gesellschaft und der Bernoulli-Edition der Naturforschenden *Gesellschaft in Basel, 15.-17. Juni 1987.* Stuttgart, 1989.

Heuvel, Gerd van den. "Leibniz zwischen Hannover und Berlin." *Leibniz, in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 271-80.

Hill, C. *Intellectual Origins of the English Revolution.* Oxford: Oxford University Press, 1965.

Hiltebrandt, Ph. "Eine Relation des Wiener Nuntius über seine Verhandlungen mit Leibniz (1700)." *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken.* Cilt 10. Roma, 1907, s. 238-46.

Hofmann, J. E. "Vom öffentlichen Bekanntwerden der Leibnizschen Infinitesimal-mathematik." *Sitzungsberichte d. österr. Akad. d. Wiss. Mathem.-naturw. Kl.* Kısım II. 175, no. 8-9 (1966): 209-54.

Hofmann, J. E. *Leibniz in Paris 1672—1676. His Growth to Mathematical Maturity.* Cambridge: Cambridge University Press, 1974.

Hotson, Howard. "Leibniz and Millenarianism." Maria Rosa Antognazza ve Howard Hotson, ed. *Alsted and Leibniz on God, the Magistrate and the Millennium.* Metinler giriş yazısı ve yorumlu olarak düzenlenmiştir.. Wiesbaden: Harras-sowitz Verlag, 1999, s. 127-214.

Hotson, Howard. "A Dark Golden Age: The Thirty Years War and the Universities of Northern Europe." *Ships, Guns and Bibles in the North Sea and Baltic States, c. 1350-c. 1700.* Ed. Allan I. Macinnes, Thomas Riis, ve Frederik Pedersen. East Linton: Tuckwell Press, 2000, s. 235-70.

Hotson, Howard. *Johann Heinrich Alsted 1588-1638: Between Renaissance, Reformation, and Universal Reform.* Oxford: Clarendon Press, 2000.

Hotson, Howard. "Irenicism in the Confessional Age: The Holy Roman Empire, 1563-1648." *Conciliation and Confession: Struggling for Unity in the Age of Reform.* Ed. Howard Louthan ve Randall Zachman. Notre Dame: University of Notre Dame Press, 2004, s. 228-85.

Hotson, Howard. *Commonplace Learning: Ramism and Its German Ramifications, 1543-1630.* Oxford-Warburg Studies. Oxford: Oxford University Press, 2007.

Hotson, Howard. *The Reformation of Common Learning: Post-Ramist Method and the Reception of the New Philosophy, 1618-1670.* Oxford-Warburg Studies. Oxford: Oxford University Press, hazırlık aşamasında.

Huber, Kurt. *Leibniz.* Münih: Oldenbourg, 1951.

Hübener, Wolfgang. "Leibniz und der Renaissance-Lullismus." *Leibniz et la Renaissance.* Ed. Albert Heinekamp. Wiesbaden: Steiner, 1983, s. 103-12.

Hübener, Wolfgang. "Negotium irenicum. Leibniz' Bemühungen um die brandenburgische Union." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 120-69.

Hutton, Sarah. *Anne Conway. A Woman Philosopher.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Iltis, C. "Leibniz and the *Vis Viva* Controversy." *Isis* 62, no. 1 (1971): 21-35.

Israel, Jonathan I. *Radical Enlightenment: Philosophy and the Making of Modernity, 1650-1750.* Oxford: Oxford University Press, 2001.

Israel, Jonathan I. *Enlightenment Contested: Philosophy, Modernity, and the Emancipation of Man, 1670-1752.* Oxford: Oxford University Press, 2006.

Jacob, Margaret C. *The Newtonians and the English Revolution. 1680-1710.* Ithaca: Cornell University Press, 1976.

Jolley, Nicholas. "Leibniz on Locke and Socinianism." *Journal of the History of Ideas* 39, no. 2 (1978): 233-50.

Jolley, Nicholas. *Leibniz and Locke: A Study of the New Essays on Human Understanding.* Oxford: Clarendon Press, 1984.

Jolley, Nicholas. *Leibniz.* Londra ve New York: Routledge, 2005.

Joly, Henri. "Thomasius et l'Université de Leipzig pendant la jeunesse de Leibniz." *Revue philosophique de la France et de l'étranger* 6 (1878): 482-500.

Jordan, G. J. *The Reunion of the Churches: A Study of G. W. Leibnitz and His Great Attempt.* Londra: Constable & Co., 1927.

Jürgensmeier, F. *Johann Philipp von Schönborn (1605-1673) und die römische Kurie.* Mainz: Selbstverlag der Gesellschaft für mittelrheinische Kirchengeschichte, 1977.

Junge, W. *Leibniz und der Sachsen-Lauenburgische Erbfolgestreit.* Quellen und Darstel-lungen zur Geschichte Niedersachsens, cilt 65. Hildesheim, 1965.

Kabitz, Willy. *Die Philosophie des jungen Leibniz. Untersuchungen zur Entwicklungs-geschichte seines Systems.* Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1909.

Kabitz, Willy. "Die Bildungsgeschichte des jungen Leibniz." *Zeitschrift für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts* 2 (1912): 164-84.

Kabitz, Willy. "Leibniz und Berkeley." *Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse* 24 (1932): 623-36.

Kauppi, R. *Über die Leibnizsche Logik.* Helsinki: Societas philosophica, 1960.

Kiefl, Franz Xaver. *Der Friedensplan des Leibniz zur Wiedervereinigung der getrennten christlichen Kirchen aus semen Verhandlungen mit dem Hofe Ludwigs XIV., Leopolds I. und Peters des Großen.* Paderborn: Schöningh, 1903; 2. baskı. *Leibniz und die religiöse Wiedervereinigung Deutschlands.* Regensburg, 1925.

Knapp, Hans. *Matthias Hoe van Hoenegg und sein Eingreiffen in die Politik und Publizistik des dreissigjährigen Krieges.* Halle, 1902.

Koenigsberger, H. G. *The Habsburgs and Europe, 1516-1660.* Ithaca: Cornell University Press, 1971.

Korthaase, Werner, Sigurd Hauff ve Andreas Fritsch, ed. *Comenius und der Weltfriede.* Berlin: Deutsche Comenius-Gesellschaft, 2005.

Knobloch, Eberhard. "Die Entscheidende Abhandlung von Leibniz zur Theorie linearer Gleichungssysteme." *Studia Leibnitiana* 4 (1972): 163-80.

Knobloch, Eberhard. "Studien von Leibniz zum Determinanten Kalkül." *Studia Leibnitiana Supplementa* 13 (1974): 37-45.

Knobloch, Eberhard. *Der Beginn der Determinantentheorie.* Hildesheim: Gerstenberg, 1980.

Knobloch, Eberhard. "Zur Vorgeschichte der Determinantentheorie." *Studia Leibnitiana Supplementa* 22 (1982): 96-118.

Knobloch, Eberhard. "Die Astronomie an der Sozietät der Wissenschaften." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 231-40.

Knopf, Sabine ve Volker Titel. *Der Leipzig Gutenbergweg. Geschichte und Topographie einer Buchstadt.* Leipzig: Sax-Verlag Beucha, 2001.

Kroker, Ernst. "Leibnizens Vorfahren." *Neues Archiv für sächsische Geschichte* 19 (1898): 315-38.

Kroll, M. *Sophie, Electress of Hanover: A Personal Portrait.* Londra, 1973.

Kulstad, Mark. *Leibniz on Apperception, Consciousness, and Reflection.* Münih: Philosophia, 1991.

Kulstad, Mark. "Exploring Middle Ground: Was Leibniz's Conception of God Ever Spinozistic?" *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 671-90.

Lach, D. *The Preface to Leibniz' Novissima Sinica.* Honolulu: University of Hawaii Press, 1957.

Lackmann, Heinrich. "Leibniz' Bibliothekarische Tätigkeit in Hannover." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 321-48.

Lackmann, Heinrich. "Der Erbschaftsstreit um Leibniz' Privatbibliothek." *Studia Leibnitiana* 1, no. 1 (1969): 126-36.

Lamarra, Antonio. "The Development of the Theme of the 'Logica Inventiva' during the Stay of Leibniz in Paris." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 55-71.

Lamarra, Antonio, Roberto Palaia ve Pietro Pimpinella. *Le prime traduzioni delta Monadologie di Leibniz (1720-1721).* Floransa: Olschki, 2001.

Lampe, Joachim. *Aristokratie, Hofadel und Staatspatriziat in Kurhannover. 1714-1760.* Göttingen, 1963.

Leinkauf, Thomas. *Mundus combinatus: Studien zur Struktur der barocken Universal-wissenschaft am Beispiel Athanasius Kirchers SJ (1602-1680).* Berlin: Akademie Verlag, 1993.

Leinsle, Ulrich G. *Reformversuche protestantischer Metaphysik im Zeitalter des Rationalismus.* Augsburg: Maro Verlag, 1988.

Lenzen, Wolfgang. *Calculus Universalis: Studien zur Logik von G. W. Leibniz.* Paderborn: Mentis, 2004.

Leube, Hans. *Kalvinismus und Luthertum im Zeitalter der Orthodoxie.* Leipzig: A. Deichert, 1928.

Lewalter, E. *Spanisch-jesuitische und deutsch-lutherische Metaphysik des 17. Jahrhunderts.* Hamburg, 1935.

Lewis, Rhodri. *Language, Mind and Nature. Artificial Languages in England from Bacon to Locke.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Lynn, John A. *The Wars of Louis XIV.* Harlow: Longman, 1999.

Lodge, Paul. "The Failure of Leibniz's Correspondence with De Volder." *The Leibniz Review* 8 (1998): 47-67.

Lodge, Paul. "Leibniz's Close Encounter with Cartesianism in the Correspondence with De Volder." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 162-92.

Lodge, Paul. "Burchard de Volder: Crypto-Spinozist or Disenchanted Cartesian?" *Receptions of Descartes: Cartesianism and Anti-Cartesianism in Early Modern Europe.* Ed. Tad M. Schmaltz. Londra: Routledge, 2005, s. 128-146.

Lodge, Paul. "Garber's Interpretation of Leibniz on Corporeal Substance in the 'Middle Years.'" *The Leibniz Review* 15 (2005): 1-26.

Loemker, E. "Boyle and Leibniz." *Journal of the History of Ideas* 16, no. 1 (1955): 22-43.

Look, Brandon. *Leibniz and the 'Vinculum Substantiate.'* Stuttgart: Steiner, 1999.

Look, Brandon. "On Substance and Relation in Leibniz's Correspondence with Des Bosses." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 238-61.

Malcolm, Noel ve Jacqueline Stedall. *John Pell (1611-1685) and His Correspondence with Sir Charles Cavendish. The Mental World of an Early Modern Mathematician.* Oxford: Oxford University Press, 2005.

Malortie, C. E. von. *Der Hannoversche Hof unter dem Kurfürsten Ernst August und der Kurfürstin Sophie.* Hannover: Hahn, 1847.

Masser, Karin. *Christobal de Gentil de Rojas y Spinola O. F. M. und der lutherische Abt Gerardus Wolterius Molanus: Ein Beitrag zur Geschichte der Unionsbestrebungen der katholischen und evangelischen Kirche im 17. Jahrhundert.* Münster: Aschendorff, 2002.

Mathieu, Vittorio. *Leibniz e Des Bosses (1706-1716).* Turin: Giapichelli, 1960.

Mathieu, Vittorio. "Introduzione." G. W. Leibniz, *Teodicea.* Bologna: Zanichelli, 1973, s. 3-56.

Matzat, Heinz-L. "Die Gedankenwelt des jungen Leibniz." *Beiträge zur Leibniz-Forschung.* Ed. G. Schischkoff. Reutlingen: Gryphius-Verlag, 1947, s. 37-67.

McIntyre, J. Lewis. *Giordano Bruno.* Londra: Macmillan, 1903.

Meier, Ernst von. *Hannoversche Verfassungs- und Venvaltungsgeschichte. 1680-1866.* Leipzig, 1898-9.

Menk, Gerhard. *Die Hohe Schule Herborn in ihrer Frühzeit (1584-1660): Ein Beitrag zum Hochschulwesen des deutschen Kalvinismus im Zeitalter der Gegenreformation.* Wiesbaden: Selbstverlag der Historischen Kommission für Nassau, 1981.

Merkel, F. R. *G. W. Leibniz, und die China-Mission.* Leipzig: Hinrichs, 1920.

Merchant, C. "The Vitalism ofAnne Conway: Its Impact on Leibniz's Concept of the Monad." *Journal of the History of Philosophy* 17, no. 3 (1979): 255-69.

Mercer, Christia. "The Seventeenth-Century Debate between the Moderns and the Aristotelians: Leibniz and Philosophia Reformata." *Studio Leibnitiana Supplementa* 27 (1990): 18-29.

Mercer, Christia. "Mechanizing Aristotle: Leibniz and Reformed Philosophy." *Studies in Seventeenth-Century European Philosophy.* Ed. M. A. Stewart. Oxford: Clarendon Press, 1997, s. 117-52.

Mercer, Christia. "The Young Leibniz and His Teachers." *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 19-40.

Mercer, Christia. "Clauberg, Corporeal Substance, and the German Response." *Johannes Clauberg.* Ed. T. Verbeek. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 147-59.

Mercer, Christia. *Leibniz's Metaphysics: Its Origins and Development.* Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

Mercer, Christia. "Leibniz and His Master. The Correspondence with Jakob Thomasius." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 10-46.

Mercer, Christia ve R. C. Sleigh, Jr. "Metaphysics: The Early Period to the *Discourse on Metaphysics.*" *The Cambridge Companion to Leibniz.* Ed. Nicholas Jolley. New York ve Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 67-123.

Mesnard, Jean. "Leibniz et les papiers de Pascal." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 45-58.

Mikkeli, Heikki. *An Aristotelian Response tv Renaissance Humanism: Jacopo Zabarella on the Nature of Arts and Sciences.* Helsinki, 1992.

Mittelstraß, Jürgen. "Der Philosoph und die Königin - Leibniz und Sophie Charlotte." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 9-27.

Moll, Konrad. *Der junge Leibniz.* 3 cilt. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann-Holzboog, 1978-96.

Mondadori, Fabrizio. "A Harmony of One's Own and Universal Harmony." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 151-68.

Mormino, Gianfranco. *Determinismo e Utilitarismo nella Teodicea di Leibniz.* Milan: Franco-Angeli, 2005.

Moss, Ann. *Printed Commonplace-Books and the Structuring of Renaissance Thought.* Oxford: Clarendon Press, 1996.

Most, G. W. "Zur Entwicklung von Leibniz' *Specimen Dynamicum.*" *Leibniz' Dynamica.* Ed. Albert Heinekamp. Studia Leibnitiana Sonderheft, cilt 13. Wiesbaden: Steiner, s. 148-63.

Mugnai, Massimo. "Der Begriff der Harmonie als metaphysische Grundlage der Logik und Kombinatorik bei Johann Heinrich Bisterfeld und Leibniz." *Studia Leibnitiana* 5 (1973): 43-73.

Mugnai, Massimo. *Astrazione e realtà. Saggio su Leibniz.* Milano: Feltrinelli, 1976.

Mugnai, Massimo. *Leibniz' Theory of Relations.* Stuttgart: Steiner, 1992.

Mugnai, Massimo. *Introduzione alla filosofia di Leibniz.* Turin: Einaudi, 2001.

Mugnai, Massimo. "Leibniz on Individuation: From the Early Years to the 'Discourse' and Beyond." *Studia Leibnitiana* 33 (2001): 36-54.

Mugnai, Massimo. "Leibniz: Vita di un genio tra logica, matematica e filosofia." *Le Scienze* 5, no. 29 (2002): 1-103.

Mugnai, Massimo. "Review of Lenzen, *Calculus Universalis,* 2004." *The Leibniz Review* 15 (2005): 169-81.

Murray, Michael J. "Leibniz's Proposal for Theological Reconciliation among the Protestants." *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 623-46.

Nadler, Steven. *Spinoza: A Life.* Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Nadler, Steven, ed. *A Companion to Early Modern Philosophy.* Oxford: Blackwell, 2002.

Nischan, Bodo. "Reformed Irenicism and the Leipzig Colloquy of 1631." *Central European History* 9 (1976): 3-26.

Nischan, Bodo. *Prince, People, and Confession: The Second Reformation in Brandenburg.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1994.

Nunziante, Antonio-Maria. *Organismo come armonia. La genesi del concetto di organismo vivente in G. W. Leibniz.* Trento: Verifiche, 2002.

Oestreich, Gerhard. *Verfassungsgeschichte vom Ende des Mittelalters bis zum Ende des alten Reiches.* Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1970.

Ohnsorge, T. H. "Leibniz als Staatsbediensteter." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 173-94.

Olgiati, Francesco. *Il significato storico di Leibniz.* Milano: Vita e Pensiero, 1929.

Ong, S. J. Walter. *Ramus and Talon Inventory: A Short-Title Inventory.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1958.

Otto, Rüdiger. "Leibniz' Aktivitäten für die sachsenlauenburgische Erbfolge." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 53-75.

Palaia, Roberto. "Naturbegriff und Kraftbegriff im Briefwechsel zwischen Leibniz und Sturm." *Leibniz' Auseinandersetzung mit Vorgängern und Zeitgenossen.* Ed. Ingrid Marchlewitz ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 157-72.

Palaia, Roberto. "Unità metodologica e molteplicità disciplinare nella *Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae.*" *Unità e Molteplicità nel Pensiero Filosofico e Scientifico di Leibniz.* Ed. Antonio Lamarra ve Roberto Palaia. Floransa: Olschki, 2000, s. 143-57.

Papineau, David. "The Vis Viva Controversy." *Leibniz: Metaphysics and Philosophy of Science.* Ed. R. S. Woolhouse. Oxford: Oxford University Press, 1981, s. 139-56.

Parker, Geoffrey, ed. *The Thirty Years War.* 2. baskı. Londra: Routledge, 1997.

Parkinson, G. H. R. "Leibniz's Paris Writings in Relation to Spinoza." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la C. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 73-89.

Parkinson, G. H. R. "Sufficient Reason and Human Freedom in the *Confessio Philosophi.*" *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 199-222.

Parkinson, G. H. R. "Review of Leibniz, *Sdmtliche Schriften und Briefe,* cilt VI, 4." *Studio Leibnitiana* 31, no. 1 (1999): 199-22.

Pasini, Enrico. *Il reale e l'immaginario: La fondazione del calcolo infinitesimale nel pensiero di Leibniz.* Turin: Sonda, 1993.

Pasini, Enrico. *Corpo e funzioni cognitive in Leibniz.* Milan: Angeli, 1996.

Pasini, Enrico. "Cinque storie sulla *Monadologia* di Leibniz." *Monadi e monadologie. Il mondo degli individui tra Bruno, Leibniz e Husserl.* Ed. Bianca Maria d'Ippolito, Aniello Montano ve Francesco Piro. Soveria Mannelli: Rubbettino, 2005, s. 147-67.

Perkins, Franklin. "The Theoretical Basis of Comparative Philosophy in Leibniz' Writings on China." *Das Neueste über China.* Ed. Wenchao Li ve Hans Poser. Stuttgart: Steiner, 2000, s. 275-93.

Perkins, Franklin. *Leibniz and China. A Commerce of Light.* Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

Perkins, Franklin. "Leibniz's Exchange with the Jesuits in China." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 141-61.

Petersen, P. *Geschichte der aristotelischen Philosophie im protestantischen Deutschland.* Leipzig: Verlag Felix Meiner, 1921.

Phemister, Pauline. "Leibniz and the Elements of Compound Bodies." *British Journal for the History of Philosophy* 7, no. 1 (1999): 57-78.

Phemister, Pauline. "'All the time and everywhere everything's the same as here': The Principle of Uniformity in the Correspondence between Leibniz and Lady Masham." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 193-213.

Phemister, Pauline. *Leibniz and the Natural World. Activity, Passivity and Corporeal Substances in Leibniz's Philosophy.* Dordrecht: Springer, 2005.

Pichler, Aloys. *Die Theologie des Leibniz.* 2 cilt. Münih: Cotta, 1869-70.

Piro, Francesco. "Jus-Justum-Justitia. Erica e Diritto nel giovane Leibniz." *Annali dell'Instituto Italiano per gli Studi Storici* 7 (1981/2): 1-54.

Piro, Francesco. *Varietas identitate compensata. Studio sulla formazione della metafisica di Leibniz.* Naples: Bibliopolis, 1990.

Piro, Francesco. "Leibniz and Ethics: The Years 1669-72." *The Young Leibniz and His Philosophy, 1646-1676.* Ed. Stuart Brown. Dordrecht: Kluwer, 1999, s. 147-67.

Piro, Francesco. *Spontaneità e ragian sufficiente. Determinismo e filosofia dell'azione in Leibniz.* Roma: Edizioni di Storia e Letteratura, 2002.

Platzeck, E. W. "Gottfried Wilhelm Leibniz y Raimundo Llull." *Estudios Lulianos* 16, no. 2-3 (1972): 1-193.

Poser, Hans. "Leibniz's Parisaufenthalt in seiner Bedeutung für die Monadenlehre." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 2, s. 131-47.

Poser, Hans. "Leibnizens *Novissima Sinica* und das europäische Interesse an China." *Das Neueste über China.* Ed. Wenchao Li ve Hans Poser. Stuttgart: Steiner, 2000, s. 11-28.

Pott, Sandra, Martin Mulsow ve Lutz Danneberg, ed. *The Berlin Refuge 1680-1780: Learning and Science in European Context*. Leiden: Brill, 2003.

Privratská, J. ve V. Prívratská. "Language as the Product and Mediator of Knowledge: The Concept of J. A. Comenius." *Samuel Hartlib and Universal Reformation. Studies in Intellectual Communication*. Ed. Mark Greengrass, M. Leslie ve T. Raylor. Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 162-73.

Raab, Heribert. "Der 'Discrete Catholische' des Landgrafen Ernst von Hessen-Rheinfels (1623-1693)." *Archiv für mittelrhein. Kirchengeschichte* 12 (1960): 175-98.

Raab, Heribert. "'De Negotio Hannoveriano Religionis.' Die Reunionsbemühungen des Bischofs Christoph de Rojas y Spinola im Urteil des Landgrafen Ernst von Hessen-Rheinfels." *Volk Gottes*. Ed. Remigius Bäumer and Heimo Dolch. Herder: Freiburg, 1967, s. 395-417.

Rathmann, Lother, ed. *Alma Mater Lipsiensis. Geschichte der Karl-Marx-Universität Leipzig*. Leipzig, 1984.

Rescher, Nicholas. "Leibniz Finds a Niche (Settling in at the Court of Hannover: 1676-77)." *Studia Leibnitiana* 24, no. 1 (1992): 25-48.

Rescher, Nicholas. "Leibniz Visits Vienna (1712-1714)." *Studia Leibnitiana* 31, no. 2 (1999): 133-59.

Reuther, Hans. "Das Gebäude der Herzog-August-Bibliothek zu Wolfenbüttel und ihr Oberbibliothekar Gottfried Wilhelm Leibniz." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt*. Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 349-60.

Richter, Amdt ve Weert Meyer. "Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716). Pedigree and Ancestors." *Knowledge Organization* 23 (1996): 103-6.

Riley, Patrick. *Leibniz's Universal Jurisprudence. Justice as the Charity of the Wise*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1996.

Riley, Patrick. "Leibniz's *Méditation sur la notion commune de la justice*, 1703-2003." *The Leibniz Review* 13 (2003): 67-78.

Risse, Wilhelm. *Die Logik der Neuzeit*. 2 cilt. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann, 1964-70.

Risse, Wilhelm. *Bibliographia logica: Verzeichnis der Druckschriften zur Logik mit Angabe ihrer Fundorte*. Cilt 1: 1472-1800. Hildesheim: Olms, 1965.

Ritschi, Otto. *Dogmengeschichte des Protestantismus: Grundlagen und Grundzüge der theologischen Gedenken- und Lehrbildung in den protestantischen Kirchen*. 4 cilt. Leipzig: J. C. Hinrichs, 1908-27.

Ritter, P. "Wie Leibniz gestorben und begraben ist." *Preuß. Jahrbücher* 157 (1914): 437-49.

Ritter, P. "Bericht eines Augenzeugen liber Leibnizens Tod und Begräbnis." *Zeitschrift des Historischen Vereins für Niedersachsen* 81 (1916): 247-52. P. Ritter, "Bericht eines Augenzeugen liber Leibnizens Tod und Begräbnis" adıyla yeniden yayımlandığı yer: *Leibniz. Zum Gedächtnis seines 200 jährigen Todestages*. Hannover: Gersbach, 1916, s. 83-8.

Robinet, André. *Malebranche et Leibniz. Relations personnelles*. Paris: Vrin, 1955.

Robinet, André. "Leibniz: Lecture du *Treatise* de Berkèley." *Les études philosophiques* (1983): 217-23.

Robinet, André. "Dynamique et Fondements Métaphysiques." *Studia Leibnitiana Sonderheft* 13 (1984): 1-25.

Robinet, André. *Architectonique disjonctive, automates systémiques, et idéalité dans l'oeuvre de G. W. Leibniz*. Paris: Vrin, 1986.

Robinet, André. *G. W. Leibniz. Iter Italicum*. Floransa: Olschki, 1988.

Robinet, André. "L"Accademia matematica' de D. Quartaroni et Ie 'Phoranomus' de G. W. Leibniz (Roma, 1689)." *Nowelles de la république des lettres* 2 (1991): 7-18.

Rohrbasser, Jean-Marc ve Jacques Véron. "Leibniz et la mortalité. Mesure des 'apparences' et calcul de la vie moyenne." *Population* 1-2 (1998): 29-44.

Roncaglia, Gino. *Palaestra Rationis. Discussioni su natura della copula e modalità nella filosofia 'scolastica' tedesca del XVII secolo.* Floransa: Olschki, 1996.

Ross, George MacDonald. "Leibniz and the Nuremberg Alchemical Society." *Studia Leibnitiana* 6 (1974): 222-48.

Ross, George MacDonald. "Alchemy and the Development of Leibniz's Metaphysics." *Theoria cum Praxi, Akten des III. Internationaler Leibniz-Kongresses.* Cilt 4 (Naturwissenschaft, Technik, Medizin, Mathematik). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1982, s. 40-45.

Ross, George MacDonald. "Leibniz's Exposition of His System to Queen Sophie Charlotte and Other Ladies." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 61-9.

Rossi, Paolo. *The Dark Abyss of Time: The History of the Earth and the History of Nations from Hooke to Vico.* Çev. Lydia G. Cochrane. Chicago: University of Chicago Press, 1984.

Rudert, Otto. "Der Raid des Grafen Holck im Jahre 1633." *Schriften des Vereins für die Geschichte Leipzigs.* Cilt 16. Leipzig: Selbstverlag des Vereins, 1933, s. 45-50.

Rudolph, Hartmut. "Zum Nutzen von Politik und Philosophie für die Kirchenunion." *Labora diligenter.* Ed. Martin Fontius, Hartmut Rudolph ve Gary Smith. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 108-27.

Ruestow, Edward G. *Physics in 17th and 18th-Century Leiden.* The Hague: M. Nijhoff, 1973.

Russell, Bertrand. *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz.* 2. baskı. Londra: G. Alien & Unwin, 1937.

Rutherford, Donald. *Leibniz and the Rational Order of Nature.* Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 36-40.

Rutherford, Donald. "Metaphysics: The Late Period." *The Cambridge Companion to Leibniz.* Ed. Nicholas Jolley. New York ve Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 124-32.

Rutherford, Donald. "Demonstration and Reconciliation: The Eclipse of the Geometrical Method in Leibniz's Philosophy." *Leibniz's 'New System' (1695).* Ed. R. S. Woolhouse. Floransa: Olschki, 1996, s. 181-201.

Rutherford, Donald. "Introduction: Leibniz and Religion." *American Catholic Philosophical Quarterly* 76, no. 4 (2002): 523-30.

Rutherford, Donald. "Idealism Declined. Leibniz and Christian Wolff." *Leibniz and His Correspondents.* Ed. Paul Lodge. Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 214-37.

Salomon-Bayet, Claire. "Les académies scientifiques: Leibniz et l'Academie Royale des Sciences. 1672-1676." *Leibniz à Paris (1672-1676). Symposion de la G. W. Leibniz-Gesellschaft.* 2 cilt. Wiesbaden: Steiner, 1978, cilt 1, s. 155-70.

Savile, A. *Leibniz and the Monadology.* Londra: Routledge, 2000.

Scheel, Günter. "Leibniz als herzoglicher Bibliothekar in Leineschloß." G. Schnath, *Das Leineschloß.* Han over: Hahn, 1962, s. 249-56.

Scheel, Günter. "Hannovers politisches, gesellschaftliches und geistiges Leben zur Leibnizzeit." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 83-115.

Scheel, Gunter. "Leibniz als Historiker des Welfenhauses." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 227-76.

Scheel, Gunter. "Fürstbistum und Stadt Osnabrück im Leben und Werk von G. W. Leibniz." *Osnabrücker Mitteilungen* 74 (1967), s. 146-90.

Scheel, Günter. "Leibniz als politischer Ratgeber des Welfenhauses." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewohner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 35-52.

Schepers, Heinrich. "Non alter, sed etiam Leibnitius." *The Leibniz Review* 14 (2004): 117-35.

Schmid, Alois. "Die Herkunft der Welfen in der bayerischen Landeshistoriographie des 17. Jahrhunderts und bei Gottfried Wilhelm Leibniz." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 126-47.

Schmidt-Biggemann, Wilhelm. *Topica Universalis: Erne Modellgeschichte humanistischer und barocker Wissenschaft.* Hamburg: Meiner, 1983.

Schnath, Georg. *Geschichte Hannovers im Zeitalter der neunten Kur und der englischen Sukzession 1674-1714.* 4 cilt. Hildesheim ve Leipzig: August Lax, 1938-82.

Schnath, G. "Die Überwältigung Braunschweig-Wolfenbüttels durch Hannover und Celle zu Beginn des Spanischen Erbfolgekrieges, März 1702." *Braunschweigisches Jahrbuch* 56 (1975): 27-100.

Schneider, Hans-Peter. "Leibniz als Jurist." *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Ed. W. Totok ve C. Haase. Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966, s. 489-510.

Schneider, Hans-Peter. *Justitia Universalis. Quellenstudien zur Geschichte des "christlichen Naturrechts" bei Gottfried Wilhelm Leibniz.* Frankfurt am Main, 1967.

Schneider, Hans-Peter. "Der Begriff der Gerechtigkeit bei Leibniz." *Pensamiento jurídico y sociedad international.* Cilt 2. Madrid: Centre de Estudios Constitucionales, Univ. Complutense, 1986, s. 1080-1113.

Schneider, Hans-Peter. "Leibniz und die preuBischen Justizreformen im 18. Jahrhundert." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 281-96.

Schneider, Hans-Peter. "Leibniz und der moderne Staat." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewohner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 23-34.

Schneider, Heinrich. "Wie Starb Leibniz?" *Braunschweigisches Magazin* no. 2 (1923): makaleler: 28-31.

Schneider, Martin. "Leibniz' Konzeption der *Characteristica Universalis* zwischen 1677 und 1690." *Revue Internationale de Philosophie* 48, no. 2=188 (1994): 213-36.

Schröder, Peter. "Reich versus Territorien? Zum Problem der Souveranität im Heiligen Romischen Reich nach dem Westfälischen Frieden." OlafAsbach vd., ed., *Altes Reich, Frankreich und Europa.* Berlin: Duncker ve Humblot, 2001, 123-43.

Shapiro, Barbara J. *John Wilkins. 1614-1672: An Intellectual Biography.* Berkeley ve Los Angeles: University of California Press, 1969.

Siefert, Arno. "Das höhere Schulwesen: Universitäten und Gymnasien." Christa Berg vd., ed., *Handbuch der deutschen Bildungsgeschichte,* cilt 1: *15. bis 17. Jahrhundert.* Ed. Notker Hammerstein. Münih, 1996, 197-374.

Seifert, Arno. *Der Rückzug der biblischen Prophetie von der neueren Geschichte. Studien zur Geschichte der Reichstheologie des frühneuzeitlichen Protestantismus.* Viyana ve Köln: Böhlau, 1990.

Seip von Engelbrecht, Andreas. *Der Fürstlich Waldeckische Leibmedicus Dr. med. Johann Philipp Seip in Pyrmont und seine Familie.* Eisenach: Kahle, 1938.

Selge, Kurt-Victor. "Das Konfessionsproblem in Brandenburg im 17. Jahrhundert und Leibniz' Bedeutung für die Unionsverhandlungen in Berlin." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 170-85.

Sierksma, Gerald ve Wybe Sierksma. "The Great Leap to the Infinitely Small: Johann Bernoulli; Mathematician and Philosopher." *Annals of Science* (Paris) 56 (1999): 433-49.

Sleigh, R. C. Jr. *Leibniz and Amauld. A Commentary on Their Correspondence.* New Haven: Yale University Press, 1990.

Staemmler, Heinz. *Die Auseinandersetzung der kursächsischen Theologen mit dem Helmstedter Synkretismus: eine Studie zum "Consensus repetitus fidei vere Lutheranae" (1655) und den Diskussionen um ihn.* Waltrop: Spenner, 2005.

Stein, Ludwig. *Leibniz und Spinoza. Ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte der Leibnizschen Philosophie.* Berlin: Georg Reimer, 1890.

Steinberg, S. H. *The 'Thirty Years War' and the Conflict for European Hegemony, 1600-1660.* Londra: Edward Arnold, 1966.

Stieda, Wilhelm. *Professor Friedrich Leubnitz, der Vater des Philosophen.* Leipzig: Teubner, 1917.

Stoye, John. *The Siege of Vienna.* Londra, 1964.

Strack, Clara. *Ursprung und sachliches Verhältnis von Leibnizens sogenannter Monadologie und den Principes de la nature et de la grâce.* I. Teil: *Die Entstehungsgeschichte der beiden Abhandlungen.* Berlin, 1915. (Açılış Konuşması.)

Strasser, Gerhard F. *Lingua universalis: Kryptologie und Theorie der Universalsprachen im 16. und 17. Jahrhundert.* Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 1988.

Swoyer, Chris. "Leibniz's Calculus of Real Addition." *Studio Leibnitiana* 26, 1 (1994): 1-30.

Thijssen-Schoute, C. Louise. *Nederlands cartesianisme.* Amsterdam: Noord-Hollandsche Uitg. Mij., 1954.

Tognon, Giuseppe. "Christian Wolff e gli 'Essais de Théodicée.'" *Leibniz. Tradition und Aktualität. V. Internationaler Leibniz-Kongress. Vorträge.* Hannover: Gottfried-Wilhelm-Leibniz-Gesellschaft, 1988, s. 961-71.

Torresetti, Giorgio. *Crisi e rinascita del diritto naturals in Leibniz.* Milan: Giuffrè, 2000.

Totok, Wilhelm ve Carl Haase, ed. *Leibniz. Sein Leben, sein Wirken, seine Welt.* Hannover: Verlag für Literatur und Zeitgeschehen, 1966.

Trevisani, Francesco. *Descartes in Germania. La ricezione del cartesianismo nella facoltà filosofica e medica di Duisburg 1652-1703.* Milan, 1992.

Turnbull, H. W., ed. *J. Gregory Tercentenary Memorial Volume.* Londra, 1939.

Utermöhlen, Gerda. "Die Literatur der Renaissance und des Humanismus in Leibniz' privater Büchersammlung." *Leibniz et la Renaissance.* Ed. Albert Heinekamp. Wiesbaden: Steiner, 1983, s. 221-38.

Utermöhlen, Gerda. "Die Rolle fürstlicher Frauen im Leben und Wirken von Leibniz." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 44-60.

Utermöhlen, Gerda. "Leibniz im kulturellen Rahmen des hannoverschen Hofes." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewöhner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 213-26.

Vailati, Ezio. *Leibniz and Clarke. A Study of Their Correspondence.* New York ve Oxford: Oxford University Press, 1997.

Vasoli, Cesare. "Enciclopedia, pansofismo e riforma 'metodica' del diritto nella 'Nova Methodus' di Leibniz." *Quademi fiorentini per la storia del pensiero giuridico modemo* 2 (1973): 37-109.

Vasoli, Cesare. *L'enciclopedismo del Seicento.* Naples: Bibliopolis, 1978.

Verbeek, Theo, ed. *Johannes Clauberg (1622-1665) and Cartesian Philosophy in the Seventeenth Century.* Dordrecht: Kluwer, 1999.

Verbeek, Theo. "Dutch Cartesian Philosophy." *A Companion to Early Modern Philosophy.* Ed. Steven Nadler. Oxford: Blackwells, 2002, 167-82.

Venneulen, Bernhard. "The Metaphysical Presuppositions of Nieuwentijt's Criticism of Leibniz's Higher-Order Differentials." *300 Jahre "Nova Methodus" von G. W. Leibniz (1684-1984). Symposion der Leibniz-Gesellschaft ... 28. bis 30. August 1984.* Ed. Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1986, s. 178-84.

Vierhaus, Rudolf. "Wissenschaft und Politik im Zeitalter des Absolutismus. Leibniz und die Gründung der Berliner Akademie." *Leibniz in Berlin.* Ed. Hans Poser ve Albert Heinekamp. Stuttgart: Steiner, 1990, s. 186-201.

Voigt, Georg. "Über den Ramismus an der Universität Leipzig." *Berichte üiber der Ver-handlungen der königlichen sächsischen Gesellschaft der Wissenschaften zu Leipzig, Philologisch-historische Klasse* 40 (1888): 31-61.

Wallmann, Johannes. "Zwischen Reformation und Humanismus: Eigenart und Wirkungen Helmstedter Theologie unter besondere Berücksichtigung Georg Calixts." *Zeitschrift für Theologie und Kirche* 74 (1977): 344-70.

Ward, A. W. *Leibniz as a Politician.* Manchester: At the University Press, 1911.

Waschkies, Hans-Joachim. "Leibniz' geologische Forschungen im Harz." *Leibniz und Niedersachsen.* Ed. Herbert Breger ve Friedrich Niewohner. Stuttgart: Steiner, 1999, s. 187-210.

Weber, Hans E. *Reformation, Orthodoxie und Rationalismus.* Gütersloh: Bertelsmann, 1951.

Weidemann, Heinz. *Gerard Walter Molanus, Abt zu Loccum: Erne Biographie.* 2 cilt. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1925 ve 1929.

Westfall, R. S. *Never at Rest: A Biography of Isaac Newton.* Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Whiteside, D. T. "The Mathematical Principles Underlying Newton's *Principia Mathematics.*" *Journal for the History of Astronomy* 1 (1970): 116-38.

Wiedeburg, Paul. *Der Junge Leibniz. Das Reich und Europa.* Wiesbaden: Steiner, 1962-70.

Wilson, Catherine. "De ipsa natura. Sources of Leibniz's Doctrines of Forces, Activity and Natural Law." *Studia Leibnitiana* 19, no. 2 (1987): 148-72.

Wilson, Catherine. *Leibniz's Metaphysics. A Historical and Comparative Study.* Princeton: Princeton University Press ve Manchester: Manchester University Press, 1989.

Wilson, Catherine. *The Invisible World. Early Modern Philosophy and the Invention of the Microscope.* Princeton: Princeton University Press, 1995.

Wilson, Peter H. *The Holy Roman Empire. 1495-1806.* Londra: Macmillan Press, 1999.

Winae, Rolf. "Zur Frühgeschichte der Academia Naturae Curiosorum." *Der Akademiegedanke im 17. und 18. Jahrhundert.* Ed. Fritz Hartmann ve Rudolf Vierhaus. Bremen, 1977, s. 117-37.

Woolhouse, R. S. ve R. Francks. "Leibniz, Lamy, and the 'Way of Pre-established Harmony'." *Studia Leibnitiana* 26, no. 1 (1994): 76-90.

Woolhouse, R. S. "Leibniz and François Lamy's *De la Connaissance de soi-même.*" *The Leibniz Review* 11 (2001): 65-70.

Woolhouse, R. S. *Locke. A Biography.* Cambridge: Cambridge University Press, 2007.

Wundt, M. *Die deutsche Schulmetaphysik des 17. Jahrhunderts.* Tübingen: Verlag von J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1939.

Zaccone Sina, Maria Grazia, ed. *La corrispondenza di François Lamy, benedettino cartesiano.* Floransa: Olschki, 2006.

Zacher, Hans J. *Die Hauptschriften zur Dyadik von C. W. Leibniz.* Frankfurt am Main: Klostermann, 1973.

Dizin

I. Charles, İngiltere Kralı 19
I. Elisabeth, İngiltere Kraliçesi 334
I. Friedrich, Prusya Kralı 322, 324, 326, 329, 332, 377, 379, 382. *Ayrıca bkz.* III. Friedrich, Brandenburglu, Elektör
I. George, Büyük Britanya Kralı 422, 423, 424, 426, 427, 428, 430, 431, 435, 441, 446, 447. *Ayrıca bkz.* Georg Ludwig, Hanover Dükü ve Elektör
I. Giovanna, Napolili Kraliçe 251
I. James, İngiltere Kralı 181, 314
I. Joseph, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 374, 380, 384
I. Leopold, Habsburglu, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 173, 180, 233, 241, 275, 321, 321, 375, 380, 384
I. Welf, Bavyera Dükü 259
II. Augustus, Lehistan Kralı 326, 327, 379, 387. *Ayrıca bkz.* I. Friedrich August, Saksonya Dükü ve Elektör
II. Azzo 200, 231, 239, 259, 270, 426
II. Charles, İngiltere Kralı 108, 126, 127, 172, 274, 321
II. Francesco, Modena Dükü 249, 258
II. Friedrich, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 273
II. Heinrich, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 270, 426
II. James, İngiltere Kralı 274, 275, 314, 315, 376, 461
II. Mary, İngiltere Kraliçesi 275, 314, 461
II. Philippe, Orleans Dükü 429
II. Rudolf, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 530
II. William, Oranj Prensi 157
III. Charles, İspanya Kralı 322
III. Cosimo, Floransa Grandükü 257
III. Friedrich, Brandenburglu Elektör 182, 245, 309, 316, 317, 319, 320. *Ayrıca bkz.* I. Friedrich, Prusya Kralı
III. Rinaldo, Modena Dükü 271, 455
III. William, Oranj Prensi ve İngiltere Kralı, 157, 268, 275, 314, 315, 316, 333, 376
IV. Henry, Fransa Kralı 431
IV. Welf. *Bkz.* I. Welf
V. Charles, Kutsal Roma-Germen İmparatoru 410
V. Friedrich, Palatin Elektör ve Bohemya Kralı 19, 20, 25, 179, 181, 314
V. Philip, İspanya Kralı 321, 404, 410
VI. Alexander, Papa 271
VI. Charles, Kutsal Roma-Germen İmparatoru ve İspanya tahtı talibi 374, 384, 405, 406, 409, 410, 411
VIII. Alexander, Papa 252
XI. Innocentius, Papa 169, 244, 252, 257
XII. Charles, İsveç Kralı 379, 385
XIII. Gregory, Papa 317. *Ayrıca bkz.* Gregoryen takvimi.
XIII. Louis, Fransa Kralı 275
XIV. Louis, Fransa Kralı 18, 76, 100, 108, 109, 115, 117, 118, 119, 124, 125, 126, 131, 164, 171, 188, 189, 190, 191, 192, 207, 237, 243, 245, 274, 275, 281, 282, 303, 315, 321, 323, 337, 365, 387, 405, 409, 429, 460

Aachen 320
Abbeville 155
Academia Leopoldina 277, 278, 479. *Ayrıca bkz.* Academia Naturae Curiosorum
Academia Naturae Curiosorum 88, 277, 479
Accademia Fisico-Matematica 234, 252
Accessio ad Arithmeticam Infinitorum 121, 122

Accessiones Historicae 313
Acta Eruditorum 65, 74, 163, 206, 208, 209, 217, 246, 260, 263, 270, 283, 288, 290, 299, 340, 353, 362, 363, 389, 391, 403, 418
adalet 62, 67, 74, 104, 105, 106, 176, 202, 213, 228, 271, 359, 360, 397, 411, 413
Agricola, Georgious 266
Agrippa, Heinrich Cornelius 64
Ahlefeldt, Burchard von 183
Aiton, E. J. 7
akışkanlar 360, 363. *Ayrıca bkz.* kalkülüs, türev
alan hesabı 138, 143
Alberti, Antonio 257, 289
Aleksey, Çareviç 385
algı :173, 219, 351, 415; ve istek, 45, 219, 357, 393; ve irade, 45
Almanya 8, 17, 19, 21, 25, 26, 30, 31, 33, 35, 37, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 51, 55, 56, 60, 61, 64, 66, 71, 79, 80, 85, 87, 88, 89, 118, 125, 130, 131, 151, 154, 155, 156, 162, 177, 188, 192, 200, 206, 231, 232, 234, 240, 271, 282, 309, 317, 319, 333, 368, 377, 382, 397, 410, 429, 434, 435, 441, 462, 464
Alsted, Johann Heinrich 41, 42, 45, 46, 55, 56, 60, 62, 64, 73, 79, 81, 85, 150, 204, 229, 307, 432
Altdorf: 9, 12, 61, 68, 70, 228; Üniversitesi, 67, 70
Altenberg 26
Altenburg 27
Althusius, Johannes 42
Altranstädt: 379; Antlaşması 379
Amberg 238
Amsterdam 82, 147, 157, 158, 230, 275, 278, 322, 339, 342, 395, 398, 401
analysis situs 203, 214, 215, 364, 420. *Ayrıca bkz.* durum analizi
Ancillon, Charles 398
Anderten, Maria Elisabeth von 242
Andreae, Jakob 47
Annales Imperii Occidentis Brunsvicenses (Batı İmparatorluğu'nun Brunswick Yıllıkları) 270, 381, 423, 426, 427, 428, 429, 430, 433
Anne, İngiltere ve İrlanda Kraliçesi 316, 374, 376, 377, 421, 422, 435
ansiklopedi 2, 3, 5, 6, 8, 34, 41, 42, 45, 46, 67, 69, 72, 73, 79, 81, 82, 85, 87, 110, 117, 120, 150, 152, 161, 175, 178, 193, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 233, 263, 264, 386, 431, 432, 453
Antibarbarus physicus 389
Anton Ulrich, Wolfenbüttel Dükü 262, 265, 272, 273, 276, 327, 337, 374, 375, 380, 382, 384, 385, 387, 405, 409, 421
Apokatastasis 444, 445
Aquinas, Thomas (Aquino'lu Tommaso) 58, 459
Ardennes 115
Areskine, Petr Matveevič 432
Aristo: 55, 56, 57, 58, 82, 94, 229, 292; felsefesi 57 (*Bkz.* skolastik felsefe); fiziği 82, 94; mantığı 37, 38, 39, 40. *Ayrıca bkz.* Aristotales
Aristocu: 23, 38, 39, 40, 41, 44, 53, 54, 55, 57, 58, 62, 84, 94, 106, 205, 216, 219, 220, 356, 393, 459 (*Ayrıca bkz.* Aristo, Aristotales); felsefe 54, 59 (*Ayrıca bkz.* skolastik felsefe); fizik 22, 53, 94, mantık 22; metafizik 54, 58
Aristoculuk 36, 46, 47, 52, 53, 60, 82, 461
Aristoteles: 22, 27, 38, 39, 41, 43, 44, 53, 56, 57, 58, 62, 74, 92, 94, 95, 101, 102, 205, 216, 291, 459, 463; fiziği 53, 57. *Ayrıca bkz.* Aristo
Arius 287
Ariusçuluk 287
Arminius, Jacobus 335, 459
Arminiusçu(luk) 23, 48, 334, 335, 401, 459
Arnauld, Antoine 82, 83, 111, 115, 119, 123, 155, 201, 207, 208, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 230, 234, 235, 259, 284, 289, 291, 292, 399
ars: 459; *combinatoria* 45, 63, 64, 81, 84, 142, 459 (*Ayrıca bkz.* ars, birleştirme sanatı, *Dissertatio de Arte Combinatoria*); *inveniendi* 43, 44, 65, 84, 141, 142, 150, 203, 209, 210; *judicandi*, 43, 44, 203, 209, 210
Arşimet [Archimedes] 43
Aschaffenburg 237
Aslan Henry, Saksonya ve Bavyera Dükü 194, 426
Asseburg, Rosamunde Juliane von der 285
Asti 231
Aşağı Saksonya 161, 163, 199, 266, 305, 379

Aufforderung zum Widerstand gegen Frankreich (Fransa'ya karşı direniş çağrısı) 189
Augsburg: 180, 232, 235, 238, 239, 240, 259, 260, 275, 336, 431; antlaşması 25; barışı 21; Birliği 275; İnanç Bildirgesi 112; Mezhebi 48, 236, 336, 431
August, Wolfenbüttel Dükü 262
Augustinci: kurtuluş anlayışı 48; öğreti, 53
Augustinus, Aurelius, Hippolu 36, 229, 347, 459
Augustinusçu 463
Ausson, Marquis d' 342
Auzout, Adrien 251
Aventin 231, 239, 240
Avusturya 231, 232, 271, 387, 408, 460, 462
ayırt edilemez şeylerin özdeşliği: 222; ilkesi 153, 439
Aziz Ulrich ve Afra Benediktin manastırı 239

Backmeister, Georg Michael 242
Bacon, Francis 22, 23, 46, 53, 68, 78, 93, 459, 460
Bacon'cı 46, 78, 79, 204, 205
Bad Pyrmont 431, 447
Bad Schwalbach 97, 98, 185
Badia Polesine 258
Baldigiani, Antonio 253
Baltık 19, 193, 379, 385, 387
Barbarigo, Gregorio 253
Barckhausen, Hermann 187, 237
Basel: 411; Konsili 283
basit töz 263, 295, 296, 297, 356, 389, 393, 415, 418, 419. *Ayrıca bkz.* maddesel töz, tekil töz, töz
Basnage de Beauval, Henri 294, 299, 339, 359
başyapıt 418
Batlamyus [Ptolemaios] 21
Bavyera 238, 259, 273
Bayle, Pierre 217, 218, 312, 350, 352, 353, 358, 359, 395, 398, 400, 401, 460
Beausobre, Isaac 351
Becan, Martin 48
Becher, Johann Joachim 83, 87, 173, 175
Beck, Cave 83
Bedenken von Aufrichtung einer Akademie oder Sociaetät in Deutschland zu Aufnehmen der Künste und Wissenschaften 88
Bedenken welchergestalt Securitas publica interna et externa ... im Reich iezigen Umbständen nach auf festen Fuss zu stellen 108
bedenlerin dirilişi 103, 104, 110, 112. *Ayrıca bkz.* Enkarnasyon, Yeniden Diriliş
Belgrad 243
Benedicta Henriette, Hannover Düşesi 167, 180, 455
Berkeley, George 441, 442
Berlin: 9, 149, 245, 278, 279, 283, 305, 308-313, 316-320, 322-327, 329, 330-333, 338, 342, 343, 351-353, 357, 369, 371, 373, 375, 377-379, 381, 383, 388, 396-398, 407, 417, 423; Bilim Akademisi; 5; Bilim Cemiyeti 5, 176, 308, 312, 317, 322, 323, 325, 326, 327, 374, 378, 379, 382, 391, 429, 432, 448
Bernoulli, Jakob 260, 297, 411
Bernoulli, Johann 297, 298, 354, 356, 361-363, 412-414
Bernstorff, Andreas Gottlieb von 375, 381, 405, 406, 420, 421, 425-427, 428, 449
Beza, Theodore 47
Bianchini, Francesco 253
Biber, Lehistanlı diplomat 399, 430
Bibliothèque Choisie 359
Bierling, Friedrich Wilhelm 74, 340, 349
Bignon, Jean-Paul 289, 369, 412
bilgenin iyilikseverliği 106, 228, 359, 360. *Ayrıca bkz. caritas sapientis*
Binyıl inancı 443, 460,
birincil madde 220, 291, 355. *Ayrıca bkz.* ikincil madde, madde, maddesel töz
birleştirme: sanatı 63, 459; yöntemi 64, 84, 142. *Ayrıca bkz. ars, ars combinatoria*
Bisterfeld, Johann Heinrich 41, 42, 45, 46, 55, 56, 64, 65, 73, 307
Bodenhausen, Rudolf Christian von 257, 258
Bodenus 257. *Ayrıca bkz.* Bodenhausen, Rudolf Christian von
Bodin, Jean 171
Bohemya 18, 19, 20, 25, 179, 181, 237, 238, 273, 314, 320
Bologna 251, 258, 259
Bonneval, Claude Alexandre de 416, 425, 460
Boole, George 208, 211
Borel, Pierre 101
Bornemann, Rudolf 276
Bossuet, Jacques-Bénigne 188, 262, 282, 283, 284, 288, 289, 337

Bothmer, Hans Caspar von 326
Bourbon 321, 322, 404, 410
Bourbonlar 322, 429
Bourignon, Antoinette de 285
Bouvet, Joahim 312, 313, 365, 366, 367, 368, 369
Boyle, Robert 79, 93, 99, 128, 134, 149, 170, 435
Boyneburg, Anna Christine von 126, 131
Boyneburg, Johann Christian von 75, 76, 77, 78, 80, 86, 87, 88, 92, 97, 106, 107, 108, 109, 111, 115, 119, 124, 125, 126, 130, 131, 133, 180, 185, 201, 203, 225, 232, 310
Boyneburg, Philipp Wilhelm von 124, 125, 126, 130, 131
Brahe, Thyco 21, 53, 99
Bramhall, John 401
Brand, Hennig 172, 173
Brandenburg 124, 125, 210, 244, 245, 262, 273, 278, 308, 309, 311, 316, 317, 318, 320, 322, 323, 324, 326, 328, 329, 331, 332, 335
Brandenburg-Prusya 182, 323, 329
Brandshagen, Jobst Dietrich 174
Braunschweig 63, 199, 231, 233, 266, 270, 273, 311, 318, 320, 327, 342, 426
Braunschweig-Lüneburg 12, 163, 164, 171, 172, 182, 193, 194, 197, 198, 199, 231, 233, 240, 241, 258, 259, 270, 314, 326, 331, 375, 383
Braunschweig-Wolfenbüttel 182, 272, 384
Breitenfeld 51
Bremen 20, 79
Brescello 259
Breslau 7, 391
Breviarium 119, 124
Brevis Demonstratio: 207, 217; *Erroris Memorabilis Cartesii* 207, 208, 217
Brevis synopsis historiae Guelficae 264
Brosseau, Christophe 155
Bruno, Giordano 64, 294
Bruxius, Adam 229
Brüksel 155
Buchhaim, Franz Anton von 321, 336
Buot, Jacques 119
Burgonya çevresi 107, 149
Burnet, Gilbert 333, 334, 335, 453
Burnet, Thomas 268
Burnett, Thomas, Kemneyli 54, 162, 263, 286, 337, 338, 339, 343, 351
Bussche, Albrecht Philipp von dem 183, 240
Bückeburg Kontesi 421
Bückeburg, Countess von. *Bkz.* Bückeburg Kontesi
Bülow, Joachim Heinrich von 172, 369
bütün 9, 18, 24, 35, 54, 81, 91, 120, 130, 153, 191, 219, 220, 229, 245, 281, 301, 364, 366, 367, 370, 386, 390, 397, 401, 402, 406, 415, 419, 425, 426, 427, 428, 430, 438, 439, 444, 445, 446, 448
Büyük Britanya 374, 375, 405, 423, 424, 426, 430, 435, 455
Büyük İttifak 321, 405, 409
Büyük Kuzey Savaşı 329, 379, 385, 387. *Ayrıca bkz.* Kuzey Savaşları
Büyük Petro 262, 305, 374, 383, 384, 385, 386, 388, 389, 431, 432
Büyük Sefaret 305, 384

Caesarinus Fürstenerius 171. *Ayrıca bkz. De Jure Suprematus*
Calais 127, 130, 155, 156
calculus universalis 209, 211, 212. *Ayrıca bkz.* mantık hesabı
Calenberg 163, 273
Calixt, Friedrich Ulrich 187
Calixt, Georg 26, 48, 49, 50, 51, 56, 75, 168, 187, 330
Calvin, Jean 47, 399, 462, 464
Calvisius, Sethus 34, 50
Cambridge: 135, 136, 137, 156, 247, 268; matematikçisi 145; Platoncusu 150, 286, 358; Üniversitesi 248
Campnella, Tommaso 53
canlı kuvvet 248, 255, 291, 438. *Ayrıca bkz. vis viva*
Cannstatt 107
Capucinus, Ivo 229
Carcavy, Pierre de 100, 115, 119
Carceri Manastırı 259
Cardano, Griolamo 53
caritas sapientis 106, 228. *Ayrıca bkz.* bilgenin iyilikseverliği
Carnap, Rudolf 402
Caroline von Ansbach, Galler Prensesi 314, 327, 375, 376, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 431, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 446, 455

Carpzov, J. B. 26, 49
Cassini, Giovanni 119, 154, 170
Catelan, François (Abbé-Başrahip) 218, 251, 289
Causa Dei 401
Cavalieri, Bonaventura 102, 363
Cebelitarık 410
Celle 165, 166, 175, 182, 199, 272, 273, 276, 279, 311, 314, 323, 324, 333, 375
Celle-Lüneburg 182
Cenevre: 462; Kilisesi 47
characteristica geometrica 203, 214, 300, 364. *Ayrıca bkz. analysis situs*
characteristica universalis 83, 85, 87, 141, 145, 157, 178, 202, 206, 208, 209, 214, 228, 236, 303, 308, 364, 366, 430, 460
Charion, Johann 50
Charlemagne 50, 270, 381, 426
Charles, Burgonyalı 107
Charles-Honoré, Chevreuse Dükü 147, 154, 170
Charlotte Christine, Wolfenbüttelli, Çar Aleksey'in eşi 385
Charlotte Felicitas, Hannoverli 259, 271, 455
Charlottenburg 353. *Ayrıca bkz.* Lützenburg
Charta Volans 413, 414, 440
Chavin, Etienne 396
Cheyne, George 363
Choden Kalesi 237, 238
Christian Ludwig, Hannover ve Celle Dükü 164, 455
Christian, Heinrich, Hannoverli 251, 455
Chuno, Johann Jacob Julius 308, 317, 320
Ciampini, Giovanni Giustino 253
Cicero 43
cisim 53, 56, 57, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 102, 103, 104, 110, 111, 202, 204, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 233, 254, 255, 256, 291, 296, 356, 357, 389, 415, 419, 439, 441, 442, 462
Clarke, Samuel 420, 423, 435- 439
Clauberg, Johannes 56, 82, 94, 150
Clausthal 178, 179, 194, 195, 199
Codex Juris Gentium Diplomaticus 74, 270, 271
Colbert, Jean-Babtiste 100, 115, 119, 139, 147, 154
collegia Gelliana 60
Collegio Romano 253
Collegium Conferentium 60
Collegium Imperiale Historicum 237, 244
collegium sanitatis 184. *Ayrıca bkz.* tıp sistemi
Collins, John 134, 135, 140, 141, 146, 156
Comenius, Jan Amos 32, 41, 42, 46, 55, 60, 79, 84, 85, 150, 176, 204, 307, 309, 317, 329, 333, 432
Commercium Epistolicum 404, 412, 414, 433, 434, 440
conatus 82, 98, 101, 102, 105, 216, 247
Confessio Augustana 330, 336. *Ayrıca bkz.* Augsburg Mezhebi
Confessio Naturae contra Atheistas 54, 92, 94, 95, 110, 216, 219
Confessio Philosophi 122, 123, 142, 152, 169, 222, 396
Conring, Hermann 75, 76, 77, 266
Considérations sur les Principes de Vie, et sur les Natures Plastiques 359
Consilium Aegyptiacum 386
Conti, Antoino 439, 440, 441
Conway, Anne 295, 358, 359
Copernicus, Nicolaus 99. *Ayrıca bkz.* Kopernik
Coppenbrügge 305
Cordemoy, Géraud de 147, 353
Coste, Pierre 339, 342, 345
Cousin, Louis 289
Crafft, Johann Daniel 172, 173, 192, 235, 238, 244, 262, 278
Cramer kuralı 215
Cramer, Gabriel 215
Cresset, James 315, 332, 333, 334
Cudworth, Ralph 251, 286, 295, 343, 358, 359
Cunningham, Alexander 338, 339
Curtius, William 85

çifte hakikat 52
Çin 210, 253, 254, 262, 301, 302, 303, 304, 312, 313, 365, 366, 367, 386, 389, 391, 441, 442, 443
Çince 2, 210
Çinli(ler) 301, 302, 303, 366, 367, 368, 442, 443

Da Via, G. A. 336
dağıtıcı adalet 74. *Ayrıca bkz.* adalet, denkleştirici adalet
Dalgarno, George 83, 142, 229
Damaideno, Teodoro 198
Danckelmann, Eberhard von 317

Danimarka, 19, 20, 115, 132, 168, 331, 409
Dannenberg, Konrad Johann 343
Danzig 41
Daum, Christian 64
De Arcanis Motus 248, 254
De Brinon, Marie 281, 282
De Collegiis 60
De conditionibus 63
De corporum concursu 217, 254
De Incarnatione Dei seu de Unione hypostatica 112
De incerti aestimatione 213
De ipsa natura 312, 353, 354
De Jure Suprematus 189
De Linea Isochrona 251
De Lineis opticis et alia 246
De Primae Philosophiae Emendatione 283, 288
De rerum originatione radicali 297
De Resurrectione Corpurom 103
De Summa Rerum 143, 151, 152, 153, 157
De Tourreil, Amable 257, 289
De Transsubstantiatione 216
De Usu et Necessitate Demonstrationum Immortalitatis Animae 103
De Vita Beata 150
De Volder, Burchard 312, 354, 355, 356, 357, 393
De Witt, Cornelis 157, 158
De Witt, Johan 157, 158
Declaratio Luccensis 336
Değişimler Kitabı. Bkz. I Ching
déjà vu hissi 405
Delft 157
Deliberation sur l'Estat present de l'Empire 189
Della Rena, Casimo 258
Demokritos 57, 93, 463
Demonstratio Propositionum Primarum 106, 120
Demonstrationes Catholicae 6, 80, 83, 104, 110, 112, 123, 200, 201, 202, 204, 205, 219, 224, 227, 397, 430. *Ayrıca bkz.* evrensel kanıtlar.
Demonstrationum Catholicarum Conspectus 94, 110, 111
denkleştirici adalet 74. *Ayrıca bkz.* adalet, dağıtıcı adalet
Des Billetes, Gilles Filleau 123
Des Bosses, Bartholomew 373, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 441, 442
Des Vignoles, Alphonse 344
Des Viviers, Jacob Auguste Barnabas 274
Descartes, René 22, 23, 37, 53, 56, 57, 60, 82, 93, 102, 135, 142, 146, 147, 149, 151, 157, 169, 176, 179, 207, 217, 229, 251, 255, 266, 267, 298, 299, 355, 359, 412, 460, 461, 462, 463
Desiderata circa linguas quorundam populorum 307
determinantlar 215
Deuerlein, Anna 26
Deuerlein, Fredrich Sigismund 71
dışlayıcı adlandırmalar 153, 402. *Ayrıca bkz.* dışsal nitelendirmeler
dışsal nitelendirmeler 245, 246. *Ayrıca bkz.* dışlayıcı adlandırmalar
Dialogus de religione rustici 487, 492
Diepholz 183
Digby, Kenelm 82, 93
Dijon 149
dil. *Bkz.* dillerin uyumu, dilsel uyum, doğal dil, evrensel dil, formel dil, yapay dil
dilbilim cemiyeti 306, 308
Dilherr, Johann Michael 67
dillerin uyumu 266, 270, 306
dilsel uyum 266, 270, 306, 307, 308. *Ayrıca bkz.* uyum
dinamik 233, 254, 288, 373, 391. Ayrıca bkz. *Dynamica*
Diophantus 43
Directiones ad rem Medicam pertinentes 90, 91
diriliş. *Bkz.* bedenlerin dirilişi
Discours de Métaphysique 142, 153, 207, 208, 209, 215, 220, 221, 223, 224, 225, 292, 399
Discours sur la Theologie naturalle des Chinos 442
Disputatio arithmetica de Complexionibus 63
Disputatio de Casibus perplexis in Jure 67
Disputatio Metaphysica de Principio Individui 58, 294
Dissertatio de Arte Combinatoria 63, 65, 72, 73, 84, 85, 96, 109, 209, 271, 294, 420. *Ayrıca bkz. ars combinatoria*, birleştirme sanatı, birleştirme yöntemi
Dissertatio de Origine Germanorum 271
diyadik 364
doğa yasası 218, 390
doğal dil 83, 209, 308, 349, 444

doğal hukuk 73, 105, 228, 396
doğrulama 202, 336
doğrular. *Bkz.* olumsal doğrular, zorunlu doğrular
doğruluk 208, 209, 211, 221, 402
Doğu Frisia 241
Doğu Hindistan Kumpanyası 90
doğuştan gelen 134, 345, 346, 347, 348
Dokuz Yıl Savaşları 274, 309
Dover: 127, 156; Antlaşması 108
dönüşüm teoremi 138
Dragoni, Francesco 250, 257, 258, 259
Dresden 25, 34, 260, 327, 328, 385, 388, 405
Du Héron, Charles-François de Caradas 337
durum analizi 203, 214, 300, 364, 420. *Ayrıca bkz. analysis situs*
Dury, John 79, 85, 333
dünyanın ruhu 96
Dynamica 254, 255, 257, 258, 263, 288, 289, 290, 292

Eckhard, Arnold 168, 169
Eckhart, Johann Georg 1, 250, 313, 327, 380, 421, 425, 426, 427, 447, 448, 449, 452, 453
Eclaircissement des difficultez que Monsieur Bayle a trouvées dans le système nouveau 358
Eduard von Pfalz-Simmern 167
Eisenach 75
Elbe 71, 193, 194
Elementa Juris Naturalis 105, 106
Elementa philosophie arcanae, de summa rerum. Bkz. De Summa Rerum
Éléments de la philosophie générale et de la théologie naturelle (genel felsefe ve doğal teoloji unsurları) 6, 397, 430
Eleonore d'Olbreuse, Celle Düşesi 181, 314, 455
Elisabeth Charlotte von der Pfalz, Orléans Düşesi 278, 399, 429
Elisabeth Christine, İmparatoriçe 384, 385
Elisabeth von der Pfalz, Palatin prenses 179
Elsholz, Johann Sigismund 210
Eltz, Friedrich Casimir Freiherr von 165
Encyclopaedia: (Alsted) 81, 432; *Universalis* 206
encyclopaedia: 205; major 432; media 432; minor 432
Engensen 322
Enkarnasyon 83, 95, 96, 103, 110, 111, 202, 227, 394, 395. *Ayrıca bkz.* bedenlerin dirilişi, Yeniden Diriliş
entelechy 354, 355
Entretien de Philarete et d'Eugene 171
Epiktetos 150
Epikuros 93
Episcopius, Simon 335
Epistolica de historia etymologica dissertatio 382
Erasmus, Desiderius 47, 48, 335
Erbendorf 237
Ernst August, Hannover Dükü ve Elektör 75, 161, 162, 166, 180, 181, 182, 183, 192, 193, 194, 196, 197, 198, 230, 232, 240, 242, 244, 260, 265, 272, 273, 276, 277, 278, 279, 308, 309, 310, 311, 313, 375, 455
Ernst August, Sophie ve Hannoverli Ernst August'un oğlu 251, 373, 424, 455
Erzbanneramt 273
Essais de Théodicée 352, 373, 395, 387, 401. *Ayrıca bkz. Théodicée*
Essay d'une nouvelle Science des Nombres 364
Este 173, 198, 200, 231, 232, 233, 240, 241, 249, 257, 258, 259, 270, 271, 426
Eugene, Savoy Prensi 409, 411, 416, 418, 419, 425, 460
Evanjelik: 29, 329, 332, 461, 463; Kilise 329
Evanjelikler 188, 310, 333
Evkarist: ayini 431; töz dönüşümü 96, 110, 111. *Ayrıca bkz.* Evkaristiya, Gerçek Varlık, töz dönüşümü
Evkaristiya 47, 83, 96, 111, 115. *Ayrıca bkz.* Evkarist, Gerçek Varlık, töz dönüşümü
evlilik, Leibniz'in umutları 237, 518
evrensel dil 64, 83, 84, 210, 229, 420. *Ayrıca bkz.* formel dil, yapay dil
evrensel hesap. *Bkz. calculus universalis*
evrensel kanıtlar 81, 82, 91, 112, 113, 118, 162, 201, 397. *Ayrıca bkz. Demonstrationes Catholicae*
evrensel uyum 45, 46, 65, 68, 88, 89, 113, 114, 122, 123, 200, 293, 303, 307, 317, 329, 402. *Ayrıca bkz.* uyum
Examen Religionis Christianae 224, 225, 226, 227, 228
Eyben, Huldreich von 266, 305

Fabri, Honoré 135, 144, 170, 363
Fabricus, Johann 378, 443, 444
Fabricus, Johann Ludwig 77
Fardella, Michel Angelo 259, 289, 295, 297
Fas est et ab hoste doceri 275, 286
Fatio de Duillier, Nicolas 298, 361, 403
fayda. *Bkz.* genel fayda, insanlık yararı, kamusal fayda, ortak fayda, toplum çıkarı
Ferdinand von Fürstenberg 180
Fermat, Pierre de 215, 507
Fermat'nın küçük teoremi 215
Ferrand, Louis 100, 115, 119
Ferrara 250, 251, 251, 259
Fleischer, Tobia 167, 168
Flem(m)ing, Heino Heinrich von 370
Flemming, Jacob Heinrich von 326
Floramonti, Francesco de 240, 241, 249, 250
Floransa 234, 257, 258, 259, 267, 317, 318, 338
Fogel, Martin 98, 175, 176
Fonseca, Pedro de 47
Fontenelle, Bernard Le Bovier de 1, 2, 4, 7, 9, 10, 11, 266, 298, 316, 362, 364, 365
form 219, 220, 290, 291, 354, 355, 356. *Ayrıca bkz.* tözsel formlar
formel dil 83, 213, 236, 303. *Ayrıca bkz.* yapay dil, evrensel dil
Formont, Nicolas 154
Foucher, Simon 149, 150, 170, 289, 290, 293, 294, 295, 296
Frankenberg 235
Frankfurt: 34, 35, 65, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 78, 85, 86, 87, 88, 92, 155, 185, 237, 332; am Main 34, 236
Fransa 18, 19, 20, 35, 70, 76, 80, 87, 88, 90, 107, 108, 109, 115, 117, 118, 124, 131, 134, 149, 155, 167, 171, 189, 190, 191, 192, 243, 245, 271, 274, 275, 276, 282, 307, 309, 314, 316, 318, 321, 322, 323, 325, 337, 357, 376, 387, 397, 405, 409, 410, 429, 430, 431, 439
Freiesleben, Christian 28, 70, 71, 133, 154, 196
Freiesleben, Clara Elisabeth 196
Freiesleben, Heinrich 27, 28
Freiesleben, Johann Friedrich 196
Freke, William 287
Freyung 237
Friedrich August, Hannoverli 241, 250, 272
Friedrich I. August, Saksonya Dükü ve Elektör 309. *Ayrıca bkz.* II. Augustus, Lehistan Kralı
Friedrich I. Wilhelm, Brandenburglu, Elektör 245
Friedrich I. Wilhelm, Prusya Kralı 430. *Ayrıca bkz.* Friedrich II. Wilhelm, Brandenburglu, Sophie Charlotte ve I. Friedrich'in oğlu
Friedrich II. Wilhelm, Brandenburglu, Sophie Charlotte ve I. Friedrich'in oğlu 377. *Ayrıca bkz.* Friedrich I. Wilhelm, Prusya Kralı
Friedrich, Celle Dükü 164
Friedrich, Prens Georg August ve Prenses Caroline'in oğlu 424
Fritsch, Johann 27, 61
Fritzsche, Anna 27
Fuxi (Fu-Hsi), Çin'in mitolojik imparatoru 366, 367, 368
Fürstenberg, Wilhelm Egon von 180, 243

Galilei, Galileo 22, 53, 82, 93, 102, 122, 229, 248, 253, 257, 299, 463
Galileocu: 102; bilim 254; Kopernikçi astronomi 252
Galler: 376, 431; Prensesi 314, 327, 425, 434, 435, 436; Prensi, 275, 315, 424
Gallikanizm 188,
Gallois, Jean 115, 117, 121, 145, 154, 158, 170, 174, 210, 214
Gamans, Johann 237
Gassendi, Pierre 22, 53, 57, 62, 461
gayret 98, 101, 102, 105, 216, 247. *Ayrıca bkz.* kuvvet
Geheimer Justizrat 279, 314, 320, 321
Geheimer Rat 154, 165, 279
Geier, Martin 27
genel fayda 89, 285, 286, 302. *Ayrıca bkz.* insanlık yararı, ortak fayda, toplum çıkarı
Generales Inquisitiones 208, 211
Georg August, Hannover Elektörel Prensi ve Galler Prensi 327, 375, 378, 421, 424, 425
Georg Ludwig, Hannover Dükü ve Elektör 180, 181, 182, 272, 278, 311, 312, 313, 315, 316, 318, 320, 323, 324, 327, 328, 336, 359, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 389, 406, 407, 421, 422, 424, 425, 455. *Ayrıca bkz.* I. George, Büyük Britanya Kralı
Georg Wilhelm, Hannover ve Celle Dükü 164, 180, 181, 182, 455

Georg, Calenberg Dükü 163, 455
gerçek birlikler 364. *Ayrıca bkz.* gerçek birlik, monadlar
gerçek birlik: ilkesi 292; kavramı; 295. *Ayrıca bkz.* gerçek birlikler
gerçek toplama 212
Gerçek Varlık 23, 110, 290, 330, 331, 334, 435. *Ayrıca bkz.* Evkarist, Evkaristiya
Geulincx, Arnold 353
gizemler 201, 202, 341, 394, 395, 397
Golovin, Fedor Alekseyevich 305
Golovkin, Gavriil Ivanoviç 89, 388
Gonzaga, Anna 167
Göhrde 447, 448
Göttingen 164, 177, 184
Graupen 238
Gravel, Jacques 125
Gravesend 156
Gregory James, 135, 139, 140, 141, 146, 156
Gregory, David 374, 389
Gregoryen takvimi 317
Grimaldi, Cladio Filippo 254, 301, 302
Grote, Otto 165, 183, 189, 191, 195, 198, 249, 259, 273
Grotius, Hugo 62, 74
Grubenhagen: 164, 183; Dükü 251; Dükalığı 165
Grundriss eines Bedenkens von aufrichtung einer Societät in Deutschland zu aufnehmen der Künste und Wissenshaften 89
Grupen, Christian Ulrich 74
Gudenus, Christoph 87
Guelf tarihi 13, 74, 198-200, 230, 249, 251, 264, 265, 266, 269, 270, 271, 274, 276, 279, 306, 311, 312, 313, 314, 322, 324, 328, 338, 374, 375, 379, 380, 382, 405, 406, 407, 423, 425, 426, 427, 428, 444, 446, 447, 452
Guericke, Otto von 119
Guglielmini, Domenico 258
Guhrauer, G. E. 7
Gustavus Adolphus, İsveç Kralı 51
güç 217, 218, 219, 221, 255, 288, 293, 302, 353, 356, 357, 389, 436, 438. *Ayrıca bkz.* kuvvet
günah 123, 124, 207, 223, 330, 444
Gwynne, Rowland 376, 377

Haarlem 157
Habbeus, Christian 78, 115, 118, 131, 132, 175
Habsburglar 18, 19, 20, 25, 107, 108, 321, 322, 383
Haecceitas 59
Halle: 379; Üniversitesi 391
Hamburg 172, 175, 193, 278
Hamrath, Friedrich von 326
Hannover: 2, 9, 12, 13, 78, 146, 149, 151, 154, 155, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 174, 177, 179, 180, 182, 186, 187, 192, 196, 201, 203, 229, 230, 232, 234, 235, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 249, 250, 251, 252, 256, 257, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 267, 272, 273, 274, 276, 278, 279, 282, 283, 285, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 336, 338, 342, 350, 351, 352, 359, 369, 370, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 379, 381, 383, 387, 392, 399, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 431, 433, 435, 441, 444, 446, 447, 448, 449; saray görevlisinin maaşı 490
hareket: ilkesi 96, 97; kanunları 97; teorisi 99; yasaları 98, 99, 102, 217, 219, 463
Harsdörffer, Georg Philipp 64
Hartard, Damain, von der Leyen 154
Hartlib, Samuel 79, 84, 85, 176
Hartsoeker Nicolaus, 389, 390, 404
Hartzingk, Peter 179, 195
Harwich 157
Harz: 12, 161, 177, 178, 179, 183, 186, 194, 195, 196, 197, 199, 200, 207, 230, 232, 235, 238, 262, 266, 276, 277, 305, 325, 328; madenleri 12, 161, 177, 178, 197, 276, 277; projesi 178, 194, 197, 198, 199, 207, 230, 238, 277, 279
Haversham, Lord, Tory lideri 376
Hazreti İsa, 118. *Ayrıca bkz.* İsa
Heidelberg 41, 42, 77, 236
Heidelberg Catechism 376
Heinrich der Löwe. *Bkz.* Aslan Henry
Helmstedt: 9, 48, 75, 187; Üniversitesi 26, 75, 168, 187, 330
Hennings, Hanoverli avukat 447
Henrich, Leibniz'in arabacısı 447
Heraeus, Karl Gust 433
Herborn: 9, 41, 42, 45, 48, 64; Akademisi 41, 42, 48, 64,79; ekolü 42, 45, 72

Heredotos 43
Herford 180
Herrenhausen: 310, 327, 342, 351, 421, 424, 425; sarayı 165
Hertel, Lorenz 519, 562
hesap makinesi 100, 122, 127, 129, 138, 139, 141, 156, 173, 212, 301, 382, 402, 432, 447
Hesenthaler, Magnus 85
Hesse-Kassel 235
Hessen-Rheinfels, Ernst von 185-186, 188, 189, 191, 207, 208, 224, 225, 233, 235, 236, 238, 252, 280, 284, 299, 310, 486
Heyn, Friedrich 200, 234
Hildesheim 233, 234, 235, 236, 323, 380, 381, 392
Hipokrat 22, 246
Hipparchus 43
Histoire de l'Académie Royale des Sciences 364, 365, 369
Histoire des ouvrages des savans 294, 339, 352, 359
Historia et origo calculi differentialis 433
Hobbes, Thomas 53, 62, 65, 75, 82, 83, 83, 86, 93, 98, 102, 106, 359, 390, 401, 461
Hocher, Johann Paul 228
Hodann, J. Fr. 405
Hoffmann, J. H. 199
Hofrat 166, 173, 174, 192, 232, 233, 236, 239, 241, 260, 277, 406
Hohenzollernler 322, 377
Hollanda 20, 35, 70, 71, 72, 108, 109, 117, 118, 124, 130, 148, 149, 151, 155, 156, 157, 158, 167, 171, 172, 173, 174, 192, 207, 217, 275, 278, 305, 321, 335, 339, 376, 397, 398, 409, 416, 424, 462. *Ayrıca bkz.* Hollanda Cumhuriyeti
Hollanda Cumhuriyeti 20, 108, 111, 157, 188, 321
Holzfuss, Barthold 331
Hooke, Robert 99, 101, 127, 129
Hooker, Richard 286
Hornschuch, Johann 31
Hoskins, J. 361
hoşgörü 167, 189, 235, 279, 280, 303, 304, 331, 333
Höpner, Johannes 27
Hörnigk, Philipp Wilhelm von 238, 260
Hudde, Jan 157, 170
Huet, Pierre-Daniel 170, 493
Hugo, Ludolf 165, 183, 328
Hugony, Charles 397, 415
Huguenotlar 245, 252, 281, 309, 316, 431, 461
Huldenberg, Daniel Erasmi von 381, 406
Hunnius, Aegidius 48
Hutter, Leonhard 32, 48
Huygens, Christiaan 82, 97, 119, 120, 121, 122, 127, 130, 135, 136, 140, 154, 170, 214, 215, 261, 298, 299
Hülsemann, Johannes 26, 49
Hypothesis physica nova 98, 99, 100, 127, 255

I Ching 313, 366, 367, 369, 443
Idria 250
Iglau 320
Ilefeld (Harz) Denetmenliği 328
Illustratio tentaminis de motuum coelestium causis 389
Imhof, R. C. von 384
Imperial Aulic Council. *Bkz.* İmparatorluk Adalet Divanı
Initia rerum matematicarum metaphysica 419
Innsbruck 260

ikincil madde 355, 356. *Ayrıca bkz.* birincil madde, madde, maddesel töz
ilahi: adalet 360, 397, 459; akıl 59, 113, 114, 123, 390; irade 47, 48, 114; özgürlük 123, 222; takdir, 23, 47, 48, 83, 78, 134, 330, 334, 335, 353, 443
immeatio 65
İmparatorluk Adalet Divanı 192, 242, 383, 387, 405, 406, 407, 408
İnancı Yayma Meclisi 253
İnancı Yayma Meclisi 253
İngiliz Kilisesi 334, 428, 431, 435
İngiltere: 19, 20, 70, 79, 80, 84, 87, 108, 109, 124, 127, 129, 130, 162, 172, 181, 184, 188, 263, 274, 314, 315, 321, 331, 333, 334, 338, 344, 376, 377, 404, 422, 424, 425, 426, 429, 434, 436, 439, 446, 461, 464; Kilisesi 333, 334, 378, 431; Socinusçuları 286
insan düşüncesinin alfabesi 43, 45, 64, 209
insani özgürlük 123, 222, 330, 357, 395, 398. *Ayrıca bkz.* özgür irade
insanlık yararı 126. *Ayrıca bkz.* genel fayda, kamusal fayda, ortak fayda, toplum çıkarı

İrlanda 19, 314, 374, 376, 430
İsa:29,110,285,334,337,435;Mesih460;öğretisi177 İsa'nın: bedeni ve kanı 23, 95, 110, 202, 330, 331; ilahi ve insani doğalarının birliği 394, 395; insan doğasına aktarılması 330 ; öğretisi 23, 177; sıfatlarının aktarılması 331; Son Akşam Yemeği 22; tanrısallığı 286
İskoçya 19, 181, 314, 331, 376, 377, 461
İspanya 19, 107, 167, 304, 321, 322, 375, 377, 404, 405, 409, 410
İspanya Veraset Savaşı 377, 405, 409
İsveç 18, 19, 20, 35, 76, 78, 108, 329, 331, 379, 385, 386, 387
İtalya 7, 19, 48, 70, 78, 80, 164, 180, 200, 231, 232, 234, 242, 249, 250, 251, 253, 258, 259, 261, 271, 277, 289, 410
İvan, Çar 305

Jablonski, Daniel Ernst 309, 316, 317, 320, 329, 330, 331, 332, 334, 335, 391, 396, 429, 431
Jablonski, Johan Theodor 391, 396, 429
Jakobit: 376, 428; hareketi 376; 461; isyanı 428
James Francis Edward Stuart, Galler Prensi 274, 376, 429
Jan Kazimierz, Lehistan Kralı 106
Jansenciler, 48, 207. *Ayrıca bkz.* Jansencilik
Jansencilik 48, 461
Jaquelot, Isaac 311, 312, 325, 342, 343, 344, 357
Jelles, Jarig 157
Jena: 12, 26, 51, 58, 59, 60, 149, 317, 391: Üniversitesi 59
Jenish, Justus Jacob 276
Jodoci, Joh. Christoph 125
Johann Friedrich, Hannover Dükü 77, 78, 82, 103, 104, 110, 112, 115, 117, 118, 132, 139, 150, 154, 155, 157, 163-164, 165, 166, 167, 169, 172, 173, 174, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 188, 192, 193, 194, 196, 201, 202, 203, 216, 224, 225, 227, 228, 258, 271, 309, 310,381, 455
Journal des Sçavans 87, 117, 121, 140, 145, 170, 173, 206, 263, 288, 289, 290, 293, 294, 295, 298, 358, 362
Journal Literaire 413, 414, 433
Julius Franz, Sachsen-Lauenburg Dükü 194
Jungius, Joachim 82, 150, 175, 229
Justa Dissertatio 109
Justel, Henri 170

Kabala 237, 462
Kabitz, Willy 7
kader 134, 437
Kahm, Johann Carl 154, 179
kalkülüs 64, 129, 136, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 147, 163, 170, 297-299, 313, 360, 361, 362, 363, 364, 367, 374, 402-404, 411-414, 423, 430, 433, 440-441. *Ayrıca bkz.* akışkanlar, kalkülüsün keşfi, türev
kalkülüsün keşfi 142-147. *Ayrıca bkz.* akışkanlar, kalkülüs, türev
Kalvenci 20, 47, 48, 227, 331
Kalvenciler 21, 23, 25, 49, 310, 330, 335
Kalvencilik 25, 49, 185, 462, 464
kamusal fayda 450. *Ayrıca bkz.* genel fayda, insanlık yararı, ortak fayda, toplum çıkarı
Karadeniz 387
karakteristik üçgen 136, 137, 138
Karl Philipp, Hannoverli 241, 250, 272, 455
Karlsbad 260, 387
Kartezyen: 82, 92, 93, 95, 102, 103, 112, 143, 147, 150, 168, 169, 170, 202, 218, 353, 355, 357, 395, 417, 463; koordinat sistemi 460; fizik 97, 217, 251, 254, 436
Kartezyenci Korunum İlkesi 462
Kartezyencilik 56, 140, 142, 147, 168, 218, 247, 293, 356, 462
Katolik tanıtlamalar. *Bkz.* Evrensel Kanıtlar, *Demonstrationses Catholicae*
Katolik(ler) 22, 23, 77, 187, 188, 201, 235, 236, 252, 275, 281, 312, 335, 336, 376, 387. *Ayrıca bkz.* Katolikler, Roma Kilisesi
Katoliklik 4, 20, 25, 26, 29, 48, 49, 71, 76, 77, 167, 169, 180, 185, 186, 188, 192, 225, 226, 233, 245, 251, 257, 274, 281, 309, 310, 328, 335, 375, 384
Keckermann, Bartholomäus 41, 42, 47, 55, 60, 432
Keill, John 374, 403, 414, 433, 434, 439
Kepler, Johannes 53, 463
Ker, John, Kersland'li 409, 410, 425, 448
Kiel Üniversitesi 97, 113
Kilise Meclisi, Hollanda 335
kiliselerin yeniden birleşmesi 8, 22, 167, 168, 169, 180, 186, 188, 225, 233, 235, 244,

245, 260, 263, 279, 280, 282, 284, 310, 312, 321, 325, 331, 334, 336, 337, 378, 430
King, William 401
Kirch, Gottfried 530
Kircher, Athanasius 62, 64, 83, 84, 85, 229
kişisel kimlik 345, 346
Klencke, Mlle, İmparatoriçe Wilhelmine Amalie'nin nedimesi 432
Kolin 320
Konfüçyüs 304, 366
Konstanz Konsili 283
Kopernik: 21, 53, 136, 229, 252, 253, 267 (*Ayrıca bkz.* Copernicus, Nicolaus) ; sistemi 53, 252, 253
Korb, Hermann 375
koşullu hükümler 63
Kotzebue, Jacob Franz 174
Köhler, Heinrich 417, 418
Köln 76, 77, 124, 126, 155, 167, 236, 243, 273, 392
Königsegg, Leopold Wilhelm von 243
Königsmann, Andreas Ludwig 518
Königsmarck, Philipp Christoph von 278
kötülüğün kaynağı 207, 396, 398
kötülük: 113, 114, 122, 123, 207, 395, 396, 398, 401, 417; sorunu 401
Kripke, Saul 402
Kristina, İsveç Kraliçesi 76, 251, 257
Kuhlmann, Quirinus 142
Kunigunde (Cunizza) von Altdorf 259
Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu 8, 10, 17, 46, 50, 71, 75, 87, 109, 163, 164, 171, 189, 190, 233, 266, 270, 307, 377, 384, 405, 406, 430, 462, 464
kuvvet 95, 102, 153, 203, 207, 217, 218, 219, 220, 221, 233, 247, 248, 254, 255, 288, 290-292, 301, 354, 355, 357, 389, 391, 403, 419, 423, 438, 463. *Ayrıca bkz.* gayret
Kuzey Savaşları 19. *Ayrıca bkz.* Büyük Kuzey Savaşları
küçük eser 45, 121, 443
Kühn, Johann 59
kütle çekimi: 136, 248, 256, 260, 404, 435, 438; kuvveti 247

L'Enfant, Jacques 283, 289
L'Hôpital, Guillaume François Antoine de 294, 295, 297, 298, 360, 361, 362
La Croze, Mathurin Veyssières de 417
La Forge, Louis de 353
La Gardie, Magnus Gabriel de 78
La Roque, Jean Paul de, 170
Labadie, Jean de 285
Labbe, Ph. 229
Lachmund, Friedrich 235
Lahey 9, 152, 157, 181, 278, 413, 414, 418
Lambeck, Peter 87, 192, 242
Lammingen, Freiherr von 238
Lamy, François 312, 357, 358,
Langenbeck, Heinrich 165
Laplace, Pierre Simon de 213
Lasser, Hermann Andreas 71, 72, 75
Lauenburg 407
Lavater, Johann Rudolph 42
Lavinheta, Bernard de 64
Le Clerc, Jean 339, 340, 359
Leeuwenhoek, Antonie van 157
Lefort, Franz 305
Lefort, Peter 305
Lehistan 19, 106, 111, 309, 322, 326, 327, 329, 379, 385, 387
Leibniz, Johann Friedrich 27, 29, 30, 60, 133, 196, 227
Leibniz'in ölümü 423-424, 446, 561, 562
Leibnütz 26. *Ayrıca bkz.* Leubnitz
Leiden 122, 140, 147, 157,
Leidenfrost, Friedrich Wilhelm 238
Leineschloss 165, 166, 192, 242, 313
Leinstrasse 242, 313
Leipzig: 9, 12, 17, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 41, 45, 46, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 65, 66, 67, 70, 72, 87, 118, 165, 196, 206, 228, 231, 246, 251, 260, 287, 313, 379, 381, 391, 399, 416; Cemiyeti 60; Üniversitesi 26, 41, 46, 51, 52, 54, 149; Yüksek Mahkemesi 61
Leszczyński, Satnislus, Lehistan Kralı 379
Lettre sur la Connexion des Maisons de Brusvic et d'Este 271
Leubnitz, Ambrosius 26
Leubnitz, Anna Catharina 28, 70
Leubnitz, Anna Rosine 27, 28
Leubnitz, Friedrich 26, 27, 28, 35, 42, 49
Leubnitz, Paul von 466, 530
Lincker, Johann 192
Lindner, Gertrude 27
Linsburg 174

Livius (Livy), Titus 34, 35, 43, 50
Llull, Ramon 41, 63, 64, 462
Lobkowitz, Caramuel de 229
Loccum 168, 336
Locke, John 87, 312, 338-346, 348, 349, 350, 353, 358, 435, 436, 462
logistica speciosa 210, 506
Londra: 9, 12, 13, 78, 89, 100, 117, 118, 122, 124, 126, 127, 129, 130, 132, 134, 135, 140, 146, 150, 151, 155, 156, 161, 162, 172, 230, 232, 251, 268, 317, 318, 339, 341, 358, 363, 377, 401, 404, 409, 410, 412, 414, 421, 423, 424, 425, 426, 429, 431, 446, 448; Kraliyet Cemiyeti 79, 84, 87, 448
Longobardi, Nicolas 442, 443
Loreto 251
Lorraine, 108
Louise Hollandine von der Pfalz 281
Louise, Raugräfin, Palatin 421
Löffler, Anna Catharina. *Bkz.* Leubnitz, Anna Catherina
Löffler, Friedrich Simon 133, 287, 379, 447
Löffler, Simon 29, 133, 185
Lubeniecz (Lubienicius) 466
Lucretius 351
Ludolf, Hiob 236, 305
Ludolf, Hugo 165, 183, 328
Lulculuk 45, 56, 462
Lusatia 25
Luther, Martin 228, 462
Lutherciler 21, 23, 28, 29, 49, 310, 330, 336, 377
Luthercilik 25, 26, 29, 30, 35, 47, 48, 75, 76, 77, 110, 167, 169, 309, 329, 331, 462. *Ayrıca bkz.* Lutherciler, Luther, Evanjelikler
Lübeck 194
Lüden, Sophie Elisabeth von 313
Lüksemburg 243
Lüneburg 163, 171, 182, 194, 199, 273, 285
Lütke, Franz Julius 332
Lützen 51
Lützenburg 311, 312, 318, 319, 323, 324, 325, 327, 351, 353, 375, 395

Macaristan 18, 243, 249
Macchetti, Teofilo 258
Macclesfield, Charles Gerard, Lord 316, 322, 350
madde 95, 96, 97, 104, 151, 157, 172, 173, 219, 220, 221, 248, 255, 267, 291, 348, 354, 355, 356, 357, 365, 420, 435, 436, 438, 442, 443, 461. *Ayrıca bkz.* birincil madde, ikincil madde, maddesel töz
maddesel töz 354, 355, 356, 373, 393, 394, 395, 419. *Ayrıca bkz.* basit töz, birincil madde, ikincil madde, madde, tekil töz, töz
Magalotti, Lorenzo 248, 257
Magliabechi, Antonio 253, 257, 258, 260, 338, 396
Main 34, 71
Mainz 9, 12, 28, 30, 69, 70, 71, 72, 75, 76, 77, 80, 84, 87, 88, 91, 104, 106, 108, 109, 110, 112, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 130, 131, 147, 149, 152, 154, 161, 162, 163, 167, 172, 175, 179, 185, 201, 227, 228, 237, 273, 388
Malebranche, Nicolas 142, 150, 170, 179, 218, 229, 230, 289, 340, 349, 353, 463
Malpighi, Marcello 101, 258
Mannheim 111
mantık hesabı 208, 210, 211, 212, 214, 233
mantık hesabı 208, 210, 212, 214, 233, 367. *Ayrıca bkz. calculus universalis*
mantıksal doğru 65
mantıksal doğrular 65. *Ayrıca bkz.* zorunlu doğrular
mantıksal kalkülüs. *Bkz.* mantık hesabı
Mantissa Codicis Juris Gentium Diplomatici 271
Marburg 235
Mariotte, Edme 150, 170, 248
Mars Christianissimus 190, 191, 243, 303
Martinius, Matthias 42, 79
Martyn, John 100
Masham, Damaris 312, 338, 343, 344, 357, 358, 359, 370
Matematiğin Metafizik Kökenleri. *Bkz. Initia rerum matematicarum metaphysica*
Mathesis: generalis 459; *rationis*, 402; *universalis* 459
Matthaeus, Anton 42
Maubuisson manastırı 281
Mauritius, Erich 97, 98
Mauro, Bartolomeo Ortensio 239
Maximilian Wilhelm, Hannoverli 250, 272, 273, 455
Mecklenburg 20

Mecklenburg-Schwerin, Christian Louis von 133
Meditatio de principio individui 151
Méditation sur la notion commune de la justice 359
Meditationes de Cognitione, Veritate, et Ideis 207, 209
Meier, Gebhard Theodor 187
Meier, Gerhard 305
mekanikçi felsefe 54. *Ayrıca bkz.* mekanikçilik
mekanikçi fizik 53, 82, 94, 267, 463
mekanikçilik 54, 55, 57. *Ayrıca bkz.* mekanikçi fizik
Mémoire pour des Personnes éclairées et de bonne intention 264
Mémoires de Trévoux 392, 404
Mencke, Otto 206, 207, 389
Mengoli, Pietro 134, 144
Mercator, Nicolaus 170
Mesola 250
Mestre 259
Metternich, Lothar Friedrich von 130, 154
Metz, Toul ve Verdun 20, 107
Meyer, Lodewijk 112, 147
Mısır 109
Mısır planı 115, 118, 124
Michael Wisniowiecki, Polonya Kralı 107
Michelotti, P. A. 427
Milano 410
Minorka 410
Miscellanea Berolinensia 378, 381, 411, 429
Modena 231, 232, 232, 240, 249, 250, 258, 259, 271, 277
Mohr, Georg 146, 170
Molanus, Gerhard Wolter 165, 168, 169, 187, 225, 236, 237, 282, 283, 316, 330, 331, 332, 333, 336, 378, 390
Molineux (Molyneux), William 340. *Ayrıca bkz.* Molyneux, William
Moller, M. Daniel 27
Molyneux (Molineux), William 339. *Ayrıca bkz.* Molineux, William
monadik birey 58, 294
monad(lar) 45, 104, 288, 293, 296, 301, 356, 415, 417, 418, 419, 442. Ayrıca bkz. gerçek birlikler
Monadologie. Bkz. Monadoloji
Monadoloji 7, 122, 374, 415, 418, 419-420
Monatlicher Auszug 313, 342
Monselice 240, 259
Moravya 41
Moray, Robert 127, 129
More, Henry 150, 235, 295
Morell, Andreas 262, 285, 302
Moritz Wilhelm, Sachsen-Zeitz Dükü 402
Morland, Samuel 127, 128
Mouton, Gabriel 128, 129
Mömpelgard söyleşileri 47
mutlak zorunluluk 222, 223, 360
mutluluk: 5, 6, 68, 78, 90, 104, 105, 106, 125, 204, 205, 263, 282, 445, 446; bilimi 105, 106, 204, 360.
Müller, Johannes 26
Müller, Kurt 11
Münch, Jakob 131
Münih 200, 231, 232, 238, 239, 240, 380
Münster 17, 24, 180
mv^2 207, 217, 219, 248, 254, 514. *Ayrıca bkz. vis viva*

Nantes Fermanı 188, 245, 303, 309, 357
Napier, John 489
Napier'nin kemikleri 128, 489
Napoli 231, 232, 251, 410, 416
Naudé, Philippe, kıdemli 343, 344, 345
Naudé, Philippe, kıdemsiz 343
Nessel, Daniel von 242, 249
Neuburg, Philipp Wilhelm 106, 107, 111
Neuburg, Philipp Wilhelm von 106, 107, 111
Neuhaus 180
Neustädter Kilisesi 447, 448
Newton, Isaac 128, 135, 137, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 156, 170, 233, 246, 247, 248, 268, 269, 298, 299, 360, 361, 363, 403, 404, 412, 413, 414, 423, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 448, 462, 463
Nicole, Pierre 82, 119
Nieuwentijt, Bernard 299
Nijmegen 171, 172
Nikolaischule 31, 33, 37, 40, 42, 46, 47, 50, 51
Nizolio, Mario, 86, 96
Notata quaedam circa vitam et doctrinam Cartesii 251
Nouveau Journal des savants 396
Nouveaux Essais 87, 91, 122, 312, 341, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 349
Nouvelles de la République des Lettres 217, 218

Nova Methodus Discendae Docendaeque Jurisprudentiae 62, 63, 72, 73, 74, 76
Nova Methodus pro Maximis et Minimis 207
novantiqui 56, 57
Novissima Sinica 302, 303, 365, 391
Nucleus Librarius Semestralis 87, 206
Nürnberg: 9, 67, 69, 70, 237, 238; Cemiyeti 70
Nye, Stephen 286

Oberappellationsgericht (Temyiz Mahkemesi) 75, 161
Ockham, William 83, 463
Ockham'ın usturası 86, 463
olası dünyalar 113, 114, 401-402, 424. *Ayrıca bkz.* olası dünyaların en iyisi
olası dünyaların en iyisi 13, 113, 297, 401, 402, 424. *Ayrıca bkz.* olası dünyalar
Oldenburg 20, 183
Oldenburg, Heinrich 79, 80, 84, 85, 87, 98, 99, 100, 121, 127, 128, 129, 130, 134, 135, 138, 139, 140, 145, 146, 156, 170, 171
olgusal doğrular 65. *Ayrıca bkz.* olumsal doğrular
Ollivier, Fransız teknisyen 138, 173
olumsal doğrular 223, 224
olumsallık 222, 399, 402. *Ayrıca bkz.* sonsuz analiz öğretisi
ortak fayda 161, 182, 184, 185, 200, 233, 264, 286, 302. *Ayrıca bkz.* genel fayda, kamusal fayda, insanlık yararı, toplum çıkarı
Osmanlı İmparatorluğu 109, 189, 190, 243, 244, 305, 386. *Ayrıca bkz.* Türk, Türkler
Osnabrück 17, 24, 180, 183, 194, 279, 455
Osterode 238
Otto, Braunschweig-Grubenhagenli, Dük 251, 252
Ottoboni, Kardinal 252. *Ayrıca bkz.* VIII. Alexander, Papa
Otuz Yıl Savaşları, 5, 17, 25, 71, 163, 177, 275
Oxford 121, 156
Ozanam, Jacques 13

Öklit: 137, 203; aksiyomu 120; geometrisi 203; yönterni 84
ölü kuvvet 248, 255, 291. *Ayrıca bkz.* canlı kuvvet
ÖnAsya 307
önceden belirlenmiş uyum 222, 263, 288, 294, 357, 358, 392, 393, 394, 397. *Ayrıca bkz.* uyum
özgür irade 23, 357, 390, 438, 459, 461. *Ayrıca bkz.* insani özgürlük

Pacidius Philaleti 152, 157
Paderborn 180, 392
Padua 47, 259
Palatin 463
Palatinate 25, 273, 314
Paolucci, Kardinal 336
Papin, Denis 119, 184, 218, 260, 289
Paracelsusçuluk 56
Pardies, Ignace Gaston 119
Paris 1, 7, 9, 12, 78, 82, 87, 100, 101, 108, 109, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 138, 140, 141, 142, 143, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 173, 174, 188, 191, 202, 228, 232, 246, 248, 251, 261, 274, 275, 281, 308, 312, 317, 318, 328, 358, 362, 364, 399, 412, 413, 415, 416, 423, 424, 429, 439
Paris Kraliyet Bilim Akademisi 1, 87, 100, 115, 119, 121, 139, 154, 251, 281, 289, 312, 362, 367, 448, 449
Académie de Royale des Sciences. *Bkz.* Paris Kraliyet Bilim Akademisi
Parker, Matthew, Canterbury Başpiskoposu 334
Parma 86, 259,
Pascal, Blaise 100, 122, 135, 136, 141, 147, 441
Passau 260
Paullini, Fr. Chr. 237
Peirce, Charles S. 211
Pekin 301, 365, 367
Pell, John 128, 129, 134
Pellisson-Fontanier, Paul 261, 281, 282, 283, 284, 289, 299, 310, 337
Penn, William 285
perichörēsis 65
Périer, Étienne 141
Pertz, Georg Heinrich 433, 452
Petersen, Johann Wilhelm 285, 443, 444, 445
Pfaff, Christopher Matthäus 400
Pfalz-Neuburg, Philipp Wilhelm von 484
Pfautz, Christoph 206, 246, 247
Philipp Wilhelm von der Pfalz, Palatin-Elektör 236

Philosophical Transactions 97, 130, 135, 403, 434
Phoranomus 254, 255
Pictet, Benedict 331
Pilsen 238
Pireneler Antlaşması 107
Pisagor 229
Piscator, Johannes 42, 48
Placcius, Vincentius 151, 175, 262, 288
Platen, Franz Ernst von 181, 183
Platonculuk 53. *Ayrıca bkz.* Yeni-Platonculuk
Plinius 43
Plotinus 43
Poltava 385
Pomponne, Simon Arnauld de 115, 119
Portekiz 304
Pozzuoli 251
Pöllnitz, Henriette Charlotte von 324, 325
Praefatio novi codicis 228
Prag 25, 260, 318, 320, 388
Prag Barışı 25
Principes de la nature et de la grâce 415-416, 417, 418- 419, 554
Principia Philosophiae, autore G. G. Leibnitio 418. *Ayrıca bkz. Monadoloji*
Printzen, Marquard Ludwig von 382
Probstheida 379
propagatio fidei per scientiam 304, 364
Protagoras 62
Protestan(lar) 187, 188, 201, 225, 241, 275, 280, 281, 331, 332, 333, 334
Protogaea 258, 266, 267, 268, 269, 270, 426, 427
Prusya 322, 326, 377, 431. *Ayrıca bkz.* Brandenburg-Prusya
Prusya Kraliyet Bilim Cemiyeti 386
Pufendorf, Samuel 149, 278, 279, 328, 359, 390

Quintilianus 43

Rabener, Johann Gebhard 317
Ramazzini, Bernardino 277
Ramizm 40, 41, 42, 44, 52
Ramus, Petrus 39, 40, 41, 44, 55, 56
Ranelagh, Katherine 79, 128
Raspe, Rudolph Erich 345
Rastatt Antlaşması 410
Ratio Corporis Juris Reconcinnandi 75, 76
Ratisbon 243, 243
Ray, John 268
Redi, Francesco 257
Réflexions sur l'avancement de la Métaphysique réelle 283
Reformcu Kilise 309, 431
Reformcular 23, 68, 87, 310, 317. *Ayrıca bkz.* Kalvencilik, Kalvenciler
Reformculuk 47, 48, 464. *Ayrıca bkz.* Kalvencilik, Kalvenciler
Regensburg 238
Reggio 231
Regnaud, François 128, 129
Reichserzamt 273
Reichshofrat 192, 242, 383, 384, 405, 407, 408, 432. *Ayrıca bkz.* İmparatorluk Adalet Divanı
Remarques sur le livre d'un Antitrinitaire Anglois 523
Rémond, Nicolas 54, 340, 415, 416, 417, 418, 419, 429, 440, 441, 442
Ren: 71, 108; Nehri 20, 70, 71, 109, 124, 189; Palatin 20, 464
Requeste des Chiens 184
Restitüsyon Fermanı 18
Rheinburg, Wenzel von 173
Rheinfels 235, 236
Rhineland 19, 35, 108
Ricci, Matteo 304, 443
Richelieu, Kardinal 275
Rinteln 74, 168, 340
Roberval, Gilles Personne de 154
Rohault, Jacques 436
Rojas y Spinola, Cristobal de 167, 173, 232, 241
Rolle, Michel 362
Roma 36, 49, 50, 84, 164, 186, 224, 225, 226, 232, 234, 241, 244, 245, 247, 249, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 284, 302, 336, 337, 388, 464
Roma Fizik-Matematik Akademisi. *Bkz.* Accademia Fisico-Matematica
Roma Kilisesi 21, 186, 188, 225, 226, 252, 253, 257, 281, 336, 399
Rømer, Ole Christensen 119
Ronsard, P. 126
Rosenroth, Christian Knorr von 237, 295
Rosental 54
Rotterdam 157, 294, 352

Rovigo 258
Royal Society of London. *Bkz.* Londra Kraliyet Cemiyeti
Rubio, Antonio 47
Rudolf August, Wolfenbüttel Dükü 262, 265, 272, 300, 327
ruh 148, 151, 152, 202, 219, 224, 228, 292, 340, 351, 354, 355, 356, 358, 389, 392, 394, 415, 436, 438, 462, 463
ruhun ölümsüzlüğü 81, 92, 103, 110, 112, 201, 202, 207, 343, 346, 349
Rum: kiliseleri 336; Ortodoks Kilise geleneği 384; Ortodoks kiliseleri 280; Ortodokslar 188, 387
Rus özel danışma meclisi 388
Russell, Bertrand 4
Rusya 20, 302, 303, 304, 305, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 409
Ryswick (Barış) Antlaşması 275, 309, 315, 333

Saal, Johann von 88
Sachsen-Lauenburg 193, 194, 265, 276, 279
Saint Vincent, Grégoire de 121, 135
Sainte Marie, Antoine. *Bkz.* Santa Maria, Antonio Caballero de
Sakson Bilim Cemiyeti 327-328
Saksonya 7, 20, 25, 26, 40, 48, 51, 71, 161, 163, 172, 199, 200, 238, 266, 270, 273, 305, 309, 315, 326, 327, 379, 385, 391, 457
Santa Maria, Antonio Caballero de 442
Sardunya 420
Sartorio, Geronimo 176
Savoy 315, 409, 410, 416
Schacher, Quirinus 27, 61
Schediasma de Resistentia Medii 246
Schelhammer, Günther Christoph 353
Schenkel, L. Th. 229
Scherl, Catharina 27
Scherzer, Johann Adam 52, 55, 56, 59
Schick, Peter 124
Schinella, Antonio 439. *Ayrıca bkz.* Conti, Antonio)
Schmidt, Johann Andreas 330
Schmiedestrasse 2, 313, 423
Schmuck, Catharina 27,28,
Schmuck, Wilhelm 27, 35, 42, 61, 196
Schneider, Zacharias 32
Schoppe, Caspar 229
Schönborn, Johann Philipp von 69, 71, 75, 76, 77, 88, 108, 115, 117, 119, 124, 130, 131, 180, 225, 310
Schönborn, Melchior Friedrich von 76, 77, 124, 127, 130, 131
Schröder, Ernst 211
Schulenburg, Matthias Johann von der 422
Schuller, Georg Hermann 147, 148, 157, 170, 172, 176
Schupp, J. B. 229
Schütz von Holtzhausen, Joh. Friedrich 125
Schütz, Ludwig Justus von 421
Schwalbach 76, 97, 98, 185
Schwendendörffer, Bartholomaeus 61
Schwenter, Daniel 64
scientia felicitatis 105, 106, 204
scientia generalis 6, 203, 204, 205, 206, 208, 228, 233, 264, 397, 430
Scriptores rerum Brunsvicensium 379, 380
Scultetus, Daniel Severin 331
Scythia 307
Seckendorff, Veit Ludwig von 299
seçim öğretisi 330, 331, 335
Seip, Johann Philipp 447
Semestria Literaria 206
Sen Nehri 134
Seneca 43
Sextus Tarquinius 402
Sheerness 156
Sherlock, William 286
Sibirya 305, 386
Sicilya 410
Siebenbürgen 408. *Ayrıca bkz.* Transilvanya
Silezya 391
simya 56, 70, 464. *Ayrıca bkz.* simyacı
simyacı: 461; taşı 461. *Ayrıca bkz.* simya
Sinzendorf, Philipp Ludwig Wenzel von 411
skolastik gelenek 220, 222, 459
skolastik felsefe 36, 47, 57, 292
skolastikler 56, 59, 216, 292, 393
Sleiden, Johann 50
Sloane, Hans 361, 369, 403,
Sluse, René François de 127, 130, 135, 156
Societas Confessionum Conciliatrix 90
Societas Philadelphica 89
Societas Quaerentium 60
Societas sive Ordo Caritatis 176
Societas Theophilorum ad celebrandas Laudes Dei 176

Socinus, Faustus 111, 464
Socinus, Laelius, 464
Socinusçular 111, 280, 286, 464
Socinusçuluk 111, 280, 286
sonsuz analiz: 223-224, 399; anlayışı 399; kavramı, 399; öğretisi 223-224
sonsuz küçük: aralık 143; kenar 136, 137, 298; uzaklık 143, 144; hareket 102
sonsuz küçükler: 102; analizi 297, 298; geometrisi 136, hesabı 90, 118, 128, 141, 142, 207, 366, 382, 414; kavramı 362
sonsuz seriler 120, 121, 135, 224
Sophia, Büyük Petro'nun üvey kızkardeşi 305
Sophie Charlotte, Prusya Kraliçesi ve Elektresi 181, 182, 245, 261, 262, 308, 310, 311, 312, 313, 316, 317, 318, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 342, 343, 348, 351, 352, 359, 369, 373, 375, 377, 379, 395, 397, 422, 431, 455
Sophie Dorothea, Celleli, Georg Ludwig'in eşi 181, 278, 375
Sophie Dorothea, Hannover Dükü Georg Ludwig'in kızı 377, 378, 379, 382, 431
Sophie von der Pfalz. *Bkz.* Sophie, Hannover Düşesi ve Elektresi
Sophie, Hannover Düşesi ve Elektresi 162, 179, 181, 188, 232, 239, 241, 244, 250, 251, 259, 277, 281, 282, 284, 287, 326, 334, 350, 373, 374, 376, 378, 408,420, 421, 455
South, Robert 286
Spanheim, Ezechiel 278, 308, 310, 316, 329, 351
Specimen Dynamicum 263, 288, 290, 353
Specimen Encylopaediae in Jure 63
Specimen Quaestionum Philosophicarum ex Jure collectarum 62
Spedazzi, Giuseppe 411
Spener, Philipp Jakob 92, 331
Spinola. *Bkz.* Rojas y Spinola
Spinoza, Baruch 112, 113, 147, 148, 149, 151, 152, 156, 157, 158, 170, 174, 175, 229, 353
Spinozacılık 353
Spitzel, Gottlieb 92, 260
St. Petersburg 407
Stamford Kontu 376
Steffani, Agostino 239
Steno, Nicolaus. *Bkz.* Stensen, Niels
Stensen, Niels 169
Stepney, George 315
Sterky, Jeremias 331
Stillingfleet, Edward 312, 341, 350
stoacılık 228, 464
Strasbourg 189, 191, 243
Strattmann, Theod. Althet Heinrich von 242, 243
Strauch, Aegidius 196
Strauch, Johann 63
Strimesius, Samuel 331, 332
Stuart, Elisabeth, James I'in kızı 19, 179, 181, 314
Sturm, Johann Christoph 353
Stuttgart 107
Suarez, Francisco 47, 59
Sully, Henry 416
Sulzbach 237, 238
süreklilik 101, 102, 151, 152, 256, 295-296, 389
Swammerdam, Jan 157
Systema Theologicum. Bkz. Examen Religiones Christianae
Systéme nouveau 263, 283, 288, 289, 291, 292, 293, 294, 295, 312, 352, 353, 357, 358

Şanlı Devrim 274

tabula rasa 346, 347, 348, 462
Tahta Çıkma Kanunu 314, 316, 350
Talientschger de Glänegg, Elias Wolfgang 237
tam kavram 209, 216, 222, 224, 256, 292
tanjant 145, 177, 298
Tanrı: sevgisi 89, 286; ve günah 123, 124, 207, 223, 330, 444
Tanrı'nın: adaleti 122, 123, 330, 395, 396, 399; aklı 113, 114, 115, 224, 346, 347, 401; bilgeliği 89, 386, 396, 424, 436; bilgisi 113, 123, 302, 366 445; gücü 89, 123, 302, 386, 396, 436; hikmeti 13; inayeti 78, 105, 207, 330, 335, 346, 396; iradesi 113, 114; iyiliği 13, 302, 330, 395, 396, 398, 424; lütfu 28, 68, 131; önceden bilmesi 78, 357, 395, 396, 114; özgürlüğü, 122, 222; özü 346; sevgisi 89, 225; şanı 27, 69, 88, 89, 200, 229, 264, 302, 318, 319, 386, 445, 450; tercihi 114, 152; varlığı 83, 92, 93, 94, 110, 152, 157, 158, 169, 201, 202, 347, 357; zaferi 5; zihni 53, 438

tekil töz 58, 59, 209, 221, 222, 224, 256, 350, 395, 445. *Ayrıca bkz.* basit töz, maddesel töz, töz
Tenison, Canterbury Başpiskoposu 333
Tentamen Anagogicum 297,
Tentamen de Motuum caelestium Causis 246, 247, 248, 255, 256, 433
Tentamen de Physicis Motuum Coelestium Rationibus 255
Tentamen Expositionis Irenicae 331
Tentzel, W. E. 237
Teslis karşıtları 286-287, 435
tespih 250, 251
Teuber, Gottfried 403
Textor, Johann Wolfgang 67
Thames Nehri 156
Théodicée 28, 123, 169, 256, 270, 312, 331, 352, 373, 374, 392, 393, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 404, 415, 435. *Ayrıca bkz. Essais de Théodicée*
theoria cum praxi 5, 106, 176, 230, 317, 318
Theoria motus abstracti 98, 99, 100, 101, 102, 103, 122, 255
Thévenot, Melchisédech 289
Thomas Burnett, Kemneyli. *Bkz.* Burnett, Thomas, Kemneyli
Thomasius, Jakob 52, 55, 56, 57, 58, 59, 92, 94, 95, 96, 99, 294
tıp sistemi 177, 184, 263, 277. *Ayrıca bkz. collegium sanitatis*
Timpler, Clemens 42
Tina 167
Toland, John 312, 322, 323, 325, 341, 350, 351, 352, 464
toplum çıkarı 6. *Ayrıca bkz.* genel fayda, insanlık yararı, kamusal fayda, ortak fayda
Torgau 385
Tournemine, René-Joseph 392, 393, 394
Tourreil, Amable de. *Bkz.* Alberti, Antonio
Töplitz 320, 387, 388
töz 23, 53, 58, 91, 92, 95, 96, 97, 110, 111, 112, 153, 202, 209, 216, 220, 221, 222, 224, 263, 287, 288, 290, 292, 293, 295, 296, 345, 349, 354, 355, 357, 389, 390, 393, 394, 395, 419, 442, 443, 463. *Ayrıca bkz.* basit töz, maddesel töz, tekil töz
töz dönüşümü 23, 95, 110, 111, 334, 394
tözel varlık 158
tözsel birlik 96, 112
tözsel formlar 53, 54, 55, 56, 202, 203, 216, 221, 292
Transilvanya 20, 41, 408
Trento 167, 259, 283
Trento Konsili 187, 224, 337
Trier 108, 192, 273
Trieste 250
Tschirnhaus, Ehrenfried Walther von 140, 141, 143, 146, 147, 148, 149, 151, 169, 170, 174, 328, 391
Tuna 189, 240
Turin 184
Turmair, Johannes. *Bkz.* Aventin
Tübingen 85
türev 145, 170, 291. *Ayrıca bkz.* akışkanlar, türev
Türk: savaşı 243; vergisi 244
Türkler 109, 189, 190, 241, 250, 272, 387. *Ayrıca bkz.* Osmanlı İmparatorluğu, Türk

Ulm 238
Ulpian 73
Ulrik Frederik, Güldenlöw Kontu 132
Unvorgreiffliche Gedancken betreffend die Ausübung und Verbesserung der Teutschen Sprache 306
Unvorgreiffliches Bedencken über eine Schrift genandt "Kurtze Vorstellung" 330, 331, 532
Urbich, Johann Christoph von 381, 385, 387
Ursinus, Benjamin 332, 378
Utrecht: 405; Barışı 409
Uytenbogaert, Jan 335
uyum: 45, 46, 89, 94, 104, 106, 113, 114, 122, 123, 152, 167, 204, 205, 222, 240, 293, 307, 308, 357, 392, 394, 401, 402, 424, 430, 443; ilkesi 152; ve uyumsuzluk 152. *Ayrıca bkz.* dilsel uyum, evrensel uyum, önceden belirlenmiş uyum
uzam 94, 95, 102, 103, 111, 122, 202, 219, 220, 255, 256, 292, 296, 331, 344, 354, 356, 357, 395, 420, 438
Uzlaşma Formülü 47

Vagetius, Johann 175
vahiy: 227, 229, 286, 391, 394, 395, 397, 464; teolojisi, 2, 91, 201
vahyedilmiş: 227; teoloji, 69, 227
Valentia, Gregorius de 47

Valla, Lorenzo 48
Van Helmont, Franciscus Mercurius 179, 235, 237, 285, 286, 295
Van Schooten, Frans 135
Vangadizza: 259; Manastırı 258, 259
Varignon, Pierre 362, 389, 390, 413
varsayımsal zorunluluk 222, 223
Varşova 107
Vatikan: 252, 253, 256; Kütüphanesi 233, 257, 328
Venedik 232, 234, 240, 250, 259
Vergilius, 443, 453, 464
Verjus, Antoine 366
Versailles 124, 164, 243, 215
vesilecilik 142, 293, 357, 464
Vestfalya 17, 25
Vestfalya Barışı 17, 20, 21, 71, 107
Viète, François 210, 412
vinculum substantiale 373, 393, 394, 395
vis mortua. Bkz. ölü kuvvet
vis viva. Bkz. canlı kuvvet
Viviani, Vincenzo 257
Viyana: 9, 13, 87, 108, 167, 173, 189, 190, 191, 192, 193, 232, 233, 234, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 250, 260, 272, 273, 275, 312, 318, 320, 321, 328, 336, 373, 374, 380, 381, 383, 385, 387, 388, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 416, 418, 419, 420, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 432, 433, 444, 446, 449; Kraliyet Bilim Cemiyeti 411, 430
Vlostorff, Reiner von 335
Vogler, Johann Hermann 447
Vogther, Konrad Burchard 90
Voigt, Bartholomäus 35
Voigt, Dorothea 27
Vossius, Gerardus Johannes 229
Vota, Carlo Maurizio 327
Voznitsyn, P. B. 305

Wagner, Gabriel 37, 38, 39
Wake, William 435
Waldschmidt, Johann Jacob 235
Walenburch, Adrian van 77, 112
Walenburch, Peter van 77, 112
Wallis, John 97, 98, 99, 100, 121, 128, 140, 141, 143, 156, 170, 286, 299, 360, 361
Wedderkopf, Magnus 113, 114, 123
Weigel, Erhard 59, 60, 62, 229, 317
Weigel, Valentin 235
Werlensis, Dionysius 234
Weselow, Christoph von 241
Weser 71
Whiston, William 268
Wiener-Neustadt 232, 241, 244, 321, 335
Wilhelm, Lüneburg Dükü 163
Wilhelmine Amalie, İmparatoriçe 381, 383, 408, 432
Wilkins, John 83, 84, 85, 229
Winckler, Johann Joseph 332, 332
Windischgrätz, G. von 275
Wissowatius, Andreas 111
Wittekind 381
Wittenberg 26, 32
Witzendorff, Hieronymus von 165, 183, 193, 194
Woldenberg, Christian 74
Wolfenbüttel 9, 163, 177, 182, 199, 261, 262, 265, 271, 272, 273, 278, 279, 300, 306, 311, 318, 320, 323, 324, 327, 337, 342, 343, 364, 373, 375, 379, 380, 384, 385, 407, 421
Wolff, Christian 373, 390, 391, 413, 417, 418, 433, 434
Woodward, John 268
Wren, Christopher 97, 99
Württemberg 107, 273
Würzburg 237

Xenophon 43

yapay dil 84, 85, 308. *Ayrıca bkz.* formel dil, evrensel dil
Yeniden Diriliş 112, 202, *Ayrıca bkz.* bedenlerin dirilişi, Enkarnasyon
Yeni-Platonculuk 463. *Ayrıca bkz.* Platonculuk
yeter sebep ilkesi 93, 94, 123
Yung, Shao 366

Zabarella, Jacopo 47, 62
zaman 423, 438
Zeitz 402
Zellerfeld 195, 199
Zenon (Elealı) 101, 464
zihin 82, 91, 92, 95, 96, 98, 103, 110, 112, 122, 138, 151, 202, 216, 220, 283, 290, 291, 293, 304, 344, 347, 394, 395, 460
Zimmermann, Karl Paul von 236

Zinzerling, I. B. 74
Znaim 320
zorunlu doğrular 227, 345, 346, 347, 348
zorunluluk 346, 348, 401, 402
Zunner, Johann David 72
Zwickau 64
Zwicker, Daniel 111
Zwinger, Theodor 229
Zwinglianizm 466

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646 – 1716), hayatını adayacağı projeyi gençlik yıllarında belirleme bahtiyarlığına sahip olmuş ama geniş ilgi alanı içinde dağılması nedeniyle gerçekleştirememe bahtsızlığına uğramıştır: Kamu yararını ve Tanrı'nın şanını yüceltmek üzere bilimlerin tespiti ve geliştirilmesi amacıyla bir bilimler ansiklopedisi çıkarmak. Ansiklopedisini çıkaramamış ama bu uğurda fizik, felsefe, tarih, etik, hukuk, jeoloji ve teolojiden Çin diline kadar çok çeşitli alanlarda yaptığı çalışmalarla kendisini bilgi deposuna dönüştürmüş ve Avrupa'nın hükümdarları tarafından "yürüyen ansiklopedi" namıyla hüsnü kabul görmüştür.

"Yaşadığımız dünya, olası dünyaların en iyisidir" düsturunu ortaya atarak günümüzde insanlara umut aşılayan kişisel gelişim literatürüne kadar uzanacak yolu açmıştır. İleri yaşlarında eski usul giysileri ve peruklarıyla gençler tarafından geçmiş zamanlardan kalan gülünç bir fosil olarak görülse de hoş sohbeti, cana yakınlığı, iyimserliği ve kötü kokmaması sayesinde özellikle nüfuz sahibi kadınların vazgeçemediği bir akıl hocası olmuştur.

Latince, Almanca ve Fransızca yazdığı eserleri, on binlerce mektubu ve yine on binlerce sayfayı bulan yayınlanmamış taslaklarıyla mantık, matematik, fizik ve metafizik alanına unutulmaz katkılar yapmıştır. Dünyanın dört işlem yapabilen ilk hesap makinesini icat eden odur. İkili matematik sistemine kazandırdığı işlevsellikle bilgisayarın atası sayılmak gibi bir onura sahiptir. Ölümünden sonra verilen bu payeye karşın hayattayken kalkülüsü Newton'dan çalmadığını, bağımsız olarak kendinin de geliştirdiğini bir türlü ispatlayamamış, bu yüzden ömrünün son yıllarında ülkesinin medarı iftiharı olarak değil, bir intihalci olarak görülmüştür. Muhtemelen bunun etkisiyle tabutuna bir kehanet hakkettirmiştir: *Inclinata resurget.*

Elinizdeki biyografinin yazarı din felsefesi uzmanı Maria Rosa Antognazza'ya göre tarih, bu büyük âlimin son evrensel deha olduğuna hükmederek itibarını iade etmiştir. Yani tabuttaki kehanet doğru çıkmıştır: *İnen çizgi tekrar yükselecektir.*

9 786053 607519

KDV dahil fiyatı
55 TL